

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

1937.
Negyvenhatodik évfolyam
I—XII. füzet

Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt., Budapest

TARTALOM

Tanulmányok és cikkek.

<i>Adám Jenő</i> : Egyházi ének- és zenekari kultúránk fejlődésének lehetőségei —	332
<i>Arokháty Béla</i> : Az orgonaépítés mai problémái — — — — —	315
„ Az egyházi zene szolgálatának megszervezése, irányítása — — —	343
<i>Bartók György</i> : Proust olvasása közben — — — — —	452
„ Descartes emlékezete — — — — —	557
<i>Bernát István</i> : A hit diadala felé — — — — —	110
<i>Gárdonyi Albert</i> : Dobó Katica és az egri nők — — — — —	236
<i>Gárdonyi Zoltán</i> : A kántorképzés problémái — — — — —	321
<i>Gulyás Pál</i> : Egy százhusz éves „dilettáns“ irodalmi tanulmány (Domby Márton Csokonai-életrajza) — — — — —	472
<i>Harsányi István</i> : Korszellem és pedagógia — — — — —	1
<i>Horváth Jenő</i> : Kína és a kereszténység — — — — —	14
<i>Isoz Kálmán</i> : Egyházzenei képzés közép- és felsőfokon — — — — —	340
<i>Jánossy Lajos</i> : Az evangélikus liturgia megújítása — — — — —	286
<i>Járay Márton</i> : Arva Bethlen Kata eddig ismeretlen levele — — — — —	470
<i>Joó Tibor</i> : Történelem és magánélet — — — — —	173
<i>Kapi Béla</i> : Az egyházi zene szolgálat és missziója — — — — —	279
<i>Kapi-Králik Jenő</i> : Az evangélikus gyülekezet éneke — — — — —	306
<i>Kiss Jenő</i> : Az evangélium és a gépek kora — — — — —	459
<i>Kovács Sándor</i> : Berekesztő — — — — —	346
<i>Makkai Sándor</i> : Nézők és látók — — — — —	97
<i>Nagy Miklós</i> : Endrődi Sándor, mint képviselőházi naplószerkesztő — — — — —	185
<i>Payr Sándor</i> : Az elveszett Csepregi Graduál — — — — —	132
<i>Peschko Zoltán</i> : Az egyházi zene iskoláinkban — — — — —	327
<i>Prőhle Károly</i> : A keresztényenység gondolata korunkban — — — — —	509
<i>Raffay Sándor</i> : Előszó — — — — —	273
<i>Ravasz László</i> : „Protestáns irodalom“ — — — — —	49
„ Egység, vagy barátság — — — — —	161
„ Ajánlás — — — — —	274
<i>Révész Imre</i> : Castellio és Kálvin hamis és igazi arcképe — — — — —	101
„ A péklegény — — — — —	217
„ István király — — — — —	393

<i>Segesváry Lajos</i> : Adalékok a cseh-morva és magyar protestantizmus sors- közösségéhez	— — — — —	421
<i>Simonyi Dezső</i> : Árpád sírjának problémája	— — — — —	167
<i>Schulek Tibor</i> : Ismeretlen Bornemisza-levelek	— — — — —	52
„ Reformátusok és evangélikusok	— — — — —	354
<i>S. Szabó József</i> : Lorántffy Zsuzsanna ősei	— — — — —	408
<i>Szabó István</i> : Népiség és vallás	— — — — —	179
<i>K. Szabó Sándor</i> : A jugoszláv konkordátum	— — — — —	575
<i>Szathmáry Lajos</i> : A reformáció örökségeinek sorsa a protestáns közép- iskolában	— — — — —	528
<i>Szilády Zoltán</i> : Az elsüllyedt falu	— — — — —	223
<i>Szilágyi László</i> , vitéz ákosfalvi: Báthory István emlékezete	— — — — —	28
<i>Szondy György</i> : Ifjúsági könyvek szemléje	— — — — —	583
<i>Tasnády Nagy András</i> : Megnyitó	— — — — —	276
<i>Tófalvi György</i> : A keresztyén szó — elavult?... —	— — — — —	20
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Keresztyén-keresztény	— — — — —	62
„ A XVI. század magyar bibliafordítói	— — — — —	517
<i>Vajthó László</i> : A százéves Nemzeti Színház	— — — — —	449
<i>Vargha Zoltán</i> : A „löbi gazda“ földszeretete	— — — — —	490
<i>Vikár Sándor</i> : A református énekeskönyv és a gyülekezeti éneklés	— —	298
<i>Zoványi Jenő</i> : A sopronvármegyei ev. egyházkerület egyházmegyéi és espe- reseik a reformátusoktól való különválás utáni első megvedszázadban (1595—1620)	— — — — —	65

Nekrológok.

<i>Hamvas József</i> : Bancsó Antal	— — — — —	70
<i>Karácsony Sándor</i> : Komáromi János	— — — — —	566
<i>Kemény Lajos</i> : D. Geduly Henrik	— — — — —	117
<i>Losonczy Zoltán</i> : Tolnai Vilmos	— — — — —	539
<i>Oroszlán Zoltán</i> : Buday Árpád:	— — — — —	369
<i>Patay Pál</i> : A szolgálat hőse: Victor János	— — — — —	120
<i>Ravasz László</i> : Hubay Jenő	— — — — —	359
<i>Szabó Richárd</i> : Bárd Miklós	— — — — —	365

Szépirodalom.

<i>Áprily Lajos</i> : A halott	— — — — —	13
„ Őszi muzsika	— — — — —	187
„ Most szólj, rigó	— — — — —	241
<i>Boross Sándor</i> : Kubikusok	— — — — —	234
„ Erősítsd magad, ember	— — — — —	235
<i>Dóczy Jenő</i> : Egy költészettani óra a geszti parkban	— — — — —	124
<i>George Stefan</i> : Szomorú tánc (ford. R. Berde Mária)	— — — — —	582

<i>Gulyás Pál</i> : Húsvét éjszakáján	— — — — —	69
„ Debrecen, ó kikötő	— — — — —	538
<i>Holló Ernő</i> : Vándorbiblia	— — — — —	516
<i>Kardos Kálmán</i> : Ne vigy a kísértetbe	— — — — —	407
<i>Marconnay Tibor</i> : Még egyszer, utolszor...	— — — — —	116
<i>Meyer C. F.</i> : A mennyország kapuja előtt (ford. br. Podmaniczky Pálné)	— — — — —	51
<i>Muraközy Gyula</i> : Szeptemberi vízió	— — — — —	100
<i>Oláh Gábor</i> : Mi lesz velem?	— — — — —	19
<i>Petri Mór</i> : A szárnyaló mult	— — — — —	222
<i>Reményi József</i> : Könyvtáramban	— — — — —	574
<i>Szász Károly</i> : Üdvözítő szenvedés	— — — — —	71
<i>Tanka János</i> : Hó alatt	— — — — —	27
„ Nagyanyám	— — — — —	420
<i>Weöres Sándor</i> : Emlék	— — — — —	30

Kritikai szemle.

<i>Albrecht Ferenc</i> :	— — — — —	257
<i>Baránszky Jób László</i> :	— — — — —	250
<i>Bikácsi László</i> :	— — — — —	596
<i>Bodor Aladár</i> :	— — — — —	147, 197
<i>Debreceny Lili</i> :	— — — — —	39
<i>Elekes Lajos</i> :	— — — — —	546
<i>Enyedy Andor</i> :	— — — — —	429
<i>Gárdonyi Albert</i> :	— — — — —	129
<i>Gárdonyi Zoltán</i> :	— — — — —	83, 499
<i>Gulyás Pál</i> :	— — — — —	75
<i>Halász Gábor</i> :	— — — — —	246
<i>Hamvas Béla</i> :	— — — — —	85
<i>Hamvas József</i> :	37, 38, 80, 88, 154, 203, 204, 433, 436, 493, 545,	550
<i>Harsányi István</i> :	— — — — —	200
<i>Horváth Jenő</i> :	— — — — —	245, 589
<i>Incze Gábor</i> :	— — — — —	74, 140
<i>Joó Tibor</i> :	— — — — —	31, 34, 190, 375, 444, 590
<i>Kapi Béla</i> :	— — — — —	188
<i>Kállay Kálmán</i> :	— — — — —	373
<i>Kerecsényi Dezső</i> :	— — — — —	145, 247, 496, 547, 549, 594
<i>Képes Géza</i> :	— — — — —	253
<i>Koczogh Akos</i> :	— — — — —	205
<i>Kónya Sándor</i> :	— — — — —	151
<i>Marconnay Tibor</i> :	— — — — —	79, 548
<i>Markó Árpád</i> :	— — — — —	264, 437
<i>Mitrovics Gyula</i> :	— — — — —	32
<i>Muraközy Gyula</i> :	— — — — —	143
<i>Muzsnai Agnes</i> :	— — — — —	152

<i>Oroszlán Zoltán:</i>	— — — — —	441
<i>Pap Ferenc:</i>	— — — — —	586
<i>Révész Imre:</i>	— — — — — 242, 243.	435
<i>Segesváry Lajos:</i>	— — — — —	72
<i>Sólyom Jenő:</i>	— — — — —	372
<i>Szabó Aladár:</i>	— — — — —	136
<i>Szabó Richárd:</i>	— — — — — 82, 149, 262, 448, 500,	501
<i>Szilády Zoltán:</i>	— — — — — 84, 85,	153
<i>Szlávik Mátyás:</i>	— — — — — 243,	543
<i>Török István:</i>	— — — — — 427,	428
<i>Vajda Endre:</i>	— — — — — 252, 381, 446, 497.	548
<i>Vajthó László:</i>	— — — — — 86, 377,	499
<i>Vác Elemér:</i>	— — — — — 255,	593
<i>Zalánfy Aladár:</i>	— — — — —	383

*

Baksay Sándor egyházi munkái. <i>Incze Gábor</i>	— — — — —	140
Balázs Ferenc: Zöld árvíz. <i>Szabó Richárd</i>	— — — — —	149
Barth Károly: Isten kegyelmi kiválasztása (Ford. Vasady Béla és Nagy Barna) <i>Török István</i>	— — — — —	427
Barth K.: Die Kirche und die Kirchen. <i>Horváth Jenő</i>	— — — — —	589
Barth Károly és Révész Imre: Az egyház jelene és jövője. <i>Török István</i>	— — — — —	428
Bartók György: Világfelfogásunk válsága. <i>Joó Tibor</i>	— — — — —	31
Benda Kálmán: A magyar nemzeti hivatástudat története. <i>Joó Tibor</i>	— — — — —	444
Berde Mária: Tüzes kemence. <i>Bodor Aladár</i>	— — — — —	147
Bereczky Albert: Boldogok... <i>Muraközy Gyula</i>	— — — — —	143
Bodor Antal: A falukutatás vezérfonala. <i>Vác Elemér</i>	— — — — —	255
Budavár visszavívásának 250 éves évfordulójára, 1936-ban megjelent történeti munkák. <i>Markó Árpád</i>	— — — — —	437
Bullinger—Zimmermann—Hildebrand: Das zweite Helvetische Bekenntnis. <i>Révész Imre</i>	— — — — —	242
Chesterton G. K.: Pater Brown bölcsesége. <i>Hamvas Béla</i>	— — — — —	85
Csóka J. Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Adám. <i>Segesváry Lajos</i>	— — — — —	72
Csuray Károly: A magyarság mint faj és nemzet. <i>Szilády Zoltán</i>	— — — — —	153
Dolgozatok a M. Kir. Ferenc József Tud. Egyetem Archeologiai Intézetéből. <i>Oroszlán Zoltán</i>	— — — — —	441
Dóczy Jenő: Dédácsi idill. <i>Debreczeny Lili</i>	— — — — —	39
Dömötör Tekla: A passiójáték. <i>Hamvas József</i>	— — — — —	204
Égő csipkebokor (Rádió-prédikációk). <i>Pap Ferenc</i>	— — — — —	586
Faragó Ede: A cserkész és a családi nevelés. <i>Vác Elemér</i>	— — — — —	593
Fowler Wright: Prága nincs többé. <i>Szabó Richárd</i>	— — — — —	501
Gárdonyi Klára: Biedermeier a magyar költészetben <i>Szabó Richárd</i>	— — — — —	82
Gereblyés László: Nehogy engedj! <i>Marconnay Tibor</i>	— — — — —	548
Germanus Gyula: Allah Akbar! <i>Kállay Kálmán</i>	— — — — —	373
Gyergyai Albert: A mai francia regény. <i>Kerecsényi Dezső</i>	— — — — —	594

Gyökössy Endre: Vasárnapok, hétköznapok. <i>Hamvas József</i>	— — —	154
Hartenstein K.: Völkerehaltung unter dem Kreuz? <i>Horváth Jenő</i>	— —	245
Hat kötet prédikáció. <i>Pap Ferenc</i>	— — — — —	586
Heinrich Viktor—Sz. Weress Jolán: Ausztria közelből. <i>Szilády Zoltán</i>		85
Horváth Magda: A törökveszedelem a német közvéleményben. <i>Joó Tibor</i>		520
Horváth János egyetemi előadásából. <i>Kerecsényi Dezső</i>	— — —	145
Horváth János: Magyar versek könyve. <i>Baránszky Jób László</i>	— — —	250
Illyés Gyula: Petőfi. <i>Marconnay Tibor</i>	— — — — —	79
Jancsó Elemér: A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században. <i>Szabó Richárd</i>	— — — — —	262
Jesus Christus im Zeugnis der Heiligen Schrift und der Kirche. <i>Szlávik Mátyás</i>	— — — — —	243
Jékely Zoltán: Kincskeresők. <i>Bikácsi László</i>	— — — — —	596
Kálvin és a kálvinizmus. <i>Szabó Aladár</i>	— — — — —	136
Kemény Gábor és Nádor Jenő: Tessedik Sámuel élete és munkája. <i>Szlávik Mátyás</i>	— — — — —	543
Keresztury Dezső: Ungarn. <i>Kerecsényi Dezső</i>	— — — — —	549
Kiss Jenő: Kormos üvegen. <i>Vajda Endre</i>	— — — — —	497
Kiss Samu: Én és az én házam az Úrnak szolgálunk. <i>Pap Ferenc</i>	— —	588
Klemm Kálmán: Kereszténység vagy faji vallás? <i>Révész Imre</i>	— —	435
Komáromi János: A nagy háború anekdotái. <i>Hamvas József</i>	— — —	203
Komor András: A varázsló. <i>Vajda Endre</i>	— — — — —	252
Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés és története. <i>Elekes Lajos</i>	— — —	546
Kovács Imre: Magyar megújulás felé. <i>Szilády Zoltán</i>	— — — — —	153
Kozocsa Sándor: Zilahy Károly esztétikája. <i>Szabó Richárd</i>	— — —	448
Kumlik Emil: Dohnányi Frigyes. <i>Hamvas József</i>	— — — — —	550
Lagerlöf Zelma: Amikor én kislány voltam. <i>Muzsnai Agnes</i>	— — —	152
Magyar László: Sziklasír. <i>Vajthó László</i>	— — — — —	499
Maila Talvio: Darvak. (Ford. Faragó József.) <i>Képes Géza</i>	— — — — —	253
Makkai László: Új magyar költők. <i>Koczogh Akos</i>	— — — — —	205
Makkai Sándor: Holttenger. <i>Bodor Aladár</i>	— — — — —	197
Marczell Mihály: A nevelés művészete. <i>Mitrovics Gyula</i>	— — — — —	32
Mauriac François: Fekete angyalok. (Ford. Illés Endre.) <i>Szabó Richárd</i>		500
Márffy Oszkár: Palpiti del cuore magiaro nella sua letteratura. <i>Hamvas József</i>	— — — — —	493
Medgyaszay Vince: Falusi melódiák. <i>Hamvas József</i>	— — — — —	80
Mester Miklós: Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863—64. évi nagyszabeni országgyűlésen. <i>Albrecht Ferenc</i>	—	257
Molnár Lajos: Pásztori kúrtzó. <i>Pap Ferenc</i>	— — — — —	589
Móra Ferenc: Szegedi tulipántos láda. <i>Hamvas József</i>	— — — — —	37
Muraközy Gyula: Kiáltó szó. <i>Enyedy Andor</i>	— — — — —	429
Nadányi Zoltán: Nem szeretsz. <i>Vajda Endre</i>	— — — — —	384
Nagy József: A középiskolai énektanítás főbb problémái. <i>Gárdonyi Zoltán</i>		499
Nagyviványi Zoltán: Moszkvai lányok. <i>Kónya Sándor</i>	— — — — —	151
Nádor Jenő és Kemény Gábor: Tessedik Sámuel élete és munkája. <i>Szlávik Mátyás</i>	— — — — —	543

v. Náray István és v. Berkó István: Légitámadás! <i>Markó Arpád</i>	— —	246
Németh László: Bűn. <i>Gulyás Pál</i>	— — — — —	75
Payr Sándor: Zrinyi prókátora. <i>Hamvas József</i>	— — — — —	545
Perényi Géza korárelőjétékai. <i>Zalánfy Aladár</i>	— — — — —	383
Rabelais: Gargantua. (Ford. Kemény Katalin.) <i>Vajthó László</i>	— — — — —	86
Ravasz László: Hit és engedelmesség. <i>Kapi Béla</i>	— — — — —	188
Révész Imre—Segesváry Lajos: Az egyháztörténelem alapvonalai. <i>Joó Tibor</i>	— — — — —	190
Révész Imre és Barth Károly: Az egyház jelene és jövője. <i>Török István</i>	— — — — —	428
Petri Mór: A vándor a kertajtónál. <i>Hamvas József</i>	— — — — —	38
Petrovics Pál: Trianoni zsoltárok. <i>Hamvas József</i>	— — — — —	38
Prédikációk. <i>Pap Ferenc</i>	— — — — —	586
Prohászka Lajos: A vándor és a bujdosó <i>Joó Tibor</i>	— — — — —	34
Prokászky Béla: A mai osztrák irodalom. <i>Kerecsényi Dezső</i>	— — — — —	496
Scholz László és Urbán Ernő: Krisztus hatalmában. <i>Pap Ferenc</i>	— — — — —	588
Sik Sándor: Magányos virrasztó. <i>Vajda Endre</i>	— — — — —	446
Sőregi János: A debreceni Déri-múzeum évkönyve 1935/6. <i>Szilády Zoltán</i>	— — — — —	153
Spranger Eduard: Probleme der Kulturmorphologie. <i>Joó Tibor</i>	— — — — —	375
Szabolcsi Bence: Bevezetés a zenetörténetbe. <i>Gárdonyi Zoltán</i>	— — — — —	83
Szabó Imre: Nyitott ajtó. <i>Pap Ferenc</i>	— — — — —	587
Szabó István: Ugocsa vármegye népesedéstörténete. <i>Gárdonyi Albert</i>	— — — — —	192
S. Szabó József: A ceglédi ref. iskola története 1545—1930. <i>Incze Gábor</i>	— — — — —	74
Cs. Szabó László: Egy gondolat bánt engem . . . Doveri átkelés. <i>Kerecsényi Dezső</i>	— — — — —	247
Szabó Pál: Csodavárás. <i>Vajda Endre</i>	— — — — —	548
Szász Károly: Ciprus. <i>Hamvas József</i>	— — — — —	88
Szentmihályiné Szabó Mária két regénye. <i>Harsányi István</i>	— — — — —	200
Szondy György: A modern iskola és az ifjúság olvasmányai. <i>Kerecsényi Dezső</i>	— — — — —	547
Tamási Aron: Rügyek és reménység. <i>Halász Gábor</i>	— — — — —	246
Tarczay Gizella: Bolgár földön. <i>Szilády Zoltán</i>	— — — — —	84
Tholnai Mihály: Szent had. (Kiad. Incze Gábor.) <i>Hamvas József</i>	— — — — —	436
Tompa László: Ne félj! <i>Vajthó László</i>	— — — — —	377
Tonelli Sándor: Az emberi civilizáció kezdetei. <i>Szilády Zoltán</i>	— — — — —	84
Turóczy Zoltán: Oldott kéve Isten szérűjén. <i>Hamvas József</i>	— — — — —	433
Ujszászy Kálmán: A falu. <i>Váczy Elemér</i>	— — — — —	255
Ujváry Lajos: A mai gyermek és a könyv. <i>Kerecsényi Dezső</i>	— — — — —	547
Urbán Ernő és Scholz László: Krisztus hatalmában. <i>Pap Ferenc</i>	— — — — —	588
Vásárhelyi János: Vasárnapról vasárnapra. <i>Pap Ferenc</i>	— — — — —	587
Waczulik Margit: A török korszak kezdetének történetirodalma. <i>Joó Tibor</i>	— — — — —	590
Weisz Leó: Nach der Schlacht von Kappel. <i>Révész Imre</i>	— — — — —	243
Wiczián Dezső: Az újabb Luther-kutatás főbb irányai és eredményei. <i>Sólyom Jenő</i>	— — — — —	372

Színházi, zenei és képzőművészeti szemle.

Vajthó László: Színházi Szemle — 42, 89, 155, 208, 265, 383, 502, 552, 597

Gaál Endre: Zenei Szemle — — — — — 44, 91, 210, 267, 386, 554, 599
A. Tóth Sándor: Képzőművészeti Szemle 46, 93, 158, 214, 270, 390, 504, 602

Tudósítások, közlemények.

Az első Magyar Protestáns Egyházzenei Konferencia — — — — — 349
Az Orsz. Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület irodalmi pályázata — 508
Jármay Márton: Adatkiegészítő értesítés — — — — — 508
Joó Tibor: A Protestáns Irodalmi Társaság előadó estje — — — — — 95
Joó Tibor: Magyar Nemzeti Nyomtatványkiállítás — — — — — 487
5 év, 25 intézmény (Az Orsz. Ref. Szeretetszövetség) — — — — — 207

A PROTESTÁNS SZEMLE
BEMUTATKOZÓ ESTÉLYE
1937. január hó 9-én d. u. 5 órai kezdettel a
ZENEMŰVÉSZETI FŐISKOLA
DISZTERMÉBEN

Szereplők:

Áprily Lajos, Ignác Rózsi, Jékely Zoltán, Kapy-
Králik Jenő, Képes Géza, Makkai Sándor, Ma-
róthy Jenő, Ravasz László, Török Erzsébet,
Weöres Sándor, Goudimel-énekkar Lajta László
vezetésével.

JEGYEK 80 f.-től 3 P-ig Tagjaink kedvezményes áron kaphatják
a Bethlen Gábor könyvkereskedésben (IX., Kálvin-tér
8. sz.) és a Budapest szföv. Iskolánküüli Népműve-
lési Bizottságánál (IV., Szép-u. 5.)

Külön figyelmébe ajánljuk a t. c. Közönségnek, hogy az estély
pontosan 5 órakor kezdődik.

A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TISZTIKARA

Elnökök: Bethlen István gróf, Kapi Béla, Ravasz László és Tomcsányi Vilmos Pál.
Ügyvezető elnök: Ravasz László.

Szerkesztő: Áprily Lajos, társszerk.: Pröhle Károly és Révész Imre.

Belső munkatárs: Kemény Lajos és Török Pál.

Titkár: Simonyi Dezső és Török Pál.

Pénztáros: Keszler László.

Ügyész: Fromm Lajos.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

a közeljövőben Budapestén

egyházi zenénk munkásai, lelkészeink, tanáraink, kántoraink, tanítóink s általában azok számára, akik egyházi zenénk kérdései iránt érdeklődnek,

Országos Protestáns Egyházzenei Konferenciát

rendez.

A konferencia tervezete:

1. n a p este $\frac{1}{2}$ 6 óraker: a Budapesti Protestáns Középiskolák egyházi hangversenye a Zeneművészeti Főiskolán.
 2. n a p d. e. 9. óraker: Zenés áhitat a Deaktéri evangélikus templomban. Orgona (Ákom Lajos). Kántáta (Buxtehude: Herr, auf Dich traue ich). Áhitat (Raffay Sándor). Orgona (Ákom Lajos).
 - 10 óraker: A konferenciát megnyitja Tasnádi Nagy András dr.
 - $\frac{1}{2}$ 11 óraker: Az egyházi zene szolgálata, missziója (Kapi Béla).
 - $\frac{1}{2}$ 12 óraker: A ref. Énekeskönyv és gyülekezeti éneklés.
 - $\frac{1}{2}$ 1 óraker: Orgonaépítésünk hibái.
 - 4 óraker: Az egyházi zene iskoláinkban.
 - 5 óraker: Énekkari és zenekari kulturánk fejlődési lehetőségei.
 - 6 óraker: Egyházi zenénk a nemzeti kultúra szolgálatában.
 3. n a p d. e. 9 óraker: Zenés áhitat a Fasori ev. templomban. Orgona (Peschko Zoltán). Kántáta (Telemann: Jauchzt, ihr Christen). Áhitat (Szabó Imre esperes). Orgona (Peschko).
 - 10 óraker: Az evangélikus liturgia megújodása.
 - 11 óraker: Az evangélikus Énekeskönyv és gyülekezeti éneklés.
 - 12 óraker: A kántorképzés problémái.
 - 4 óraker: Egyházzenei képzés közép- és felsőfokon.
 - 5 óraker: Az egyházzenei szolgálat megszervezése, irányítása, egyházzenei szaklap, stb.
 - 6 óraker: A konferencia tanulságai. Záróhatározatok.
 - $\frac{1}{2}$ 8 óraker: Egyházi zeneünnepély a Kálvin-téri templomban. Áhitat: Ravasz László. Orgona: Zalánfy Aladár. Karének: Lutheránia.
- Előadókul felkérettek: Ádám Jenő, Árokháty Béla, Gárdonyi Zoltán, Isoz Kálmán, Jánossy Lajos, Kapi Béla, Kapi-Králik Jenő, Lajtha László, Peschko Zoltán, Vikár Sándor, Zalánfy Aladár.

A résztvevők számára kedvezményes szállásról, ellátásról gondoskodunk. Részletes tudnivalókat később megjelenő tájékoztatónk közöl.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

HAESÁNYI ISTVÁN: Korszellem és pedagógia.

HORVÁTH JENŐ: Kína és a keresztyénség.

TÓFALVI GYÖRGY: A keresztyén szó — elavult . . .

Dr. vitéz AKOSFALVI SZILÁGYI LÁSZLÓ: Báthory István emlékezete.

ÁPRILY LAJOS: A halott (vers).

OLÁH GÁBOR: Mi lesz velem? (vers).

TANKA JÁNOS: Hó alatt (vers).

WEÖRES SANDOR: Emlék (vers).

KRITIKAI SZEMLE.

XLVI. évf. 1. sz.

1937. január.

Ara 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

JOÓ TIBOR: Bartók György: Világfelfogásunk válsága	31
MITROVICS GYULA: Dr. Marczell Mihály: A nevelés művészete	32
JOÓ TIBOR: Prohászka Lajos: A vándor és a bujdosó	34
HAMVAS JÓZSEF: Móra Ferenc: Szegedi tulipántos láda	37
— Petri Mór: A vándor a kertajtónál	38
— Petrovics Pál: Trianoni zsoltárok	38
DEBRECZENY LILI: Dóczy Jenő: Dédácsi idill	39
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	42
DR. GAAL ENDRE: Zenei Szemle	44
A. TÓTH SANDOR: Képzőművészeti Szemle	46

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Áprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsanna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Korszellem és pedagógia

Gondos keresés után is alig találhatnánk az emberiség történetében korszakot, amelynek önmagáról olyan tisztázatlan, zavaros és elrajzolt képe lett volna, mint a mienknek. Korunk a jelzavak, a könnyen, felelőtlenül kimondott, tetszetős megállapítások kora. Ez a körülmény legszembetűnőbb bizonyítéka annak, hogy világunk, külső és belső világunk káosszá rázódott, zihálódott szét. Olyan káosszá, amelyből ismét egységes világot alkotni szinte hallatlanul nagy és egyetemes emberi erőfeszítés volna csak képes.

Mert talán nem volt még korszak, amelyben olyan feszült s békétlen egymás melletti-, és fölöttiségben együtt lettek volna a legkülönbélebb eszmék, törekvések, gondolatok és érzések, mint éppen a mi korunkban. — Innen magyarázható, hogy a felületes szemlélőt bizony sokszor könnyen el lehet ámítani egy-egy jól megfogalmazott, tetszetős csengésű szólammal. Annyiszor megszületett már a vélemény: századunk a sport, a film, a petróleum, a nacionalizmus, a holsevizmus stb. százada. Sőt nem egy ajakról hangzott már el az is, hogy korunk éppen a pedagógia, a gyermek korszaka.

Key Ellen, a híres svéd pedagógus könyvet adott ki *A gyermek évszázada* címmel, s művében éppen a mi korunkat, a XX. századot emlegeti e néven. Más vetületben a modern Európa egyik jellemzően időszerű írója: *Papini* hirdeti, hogy ma pedokrácia uralkodik, ami azt jelenti, hogy minden a gyermekért, annak igényei szerint történik. „Ma mindenben és mindenütt a gyermekek uralkodnak — mondja, — ők adnak színt és irányt a civilizációnak. A kiskorúak markába kerültünk. A gyermeki ízlés hatalmasodott el rajtunk mindenben.“

S valóban, ha leszállunk a költői látásforma polcairól, még akkor is nagyon sok jeltől lehet ugyanerre a következtetésre jutnunk. Hiszen Európa nagy laboratóriumaiban, a megújuló népek kebelében, Németországban, Olaszországban, s hogy rögtön az ellentétes végletbe csapjunk át, Oroszországban is ugyanazzal az erővel hangoztatják, hogy a megkezdett munka betetőzését az ifjúság, a most még gyermekkorban élő embertömegek vállaira rakják. Éppen ezért minden vonalon elsőrendűvé tették a nevelés kérdéseit.

Azt is nyugodt lélekkel állíthatjuk továbbá, hogy úgyszólván az egész földkerekségen emelkedett a nevelés kérdéseinek jelentősége. Észak- és Délamerikában éppen úgy, mint Európa valamennyi államában minden ember hovatovább kénytelen észre-

venni, hogy hatalmas átalakulások mennek végbe a nevelés területén.

Mindez azonban még távolról sem jogosít fel bennünket arra, hogy korunkat mintegy kisajátítsuk a pedagógia számára, hiszen nemcsak a pedagógia, hanem minden emberi megnyilatkozás terén hatalmas méretű átalakulásokkal találkozunk. Ugyanilyen joggal más eszmék is magukénak mondhatnák korunkat. A sport, rekordok, technika stb. mind legalább ugyanilyen erővel kérhetnék maguknak a vezérszólamot korunk disszonáns hangversenyében. A pedagógia területén végbemenő változások csak egyetlen vetületét alkotják az egyetemesen átalakuló, de a megnyugvástól még nagyon messze levő világképnek.

Az a tény, hogy valóban olyan lázasan foglalkoznak a nevelésüggyel, két dolgot jelent mindenekelőtt. Először azt, hogy a pedagógia területén is nagy bajok, szükségletek mutatkoznak, másrészt pedig, hogy a viláगतalakulásban igennagy, csaknem döntő szerepet szánnak a nevelésnek.

Mégis, az önteltség vádjának elkerülése végett jóelőre le kell vetnünk magasba íveltető szárnyainkat, eleve rávilágítva arra a felismerésre, hogy bármilyen sokat foglalkozzék is az ember a neveléssel, nem foglalkozik vele eleget. Mindaddig nem nyugodhatik meg korunk pedagógiai lelkiismerete, míg egyfelől óriási területeken pusztítja az embert, minden pedagógia alanyát és tárgyát, lehetőségét és célját az intézményesen világra nem hozott gyermekek átka, másfelől a világra, jobban mondva pusztulásra szült millió gyermek éhes, tüdővésztes, síró és vádoló halálbarohanása.

Az elégtelenség tényét bizonyítja több más mozzanaton kívül a nevelés aránylagos elszigeteltsége is. Meg kell már egyszer értenünk, hogy a nevelés nem lehet elhatárolt magánügy. A nevelés területét senki sem foglalhatja le magának, nem családok, rendek (tanítói, tanári rend) vagy intézmények (iskolák) kiváltsága az. Egyetemes emberi, társadalmi, állami, nemzeti: közügy a nevelés. Politikum, ezért politizálnak a szó igazi értelmében, kikerülhetetlenül, akarva nem akarva a nevelők. Pusztán azzal, hogy nevelnek. Hiszen a történelem is bizonyosságot tesz a mellett, hogy minden idők politikája rátette a kezét a pedagógiára, sőt talán mindenek előtt erre tette rá.

Ha e tény mélyebben fekvő okát keressük, rá kell mutatnunk arra, hogy az ember éppen emberi adottságainál fogva elsősorban a jövőben él. A növény, az állat a jelenben él csupán. Az állatnak nincsenek gondjai. Az állat nem töpreng utódai sorsán, végzetén. Egyszerűen van. Az ember ezzel szemben úgyszólván mindent a jövőért visz véghez, ilyen értelemben a jövőben

él. S a politika, a pedagógia nem éppen a jövő biztosítását célozzák-e?

Az emberi létérdekek parancsoló szellemében járunk tehát el, ha a nevelést elszigeteltségéből kiemeljük. Erre a szükségletre hívta fel nemrégiben a közfigyelmet egyik vezető emberünk, *gróf Teleki Pál*, midőn felelős helyen többek között így nyilatkozott: „Nekünk az iskola falán túl is kell néznünk. Az iskola a nevelés egyik eszköze, ha bizonyos életkorban annak legfőbb eszköze is. De eszközei a család, a vallási élet, a társadalom, a hadsereg is. És csak úgy fogunk hasznos munkát végezni, ha az eszközök harmóniáját szolgáljuk.“ Mint ahogy egyetlen emberre nézve sem közbűbös az, hogy miként alakul a társadalom jövője, senkinek sem szabad félrehúzódnia a kibővített nevelői munka ráeső részének felelőssége alól.

Természetes, hogy első lépésként a hivatásos nevelőknek kell legkisebb izükig átforrósodniuk a nevelés eszméi iránt, s kell azokban szinte a fanatizmusig elmerülniök. Mert a kibővítés, másoknak a nevelői munkaközösségbe való bevonása, a beszervezés lépése csak ezután következhetik, mégpedig annak a ténynek a felismertetése által, hogy valahányszor modern értelemben vett nevelésről beszélünk, mindig tulajdonképpen társadalomnevelésről, tehát közügyről van szó. Emberi, állami, nemzeti közösség nevelése a feladat, olyan embereknek a közösségben való nevelése által, akik majd ebben a közösségi életben találják meg egyéni helyüket, érvényesülési, önkifejtési lehetőségüket a bekapcsolódás, a munkavállalás, az egyéni és közérdek kívánatos összetalálkozása révén.

Minthogy a nevelésnek évszázadokon át, sőt napjainkban is legrendeltetésszerűbb közege az iskola, annak minden fokozata és fajtája, céljainak megfelelő beállításba kell helyeznünk annak munkáját minden társadalmi viszonylatban. Véglegesen meg kell értetni a nagyközönséggel, elsősorban természetesen belülről jövő bizonyoságtétel révén, ama generációs előítélet megszüntetését, hogy az iskola nem egyéb, mint valami szükséges rossz, sajnosan mellőzhetetlen akadályverseny, amelyen keresztül kell menni mindenkinek, a minősítést osztogató bizonyítvány miatt.

Megkapóan fejezi ki ezt a társadalmi közfelfogásba beleévdődött előítéletet *Bunin*, a Nobel-díjas orosz író, midőn önélet-rajzregényében ezt írja: „Én a városba való közel elutazásomra, a gimnáziumra, meg azokra a csodálatos emberekre gondoltam, akiket ott láttam, akiket tanároknak neveztek, és az embereknek valami egészen sajátos fajtájához tartoztak, akiknek egész rendeltetése az, hogy tanítsanak és a diákokat örökös rettegésben tartsák. És engem ismét valami határozatlan rémület szállt meg, miért visznek engem hozzájuk rabságra, elszakítanak a szülői ház-

tól, ettől a vidám kerek erdőtől, és lesujtott az a gondolat, hogy ezt nem lehet elkerülni, és hogy nemcsak én, hanem mindnyájan úgy tekintik ezt a kellemetlenséget, mint ami elkerülhetetlen.“

Ó, milyen szomorú volna, ha semmi egyébbel, csak ezzel tudnánk „vígasztalni“ gyerekeinket, mikor először indulnak iskolába! Nyilvánvaló, hogy egészen másképen, rokonszenvesebben, mélyebben kell beleágyoznunk a közvéleménybe az iskolát. Járható és sűrűn is járt utakkal kell összekötnünk azt az élet sokirányú, de végeredményben mégiscsak összefüggő, nagy egészet alkotó megnyilatkozásaival. Át kell hangolnunk a közvéleményt az iskolával szemben, s ha nehezen megy is ez, hinnünk kell, hogy a már egyszer belül csakugyan végbement elmélyülést a társadalom minden rétege elismeri és értékeli.

Azt pedig, hogy egy ilyen elmélyülő, belső átalakulás valóban folyamatban van, nem is olyan nehéz dolog bebizonyítanunk. Lezártásról, tisztában vagyunk vele, nagyon időelőtti volna még beszélnünk. Hiszen korunkban csaknem minden tudomány a forrás, az erjedés állapotában van. Miért ne volna abban a pedagógia is?

Ha utána nyomozunk, hogy vajjon milyen korszerű átalakulások vannak folyamatban a pedagógia területén világszerte, sok ilyen mozzanatnak kell szemünkbe tűnnie. Persze ezúttal nincs terünk arra, hogy — ha csak vázlatosan is — de rendszeresen ismertessük azokat a pedagógiai mozgalmakat, eszmearamlatokat, amelyek alakítják, formálják a modern nevelés képét. Ehelyett mindössze néhány olyan általános jellegű mozzanatra mutatok rá, ami egyik-másik jelenségében, következményében, térbeli korlátokon túl, közvetlenül vagy közvetve, korunk minden nyitott szemmel járó embere számára könnyen hozzáférhető.

A modern pedagógia egyik jellemvonása, hogy mindennel, ami munkakörébe tartozik, s így elsősorban a nevelésben részesítendő emberrel, annak mindenféle testi, élettani, lelki, szellemi, érzelmi fejlődéstörvényével tisztába akar jönni. Ezért vont a be a pedagógia egyre határozottabban segédtudományai körébe a lélektant, a biológiát. Irtózik attól, hogy valamit vaktában, elhamarkodott ítéletek alapján végezzen. Kísérletek, próbák, feladatok elvégzésével igyekszik a nevelés hatáskörébe kerülő egyének és rétegek általános és különös sajátágaival megismerni. Szóval a valóságot kutatja. Mindenekelőtt azt nézi, hogy mi van, mire lehet építeni, mit bír meg a rendelkezésre álló alap. Így örökdió a fölött, hogy célkitűzéseit túl ne méretezze, illetőleg az elérendő célt túlságosan alacsonyra ne tűzze.

Csak ez ismeretek birtokában teremtheti meg a pedagógus a neveléshez szükséges feltételeket, a gyarapodás, a tanulás és minél teljesebb önkifejtés lehetőségeit. A realitások felismerése kö-

vetkeztében fokozottabb gondot fordít arra, hogy a neveltek és nevelők között olyan érintkezési mód fejlődjék ki, körülöttük olyan szabad és egészséges légkör alakuljon ki, amely egyáltalában nem a börtönére emlékeztet, hanem felszabadít, munkára gondolkozásra, alkotásra lendít. A reális vizsgálatokon felépült tudomány mondja, hogy ezekre valóban szükség van, meg kell tehát őket teremteni. Ez az oka többek között annak, hogy pl. a tanárok és diákok közti barátságosabb, közvetlenebb viszonytal kapcsolatban gyakran halljuk idősebb, sőt még az iskolából nem is olyan régen kikerült emberektől: „a mi időnkben bizony el sem képzeltek volna, hogy ez vagy az lehetséges“. Szintén a reális szükségletek tiszteletbentartásából táplálkozik az a különösen külföldön észrevehető irányzat, amely a szabadtéri, kerti, levegős, mozgalmas életközelségbe, majd műhelyekbe, laboratóriumokba, kísérleti termekbe vitt tanítást igyekszik minél szélesebb körűvé tenni.

Ugyancsak elsőrendűen fontos jellemvonása a modern pedagógiának a közösségtudat, a kollektivitás gondolatának erős hangsúlyozása. Ezt a régen lappangó, és gyakorlatban — tudatosan vagy öntudatlanul már régóta alkalmazott — elvet *Natorp*, egy német szociálpedagógus fogalmazta meg először a múlt század legutolsó évében, kijelentvén, hogy „alle Erziehung in der Gemeinschaft, durch die Gemeinschaft und für die Gemeinschaft geschehen müsse.“ Minden nevelésnek a társadalombau- a társadalom által és a társadalomért kell történnie.

Ez elv igazságának intenzív felismerése nyilatkozik meg a manapság mindenütt hangoztatott és követelt állampolgári, ill. más vetületben nemzeti, hazafias nevelésben. Ez az elv vezeti a német pedagógiát éppúgy, mint az olaszt, sőt, milyen különös sorsjáték, ugyanez az elv kergeti halálba az orosz élet ezer meg ezer áldozatát is. Áldozzon, sőt pusztuljon az egyén, ha a faj vagy az állam érdeke azt kívánja. Mindenki köteles egyéni érdekei elé helyezni a közérdeket. Mert hiszen az emberi élet elengedhetetlen szükséglete az emberi közösség, az emberi társadalom megléte. Az egyre szélesebb körökben terjedő munkatábor, munkaszolgálat intézményének egyik támpontja éppen a közösségi élet szükségletének a felismerése. Másik fontos mozzanata azonban, az intenzív munka eszméje, a modern pedagógiának egy harmadik, nem kevésbé fontos góciához, az aktivitásgóchoz vezet el bennünket.

A modern pedagógia minden területen határozottan hangsúlyozza az aktivitás szükségességét. Az új tanítási módszer éppen e kiterjesztett aktivitás révén került legélesebb ellentétbe a régi befogadó — receptív, reprodukáló — módszerrel. A régi diák hallott, befogadott, megtanult majd reprodukált valamit; az új átél, él-

ményeket hoz összefüggésbe és többé-kevésbé önálló cselekvéssel tesz tanabizonyyságot munkája mellett.

De nemcsak szellemi, hanem fizikai téren is hatványozottan hangsúlyozza az új nevelés a tevékenykedést. A testnevelés tervszerű kiépítése, a sportélet lendületének a fokozása sem egyéb, mint a cselekvő erő, ügyesség, talpraesettség, testi-lelki egyensúly megteremtésére irányuló akarat. De az új pedagógia nem elégzik meg akármilyen cselekvéskészséggel. Megszabja ennek a ritmusát, lendületét is. Az új nevelés, az új tanítás gyors észjárásra, határozott, hirtelen helyzetfelismerésre, helytállásra serkent, s az álmosakat, az egyensúlyt könnyen elvesztőket nem egyszer elhagyja, lerázza magáról.

Lammers birodalmi államtitkár, Hitler kancellár bizalmasa mondta nemrég: „A XX. század fokozott tempót követel nemcsak az autótól és 200 kilométer sebességgel száguldó vonatoktól, de az élettől is. Minden vonalon.“ S olyan német önbizalommal mondta ezt, ami azt jelentette, hogy szavainak háttérében valóban a XX. század által megkívánt tempóban menetel a 70 milliós német népelete.

Íme néhány szín, ami általánosan jellemzi korunk pedagógiájának szellemét. Sok egyéb jellemvonást is felsorakoztathatunk volna. De bármilyen szemszögből vizsgáljuk is korunk pedagógiájának megnyilatkozásait, az itt érintett három vonás tűnik szemünkbe mindenünnen elsősorban. *Realitás, kollektivitás, aktivitás.* Ime ezek azok a közös nevezők, amelyeknek segítségével le tudjuk egyszerűsíteni a modern pedagógia ezerágú műveleteit. S bizonyosak lehetünk abban, hogyha egyes jellemvonások, közös elemek ilyen határozott következetességgel fordulnak elő valamilyik kor jelenségeiben, akkor nem gondolhatunk véletlenre, akkor olyan törvényszerűségről kell magunknak számot adnunk, ami már szorosan hozzátartozik a korszellem igazi képéhez.

Ha mostmár ezeket a jellemvonásokat valóban a korszellem mély megnyilatkozásaiként fogjuk fel, célkitűzésünk szerint ezek után azt kell vizsgálnunk, hogy a magyar pedagógia berkeiben milyen teendők tornyosulnak elénk, amelyek ugyanebből a létekből fakadnak és magyarázhatók. Mert a korszellem megnyilatkozásainak felfedezése csak abban az esetben lehet gyümölcsöző, ha megkérdezzük, hogy mit jelentenek azok számunkra.

Bármennyire benne él is a magyarság Európa szívében, bármennyire igyekszik is felvenni a környező és nyugatra fekvő államok életritmusát, történelméből, faji összetételéből és mostani helyzetéből olyan tények fakadnak, amelyek szükségyszerűen át-színeznék minden feladatot speciálisan magyar feladattá. Hogy csak egyetlen ilyen átalakító tényezőre mutassunk rá: a magyarság igen jelentős százaléka él szomszéd államokban, kisebbségi

sorsban. A mai helyzet, érzi, tudja, akarja is mindenki, nem tekinthető véglegesnek. A magyar tehát átmeneti korban él, s rettegnie kell, hogy ez az átmenetiség meg ne merevedjék.

Ebből következik, hogy minden magyar munkának, így a magyar nevelésnek is, kétarcúnak kell lennie. Egyik arccal befelé, megcsonkított önállóságunk jelene felé, másikkal a nagyobb egységbe kívánczó mozdulatok remegéseit jövő lehetőséggé formáló akarat felé kell tekintenie. Szörnyű állapot volna, ha a határokon túl élőkről egyszer s mindenkorra lemondva, végleges megoldásnak tekintenénk a maít; viszont teljesen célt vesztenénk, ha ködös álmokkal áztatnánk magunkat, s emiatt nem tudnánk jelenünket sem olyanná teremteni, amilyenné adottságaink révén teremthetnénk. Valahogy úgy látjuk, hogy uralkodás és aszkézis, akarat és sors ellentéteit kellene összebékítenünk önmagunkban, helyzetünkben, célkitűzéseinkben. Nyűg ez a kettősség, de ugyanakkor korbácsoló, elaludni nem hagyó lendítő erő is. Hiába: nekünk Mohács kell...

De hová, milyen irányba lendítse ez a hajsza, ez a vad ostorcsapkodás a magyar pedagógiát? A hagyományos nevelés differenciálatlan, sokszor tartalom nélküli, testi, szellemi, erkölcsi hármas célkitűzésével ma már nem érhetjük be. Nem eléggé kézzelfogható, nem eléggé telített fogalmak már ezek. Távolról sem töltik be a szükségletek kereteit. A szétfolyó általánosságok helyett konkrét feladatok megfogalmazására és erős akaratral való keresztülhajtására van szükségünk.

Az alábbiakban éppen néhány ilyen célkitűzés körvonalazására teszünk kísérletet. Törekvésünk az, hogy a konkrét feladatok közül olyanokat válasszunk ki, amelyek egyrészt szoros összefüggést mutatnak a fentebb realitás, kollektivitás, aktivitás-hármassággal jellemzett korszellemmel, másrészt amelyeket sem életkorokhoz, sem intézményekhez nem kell kapcsolnunk, mert hiszen ezek fölött állnak, a nevelés minden fokozatán és jellegén, családi, elemi iskolai, polgári, középiskolai, egyetemi, továbbá a katonaság és hivatalok keretein belül történő nép- és középosztálynevelésnél mindenütt egyformán alkalmazhatók. És alkalmazandók is minden nevelői fórumon. Hiszen megkötött, szűkreszabott feladatkörrel egyik sem elégedhetik meg. Az egyéni célkitűzéseken, ismeretközlésen, pályákra előkészítésen kívül ma mindeniknek elsődendő feladata, jelentette ki nemrégén *Hóman Bálint* kultuszminiszter: „a jövő magyar életre való céltudatos előkészítés, az ifjúság intenzív erkölcsi nevelése, jellemének szilárdítása, kötelességtudásának fejlesztése, vallás erkölcsi és nemzeti alapon nyugvó egészséges magyar világszemléletének kialakítása.“ Így kapcsolódik bele minden nevelő közeg, önkéntelenül is, szervesen a magyar jövő építésébe.

A magyar nevelés legelső követelménye az, hogy minden tekintetben az igazság talaján nyugodjék. A meglévő tények reálitásának felismerése többé nem odázható el mély veszedelmek kockázata nélkül. Még mindig délibábok népe vagyunk. Még mindig nem látjuk, nem akarjuk eléggé látni a valót, ami a csalóka látzat leple alatt lappang. Alattomosan működő erők aknamunkájáról sem akarunk tudomást szerezni önteltségünkben; kultúrfőlényről prédikálunk, holott egy cseppel sem igyekeztünk eddigi önmagunknál jobbak, értékesebbek lenni. Pedig ez a kezdete minden emelkedésnek, győzelmi lehetőségnek. A tunya álmosság bosszantó nemtörődömsége dermeszti meg még mindig a legégetőbb magyar problémák elintézését. S midőn erre ráeszmélünk, eszünkbe ötlük, hogy sorsunk nekünk ez az ott és akkor is aluvás, ahol és amikor éppen a legnagyobb erőfeszítésre volna szükségünk. A XVII. század mélyéről kondul fel hozzánk *Apáczai Csere János*, a nagy magyar lelkiismeret-ébresztő szava: „Ideje felébredned, te álmos, te hályogos szemű magyar nép! Végre-végre ősi álmaidból ébredj fel, szemed homályát irral oszlasd el!“ — Vagy figyeljük a nagy kortárs, *Zrínyi* szavát, aki „utolsó halálával küzködő“ nemzetét szeretné felrázni álmából: „Imé kiáltok, hallj meg engem élő magyar: Ihol a veszedelem! Ihon az emésztő tűz! Ime tudományt térszek előtted nagy Isten! Mindent, amit tudok, kiáltok, hogy én tőlem elaluvásomért ne kérd elő nemzetem vérért.“

És azóta Bessenyein, Kazinczyn, Berzsényin, Kölcseyn, s a magyar parlag reálitásairól oly sötét képet rajzoló Széchenyin keresztül egészen Ady Endréig nem egymás szájába adják-e nagyjaink az ébresztő szót, nem vesztik-e eszüket, életüket a magyar-ébresztés, valóságáttatás szizifuszi munkájában? Nem véletlen az, hogy a történelem folyamán annyi ébresztőre volt szükségünk, hiszen ott kell ébreszteni, ahol alusznak. Ezeréves nemzeti életünk a Gondviselés csodás és kifürkészhetetlen akaratán kívül csak azzal magyarázható, hogy akadtak időnkint olyan szellemek, akik — új erőgyűjtésig — áldozatosan megfeszített munkára tudták hajszolni a magyart.

Eredendő hibánk az alvás, az ezzel járó, reálításoktól elterelő álmodozás. Pedig hányszor ragadt már bennünket a sír szélére az, hogy az ilyen álmokóros szendergés miatt nem tudtuk felismerni a valóban meginduló komoly veszélyeket. Évszázadosan elhibázott és félvállról vett nemzetiségi politikánk Trianonba, közgazdasági erőviszonyaink félreismerése a forradalmakba, nemzedékek liberális politikája a gyökeresen magyar érdekeknek napjainkig tartó kényszerű kiszolgáltatásába torkollott. Ezzel szemben, ugyancsak történelmünk tanít meg arra, hogy minden nagy nemzeti katasztrófa után — tatárjárás, mohácsi vész, 1848–49 — a

nek el, válnak széleskörűvé nálunk, amikor nagy vargabetűvel már külföldről tértek vissza hozzánk.

Pedig az ilyenféle faji jellegű fogyatkozásokat kell mielőbb kigyógyítanunk, ha azt akarjuk, hogy faji vagy nemzeti, tehát a legkívánatosabb kollektivitásban teremthessünk valami nagyot, valami döntőt.

Ilyen alapokon elindulva kell kinevelnünk a minden fronton felelősséget érző magyart. Megbízható, szegeletkőnek való, helytálló, hivatását érző és szerető magyarokat kell nevelnünk, akik öntudatosan vállalják a rájuk háruló terheket, akik nem húzódnak kötelességük felismerése és vállalása elől. Ez, s csakis ez a tudat teremtheti meg számunkra a megfelelő biztonságérzetet és hitet, ez olthatja bele minden magyarba a fajtánk, mimagunk iránti önbizalmat, ami harcbaszáll a magyarok jogaiért Magyarországon. Mert hiszen mi más teszi érthetővé azt a tékozló gesztusú nemtörődömséget, amivel századokon keresztül mindenkit magunk elé bocsátottunk, akiben volt egy kis életakarát és a munkavállalás bátorsága. Hiszen oly sokszor valami csudálatos, szinte érthetetlennek látszó alsóbbrendűségi ösztön juhászítja meg a magyart, ismerteti el inferioritását más fajtabellekkel szemben, vagy ami paradoxonnak látszik, s ami legalább olyan rossz, nem veszi komolyan a veszélyt, az ellenfelet, s későn döbben rá, hogy valaki más, valaki illetéktelenebb vette ki szájából a falatot.

A felelősségtudat, a közösségi munkavállalás másirányú hatása arra is jó, hogy letöri a bomlasztó rendi és osztálygöggöt. Pedig talán seholsem szedi ez oly szaporán áldozatait, mint nálunk. Talán egyetlen nációban sincs annyi hajlam a más munkaterületen dolgozó emberek pöffeszkedő, vállveregető lenézésére, mint benünk. A klikk- és rendi tömörülések gögje sehol sem tizedeli annyira az összefogásra sóvárgó erőket, mint nálunk. Pedig a korszellem kopogtat és parancsolóan dübörög kívánságaival, s ha nem hajlunk meg előtte, könnyen ránktipor, végiggázol rajtunk.

Erős, talpraesett, harcképes emberek harmóniában dolgozó társadalmára van szüksége a magyar életnek. De egyensúlyozott kollektív munka csak olyan társadalomban várható, amelyben minden egyén a neki leginkább megfelelő helyet foglalja el. Ezt pedig csak a sötét protekcionizmus eltüntetésével lehetne elérnünk. Az is nagy haladást mutatna, ha a mai erkölestelen protekcionizmus helyébe valami kívánatosan felépített, felelősségteljes, puritán protekcionizmus kerülne, amelyben mindenkinek éppen az volna a törekvése, hogy minden helyre az egyéni adottságainál fogva legodaválóbb embert juttassa. Lehetne, sőt kellene ajánlani embereket továbbra is, de ez az ajánlás csak így szólhatna: ismerék egy embert, aki ezen a helyen kiválóan megállná a helyét. Te-

gyetek próbát vele. Adjatok neki munkaalkalmat és lehetőséget arra, hogy megmutassa odavalóságát és értékeit.

De hiszen sokszor maga az ember sincs egészen tisztában azzal, hogy tulajdonképpen mire is volna a legalkalmasabb. A pedagógiának itt is hatalmas munkatere nyílik: mindenki érdeklődési körét kell minél szélesebbre tágítani. A mai és a jövő magyar társadalom egyetlen tagjának sem szabad azt mondania, azaz kérkednie, hogy valamelyik magyar életmegnyilvánulás nem érdekli. Nem lehet közömbös a magyar nemzet faji és szellemi kötelékében élő egyetlen ember előtt sem az, hogy milyen körülmények között él, szenved, dolgozik és pusztul el a másik magyar. Egyetlen magyar sem garázdálkodhatik a másik idejével, mert minden elrabolt perc vagy pillanat magyar értékek meg nem születésével szegényíthet mindnyájunkat. Minden kis vízesepp láthatatlan összefüggésben van a nagy óceánban, minden magyar élet szívverése átremeg, ha észrevétlenül is, valamennyi magyar vérkeringésen. A magyar kollektivitás parancsoló felismerését minden magyar nevelőnek, minden magyarnak célkitűzésébe kell foglalnia.

S hadd szóljunk még a korszellem harmadik vetületéről: az aktivitásról. Megnyilatkozott ez már a reálítások keresésénél is, de nekünk távolról sem szabad ennyivel megelégednünk. Ha valahol fokozott aktivitást sürget és követel a korszellem, akkor nálunk van erre a legégetőbb szükség. Nekünk elsősorban nem másoknál, hanem önmagunknál kell derekabbakak lennünk. Ezt pedig csakis aktivitásunk fokozásával érhetjük el.

Sokan, nagyon sokan vannak még magyarok, akik nem járnak megfelelő munkával a magyar ügy előviteléhez. Nagy még itt a látszatért dolgozók szektáját követők száma. Bizonyára mindenki ismer olyasvalakit, akinek életelve az, hogy minél kevesebb munkával minél kényelmesebb életet biztosítson magának. Léptenyomon beleütközünk olyanokba, akik a semmittevés óráiban nagy önelégültséggel vallják be maguknak életművészkedésük gyönyörűségeit. Akkor, amikor nálunk még az egyszerű kötelességteljesítéssel sem szabad megelégednünk s elesettségek minden magyart valami többletmunka vállalására kötelez. Manapság egyedül az építő irányú aktivitás lehet az egyetlen ajánlólevél, kenyérkeresési lehetőség.

Csakhogy az aktivitásnál is figyelembe kell vennünk egy nagyon elterjedt magyar gyöngeséget: a meggondolatlan, az egész munkaterv szellemével, ritmusával ellenkező aktivitást. Lehetetlen észre nem vennünk, hogy mennyi magyar energiavész kárba a rosszul végzett dolgok helyrehozásával, hebehurgya intézkedések által ütött csorbák köszörülgetésével. Nehezebb, százszor nehezebb egy rossz intézkedést helyrehozni, mint idejében egy jót ki-

eszelni. Vigyáznia kell tehát a nevelésnek, hogy a szélsőségekre különben is hajlamos magyart jóelőre leszoktassa a rosszul értelmezett, fegyelmezetlen aktivitásról.

Fegyelmezett, határozottan építő irányú cselekvés, annak ésszerű fokozása, szervezése: íme egyik elengedhetetlen feladata minden fokú magyar pedagógiának. S ha közelebbről is meg akarunk rajzolni a kívánatos aktivitás útvonalait, azt kellene mondanunk, hogy minden területen elsősorban a minőségi harcban megmutatkozó, sallang nélküli, egyedül értékes hazaszeretetet kell mielőbb megszerveznünk. A kiterjesztett hatáskörű magyar pedagógiának kell lelkiismeretesen örködnie minden téren a magyar szellemi minőségi harc folytatása felett. Ha egyáltalában szabad jelszavakról beszélünk, akkor egyedüli jelszavunk csak ez lehet: minden téren jobbat az eddiginél. Hogy képesek vagyunk erre, tömérdek helyen felcsillanó megmozdulás bizonyítja ezt. Magyar aktivitás végső fokon annyi mint: öntudatos, céltudatos, önbizalomtól melegített minőségi harc.

Feladat, kötelesség, felelősség, aktivitás; mindig és mindig csak fokozott tempójú, építő munka! Ugyan ki bírja ezt, ugyan ki volna erre képes, könnyen kérdehetnék a csüggedésre beállított, kishitű magyarok. De, kérdezzük mi, vajjon nem mindig ezt követelte-e a magyar sors?... Hadd idézzük itt *Ravasz Lászlónak*, egyik legvilágosabb fejű magyarunknak idevágó gondolatait: „Magyarnak lenni tragikai vállalkozás volt mindig és ma is az, amellyel a halál kockázata jár. Mi a végső erőfeszítések népe vagyunk. Lehet kényelmesen csinálni hivatalt, szórakozást; lehet kényelmesen írni könyvet, festeni képet, építeni házat, csinálni az utat, kínálni az árut; aratni és szüretelni, de nem lehet kényelmesen és immel-ámmal megvívni egy kézitusát. Ehhez minden erőnkre szükségünk van, sőt többre van szükségünk, mint amennyi telik tőlünk. Magyarnak lenni annyit jelent, mint lehetetlennek látszó feladatokat vállalni és megoldani.“

Tekintsünk végig a magyar önszemlélet legmagasabb csúcsaira feljutott embereken! *Zrínyi* „Sors bona nihil aliud“ — jó sors, semmi más — jelszava mellett ott találjuk a másikat: „Volenti nihil difficile“. Az akarónak semmi sem nehéz. *Madách Imre* a rengeteg bukás után megtört Ádámot a harc töretlen továbbfolytatására serkenti: „Mondottam, ember, küzdj és bízva bízzál“. *Vörösmarty* végső kétségbeesésében is csudálatosan paradox és éppen ezért jellegzetesen magyar hittel hirdeti: „És mégis, mégis fáradozni kell... Nem félek téled, sors, bármit akarsz.“

S valóban így van. Egyetlen magyar sorsmegoldásnak látszik: megpróbálni a lehetlent, vállalni azt, amit csak az vállalhat, akinek élet és halál közt kell választania. — S hadd zárjuk ezt a mostani elmélkedésünket, amely néhány korszerű nevelési fel-

Aprily Lajos: A halott

adatra igyekezett rámutatni, feleletként, a sok idézgetés következtében már csaknem elfakult, de mindig örök és új magyar tartalommal megtölthető Vörösmarty-sorokkal:

Mi dolgunk a világon? küzdeni
Erőnk szerint a legnemesbekért.
Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.
Ha azt kivívtuk a mély süllyedésből,
S a szellemharcok tiszta sugaránál
Olyan magasra tettük, mint lehet,
Mondhatjuk, térvén őseink porához:
Köszönjük élet! áldomásodat,
Ez jó mulatság, férfimunka volt.

Harsányi István

A halott

*S a nagy zene tovább szól hangja nélkül,
hervadt szájából megszökött a vér.
De szeme él s mindig mélyebbre kékül,
mikor a messzeségből visszatér.*

*Ahol búsan s magában jár, a tájék
úgy-e kék táj, a vizek kék tavak?
Fölöttük a halk fényben jégmadárkék,
nagy fecskefarkú lepkék szállanak.*

*S a rét, ahol bolyong multját keresve,
ezer-virágú genciána-rét?
S ha árnyékával rálebeg az este,
nem fekete az árnyék: kéksötét.*

*Igy jár-kei kék-határból kék-határba
s míg átjön tó-partján és réteken,
a kékséget két nagy szemébe zárja,
rámnéz és ideadja mind nekem.*

Aprily Lajos

Kína és a keresztyénség

A négyszázmilliós lakosú, területben Európával vetekedő „mennyei birodalom“ válságos időket él. Az a forradalom, melyről mi csak néhány év óta hallunk elvétve valamit, régóta jelzi, lappangva, ki-kitörve — mint a láz a testben — a betegséget. S hogy ez, különösen Mandzsuria elvesztése óta, már nem is forradalom, hanem kifelé (Japán és Szovjetország felé épűgy, mint az angol-amerikai farkasszemek felé) állandó politikai feszültség, befelé pedig véget nem érő banditizmussá, általános fejetlenséggé lett, annál súlyosabbá teszi a helyzetet: az idült betegség mindig nehezebben gyógyítható.

Kína 1911 óta köztársaság. Első elnöke s az újkori Kínának legnagyobb hőse: *Dr. Szun Jat Szen*. A maholnap anarchiába fulladó mai mozgalma is, mely kifelé az angol-amerikai gyámkodás s általában az idegenek ellen irányult, bent pedig nemzeti önállóságot s egyenlőséget követelt, tulajdonképpen Szun Jat Szenre megy vissza, hiszen az ő hármás célkitűzése — nemzeti autonómia, politikai és ipari demokrácia — ma is csak cél még. Az apró-cseprő zürzavarok sötétségében ez a fel-fellángoló mozgalom mintegy folytatása a háború utáni években kezdődött nemzeti ébredésnek. Elsősorban tehát a nacionalizmus öntudatbiztosító harca s csak másodsorban lett külföldi- és keresztyén-ellenes s vezetett végül — miután a bolsevista orosz szomszéd a zavarosban halászni akart — az ország kettészakadásához, kommunista izgatásokhoz-forrongásokhoz, tábornokok váltakozó uralmához, felelőtlen elemek garázdálkodásához, éhínséghez,¹ szóval az egységes rend felbomlásához, ami Mandzsuriát kiszolgáltatta a japánoknak s talán odajuttatja Jehol és Mongolia tartományokat is. Forradalomnak is nevezhetnők, de a forradalmak nem szoktak két évtizeden át tartani, a függetlenségi harcnál jóval több, polgárháborúnak pedig, egy önmagával meghasonlott, tömegszennyvedély-sodorta nemzet értelmében semmiképpen sem tekinthető, mert a kínainak kínaival való külső szembenállásánál sokkal nagyobb a tradicionális és (hívó vagy hitetlen) reformáló világnézetek belső ellentéte.

Szun Jat Szen köztársasági forradalmának egyenes örököse volt a délkinai *Kuo-Min-Tang* nevű mozgalom, mely *Csang Káj Csek* vezetése alatt Nankingból próbálta „központi“ kormányzata alá vonni egész Kínát. A nemzeti öntudatra-ébredést, idegen gyámság elleni lázadást általában e mozgalomnak tulajdonítják,

¹ Mott Jánosnak Bpsten, 1930. III. 5-én, ázsiai tapasztalatairól tartott előadása szerint Kínában egy évtized alatt 12 millió ember halt éhen. (Hajnal, 1930. 3—4. sz.)

de a reakcióképpen létrejött észak-kínai párt, a *Kuo-Min-Csun* tagjaitól se lehet megtagadni, hogy a maguk módján szintén a kínai nacionalizmust szolgálták. A Kuo-Min-Csun legnevezetesebb képviselője, *Feng Ju Sziang* tábornok, izzó nemzeti érzésének nem egy tanújelét adta, távolról sem bolsevista, aki a Csang Káj Cse-kekel való ellentéte miatt hagyta el annakidején Kínát. Az irdatlan nagy birodalmat azonban egyik pártnak se sikerült egységbe fognia, a forrongások elaprózódtak, elvadultak s a nagy változások szétvetődő hullámaiban vergődve Kína kész prédájává lett a japán imperiálistusnak. Így szakadt ki lázas testéből Mandzsúria, ahol a japánok restauráltak a már elüldözött mandzsú-dinasztiát, ismét uralkodóvá tevén *Pu Jit*. A kínai nép életválsága azonban itt is, délen is tovább tart és nagyon bizonytalan kimenetelűnek látszik. A megalázó külföldi kizsákmányolást (elég erre csak két példát idézni: Kína 49 legnagyobb kikötője idegen kézen van, továbbá minden külföldi Kína területén extraterritoriális jogot élvez, ami azt jelenti, hogy bármit tesz, bennszülött hatóság azért őt felelősségre nem vonhatja,² már nem hajlandó az öntudatraébredt nép tűrni, de ereje annyi sincs, hogy magát összeszedje. Ma a vezetők pártoskodása inkább afölött folyik, hogy Japán, vagy a fehérek segítségével, vagy pedig önerejéből állhat-e talpra Kína. És vannak öntudatos hitvallói annak a felfogásnak is, hogy a kivetítő út ebből a zürzavarból, az újjáteremtő erő, mely a jövő szabad Kínáját megteremti, nem lehet más, mint Krisztus és az ő evangéliuma. Ezt különösen az ifjabb nemzedék tagjai vallják, mint pl. *T. Z. Koo, Li Dzi Ping, Juen Ih-Dah, Peng Lo-San* stb. Halálával is megpecsételte *Csen Djou-Csing*.

Egy birodalomban, melynek történelmi emlékei a Krisztus előtti harmadik évezredbe nyúlnak vissza s melynek népe mindig a legzárkózottabb volt, nem lehetett könnyű utat találni a keresztyénségnek. *Konfucius* babiloni *Ézsaiás* próféta idejében élt; még régebbre, 1200-ra nyúlik vissza az eredete az első írott kínai történelemnek. Európa csak másfél évezred mulva vesz valójában tudomást a kínaiak életéről, *Marco Polo* híres könyve (Kína európai szemmel) révén. A Krisztus előtt három évszázaddal építeni kezdett kínai falat először a nesztoriánusok próbálják áttörni az evangéliummal, amikor egy szir pap 635-ben letelepedve Kínában, nagy buzgalommal fog a térítéshez s a nesztoriánus egyház szellemében alakulnak is gyülekezetek, de nyilván nem ez volt az igazi követtség, mert ma már nyoma sincs ennek a „misszióknak“. A reformáció századában *Xavér Ferenc* és *Valignani* római katolikus misszionáriusok kezdenek munkát, amit a következő században a jezsuiták (*Ricci, Schaal, Verbiest*) nagyobb eredménnyel

² Babos Sándor beszámoló leveléből. (Református Szemle 1934. 27. sz.)

folytatnak. A protestáns misszió csak az 1800-as évek elején indul meg. Az úttörést az angol *Morrison* hihetetlen nehézségek közt egyedül végzi, de száz év múlva a protestáns misszionáriusok száma Kínában már 7663, amikor a mult esztendőben elhunyt magyar misszionáriusnő, *Kunszt Irén* is köztük van. A keresztyének száma ma Kínában mintegy háromnegyed millió, akik a *Krisztus Egyháza Kínában* nevű egyetlen egyházi szervezetbe vannak tömörülve.³

A kínai szabadságmozgalom és a belőle fakadt polgárháború, bár gyökerében nem vallási eredetű, súlyos kihatással volt a keresztyénségre is Kínában. Azaz inkább keresztyén missziót mondhatnánk, amennyiben a négyszáz milliónyi tengerben a keresztyénség cseppje még igazán csak kovász s az egész ország missziói terület. És mert a misszionáriusok jobbára külföldiek s főként angolok, a függetlenségi harc pedig az angol gyámkodás ellen irányul, természetes, hogy az „idegen“ vallás és annak követői rövidesen ellenszenvesekké, gyűlöleteleseké lettek. Sokan katasztrófálisnak látták a helyzetet. *Csang Cso Lin*, a volt északkeleti diktátor pl., aki mint Mandzsúria háborús ura, közelről érdekelve volt, mert alattvalói közt folyt a legtevékenyebb keresztyén misszió, reális lehetőségnek vette s nyíltan hirdette, hogy a kínai keresztyénség megsemmisül. A különben is népszerűtlen vezérnek e gondolata se lett azonban általánossá. Az evangélium ügye komoly tényező már Kínában, amiről nem egy széles látókörű kínai tesz bizonyosságot, mint pl. *Dr. T. L. Leo*, az angol Other Lands c. lapban.⁴ Leo szerint Kína már nem szakadhat el a keresztyénségtől, annyira mélyen gyökerezik abban.

Kétségtelen, hogy a keresztyénség Kínában soha nem volt olyan súlyos próba alatt, mint ma. Bár nem ez az első próbája. Az 1900-ban kitört boxer-lázadás alatt 163 külföldi misszionárius, illetőleg hozzátartozója fizetett életével az ügyért. Ma az életveszedelemet inkább a banditizmus jelenti, így szörványosabb, de éveken át fenyegető jelenség. A mi *Kunszt Irénünk* többször volt rablók támadásának kitéve, a missziói házak megrohanása pedig, mint a *Mrs. Wedderburn* esete, napirenden van.⁵ A váltságdíj reményében való fogságbahurcolást is, mint *H. Maurer* baseli misszionáriussal tették a kommunisták, előszeretettel gyakorolják a külföldiekkel s így a misszionáriusokkal szemben, akiknek kiváltására több a reménység, mint a bennszülöttekére. Hogy azonban a pusztá Krisztushoz való ragaszkodás is ok lehet az üldözésre,

³ A történelmi áttekintés adatai E. G. K. Hewat mandzsúriai misszionárius *China and the Missionary Enterprise* c. tanulmányából.

⁴ A Chinese point of view. (VI. 7.)

⁵ L. Davidson cikkét az Other Lands 1934. októberi — s Babosét az Egyház és Misszió decemberi számában.

mutatja a *Liu* esete. A huatieni bennszülött lelkipásztor szavaiban, ahogyan megpróbáltatására visszaemlékezik, csodálatos erővel nyilatkozik meg a kínai keresztyénség mélysége: „...A mi Urunk negyven napig volt a pusztában, tanítványa is negyven napig a rablók barlangjában. Hálát adok Isten kegyelméért, hogy megérttem az Irás tanítását: a negyven nap alatt nem láttam bibliát s olyan volt ez, mintha sötét börtben éltem volna“.⁶

Minden forradalmi megmozdulásnak természetes velejárója, hogy megingat és kétségessé tesz sokszor még vele összefüggésben se levő értékeket is; fokozottan áll ez azokra a dolgokra, amelyeket az emberek kapcsolatba tudnak hozni a bajok előidézésével. Bár a kínai vezetők eleitől kezdve eléggé függetleníteni tudták az evangéliumot a külföldiek személyétől (a nankingi kormány tagjai közt öt volt keresztyén, Feng tábornokról pedig *Mott* azt a kijelentést tette, hogy keresztyénségében rendületlenül áll; ismeretes továbbá, hogy bár a külföldi missziókkal nem tartott szorosabb viszonyt, hadseregét keresztyén szellemben nevelte, az ópium és dohány élvezete, a kockajáték és káromkodás el volt tiltva forradalmi seregében), a tömeg azonban nem tudja még ilyen emelkedett szempontból nézni a dolgot, általánosít és azonosít. Ma már kétségtelen s nemcsak az imperialista szempontból távolabbi amerikaiak ismerik el, hogy „jó néha látni magunkat úgy, ahogy mások látnak, bár vannak esetek, amikor ez kényelmetlen“;⁷ hanem maguk a hódító angolok is belátják, hogy⁸ a forradalmat a keresztyénségnek ugyanaz az egyenlőség-tanítása (ember és ember közt nincs különbség) idézte elő, amit a keresztyén angol kormány, amikor gyámkodni és gyarmatosítani akart, maga nem tartott be. Angol volt a leigázó és angol (legalább is javarészen) a hit követe — természetes, hogy a reakcióban a meghazudtolt hit értéke is együtt esett a meggyűlölt idegenével.

Szerencsére azonban a keresztyénség értéke és ereje nem az ópiumot szállító amerikaiban, sem a gyámkodó angolban van, még a mártíriumot szenvedő misszionáriusokban sem, hanem Krisztusban, „aki tegnap, ma és örökké ugyanaz“, Kínában éppúgy, mint Európában. „Krisztusnak van, amit adni akar Kínának s amit senki más nem adhat“ — mondja *Dr. Henry T. Hodgkin*,⁹ a kínai helyzet egyik alapos ismerője. Ugyanabban az angol lapban hasonló felfogásról tesz bizonyosságot *Dr. Jui Z. T. Dávid*, a Sanghainban 1927-ben egyetlen egyházba tömörült kínai keresztyének Nemzeti Tanácsának első elnöke. A zavar és félreértés, mondja, ilyenkor elkerülhetetlen, de ez a zavar a hívást hozza. Minél nagyobb

⁶ Forty Days in the Robbers Den. (Other Lands. 1934. október.)

⁷ The British Weekly. 1927. szept.

⁸ Dr. Dugald Christie: The Situation in China.

⁹ The Outlook of Missions. XIX. 8.

a zavar, annál jobban kell imádkozni és harcolni. Jézus élete is csupa harc volt. A keresztyénellenes mozgalom nő, Kína is sokat szenvedett tőle, de hozott sok világos látást, öntudatosodást s a hívekben erősítette a hűséget. Ez az idő a Krisztus egyházának megszületése egész Kínában s a vajúdás fájdalmait feledtetni fogja az újszülött-adta öröm. A keresztyén misszió lehet, hogy nem fog sokáig tartani Kínában, de vannak már kínai keresztyének, akik alkalmasak a vezetésre. Az evangélium már nem irtható ki Kína szívéből.

A kínai keresztyénség legnagyobb veszedelmét a felületes, bálványt összetörő, de Krisztust el nem fogadó modernizálódásban látják egybehangzóan többen is, mint pl. *Sir Montagu Beauchamp*, *Dr. R. E. Diffendorfer*,¹⁰ *E. G. K. Hewat*,¹¹ nemkülönben az erdélyi református egyház mandzsuriai misszionáriusa, *Babos Sándor*.¹²

Mindent összevéve azt mondhatjuk, hogy a keresztyénség helyzete Kínában harc ugyan, de nem reménytelen. Zavar akkor is lenne, ha gyarmatosító, kizsákmányoló politikai törekvésektől mentes lenne a birodalom: az evangélium természetesen idéz elő meghasonlást ott, ahova belép, különösen, ha egy ilyen nagymultú, erős tradíciójú, zárkózott szellemű pogány birodalomról van szó. Ha van bármilyen okból feltámadt ellenségeskedés az evangéliummal szemben, nem szabad felednünk, hogy ugyanilyen arányban felismerhető az Ige utáni szomjúság is, különösen Mandzsuriában, mely minden forrongása mellett is nyitott kapu Krisztus evangéliuma számára. Ez a lelki éhség áll a mohamedánizmus előretörésének mélyén is (a Koránnak egyszerre négy teljes fordítása készült el, ill. készül az utóbbi évek folyamán), de ezt igazolja a Brit és Külföldi Bibliatársulat jelentése is az utóbbi évekről (1928-ban pl. a félévi lezárás megállapítása szerint az egész világon egy év alatt eladott 9,936.741 biblia közül 3,640.000 Kínában kelt el) és erről tesz bizonyosságot Kunszt Irénnek, az első magyar misszionáriusnőnek két évtizedes, nemrég lezárult mandzsuriai munkássága, mely minden áldásával éppen e legzavarosabb időkben folyt le.

Az, hogy Kínában a Krisztus ügyét egy kalap alá vették a nyugati imperiálizmussal, nem volt egészen indokolatlan. Hogy „Kína elsősorban azt kívánja Nyugattól, hogy egyenlő testvérnek tekintessék a népek nagy családjában“¹² ez a legelemibb emberi joga. Az igazságtalan szerződések eltörlése, a kikötők s általában egyes megszállott stratégiai helyek felszabadítása, az extralality megszüntetése kétségtelenül előfeltétele minden testvéri segítségnek a hódító nemzetek részéről s így előfeltétele az ő őszinte misz-

¹⁰ The Scottish Sunday School Teacher. IV. 1.

¹¹ L. a Hajnál utóbbi évfolyamait.

¹² Harold Balme: Chinese Missionaries and Nationalism.

Oláh Gábor: Mi lesz velem?

szíói munkájuknak, olyan mértékben természetesen, amilyen mértékben Kína kinőtt már az ilyen gyámolítás alól, illetve a Kínában élő külföldiek sorsa ezek nélkül is biztonságban van. A szabad élethez a kinainak is joga van.

A misszió munkája Kínában nem ért véget. Ma is 140 társaságnak, ill. egyháznak van misszionáriusa itt s „az aratnivaló még mindig sok“. De a missziói munkának, egyre szervezettebben bele kell kapcsolódnia a már kiformalódott bennszülött egyházba, a misszióknak, mint önálló testületnek, fokozatosan el kell tűnnie, ha nem akarja, hogy amit épített, egy bármikor bekövetkező még nagyobb rázkódás romba döntse. El kell tűnnie a missziók felekezeti versengésének, a felületes és fölényes tanító-misszióknak s mint *Stanley Jones* akarja Indiában, mélyre, Kína szívébe kell ásni, ahol az Ige magvát már elvetette a Lélek s annak kivirágzását gátolhatják, ideig-óráig, emberek és népek bűnnel kevert törekvései, de elfojtani, megsemmisíteni nincs emberi hatalom.

Horváth Jenő

Mi lesz velem ?

*Mi lesz velem, mi lesz velem?
Ha még soká fesszít a kétség:
Megöl a félelem.*

*Ha félig élem is napom
Tovasuhanó halk derűjét:
Éjjel nem alhatom.*

*Éjjel még mindig gyermekül
Hánykódom ágyam kis hajóján,
Az álmom menekül.*

*Itélőszéket ül komor
Lelkem egész csatás valómon,
Reám kín, vád omol.*

*Vagyok elítélt, rab, eretnek,
Hóhér esztendeim kőpadra vonnak,
Vadul veretnek.*

*És kétségbe hullva kiáltom:
Elvesztem, jaj, mert régen elveszett
Az én világom.*

Oláh Gábor

A keresztyén szó — elavult...

Pontosan ezt mondja és írja — nem egy tájékozatlan és laikus valaki, hanem — egyik nyelvtudósunk, Horger Antal, a szegedi egyetemen a magyar nyelvtudomány professzora. De mond Horger a keresztyén szóval kapcsolatban még mást is, egészen különös és sajtáságos megállapításokat is, amelyeket nem árt megismernünk. Ránk vonatkoznak, egyenesen hozzánk, protestánsokhoz vannak intézve. Mert hisz mi, protestánsok használjuk az „elavult“ keresztyén szóalakat.

Horger „nyelvtudományi“ álláspontjának előzményéül tudni kell, hogy az utóbbi években keresztyén és keresztény szavunkra vonatkozólag új történeti adatok és hangtani magyarázatok láttak napvilágot hivatott szakemberek, köztük magának Horgernek is a tollából. Horger ez újabb nyelvtörténeti adatokra és hangtani magyarázatokra visszatekintve kétszer is kifejti a maga összefoglaló véleményét. Egyszer és előbb egyik szakfolyóiratunkban,¹ másodszer és utóbb az ú. n. művelt nagy közönség számára.² Mindkét összefoglalása hozzánk, protestánsokhoz intézett felhívásban csúszosodik ki az iránt, hogy hagyjanak föl már egyszer a protestánsok is a keresztyén szó használatával s fogadják el — a keresztényt. Az elsőben, a tudományos folyóiratban, a szakemberek előtt, még csak így dédelgeti Horger kedvelt szóalakját, a keresztényt a neki kevésbé, vagy sehogyse tetsző s ezért proscriptióra szánt keresztyén szó rovására: „...A magyar nyelvészeknek e szóval (keresztyén) kapcsolatban már csak egy feladatuk van: lehetőség szerint kikutatni, hogy ki vagy kik találták ki... azt a nyelvészeti csodabogarat, hogy a protestánsoknak a régi keresztyén alakot *kell*³ használniok, nem pedig az újabb, de egyébként teljesen kifogástalan keresztény alakot, holott az egykorú isa pur és chomu vogymuk helyett már ők is úgy mondják, mint minden magyar: bizony por és hamu vagyunk!“ Itt az elavultság még nincs kimondva kerek szóval, de — szóból ért a magyar ember: a régi keresztyén szó használata, mely a protestánsokra nézve kötelező(!?), — nyelvészeti csodabogár. Mégis — tudományos folyóiratról lévén szó — Horger helyesen és óvatosan nem kíván rendelkezni az élő nyelvgyakorlatnak, hanem így fejezi be tompítva véleményét: „Az ebből önként kínálkozó tanúság levonása és ennek a keresztény magyarság egysége érdekében nagyon kívánatos érvényesítése már nem a nyelvészek feladata.“⁴

¹ Magyar Nyelv 1934. 193—6. l.

² Katolikus Szemle 1936. 63—65. l.

³ Az aláhúzás a cikkírótól való.

⁴ Magyar Nyelv 1936. 196. l.

Annál nyitabb állásfoglalása a Katolikus Szemle hasábjain: „Az új adatok és hangtani magyarázatok nyomán — mondja Horger — az *elfogulatlan* kutató sem a nyelvtörténet, sem a logika szempontjából nem helyeselheti, hogy protestáns honfitársaink továbbra is ragaszkodjanak az *elavult* keresztyén alakhoz. Ha elejtjük azt a megokolásul *egyedül* szolgálható, de *kevés értelemmel bíró érvet*, hogy a keresztyén szó használatának tüntetés a célja,¹ akkor igazán nincs semmi ok a keresztyén magyarság elnevezésbeli *egységének* megbontására“.²

Hát bizony ezek súlyos érvek s ránk, protestánsokra nézve eléggé elmarasztaló megállapítások: valaki, nyilván protestáns, kitalál egy nyelvészeti csodabogarat, ráparancsolja a protestánsokra s azok követik ma is a rendelkezést göresösen, holott eljárásuk nyelvtörténetileg helytelen és logikátlan, mert a keresztyén szó elavult, használata pusztán értelmetlen tüntetés, egységbontás a keresztyén magyarságban.

Vegyük rendre a keresztyén alak ellen felhozott állításokat, amelyek közül nem egy valóságos vádnak is beillik, ha igaz volna. Ilyen pl. az, hogy a keresztyén alak a keresztyén magyarság elnevezésbeli egységét megbontja.

Való, hogy nyelvünknek két szóalakja van a Krisztus vallását követő hívek megnevezésére: keresztyén és keresztyén. Az efféle jelenség minden nyelven gyakori, lépten nyomon előfordul és a nyelv gazdagságának a jele. Az ilyen szókat a közhasználat minden megkötöttség nélkül szabadon és a természetes szükség szerint alkalmazza, él velük anélkül, hogy az egységbontás vádjának még az árnyéka is felmerülhetne. Alapjában véve így kellene használnunk a keresztyén-keresztyén szavakat is: megkötöttség nélkül, szabadon. Sajnos, nem így van: Mi protestánsok megmaradtunk keresztyéneknek, amíg a katolikus és unitárius magyarok következetesen és kizárólag keresztyénekké — *lettek*.

Lettek, ismételni kell. Mert kezdetben és hosszú félezer évnél több időn át ők sem voltak keresztyének, hanem keresztyének. T. i. a XVII. sz. második feléig csak egy neve volt nyelvünkben a Krisztus követőinek, a keresztyén. Kódexeinkben, nyelvemlékeinkben s valamennyi írónk műveiben 1653-ig, tehát hat és fél évszázadon át, *csak* ez az alak fordul elő. Keresztyént írt és mondott mindig pl. Pázmány Péter és Káldi György is.

A XVII. sz. második felében aztán felbukkan — és pedig legelőször a református vallású Komáromi Csipkés György, utána két unitárius vallású író művében — a keresztyén alak is. Az új szó, helyesebben szóalak azonban csak gyéren, szórványosan fordul

¹ Az aláhuzások itt is a cikkírótól valók.

² Katolikus Szemle 1936. 65. 1.

elő jó másfélszáz esztendőn át. Protestáns és katolikus írók egyaránt és nagy többségben továbbra is csak a keresztyén alakot használják. Keresztyént ír még a XIX. sz. első felében is Révai, Rajnis, báró Eötvös, Toldy Ferenc és annyi más katolikus író is, míg végre a XIX. sz. közepe után a két szóalak használatában beáll a lényeges változás: a keresztyén alak katolikus ízt és jelentést szedve magára kiszorítja a katolikus írók nyelvéből a keresztyént, amelyet azóta csak a protestánsok használnak.

Katolikus részről hangzik föl először a kifogás és a szemrehányás a keresztyén szó ellen. Kazinczy egy 1789-ben írt levelében említi, hogy Bacányi szemrehányással illette őt a keresztyén szó használata és a keresztyén alak mellőzése miatt. Ez az első idevonatkozó feljegyzés, de világos, hogy maga a követelmény (hogy t. i. nem keresztyént, hanem keresztyént kell írni) már korábban felmerült élő szóban mások és sokak részéről. A kívánság akkor is oda irányult, ahova ma a Horgeré, hogy t. i. a protestánsok is hagyják abba a keresztyént s vegyék át ők is a keresztyént. Ez azt is jelenti, hogy katolikus részen ekkor, a XVIII. sz. második felében, rohamosan terjedt az addig csak elszórtan használt keresztyén alak, hogy a keresztyén mint katolikus felfogás szerint hibás, helytelen, nem megfelelő szó kezdett kiszorulni s csupán a protestánsok körében fennmaradni.

Mivel és hogyan győzte le és szorította ki a magyar katolikus-ság nyelvéből a keresztyén a keresztyént? Hogy lehetséges az, hogy katolikus részen, mondhatni, kanonizálódott az öt és félszáz éven át ismeretlen keresztyén s proscibáltatott a XIX. sz. közepére a XVIII. sz. második feléig szinte kizárólagosan használt keresztyén? Talán kiderült volna nyolc évszázad múltán, hogy a keresztyén szó rossz, hibás szó, amelyiknek vagy az alakja vagy a jelentése eredendő bűnben szenved? Nem, a keresztyén szó természetesen úton jött létre a latin Christianusból származó szláv krisztyán-ból, mint Sebestyén, ostya stb. szavunk. Fogalmilag, sőt dogmatikailag pompás szó a keresztyén; annyit jelent, Krisztust követő. És a keresztyén? Épen Horger mutatta ki meggyőzően, hogy a keresztyén nem tudatosan és tudósok körében keletkezett a keresztyéből, hanem keresztyén szavunkból tudattalanul megtörtént hangcserével. Még pedig nyelvészetileg hibás hangcserével. Ezt megint Horger állapítja meg: a keresztyén-keresztyén-féle fejlődésekben észlelhető $ty > t$ és $n > ny$ változások nem függetlenek egymástól, hanem egyszerre, ugyanegy *beszédhiba* következtében ment végbe mindkettő.¹ Ha tehát nyelvészetileg, hangtanilag nézzük a dolgot, a keresztyént kellene hibáztatnunk. Azonban számos alakilag kifogásolható szó ment és megy át a közhasználatba.

¹ Magyar Nyelv 1934. 194. l.

Utólag ítélkezni felettük lehet, de kiirtani, kiirtásukat még megkísérelni is céltalan. Magát a fogalmat (Krisztus követője) nem fejezi ki jobban a keresztyén, mint a keresztyén szó. Tehát jelentésképpen sem különb. Így hát a két szóalak elkülönülésének, elszigetelődésének nincs semmi természetes, igazolható és érthető oka. S valóban külső körülmény, hamis okoskodás miatt történt meg a felekezeti megosztás.

Nevezetesen valaki kitalálta, hogy *a keresztyén a kereszt szónak származéka* (kereszt + ény) s nem egyszerűen a keresztyén hangtani elváltozása. A valóság ismerete, vizsgálata nélkül, esetleg egyenes elhallgatása mellett egyszerűen megállapították a keresztből származást. Mintha a keresztyén a keresztyéntől függetlenül jött volna létre a keresztből, a katolikus egyházi kultusznak eme fontos és mindenütt alkalmazott jelképéből, ennek a jelképnek a nevéből.

Ez a származtatás teljesen téves. A hangtani valóságot az imént láttuk és pedig éppen Horgernek a magyarázata szerint: a keresztyén szó nem a keresztből képzett alak, hanem egyszerűen a keresztyén hangváltozata. Jelentésánál, dogmatikailag is merő tévedés, mert a Krisztus követőinek nevet Krisztus adott, akit követnek (= Christiani) és nem a kereszt (= crux), amelyiknek az egyházi szertartásban való használata természetesen jóval fiatalabb, mint maga Krisztus, Krisztus követése, illetőleg a keresztyénség. Előbb volt Krisztus és keresztyénség, mint kereszt a szertartásban.

De a keresztből eredeztetés a katolikus restauráció korának szellemével egybevág. Nemcsak szépirodalmi alkotások, de a vonatkozó történeti kutatások is bőven beszélnek a restauráció leleményességéről. Mihelyt a keresztből származást feltalálta valaki, világos, hogy katolikus viszonylatban a keresztyén kezdett háttérbe szorulni a keresztény mögött. Igaz, hogy inkább csak a tömegben. Mert, említém, a Révaiak, Rajnisok, Eötvösök és Toldyk tovább is a keresztyén alakot használták. A keresztből származtatás ugyanis, bármennyire érthetetlen és logikátlan nyelvi és egyháztörténeti (dogmatört.) szempontból: könnyen felfogható, népszerű, megvesztegető etimológia.

A mesterséges kereszt — kereszt + ény eredeztetés a katolikus restauráció sajátos terméke. Azok az írók, kiknél a keresztyén alak a XVII. sz. második felében először megjelent, református és unitárius vallásúak voltak. Olyan hit követői, amelyek a kereszt tiszteletét tagadja, szertartásbeli használatát nem ismeri el. Ez íróknak tehát a kereszt-keresztyén eredeztetés eszköz ágában sem lehetett. Öntudatlan hangeserével írtak keresztyént keresztyén helyett, ahogy Horger mondja. A kereszt-keresztyén etimológiát csak katolikus találhatta és találta ki utóbb a XVIII. sz.-ban. És

az újdonsült, hatásos szófejtést a magát restauráló katolicizmus felkapta, használta nemcsak önnön hívei körében, hanem szerette volna, ha protestánsok közé is bevihette volna — a kereszt tisztelét, tekintélyét. Erre mutat a Kazinczy feljegyzése is.

A kereszt — kereszt + ény nyelvileg hibás, jelentéstanilag mesterkélt, értelmetlen és logikátlan szószármaztatás tudományos elismerésben, tudománytörténeti polgárjogban először 1792-ben részesült. Baróti Szabó Dávid Kisdéd Szótár c. műve az első tudományos munka, amelyik a keresztyén szót a *Kereszt* címszó alatt sorolja fel így:

„*Kereszt*. Keresztes had: Cruciata legio (innen Kurutz). Kereszt-út. Keresztül-vágni magát az ellenségenn... Keresztyén. *Keresztyén* tótosan mondatik Kresztyánból. Kereszt: kalangya...”

E tudománytörténetileg első feljegyzés nemcsak a keresztyén előnyét a teljesen téves kereszt — kereszt + ény leszármazást állítja, szentesíti és örökíti meg, hanem a keresztyén hátrányát is: tótos. Az okoskodás világos: a katolikus hívő tiszteli a keresztet, tehát ezért a: neve is keresztyén. És nem keresztyén, mint a keresztet nem tisztelő protestánsoké, akiknek még a neve is — tótos.

Ezért és ily értelmezéssel győzött a keresztyén a katolikus nyelvhasználatban; ezért és e miatt az értelmezés miatt maradt meg a protestáns nyelvhasználat a keresztyén mellett.

Magát a kereszt-keresztyén szófejtést azonban igaznak, helytállóknak a *nyelvtudomány* Baróti Szabó Dávid után sem fogadta el. Versegly Ferenc már a következő (1793) évben feljegyzí a keresztyén szóról, hogy „az sem bizonyos, ha kereszt crux szótól származik-e...” (Mi a Poesis?) Czuczor—Fogarasi szótára is azt mondja, hogy a származtatás keresztyént kívánna, de a jóhangzás inkább keresztyént javasol. A Magyar Nyelvőr — nyilván Szarvas Gábor — egy szerkesztői üzenetben a következőket írja: „A kiejtés szerint helyes mind a kettő; mert mondanak keresztyént és keresztyént egyaránt. *Az etimológia szerint azonban csak a keresztyén helyes*. E szónak ugyanis a kereszttel nincs semmi köze. Sehol az egész keresztyénségben nem akadni nyomára, hogy Jézus vallásának követőit a cruxról cruciani vagy cruciatinak nevezték volna; hanem igenis Christusról christianinak. A christianusból való a szláv kerstjan s ennek megmagyarosodott hasonmása a keresztyén szavunk.” Igaz, hogy az akkori közhasználat alapján (a magyarság nagyobb, vagyis katolikus része akkor már keresztyént írt!), Szarvas is a keresztyének pártjára állt.¹ És — hogy más példát ne idézzünk, maga Horger is ezt írja egyik régebbi művében: „Ha már most azt kérdeznél valaki, hogy e két alak közül melyik a helyesebb, azt kellene mondanunk, hogy a keresz-

¹ Magyar Nyelvőr. 1881. évf. 560. l.

tyén; nemcsak azért, mert régibb, hanem mert természetes úton lett s nem tudós etimológizálás eredménye.“ Igaz, hogy a továbbiakban ő is a keresztyén mellé áll, akár csak Szarvas Gábor. „Ha a keresztyén alak még sokkal elfogadhatatlanabb módon keletkezett volna is, még akkor sem volna ma már okunk elítélni és kerülését ajánlani.“¹ Lényeges azonban az, hogy itt még Horger szerint is a keresztyén van előnyben természetes származásánál és régiségénél fogva. (Lám itt az *avultság*-ot, a félezer évnél idősebb régiséget Horger még — helyesen — előnynek, érdemnek minősíti!). És nem a keresztyén a vádolt, a kifogásolt szó, hanem a keresztyén szorul igazolásra, mentegetésre. A keresztyén szó jobb, helyesebb, logikusabb volta itt még egyáltalán nem is kérdéses.

A mellékkörülményekre nem tekintő, valóban elfogulatlan kutató csakugyan nem térhet ki annak az elismerésétől, hogy a két szóalak közül a keresztyén a jobb, helyesebb nyelvtörténetileg (egyidős a magyar keresztyénséggel, természetes úton keletkezett, félezer évnél tovább csak ezt ismerte nyelvünk, sőt a XIX. sz. közepéig is ezt használta a magyarság túlnyomó többsége, tehát a katholikusság is). És logikusabb is, mert Krisztus-követőt jelent minden felekezeti színezés és osztályozás nélkül. Az elfogulatlan nyelvtudományi felfogás viszont azt is elismeri, hogy tisztán nyelvi szempontból a keresztyén alak használatát se lehet kifogásolni, mert hisz az a keresztyénből lett, igaz, hibás hangserével, tudattalanul. Az ilyen szókkal szemben azonban a nyelvtudomány, bár tudja hibás származásukat, nem foglal el tagadó álláspontot, használatuk ellen nem tiltakozik, hanem azt tudomásul veszi. Tisztán nyelvi szempontból mindkét alak használata jogos, szabad és nem kifogásolható. Aminthogy a nép, amelyik nem okoskodik, használja is felekezeti különbség nélkül mindkettőt, sőt egy harmadik alakot is, a keresztén-t. De ha egyszer felvetődik a nyelvhelyesség kérdése, az elfogulatlan kutató a nyelvtörténet és logika kényszerítő tanúskodása alapján a keresztyénnek kénytelen igazat adni, mivel a keresztyén öt és fél évszázaddal később jött létre, nyelvünkben, irodalmunkban a XVII. sz. második feléig ismeretlen volt és különben is — épen Horger mutatta ki — hibás ejtés következtében állt elő. Azonban más az eredet és más a használat helyességének kérdése. Sok helytelen eredetű szó használatát tudomásul veszi a nyelvtudomány. Így a keresztyényt is. Tudomásul venné és használná még a protestáns író is, ha viszont a katolikus író is használná a keresztyént, ha a katolikus nyelvhasználat nem mellőzte volna és nem mellőzné teljesen a keresztyént s nem adott volna a keresztyén szónak a keresztből származ-

¹ Horger A.: Magyar szavak története 1924. 103. l.

tatás által jelentéstanilag olyan mesterséges mellékízt, amelyik ellentmondásra készlet.

A katolikus restauráció korában kitalálták, hogy a keresztyén elnevezés a keresztből származik (s nem a keresztyén-krestján, christianusból). Baróti Szabó szótára a téves szófejtést tudománytörténetileg is kanonizálta ugyanakkor, mikor a keresztet mint jelképet tisztelő katolikusok nyelvhasználata is felkapta s terjesztette a különben hatásos és laikust azonnal megkapó magyarázatot, szófejtést. Nem, nem a protestáns nyelvhasználat tüntetett vagy tüntet. Az megtartotta a régít, a közhasználatban levő szóalakat. A katolikus nyelvhasználat kezdte mellőzni a keresztyént, a tótos szót, s tért át tüntetőleg a keresztből eredeztetett keresztyén alaknak egy félszázad multán immár kizárólagos használatára.¹

Ezek alapján az egységbontás vádjja is világos. Mert amint nem az tüntet, aki egyszerűen megmarad az élő szokás mellett, hanem aki az élő gyakorlattól eltér, azt mellőzi és új (a jelen esetben téves) szokással pótolja, éppen úgy egységbontásról is csak ott lehet szó, ahol az elkülönülés és kizárólagosság megindul és megjegecesedik. S ezt a katolikus nyelvhasználat követte el.

Végül nézzünk szembe az elavultság vádjával is. Valóság, hogy a keresztyén régibb, mint öt és félszáz évvel ifjabb hajtása, a keresztyén. De a régiség még nem avultság. Maga Horger is, mint láttuk, épen a keresztyén szónál emeli ki a régiségben rejlő nyelvi előnyt. Elavult a szó akkor, ha kimegy a divatból, ha többé nem fejezi ki szabatosan a fogalmat. Vajon a keresztyén nem fejezi ki pontosan a christianust, a Krisztus-követés fogalmát? A keresztből eredeztetett keresztyén fejezné ki jobban, hűbben, logikusabban? Vagy divatját multa volna a keresztyén? Való, hogy ma sokkal kevesebb magyar ír keresztyént, mint régen, mikor csak ezt használták s a keresztyén csak szórványosan s elszigetelten fordult elő. Való az is, hogy ma csak a protestánsok nyelvében él a keresztyén. Ámde a földkerekségén élő egész magyarságnak egy negyede (kerekén szólva) protestáns. Azaz minden negyedik magyar ajkon él ma is teljes frissességgel és érintetlen épségben a keresztyén szó. Vajon elavult-é hát? Az a szó, amelyiket minden negyedik ajak használ? Sem nyelvészetileg, sem statisztikailag elavultnak nem mondható nyelvünk keresztyén szava. Csak annyi igaz, hogy a katolikus nyelvhasználatból eltűnt, kimaradt.

Semmi gyönyörűségünk nincs az efféle terméketlen polemiaiban. De amikor *csodabogarat* olvasnak fejünkre, amikor a *nyelv-*

¹ Ballagi Mór Teljes szótára (II. k. 28—29. l.) fel is jegyzi e tényt: *Keresztyén, Keresztyéni* stb., újabb időben a r. katolikus hívek által használt kifejtése azon szóknak, melyeket a protestánsok christianusból való származásuknál fogva helyesebben így ejtenek: *Keresztyén, Keresztyéni* stb., l. ezeket.

Tanka János: Hó alatt

történet és a logika nevében helytelenítik azt, hogy ragaszkodunk az elavult keresztyén alakhoz, kevés értelemmel bíró puszta tüntetésből s ezzel egységet bontunk: kelletlenül bár, de mégis kénytelenek vagyunk rámutatni, hogy mindez éppen fordítva áll, vádlóinkra illik s nem ránk, protestánsokra. Őszintén megmondjuk azt is, hogy bármily furcsa és súlyos jelzők is, amelyek fejünkre zúdultak, ügyet se vetettünk volna rájuk, ha csak holmi felekezeti túlbuzgóság olvasta volna ránk azokat. Mivel azonban nyelvtudományunk egyik egyébként érdemes művelője, a szakember Horger Antal a mostani vádlónk, elemeznünk kellett a szokatlan helyről jövő és a szakszerűség tekintélyével megjelenő érvelést, következtetést és hozzánk intézett felhívást.

Nem tehetünk róla, hogy a tárgyi igazság elfogulatlan vizsgálatának eredménye arra kötelez bennünket, hogy továbbra is „elavult” keresztyének maradjunk.

Tófalvi György

Hó alatt

*A csillagok fázós-meredtek.
Havat seper a szél az utcán,
kapukat zörget és a fákon
átzúg, mint föl-fölsíró orgona
üresen hagyott templom csendjén.
Most csendesül a kályha apró pattogással.*

*Az ablak rezdül észrevétlen:
Itten vagyunk falusi hó alatt,
a Tél alatt, Urunk, az éjszakában,
szent bástyájában nyitott tenyerednek.*

*Angyalok szánját húzza kis fiunk
csillagporos-mesehavas mezőkön,
s álmában néha fölnevet
s az a kacaj ott rózsáll reggelig
szobánk csendjében:
lelkem lelkeddel összefogja.*

*Fölsírnak kint a fák a szélben.
Megnézem alvó fiam takaróját,
te karod is épp akkor lendül
kis teste fölé s összeér kezünk,
az ujjaink egymásba kulcsolódnak
szoros-aléltan, mintha oltárt védne
vagy lépcsőt tartana kezünk
Isten elé,
ki most lépett be hozzánk.*

Tanka János

Báthory István emlékezete

Negyedfélszázaddal ezelőtt 1586. december 12-én a messzi Grodnóban a magyar nemzetnek egyik nagy szülöttje hunyta le örökre szemét. A mélységes gyászban két ország népe, a magyar és a lengyel nemzet, vallásra való tekintet nélkül osztozott, amint az emlékezésben ma is e két baráti nemzet polgárai felekezeti különbség nélkül találkoznak, amikor gondolataik közössé lett nagy emberük koporsójához, a krakói Wawel királysírboltja felé szárnálnak.

Báthory István halálának évfordulója tisztelgést parancsol emlékezete előtt. Ősi magyar család sarja, Erdély kiváló fejedelme és a lengyeleknek egyik legnagyobb királya volt. 1533-ban született, a padovai egyetemen tanult, előbb erdélyi vajda, majd 1571-ben az erdélyi rendek fejedelmükké és a székelyek ispánjává választották. Uralkodói erényeinek és hősiességének híre olyan nagyrabecsültté tették kortársai előtt, hogy a lengyelek 1575-ben királyi trónjukra emelték. Báthory István minden tekintetben beváltotta második hazájának, Lengyelországnak hozzá fűzött várakozásait és reményeit. Új nemzetének valóban egyik legnagyobb királya lett, akinek 1586-ban bekövetkezett halálakor azt mondták a lengyelek, hogy „vagy sohase született volna, vagy ha megszületett, bár örökké élne!”

Báthory István lengyel királyságának idejében is megtartotta erdélyi fejedelmi méltóságát. Erdély az ő védősége alatt a béke és jólét áldásait élvezte s biztonságban érezte magát minden külső veszedelemmel szemben. Ezért hálás is volt nagy fiának s magáénak tekintvén az ő dicsőségét, szívesen osztozott a terhekben, melyek nagyszabású politikai céljainak megvalósításával együtt jártak. Báthory István az oroszok ellen 1579-től 1581-ig dicsőséges hadjáratot viselt. Erdély minden áldozatot meghozott, hogy a közös fejedelem és király ezeket dicsőséggel folytathassa és győzelemmel fejezhesse be. Az eddigieknél jóval nagyobb hadiadókat, szavazott meg s tekintélyes seregeket küldött a messzi északi orosz határterre. E háború során Báthory István fényes diadalokat aratott Rettenetes Iván orosz cáron, mely diadaloknak fénypontja Polock ostroma és megvétele volt. A történelem tanúsága szerint ezekben a harcokban sok ezer magyar és székely vitéz ontotta vérért és áldozta életét a lengyel ügyért.

Báthory István a XVI. század magyarja volt. Mindenek felett állónak tekintette nemzetének érdekeit és mélyen fájlalta hazánknak háromfelé szakadását. Buzgó katolikus családból származott, maga is meggyőződéses, hű fia volt egyháznak, ez azonban nem akadályozta abban, hogy tapintattal és mérséklettel bán-

jon protestáns alattvalóival. Vallási türelmessége lengyel királyságának idejében a fokozottabb befolyást nyert idegen származású jezsuiták hatása következtében sem szenvedett lényegesebb változást, — az pedig kétségtelen, hogy erdélyi fejedelemségében az országos főméltóságokat, nagyobb és kisebb hivatalokat vallásra való tekintet nélkül katolikusokkal és protestánsokkal mindvégig vegyesen töltötte be. Ennek élénk példája, hogy legmeghittebb emberei és az erdélyi ügyekben támaszai, Kendy Sándor, Kovacsóczy Farkas és Sombory László, akiket Báthory Zsigmond kiskorúsága idejében 1583-ban Erdély kormányzóivá is kinevezett, mindannyian reformátusok voltak. Vallási szempontból Európának legszabadelvűbb állama Erdély volt. Erdélyben a protestantizmus minden ágazatának voltak követői. A magyarok és a székelyek nagyrésze Kálvin hitelveit fogadta el, a szászok pedig Luther reformációjához csatlakoztak. Szapolyay János-Zsigmond fejedelemségének idejében rohamosan hódított az unitárius vallás, melyet a fejedelem példájára eleinte igen sokan követtek. A katolicizmushoz aránylag kevesen maradtak hívek.

Báthory Istvánnak ebből az időből egy gyönyörű nyilatkozata maradt fenn, mely élesen megvilágosítja ennek a tősgyökeres magyar vérből eredő, a három részre osztott hazának jövőjén aggódo bölcsek uralkodónak egyéniségét és vallási kérdésekben vallott felfogását. Az 1576. évi medgyesi országgyűlés idején történt ugyanis, hogy egyes katolikus nemesek a protestánsok elleni érellyes fellépést sürgették, amely mozgalmat Báthory István azzal a válaszával intett le, hogy „Deum tria sibi imprimis reservasse: 1. creare a nihilo, — 2. nosse et praedicere futura, — 3. dominari conscientiis“ — (Isten három dolgot magának tartott fenn: 1. a semmiből való teremtést, — 2. a jövődó ismeretét, — 3. a lelkiismeret feletti uralkodást, — v. ö. Szádeczky Lajos „Kovacsóczy Farkas“ 18. lap). — A katolikus Báthory István az Isten mindenhatóságával szemben sem tartotta helyénvalónak, hogy — mint uralkodó — protestáns alattvalóinak lelkiismereti kérdéseibe avatkozzék. Ezzel a nyilatkozatával a legragyogóbb példáját nyújtotta a vallási különbségre nem néző igazi magyar gondolkodásnak, annak a magasan szárnyaló felfogásnak, mely minden jó magyar embert magához kell, hogy emeljen.

Báthory István felismerte, hogy a magyar katolicizmus és a magyar protestantizmus a magyarság életfájának egy-egy erős ága, mely egy gyökérből — magyar vérből — táplálkozik, él és fejlődik. Mind a kettő egy édesanyának — a magyar nemzetnek — édes gyermeke. S azt is meglátta, hogy az ősi törzs, nehéz időket átélte nemzetünk elsöprését csak az akadályozhatja meg, ha e két ágnek hajtásai erősen egymásba fonódva dacolnak a viharokkal.

A magyarság sohasem élt olyan szétesettségben, mint most: háromfelé már voltunk darabolva, de ötfelé csak Trianon óta osztottak bennünket. Kis nemzet vagyunk, nem engedhetjük meg, hogy még több részre szakítsanak. Különösen fontos ez most, amikor kelet felől döngetik a kapukat és a bolsevizmus istentagadása a keresztyén világ feletti uralomra törekszik. Vajha e nehéz időkben a protestantizmus ellenfelei is megszívlelnék Báthory Istvának, ennek az izig-vérig magyar katolikus fejedelemnek emlékezetes mondását, hogy „a lelkiismeret feletti uralom egyedül Istent illeti“. Akkor elmondhatnánk, hogy utána olyan örökség maradt reánk, mely a felekezeti egyenetlenség áldatlan megvált már csirájukban elfojtja.

A protestáns magyarok áldják a lelkiismeret feletti uralmat egyedül Isten sajátjának valló katolikus Báthory István nemes omlékét!

Dr. vitéz Akosfalvi Szilágyi László

Emlék

*Először volt a kezembe puska.
Lőttem egy madarat.
Hozzáfutottam: csipogott még,
vére a kezemen maradt.*

*A szemeit még nyitogatta,
majd rájukdermedt a közöny.
Én az anyámnak hazavittem
és két szememből dült a könny.*

Weöres Sándor

KRITIKAI SZEMLE

Bartók György: Világfelfogásunk válsága. Kecskemét, 1936.
34 lap.

Minden rövidsége ellenére is, e füzet a nemzetközi válság-irodalomnak is egyik legjelentősebb darabja. Olyan valaki vélekedését ismerhetjük meg belőle, kiben nem újkeletű a modern európai szellem sorsa feletti aggodalom, hanem az elsők közé tartozott, kik a megújulás szükségét hirdették, s ki áttekintésének szélessége és gondolkodásának mélysége folytán mindenképen illetékes ítélkező és iránymutató. Egész gondolatvilágát az a határozott álláspont alakította ki, melyet a századforduló kiszikkadó és elsekélyesedő világnézeti magatartásával szemben elfoglalt, s melyen állva az új idealisztikus filozófiai világkép alapjait segített lerakni. Ezek a körülmények magyarázzák, hogy kimerítőbben foglalkozunk fejtegetéseivel, bárha gondolatainak gazdagságát így sem adhatjuk vissza.

Bartók szerint „világfelfogásunk válsága abban a pillanatban megkezdődött, amelyik pillanatban a Hegel bölcseletébe vett hit összeomlott. Mihelyt ez az általános orvosszerű tekintett filozófia elvesztette hitelét, az ember unott lélekkel fordított hátat minden bölcseletnek s a német idealizmus metafizikai konstrukcióinak helyét a pozitívizmus felé való törekvés és a természettudományok eredményeinek gyakorlati felhasználása foglalta el. Megindult az a folyamat, amely elválasztotta merőben egy mástól a természetet és a szellemet, hogy aztán maga az élet vesztse el minden belső erejét s nemesebb tartalmát.“ S ebben a diagnózisban aligha kételkedhetünk, különösen, ha alaposan végiggondoljuk fejtegetései sorát, melyekben e fordulat összes következményeit vázolja. Mielőtt ezt tenné azonban, bemutatja azokat, akik már a múlt században vagy a század elején megéreztek a közelgő veszedelmet, Kierkegaardot, Nietzschét, Euckent, majd Heideggert, Barthot, Inget, Livingstont, végül a magyar Böhmöt, Adyt, Ravaszt. Világfelfogásunk válságának okát elsősorban abban ismeri fel Bartók, hogy „az ember elszakadt az élő természetől s az anyagi, holt természet rabja lett.“ Ezzel egyfelől önmaga elvesztette szilárd talaját, mert megszűnt az univerzum nagy egysége, másfelől mechanizálta a természetet, s mivel így üressé, az eleven lélettől megfosztottá vált szelleme is, ez is mechanizálódott. A szellem elvesztette a szabadság tudatát, „s a szabadság eltűnésével együtt hal el az igaz, felsőbb, emberi értelemben vett élet is. Az ilyen megüresedett élet számára sehol sincs önérték, nincs ideális cél, melyet megvalósítandóul kell tekinteni, hanem az alacsonyabb értékek, az élv vagy haszon szemérmetlenül terpesz-

kednek szét benne.“ Mindezzel együttjár a munkának pusztá esz-
közzé fokozása és gépiesítése, a felelősségérzet és büntudat ellan-
kadása, a társadalom életének ellaposodása, de egyben étletzsar-
noksága, a tömegek uralma, s végül az egyetemes relativizmus.

„Hogyan lehet ezen segíteni?“ A válasz nem kétséges: „eb-
ből a fenyegető válságból csak az tud megszabadulni, aki egyet-
len elhatározással néz szembe az igazsággal és látja meg, hogy
igazi életre csak a szellem útjait járva tehetünk szert“. S emellett
figyelembe kell venni azt is, hogy a világfelfogást készen nem
kaphatjuk, hanem magunknak kell kialakítani, hogy az valóban
tulajdonunk és étlettel teljes legyen. Meg kell töltenünk a termé-
szetet ismét étlettel, az étletet össze kell kapcsolni a szellemmel, a
szellemet pedig hittel, szabadságának tudatával és szeretettel,
hogy követhesse a beléje rótt önértékeket, melyeknek követése
mindenkinek kötelessége. Világfelfogásunk pedig azáltal teljese-
dik ki, ha szellememet hozzákötöm a végtelen isteni szellemhez,
mely által vagyok.

Joó Tibor

Dr. Marcell Mihály: A nevelés művészete. Budapest, 1935.
„Élet“ kiadása („A bontakozó élet“ sorozat VII. kötet.) 277 l.

Marcell Mihály hatalmas vállalkozásának utolsóelőtti kö-
tete e könyv. Már eddig hat kötetben foglalta össze a nevelés lé-
lektani alapjait a nagyközönség számára is könnyen érthető mó-
don. A szóban levő hetedik kötetben a tudományos nevelési rend-
szerek és módszerek ismertetését mellőzve — ez az utolsó, nyolc-
cadik könyvnek lesz anyaga — az életben közvetlen hasznosítható
tanácsokat ad a szerző. E munkájában a természetes fejlődés fo-
kozatait tartja szem előtt s mindazokat a tényezőket, melyek al-
kalmasak a magasabbrendű embertípus kialakítására.

Ezek a hasznosítható tanácsok széleskörű eszmei keretet
nyernek e műben, mert végeredményben egy emelkedett peda-
gógiai rendszer alapvonalai tárulnak elénk. A nevelőnek a neve-
lési problémával való szembenállását magasabb szempontból és
elkötelezően, kevés olyan avatott tollú ember rajzolta meg, mint
épen Marcell. Szerinte a nevelőnek két kötelessége van: a való-
ban életbresztő benyomásokra való ráhangolás és a belső mun-
kára ihlető lélekélesztés. Ez utóbbi feladat azzal jár, hogy mű-
vészi módon ihlető életeszményt adjunk. Így jelent a nevelés
egyúttal művészi feladatot is.

A könyv négy részből áll. Az első rész a kisgyermek neve-
lésével foglalkozik az intrauterális kortól a serdülő korig. E
korban az erkölcsi nevelésen van a hangsúly a családi kereten
belül.

A könyv második része a serdülő korról szól. Nagyon he-

lyesen a fejlődésbeli erős eltérést tartva szem előtt, külön szól a lányokról és külön a fiúkról. Ebben a korban kell megmutatni a nevelőnek az utat a lelki élet szolgálatára. Ezért fontos az önbizalom felkeltése és ápolása. Be kell állítanunk a szellemi és lelki egyensúlyt. Alaptétele: állandó nevelés és transzformálás, de semmi esetre csak az egyik vagy csak a másik eszköz. Hangsúlyozza annak fontosságát, hogy a serdülőnek mind nagyobb és nagyobb körben kell bekapcsolódnia az életbe. A társadalmi érzék fejlesztésén kívül a teremtő ember lehetőségeit is fel kell tárni a serdülő előtt az önérték felfedeztetésével, kisebb önálló munka elvégzésével s a munka nyomán járt örömeire való figyelemzetetéssel. E korban a nevelői munkát betetőzi a természetfeletti élet kibontakozása. Egy fejezetben a szerző a pap kötelességeit fejtegeti. Igen hasznos és értékes a könyvnek az a fejezete is, mely a gyermek hibáinak a leküzdéséről szól.

A könyv harmadik része az ifjúság nevelésével foglalkozik. Ezen a kevésbé művelt területen is értékes Marcell mondani-valója, amelynek biztosítéka több éves kollégiumi igazgatósága is. Elve az, hogy a család, az iskola, a munkahely közösen vegyenek részt az egyéniség kialakításában. A főiskolai oktatás körében megállapítja, hogy az ifjúság szellemi és erkölcsi tragédiáinak nagy részét az a hamis tétel okozza, hogy a felső oktatásnak kirekesztőleg tudományosnak kell lennie. A magas színvonalú tudományos szakképzés mellett a teljes jellem kialakítása érdekében mindkét nemű ifjúságnak kollégiumi nevelést kell adni és itt egész életre szolgáló világnézet kialakításán kell fáradozni. Az ifjúkorban kerül sor a szellemi tehetségek kidolgozására. Itt már feltárulhat az ifjú előtt az igazság küzdelmes útja. De gondoskodnia kell az igazi kibontakozást biztosító környezetről. Ez természetesen mindenkire érvényes, hiszen az egyszerű munkás felsőbbrendű igényei ép oly erősek, mint a kulturált emberé; ezt az igényt elégítse ki a munkaadó, munkások szervezete, társadalom és a lelkipásztor. A szellemi tehetség kidolgozása közben a szép értékelését is elő kell mozdítanunk; egyrészt törekednünk kell, hogy az ifjú élvezni, másrészt hogy teremteni is tudja a szépet. Hogy az ifjú élete legyen készséges és következetes élet-szolgálat, arra környezete és a példa neveljen elsősorban. Az ifjú élete igazi teljességét az örökélet utáni törekvésben nyeri el. Ám az ifjú nem mindig sikeresen halad az élet útjain. Az ilyen ifjakkal meg kell értetni, hogy van bocsánat, van új életkezdet. A feladat itt: a baráti megközelítés, a szellemi felemelés, az alkalmak eltávolítása és a lelki élet megkedveltetése.

A könyv negyedik része a felnőttek nevelését tárgyalja. Itt elsősorban az érett ember lelki tartalmával és bölcs megértésével kell számolni. Megrajzolja a különböző életstílusú embereket

s értékeli őket. A felnőttek nevelésénél legfontosabb módnak tekintik a baráti megközelítést, mások gyermekének szeretetét, személyes segítségét, a lélektartalom gazdagítását. Szól az igazi nevelőkről: a nevelők Istentől megszentelt küldöttek; az igazi nevelő a Krisztus.

A könyv gondolatai önmagukért beszélnek. Legelső, ami kisugárzik a sorokból, az a jóságos szeretet, mellyel Marcell az ifjúságnak ajánlja életét. Ez a szeretet rajzoltatja meg azokat az eszményeket — amelyek mégis oly közel vannak az élethez —, melyek a nevelő, szülő és a pap eszményei. Elsősorban a pap szól az emberekhez és a katolikus világnézet tükröződik vissza soraiiban. Mindamellett nemes finomsággal és kellő reverenciával szól a más táborba tartozók munkáiról is. Nem is lehet másként, mert e könyvben lefektetett, az egész emberi életre kiterjedő nevelői gondoskodás mély szereteten és magasszínvonálú elveken nyugszik. Külön említendő könnyed, színes és mégis egyszerű stílusa. Általában kiválóan képviseli azt a gondolatot, hogy a személyi hatáson alapuló érzelmi nevelés a legfontosabb, és ennek megvalósításához kitűnően használható útbaigazításokat nyújt e könyv. Mindezek jelentőségét nagyban fokozza, hogy a könyv szerzője a budapesti központi papnevelő intézetben, a Pázmány-egyetem theol. karán a neveléstudomány professzora.

Mitrovics Gyula

Prohászka Lajos: A vándor és a bujdosó. Budapest, 1936. 171 l.

A nemzetek szellemének és életmagatartásának tudományos megállapítása a kultúrfilozófia legjelentősebb, — nem akarjuk az egzisztenciális idestova máris elkoptatott jelzőjét használni, — feladatai közé tartozik. Mert ahhoz aligha férhet kétség, hogy a kérdés a kultúrfilozófia körébe tartozik és csakis mint szellemi jelenség érthető meg. Sajnos, ezt ma hangoztatni kell, mert nem-hogy végképen eltűnt volna, de bizonyos áramlatok által hatékonyan támogatva megújult erővel uralkodik az a naturalisztikus felfogás, amely a kérdést, néplélekről beszélve nemzeti szellem helyett, egy kiterjesztett biológia körébe utalja és a szellem helyett a vérrel köti össze. Ez alkalommal nem dolgozunk, hogy vitába bocsátkozzunk, csupán arra mutatunk rá, hogy itt nyilvánvalóan a népnek a lét nagy kérdéseivel, eszményekkel, saját sorsával és az emberi élet feladataival szemben elfoglalt magatartásáról van szó, s ez a magatartás kultúra, a kultúra pedig nyilván szellemi jelenség. A biológia birodalmának éppen itt vonul a háttára. Másfelől pedig éppen akkor kezdünk már nemzetéről beszélni nép helyett, amikor e kialakult magatartás kultúrája tűnik fel. Amikor a nép öntudatra ébred.

E háttért figyelembe véve már magában az jelentőssé teszi Prohászka munkáját, hogy minden ízében idealisztikus kultúr-filozófiai szemlélettel igyekszik megrajzolni a magyarság szellemi képét az európai nemzetek körében, elsősorban a németység mellett. Nagy freskóján ugyanis a német a vándor és a magyar a bujdosó. Ugyanígy egyetlen jelzőben foglalja össze a többi nemzetek szellemének lényegét is, a görög a kifejező, a római a szervező, a francia a stilizátor, az olasz a humanista és így tovább. A jellemzésnek ilyen sommás elintézése aggodalomra adhatna okot, ha nem előzné meg a metódikai bevezetés megnyugtató fejtegetése. Ebből ugyanis kiderül, hogy a szerző tisztában van az ilyen szintetikus tipológiai eredmények értékével, melyet Spranger abban határozott meg, hogy csak a racionális tájékozódást hivatottak szolgálni, s távolról sem merítik ki az élet változatos gazdagságát. Prohászka kétségtelennek tartja, hogy a nemzetek történeti magatartásának tipikus esetei „mind egy-egy végső karakterológiai apriorira vezethetők vissza. Ezek nyomonkövetése természetesen korántsem jelenti a történeti lét kimeríthetetlen változatosságának fogalmi leegyszerűsítését, vagy erőszakot jelenségeinek eleven szingularitásán. A típus egyetemesítése karakterológikus és nem törvényszerű, a történeti tényeket tehát nem elmossa, azzal, hogy merev kaptára vonja őket, hanem inkább olyan háttérrel idéz fel számukra, amelyből még élesebben domborodnak ki és soha egészen ki nem meríthető egyéni sajátosságuk közelebről és mélyebben érthetővé válik“. Metódusának másik nagy érdeme, hogy történelmi. Tisztában van azzal, hogy az a valóság, amelyet nemzeti szellemnek nevezünk, nem készen szökkent elő az idők méhéből, hanem történetileg fejlődött ki. E fejlődésnek van azonban egy végső kiinduló pontja, amellyel a nép belép a nemzetek közösségébe, ez a *formája*. S Prohászka felfogásának emelkedettségére vall, hogy a nép sorsát nem a külső körülményekben ismeri fel, hanem ebben a belső szellemi magban. Ezzel a sorssal áll szemben a szellemi alakítás szabadsága a jövő felé. A kettő között dialektikai viszony van, melyet a szerző igen szerencsésen fejez ki abban a megállapításában, hogy „aki a multat nézi, mindig csak a sors jeleit látja; csak aki él, érzi a szabadságot“. A sorsnak és szabadságnak harmonikus formájában teremti meg aztán a nemzet a maga klasszikáját, melyet Prohászka Hegel nyomán az eszme és realitás kibékülésében jelöl meg; mely tehát azt jelenti, hogy a nemzet vállalja a sorsát, nem csap túl rajta akarásaiban. A népközösség történeti útját, melynek folyamán szelleme kifejlik, három tényező határozza meg: „az élettevékenység, amelyet a közösség kifejt, az események és hatások, amelyek kívülről érik, és az alkotások, amelyeket létrehozott“. Ennek megfelelően kell a

vizsgálat folyamán feltenni a kérdéseket: mi az alapmagatartás, s hogyan módosul történeti útja közben?

E vázlat eléggé megvilágítja azokat a tisztult és óvatos szempontokat, melyekkel Prohászka hallatlanul nehéz feladatához lát, melynek tárgya körül oly könnyű eltévedni, s első pillantásra csaknem lehetetlennek látszik más eredmény elérése, mint szubjektív benyomásoknak belletrisztikus előadása. Elvi „Preludium“-ának csupán azon pontjával szemben vethetünk fel kritikai aggodalmat, mely a szubjektív és objektív szellem, a közösségi szellem és az egyén viszonyát tárgyalja. Bárha elismeri Freyerrel — Nicolai Hartmann felfogását találó kritikában részesítve, — hogy „a közösségi szellem nem rányugszik az individuumok szellemére, hanem bennük van“, a népi forma, a nemzeti szellem vizsgálatát mégsem az individuumok felől indítja el. Álláspontja ugyan tisztára elvi jelentőségű, mert a gyakorlatban úgysis kénytelen az egyéni jelenségekből lepárolni a közösségi szellemet, amely nem egyéb, mint az összes egyénekben közös, de amelyet mégiscsak az egyének alkotásának kell tekintenünk, ha csak nem akarjuk önálló szubsztancialitássá hiposztazálni. Már pedig Prohászka nem akarja, mint láttuk.

Most azután át kellene térnünk az eredményeknek, magának e nemzetek karakterológiájának kritikai ismertetésére. Sajnos, térszűke miatt erről le kell mondanunk, — az elvi szempontok bemutatását viszont mellőzhetetlennek tartottuk, mert azok a tudományos hitel biztosítékai. A biztosítékok pedig különösképen fontosak ennél a nagyhorderejű és annyira töretlen kérdésnél. A magyar nemzeti szellem, életforma, magatartás *tudományos* kidolgozására alig történt kísérlet. Valóban módszeres kutatásról egyáltalában nem beszélhetünk, pár nagyértékű, de inkább csak alkalmi kezdeményről legfeljebb. Már pedig ma, amikor nemzeti történettudományunk nagyszerű fellendülésének örvendhetünk, egyre sürgetőbb szükség van az ilyen szintézisre, amely egyúttal a további analízis támpontja is lehet. Sőt csakis az lehet. Mert végleges szintézis aligha lehet az első kísérlet. Ez emberileg elképzelhetetlen. Prohászka könyvének tehát — abszolút bece mellett — az úttörés és alapvetés adja meg különös jelentőségét és érdemét. Hogy milyen régen érzett szükségletet elégít ki, azt mi sem bizonyítja inkább, mint önálló megjelenése előtt, a Minervában megjelent folytatások formájában már kifejtett hatása. Meg kell állapítanunk, hogy nemzeti öntudatunknak már-már elemévé vált Prohászka Lajos magyarságszemlélete, legalábbis ennek az öntudatnak tudományos ápolói körében. Megállapításaihoz kétségtelesenül hozzá lehet tenni, tagadásuk is lehetséges egyik-másik ponton, sőt elképzelhető egészen más nemzetkép is: de mostantól kezdve nem lehet e kérdésekhez senkinek sem jólélekkel hozzá-

nyúlni úgy, hogy kiindulása ne állásfoglalás legyen e könyvvel szemben, melynek hangját oly bensőséggessé teszi az elfojtott líra, az egész tudós kutatás indítéka: a szerző mélységes szerelme nemzete és tragikus sorsa iránt.

Joó Tibor

Móra Ferenc: Szegedi tulipántos láda. — Két kötet. — Révai kiadás.

Móra Ferenc Szegeden találta meg élete keretét. Élénk, józan szelleme ebbe a keretbe hordta tudós szorgalmának és újságírói leleményének sok értékes, szellemesen lírai eredményét. Ha most karácsonyra, két kötetben csupa szegedi vonatkozású cikke jelenik meg, ez nemcsak a szegediek számára kedves karácsonyi ajándék, hanem legnagyobb vidéki városunknak olyan sokrétű bemutatása, hogy művelődéstörténeti emlékiratként kell megbecsülni.

A piaristák jubileumával kapcsolatos emlékezések kezdik a kötetet. Elmondja a híres „Császár Miatyánk“-ot, amit Ferenc császár idejében sokfelé tudtak és imádkoztak az országban. Magam is hallottam róla Dunántúl, de a szavát már nem tudta senki az én korom emlékezetére. Pedig méltó párja annak a halhatatlan kis kuruc nótának, hogy: Ne higyj magyar a németnek!

Aztán a török, majd a császári hódoltság idejéből mond el történelmi adomákat, abból az időből, amikor a török azzal búcsúzott a magyaroktól, hogy adjon az Isten nektek rosszabb szomszédot, mint én voltam! Ezekben az adomákban a magyar értelem felsőbbrendűsége bizonyosodik meg. Széchenyi első szegedi látogatásával kapcsolatosan egy kis társadalmi, irodalmi, művészeti korszakot kapunk az akkori Szegedről.

Azt mondja Móra, hogy jobban szereti a régi Szegedet, mint a mostanit. Azt a Szegedet, amelyik már kiköltözött az élők városából a halottakéba. Mert volt itt más is, nem csak suba, meg paprika, meg paraszthumor.

A régi szegedi kultúremlékek emlékét eleveníti föl. Ott van Vedres István, aki elsőnek írt könyvet a Duna-Tisza csatornázásáról. Tary Pál, a kiváló könyvgyűjtő. Katona Dienes, a tudós piarista, aki meg akarta honosítani az indigót Szegeden. Kovács István, a kitűnő építőmester, Békefi Antal, Kulinyi Zsigmond és még sok más.

Szeged régi embereinek értékmegállapításánál sok elfelejtett kiválóságról emlékezik meg. Pulcz altábornagyról, aki a monarchia tábornokai közül legrosszabbul beszélt magyarul, de a legjobban szerette a magyarokat, Komjáthy Béláról, az egykor hatalmas ellenzéki vezérről, Feketeházi János mérnökről, a szegedi híd tervezőjéről, akitől Eiffel megvette a tervet és így Eiffel neve

került a hídra. Ódai emelkedettséggel szól Vásárhelyi Pálról, szerető kegyelettel Békefi Antalról. Általában Békefi, Mikszáth, Pósa és Tömörkény emléke nőtt legjobban szívéhez és amint visszanéz a multba, újra meg újra ezek a kedves emberek tűnnek fel előtte.

A második kötetben Szeged politikai életének emlékei élednek fel. Kállay Albert, az öreg kegyelmes Pillich Kálmán, az elpusztíthatatlan ellenzéki szónok és társaik. Aztán a város kultúrájának multjából sorakozik fel sok érdekes apró vonás. Az egész együttvéve eleven mult, a jelen szemszögéből mondott ítélet, sok emberszeretettel és megértéssel. A szelíd humor hangján, előítéletek fölé emelkedő tisztalátással, mindig egyéni és ötletes előadásban.

A tulipántos ládában a gondos anya leánya jövő életére szokta gyűjteni az értékes holmit. Móra Ferenc tulipántos ládájában Szeged hú fiának a multból szedett értékei vannak összerakva mindenki gyönyörűségére.

Hamvas József

Petri Mór: A vándor a kertajtónál. — Versek az ifjúságnak. — Budapest, 1936. — 96 l.

Költeményeinek nagy összefoglaló kötete után, most külön könyvbe gyűjtötte össze a szerző az ifjúságnak szánt verseit. Olyan érzelmes és gondolkodó költő, mint Petri, meleg szívvel gondolhat arra, hogy versei a legfogékonyabb olvasóközönség kezébe kerülnek.

Ebben a kötetben is legegységesebb alkotásai szonettjei. Ezekben emlékezik, ítél, lelkesít és a dal közvetlenségétől az óda lendületéig végigmegy a lírai skálán.

Szonettjeiben fejlődött ki legsajátosabban Petri Mór lírai egyénisége. Az a tömörség, amelyben sokszor több a szentencia, mint a melódia, az erősen megkötött forma könnyed kezelése, játékos összefogása néhány jellemző mozzanatnak és a befejezés epigrammai fordulata, sokféle változatban jelennek meg ezekben a szonettekben.

Ez a kötet az Országos Ifjúsági Irodalmi Tanács egyik bírálójának óhajására készült az ifjúság számára és Fáy Dezső finoman rajzolt fametszeteivel díszítve gazdagítja ifjúsági irodalmunkat.

Hamvas József

Petrovics Pál: Trianoni szoltárok. — Trianon a bibliában. — Budafok, 1936.

Petrovics Pál azzal az evangélikus theologus szépírói nemzedékkel indult el, mely 1890 körül egymást lelkesítve és bírálva egyházuk építő irodalmát felemelte és amelynek almanachja később a Luther Naptár lett

Erdélyből menekült és Budafokon talált működési kört. Itt megteremtette a gyülekezeti életet, templomot épített és ennek a templomnak a javára most egy kis kötet költeményt adott ki.

Száz kis vers van a kötetben, nagyrészt lírai hangulatok, bibliai szövegek visszhangjaként: tanítások, biztatások, elmélkedések, átérzéssel költött üzenetek, melyekben az evangélium embere és a nemzete jövőjében bízó magyar hirdeti a hitet, ami lelkeben él.

Nem iskolás oktatások ezek a versek, a lírai görög epigrammának mai magyar és keresztyén változatai. A pár soros megszólalásokban a szerző kiérett világnézete fogja össze a sokféleséget.

Aki a hatvan filléres kis kötetet Petrovics Pálnál Budafokon megrendeli, nemcsak a templomépítési alapra adakozik, hanem hangulatot és gondolatot keltő könyvet is vásárol.

Hamvas József

Dóczy Jenő: Dédácsi idill.

Dóczy Jenőnek bibliofil kiadásban megjelent, Kazinczyról szóló kis regénye valóban idill, a szónak legjobb s valódi értelmében. Idill, idillium, azaz képeeske Watteau vagy Boucher modorában.

A tudás felkészültségével, a stílusművész tudatosságával, a költő fantáziaecsetjével élénk bájolódtott kép, mint „mágiai lámpás festése.” Egy darab idevarázsolt 18-ik század, rokokó könynyedség, elbűvölő grácia. Pedig Kazinczy 58 éves, 1816-ban vagyunk, a napoleoni háborúk után, az empire, a klasszicizmus idején, amely ekkor már hozzánk is jócskán elérkezett, akik egy lépéssel mindig hátrább voltunk az európai áramlatoknál. Mégsem érezzük anakronizmusnak ezt az időrendi eltolódást, hiszen a Kazinczy egész lénye igazolja az író. Kazinczy 1831-ben halt meg, mégsem számíthatjuk őt 19-ik századbeli embernek. Egyéniségéből kiáramló elragadtatott hév, vére minden cseppjét átható esztétizálás, a szépnek olyfokú imádata, hogy szinte szédült örömben és álmétkodásában egy-egy kedves élmény emlékezetére vagy kép, szobor, metszet láttára: mindez a 18-ik század finomkodó lelkével teszi őt rokonná.

A kis regény formája napló, Kazinczy apokrif naplója. Az író bevezetésében elmondja, hogy pár évvel ezelőtt egy nyáron a debreceni klinikán, lábadozása idején Kazinczy könyveit olvastatta. El-elábrándozott Kazinczy alakján, ma már tiszta művészetként ható, németbe-franciába oltott, mégis magyaros, szép, régi nyelvén, el-eltűnődött erdélyi utazásának részletein. Itt valami hiányt érzett, szeretett volna többet tudni róla. Mintha a

töredékes részek: levelek, napló — csak felvillantának egy érdekes élményt, aztán homályba vonnák magukat. Feléledt kíváncsisága alkotóképzeletét hívta segítségül. Napokon-éjjeleken keresztül töprengett, hogy tudná az akkori Kazinczy, régi szerelme: gróf Gyulayné és a széplelkű leányka, a bájos, 18 éves Lolotte alakját életre hívni? Sejtette, hogy a Gyulayné szépművű „kemen-céjén elhelyezett Amor nyila“ nem kerülte el az 58 éves, ifjúlelkű Kazinczyt. Elrévülése közben kopogtatást hallott az ajtón. Megtörtént a csoda: belépett böredőjű köpenyében, ráncos arcával, ifjú szívével maga a széphalmi böcs. — Elhoztam, amin annyit töprengett — mondta s eddig ismeretlen naplóját nyújtotta oda az írónak. Mohón kapott utána, olvasni kezdte s mire feltekintett, a látomás eltűnt.

Ezután a költői keret után kezdődik a napló. Kezdődik s mindvégig folytatódik a Kazinczy lényének, stílusának, nyelvének oly erővel való megszólaltatásával, hogy az olvasót szinte zavarba ejti. Az olvasó szempontjából, aki gyönyörködni akar és nem nyelvészkedni, egyáltalában nem baj, hogy esetleg Széchenyikorabeli új szavak csúsztak be a Kazinczy nyelvébe: fő a hangulat, a hatás egysége. Dóczy Jenőnek kivételes érzéke van ahhoz, hogy kedvenc írónak, költőinek stílusát, nyelvét megelevenítse. Játékos alkotókedv stíluskísérletei ezek, a virtuóz művészé, aki fölényes könnyedséggel játszik hangszerén: a nyelven.

De lássuk a naplót. — Kátyúkon, kaptatókon, totyogókon nagy ügyel-bajjal halad előre Kazinczy kocsija a hunyadmegyei Dédács felé, ahol özv. gróf Gyulayné, az édes Susie várja négy gyermekével a régnemlátott író. A kastély, melynek „románcos fekvése egy bokrokkal, fákkal borzas domboktól körülölelve igen kedves, festői tablót ád“, völgyben fekszik s egy magaslatról már látható. Napszállat felé egy kis fogadóba érve Kazinczy benyomásairól számot ad naplójában. De ah, minő benyomások ezek! Az emlékezésnek fátyolos érzésein keresztül tör az izgatott, reményteljes várakozás. Nemsokára látni fogja Susiet! Milyen is lesz a viszontlátás? Milyen most Susie, a rég látott kedves? „Azt hiszem, Susie soha sem lesz vén, mint Ninon l'Enclos“ — ábrándozik a költő.

Valóban nem csalatkozik a viszontlátás édességében. Szép andalgások következnek a parkban, a gloriette-ben, a Maros és Sztrigy deltája melletti hímes réten vagy a grófné szalonjában. Kazinczy elragadtatott heve nem csillapul, csak — lassan, lassan átsap anyáról a leányára, a 18 éves Lottira. Érzésének tudatosá válásakor szerepet játszik egy kép, a Susie leánykori képe, amely Kazinczy szobájában függ „nyoszolyájával“ szemben s a reggeli nap belövő sugarai megvilágítják. A félálomban lévő költő a képben nem Susiere, hanem Lottira ismer. A vonások megelevened-

nek s az élő, bájos gyermek mosolyával rajzolódnak elő. Ekkor írja: „Az ő képe“ — című szonettet, melyet el is küld Kis Jánosnak Sopronba, de érzelmeit rejtő célzással, mintha felesége leánykori képéhez írta volna.

S a bájos, rokokó idill halad tovább. Gyulayné anyai szeme mit sem vesz észre — vendégfogadás, aratás gondjai foglalják le — Lotti széptevője, gróf Vass is elutazik: Kazinczy boldog, csak itt-ott homályosítja az öregség mélabúja, a nagy korkülönbség. De ez sincs komor színekkel aláfestve, könnyed, gracieux minden ecsetvonás. Anya után a leánya! Maupassanti téma ez, de Maupassant tragikus életérzése nélkül. Idillt élünk végig, átszellemült érzéseket, ártatlanságot és bájít. Mintha a 18-ik század egyik coquette-riével ékes pastoralját játszanánk, szinte zenét hallunk kicsendülni a sorok közül, a Lolotte fortepianóját édesen és andalítóan. Az író tudatos művészete jól meglátta, hogy a műfaj nem bírná el komoly problémák nehézkes fejtegetését. A 19-ik század elejének gazdasági, társadalmi, irodalmi vagy speciálisan magyar bajai-fájdalmai nem húzzák le súlyukkal a könnyed formát. Még Kazinczy nagy és komoly szerelmét, a nyelvújítást is a fantázia színes leplébe burkolta az író. Így magyarázza el Kazinczy Lottinak egy sétájuk alkalmával: a tarka lepke szárnyalásához, színváltozataihoz hasonlítja a maga különös, új szavakat képző, nyelvünket újjáteremtő alkotó geniejét. Kazinczy klasszikus ízű, németes-franciás nagy műveltsége is könnyedén csillan meg Horátiusra, La Rochefoucauldra, Goethere emlékeztében, sőt a régies nyelv sem teher a mai olvasónak, inkább gyönyörűség, amint az az idézetekből is látható: „íz, szín, csín, tűz vagyon“ benne, igazi Kazinczy nyelv.

Lotti újján felcsillanó karikagyűrű vet véget az öregedő költő idilljének: Lotti a gróf Vass menyasszonya lett. Kazinczy alapjábanvéve harmónikus, kiegyensúlyozott ember, plánuna azonnal kész, kiszakítja magát Amor veszélyt rejtő karjai közül, búcsút mond Dédácsnak, leányával, a 16 éves Zsenivel együtt s bártárja kigördül a kastély parkjából, Wesselényi otthona: Zsibó felé.

Csendesen fájó záróakkorddal végződik a kis regény. Az idill itt sem válik komorrá, tragikussá, mindvégig kitart bájos, könnyed hangja mellett. Lehellétfínomságú fájdalom sötétíti el az 58 éves Kazinczy szívét, akinek — egy kis ártatlan irónia ez az író részéről és jó psychologia — azonnal az eddig elfelejtett Sophienak ráváró ölelő karja jut eszébe csalódásában vígasztalásul.

A könyv külseje is méltó tartalmához. Címlapján a Sztrigyen keresztül vezető hídról a dédácsi parkot és kastélyt látjuk. Az artistikus, korhű metszet és zárókép Fáy Dezső izléses munkája. Révai kiadás.

Debreczeny Lili

Színházi Szemle.

Örök, megoldhatatlan emberi témát dolgozott fel Balázs Sándor: *Bikfic tanár úr* című vígjátékában (Magyar Színház). Nincs egyetlen érve sem a társadalomból kitagadott nő védelmében, mely Dumas előtt és után szinte szállóigeként ismerősünk nem volna. De kettő elég elmésen és eredetien az övé: főalakjának különös vonásai s az a színpadismerő ügyesség, ahogy ezt az alakot egy a „Kaméliás hölgy“ óta különösen sokat megbolygatott probléma tragikomikus izgalmas jelenetekre bontja s vértelen tragédiává sűrjíti. Balázs Sándor író a színpadon is, nem jön zavarba hatásos, szípkázó helyzetek teremtésében, van szíve, humora szépen, s valami ártatlan, örökgyermeki kedvessége is, azt mondhatnám, diákos makrancossága az élet nagyképű törvényeivel szemben. A beállításban meg talán egyetlen elődje sincsen: ha jól tudom, vígjátékirodalmunkban ez a jámbor Bikfic az első tanár, aki mint főhős egy kisváros nagyképűségével, kollégák hasznos világnézetével ujjat húzva, éjjeli zenét ad egy titokban sokaktól körülrajongott, de nyíltan megvetett nőnek s olyan ünnepélyesen kéri meg őt, ahogy kétlaki környezetének férfiai más rendes nőket kérnek meg. Nem hiszem, hogy sokan rajongának ezért, tanárok, de hamarosan meg is békülnek mind, akik Balázs vígjátékát végignézik. Igaz, a darab trükkje éppen abban van, hogy tanár és nem más halandó, aki ennyire bűnösen naív és lunátikus tud lenni, ám Balázs Sándor nevetésbe fullasztja a sértődöttséget s úgy keveri a kártyát, hogy ami Bikficcel, ezzel az ötven éves elmúlt báránylelekkel esik, minden túlságosan naív emberre vonatkoztatottnak látsszék. A szerzőnek blazirtságba oltott jóságos humora lépésről-lépésre elsímítja az ellentéteket, melyeket a játék kedvéért néhány rövid órára támasztott. Maga Bikfic is megbékül, megbocsátanak neki, nem indítanak ellene fegyelmet, el sem csapják s akár mindjárt elveheti feleségül ellenfelei közé riasztott, csak őt imádó kolléganőjét. Néhány napi szerelmes megátalkodottsága gőzét kifújva, engedelmesen visszahanyatlik a társadalomnak nem legtisztább szívverésű, de biztos kebelére. Itt a vígjáték gyöngéje, legalább abban, ahogy Balázs Sándor ezt a válságot rajzolta, akarom mondani, egy kis témamegkerüléssel ellanyhította, érzelmes melodramává fejelte. Bikfic annyira plátói szerelmes, hogy formálisan ellopják szeme elől a leányt, akiért égten égett, s mint aki rossz álomból ébred, nem megy utána, hanem beletörődik a társadalom gyámi határozatába. Nincs meg az az elégtétele sem, hogy ő intézte így, s most már két szék közt pad alatt marad, egyszeribe valóban *gyámoltalan* fajankónak bizonyul, főalakból epizódfigurának öltözik, s így a darab azokban a jóindulatú szentenciákban hangzik ki, melyeket Bikfic sorsának

intézői mondanak vagy a szájába rágnak. A két első felvonásban sikerült figura ez a jámbor tanár, s ami körülötte folyik, csupa érdekes, eleven kép. *Törzs* Jenő egymagában segíteni tudja a szerzőt, *Bikfic* minden gesztusa életre kél nagyszerű játékában, persze az utolsó felvonásban az ő emberábrázoló képessége is csütörtököt mond. *Vaszary* Piroska megint a szívéből játszik, nem nagy, de épkézláb szerepben. *Titkos* Ilona kasszírnöje is több vonásból van formálva, ami élet a szövegben kínálkozott, finom érzéssel, átérzéssel alakította. A kisebb szerepek közül legjobban sikerült *Bilicsi* Tivadar volt bírója. Egy új rendező, *Törzs* Miklós, ízléssel, tudással végezte feladatát.

Bókay János vígjátéka, *Megvédtem egy asszonyt* (Belvárosi Színház) színházi szórakoztatásnak, bemutatkozásnak egyaránt figyelemreméltó. *Bókay* franciás szellemeséggel bonyolítja két szerelmes ember sorsát, akik már első találkozásukkor beleszeretnek egymásba, de nem akarják megvallani, míg végre kicsúszik szájukon a szó, s ekkorára a bonyodalom is megoldódik. Az ideges férj nyilvános helyen sértegeti feleségét, egy fiatal agglegény megvédi a nőt, inzultus, a férj kapja persze a pofont, párbaj, persze a férj sebesül meg, de — a gavallér veszi el a megvédelmezett asszonyt, még pedig igaz szerelemből. Ahogy ez a színpadon megéri, elég mulatságos, nő és férfi vígjátéki harca, egymás ellen és egymásért való zajos, de kedves, s ami fő, tiszta vígjátéki szellemből fakadt viaskodása: kedves, nevetető játék. A szerző ügyesen s jórészt előttünk fejlesztí a cselekményt s egy-két színtelemből mozzanat kivételével ötletesen. A sok színváltozás is kezére játszik, mellékesebb, de érdekes mozzanataival. *Bókay* eleget tanulta a színpadot, *Hermán* Richárd előkelő rendezése is ügyesen hidalgja át a hézagokat. *Lázár* Mária szép jelenség, azon túl már kevés gesztusa van s szavai inkább jól felmondott színpadi lecke módjára hatnak. *Páger* Antal rokonszenves temperamentuma megint természetesen, ötletesen keveredik a játékba, *Baróthy* József, *Fenyő* Emil, *Mezey* Mária, *Zala* Karola, *Z. Molnár* László is jól mulattatnak.

Fodor László vígjátéka, *Társasjáték* (Vígshínház) mondani-valójában kevésbé világos, mint szándékában, hogy mindenáron szórakoztasson. *Társasjáték*: ez a szerelem, melyet *Fodor* alakjai bizonyos kiábrándultsággal intéznek, afféle intermezzo, titkolt és nem valami szép magánügy, nem tartozik a családi élet mutatni-való tényezői közé. De akad egy fiatalember, aki az ellenkezőt vallja s azt hiszi, hogy a dúsgazdag és unatkozó méltóságos asszonnyal, ismeretségük első éjszakáján már garszonlakásba toppanó jószellemével, felsőbbrendű hivatásának fog élni. Éppen ezt nem hisszük, mentől inkább hangoztatja az ifjú mérnök, aki hölgye jóvoltából kap állást s majdan dús hozományt is. A templom

egerének egyik változata ez, itt egy férfi a jólétre vágyó nines-telen, aki, hipp-hopp, egyszeribe jó pártit is csinál szerelme ráadásául. Jobb szeretnők, ha szegény lenne az imádott hölgy; így a vállalkozás kissé üzletes rajongásúnak érzik. Az a gyanúnk, hogy az ifjú, a mézeshetek után, eldobja körzőit, beáll a társasjátékba, s az asszony újabb rajongók után néz. Fodor bravúrosan játszik a nagy szavakkal, nem ritkán ugyancsak közhelyeket sütöget, de rutinja megóvja a nagyobb zökkenéstől s fényes kiállításban tet-szetős helyzeteket mutogat. *Darvas* Lili kölesönöz ragyogást a sekélyes szövegnek; minden mozdulata, arcjátéka művészi munka, megtévesztően ébresztgeti a nemesebb hatás illuzióját. Mellette *Dénes György* elszegényedett gróf-titkárja az egyetlen komoly teljesítmény. *Ráday* Imre sok hasonló alakítása után ismét megszo-kott eszközeivel él, eléggé változatlanul. *Somlay Arthur* a férj szerepében egyszerű, impozáns, jelentékeny.

Anday Ernő színjátéka, *Árúház* (Nemzeti Színház), afféle Grand Hotel-változat, egy árúház tarka életébe aprítva. A darab magva igen vastag burokból hasad ki, a keret elnyomja magát a képet, s ami az egészből emlékünkből marad, nagyrészt *Németh* Antal rendező és *Góth* Sándor játékmester gonddal, leleménnyel végzett munkája. Fél százánál több szereplő nyüzsög itt, kitűnő színészek (*Uray*, *Góth*, *Petheő* Attila, *Mátray* Erzs, *Tőkés* Anna, *Aghy* Erzs, *Rajnay*, *Gózon*, *Maklárny*, *Nagy* Adorján) s a fiatalab-bak is mind talpraesetten mozognak (*Várkonyi* Zoltán, *Ungváry* László, *Szörényi* Éva, *Lukács* Margit). A drámát a napisajtó ugyancsak megtépzázta, a színház tömve, legalább az első estéken. Reméljük, hamarosan megint komolyabb élményben lesz részünk.

Vajthó László

Zenei Szemle.

A filharmónikusok rendkívüli hangversenyét immár másod-ízben vezényelte az amsterdami Concertgebouw-Orchester híres karmestere *Willem Mengelberg*. A világ egyik legnagyobb kar-mesterének példás lelkiismeretességét és rendkívüli művészi preci-zitását híven tükrözi az a momentum, hogy az előzetesen hirdetet-t műsört csak azért változtatta meg teljesen, mert az általa használt és előre kipreparált zenekari anyag nem érkezett meg idejé-ben. A szigorú pontossággal megvont alapokon tökéletes kidolgo-zásban épül mind feljebb és feljebb az előadott mű s így végered-ményben művészi szempontból lényegtelen, hogy Mahler helyett *Brahms* első szimfóniáját hallottuk. Különös gyönyörűségünkre szolgált a Szentgyörgyi, Melles, Szerémi és Csuka művészetétől színesedő *Vivaldi* a-moll koncertója mellett *Liszt* „Les Préludes“

szimfónikus költeménye. Ez a sokszor hallott mű az újdonság várásával hatott. Káprázatos színezéssel bontakozott ki egyéni értelmezésében a partitúra sok szépsége. A hangverseny szólistája *Fischer Annie* volt, aki Mozart d-moll versenytét játszott. Zongorajátékából költői ihlet áradt s különösen a második tétel könnyed ívelése, szelíd költészete volt elbűvölően finom. A művésznőt ezen kívül alkalmunk volt önálló hangversenyén is hallani. Hatalmas műsorából kiemelkedett az *Appassionata* szonáta II. és III. tétele. *Fischer Annie* fiatal zongoraművészeink egyik legkiválóbbja, aki a maga természetes zeneiségével üdítően hat a mai külsőséges előadók között. Érdekes volt összehasonlítani őt a *Molinari* hangversenyen szintén a d-moll versenytét játszó *François Langgal* és az önállóan szereplő *Rubinstein Arturral*. *Lang* alapos tudású és színes billentésű pianista, de Mozart előadásában hol száraz, hol megérlgős, mindenkép mesterkélt. *Rubinstein* *Fischernél* és *Langnál* fölényesebb zongorázó, mesteri technikával rendelkezik; gazdag finoman árnyaló érzelmi kifejezésben, de nélkülözzük benne a nagyvonalúságot. Különösen a Szimfónikus variációkban vált érdektelenné minden kiválósága ellenére és *Chopin* tolmácsolásában sem éreztük a „zongora poétája“ gazdag érzelmvilágának csodálatos költészetét, mert érdektelen volt az ember, akin keresztül szűrődött.

A filharmónikusok harmadik hangversenyén rádió szerepléséből már ismert *Defauw Desiré*, a belga zenevilág vezéregyénisége, dirigált. Műsorán a modern francia zeneművészet három csúcsa: *Franck*, *Debussy* és *Ravel* szerepelt. *Franck* d-moll szimfóniájának és *Debussy* egyik legsikerültebb alkotásának, az *Iberia* suite-nek előadása rokonszenves egyéniséget tükrözött, aki jelentős rutinnal uralkodik a zenekaron, de értelmezése nem szívhez szóló. *Ravel* szellemes „Ludanyó meséi“ hangulatvárásának visszaadásáért azonban hálásak vagyunk és különösen a *Csipek-rózsika* táncia c. tételben telt őszinte örömrünk. A bemutatott *Bourguignon* szimfónikus költemény, a rotterdami *Erasmus* „Balgaság dícsérete“ remekműve néhány lapjának hangulatát fejezné ki s a dölyfösséget, a részegséget, a játék, a szerelem és a tánc hóbortját csúfolja ki jól hangzó, de jelentősebb érdeklődést nem keltő műben. — A negyedik filharmóniai est a klasszikus muzsika híveinek nagy örömére *Beethoven* hangverseny volt *Dohnányi Ernő* tolmácsolásában. Ma *Dohnányi* felfogása jelenti a zeneileg legtisztultabb *Beethoven* előadást. Akár a sokféle értelmezésben hallott *Leonóra* nyitány eszményi felfogására, akár a „romantikus“ B-dur szimfónia szívből áradó közvetlenségére gondolunk, érezzük, hogy ez az a muzsika, amely magában foglalja a hallgatóság — legyen az muzsikusk vagy laikus — *Beethoven* ideálját. E két mű vezénylésén kívül *Dohnányi* a G-dur versenytét játszott

s míg a zongora mellől dirigálta a zenekart, felülmulthatatlan költészettel tolmácsolta ezt az apollói remekművet.

Molinari hangversenyét nagy várakozás előzte meg. A kiváló karmester sziporkázóan szellemes tolmácsolásában *Rossini* Generentola nyitánya méltán ragadta magával a közönséget. Sajnos a szünet után sorra kerülő *Kilencedik szimfónia* előadásában közönségünk nem találta meg azt a beethoveni szellemet, amelynek nálunk nagy és nemes hagyományai vannak. Molinarit ismert temperamentuma itt túlzásba ragadta. Szinte hajszolta a tempókat és túlságosan kiélezte a dinamikai hatásokat, úgyhogy az előadás teatrális hatást tett.

A *Budapesti Női Kamarazenekar* első hangversenyét olyan műsorral (Bach, Händel, Corelli, Vivaldi) kezdte, melynek nemes idealizmusára méltán felfigyeltünk. Hangversenyük szólistája a cembalo nagymestere, *Wanda Landowska* volt. Ennek a látszólag száraz, ciripelő hangszernek hangja Landowska előadásában finom és plasztikus. A rég muzsika poézisa a külsőleg zongorához hasonló hangszer tónusában életteljesen és könnyedén tükröződött.

A fővárosi zenekar *Bartók* hangversenyét *Vaszy Viktor* vezényelte és a szerző páratlan zongoraművészete is közreműködött. A műsor gerincét a *Cantata profana* adta, ehhez járult még Két zenekari kép s az első Szvit előadása. *Bartók* e korai műveinél tagadhatatlanul ízesebbek mai szerzeményei, de az összehasonlítás igen érdekes volt. A nagysikerű előadás *Vaszy* érdeme, aki nemcsak a maximumát adta e műkedvelő zenekarnak, de vele magasrendű művészi munkát is végzett.

Dohnányi—Waldbauer—Kerpely trió hangversenyén a kamarazene három gyöngye *Brahms* c-moll-, *Beethoven* D-dur- és *Schubert* Es-dur-trió szerepelt. A három különböző stílusú műcsodálatos tisztán és maradéktalanul szólalt meg előadásukban. Művészetük rendkívüli gazdagsága az otthoni, a házi kamarazene tökéletes eszménye.

Gaál Endre dr.

Képzőművészeti Szemle.

Hollós Mattioni Eszter az Ernszt Múzeum majd összes termeit betöltő anyaggal lép a karácsony előtti hetek nyilvánossága elé. Eddig se volt ismeretlen erőteljes, lendületes piktúrája, mely őt fokozódó erővel a falfestés felé vonja, most azonban egy csapásra úgy áll előttünk, mint egyik legtermékenyebb művésznünk. Fantáziája megbírja ezt a termékenységet s finoman mérsékelt színskálája, bravúros rajztudása valósággal tobzódik a falemezen, illetve vakolatalapon, mely festő alapok, különösen az előbbi, épp

úgy megszüntették az utóbbi évtizedben a vászon hegemoniáját, mint a tempera az olajfestékét.

Mattioni Eszter női könnyedséggel kezeli a természet formáit s hol a színek pár árnyalatra való egyszerűsítésével, hol csipke-finomságú vonaljátékkal szövi képeit megkapó látomásokká. Női mivolta, melyet első pillanatra hallatlan energiája egészen eltakar, másutt is megmutatkozik a figyelmes szemlélő előtt. Nőábrázolásaiban előszeretettel fordul a régi viseletben járó népi lányok, öregasszonyok felé. Freskó feladatokra vágyik, de hogy ebben a műfajban maradandót alkosson, bizonyos fegyelmezett rendbe kell, hogy szorítsa túláradó vonal- és szín-álmait. Úgy, amint azt a „Sirató asszonyok“ aranyhátteres csoportjánál tőle magától látjuk.

Csáky József Párisban rekedt szobrászunk munkáit ezúttal először látjuk ilyen mennyiségben idehaza. Párisi sikerei és néhány magyar írása itthon is ismertté tették nevét. Szobrászata építész. Lapidáris egyszerűséggel s bizonyos dekoratív bájjal fejezi ki magát. Monumentalitása helyes önismerettel kisebb méretű szobrokon éli ki magát. Így összefoglalásai nem hatnak üresnek s ahol nemes márványban dolgozik, súlyos alakjai költői lendületűek (Ádám és Éva). Pompás fotografiák igazolják, hogy munkáit külföldi műgyűjteményekben is feltaláljuk.

Marosi Marosán Gyula odacsapkodott vízfestményei és *Pohárnok Zoltán* finom vonalmuzsikájú grafikái egészítik ki a csoportot.

Hubay Andor képeivel Fränklnél találkozunk. Választékos, úri festészet ez, akár az Alföldről, akár a fjordok világából meríti témáit. A fényt keresi a maga kimért, összefoglaló, dekoratív modorában, de törekvései jórészt hidegen hagynak s ha el is ismerjük az eszünkkel, a szívünk nem melegszi fel irányában.

Mágori Vargha Béla képein viszont izzik, forr minden. Darabos hévvel s hol feketébe fúló, hol tüzes színű rohamokkal tárja elénk témavilágát, melyben székelv falvak élete s rakodó munkások küzködései dominálnak. Ahol az élet csendesebb területe felé fordul — intérieurjeiben — a legkiegyensúlyozottabb.

A Ferencz József koronázási jubileumi alapítvány 1936. évi festészeti díjára 22 festő pályázott 65 képpel.

A pályázók munkáit a Fővárosi Képtár termeiben látjuk kiállítva. A sorban feltaláljuk művészi életünk haladó és maradó szárnyát, csak az avant-garde hiányzik, tudván, hogy nem indulhat eséllyel egy állami ösztöndíj elnyerésére. A nívó nem marad el semmiben sem az öregek mögött s a képek bármilyen kiállításon megállnak a helyüket. A díjat Jeges Ernő nagyméretű képének — „Bakócz Tamás bevonulása Rómába“ — ítélték oda, mint amelyik már csak nagyságra is dominál az anyag felett. A repre-

zentatív téma, melyet harsány színezéssel ad elő, mozgalmas tömegeivel sem veszíti el egységét.

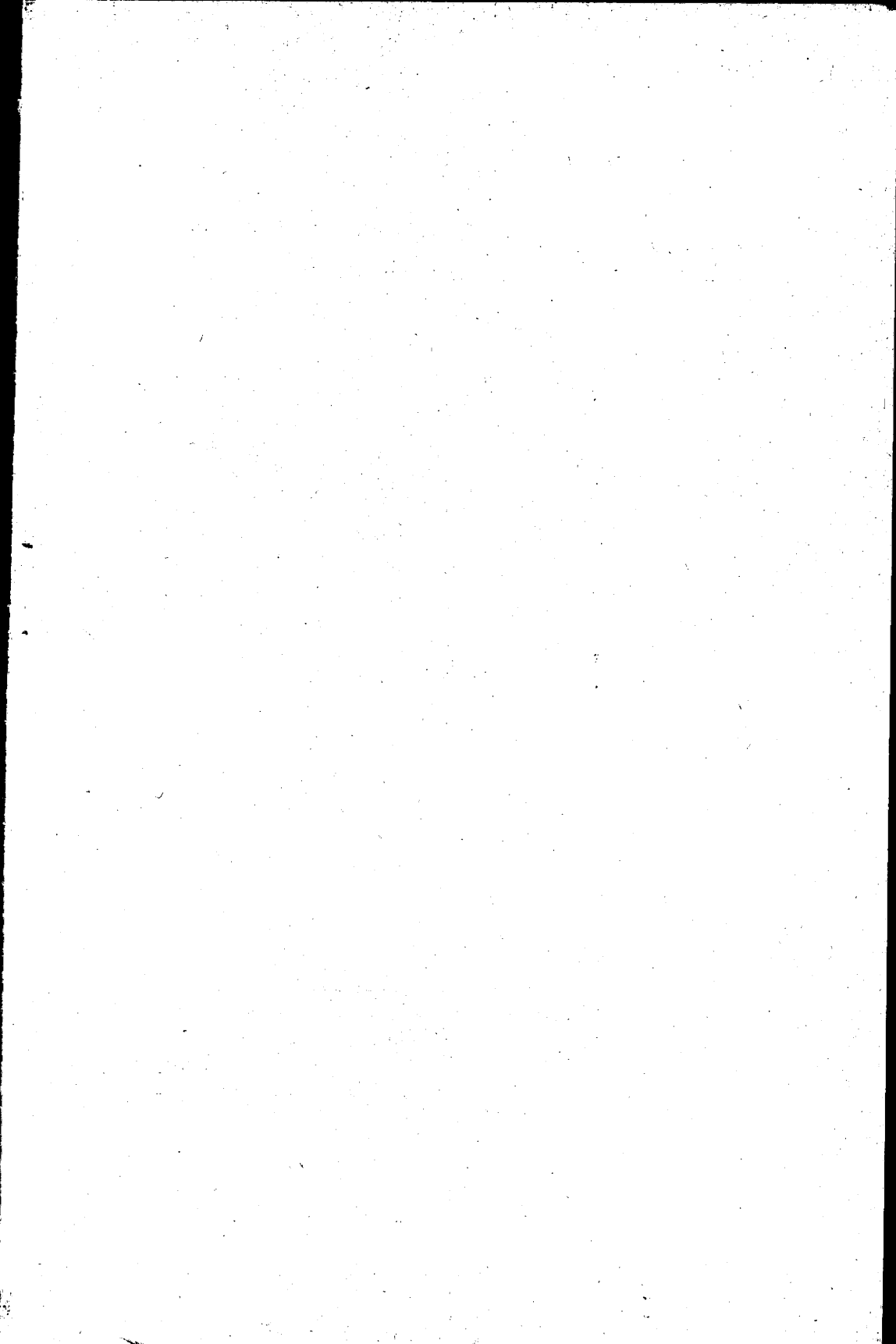
Szemben a zsüri ítéletével, mely dícséretet juttat még számos pályázó művésznek, legmegkapóbbnak Friml Géza képeit s Erdős Géza „Betegszobáját“ találjuk, sötéten tartott drámai erejű előadásukkal.

Kohán György a Tamás Galériában mutatkozik be mint festő. Nagyméretű, gyakran szociális témájú temperái után inkább grafikusnak érezzük, képei felnagyított színes rajzok, ahol a feketéé a vezető szólam. Kisebb méretű ceruza rajzai is ezt igazolják, mint a kiállítás legjobb darabjai.

*

Sajnos a karácsonyi kiállítások sem hozták meg azt a minimális anyagi sikert, amit ebben az időszakban titokban reméltek a művészek. A „hasznos“ ajándékok mellett nem marad pénz képekre s a közönség érdeklődését hiába próbálják felkelteni a festők, ha a sajtóban a színi világ pletykái mellett alig jut hely a képzőművészet hírei számára. Addig pedig, amíg céltudatos művészi nevelésre nem jut idő a középiskolában s az érdeklődés ébrentartására hely az újságokban, alig remélhetünk ezen a téren javulást.

A. Tóth Sándor

SYLVESTER RT.
BUDAPEST, XIV.
HERMINA-UT ST. 22.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TARSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- RAVASZ LÁSZLÓ: Protestáns irodalom.
SCHULEK TIBOR: Ismeretlen Bornemisz-levelek.
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Keresztyén — keresztény
ZOVÁNYI JENŐ: A sopronvármegyei evangélikus egyházkerület
egyházmegyei és espereseik a reformátusoktól való külön-
válás utáni első negyedszázadban (1595—1620).
HAMVAS JÓZSEF: Bancsó Antal.
C. F. MEYER—BR. PODMANICZKY PALNÉ: A mennyország
kapuja előtt (vers).
GULYAS PÁL: Húsvét éjszakáján (vers).
SZÁSZ KÁROLY: Üdvözítő szenvedés (vers).

KRITIKAI SZEMLE.

XLVI. évf. 2. sz.

1937. február.

Ara 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

DR. SEGESVARY LAJOS: Dr. Csóka J. Lajos: Mária Terézia iskola-reformja és Kollár Adám — — — — —	72
INCZE GABOR: S. Szabó József: A ceglédi ref. iskola története 1545—1930	74
GULYAS PÁL: Németh László: Bűn — — — — —	75
MARCONNAY TIBOR: Illyés Gyula: Petőfi — — — — —	79
HAMVAS BÉLA: Medgyaszay Vince: Falusi melódiák — — — —	80
SZABÓ RICHARD: Gárdonyi Klára: Biedermeier a magyar költészetben	82
DR. GARDONYI ZOLTAN: Szabolcsi Bence: Bevezetés a zenetörténetbe	83
SZILÁDY ZOLTAN: Tonelli Sándor: Az emberi civilizáció kezdetei. — Tarczay Gizella: Bolgár földön. — Henrich Viktor—Sz. Weress Jolán: Ausztrália közelből — — — — —	84
HAMVAS BÉLA: Chesterton, Gilbert Keith: Pater Brown bölcsesége —	85
VAJTHÓ LASZLÓ: François Rabelais: Gargantua — — — — —	86
HAMVAS JÓZSEF: Szász Károly: Ciprus — — — — —	88
VAJTHÓ LASZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	89
DR. GAAL ENDRE: Zenei Szemle — — — — —	91
A. TÓTH SANDOR: Képzőművészeti Szemle — — — — —	93
JÓÓ Tibor: A Protestáns Irodalmi Társaság előadó estje — — — —	95

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Aprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsánna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Választmányi- és közgyűlésünk

Társaságunk 1936 december 29-én népes választmányi- és közgyűlést tartott. Mind a két gyűlést Ravasz László ügyvezető elnök vezette Tomesányi Vilmos Pál társelnökkel együtt. Ravasz László kegyeletes szavakkal emlékezett meg az év folyamán elhunyt választmányi tagokról (Baltazár Dezső, Baros Gyula és Benedek Sándor) és a szintén elhunyt Szelényi Gyula pénztárnokról. Tárgyalta a választmány az 1937. évi költségvetést, amely bevételben és kiadásban egyképpen 10,800 P végösszeget mutat. Arokháty Béla indítványára elhatározta a választmány, hogy az 1937. év febr. 28—márc. 2. napjain Budapesten egyházzenei konferenciát rendez, amely konferenciának tervezetét már januári számunkban közöltük és közöljük a februári szám mellékletén is. E konferencia előkészítésére Isov Kálmán elnökle alatt szűkebb-körű bizottságot küldött ki a választmány, a bizottság kiegészítésül a budapesti evangélikus és református egyházaktól egy-egy tag (egyházi szakértő) kiküldését kérte. Megkeresi az elnökség a nagyobb protestáns gyülekezeteket, valamennyi prot. középiskola és tanító- illetve tanítónőképző intézet feuntartó testületét avégből, hogy szakértőiket; s különösen zenetanáraikat e konferenciára küldjék ki. — A közgyűlés egyhangúlag megújította a választmány kilépő harmadának megbízását, az elhunyt tagok helyére Makláró Károly tiszántúli ref. püspök, Benedek Zsolt konventi tanácsos és Dezső Gyula kecskeméti jogakadémiai dékán urat, a számvizsgáló bizottságba Bendl Henrik és Deák Béla mellé Oroszlán Zoltánt küldte ki, Szelényi Gyula helyét a budapesti ev. egyház által megválasztandó pénztárnokkal tölti be. Végül elfogadta a közgyűlés a választmány által letárgyalt költségvetést.

Keressük egyike főiskolai könyvtár részére a Protestáns Szemle következő füzetait: 1890. 1-2., 1891. 1-3., 1893. 2., az 1899—1902. évfolyamokat teljesen, 1907. 7. sz., az 1921. évfolyamot, és az 1932. febr. számot.

Eladó a Protestáns Szemle egy teljes sorozata (1889-től), cím: Demjén Márton ref. lelkész, Veszprém.

Keressük közkönyvtár részére az Egyháztörténeti Adattár I. kötetét. Ajánlatokat a kiadóhivatalba (Bpest, IX., Kálvin-tér 8.) kérünk.

**A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG 1937 MÁRC.
1.- ÉS 2.-I ORSZÁGOS PROTESTÁNS EGYHÁZZENEI
KONFERENCIÁJÁNAK TERVEZETE**

Február 28-án:

Este ½6 ó.: A budapesti protestáns középiskolák egyházzenei hangversenye a Zeneművészeti Főiskolán.

Március 1-én:

- D. e. 9 ó.: Megnyitó zenés áhítat a Deák-téri ev. templomban. Tartja **Raffay Sándor** püspök. — Orgona: **Akom Lajos**. — Buxtehude-Kántáta.
- 10 ó.: A konferenciát megnyitja: **Tasnádi Nagy András**.
- ½11 ó.: **Kapi Béla** püspök: Az egyházi zene missziója, szolgálata.
- ½12 ó.: **Vikár Sándor**: A ref. Énekeskönyv és gyülekezeti éneklés.
- ¾1 ó.: **Zalánfy Aladár**: Az orgonaépítés hibái.
- D. u. 4 ó.: **Peschko Zoltán**: Az egyházi zene iskoláinkban.
- 5 ó.: **Ádám Jenő**: Egyházi ének- és zenekari kultúránk fejlődési lehetősége.
- 6 ó.: **Lajtha László**: Egyházi zenénk a nemzeti kultúrában.

Március 2-án:

- D. e. 9 ó.: Zenés áhítat a fasori ev. templomban. Tartja **Szabó Imre** eperes. — Orgona: **Peschko Zoltán**. — **Telemann-Kántáta**.
- 10 ó.: **Jánossy Lajos**: Az evangélikus liturgia megújítása.
- 11 ó.: **Kapi-Králik Jenő**: Az evangélikus gyülekezeti éneklés.
- 12 ó.: **Gárdonyi Zoltán**: A kántorképzés problémái.
- D. u. 4 ó.: **Isoz Kálmán**: Egyházzenei képzés közép- és felsőfokon.
- 5 ó.: **Árokháty Béla**: Az egyházzenei szolgálat megszerzése, irányítása, zenei szaklap indítása.
- 6 ó.: A konferencia tanulságai. Záróhatározatok.
- ¾8 ó.: **Egyházi zeneünnepély** a Kálvin-téri ref. templomban. Beszédet mond: **Ravasz László** püspök. — Orgona: **Zalánfy Aladár**. — Karének: **Lutheránia vegyeskar**, vezényli: **Kapi-Králik Jenő**.

A konferencia részvételi díja 2 P, ebben a febr. 28.-i hangverseny belépti díja beemfoglaltatik.

A konferencia helyéről, a jelentkezés módjáról és további részletekről külön meghívó ad tájékoztatást, e meghívók február első napjain mennek szét.

„Protestáns irodalom“*

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság esztendő ilyenkor ünnepelhetné megalapításának 50-ik évfordulóját. Ez a társaság azt a régóta érzett szellemi szükségetet pótolta megalakulásával, hogy a magyar protestáns szellemiséget irodalmi úton táplálja és képviselje. Ezt a feladatot sokáig egyedül teljesítette. Maga adta ki a theologiai és egyháztörténeti műveket, építette a művelt közönséget evangéliumi szellemű olvasmányokkal, a Koszorú füzetekben a népnek nyújtott istenes olvasmányt és nagy vándorgyűlésein az egész protestáns értelmiséget lelkesítő és maradandó hatású megnyilatkozásokkal összetartotta. Azóta fejlődött és elágazott a protestáns szellemi élet. Sok olyan célt, amelyet a Protestáns Irodalmi Társaság tűzött ki, s eleinte egymaga szolgált, ma már külön vállalkozások és intézmények szolgálnak. A Protestáns Irodalmi Társaságnak megmaradt azonban az a feladata, hogy folyóiratában: a Protestáns Szemlében és e lap körül csoportosuló írónak és gondolkozóknak munkaközösségében a protestáns irodalmat képviselje és táplálja.

Mi ez a protestáns irodalom? Még élesebben kérdezve: mikor protestáns egy irodalom?

Az első felelet ez: akkor, ha a protestantizmus szolgálatában áll. A XVI. században egyénekre és nemzetekre több mint létkérdés volt az „igaz vallás“ és az „igaz egyház“ megismerése és követése. A Szentírás alapján nagy közösségek azt vallották, hogy ők az igaz hit és az igaz egyház. Magyar protestantizmusnak nevezzük azt a szellemiséget, amelynek ez volt alapvető meggyőződése. Világos dolog, hogy minden irodalmi alkotás ennek a protestantizmusnak igazát hirdette, jussát védelmezte, tanítását terjesztette, líráját zengette, s mindazt, ami vele ellenkezett, támadta és megrontani igyekezett. A XVI. században nem lehetett kétséges az, hogy melyik irodalom protestáns és melyik nem, mert csak kétféle irodalom volt, az, amely a protestantizmust állította és az, amelyik támadta és tagadta.

Mai napság is mindazok az irodalmi alkotások, amelyek a magyar evangéliumi keresztyénségnek a történetét, a szellemi szerkezetét és hatásának a módjait kutatják és magyarázzák, kétségtelenül a protestáns irodalom nagy feladatát és felelősségét vállalják magukra. Tehát a szellemtörténet, a theologia, a vallásfilozófia, az evangéliumi szellemű nemzetnevelés a maga ezer vál-

* A Prot. Irod. Társ. 1937. január 9-én tartott estélyének bevezető előadása.

tozatában és ágazatában ide tartozik. Annyira természetes és annyira jogos birodalma ez a protestáns irodalomnak, hogy soha senki még vitássá nem tette.

Máskép áll a dolog a szépirodalommal. Mikor protestáns egy szépirodalom? Világos, hogy nem tárgya teszi protestánssá. Hiszen Stefan Zweig mostanában írt Kálvinról egy könyvet, s ennél tudatlanabb, rágalmazóbb írás még alig látott nyomdafestéket, pedig tárgya Castellionak birkózása Genf lelki vezérével, Kálvinnal. Viszont Stickelbergernek Kálvin regénye, bár semmi egyebet nem tesz, mint a mai korban divatosá lett módon elbeszéli Kálvin életét, kétségtelenül a protestáns irodalom egyik gyöngye. Amazt kirekeszti a protestáns irodalomból támadó és gyalázkodó tendenciája, de emezt sem tárgya teszi protestánssá, hanem ahogyan *a szerző viszonyul a protestáns szellemiséghez*. Itt vagyunk tehát annál a pontnál, ahol kimondhatjuk, hogy protestáns irodalomnak számítunk minden olyan alkotást, amely irányzatosság nélkül *protestáns világot ábrázol, vagy protestáns szellemet lehel*.

Ma már mindenki tudja, hogy egy író nem tud elszakadni attól a világtól, amelyből származott. A katolicizmus épügy megérzik Dante minden során, mint a kálvinizmus a Miltonén. Csokonai Vitéz Mihályt, Petőfi Sándort, Arany Jánost, Jókai Mórt nem lehet leszakítani arról a protestáns művelődésről, amelyen megszülettek és nagyra nőttek. Lehetséges, hogy egy ilyen író nem volt lélekben meggyőződött hitvalló, hiszen dogmatikai szigorúsággal véve a dolgot, nem volt az Petőfi sem, sőt Arany sem. De lelkükben hordoztak egy olyan világot, megtestesítőjét egy olyan művelődésnek, képviselnek egy olyan szellemiséget, amelyet a történelem ezen a földön a magyar protestantizmustól eredeztet és nevééről nevez. Ha valaki nagyenyedi diák volt, a keresztleveleire való tekintet nélkül, be van oltva az erdélyi protestantizmussal. Lehet, hogy sokszor birkózik vele, ki ne látna ilyen birkózást élő és halott írók műveiben, csak Ady el-elbukó és Móricz megmegálló birkózásait említem, de a sorsközösség, az együvé tartozás, az a végzet, hogy egyik a másikat képviseli és tételezi, le nem tagadható valóság lelkükben és műveikben.

Természetes dolog, hogy ha a protestáns talajról nőtt író nemcsak örökölt anyagkészlet és elkerülhetetlen életformaképen hordozza magában a protestantizmust, hanem annak éppen hitvallója, világnézeti kürtöse: alkotása a protestantizmus mellett szószóló és missziói munkát végez, s hódító tényezővé válik anélkül, hogy más cél szülte volna, mint a tiszta művészi öncélúság. Kingsleynek, Bitziusnak, Baksaynak, Tegnernek a műveiből mindig árad ilyen igehirdetői erő az irodalmi hatás ibolyántúli sugaraképen.

De úgy érzem, hogy valamit még mondanom kell. Ez pedig

az, hogy minden irodalom a maga mellékcéljait csak akkor tudja igazán szolgálni, ha minden erejét legfőbb céljának szolgálatára teszi fel. Ez azt jelenti, hogy nemcsak lehetséges, hanem bizonyos mértékig kívánatos, sőt szükséges is, hogy az irodalmi alkotásokba *profétikus elem* vegyüljön. Valamitől riasszanak, valamire rábírjanak; építsenek, vagy rontsanak; igazságot szolgáltassanak, egyszóval: minden komoly és nagy irodalmi alkotásban van valami apologetikus és polemikus elem. Lehet, hogy egy szonettben nem látod, mert a különvett selyemszálról sem látod, hogy milyen színű, de hogy ha az egész matringot: egy egész élet költeményeit egybefogva nézed, világosan látod a *színvallást*. Olyan életízt érzel, amely vonzódást és taszítást, vádat és védelmet, átkot és áldást jelent. Ezt nevezem én az irodalmi alkotások profétikus melléktevékenységének. De ennek csak akkor van hatása, hogyha *irányzatosság nélküli következménye egy tisztán művészi célú alkotásnak*. Dickens nem azért írt regényt, hogy az adósok börtöne ellen viseljen hadat; azért írt regényt, hogy az életet megdöbbentő igazsággal és kiengesztelt szépséggel ábrázolja. De ez az ábrázolás nem lett volna hű, s nem lett volna művészi, ha az a Dickens lélek, amely éppen olyan, amilyennek a regények mutatják, nem tart ítéletet egy elavult társadalmi intézmény felett.

Protestáns irodalom tehát az, amelyik tendencia nélküli.

Ezért mondhatom végső szóval azt, hogy magyar protestáns irodalom az, ami igazán *irodalom* és igazán *magyar*.

Ravasz László

A mennyország kapuja előtt

C. F. Meyer

*Almomba látom a mennykaput,
S te édes, ott talállak!
Előtte ülsz. Forrás van ott,
Abban mosod a lábad.*

*Mosod, mosod szünetlenül
Kápráztató fehérjét,
Csodás sietséggel elül-
Kezded, ha végít érnéd.*

*„Mit mosdol itt s könny mért pereg
Arcodra sűrű sorban?“
S felelsz: „Mert a porban veled
Oly mélyen jártam a porban.“*

Németből: *Br. Podmaniczky Pálné*

Ismeretlen Bornemisza levelek

A Máriássyak ősi márkusfalvi levéltára az elmúlt év tavaszán az Országos Levéltárba került s ezzel, nagyobb részében legalább, hozzáférhetővé vált a kutatás számára. XVI. századbeli része gazdag tárháza mind a magyar kultúrtörténeti, mind a protestáns egyháztörténeti forrásanyagának. A Bornemisza Péterrel kapcsolatos alább közölt és tárgyalt levelek is innen kerültek elő.¹

Az első levél magától Bornemiszától származik és három utóiratszerű betétedulát is tartalmaz, amelyek közül az egyiknek tartalma rendkívül jelentős. (Nagy szerencse, hogy levél és cédulák több mint 350 évig így együtt maradtak: ha széjjelhányódtak volna, a tényérnyi papirszeleteknek örökre értelmük és nyomuk vész.) A másik három levél Gyótai Erzsébetnek, Bornemisza özvegyének diktálása. — Az első levél Máriássy Pálnak, Szepesvármegye alispánjának szól, akit Bornemisza 1584. évi postillája előszavában „sógorának“ nevez; az utóbbi kettőnek címzettje Pál fia, Máriássy Ferenc.

Bornemisza Péter levele hányatott időből való. 1578 pünkösdje táján jelent meg Semptén Postillájának IV. kötete, amelynek függelékét tette az Ördögi Kísértetek című szerencsétlen írása. Ez a sok parázna történettel és pletykával illusztrált daemonologia irtózatosságtól keltett, „kiterjede egy néhány egyéb nyelveken is és el juta nagy urak és császárok eleiben is“. Salm Gyula gróf, aki felesége, Thurzó Erzsébet révén Sempte földesura és Bornemiszának bőkezű pártfogója volt, 1578 augusztus havában erős felső nyomásra Bornemiszáat egyházi bíróság elé állítja, amely elmarasztalja, amiért írását patrónusa híre nélkül kinyomatta s abban a fejedelem (Rudolf császár) személyét oktanul igen megbántotta. Az Ördögi Kísértetek visszavonására és nyomtatott „hátrahívás“ kibocsátására ítélik szuperintendensüket a Trencsénből, Galgócról, Szemperől, Bazinból, Szentgyörgyről stb. összehívott s a gróf személyes elnöklete alatt harmadnapig tanácskozó predikátorok. Bornemisza szorongatott helyzetében rövid időre megtántorodik, de hamarosan felülkerekedik benne az a meggyőződés, hogy a Kísérteteket Isten indítására írta és ellene követne el hűtlenséget, hogyha megtagadná munkáját. Azért inkább számkivetésbe vonul. — Hideg, fagyos esőben, félesztendő kicsiny szoptatós gyermekeivel, cselédestül, nyomtató szerszámaival egyetemben volt kénytelen távozni Semptéről, ahol hat esztendeig szolgált hűséggel és szuperintendensi tiszteletet is viselt.

Balassi Istvánban, a hirhedt Balassa Menyhárt fiában váratlanul új s hozzá példátlanul áldozatkész pártfogóra talált. Ez

Detrekő várába fogadja, ahol a már erősen előrehaladott V. (és utolsó) kötete a Postillának 1579 február 22-én elkészült. — Bornemisza a következő napon Bécsbe utazik, ahol akkor a reformáció ügye válságos napjait éli, — azonban mindjárt első nap este Balassa István asztalánál vacsora fölött árultatással reátörnek s a bécsi püspök, Neubeck Gáspár parancsából tömlöcbe vetik. Három hetes izgalmas inquisitiót kell kiállania, amíg végre „nagy kőház ablakon“ keresztül sikerül kereket oldania. Május közepéig Bánffy László gondosságából Beczkó várában lappang s csak azután tér vissza, egyelőre a legnagyobb titokban, — Balassi Istvánhoz Detrekőbe. Már Beczkóban hozzákezd az új, egykötetes postillája írásához, s e munkát Detrekőben bámulatos szorgalommal folytatja. Ez időtt látja el külön latin és magyar előszóval az Ördögi Kísérteteket, amelyeket nyilván még Semptén elválasztott a IV. kötettől. — Ebből egyetlen példány sem került eddig elő, de tartalmát, részben legalább, ismerjük Perneszi András választéleiből,² amely 1579. októberének végén jelenik meg Nagyszombatban.

Ezek az előzményei az alábbi, 1580. február 18-án kelt levélnek s a benne talált három utóiratnak.

**I. Bornemisza Péter levele Mariássy Pálhoz Detrekő 1580.
február 18.**

(Orsz. Lt. Mariássy lt. Missilisek. 1580-as évek csomója.)

Az kegyelmes Úr Isten legyen atyai szeretettel kegyelmedhöz, kinek mind lelki testi áldása bővelkedjék kegyelmeden szent fiának általa. Amen.

Kedve ellen nem merem kegyelmedet bántanom, de kívántam volna látnom kegyelmedet és ittis kedveskednem kegyelmednek. Láttá volnais kegyelmed állapotunkat és munkánkat. Innet én által vitettem volna az hegyeken Nagy Szombatig kegyelmedet más lovakon. Balassi uram másutt lakik, hol az vár alatt, hol más udvarába. Most két mély földön vagyom, csak vasárnap látogatom meg. Mondtam nekiis, hogy kegyelmedöt hozzám vártam. Engem nem annyira tart ő magáért, mint az hivekért. Azon házatis, az kibe vagyok, csak reám bizta. Azon kivülis nem különb, mint ha egy anyátul volnánk. De még ő magais eszébe vötte, hogy Istennek csudálatos dolga. Ha olykor jütt volna kegyelmed, mikor vele együtt volnék, hiszem, hogy szeretettel látta volna ő is kegyelmedet. Emlékeztem énais, Kendiné asszonyis kegyelmed felöt.

Nagy Szombatban netalám vagyom, vagy kegyelmed várakodnék, azért azzalis nem örömet tartoztatnám meg kegyelmedet. Hanem ha lehetséges volna az ide jövés, igen akarnám, ha kegyelmednek bántása nélkül lehetne. Kibe miért hogy biztalan vagyok, azért im oda küldtem az könyveket. Kettöt annak, az ki reá kérte kegyelmedet. Kigyelmednek megis egyet küldtem azbólis, az kibe nincsenek az kísirtetek, de az mellett egyet küldtem ügyis, az mint külön kötötték az kísirtetről valót. Jóllehet én magamis

azt itélem felőle, hogy csak az félénknek való, az kik annyira meg ismerték magokat mint Dávid, Magdolna, Péter, Zacheus, amaz tolvaj, kik az ő nagy terhek alatt tudták mi izü az Ur Krisztus fizetései az ő bűneikért. Ezek noha ritkák, mind az által én csak kevésnekis inkább akartam kedveskedni, hogy nem az világnak. Az több írásaimat mais mind el szenvednék. De ez egyet mais kérik hogy el titkolnám. És úgy mind gróf, mind egyebek könnyebbséget ígérnének. De én választ írtam azon könyvbe mind deákul, mind magyarul, azokat meg olvastathatja kegyelmed.

Ha az kegyelmes úr Isten az másik postillát végre vinné, az egy könyvbe kevesebb szóval lenne, jóllehet ottis egy egy prédikáció, nihil kettőis bü magyarázattal lesz. De kegyelmedis az ur Istentül kérjen mellettünk arrais segítséget. Mind az által az kívül mind az kettő lesz és él velek, több épületire lehet.

Im küldtem megis négy kötött kalendáriomot, (olvashatatlan törlés) ossza ki barátinak.

Kapi Ferenc urannakis két könyvet az negyedik és ötödik részt és két kalendáriomot.

Írtam ő kegyelmének, hogy ha kellettnek, lenne segítséggel asszonyom hozatásába. Lássa Tekegyelmed, ha tetszik. Az gyermeket egy szolgájával bocsássa kegyelmed Kapi uramhoz, netalán érte küld és kegyelmedhez hozatja. Mert noha ismerem elég jó kedvét kegyelmednek hozzám, de sokkal nem örömet terhelem kegyelmedet.

Hanem im ismét ujabban kellették bántanom kegyelmedet. Kendi Gáborné hirtelen meg betegedék és az doctorhoz Barsba(?) vitette magát. Ez miatt netalám meg tartozódna. Azért az gyermeket, az asszonyom fiát im oda küldtem: Ha gyalogolva kellis, vigye el kegyelmed, ő magais azt mondja, hogy bár csak nihil ragadozzon fel. Ha pedig valamely barátjára bizhatja kegyelmed, az után menjen el. Avagy netalám az leleszi prépostnak emberi térnek meg. Ha kedig ott semmi móddal el nem indulhatna, jüjjön meg. De akarnám, ha bizonyos uta lehetne.

Asszonyomat midőn el küldi kegyelmed, el hozhatja az kevés költségetis. Most minden terhemet csak Balassi uram vötte magára, az kit régen sok urak viseltek. De mivel lehetne, örömet meg kémelleném. Az mit én költök, bár csak harmad része térjen megis, elég néven veszem. Aztis ismét az több munkára költöm. De büséges az Úrnak az ő marka, ő tudja alkalmas idejét minden segítségünknek.

En addig Galgóczra küldöm az könyveket. Ottan az negyedik részben az kísértetek nélkülis küldök némelyeken. Az kinek az melyik kell, azt vegye.

Ha szembe nem lehetnék kegyelmeddel, asszonyomnak, gyermekinek ajánlja jó szolgálatomat. Vigye az ur Isten nagy békével kegyelmedöt házához és tartsa meg ő felsége ottis sokáig az ő neve dicsőségére kegyelmedeket.

Detreküből 18. Feb. 1580.

Bornemisza Péter.

Kívül:

Nobili et egregio viro domino Paulo Mariási de Markus falva mihi domino ac affini plurimum observando.

Külön cédulán:

Az előtt egyebek ítéletiből tiz forintra rördöltem csak az

öt könyvet. Ottan kegyelmed nyolcra bocsássa. Ha kedig némelynek azis soknak tetszenék, szintén mint magdéből engedhet kegyelmed, hogy azt adja, az mint akar. Csak Isten látja, inkább kívánom az hívek épületit az aránál.

Az mely két könyvet most vittek, ha másnak kell, csak három forintért adja az kettőt kegyelmed, jóllehet itt négyért járt. De ha kegyelmed ajándékon adná valamely barátjának, egy pénzt se adjon kegyelmed. Elég jóval vagyon kegyelmed anélkülis, kit az Úr Isten háláljon meg kegyelmednek, az hívekis köszönjék és szolgálják megis kegyelmednek.

Rüber urammal mind az által ha kegyelmed szembe lenne, vagy valamely barátja kegyelmednek, jó volna jövendően emlékezni, hogy ha Sároست adhatnák oly módon, hogy az Bibliát ott nyomtatnám ki. És ha ő magais segíthetnéje költséggel, úgy hogy meg térne neki az könyvekből. Vélem, hogy az Bibliára négy ezer forint reá menne. Kiról irtunk Erdélybeis. De mind ezeket fű képpen hagyjuk az úr Istenre.

Másik cédulán:

Ha valahogy az gyermek el maradna, hogy sem Kendi uram nem mehetne el, sem kegyelmed el nem vihetné vele, im egy levelet irtam az anyjának. Kegyelmed küldje neki Vámos Új falura Sárospatak fele. Avagy csak Kapi uramat kérje kegyelmed, küldene mindjárt érte egy kocsit és az leveletis. És írná meg kegyelmed, hogy az gyermek itt maradt. De az anyja örömetesen akarná, ha vele lehetne az úton. Az mi jobb, az(t) mielő kegyelmed.

Harmadik cédulán:

Netalán asszonyomnak az el indulásrais, vagy adósság miatt, vagy egyéb miatt szüksége lesz, küldjön kegyelmed három forintot neki házához. Ha kedig ott valamivel adós maradna m(ö)ndja meg kegyelmed(nek), mikor meg jü és fizessen meg mindent oda kegyelmed. Ha kedig nem kell, annyival könnyebb lesz.

Közvetlen alkalmat e levélre Máriássy Pál utazása adott, aki a Szepességről Nagyszombatba vagy Pozsonyba, esetleg Bécsbe igyekezett — talán hivatalos megyei ügyben, — s közben Detrekő közelében járt. Bornemisza örülne, ha „sógora“ (e szó tágabb értelemben értendő) meglátogatná, de érzik sorain, hogy megérti, ha nem jön, hiszen kellemetlensége lehetne belőle a királyi hatóságok előtt.

Rendkívül jelentős Bornemiszának itt érintett vélekedése az Ördögi kísértetekről. Látszik, hogy egzisztenciálisan ragaszkodik ehhez az írásához s az ellene felhozott kifogásokat érti ugyan, de nem tudja elfogadni. — Nem érez azonban különös szemrehányást elítélőivel szemben sem. Salm Gyula grófnak iránta továbbra is megmaradó nagyrabecsülése is kiérzik, amint az egyébként az egész pör és kiutasítás lefolyásából is következtethető volt.

Az említett „másik postilla“ csak 1584-ben jelent meg, a nyomda tehát 4–5 évig dolgozott rajta.

Igen érdekes a híradás a kalendáriumokról. A könyvészet eddig csak az 1582-re szóló, Bornemisza officinájából származó naptárt tartja számon,³ de levelünk alapján feltehetjük, hogy már előző években is adott ki nyomdája ilyen, és pedig üldözött voltára való tekintettel bizonyára most is nyomdászának, Mantskovith (Ferinola) Bálintnak neve alatt.

A többször említett Kapi Ferenc sárosmegyei alispán Tölcesek, Kapi vára ura, akiről szó van az 1584. évi postilla előszavában felsorolt fautorok között is. „Bizott barátom és tanuló pajtásomnak“ mondja ott Bornemisza. — A beteg Kendi Gábornéről közelebbit nem tudok, ura talán Balassi István főszervitorai közül való.

Az „asszonyom“ és a „gyermek“ dolga azonban minden biztonnal a következő: Az „Asszonyom“ negyedik felesége: Gyótai Erzsébet, aki 1576–77. táján mehetett hozzá, miután három előző élettársa és öt gyermeke a különféle járványoknak esett áldozatul. — Mikor Sempitéről menekülniök kell, az asszony felesztendő ikergyermekeivel nem marad uránál, kinek helyzete, amint láttuk, jóidőre igen bizonytalanul alakult, hanem valószínűleg már akkor Vámosújfaluba, Sárospatak szomszédságába húzódik, talán rokonságához, talán Dobó Ferenc védelme alá. Erről emlékezik Bornemisza öt kötetes postillája utolsó részének vége felé (1579. februárjában): „Isten nódítton nódított, hogy semmitől ne féljék, hanem írton írjak: érzettem, hogy azkor ezerszer lelkemben csendesb voltam, hogynem mint az békességes helyen. Mert úgy tetűtt, mintha az Úr mindennap velem szóla és tanácskozik, mint barátjával és naponként nagy titkait ki jelentgette és azoknak igaz ismeretire vitt, kiből úgy tetszett, *hogy sem feleségemhez, sem gyermekimhöz, sem cselédimhöz, sem barátimhoz, sem marháimhoz ingyen sem kívánkoztam, kiktől ez tájban el távoztam volt.*“

Közel másfélesztendő különélés után csak most látja Bornemisza eléggé biztonságosnak a helyzetet arra, hogy feleségét magához hozassa. Két alispán barátját kéri, legyenek segítségül az asszonynak hosszú, fáradságos és veszedelmes útján. Ugyane célból elküldi (valószínűleg mint e levél kézbesítőjét) Máriássy Pálhoz „az gyermeket“ is. Ez alighanem Gyótai Erzsébetnek korábbi házasságából származó serdülő fia, aki mostohaapjával maradt, vagy anyjától közben hozzá visszatért. Csak így érthető az olyanféle kifejezés, mint „az gyermeket, az asszonyom fiát“, meg „anyja örömosten akarná, ha vele lehetne az úton.“ — Erős és bátor gyerekeknek kellett lennie, hogy gyalog is hajlandó a Kiskárpátokból Sárospatakig elmenni édesanyjáért. Bornemisza سراiból erősen érzik az iránta való féltő szeretet.

Kitűnik levelünkből, hogy Máriássy Pál már régebb idő óta

bizományosa Bornemisza könyveinek. Ezt eddig Iványi Béla közléséből csak fiáról, Máriássy Ferencről tudtuk.

Érdekes tanúság levelünk Balassi Istvánnak Bornemisza iránti jóindulatáról és ragaszkodásáról, „mintha egy anyától volnánk“, amit mindketten „Isten csodálatos dolgának“ tartanak. Bornemisza két helyen is kifejezi jötevője iránti háláját s igyekezetét, hogy „költésztől, mivel lehetne, megkéméllené“. — Az 1584. évi postillából megtudjuk, hogy Balassi Istvánnak másfélezer forintjába kerül tartása csak esztendeig is! — A főúri áldozatkésznek valóban páratlan és eddig kéllőképen nem méltányolt megnyilatkozásával állunk itt szemben.

Az utóiratok közül elsőnek közölt papírszelet külön érdekesség. Mindenekelőtt megtudjuk belőle az öt postillakötet eladási árát. Tíz forinton tartotta, de különös körülmények között nyolcért is adható. A két kötet (bizonyára a IV. és V. kötete a postillának) meg éppen 3 forintért menjen. — Ez az első eset, hogy a 16. században magyar könyvek eredeti kiadói árát megtudjuk.

1583-ban egy kassai könyvkereskedőnek hagyatéki leltárában Kulesár István egykötetes postillája, — temérdekségre kb. egyötöde Bornemisza művének, — egy forinttal szerepel.⁴ — Viszont 1633-ban öt nagyszombati fertálymester Bornemisza postillájának V. kötetét, amelyből nem kevesebb, mint 230 darab volt bizonyos Százady Ferenc uram tulajdonában Nemeskürtön, egyként becsülte 3 forint 25 pénzre, egy summában 717 forint 50 pénzre.⁵ 53 esztendő múlva tehát a nagy készlet ellenére is nem hogy olcsóbban, hanem jóval drágábban értékelték e könyveket, igazolván evvel is Bornemisza kijelentésének őszinteségét, hogy „Isten látja, inkább kívánom az hívek épületit az áránál.“

Felette érdekes az is, amit e cédulán a bibliakiadás tervéről olvasunk. Már postillája utolsó kötetének utószavában (1579 február) említi e tervét a kis postilla, világkrónika és Jelenések könyve magyarázatával együtt. Most megtudjuk, hogy Erdélyig nyúló előkészületeket tett és Rueber János kassai kapitány védelme alatt hozzálátna a nagy munkához, ha Szepes vára falainak védelmét felajánlaná neki e célra s ha tudna neki nagyobb kölcsönt nyújtani, amely megtérülne az eladásból. Számítása szerint 4000 forintra volna szüksége a vállalkozáshoz. — Tudjuk, hogy e nagyszerű tervből nem lett semmi. Tíz egész esztendőnek kellett még eltelnie, míg a gönci esperes Isten segítségével a nagy munkát véghez vihette, de érdekes számbavennünk, hogy Károlyi Gáspárnak nyomtatómestere ugyanaz a Mantskovith Bálint volt, aki Bornemisza számára Detrekőn dolgozott. — Sajnálhatjuk, hogy e nagy elgondolás nem valósulhatott meg. Nemcsak azért, mivel akkor jóval hamarabb került volna a teljes Szentírás a

hívek kezébe, hanem azért is, mivel Bornemisza nyelve lendülete-
sebb, erőteljesebb Károlyiénál s fordítókészsége is figyelemre-
mélto. (Postilláiban a perikópákat Félégyházi Tamás fordításá-
ban közli, öszövettségi részeket pedig Heltaiból, de vannak szak-
szok, amelyeket Heltai még nem adott ki s azokat bizonyára ő
maga fordította és pedig könnyed biztossággal.)

Itt jegyezzük meg, hogy Bornemisza Péternek eddig mind-
össze két levelét ismertük. Az egyiket a nagyszombati, a másikat
a soproni városi tanácshoz intézte. Az utóbbi (latin nyelvű aján-
lás a magyar predikátorságra pályázó Beythe István számára) a
városi levéltárban van és a kézírás azonossága megállapítható.
A nagyszombati magyar levél 1569-ből, amelyben segílyt kér pos-
tillái kiadására, úgy látszik, elveszett még a mult századi közre-
boesátók kezén (Történeti Tár, 1878. 384 o.), legalább is nem talál-
ható az ottani városi levéltárban, pedig illetékesek nagy készség-
gel keresték.

*

A második levelet Bornemisza özvegye, Gyótai Erzsébet
iratja. Csak az aláírás sajátkezü.

**II. Özv. Bornemisza Péterné levele Máriássy Pálhoz. Galgóc, 1585.
február 10.**

(Orsz. Lt. Máriássy lt. Missilisek 1580-as évek csomója.)

*Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, mint bizodalmas
uramnak. Továbbá minemü posztillákat és katekizmusokat sze-
gény meg holt uram kegyelmedhez küldett vala, hogy az mely
jámbor akarna venni benne, el adatnája kegyelmed: azoknak az
könyveknek felét szegin uram hadta és adta Helmeczy Thomaskó-
nak. Azért az felét tartsa meg kegyelmed neki. Mert ha mast ke-
zében adja kegyelmed, csak el vesztegetnéje. Mast pedig jó urais
vagyon. Hogy ha akar, tanolhat vele. Mesternél vagyon. Továbbá:
Im veszem Gyóтай Benedek (levelét) Egren Balassy Ferencnél
szolgály. Ha kegyelmed mit el adott volna az könyvekben, miért
hogy közelyebb vagyon kegyelmedhöz, kérem kegyelmedet, hogy
kegyelmed adnája neki az pinzet. És ha az könyvekben akarna el
vinni Egerre, hogyha látnája, hogy ott el adhatnája: azokbanis
adjon oda kegyelmed neki, hogy árolnája ottis. Az mi illeti, az
felét, mint felől meg irtam, Thomaskónak tartsa meg kegyelmed.
Isten éltesse, tartsa meg kegyelmedet jó egészségben. Ez levél költ
Galgóczon az ő kalendáriom szerint 10. die febr. 85.*

*Asszonyom anyám kegyelmednek
szolgálatját ajánlja*

*Gyóthay Erzsébeth az néhai
Bornemysza Péter özvegyin
meg hagyott felesége.*

Továbbá azért kellene az pinz öcsémnek, mert egy bátyám töröknél fogva vagyom és azt hadtam öcsémnek, hogy ha tehetné és kegyelmed pinzt adhatna neki, hogy így rabot venne, kivel ki hozathatnám bátyámat. Az mit adhat kegyelmed. Ne hagyjon kegyelmed, meg igyekezem szolgálni kegyelmednek. Asszonyom anyámnak nem merem megis jelenteni bátyám fogságát, mert buában netalandán meg halna. És kiért azonis kérem mint bizodalmas uramat, hogy az mi nemő jó akarattal volt kegyelmed szegin meg holt uramhoz, mi túlünk szegin árváktul se vonja meg magát attul.

Kívül:

*Generoso ac egregio Domino Paulo Mariassy etc. Domino
et patrono mihi semper confidentissimo.*
(Címeres zárópecsét)

E levélnek legfőbb jelentőségét keltezésének ideje adja, mert igazolja régebbi feltevésemet, hogy Bornemisza halála még 1584-re (szerintem március 25. és június 24. közé) esett. Ez a levél nem halálhírt közlő írás, mert akkor részletesebb tudósítást tartalmazna. Erről címzettet már régebben tudósították. Itt a könyvek ára és a Helmecey Tomaskónak biztosítandó rész a fontos, aktualitását pedig a kedves asszonyi primitivitással utóiratba rekedt foglykiváltási gond adja.

Feltűnő, hogy az özvegy mennyire szívéen viseli Helmecey Tomaskó részét. Azt hiszem, hogy ez a Tomaskó (Tamás) azonos azzal a „gyermekkel“, kiről az előző levélben szó esett s akiről most megtudjuk, hogy diák, jó tanítója van, de pénzzel, könyvvel — nyilván fiatalságánál fogva, — bálni még nem igen tud. Csak így érthetjük meg, hogy ennek örökrésze még a bátyja kiváltatásánál is fontosabb neki.

Értesülünk az özvegy családjára felől is. Öccse, Gyótai Benedek, Balassi Ferenc (Bálint testvéröccse) alatt szolgál Egerben, bátyja pedig török fogságba esett. Anyjuk Bornemisznénénél él, ahol alighanem már régebben is tartózkodott. Bizonyára Bornemisznéné volt a Gyótaiak közül viszonylag legkedvezőbb anyagi helyzetben, különben nem is terhelné az egrri katona özvegy nénjét a bátyjuk kiváltatásának gondjával. Hogy pedig könyvek árából igyekszik cserefoglyot szerezni, azt sejteti, hogy neki sem igen volt a könyvnyomda jövedelmén kívül egyéb vagyona.

Figyelemreméltó még, hogy a keltezés helye már Galgóc. Gulyás Pál kimutatta, hogy Bornemisza nyomdája Detrekőből Galgócerára költözik, ahol a Salm Anna grófnő tulajdonát képező klastromban nyer elhelyezést s ahol 1585-ben Mantskovith kiadja saját fordításában a Rauscher Jeromos-féle áhítatos könyvet. Levelünk alapján feltehető, hogy ez a költözködés még 1584-ben megtörtént s hogy a nyomda akkor még az özvegy tulajdonában

*

A teljesség kedvéért közreadjuk itt Gyótai Erzsébetnek azt a két levelét is, amely Iványi Béla közléséből már kivonatossan ismeretes. A magyar vallásos irodalom XVI. századi kolportázsára mindenesetre ezek is érdekes fényt vetnek.

III. Özv. Bornemisza Péterné levele Máriássy Ferenchez Nádásfőről (Rárbok-Rohrbach) 1589. január 19-én

(Orsz. Lt. Máriássy lt. Batizfalvi rész XXVII. csomó 4. szám.)

Minden tisztességes dolgokban szolgálatomat ajánlom mint énnekem mindenkoron bizodalmas urannak. Az Uristentől te-kegyelmednek minden házadnépével ez új esztendőben minden ké-vánta javait nagy bódogul szerencsésen kívánok meg adatni. Ma-gonk felől azt írhatom, hogy az szegin uram holta után az meny-nyin meg maradtok volt, Istennek hála és az ő neve dicsértes-sék, mindnyájan egészségbe meg vagyunk. Hanem az minemő könyvek ottan kegyelmednél az mi részünkre maradtak, mondja vala kegyelmed, hogy olcsóbban, az ára le szállván, hogy el kel-nének és el adhatná kegyelmed. Azért, ha el nem adta kegyelmed, kegyelmedet kérem, szállítsa alább az árát és mennél jobb áron kegyelmed tudja el adni, kegyelmed adja el. Hon ha mit peniglen kegyelmed el adott volna, kegyelmedet kérem, kegyelmed küldené meg az árát öcsém uramtól G(y)ótay Benedektől. Kegyelmednek mind bizodalmas urannak minden atyafiúi szeretettel és barát-sággal meg igyekeszünk szolgálni. Ennek előtte minemő pénzt ke-gyelmed öcsém uramtól küldett vala, meg adta. Az Uristen tartsa meg ti kegyelmedeket nagy szerencsisen nagy jó egészségben sok esztendeig. Datum.

Rarpock iuxta novum Calendarium: 19. die mensis Januarii
Cho. 89.

E. do. v.
Serviens

*Bornemisza Pétertől meg
hagyatott özvegy
Giotai Ersébet.*

Kívül:

*Generoso ac Egregio domino Francisco Maryassy in oppidum
marcus falwa etc. domino et amico suo observandissimo.*
(Címeres zárópecséttel.)

Máriássy Pál 1587. január 29-én halt meg. A bizományi könyvek ezzel elsőszülött fiára, Ferencere maradtak.

Érdekes, hogy az özvegy ezt a levelét Rárbokról keltezi, ahol Bornemiszának 1584-ben háza és majorsága volt, s ahol a nyomda is Galgórcra költözése előtt utoljára működött.

IV. Özv. Bornemisza Péterné levele Máriássy Ferenchez Galgóceről 1595. február 28-án.

(Országos Levéltár Máriássy lt. Batizfalvi rész, XXVII. csomó 16. szám.)

Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, mint énnékem bizo-dalmas és jó akaró urannak. Istentől kívánok kegyelmednek min-

den jókat mind szerelmes asszonyommal és minden kegyelmedhez tartozókkal egyetemben meg adatni. Magam állapotja felől kegyelmednek azt írhatom, hogy legyen Istennek hála, mostan jó egészségben vagyok, melyet kegyelmedek felől is kívánok hallani. Csak effelől kellenék kegyelmedet meg találnom levelem által, hogy az mi nemü könyvek kegyelmednél vadnak, hogyha adott-e el kegyelmed benne, avagy nem. Egy nikhánszor írtam kegyelmednek, de hogy kegyelmed soha semmit reá nem felelt, nem tudom, hogyha adtak-e még, avagy nem? Mostan peniglen mivel hogy öcsém uram Gyótai Benedek történet szerént az posoni gyülésben idefel jütt vala Kátay Mihál urammal, őtöle kegyelmednek biztomban írtam és ugyan szóvalis izentem, kiben kegyelmednek kétséges ne legyen. Azért hogy ha kegyelmed az könyvekben el adott, tehát kegyelmed szolgáltassa kezében, avagy peniglen az könyvekben is, az melyeket el akarja vinni, az is kegyelmed adja oda, mert itt nálam lévén az öcsém uram panaszolkodék, hogy lóból meg fogyatkozott. Azért öneki adtam, hogyha valamennyi el költ benne, holott penig el nem adhattavónais kegyelmed mind őket, ha ő kegyelme el akarja vinni, kegyelmed adja kezében mind az kik el költenek, az árát, mind penig az kik még kegyelmednél vadnak. Mert itt fenn létében kevés költséget adhaték neki, hanem mondám, hogy ott kegyelmednél vadnak valami el adó könyveim és ha elköltenek, az árát vegye kezében, ha penig nem, tehát az könyveket is vegye hozzá és tegye szükségét vele. Az Isten tartsa meg kegyelmedet mind az szerelmes asszonyommal és minden te kegyelmedhez tartozókkal egyetemben sok esztendeiglen jó egészségben.

Költ Galgócson, Februarii 28. Anno 95.

Kegyelmed atyjafia és szolgálója
Giótai Ersébet m. p.

Kívül:

Adassék az én bizodalmas és jó akaró atyámfiának, az vitézlő
Mariassy Ferencz uramnak Márkusfalván.
(Címeres zárópecséttel.)

Szekfü Gyula Bornemisza Pétert Heltai Gáspárral együtt a XVI. század protestáns kultúremlékeinek típusának nevezi, s jelentőségét a magyar irodalomtörténet sokkal jobban értékeli, mint egyháztörténetírásunk; pedig Bornemisza elsősorban theologus volt és egyházépítő s csak mellékesen humanisztikusan is művelt litterator. — A fenti közlések szolgáljanak az iránta való érdeklődés élesztésére!

Schulek Tibor

JEGYZETEK.

¹ Iványi Béla bő ismertetést ad e levéltárról: A márkusfalvi Máriaassy család levéltára (Közlemények Szepes vármegye múltjából 1917), de az anyagot csak részben láhatta, különben nem hagyta volna említetlenül közlésünk első két missilisét, amelyek sokkal jelentősebbek, az általa kivonatosan már közölt másik kettőnél.

² Szabó Károly: RMK. I. 160. sz.

³ U. o. I. 196. sz.

⁴ Gulyás Pál: Könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században 201., 254. l.

⁵ Irodalomtörténeti Közlemények 1905, 369. l.

Keresztyén—keresztény

— Katolikus—protestáns helyesírás. —

Nagy érdeklődéssel olvastam azt a vitát, amely a Katolikus Szemle és a Protestáns Szemle, illetőleg Horger Antal és Tófalvi György között az utolsó hónapokban lezajlott a *keresztyén-keresztény* szóalakokról, s minthogy a múlt évben átolvastam és át-céduláztam a 18. század magyar nyomtatványainak legnagyobb részét és arra a meglepő eredményre jutottam, hogy ebben a korban a helyesírás valóban felekezetek szerint oszlott meg, az első pillanatban megértettem a *keresztyén-keresztény* kérdésnek egyházi lapokban, felekezeti szempontok szerint való megbeszélését.

A magyar helyesírás története szempontjából talán a legérdekesebb század a 18. század, amikor a katolikus és protestáns nyomdák kiadványai a helyesírás kérdésében a legélesebben és a leghatározottabban elszakadnak egymástól. Azonban ez a különbség nem a *keresztyén-keresztény* alakpár írásában, sőt általában nem is egyes szavak írásában állapítható meg, hanem az igeragozás és a birtokos személyragozás egyes alakjainak írásában. A katolikus nyomdák (a nagyszombati, soproni, pécsi, egri, kassai és a kolozsvári püspöki nyomda) az igeragozás és a birtokos személyragozás egyes alakjaiban a következő alakokat írták: *láttya, láttyuk, láttyátok, láttyák*; — *hallya, halljuk, halljátok, hallják*; — *tudgya, tudgyuk, tudgyátok, tudgyák*; — *hidgye, hidgyük, hidgyétek, hidgyék*; — *parancsolattya, parancsolattyuk*; — *czéllya, czéllyuk*; — *módgya, módgyuk*. A református nyomdák (debreceni, kolozsvári kollégiumi nyomda) ugyanezeket az alakokat így írják: *látja, látjuk, látjátok, látják*; — *hallja, halljuk, halljátok, hallják*; — *tudja, tudjuk, tudjátok, tudják*; — *hidje, hidjük, hidjétek, hidjék*; — *parantsolatja, parancsolatjuk*; — *célja, céljuk*; — *módja, módjuk*. Ez a helyesírási különbség a katolikus és protestáns nyomdák kiadványai között egész Révai Miklós fellépéséig, 1785 tájáig, itt-ott egy-egy kivétellel, a legkövetkezetesebben megvolt s Nagyszombatban soha nem írtak debereceni s Debrecenben soha nem írtak nagyszombati helyesírással. A magánnyomdák hol alkalmazkodtak a benyújtott kézirat helyesírásához, hol a saját helyesírásukat alkalmazták, de gyakran megtörtént az is, hogy a szedő más helyesíráshoz volt szokva, mint amely szerint az előtte levő kéziratot leírták s ilyenkor a két helyesírás, a katolikus és a protestáns, keveredve fordul elő a nyomtatványokban.

A katolikus helyesírás a hagyományos, régi, fonetikus helyesírás, a protestáns az új, a modern, a racionalista, etimologikus

helyesírás. Ennek a református helyesírásnak a kezdeményezője Geleji Katona István, aki 1645-ben Gyula-Fejérváron megjelent „Magyar Grammatikatska“ című művében fejtette ki az új magyar helyesírás alapelveit, amelyek szerint írta is már korábbi munkáit, „főbb-képpen a Titkok-Titkát“. Ezeket az elveket a XVIII. század elején Tsétsi János a Páriz Pápai Ferenc Dictionariumához függesztett *Observationes Orthographico-Grammaticae* című helyesírási szabályzatában elfogadta, minek következtében a református iskolákban e helyesírás követése általánossá és kizárólagossá lett. A XVII. században még csak elvétve találunk egy-egy protestáns nyomtatványt (Misz-Tótfalusi Kis Miklós), amely e szerint a helyesírás szerint nyomtatott, Tsétsi János után azonban nincs protestáns nyomda többé, amely a régi fonetikus helyesírás szerint nyomtatna.

A katolikusoknál Pereszlényi Pál jezsuita nyelvtudósunk 1738-ban megjelent grammatikája továbbra is biztosította a régi hagyományos helyesírás fennmaradását. Ő Pázmány Péter és Káldi György tekintélyére hivatkozva követelte továbbra is a fonetikus helyesírás alkalmazását az iskolákban, folyó írásban és a nyomtatványokban.

Ezt a kérdést részletesen kifejtettem egy nagyobb terjedelmű dolgozatomban, ez azonban még nyomtatásban nem jelent meg. Remélhetőleg rövidesen megjelenik, több ívre terjedő bizonyító anyagával együtt s akit a helyesírás XVIII. századbeli történetének egyéb részletkérdései is érdekelnek, e dolgozat alapján tájékozódhatnak majd.

De mielőtt visszatérnénk a *keresztyén, keresztény* alakpár kérdéséhez, említsük még meg, hogy az írók e helyesírási szabályzatok ellenére is nyilván sokat tépelődtek helyesírási kérdéseken, mert például az *egy* szót az egyik úgy írta, ahogy ma írjuk, a másik *eggy*-nek, a harmadik *edgy*-nek, a hosszú *ő*-t, *ű*-t háromféleképpen is írták; volt olyan, aki ilyen szóalakokat írt: *nézz'd-el*, *Próbálj'd-meg*, *kerülj'd-el*, stb. (Szent Simoni Jósef: *Az Isten látogatásainak... hasznairól*). Volt olyan protestáns helyesírás, amely a *j*-t ott is kiírta, ahol nem ejtjük és ahol teljesen fölösleges: *bárányja, ösvényjén* (Rosenmüller György János: *A Hétnek minden napjaira való... imádságok*, Győr, Streibig József 1799).

Ami már most a *keresztyén-keresztény* alakpár írását illeti, az ősi alak a kettő közül a *keresztyén*. A XVI. században így írta azt Benczédi Székely István, Heltai Gáspár, Bornemisza Péter, stb., a katolikusok közül Monoszlai András Beythe István, Pécsi Lukács stb. s az egész XVII. századon át néhány protestáns író kivételével talán mindenki. A XVIII. században, amikor az írók helyesírási kérdésekben már állást foglaltak, gondolkoztak azon is, hogy miképpen írják a *keresztyén* szót. S a protestánsok közt

éppúgy voltak olyanok, akik a hagyománnyal szakítva *keresztény-t* írtak, mint a katolikusok között. A katolikus Csúzy Zsigmond következetesen mindenütt *keresztény-t* ír az Evangéliomi Trombitá-ban, és keresztényt ír a protestáns Szent Simoni Jó'sef is Az Isten látogatásainak... hasznairól (Szeben, Sárdi Sámuel, 1753) című művében. A lutheránus Bél Mátyás Meliboei Ungarischer Sprachmeister c. művében (6-ik kiadás, Preszburg, 1779) szintén *keresztény-t* ír. Pázmány Péter Imádságos könyvének 1791-iki nagyszombati kiadásában *keresztény* alakokat találunk, Lépes Bálintnak „A halandó, tellyes emberi nemzetnek fényes tüköre“ című műve 1771-iki egri kiadásában *keresztýén-t*.

A kérdés hangulati része e sorok íróját nem érdekli, a *keresztýén* szó elavultságát nem érzi, a *keresztény* újabb alakváltozat írása és élőszóval való használata ellen kifogást nem emel. Elvégre ma mind a két szóalak él az élőbeszédben és az írásban egyaránt. A *csepp, csöpp, — fel, föl, — per, pör* alakpárok közül írásban és szóban mindenki használhatja bármelyiket. S azt használja is, amelyikre nevelték, amelyik gyerekkorától kezdve a fülében cseng s amelyik neki otthonosabban hangzik. Ha valaki a *varjú-varnyú, borjú-bornyú* alakváltozatok közül a *varnyú, bornyú* szóalakoknak az irodalmi, vagy tudományos nyelvben való használata ellen tiltakozik, azt megértem, mert a két szóalak közül az irodalmi nyelv a *j-és* alakot fogadta el. De hogy két irodalmi szóalak közül halálra ítéljük az egyiket, azzal a megokolással, hogy megbontja a Krisztus-követők egységét, ahhoz nem járulhatunk hozzá. Már csak azért sem, mert nem ez a szóhasználat választja el a keresztýén felekezeteket egymástól.

Az *y*-nak szóközépi, illetőleg szóvégi helyzete legyen a legnagyobb ellentét a keresztýén felekezetek között!

Trócsányi Zoltán

A sopronvármegyei evangélikus egyházkerület egyházmegyéi és espereseik a reformátusoktól való különválás utáni első negyedszázadban (1595—1620)

Minthogy egy pár ellenmondás kíséretében némi eligazodni nem tudás mutatkozik a jelenleg tárgyamúl kitűzött kérdésben, szükségesnek látom hozzájárulni a dolog tisztázásához, különösen egy pár, eddig részben fel nem használt, részben félreértett adattal.

Kétségtelen, hogy a Formula Concordiae egyik részének („Epitome“) 1598-ban kiadott magyar fordításában az azt ennek a superintendentiának területéről 1596-ban aláírókul közlött lelkészek névsorában Récés János csepregi felső egyházbeli, Thokoics György csepregi alsó egyházbeli (magyarutcai), Klaszekovics István fertőszentmiklósi és Vidos Lénárd sárvári lelkész vannak esperesekként megnevezve. Ők szerepelnek esperesekül a szintén dunántúli származású, egyidejűleg közrebocsátott magyar agenda előbeszéde alatt is. Ennélfogva minden bizonnyal őket érti az ezekkel egykorú „Canones, azaz Az egyházi szolgáltnak életének, tisztinek és tisztességes magoktartásának regulái“ címlapja gyűjtőnévvel „az Soprony vármegyebéli eklézsiák seniori“ alatt. Minthogy pedig épen az esperesek közül egynek, Vidos Lénárdnak székhelye, a vasvármegyei Sárvár kívül esik Sopron vármegyén, nyilvánvaló, hogy az ennek környékén igazgatása alatt álló többi vasvármegyei egyház is egy kalap alá van véve a sopronvármegyeiekkel.

Eredetileg tehát négy esperességök volt a Beythe lemondásával 1595-ben püspök nélkül maradt lutheránusoknak, bátran feltehetőleg a győri katolikus püspökség régi beosztásának megfelelően. Ezeknek az esperességeknek elseje, kezdve a Sárvárról igazgatottal, a Vasvármegye északkeleti részén velök tartókra terjedt ki, egy pár olyannal együtt, melyek amazok szomszédságában Sopronvármegye délkeleti határvidékén feküdtek. A másodjknak és harmadiknak akkor egyiránt Csepreg szolgált székhelyéül, bizonyosan olymódon, hogy ezek az egyházmegyék itt találták meg érintkezési pontjokat, levén a városnak egymástól független két gyülekezete közül a felső az egyikbe, az alsó a másikba beosztva.¹ Amannak az egyházmegyéje a várostól délnyugat és dél felé terült el, a Vasvármegye nyugati részén levő egyházközségeket (Kőszeg vidékét) is magába ölelve. A másik csepregi gyülekezetet magába foglaló egyházmegye a Csepregtől észak-

¹ Az a felvétel, mely szerint Thokoics alesperes lett volna, nem bír alappal, minthogy ahol csak említve van, mindenütt seniorként fordul elő már jóval előbb is.

nyugati irányban nagyobb területen fekvő egyházközségekből állott, ezidőszerint németeket szintén beleszámítva. Ezek azonban rövid idő múlva túlnyomó szerephez jutottak és önálló szervezetet nyertek, ami aztán csakhamar a magyarok kiválását és máséhoz csatolását vonta maga után. A negyedik egyházmegyének, mely mindjárt kezdetben fertőninneninek említettett, Fertőszentmiklós volt ekkor a központja, ennek lelkésze viselvén benne az esperesi tisztet. Ez az egyházmegye Csepregtől északkeletre, és pedig nem is messze vette kezdetét s a vármegyének arra a részére terjedt ki, mely a Fertő délnyugati sarkától Csepregig képzelt egyenes vonaltól kelet felé esik, ám egyelőre inkább csak ehhez a vonalhoz közelebb fekvőket számítva egyházközségei sorába. Aminthogy általában e tájt meglehetősen szűk körben meglehetősen tömör egyseget alkotott az egész egyházkerület.

Az 1596-iki esperesek — mint láttuk — még mindnyájan megvoltak 1598-ban is, de már az 1599. évben megkezdődött sorukban a változás. Samarjai Vidos Lénárd ebben az évben adott helyet a sárvári elsőpapságban Kőszegi Balázsnak,¹ aki aztán a mindjárt következő évben Csepregre távozott papnak a felső egyházba, az 1599. dec. 13-án elhalt Récecs Jánosnak a helyére. Ennek üresen hagyott esperesi állását szintén övele töltötték be csakhamar. Ekkorra már Thokoics György, a másik hasonlóképen espereskedő csepregi lelkész is befejezte pályafutását, úgyhogy az ő utódját nemkülönben meg kellett választania egyházmegyéjének. Ez Muraközi György lett, a középpulyai lelkész, míg Vidost esperesi hivatalában Magyar István követte, miután előzőleg udvari papja volt Nádasdy Ferencnek, 1600-ban pedig Sárvár városának lépett elsőpapi tisztébe.

Az addigiak közül ezek szerint egymaga maradt 1600 végére Klaszekovics István fertőninneri esperes. Magyar 1605-re elhalálozván, lelkész-utódját, Zvonarics Mihályt ültették mint esperesnek is helyébe. Valami ok miatt 1606 körül, talán inkább később és talán elhunytával Muraközi György ugyancsak megvált esperesi állásától.² Utána Pythiraeus Gergely sopronkereszturi lelkész foglalta el az esperesi széket, úgyhogy 1609-re már ő állott élén a Csepregtől északkeletre elnyúló egyházmegyének.

Csakhogy itt egy kis bökkenő van a dologban. Az eddig is és később is négy esperes helyett Hutter Lénárt wittenbergi professor az előadottak értelmében 1609-ben espereskedő Klaszekovics, Kőszegi, Zvonaricus és Pythiraeus mellett még Ráckevi vagy Téfényi Dánielnek is címzett egy közös levelet. Nem mondja ugyan

¹ Payr: Egyháztörténeti emlékek. 1910. 57. l.

² 1606. febr. 21-én még életben volt (u. o. -58—9. l.); de 1609-ben már nincs említve esperesnek, a Formula Concordiae aláírói között: 1612-ről azonos névvel előforduló pinnyei lelkész pedig nehezen lehetett ő, inkább a fia.

őket espereseknek, sem egyenként, sem gyűjtőnévvel, de határozottan kivethető, hogy mint az egyház vezetőihez küldi hozzájuk levelét. És a következő 1610. év októberében ugyanezek öten szerepelnek a csallóköz-mátyusföldi magyar egyházak „inspector“-ának, Kürti Istvánnak hozzájuk intézett levelében, melyben néhány új papjának fölszentelésére kéri fel őket.¹ Szerepelnek pedig itt már kifejezetten esperesekül, de azzal a megkülönböztetéssel, hogy Klaszekovics primarius seniornak van mondva. Vagyis míg az előző század végén Récés János² és eme század éveiben Magyar István „supremus senior“ címet viselt,³ de melléjük és helyükbe nem alkalmaztak másat az esperesi teendők végzésére: addig az esperesek sorából kimagasló ezen állásra utánok kiválasztott Klaszekovics korábbi helyét — bizonyára aggkora miatt — szükségesnek látták mással betölteni, lehetséges, hogy nem rögtön, hanem csak bizonyos idő múltával és a szerzett tapasztalatok alapján. A fertőn-inneni egyházmegyének ez az új esperese, Tétényi Kevi Dániel ekkor még peresztegi, de nemsokára hidegségi lelkészséget viselt.

Majdnem püspöki hivatal volt tehát már mind a Récésé és Magyarié, mind főként a Klaszekovicsé, csak épen hogy egyik sem viselte a püspök vagy superintendens címet, ami azt bizonyítja, hogy bár valami⁴ visszatartotta őket attól, hogy még a Beythe életében püspököt tegyenek, ebbeli tiszte betöltéséről mégis gondoskodtak, ha egyelőre más címmel ruházták is fel a teendőivel megbízottat, úgyhogy mikor aztán meghalt Beythe, egyszerűen annyi változás állott be, hogy azontúl püspököknek mondták vagy tették az illetőt, első ízben névszerint Klaszekovicsot.

1614-ben, midőn már köztudomásúlag püspök volt ez, rajta kívül a Zvonarics Imre csepregi pap által Hafenreffer után fordított és „Az szentírásbeli hitünk ágainak... három könyvekre való osztása“ címmel ekkor megjelent könyv elébe még Tétényi Dániel, Temper Balázs, Zvonarics Mihály és Pythiraeus Gergely seniorok írták a második előszót. Ebben a névsorban új névül szerepel a Temper, másutt Tömpör Balázsé, aki okvetlen Kőszegi Baláznak állott a helyébe a csepreg-kőszegi egyházmegyében. Hogy ez pontosan mikor történt és hogy lelkészként hol működött a nevezett, arra nincs adatunk. Espereskedett 1615 májusában is ugyanazoknak⁵ és 1617 áprilisában is Tétényinek meg Zvonarics Mihálynak a társaságában,⁶ 1618-ban azonban már nincs említve, 1619 februárjában és 1620 februárjában pedig Zvonarics Imre volt

¹ Múzeumi kézirat. Fol. lat. 2077. 27—8. l.

² Fabó: Beythe István életrajza. 1866. 63. l. (1597 elejéről).

³ Az egyházkerületi jegyzőkönyv így címezgeti.

⁴ De nem az iránta való tisztelet, mint Szekfű Gyula képzelte.

⁵ Múzeumi kézirat u. o. 50. l.

⁶ U. o. 130. l.

a helyén,¹ ki 1615-ben, midőn Sármelléki Nagy Benedek kőszegi rectorral együtt adott ki egy három részből álló viszonzólevelet Pázmány Péter ellen, a harmadik rész szerzőjéül megnevezve dékánnak, azaz egyházmegyei pénztárnoknak van írva.² Erről a hivataláról tehát 1617 tavasza és 1619 eleje között lépett elő esperesnek.

Pythiraeus Gergely szintén meghalt 1617. márc. 5-én³ s ezért nincs sem 1617-ben, sem 1618-ban említés róla az esperesek között. De nincs utódjáról sem. Ennek pedig az az oka, hogy elhunytával tovább haladt egyházmegyéjével az a folyamat, mely rövid idő alatt fokozatosan a némettséghez vitte át ezt az egyházmegyét. Első ismert esperese a magyar Csepregen lakott, a második ettől északkeletre egészen a némettség közelében, de még a magyar Középpulyán, a harmadik még északabbra s már a német Sopronkeresztúron lelkészkedett, nemcsak, hanem a szomszédos német papokkal rendszeresen közölte a magyar egyházkerület közzsinati meghívóit.⁴ Az ő helyébe pedig egy eléggé hosszús interregnum után nem is egyházmegyei zsinat, hanem az egyházkerület vezető embereinek egy „particularis“ összejövele 1619. febr. 26-án egyenesen a még távolabb fekvő Sopron egyik német lelkészét választotta meg esperesnek az onnan kihocsátott közzsinati meghívót szintén aláíró Fuchsjäger István személyében. Úgy látszik, oda irányult törekvésök, hogy bevonják a kerület életébe és munkájába a német gyülekezeteket is, kivált a vármegyétől és a földesuraktól független Sopron városát.

E miatt és ilyképen 1619-től egyideig csak három magyar egyházmegyéjük volt a sopronvasvármegyei evangélikusoknak, még pedig a fertőnineni és csepreg—kőszegi mellett a sárvári, melynek hosszú idő óta működő esperesére, Zvonarics Mihályra 1620-ban a Klaszekovics halálával gazda nélkül maradt püspöki hivatalt ruházták reá. Nemsokára elkövetkezett aztán több változás is az egyházmegyék számában és területében egyiránt.

Zoványi Jenő

¹ U. o. l.

² Csak az erdélyi szászok nevezték dékánnak az esperest.

³ Payr: A dunántúli ev. egyházkerület története. I. k. 1924. 161. l.

⁴ Payr: Egyháztörténeti emlékek. 1910. 172. l.

Húsvét éjszakáján

1.

*Mily hangja kél az éjszakának?
Harangoznak, Krisztus feltámadt!
Követ kell most lóbálni, követ!
Kergessük ki az ördögöket!*

*Vigyázzatok Krisztus testére!
Mire a hajnal itt zörög,
körülkerítik csapatostul
és felfalják az ördögök!*

*Mennyi ördög! mennyi ördög!
Mind mozdul, lélezkik, él!
A porszemet ők mozgatják,
mozog tőlük a levél!*

2.

*Atkozottak, távozzatok!
Parancsolom a hét pecsétre,
a hét trombitaszóra és
parancsolom a hét mennyei csésze
füstjére, melytől a világ
megsemmisül, a hét haragpohárra!
Atkozottak, távozzatok,
parancsolom a döghalál lovára,
a sárga lóra és a feketére,
mely hozza a Mérleget, vesszetek!
Parancsolom a vörös paripára,
mely háborút hoz és hadsereget!
Parancsolom az Utolsó Itélet
dühére, melytől a sziklafalak
spongyává mállnak, az ég összegöngyölt
papirtekerccsé... távozz, kárhózat!*

3.

*Nem tehetek egyetlen lépést,
nem lehet villanyt oltani,
itt állnak a szobám sarkában
a sötétség démonai!*

Gulyás Pál

Bancsó Antal

1850—1937.

A régi soproni theologia, vagy hivatalos neve szerint: bölcsészet-theológiai tanfolyam, kiváló gyakorlati papképző intézet volt. Dunántúl középosztálya értékes anyagot küldött hallgatónak és kis tanári karában megérett tudás egyesült az élet józan megítélésével.

Ennek a tanári karnak csodálatosan rendezett lelkű tagja halt meg most, négy évtizedes munka után, magába vonult nyugalomban.

Bancsó Antal, a soproni theológián az újszövetségi írásma-gyarázat, de főleg a rendszeres theologia tanára, hosszú időn át a theologia vezetője, Dunántúl evangélikus papsága számára' a vallási és erkölcsi világnézet rendszerét építette föl a fejlődő lelkekben. Ez a rendszer józan volt, világos és következetes. Hibátlanul kapcsolódó logikája nem nyitott rést sem a kételkedés, sem a fanatizmus számára. Az újszövetséget közel tudta hozni a jelenhez. Hallgatói lelkét nem erőszakolta elavult formákba, sem az élettől eltávolodó elméletekbe. Egyszerű evangéliumi lélekkel járó ember volt, aki nem nyelveken szólt, hanem a keresztyénség tiszta, világos, jézusi beszédével.

Dunántúli ember volt. Kisbabeton született. A soproni liceumot és theológiát járta. Aztán külföldre ment egyetemre. Ez is nagy értéke volt a soproni theológiának, hogy hallgatói külföldön fejezték be tanulmányaikat és az idegen világban nemcsak ismereteik bővültek, hanem a külföld távlatából jobban megíthették a hazai viszonyokat.

Külföldi tanulmányai után Eperjesre hívták meg Bancsót, ahol Schneller utódja lett. Itt hamar felismerték értékét és harmincegy éves korában már a kollégium igazgatója.

Innen hívták meg a soproni theológiára. Itt töltötte életét, ezt a bámulatatosan szabályozott, öntudatos életét.

Az egyházi irodalomnak is termékeny munkása volt. Sokat írt a Protestáns Szemlébe, írt igen jó kézikönyveket, részt vett a Dunántúli Énekeskönyv szerkesztésében.

A régi soproni theologia tanári karának emlékét idézi föl Bancsó Antal elmúlása. Poszvék Sándorét, akinek éles ítélete gazdag gyakorlati tapasztalatokkal párosult és aki a papi hivatás gyakorlati ismereteinek kitűnő mestere volt. Gombocz Miklósét, aki a bölcsészeti ismereteket úgy le tudta egyszerűsíteni hallgatói számára, hogy a kezdő gondolkozók egész tanítását felhasználhatták. Jausz Vilmosét, aki fáradhatatlanul tanuló tudós volt. Stráner Vilmosét, aki legközelebb állt a tételes lutheri irány-

Szász Károly: Üdvözítő szenvedés

zathoz. Payr Sándorét, aki ma is munkálkodik költői tehetségétől derült lelkével és Dunántúl evangélikus egyháztörténetének legnagyobb monográfusa.

Bancsó Antal ezt a szellemi kört egészítette ki és Dunántúl evangélikus papságának még ma is nagy része neki köszöni a lelki közösséget.

Hamvas József

Üdvözítő szenvedés

*A „panaszos ének“ az én szívemnek sem
Hozott enyhületet — oh de ne is hozzon!
Az idő, e rabló, kiméljen meg engem,
Bánatom kincséből soha ki ne fozson...*

*Fényes üdvösség van sötét fájdalomban,
Higgye el mindenki: a felejtés — átok!
Eltűnt boldog napok, tört szívvel akarok
Életem végéig emlékezni rátok.*

*Inkább vagyok bánat gazdag fejedelme,
Mint szegény koldúsa hitvány örököknek —
Szenvedés tüzében tisztul ember lelke,
S érzi, hogy nem rabja szürke földi rögnek.*

*Hogy ily szivettépő szörnyű fájdalom ért:
Nem viszem panaszom', Istenem, elébed —
S boldog vagyok, hogy az én hű angyalomért
Viselt sebem engem mindörökre éget...*

Szász Károly

KRITIKAI SZEMLE

Dr. Csóka J. Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. Pannonhalma, 1936. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával. 80. 328 l.

A liberális történet szemlélet hatásának lehet elsősorban tulajdonítani, hogy a magyar történetírás szempontjából a 18. századot a legsivárabbnak, legeseménytelenebbnek, nagy uralkodók és kiemelkedő személyek tekintetében pedig a legszegényebbnek tekintették. A modern, ú. n. szellemtörténeti irány gyökeresen szakít ezzel az indokolatlan felfogással: kiváló művelői által egymásután tárja fel s a maga igazi értékében állítja elibénk e század kiemelkedő eseményeinek s az ezekkel kapcsolódó személyeknek a történetét. Ez irány történetíróinak művein keresztül mind jobban az a tény tárul szemünk elé, hogy ez a század mennyire hozzájárult ahhoz, hogy a rendi, intézményeinek gyökerével a közép-korba visszanyúló Magyarország megszűnjék, s egyszerre csak heves küzdelmekről kísérve elibénk táruljon a felvilágosodás, a liberalizmus, majd pedig a mult századforduló uralkodó eszmé-áramlataitól átformált új Magyarország arca.

Csóka e 18. század nemcsak magyarországi, de európai tekintetben is egyik legnagyobb iskolareformjának, a Ratio educationisnak keletkezését tárgyalja munkájában. Maga a reform nem szorul közelebbi ismertetésre: nagyszerű és egészséges, sok tekintetben Európa legkiválóbb pedagógusaival szembefordulva, önálló újításokat foglal magában úgy az elvi, mint a gyakorlati szempontokat figyelembevéve, s leszámolva a nem sokkal korábban megszüntetett jezsuita rendnek a r. kath. oktatást illetőleg eddigi, csaknem teljes egyeduralmával és túltengő befolyásával. Adminisztratív szempontból legnagyobb jelentősége az, hogy a r. kath. egyházat az oktatásügy terén erősen visszaszorította, s az egész magyar királyságnak a területét uniformizált tanügyi igazgatás alá helyezte királyi felügyelet alatt. E nagyszerű munka egészen a legújabb időkig (l. pl. Hóman-Szekfű: Magyar történet, VI. 283. s köv. l.) úgy szerepelt a köztudatban, mint amelynek igazi szerzője Ürményi József, segítőtársai pedig a protestáns Tersztyánszki Dániel és a jezsuita Makó Pál voltak. Csóka munkájában ezzel a felfogással helyezkedik szembe, amikor már az előszóban kimondja, hogy a Ratio educationis igazi szerzője Kollár Ádám exjeszuita, a kiváló történettudós és pedagógus volt.

Csóka nagy felkészültségről és az igazi tudós minden lehetőségre kiterjeszkedő lelkiismeretességéről tanúskodó munkájában elsősorban negatívumokból és deduktív következtetésekből igyekszik

bizonyítani, hogy Ürményinek és segítőtársainak az egykorú köztudat előtt szerzőkként való beállítása nem más, mint szándékos történelmi falsum. Ez a, pozitívumot alig említő, csaknem kizárólag negatívumokra és következtetésekre építő módszer a legérdekesebb vonása Csóka dolgozatának. Dícséretére legyen azonban mondván: e módszert Csóka a legnagyobb sikerrel alkalmazza. Minden aprólékos körülményre tekintettel van. Tárgyalásának kezdetén részletesen ismerteti Kollárnak, mint könyvtárosnak és főigazgatónak bécsi szerepét, aki az egész birodalom tanügyi tervezetének megállapításával, illetve megírásával volt megbízva; harcát Martinival, látszólagos bukását és végül pedagógiai munkásságát. Tárgyalása során valóban éreznünk kell, hogy a Ratio educationis szerzője a pedagógiában járatlan Ürményi, s a Ratio educationis nagyszerű értékehez képest kevésbé képzett és jártos Tersztyánszki, valamint a kiváló latintudású, de Ürményi feljegyzése szerint is csak kisebb szerepet játszó Makó semmiképpen nem lehetett, hanem egy negyedik, a háttérben meghúzódó, gazdag elméleti és gyakorlati tudással rendelkező ismeretlen, aki az említett és eddig vélt szerzőknek mintegy odaajándékozta a maga már csaknem teljesen kész művét, amelyet azután ők itt-ott átalakítva, szebb latinra átültetve, a Ratio educationis néven 1777-ben megjelentettek. Csóka módszerének megbízhatóságát nagyban emeli azzal, hogy részletesen kiterjeszkedik Kollár összes számbavehető összeköttetéseire a királyi udvarnál, sőt magával a királynővel való kapcsolatára is, elemzi és összehasonlítja a Ratio educationis Kollár kézíratait és nyomtatásban megjelent munkáit.

Arra a kérdésre, mi volt az oka, hogy e történelmi falsum létrejött, Csóka Kollárnak a magyar nemzet előtt való általánosan ismert gyűlöletes voltát említi. Kollár u. i. az abszolutisztikus Habsburg-törekvések történelmi igazolására valósággal eladta magát; egyik, a magyar alkotmányt támadó munkáját az országgyűlés nyilvános elégetésre ítélte, s így, bármekkora tudós volt is, nem léphetett volna fel egy nagy fontosságú reformtervezettel Magyarországon anélkül, hogy azt a legnagyobb felháborodás és támadás ne fogadta volna. Ezért szerepel azután mindenütt a Ratio educationis-szal kapcsolatban Ürményi, Tersztyánszki és Makó neve, s ezért semmisítették meg gondosan minden, a Kollár szerzőségét vagy közreműködését közvetlenül bizonyító adatot, s ennek köszönhető, hogy a magyar oktatástörténetben a Ratio educationis igazi szerzője az ismeretlenség homályában maradt.

Csóka, és ezt nyomtatékosan ismételjük, munkájának legnagyobb részében negatívumokra és következtetésekre támaszkodik. Ezt azonban olyan ügyesen, olyan nagyvonalú és igazi tudományos felkészültséggel, s az adatok oly nagyszámú felsorakoztatás-

sával teszi, hogy munkájának elolvasása után mi is elfogadjuk a Ratio educationis-nak Kollártól való szerzőségét.

A munka egyharmadát Kollárnak a Ratio educationis-szal összefüggő, még nyomtatásban meg nem jelent pedagógiai kéziratái (ezek közt tankönyveinek előszava), valamint az egyik udvarhölgy, Grass bárónőnek Kollárhoz intézett levelei közlése teszi ki. E levelek elsősorban Kollárnak az udvarhoz való bizalmas viszonyát és kiváltságos helyzetét bizonyítják, de érdekes fényt vetnek Bessenyei Györgynek udvari szereplésére is, s arra a nagyfokú érdeklődésre, amelyben őt Grass bárónő, pártfogása által részesíti.

Dr. Segesváry Lajos

S. Szabó József: A ceglédi református iskola története 1545—1930. Cegléd, 1936. 213 lap.

A köztudatba átment és hosszú ideig élő megállapítások, ingathatatlan érvényre számottartó szemléletek, amelyeket újabban mintha mégis sikerült volna megingatni és bizonytalanokká tenni, nyerneken ebben a nagy szorgalommal megírt és perdöntő Okmánytárral ellátott monográfiában támaszt. A sokféle mozzanatra kiterjeszkedő iskolatörténet, amely keretét adja egy csaknem négyszázesztendősi partikuláris iskolának, korrajz jellegével fényt vet nemcsak a magyar protestáns iskolaszervezet gyökereire, hanem általában a reformáció hazánkban való megindulásának körülményeire is.

A fejlődés, lehangolás, hatalmi szóval való lefokozás, újraindítás, a gimnáziumi fokra való emelés gondolata, a százezer forintos fejedelmi adománynak hadikölcsön útján való megsemmisülése, állandóan a magyar nemzeti és protestáns magyar egyháztörténet kanyargásának a tükörképeit adja. Az egyházi és polgári község összeolvadása, az apácarend, amely a református vidéket tót jobbágyok telepítésével akarja ellensúlyozni, az iskola Nagykőrösre futása, Mária Terézia legátus-tilalma, vagy a betelepített tótok panasza az apácákhoz a város ellen, hogy „sátoros ünnepeken a plébános ebédjére mitsem adnak, míg a saját prédikátorokrul ugyanám gondoskodnak“, történeti következményeknek tudhatók be.

A gazdasági és népesedési viszonyok alakulása, a város földrajzi fekvése, az, hogy hadi-, illetőleg kereskedelmi főút vezetett rajta keresztül, szinte a hőmérő biztonságával adja meg a református iskola alakulását is. Új adatot, olyant, amilyenhez hasonló ne fordult volna elő az áldozatkészség, vagy a mester-séges háttérbeszorított mezején évszázadok során, talán egyet sem találunk ebben a könyvben, de a ceglédi ref. iskola 390 éves története alapos ismertetésével S. Szabó József példát nyújt szí-

nes, eleven monográfia megírására mindazok számára, akiknek szemében érték egy-egy ősi iskola, templom, vagy gyülekezet.

Incze Gábor

Németh László: Bűn. — Regény két kötetben: 220+224 oldal. Budapest, Franklin Társulat.

A budai villák előtt valaki arccal a földre bukik. Csődület támad a járdán. Segítség. Lajos is oda somfordál, az induló regény hőse. Ki az a szerencsétlen? Nem kell nagyon megijednünk, már nyitja is a szemét, bár még erősen sóhajtozik.

— Durva, kissé felpuffadt, kékszinű arca volt, hetes borosta rajta. — Hol-hol vagyok?... dadogta tétován körülpillantva. — Éhes? — kérdezte az úr (egyik villából sietett ki) s a csuklóját tapogatta. — Nem, nem kérem... — dadogta az éppen olyan tétován.

Hagyjuk abba az idézést. Az olvasó se ijedjen meg annyira. Ki fog derülni már a következő lapon, hogy az illető szimuláns. A betegséget csak tetteteli. Ipart űz az ájulásból: szomorú meséket mond el állástalanságáról és rossz ruházatáról, az irgalomból kapott ruhákat pedig eladja törökországi kereskedőknek...

De kicsoda az a Lajos, aki szintén odasomfordál a szimuláns körüli csődülethez? Ez pedig egy dunántúli faluról Pestre szakadt és szökött paraszt munkanélküli. Ott csavarog a budai hegyek barlangjaiban.

Irgalmatlanok azért mégse legyünk a szimuláns iránt. Az ájulás még tetteve sem olyan könnyű dolog. Lajos, a kezdő, nemsoká egész ájulási leckét kap félliter bor, szóda és két pohár mellett egy kis budai vendéglőske magas terraszán az „elesős“ embertől.

— Nem csekély dolog ám az, — kezdte, az első poharat egyszerre felhajtva, — amíg az érettségizett ember odajut, hogy napjában kétszer-háromszor elvágja magát a kövezeten. Sokat meg kell odáig érnie. Nem is tiszta szimulálás ez nálam. Már diák koromban is megtörtént, hogy felelés közben egyszerre csak elestem s rúgódni kezdtem. Igaz, hogy eszemen voltam, láttam az elsápadó tanárt, éreztem, ahogy nyolc-tíz gyerek cipelt az orvosi szobába, de azért mégse szándékosan tettem. Abban a szorongatott állapotomban mintha felemelkedett volna valami bennem. Valami könyörgésképpen a könyörületeség után; attól is zuhantam el. A konjunkktúra alatt állásom volt egy banknál, azalatt sosem estem el. De amióta mindenből kipottyantam... azóta megint rákaptam az elesésre. Először csak igazi nagy szorultságomban, az éhség szélén. Később egész iparrá fejlesztettem már, de a döntő pillanatban még mindig az a régi valami emelkedik fel bennem... Nagy fáradtság ez... Föl kell osztani a várost járásokra. Nemcsak a várost,

az egész külterületet, ahol villák vannak... Én idén egyszer elvétettem a dolgot s olyan ház előtt estem el, amelyet már tavaly is megvágtam. Ahogy a félszememmel fektemben fölsandítottam, megismertem a tavalyi férfit. Ő is megismert, az asszonyok sügtak-búgtak körülötte, mégis öt pengőt nyomott a markomba. Érdekelt s utánajártam: orvos volt. Lehet, hogy már először is leleplezett.

Az alkotáshoz kell valami az őszinte elájulásból, de ugyanakkor az ájulás fölötti éber vigyázásból. Tehát az alkotási mozzanat két részre oszlik. Németh László regénye e mozzanatnak inkább a második felét hajtja sikerrel végre. S ez az éber vigyázkodás, kritikusi pályájának kölcsönzött fénye, a regény figyelemre méltó olvasmánnyá teszi.

A kétkötetes könyvön Kovács Lajos sorsa húzódik végig. Ezt a címet is adhatnánk a regénynek: Út Abafalváról Pestig és vissza vagy tovább a Végtelenségbe, a Nirvánába. De Kovács Lajos fantomát egy másik főfantom keresztezi: dr. Horváth Endre, az intellektüell. Ennek a két fantomnak a megidézésén áll vagy bukik a regény.

Kovács Lajos abafalvi legény nem érzi jól magát szülőfalujában. Árva. Se apja, se anyja. A sógora kinézi szájából a falat kenyeret. Nénje, Mariska (ez nevelte fel) már régóta Budán szolgál a méltóságoséknál. Lajost is vonzza a főváros csillogó lehetősége. Únja már a reménytelen, trágyás parasztmunkát, magasabb kategóriába vágyik, kőműves szeretne lenni, — „fény esett a parasztba“.

Dr. Horváth Endre, valami Kutató Intézet tisztviselője, csömörlik már a pesti hazug, bűnös csillogástól. De fertőzöttnek érzi csömörében az egész magyar civilizált levegőt is. — „Az ember lelke is fölbomolhat, megfertőzheti a levegőt, akár egy dög“ — mondja a második kötet 173. oldalán. Afféle Tolsztoj-i próféta-önelégtelenség gyötri, bár nem gróf és ninesenek ezerholdjai. Középszerűen dotált állami tisztviselő s örököl vagy tizenötezer pengőt ingatlanban. — „Ő olyan ember, aki röstelli, hogy van valamije“ — így jellemzi őt a munkások előtt életvidám felesége (az ellentétje: csupa temperamentum, csupa karrierizmus), aki belekényszeríti szegény Endrét Budán egy emeletes villa építésébe. Horváth Endrét különben alig látjuk az építés alatt, még csak a távolban leng, mint egy hádeszi árnyék.

— „Az ember nemcsak akkor lop, ha elcsen valamit, hanem akkor is, ha elfogadja, ami, érzi, hogy nem dukál“ — ez az alap- vagy rögeszméje az új villatulajdonosnak. Minden vágya: ott-hagyni a fővárost, vidékre vonulni s ott három-négy holdas birtok. üvegház, primőrök, gyümölcsfák...

Maga az elgondolás méltó Németh László előző két regényé-

hez (Emberi Színjáték és Gyász) s méltó a tanulmányíró Németh-hez, akinek a tanulmányai már eleve egy epico-lyricus többletet csillogtattak.

Két fantóm közeledik egymás felé. Kovács Lajos bevágódik a pestbudai forgatagba, felszippantja a világvárosi proletáriátus. Nénje kedvese, Vodál betonmunkás, munkavezető révén Lajos napszámos munkát kap Horváthék budai villájánál. Rendkívül gondosak és aprólékosak, a Gyász szabatosságával vetekedők a fővárosba sodródás, a barlangokban és piacokon kóborgás és a villaépítő kőműves banda személyeinek rajjai. Horváthné, ez az élettől duzzadó, rokonszenves, igazi családi, de a mellett erotikus hangulatot árasztó tűzről pattant budai menyecske az épülő ház vitaminja, — de mindez az életkavargás kontraszt és előkészítés a ház lappangó urához, a második fantómhoz, akire egyre csak várnak, aki egyre csak közelít s épen a közelítő csöndességgel fokozza súlyossá az atmoszférát.

De lássuk az álmokat, a „vak“ akaratok hierarchiáját. Kovács Lajos álma az iparos-ég, valami házmesteri kertlakás, félvárosi, félfalusi vice idill. Teri a ház „megesett“ szobalánya, Horváthné apjának, a gazdag szücsnek, a Hochwart-cégnek üzetébe vágyik modellnek. Az ő álma a Színházi élet. A két álom egymást lerontja. Teri megveti Lajost, a „buta parasztot“. Horváthné álma a felsőközép burzsoázia családi és társasági összkomfortja. Dr. Horváth Endre álma egy szelíd tájhaza által mérsékelt kert-aszkézis. Itt is közömbösíti egymást a két álom. Horváth Endre a ház felszentelésének éjén, Szilveszterkor, a nagy dáridó után megmérgezi magát. Ott akad rá hajnalban az álmai romjával távozó Lajos a földszint dolgozószobájában. Hörög. Lajos búcsú végett keresi, hiszen azelőtt este „az úr“ lelkére kötötte, hogy okvetlenül keresse fel. Az alkotáshoz, ismétlem, kell valami az őszinte ájulásból. De nemcsak én ismétlem, hanem maga a szerző is, mert Lajosnak nagy kerek holdvilágpiros fejébe a távozáskor szeget üt két látszólag független körülmény: a hajnali raport és a mérgezés.

— Szegény féreg, ugyan mért tette, — tünődött magában. — Csakugyan azért, mert a többiek táncoltak s neki kellett a bűnt viselni. Ha eszébe nem jut, hogy az úr megkérte, akárhogy is, de keltse fel, mielőtt elmegy, talán be sem mer nyitni. Ha azt nem mondja, még három órát is ott heverhetett volna, amíg fölfedezik. Vagy talán azért is mondta? — nyilalt át Lajos fején. — De hiszen ez akkor olyan, — riadt föl — mint a leesős ember?! Hogy mért, ezt már nem tudta végiggondolni. Egész homályos volt a hasonlóság s a könyörület szó rezgett a mélyében.

Íme, az események vénájába, regényzáráskor, Németh László bedöfi az eszme-injekciót, a mozaikokra rávetíti a távlatot. Ez a „betávlatozás“ a Gyászban jobban sikerült, sőt ott sikerült igazán.

Ott kevesebb volt az eredendő hiba, s így amit Németh a 275 oldalas regény 271-ik oldalán, szinte az utolsó pillanatban, egyetlen mondatnál művel (A sokfelé, sok uton siető ember közt...), legragyogóbb esszéire hökkent s a regényt is egy nagy esszévé lényegíti.

Ennek a regénynek a hibája: a fantómok csak félig látomások, félig azonban fényképek. Más a portré és más a foto igazsága. Zavar, ha egy képet baloldalt Greco kezével rajzolok, jobboldalt pedig Daguerre masinájával. Még az orrlyuk is más a látomásban, mint a fényképen. A látomás: ájulás. A művész: egy szent Korányi, egy felfokozott „elesős“ ember. A Bűn fantómjait gúzsba kötötte a személyek „kulcs“-evidenciája. Pedig mennyi lehetőség, mennyi kiaknázatlan helyzet! Németh László a helyzetet elsősorban stílárisan aknázza ki s ebből a szempontból magasrendű, tiszta teljesítmény a Bűn. Törései főleg látomástörések. A távolból fantóm-jelentőséggel közeledő Horváth Endre a megérkezés után csakhamar elveszti mágikus súlyát és átveszi a szerepet egy ú. n. fotoaperszüs-intarzia módszer. Az olvasó ilyenkor is érdeklődéssel forgatja a regény lapjait, mint vonzó önvallomást vagy színes családi albumot. Ez a látomástörés nemcsak Horváth Endrét teszi tétovává, hanem az író is. Horváth öngyilkossága (vagy talán kísérlete, ezt homályban hagyja a szerző: gyomormosás után viszi a mentőautó a beteget a kórházba a reményeiből kizuhant hitvessel együtt) inkább csak mechanikus ráadás a Tanu-intarziákra.

A fogalmak billentyűk, melyeknek lenyomásával (s itt a művészet kabalája) az élet szobrászi, festői és zenei teljességét hozzadjuk mozgásba. A látomások ájulatót, az „elesést“, nem pótolhatja semmiféle lélektani és észtani integráció, ez a Danaidák hordaja, míg három-négy billentyűvel utól lehet érni a végtelent. A Kovács Lajos lelkén átderengő felsővilág: Teri fehér teste és Horváth Endre imbolgató sétái, — mindebben van valami Knut Hamsun-i vagy Ambrus Zoltán-i finomság (inkább csak a megvilágítás kedvéért idézem e két nevet). Németh László sajnos e finomságokkal szemben (pl. Terinél) tett egy-két divatos engedményt, s ez az Emberi Színjátékhoz mérve fejlődés, vagy — visszafejlődés, holott őrá éppen ily „fátyolos“ szépségek kifejlesztésére új feladat vár. Ez a harmadik regény önként kínálja az előzőkkel az összehasonlítást. Az első problémákban és lehetőségekben leggazdagabb, legnagyobbak a feszültségei és villanásai; a második szinte egy oedipusi képletre van egyszerűsítve, bár még tovább lehetett volna redukálni; a harmadik, a Bűn, a legaktuálisabb.

Ez a gazdag, merész és mindig felajzott szellem idáig megmutatta, miként kell ébrenálmodni s szeme akkor is nyitva volt,

amikor aludt. Most már tényleg megérdemelne egy csukottszemű karácsonyi álmot, egy csukottszemű új alkotást.

Gulyás Pál

Illyés Gyula: Petőfi. — Nyugat kiadás. — 316 oldal.

Petőfiről már igen sokféle könyvet olvastunk. Eleinte kritikátlan rajongással írtak róla. Később, műkedvelő pszichoanalitikusok minden nagy tette mögött emberi gyarlóságokat sejtettek. Illyés könyve újabb fejlődési fokot jelent: kritikán megedzett, de már ismét a rajongást vállaló költő-utód tanúságát.

A kritikátlan rajongás korszaka természetesen csak Petőfi halála után következett be. Életében eleget bántották, mint az Illyés könyve is följegyezi. Kivált utolsó éveiben, mikor érett művészete leginkább érdemelt volna teljes elismerést és földult élete kíméletet. A második korszak az ú. n. modern irodalommal kezdődött. Ennek ítéleteire jellemző a kor egyik vezető egyéniségének mérlegelése. Az illető azt írja, hogy Petőfi gyakori helyváltoztatásait nyugtalanlansága, neurózisa, idegbaja magyarázza. Illyés viszont a kezdeti helyváltoztatásokat azzal magyarázza, hogy apja, mikor még jómódú volt, nem talált eléggé megfelelő iskolát számára. Aztán pedig, mikor nyomorba került, egyszerűen azért kóborolt, mert a nyomor kényszerítette rá. Ez a magyarázat jellemző az egész új költői iskola magatartására. Leegyszerűsít. Nem keresi a bonyolultat, mikor az áttetsző tény is eleget mond.

Illyés általában lerángatja a romantikus illúziók fátylait, melyekkel elhomályosították Petőfi alakját. Józannak mutatja. Persze megszállottja volt a költészetnek, de minden egyéb tekintetben józan. Józan és becsületes, még a szerelemben is. Mikor Szendrey Júlia kacérkodással igyekezett magához kötni, egyszerűen elfordult tőle, elutazott, fontosabb dolga is volt, mint női szeszélyekért kábulni, fontosabb: az eszméi, — a könyvei kiadása. De mikor Júlia zsarnok apjának akarata ellenére ragaszkodott hozzá s menyasszonya lett, a legkomolyabban fogta föl helyzetét, mindjárt kiadókkal tárgyalt, pénzt hajszolt föl, igyekezett a jövőjét megalapozni. A bordalok — a kor divatos formája, — csak eszközök voltak neki arra, hogy a fölszabadító mámort dicsőitse. Hajlíthatatlan jellemnek mutatja Illyés. Hazafinak, világpolgárnak, ideális szocialistának. Hozzáképest a kortársak mind gyarlóbbaknak tűnnek.

Csak Bem a tiszta ember és nagy katona. Bem, az idegen, aki nem értette a költő verseit, mert nem tudott magyarul, de megérezte Petőfiben a nagy költőt, a nagy embert, a hű és önfeláldozó harcost.

Petőfi 1848. március 15-én jutott élete nagy fordulójához. A meg nem alkuvó forradalmat hirdette, de társai megalkudtak. Ily-

lyés kimutatja, hogy Petőfi is érezte, nem lehet ezt az évszázadok óta elhomályosított népet egy csapásra fölszabadítani. Hősi és tragikus küzdelmet vállalt. Az utolsó esztendőök verstermése mutatja, mily céltudatosan igyekezett népét ránevelni a szabadságra. Igazi nevelőnek mutatják a versek, melyekből Illyés jókor s éppen annyit citál, amennyit kell.

Petőfi lázasan készült, hogy a szerves, átmeneti haladásra képessé tegye a magyart. Tragikus küzdelem volt ez, mert az események elsodorták. Negyvennyolc után már nem akadt visszaút. A költő földülva, egyre inkább kijátszva és félreértve és belehajszolva abba, hogy elveiért karddal is helytálljon, nem folytathatta a régi céltudatossággal legfontosabb kötelességét, az írást. Megcsalatra és rettenetesen megalázva is férfias marad ugyan, de szeretne visszavonulni s Bemnek franciául írja: „Ezentúl csak toltammal szolgálom hazámat“. Nagyrészt Arany János levele tette aztán, hogy mégis engedett Bem hívásának. Arany ugyanis kíméletesen, de tudtára adta, hogy fiát nem tartja tovább magánál. Az elkeseredés Petőfit az erdélyi harcok felé löki. Bem kíméli, jó besztást ad neki, hiába. Segesvárnál el kellett esnie s Illyés megrázóan mutatja, hogy nem bizonyos, nem élve temették-e el? Tanúk akadtak rá, írja, hogy Petőfi, akit sebesülve dobtak közös sírba, azt kiáltotta: Élek. Dögölj meg! — ez volt a segesváriak válasza.

Az Oroszország és a Puszták népe kiváló szerzője kissé közhelyszerűen kezdi ezt a könyvét, hogy később egyre elevenebben rajzolja a kort és kedves alakját — Petőfit s hogy végül szinte megrendítő akkorddal fejezze be.

Arról lehet vitázni, vajjon mindig igazságos-e Illyés? Egy bizonyos, úgy szuggesztív ez a költő és író, ahogy ma talán egyetlen prózaírónk sem tud szuggesztív lenni. Könyve megérdemelt feltűnést kelt, mai műveltségünket dúsan és érdekesen egészíti ki.

Marconnay Tibor

Medgyaszay Vince: Falusi melódiák. — Költemények. 1926--1933. — Pápa, 1936. — Főiskolai könyvnyomda.

Tiszta, egészséges, lelket gyógyító falusi levegő árad ebből a kétszázötven oldalas könyvből, melynek szép nagy betűi is hirdetik az értelmes világosságot, mely becsületes egyenességgel tárja fel egy érett lélek kedves világát.

Amióta az elhervadt népies műlira avarjából Adyval kibontakozott líránk új tavasza, Ady úri magyarsága és az egyetemesbe kapcsolódó tekintete után a falusi primitívség nem tudott művészivé nemesedni. A városi dal még a népdalt is elhallgattatta a falusi éneklőkben. Az időnként felfedezett őstehetségekben a kultúráltság hiányzott a művészi tudatossághoz.

Ez a verskötet művelt ember falusi üzenete. Érzi, hogy a magyar költés egyeteme nem szól a magyar falunak:

Mit ér az új hang, új szín a dalon,
Ha sejtelmes homály a tartalom.
S mit érnek a zengő pompás rímek,
Ha az egyszerű nép nem érti meg.
Nem pórias hang, durva, kores beszéd
Alkotja a jó nép költészetét.
Az út mesgyéin bár vadrózsa nő,
De kertünkben nemes a rózsató.
A falvakban nem csócselék lakik.
Daloljatok nekünk is valamit!

És ő dalol a népnek, a falu nemes rózsatóveinek. Mesél nekik a legszebb népi hagyományok hangján. Elmondja a veszprémi főpap karácsonyi jótékonyosságának történetét, amikor mindenét kiosztja és neki ebédre való sem marad. Jó volna ezt minél nagyobb nyilvánosság előtt közzé tenni, hogyan ír egy protestáns papi költő a katolikus főpap emberszeretetéről.

Szélesre terülő festéssel beszéli el a magyarok szentgalleni táborozását, az izgalmat, amit a faluban az első rádió okoz, Rákóczi akarattyai fájának történetét, a bőjtszegő asszony legendáját, pápai diáktörténetet, az ácsi leányok jóságos szívét, a rektor nyúlának víg históriáját. Részletes rajzaival, természetszeretettel, érzelmes ítéleteivel, a biblia hangulatának érezhető hatásával, egész költői jellemével olyan közel áll Tompához, hogy ki merem mondani: Medgyaszay Tompa legnagyobb tanítványa.

Csak a derűje több, meg a kora más. Tompa támadja korának férekköltészetét. Medgyaszay így ír:

Szoknya és vers
Egy kaptafán nem dőreség.
Féremunka sokszor mindakettő
S fő kellékük: a póreség.

Az igazi magyar nótából ma alig lát mást, csak mondvasináltat, vagy penészvirágot. Szemenszedett szennyet piaci szemétből, idegent a néptől, idegent a széptől.

Kiballagok a mezőre... kezdetű verse Tompának az őszi táj hervadásáról írt dalának mása. Nem utánzás, hanem rokonnélek összehangzó megnyilatkozása.

Aggódva látja a falusi ifjúság lelkének elsilányosodását. Azt is megdöbbenéssel állapítja meg, hogy a nép: a búza árával méri a hazát.

A falu embere. A főváros milliós nagy emberáradatában elhagyottnak érzi magát:

Tündéri fénye hasztalan ragyog rám.
Egy szentjános bogárkáért odadnám.

Tompával együtt szereti a természetet:

Ha látok sírni őszi felhőt,
Együtt sír lelkem is vele.
Szívemre hull a hervadó fák
Minden lesárgult levele.

A falusi csendes, kedves, úri mulatság hangja:

Szép a hegedűszó, ha sirdogál
S halkan ütődik össze a pohár.
Valami enyhe, könnyű fájdalom
Ereszkedik a szívre a dalon.

Magában élő ember: az udvar felé néző ház vagyok, mondja magáról. Családja, hivatása, hazája, a falu szeretete tölti be lelkét.

A kötet végén népdal-gyűjteményét közli. Eredeti zamatú kis költemények ezek, friss lírai ötletek, fordulatossá befejezéssel.

Ennek a kötetnek a szerzője legszebb költői hagyományainkon nevelkedett, harmóniában van környezetével, ezért tudja a művelt magyar falusi ember lelkét megszólaltatni.

Hamvas Béla

Gárdonyi Klára: Biedermeier a magyar költészetben. Budapest, 1936. 46 l.

Gárdonyi Klára ízléstörténeti tanulmányt kíván adni, terrénuma egy meglehetősen kevésbé megvilágított terület: *a magyar irodalmi biedermeier*. Nehéz feladat a töretlen úton való járás, ezt a tárgyat pedig különösen nehézé teszi a normák labilitása. Szerző is kiemeli, hogy az osztrák-német biedermeier jellemvonásai sincsenek végleg meghatározva. Így ennek az ízlésiránynak magyar téren való kutatása nehézé, sőt kétségessé válik, különösen, ha az oly mértékben az osztrák-német példa alapján történik, mint ezt a szerző teszi.

Csak egy jellemző nehézségre akarok rámutatni. *Magyar* — nyelvben ízlésben, kultúrában magyar — városi életről 1850 előtt alig lehet szó. Hogyan jelentkezhettek hát életfeltételeinek hiányában a magyar biedermeier, hiszen az a városi polgárság milliójából sarjadt ki? S ha jelentkezik, mint a szomszéd irodalom hatása vagy mint szükségszerű korjelenség üti-e fel fejét? — Gárdonyi ez utóbbi eshetőséget veszi tekintetbe s rámutat arra, hogy a közvetlen hatás csak külsőségekben (*Almanachok*) nyilvánul.

Az irodalmi biedermeier lényeges sajátosságainak megvilágítását szerző német kutatók (kln. *Bietar*) beható tanulmányozása segítségével vetíti elénk. — Kiinduló pont az ideális és való világ közötti ellentét felismerése. A biedermeier lélek kerüli a konfliktust s a *lemondást* választja. Ez azonban *aktív* rezignáció,

benne erkölcsi felemelkedést nyer az ember. Életideálok: a nyugalom, megelégedettség, mérséklet, az emberi élet célja pedig a család. A női eszmény, a gyermek megértése, a hagyomány és a természet szeretete, a politikátlan józanság, a kis dolgok iránt való érdeklődés — mind a biedermeier jellemző sajátosságai.

Gárdonyi Klára a történelmi fejlődés, az irodalmi korszak és egyes írói egyéniségek megvilágítása által igyekszik a magyar biedermeier sajátosságait megmutatni.

Legrészletesebben a magyar líra biedermeier-vonásaival foglalkozik. Bietar nyomán a következő motívumokat keresi benne: költészet, magány, szerelem, boldogság-álmom — és Garay, Császár Ferenc, gr. Teleki Ferenc, Tóth Lőrinc, Lauka, Vachott, Bajza, Tompa, Sárosy, Kunoss, Lisznyai verseiben találja meg őket.

Ez és a magyar biedermeier egyéniségekről szóló fejezet a tanulmány legönállóbb részei. Szerző nagy gonddal, tárgyszere-tettel és szorgalommal mélyedt el anyagában; remélhetőleg az az érdeme is meglesz munkájának, hogy az érdekes biedermeier-probléma felvetésével és megvilágításával a kutatókat újabb munkára fogja sarkalni.

Szabó Richárd

Szabolcsi Bence: Bevezetés a zenetörténetbe. Franklin-Társulat, Budapest, 1936. 191 lap.

Ez a munka nem ígéri, de nem is követeli a „Bevezetés“ szelle-mében kifejtendő zenetörténeti mű megírását. A szerző csak látszólag marad meg a zenetudomány előcsarnokában, valóságban azonban sokszor mélyebbre hatol a lényegbe, mint akárhány zenetör-téneti részletkutatás. Szinte a zenetörténet filozófiája ez, anélkül azonban, hogy az olvasót a taglalt gondolatok súlyosságának a tudatára ébresztené. A céh-szerű tudálékoskodástól mentes, ele-ven és világos írásmód fantáziánkat könnyedén röpíti évezredeket átfogó távlatokba. A szakember számára a stílus csupán kül-sőség; de ha a munka tartalmi lényegét vesszük szemügyre: meg-állapíthatjuk, hogy a tudományos szakirodalom ismerete és a módszeres felkészültség dolgában sem érheti kifogás Szabolcsit, Mindössze az idézőjelek használatában volna kívánható nagyobb következetesség: a valóságos idézeteken kívül macskakörmök közé ír a szerző bizonyos szokatlanabb, vagy eredetieskedő kifejezé-seket, melyeknek talán a sajátosság hangsúlyát akarja ilyen mó-don nyomtatásban jelezni. Mindamelllett a fejtegetés menete még a művelt laikus számára is mindenütt követhető maradt. A munka egyik fő értéke éppen az, hogy világos feleletet ad egy sor olyan kérdésre, amelyet a nem szakember minduntalan neki szokott szegezni a zenetörténetnek és amire sokszor a túlzott szakszerű-ség következtében számára homályos megoldást kapott.

Szabolcsi „Bevezetés“-e azonban a szorosan vett zenetudományi irodalom újabb fejlődési irányát is jelzi. Egy új esztétika körvonalai kezdenek előttünk kibontakozni, mert a szerző átfogóbb tekintetű, mint a csak-nyugateurópai ember. Munkája csupán azért nem sorolható a zeneesztétika szűkebb körébe, mert Szabolcsi a tárgyilagosabb történész útját követi és a szubjektív értékelés hálás, de múlandó megállapításait gondosan kerüli. Az Első Könyv főként azt a tanulságot szolgáltatja, hogy az összehasonlító zenetudományi kutatás újabb eredményeinek a figyelembevételére szinte a zeneesztétika újraalapozását követeli.

Szabolcsi új műve felépítésében meglátszik a szerző gazdag zenetörténetírói munkássága. Ez a „Bevezetés“ terepszemle a már feldolgozott és a még feldolgozásra váró munkaterületek felett, magasabb nézőpont szemszögéből, hol nem a részletek, hanem a nagy egész körvonalai alakulnak egységes képpé. E nézőpontból a zene közelebbi és távolabbi múltja, nyugati és keleti zenekultúrák a valóságos jelentőségüknek megfelelő arányokban mérhetők össze.

Dr. Gárdonyi Zoltán

Tonelli Sándor: Az emberi civilizáció kezdetei. Rózsavölgyi és tsa. Budapest, 1936. 1—200. 56 képpel. (Cs. Sebestyén Károly rajzaival.)

A legrégibb eolitoktól a pattintott és esiszolt kőszerszámokon, a bronz- és rézkorszakon keresztül a vaskorig, a praehistoria ismeretéig csak a régészeti és embertani kutatások vezetnek el. Az első följegyzésekkel kezdődik a történetírás korszaka. A kettő között évszázados hézag tátong: multunkra vonatkozó ismeretünknek ez a leghomályosabb részlete. Az ősiség és történetiség áthidalására kevesen törekedtek. Az irodalom is kevés adatot szolgáltat hozzá. Éppen ezért mindnyájunkat érdeklő föladat az, amit a szerző ebben a kis könyvben megvilágítani törekszik. Nagyvonalú áttekintéssel, vonzó és érdekes formában oldja meg föladatát. Az emberi művelődés történetének ez a hézagpótló kötete iskoláknak, könyvtáraknak és az olvasó közönség széles rétegeinek egyaránt értékes nyereség.

Tarczay Gizella: Bolgár földön. Földrajzi regény a magyar ifjúság számára. Stephaneum, 1936. 1—131. Térképpel és eredeti fényképekkel.

A megismerő utat a testvérnép földjén a szerző maga tette meg, aztán saját benyomásai alapján egy magyar család kirándulásának történetébe öltözteti át. A szerző a zágrábi egyetemen nyert doktori oklevéllel és gazdag délszláv irodalmi műveltségével szakszerűen otthon van a Balkánon, de tudását kedves, hanglejtő, meleg érzelmeket keltő képek alá rejti. Szórakoztatva

tanít és észrevétlenül bogozza össze a fajrokonság kötelékeit. Felnőttek is sokat tanulhatnak belőle, de annál több cserkész és túrista fog e kedves lábnyomok útmutatásával bolgár földre indulni.

Henrich Viktor—Sz. Weress Jolán: Ausztrália közelből. Henrich Viktor fényképeivel és Vezényi Elemér rajzaival. Budapest. Centrum, 1936. 1—180.

Egy magyar mérnök küzdelmes és kalandos élete, amelyet följegyzései alapján Weress Jolán tolla örökített meg. Változatos és közvetlen utirajz, de formájában inkább életregény. Sok újat és meglepőt tudunk meg belőle és mindennél többet ér számkra a magyar lélek vívódásának története, aki a honvág és az életfenntartás partjai közt hányattatik; végül is hazamene-kül, hogy magyar maradhasson, de egy aranyfonál örökre oda köti a déli világ távoli csodaországához.

Szilády Zoltán

Chesterton, Gilbert Keith: Pater Brown bölcsesége. Ford.: Aradi Zsolt. Budapest, Franklin. 1937. 243 l.

Chesterton Angliában azt a szellemet képviselte és vitte át az irodalomba, amelyet Newman bíboros ébresztett. Tudatosan modernizálta és aktívvá tette a „reakciót“ és „orthodoxiát“. Szembezállt az újkor „eretnkségével“ és az „igazhitú középkori katolicizmus“ nevében hadakozott. Furcsa és groteszk ellentétben egyesítette a modern világ urbanitásán finomult zsurnalisztikus szatírát és kritikát a naív, csaknem gyermekes bizalmú hittel. Így keletkezett irodalmi alakja is, akit számos regényben és elbeszélésben rajzolt, mint France Coignard abbét, vagy Conan Doyle Sherlock Holmest. Father Brown az agyafúrt, ravasz, intelligens pap, egy gonosztevő elvetemültségével rendelkező fél-szent, aki úgy nyomoz, mint Nick Carter és olyan a szíve, mint Assisi Ferencnek. Pater Brownnak luciferi intelligenciája van és oly együgyű szelídsége, mint egy tizedik századból való kolduló barátnek. Közismert, hogy Chesterton az alakjával és ezzel a szellemiségével milyen hírnévre tett szert és milyen exponált alakja lett a katolikus megújulásnak, hiszen ez a szellemi irány éppen úgy, mint Chesterton, azt kereste, hogyan lehet a modern életet és a középkor szellemét közös nevezőre hozni és összeegyeztetni a modern urbanitást az orthodox katolicizmussal. Newman bíboros vakmerően egész filozófiát, áthidaló rendszert épített, mellyel a ki nem békíthetőnek látszó ellentéteket össze akarta kötni. Ez a kísérlet nem sikerült. De, ha valami sikerülhetett volna, csak ilyen nagyszabású vállalkozás lehetett volna. Chesterton mindössze tehetséges zsurnaliszta volt. Logikája kitűnő, nyelve elmés, dialektikai képességeinek jó volt az iskolája. De ezekkel a módszerekkel

a világon mindent be lehetett volna bizonyítani, nemcsak a középkor igazságát. Chesterton soha egy pillanatra sem volt meggyőző, csak érdekes. Father Brown vallása és a valódi vallásosság között levő szakadék mindvégig áthidalhatatlan maradt. Azok az írók, mint amilyen Chesterton, de, amilyen Papini, vagy Claudel, vagy Werfel és még sok más, külsőleg mind hasonlítanak ahhoz a szerzeteshez, akit Anatole France a „Miasszonyunk bohóca“ című kis elbeszélésében rajzolt meg. Minden szerzetes, aki a kolostorban lakott, írja France, tudott valamivel kedveskedni a kolostor védasszonyának, az egyik festett, a másik faragott, a harmadiknak szép hangja volt, amikor a zoltárokat énekelte, úgy látszott, az angyalok szólanak. Csak egy szerzetes nem tudott semmit, aki cirkuszi bohóc volt, mielőtt a szent életre adta magát. És akkor egy nap elhatározta, hogy ő is megmutatja, mit tud, a templomba zárkózott és az oltár előtt bűvészmutatványokat végzett. A legenda szerint az oltárkép annyira meghatódott ezen az együgyűségen, hogy leszállt és kendőjével megtörölte az elfáradt bohóc homlokát. Papini, Claudel, Chesterton azonban csak kívülről látszik ilyen bohócnak, aki a zsurnalizmus, szatíra, rabulisztika, élc. elmésség, nyelvi kötéltánc, szójáték mutatványait teszi az oltár előtt. Valójában az ő szívükből a bohóc áldott és mély ártatlansága hiányzik. Ezek hiába lépnek a védasszony képe alá, ott is zsurnalizták maradnak.

France bohócának hite érinthetetlen. Miért? Mert az ő bűvészkedése az oltár és az ő személyes ügye. Chestertonék bűvészkedése rosszhiszemű, mert közönség előtt történik, meggyőzésre, — meggyőződés nélkül. Mutatvány, amely mögött nincsen semmi. Hiú virtuóztatás, szemfényvesztő bűvölet, amely végül is az embert üresen hagyja. Chesterton minden műve magában üres. Akár Pater Brown ártatlanságáról (Innocence of F. B.), akár titkáról (The secret of F. B.), akár hitetlenségéről (Incredulity of F. B.), akár, mint most a jelen könyvben bölcseségéről (The wisdom of F. B.) van szó. Ahhoz pedig, hogy az ember Nick Carter és Assisi Ferenc ilyen összetételét el tudja viselni, kell hogy hiányozzék belőle valami elemi komolyság és ízlés.

Hamvas Béla

François Rabelais: Gargantua (Pantagrueli vidámságok könyve). Fordította s bevezető tanulmánnyal ellátta *Kemény Katalin*.

Valljuk meg mindjárt: esemény ez a könyv. Nemcsak azért, mert első Rabelais-fordítás nálunk, hanem mert igen komoly s mindjárt az első terjedelmesebb Rabelais-arcképet is magában foglalja. Őt sűrű nyomású ív maga a bevezető tanulmány, mely Rabelais életével foglalkozik s külön fejezetben bizonyítja, hogy

ez a nagy reneszánsz író legnagyobb, mint nevelő. Aki írta, nagyon intelligens, ismeri a tárgyát töviről-hegyire, adatai szemlátomást kényesen pontosak, alaposak, csupán valami barokk aránytalanság van benne. Kemény Katalinnak minden fontos; érezni, mennyire jólesően fürdik ebben a nagy tengerben, a Rabelais-ismeret bőségében, s valószínű, hogy csak „helyszűke“ miatt zsugorodhatott ilyen keretek közé mindaz, amiben annyira jártas. S ha bevezető tanulmányának nincs is határozottabb arcképjellege, egyben egyveretű az egész: egy korához képest tudós fiatal lélek nagy tárgyismeretét s rajongását közli minden sora s ez a rajongás át tudja járni az olvasót is. Jegyzetei, szövegmagyarázatai lapról-lapra igazolják hosszú évek tanulmányainak élményét. Kevesen vannak nálunk, akik művét több tudással hamarosan folytathatják, de több lelkesedéssel azok is aligha.

E fiatal leány komoly bátorságát az „utószó“ is híven ábrázolja. A fordítással kapcsolatban említi, hogy „ha a fordítás nem is, de az új könyv lehet jó“. Volt alkalma átélnie, hogy minden pontosság ellenére mennyire más lesz az eredeti. Adta a lehetőt, azoknak, akik a francia reneszánsz írók francia tudásukkal sem érthetik jól. Adta Rabelais értelmét, becsülettel, gondosan, s ez a munka van annyira hű, mint egy tiszta, szép prózában visszaadott francia vers. *Benedek Marcell*, aki megható, szellemes előszót írt a könyvhöz, azt mondja, hogy nálunk *Laczkó Gézá*nak, *Móricz Zsigmond*nak és *Szabó Dezső*nek kellene eggyé gyúródnia, egy kongeniális Rabelais-fordítás céljából. Ez pedig lehetetlen, hiszen hárman együtt, ez egységgé válás nélkül, sem tudnák igazán visszaadni a pantagrueli vidámságokat. De így is sokan megszerzik majd az eredetit, hogy Kemény Katalin vezetésével eredetiben élvezhessék a világ egyik legérdekesebb könyvét s ez már jelentékeny eredmény, hálát érdemel. Van Kemény Katalinban egy jó adag hősies rátartóság, az az intelligencia, mely a felvilágosult doktorkisasszonyt a boncteremben a férfiak mellé állítja s a tudomány hősével jegyzi el, hősies fintor vagy negédesség nélkül. Fordításához az *Abel Lefranc* szerkesztésében megjelent kritikai kiadást vette alapul, de a Rabelais által kénytelenségből enyhített részeknél az eredeti szöveghez tért vissza. Nagyon helyesen: nemcsak azért, mert a fordító nem felelős a szerző szabadszájúságáért, hanem mert ezt az írói modort már századok patinája védi, s aki *Salamon* és *Markálf* vagy *Bessenyei* akasztófa-humorát a kor szemüvegén át tudja nézni, úgy látja Rabelais is, százada nyelvén szólva. Természetesen lehetetlen nem éreznünk ebben az átköltésben az értelem uralmát ott is, ahol Rabelais az ösztönök forrásából bugyborékolja szívét, lelkét, egész egyéniségét s a szavak úgy sorakoznak egymás után, mint gondosan számon tartott, megfontoltan csiszolt s ápoló közetek holmi

lelkiismeretes, megbízható ásványkiállításon. Új könyv ez, de fel tudja támasztani képzeletünkben a régit, az igazit. Benne van Rabelais nyelvgazdagsága, nagy lélekzetvétele, s a fordítás szókincese megható ambícióval ébresztgeti s tartja ébren illuziónkat.

Vajthó László

Szász Károly: Ciprus. Versek. Budapest, Franklin Társulat.

A könyv elején Szász Károlyné Bibó Ida arcképe. Finom, nemes matróna-arc, a színtelen arcképről is az asszonyi jóság melegsége beszél.

Szász Károlyban a nagyjelentőségű közéleti ember mellett mindig élt a költészet szeretete. Mint író és műbíráló gazdag tevékenységet fejtett ki. Ezt a benyomások iránt fogékony lelket mélyen megrendítette a nagy veszteség, mely élete társának eltávozásával érte. Ennek a lelki megrendülésnek eredménye ez a verses kötet.

A bevezető akkordokat a végzetesnek látszó betegség váltja ki. Beteg ez a jó, drága asszony, panaszkodik. Egy kis reményért sóvárog, a kevés is elég, mert szerénnyé lesz, akit az élet fosztogat. El kell csitítania a pogány panaszt. Kedves álma, hogy Philemon és Baucis példájára együtt távozzanak az életből.

Amikor aztán eltávozott, akivel egy félszázadon át együtt ment, jól esik a sírás, azt mondja: vigaszt talál, mind, aki sír. Imádkozom, hogy könnyeim ki ne apadjanak.

Karácsony estéjét már az elveszített hitvestárs nélkül tölti, de érzi az áldott lélek ihletését. Nemesen szép az a gondolata, hogy sokszor eltöprengett azon, milyen nagy bánat sujtaná feleségét, ha itt maradna özvegyen. Most a felesége ment el előtte. Így van ez jól. Csak pihenjen, ő majd viseli a fájdalom keresztjét.

Panaszkodik, hogy bús életfájának már letört sok ága, de most a törzse hullott kétfelé. Ezután már csak az egész fa pusztulása következhetik. Az elhúnytak két képét nézi. Az egyikben menyasszony, a másikon nagyanya. Mind a kettőn a szemeknek ugyanaz a tiszta fénye, azért nem öregedett meg számára ez az arc sohasem. Nagy boldogságának árát most fizeti meg nagy fájdalommal.

Bánatával járja a világot, Budát, a nyarat, a Balatont, mindenütt veszteségének fájdalma kíséri. Az emlékek ihletésével írja ezt a könyvet csak órála egyedül.

Ez a könyv a dalba esendülő fájdalom megható vallomása.

Hamvas József

Színházi Szemle.

Színházaink az elmúlt hetekben nem nagyon erőltették meg magukat. A bemutatott darabok közt öt újdonság magyar. Érdekes, hogy mentől ismertebb író a szerző, ezúttal annál gyengébbet produkált. Itt van például Csathó Kálmán legújabb s egy hete már nem is játszott darabja a Magyar Színházban: *Szakítani nehéz dolog*. Semmi irodalmi érték, nagy színpadi rutin, mulatságos mozzanatok, melyek egyszer-kétszer pompásan vágnak, egyé lenni mégsem tudnak, s végül is csak finoman kiesztergyályozott kabarészámok maradnak. Csathó Kálmán nem mindennapi egyéniség; van világnézete, humora s ahogy társadalmi keserősége nevetésben, nevettetésben fölenged, általában véve rokonszenves. Minden során, még a nyersebb ötletekben is, megérezni a vérbeli író, de azt is, hogy ez az író most csak ceruzavégből írt nekünk, s szinte egészen rendezőre, színészre bízta a dolgot. Rendezés, színészek játéka, a maga nemében, kifogástalan, *Törzs*, *Aczél* Ilona, s a többiek, testhezálló szerepeikben nem is tudnának hibázni; mégis, a vígjáték szellemét a sok derűs mozzanat ellenére fájdalmasan nélkülöztük.

Még gyengébb vígjáték Földes Imre új darabja a Vígszínházban: *Nem adok hozományt*. Itt már hiányzik mindaz, amit Csathó Kálmán vígjátékában legalább kárpótlásul élvezhetünk időnként. Sivár tákolmány ez a darab s meséje semmivel sem érdekesebb e pár szónyi tartalomnál: Megkérnek egy leányt, az apa nem ad hozományt, de ad próbakölesönt. Ha a kérés elkötyavetyéli a pénzt, nem kapja meg a leányt, ellenkező esetben legyenek egymásé. Az ifjú felvirágoztatja a pénzt, s így kész a házasság is. A darab egyéb mozzanatai is ilyen ötletesen értendők. *Somlay* Artur hősiiesen vállalja sovány szerepét, mely az ő jóvoltából tud érvényesülni; a többiek is jóval többet adnak, mint a szerző.

Bónyi Adorján vígjátéka: *Hódítás* (Nemzeti Színház) Csathó és Földes darabjai közt foglal helyet, ennél mozgalmasabb, hangulatosabb, de belőle is hiányzik minden színpadírói vérbeliség. Bónyi ezúttal is társadalmi problémát bolygat meg, de szemléletmást a szerelem operettszerű édessége érdekli. Hősnője immár kultúrtaácsnok, jótételek a kis városnak s épen az általa talált olajkútakkal akarja azt gazdaggá tenni. Mindebből semmi sem lesz. Valéria férjhez fog menni az ifjú Donnerhez, aki a fővárosból, apjának híres részvénytársasága megbízásából, terepszemlére jött s itt mindenféle bohózatot, de inkább operettkalandon ment át (autójával bajt csinál, nem mondja meg a nevét, becsukják, a fogdából éjjel kiszökik, persze beugrik a Valéria nyitott ablakán, ott eljut az első ölelésig. Valériában megmozdul az örök nő, stb. stb.) A ritka kivételt, hogy nő mint kultúrtaácsnok szerepeljen, Bónyi művészete nem tudja velünk elfogadtatni. Kedves, ártatlan, jelentéktelen s néhol unalombavesző játék az egész. Kitűnő színé-

szek (*Jávor, Bajor Gizi, Berky Lili, Gál Gyula, Táray, Kürti*), kifogástalan rendezés.

Figyelmet érdemel *Kollár Béla* komédiája: *Egymillió pengő* (Belvárosi Színház). Az újdonsült szerző légüres térbe visz: mit tesz egy asszony, ha egy hirtelen meggazdagodott, szerelmes s amellettsánta fűszeres kerek egymillió pengőt ígér neki egyetlen csókért? Ahogy az álszemérmében felfortyant társaság viselkedéséből látjuk: az ügy elintézhető a maga módján, a kecske is jól lakik, a káposzta is megmarad. Kissé sok hűhó ez a színpadon az egymillió pengőért. Kezdetben a szerző ugyancsak elmélyedésre törekszik, a végén pedig már csakúgy pár vonallal tákolja össze alap gondolatának színpadi képét. De föltétlenül tehetséges, akitől bizonyára jobb darabokat is fogunk még kapni. A szépszámú szereplők közt kivált *Páger, Bulla* és *Komár* Juliska játékát emeljük ki. Páger megint új oldalról mutatta be magát, a tragikomikum néhol szívet szorongató mesteri ábrázolásában. Bulla Elma kis cselédlánya szinte a főhős tekintélyével épült ki bennünk; maradéktalanul átélte, elbájoló, megrázó alakítás. Páger mint rendező is sokat használt a darab komoly sikerének.

Jens Locher vígjátékát, *Szülők lázadása*, *Aszlányi* Károly fordította s dolgozta át nagyon elmésen. Külön meg kell dicsérnünk eleven, friss erőtől duzzadó szép nyelvéért. Örvendünk, hogy ezt a darabot láthattuk a Nemzetiben. Írója északi ember, azonban egy kicsit délvidéki is tud lenni, a java francia vígjáték szorgalmas tanítványaként. Már az nagy érdeme, hogy alakjainak jelleméből s nem kívülről igyekszik hangulatot teremteni. Szinte a hármasegység tökéletes szemmeltartásával alakítja az ártatlan bonyodalmat s hozzá elég sokrétegű mozzanattal, ügyes fordulattal a végén. Ahogy a harmadik felvonásban a haragot tartó feleségek szerelme egy sokszoros párbaj hőseit lefegyverzi, s ahogy ez a szerelem kiviláglik: a legötletesebb vígjátékoknak is dicséretére válnék. A darab meséje egyébként nagyon egyszerű. Az öregek fellázadnak a fiatalok divatörülete ellen s úgy leckéztetik meg őket, hogy máról holnapra túltesznek rajtuk modernségben. A fiatalok tiltakoznak, az öregek leleplezik magukat és szent a béke. Az öregek haditerve nem valami rafinált elmességű s az a gyanunk, hogy a fiatalok is túlságosan naivak, nagyon könnyen beugranak. Annyira féltik a pénzüket a neheztelő öregektől, hogy már alig ütköznek meg azon, hogyha az ösanyai sorba került nagymama a legképtelenebb ruhában jelenik meg előttük s gyanutlanul játsszák tovább a komédiát. Ez részben az író itt-ott csütörtököt mondó színpadismeretéből, részben a színészek játékából származik, akik kissé bizonytalanul tartják a darab stílusát a vígjáték s a bohózat között. Egyébként így is szemrevalót adnak s szívet-lelket derítőt. Lám, nincs szükség boszorkányos rende-

Kritikai Szemle

zésre, szenzációs témára s hetekig mulattatni tud a színház. *P. Márkus* Emilia külön eseménye az előadásnak; a legbájosabb nagymama volt, akit az utóbbi évtizedekben láthattunk. Mellette *Tasnády* Ilona és *Somogyi* Erzsi és *Petheő* Attila játékában kulminálódott a kitűnő szerző humora, egyébként az együttes többi tagja is az este kivételesebb szellemét szolgálta, *Nagy* Adorján játékmesterrel együtt.

Vajthó László

Zenei Szemle.

OPERAHAZ. *Hubay Jenő* neve a „Csárdajelenetekkel“ olyan szorosán egybeforrott, hogy ma, mikor a közönség szívesen fogadja a zenei műfajok más síkba fordításának munkáját, természetesen, hogy a magyar zeneszerzők nesztorának világsikert jelentő és a hegedű-irodalomban a Liszt-rapszódiaik helyét betöltő muzsikája is megtalálta *Csárdajelenet* címen a színpadképességhez az utat. Ennek az internacionálisan reprezentáló ábrándos és tüzes magyar muzsikának balettköntösbe öltöztetésénél szinte kézenfekvő, hogy az átdolgozók a népszínművek konvencionális érzékeny-vidám rajzára gondoltak s ennek megfelelően a mese keretében népi alakok szerepelnek, még a füttyülő zsidó figuráját is megtaláljuk benne. A kivitel színes és gazdag táncos hangulatában látványos rövüszerű és bár igen hatásos rendezői beállítás az a kép, mikor az aratóünnepre érkezők két hatalmas címeres ökörtől vont „takaruló“ szekéren jönnek, szívesebben vennők az Operaház színpadán a kevesebb látványosságot. A táncsorozat meséjét a kitűnő *Lányi* Viktor írta s elgondolásában a hegedűhangból indul ki és víziószerűen idézi a cigánytanya, majd pedig a csárdában az aratóünnep vasárnapi hangulatát. Zenekarra *Kenessey* Jenő ültette át. Az előadás *Harangozó* Gyulát dicséri, a pompázó jelmezeket és díszleteket *Fülöp* Zoltán tervezte. A zenekart *Rubányi* Vilmos lendületesen vezényelte s a kiválóan szereplő balettkarból ki kell emelnünk *Bordy* Bellát, *Vera* Ilonát, *Zsedényi* Károlyt, *Harangozó* Gyulát és *Kőszegi* Ferencet.

HANGVERSENYÉLET. *A Filharmónia* ötödik bérleti hangversenyét *Dobrowen* Issai, a rendkívüli hangversenyt pedig *Reiner* Frigyes vezényelte. A két művészből már külsőleg is feltűnik a vérmérséklet megnyilvánulásának különbsége. *Dobrowen* mozdulatai hevesek, nagy belső szabadság, izzó tűz lobog bennük. *Reiner* mozdulatai csak a lényeg jelzésére szorítóknak, kerülve, amik nem gazdaságos, kiegyensúlyozottabb temperamentumra vallanak. *Dobrowen* tolmácsolásában rajongó képzelet, nagyobb belső feszültség lüktet s ezért úgy a dinamikában, mint a formában min-

dig van egy kis akaratlan elrajzolttság, egy kis túlzás, de amiben az orosz lélek megszállottságának szilaj képzeletvilágát érezzük. A magyar karmester, Reiner, az építő, aki megrajzolja a zenei építmény alapját és szigorúan ügyel a részletek harmónikus arányára. A zenekar kezelése és az, amit kihozna a partitúrából, azt mutatja, hogy Dobrowen a modern értelmezés felé, Reiner pedig a jóértelemben vett konzervatívizmusra hajló. Végeredményben mind a ketten nagykulturájú, kiváló muzsikuskok, akik rendkívüli virtuozitásukkal kápráztatják el közönségüket. Reiner műsorának legkiemelkedőbb száma *Strauss* „Till Eulenspiegel“ elmés gúnyolódása volt, melynek raffinált szellemességét mesterien sziporkázó előadásban kiválóan tolmácsolta. Dobrowen műsora tulajdonképpen a hatodik *Csajkovszki* szimfónia zenei körítése volt. Előadása rendkívül hatásosan domborította ki a mű értékeit, de ugyanakkor kifejezésre juttatta hibáit is és adós maradt az ellentétek kiegyenlítésével. A bérleti hangversenyen *Kilényi* Ede *Chopin* e-moll koncertjét tolmácsolta. Jeles zongoraművészünk játéka a második tétel kantilénáiban érvényesült legszebben. A rendkívüli hangversenyen *Francescatti* Zino *Paganini* D-dur versenyt játszott. Előadásában a vérbeli hegedűs virtuóz erényei tükröződtek. Játékának természetes közvetlensége, előadásának ragyogó csillogása és világos színekben tündöklő tónusa nemcsak meghódítja a hallgatót, de felüdíti és jólesően gyönyörködteti.

A *Budapesti Ének és Zenekaregyesület* 200-ik hangversenyén *Lichtenberg* Emil páratlanul lelkes művészetszeretete alkalmat adott közönségünknek arra, hogy *Bach* h-moll miséjének páratlan szépségeiben először gyönyörködhessek a maga egész terjedelmében. *Bach* ünnepi miséje *Beethovené*hez hasonlóan kilép az egyházi-zene kereteiből, messze túlnő a mise eredeti feladatán s hatalmas méretei folytán nehezen illeszthető be a liturgia rendjébe. E gigantikus mű a hit sziklaormán hatalmas gránitkockákból épített roppant dóm, mely hűen tükrözi az Istenében felolvadó nagy mester eszményi vallásosságát. E mise *Bach* természetes vokális stílusát, a transzcendentálissá magasztosított népes dallamkincsű kantata-stílust képviseli, melyben „a protestáns szellem, egyházi zenéjének legfőbb magaslátát éri el“. Hatásában az előadás oly nagy és közvetlen volt, hogy az alkotó után a hálaérzés rögtön a tolmácsolókhöz, elsősorban a vezénylő *Lichtenberg*hez fordul. E jubileumi hangversennyel kapcsolatosan köszönjük neki azt az áldozatos munkát, melynek 30 éve alatt a túlnyomóan műkedvelőkből álló egyesület jelentős tényezőjévé vált zenei életünknek. De külön dicsérettel kell adóznunk *Báthy*, *Basilides*, *Rösler*, *Kálmán* és *Zalánfy* művészete mellett a zenekar és a kórus névtelenjeinek ezért a rendkívüli odaadást igénylő művészi produkcióért.

A *Zeneművészeti Főiskola* növendékei immár harmadszor

Kritikai Szemle.

adták elő az általuk bemutatott *Berlioz* „Jézus gyermeksége“ oratóriumot. Hálásak vagyunk a kiválóan betanító és vezénylő *Ádám Jenőnek* azért, hogy közönségünknek alkalmat adott a német mesterektől teljesen elütő világot tükröző oratórium megismerésére. *Berlioz* e művének tiszta szépsége, gyöngéd érzelmvilága és elégius szelidsége elvarázsolja a hallgatót. Különösen megragadó volt Heródes és a jószok jelenete, a bethlehemi duett, továbbá Mária és József jellemét és a vendéglátó izmaeliták cselekményeit festő muzsikák. Az újromantikus egyházi zenének ez a legelső nagy mesterműve, az ifjúság magával ragadó tolmácsolásában, melyben mindenki tudása legjavát nyújtotta, őszinte elismerést váltott ki közönségünkben.

Dr. Gaál Endre

Képzőművészeti Szemle.

A Szépművészeti Múzeumban két kiállítás vonja magára a figyelmet.

Lengyel kiállítást láthatunk a múzeum lengyel vonatkozású képeiből s a Krakói Nemzeti Múzeum Matejko rajzgyűjteményének anyagából a II. emeleten. Két nagy XIX. sz.-beli lengyel festő rajzai emelkednek ki a történelmi érdeklődés fölé: Grottger Artur (1837—1867) jól ismert „Polonia“ krétarajz-sorozata s Matejko Jan (1838—1893) bravúros vázlatai. Az előbbiben az 1861—63-as lengyel felkelés 8 dramatizált jelenetét kapjuk a kor páthoszával és figyelemreméltó műgonddal előadva. Matejkonál viszont, aki hazájában Munkácsyéhoz hasonló tiszteletben részesül, lázas iramú ceruzavonásai nyomán bepillantunk abba a belső kohóba, ahol a nagy történelmi képek formálódtak.

A grafikai osztály összefoglaló kiállításban tárja fel legszébb külföldi rajzait. A nagyobb igényű befejezett műalkotáson innen, a rajz a legközvetlenebb művészi önvallomás. Benne sokszor villanásszerűen látjuk az alkotó szellem útját, melyet nem fedeznek el esztétikai megfontolások. A szemlélő szinte kényszerül belekapcsolódni a teremtő folyamatba a saját fantáziájával, aminek a kevésbé vázlatzerű műalkotásnál jóval kevesebb szerepe jut. Hasonló módon provokálnak mai művészek sommázó összefoglalással vagy vázlatzerű elhagyásokkal a siető szemlélők részéről aktívabb szellemi közreműködést a műalkotás átélésére.

Ez a művészettörténelmi értékű rajzszorozat — melyet egész télen át alkalma van a közönségnek megtekinteni — egy XIV. sz. elejéről való festő-mintakönyvtől kezdve Pablo Picassoig olyan átfogó képet ad a közbe eső korszakok művészeinek rajzi tevékenységéről, amilyent ritkán nyílik alkalom így együtt látni eredetiben. Dürer rajzos ötletei, Leonardo jellegzetes balkezes tanulmányai, Rembrandt lavírozott viharos tollrajzai, Delacroix, Re-

noir, Cézanne vízfestményei, Victor Hugo drámai erejű akasztott embere csak egyes kiragadott értékei a sorozatnak, amit minden komoly művészet iránt érdeklődőnek okvetlen meg kell néznie. Kár, hogy a múzeum csak vasárnap d. e. 10—11-ig enged be díjtalanul látogatókat, pedig egy állami intézménynek legalább egy teljes napot kellene szabaddá tennie — amint azt külföldön is látjuk — pedig ott a látogatási órákkal is sokkal bőkezűbben bánnak.

A Székesfővárosi Képtár és Történelmi Múzeum a Nemzeti Szalonban mutatták be dr. Kopp Jenő rendezésében újabb szerzeményeket. Három irányú gyűjtő-tevékenységről tesz biznyságot ez a kiállítás. A főváros multjára vonatkozó, elsősorban történelmi értékű képek mutatják az egyiket. Ezek között is számos olyan darab akad, amelyik tárgyi vonatkozásától eltekintve is figyelemreméltó. Elsősorban Alt Rudolf kisméretű vízfestményeire gondolunk, melyek precizitásukkal és színerejükkel valóságos gemmái ennek a műfajnak.

A Képtár viszont a magyar művészet multjára és jelenére terjeszti ki érdeklődését. Bogdántól — Munkácsyig látunk kisebb nagyobb darabokat a régebbiektől, így Székely Bertalannak a „Mohácsi esatá“-ról készített parányi vázlatát, melynek épp úgy a Szépművészeti Múzeumban volna a helye, mint ahogy oda vándoroltak Szinyei: „Majális“ vázlatai is, olyan tanulságos összehasonlításokra adva alkalmat, amelyet csak egy szerencsés pillanatban tett műteremlátogatás nyújthat.

A jelenkori anyag összevásárlásánál a kizárólag művészi szempontokba belejártszik bizonyos szociális vonatkozás is, vagyis kezdő művészek támogatásának törekvése. Ennek dacára teljes elismerésünkre tarthat számot ez a kollekcio, ahol képek, karcok, szobrok s nem utolsó helyen érmek és plakettek választékos ízlésről és haladó szellemről tanúskodnak.

Kosztá József, ez a ma 73 éves művész ugyanolyan friss erejű képekkel lép az Ernst Múzeum nyilvánossága elé, mint amilyenekkel 1917-ben, majd 20-ban és 22-ben meghódította a műértő közönséget. Mély kékekbe, smaragdos zöldekbe s gazdag feketébe ágyazott harsány színfoltokkal festi a szentesi tanyavilágot házaival-embereivel. Kicsiny kör az, amelyre önmagát korlátozza, de ennek a körnek olyan erővel és szenvedéllyel teljes piktora, mint a legnagyobbak. Meglett férfi korában ismerte fel ez a pöttömnyi mokány székely, hogy mire predestinálja őt tehetsége s azóta hűségesen kitart e mellett a felismerés mellett. Ennek köszönheti, hogy ma is friss fejlődésre képes alkotó. A „Hazafelé“ második változatán az erő olyan kifejezésbeli finomsággal párosul, amely újabb jele ennek a fejlődésnek.

Szentgyörgyi István szobrai a maguk hideg akadémikus precizitásával teljesen idegenül állnak ebben a forró atmoszférá-

Kritikai Szemle.

ban. Előkelően síma portrék adják a gyűjtemény javát. Kétségte-
len, hogy a megrendelők szívesen látják magukat ebben a formá-
ban, ahol a művész szinte háttérbe szorítja önmagát az ábrázol-
andó személy javára. Ez a szerénység Szentgyörgyi művészeté-
nek szimpatikus vonása.

Urumoff Péter bolgár festő képei elsősorban tárgyi érdekes-
ségükkel hatnak; friss látása és könnyed rajztudása további fejlő-
désének ígéretei.

Diener-Dénes Rudolf Fränklnél mutatja be legújabb termé-
sét. Maszatos színpárába feloldódó vásznaival egyenesen oda soroz-
ódik Czóbel munkásságához. Míg azonban Czóbelnél bizonyos
erő érezhető vonalas összefoglalásaiban, Diener-Dénesnél minden
álomszerűvé foszlik széjjel.

Ilosvai Varga Istvánnal Tamásnál találkozunk. Erősen rajz-
os tehetség. Olajképeibe is beleszánt a vonalrajzoló ecset. Grafika-
i lendületesek. Egy pasztelljében békül össze a rajzoló és festő,
mutatva a művész lehető fejlődésének útját.

A. Tóth Sándor

A Protestáns Irodalmi Társaság előadó estje

Mindig zavarbaejtő feladat önmagunkról írni. Zavarbaejtő
a vallomás alkalmának és az ítélkezés parancsának találkozása.
Ilyen feladat előtt állunk, amikor a Protestáns Szemlében kell
megemlékeznünk a Protestáns Irodalmi Társaság estjéről, melyet
a Székesfővárosi Iskolánkívüli Népművelési Bizottság, e valóban
hivatása magaslatán álló, s köznevelésünk életében oly fontos
szerv meghívására rendezett január 9-én.

A dilemma azonban megoldható. A kritika, annak a meg-
ítélése, mit jelentett ez az est a közönségnek, nem a mi dolgunk.
Mi megállhatunk a vallomásnál, annak a feljegyzésével, mit jelen-
tett ez az alkalom a magunk számára; elég, ha pusztán önmagunk-
kal vetünk számot.

Jelentette mindenekelőtt azt a szívmelegítő örömet, hogy
Társaságunknak megvan a kapcsolata a közönséggel. Nem hall-
gathatjuk el, hogy sokan hiányoztak, akiknek jelenlétére joggal
számíthattunk volna, de mégis tudomásul vehettük az érdeklődés
olyan mértékét, amely megnyugtathat bennünket és ösztönzést ad-
hat a további munkához. Úgy látszik, ez a munka nem hiábavaló.

Amit pedig nyújtottunk, az, bizonyosan elmondhatjuk, a mai
magyar kultúra legjavához tartozik. Ravasz László és Makkai
Sándor egész nemzeti közgondolkodásunk legfőbb alkotó és ala-

kító géniuszai között foglal helyet. Nem titkolhatjuk sajnálkozásunkat, hogy nem lépett dobogókra szépíróink között a legnagyobb és legprotestánsabb magyar regényíró, Móricz Zsigmond, de Maróthy Jenő szépen reprezentált egy finom és meleg irodalmi levegőt.

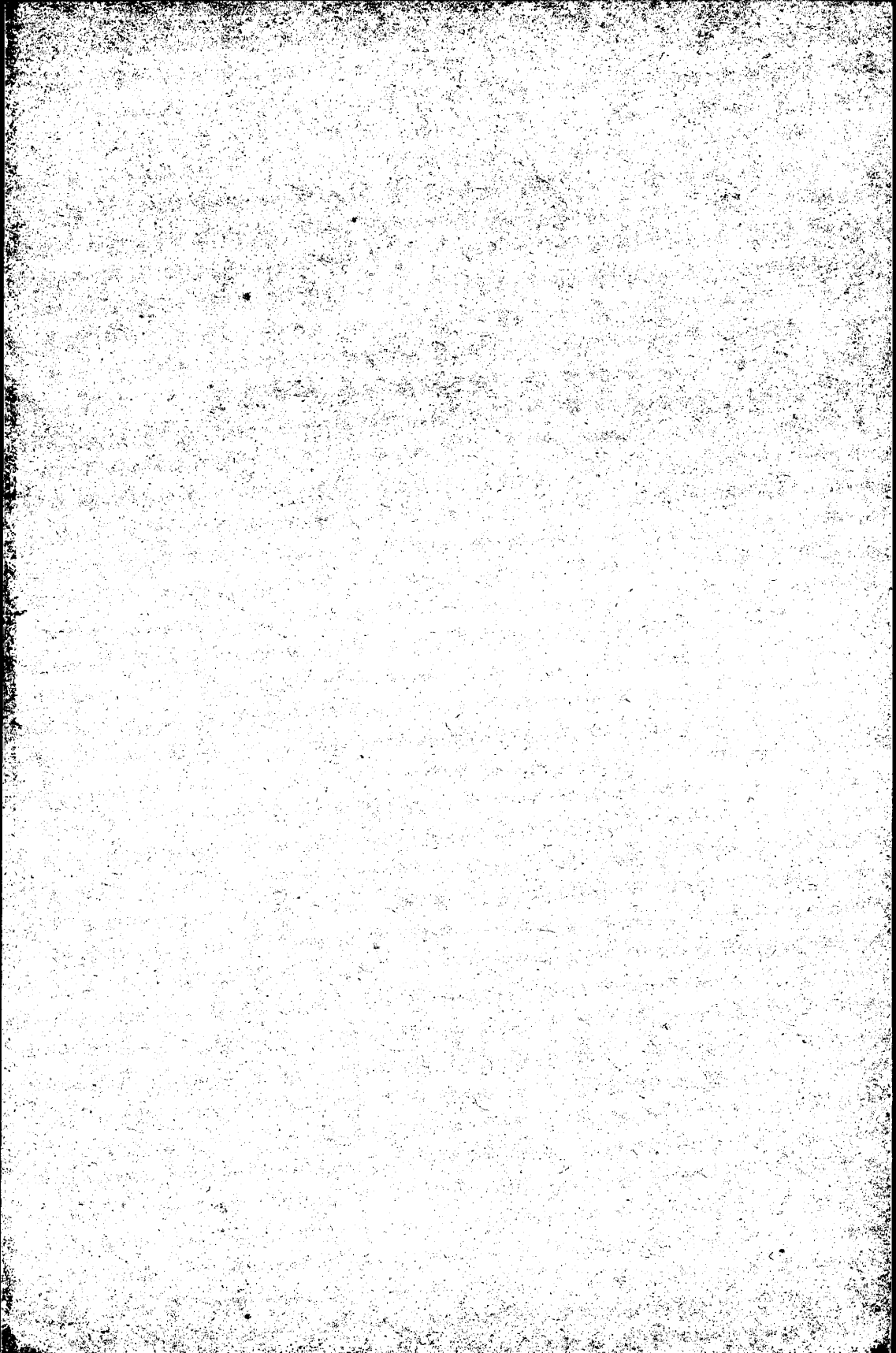
Amint hallgattuk sorra a műsor számait, az volt a legmélyebb benyomásunk, hogy mint egykor, úgy ma is ott fut ujjaink közt a magyar kultúra egyik főfonala. Nemcsak az alkotó szellem magas rangja, ereje és termékenysége, de az a képessége is a régi, hogy minden pillanatban kész megújító mélységekbe szállani alá, félelem nélkül szembenézni az emberi világ új kérdéseivel és fáradhatatlan éberséggel megkeresni rájuk a feleletet az ősi igazságok alapján. A hang változik, a gesztusok újak talán. Mindez a termékeny frissesség, az élő hajlékonyság jele. De a magatartás végső magva örök, változhatatlan.

A protestáns életmagatartásnak két dialektikai sarkpontja, amely a maga sajátosságában egyáltalában lehetővé teszi, nyilatkozott meg Ravasz László és Makkai Sándor előadásában. A szellemi funkciók immanens értékének, a szépség, jóság, igazság önértékének elismerése az egyik sarkpont. Ez az értelme annak, amikor Ravasz az igazi protestáns magatartásnak az irodalomban a tiszta irodalmiságot vallja. A másik sarkpontja az a meggyőződés, hogy mindezek felett, az emberi ráció felett is van „feljebbvaló dolog“. Ezt a meggyőződést juttatta kifejezésre Makkai Sándor.

De a protestáns magatartáshoz tartozik még valami. Az, hogy nem tér ki az élet elől megvetéssel, hanem feladatot lát e földi létben is a maga számára: a megszentelés feladatát. Ez a mély és gyötrő életkomolyság a távoli isteni szentség árnyékában szólott hozzánk ezen az estén is, nemcsak a régi kórusok és orgonafugák hangjaiban, hanem költőink (Reményik Sándor, Áprily Lajos, Jékely Zoltán, Képes Géza, Weöres Sándor) verseiben is. Úgy látszik, a legfiatalabbak példája is arra tanít, hogy ez az eleven, buzgó forrás ma sem apadt el.

Nem, a protestáns szárazság és rétorizmus legendája, — ha ugyan még van, aki hisz benne, nyom nélkül oszlohatott szét ezen az estén. Az életnek és szellemnek, — a logosznak, mely az Irás szerint kezdetben vala, — az élet szellemének meleg, termékeny lehellete áradt a teremben.

Joó Tibor

SYLVESTER RT.
BUDAPEST, XIV.,
HERMINA-UT 87. 82.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TARSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

MAKKAI SÁNDOR: Nézők és látók.
RÉVÉSZ IMRE: Castello és Kálvin hamis és igazi arca.
BERNÁT ISTVAN: A hit diadala felé.
KEMÉNY LAJOS: † D. Geduly Henrik.
PATAY PÁL: A szolgálat hőse.
DÓCZY JENŐ: Egy költészettani óra a geszti kerti lakban.
PAYR SÁNDOR: Az elveszett Csepregi Graduál.
MURAKÖZY GYULA: Szeptemberi vízió (vers).
MARCONNAY TIBOR: Még egyszer utolszor (vers).

KRITIKAI SZEMLE.

XLVI. évf. 3. sz.

1937. március.

Ára 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

IFJ. DR. SZABÓ ALADÁR: Kálvin és a kálvinizmus	— — — —	136
DR. INCZE GABOR: Baksay Sándor	— — — —	140
MURAKÖZY GYULA: Bereczky Albert: Boldogok	— — — —	143
KERECSENYI DEZSŐ: Horváth János egyetemi előadásából	— — — —	145
BODOR ALADÁR: Berde Mária: Tüzes kemence	— — — —	147
SZABÓ RICHARD: Balázs Ferenc: Zöld árvíz	— — — —	149
DR. KÓNYA SANDOR: Nagyiványi Zoltán: Moszkvai lányok	— —	151
MUZSNAI ÁGNES: Lagerlöf Zelma: Amikor én kislány voltam	— —	152
SZILÁDY ZOLTÁN: Kovách Imre: Magyar megújulás felé. — Sőregi János: A Debreceni Déri-Múzeum Évkönyve 1935—36. — Csuray Károly: A magyarság mint faj és nemzet	— — — —	153
HAMVAS JÓZSEF: Gyökössy Endre: Vasárnapok, hétköznapok	— —	154
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	— — — —	155
A. TÓTH SANDOR: Képzőművészeti Szemle	— — — —	158

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Aprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsanna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Választmányi- és közgyűlés
1937 április 15-én d. u. $\frac{1}{2}$ 6 órakor
a Ráday-teremben
(Budapest, IX., Ráday-utca 28. szám)

Tárgy :
zárszámadás 1936-ról, — folyó ügyek.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányának tagjai
1936. dec. 1-én :

Aprily Lajos igazgató
Balogh Jenő v. b. t. t.
Bancsó Antal ny. ev. theol. t.
Bartók György egyet. tanár
Bánffy Miklós v. min.
Benedek Zsolt főtanácsos
Bernát István, a Magyar Nemzeti
Bank alelnöke
Bruckner Győző egyet. tan.
Budai Gergely ref. theol. tan.
Czeplődy Sándor ref. lelk.
Czinke István ref. püspök
Csikesz Sándor egyet. tan.
Deák János egyet. tan.
Dezső Gyula jogak. dékán
Mágoesi Dietz Sándor egyet. tan.
Duszik Lajos ev. lelkész
Domanovszky Sándor egyet. tan.
Erdős József egyet. tan.
Gratz Gusztáv v. min.
Gyökössy Endre MÁV osztályvezető
Imre Sándor ny. államtitkár
Isoz Kálmán főtitkár
Karácsony Sándor tanár
Kállay Kálmán egyet. tan.
Kemény Lajos ev. lelkész
Kiss Jenő ev. theol. tan.
Kiss Ferenc egyet. tan.
Kolosváry Bálint egy. tan.
Kovács Sándor ev. püspök
Kovács J. István ny. államtitkár
Maday Gyula c. főigazgató
Magossy Sándor ev. lelkész
Makkai Sándor egyet. tan.
Maklár Károly ref. püspök
Marton János theol. tan.
Mátyás Ernő theol. tan.

Melich János egyet. tan.
Mikler Károly jogakad. tan.
Mitrovics Gyula egyet. tan.
Muraközy Gyula ref. lelkész
Németh Károly ev. lelkész
Némethy Károly v. b. t. t.
Osztróluczky Miklós
B. Papp István theol. tan.
Papp Ferenc igazgató
Payr Sándor egyet. tan.
Podmaniczky Pál br. egyet. tan.
Prónay Dezső br.
Pröhle Károly egyet. tan.
Pröhle Vilmos egyet. tan.
Raffay Sándor ev. püspök
Révész Imre egyet. tan.
Schneller István egyet. tan.
Soltész Elemér tábori püspök
Szabó Aladár ref. lelkész
Szabó Imre ref. esperes
S. Szabó József főgimm. igazgató
Szász Károly v. b. t. t.
Szlávik Mátyás ny. theol. tan.
Sztehló Kornél
Tankó Béla egyet. tan.
Tolnay Vilmos egyet. tan.
Tóth Lajos igazgató
Turóczy Zoltán ev. lelkész
Zsigmond Ferenc egyet. tan.
Vasady Béla egyet. tan.
Victor János ref. lelkész
Erdős Károly egyet. tan.
Mályusz Elemér egyet. tan.
Pongrácz József theol. tan.
Ravasz Árpád ny. főigazgató
Varga Zsigmond egyet. tan.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

Házi Kincstár

3. Szaboleska M.: Ahítat, szeretet.	2:30
4. Sheldon: Az Ő nyomdokain.	2:50
5. Kenessey B.: Női jellemképek.	—40
7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.	— — — — 2:30
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.	2:30
9. Opzoomer: A vallás gyümölcse.	—40
10. Pfenningdorf: Hit és szabadság.	2:30
11. Thomas: Az evang. és szociálizm.	2:30
12. Szabó A.: Külmissziói kalauz.	—40
13. B. Papp I.: A belmisszió hősei.	2:30
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.	2:30
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)	2 50
16. Szóts F.: A vallás élete.	— — 2:30
A Házi Kincstár ára: Díszes vászonkötésben	— — — 2:50
A 3—8. kötet csak fűzve, a 9—16. kötve is kapható.	
Bernát István: Két optimista apostol	— — — — —20
Emlékezés Kálvinról. Írták többen.	8 ^o — — — — 2.—
Hastings: Van Isten	— — — — 1.—
Egyháztört. Adattár II—IX. à	— 3.—
Egyháztört. Ad. X. à	— — — 2.—
Egyháztört. Ad. XI—XIV.	— — 4.—
" " XV	— — — 6.—
Fejes I.: A prot. egyház feladata	—20
Kenessey B.: Károli emlékkönyv	1—
Kiss: Török Pál élete	— — — — 3.—

Koszorú-füzetek.

Vallásos iratok, számonként	— —.06
Makkai Sándor: Erdélyi ref. problémák	— — — — —.24
Maszyk E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II.	4.—
Mókos Gy.: Hercegszöllősi kánonok hasonmás kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal	— — — — — 10.—
Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre	2.—
Polner Ödön: Deák F. egyházpolitikája	— — — — —.30
Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható (1921—23 szünetelt): I. 1889.	— — — — — 2.—
1892—1893. à	— — — — — 4.—
1894—1898. és 1903—1917. à	— — — 6.—
1919—1932., füzetenként à	— — —.80
Reményik Sándor: Kenyér helyett (Versek)	— — — — — 2.—
Révész I. munk. a pápens korából	1.50
Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez	— — — — 1.30
Tíz arckép	— — — — — 2.40
Zoványi J.: Magyar prot egyháztörténeli monografiák	— — — 2.30
Két ifjúsági irat (míg a készlet tart): Raffay Sándor: Fénysugarak. 6—12 éves gyermekeknek	— — —.40
Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 ifjaknak	— — — —.40
Vallásérkölcsei felolvasások	— — —.80
Vallásügyi Tárgyalások II—III. à	3.—
Vallásügyi Tárgyalások IV. à	— 5.—

Nézők és látók

Ha valaki komolyan beletekint a tudomány módszereibe és eredményeibe, akár a természettudomány, akár a szellemtudomány terén, ámulva és megdöbbenve kell látnia, hogy a világon és az életben semmi sem olyan, amilyennek a naív, tanulatlan szem látja. Maga a szem is, amelyből annyi édes és félelmes titkot olvas ki a szeretet vagy a gyűlölet, a tudomány szerszámai alatt nem a „lélek tükre“ többé, hanem hártványok, nedvek, sejtek, véregek, rostok és pálcikák bonyolult, de üres szövődéke. Mi minden mást tud elmondani a természettudomány arról a gyönyörű tölgfáról, melynek koronája alatt önfelédten álmodoznak az ifjú szerelmesek, hát még a lélektan arról a folyamatról, mely eközben végbemegy bennük s amelyet ők esupa fennkölt idealizmusnak hisznek?

A tudomány által felfedezett valóság nemcsak hogy nem olyan egyszerű, hanem egészen más is, mint a látszat. Kifelé és befelé, a nagyban és a kicsinyben egyaránt végtelen és amint ez a végtelensége lépésről-lépésre feltárul a tudomány szeme előtt, íme tele van fenyegető titokzatossággal, veszedelemmel, borzalommal és halállal. Nem hiába sujtotta Isten halállal a tudás fájának megrablását, mert a tudomány belenézése a dolgok mélyébe óriási, elbírhatatlan méretekben tette számunkra valósággá a változást, romlást, felbomlást, az örökké munkálkodó halált. A tudománynak ezer és ezer részletből, szempontból összeálló, de egyetlen végeredménye van: Memento mori!

Tudom, hogy mi erre az ellérvetés: a tudomány nemcsak a halál hiteles igazolója, hanem a halál ellen való küzdelem hatalmas megszervezője és irányítója is. Hiszen ő hozta létre a civilizációt és a kultúrát, melyek az ember biztosítékai és menedékei az elmúlás ellen. Nem akarom azt mondani, hogy az orvosság rosszabb a betegségnél, ehelyett csak arra akarok rámutatni, hogy a félelemteljes valóság felfedezője és magyarázója szinte korlátlan hitelét arra alapozta, hogy az ő látása objektív, amit feltár, az tény, amit magyaráz, az kényszerű igazság, melyhez alkalmazkodni kell, különben az emberi lét az esztelenség örvényébe fullad. Tehát azért kell jog, mert az objektív látás szerint minden ember farkasa a másiknak, azért kell technikai civilizáció, mert a tudomány kétségtelen megállapítása szerint az élet lényege a kegyetlen létharc, azért kell szellemi kultúra, mert az ember természete szerint semmiféle igazságot és erkölcsöt nem respektál s minden tükröt összetör, ami szépséget sugározna reá. De kérdem: mi természetesebb, mint az, hogy a valóság tudományosan tisztázott

lényege, a halál törvénye erősebbnek bizonyul az eléje állított értelmi gátaknál s jogból, civilizációból, erkölcsből fegyvert kovácsol és ad a népek kezébe, hogy egymást öljék és pusztítsák?

Mihelyt a halál félelmétől reszkető emberiség reabízta magát erre az egyedül objektív szemre, hogy helyette lásson, elismerte azt is, hogy aki lát, az parancsol, kezében tartja és megszabja az egyének, nemzetek, egész korok sorsát. Az emberiség vezérei a tudomány látására hivatkozva parancsolják a tömegre a maguk akaratát. De ebben az akaratban csak a tudományosan megszervezett és ezáltal megezerszerezett erejű halál érvényesül.

Ki tagadná, hogy a tudomány szeme, amely olyan hosszú évszázadokon át, olyan fáradhatatlanul nézett az élet mélyébe, sokmindent meg is látott? Ezt ostobaság volna tagadni. A sokminden azonban sokszor kevesebb az egynél, az igazságnál, az egyedül szükségesnél.

A tudomány áttörte a naív és egyszerű látszat burkát s azt mondta: íme látok, ez a valóság titka! De nagy kérdés, hogy csak az egyszerű látszat van-e s nem a látszatok egész szövedéke, amely az élet titkait takarja? És vajjon az értelem elégséges-e arra, hogy ezt meglássa, felfedezze, magyarázza?

A haláltól a tudományhoz menekült és a tudomány által a halál karjaiba visszakergetett boldogtalan emberi lélek azt sikoltja: Nem elég!

Erre a sikoltásra adott örök visszhangot Krisztus szava, amit a vezérekhez kiáltott: „Ha vakok volnátok, nem volna bűnötök. Ámde ti azt mondjátok: látunk! Azért a ti bűnötök megmarad!“

Minden emberi rendszer, amely a világ és az élet kérdéseit csak az emberivel, az észszerűvel akarja megoldani, ebben az alapvető hiányosságban szenved. Hiszi és állítja, hogy lát, tehát vezethet is. Pedig csak néz, de nem lát!

A nézést egyedül az a mérték tudja látássá tenni, amely megállapítja és eldönti a dolgok rangsorát az emberre nézve. A pusztá emberiből ez a mérték hiányzik. Ez az oka a végzetes vakaságnak, mely által a vakok a világtalanokat vezetik a verem felé.

Az ész és a tudomány büszkesége, amint mondtuk, az ő objektivitásában van. Nem lehet nagyobb sérelmet vágni a tudomány szeme közé, mintha objektivitását vonjuk kétségbe. Krisztus ezt cselekedte. Halálra sértette a humánomot. „Ítélet végett jöttem én a világra, hogy akik látnak, vakok legyenek“ (János ev. 9. r. 39. v.). Vakmerő és forradalmi kinyilatkoztatás ez, örökre „botránkozás és bolondság“ a néző vakoknak, akik azt állítják, hogy látnak. Krisztus ítélete szerint az ember világlátása és életvezetése nem objektív, nem valóságos, nem igaz. Ebben az a halálos sértés foglaltatik, hogy minden, amiért az ember küzd, dolgo-

zik, öl, politizál, bűnöz és elkárhozik: hazugság, mértéktelen tévedés, sőt egyenesen öngyilkos esztelenség. Az emberiség az egész életét, lelkét, minden gondját odaadja olyan reményekért, amelyek Krisztus szemében jelentéktelenek, sőt szegényletesek és ostobák. Vérbe, bűnbe fullasztja magát abban a vak küzdelemben, melyet sötétségben folytat, olyan dolgokért, melyek Isten kegyelméből természetesen a kezében vannak: a földért, az élet anyagi javaiért, testi szükségieit, gazdasági feltételeiért. Túlértékeli, sőt istenné teszi azt, ami az igazi mérték szerint jelentőségében teljesen elenyészik az élet valódi értelme és tartalma mellett.

Ez a nézők vaksága, mely bűnné és kárhózzá lesz azért, mert csökönnyösen azt állítják, hogy látnak. Ítéletük, hogy ne lásanak, vakok legyenek, vakon pusztítsák el egymást és önmagukat.

Krisztusnak azonban van ítélete arra nézve is, „*hogy akik nem látnak, lássanak.*“ Arra nyitja fel a szemeket, hogy nemcsak emberi dolgok vannak, hanem csodálatosan isteni dolgok is, isteni élet, valóság, igazság. Krisztus a fényforrás, ki által a hit szeme egyszerre felnyílik arra az elválasztó, döntő különbségre, mely az emberi és az isteni valóság között van. Krisztus a lét objektivitásának tündöklő mértéke, mely a minimumra szorítja mindannak jelentőségét, ami a mai embernek maximum. Az anyagi kérdés többé már nem főgond, nem is kérdés, hanem természetesen adott alapfeltétele a lélek életének ebben a világban.

Mindezt hiába mondjuk a vakoknak, akik néznek, de nem látnak. Egészen más azonban a helyzet, ha ezt olyanok között mondjuk, akik keresztyéneknek vallják magukat. Itt ez ítéletté válik annak a keresztyénségnek számára, amelyik olyan könnyen megegyeztethetőnek tartja magát a világ szellemével. Ítélet, hogy ez a keresztyén világ a feje bubjáig bele van merülve a világ gondjába, néző, de nem látó vakságába. Ítélet politikusok, tudósok, vezérek felett, akik állítólag keresztyének és azt mondják: látunk.

A látás egészen más, mert Krisztus teljesen más, mint ez a világ és ez a keresztyén világ. A látó szem előtt az ember mindazon túl kezdődik, ahol ma bevégezni akar. Az ember reményeit nem lehet azzal a megszegyenítő vágyakozással azonosítani, ami ma fűti, tüzezi a világot. Krisztus isteni reményekre, örökkévaló igényekre, kilátásokra és ígéretre nyitotta fel vak szemeinket. Isteni nemzetség vagyunk.

Az „*emberi dolgok*“ legtökéletesebb gyakorlati megvalósulása, a bolsevista kommunizmus tajtékzik és őrjöng Krisztus ellen. Mi ez? Arra való ádáz kívánczóság, hogy kiszúrja a világ szemét. Krisztus a világ szeme! A kommunizmus is az ő ítélete alatt van és ítéletül szolgál ellenünk, ha vak létünkre azt állítjuk: lá-

tunk. Bartimeus, az a vak, akinek nevét méltán jegyezte fel a Szentírás, Krisztus kérdésére: „Mit akarsz, hogy cselekedjek veled?“, nem azt felelte: „hogyan nézzek“, hanem azt sikoltotta egész szívéből: „Uram, hogy lássak!“

Mivel bevallotta, hogy nem lát és hittel kereste a gyógyulást Krisztusnál, meghallgattatott. Ez a mi útunk is, hogy nézőkből látókká lehessünk.

Makkai Sándor

Szeptemberi vízió

Szeptemberi bágyadt este
Szolnok alatt a vonat
Bánatosan indult Pestre —
Vitt diákos álmokat;
Engemet és kis családom
Várt a pesti alkonyat.

Nyugaton a szemhatáron
A hunyó nap Pesthez ért.
Fáklyafény égett a fákön
— S nem tudom ma sem, miért:
A napnyugtát vízióknak
Láttam, s lángtengerbe vért,

Fellegekbe tűzoltókat
Láttam: roppant árnyakat,
Kik piros vérrel locsoltak...
S ím: egész Pest lángba kap,
S szétöml az égő tenger,
Hegy elolvad, gát szakad,
És millió rongyos ember
— Vagy csupán az esti fák —
Jajveszékel véres sebbel,
S kitárt karral mond imát.
Hahotáz a roppant tűzvész,
Hogy mindenkit sírni lát.

Iszonyú és gyönyörű, kész
Roppant festmény az égen, —

Mit lángokkal fest a művész
Sátán-keze hirtelen...
Szálló vonat ablakából
Megigézi két szemem.

S míg rohanva jő a távol,
Engem űz a gondolat,
És enyéim gondja vádol:
Mért hordozzák sorsomat?
Mért viszem a lángba őket?
Mért rohan a gyorsvonat
Szembe a véres jövőnek
A lángoló hegyekig,
Hol vezuv-tüzek ömölnek,
Hol követ adnak nekik,
És szemükbe kígyók csúsznak
S a zárt jövőt zörgetik?

...Felriaszt diákfiúknak
Nevetése valahol...
— Már az árnyak messze nyúltak,
S a tűztenger nincs sehol.
Szeptemberi csendes este
Napnyugatra ráhajol —

Igy megyünk vágatva Pestre.

Muraközy Gyula

Castellio és Kálvin hamis és igazi arcképe

Sis fur, sis nebulo, sycophanta et turpis adulter,
Calvinum ferias fulmine; magnus eris.

Gönczi István, a bibliafordító Károlyi Gáspár egyik utóda a gönci református lelkipásztorságban, meg nem nevezett szerzőtől idézi „Panharmonia“ c. műve előszavában (1599) ezt a distichont (értelme az, hogy: mindegy, tolvaj-e valaki vagy csaló, szoknya-hős-e vagy léha fráter; csak Kálvinnak essék neki és azzal már biztosította magának a nagyságot). Iszonyú elkeseredésről beszél ez a verszetet is, meg az is, amit Gönczi a saját mondanivalójaként még hozzáfűz. Kálvin ellen, ügymond, már életében is, annál inkább holta után, valóságos összeesküvés keletkezett; nemcsak a tanát támadták, hanem a személyét is; végeszakadatlan rágalma-akat szórtak rá s a helyzet már odáig fajult, hogy ha valamiféle tudákos alak tanult és eszes ember hírébe akar kerülni, egyebet se tegyen, csak Kálvinra rántson pennát, így ér leggyorsabban célhoz.

Kilencven esztendő telt le a genfi reformátor születése óta, amikor a jó Gönczi István nagy búsulással papírra vetette e sorokat, annak a nem közönséges olvasottsággal készült művének előszavában, amelyet Graver Albert lutheránus nagyőri, majd kassai rektor Kálvin elleni támadására (már a címe mindent megmond: *Bellum Joannis Calvini et Jesu Christi Nazareni*, 1597, 2. kiad. 1605) válaszul írt. Már az első Kálvin-centenárium küszöbén az volt tehát a helyzet, hogy a Kálvin *tanítása* a bármely eszmei arcvonalon álló ellenfeleit, sajnos, még a legközelebbi testvéreket is, a Kálvin *személye* elleni támadásra is ingerelte. A kettőnek egymástól el nem választása abban a korban mondhatni szabályszerű jelensége volt a theologiai, világnézeti vitatkozásoknak — még ma sem egészen ritka tünemény! — de Kálvinnal szemben ez a jelenség mégis egészen kivételes mértékben érvényesült. Azért-e, mert ővele szemben hamarabb kifogytak bármely frontbeli támadói a tárgyi érvekből, mint bárki mással szemben? — vagy azért, mert a reformátorok között senki sem folytatott olyan engesztelhetetlen harcot, mint ő, Róma mellett a renaissance-ból kiinduló szellemi és erkölcsi libertinizmus ellen is? — vagy talán azért, mert a reformátorok közül egyedül őneki sikerült tanításait az életbe is maradandólag átvinni s ez a tevékenysége még sokkal alkalmasabb volt mindenoldalú ellenszenvek kiváltására, mint teológiája? — ezt most nem dönthetjük el.

Ma már, amikor az idén 340-ik évfordulóját ülhethük a „Belum“ megjelenésének, a helyzet kétségtelenül sokat változott. Ma már talán végleg befellegzett az afféle „életrajzi adatoknak“, hogy Kálvin a nyilvános működését mint tettenért sodomita kezdette és vérbaiban, enyhébb változat szerint tetűkórságban halt meg.¹ Sem római, sem lutheri, sem szabadgondolkozó részről nem hiányzik újabban a genfi reformátorral és életművével szemben a megértőbb, tárgyilagosabb, legalábbis mérsékeltebb hangú állásfoglalás. Ezt már az 1909-i, annál inkább a tavalyi centenáriumi irodalma megmutatta a külföldön s kisebb mértékben idehaza is. Mindemellett még ma is eléggé feltűnő az az ideges, csaknem boszszús hang, amellyel a különféle hitvallási és világnézeti táborokban írni szokás róla. Római részről még ma is csak kivételszámba megy az Imbart de la Tour esodáló tisztelettel teljes és fényes eleganciájú történetírói bajvívása ellene; a szabály inkább az, amit a Magyar Kultúra adott a Kálvin-év alkalmából, hangban és tartalomban. A neolutheránizmus régiebb s újabb harcosainál is — akiknek (Preuss, Elert, Sasse stb.) írásait egyébként sokszor élvezet és épülés olvasni — azonnal felcsattan egy valóságos személyes ingerültségű hang, mihelyt Kálvin és tanítása szóba kerül. És még a semmiféle keresztyén dogmatikai és felekezeti szemponttól nem feszélyezett „szabadgondolkodás“ is — amelyet Kálvin a legutóbbi emberöltő során már mind kevésbé érdekelt — rögtön szemmel látható izgalomba esik, mihelyt felbukkan szemhatárán a reformátor sápadt aszkétaarca.

*

A legutóbbi csoportba tartozó Zweig Stefannál ez az izgalom egy kicsit mesterséges. Ő tulajdonképpen „álarcos könyvet“ írt Kálvinról.² A diktatúrák, még pedig elsősorban — azonnal felismerhetően — a hitlerizmus elleni haragját akarta amúgy istenigazában kiönteni s ezt a mai helyzetben úgy volt legkényelmesebb és irodalompolitikailag legkevésbé kockázatos végbevinnie, hogy a Hitler barna ingére a Kálvin fekete talárját adta rá s ezt porolta ki rettentő élvezettel. Az csak természetes, hogy a magyar olvasóközönséget is sietve, a német eredeti megjelenté után alig félévvel, már az 1936-ik Kálvin-év karácsonyára részeltetni kellett ebben a nem mindennapi csemegében: hadd épüljenek belőle a híres „magyar kálvinisták“, és hadd örvendjenek neki szép egyetértéssel a Loyola, a Servet meg a libertinizmus magyar szellemi örökösei, főként pedig a sorok közt olvasni tudó magyarországi hitlerellenes tábor!

¹ L. a Prot. Szemle 1914. évfolyamában „Kálvin-rágalmak“ c. cikkemet.

² „Harc egy gondolat ellen (Castellio és Calvin)“. Fordította Balassa József. Budapest, Rózsavölgyi.

Kálvin, a diktátor, Kálvin, az áruhás Hitler: ezzel a jóformán lapról-lapra szembeszökőbb beállítással áll vagy esik tehát a Zweig könyvének történelmi értéke. Szerintünk már itt eldőlt, mégpedig *nemlegesen*, vehető-e csak egy percig is komolyan történelmi szempontból ez az írásmű. Már csak azért sem vehető komolyan, mert a Zweig előadásából még az az egy, egyszerű és döntő tény sem tűnik ki világosan (sőt néhol mintha szántszándékkal volna homálybatakarva), hogy Kálvin egészen 1555-ig, tehát Genfben két részletben eltöltött összesen 25 esztendejéből 16 esztendőn át, nemcsak hogy nem volt mindenható diktátora a genfi államnak (ez különben később sem volt), hanem még száműzetéséből visszahívása után is jóformán évről-évre előlről kellett kezdenie a sisyphusi küzdelmet elveiért s azoknak az életbe átviteléért egy olyan belső ellenzékkel, amely 1555-ig folyvást erősödőben volt s amelynek egyre növekvő dühe miatt a reformátornak nemesak állása, de élete is akárhányszor kockán forgott. Már pedig Kálvinnak Castellióval, majd Servettel való összeütközése s az utóbbinak gyászos emlékű pöre és kivégzése 1542—1553 közé esik! A világtörténetnek mégis csak egyedülállóan furcsa diktátora az, akinek 12 esztendőn keresztül egy folyvást növekvő hatalmú ellenzéke van, akinek a munkásságát ez az ellenzék jóformán egy napról a másra teljesen megbéníthatja, de mindenesetre állandóan köti a kerekét — és aki *ez alatt* mégis teljes hatalommal intézkedik, kénye-kedve szerint vesz üldözőbe és foszt meg állásuktól hozzá alkalmazkodni nem akaró független szellemű tudósokat s juttatja kőpadra, vérpadra, máglyára tanának vagy inkább személyének gyűlölt ellenfeleit.

Zweig könyvéből egy ilyen különös, páratlan diktátorral ismerkedik meg az olvasó. Aki e kérdések felől csak némileg is tájékozva van más, kevésbé zavaros forrásokból, az persze csak mosolyog vagy bosszankodik ezen az együgyűen hamis beállításon. De még a teljesen tájékozatlan olvasójának is — ha egyébként gondolkozni szokott — szöveget üthet a fejébe, amikor olyanokat olvas, hogy pl. az állítólagos diktátor „bármily hevesen unszolta is a magisztrátust, a tanácsurak mégsem voltak hajlandók a kívánt eretnekítéletet kimondani“ Bolsecre (139. lap); vagy olvas rémeséket arról, hogy a Kálvin diktátori befolyása, egy kitűnő kémszervezet segítségével, a genfi állam határain túl is, az egész protestáns Svájcra, sőt még messzebb kiterjedt, vagy legalább állandó erőlködéssel kiterjedni igyekezett (102—103., 121. stb. lapok) — és azután azt hallja, hogy sem a Servet kivégzése, sem a Castellióval fennforgott ellentétek ügyében nem kapott olyan támogatást Kálvin a svájci szövetség többi református kisállamaitól, amelyet várt volna. De persze, a tájékozatlan olvasónak ezen nem szabad sokáig törnie a fejét, miután ellenmondást nem tűró hangon, a töké-

letes jólétesültség pózában, sőt a nagylelkű tárgyilagosság fehér tógájában megmagyarázza neki Zweig, hogy Kálvin ugyan egyé-
nileg kétségtelenül a legtisztább vallásos akaratától vezetett legbe-
csületesebb igyekezetű ember volt, de azért szent célja érdekében
pillanatnyi habozás nélkül hazudott, hamisított, gyilkolt. A sza-
badság mindenféle formájának vége van Genfben, mióta oda be-
tette a lábát (34. l.); embergyűlölő, aki szerint az ember Istennek
rosszul sikerült tákolmánya (62. l.); Servetet egyes-egyedül az ő
despotizmusa taszítja máglyára (160. l.); fékezhetetlen uralomvágya
országokon és tengereken(!!) túl hat (255. l.).

Ahány szó, annyi valótlanág. Tudatlanság és rosszindulat
egybeszakadó forrásaiból táplálkozó valótlanág. Ha valamennyi
hasonlat részletét fel akarnók a könyvnek sorolni, cikkünk ezt az
egész Szemle-számot megtöltené. De bizonyára lesznek lelkek, akik
ezt a tisztátalan forrásvizet élvezettel fogják szüröcsölni, vagy
legalább hajlandók lesznek elhinni, hogy a Kálvin élete és mun-
kássága talaján nem is fakadhat föl ennél tisztább forrásvíz.
Hogyne, mikor ezt Zweig Stefan, a világhírű író mondja! Ő pedig
már csak élhet annyi „művészi szabadsággal“ — éppen azzal a
Kálvinnal (és Hitlerrel) szemben, akiknek legkevésbé épp a „mű-
vészi szabadság“ (értsd: az erotikum) letiprását tudja megbocsá-
tani — hogy holmi aprószeres dolgokról ne vegyen tudomást. Mit
tartozik az órá pl., mi volt a Kálvin presbiteriuma, az ú. n. kon-
zisztórium (ő valami affélét képzel, hogy abban „jövendelő ál-
lást“ lehetett kapni! (96. l.). Neki azt sem kötelessége tudni, mit
akart tulajdonképpen Kálvin Genfben megteremteni (szerinte „vé-
tek és bűn nélküli új Jeruzsálemet“ 48. l. — mintha münsteri ana-
baptista próféta lett volna!). Mit érdekli az őt, miben áll a Szent-
háromság tana (szerinte „hármás egymás fölé rendeltség“-ben
109. l.). Avagy tartozik ő pontosan tudni, mikor kezdődik a protes-
tantizmusban az eretnekek kivégzése? (nem Servettel, ahogy ő cél-
zatának megfelelően szemrebbenés nélkül állítja 150. l., hanem ne-
gyedszázaddal előbb, az anabaptisták és egyéb rajongók üldözése
következtében, amikor Kálvin közéletileg még sehol sincs!). Mind-
ezt, és még számos hasonló kicsiséget (pl. hogy a Kálvin apja
„érseki adószedő“ volt, hogy Zurkinden-Zerkintes Miklós, a berni
államtitkár „egy kis ismeretlen íródeák“ volt, stb. stb.) egyszer-
rűen nem illik felróni egy olyan nagy írónak, mint Zweig. Hiszen
mindez legföljebb annyit bizonyít, hogy nem ért rá szegény min-
den aprólékos részletében végigtanulmányozni azt a kérdést,
amelyről egy 266 lapra terjedő könyvet írt — hogy, „művészi sza-
badságával“ élve, geniális hirtelenséggel, harmad-negyedkétből
(s még hozzá milyen kezekből!) szedegette össze a kérdéstről való
ismereteit, amelyek úgysem arra kellettek neki, hogy megtudja

Révész Imre: Castellio és Kálvin hamis és igazi arcképe

és másoknak is megmutassa, ki és mi volt a valódi Kálvin és a valódi Castellio. Hanem egészen másra.

*

A valóságos Kálvin, igenis, „nyomorult teremtmény“ volt. Maga mondotta magát annak a halálos ágyán, de azelőtt is sokszor. Voltak bűnei, nem is kicsinyek: maga sem tagadta, csak azt mondotta, szintén a halálos ágyán, hogy a bűneiben sohasem gyönyörködött. Határtalanul, betegesen érzékeny volt és szenvedélyesen tudott gyűlölni. Talán mindenkinél jobban beléesett Isten harcosainak ama legnagyobb kísértésébe, hogy maradék nélkül a maguk ügyének tekintik Istenük ügyét s ennek természetes visszajaként Isten ellenségeiként kezelik a maguk ellenségeit. Mindezt kár tagadni és mentegetni — kár elsősorban éppen a református hitvallás embereinek. El kell ismerni, hogy bármennyire tudta egyébként fegyelmezni magát, a kor egyetemes, sötét tévedése mellett személyes szenvedélye is segített borzalmasabbá tenni a Servet-tragédiát. Meg kell vallani, hogy minden alázatossága mellett is némely tanításairól végletes makacssággal, alaptalanul gondolta és állította, hogy azok éppen úgy, ahogy ő megfogalmazta, száz százalékig egyeznek Isten igéjével. Meg kell állapítani, hogy éppen Castellióval szemben is, nem ugyan eleitől fogva, de viszonyuk elmérgesedése után nem egy ponton igazságtalan és kíméletlen volt, az eszközökben sem nagyon válogatott. Soli Deo Gloria! A legjobbat, a leginkább időállót tagadnók és hazudtolnók meg Kálvinban, ha késhegyig menő védőügyvédjeinek állnánk be s elfelejtjenők, hogy benne és nála *egyedül* az a fontos, amit tanított, pontosabban: ami tanításában az Isten tiszta igéjének megismerésére és megértésére maradandólag képes segíteni.

Ez a valóságos Kálvin. De hát a valóságos Castellio?

Jelentékeny tudós, aki a maga vérbeli humanista szellemeiségéért, önfeláldozó idealizmusáért, a kora előtt végképen népszerűtlen s mindenképpen gyanús lelkiismereti és gondolatszabadság melletti bátor kiállásáért minden rokonszenvet megérdemel.¹ Eszményeiért tudott szegényül élni és törhetetlen jövőbenézéssel szegényül, korán felőrlődve meghalni, népes családot hagyva maga után, amelynek fenntartásáért vállalt nemcsak sokoldalú szellemi tevékenységet, de még fizikai munkát is. Ha csak ennyit tudnánk róla — és a Zweig könyvéből csak ennyit tudunk meg, persze megfelelő túlzásokkal jól kiszínezve és olesó szentimentalizmus-

¹ E szempontból legnevezetesebb a „Traité des hérétiques“ c. műve, melyet talán másokkal együtt írt Bellius Márton álnév alatt. Ennek új kiadását ismertettem a Prot. Szemle 1915. évi folyamában.

bal bőven föleresztve —, akkor valóban minden emberi érzésből kivetkőzöttnek kellene tekintenünk azt a Kálvint, aki egy ilyen embert puskavégre vett és évtizedeken át üldözött.

Itt azonban Zweig egy régi, egyszerű és bevált módszerhez folyamodik: az egészen vagy félig elhallgatás módszeréhez.

Teljesen elhallgatja a Castellio jellemének két igen kiemelkedő vonását: a civakodó természetet és a gögösséggig túltengő önérzetet. Alig került Genfbe, a saját rokonaival anyagi ügyek körül olyan botrányos civódást vitt véghez, hogy Kálvinnak — aki őt sokáig lelki gyermekének tekintette — magának kellett békéltetésre közbelépnie. A nem mindennapi tudását és képességeit felettébb túlbecsülő önérzete pedig akkora volt, hogy azt később maga nyilvánosan elismerte (a Kálvin elleni Defenziójában, 1613-i gouda-i kiadás 355—356. l.: „*superbum fuisse fateor, et doleo, et pudet*“). Ez a túltengő önérzet volt az oka annak, hogy személyében érezte magát sértve, amikor Kálvin tárgyilagos nyelvi kifogásokat tett készülő bibliafordítása ellen. Genfből nem azért kellett távoznia, mert Kálvinnal némely másodrendű filológiai, teológiai és bibliakritikai kérdésekben nem értett egyet, hanem azért, mert veszekedő és önigazságát a legigaztalanabbul érvényesíteni akaró természetével nyilvános botrányt csinált. Kálvin azonban, aki állítólag elüldözte, még ekkor is olyan távozási bizonyítványt adott neki, amelyet csak a szeretet és a becsülés diktálhatott. Ennek ellenére Kálvint később a Servet-ügyből kifolyólag, hamisítástól és rágalmazástól sem riadva vissza, rútol megtámadta s midőn az vele szemben érthető ingerültséggel, sem a szavakat, sem az eszközöket nem nagyon keresgélve védekezett, valami különös kedvteléssel játszott meg vele szemben a mártírt. Az igazság nagy fanatikusa ama kevesek közé tartozott, akik tudtak a Bázelen álnév alatt lappangó, szellemtörténetileg igen érdekes, de *jellemtelen és erkölcsstelen* rajongó anabaptista Joris Dávid kilétéről s viselt dolgairól s előmozdították azt, hogy ez a világ szemébe éveken át port hinthetett. Az eretnekek nagy védelmezője pedig maga is azon a véleményen volt, hogy az istentelenséget halállal kell büntetni. Szóval: egyáltalán nem volt az a csudaszelíd és alázatos mártírlélek, az a félelem és gáncs nélküli lovag, az a korát minden tekintetben annyira megelőző eszmehős, aminek őt Zweig, célzata érdekében feltünteteti, fölényes biztossággal kezelve az elhallgatás, vagy ahol ez nem lehetséges: az elferdítés módszerét. Ám Zweignak minden képzelhető fényt rá kell raknia a Castellio Sebestyén alakjára, azért, mert így annál előnyösebben és visszataszítóbban sötét maradhat Kálvin János, vagyis az ő maszkjában lappangó Hitler Adolf.

A jámbor olvasó ezek után egészen természetesen még csak meg sem sejti a Castellio és Kálvin közti ellentét legmélyebb szel-

lemi gyökerét. Pedig ez igen világosan megtetszik Castelliónak csak abból az egyetlen nyilatkozatából is, amellyel az igazságot így határozza meg: *Veritas est dicere quae sentias, etiam si erres*, az igazság abban áll, hogy megmondd amit gondolsz akkor is, ha tévedsz. Zweig is tud Castelliónak erről a nevezetes mondásáról (210. l.), de persze a nélkül idézi, hogy észrevételné, mi minden fordul meg ezen a merőben *szubjektív* igazságfogalmon. Ez kizár minden kijelentéshitet, kizárja még a lehetőségét is az objektív igazságnak, kizárja az Ige föltétlen tekintélyét és Isten föltétlen uralmát — szóval mindazt, ami a Kálvin számára élet és halál, becsület és üdvösség kérdése volt. *Ez a két ember sohasem találkozhattott egy nevezőn* — hiába volt a Castellio theologiai fejlődésének és kiindulópontja az Institutio! — mert Castellio racionalista volt, aki így beszélt: *Deus hoc est bonum, Christus et charitas, aki a Szentlelket „vis sive natura“-nak emlegette, aki az ész és az érzékek ítéletét hirdette döntőnek a teológiában is, és ennek következtében kérlelhetetlen harcot hirdetett a predestináció és a hit általi megigazulás tana ellen. Kálvin pedig abban a pillanatban megszűnt volna Kálvin lenni és elárulta volna küldetését, mihelyt csak egyetlen ponton is megszűnik ezekben a kérdésekben szöges ellentéte Castellióval.*

*

Castellio Sebestyént joggal számíthatjuk az ú. n. modern művelődés alapvetői közé, mert hiszen annak a tegnapi valaminek, amit a mai világnézeti parancsuralmak eljöttéig „modern művelődésnek“ neveztünk, kétségkívül az alapkövei közé tartozik az a gondolat — amely még a XVI. század lelkétől idegen volt s a XX.-étől megint kezd idegen lenni —: hogy vallási, világnézeti egyöntetűség jogi és fizikai hatalomeszközökkel ki nem kényszeríthető, hogy a lelkiismeret és a gondolkozás birodalma mind az egyházi, mind a világi politikumtól független terület. Sőt a nagyszerűen szókimondó, metszően éles tollú és logikájú bázeli tanárnak keresztyéni szempontból is van súlyos mondanivalója, mégpedig elsősorban éppen az evangéliumi protestantizmus számára. Sívító vészjelek az ő írásai minden olyan emberi kényelemszeretet és elbizakodottság, tehát bűn ellen, amely a tiszta tan, a helyes dogma sáncai mögé elhúzódva Krisztus egyszerű és elemi parancsainak érvényét függeszti fel önmagára nézve s Isten beszédét csak annyiban hajlandó engedelmesen meghallgatni, amennyiben az ő formuláival összevág. Castelliónak ez a szolgálata, noha ő maga végkép nem áll a reformáció evangéliumi alapján, *mégis komoly keresztyéni és reformátori szolgálat*, amelyre éppen a föltétlen kegyelmi vallásosság, az egyedül hit általi megigazulás emberei szorulnak rá elsősorban, az észvallás és az erköl-

csi idealizmus emberei részéről. Ezek vannak ugyanis arra hivatva, hogy amazokat folyvást nyugtalanítsák ezekkel a kérdésekkel: Bíztok-e ti annyira a mindenható Kegyelemben és annak Igéjében, amennyire mi az Ész és az Erkölc erejében? — tudtok-e ti annyira szeretni a Krisztus véréből megváltatva, amennyire mi tudunk, a Jézus emberi példáját követve? Persze, hogy megfordítva ugyanolyan jogosult a kérdések fölvetése és ugyanannyi szükség van a nyugtalanításra. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy mi az Isten világosan kijelentett akaratának mértéke alatt teljesen egyértékűnek tartjuk ezt a két vallási típust; de meggyőződésünk, hogy mivel mindkettőt emberek élik, mindkettő elfajulhat és eltorzulhat, s ez ellen a veszély ellen a reformatori típus képviselői számára a Castelliók részéről jövő kritika mindig kitűnő mementó.

Ezen túlmenőleg azonban nem vagyunk hajlandók Castelliót felmagasztalni. Nem Kálvinnak, hanem a nyilvánvaló történeti igazságnak rovására menne ez. A Zweig-féle dicsfényt sem azért kifogásoljuk hőse fején, mert ugyanakkor Kálvinra sár hull — hanem azért, mert ez a dics mesterséges fény, amely csak egészen felületes ismeretek és egészen vakmerő ferdítések segítségével tud nagynehezen felgyúlni.

*

Van Castelliónak egy sikerült, kedves és évszázadokon át népszerű valláspedagógiai könyve, a *Dialogorum Sacrorum Libri Quatuor*. Nem egyéb ez, mint a Biblia (az egész Szentírás, nem pedig, ahogy Zweig tudni véli, csak az Ószövetség) dramatizálásra legalkalmasabb fejezeteinek párbeszédekben való feldolgozása, finom latinsággal, a már érettebb gyermeki elméhez alkalmazkodó színvonalon. Egyszerre lehetett belőle tanulni igen jól megrögződő, szemléletes, élettől lüktető bibliaismeretet, meg klaszikus latinnyelvi gyakorlatot. Ezért — éppúgy, mint az Erasmus colloquiumai — szerzőjének vallási álláspontjára tekintet nélkül, közkedveltségnek örvendett a protestáns iskolákban Európaszerte. Hazánkban is többször kiadták, az evangélikusok Lőcsén 1641-ben s valószínűleg elsősorban az ő szükségleteikre készült az 1791-i kassai és az 1791-i pozsonyi, teljesen azonos Landerer-féle kiadás is. De a reformátusok szintén kiadták, mégpedig éppen Debrecenben. És nagyon érdekes, hogy az 1748-i és 1758-i két első debreceni kiadás végén ott vannak azok a Castelliót dicsőítő latin versek is, amelyekben tanítványai siratják el a korán elhunyt és nagyon szeretett mestert mindjárt a halála (1563) után. E versek közt a leghosszabb (mely Cherlerus Pál elsterburgi studiosus művének mondja magát) életrajzi vonatkozású, és ebben olvasható a Castellio Genfből eltávozásáról ez a három sor:

Tandem cuiusdam quoniam mala structa timebat,
Cum quo religio non erat una sibi,
Suspectos linquit fines et limen avarum...

(Végre, minthogy félt *valakinek* — akivel nem volt egy a vallása — áskálódásaitól, otthagya azt a helyet, ahol nem érezhette magát biztonságban és ahol oly szűkmarkúan bántak vele).

A debreceni nyomdára a XVIII. század közepén még éberén és erősen vigyázó egyházi és világi hatóságnak (a kettő valójában még akkor is egy volt) a figyelmét, úgy látszik, több mint egy évtizedig elkerülte ez a Kálvin elleni rejtett mérges szúrás — vagy hogy már akkor is volt e hatóság vagy az iskolák emberei közt olyan, aki észrevette ugyan, de titokban helyeselt neki? — Azonban a harmadik, 1766-i debreceni kiadás elkövetkeztekor valaki mégis felhívhatta a dologra az illetékesek figyelmét, mert ez a kiadás már úgy jelent meg, hogy a végéről elmaradt minden dicsőítő verzeset s velük ez a három sor is — magyar református célra készült sajtótermékben talán a legelső olyan Kálvin-ellenes nyilatkozat, amely már a reformátor *személyét* kezdi ki (tanításainak egyes nem fundamentomos pontjai ellen már Méliusz óta hangzott fel magyar református körökben kritika), mégpedig kikezdi a reformátor személyét ugyanazzal a teljesen valótlan állítással, amelyet a vers keletkezése után több mint negyedfélszázaddal Zweig is hűségesen utánamond: hogy Castelliónak a Kálvin áskálódásai miatt nem volt Genfben maradása.

De a hálás és lelkes tanítvány e szűralatti kifakadásában mégis csak van egy nagy igazság: Castelliónak és Kálvinnak *csakugyan nem egy volt a vallása* s ezért nem lett volna becsületes dolog — ha egyáltalán lehetséges lett volna is — egy gyékényen sokáig megárujniok. Zweig könyvéből pedig éppen ez az igazság nem tűnik ki, holott — akár a Kálvin, akár a Castellio pártján — csak ennek az igazságnak a fényében állíthatni helyesen az egész kérdést. Máskülönben természetesen következik be az, ami itt bekövetkezett: Kálvinból démoni, torzalak lesz, Castellióból légius romantikus figura és — *csak egyedül Zweig marad meg Zweignak.*

Révész Imre

A hit diadala felé

Áttekintve a keresztyénség történetét, az utolsó ezredév alatt azt három nagy korszakra oszthatjuk. Az első a hitnek föltétlen uralmát mutatja, amikor a nyugati egyház élén álló pápa szinte szuverén módon uralkodik, a belé helyezett bizalomnál fogva, a nyugati népeken. Nemcsak egyházi dolgokban dönt, hanem a legmélyebbre belenyúl olyanokba is, amelyek ma az állam körébe vannak beosztva. Hűbéreket adományoz, koronák fölött rendelkezik és a vele szemben álló világi hatalmat a rendelkezésére álló eszközökkel letörni elég erős.

A pápa ezen tekintélyének gyöngülése a reformáció idejében válik nyilvánvalóvá, amikor vele szemben a protestantizmus önállóságra jut és kivonja magát a pápai hatalom alól. A bibliára támaszkodva nagyobb szabadságot akar biztosítani az egyéni elhatározásnak és az egyház szolgáinak kezéből, ha nem is nagyrészen, de sokban kiveszi a hatalmat. A protestantizmus alapján álló államok párhuzamosan fejlődnek azokkal, amelyek a szintén megreformált római egyház kebelében maradnak.

A protestantizmus sarkában azonban, sok tekintetben éppen a protestáns felfogás által támogatva, növekszik azoknak száma és ereje, akik a hittel szemben a tudásra támaszkodnak s lassanként szívós munkával és el nem sietett, de folytonos fejlődéssel a nyugati irányadó országokat elvezetik a francia enciklopédisták fejtegetéseihez, amelyek hatalmukba ejtik úgy a gondolkozó közép rétegeket, valamint az uralkodóknak az újdonság ingere által vonzott részét. Voltaire a XVIII. század második felében már azazal dicsekszik, hogy Genftől Párisig nem talált egyetlen hívőre sem és ezzel ünnepli az ő gondolatainak és törekvéseinek diadalát. Ez nem jelenti ugyan azt, hogy nem maradtak volna hívők, hanem legfeljebb azt, hogy Voltaire ezekhez nem jutott el, ezekkel nem érintkezett és ezeket figyelmen kívül volt hajlandó hagyni. Annnyiban igaza volt, hogy a vezető rétegek a kezükben lévő hatalommal eldöntötték az alsóbb rétegek sorsát is és hatalmukba ejtették jóformán mindazokat a feltörekvő elemeket, amelyek a divatos racionalizmus zászlója alatt remélték, hogy céljukhoz foghatnak jutni.

A racionalista felfogás uralkodott az egész XIX. századon keresztül. Ennek lényege az, hogy az egyéni tudást uralta és ezzel kapcsolatosan meg volt arról győződve, hogy az emberiségnek jobb jövőjét csakis így lehet elérni. Babonának bélyegezte mindazt, amit megfejteni nem bírt, tehát a vallást is. Így jutottunk el oda, hogy a vallásos emberek lenézésnek, sőt gúnynak tárgyává

lettek sokszor, hiszen tételeiket, hitüknek igazságait a logika és tudás fegyvereivel megvédeni nem egy esetben sikertelenül törekedtek. A hitnek meggyengült ereje mellett a racionalizmus csaknem korlátlan tekintélyévé vált a művelt világnak. A gondolkodók hivatkozhattak azokra a nagy találmányokra és felfedezésekre, melyeket ezúton az emberiség el tudott érni. Ezeknek súlyát és fontosságát tagadni dőreség volna. E század elejéről származó művekben összeállítva találjuk mindazt, amit az emberiség gazdasági, politikai, társadalmi téren elért. Érvényesült a demokratikus felfogás és kicsiny kezdetből a demokratikus hatalmak lassanként oda emelkedtek, hogy megdöntötték a legtöbb monarchiát. Proklamálták a népnek minél szélesebb körben biztosított jogait. Gazdasági téren egyes nemzeteknek vagyona és gazdagsága csaknem szédületes arányokban növekedett és nagyon jellemző, hogy ebben a tekintetben a katolikus népeket a protestáns országok másodsorba szorították le. A technikai találmányok bővebb dícséretre és fejtegetésre nem szorulnak reá. Társadalmi tekintetben azáltal, hogy megnyitották az érvényesülés útjait a legalsó rétegekből származó tehetségeknek is, szintén igen nagyok voltak a letűnt idők eredményei. Rá kell mutatnunk arra, hogy az eredmények által elkábítva, egyes országok, mint pl. Franciaország, nyíltan szakítottak a vallással és egyik miniszterelnöke, Viviani mérészen kijelentette, hogy sikerült azokat a fáklyákat, amelyek valaha a túlvilági létet meg-megvilágították, teljesen kioltani és nem is lesz emberi kéz, amely azokat újból meggyújthatja. Az ész istennőjét még a nagy forradalom idejében iktatták be — a vallási hagyományokban gazdag Notre Dame templomban — királyi székébe és Chaumette nagy beszédében kijelentette, hogy először történik az, hogy oly épületben, amely idáig a vallásos babona céljait szolgálta, az észnek fenséges szava hangzott el. Hegel szerint ezekben az időkben mindenki mélyen meg volt hatva az új idők szelleme által és valami lelki enthusiasmus ejtette hatalmába a világot.

Azonban, habár az a felfogás, melyet a XIX. század uralt — s amely annyira kedvezett egyrészt a felsőbb rétegek hiúságának, másrészt azonban a vagyoni emelkedés révén az alsóbb rétegek millióinak is, sok tekintetben kielégítette a vágyakozást, — örök érvényűnek látszott, kezdett bizonyos repedéseket mutatni. Alaposabb és mélyebbre ható vizsgálatok révén az objektíve gondolkodók és elfogulatlan kutatók eljutottak oda, hogy kijelölhették a tudás határait és reámutattak arra is, hogy ezeken túl még nagy, sőt döntő problémák várnak megoldásra, amihez a mai tudás elégtelen. Másrészről azonban éppen a gazdasági élet rendje annyira megbomlott, hogy a fékétvesztett gazdagodnivágyás kielégülésre nem talált és bekövetkezett a csodálatos és hihetetlennek

tartott állapot, hogy a gazdagság fokozódása mellett mind többen érzik magukat szegényeknek és olyan vagyoni eszközök birtokában, amelyek valaha a korlátoltabb igényeket bőven kielégítették volna, a szegénység és nyomorúság érzete fogja el őket, és miután semmi egyébben támasztékot és kivezető utat találni nem bírtak, sokan önként menekültek és menekülnek ma is a halálba. Nem érdektelen követni a kiábrándulás nyomait és felsorolni néhányat azon tények közül, amelyek révén épen a legmélyebbre látó egyének jutottak el odáig, hogy a tudás egymagában véve mennyire nem elég és mennyire képtelen a magasba röpdülő igényeket kielégíteni és megoldani azokat a problémákat, melyekhez az emberiség jobb jövője kötve van. A vázolt törekvéseknek legbuzgóbb hívei, ha nem elfogultak, kénytelenek bevallani, hogy a közelmúlt legsikeresebbnek ítélt eredményei sem voltak képesek az embereket sem jobbakká, sem boldogabbakká tenni. Ez igazában véve ezeknek a törekvéseknek a csődjét jelenti.

A nagy háború és még inkább az, ami utána következett, tele van keserű tapasztalatokkal és tanulságos eredményekkel. Az Isten kegyelméből való monarchiák összedültek, sőt a páriszkörnyéki békekötések okmányjaiban, melyek a legnagyobb gonddal őrködnek a győzők anyagi érdekein, Istennek neve egyszer sem fordult elő és jól mondta egy nálunk nemrég járt angol vendégünk, hogy bizony ennél a békekötésnél Krisztus nem volt jelen. Ez a régi szabadgondolkodásnak diadalát jelentette. Amikor dicsőségének csúcspontján állott, csodálatosképen akkor következett be a bukás.

A szabadságot hangoztatva, a szabadság kiterjesztésére törekedve, a szabadságot, mint minden baj gyógyítószerét odaálítva, megteremtette az újabb zsarnokságokat, melyek republikánus köpenyegben a központi hatalomnak az egyénnel szemben több jogosultságot adnak a szabadságok korlátozására, mint valaha a fejedelmek kezében volt. Ebben a tekintetben legyen szabad az Egyesült Államokra, Franciaországra és magára a Szovjetunióra hivatkozni. Ott van emellett a fasizmus, Hitler uralma, sőt az a mélyremenő állami beavatkozás is, mely Angliában észlelhető. Ezeknek a tényeknek a szemlélete vezette az igen nagyra-becsült délafrikai politikust, Smuts tábornokot arra a kijelentésre, hogy ma kevesebb az igazi szabadság a világon, mint valaha volt. Csodálatos változás következett be szemben azzal az imádattal, amelyet a fölvilágosultság iránt apáink éreztek.

Mai nap a tudás uralma ellen irányuló támadás általános — olvassuk egy kiváló angol tudományos folyóiratban.* Ami legnagyobb büszkeségünk volt — folytatja — el van ítélve. Ahelyett,

* Hibbert Journal. 1936. jan. 181. old. „Revolt against Reason.“

hogy a tudást és észet inádnák, az emberek kezdik dicsőíteni mindazt, ami ezekkel ellentétes, irracionális és ösztönszerű. Vér, erőszak, mithosz, faji jellegek, nemzeti érdekek, ezek ma az uralkodó jelszavak, melyekről azt állítják, hogy meg fogják oldani az új szociális és politikai rendszerek problémáit. Államok alakultak, melyeknek alapelve az, hogy az érzelmek irracionális ereje dönt és oly nekilendülések, melyek nemrégén még előítélet számba mentek, emelkednek erőben és megbecsülésben. Európa ezt a fordulatot — folytatja tovább forrásunk — meglepődéssel, de emellett talán szimpátiával is kíséri. Sokan azok közül, akik az ész és tudás táborában szerepet játszottak, kibontott zászlókkal pártolnak át az ész ellen lázadók seregéhez. Azok a gondolatok és eszmék, melyek az apákat és nagyapákat vezették, hidegen hagyják a fiatalságnak nem legértéktelenebb részét. Mintha kihült volna a régi láng ereje, az egykori igazságot kétségbevonják, fenségét legalább is kétségessé teszik.

Mussolini ismételtén mondta, hogy ő nem a fölvilágosult értelem követelményeit akarja megvalósítani. Célja a heroikus alkotniviágyás és amit Franciaország 1789-ben tett, azt megteszi ma Olaszország, új üzenetet és ígéretet hoz az emberiségnek. Ez egyenes ellentéte annak, ami a fölvilágosultságból folyt. Róma tehát ellentétbe jut Páris hagyományaival. Elveti a fölvilágosultság gondolatát, szabadságot és demokratikus kormányzatot. A fasiszták értelemfölötti erőben hisznek, a nemzet alkotóerejében és abban a vezérben, akit nem maguk választottak, hanem akit a sors kijelölt számukra. Ennek hivatása, hogy új formát adjon és új nemességet biztosítson a nemzetnek.

A fölvilágosultsággal szemben megindult harc még inkább kifejezésre jut az új Németország programjában. Hitler és hívei a vérnek döntő szerepére hivatkoznak. A nemzeti szocialista államban a választott faj vérmérséklete kell, hogy döntsön. Ez az érzelmek révén nyilvánul. Mindaz, ami nagy és alkotóerejű, az ösztönökben gyökerezik, az érzésekben és a vérben. A mozgalom oly ösztönökre támaszkodik, melyeket sem mérlegelni, sem megmérni nem lehet, amelyek nincsenek alávetve az értelem számításainak, sem a tudásnak: ezek a léleknek és a vérnek erői. A spekulatív okoskodás az élettől elszakadva meddő, alkotásra képtelen. A *Gloria Sanguinis* új eszménye azonban szemben áll az eddig uralt racionalista ideállal, amely az emberi fajegységet, a világot átkaroló emberiséget hirdette.

Azzal a felfogással, hogy mindez csak múló jelenség, szembe száll Bertrand, a francia akadémikus, aki szerint minden jel az ellenkezőre mutat. Ezt a felfogást támogatja az a tény, hogy a keresztényiség története is az irracionálizmus nagy erejét és hatását mutatja. Amikor a pogány szkeptikusok eljutottak odáig, hogy

kétségbeeséssel kérdezték sajátmaguktól, van-e egyáltalán igazság; száz és ezer ember esküdött fel a kinyilatkoztatott hitre, amely kizárta a tudás uralmát. A kinyilatkoztatott igazság nem bizonyítható. Abban csak hinni lehet. Ez az értelme annak a híres mondásnak „Credo quia absurdum“. Luther az ő vaskos naturalizmusával, amelyet itt visszaadni alig lehet, ítéli el az ész uralmát. Kálvin a predesztinációt hirdetve olyat állít, ami az ész követelményeinek egyenesen ellentmond. A vallásos érzelmeknek azon megmozdulása, amely napjainkban folyik, szintén ebben az irányban igyekszik magának utat vágni. Ami azonban leginkább meglephet bennünket, az, hogy az irracionális elemek az exakt tudományokban, fizika-, csillagászat és kémiában is kezdenek helyet foglalni. Tehát ott, ahol eddig a tudásnak és az észnek uralma megrendíthető nem volt. A meg nem változtatható természeti törvények uralmába vetett hit megrendült. Nagy tekintélyű tudósok jelentik ki, hogy maguk részéről kételkednek abban, vajjon a tudás törvényei eldönthetik-e a természet-tudományok problémáit. A meg nem érthető problémáknak a száma folyton szaporodik. Magában a csillagászatban odajutottak, hogy a napok és bolygók nem változhatatlan törvények szerint mozognak, a világegyetem folytonos, de általunk föl nem fogható változást mutat. A diasztole és szisztole itt is uralkodik.

Sir James Jeans, a kiváló angol csillagász szerint a Kozmosz inkább egy nagy gondolathoz, mint egy nagy gépezethez hasonló. Újból kénytelenek vagyunk oly szellemben hinni, amely uralkodik mindenek felett, amely meg nem érthető, fel nem fogható, mert fölötte áll a megmérhetőnek és kiszámíthatónak.

Poincaré, a francia matematikus szerint az eddig megállapított természeti törvények csak addig érvényesek, amíg nem látunk mélyebbre.

Schrödinger, a Nobel-díjjal kitüntetett tudós szerint az atomok világában törvényeket megállapítani nehéz, mert a tudás át nem hágható akadályokra bukkan.

A tudomány emberei, a filozófusok és a lélekbuvárok kénytelenek lemondani arról, hogy a világ tüneményeit, az emberi gondolatokat a tudás eszközeivel meg lehet magyarázni.

A gondolatok és törekvések ezen kaotikus állapotában, amikor a fölvilágosultságba vetett hit küzd az érvényesülni törekvő ösztönrel, az újból feléledő vallásos érzelemmel, egy meg nem cáfolható eredmény bontakozik ki. Az emberiség kiábrándul azokból a törekvésekből, melyeket a XIX. században uralt, s épen ezért a Népszövetség munkája, mely a régi nyomokon igyekszik továbbhaladni, több mint másfél évtizednek szakadatlan törekvései mellett sem ér el sikert. Az európai gondolkodásnak alapjai vannak megtámadva. 1917-ben, amikor a cári uralom végetért,

megbukott a monarchikus elv, mely oly sokáig volt Európa történetének irányítója. A cár után következtek a Habsburgok és a Hohenzollernek, végül a kalifák uralmának letűnése. A helyzet hasonlít ahhoz, amelyben Róma volt történetének utolsó szakában. Akkor a keresztyénség mentette meg az emberiséget. Mi fogja megmenteni most? Mussolini és Hitler ösztönökre fektetett uralma kell, hogy egy más, tartósabbnak adjon helyet. Az emberiség azonban az ő irányítására tekintélyeket kíván. Abban a helyzetben vagyunk, hogy a régi tekintélyek elvesztették erejüket, az újak pedig még nem bírtak kellően kibontakozni, még nem szerezték meg az állandóságnak föltételeit. Érdekes azonban, hogy míg az Isten kegyelméből való monarchiák megszűntek, az új időknek egyik legújabb eredménye, az osztrák rendi alkotmány a következő bevezetéssel kezdődik:

„Az osztrák nép, a mindenható Istennek nevében, akitől származik minden jog, az ő keresztyén német szövetséges állama részére a következő, rendi alapon nyugvó alkotmányt kapja (erhált).“ Ezt a kijelentést nem nehéz úgy felfogni, hogy az viszsztatérés akar lenni a régi alapokra. Az utolsó háború alatt sok minden elpusztult, de a legjelentékenyebb eredmény a tekintély elpusztulása volt. Ha 1918-ban elég erős kormányok vezették volna az ügyeket, az újjászervezés munkája aránylag gyors és könnyű lehetett volna, még a gazdasági téren is. Szilárd alapok és kormányzat hiányában csak természetes volt, hogy Európának tekintélyes része anarchikus állapotok közé jutott. Róma bukása után a beállott zűrzavarban a fölsarjadó vallásos hit korlátokat szabott az értelmi és erkölcsi anarchiának és ezután befolyást gyakorolt a politika alakítására is. Augustinus megírta a *Civitas Dei*-t. A reformációt követő időkben a polgári társadalmak alapjaikban voltak megrendítve. Az a hit azonban, hogy az újjászületésnek vallásos alapokon kell történni, általános volt, csak afölött vitatkoztak, hogy a régi, vagy az új irány fog-e győzelmet aratni. Tényleg, a XVI. század zűrzavarából új civilizáció fakadt, új értékekkel, mely új eredmények szülője lett. Ma azonban hiányzik ez a biztos alap. Pedig ahol nincs tekintély, ott az erő foglalja el a helyét. Az erőre szükség van ugyan, de nagy különség van azon állapot között, amikor az erőt nagy erkölcsi és jogi kívánalmak érvényesítésére használják fel és aközött, amidőn az erő az erkölcs és jog helyébe akar lépni.

Itt ütközik össze azoknak a felfogása, akik a hatalomban hisznek, azokéval, akik a jog érvényesítésének alapján állnak. Ha az előbbi érvényesül, visszatérünk a barbár állapotokhoz. A második érvényesülését azonban gátolja és nehezzé teszi az, hogy az emberiség lelkivilága alapján rendült meg. Pedig kétségtelen, hogy ha az erkölcsi, politikai, gazdasági zűrzavarból ki akarunk

emelkedni, akkor az erőt magasabb szempontok szolgálatába kell állítanunk.*

Bernát István

* Baráti körből a következő megjegyzések közzétételére kértek fel bennünket:

Az előkelő külföldi folyóiratban megjelent tanulmányhoz két megjegyzést kell fűznünk.

Az egyik az, hogy a francia enciklopédistákhoz a humanizmustól vezet az egyenes út. A pozitív evangéliumi, hitvallásos protestantizmus nem hogy elősegítette volna, hanem két századon át visszaszorította a pogány racionalista szellem győzelmét. A liberális kritikái, úgynevezett kultúr-protestantizmus lehető szövetségese azoknak, akik a hittel szemben a tudásra támaszkodtak.

A másik megjegyzésünk az, hogy az igazi mélységes keresztyén hitnek a fontosságát és elsőbbségét elismerve, a kibontakozás szerepében súlyt helyezünk a keresztyén észre, a christiana ratióra is, ami nélkül a hit vak, a miszticizmus ingoványaiba tévedhet és az érzelem által mozgatott akarat és cselekvés fékevesztett lehet. Luther sem a keresztyén ész ellen harcol kora nyelvén, hanem a természeti ember, a naturalis homo megromlott értelme ellen, Kálvinról pedig a legnagyobb joggal állapították meg: Kálvinban a hit szembe, az ész, megkeresztelkedett.

Még egyszer, utolszor...

*Még egyszer, utolszor tündökölt az égbolt,
Most a halálba megy, aki sokáig vén volt.*

*Még egyszer, utolszor, hajnali kürt rival,
s életbe: halálba száguld a fiatal.*

*Más tájakon talán a jó harcért rajongnak,
de itt az emberek az igában lerogynak.*

*Más tájakon talán nézik a csillagot,
de ami fénylik itt, az átkozott, halott.*

*Másutt a rajongó hősnek szolgálni tudnak,
itt gúnyolják, aztán köréből messze futnak.*

*De mégis lesz itt még egy végső hajnal is,
az Igaz trónra lép s elbukik a hamis...*

*Addig hazátlanul bolyongok e világban,
míg jó a Nap s az Éj, melyekre mindig vártam.*

Marconnay Tibor

† D. Geduly Henrik

A magyarhoni evangélikus egyháznak nagy gyászja van: D. Geduly Henrik, hivatalára nézve legidősebb püspöke, az egyetemes közgyűlés és az országos zsinat lelkészi elnöke 71 éves korában, hosszú szenvedés után Nyíregyházán meghalt.

Abból a különösen nehéz helyzetből kifolyólag, amiben Magyarország a protestáns egyházak vannak, különös nehézségek veszik körül egyházaink vezetőit. A protestáns egyházak püspökeit még inkább. Helyzetük a harcfront első sorába állítja őket és olyan sok fordul személyiségükön, mint talán egyetlen hivatásban sem. Hiszen alig vannak helyettük dolgozók, őket védelemezők, hanem kötelességet, védekezést, építést, irányítást maguknak és szinte felmérhetetlen felelősséggel kell végezniök.

Ennek a felelősségnek a súlya meglátszott a magyar evangélikus egyház vezető püspökének személyiségén is. Nagyon érezte, hogy valóban történelmi időket élünk. Egyszerre úgy megfoghatkozott az evangélikus egyház relatív ereje, nemcsak számban, hanem belső tápláló erőiben is oly sokat veszített az elszakított részek következtében, hogy csakugyan történelmi feladat jutott annak, aki felelősséget vállalt a súlyosan megcsönkült egyházegyetem életéért. A temetést végző D. Kapi Béla püspök jól mondotta róla, hogy arcán a legkeményebb vonásokat Trianon okozta. 25 évvel ezelőtt kezdődött püspöksége a legnagyobb egyházkerületre terjedt, Árvától, Szepességtől egészen az erdélyi határhavasokig. Mennyi szellemi kincs, mennyi utánpótló erő maradt ott és hiányzik ma is. Másfelől pedig megnövekedett az ellentábor, támadtak új és veszélyes áramlatok és ebben a szorongatott időben félelmetes jelentőségében bontakozott ki az a szétszórtág, mely legnagyobb betegsége a magyar evangélikus egyháznak.

Derűs egyénisége nagyon komolyra változott. Higgadtságra, átgondoltságra, és megfontolt óvatosságra hajló természete még csendesebb és meggondoltabb lett. Tudatosan takarékoskodott egyházának megmaradt erőivel. Kitartóan védelmezett mindent, ami az egyházné volt, akár falusi iskoláról, akár megszüntetésre ítélt Akadémiáról, akár egy-egy gyengén szolgáló emberről volt szó. Erről legjobban azok tehetnének tanúbizonyságot, akik elveszettek gondolt ügyeik, vagy saját jövődjük feltárása után megváltozottan jöttek ki tanácskozó szobájából. Ez magasabb rendű, céltudatos és felelősségteljes lelkipásztorkodás volt nála.

Mestere volt a közigazgatásnak. Egyházi téren ez rendkívüli tapintatot igényel. Érdekes megállapítani, hogy sokszor szinte

vádolták azzal, hogy túlsoká hagyta érni a helyzetet, pedig csak azt várta meg, amikor a sebész biztonságával foghat az operációhoz.

Vele is az történt, ami a közélet annyi emberével, hogy néhez kötelességek lassanként elszakították tudományos és irodalmi munkálkodásától. Pedig a higgadt ítélet, a világos látás és a pontosan megállapított következtetések gazdagsága jellemezte. Ez megtetszett beszédén, magatartásán is. Előkelő személyi elvonatkozás volt benne, ami talán barátokat ritkán szerez, de utólag igazságot szolgált.

Sugárzott belőle az őszinteség. Soha nem mondott olyat, aminek igazságát egészen nem érezte volna. És ezt most helyénvaló megállapítani azért, mert a túlsó oldalról könnyen vádolták őt is azzal, hogy beszél a felekezeti békességről, de nem munkálja azt. Feleslegesnek tartotta ez ellen védekezni. Botorságnak tartotta a felekezeti széthúzást, inkább békétűrő volt, minthogy harcokra adjon alkalmat. 25 éves püspöki jubileumán, amikor már „végéhez közeledő pályafutásáról“ beszélt, a következő jellemző szavakat mondotta:

„Az én megérzésem szerint valóban új világ születik a régi romjain. Az emberiség földi életének méhében emésztő viharok dúlnak, mint új tavasz előtt észak és dél egymással birokra kelő légáramlatai. Új társadalmi és gazdasági rend, új hatalmi erőmegoszlás, nemzetek új csoportosulása, szembenállása és kibékülése kavarnak szemünk láttára. Nem érzitek-e, hogy most van itt az idő, amikor a magyarnak szíve-lelke szerint csakugyan össze kell fognia és a legtisztább erkölcsi igazság szilárd talaján rendületlenül megállva kell magához vonzania azok megbecsülését is, akik félrevezetve mondtak felőle Trianonban igazságtalan ítéletet? Nem érzitek-e, hogy most jön, kopogtat az a perc, amikor az egyik felekezet lelkészének nem arra kell csábítania a másik felekezet hívét, hogy őseinek hitét hagyja ott, — de inkább azt kell megkívánnia tőle, hogy maradjon egyházának hű gyermeke, erkölcsi parancsainak tántoríthatatlan követője és így hazájának is megbízható, hűséges fia? Mert ingadozó jellemekre a nemzeti társadalom erkölcsi közjavát, a haza boldogulását felépíteni nem lehet. Valóban e belső válságoktól remegő, lázas korban kell a Krisztus egyházainak odasietniök népekhez, nemzetekhez, sorsirányító hatalmasságokhoz, felkínálva az egyedüli orvosszert: a krisztusi szeretet, igazság és jóakarát békeszerző evangéliumát!“

Utolsó felszólalása az evangélikus egyház zsinatán, melyet lázas betegen, elfakult hangon mondott, a szórványok gondozása érdekében történt. Ezt a kérdést is, melyről annyi általános panaszkodás hangzott el, ő terelte gyakorlati útra azzal az indít-

Kemény Lajos: D. Geduly Henrik

ványával, hogy az egyetemes egyházi közalap megnövelendő jövedelmét a zsinat törvényileg ossza be úgy, hogy egyenlő rész használtassék a meglévő szórványközösségek erősítésére, a szervezendő szórványközösségekre és a szórványhelyeken építendő templomokra. Ime, milyen felelősség a jövődőért és milyen gondoskodó óvatosság a megvalósíthatás céljából.

A zsinat utolsó ülését bezáró imádsága soká emlékezetünkben marad. A meghozott törvények alá nem írhatja már a nevét, de e törvények betűi között sok megmarad az ő lelkéből szármunkra.

Magas földi dísz és kitüntetésekert ért el, temetése ünnepélyes és méltóságteljes volt. De akik észrevették, azokat mélyen meghatotta az, hogy a nyíregyházi evangélikus egyház úriasszonyai, akiknek 40 éven át volt lelkipásztoruk, a kegyelmes című püspök temetésén valamennyien olyan egyszerű fekete fejkendővel jelentek meg, mint a gyülekezet szegény asszonyai és együtt gyászolták lelkiatyjukat.

Kemény Lajos

A szolgálat hőse

„A protestáns keresztyénség szentjei a Krisztusért végzett munka, a szolgálat szentjei“ — mondotta valaki.

„Az Embernek Fia nem azért jött, hogy Neki szolgáljanak, hanem hogy Ő szolgáljon és adja életét váltságul sokakért“. Az Úrnak ezt a kijelentését igaz hittel magáévá tette a magyar belső reformáció, a belmisszió első nemzedékének egyik nagyon rokonszenves alakja, az 1937 február 12-én, 77 éves korában elhunyt id. Victor János, a Magyar Vasárnapi Iskolai Szövetség titkára.

A Protestáns Szemle megalakulásakor a belmisszió híveinek irányítása alá került és a művelt közönségnek irodalmi formában hirdette az „új élet“ igéit a jó szándékú, de más elvi alapon, a modern liberális kritikai theologia alapján álló csoport ellenmondása, sőt támadása mellett.

A 19. század második felének magyar protestantizmusa vagy az alvó, némelyek szerint halott orthodoxia gondolkozásra és eslekvésre kényelmes híveiből, vagy pedig a holland, német, svájci liberális, sőt radikális theologia követőiből állott, akik a vallás és egyház iránt közönyös, elvilágiasodott intelligenciát a dogmáknak megreformálásával, a modern tudományos szellemmel való kibékítésével, humanitárius intézmények, szociális alkotások létesítésével remélték és akarták visszanyerni.

Nagyon sok jelszó és axioma él ma is protestáns intelligenciánk ajakán, amelyet ez a szellemes, mozgékony, modern irányzat vitt atyáik, nagyatyáik lelkébe.

A mozdulatlan, patriarchális viszonyok között élő protestáns tömegek és régimódi vezetőik csak úgy, mint a modernista irány hívei ellenszegültek a harmadik csoport törekvésének, amely az angol-amerikai és részben svájci ébredési mozgalmak hatása alatt a belső missziót írta zászlajára. Ez az irány tudta, hogy a 20. század szelleme a maradi, élettelen, avult nyelven vagy retorikai frázisokkal elmondott prédikációkat, félórakon át olvasott imádságokat nemcsak únja, hanem nevetségessé, megvetetté teszi képviselőivel együtt. A lelkészi szolgálat és állás kevésre becsülése, a vállveregetés, majd ellenszenv ennek a kornak a találmanya.

A belmissziói irány azt is látta világosan, hogy theologiaiilag nem a világ szelleméhez kell alkalmazkodni, nem a vele való megalkuvásra, vagy a vele való összevegyülésre van szükség, hanem a Szentírás Jézus Krisztusát kell a lélek elé állítani, hogy elfogadva az Ő semmivel nem pótolható szolgálatát: a váltság-halálát, szolgálatra induljon az újjászületett lélek a keresztyén-

ség minden területén, az egyházi élet, a tudomány, művészet terén csakúgy, mint a karitatív és szociális vonatkozásban.

Az első küzdő nemzedék tagjai közül elmentek már Kenessey Béla, Szóts Farkas, Szilassy Aladár, itt vannak még id. Szabó Aladár, Kecskeméthy István, Vargha Gyuláné, B. Pap István és még néhányan. Elment most legutóbb id. Victor János, akit Isten nem az úttörésre, nem a harcra, hanem a csendes, szelíd szolgálatra, az alapvetésre, főképpen a gyermekeknek Krisztushoz vezetésére és nála való megtartására, a vasárnapi iskolai szolgálatra hívott el. Az ő keresztyén élete nem a belső és külső harcok között született és erősödött meg, a szülői ház hatására gyermekségétől fogva tudta a szentírásokat. Mint fiatal pedagógus, a skót misszió budapesti iskolájába került, ahol a természettudományi tárgyak tanításánál megtalálta az alkalmat Isten csodálatos munkáiról való bizonyoságtévesésre. Amíg abban a korban sok egyházi és nem egyházi iskolában nem egyszer gyermekkori hitet rombolt az állattan, kémia, fizika, matematika tanára, addig a skót misszióban ugyanezen tárgyak tanításában és azon kívül a vasárnapi bibliai iskolában hitet ébresztett és épített Victor János. Mint tanár, majd polgári iskolai igazgató három évtizedes szolgálat után nyugdíjba ment, mint vasárnapi iskolai tanító több mint ötven éven keresztül, amíg el nem jött az éjszaka, legeltette a Jó Pásztor bárányait.

A belmisszió minden ágában szolgált. Nem lehetett olyan szolgálatot kérni tőle az Ő Ura ügyében, amit megtagadott volna. A világháború alatt a Lorántfy Zsuzsánna Egyesület hadikórházában mint gondnok és a betegek jószágos lelki atyja felelthetetlen szolgálatot végzett. A legnagyobb munkát a Magyar Vasárnapi Iskolai Szövetség körében teljesítette. Csonka hazánkban és a megszállt területeken vasárnapi iskolai konferenciák, tanfolyamok, mintatanítások, előkészítő órák tartásával, a vasárnapi iskolai tanítók számára szerkesztett „Fecske“ c. lapjával előbbre vitte az evangéliumi nevelés és tanítás ügyét. A Nemzetközi Vasárnapi Iskolai Szövetséggel ő tartotta főképpen a benső kapcsolatot, szolgált ezáltal Isten országának és földi hazájának javát is.

A magyar belmisszió hívei között is voltak szűklátókörűek, szektás hajlamúak, érdes viselkedésű, kellemetlenül kegyeskedők, akik ellenszenvessé tették magát az ügyet is; id. Victor János keresztyén gentleman viselkedésével, szelíd, alázatos szolgálatkészségével, széleslátókörével, egyformán kedvelt volt egyházi körökben és az egyesületek híveinél egyaránt.

A német református egyház hűséges tagja és orgonistája volt, de kivette részét, mint a budapest-fasori egyházközség presbitere a magyar református egyházközség szolgálatából is. A dol-

gozó, imádkozó és szolgáló presbiter típusa volt, aki egyházközségében haláláig vezette a vasárnapi iskolai tanítást. Művelt ember volt, mint tanár szaktárgyain kívül is alapos ismereteket szerzett. Mint a klasszikus és egyházi zene művelője is ismert volt. A család és vasárnapi iskola részére ő szerkesztette a „Hozsánna“ c. énekeskönyvet, közölve benne több saját szerzeményét is.

Bibliaismeret és theologiai műveltség szempontjából, nem tudom, hány tanár vagy presbiter kollégája, sőt lelkipásztor atyafia vehette volna fel vele a versenyt. Öntudatos, református meggyőződésű ember volt, de egyúttal az evangéliumi katholici-tás híve és gyakorlója. Evangélikus, baptista és methodista egyaránt hívó testvérenek tekintette és tisztelte, az unitárius atyafiak is megbecsülték; egészségét nem kímélve ott volt a temetésen az ősz Józán Miklós püspökhelyettes is.

Családja, munkatársai és barátai körében is fáradhatatlanul, önfeláldozó módon szolgált. Élete, mint az égő gyertya, az Úr Jézus Krisztus akarata szerint elsősorban azoknak világított, akik a „házban“ — legszűkebb otthonában voltak. Felesége legkisebb gyermekének születése után 14 évig volt ágyban fekvő beteg s id. Victor János imádkozva, türelemmel, gyöngéd szolgálattal, férfias, tiszta, hűséges, szent házastársi szerelemmel tette elviselhetővé, széppé a nehéz, hosszú 14 esztendő, két ember helyett dolgozva az orvos és orvosság költségeinek előteremtésére. Koporsóját kísérve felesége rokonsága csak könnyezve tudott beszélni erről a modern szentről, akinek a jelenlétében legbizalmasabb körben sem lehetett bántó bírálattal illetni senkit a háta mögött; még ha igazán és méltán ért volna is valakit a megszólás, az ő részéről szomorú hallgatásnál egyéb ítéletet senki sem kapott.

Unokái körében volt talán a legboldogabb. Az idegen kis gyermekek is csodálatosan vonzódtak hozzá. Amikor a los-angelesi vasárnapi iskolai világkonferenciára utazott, egy kis amerikai csöppség a vonatban rámutatott: Itt a San Nicholas! — Az amerikai kis gyermekeknek ugyanis a fehérszakállú San Nicholas „hozza“ a karácsonyi ajándékot. Az anya restelkedve és mosolyogva hallgattatta el kicsinyét, de azt már nem akadályozhatta meg, hogy ne tartsa rajta folytonosan bámuló gyermekszemeit s kiszálláskor bizalommal ne kérje: Babakocsit és hajasbabát kérek karácsonyra!

A második esetét már kacagva mesélte el ez év december elején az egyik vasárnapi iskolai előkészítő órán.

— Az Üllői-úton jöttem a villamossal. Egy három éves kisfiú rám mutatott: Ni, a Mikulás bácsi! Anyukám, itt a Mikulás bácsi!

Szelíd, fehérszakállas, nagyapós feje feltűnt a nyáron a

Dr. Patay Pál: A szolgálat hőse

norvég királyné két unokájának is a több mint 100 vendég között. A királyi parkban a fogadás alkalmából a búcsúzásnál a két kisleány nagyanyjának súgott valamit. A királyné újra megszólította id. Victor Jánost: Ez a két kislány is szeretne Öntől elbúcsúzni!

Kis kezüket nyujtva, meghajtották kislányosan magukat a gyermekek igaz barátja és „szolgája“ előtt.

A belső reformációt immár nélkülözhetetlennek tartó magyar protestáns társadalom a Protestáns Szemle útján is utolsó búcsúzóul tisztelettel meghajlik id. Victor Jánosnak, a keresztyén szolgálat hősének emléke előtt.

Dr. Patay Pál

Egy költészettani óra a geszti kerti lakban

A kis házacska mintha el akart volna bújni a lombok sűrűjében. Mintha zsupfödelével szégyenkezett volna az emeletes, borostyánnal befuttatott sárga kastély előtt, melynek büszke homlokzata idáig ellátszott. A kis ház szerényen meglapult a zöldben, orgona- és bodzabokrok között, melyek ép most bontották ki lila, sárgás virágaikat. Június volt. Langyos júniusi reggel. A pázsit még nedves az éjjeli harmattól. De már a bokrok leveleiről elrabolta a nap az éjszaka gyöngyeit. — Köröskörül, százados szilfák, gesztenyefák sorakoztak, kétszer, háromszor olyan magasán, mint a kerti házacska, őrt állottak körülötte, terebélyes lombjaikkal eltakarva a kíváncsi szemek elől.

Egy nyúlánk, 13–14 éves, sápadt fiúcska jött a gyalogösvényen, mely a kerti lak ajtajáig vezetett. Andálogva jött az úton, meg-megállva, hallgatta a rigók füttyét, papírlapokat szedett elő kabátja zsebéből, bele-belenézett, olvassgatta, aztán újra zsebre tette és jött tovább az ösvényen.

A kerti ház ajtaja tárva-nyitva volt. A fiúcska levett kappal óvatosan benézett az ajtón, de nem látott senkit. A kis ház, mely egy szobából állott, üres volt. Egyszerű butorzata egy ágyból, szekrényből, fakanapéből, íróasztalból és mosdóból állott, a szoba közepén meg egy nagy, diófaasztal terpeszkedett, megrakva könyvekkel, iratokkal, körülötte székek. De egy lélek se volt a szobában.

A fiúcska, kinek hullámos haja a nyakába omlott s egypár makacs hajtincs a homlokára hullott, tanakodva, kereső szemekkel nézett jobbra-balra körül, várt egy kicsit, aztán hirtelen elhátározással bement a szobába s leült a kanapéra. Gondolta magában: megvárom.

De a percek teltek és csak nem jött senki. Egy szürke verebet kivéve, aki odaröppent a ház küszöbére és félrehajtott fejjel, kandi szemmel bekíváncsiskodott. De aztán az is elröppent. A fiúcska magára maradt. Kezdte únni magát. Felállott, odament a diófaasztalhoz és szeme, mint félénk kis egér, végigszaladt az írásokon. Egy papírlapon akadt meg, abba mohón belekapott, egyszerre fel akarta falni. Csak pár sor állott rajta, futó kézzel papírra vetve. Egy verstöredék volt.

...Zöld halom tövének áll szerény lakása
keskeny láthatár...

Hogy ne a világot, csak a mennyet lássa.
...Mosolyog, mosolyog, mígnem mosolygása
Szivárvánnyá válik szeme egy könnyében.

Kézébe vette a papírlapot s önfeledten nézte, nézegette, olvasgatta a hajszálvékony betűket. De egyszerre ijedten felkapta a fejét. Az ajtónyílás elsötétült, egy 30—40 év körüli férfi alakja árnyékolta be. Ő volt, a nevelő úr, Arany János, a fiúcska, Tisza Domokos nevelője. Hajadonfővel volt, hosszú, dohányszín kabátban, tömött bajusza olyan, mint a varjú szárnya, gesztenye haja hullámos. Az arca napsütött, barna, de a szemében, tekintetében volt valami merengő mélabú. Mikor a fiút meglátta, mosolygott.

— Maga itt, kedves Domokos? Ilyen korán?

De a fiúcska nagy zavarban volt. Kiejtette kezéből a verset, amely mint az őszi falevél az avarra, lehullt az asztalra a többi levél mellé. — A nevelő úr látta, de úgy tett, mintha nem vette volna észre.

— Ma én is korán keltem, korán ébredtem, sétáltam egyet a parkban, elmentem egész a nyiresig. Olvasgattam. Gyönyörű a reggel.

S azzal kihúzott zsebéből egy kis, zömök könyvet, melyet alakjáról Domokos már jól ismert. Homérosz volt. A nevelő úr kedvenc auktora. Mindig ezt olvasgatta mostanában. Néha föl is olvasott belőle neki egy-egy részletet görögül, aztán lefordította magyarra. Gyönyörű szép volt.

A fiúcskán erős érzelemhullám csapott át, odaugrott a nevelőjéhez és meg akarta csókolni a kezét. De az nem engedte.

— Édes Arany bácsi!...

És hangja tele volt szeretettel, melegséggel, nagy ragaszkodással.

Arany csak mosolygott, ő is szerette a fiút, Tisza Lajos és Teleki Júlia grófnő legkisebbik fiát, a kis geszti poétát, ahogy családi körben hívták. Mert Domokos fiatal kora dacára már verseket írt s néha igen szép verseket. S legnagyobb öröme, boldogsága az volt, ha a nevelő úr, a koszorús költő, kinek nevét már szárnyára vette a hír, megdicsérte érte. De Arany nemcsak költő, hanem nevelő is s főleg szigorú kritikus volt. Éles szeme rámutatott a versek hibáira is s néha úgy szétszedte a költeményt, úgy kigyomlált belőle minden rossz, vagy henye szót, kifejezést, hogy alig maradt belőle valami. De Domokos nem bánta. Csillogó szemekkel hallgatta, mohón szívta minden szavát, akár gáncs, akár dicséret érte. De ha dicséretet kapott, akkor egész napra boldog volt. Lelkesen szaladt az anyjához, mutatni: mi tetszett versében Arany bácsinak.

— No, hát hozott-e most magával valamit? — kérdezte

Arany, hosszúszerű pipájára gyujtva — mert ez a korai látogatás felette gyanus. Úgy nézem, homlokon csókolta a Múzsza, egy szép költemény született a rózsaujjú hajnalban, vagy talán több is s most ez nem hagyja nyugodni. Apropos! Miben van ez a rózsaujjú hajnal?

— Homéroszban — sietett a fiúcska a felelettel. Arany helyeslőleg bólintott a fejével, leült a diófaasztal mellé s elkezdte írásait rendezgetni. De közben kétszer, háromszor is a fiúra nézett.

— Nos, kedves Domokos? Semmi?

A fiúcska irult, pirult, mint valami kislány s szemérmesen lesütötte a szemét. Aranynak tetszett ez a zavar, ez a gyermekes félénkség, ez a nagy szerénység.

— No, mutassa — s nyujtotta felé a kezét.

Domokos pillanatig habozott, aztán gyorsan előkapta a papírlapokat belső zsebéből s átadta Aranynak.

— Hű, egyszerre három is? Szép dolog. No és — jó versek? A fiúcska riadtan állott mellette, fülíg pirulva, de nem szólt.

— No hát lássuk.

És kezébe vette az első verset.

— Nincsen címe? Nem tudott neki címet adni? Vagy még olyan friss sütésű, hogy... No, de mindegy. Hát hadd halljam. Tessék. Olvassa fel. Szép lassan, nyugodtan. Ne siessen, mint ahogy szokta. Éreztesse a vers sorait is, a vers ritmusát, muzsikáját. De azért ne szavaljon. Csak akkor tegyen bele egy kis páthoszt, ha a téma úgy kívánja. No tessék.

És visszaadta a verset a fiúnak, aki aztán némi torokköszörelés után belefogott. Eleinte kicsit reszketett a hangja:

A tág jövő egy széles pusztaság,
Rajt' a remény a tünde Délibáb,
Falu és erdő, mint jövő napok
Reménytől, ezen tündértől ragyog.
De ha elérjük az erdőt, tovább
Tovább száguld velünk a Délibáb,
Villám sebesen szelve a teret
Utána nyargal a gyors képzelet.
Eléri őt. De ez maga helyett
Küld tarka barka, tünde rémeket.
Felébredünk, a rémkép elhalatt,
S a tág jövő csak pusztaság marad.

Domokos elhallgatott. Kezében lóbálta a papírlapot, aztán nagy illedelmesen letette a nevelő úr elé az asztalra. Ez volt a poétikai órák rendje. A tanítvány felolvassa versét, aztán leteszi

az asztalra. Most jön a bíráló. Domokos pár lépést hátra lépett, dobogó szívvel várta a kritikát.

Csend volt. Arany könyökére támasztotta fejét s pár pillanatra maga elé nézett... A kíváncsi veréb megint megjelent a küszöbön, jobbra-balra forgatta kis fejét, de mert senki se törődött vele, megúnta a várakozást, elröppent.

...„S a tág jövő csak pusztaság marad...” — mormolta Arany a bajusza alatt a vers utolsó sorát s bólingatott hozzá a fejével.

Aztán fölvetette a papírlapot s most ő maga olvasta a verset, esőndesen, félhangon.

„A tág jövő egy széles pusztaság...”

S fölemelte az egyik karját, kitarva, mintegy mutatva, szemléltetve a képet: „széles pusztaság...”

„Rajt’ a remény a tünde Délibáb...”

Én nem így írnám: „rajt a remény”, hanem így „rajta remény, a tünde Délibáb.” — Pont. Nem vonás. A mondatot bezárom. Aztán olvasta tovább:

„Falú és erdő, mint jövő napok
Reménytől, ezen tündértől ragyog.”

Hm. Itt hiba van ám! Tudja mi a hiba? Az, hogy a hasonlítás fordítva történik. A délibábtól ragyogó erdő jövő napokhoz van hasonlítva, nem pedig megfordítva. Pedig megfordítva kell. A szerkezet hibás csak, nem az eszme. A költői gondolat szép. Én ilyenformán írtam volna:

S e délibábban erdő, ház ragyog,
Fényes reményben a jövő napok.
De ha elértük az erdőt, tovább,
Tovább, elöttünk, fut a Délibáb.

Domokos kérés, kérdés nélkül fölkapott az asztalról egy darab tiszta papírlapot s ideges, remegő kezekkel, szinte lázban égve gyorsan följegyezte az Arany által ajánlott módosítást. Arany szeretettel nézte.

Mikor kész volt vele, megint glédába vágta magát a tanítvány a mester előtt. Az pedig folytatta.

— Aztán nézze, kedves Domokos, azt írja a délibábról: „vilám sebesen szeli a teret, utána nyargal a gyors képzelet...” Vil-

lám sebesen... Miért? Nincs miért. A képzelet, mióta megláttuk a délibábot, folyvást vele van, kíséri azt. Amint a délibáb tovább halad, a képzelet is halad vele. Együtt haladnak. Hiszen tulajdonképpen itt, a versben a képzelet csinálja a délibábot, a reményt. Úgy-e? Nincs igazam?

A fiúcska hangtalanul bólintott a fejével. Szólni, beszélni szeretett volna. De könnyek fojtogatták a torkát. A meghatottság, a lázas érzékenység egészen úrrá lett rajta. Micsoda öröm, boldogság, hogy a Toldi szerzője, Arany János, Petőfi barátja ilyen behatóan foglalkozik vele, a kis geszti poétával. Kötelességből teszi? Mert vállalta, hogy poétikára tanítja? Óh, nem, ez több, sokkal több annál. Ki se lehet szavakkal mondani. Szeretett volna odarohanni hozzá, kezét csókolni neki, nyakába borulni, elsírni a keblén mérhetetlen örömét, de nem merte. Csak állt, állott az asztal előtt és hallgatott. De csillogó, mély tűzű szemei annál többet mondtak.

Arany nem lett volna az az érzékeny húrozatú hárfa, ha mindezt a kedélyhullámozást nem veszi észre. Nagyon is észre vette. Csak nem mutatta. Ez már hozzátartozott nevelő módszéréhez. Szinte szárazon folytatta tovább a vers bíráltságát.

— Aztán itt az áll a délibábról: „Küld tarka-barka rémeket.“ Küld? Honnan? Hova? Hiszen azzal, hogy a reményt a délibábhöz hasonlította, már azt is kifejezte, hogy az csak valami csalókép. Azonban nem a képzelet az, mely a csalódást észreveszi, hanem az értelem, a tapasztalás. Mikor a messziről oly tündérinek tetsző erdőhöz érünk, akkor látjuk, hogy az is csak olyan, mint a többi. Ha az erdőnek hús árnya van, vannak vadai és kígyói is. Igen. A képzelet bájosnak, csábosnak találja a délibábot, az értelem az, mely ha a bűvös tájban csillogó tárgyakat közelről látja, észreveszi a csalódást.

Lehajtotta fejét s tünődve maga elé bámult. Majd kezével papírosai között turkált s egy iratesomóból előhúzott egy halványkék, összehajtott ívet. Kiteregette maga előtt és bele-bele nézett, miközben, úgy látszott, tünődik valamin. Majd fölkel, hátrahajtott kézzel sétálgatott a szobában, megállt az ajtóban és sokáig elnézte a kinti zöld világot, mely fürdött a reggeli nap sugariban. Hirtelen megfordult, visszaült a karosszékre a diófaasztal mellé, megint kezébe vette a halványkék ívet s fejét tenyerébe hajtva, így szólt Tisza Domokoshoz.

— Egész érdekes véletlen, furesa összetalálkozás. A múlt hetekben én magam is foglalkoztam ezzel a költői témával. De nem jutottam tovább az elgondolásnál és néhány versszaknál. Ön, kedves Domokos megelőzött, az öné már kész van.

Kicsit elhallgatott. Mosolyogva intett a kezével, hogy ne szóljon közbe, ne tiltakozzék.

Dóczy Jenő: Egy költészettani óra a geszti kerti lakban

— Én úgy fogtam föl a témát — folytatta — hogy úgy a képzelet, mint az értelem az Isten ajándéka. De az egyiket az Úristen a gyermeknek adta, másikat a tapasztalt öregnek. Persze, ebben, beismerem, van egy kis önkény is, mert hisz tudnivaló, hogy a gyermekek közt is akad sok, elég, sőt nagyon értelmes. Meg aztán ott a költő, akár fiatal, akár idősebb, mindegyiknek a képzelet a paripája. Csak a pegazus hátán tud repülni, fölemelkedni egy eszményi világba. De mégis, ez az ellentét a képzelet játszi világában élő gyermek és az álmokból kiábrándult, tapasztalt öreg között nagyban-egészben mégis csak fennáll. Minél korosabb lesz az ember, annál inkább szereti az értelem rőfjével mérni a világot és annál kevésbé izgatják képzeletét a szívárvány, a délibáb, az álmok és remények. Ő már hátrafelé néz, a gyermek és az ifjú előre, a jövőbe, a messzeségbe... No, elég az hozzá, én így fogtam föl a témát. Pár strófa kész is van már belőle. Hogy kész lesz-e valamikor, vagy ez is töredék marad, mint mostanában a legtöbb darabom, magam sem tudom. Hallgasson ide, Domokos, elolvasom.

Sírt az ég egyik szemével
A másikkal nevetett,
Páros ívű szép szívárvány
Koszorúzta keletet:
Szép szívárványt, barna felhőn,
Nézte ábrándos fiú,
Egy sóvárgó méla gyermek,
Kék szemű, de szöghajú.
„Be gyönyörű híd az ottan!
Égi híd az“ — gondolá,
„Óh, talán ott járnak épen
Az angyalok fel s alá!
Mint szeretnék odamenni!
Bizony el is szaladok,
Jó fiút hogy bántanának
Azok a jó angyalok.
Messze sincs az, lám csak ott van
A közel erdő megett,
Még ma estig rajta könnyen
Mogjárhatnám az eget.

Eddig írtam. Itt megszakad. A fejemben kész van, csak nem volt kedvem kidolgozni. — Szóval a fiúcska futásnak ered s kergeti a szívárványt. De akárhogy rohan, nem éri el, az folyton távolodik, mind jobban fogy, sápadnak színei. — De ő csak rohan, rohan utána. Tüske tépi meg ruháját, kő hasítja gyenge lábát,

szírtén átesik-bukik, nem törődik vele, ő csak a szívárványt látja, az égi hidat, ahogy képzelete mutatja neki. Már egész elalél, összeroskad a kimerültségtől. Egy öreg szántóvető megtalálja, felápolja s mikor meghallja tőle, hogy a szívárványt akarta elérni, a tapasztalt értelem szavával világosítja fel, hogy az, mi után futott, a képzelet csalképe volt. Ez a versszak is kész van. Az öreg ember így szól a gyermekhez:

„Vágyaid elérhetetlen
Tartományba vonzanak,
Az, mi után futsz epedve,
Csalfa, tünde fényalak,
Egy sugár a nap szeméből...
Büszke diadalmosoly,
Mely a sirvafutó felhőn
Megtörik, — de nincs sehol!

És végül még egy versszak, az utolsó:

Gyakran látott még azontúl
Szép szívárványt a fiú,
De ha nézte, sírva fakadt
S lón kedélye szomorú:
Hogy üres kép, csalfa sugár,
Mit olyankor szeme lát,
Nem *híd*, amely összekötné
Földdel a menny kapuját!“

A vers szavai, mint egy kis harangé, még ott csilingeltek a levegőben pár pillanatig, aztán nagy csönd lett. Arany egyszer rápillantott Domokosra, de gyorsan elkapta a szemét, látva annak lángbaborult arcát és hogy, mint a túlfűtött kazán szinte remeg a kitorzni készülő indulattól. Lehajtotta hát fejét s anélkül, hogy ránézett volna, beszélt:

— Nem hiúskodásból olvastam fel Ön előtt e verset, hanem tanúság okából. — Az imént a képzelet és az értelem viszonyáról beszéltem, azt mondván, hogy az első inkább az ifjúkor, a másik az idősebb kor sajátja. Egyik sem lehet el azonban reménység nélkül. Az meg éppen visszás dolog, ha a pillangót kergető ifjú mond le a reményről. Mint ahogy az előbb felolvasott versben az utolsó szak mondja: ha szomorú lesz, ha sírvafakad a fiú, mikor a szép szívárvány feltűnik előtte. Ha csalfa sugárnak látja s nem hisz benne többé, hogy égi híd az, mely összeköti földdel a menny kapuját. Ön is, kedves Domokos, hajlandó erre a csüggedésre. Hajlandó a jövődöt tág pusztaságnak látni, mint ahogy szépen írta azt költeményében. Pedig önt még tudtommal nem érte olyan keserű csalódás az életben, mint azt a kis fiút, akiről

én írtam, akiről én egy tárgyias képet festettem. De ha csalódott volna is, ha csalódna is, mindegy. A tündérvár, mely ott lebeg előttünk, csak tündérvár marad. Akkor is, ha összeomlik, léggé foszlik. Az ön korában az ember várépítő. Nem siratja azt, ami összeomlott, épít helyette másikat. Újat, szebbet. — Látta: báró Eötvös József, aki költőnek is, gondolkodónak is egyaránt kiváló, azt írja egy helyütt: Aki sorsa ellen azért panaszkodik, mert reményei nem teljesültek, balgatag. — És igen szépen, költőileg indokolja ezt a gondolatát. Várjon, kikeresem. Ezt jó lesz megjegyezni önnek, kedves Domokos.

És Arany keresgélni kezdett az asztalon felhalmozott könyvek között. Domokos, kissé megnyugodva az előbbi nagy kedélyhullámozástól, közelebb lépett az asztalhoz és segített keresni ő is a — szemével.

Ekkor közeledő léptek, hangok hallatszottak. Egy női hang és egy mélyebb férfi-hang. Azt is ki lehetett venni, hogy angolul beszélnek. Domokos előbb kelletlenül összeráncolta a homlokát, de mikor megismerte, hogy a hang anyjáié, a ráncok egyszerre kismúltak. Tanítvány és nevelő egymásra néztek, kicsit szomorúan, hogy megzavarják őket, de azért mosollyal szemükben. Arany abbahagyta a keresést és várakozóan nézett az ajtó felé, melynek nyílásában a következő percben már fel is tűnt Teleki Júlia grófnő szép, karesú alakja, fehér nyári ruhában, egyik kezében parazolját, másikkban meg nagyszélű szalmakalapját tartva. Háta mögött, mint fény mögött az arnyék, a vörös fejű, hórihorgas Mr. Monard, Tisza Domokos angol nevelője állott.

Mikor Domokos meglátta anyját, odaszaladt hozzá s nyakába csimpaszkodott.

— Anyám! Olyan boldog vagyok! — és szeme, szava tele volt örömkönnyel. Teleki Júlia ránézett Aranyra és hálásan mosolygott.

Arany is felállott s nagy tisztelettel ment a grófnő elé, kezét csókolva a gyönyörű asszonynak.

Mr. Monard izgett-mozgott, topogott mellettük. Elővette óriási nagy zsebéből az óráját és mutatta Aranyának.

— Na, most te jössz... én jöszölök. Most én leszem a teacher and you a pupil. Well. Kezdetünk az angol leckével. De van-e Brandyt? Mert nagyon száraz van nekem a torkám.

— Oh, yes of course — mondotta Arany és mosolyogva mutatott befelé az asztalra, amelyen már ott állott, ki volt készítve egy üveg szilvapálinka.

— All right — helyeselt rá nagy megértéssel az angol és nem várva az invitálást, beperdült az ajtón, a homlokát jól belevágva a szemöldökfába.

Az elveszett Csepregi Graduál

Csepregi colloquium, Csepregi mesterség, Csepregi szegényvallás, Csepregi iskola (Pázmány és Balásfy vitairatai) s a versben is megénekelt Csepreg romlása (1621) eléggé ismertek egyháztörténetünkéből. Ezekhez járult legutóbb a Csepregi Graduál is. Ennek nyomára Harsányi István vezetett bennünket. (Irodalomtörténet 1912. évf. 110. l.)

Harsányi egy régi könyvtábiából fejtette ki Vajda György udvari lelkésznek Lövön (Ex Castello Sicz) 1650. márc. 16-án kelt levelét. A címzett a közel lakó Csepregi Mihály deák, kit a levélíró már korábban felszólított, hogy hajlandó volna-e számára akkori szokás szerint egy írott graduált készíteni. A helyi és személyi viszonyokra vonatkozólag én is cikket írtam akkori soproni lapunkba, melyet Harsányi nagy köszönettel vett tőlem. (Evang. Egyházi Élet 1912. évf. 41—43. 48—50. l.)

Lövő (Deutsch-Schützen) Sopron megyében egyik régi virágzó városa volt a Nádasdyak uradalmainak, ahol korán gyökeret vert a reformáció. Korán volt jó iskolája. Manlius János vándornomdász egyideig itt is működött. Jeles lelkésze volt Lethenyi István és Musay Gergely, a püspök. A hitehagyott Nádasdy Ferenc gróf 1646-ban vetett itt véget az ev. egyházközségnek. De midőn nagynénje, az ev. hitében megmaradt özv. Erdődy Bálintné Révay Zsófia grófné Monyorókerékről Lövőre, a régi kastélyba költözött, ennek megengedte, hogy udvari lelkészt tartson s elnézte, hogy a kastélyba a hívek is bejártak. Lövön a magyarok mellett sokan voltak a török elől menekült horvátok is, kik megmagyarosodtak. Innen származik Lövei Mátyás soproni szenátor és Lövei Balázs, jeles győri lelkész. Herbics volt a horvát nevük. Később németek is telepedtek ide. Ezekről kapta a Schützen (Sicz) nevét. Az evang. horvátok liturgikus istentiszteletében még nagy kelete volt a graduálnak. Az 1631. évi egyházlátogatáskor még „egy nyomtatott tót graduál“ is van Lövő birtokában. A közeli Kövesden is volt ugyanakkor „egy magyar graduál, szakadozott, Huszár Gálé“ és egy tót graduál is. A lövőiek 1631-ben még arra kérik Musay Gergely lelkészüket, hogy „ő kegyelme tótul is néhanéha predikállana némelyekért“. Tehát már csak kevesen voltak a Horvátországból ide menekült szlávok, kiket a jegyzőkönyv tótoknak nevez.

Ily viszonyok közt érthető, hogy Vajda lelkésznek Lövön még 1650-ben is graduálra volt szüksége. Vajda György lövői születésűnek mondja magát. Lövön járt iskolába, de tanult Rozsnyón is, ahol Kucsera János igazgató vezetése alatt egy theol. érteke-

zést is írt. (Hodiernae Rom. Ecclesiae horrenda Idololatria. Lőcse 1643. 4. r. 12. l. Egyetlen péld. a hallei könyvtárban.) Kőszegen magyar rektor volt 1649-ig. Musay püspök Doroszlón 1650. jan. 11-én avatta fel, még pedig „in concionatore m alicum dominae magnificae Erdődianae“. Régebbi feltevésemet, hogy ez csak Erdődy Bálint gróf özvegye lehet, a jegyzőkönyv teljesen igazolta.

Alighogy állását elfoglalta, Vajda azonnal rendezte Lővőn az istentiszteletet és graduált iratott. A zenében jártas nagy diákok szokták ezt a munkát végezni. Sopronban is 1678-ban Steger Pál tanuló, Sowitsch Kristóf lelkész házitanítója írta össze az összes liturgikus énekek hangjegyeit. (N. Múz. Quart. Germ. 894). Vajda lelkész így adta meg az utasítást Csepregi Mihály diáknak: „Az mi az Graduálnak quantitását illeti, legyen csak négy koncz, Compingálja, az mint legjobban tudja Kegyelmed. Az írása pedig szép öreg legyen. Kótákra való lamentatiók Passió előtt legyenek, a többi Passio után s mindenik eleiben azt írja Kgd, hoc et hoc tempore dicenda. Továbbá csak válogatott hymnusokat, antiphonákat az főinnepekre valókat írjon Kgd beléje, az mely énekeket pedig megtalálhatni az *Nyomatott Csepregi Graduálban*, ne is írja Kgd belé. Az ádentre és böjtre való tótbulfordított énekeket és mindennapi reggelre valókat is, de olyakat, melyek nincsenek az *Csepregi Graduálban*, legelőször írjon Kgd. Minthogy Aszszonyom ő Nagysága erőtlen állapottal vagyok, nem tudom, mehetek-e által az innepek előtt... egy Passionalist jó alkalmasággal küldjön az innepekre... bár csak Zólyomi uram kezébe bízna Kgd.“ (Harsányi I. A csepr. grad. i. h. 110. l.).

E levélből kitűnik, hogy 1650-ben volt egy Nyomatott Csepregi Graduál, melyet Vajda lelkész és a diák is jól ismert s mindketőnek megvolt a birtokában. Mai nap azonban ennek egyetlen példánya sem ismeretes. Nevét és használatát sem említik ismert forrásaink. Az ilyen hangjegyes graduálokat, melyekből csak egy-egy példány kellett a gyülekezetekben a lelkész és a kántor használatára, csak kevés példányban nyomatták s három évszázad alatt, különösen az üldöztetések idején könnyen elveszhettek.

Nemrégiben azonban újabb nyomát találtam a Cs. Graduálnak a kemesaljai egyházmegye 1696. évi egyházlátogatási jkönyvében XXIII. sz. 92. l.). Asboth János esperes járt körülön, nov. 3. a veszprémmegyei Gergelyiben s itt azt követelte az előjáróktól (lelkészük ekkor nem volt, tanítójuk Tóth György), hogy vegyék jegyzékbe az 1688-ban elhalt lelkészük, Kráncz Lőrinc által végrendeletileg az egyháznak hagyományozott könyveket. Ez meg is történt s a felsorolt 15 értékes könyv között (Kulesár Gy. Bornemisza P. Erasmus, Brenz János sat. művei) megvolt a *Graduale Csepregiense*. Hrabovszky György történetíró, a régi nyomtatványok gondos kutatója, 1815 körül Kráncz lelkész életrajzában em-

liti a 15 könyv örökségül hagyását, de ezek közül a Graduált mint nagy ritkaságot nem emelte ki. Talán ő akkor még párját is ismerte a könyvnek.

Figyelmet érdemel, hogy Kránicz Lőrinc, akit 1630-ban Csepregen avattak fel s Vanyolán, Pásztoriban, Barbaacson, Szergényben s végül Gergelyiben volt lelkész, Csepregen született és a szergényi egyházlátogatás szerint „Csepreghy alias Kránicz Lőrinc“ volt a neve. Testvére vagy rokona lehetett ez Vajda lelkész íródiákjának, Csepregi Mihálynak, kinek családi neve valószínűleg szintén Kránicz volt. Lehet, hogy ennek Csepregi Graduálja került később Gergelyibe, vagy pedig mint csepregi születésűeknek, mindkettőjüknek volt ilyen graduálja. (Egyet. ev. lev. V. 10. 55.).

De most már bizonyos, hogy volt nyomtatott Csepregi Graduál. S mivel a csepregi nyomda Farkas Imre vezetése alatt 1621-től 1643-ig működött, ezen évek valamelyikében jelent meg. A csepregi iskola, miként rektorának díjleveléből kitűnik, mindig nagy gondot fordított az egyházi zenére. Az egységes liturgiának sürgetője volt Brunswick Tóbiás, az egykori csepregi rektor (1613–16), ki később mint szeredi lelkész és püspök Thurzó Szaniszló nádorral egyetértve zsinatokat is (Felsőszeliben 1622.) tartott ez ügyben. Talán épen a gyászos emlékü Brunswick volt a Csepregi Graduál egyik előkészítője. Tartalmára csak a többi írott és nyomtatott graduálból következtethetünk. *Invocatio* (*adjutorium*), *antiphona*, *psalmus*, *hymnus*, *responsorium*, *versiculus*, *prosa*, *litanía*, *benedictio*, *lamentatio*, *passio*, ezeket találjuk a Batthyáni-codexben, Huszár Gálban és az Öreg Graduálban. Ezekhez a Csepregi Graduál átvehette még Luther liturgiájából a *Kyrie*, *Gloria* és *Credo* szövegét és hangjegyeit is, amint ezeket a németek és tótok ma is éneklik. Nem lehetett nagyobb terjedelmű. Vajda lelkész keveselte a tartalmát, azért iratott a csepregi diákkal újabb énekeket is hangjegyekkel.

Mihelyt ezt az újabb bizonyítékot felfedeztem, sietve, nagy várakozással írtam Gergelyibe dr. Mohácsi Lajos lelkésznek: nincs-e meg levéltárunkban a többi becses régi könyv (Kulesár Gy., Bornemisza P. pred.) mellett a régóta keresett kincs, a Csepregi Graduál is. A felelet lesújtó volt. Mikor Mohácsi a lelkészi állását úgy 35 év előtt elfoglalta, egyházi levéltárunkban régi könyveket már nem talált. Voltak azonban a templom padlásán összehányva régi nyomtatványhulladékok összeázva és rothadva. Ez volt az ott tanyázó galambok lerakodó trágyadombja. A szelíd galambok sehol kegyetlenebb dolgot nem végeztek. De nagyobb vád éri az embereket, kik az egyházat üldözték, feldúlták és annak kinséit megbecsülni nem tudták. A magyar irodalom és egyházi hymnológiánk eléggé fel nem becsülhető értéke volna, ha az eltűnt graduált a szerencsés véletlen valahogyan mégis napvilágra

Payr Sándor: Az elveszett Csepregi Graduál

hozná. Hiszen eddig csak két nyomtatott graduálunk van: Huszár Gálé és az Öreg Graduál.

Még a falukutatókat is felkértük, hogy Csepreg és Lövő környékén a régi házak mestergerendáin, a nemesi kúriák levelesládáiban és a templomok sekrestyéiben keressék. Nem szabad belenyugodnunk, hogy a Csepregen nyomtatott Graduál minden példánya örökre elveszett.

Payr Sándor

KRITIKAI SZEMLE

Kálvin és a kálvinizmus. Tanulmányok. Az Institutio négy-századik évfordulójára írták a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem református hittudományi karának tanárai és doktorai. Debrecen szabad kir. város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület könyvnyomda vállalatának a kiadása.

A magyar protestantizmus mindenkor hálás lesz *dr. Révész Imre* debreceni egyetemi tanárnak, aki Kálvin Institutiója első kiadása megjelenésének 400 éves fordulója előtt 3 évvel felvetette ennek az emlékkönyvnek a gondolatát és azután munkálta annak valóra váltását. 18 értékes, ha nem is homogén dolgozat látott ebben napvilágot: némelyik inkább csak szakemberek által élvezhető tudományos szakmunka, de nem egy közülük minden művelt ember számára élvezhető és tanulságos olvasmány. Mindenik dolgozatnak a kivonatát is megtaláljuk a műben vagy német, vagy francia, vagy angol, vagy holland nyelven.

Az első tanulmányt *dr. Lang Agost* szuperintendens, a hallei egyetem tb. ny. r. tanára írta az *1536-i Institutio forrásairól*. A tanulmány voltaképen nem az összes forrásokat ismerteti, csupán arra a kérdésre ad feleletet: Mennyiben voltak hatással Kálvinra a műve megírásakor reformátor-társainak az iratai? Nemrég egy holland tanulmány foglalkozott e kérdéssel, a *dr. Pollmané*, aki tagadja azt, hogy Kálvin ezeket forrásként használta volna. *Dr. Lang* azonban kimutatja, hogy *Luther, Melancthon, Zwingli* és mindenekfelett *Butzer* iratának több-kevesebb hatása állapítható meg az Institutio első kiadásában.

Ezt a bevezető tanulmányt 6 olyan dolgozat követi, melyek Kálvint, mint *biblikust* mutatják be. Ezek közül kettő szélesebb körű olvasóközönség igényeit is kielégíti: *dr. Musnai László*, a Bethlen-Kollégium rektor professzorának tanulmánya: *Kálvin János az ige fényében* és *dr. Török István* pápai teológiai professzoré: *Az ószövetség-értékelés Kálvin Institutiójában*. *Musnai* azt bizonyítja Kálvin életének tényeivel s műveiből közölt idézetekkel, hogy „János evangéliumának bevezető bizonyágtétele Kálvin életében tisztán és világosan szemlélhető, mert ő ennek az Igének a fényében él és munkálkodik“. Kimutatja, hogy „reformációjának éppen az a sajátja, hogy a bibliai elveket mindenben és mindenütt érvényesíti s még az egyházkormányzatban és fegyelemben is következetesen keresztül viszi“. — *Dr. Török* pedig az ószövetség ma nagyon is időszerű problémájára mutat rá: a modern teológia ószövetségi írásmagyarázatának a csődjére. Majd ismerteti Kálvin álláspontját, melynek lényege az, hogy „egység van

az Ó- és Újszövetség között, amennyiben az is, ez is Isten igéje, és különbség, amennyiben ott a testet öltendő Igeről, emitt meg a testet öltött Igeről van szó". Végül rámutat arra, hogy Kálvin hivatása ma egyebek közt az ószövetségtudomány teológiai rehabilitációja. A dolgozat német összefoglalásában egy kis elírást találunk: az utolsó mondat jóval többet mond, mint a magyar szöveg.

E kettő közt 4 dolgozat van a műben, melyek főképp szak tudósokat érdeklő szempontokból és zsidó, görög és latin idézetekkel világítják meg Kálvin igemagyarázó munkásságát. *D. dr. Kállay Kálmán* a zsolttárok első könyve, vagyis az első 41 zsolttárhoz írt és legtöbb személyes vonást tartalmazó magyarázatai alapján ismerteti a zsolttármagyarázó Kálvint. *Dr. Tóth Lajos* Kálvinnak az *Ézsaiás próféta elhívásáról szóló magyarázatát*, — melyet méltán tarthatunk a legsikerültebbek egyikének, — teszi tanulmánya tárgyává. Az evangéliumok eredeti görög szövegét veti egybe a reformátor: „*Commentarius in harmoniam evangelicam*” c. művében *dr. Erdős Károly* s állapítja meg, hogy „amilyen szabadságot tanúsít Kálvin az értelem rovása nélkül a korabeli két főfordítással: a Vulgatával és az erasmusival szemben, ép úgy nem igyekezett arra, hogy fordítása szószerint egyezzen a görög szöveggel”. *Kálvin Kommentára az Efezusi levélről* címmel pedig *dr. Pongrácz József* ír érdekes tanulmányt, melyben főképp azt hangsúlyozza, hogy írás-magyarázata „nagy mértékben önéletrajzi, élményszerű, személyes bizonyosságtevés”.

A *szisztematika teológia* köréhez tartozik *dr. Vasady Béla* és *dr. Csánky Benjámin* műve. Az előbbi tárgya: *Isten megismerésének kérdése Kálvin Institutioja alapján a napjainkban folyó teológiai vitatkozások tükrében*. Az utóbbi *Kálvin predestinációtanát* ismerteti. Vasady elsősorban a szaktudósoknak dolgozott. A két jeles svájci professzornak: Brunner Emilnek és Barth Károlynak a természeti istenismeretről való többé-kevésbé ellentétes felfogását ismerteti, majd miután mindkettő Kálvinra hivatkozik, ismerteti Kálvinnak az Isten megismerésére vonatkozó kijelentéseit s megállapítja, hogy Barthnak van igaza. Végül bizonyos tanúságokat von le és bizonyos teológiai feladatokra mutat rá. A 170-ik lapon egy elírást találunk: „az emberek menthetetlenségét előre is megcáfolja”. Ha összevetjük ezt a 175-ik lapon található hasonló tárgyú mondattal, kétségtelen, hogy a „megcáfolja” helyett „nyilvánvalóvá tegye” kellett volna. Csánky dolgozata már tárgyánál fogva is nemcsak szakembereket érdekelhet, bár a tárgy feldolgozása, tekintettel a benne található zsidó, görög, latin szavakra, idézetekre, megnehezíti a különben nagyon érdekes tanulmány élvezését azoknak, akik e nyelvekben nem járatosak. A predestináció tanának ellendarabját és eredetét, Kálvin tanának

kialakulását, előadását és védelmét, végül hatását és a jövőre vonatkozó kilátásainkat ismerteti. Többek közt a következő megállapításokat teszi az író: „Kálvin csak az 1559. évi Institutiojában fejté ezt ki teljesen. Kálvin systemájában csúcspontját érte el ez a tan!” A kálvinizmus az aktivitás legmagasabb fokán álló keresztyénség és annak magva az elválasztás gondolata.

A gyakorlati teológia szempontjából csupán *d. Csikesz Sándor* állítja elénk Kálvin munkásságát „*Kálvin pásztori igehirdetése módszerének legfőbb elemei*” című tanulmányában. Ha túlzást is kell látnunk Kálvin pásztori igehirdetésének az ilyen értékelésében: „ez volt egyetlen eszköze a libertinizmus ellen”, „ez minden egyéb reformátori tevékenységének oka és célja”, mégis igazat kell adnunk az írónak abban, hogy ebben látja „legalapvetőbb munkaterületét.” Öt fejezetben találjuk meg itt a nagy reformátor pásztori igehirdetésének rajzát és jellemzését. Az igehirdetőnek Isten aláztos eszközévé kell lennie s ezért az igehirdetés születése pillanatától az imádság karjain kell emelkednie. — Az igehirdetés előtt, alatt és után egyedül Isten dicsőségének szolgálatára kell törekednie, illetve ezt kell munkálnia. — „Nem az igehirdető rendelkezik az Isten igéjével, hanem az Isten igéje rendelkezik az igehirdetővel.” Ezt úgy biztosította, hogy függetlenítette az igehirdetést az egyházi évtől s a „lectio continua” alapjára helyezkedett”, vagyis egy bibliai könyvet vagy iratesoport vett alapul s azt eleitől végig elmagyarázta prédikációiban. — Az igehirdető Isten igéjének a szolgája, akit Isten hívott el a szolgálatra s akinek az Igéből hozzá beszélő Szentlélek szavára kell figyelnie szüntelen. Az Ige nyája felett az Igének kell uralkodnia, tagjaiból igehirdetőket kell nevelni. Az igehirdetés alkalmából senkit kirekeszteni nem szabad, de alkalmazni kell az Ige tiltó, fegyelmező, büntető hatalmát is.

Majd hat egyháztörténeti tanulmányt találunk a gyűjteményben, melyhez két egyházi irodalomtörténeti tárgyú dolgozat csatlakozik mint befejező közlemény.

Az egyháztörténeti dolgozatok közül kettő *Kálvin viszonyát* igyekszik tisztázni két nagyszerű kortársához: *Zwinglihez* és *Meliuszhoz*. Az előbbi témát *dr. Soós Béla* dolgozta fel, aki megállapítja, hogy „Kálvin Zwingli életművét nem az egyéni megismerés melegével, hanem görbe tükör ferdítésében látta s ezért tagadott meg vele minden közösséget”. Részletesen ismerteti a két reformátor különböző egyéniségéből fakadó tanításbeli különbségeket s az itt-ott mutatókozó megegyezéseket. Végül hangsúlyozza, hogy a református keresztyénség kialakulására Kálvin mellett Zwingli is jelentős és maradandó hatást gyakorolt. A másik tárgyat *dr. Révész Imre* világítja meg. Úttörő jellegű dolgozatában „a magyar kálvinizmus atyját, illetve annak tanításait veti össze

Kálvinéival s megállapítja, hogy az ebben az elnevezésben kifejezésre jutó köztudat téves“. Azt azonban kétségtelennek tartja, hogy „Méliusz alapján véve ugyanazt akarta, mint Kálvin: a felelősségére bízott emberi lelkek s velük egy darab emberi életet Krisztus és csak Krisztus tulajdonává tenni örök eleveelrendeltetésük felismertetése útján“. A teológus Melius általános jellemzése és Kálvinnal való összehasonlítása után az eleveelrendelés és az úrvacsora tana szempontjából hasonlítja össze őket s megállapítja, „hogy a tan (az eleveelrendelés tana) szerkezete Méliusnál egészen más, mint Kálvinnál, a tan szelleme egészben véve ugyanaz, abból azonban még nem lehet megállapítani Kálvinnak Meliusra tett egyenes hatását“, „Melius szinkretisztikus úrvacsoratanát“ pedig... „nem szabad... minden fenntartás nélkül kálvininak neveznünk“.

Két magyar egyháztörténeti, közelebbről missziótörténeti tárgyú dolgozat követi ezt a két történeti párhuzamot: *dr. Feren-czy Károly* és *dr. Nagy Géza* sok régi elfelejtett értéket napfényre hozó tanulmányai. Előbbi „*A missziói felelősség nyomai a magyar református keresztyénség első századában az egykorú teológiai irodalom alapján*“ c. művében a XVI. század protestáns, főképp református irodalmából vett idézetekkel bizonyítja, hogy első sorban a lelkipásztorok igehirdető munkásságára, az egyetemes papságra, az iratmisszióra, a szociális bajokkal szemben való küzdelemre vonatkozólag mennyire élt e korban a missziói felelősség. Sőt a külmissziói felelősségnek is nyomára bukkan nemcsak a törökök közti evangéliumhirdetés adataiban, hanem főképp Melius nyilatkozataiban: „Krisztus mindenütt mindenek, mind e világon parancsolja, hogy prédikáljanak“, mert „a pogányokat is Krisztus aklába kell gyűjteni“. Utóbbi „*A belmisszió nyomai az erdélyi ref. egyház régibb történetében*“ címmel sorol fel bizonyítékokat amaz állítása mellett, hogy „a református egyházban az a szellem, mely a modern belmisszió áldásait létrehozta, már eleitől fogva megvan“. A Geleji-kánonok már meglevő szeretetintézményekről számolnak be. Marosvásárhelyen, Désen, Kolozsváron, Nagyváradon, Gyulafehérváron „ispotályok“ voltak. Az özvegyek, árvák, betegek gondozásának egyéb bizonyítékai is vannak. A puritán mozgalom nyomán támadt megújulás gyümölese: a laikus igehirdetés (házi-istentisztelet), a bibliakör, a gyermekkatekezis és az iratterjesztés előállása, illetve megerősödése.

Két kisebb dolgozat fejezi be a szorosabb értelemben vett egyháztörténeti csoportot. *Dr. Miklós Ödön* „*A holland kálvinizmus elvi állásfoglalása a magyar protestantizmus gyászévtizedében*“ címmel ismerteti, hogy a holland politikai és egyházi testületeknek, Hamel Bruyninx bécsi holland követnek a bebörtönözött, illetve gályarabságra hurcolt magyar protestáns lelkipásztorok

érdekében tett intézkedéseiben, határozataiban, beadványaiban mi-féle motívumok szerepelnek. Az egész akció elsősorban „a kálvinizmus ama tanításában találja magyarázatát, amely a nemzetközi kölcsönös támogatásról szól“. Az indító ok: „világos átértésee annak, hogy a Krisztus anyaszentegyháza és ügyének szolgálata forog veszélyben.“ De rámutat arra is, hogy Hamel Bruyninxnál már a vallásbeli tolerancia csírái is megtalálhatók, ami a régi kálvinista álláspont túlhaladását jelenti. *Dr. Tóth Endre* pedig „*Pápa plébánosa és Kálvin Institutioja*“ című tanulmányában idézi a plébános 1727-ben megjelent „Replicatio“-jának ama sorait, melyekben Kálvin Institutiojából vett idézetekkel támasztja alá azt a megállapítását, hogy „nincsen az embernek szabad akaratja, hanem valamit cselekszik, az Isten indításából cselekszik“ s ebből azt a következtetést vonja le, hogy a reformátusok ne panaszkodjanak az üldözések miatt, hanem ismerjék el azokat „Isten szent akaratjának lenni.“ Ismerteti a Replicatio történeti előzményeit, majd kritika tárgyává teszi annak okfejtését.

A két utolsó dolgozat amellet, hogy irodalomtörténeti ismereteinket gazdagítja, az elmúlt századok lelki életére is világot áraszt. *Dr. Payr Sándor* „*Testvéri közösség magyar protestáns énekeskönyveinkben*“ címmel nemcsak azt mutatja ki, hogy a magyar református és ág. evangélikus egyházak énekeskönyveiben 37 közös ének van, hanem azt is megvilágítja, milyen nagy szerepe volt egyházainkban az Istent dicsérő éneklésnek s ezen a területen még a legszenvedélyesebb hitviták idején is volt közösség a két egyház között. *Dr. Varga Zsigmond* pedig „*A magyarországi közkönyvtárak értékes bibliai gyűjteményeinek ismertető leírása a XVI. sz. végéig*“ című dolgozatában arra mutat rá a felsorolt nagyszámú kodexszel, illetve különböző nyelvű nyomtatott bibliával, hogy „őseinknek a biblia fontossága iránt mély és őszinte érdeklődése mindenkor megnyilatkozott“.

A 461 nagy quartalakú oldalon megjelent s az 53 éves Kálvin képével s az Institutio legelső kiadásának címlapjával díszített mű a magyar protestáns teológiai irodalomnak kétségtelenül nyeresége.
ifj. dr. Szabó Aladár

Baksay Sándor egyházi munkái. — I—IV. kötet. Kiadta: *Hetessy Kálmán dr.* Kecskemét. VIII, 226, 239, 276, 254 lap.

Pontosan ezer oldalnyi terjedelmű négy kötetet adott ki a közelmúltban a rokoni kegyelet Baksay Sándor református püspök egyházi munkáiból. Csaknem negyedszázad választ el az író halálától és nyolevan esztendő attól a naptól, amikor a gyűjtemény első beszéde elhangzott. Nemcsak irodalomtörténeti mulasztás pótlása ez a vállalkozás, hogy a pompás novellaíró és a páratlan hatású Homérosz-fordító alakját más megvilágításban is

feltüntesse, hanem a szűkebbre szoruló egyházi érdeklődés, a magyar evangéliumi keresztyénség elkényeztetett igehirdetése számára is nagyszerű meglepetés az „átirodalmiasult Szikszay“ kezünkhöz juttatása. Egy igehirdető lehet nagyszerű esztéta, kiváló aktív poéta, rettegett politikus, böles nemzetgazdász, szorgalmas Hangya-szövetkezeti vezér, hivatását mégis leginkább és elsősorban a szószéken éli és lelke legteltjesebben onnan sugárzik.

Baksay olvasása eszünkbe juttatja, hogy a négy evangélista közül egynek sincs a kezében trombita, János apostolt azonban pennával ábrázolja a képzőművészet. A retorika korszaka már Baksay idején is letűnően volt a szószéken is; a póz, a deklamáció, a széles lendületek és hangos gesztusok, a kezek állandó mozgatása és minden mondatot taglejtéssel való kísérése jók voltak talán a diétai vitatkozásokban Pozsonyban ezelőtt száz esztendővel, de a közvetlenség korában sem a parlamentben, sem a szószéken nem divat, mert nem hat és nem épít a gondolatok hanggal és mozgással pótlása. A gondolatok hatásos előtárásának elengedhetetlen eszköze az, hogy leírjuk és kidolgozzuk, megismogatjuk és rendbe szedjük a papíron őket. Nemesak azért hogy nyomtatásban megjelenjenek. Baksay egyetlen beszédét sem készítette sajtó alá, mégis ma minden hozzátoldás, vagy elhagyás nélkül, amikor stílusművész igehirdetőink annyira elkényesítették az ízlést, páratlanul értékesek és építő erejűek. Szavak, gondolatok, képek, a négy kötet minden lapja megbüvöl és lenyűgöz. Az első és utolsó igehirdetés között lepergett félévszázad alatt kétségtelenül fejlődött stílusának hajlékonyságában, mélységében és finomságában, mégis ugyanannak a mesternek és mélységes evangélizáló prófétának szive lüktetése lelhető fel bármelyik beszéd, vagy előadás minden szaván.

Ravasz László és Haypál Benő előtt Baksay volt a református egyháznak megtámadhatatlan értékű és éppen ezért divatos igehirdetője, különösen a gyászszertartásoknál. Török Pált, Szász Károlyt, Szilágyi Dezsőt, Jókai Mórt temette. Erzsébet királyné, Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Rudolf királyfi felett mondott gyászbeszédet. Egy kis tanítónő koporsója mellett felsóhajt: „Az a tudat teszi nehezzé a gyász szertartását, hogy noha sírni hívatunk, sírni nem szabad; hogy nekünk tilalmazva van az a bánatot könnyítő édes érzés, mely magát az Istennek Szentjét is hatalmába ejtette a Lázár koporsójánál!“

Egyszerű emberek, hitvesek, özvegyek, édesanyák, villám-sujtott felebarátok névtelen légiója felett mondott temetési beszédei mintái, iskolapéldái a keresztyén hitigazságok hirdetni tudásának akkor, amikor legfogékonyabb a lélek, a fájdalom és szomorúság idején. Nagyjaink ravatala mellett pedig azt mondja

el, amit a református egyház érez, ítél és következtet a nagy pillanat követelő világosságában.

Búcsúztathatta-é Rudolfot szebben és hívebben valaki?

„Félek, nagyítom a gyászt. A könny igen erős nagyítóüveg; egy cseppjén keresztül százszorosan megnagyobbítva látszanak a gyász tárgyai és érzései. Félek, ez a gyász önmagának hízeleg, örömét találja benne, megsokszorozván önmagát... De nem; hízelegni nem szoktunk; és a sírás, mely a négy folyó partján megzendülve kél, — a jajok, melyeknek visszhangoztatásában a három bére versenyre száll egymással, — a könny, melytől megáradottan most visszafelé foly Bécsnek a Duna...nem hazugságot szólnak. Óh, mikor ez a nemzet sírni nem akar, egy könnyecseppet szeméből ki nem sajtol semmi érevesző, semmi bűverő. Most önként patakoznak. Rudolf herceg meghalt.“

Kossuth emlékezetében fájdalmas célzást tesz a dalra, mely az ő nevével van összefüggésben „...*azt izente*“. Nem izen már többet semmit. Csalódtok. Egy lélek sem hagyja el a maga szeretetét... Izen ő mennyei világossággal sugárzó izeneteket. Azt izeni...“ Felsorolja az izenet részeit, majd pedig szinte eláll a lélegzetünk, amikor emelkedik a hangja: „És azt izeni, hogy ha ez a nemzet mégegyszer megtámadtatnék, ha a fejsze gyökerére vettetnék; ha népe széjjel szórásra, országa feldarabolásra, alkotmánya megsemmisítettésre, nyelve kitépítésre, neve eltöröltetésre szentenciáztatnék... Ha mégegyszer azt izeni... Órízze Isten ettől ezt a nemzetet!“

Illusztrációkat, az angolszász keresztyénség igehirdetésének sokszor unos-untalan használt story-alkalmazását, lehet-é művészbet elképzelni, mint a Szász Károly felett mondott beszédének képét!?

„A keresztes háborúk idejében egy keresztyén csapat a Nilus sivatagjára tévedvén, ámulva szemlélte a régi egyiptomiak roppant építményeit, a pusztában szétszórtan emelkedő piramisokat, a temérdek oszlopokat, melyeknek felépítéséhez százezer kezek kellettnek századokon keresztül. A szemlélők képzetét elszédítette az építmények nagysága és megfélemlítette a romok sokasága. Akkor, a meghatottság nagy némaságában a vezérek egyike felkiáltott: „Ezek az emberkezek — vagy óriások által emelt hegyek, az oszlopoknak ez a kettős tábora, ezek a hatalmas boltozatok, ezek a dicsőséges ivezetek, ezek is le fognak egykor omlani?“ — E szóra az egyik oszlopról egy kődarab levált és csendesen alágördülvén, az idegen lábainál állt meg. — Ez volt a felelet, melyet mindenki megértett...“

Kiáltásomra leválik a szentegyház oszlopfőjéről egy kődarab s feletképen csendesen lábainkhoz gördül: *Szász Károly*...“

„Temetünk egy halhatatlant!“ — mondja Jókairól. — „Igen megpróbáljuk temetni ma, holnap, századokon keresztül, de nem fogjuk eltemetni soha. Míg ebben a nagy városban, melynek dicsőséges jövődjét ő egy hosszú, sötét éjszakában megálmodta, lesz egyetlen ajak, amelyen a mi édes anyanyelvünk zengedez,

míg a mi nagy történetünk nagy könyvében egyetlen egy kitépetlen lap marad: addig tart az ő temetési ünnepe... és csak az utolsó magyarral lesz ő eltemetve“.

Nemcsak a nagy halottak felett való igehirdetésében csap fel az evangélium lobogásában magyar lelkesedése, költői lendülete, drámai lángolása, hanem üde, eleven, friss, érdekes, meghatározó minden prédikációja, keresztelelési beszéde, akár az örök jövendőről szól a keresztszülőkhöz, akár a prédikációról prédikál a reformáció emlékünnepe. Mérheterlen nyugalom és a bölcsesség kútjának beláthatatlan mélysége tükrözik elő minden mondatából. Nagypénteken az igazságiszonyt ragadja meg, pünkösdkor a különböző ajándékokat szedi ujjhegyre. És a dicsgazdag tématalalású, ellenállhatatlan következtetésű beszédeit nem messzehangzó szószéken, hanem egy vidéki mezővároska templomában mondja ötven éven át. Hogyan hatottak, tettek-é olyan építő hatást, mint másfajta irodalmi munkálkodása az Akadémiában, vagy a Kisfaludy Társaságban, nehéz lemérni, mert alig jutottak túl a kunszentmiklósi templom boltívein, most azonban, hogy megjelent ez a négykötetes posthumus munka, az irodalmiság mellett sokat kell tanulniuk tőle a magyar evangéliumi keresztyén egyházak igehirdetőinek az érdekes és élvezetes építő igehirdetés manapság annyira méltán követelt, Baksaynál már ez előtt nyolevan esztendővel követett módszerében, művészetében.

Incze Gábor

Bereczky Albert: Boldogok . . . Nyole beszéd Jézus boldogmondásairól.

A református igehirdetés különböző utakon elindult irányainak találkozását jelenti Bereczky Albert igehirdetői munkája. Az igehirdetésnek nagy belső ellentéte az igében rejlő időfeletti és idői elem. Az ige azáltal ige, hogy egyetemes érvényességű, nincs kötve egy történelmi perchez, egy földrajzi helyhez, fajhoz vagy műveltséghez. Az igehirdetés azáltal igehirdetés, hogy ezt az örök igét *egy* helyen, *egy* időben, egy bizonyos fajta embernek mondja, magyarázza, újra és újra időszerűvé teszi. Református igehirdetésünk a 20. század második felében inkább az ige időfeletti jelentéseit terítette szét. Hiánya az volt, hogy az alatta zúgó valóságos élettel kevés kapcsolatot talált. Egy másik irányú prédikáció most már a jelen nagy kérdéseit vitte be a templomba. Néha erőszakot tett az igén, bár sokszor új alkalmazással nem magát a textust, hanem annak a bibliai résznek a lelkét próbálta megmutatni. Csakugyan leszállt a Sinai hegyről, de a kijelentés tábláit nem hozta magával. Bereczky Albert igehirdetésében ez a két elem nagyszerű harmóniában áll. Mindig az igét hirdetni és mindig annak az embernek, akivel beszél. Ezt a

kiegyenlítetttséget mutatja igehirdető stílusa is. Erősen hatott reá a modern irodalom világos, tiszta, tömondatokban beszélő formája. Nagy erőfeszítés ez, hogy minél egyszerűbben és minél világosabban alkalmazza az igét. Alázatosan tűnik el mondani-valója mögött. Keresztyén „bölcsező” kétes és kísértésekkel tele útját nem akarja megjárni. Nem keres szakadatlan újszerűséget, meglevő nagy igazságokat fejez ki. A református theologus nagyon világosan érzi, hogy a református theologia poláris jellegű; ugyanegy ténynek ellentétes oldalaiból pattan ki a megvilágosító igazság. Ezért Bereczky Albert előadásmódja dialektikus. Legtöbbször az ellentétekből indul ki. Ha tudni akarom, mi a fehér, a feketét mutatja meg. Ha tudni akarom, mi a tiszta, a szennyesre gondolok. Örömet a fájdalom és szomorúság mutat. Van azonban az egész prédikációs könyvön átlengő lelkiségben valami meghatározhatatlan finomság, tisztaság, szelíd bölcsesség, gyengéd pásztori gondoskodás lelke, amely a szüntelen elrejtőzni akaró igehirdetőnek nagyon világos és határozott lelki képét rajzolja meg. Olyan magasságokba viszi népét, ahol mellékes, kicsiny apró dolgok tüskéi már nem bántanak. Ezért minden tényt egy bizonyos magasabb és a hétköznapiaság feletti bölcsesség hegyéről néz, ezért az igazságai általános igazságok. Össze lehetne két breváriumot állítani azokból a nagy tényekből, amiket megállapít. Van még egy szép vonása ennek a könyvnek, amit nem szabad elhallgatnunk. A magyar református keresztyénségben történelmi formák áltak sokáig szemben bizonyos lelki megújulásokkal. Egyiknek szüksége volt a másikra, de sokáig nem találták meg egymást. Egyik oldalon a formákból lassan elillant a tartalom, a másik oldalon az ébredő lelkek boldog élménye és tapasztalása nem kapta meg a maga számára a medret és a formát; nem találta meg a magyar reformátusság tömegeit éppen azért, mert sok tekintetben idegen volt a számára. Bereczky Albert igehirdetésében az a református kegyesség jön vissza, amelyik az ősi hitvallások áldott formáit tölti meg a forró és tiszta élmény tartalmával. Az a kegyes református ember, aki nek a számára az imádságok, az Isten igéjének a boldog átélései újra és újra megismétlődnek, de amikor Krisztus felé halad, akkor ezen az úton örömmel és ujjongva látja meg az ősök nyomait. Mennél inkább elmélyed a Szentírásban, annál világosabban látja azoknak a bölcsességét, akik előtte jártak és a hitvallások térképeit számára elkészítették. A magyar református igehirdetés kereső útján egyik fényes útbaigazítás és érkezés Bereczky Albert református kegyességének bizonyágtétele.

Muraközy Gyula

Horváth János egyetemi előadásaiból. (1. Csokonai. Csokonai költő barátai: Földi és Fazekas. 2. Kisfaludy Sándor. 3. Katona József. 4. Kisfaludy Károly. 5. Kisfaludy Károly évtizede.) Kócai Lajos kiadása. Budapest, 1936.

Az első alkalom, hogy Horváth János egyetemi előadásai, megelőzvéen a végleges könyvalakban való megjelenést, a nagyobb nyilvánosság elé kerülnek. E kiadás elsősorban az egyetemi hallgatók számára készült s ők most hiteles szövegezésben, az ismert módon sokszorosított „jegyzetek“-nél olcsóbban juthatnak a már elhangzott előadásokhoz. Hasznos ezeknek az előadásoknak a megjelenése a szaktudomány művelőinek, mert eredmények és útbaigazítások hamarabb, a továbbhaladást elősegítő formában érnek el hozzájuk. Bizton remélhető, hogy a tartalmasabb művelődni akaró magyar közönség, Horváth János eddigi munkáinak olvasói is örömmel egészítik ki velük történeti műveltségüket.

Az öt kötet mindegyike önálló egész. A 18–19. század fordulóján és a rákövetkező három évtizednek magyar irodalmából kiemelkedő személyiségek nevei határolják el az egyes kötetek szerkezeti önállóságát. Az egybefogott sorozat azonban fejlődéstörténeti egység is: fejezet a magyar irodalom alakulásának egységes szempontok alapján megrajzolt történetéből. Olvasói minden ponton két mozzanatra figyelhetnek, a magyar irodalomnak mint szellemi folyamatra az útjára, valamint az írói egyéniségekre, ezek korszerű és időtlen jelentőségére. Bármelyikre tekintenek, élet és nem muzeális anyag az, ami eléjük tárul.

Az előadások, mint összefüggő fejlődéstörténeti fejezet, irodalmunk életének azt a második lépését ábrázolják, mely a 18. század második felében ütemesebbé váló újító kezdeteket követte. E második lépés véglegesen átalakítja az irodalom régiséggtől öröklött fogalmát, melyben még erudíció, hasznosság és vallásos célzat vegyült el egymással. Világosság és patriotizmus a legfelülőbb jegyei a „nemzeti szépirodalom“ felé való haladásnak. A két Kisfaludyval diadalra jut a reformáló, de a hazai társadalom korszerű igényeivel és műveltségi életével szakítani nem akaró irodalmiság, Csokonai valóságos életté és költészetté egyesíti magában Kazinczy és Kármán külön-külön való programját, a „fentebb“ műveltséget és az eredetiséget, Katona Józsefben pedig már az elért fejlődésen túlmutató lángelme történeti sorsát szemlélhetjük. A legnagyobbak e történeti „szerep“-én kívül az aktuális ízlést befolyásoló szellemi áramlatok is láthatók. Felvilágosodott nemzetiség, rokokó, írói szabadság, eredetiség kérdése, időleges műfaji és stílbeli törekvések (nemzeti eposz, drámairodalom, színház) itt nemcsak az irodalomtörténeti korrajz nélkülözhetetlen elemei, hanem egyben kitűnő alkalmak arra is, hogy

fontos irodalmi elvekkel és ezek kibontakozásával megismerkedhessünk.

Az egyéni írói arculatok felé valóságos felfedező úton járunk ezeknek az előadásoknak a vezetésével. Régebbi és újabb részletkutatások eredményei válnak lélektelen adatokból az élet és a munkásság jellemzőivé. Jelenségek, melyeken más talán egyszerű tudomásulvevéssel átsiklik, Horváth János rámutatásával eddig ismeretlen vonások megláttatásának varázserejű eszközei. Mindegyik író előttünk „lesz“, alakul azzá, amivé elrendelt egyéni és esetleges külső erők formálják. Csokonai, a két Kisfaludy és Katona írói fejlődésének itt megrajzolt képe mintaadó megvalósítása a genetikai egyéniség-szemléletnek. Az értékelés a leghitelesebb mértékkel mér: mindent egyszerre lát a maga időbeli és örök helyén. A fogékonyság egyformán érzékeny mindegyikkel kapcsolatban, izleli alkotásaik külön való ízt és érezteti a különféleség magasabb egybetartozását. Ez a tárgyilagosság, noha tudatja az értékek fajsúlykülönbségeit, állandóan figyelmeztet már-már meggyökeresedett tévedésekre és igaztalan félreállításokra. Kisfaludy Sándort kétségtelenül többnek s jelentősebbnek látjuk most mint eddig, Katona József és Kisfaludy Károly szembenállása elveszti népszerűen olesó kontraszthatását, ismeretünk még gyakrabban méltatott művekről is bővül és hitelesedik. Tanúi lehetünk, hogyan emelkednek lépésről-lépésre a legnagyobbak a kor ízlésbeli sablonjai fölé, Csokonai a lírában, Katona a drámában. Bánk bán tragikumának finom magyarázata („a nemes, ép emberség tragédiája“) ellenállhatatlanul meggyőző és minden mesterkedés nélkül oldja meg azokat a kérdéseket is, melyeket a régebbi elemzések vagy egészen mellőztek, vagy a tragédia ú. n. egyenetlenségeire utalva nyitottan hagytak.

A bemutatott korszak irodalmi fejlődésének és az egyéniségek írói természetének meghatározó jegyeit áttekintően és a valósághoz hű maradót rendező erő, friss és elevenítően társító emlékezés, betetőzésül pedig a közlendő anyagot életre keltő stílus közvetíti az olvasóhoz. A kötetek, amint erről a mindegyikük elején olvasható jegyzet tudósít, „az élőszo csiszolatlanabb szabadságával szólnak“. Horváth János itt valóban hallgatóságot tart szemmel, de nem külsőleges hatások kedvéért, hanem azért a lelki kontaktusért, mely minden nevelői vezetés legeszményibb törekvése. Midőn fejteget, jellemez, életutakat meleg emberi együttérzéssel végigél, nemcsak tudnivalókat ad át, hanem anyagát meg is szeretteti. Azonfelül, hogy ezek az előadások megjelentek, különösképpen örülünk, hogy ebben a „csiszolatlanabb“ formában kerültek nyilvánosságra. A legilletékesebb kéz rögzítette meg maiak és eljövendőik számára Horváth János életteljes tanító és nevelő szavát, gyökeres magyarságnak, magasrendű emberségnek és mű-

veltségnek azt a klasszikus együtt^{állítását,}~~állítását,~~ mely szellemiségünk életében mindig a legnagyobb lélekformálók kiváltságos és megkülönböztető jegye.

Kerecsényi Dezső

Berde Mária: Tüzes kemence. Regény. Nyugat-kiadás, az Erdélyi Magyar Írói Rend könyvsorozatában.

Női téma: a szerelmi és hitvesi hűség ellen elkövetett bűnről írni. Berde Mária megírta már régebben a téma első felét, a nőben gyorsabb feleletre készítő: a férfi hűtlenségének bűnét és büntetését. A Romuald és Andriána c. regényében, legszebb lovagregényünkben leírta a férfiban a szerelme elleni hűtlensége bűnének megszületését, kifejlődését s a bűn bűnhődését. Hogy a saját elfogultságától megvédje magát: a távoli lovagkorba, a szerelem apotheotikus korába és földjére, a lovagkorba és a Rajna vidékére tette tárgyát, Isten oltárán mutatja be a szerelmet motótul írva regénye élére a kétségtelen isteni igazságot, hogy egymásnak terhét hordozzuk s a szerelemben elkövetett bűnünket mindig a párunk szenvedni meg. Így aztán Isten ellen való vétkeknek mutatja meg a szerelmi hűtlenséget és a vezeklést is ehhez képest való szigorúsággal rójjá ki érette: a hűtlen Romuald, akinek Andriánája párjának vétke miatt titokzatos módon elsorvad, bűnének vezeklésére térdencsúszva kénytelen a Szentföldre vándorozni és nincs bocsánat ez istentelen bűnére!

Azóta egy évtized telt el, Berde Mária szigora ha az igazságmondásban nem is, de a büntetésben irgalmasabb lett. Most aztán megírta a tétel másik felét: a nő hűtlenségét a férje ellen.

Ennek klasszikus kora pedig a világháború volt, amikor a férj nem állhatott védelmével a hitvese mellett és a nőt kísértésekbe vihette a távollét, a hitbeli gyarlóság, megtévesztő gondolatok, persze legtöbbit az érzéki vágyai, de még a jóság és erény tévedt medrű sodra is néha.

Az író, mint aki leglelkismeretibb kérdéseiről akar valloást tenni és minden szava jelentőségének törvényszék-előtti fontosságát átérzi, pontos, nyomról-nyomra haladó nyomozással kísért, vezet bennünket a bűn útján. Se szépíteni, se enyhíteni nem akar, a bűn legigazibb arcát akarja megmutatni, hadd ismerjük meg mindnyájan, ha netán életünkben majd találkozni fogunk vele. A gyónás hangján, a tökéletes meghittségben, szinte magánbeszédszerű igazmondással beszéli el a hitvesi hűség megszegésének regényét. A főhősnő egy barátnőnek vall, aki Istentől kapott gyónótárs, valóságos lelkész számára, a valóéletben legtöbbünk csak távolról hallott emlegetni ennyire tökéletes barátságát, akinek barátsága nemesedés, visszhang-fal, lelki kiegészülés. Az igazi írónak ilyen barátja: az ő olvasóközönsége. En-

nek vallja meg életét, bűneivel együtt, hogy vezekeljen és megoldódjék ítéletében, Isten szavának a közvetítője révén.

A regény hősnője teljes viszonzású szerelemben igaz párjára talált. Párja elment a háborúba, évekre van oda. A nő mellett él egy unokafivére, végtelen ragaszkodással csüggenek egymáson, a szegény túlérzékeny fiú cherubi tisztaságú, nem e világra való lélek; gyermeki öntudatlanságú, egész lényét égi fényvel betöltő szerelemmel csügg unokanővérén, soha szót se ejtene imádatáról, de be kell vonulnia a háborúba és akkor egyszer a halál hívását érezve, odahull nővérkéje elé. Az pedig a száname és jóság áldozatosságában egyszer övé lesz — ennek az áldozása a regény egyik legfinomabb lélekelemzése — és a fiú elme s aztán nem is történhet másképpen, elesik, sírba viszi titkát.

A háború végével visszatér a férj. A lassanként fölemelkedő lelkiismeret-hangok ettől kezdve mind követelőbben beszélnek, parancsolnak, töredelmes gyónást, büntetés-kérést követelnek, a férj színe előtt. Párhuzamnak ott van egy másik hitvespár, ahogy a vígjátékokban is szokott lenni, a tételnek nyersebb és közelebbi képletül: egy bérescseléd és az ő kikapóssá lett felesége. A váratlanul megérkező béres bűnben talált felesége bűnös testét rászoritja a tüzes kemencére, a sístergő emberhús rémes szaga érzékelteti a gyehenna büntetését. Ugyanílyen, még megviselőbb tüzes kemencében pörkölődik a bűnbeesett feleség, és megindul a gyónás útján... Mi lehet a gyónás következménye? A világ emberi berendezése szerint az, hogy a feleség elveszítené férjét, a férj feleségét, és jóvátétel nem volna többé lehetséges. A férj, szinte véletlen szavakkal és öntudatalatti megbocsátó szeretettel feleütra élébesiet feleségének, megéreztetni vele, hogy bízik magában a szeretete teljességében, hogy nem hihető az ő asszonyáról a lelke szerint való vétkekesség, s ha csak szerencsétlenség érte volna, akkor az csak gyógyításra szorul és gyógyítható. A feleség kezdi megérezni, hogy az ő bűne eddig igaz megszenvedéseivel le van immár vezekelve, hogy neki most már a jóság örök áldozása a felülről és belülről jövő parancs. Nem gyávaságból hátrál meg a szóval való bevallás elől, a szó maga és következményei nem hoznának Isten törvényei szerint való megoldást, durvák és félrevezetőek volnának. A béres felesége életben marad és a béres a nép egyszerű ősi törvénye szerint most már felesége bűnét megbűnhődöttnek érzi, nem is szükséges többé róla emlékeztetniük. Ennek párhuzama szerint a megtévelyedett feleség is elhiszi, hogy megkaphatja az Isten rendje szerint való bocsánatot. Nem marad fenn közöttük kínosan elkerült szavak és emlékezések senyvedő üszke: a bűnbocsánat úgy száll lelkébe, mint Isten irgalmas üzenete, a bűnbocsánat őszinte, teljes, az

Kritikai Szemle.

élet visszatérhet megmélyült medrébe, jöhet a nyugalmas, termékeny élet békéje, munkája immár zavartalanul.

Volt az írónak ebben a magyarázatában valami erőlködő, elragadtatásos, amelyet velelépő elragadtatással kell megérteni, mint a csodát. De érezzük az író föltétlen jóhiszeműségét, ember-szeretetét, szigorú igazságosságát és az igazság nyers törvényeinek fölébeemelkedő krisztusi szeretet-elveit, amelynek mozdulatával Jézus a házasságtörő asszonyt elküldötte, mondván: menj és máskor ne vétkezzél. Ki kételkednék, hogy amaz asszony Jézus elől elmenvén többé nem vétkezhetett. Elhisszük Berde Mária írásának, hogy a lélekben elszenvedett purgatórium tisztítótüze révén hőse megigazulhatott. Még azt is össze tudjuk egyeztetni, hogy Romuald a szenvedélyes szerelem ítélete szerint, a Tüzes Kemence felesége a házasságbeli szeretet és jóság szerint kapott ítéletet s a két ítélet nem ellentétes.

Hiányossága a témának inkább az, hogy az író nem a legáltalánosabb és legrégebbi formájú női hűtlenséget mutatja meg, nem az érzéki vágyból elkövetett házasságtörést, hanem egy jóságos számalomból elkövetett maga-odaadást. Márpedig ez bizonyára legkritikább esetek közé tartozik a házasságtörések között. Ennek a lelkiismeret-törvényszéki letárgyalása persze könnyebben végezhető úgy, hogy az eddigi vizsgálati-fogsággal kitöltöttek lehessen venni a büntetést. Sokkal nehezebb, de általánosabb tanulságú lett volna az az eset, amely leggyakoribb. Berde Mária tolla emézt is bizonyára meghírta volna, talán meg is fogja még írni és lelkiismeret-tisztogatást végez ezen a nagy területen, amelyen a „francia regény“ olyan nagy zürzavart és mocskot meg aljasodást rakodott le a múlt század derekán és végén.

Jézus Krisztus példás esete a házasságtörő nővel mindenestre hiányos előadású történet a mai ember számára az evangelista rövid elmondásában. A mai emberek nagyobb része e történetet olvasván, nem dobja el kezéből a sujtásra fölemelt követ. Berde Mária hivatott író arra, hogy a leroskadt asszony mellé állva elmondja mindazt az emberi szót e szegény lélek megértetésére, amit a mai emberek hallani akarnak, hogy helyesen ítéljenek és hogy meglássák, mennyi a kijáró büntetésből az emberre és mennyi az Istenre tartozó. A Tüzes Kemence igazságtevését kielégítőnek érezzük, a föld és ég közötti nagy ország fontos ismeretlen tájait jártuk be ez író kalauzolásával s bölesebbek, jobbak, emberebbek lehettünk általa. *Bodor Aladár*

Balázs Ferenc: Zöld Árvíz. Regény. Erdélyi Szépművészeti Céh, 1936. 194 l.

Falut, falusi papot és tanítót, falusi embereket és falu-

problémát dolgoz bele regényébe Balázs Ferenc. A Fáklya óta nem új és nem egyedüli magyar regénytémának és milliónek ez a fajtája, de azért így erdélyi, unitárius vidékre átváltva csak fokozódik érdeklődésünk iránta.

A könyv elején néhány jól felvázolt plein-air akvarell, a papnak és falusi haragosának figyelemébresztő exponálása, a pap szerelmi történetének s a faluval való ellentétének megindítása után várakozással telten olvassuk a következőket. Sajnos, az író csak felveti ezeket a fonalakat, ezek azonban, bár kitűnően alkalmasak egy épkézláb, életízű regényalkotásra, valahogy összezekuszálódnak, egybegabalyodnak s azután leesnek a földre a nélkül, hogy mintává szövődhetek volna.

Eleinte Fekete Vince, az unitárius pap áll a regény középpontjában. A falu öreg tanítójának leánya, Klárka, szerelmes beléje, de a pap maga sem tudja, hogy hányadán áll önmagával. Egy este félig tréfából megkéri a lány kezét, de azután hamarosan meg is bánja. A papra sokan haragusznak, főleg Kelemen Lőrincék, s ez a harag általános felháborodássá válik, mikor az elmaradt kepe-pérez megfizetésére éppen husvétkor kapnak felszólítást a hívek.

Jól megfogott momentuma ennek a regénynek, mikor a felháborodott hívek dacosan kinn maradnak a husvétii istentiszteletről. A pap azonban minden szigorúsága mellett is tehetetlen, s végre csatát veszve vakációra megy. — Innen kezdve szétesik a regény. Új alakok jelennek meg benne: Adorján theologiai tanár, Fekete helyettese, majd később az új fiatal tanító, a papnak minden téren ellenlábasa, szerelmi téren riválisa. Sőt maga alig ismerünk rá: most már ő szerelmes halálosan a kislányba Fekete is teljesen megváltozik az alatt, hogy kiesik a regényből: s az nem akar tudni róla. Végül is a tanító, ez a hol lelkes idealistának, hol izgága felforgatónak látszó alak, kiüti a nyeregből, de a regény végén ő is letört ember: népnevelési, kultúrház építési tervei dugába dőltek. A zöld árvíz szimbólikusan is végigsepert a falun, egyetlen diszharmónia fel nem oldódott, egyetlen kérdés sem talált feleletet, egyetlen terv sem sikerült.

A jellemek és tettek következetlensége művészi szempontból még lehangolóbbá teszi ezt a regényt. A szerző nem tudja alakjait belülről érthetővé tenni, lélektanilag elevenné formálni. Súlyos, nagy problémákat vet fel, s nem tudjuk végül is: mit tart helyesnek a szerző. Néhol jelentéktelen részleteknél sokáig elidőz. Írói készsége cselekményfejlesztés helyett festő látásban és megláttatásban nyilvánul legjobban. — A könyvet szép színhatású, stilizált szimbólikus rajz díszíti.

Szabó Richárd

Nagyiványi Zoltán: Moszkvai lányok. — Regény. Révai kiadás. — 271 l.

A társadalmi regény érzékeny forráskutató vesszője hamar rátalál az újízü ívások lehetőségeivel kínálkozó forrásokra. A Szovjet ilyen forrásaiból még kevesen merítettek s kérdés, hogy aki élmények alapján meríthet is onnan, nem mérget merít-e s nem mérgez-e vele másutt is, esetleg akaratan kívül? És kérdés, hogy egy ilyen óriási ellentmondásokat, romboló elemeket, éretlenségeket és magasabbrendűség hiányát mutató rendszerben igazolni tudja-e mondanivalóinak a létjogosultságát ezek belső igazságával?

Nagyiványi regénye a kommunista Oroszország új életéből ragad ki egy darabot: az új világ leányainak az életét. Magva egy szovjet-szellemben happy-end-es szerelmi történet egy régi család minden tagját elvesztett új szellemben felnőtt leánya és egy új szellemű író között. A regény tehát két szálból fonódik: a korszerű cselekvő, mozgató erőket jelentő és adó háttérnek, a szovjetnek új világából, és az új világban is az örök és változhatatlan lényegét állító szerelmi eseményből vagy eseményekből.

Az első szálból több a lekötő érdekesség, a tárgyi valóság. A szovjet sokirányú életjelensége folyik előttünk sok szörnyűségével, hazugságával, a kirakatnak, a mutatásnak dolgozással, sok szennyével, nyomasztó, fojtó levegőjével, mindenkit nyugtalanító titkolt vagy nem titkolható zavarával. Gorkij Éjjeli Menedékhelye sokszoros hatványban. Látjuk rettentő alakjait, megismerkedünk több ismeretlen fogalmával, vitákat hallunk a szerelemről, vallásról, Istenről, temetésről.

És milyenek a „moszkvai lányok“ ebben a világban? E lányok — általában az orosz lányok — egy sorstragédia bábjai, akik minden kikiáltott felszabadulásuk mellett sem urai saját életüknek, még szovjet szellemben sem. A könyv jól végződik, két szerelmes megtalálja egymást. (Már előbb több férfi és leány „megtalálta“ egymást.) Mégis lehangoltan tesszük le a könyvet. E lányok életéből teljesen hiányzik a mi történeti és erkölcsi ideológiánk által meghatározott *lelki háttér* és nincs semmi, ami pótolná azt. Azt remélik ezek a lányok is, hogy az új Oroszország boldogabb lesz, mint a régi, nem lesznek olyan súlyos bűnei, mint a réginek voltak: hogy a régi bűnösből és az új letisztulatlanból majd csak kialakul az igazi, az emberi élet. Tatjana, a főnőalak azzal hagyja el régi könyveit, hogy azoknak a hősei mind boldogtalanok voltak s ő a boldogságot keresi. És nincs e lányok körül semmi, ami e hitre jogosítaná őket. De — úgy látjuk — bennük sincs. Talán egyesek vadsága, egy magasabb szellem vagy lélek jogainak megtagadása, a vihar által magukat vitetni engedés vagy az érzéki szerelem teljes kilombosodása és korlátlansága?

Kételkednünk kell, hogy egy még olyan felfordult világban is, mint a szovjet, a „moszkvai lányok“-nak olyan lehangolóan szűk-körü és sivatag legyen az élete, mint ezeké a regényben és abban a csattanóban hangozzék ki, hogy férfi és nő „megtalálják“ egymást. Annak a lelki háttérnek a hiányát, amelyből a moszkvai, az orosz lányok életének ki kellene emelkednie, nagyon érezzük a regény elolvasása után. Ezért bármennyire fejlett is kifejező képessége és jellemző ereje, bármennyire élményszerű és sokszor igen érdekes, adott feleletei sok kérdésünket és kétségünket kielégítetlenül hagyják.

Dr. Kónya Sándor

Lagerlöf Selma: Amikor én kislány voltam.

Olyan igénytelenül kedves az egész könyv, mint a címe. Morbakkán, a régi udvarházban gyakran mesélgetett egyik-másik nagynéni a maga gyermekkoráról és most éppen olyan egyszerűen mesélget Lagerlöf. Gyermekké válik megint a könyv lapjain, az az ábrázoló kislány lesz, aki már hét éves korában elhatározza, hogy ha nagy lesz, „semmi mást nem csinál, csak könyveket ír“. Nem összefüggő életrajzot ad Lagerlöf, csak kiszakított képeket, az időrenddel sem törődik. Nincs itt semmi analízis, sohasem próbálja magyarázni az érzékeny gyermeki lélek hullámzásait. És mégis, megismerhetünk-e jobban valakit, mint ezt a sánta kislányt és körülötte a meleg családi életet, a vidéki svéd életet?

Boldog, nyugodt, egyszerű jólétben nő fel, olyan családban, ahol a szeretet a törvény. Anya, apa szelíd szóval, néha csak tekintettel irányítja a gyermekereget, a fiatal nevelőnő pedig bizalmas barátnőjük, különösen a kis Selmának. Neki a saját terveit is elmondja, „mert egykorúak“. Ezért aztán a ragaszkodó gyermek nem akarja a következő nevelőnőt szeretni; úgy érzi, hűtlenség lenne. De szülőknél és nevelőknél jobban neveli önmagát, ahogyan gyávasága vagy ingerlékenysége ellen küzd. Milyen tiszteletreméltó az akaratereje a csöpp lánynak, aki apja felgyógyulásáért végigolvassa a Bibliát és milyen megható és megmosolyogni való a kétségbeesése, amikor bálba viszik, ahol senki sem fog vele táncolni, előre tudja. A gyermekörömök és bánatok színes, változatos sorába azonban beleszól az élet: inog a föld az egész Fryken-völgyben, egymásután mennek tönkre a földbirtokosok. Morbakka nem biztos otthon többé. A beteges, megtört apa nem biztos támasz már. A kislány pedig hirtelen nagylánnyá érik és alig várja, hogy „fel nőjön és okos, művelt, erős és gazdag legyen és segíthessen nekik“.

A könyv G. *Beke* Margit szép fordításában jelent meg. *Be-*latini Braun Olga finom, bájos rajzai harmonikusan símulnak a könyv álmodozó, mesészerű hangulatához. *Muzsnai Agnes*

Kovách Imre: Magyar megújulás felé. Budapest, 1936. Kellner nyomda. 1—327.

Mint magánkiadvány elkerülte a figyelmet ez a munka, pedig rendszerességével, sokoldalúságával, közgazdasági és nemzetpolitikai tartalmával, de különösen nemesen tisztult nemzeti elgondolásával, vallásos és szociális szellemével sokkal többet jelent számunkra, mint az utóbbi évek akármelyik hasonló irányú könyvterméke. Világosan látja a fajunkat fenyegető veszedelmet, de nyugodt optimizmussal és mindenféle pártpolitikai irányítástól függetlenül épít föl egy rendszert, amely bőséges anyagot, okos ötletet és tömérdek észszerű megoldástervet kínál mindazoknak, akik a nemzeti megújulás munkájában bármely területen részt vesznek.

Sőregi János: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1935—1936. — 1—159

A szokásos évi jelentést történeti érdekűvé teszi Löfkovits Arthur életrajza (1863—1935). A debreceni múzeumnak megalapítása és első anyagának összegyűjtése ennek az önzetlen és csodálatosan szerencsés debreceni ékszerésznek köszönhető, aki évek során át tömérdek pénzt és munkát áldozott ezért az intézményért. A nagyszerű Déri-alapítvány műkincsei nevet adtak a múzeumnak, de aki ezt az életrajzot elolvassa, meg fogja állapítani, hogy az alapító éltető lelkesedése és becsületos munkája nélkül nem lehetett volna azzá, amivé fejlődött.

Az új igazgató, Sőregi János, mint régész már évek óta dolgozik az intézetben és a külföld elismerését is megnyerte. Ecsedi István nyomdokaiba lépve máris szép eredményeket ért el a Hajdúság régészeti kutatásával. Ilyen eredményekről tanúskodnak a Figyelő és Függelék művelődéstörténeti cikkei is Sőregi, Zoltai Lajos és Balogh István tollából.

Csuray Károly: A magyarság mint faj és nemzet. Budapest, Madách-kiadás. 1—144

Sehol sem láttam e munka ismertetését. Történész, régész vagy népkutató nem is vállalná a bírálatát, különböző okokból. A szerző nem céhbéli kutató és nem is követője semmiféle egyetemeken szentesített irányzatnak. Ebből kifolyólag tömérdek új, meglepő és vitatható, sőt sok esetben nyilván téves megállapítása is van. Egészben véve mégis kár volna hallgatással mellőzni. Sokat olvasott ember munkája és a magyarság eredetét új megvilágításban látja. A szakirodalom hibás benne, hogy az ilyen irányú vállalkozók kritikátlanul indulnak el a hungarológiát gyökerében érdeklő, de sajnosan elhanyagolt területeken.

Szilády Zoltán

Gyökössy Endre: Vasárnapok, hétköznapok. Beszédek, cikkek, kritikák, vallomások. Budapest, Singer és Wolfner.

Gyökössy Endre még nem olyan öreg ember, hogy össze kellene kötnie élete aktacsomóját az irattár nyugalmába való elhelyezés céljából.

Ez a gyűjtemény, amit most szerző szerepléseinek emlékeiből közre ad, nem beporosodott mult. Az alkalomra készült beszédek nemcsak az alkalom pillanatainak szólnak. A szónokot nem határolták el a terem falai a világtól, mely a falakon túl küzdött, problémák megoldását kereste és szívesen hallotta az útbaigazító szavakat.

Az alkalmak, amik megszólaltatták, a gyűjteményben sorban következnek és azzal kezdődnek, hogy vallásos összejövetelel elmondta, hogyan szólalt meg benne a Biblia. Azután a kormányzó érdemeit méltatja három beszéde. A magyar zászlót is ugyanennyi beszédben dicsőíti. Költőkről és művészekről emlékezik meg, Pétefiről, Pószáról, Gyóniról, Jászayról. A dal mélyreható erejét lendületes szavakkal tárja fel. Beszél a gyermekről, az iskoláról a polgárról. Ezek a Szószéken című ciklus darabjai.

Hazafias ünnepek vezető számai voltak e célra készített beszédei Rákospalota díszközgyűlésén és egyéb ünnepein, Újpest ünnepén, egyetemi hallgatók előtt, a Szabad Liceum előadásán Budapestben, adventi összejövetelel Alagon.

Gond és munka cím alatt foglalta össze a nagy magyar problémákkal foglalkozó beszédeit. Hétköznapok cím alatt cikkeiket, kritikáikat, vallomásait közli. Meghatóan emlékezik meg Szabolcskáról, Pósa Lajosról, Gaál Mózesről. Megdöbbenő magyar sorsot lát Rákóczi tragédiájában. Megbélyegzi az egyéni hiúságból táplálkozó kiadványokat, melyek azoknak arcképét közlik, akik a könyvet megfelelő borsos áron megveszik. Irredenta könyvtár felállítását sürgeti. A megmételtyezett magyar nyelv megtisztítását kívánja. Az iskolák munkája felett elmélkedik. Az idegen nevű magyarok névmagyarosítását követeli.

Azután az irodalmi rovatokban megjelent kritikáikat közli. Harminc könyvről és külön még huszonkét költőről ír ismeretető bírálatot. A tapasztalt és esztétikai nézeteiben megállapodott kritikusként és a jóindulatú megfigyelőnek munkái ezek.

A négyszáz oldalas kötet leltára Gyökössy szónoki és kritikai működésének. Kiegészítő vonásai ezek annak az írói arcképnek, amit a költő Gyökössyről széles körökben ismernek. Tanúságot tesz arról, mennyire összeforrott környezetének életével és milyen lelkes útmutatója tudott lenni annak a környezetnek, mely őt méltán tekintette szellemi vezérének.

Hamvas József

Színházi Szemle.

A múlt hónap szegényes terméséhez képest hirtelen megjavult színházaink műsora. A Magyar Színházban *Zilahy Lajos A szűz és a gödölye* c. darabját adják, rég nem tapasztalt hatással, szinte estéről-estére telt házak előtt. Valóban, Zilahy legérettebb színműve ez. Rendszerint az első felvonása szokott nagyon jól sikerülni, ezúttal mesterien egész drámát írt; itt minden felvonásban fokozatosan újat kapunk, s a harmadikban váratlan meglepetésekkel s mégis az előzményekből szervesen fejlesztve oldódik meg az izgalmas cselekmény. Külső mozgalmasságban nem is valami gazdag ez a darab, s lám, mégis ennek van legdrámaibb képe, leglűktetőbb elevenségű élete Zilahy eddigi színpadi művei közt. A darab főhőse voltaképp egy festmény, egy család boldogságának, becsületének szimbóluma; a jó és a rossz harcát szimbolizálja birtokosainak sorsán keresztül: védi, segíti, emeli a jót, megaláztatásában, balszerencséjében is, sujtja a rosszat. Mindehhez nagy feszültség, anélkül, hogy a helyzeteket kiaknázná a szerző. Milyen finoman, kevés szóval, mozgással sokatmondóan van megépítve a harmadik felvonás! A Huben család látszatra lesújtott, kisémmizett tagjai a boldogság felé igyekeznek a többiek titkos káröröme közt, akik tulajdonképen, talmi jólétükben mit sem sejtve, biztos vesztükbe rohannak. Minden mesterséges csattanó nélkül előre érezzük ezeknek az alakoknak végzetét a függöny utolsó összecsapásán túl is, s ennek a meg nem írt jelenetnek, a végső ítéletnek teljes, megrázó képét fel tudja ébreszteni bennünk Zilahy. Hibátlanul szép mű: költői emelkedettség, öntudatos kompozíció, irodalmi érték és szenzáció szelleme együtt működik itt közre a művészi alkotás derűjében. A darab, témájának rendkívüliségével, érdekes jellemeinek elmélyítésével stációt jelent Zilahy színpadi pályafutásában. Ennyire messzire kihatón még nem csendültek a szavai, ennyi akusztikája még egyik darabjának sem volt. A színház *Törzs* Miklós előkelő rendezésében hozta színre a színművet. *Törzs* Jenőé és *Makay* Margité a pálma; ritka élményünk van róluk, minőt csak jeles darab és jeles színész egymásratalálásakor érzünk. *Törzs* Jenő egy ódonszabású, tiszta hivatásérzetű, talpig karakter műbarát kereskedő alakításában remekel. *Makay* Margit is megint gazdagította nagy szerepeinek sorát egy megható tanulmányképpel. Nincs felesleges szerep, azt mondhatnók, nincs egyetlen kis szerep sem. *Blicsi* Tivadar, *Szakáts* Zoltán, *Hajmássy*, *Földényi*, *Titkos* Ilona, s a többiek is mind értékei a pompás előadásnak.

Másik esemény: az Erdélyi Szépmíves Céh, gróf *Bánffy* Miklós főrendezővel élén, megkezdte drámai ciklusát a Vígszínházban; elsőnek *Kós* Károly *Budai Nagy Antal* c. drámáját mutatta be. Társadalmi eseménynek éreztük, sőt annál is többnek: transzylvan lélek szólt hozzánk. A zsúfolásig telt nézőtér az if-

júság is szép számban jelent meg, de az este mégsem mondva-csinált iskolai ünnep volt; az a szellem, melyet Kósék hoztak, meg tudta kapni közönségünket is. Pedig erre az estére más színpadot láttunk magunk előtt, mint aminőt színpadbüvéseinktől már annyira megszoktunk. Kós Károly magát a miliót teszi meg a dráma középpontjának, mondhatni: főhősének, az erdélyi levegő teremti meg bennünk a tragikus érzést, ez pótolja a darab hiányzó vagy félbemaradt szervességét is. Budai Nagy Antal szerelmének és elhívatottságának konfliktusa nem sűrűsödik drámává, a motívumok zsúfoltan kergetik, gyakran elkerülik egymást, a megoldást inkább a véletlen okozza. Nagyszerű anyaggyűjtés ez egy drámához, melynek a főbb kontúrajai vannak kész. E befejezetlenségnek tulajdonítható, ha a darab hőseinek, a kelyheseknek s ellenfeleiknek harca itt-ott disszonánsnak látszik a kidolgozásban, holott Kós Károly mondanivalójának lényege éppen a vallási elmentések fölébe kerekedő szociális szabadgondolat, a nemzeti egység gondolata. Így is, mozaikszerűen is rengeteg súlya van a nagyszerű magyarsággal beszélő, tiszta irodalmi lelkiségtől izzó Kós Károly jeleneteinek; egy-egy karakterisztikus kép egy dús galériából, s úgy hatnak, mint valamely hatalmas korrajz olajfestmény-illusztrációi. A szereplők pompás színhatást jelentenek Kós imponálású mélynyomású díszleteinek hangulatában. *Greguss Zoltánnak*, Budai Nagy Antal alakítójának, kemény feladat jutott; inkább festői figura, nem látjuk, nem láthatjuk egészen, de jelentős szavai, mozdulatai vannak. Egy sereg regényes alakot ábrázolnak *Dayka Margit*, *Somlay*, *Köpeczi-Boócz*, *Zátony Kálmán*, *Gyöngyösi E.*, *Toronyi*, *Bárdi*. A darab *Hegedüs Tibor* gondos, látványos rendezésében került színre.

Nagyon szép a *Csongor és Tünde* új rendezése a Nemzeti Színházban. *Németh* Antalnak sikerült e klasszikus mesejátékunk csekély drámai életét finom érzékkel a lehetőségig fokozni, a színyszerűség boszorkányos, néhol káprázatosán ügyes fogásaival elevenebbé tenni: ez fáradságos, ötletes munkájának fő érdeme. Érdekes, nemes hagyománykultuszt végzett. Ami magyar sujtás ezúttal *Csongor és Tünde* alakjaira került, eléggé elfogadható, illuziót keltő. Persze Vörösmarty eget-földet járó fantáziáját *Németh* Antal sem követhette mindig nyomon, annál többet adott a részletek tökéletes kirajzolásában. Néhol túlságosan is ott-ottfelejtkezett egy-egy mozzanatnál s csökkentenie kellett volna a szöveget (az előadás jóval tizenegy után ért véget). De ismételjük, igen komoly élményben volt részünk, s hisszük, hogy a későbbi estéken a rendezés még tömörebbé tette a játékot. A nagybecsű vágyú beállítás a színészeket szemlátomást felvillanyozta, általában igen jó az összjáték, mindenki nyújtott valami értékeset. *Csongor* szerepében nehéz szabadulni az érzelmeskedéstől, *Tünde*

alakja könnyen elmosódhatik: *Perényi László*, *Szörényi Éva* friss, költői páthosszal élték bele magukat nehéz szerepükbe. *Somogyi Erzi* (Ilma), *Juhász József* (Balga) jóízű ellenképét adták Csongornak, Tündének. A sok tapssal jutalmazott előadásnak egyik eseménye volt az ördögfiak kissé túlméretezett, felséges hancurozása (*Ungvári László*, *Várkonyi Zoltán*, *Major Tamás*). Mirigyet *Szabó Margit* alakította, sok új, értékes vonással. *Maklárty Zoltán*, *Timár József*, *Pethes Sándor* finoman stilizálták a tudós, a fejedelem, a kalmár alakját. Ledér szerepében feltűnően jó volt *Szelezky Zita*, az Éj monológját nagyon szépen mondta el *Lukács Margit*. A *Szentpál csoport*, *Jaschik Álmos*, *Polgár Tibor* is kivették részüket az előadás jelentős sikerében.

A Belvárosi Színház *Kosztolányi* Dezső emlékének áldozott: az elhunyt nagy író legmélyebb regényét, *Édes Annát* hozta színre, *Lakatos László* dramatizálásában. Ezt az anyagot színpadra vinni kockázatos feladat s elismerés illeti *Lakatos Lászlót*, hogy nagyrészt elég jól használta fel a motívumokat. Persze érthető, hogy messzire kanyarodott el a regénytől, melynek inkább könnyörtelesen józan realizmusát élezte tovább; — már a lélekelemzés szubtilisabb s az egész regényben erősen foglalkoztatott eszközeivel nem tudott mit kezdeni. Ebben a regényben éppen az megrázó, hogy a szavak mögött több van, mint közvetlen csengésükben, sejtelmünk mindvégig esodálatos szuggesztíóval van foglalkoztatva. *Lakatos*nak elkerülhetetlen volt sok konkrét tényező hijján bizonyos színpadi támasztékokat nem alkalmaznia; mintegy konkretizálta a történetet, élesen elhatárolt fejlődési fokozatokra taglalta, nem egyszer bizonyi felesleges elemekkel tetézve. A regény lelke így jórészt elpárolgott, s mást kaptunk, elsősorban egy sereg, színpadilag hálás, túlságosan is világosan motivált, a rémdrámák világába hajló képsorozatot, legalább *Kosztolányi* regényéhez képest. Így a színészek inkább *Lakatos László*nak, mint *Kosztolányi*nak figuráit ábrázolták. Nagyszerű *Bulla Elma* alakítása, *Édes Anna* szerepében. Csak a minap láttuk cselédszerepben, s nem győzzük csodálni nagy egyénítőkéességét. *Peéry Piroska* a gyermekétvesztett, beteges ingerültségű, cselédeivel viaskodó boldogtalan úriasszonyt adta tökéletes realitással; megdöbbentő, sokrétű, egyveretű művészi alkotást nyújt. *Báthly Lajos*, *Fenyő Emil*, *Bársony István* játszanak még jelentősebb szerepeket; *Bársony István* rendezése hibátlan, az egész együttes kitűnő munkát végez.

Vajthó László

Képzőművészeti Szemle.

Az Ernst Múzeum jubileumi évének színpompás kiállításához érkezünk. *Vaszary János* képei virítanak a falakon. A kisattanó életöröm harsogó színanfárokkal zeng bele szürke életünkbe s elemi erejével magával ragad. Távol vannak az életöröm XVII. sz.-beli hollandus festői, akik tivornyák mozgalmaiban, rubensi bachanáliákban — vagy ellenkezőleg békés napsütötte otthonokban keresték témáikat. Vaszary teljesen a mában él. Divatos tengerparti fürdőhelyek, nagyúri parkok, szép asszonyok és sok-sok virág váltogatják egymást képein. Az ecset valóságos kard a kezében, amellyel úgy osztogatja csapásait, mint egy vívőmester: villámgyorsan és holtbiztosan. A csapások helyén ragyogó tiszta színek pásztái feküsznek, melyek itt-ott nedves lazurban terülnek el a türelmetlen festő keze nyomán. Ezt a forradalmi színvilágot minden idők szolid képszerkezete tartja egybe: a rajz. A pillanatnyi impresszióknak tűnő vásznakon a lazuros festékréteg alól itt-ott kinyomozható a művész rajzos gondja. Az eleven, lüktető, muzsikáló vonal, amint fürdőruhás napozók omló testén, tengerparti hegyhátakon vagy törekeny virágszáron végigsuhan.

Borbereki K. Zoltán a kiállítás szobrásza. A mulató magyar úr pazarló fölöslegével szemben ázsiai nyugalom árad belőle, amelyet a természeti életéből még ki nem zökkenett parasztnál találunk. Egész fiatal ember, aki alig kezdett el festői indulása után mintázni, egyszeriben legelső szobrászaink közt találta magát. A nagy formákat is lebíró monumentális érzéknek olyan jeleit látjuk munkáiban, amelyek ritkítják párvukat a kispasztika jegyében fogant mai szobrászgenerációknban. Hozzá vagyunk szokva, hogy a magyar nép élete zsánerszerű megoldásokhoz adjon témát s most itt áll előttünk egy botjára támaszkodó kétszeres életnagyságú pásztorgyerek lábánál kuporgó kis borjúval vagy egy tehénen lovagoló fiúcska kútszobornak szánt kisebbmértű csoportja s az idillikus hangok helyett fenséges Psalmus Hungaricus akkordjai esendülnek ki a bronzból. Teret (közteret), levegőt ennek a szobrászatnak, amelyik külsőleg közérthető, belsőleg pedig örök és magyar!

Pekáry István szőnyegei és *Gádor István* kerámiai Tamásnál jutnak a közönség elé. Pekárytól szerencsés ötlet volt a szőnyegtervezés. Torontáli technikájú kisebb-nagyobb darabjai mintaszerű példái annak, hogyan merítsen ihletet a magyar iparművész a magyar nép életéből, anélkül, hogy a népi kézimunkák élettelen utámköltését vagy vásári érzelgősséggé való alacsonyítását nyújtsa. A szőnyegek figurálisak, de az alakok vidám ritmusa csak utal az egyszerűsítő technikán át a természeti emlékre. Ez a fajta magyar iparművészet azért ritka, mert tehetség kell hozzá. Pekáryban pedig ez bőven megvan.

Gádor feladta eredeti groteszkségét — pedig ennek a kerámiában ősi jussa van — s elerőtlenedett. Kiváncsiak vagyunk, hogy akik ezt a lépését sürgették, mellé állnak-e anyagilag új stílusának. Nehány ősi, már a kőkorszak edényeiben előforduló formájú vázája rusztikus mázával a kollekcio legsikerültebb része.

Molnár C. Pál a stílusban mondain eleganciájú festő és grafikus, akinek sikerei annyi különféle kommentárra adtak alkalmat, most új indulást mutat be Fränklinél. Virtuóz síma képeiben, melyek hol vallási, hol világi tárgyakkal kacérkodtak, most nyugtalanító tartalom bontja meg az eddigi látszólagos békét — a szürrealizmus. Ez a modern irány, melynek rajta kívül nem is tudjuk, hogy akad-é magyar művelője, a tudatalattit, a torz álomszerűt bántó élességgel hozza elénk, úgy hogy ráismerünk és visszariadunk tőle. „Vénasszonyok nyara“ c. képén például drámai háttér lebeg a szélben egy menyasszonyi ruha, melynek üres domborulatai egy hervadó asszony formáit mutatják s a szívtáján bedöfött tör nyomán vér csöpög az elsurranó őszi levelekre. — Nem csoda, ha közönség, sőt hazai látóköri kritikusok értelmetlenül állnak a képekkel szemben s a másféleképen szellemes Cellini-életrajz illusztrációt értékelik.

Három csoportkiállításra kell még kitérnünk.

A Múcsarnok téli kiállítása a szokott képet mutatja. A polgári jólét művészetének a képét. Bárhol a világon feltalálhatjuk ezt a művészetet s ha a „Salon des Artistes Français“ képeivel összekevernők a kiállítást — árulkodó tájképeket vagy néhány népi viseletet tükröző vásznat kihagyva — ugyancsak zavarba jönnének a szétválogatásnál, akik ebben a piktúrában látják a magyar nemzeti művészetet. A fentemlített francia társaság ugyanis éppúgy elzárkózik minden moderntől — vagyis szerintük idegentől — mint a Múcsarnok. — Érdeklődésünk most Haranghy Jenő kartonjai felé fordul, miután azok a debreceni református templom falfestményeihez készültek. A freskó — méreténél fogva is monumentális festői megnyilatkozás. Haranghy illusztrátor. S így ha el is szomorít, semmi esetre sem lep meg, ha kartonjai nem freskóterveket, hanem felnagyított illusztrációkat mutatnak. Zsoltár illusztrációkat. Hiába uralja a művész biztos rajztudása az egész felületet, a zsoltárok fensége helyett azok meséit kapjuk. Érdekes, hogy kisméretű színvázlatai a maguk szűkszavúságában mennyivel közelebb járnak ahhoz, amit egy freskótól várunk.

Könnyebb a helyzete *Unghváry Sándornak*, aki a debreceni róm. kath. templom számára rajzolt barokk stílusú freskó kartonokat, melyek, noha figurálisak és elbeszélők, nem válnak illusztrációvá, mert — nos mert aki csinálta, elsősorban festő.

Belga képzőművészeti kiállítás nyílt meg a Nemzeti Szalonban. Mint katalógusunk előszava mondja, három csoportba oszt-

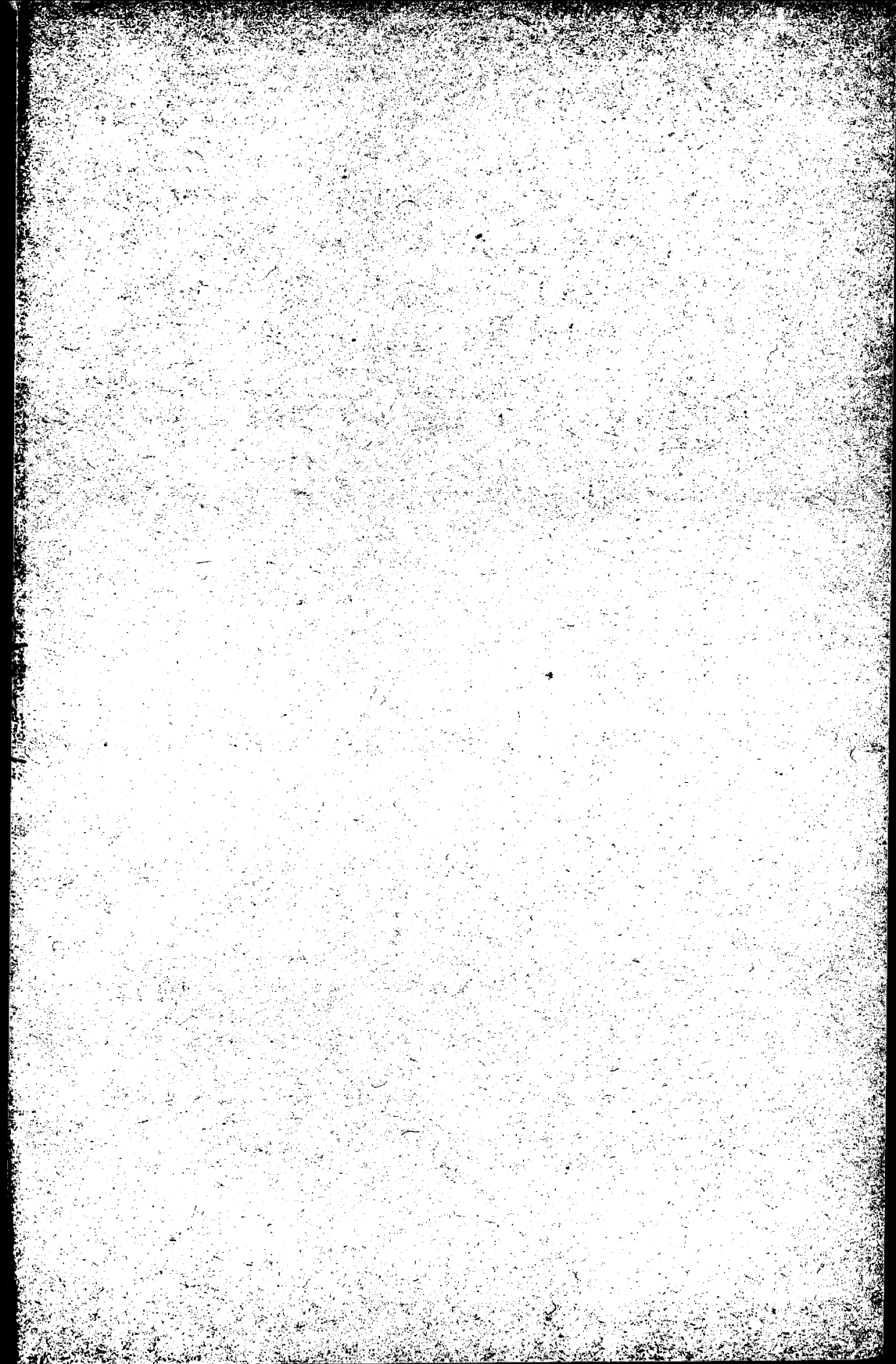
hatók a kiállító művészek. „Az első csoportot azok a művészek képezik, akik egyéniségük és tudásuk teljében vannak, a második csoportba tartoznak a fiatalok — vagyis a negyven éven aluliak — amennyiben tudásuknak bizonyosságát adták és komoly technikai készséggel rendelkeznek, végül a harmadik csoportba tartoznak az öreg, tapasztalatokban megerősödött mesterek, akik tiszteletet érdemlő pályájukat eredményesen tovább folytatják ugyan, de akiktől új irányok követése már nem várható.“ — Ebből a szép tagozottságból a honi látogató, aki távol esik a belga művészetpolitikától, vajmi keveset lát. Belga tájak párás levegője az, ami elsősorban megfog. Hogy modern művészet is van náluk, azt egy-két képviselőn kívül egy átviharzott modern korszak emlékei mutatják: bizonyos fanyar színezés és itt-ott merészebb eset-technika. A hivatalos fórumok itt is visszaszorították a nyugtalanító kutatókat s azoknak adják meg a szót, akik legalább bizonyos erőltetett relatív nyugalmat hirdetnek képeiken. Csak apró rezdülések mutatják, hogy Belgiumban sem fenékiig tejfel az élet s egy-egy távoli mennydörgésre ők is aggódva tekintenek fel a szürke égboltra.

Magyar Mesterek Képei-vel utazik Lehel Ferenc mint rendező s Selinkó Géza mint igazgató az országban. Pápát elhagyva Szombathely — Nyíregyháza felé visz útuk. Figyelmet érdemel vállalkozásuk, mert hosszú idő óta első eset, hogy ezeken a helyeken tényleg számottevő mesterek képei kéri a műkereskedelmi sziruphoz szokott közönség figyelmét. Székely Bertalantól — Aba Novák Vilmosig igen erős a kollekcio, ha nem is minden művész adja legfrissebb termését. Csók, Glatz, Rudnay, Iványi Grünwald, Szőnyi, stb. szerepelnek s a műértő Lehel Ferenc, kinek legutóbb az oslói magyar kiállítással volt sikere s aki egyébként egyik legeredetibb műtörténészünk — nem fukarkodik a magyarazattal sem, ami igen növeli a kiállításnak mint kultúrmisszióknak értékét. Hogy azonban ők sem függetleníthetik magukat az utazó műkereskedelem bevált fogásaitól, mutatja az a pár édeskés akt-kép, ami a falak mellett lapúl.

Farkas Eszter festményei a Múteremben voltak láthatók. Plein-air-piktúrája nem emelkedik túl a művésztelepek megszokott termés-nívóján s nem indokolja p. o. a Főváros vásárlását.

A. Tóth Sándor

HIBAIGAZÍTÁS. A Protestáns Szemle februári számában Medgyaszay Vince verskötetéről megjelent ismertetés szerzője nem Hamvas Béla, hanem *Hamvas József*. (80. lap.)

SYLVESTER BY
BUDAPEST, XIV.
HERMIA-UT N. 22

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
APRILY LAJOS

TARSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

DR. RAVASZ LÁSZLÓ: Egység, vagy barátság.

SIMONYI DEZSŐ: Árpád sírjának problémája.

DR. JOÓ TIBOR: Történelem és magánélet.

SZABÓ ISTVÁN: Népiség és vallás.

NAGY MIKLÓS: Endródi Sándor, mint képviselőházi napló-
szerkesztő.

APRILY LAJOS: Őszi muzsika (vers).

KRITIKAI SZEMLE.

XLVI. évf. 4. sz.

1937. április.

Ara 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

KAPI BÉLA: Ravasz László: Hit és Engedelmesség — — — — —	188
JOÓ TIBOR: Révész Imre—Segesváry Lajos: Az egyháztörténelem alapvonalai — — — — —	190
DR. GARDONYI ALBERT: Ugocea vármegye népesedéstörténete — —	192
BODOR ALADÁR: Makkai Sándor: Holttenger — — — — —	197
HARSANYI ISTVÁN: Szentmihályiné Szabó Mária: Emberé a munka... Istené az áldás — — — — —	200
HAMVAS JÓZSEF: Komáromi János: A nagy háború anekdotái — —	203
HAMVAS JÓZSEF: Dömötör Tekla: A passiójáték — — — — —	204
KOCZOGH AKOS: Új magyar költők — — — — —	205
5 év — 25 intézmény — — — — —	207
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	208
DR. GAAL ENDRE: Zenei Szemle — — — — —	210
A. TÓTH SANDOR: Képzőművészeti Szemle — — — — —	214

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Aprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsanna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Egység, vagy barátság

— Válasz Bangha Béla cikkére.*

Szeretnék rámutatni Bangha Béla „Keresztyén unió“? című cikkének nagy jelentőségére. Jelentős ez a cikk azért, mert benne egy erős többség üzen egy kemény és elszánt kisebbségnek. A kisebbség mindig békülékeny, mert hátrányos helyzetben van s minél keményebben állja a harcot, annál gyorsabban fogy az ereje. A többség azonban mindig várhat; többségnek lenni annyit jelent, mint több idővel bírni. Azért tehát nem szabad figyelmen kívül hagyni annak a felelősségnek és öntudatos jóakaratnak az értékét, amit a többség részéről kezdett ilyen lépés jelent. A magyar protestántizmus kifejezi azt a meggyőződését, hogy ebben a cikkben egy távoli fehér zászló megvillanását látta és meg van győződve róla, hogy a fehér zászló megvillantása nem hadicsel, hanem a Lélek galambszárnya.

Még nagyobb a jelentősége a cikknek azért, mert Bangha Béla írta, a harcias katolicizmus ismert vezére, a legelszántabb, a legbuzgóbb jezsuita szerzetes; azt is mondhatnám, hogy a „legkatholikusabb magyar“. Őt igazán nem érheti a megalkuvás vádja. Rá nem lehet fogni azt, hogy krypto-kálvinista; minden más katolikus ember tőle csak *innen* helyezkedhetik el. Ennél a ténynél tovább nem kell mennünk és nem kell okát keresnünk. A valóság nagyságát sokan azzal akarják megerőtleníteni, hogy megmagyarázzák. Nekünk a mai világban megmagyarázhatatlan tényekre van szükségünk.

De azért mégsem szabad azt hinnünk, hogy most már minden van. Elkövetkeztek az apokalyptikus idők, amikor a farkas a báránnyal és a párduc a kecskefiúval lakozik, s máról holnapra helyreáll a keresztyén anyaszentegyház széttört, *látható* egysége. Ebből a naív hiedelemből épen a cikk helytálló okfejtése ábrándít ki. Rámutat arra, hogy egy keresztyén unió útjába mi csoda átláthatatlan akadályok állanak. Legelsőbbben az a dogmatikai akadály, hogy a katolicizmus csak olyan unióról tud, amely a szent Péter székéhez való bűnbánó visszatérés által jön létre. Ezzel szemben mi protestánsok csak egy olyan uniót fogadunk el, amely az evangéliumi egyháznyelv teljes diadalát biztosítaná. Mi csoda hihetetlen akadály millió és millió embernek vérévé vált legszentebb meggyőződése, amelynek megtagadásáról, vagy legalább is megválogztatásáról volna szó már az unió első lépésénél.

* E gondolatokat a szerző a józsefvárosi presbiterek lakomáján egy fel-szólalásban mondotta el; később foglalta írásba.

Ki kezeskednék arról, hogy a tárgyalók megett ott állanak a hívők és vajjon pásztorával együtt menne a nyáj is. Vajjon nem épen a leghívebbek, a legerősebbek, legszentebb meggyőződésűek átkoznának meg minden megalkuvást ama XVII. századbeli verzeset szerint, amely a lutheránusok és kálvinisták unióját így intézte el:

Sit maledictus amor, pax et concordia sacra,
Quae Christi violat dogmata pura Dei.

Itt nem politikai programok közös nevezőre hozásáról van szó, hanem évszázados, sőt évezredek történelmi folyamatok megváltoztatásáról. Ahol erednek a folyamatok, ott még lehet kormányozni őket és útjukat egyengetni, de a deltánál már nehéz pályájukat megváltoztatni. Azután ez a roppant történelmi erő száz-ezer és millió esetben, mint egyéni érdek, hatalmi helyzet érvényesül, szövődik össze ezer másféle életviszonnal s mindezeket átgazolni csak egy új világalakulás özönvize tudna. Ha történtek is a legújabb időkben egyházegyesülések, csak ott történtek, ahol egymáshoz nagyon közel álló, talán épen azonos hitvallású egyházak egyesültek, vagy ahol hasonló életkörülmények egymástól távol nem álló egyházak között teremtettek, hogy úgy fejezzem ki magam, evangéliumi kényszeregyezséget. 1929-ben a skót szabad egyház újra egyesült az államegyházzal, amelyből száz évvel előbb dogmatikai és egyházpolitikai megfontolásokra vált ki. A kanadai presbiteriánus egyházak egyesültek a methodistákkal. Északamerika német eredetű református egyháza egyesült a német eredetű „evangéliumi” egyhazzal s mégis, akik végbevitték mindezt, tudták, micsoda óriási erőfeszítéssel jött létre ez az összekapcsolás és mennyire nem hiánytalan az eredmény. De már az angol egyház és a presbiteriánusok között minden egységre törekvés mellett még mindig nincs meg a közös úrvacsorázás lehetősége. Anglikán egyház és görögkeleti egyház roppant távolságok közbevetetésén át kacérkodik egymással s minden közeledésük csak egyházpolitikai találkozás; katolikus és protestáns egyházak között az elvi, vagy gyakorlati közösség csak azokban az időkben és azokon a helyeken jöhetett létre, amikor és ahol egyik fél se volt sem katolikus, sem református, hanem mindkettő egy „természeti teológián” (theologia naturalis) alapuló, általános, észszerű természetvallás.

Dogmatikai unióról beszélni tehát még akkor is, ha minden lelki előfeltétel és jószándék készen áll, csak azzal a gondolattal lehetséges, hogy a keresztyén egyház újra való egyesítése legalább is annyi időbe fog kerülni, amennyibe a szétbomlása került. Egy ilyen kétezeresztendő munkaprogramm becsületére válik a keresztyénségnek, de mint vállalkozás nem tartozik a legsürgő-

sebb és a leginkább alkalmoszerű ügyiratok közé. Addig pedig minden konkrét egyesülési terv alig komolyabb, mint amelyet az egyszerű kálvinista gazda mondott pápista nászának: „kigyelme-tek átveszik a mi tanításunkat az egyháztól, az istentiszteletről, a kijelentésről, a szentek tiszteletéről és a papi rendről, mi pedig cserébe behozzuk a déli harangozást.”

Azonban a kérdésnek nem itt van a gyökere és a jelentősége, hanem arról van szó, hogy *mind a két oldalon lássunk meg és vegyünk halálos komolyan bizonyos tényeket és igazságokat.*

Először azt, hogy a keresztyénség a maga *egészeben* fenyegettetik. Szükség tehát, hogy mint élő egység álljon ellen; ha részeire bontva küzd tovább: a „divide et impera” elve érvényesül vele szemben. Sőt még több is. A harcban álló felekezeteket, mind-egyiket, a hitetlenség a maga természetes szövetségesének tekinti a másik felekezettel szemben. Két viszálykodó között a harmadik nemcsak örül, hanem egyikkel leveri a másikat s azután a megmaradt féllal elbánik maga. Nincs az a kisebbségi keresztyén felekezet, amelyik ne érezné a hitetlenség csábítását, hogy valami féle ürügy alatt a táborába vonja.

A keresztyénség a maga *egészeben* fenyegetve van, először *kívülről*. A bolsevizmus, mint vallás, épen olyan halálos ellen-sége a keresztyénségnek, mint amilyen volt az izlám, vagy a római birodalom császárszék-kultusza. Ne gondolja senki, hogy a bolsevizmus politikai párt, vagy gazdasági elmélet; gyökerében véve sa-játságos vallás. Vallás, az istentelenség vallása. Azt mindenki tudja, hogy vallássá valamely lelki jelenség nem az istenfogalomtól lesz, mint ahogy a nyelvet nem az aorisztoszok és deklinációk teszik, hanem *annál az elméleti és gyakorlati magatartásnál fogva, amellyel az élet a világ és lét végső kérdéseire és értékeire viszonyul.* A nirvána-hívó is vallásos ember, pedig ott minden semmi és a semmi minden. Az istentelen is lehet vallásos, ha mint vallást úzi és gyakorolja az istenség elleni küzdelmet. Berdjajeff rámutat, hogy a bolsevizmus megett álló vallásos világnézet ép úgy két elemből van összetéve, mint ahogy az őskeresztyénség két elemből tevődött össze. Egyik volt a görög filozófia, a másik a názáreti élmény. A bolsevizmus, mint vallás, a hegelizmusból származó marxi tanítást, mely minden munkás szövetségét és egységét hirdette a tőke hatalma alól való felszabadulás, sőt a tőke kisajátítása és birtokbavétele érdekében, ötvözte az orosz léleknek a bizánci keresztyénségből örökölt amaz egyetemes meggyőződésével, amely a világtörvénynek az átalakítását, az úgynevezett kozmikus redemptio gondolatát hirdeti. A nyugati keresztyénségben a római ág egy természetfeletti hatalom gyakorlásában látta a vallásosságot, a protestáns ág a személyes újjászüle-tésben és a belső ember autonómiájában, ezzel szemben az orosz

lélek a természet és a világrend megváltozásában. Azért tudott úgy tűrni és várni s nem bolygatta a fennálló rendet, épen úgy, mint ahogy a plánéták bolygása ellen nem szokás forradalmat csinálni. De mikor Hegel logikai világegysége Marx proletártársadalmában testet öltött s ez egy új világrend misztikus és ösztönös felépítését indította meg, az orosz lélek olyan megrendüléseken ment át, hogy méltán forrósodott vallásos meggyőződéssé a cár, a pápa, az úr, a polgár, az Isten és az egyház ellen lázadó forradalom.

Ha ez a forradalom már elvihartzott volna és megindulna az új világ akadálytalan felépülése, nem félténém a keresztyénséget, mert tudom azt, hogy az új világban épen úgy gyökeret verne, ahogy gyökeret vert a régi Rómában és a germán rengetegek mélyein. De ez a forradalom még mindig tart s mint a lejtőre rohanó szekér, száguldással akarja fenntartani magát. Ezért mindent elkövet, hogy forradalmosítsa az egész világot. Ennek a forradalmosításnak missziói lendületet az istentelenség vallásának páthosza és küldetéstudata ad: mindent lerombolni, ami más, mint a proletáriátus humánium-eszménye. Ez a divinitas gondolatának szóló teljes hadüzenet s egyszersmind az úgynevezett humánumból a rejtőző állati erők és ösztönök felszabadítása. Miután pedig ezzel az egész világnézettel mindenki megalkuszik, aki csak humanista, aki csak naturalista, egyedül az nem alkuszik meg, aki a kijelentés, a kegyelem, az élő Isten szuverénítésének gondolatán áll: világos, hogy *a bolsevizmus csak a keresztyén anyaszentegyház széttörésével érvényesülhet.*

De a keresztyénség a maga egészében fenyegetve van *belül-ről* is. Belül az által, hogy kevés közöttünk a valóban hívő ember. Az egyház egy nagy keret, egy roppant karám, amelyik tele van millió meg millió olyan emberrel, akinek lelkileg semmi köze nincsen Krisztushoz és az Ő egyházához. Névszerint keresztyén, lélekben pogány. Nem vonja le a következtetést, mert nem kénytelen vele. De hány olyan ember van, aki izzó keresztyén-párti, magábanvéve azonban közömbös, vagy éppen hitetlen lélek. Franciaországban harminckilenc millió római katolikus van, akik közül alig pár millió él személyes hitéletet. Az Egyesült Államokban százhuszmillió ember közül név és eredet szerint legalább nyolevanmillió protestáns, de húsz-harmincmilliónál nem tehető többre azoknak a száma, akik valóban imádkozó emberek, úrvacsorával élnek, Isten igéjét olvassák és annak engedelmeskednek. Ezért a kétezeréves „keresztyén pogánysággért“ lehetséges, hogy a „harmadik birodalomban“ a keresztyénségből ki akarják vágni azt, ami hitük szerint nem árja elem s helyét ősi germán mithoszok felújításával, vagy átköltésével próbálják pótolni. Ezek közül a megkeresztelt pogányok közül toborozza híveit az a jóhisze-

mű, de félelmes szenvedélyű vallásos keverék, mely az istenséget a német nép életében érzi megtestesültnek s mint a kínai Laocse államvallása a rendben, úgy a német nép a vezér akaratában ismeri fel a hit tárgyának nyomait, jegyeit, zálogát.

Mindebből az következik, hogy a keresztyénség külső és belső ellenségei épen azokat az egyetemes igazságokat támadták meg, amelyeket *minden* történelmi egyház vall: Isten léte, a Szentháromság, Krisztus királysága, az egyház alkata és küldetése, a lélek és test kettőssége és egysége van kérdésbe téve, s olyan gondolatokat akarnak elvitatni az emberiségtől, mely mindnyájunk közjava. *E közös kincset együtt kell, hogy megvédelmezzük, mert külön-külön megvédelmezni nem tudjuk.*

*

A másik nagy igazság az, hogy *a keresztyén egyházaknak közös feladataik vannak, amelyeket csak akkor tudnak igazán megoldani, ha magukat egymás természetes szövetségesének tartják.* Ilyen közös feladat például a szociális nyomorúság ellen való küzdelem. A tőke és a munka harcát nem oldja meg a hitetlen kapitalizmus és a hitetlen kommunizmus rettentő világesatája. Ezt csak egy új elv, a krisztusi igazságosság, jóakarát, szeretet, az Ő kiesinyeinek a szolgálata juttatja eredményhez. A háború és béke nagy feszültségében nem jó az emberi művelődés sorsát fáradt diplomataakra, érdekelt pénzkirályokra és hatalomra vágyó politikusokra bízni. Az egyházban kell, hogy megszólaljon az emberiség lelkiismerete s a békesség és jóakarát evangéliumának együtt kell elhangzania minden egyház ajkáról, hogy a lelkekben valamelyes fogamatja legyen. Itt van a közösség és az egyén viszonya, a szabadság és a rend kérdése, nagy alkati válságai az emberi társadalomnak. Itt is a keresztyénségnek volna döntő szava a Krisztus tanítása alapján, amely a test és a tagok törvényét hirdeti. Közös érdeke tehát az egyházaknak, hogy a tőke adakozóbb legyen, a munkás emberibb sorshoz jusson, lelkileg kimélyüljön, a halhatatlan lélek felsőbbsege és elsőbbsége a testi élet felett elismertessék, de a testi élet minden jogos igényével Isten dicsőségének szolgálatába álljon; minden egyháznak közös érdeke a szabadság, a rend, a béke, a tiszta közélet, a szociális felelősség, a szeretet és szolgálat gyakorlása, az áldozat és a hála törvényének az érvényesülése. Ezeket tisztán, teljesen, mintegy öncél gyanánt csak az egyházak akarják s az egyházak azért vannak, hogy ezeket szolgálják; létjogosultságunk függ tehát attól, hogy ezt a hivatásunkat teljesítsük. A világ szerkezetéből következik, hogy ezt a hivatásunkat csak akkor tudjuk teljesíteni, ha *megértjük és megbecsüljük egymást.* A barátság és jóakarát légkörében kell élnünk magunknak is, ha a jóakarát evangéliumát hirdetjük a világnak. A béke lakozzék tornyainkban és egység szíveinkben,

ha békét akarunk hirdetni a világnak és egyességre tanítani az embereket. Hogy egy konkrét kérdést hozzak fel, vajjon az egyke-kérdés megoldásához nem jutottunk volna-e közelebb, ha azt az erőt, amivel e bűnt egyik a másikra akarta kenni, arra fordítottuk volna, hogy közösen küzdjünk egy olyan veszedelem ellen, amelyért mindnyájan felelősek vagyunk s amely mindnyájunkat egyformán fenyeget.

*

Mindezek odavezetnek a harmadik nagy igazság megállapításához. A keresztyén egyházaknak a mai apokaliptikus időkben meg kell tanulniok egy nagy leckét, a kor leckéjét, amellyel állnak, vagy esnek. Ez lecke: *vallani a saját hitünket úgy, hogy megbecsüljük a másét.* Ennek a kettős tételnek eddig nem tudtunk eleget tenni. Vagy vallottuk a magunkét, de akkor csúfoltuk, üldöztük, irtottuk a mások hitét. Vagy pedig megbecsültük a másokét, de nem vallottuk a magunkét s egy szóra elárultuk egyházunk igazságát és reverzálisokkal, apró kacérkodásokkal elfordultunk ősi örökségünktől s a békesség ürügye alatt rossz reformátusok, vagy rossz katolikusok voltunk. *Synkrétizmus és zélótaság*, keveredés, vagy vakbuzgóság az a két veszedelmes véglet, amelybe mindenki belesodródik, aki a mai idők kívánalmához képest saját hitének megvallását a mások hitének megbecsülésével nem tudja sarkias feszültségben együtt tartani.

Ennek a nagy és nehéz leckének megtanulásához az idő zordon segítséget nyújt. Amikor a gyökér forog veszedelemben, az agak és lombok pöre hallgassan el. Amikor maga a keresztyénség, Isten léte és királysága forog kockán, akkor szűnjenek meg a tünetszerű különbségek, bármily fontosak volnának is. Ha egy falut árvíz fenyeget, vagy pedig ég a ház a fejünk felett, a legérdeke-sebb vita is, vagy a legizgatóbb pör is egyszerre elveszíti jelentőségét, mert szólnak a félrevert harangok. Innen nézve kétségte-lenül igaz, hogy sokkal nagyobb dolog az, amit mindkettőnkől el akar venni a közös ellenség, mint amiben mi egymás között kü-lönbözünk.

Nemcsak mint keresztyének, hanem mint magyar emberek is ugyanezt a tapasztalást tesszük. Nemcsak a keresztyénségünk van veszélyeztetve, hanem a magyar létünk is. Nem tudom, mit ér a feljavított felekezeti statisztika akkor, ha elveszett az ország. A nagy próbáknak összeolvasztó erejük van. A fűvészárkokban sokkal kevesebb volt a felekezeti hare, mint a jól fűtött dolgozó-szobákban, szervező irodákban és szerkesztőségekben.

Végül nemcsak a harenak, a békének is kell vállalni a koc-kázatát. A békesség is hősiektus, bátorság, elszántság, felelős-ség kell hozzá. Aki nem fél szeretni, azt nem lehet sem megcsalni, sem legyőzni.

Ravasz László

Árpád sírjának problémája

Anonymus az egyetlen, aki a Honalapító sírhelyéről megemlékezik. Gestájának 52. fejezetében elmondja, hogy Árpádot *egy kis patak forrása fölött* temették el; e patak *kőmederben folyik alá Attila városába*; a sírhelynél a magyarok megtérése után a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére *egyház* épült, amelyet *Fehérnek* hívnak.

A Névtelen munkáját 1746-ban adta ki először Schwandtner, azóta napjainkig a szakemberek és műkedvelők egész serege kutatatta lankadatlan buzgalommal a Honszerző sírját. A kiindulópont természetesen csak Fehéregyháza helyének megállapítása lehetett. A rendelkezésre álló középkori oklevelek ugyanis gyakran emlegetik Alba ecclesiát. Az oklevelek eléggé hiányos helymeghatározásait különféleképpen értelmezték, ebből támadt a nagy zűrzavar és bizonytalanság, amely az eddigi Árpádsír-kutatás irodalmát jellemzi. Nincs terünk arra, hogy e buzgó kutatók hosszú sorát, munkálatait és eredményeit ismertessük. Némelyek az ország legkülönbözőbb helyein keresték Fehéregyházát, mások meg Óbuda északi határában, a Római fürdőnél, vagy Csillaghegyen vélték feltalálni a Honszerző sírját. Legközelebb mindenesetre azok jártak a megoldáshoz, akik Óbudán, a mai Bécsi-úttól nyugatra eső vidéken kutattak. Ez utóbbi területen is négy helyen keresték és „találták meg” Fehéregyházát (Havas, Tholt, Wekerle és Honéczy). 1869-ben (majd később 1877-ben is) a Viktória (ma Bohn) téglagyár telkén kiásták egy góttípusú templom alapfalait. Rómer Flóris és Vásárhelyi Géza rögtön Alba ecclesiára gondoltak. Mikor 1884-ben ugyanitt egy zárda romjait is felásták a templom mellett, már nagyobb lett a valószínűsége annak, hogy a templom és a zárda romjai az ősi Fehéregyház romjai lehetnek, mert tudjuk, hogy Mátyás király az ősi templom mellé kolostort építtetett a pálosok számára. Wekerle előbbi eredményeivel ellentétben most már végleg állást foglalt a Viktória téglagyári romok mellett és felfogása mellett mindvégig ki is tartott. Műtörténészeink (Némethy, Henszlmann és Foerk) lehetetlennek tartották ezt a feltevést, mert a romok csúcsíves stílusúak, az előkerült bordakövek pedig a 14. század közepére utalnak, Fehéregyházának azonban román stílusban kellett épülnie. A román korból pedig az ásatások során valóban egyetlen darab emlék, töredék vagy érem sem került elő. Ezért Némethy nyomán még ma is többen kitartanak amellett, hogy a romokban a klarisszák kolostorával állunk szemben, noha ezt már Henszlmann sem tartotta valószínűnek. A műtörténet tehát a fenti érvekkel megcá-

folta a romokhoz fűzött reményeket, és sajnos, azóta sem jutotunk közelebb a kérdés teljes tisztázásához.

A legújabban Bártfai Szabó László és Gárdonyi Albert foglaltak állást a Viktória téglagyár telkén előkerült, de már lelkiismeretlenül teljesen elpusztított romok mellett.¹ Bártfai Szabó az Óbudára vonatkozó középkori okleveles adatokat gyűjtötte össze és ezenfelül közölte Hetényi 1911. évi ásatásainak hírlapi beszámolóját. A rendelkezésére álló adatok segítségével arra a megállapításra jut, hogy Fehéregyháza a Viktória téglagyári telken talált romokkal azonos és hogy az ott talált klastromromok nem lehetnek a Klarissza-zárda romjai, mert ez kétségtelenül a városban (*in oppido* 1334) volt. Gárdonyi pedig az Óbudán eddig feltárt építészeti emlékekből kiindulva jut ugyanerre az eredményre. Mindketten rehabilitálják tehát Wekerle László felfogását.

Bármennyire valószínű is e kutatók feltevése, amely a szóbanforgó romokat Alba ecclesiával azonosítja, mégis nélkülözük a kézzelfogható bizonyítékot. Minthogy a magunk részéről is e feltevés felé hajlunk, azt kell kérdeznünk: vajjon megbizonyítható-e egyáltalán e romok eredete? Nézetünk szerint csakis hitelesítő ásatással. De hol ássunk? Hiszen a téglagyári üzem „jóvoltából” talán már egy talpalatnyi érintetlen hely sem maradt a régész ásója számára.

Mindezek megfontolása után mégis azt hisszük, hogy sikerült egy olyan topográfiai pontot találnunk, ahonnan kiindulva el lehet majd dönteni azt, hogy az elpusztult romok helyén állott-e egykor Fehéregyháza, vagy pedig egészen másutt.

Mielőtt a bizonyítás lehetőségének ismertetésébe fognánk, nem szabad figyelmen kívül hagynunk a már említett műtörténeti ellenérveket, amelyek a kérdéses romoknak Fehéregyházával való azonosítását holtpontra juttatták. Az 1869–1884 közt kiasott maradványok, mint láttuk, gót ízlésűek voltak, Fehéregyházának azonban román stílusban kellett épülnie, mert az Anonymus utáni hagyomány szerint is a magyarok megtérésekor épült. Mátyás király idejében (1480) arról is tudtak ezenkívül, hogy Alba ecclesia „minden más templom előtt” épült. Ugyanekkor mások (Just. Franciscus és Bonfini) Nagy Károly nevéhez fűzik Alba ecclesia alapítását. Világos, hogy ezekre az adatokra nem lehet építeni. Ha akarnánk is a hagyománynak hinni olykép, hogy a román stílusú templomot a tatárok dúlhették fel, e feltevést ellenőrizni ma már teljesen lehetetlen volna, mert a téglagyár a tatárnál is

¹ *Bártfai Szabó László*: Óbuda egyházi intézményei a középkorban, Budapest, 1935; *Mit várhatunk a Fehéregyház körül folyó(?) ásatásoktól*, Budapest, 1936. — *Gárdonyi Albert*: Az óbudai Fehéregyház problémája. Történetírás I. 1937. 3–23.

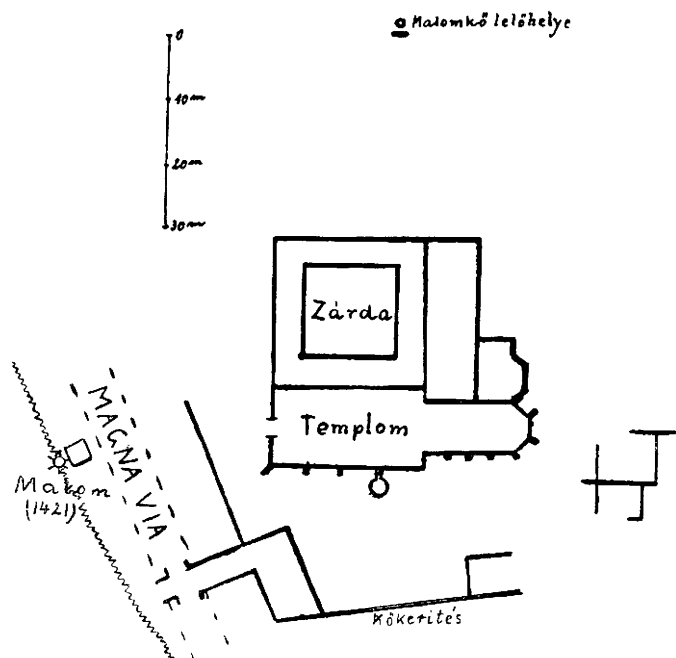
nagyobb pusztítást végzett. Meg kell tehát maradnunk amellett, hogy csak az alkalmi ásatásokkal előkerült legrégibb leletanyagra szorítkozzunk. Az eddig ismert első oklevél, amely a templomot említi, 1269-ből való, míg a templomrom korát a néhány maradvány alapján a 14. század közepére szokták tenni. Ebből azonban nem következik az is, hogy a templom ugyanekkor épült fel először, legfeljebb arról lehet szó, hogy a régi megviselt román vagy talán átmeneti stílusú capellát 1350 körül már renoválni kellett, még pedig gót stílusban. A templom mellé 1482–1519 közt épült a kolostor, ugyanekkor bővítették ki a szentélyt és a templomhajót is, felhasználván a tatárjárás óta romokban heverő régi óbudai prépostsági templom köveit és oszlopaikat. Mindezekből csak az látható, hogy a műtörténeti megállapítások semmiképp nincsenek ellentmondásban a történeti adatokkal, hanem ellenkezőleg éppen kiegészítik egymást.

E kitérés után áttérhetünk már a bizonyítási lehetőség ismertetésére. Az 1269–1549 közti időszakból mintegy negyven ráncmaradt oklevél említi Alba ecclesiát. Nagyrészüket a pusztta név megemlítésénél nem tartalmaz egyebet és tulajdonképpen csak két oklevél jöhet számításba topográfiai szempontból. Ezekből tudjuk meg, 1) hogy az esztergomi *nagyutat* Fehéregyházánál egy másik *nagyút* (magna via) metszette, mely (kelet felé folytatódva) az óbudai vár előtt vezetett el (1355) és 2) hogy Fehéregyháza mellett, ennek *kapuja előtt* („ante fores albe ecclesie“) egy *malom* állott (1421).

Az első lépés ezután, hogy az elpusztított romhelynek és környékének térképvázlatába rajzoljuk bele az okleveles adatok alapján a középkori állapotot. A vázlatból kitűnik, hogy a templom, amelynek szentélye majdnem pontosan keletre nézett, nem az esztergomi út mellett volt, hanem ettől beljebb nyugatra feküdt. Eszerint itt is — mint minden középkori templomba — *nyugatról volt a bejárás* és így ide északnyugat felől egy útnak is kellett vezetni, nyilván ennek az irányát tartotta meg a kolostor kertjének kiásott nyugati fala. Rajzunkon láthatjuk, hogy a feltárt déli és nyugati fal valóban tompaszögben találkozik. Egy szóval az északnyugat-délkeleti irányban haladó útnak metszenie kellett a mai Bécsi-utat a közelben. Ezt a tényállást már a Tholt térképén jelzett sárga sáv is bizonyítaná, amelyet a mult században még jól esmertek, mivel a vetés e vonalban sohasem zöldült ki. Tholt azt is feljegyezte, hogy egy óbudai földműves e sáv helyén nagyobb kődarabokat talált szántás közben.¹ Itt kétségtelenül valami kövezett útnak kellett lennie, mely minden valószínű-

¹ *Tholt Titusz*: Fehéregyház és Árpád sírjának holfekvése s kutatásaim. Budapest, 1886. 53. l.

ség szerint már a római korból származhatott, mert ha e sávot képzeletben meghosszabbítjuk, csekély elhajlással a kolostor irányában folytatódik, ahol is a nyugati fal mellett, sőt a templomrom alatt is, római sírokat találtak. (Tudott dolog, hogy a rómaiak utak mellett szerettek temetkezni.) Azt a feltevést, hogy itten a sárga sáv helyén kőút vezetett, Hetényi és Szombathelyi ásatai is megerősítik, mert az újlaki téglagyár telepén római úttest darabjait tárták fel, sőt egy *vízvezeték* maradványait is. A Bécsi-út nyugati oldalán is találtak útnyomokat a 152. sz. ház

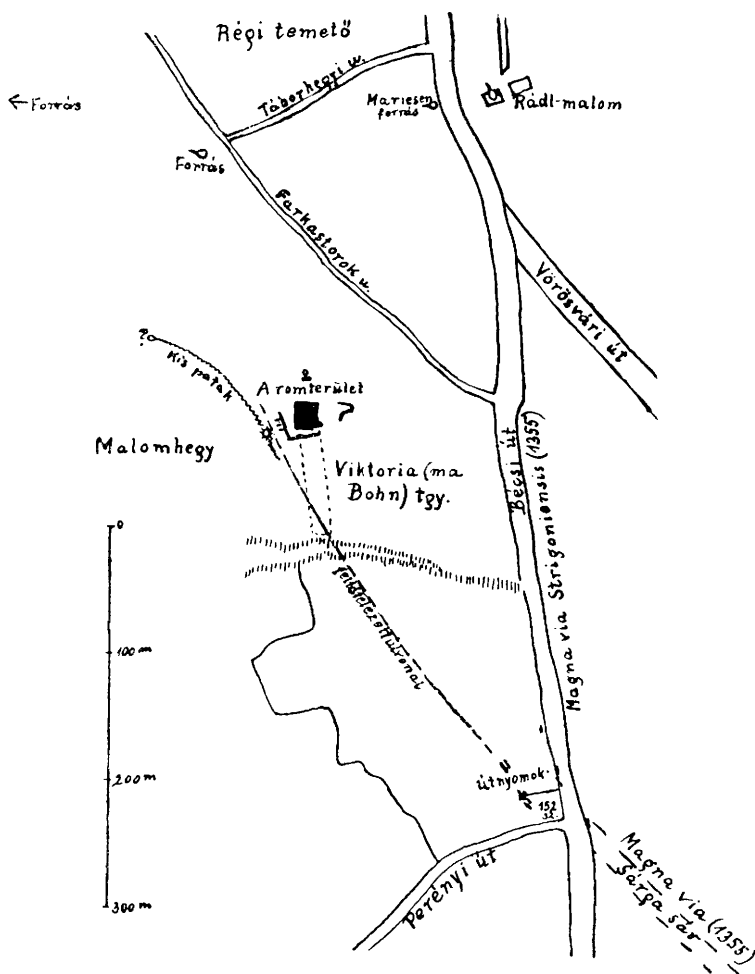

telkén, azonban az ásatast, sajnos, tovább nem folytatták. Miután ez ásatastról két újságcikken kívül, sem helyszínrajz, sem egyéb más publikáció nem jelent meg, dícséretre méltó munkájuknak sajnálatosképpen a tudomány nem sok hasznát láthatta. De már így is elég világos, hogy a középkori oklevelek *magna viában* római eredetű volt, mely az esztergomi nagyutat a Bécsi-út 152. sz. háznál metszette át és hogy e metszéspon közelében állott egykor Fehéregyháza.

Ez út meghatározása kétségkívül közelebb visz a kérdés tisztázásához, de mégsem bizonyítja eléggé Alba ecclesia helyzetét. Sokkal becsesebb a másik egykorú topográfiai adat, amely a ma-

Simonyi Dezső: Arpád sírjának problémája

lom pontos fekvését határozza meg. Itt van a kérdés sarkpontja. Ha a Viktória téglagyári templomrom Fehéregyháza romja, akkor *a templom kapuja előtt álló malom* (1421) *a templomtól nyugatra* állott, amint ez térképünkön látható. A malom ittlétéről tanúsko-

dik egy múlt századi kataszteri térképen található Malomhegy elnevezés, amely a templomrom fölött *nyugatra* levő hegyfokkal azonos. Ennél a beszédes dülónévnél még nagyobb súllyal esik latba az, hogy a kolostorkert északi falmaradványa előtti külső árokban, az 1421-i malom feltételezett helyéhez közel, egy régi ma-

lomkövet talált Henszlmann.¹ A tények ily összefüggése mellett el kell vetnünk az eddigi kutatásnak azt a föltevését, hogy a középkori malomnak bármi köze is volna a téglagyártól északra fekvő Rádl (ma Árpád) malomhoz. A térképvázlatainkon megjelölt középkori malom helyén Henszlmann nem ásatott, mert több mint 2 m. vastag földréteg takarta e részt, amely értesülésünk szerint még ma is bolygatatlan. Csakis ezen a helyen lehet nézetünk szerint a Fehéregyháza hitelesítéséhez szükséges kiindulópont. Ha ez a réteg még csakugyan érintetlen és a malom maradványait takarja, akkor ásatással kézzelfoghatóan lehetne igazolni az oklevelekben említett Alba ecclesia helyét.

A malom helyének igazolásával könnyen megelleglhető majd az Anonymus említette forrás is, amelyhez a malmot hajtó patak (1389-ben Krimhilda ferdeje) medrét követve juthatunk el továbbí ásatás segítségével. Ma a közelben több forrás is ismeretes, ezek közül kettő az úgynevezett „Insmariesen“-réznek tartván, ma a Farkastorok-út mentén folyik a csatornába. Egy másik „Mariesen“ nevű forrás (1355 puteus, 1524 fons) is volt még a múlt században a Rádl malmot hajtó meleg forrástól nyugatra. E források közül aligha hajthatta egy is a mi malmunkat, mert ennek a feltevésnek maga a térszín szólna ellene. A templom melletti malmot csak egy északnyugat felől jövő, nagy esésű, de a közelben eredő patakocska hajthatta. Ha sikerülne ásatással a forrás és patak identifikálása is, akkor valóban nemzeti és tudományos kötelesség az egykori forrás fölötti területet kutatóárkokkal átvizsgálni, mert így dönthető csak el, hogy az Anonymus által feljegyzett adatnak van-e valami alapja vagy nincs. A Névtelen szövegéből inkább az tűnik ki, hogy ő sem tudta volna már megmutatni Árpád sírhelyét és csak az Alba ecclesiához fűződő régi kegyes hagyományt őrizte meg számunkra.

Simonyi Dezső

¹ *Henszlmann Imre: Ásatások a Viktória téglagyár telkén Óbudán. Budapest, 1886. 7. l.*

Történelem és magánélet

A történelmi regények, regényes életrajzok mai divatjával kapcsolatban ismét felmerült a már nem egyszer nagy hullámokat vetett kérdés, milyen szabadsága van a historikusnak a történet szereplőinek magánéletével szemben, s hol állanak a tilalomfák, melyek előtt kutató munkájának meg kell állani. A közönség széles rétegeiben nagy izgalommal tárgyalt kérdés, szabad-e a történelem nagy alakjainak magánéletét a nyilvánosság elé vinni, szabad-e életük olyan eseményeit is előadni, amelyek nem tartoznak szorosan történeti tevékenységük sorába, amelyeket nem mint közéleti férfiak éltek át.

A kérdésre általában három választ szoktak adni. Az első romantikus természetű és szenvedélyes tiltakozást szegez a kérdéssel szembe. A történelem nagyjai, vallja, megszentelt emlékezetű hőszok, kiknek alakját ideálkép gyanánt kell átörökíteni az utókorra, kiemelve az emberi köznapiságból, megtisztítva annak rátapadó porától, esetleg szennyétől, s csak azokkal a nagyszerű tettekkel ékesítve, melyek személyiségük emberfeletti nagyságát mutatják. E felfogás vallói szerint bünt követ el a kutató kéz, ha hozzányul a nemzet és az emberiség nagyjainak magánéletéhez, melyet mintegy a történet színpadának falain kívül élt amúgyis, mert ezzel megingatja, beszennyezi azokat az oltárokat, melyek elé az utókor megerősödést, hitet, lelkesedést méríteni járul. A második válasz a szentimentális humanizmusé. Ez a történet szereplőiben is az embert keresi, azt az embert, akinek ugyanazok az örömei, bánatai, szenvedélyei, gyengeségei, mint bármelyikünknek, akinek ugyanúgy kijut az élet sok hétköznapja, mint a multba hír nélkül süllyedt millióknak, s aki szinte maga sem tudja, hogyan, mivel, mikor hajtotta végre, sőt helyesebben, esett meg vele az a tett, amely kiemelte a névtelenségből és az utókor szemében emlékezetessé tette. E felfogás egyenesen idegenkedve néz a makulátlan hős képére és öröm tölti el, ha gyenge órát, tétova mozdulatot, csüggedést vagy megcsuszamlást fedez fel életében, mert akkor közelebb érezheti magához, megsajnálhatja és emberi részvétellel megszeretheti. E felfogás tehát azt kívánja a historikustól, hogy az embert mutassa meg a történeti szereplőben, minél több „emberi dokumentumot” tárjon fel és a „történeti tettek” motívumai között is elsősorban ezekre legyen figyelmes. E két komoly, jószándékú és tiszteletreméltó álláspont mellett van egy harmadik, alapjában erkölestelen: az az alacsony, frivol kandság, amely mindenütt botrányt hajhász, pikantériát szimatol, sikamlós intimitásokat kutat, s odavan a gyönyörűségtől, ha nagy

emberek tévedéseire bukkan. Az ilyen alacsony lelkek nem képesek elviselni az emberi nagyság nyomasztó méreteit és kaján örömmel rántják le magukhoz a sárba. Nem is képesek megérteni azt, ami kiemelkedik a mindennapi életből, a szellem magasában szárnyal és valódi történelemmé válik. Az ilyenek képtelenek arra az emelkedett megindultságra, amelyet a nagyság és önös, személyi életünkön való túlemelkedés látványa, a valódi történetiség kelt az emberben. Az ilyenek csak az alacsonytságban gyönyörködnek, a történetben csak skandalumok sorozatát keresik; a historikustól azt követelik, hogy munkáját a „szenzációs“ füzetes regények színvonalára aljasítsa, s így igazolja azt a meggyőződésüket, hogy azok sem voltak különben, — mert ez a legfőbb bánatuk! — akiket hiszékeny felebarátaik félisteneként tisztelnek.

Mondanom sem kell, hogy ez a harmadik felfogás a sommás elítélésen, megvetésen, utálaton kívül nem érdemel egyebet, s ezután csak az a kérdés marad, hogy melyik helyes a két első felfogás közül, illetve van-e rajtuk kívül még olyan, amelyet magunkévá tehetünk. Hogy ezt eldöntsük, előbb meg kell állapodnunk abban, mi a történetiség lényege és ehhez képest mi a történész feladata.

A történetiség lényege minden bizonnyal az, hogy egy személy vagy esemény hozzájárul-e az emberiség vagy egy nemzet, esetleg kisebb közösség sorsának alakításához és a kultúra fejlődéséhez. A historikus feladata eszerint az ilyen tettek, események, s azok motívumainak, benső rúgóinak felkutatása és előadása. Mert a történet nyilván nem ott kezdődik, amikor a nyilvánosság nagy függőnye felgördül, hanem sokkal előbb, a darab megírásával, sőt gondolatának megszületésével, s az aktorok felkészülésével. Hol végződik tehát a „magánélet“ és hol kezdődik a „történelem“?

E pillanatban tekintünk el attól, hogy vannak a történelemnek olyan kutatási területei is, ahol egyenesen szükségszerűen a „magánélet“ válik anyagává. Ha például egy korszak közművelődésének vagy közerkölcsiségének a képét akarjuk feltárni, akkor aligha térhetünk ki a magánélet adatainak összegyűjtése és felhasználása elől, hiszen az, amit kutatunk, éppen azokban nyilvánul meg. A kereskedelmi vagy gazdasági élet történelme számára „történeti“ jelentősége van egy falusi szatócs jámbor üzleti fogásainak csakúgy, mint a legnagyobb méretű trösztpolitikának. S ha a napi politikai életet választjuk tárggyul, bizony nem térhetünk ki olyan jelenségek feltárása elől sem, amelyek nem éppen épületesek, s az erkölcsi ítékezés előtt nem válnak díszére esetleg már szoborrá magasztosított státusférfiaknak. Vagy ha az irodalmi életet vizsgálja a történész, amint az valamely évszázadban folyt, elháríthatja-e magától a kiadók és írók üzleti viaskodásait, írók féltékenykedő civakodásait egymással, melyek

gyakran nem éppen esztétikus formákban esetek meg. Vagy gondoljunk csak arra például, hogy meg lehetne-e érteni és rajzolni a XVIII. századi felvilágosodás kultúrtörténetét a szalónok élete nélkül. Ez pedig már csak igazán „magánélet“!

Ha a történelemnek ezeket a területeit nézzük, be kell látnunk, hogy igen bajos a történet és magánélet közti határvonalat meghúzni. A történeti jelenségek úgy emelkednek ki a historikus szemlélete előtt a hétköznapiak sodrából, mint a hullámok csillogó taraja a tenger vízének sötét tömegéből a hold fényében. A történeti élet bele van ágyazva a magánéletbe és szerves szálak kötik hozzá, s ezeknek a szálaknak a felfejtése nélkül nem lehet megérteni.

De vegyük most csak kiválasztott kérdésünket, a történeti nagyságok magánéletét. Az elfogulatlan kutatás lépten-nyomon igazolja, hogy nemcsak minden történeti szereplőnek megvolt a maga úgynevezett magánélete, s néha bizony zavarosabb, mint a magánemberé. Ez azonban magában véve valóban nem tartozna a historikusra. De a kutatás azt is igazolja, hogy ez a magánélet egyenesen a legszervesebb kapcsolatban állott közszereplésével, történeti és kulturális jelentőségével. E pillanatban ne álljunk meg olyan kiáltó példánál, mint költők, művészek szerelmei, melyek alkotásaikra inspirálták. Ne hivatkozzunk a „magánélet“ olyan benyomásaira, melyek művészetüknek nemcsak tárgyát, anyagát, hanem egész művészi formájukat kialakító életatmoszféráját meghatározták, s ennél fogva nyilván a legmesszebbmenően „történeti“ jelentőséggel bírnak. Fordítsuk tekintetünket a tettek embereinek szereplése felé, s akkor is csak arra a belátásra kell jutnunk, hogy a történetkutató nem tépheti el a „magánélet“ felől futó szálakat, ha meg akarja érteni e férfiak szellemi képét, történeti alakját, tetteik rejtélyét. A magánélet számbavétele nemcsak szabadságában áll, de egyenesen mellőzhetetlen feladata a kutatásnak. Még így is elég talány marad! Vagy pedig nyiltan mondjunk le arról, hogy a történelem tudomány legyen, a valóság ábrázolása és megértése.

Ha tudomány akar maradni a történelem, a teljes embert kell néznie. Mert az ember egység. Életének minden tettét a maga teljességében követi el, minden eseményét egész mivoltában éli át. Benne és életében minden mindennel összefügg. Alakjához és életéhez nemcsak hogy hozzátartozik a legjelentéktelenebbnek látszó jelenség éppen úgy, mint az, amit esetleg restelkedve szeretne maga is elfelejteni, vagy az, amire holtáig büszke, hanem mindez lényeges szerepet játszott személyisége és élete alakulásában. Ez áll kis és nagy emberre egyaránt. S így, ha a történéseknek az a feladata, hogy felderítse, miként vált valaki vagy valami történetivé, olyanná, mint az utókor emlékezetében él, s ehhez meg kell

vizsgálnia minden vonást és eseményt, amely e kialakulásban, a történeti fejlődésben tényező volt: akkor ki kell terjeszkednie a történeti személy úgynevezett magánéletére is, mert ez nemcsak alakjának teljességéhez járul hozzá, hanem tartalmazza azokat a motívumokat is, amelyek történetiségének végső rugói is voltak. Hogy ez mennyire így van, azt maguk a történeti nagyságok példái igazolják: gondosan őrizgették mindennapi életük apró emlékeit, levelezésüket, s naplóikban, önéletrajzaikban, vallomásaikban a gyónás őszinteségével örökítették meg tetteiket, élményeiket, melyeknek döntő voltáról, életükhöz tartozásáról szilárdan meg voltak győződve — hiszen bensőségesen tapasztalták! És nem hallgattak el olyanokat sem, melyeket a historikus ha elfogulatlan tárgyilagossággal felszínre hoz, kegyeletsértést kiáltoznak. Sőt: ezek a naplók és vallomások akárhányszor nagyobb helyet adnak és nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az úgynevezett magánélet dolgainak, mint azoknak a tetteknek, amelyeket történetinek tisztelünk. Ennek az oka pedig íróiknak az a mélységes belátása, hogy a történetiség talaja és csírája itt van. Itt van, ezekben a tétova, küzdelmes, siratni vagy pirulni való élményekben, a mélyen rejtőző ösztönökben, a zabolátlanul feltörő szenvedélyekben. *Mert a történet éppen azáltal születik meg, hogy az ember úrrá lesz ezen a zűrzavaron, kibontakoztatja szellemét és így hozza létre, küzdi ki keserves vívódással a maga nagyságát.* Éppen az a történet, amint ez a küzdelem lefolyik és a győzelem felragyog. Hogyan érthetnének meg Szent Ágoston szentségét, s egész filozófiáját, ha nem tudnók tulajdon vallomásaiból, milyen bűnös életből váltatott meg? Vagy Rousseau nem kevésbé nyílt és egy nagyon, nagyon gyenge, bűnös, polgári morál szerint jellemtelen embert eláruló vallomásait nem ismerve, vajjon meg tudnánk-e érteni történeti személyiségét? Platon „Symposion“-jában Alkibiades nem áttal olyan vonzalmakról vallani, melyeket ugyancsak titkolni szokás. De ő elmondja, mert csak így tudja megvilágítani tulajdon lelki fejlődését, s mesterének, Sokratesnek alakját is.

Ezek a történeti nagyságok tudatában voltak annak, hogy életükben éppen az a tanulságos és példászerű, amint életük útját a maga teljességében megtették, Dante módjára bejárva a poklot, purgatóriumot és mennyországot egyaránt. *Ha van valami igazán tanulságos a historiában, s a nagy emberek életében elsősorban, akkor az nyilván annak a látványa, hogyan emelkedik az ember önmaga fölé.* Nincs igaza tehát a romantikus hőstisztelőnek, aki éppen ettől a látványtól akar megfosztani bennünket, aki olybá akarja feltüntetni, mintha a nagy ember, az emberi nagyság valami természeti csoda volna, amely készen, azonmód jelenik meg, amint a hálás utókor szoborrá idealizálja, nem pedig az emberi erőfeszítés, erkölcsi elszántság drága gyümölcse. A valódi

csoda éppen ez. De nincs igaza a szentimentálisnak sem, aki az emberi gyengeségen andalog, s úgy szeretné feltüntetni, mintha a történeti jelentékenység csak véletlen mozzanata volna a kicsiny ember életének, amelyhez nem is tudni, hogyan jut birtokosa. Ki kell küzdeni azt az embernek! Ez a küzdelem a történet. S éppen ez a felemelő benne.

Tisztában voltak ezzel minden idők historikusai is, és sohasem csináltak belőle hamis kegyeleti kérdést. Olvasóik is tisztában voltak, és nem tiltakoztak nagyjaik „sárbarántása“ ellen. Az ő szemükben ugyanis ezzel nem dőlt sárba az eszmény, sőt inkább még magasztosabb fényben jelent meg a valódi emberi nagyság, amely íme oly nagy, oly erős, hogy úrrá lett az alacsony ösztönöket hordozó természetén és a mindennapiság hatalmán is. — Talán mondanom sem kell, hogy itt mindvégig a komoly, tudományos, tárgyilagos történelemírásra gondolunk, nem pedig a népszerű, csámcsogó botránykrónikákra, melyek szelleméről már elmondtuk véleményünket. Sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy a magánélet csak azért lehet történelmi kutatás tárgya, mert vonatkozásban áll a történettel, s csak annyiban kerülhet történelmi előadásra, amennyiben hozzájárul a történeti jelenségek megértéséhez. S azt is hangsúlyozzuk, hogy az előadásnak is megvan a maga tárgyilagos, mértéktartó, ildomos formája, melynek átlépése közönséges pletykálgatás.

De ha nem dicshimnusz, hanem történelmet akarunk írni, nem csonkíthatjuk meg az életet. XIV. Lajos Franciaország legnagyobb királya volt, annak ellenére, hogy magánéletét nem igen szokás követendő példaként állítani. Pedig ebben a magánéletben is csak azok a jellemvonásai nyilvánultak, amelyek a politika síkján olyan nagynak mutatják. Minden dolognak több oldala van, s csak akkor ismerhetjük meg egészen, ha körüljárjuk. Nagy Péter cár mindenestre legtiszteltebb alakja volt a régi Oroszországnak, nemzete történetének legnagyobb jelentőségű tényezője, de alakjához szorosan hozzátartoznak olyan jellemvonások is, melyek nem a legmagasztosabb fényben ragyognak. Ám egyetlen történész sem hallgatta el őket. Vagy teljes mivoltában állana-e előttünk Mátyás királyunk alakja, ha leháтанánk róla a renaissance uralkodó vonásait, mert azok morális ítélőszékünk előtt aligha állják meg helyüket. Sőt kénytelenek vagyunk belátni, hogy Magyarország egész történetére nézve döntő jelentőségű volt azoknak a magánéleti mozzanatoknak, melyek a nagy király törvénytelen fiával, Corvin Jánossal kapcsolatosak. A példák vég nélkül szaporíthatók. Nem, a história nem állhat meg a magánélet ziláltabb jelenségei előtt sem, ha azok megértéshez segítik, s lépésével még korántsem követ el kegyeletsértést.

És nem is válhat kérdésessé a magánélet tárgyalása —

aminthogy nem is vált — mindaddig, amíg, ha nem is pusztán a szakmabeliek körében, de mindenesetre magas műveltségű, emelkedett szempontú, jóhiszemű, tárgyilagos, önálló ítéletre képes olvasók körében marad a történelmi mű, mely a magánéletet is tárgyalja. Ezek úgy fogták fel a dolgot, amint kell, nem pedig csiklandós „szenzációt“ és „lealacsonyítást“ láttak benne. A baj azzal kezdődött, hogy a könyv a rendkívül kiterjedt olvasóközönség legszélesebb rétegei elé is került, olyanok elé, akik nem képesek a diadalmaskodó szellem erkölcsi nagyságát megérteni, nem képesek átlátni az előadott magánéleti események helyes értelmét és történelmi vonatkozását, hanem merő pletykalkodást vélték benne felfedezni, mert ők csak olyanul tudják felfogni. A „sárbarántást“ tehát nem írók követték el, hanem olvasók. Nem beszélünk természetesen most sem a közönséges botránykrónikások aljas iratairól. Hogy senkisé is hős a saját inasa szemében, az merőben az inason múlik, az inas alacsony, sekélyes lelkén, szűk látókörén, erkölcsi vakságán. De eltávolíthatjuk-e az inasok miatt a historikusokat mesterségüktől? Arra kényszerítsük-e őket, hogy határt szabjanak kutatásaiknak és tökéletlenül végezzék munkájukat?

Ezt nyilván senki sem kívánhatja józan ésszel. Am azt sem kívánhatja, hogy a közönség olvasási szabadságát szorítsa valamely intézkedés korlátok közé, vagy hogy a teljes történelmi valóságot csak szakkörök számára kiadható könyvek tartalmazhassák. Ezek éppoly nevetséges, mint végrehajthatatlan megoldások volnának. A helyes és kívánatos megoldás éppen az ellenkező irányban kínálkozik: a közműveltség teljesebbé tételében és színvonalának emelésében. Mert az egész baj, az egész probléma a műveltség elégtelenségében leli eredetét. Szélesebb körű tanultság, magasabb műveltség, valódi elmélyült kultúra, emelkedett szempontok, biztosabb kritika: erre van szükség, hogy a baj kiküszöböltesse, a probléma megoldassék. Arra van szükség, hogy a műveltség teljesebbé válásával a nagy tömegek is felismerjék, kikre kell hallgatniok, kiknek a véleményét kell magukévá tenniök. Vagyis a demokrácia helyes értelmezésére van szükség a szellemi dolgok terén is, amely nem az alantas tömegek uralmában áll, hanem azt jelenti, hogy az arra méltóak és hivatottak szabadon kerülhetnek az élre, a tömeg reájuk hallgat és mestereiként tiszteli őket. S többek közt azt is elhiszi nekik, hogy valódi történelmi nagyság alakjára nem freccsenhet sár semmiféle magánéletből, mert éppen azért, hogy naggyá lett, legyőzte az alacsonytságot, s hogy naggyá lehessen, győznie kellett.

Joó Tibor dr.

Népiség és vallás

Népiség alatt mindazoknak a jegyeknek együttes megjelenését értve, melyek valamely nép egyéniségét meghatározzák, a vallásnak e népi jegyek között első tekintetre is szerepet kell szánnunk. A vallás jogot formál a lélekhez s ezt megragadva vagy éppen betöltve, a közösség népi szinképeinek egyik — élesebb vagy halványabb — eleme lesz. A vallási határok sok esetben — elsősorban politikai, társadalmi nyelvi viszonyok és kulturális nívókülönbségek következtében — egybeesnek a népi határokkal. A vallás itt már világosan felismerhető, vagy éppen jellegzetes népi jeggyé válik. Ilyenkor az a társadalmi erő, mely a vallásban minden esetben jelentkezik, a népi egyéniséget formáló erőkkel párhuzamosan működik.

A népiség tudományos problémává csak napjainkban lett, új feladatot róva és új lehetőségeket kínálva a történetkutatás munkaterületén is. A népiségtörténeti kutatások megindultak nálunk is, felvethető tehát a kérdés, hogy az a kapcsolat, mely a népiség és vallás között fennáll, ígér-e a történelem részére is eredményeket, gyarapítja-e új megismerésekkel történelmi tudásunkat?

A kérdésre e sorokban nem elvi okfejtéssel kívánunk válaszolni. Tapasztalati összefoglalást sem nyújtunk, hiszen a történetkutatásnak e téren még tapasztalatai alig vannak, hanem csupán néhány megfigyelést adunk elő, melyek e sorok írójának, Ugocsa megye népiségtörténetén munkálkodva,¹ e kicsiny, de népiségtörténeti megfigyelésekre különösen alkalmas megye területén munkája során adódtak.

A megye területén az idők folyamán három népelem: magyar, rutén és oláh telepedett meg. Elsőnek a magyarság jelent meg a XII—XIII. század fordulója körül s a megye nyugati sík vidékét és a Tisza völgyét vette birtokába. A megye keleti felében emelkedő Nagyszöllősi és Avas hegységekben csak a XIV. század közepén keletkeztek az első falutelepülések. Ezek legtöbbször rutének rakták le, az oláhság csak az Avas hegység déli oldalán telepített meg néhány falut. E kései rutén és oláh eredetű településekben — bár számuk és a bennük lakó népesség száma fokozatosan

¹ Szabó István: Ugocsa megye (Magyarság és Nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből. Hóman Bálint és Domanovszky Sándor közreműködésével szerkeszti Mályusz Elemér. I. sorozat, I. kötet). 1937. 614. Adatainkat a munkából merítjük s a személynevek felhasználásának módszerét illetően is utalunk az ott elmondottakra.

emelkedett — a megye lakosságának még századok mulva is alig számottevő része élt. Így a XVI. század második felében a megye 1634 főnyi jobbágyságából csak 217 esett az ekkor már meglevő 20 hegyvidéki falura, pedig a síkvidék nagy jobbágytöbbletéhez járult még a nagyszámú kisnemesség is, mely teljes egészében a síkon helyezkedett el.

A síkvidék lakossága — jobbágyok és nemesek egyaránt — ekkor, a XVI. század második felében már osztatlanul a református vallás híve volt. A síkvidék települési körébe tartozó 40 községben nem állott más, csak református paróchia. Egyáltalában nem volt nyoma azonban a református vallásnak a 20 hegyvidéki faluban, ezek lakói a keleti görög egyház kebelébe tartoztak. Vagyis a református és a keleti egyház határvonala pontosan a sík- és hegyvidéki, azaz a magyar és rutén-oláh eredetű helységek határvonalán húzható meg.

A református vallás ezt a vonalat természetesen a római katolikus vallástól örökölte. A vonalban tehát nem történt eltolódás, de ez természetes is, hiszen a reformáció misszió-tudata a római katolikus egyház kebelében született s ennek mozgalmaként áradt szét a „keresztény“ világban, melybe a „schismaticus“-okat a kor felfogása nem foglalta be. A református vallás aztán a nemzeti nyelvvel szertartásában és új inspirációival a szellemi életben, még élesebbé mélyítette a vele egybeeső népi vonalat, mely a hegyvidék és a síkvidék határvonalán még az életformának is elválasztó vonala volt.

Közelebbről vizsgálva ezt az egy vonalon futó hármas határt, nem kerülheti el a figyelmünket, hogy az emberi együttélés szempontjából nem kevésbé jelentős erőtenyező, a birtok, az uradalom, vagyis az úr és az alattvaló függőségi viszonyán felépülő szervezet területi határa az említett hármas határral már korántsem mutat összefüggést: messze elkerüli, valósággal összetöri azt. Ez a jelenség elsősorban a vallási határral való viszonyában vet kérdést elénk, hiszen a földesúrnak a birtokán élő nép vallási meggyőződésének az alakítása módjában állott. Ugocea megyében mégis azt látjuk, hogy itt az egybeeső vallási-népi vonalat az uradalmak egyáltalában nem mozdították ki merev helyzetéből, annak dacára, hogy e vonalon keresztül átnyulva síkvidéki és hegyvidéki, vagyis református és keleti görög vallást követő, azaz magyar és rutén-oláh helységeket különbség nélkül foglaltak közös szervezetbe. Különösen szembeszökő példát nyújt erre a nagy ugoesai Perényi-uradalom, mely összefüggő területen állott s 9 síkvidéki magyar református és 15 hegyvidéki rutén-oláh görögkeleti falut egyesített. Köztudomású, hogy a Perényiek a reformáció hívei és hatalmas támaszai voltak, a reformáció megszilárdulásának az ugoesai vidéken jelentékeny lökést adtak a nagyszőlősi

ferences rendház megszüntetésével is, a földesúr védőszárnyai alatt hódító reformáció azonban a Perényi-uradalomban is csak a népi vonalig hatolt, arról a vonalon túl eső rutén-oláh eredetű helységek népe nem vett tudomást. Nincs is nyoma annak, mintha a Perényiek és a hasonló határvonalon fekvő nagybirtokok urai a XVI. században egyáltalában megkísérelték volna a reformáció továbbültetését, a jelenség azonban így is jellemző, mert még erősebben kidomborítja a népi vonalban megmerevedett erők súlyát. Ez a vonal — mondhatni — két világot választott el, Európa keletét és nyugatát.

A vonal azonban csak merev és változatlan volt és nem egyszermind áthághatatlan népi szigetelő is. Ilyen elszigetelt népi vonalat sehol sem találhatni, hiszen a szomszédság, a gazdasági élet közös szálai és a naponként fonódó különböző családi kapcsolatok közvetlen érintkezést, sőt kisebb-nagyobb mérvű kölcsönös cserélődést hoznak létre. Ennek hatása az említett ugocsai vonal mentén is világosan megfigyelhető. A XVI. század második felében a vonalon innen eső magyar helységekben némi rutén és oláh beszivárgás jelei mutatkoznak. A fordított beszüremelés, a magyarságnak a ruténség és oláhság sorai közé való szóródása ennél is sokkal erősebb volt: a XVI. század második felében a hegyvidéki rutén-oláh eredetű falvakban 30—40%-os magyar nevű réteg élt s a magyar nyelvet az egész hegyvidéken általánosan beszélték. Természetesen a lassú migrációban szétszóródott népi elemek eleve a felszívódásra, az elmerülésre voltak ítélve, a népi tudat és a legfontosabb népi jegy, a nyelv azonban nem egyszerre halt ki. A hegyvidéken a magyar nyelv például csak a XVIII—XIX. század fordulója körül némult el.

A vonalon kölcsönösen átszűrődött elemek természetesen más vallást vittek új közösségükbe: a rutének és oláhok a görögkeletit a síkra, a magyarok pedig — ekkor már — a reformátust a hegyvidékre. Abból a körülményből azonban, hogy az átszűrődő vallási elemeknek sem itt, sem ott nem figyelhetők meg a népiséghez hasonló kifejező jelei, arra kell következtetnünk, hogy a vallási jegyek korán s előbb mint a népi jegyek, valószínűleg már a második generációban leváltak viselőikről. Ez a jelenség ma érthetetlennek látszhatnék, nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy az anyakönyvezés megindulva előtt az új közösségbe költöző vallását csupán saját lelkében élő személyes élményként vitte magával, minden olyan dokumentum és igény nélkül, mely elpecsételte volna egyházához. Csak addig maradt tehát egyházáé, amíg a vallás személyes élmény volt. Minthogy pedig e szórványok vallási gondozásának semmi nyomát sem találhatni, az élmény elhalása valószínűleg már a második generációban bekövetkezett. Ennek számára ugyanis a szülőknek magukkal hozott, de az ő

lelkükben is bizonyára egyre halványodó vallási érzése már nem volt gyökeres személyes élmény. Sokkal inkább ilyen volt már a környezet naponként új benyomásokkal ható vallása, melynek győzelmét siettette a rutén vagy oláh nyelvnek és a sajátos életformának átvétele is. Ez a folyamat megy végbe a szilárdan álló vonalon innen is; a tendencia, mely a kicsiny zárt közösségeket egyszínűvé, egy népi tudat és egy vallás részesévé oldja fel, egyformán működik.

Ez a folyamatos felszívódás azonban csak addig halad zavartalanul, amíg a beszivárgás is egyénekenkénti, a természetes kicsérelődés lassú ütemével lépést tartó. Ha a szűkebb területen a népesség egyensúlya megbomlik s a felszakadt résekbe egyszerre tódul be nagyobb idegen tömeg, a felszívódás nehezen indul meg vagy egyáltalában létre sem jön. A törökség magyarországi hódítása óta népességében fokozatosan hanyatló Ugocsamegyét és pedig jóformán csak a síkvidéket 1657 óta egymásután súlyos inváziók sujtották. Míg a megye dézsmáló sík falvaiban 1580-ban még 1188, addig 1716-ban már csak 314 dézsmafizető jobbágyot írtak össze. A következő évben, az 1717 évi tatárdúlásban további súlyos veszteség érte a megyét, most is jóformán egyedül a síkvidéket: a dúlásban elveszett 199 nemes személy kivétel nélkül a síkról került ki s az elveszett 404 parasztszemélyből is 380 esett a sík vidékre. A pusztulás nyomán valóságos népvándorlás indult a síkra. Az új települők a hegyek békés lejtőiről szálltak le s főként rutének voltak, így a rutén népi határ, elmozdulva eddigi helyzetéből, messze előrenyomult a síkra. A XVIII. század második felében Ugocsa megye 39 síkvidéki és eredetileg magyar helysége (egy helység a XVII. sz.-ban elpusztult) közül 24-ben a magyar nevű jobbágyosság már kisebbségben volt a nem magyar nevéekkel szemben.

A több évszázados népi határnak ez az elmozdulása a vele egybeeső vallási határnak hasonló elmozdulását vonta maga után. Most nem egyesek, hanem tömegek költöztek át, melyekben a népi és vallási tudat fenntartásának feltételei már a tömegnél fogva adva voltak. A két hegyvidéken természetesen továbbra is a görög — most már — katolikus vallás maradt egyedül uralkodó, a síkvidéken azonban a XVI. század második felében itt szintén uralkodó református vallás már osztozni volt kénytelen más, az új települők által magukkal hozott vallásokkal.

A vallási megoszlás új alakulása nem minden tanulság nélkül való. A magyar többségűnek megmaradt 15 síkföldi helység közül 12-ben az 1773. évi hivatalos országos helységösszeírás szerint változatlanul most is egyedül a református vallás élt, 2 helységben azonban már megosztott és pedig a közelmúltban vétel útján kamarai kézre került Tiszaújlakon a római katolikus, Sa-

lánkon pedig a görög katolikus vallással. Egy helységből, Kökényesdről, melyben most is magyar nevű jobbágyok voltak többségben, a református vallás kiszorult és a két katolikus vallásnak adta át a helyet. Feltűnő lehetne, hogy ez utóbbi 3 helységben annak dacára is vallási eltolódás következett be, hogy a jobbágylakosság többsége most is magyar nevű volt; tudnunk kell azonban, hogy a magyarságot ezekben is jelentékeny népi veszteség érte. Ennek következményeként e helységek szintén jelentékeny idegen települőket fogadtak magukba, így Tiszaújlakon 30, a mezőváros jellegű Salánkon 27, Kökényesden pedig 42% volt a nem magyar nevű jobbágyok száma.²

Mi a helyzet ugyanekkor az egykor egészében magyar helységekben, melyekben a magyar nevű jobbágyság most már kisebbségben áll a nem magyar nevűekkel szemben?³ Négy helységben és pedig Gődényházán, Nevetlenfaluban, Szirmán és Tivadaron továbbra is egyedül a református vallás él. Ezek a helységek azonban nemesi községek, melyekben a jobbágyok mellett nemesek is, vagy pedig jóformán csak nemesek laknak. Gődényházán és Tivadaron például a nagyszámú kisnemesség mellett alig öt-hat főnyi jobbágyság lakik s minthogy a nemesek itt magyarok és reformátusok, észrevehető vallási eltolódás a csekély számú idegen jobbágyság betelepedésével még nem mehetett végbe. Hét helységben (Bökény, Csepe, Feketeardó, Nagyszöllős, Szöllősvérgardó, Tekeháza, Tiszaújhely) református és görögkatolikus vallás él. Két helységben, Túrterebesen, ahova a XVIII. század második felében a megmaradt magyarság s a jövevény ruténség mellé svábok települtek és Fancsikán a református vallás mellett mindkét katolikus vallás teret kapott. Hat helységben a református vallás már nem él. Közülök ötben (Batár, Hetény, Sásvár, Szászfalu, Veréce) az 1773. évi összeírás csak a görögkatolikus, Királyházán pedig mellette még római katolikus vallást is szerepelteti. A népi eltolódás ez utóbbi, eredetileg szintén magyar helységekben valóban nagyarányú volt: 1775-ben Királyházán 86, Hetényben és Verécén 75, Sásváron 72, Batáron 69, Szászfalun pedig 57% volt a nem magyar nevű jobbágyok száma. Ugyanekkor e korábbi magyar helységek rendes nyelve — bár a magyar nyelvet is beszélték — már a rutén nyelv volt. A töredék magyar nevű jobbágyság, mely e helységekben most található, nem egyenes maradéka a két évszázaddal ezelőtt itt lakott magyar jobbágyságnak. Ebből a pusztulás főútvonalán, a Tisza mentén hírmondó is alig maradt, az újabb magyar nevű jobbágyok is jövevények tehát, akiket az új foglalás hulláma külön-

² Kökényesd különleges helyzetére v. ö. még az id. m. 233, 401. l.

³ Az összeírásban öt helység vallási megjelölése hiányzik.

féle vidékekről sodort össze. A gyökeres vallási átcsereződés így érthető meg.

A két évszázad mérlege tehát azt mutatja, hogy az Ugocsa megyében, — melyet az ország távoli keletén, sokszor az erdélyi fejedelmek uralma alatt is, a katolikus restauráció elkerült s így itt a magyarság és a reformátusság általában továbbra is egy volt, — a XVII—XVIII. században bekövetkezett vallási eltolódás a népi eltolódás következményeként követte az utóbbi által elfoglalt új vonalat, a keleti- nyugati választót. Ez azt is jelenti, hogy a síkvidéki helységekben két század multával a református vallás jelenléte a vészes időközön át is megmaradt magyarság kereteit, eltűnése pedig a magyarság veszteségét szemlélteti.

Képünk hiányos lenne, ha nem jeleznénk, hogy az utóbbi másfélszázad alatt az ugocsai síkterületen további változások is mentek végbe. Egyes újratelepült községekben a nyelvi nivellálódás következtében a magyarság nyelvileg teljesen felszívta a görögkatolikus vallását továbbra is megtartó új parasztságot, minek következtében a párhuzam a népi és vallási vonal között itt-ott megtört. Más helyeken a magyarság esett áldozatul. Ezek a jelenségek egyúttal arra is figyelmeztetnek, hogy a népiség és a vallás esetleg egységes vonala különféle messi és helyi erők hatása alatt áll. A népiségtörténeti kutatások azzal kecsegtetnek, hogy e ma már láthatatlan erőket, a népi és vallási felcserelődések gyökereit is felkeresik.

Szabó István

Endrődi Sándor, mint képviselőházi naplószerkesztő

Endrődi Sándor félszázadra terjedő költői munkásságával igen tiszteletreméltó helyet foglal el a magyar Parnasszuson. Költészetének méltatását és életrajza adatait több-kevesebb részletességgel megtaláljuk az utolsó 50 év óta megjelent minden magyar irodalomtörténetben. Így olvashatjuk róla, hogy Nagyváradról Budapestre költözködésétől szinte haláláig (1891—1920), a képviselőház naplószerkesztője volt. Arról azonban, hogy ez a hivatala minő munkakört, minő elfoglaltságot jelentett számára, egyik mű sem ad további felvilágosítást. Állásában, melyet volt osztálytársának és barátjának: Wekerle Sándornak támogatásával nyert el, azt a sine cura-t szokás látni, mely mellett a képviselők tiszteletdíjának megfelelő, VI. fiz. osztályba sorolt költő anyagi gondoktól mentesen élhetett a költészetnek és irodalomtörténeti munkásságának.

E téves felfogás eloszlatását kívánja elérni a jelen közlemény Endrődi Sándor 28 évet betöltő naplószerkesztői tevékenysége maradandó becsü emlékének ismertetésével.

Az első — bizony még elég kezdetleges — országgyűlési napló az 1790/91. évi országgyűlés alsó táblájának tanácskozásairól „naponként való jegyzések“ címen 1791-ben látott napvilágot a királyi tábla tagjai közül az elnöki méltóságot viselő személynek által kiválasztottak hivatalos összeállításában. Ugyanők gondoskodtak rendszerint a tárgyalások anyagának könnyebb áttekinthetőségéhez szükséges mutatók elkészítéséről is az országgyűlések bevétele után. Sőt Eötvös Ignác b. — József nagyatyja — az 1790-től 1836-ig tartott országgyűlések és a rendszeres munkálatok kidolgozásával megbízott országos választmány egyik legtevékenyebb tagja, valóságos belső titkos tanácsos és főpohárnokmester, maga volt az, aki az 1790-től 1827-ig összeült kilenc országgyűlés napló- és irományköteteihez elkészítette a mutatót. Az 1843/44. évi országgyűlés mutatója e sorban az utolsó.

Az 1847/48. évi utolsó rendi diéta és az 1848/49. évi első népképviseleti országgyűlés tárgyalásainak mutatója a szabadságharc, majd az abszolútizmus bevezetése miatt nem készült el soha, amint mutató nélkül maradtak az 1861-től 1892-ig tartott országgyűlések egyre gyarapodó napló- és irománykötetei is.

Szinte különös, hogy sem Hajnik Károly, a nagyérdemű gyorsíró, ki 1832-től 1865-ig legtöbbet fáradt a magyarországi és erdélyi országgyűlések tárgyalásainak megörökítésén, sem országos nevű utódai a képviselőház naplószerkesztői székében: Greguss

Ágost, a jeles esztétikus (1865—1870), Nagy Iván, a kiváló genealógus, kinek neve „Magyarország családai“ című 12 kötetes, bár épen nem hibátlan, munkája révén fogalomná vált (1870—1878), P. Szathmáry Károly, korának egyik olvasott regényírója (1878—1890), Szádeczky Kardoss Lajos történétíró és egyetemi tanár (1891-ben néhány hónapig) nem gondoltak arra, hogy a lezárult országgyűlési ciklusok tárgyalásaihoz összefoglaló mutatót készítsenek. Ehelyett beérték azzal, hogy sajtó alá rendezzenek évenként 5—6 naplókötetet és ezek végére összeállítsanak pár lapra terjedő, kezdetleges név- és tárgymutatót.

Amire ők nem is gondoltak, de aminek hiányát a képviselők és a kutatók sem vették 50 éven át észre, azt Endrődi már másfél esztendővel új hivatalába lépése után sürgősen megvalósítandó feladatként látta maga előtt. 1893. május 31-én kelt és Bánffy Dezső báró akkori képviselőházi elnökhöz intézett fölterjesztésében, annak előrebocsátása után, hogy immár 150 naplókötet „rengeteg tárgyhalmaza közt szerfelett bajos vagy egyáltalában lehetetlen eligazodni, mert az egyes kötetek végén álló név- és tárgymutatók csak névleg azok, tényleg pedig annyira hézagos, kötetről-kötetre változó tartalomjegyzékek, hogy tájékoztatóul éppen nem használhatók“ — fölveti a kérdést, vajjon „nem volna-e célszerű az eddig megjelent összes naplókötetekhez egy minden tekintetben kimerítő, betűrendes naplómutatót készíteni?“

Bánffy azonnal felismerte a tervbe vett mutató jelentőségét s június 10-én kelt rendelkezésében meghagyta, hogy az 1892. febr. 10-ével megindult országgyűlési ciklustól kezdve a képviselőház naplóköteteihez ciklusonként hivatalból készíttessék mutató, az 1861. és 1892. közt tartott kilenc országgyűlés naplóköteteinek mutatója pedig megfelelő honorárium ellenében állíttassék össze.

Az elnöki hozzájárulás után Endrődi páratlan eréllyel feködött a nagy munkának. Három és fél hónappal utóbb, 1893. szept. 25-én kelt fölterjesztésében már részletes tervet adott be, sőt próbanyomást is mellékel az 1861. évi országgyűlés tárgy- és névmutatójáról. Előterjesztésének az angol és a francia parlamentek naplómutatóira való hivatkozásából megállapítható, hogy mindkettőt gondosan áttanulmányozta, szinte bámulatos gyakorlati érzéssel válogatván össze belőlük mindazt, ami igazán felhasználható volt és céltudatosan mellőzvé az, amit a maga elgondolásában fölöslegesnek talált.

Több, mint negyven esztendő telt el a IV + 652 + 412 lapra terjedő, sűrű lexikális formában készült hatalmas mutató megjelenése (1896) óta. A vaskos kötetből nyugodt lélekkel elmondhatjuk, hogy teljesség, könnyű áttekinthetőség és gyakorlatiaság szempontjából ma is tökéletesebb a világ bármely parlamentje név- és tárgymutatójánál. És elmondhatjuk azt is, négy

évtized tapasztalatai alapján, hogy a költő Endrődi meg tudta valósítani a mutatónak előterjesztésében kiemelt azt a főcélját, mely szerint „e hézagpótló munkának mentől praktikusabb legyen a formája s kezelése minden komplikációt kizárjon“. (Endrődi előterjesztéseit és Bánffy leiratát l. a képviselőház irattárában, B. XXI. oszt. 2. csoport, 2. sz.)

Végül szebb dicséretet alig tudnánk mondani munkájáról, mint azt, hogy a képviselőházi és újabban a felsőházi napló- és irománymutató ma is az első betűtől az utolsóig az ő elgondolását, beosztását és módszerét követi.

Nagy Miklós

Őszi muzsika

*Galonya felett most a szél
az erdő lelkét rázza-rázza.
Suhogásában megrecseg
a vadászház borona-váza.*

*Aranypénzét a megrohant,
riadó bükk jajgatva szórja.
A csapkodott, habos patak
piros levelek úszatója.*

*Hisztériás harkály sikolt,
jaj, ha a nyárba visszaszállna —
Az üszkös csonk-fenyők között
a szélcsapástól hull a málna.*

*A dorong-úton a vihar
eszelő pásztorlányt daloltat.
A szomszéd málnavész körül
bozontos medve szimatolgat.*

*Egyszer a sors odasodor.
Valami vár, talán a végem.
A békesség, borona-ház,
patakparti remeteségem.*

*A könyveket elhullatom,
egy lesz velem, Antigoné tán.
Írt szépségből csak ő marad
a havasi külön planetán.*

*A napjaim vasárnapok,
magam a lázas, régi gyermek.
A bükkökön nyestet lesek
s örülök mohának s epernek.*

*Ha vendég jön, vendégeim
—pásztor-gyerek s esztana-lánya.
Rétemnek sok virága lesz,
nekem csak egy: a genciána.*

*Ritkul a csokra s elmarad,
síró madár a házra röppen.
Kék szajkótollas kalapom
megvizesül a sűrű ködben.*

*Hűlő ködökből hó ered,
kék hóteteje lesz a háznak.
Csereklye-tűz. A farkasok
az Istenszéken orgonáznak.*

Áprily Lajos

KRITIKAI SZEMLE

Ravasz László: Hit és Engedelmesség. Prédikációk, beszédek, cikkek, előadások. Budapest, 1936.

Nehéz könyvről ismertetést írni, ha kevés róla a mondani-való. Ilyenkor az ismertető rendesen saját gondolatait és szempontjait magyarázza bele a könyvbe. Még nehezebb ismertetést írni, ha nagyon sok a könyvről a mondani-való. Ilyenkor tehetetlenül és telhetetlenül állunk a gondolatgazdagság és művészi szépség pazarságában. Mint pázsitos réten a virágot szedő gyermek, szeretnénk minden virágot leszakítani, csokorba fogni s boldog hálaadással felemelni az ég felé.

Ravasz László új kötete magán viseli egyéniségének minden sugárzó értékét: próféataságát, tudását és művészségét.

Az *Előszóban* a következőket írja kötetéről:

„*Hit és Engedelmesség* címen négy esztendő igehirdetői termését bocsátom nyomtatásban a világ elé. Templomi szószékről, vagy az előadótermek dobogóiról hangzott el mindannyia. A prédikációk a református keresztyén vallás alapvető igazságait tárgyalják tiszta hitvallásos alapon, mégis úgy, hogy minden keresztyén ember meglássa és megérezze benne Krisztus változhatatlan, örök és igaz tanítását. A világi hallgatóság előtt elhangzott beszédek nagyon különböző témákról szólnak, de van mindegyiknek egy közös tartalmi vonása; az, hogy e világ minden dolgát az örökkévaló Ige szempontjából nézi és annak fényével világosítja meg.

Fájdalom, nem volt időm finom csiszoló munkára, s ezért a műgond hiányát könnyen szememre vethetik olvasóim. Az élet rövid, a mondani-való sok, tehát sietni kell. Hát még annak, akit ezer más dolog próbál eltéríteni igazi hivatásától: a bizonyágtevéstől. Ezért van az a sok egyenetlenség stílusban, kidolgozásban, sőt még a kiválogatás munkájában is. De abba vetem a reménységemet, hogy a mai világban az Örömmondó lábain nem azt nézik, hogy milyen finom a saru vagy ragyogó-e a lábvért, hanem azt, hogy honnan jön, hová megy, jókor érkezett-e és tud-e sietni?”

Kevés szóval nem lehetne a könyvet szebben jellemezni.

A prédikációkban és előadásokban különböző kérdések kerülnek tárgyalás alá, de mindegyikben ugyanaz az átfogó lélek sugárzik. Szószék és előadó-emelvény, íróasztal és újságcikk megegyeznek abban, hogy Isten igéjének fényébe állítják a problémákat s mindegyiken átvilágít a bizonyágtevés ereje.

Ravasz László prédikációiban állandóan emelkedik az Ige szuverénitása. Nem a téma keresi az igét, hanem az ige adja a

témát. Ez magyarázza egészen hihetetlen téma-gazdagságát, mely nem elégszik meg a tarka élet követeléseivel, hanem az igében megszólaló isteni üzenet örök aktualitásából táplálkozik.

Ebből származik igeszerősége. Mindig ígét magyaráz. Mindent Isten fénykörébe állít, nem pedig saját szellemének fénykörébe.

Szinte megdöbönt az igehirdető hivatásának felelősségteljes felfogásával. Üzenet-közvetítő, feltárult látások színes rajzolóművésze, megtapasztalt világ boldogszívű kalauza.

Igeszerőségéből származik prédikációinak hittani alapvetése. A nagy társadalmi etikus, szociológus és filozófus etikai tanításai majdnem kivétel nélkül dogmatikai humuszból sarjadnak. A legnehezebb dogmatikai problémát is játszi könnyedséggel tárgyalja. A probléma felvetésekor sokszor riadva nézünk magunk elé, a végén pedig a gazdagított lélek boldog mosolygásával mondjuk: milyen egyszerű! Az élet problematikáját az ige teológiájában oldja meg s égő kérdésekre az ige aranytálcáján hozza Isten választát.

Igeszerősége biztosítja időszerűségét is. Ismeri a modern ember elhelyezkedését, küzdelmeit, lelki konstrukcióját, korában burjánzó bűneit, egyéni és szociális nyomorúságait. Mindig a mának beszél, de mindig a holnapért. Kevés vonású, de éppen ezért találó embertípusában mindenki felismeri önmagát. De ez az önmegismerés végül is Isten-megismeréssé változik s a bolyongók bizonytalan útja Isten kegyelméhez vezet.

Ravasz prédikációira alkalmazhatjuk Pál apostolnak a prédikálásra vonatkozó minősítését. Nagy dolog az ismeretközlés, az érzésébresztés, a nyelveken szólás. De mindennél nagyobb a prófétálás, a lélekkel telítődés, a belső épülés, a bűntudatra ébresztés, a kegyelem-megtaláltatás.

Hozzáfűzzük mindehhez Ravasz László értékeléseképpen, hogy a prédikációt a művelt ember olvasmányává tette. Valósággá vált a nemrég még elképzelhetetlen álom, hogy a művelt ember prédikációt vesz kezébe, vallási problémákkal foglalkozik s rábízta magát Isten igéjére.

Előadásai különböző témakört ölelnek fel. Némelyikben általános életfilozófia szólal meg (Barázda végén; Mérlegen; Reggeltől-estig; Küzdelem az idő ellen, stb.). Némelyikben egyes problémát old meg mesteri kézzel (Nehéz jószág; Miért van fájdalom a világon?). Az emberiség alapvető kérdését kutatja, pl. A szabadság eszme és a kialakuló világ című hatalmas tanulmányában. Vagy pedig bevilágít a protestantizmus lényegébe és küldetésébe (Bizonyágtéves; Van-e protestantizmus?). Ezen tanulmányai különösen nagy értéket jelentenek a protestáns lélekképzés és protestáns öntudat-gazdagodás szempontjából. A problémákat

csodálatos egyszerűen állítja be. Kristályvilágossággal tárgyalja. Hihetetlen mélységeket tár fel előttünk és csodálatos magas bércormokról mutatja meg a mi világunkat. Leplezetlenül beszél a magunk és a kívülállók hibáiról, protestáns gondolkodásunk és magatartásunk hézagairól és követeléseiről. Ezek az előadások is próféta-ságot jelentenek.

A kötetet csiszolt formatökély jellemzi. Minden írásából a született művész színes érzékeltetése és vizuális fantáziája szól hozzánk a stílus- és gondolatszépség csodálatos összhangjával. Pedig észrevehetően mellőzi a díszítő külső ékítést s csak a gondolat érvényesítésére törekszik. A művészi elemek is gondolataiból születnek, mint azok benső megvilágítása és magyarázó illusztrációja.

Az egész könyv olyan, mint egy remekbe csiszolt velencei-tükör villogó darabja. Kicsi darabka, de az egész tükör szépségét és gazdagságát tükrözi. Belőle ránk tekint egy nagy filozófusnak, theologusnak, művésznek és hívó embernek ezervonalú lelki arca. Rajta átvilágít egy örökkévaló, láthatatlan arc s földi tükrözésen túl egy tiszta élet fénye.

A könyv nagy ajándék, amint Ravasz László maga is Isten csodálatos drága ajándéka.

A Hit és Engedelmesség a budapesti Studium könyvkereskedés bizománya.

Kapi Béla.

Révész Imre közreműködésével Segesváry Lajos összeállításában: **Az egyháztörténelem alapvonalai.** Debrecen, 1936. 211 l.

Régesrégén érzett hiány pótlásaként köszönhetjük ezt a művet. Nemesak a theologus ifjúság, hanem a keresztyénség történetével rövid úton megismerkedni vágyó művelt laikus közönség is régen nélkülözi azt az alapvető egyetemes tájékozódást, melyet most Révész Imre és Segesváry Lajos jóvoltából köszönhetünk. Ami a nagyközönséget illeti, amely nem szentelhetette magát elmélyülő studiumoknak, annak be kellett érnie egészen töredékes ismeretekkel, melyek laza összefüggésben, vagy épenséggel összefüggés nélkül szigetelődtek egy-egy esemény, tan vagy személyiség homályos képe köré. Mert az természetes, hogy a történeti egészről kiszakítottan nem kerülhettek tökéletes megvilágításba. Az „egységes áttekintésnek“ ezen a hiányán akar elsősorban segíteni Révészék műve. Célját határozottan kijelöli: „nem túlméretezett, de mégis eléggé széles mezőkre kiterjeszkedve, nem széthulló adathalmazt, de az egyház külső és belső, szellemi küzdelmeinek a megvilágítását szem előtt tartva akar egy egységes képet adni.“

Ebben a célkitűzésben már a metódikai állásfoglalás is benne van. S a mű általános historiográfiai jelentőségét ez az ál-

lásfoglalás adja meg, az, hogy irodalmunkban az első kísérlet egyrészt az egyháztörténelem egészének teljesen modern szemléletű feldolgozására, másrészt egy modern szemléletű tankönyv írására. (Bár szeretnék kiküszöbölni a sok félreértésre okot adó „szellemtörténet“ kifejezést, mégis idejegyezzük a „modern“ jelző kiegészítéseként.) S a könyv feladatát fényesen oldja meg. Széles hullámmal hömpölyög tova a történeti fejlődés áradata, hatalmas személyiségek revelációi által nyerve új és új lökést, s hordozva a megnyert tömegek által. Az ábrázolás meggyőzően mutatja, mint fakadnak a fejlődés motívumai a szellem legbensejéből, hogy aztán az életre hatva, maguk is hatásokat fogadjanak el az élettől, s így fensőbbeségek erejük lassan kiapadva, élettelen és szellemtelenné válva, szükségét ébresszék a szellem önmagában való új meglevnedésének és új életté válásának. Úgy hogy ebből az eszméi fejlődésből magától értetődő természetességgel merülnek fel az események és intézmények, a történetnek a külső tényei, azok, melyeket régebben erőszakolt „oknyomozó“ láncolatokba foglalva igyekeztek, hasztalan, megértetni. Itt a valódi történelmi szemlélet és módszer a legnagyobb könnyedséggel éri el a megértetést. Valóságos meglepetés, hogy milyen egyszerűen, minden részletesebb lélekelemzés és oknyomozás nélkül sikerül szemléltetni, miképpen válik egy-egy magányos személyiség egészen szubjektív vívódása a szellem szükségszerű objektiválódása által történeti eseménnyé. Ez az egyháztörténelem valóban a Logos szakadatlan tettéválásának történetét ábrázolja. Ebből az alapvető állásfoglalásból következik, hogy nem töredezik sem intézmények, sem egyének krónikájává, hanem mindvégig a kijelentés objektivitásának az ereje adja meg a kompozíció egységét, amint ez az erő adja a könyv történetiszemléletének theologiai alapját is. Ennek a mély átérzése vezérli történelmi ítéleteinek kialakítását is, s bárha szilárd, gazdag, minden részletében tudatos református meggyőződés szempontjáról tekint is át a jelenségeket, nemes elfogulatlansága minden tiszteletreméltó jelenséggel szemben tiszteletre készíti. A könyv nem apologetikai mű és nem vitairat. Dogmatikai pártatlansággal érti meg a fejlődés szükség-szerűségeit. Csak a kinyilatkoztatás, az evangélium alapigazságai- ból nem enged, a tiszta keresztyén szempontból.

Mindez azonban természetes azok szemében, akik Révész Imre munkásságát ismerik. Mert a könyv az ő egyetemi előadásai alapján készült. „A munka tartalma, annak tudományos beállítása és gondolatvilága teljesen fedi az ő vélekedését“, olvassuk az előszóban. Viszont a formábaöntés, az áttekinthető szerkezet, s a világos és emelkedett stílus Segesváry Lajost dicséri.

A szerzők alapfelfogásából következőleg legnagyobb fontosságot az első három század történetének tulajdonítanak, melyen az egész

későbbi fejlődés felépül s melyre újra és újra visszahajlik. Éppen azért a könyv történelmi műveknél meglehetősen szokatlan, de ebben az esetben tökéletesen indokolt módon a kezdetekről ír bőszegesebben, s annál szűkszavúbb lesz, minél közelebb jut a jelenhez. A történet helyes szemléletének valóban inkább megfelel annak a tüzetesebb tárgyalása, ami a fejlődés tartalma, ami történelmi, mint azoknak a szertebomló eseménytöredékeknek a részletezése, melyekké az őstartalom vetődik. Csupán egy pontban érzünk hiányt. A könyv teljességgel mellőzi Magyarországot, egykét utalástól eltekintve. Távol áll tőlünk kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonítani a magyar keresztyénség történetének az egyetemes keresztyén történelmében; meg vagyunk győződve róla, hogy az egyetemes egyháztörténelem szempontjaihoz merőben nem illik bármiféle nacionalizmus, ott csakis a keresztyén univerzalizmus van helyén, de éppen ez az univerzalizmus megadja némely magyar jelenségnek is a helyét. Ezt a teljes mellőzést nem tudjuk tehát megérteni, ennek magyarázatával a könyv adósunk. Pedig ilyen kitűnő és öntudatos historikusok esetében nem lehet ez a hiánynak érzett jelenség véletlen, s bizonyára jól megfontolt okaikat tanulságos lenne ismerni. Ennél több megjegyzésünk azonban nem lehet. Mert a fejlődés bármely szakaszának ábrázolásánál szólal meg a részletkutató előszeretete, közelebbi megfontolás után mindig el kell vetnie aggodalmait, kifogásait, ha emlékezetébe idézi a szerzők öntudatos, határozott, s valóban a legcélszerűbb elveit, ha ráhelyezkedik szempontjaikra és azokról próbálja a javításokat megtenni. Ez a könyv egy igen határozott theologiai, történelmi és didaktikai elvi alapvetésen kidolgozott kompozíció, amely csak ilyen bontakozhatott ki szellemi magvából és önmagában valóban teljessé formáltatott. Szerény külsőségei ellenére is olyan díszre irodalmunknak, hogy bátran dicsekedhetünk vele.

Joó Tibor

Ugocsa vármegye népesedéstörténete.

„Magyarság és Nemzetiség“ gyűjtőcím alatt tanulmányorozatot indított meg a Magyar Tudományos Akadémia, mely Magyarország népesedéstörténetét van hivatva vármegyénként feltárni s e tanulmányorozat első köteteként Ugocsa vármegye népesedéstörténete jelent meg Szabó István tollából. Az elgondolás Hóman Bálint kultuszminisztertől származik, ki ezzel is tanújelét adta a magyar történelemtudomány nagy problémái iránti kitűnő érzékének. De a magyar történettudománynak is becsületére válik, hogy ezt a problémát, mely a politikai propaganda körében nőtt nagygyá, visszavezette az elfogulatlan tudományos vizsgálódás területére. A tanulmányorozat szerkesztőiül Hóman Bá-

linton kívül Domanovszky Sándor és Mályusz Elemér egyetemi tanárok vannak megjelölve, mindannyian biztosítékai a vállalkozás szigorúan tudományos célkitűzéseinek. Ezenfelül a probléma Mályusz Elemér legsajátosabb munkaterületéhez tartozik, irányító közreműködése tehát azt jelenti, hogy eddigi munkásságának eredményei érvényesülni fognak a tanulmány sorozat egyes kötetiben.

A gyűjtőcím megválasztását a magunk részéről nem tartjuk a legszerencsésebbnek, mert a nemzetiség túlzott kiemelése a címben arra látszik mutatni, mintha a hangsúly csupán ezen lenne, holott már az első kötet is az ellenkezőről győző meg. A népesedéstörténet nem is merülhet ki a nemzetiségi erőviszonyok ismertetésében, hanem a népesség hullámzásának egész folyamatát fel kell ölelnie. Sokkal alkalmasabbnak látszanék éppen ezért a „Népiség és Nemzetiség“ gyűjtőcím alkalmazása, mely kifejezésre juttatná ugyan, hogy a kiadványsorozat súlyt kíván helyezni a nemzetiségi erőviszonyok alakulására, de a népesedéstörténet egyéb vonatkozásait sem hagyja figyelmen kívül.

A kiadványsorozat első kötete Magyarország legkisebb vármegyéjének népesedéstörténetét tartalmazza, aminek az kölcsönöz különös jelentőséget, hogy a vármegye a magyar, oláh és rutén nyelvhatáron áll s a trianoni békeszerződés ennek alapján három részre osztotta. A vármegye a legtöbb esetben a földrajzi viszonyoktól független politikai egység s minthogy a népesedés alakulása inkább a földrajzi, mint politikai tényezőkkel látszik kapcsolatban lenni: nem mernék azt állítani, hogy a politikai egységek szerinti tárgyalás minden tekintetben szerencsés elgondolás. A politikai egységeknek a földrajzi egységektől különállása éppen Ugocsa vármegye esetében domborodik ki szembetűnően, ahol a Tisza két partja jutott közös igazgatás alá, holott a népesség hullámzása éppen ennek következtében különböző módon folyt le. A vármegyenkénti feldolgozás a probléma megközelítésének járhatóbb útját jelenti, mert a források is vármegyenként tagoltak: ez a feldolgozási mód azonban csupán előmunkálatnak tekinthető, melyet feltétlenül követni fog a népességtörténet tájrajzi egységenként leendő feldolgozása.

Forrásul az adórajstromok, dézsmajegyzékek és úrbéri-tabellák szolgáltak, kivétel nélkül tisztán névrajstromok, melyek az egyes családok nagyságát és összetételét illetően semmiféle támponttal sem szolgálnak. Sajnos, részletes statisztikai felvételek az elmúlt századokból nem állanak rendelkezésre, s e fogyatkozáson a statisztikusok úgy szoktak segíteni, hogy önkényesen megállapított átlagszámmal szorozzák meg a családfők számát. Az így nyert eredmények természetesen nem tekinthetők reális számoknak, s éppen ezért örömmel láttuk, hogy kiadványunk

nem élt ezzel a statisztikai módszerrel, mely Ugocsa vármegye esetében már azért sem lenne alkalmazható, mert a népszaporodás vidékenként és nemzetiségenként nem egyforma. Az 1567. évi adólajstrom és az 1775. évi úrbéri tabella közötti időközből fennmaradt adólajstromok és dézsmajegyzékek azok a források, melyek az egész vármegyére vonatkozóan egyidejű adatokat tartalmaznak s amelyek alapján a vármegyei népesség hullámzása megállapíthatónak látszik. Különösen a dézsmajegyzékek adnak ehhez bőséges anyagot, mert az 1570. és 1696. évek közötti időszakból csaknem évenként rendelkezésre állanak s egyetlen fogyatkozásuk az, hogy a megye keleti felében lakó s dézsmafizetés alól mentes lakosságot nem ölelik fel. Ez is igazolja azon előbbi megjegyzésünket, hogy a vármegyéenkénti feldolgozás nem adhat mindig kielégítő eredményt.

A rendelkezésre álló egykorú források alapján a nemzeti-viszonyok megállapítása úgy történt, hogy a családnevek és földrajzi elnevezések elemzése szolgált a következtetések alapjául. El kell ismernünk, hogy ezt az elemzést és következtetést a szerző a legnagyobb körültekintéssel és szigorú kritikával végezte el, soha nem engedte magát letérríttetni a tiszta tudomány álláspontjáról. Talán csak az kifogásolható módszerében, hogy a fősúlyt a családnevekre helyezte, holott ezek a régibb időben változásoknak voltak alávetve s a mindenkori környezet hatása alatt alakultak. Úgy látszik, hogy a földrajzi elnevezések sokkal időállóbbak s ennek következtében alkalmasabbak is arra, hogy ezekből egy-egy község nemzeti-viszonyaira lehessen következtetni. Hozzá a földrajzi elnevezések sok esetben messze belenyúlnak a középkorba, amikor még a családnevek a ritkaságok közé tartoztak; kétségtelen fogyatkozásuk azonban, hogy ugyanazon időpontban ritkán fordulnak elő nagyobb számmal együtt. A családnevek elemzésénél, illetőleg osztályozásánál használt módszert tudományos szempontból kifogástalannak tekintjük, mert következtetéseiben mindig elfogulatlan s a politikai propaganda jól bevált módszereivel szemben inkább a bizonytalan, mint a magyar eredetű családnevek számát szaporítja. Ez már azért is helytálló, mert a családnevet mindig a környezet adta s a környezet közhasználatú nyelvéből nem szabad szükségszerűen a családnév viselőjének nemzetiségére következtetni. Ezenfelül azért is óvatosságnak kell lenni a névelemzésnél, mert az adólajstromokat és dézsmajegyzékeket rendszeren magyarok szerkesztették, kik a foglalkozások szerinti családneveket a saját anyanyelvükön írták le.

Figyelmen kívül hagyta a kötet az egyházi anyakönyveket, amelyek nem állanak ugyan mindenhol rendelkezésre, de ahol megvannak, ott feltétlenül felhasználandók, mert adataik bőségebbek az összeírásoknál. Már a tridenti zsinat kötelességüké

tette a plébánosoknak, hogy a házasságokról és keresztelekről nyilvántartó könyveket vezessenek; ahol tehát a tridenti zsinat határozatait végrehajtották, ott nagyon korán találunk egyházi anyakönyveket. A tridenti zsinat rendelkezésének végrehajtásáról nálunk elsőnek az 1611. nagyszombati tartományi zsinat gondoskodott, mely a főespereseket nyomatékosan utasította annak megállapítására „an libri exstent, in quo baptizatorum, compatrium, confirmatorum ab episcopo, matrimonia contrahentium adscripta sint”. (Péterffy: Sacra concilia II. k. 215. l.) A sasvári főesperes 1626. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvéből még arra lehet következtetni, hogy a zsinaton előírt nyilvántartó könyveket nem nagyon vezették a plébánosok (Frankl: Pázmány Péter és kora II. k. 256. l.); az 1632. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvekből azonban már megállapítható, hogy az egyházi anyakönyvek hiánya a ritkaságok közé tartozott. (Frankl id. m. III. k. 131. l.) Az esztergomi egyházmegyében pl. 123 plébániának van XVII. századi anyakönyve (Aschenbrier: A plébániai anyakönyvekről 21. l.), Pózsonyban, Malackán és Bajnán pedig 1600-tól kezdve vezettek anyakönyveket.

Az előadottak természetesen a katolikus anyakönyvekre vonatkoznak, mert a zsinati rendelkezések végrehajtása csupán a katolikus papokat kötelezte. II. József 1783. január 28-án még úgy rendelkezett, hogy a protestánsok keresztelési és házassági adatainak nyilvántartása is a katolikus plébánosokat illette, tehát a protestáns lelkészek nem voltak kötelezve az anyakönyvek vezetésére. 1785-ben azonban a protestáns lelkészek is megkapták az anyakönyvezési jogot (Aschenbrier id. m. 36. lap) és innen kezdve a protestáns egyházak mellett is megtalálhatók az egyházi anyakönyvek. Ugocsa vármegyében aránylag kevés régi anyakönyv maradt fenn — Nagyszőlős 1693, Királyháza 1728, Tiszaújlak 1735, Túrterebes 1744, — de más megyében mindenestre több is van s ezek adatait már azért sem tartom mellőzhetőnek, mert az anya nemzetisége s a gyermekek száma csupán anyakönyvi adatok alapján állapíthatók meg, már pedig népesedés- és nemzetiség-történeti szempontból ezek az adatok nehezen nélkülözhetők.

Nem látszik bizonyítottnak a kötet azon megállapítása, mintha Ugocsa megye területe a honfoglaláskor teljesen lakatlan maradt volna, legfeljebb azt mondhatjuk, hogy a rendelkezésre álló források nem beszélnek a megye lakosságáról. Az a további megállapítás azonban, hogy a XII—XIII. század fordulóján a vármegye sík vidékein magyar telepéseket találunk, teljes egészében bizonyítottnak vehető. Ugyanakkor a hegyvidék sem lehetett teljesen lakatlan, amint általában óvatosan kell használni a „lakatlan” kifejezést. Legfeljebb olyan értelemben fogadható

el a hegyvidék lakatlan volta, hogy az ideszorult népesség nem élt rendszeres községi életet, hanem elszórtan tanyázott a hegyekben. Ez természetszerűen azt is jelenti, hogy számuk nem lehetett túl nagy, mert ellenkező esetben már akkor kísérletet tettek volna a sík vidékre való leereszkedésre. A középkori település történetének tárgyalásánál általában nagy körültekintéssel kell eljárunk, mert részletes összeírások hiányában itt csupán elszórt adatokra támaszkodhatunk. Ezekből az adatokból semmiképpen sem lehet olyan következtetéseket levonni, mint a XVI. századtól kezdve rendelkezésre álló összeírásokból. A hegyekben elszórtan tanyázó népességről az oklevelek már azért sem szoktak számot adni, mert ezek a földesurak szempontjából gazdasági értéket alig képviseltek. Ezek a hegyi lakók nagyon sanyarú életet éltek, hozzá állandó veszedelmeknek voltak kitéve, számuk tehát mindaddig nem lehetett jelentősebb, míg mostoha életviszonyaik közül ki nem kerültek. Ennek következtében azt, amit Szabó István úgy fejez ki, hogy a hegyek lejtőin felfejlődő rutén és oláh lakosság a XVI. század második felében csupán a megyei lakosság 14 százalékát tette ki, úgy értelmezzük, hogy ekkora számú népesség telepedett meg ekkorra közülük állandóan s élt rendszeres községi életet, ami nem zárja ki azt, hogy a hegyek között még mindig maradtak számba nem vett családok. Azt azonban teljes egészében bizonyítottnak vesszük, hogy a sík vidéken megtelepedett magyarságot a XVI. századtól kezdve érzékenyebben sujtották az ellenséges pusztítások és dúlások, mint a hegyvidéken meghúzódtott falvak rutén és oláh lakosságát. Ennek következtében a magyarság lélekszáma állandóan csökkent s helyükbe rutén és oláh telepések jöttek, ami lassanként teljesen átalakította a vármegye nemzetiségi viszonyait. Ebben a tételben van a magyarság sors-tragédiája összesűrítve: az évszázadokon át tartó állandó vérveszteség s a nemzetiségi elemek szerencsésebb elhelyezkedése befolyásolta Magyarország újabbkori népesedéstörténetének alakulását. Ez a tétel nem csupán Ugocsa vármegyére, hanem az összes nemzetiségi területekre egyaránt érvényes. A leírt folyamatot utóbb a politika is befolyásolta, mert a XVIII. századtól kezdve a magyarság önállósulási törekvéseit a nemzetiségek pártfogásával ellensúlyozták. A politikai mesterfogások érvényesülését a földesúri érdekek is elmozdították, mert a föld munkáskéz nélkül értéktelenné lett s ahol a magyar jobbágycsaládok elpusztultak, oda rutén és oláh jobbágyokat telepítettek, hogy a földesúr jövedelemforrásai ki ne apadjanak. Így telt meg Ugocsa vármegye rutén és oláh felvakkal, melyeket a trianoni szerződés elszakított Magyarországtól annak ellenére, hogy e területek és lakossága évszázadokon át sorsközösségben élt a magyarsággal.

A hatalmas kötet (615 lap) első része (261 lap) tartalmazza

azokat a következtetéseket, melyekre a szerző az egykorú források tudományos vizsgálata alapján eljutott. A második részben pedig a községek betűrendjében vannak összeállítva azok az adatok, amelyekre következtetéseit építette. Az utóbbi anyagközlés szinte feleslegesnek is látszik, mert szükség szerint az első részben is idézve vannak a vonatkozó források. Nehogy azonban az elfogult kritika az adatok megbízhatóságát illetően kételyeket támasszon, tanácsosnak látszott a rendelkezésre álló forrásanyag teljes felsorakoztatása. Ez utóbbi eljárás már azért is indokoltnak látszik, mert ez a forrásanyag új szempontok szerinti feldolgozására nyújthat még alkalmat.

Szabó István kötete nagy és értékes munkát képvisel, mert az adatok szinte beláthatatlan tömegével dolgozott és a tiszta tudomány álláspontjáról soha sem tért le. Az adatgyűjtés terén nagy segítségére voltak ugyan néhai dr. Komáromi András jegyzetei, melyek a vármegye történetének megírásához gyűjtött forrásanyagát tartalmazzák; ez azonban távolról sem lett volna elegendő a jelen munka megírásához. Szabó István lényegesen hozzájárult a forrásanyag kibővítéséhez. Nem is annyira az adatgyűjtésben, mint a feldolgozásban van a munka értéke, mert egy pillanatra sem tévesztette szem elől a kitűzött célt s szigorúan tudományos eszközökkel dolgozott. Ez a kötet példát mutat arra, hogy lehet ezzel a problémával politikamentesen is foglalkozni. Reméljük, hogy követői is lesznek e téren s a kiadványsorozat további kötetei is ugyanazon módszerrel fognak készülni.

Dr. Gárdonyi Albert

Makkai Sándor: Holttenger. Regény. Révai-kiadás.

Makkai ebben a regényében olyan tárgyat ír meg, amely a maga életéhez, a falusi református papoknak, és minden falusi életre kényszeredett úgynevezett intelligens embernek érzelmi világához igen közel esik. Makkai maga is volt falusi lelkész a háború végefelé egy mezőségi „istenháta-mögötti“ faluban. Lelkésztársaitól és a falusi intelligencia tagjaitól gyakran hallhatta-láthatta azt a kétségbeesett iszonyt, mellyel a magyarság tanultabbjai az elmaradott falun való életre, a civilizáció s a kultúra nélkülözésében való szinte reménytelennek látszó küzködésre néznek. Az ő lelkipásztori lelkének hősi része, majd a lelkes református püspök ügybuzgalma is szembe kívánt szállani evvel a bátortalan és lelkészietlen, tunyán kényelemkereső, hősietlen életfelfogással, amely messze elmarad a régi református papok inséget és veszélyt vállaló hősiességétől, vagy akár a mai nagyszámú hittérítő lelkiségétől is, akik például az ezer halálveszéllyel fenyegető Középfrikába mennek emberlelkeket menteni.

Ebbe az eleven életkérdésbe markol bele Makkai Sándornak

mindjárt tárgyválasztásával is érdeklődést keltő regénye. Dr. Katona László, a kitűnő képzettségű és nagy pályát joggal remélő végzett teológus kivetődik az „istenhátamögötti“ kicsinyke faluba. Nem éppen dicséretes és méltó módon: úgy esik, hogy hitoktatóként összevész az iskola igazgatójával, jóvaskosan oda-mond neki és állástalanságában s elkeseredettségében, mint a hebehurgya leány, aki úgy áll bosszút a világon, hogy férjhez-megy szíveszerelme helyett az első akárkihez: vállalja látatlanba az első megüresedett, ismeretlen falusi ekléziát. Egy parasztin együgyű, sőt színvonalatlan szomszéd-falu-beli lelkész-társának említésére megy el lelkésznek a mezőségi Virágosra, melynek első megpillantása is a Holttengert juttatja eszébe. Későbbi tapasztalatai se cáfolják meg, sőt erősítik ez első benyomást. Virágos falu ugyanúgy meg van verve a Sorstól és a maga tehetetlenségének bűneitől, mint ahogy Eötvös Józsefnek A Falu Jegyzőjében leírt Taksony vármegye is példásan rosszban, akár bírálója szerint az állatorvosi kézikönyv címlapjának tehene is az összes létező tehénbetegségekben szemmel láthatólag ékeskedik. Virágos 40 kilométerre van a legközelebbi vasúti állomástól, útja sincs oda kiépítve, a falu zsufoltan összeépült, a telkek parányiak, mert a falut a körülölelő nagybirtok fojtogatja. Amilyen szerencsétlen a falu, olyan a népe is: tudatlan, alig elhíhetően babonás, templomtól elvadult, erkölcsi életét a háború legszörnyűbb korszaka egészen lezüllesztette; a falu nadrágosai, az intéző, a szomszédban lakó jegyző, orvos, birtokos szintén komiszak és színvonalatlanok, még az egyébként derék kurátorcsalád is babonás. Az írónak teljes mértékben, sőt mértéken túl is sikerül megfélemedést kelteni ettől a falutól, meg a benne lelkészére várakozó gí-gászi feladatoktól.

Egyetlen tényérnyi égi kékség enyhíti ezt a súlyos eget: a falu bájos kis tanítónője, Editke, az értelemben, érzésben kifinomult lelkű földi angyal, akiben első pillantástól László öntudatlanul, az olvasó nagyönis hamar észrevéve mentőövet látna a holttengerbe fulladás ellen. Amde Editke a tőszomszéd falu lelkészének jegyese, éppen azé az Andrásé, aki Lászlónak a virágosi ekléziát megszerezte. Most a falu érületének és vezetésének megszerzéséért vívott küzdelemmel párhuzamosan küzdelem indul meg az egymáshoz illő pár, László és Editke összehozásáért. László túlságosan is nem látja, az olvasó túlságosan is rögtön látja, hogy menthetetlenül egymásé lesznek, a finom Editke nem illik a paraszti együgyű András-hoz; Lászlót a barátság, Editkét a jegyesi hűség tartóztatja, de a kicsi faluban és szűk életben nem kerülhetik ki egymást, összesodródznak. László szegyenkezik, személyesen óhajtaná leszámolni Andrással a jegyese elvevését, mégis, kifogásolható férfiassággal, ezt az igazgatótanítónéval vé-

gezteti el, — (az író itt regényének egy kínálkozó szép nagy fejezetét hagyta el), András, református paphoz talán túlságosan is barbáruul, tör-zúz, éjjel-nappal leissza magát fájdalmában, végül mégis csak megvigasztalódik a közben megözvegyült igazgatónéval való házasságban. László elveszi Editkét, itt volnának a faluért való testi-lelki munka nagyszerű, termékeny idői, éppen a legfontosabb korban, a háború és összeomlás égborulásában, ámde ragály üti föl fejét a faluban és László nem tudja meggyőzni híveit a védőoltás szükségéről, az oltáskényszer miatt az egész falu lázong ellene, helyzete lehetetlenné válik, még szerencse, hogy végül elmehet Kolozsvárra, ahol nemsokára az egyetemen nyílik számára katedra. Ugyanekkor a falu román papja, akinek a maga népével való céltudatos és bensőséges együttélését meg nem rajzoltan is sejthetjük, már felkészül a falu és ország uralmának átvételére. Itt jönne a református papnak legfőnségebb, legkikerülhetetlenebb hősi elhivatásgyakorlása, de ez már kivülesik az író vállalásán. Pár vizsgáló oldalt kap a könyv végén a lelkész, teológus és másféle középosztályú olvasó, s a könyv evvel bevégződik.

Ennek a regénynek kétségkívül sikerült forró érdeklődést kelteni az elhagyatott, testi-lelki nyomorúságokban sinylődő falu iránt, ami nagyonis mai időszerűségű és amellet örök magyar és emberi energia-ébresztés. Talán azért nem választotta az író a mégnehezebbet és mégidőszzerűbbet, a megszállott falu kisebbségi sorsú életében ugyanezeket a megírnivalókat, mert am azt, a háború-alattit jobban ismeri, talán közvetlenebbül megélte. A téma így is a legfontosabb s tanulságai az idegen uralom alá jutott kisebbségi élet számára is fölhasználhatók. A környezet és személyek, amelyekben az író a történést kifejezi, a lehető legalkalmasabbak, kitűnően vannak megindítva és könyvének végéig életszerűen vannak megírva. Rokonszenvet ébresztő, kedves embereket ismerünk meg belőle, akiket szívesen vállalnunk barátunknak, sorstársunknak, életünk mintájának. Az író megízlelteti velünk a falu fölemeléséért való áldozatkészség égi ízét, drága ízeket ebből a nemzetünk halhatatlanságához annyira szükségeseként, a mai idő megkedveli belőle a sürgető falu-munkát. És ez a könyv legnagyobb haszna, tendenciájának elnyert érdeme.

De hiányos a könyv hatása, regényírás és tendenciájának eredménye tekintetében egyaránt. László, a regény főhőse, nem eléggé alkalmas a tendencia kifejtésére, inkább lírai lelkület, amint az író és a hős egyaránt gyakran vallja. László nemes érzésű, de a gyakorlati élettel szemben az átlagnál élheterlenebb, az ilyen ember nem alkalmas a falu fölemelésének gyakorlati munkájára, nincs sok haszna a falura-vállalkozásának, aminthogy meg is bukik a falun s dolgavégezetlenül távozik belőle. A Holttenger

hőse meglehetősen hasonlít az Elnémult Harangok főhőiséhez, aki mindent tisztán lát és érez, de csak beszédet, meg beszédet cselekszik a falujáért, gyakorlati munkát semmit se végez el. Lászlónak is egyetlen cselekedete, hogy lelkésztársai számára egy konferenciát tart, de nem tette meg például azt sem, hogy a maga egyházi földceskjét tisztességesen megműveltesse, képzelhető hát, hogy a parasztok milyen lenézően látják őt a nehéz háborús időben a földje gizgaz virágaiban gyönyörködni, nem is lehet igazi tekintélye, nemhogy a termelést-fogyasztást szervezhetné, stb. Még azt se tette meg, hogy a háborúval kezdődő járványokról a falut előadás-sorozatokban kioktassa, így aztán a járvány jöttékor a falu nem hiszi az óvintézkedések szükségét, s megbotránkoznak, mikor László csendőrhatalommal kényszeríti ezeket a faluját. Egyébként azt se tudjuk eléggé elhinni, hogy a magyar falu ennyire korlátolt volna, mint ahogyan a virágosiak dühöngenek a védőoltások ellen. (A harctéren a kioktatott magyar bakák készséggel vállalták, sőt járványkor el is várták a védőoltásokat.)

Makkai Sándor érezhetőleg inkább fölemelő buzdításnak szánta regénye hatását, de inkább keményzsigmondi leverő tragikus hatást ér el, talán az erdélyi mai égbolt zordonsága hozta így. Túlságosan mozdíthatatlannak, elátkozottan korlátoltanak, megválthatatlannak mutatja a falut. Ezen aztán nem segít eleget a regény végére függesztett egy-két oldalnyi vígasztalás, az is csak szóbeli. Mi e regény dacára is hisszük, hogy erősebb akaratú hősökkel és valóságban kevésbé korlátolt falvainkkal sikeres lesz a nemzet- és embermentő munka, erre azonban e regény nem mutatja eléggé meg a biztatást, talán amiatt, mert a szerzőn túlságosan eluralkodott a maga életének élménye vagy lírája. Így is megmutatta azonban a falu életének szépségét, az emberi elemnek a faluban és szegénységben is teljes voltát, a faluért való önfeláldozó munka szép és méltó voltát, Istennek ott is melegítő közelségét a hívő lélek számára. Bár még sajtó szívvel s némely kielégületlenségekkel, mégis gazdagodott lélekkel búcsúzunk Makkai Sándor könyvétől.

Bodor Aladár

Szentmihályiné Szabó Mária regényei: Emberé a munka... Istené az áldás. 1935, 1936. Singer és Wolfner kiadása.

Szabó Mária valamennyi írását átszínezi, jellegzetessé teszi a belőlük kiáradó, akaratlanul is harcos, követőket toborzó világnézet. Az erkölcsi alapon álló, szívesen dolgozó, becsületes, szociális érzésekkel megáldott ember életműve megnyeri jutalmát, pályája törvényszerűen felfelé ível. Szabó Mária ennek a világnézetnek a megszállottja. Regényei, novellái, újságvirágata: mind

erről a szellemről tesznek tanúbizonyságot.

Nemesveretű, ideális életfelfogást hirdető, valló, megmutató, gyökeresen kálvinista író Szabó Mária. Ez a megállapítás kívánkozik tollunk alá legelőször, mikor hozzáfogunk felmérni azt az ezer könyvdalnál is nagyobb terjedelmű, két részből, négy kötetből álló művét, amivel az utóbbi két esztendőben ajándékozta meg a magyar irodalmat és társadalmat. S tegyük még hozzá másodikul, hogy éppen ezért a véka alá nem rejtett, határozottan, de mégis rokonszenves irodalmi formában hirdetett időszakos világnézetért igen nagy társadalomnevelői jelentősége van az *Emberé a munka és Istené az áldás* című regényeknek.

A könyv tartalmát igazán könnyű összefoglalni. Várady Lajos, egy régi debreceni kereskedő-család gyermeke orvosi pályára készül ugyan, de ráébred arra, hogy őt a kötelesség mégis csak a kereskedői sors vállalására szólítja. Nemes erkölcsi alapja van már, mikor elindul a Szepességre németet, majd kereskedést tanulni. Aztán Brassóban köt ki, hogy folytassa az ismeretszerzést. Közben lágy szerelmek és nagy akarásokkal színezett ábrándok kísérik útján. Hazakerül Debrecenbe. Megragadja a lefelé haladó család élete kerékét, s most már előre tudjuk, hogy mi következik: a tizenöt gyermek, a hatezer hold föld, boldog gazdagság álma valóra válik. Erős akaratával mindent kiharcol a sorstól, minden sikerül neki, amibe belefog, mert ő dolgozik, s Isten, aki vele van, megáldja munkáját.

Zavartalanul boldog családi élet, a munka himnikus magasztalása, az emberi jogok és kötelességek tiszteletben tartása, aktív megvalósítása, a csaknem semmiből mindent teremtés lendülete, a szoltáros istenközlés megáldó melegsége húzódik végig a regényen. A meseszöveg fonálán ritmikusan és unalom nélkül születnek és nőnek fel, rebbennek szét és térnek ismét haza, mátkásodnak el és mennek férjhez becsületben a gyermekek, életük folytatói. S a családdal együtt egyre nő a munka, a megbeesülés, a föld, a vagyon.

Szabó Mária emberei nem mutatnak nagy egyéniségkülönbségeket. Legtöbbje Várady Lajos-típusú teremtés. Még a valamennyire eltérő jellemvonásúak sem gyökeresen mások, mint a regénynek célt adó alakok. Így a szerző önként lemond arról, hogy alakjainak változatos, olykor kiszámíthatatlanul emberi sokféleségével kösse le olvasóit.

Szorosan véve a „kalmár rend“ regénye ez a mű. A történelmi háttér előhegyei is benyúlnak olykor az elzárt debreceni élet alföldjébe — 1848—49, — de éppoly kevés szükségszerűséggel, mint ahogy minden megérett szükségszerűség nélkül kilépnek onnan. Legtöbbször életszint alig kapó figurák, statiszták. A cip-szerek magyarbarát hangulata és sorsközösségtudata is meglehe-

tósen díszletszerű, háttér nélkül felvázolt, elsősorban tanító jellegű mozzanat. Mint ahogy szinte minden kiesik, kidudorodik a regény egységéből, ami túlvan a családi és kereskedői gyarapodás, a biztosan vezetett és megvalósított életterv határain. Kiesik a külföld éppenúgy, mint a színészettörténeti, irodalomtörténeti stb. beszövések vagy akár a zeneélet, ami pedig látszólag nagy szerepet tölt be a Várady-család életében. A róluk előkerülő megjegyzések nyilvánvaló építő célzattal jutottak be a regénybe.

A világirodalom, vagy akár a magyar irodalom igazán nagy regényeinek megrázó, megdöbbentő mélységeivel és „emberesűcs“-közelségeivel nem találkozunk ezekben a könyvekben. A lélektani boncolgatás, amennyiben ilyenről egyáltalában beszélhetünk, régi, egyszerű utakon jár, nem eléggé mai igényű. A romantikáéval rokon, de Szabó Máriának úgyszólván csak jó emberei vannak. Az asszonyi pletykák, a kofabeszédek, a fiatal Várady Lajos jellegtelen, egymást váltó szerelmi ellágyulásai, majd később gyökös szavú kimértsége, Veronika szeretetben felolvadó, másodlagos lényé inkább levezetett, képlet szerint megoldott utánaképzések, mint az életből ellesett hús és vér valóságok.

Megesik olykor az is, hogy a nagy nekibuzdulások, a gerincet és bordázatot olykor betakaró szóáradatok mögött nem érezzük mindig az ihletett író alkotó jelenlétét. De valahogy mégis jól, nagyon jól esik végigolvasni ezt a bőöblű regényt.

A pedagógusnak különösen sok öröme lehet benne, mert végre olyan könyv van a kezében, amit áhítva-áhitott eddig a még mindig nagyon mostoha magyar ifjúsági irodalom. Lehet, hogy az említett napfoltokat csak az veszi észre, aki kritikus szemmel közeledik e műhöz, mert első olvasásra feltétlenül magával vivő, magábafelejtkeztető ez a regénykettős. Annyival is inkább, mert a magyar élet egyik fájó pontját, a kereskedőéletet tárja elénk. Egy csapásra megdönti azt a nagyon sokszor hangoztatott magyar babonát, tévhitet, hogy a magyar nem való kereskedőnek. Meggyőződésem, hogy e regény minden olvasójának lelkében fel kell ébrednie a kereskedés iránti rokonszenvnek. Az alkotó, gazdagodó, szerző ember, az akaratember életformája lesz rokonszenves e regény révén az olvasó számára. Nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy *e regény emlőin egy egészségesen gondolkozó, áhítottan becsületes, kötelességtudó és megbízható kereskedőnemzedéket lehetne fölnevelni.* Erre pedig igen-igen nagy szükségünk van. S talán ezekért a nagy nevelői értékekért jelent leg-többet Szabó Máriának ez a hatalmas alkotása.

A könyvben rejlő társadalomnevelő értékek felhasználása annyival könnyebben lehetséges, mert tapasztalatom szerint az ifjúság szívesen olvassa. Már élesebb látású 14–15 éves fiúk nagy érdeklődéssel forgatják. S éppen a serdülő és kezdődő ifjúkorban

lehet fontos, életirányító olvasmányává a magyar ifjúságnak, abban a korban, amelyben mindenki keresi a társadalomban való elhelyezkedés útjait, életcélokat tűz maga elé, s kialakulóban van világnézete. Olyan ikermű az Emberé a munka, Istené az Áldás regény, amelynek *minden ifjúsági könyvtárban helyet kellene foglalnia.*

„Nem is jó arra gondolni, milyen semmi az ember élete“, mondja a regény egyik szereplője, mire a másik így felel: „Úgy kell élni, hogy ne legyen semmi. *Mindig olyasmit kell csinálni, ami maradandó.*“ Szabó Mária maradandót alkotott ezzel a regénnyel, s ezért hálásak lehetnek neki mindazok, akik a magyar ifjúság, a magyar társadalom nevelésével, elsősorban világnézeti nevelésével foglalkoznak.

Harsányi István

Komáromi János: A nagy háború anekdotái. Révai kiadás, 219 l.

A nagy háború először hősköltemény volt, aztán romboló forradalommal foszlott; ma ennek az erkölesi és anyagi rombolásnak eredményeit sanyli a világ.

A hősköltemény korának apró eseteit gyűjtötte kötetbe Komáromi János, ez a mélyen járó, erős magyar lélekből szóló író, aki munkáinak gazdag sorozatával ott áll legeredetibb és legvonzóbb íróink között. Magyarsága protestáns magyarság, itt fakadt, itt él, szabad, egyenes igazmondással. Nem szolgál, nem toboroz, tud gyönyörködni az ember magában való életében.

A háborúhoz kora ifjúságának emlékei fűzik. A háború előtt a katonai rend a monarchia egyik alapköve volt. Fegyelmet, önérzetet nevelt még a falusi legényben is. Olyan érzékeny lélekben, mint Komáromié, kitörülhetetlen nyomot hagyott az óriási halálbaindulás egysége.

Ez a kötet sokszínű, a tréfától a megdöbbenő visszaemlékezésekig apró töredékekben idézi föl a nagy háború embereit és jeleneteit. Ítéleteiben kíméletes, óvatos, nem vádol, kirívó visszaéléseknél nem időzik. Jellemző képeket forgat előttünk. Ami akkor komoly és lelkes volt, azt ma lehangoltan sajnáljuk.

Egy dolog azonban meglepi az olvasót. A nagy háborúnak rengeteg tartalékos és népfölkelő tisztje volt. A polgári életbe visszatérve, ezek bizonyosan sokkal több esetet tudtak volna elmondani, mint amennyit ez a kötet elmond. Komáromi munkáját, a nagy háború anekdotáinak összegyűjtését, feltétlenül folytatni kell, mert ezek az anekdoták lelki képét mutatják a háború magyarjának.

Mert a nagy háború, egész lelkületével, már a múlté. Azok az erők, amik létrehozták, elmúltak. Ma szenvedjük rombolásait

az államéletben, társadalmi és gazdasági téren. Arra azonban mindig büszkén kell visszagondolnunk, hogyan emelkedett föl a világ megbecsülésében a magyar ebben a háborúban. Ezért a nemzeti önérték nevelését is szolgálja Komáromi kedves, szép könyve.

Hamvas József

Dömötör Tekla: A passziójáték. Összehasonlító tanulmány a német irodalom köréből. — Minerva-könyvtár. 104. — Budapest, 1936.

A formákban élő középkori vallásosságnak és a naív népies realizmusnak terméke volt a passziójáték. Művészet nélkül való, mert nem lehet ott művészet, ahol nincs egyéniség. Hiába díszítette föl a pompát áhítattal néző polgárság, majd a barokk világ a maga torzításokat takaró aranyozásával, legföljebb a tanításig jutott el a lélekre való hatásában.

Dömötör Teklának a passziójátékokról írt értekezése nemcsak nagyon szorgalmas adatgyűjtés, hanem az adatokból világosan megszerkesztett elmélet is, a passziójátékok eleven képe, mely ennek a naív műfajnak természetét és fejlődését mutatja.

Gondosan fejtegeti, hogyan termelte ki a középkor lelke a passziójátékot, hogyan hatottak keletkezésére a liturgikus latin játékok, a vallásos és népies színjátszás. Nem ismeri el az antik dráma lappangó hatását, pedig ha a középkor általános kultúr-színvonala nem is bírta el az antik dráma megértését, csendes hatása tagadhatatlan. Elég Hroswitha drámáira hivatkozni.

A primitív szemléltető ábrázolásokból indul ki, megmutatja, hogy az oratoriumszerű latin játékok hogyan alakultak át nemzeti nyelven előadott beszélő színdarabbá. Aztán hogyan jut a kultúra vezetése a polgárság kezébe és ezzel együtt a passziójátékok rendezése is. A színpad a templomból a város főterére kerül. A liturgikus színjátékokból irodalmilag értéktelen látványos tömegdráma lesz. A világi mozzanatok és pompás külsőségek háttérbe szorítják a vallásos cselekményt.

Az újkor kezdetének nagyszerű szellemi felfrissülése a passziójátékot is virágzása tetőfokára emeli, de amint irányító kultúrtényezővé lesz a reformáció és a reneszánsz, az általuk meg-nemesített erkölcsi és esztétikai öntudat lesújtó ítéletet mond a passziójátékok fölött is.

A középkori, formákba szorított vallásos áramlat visszatérő hulláma, a barokk, újra életre akarja hívni a passziójátékot és kelléktárából a kor irodalmi díszleteivel ékesíti. Az újkori passzió csupán tárgy lesz, az iskolai dráma vagy a barokk színpad nem is nagyon jelentős és gyakori tárgya. A jezsuita színház, a spanyol ünnepi játékok jelentik a barokk színjátszás tetőfokát. Ennek

a hatása alatt írják az udvari komponisták a passzió-oratóriumokat.

A szerző önállósága munkája második részében erősebben jelentkezik, amikor a passziójáték műfaji sajátásaival foglalkozik. Tárgyalja a passziójáték tárgykörét, forrásait, vallásos motívumait, a halálgondolatot, a vallásos tartalmat, a világi motívumokat, a szöveget, a stílust, a drámai felépítést és a színpadot.

Megállapítja, hogy a passziójáték a drámához csak külső formájában hasonlít, de a belső követelményeknek nem felel meg, inkább elbeszélő, epikai műfaj. Egysége nem szerkezetében, hanem gondolatvilágában van és tanító célzatában. Itt kínálkozott volna a szintén vallásos motívumokból keletkezett antik drámának a passziójátékkal való egybevetése annak a különbségnek alapján, mely a görög alkotószellem és a szolgálatra idomított középkori gondolkodás között van.

Nem költői egyéniség független alkotása, hanem tömegszolgálat volt a passziójáték. Ez a megállapítás ennek a figyelemre méltó munkának vezető gondolata is.

Hamvas József

Új magyar költők. (II.) Összeállította Makkai László. (Megtalálható a Tanítás Problémái c. sorozatban.)

Nem írhatom, hogy a középiskola igényelt, de azt igen, hogy: kapott. S ez az ajándék egyetemes. Az utolsó anthologia Babitsé volt, 1932-ben. Kárpáti Aurél egészen fiatal költőket mutatott be két évvel később. Ebből nőtt ki Makkai összeállítása, de erősebb ágakkal és egészen más színeképet adva, mint a Nyugat-kiadású elődje volt. Mint gyűjteményt bírálni céltalan, hiszen minden ilyen munka uszálya, hogy mind tárgyilagos, mind szubjektív szemmel, akad rajta igazítani való. De sokkal érdekesebb az a keresztmetszet, amelyet a legfiatalabb költő-nemzedékről nyújt.

Ha egyéb életnyilvánulásukban nem is, de költészetükben a húszévesek új, történelmi generációra mutatnak. Elődeik tanítványként váltak el a negyvenévesektől, őket csak külső jel vezeti vissza hozzájuk: a forma. A mai: tiszta gondolatlira és formakultusz. Egészen feltűnő jegy az, ami „megbélyegzi” őket az örökség-vád ellen. Míg Tóth Árpád, — Kosztolányi, — Juhász Gyuláék az „egészségtől és természetestől” menekülni akartak, ebben a költészetben van valami dús, kielemezhetetlen egészséges talaj, Inyenckedés, de nem az esztelenség értelmében, hanem hogy apróra vagdalva, élvezetesen összeállítva, ízesebb tegye az egészséges, bőséges, de talán egyhangú anyagot. Mert nem vád, de veszély, hogy e líra színességében csak árnyalatok vannak, de változatok nem. S milyen különösnek hangzik ma, amit Babits négy évnek előtte írt: a formával keveset gondolnak. A vers hibátlan elegán-

ciáját, vagy öncélú ragyogását szinte dacosan visszautasítják.

Jellegzetes témakört — Jékelyn, Hajnal Annán, Horváth Bélán kívül — nem igen találunk. Indítékuk gyakran jelentéktele-
nebb, mint volt bármely elődjüknél, a „szép“ költőinél. Egy moz-
dulat: „És kedves kis füléhez vonta vékony csuklósakáját, hol
zizzenő, parányka csattok kis órát fogtak esőpp fogakkal és hall-
gatózott... futkároz-é az óratú szerelmes vágyakkal?“ A finom
ujjacskáit ajkaihoz vonta: „...tiéd vagyok, érted futkosó vágy
vagyok... órád vagyok... hát hallgass, bezárt köröm körötte
hogy kerengtet s fogaskerékként zúgó és rugalmas szívemmel ér-
ted, érted mint esengek“. A képek, hasonlatok, gondolatok fogaske-
rékként futnak, egyik a másikból s az egyszerű alapból: a költő óra-
mutatóként ketyegi körül kedvesét, — egy mozdulattól megindítva,
— kibontakozik a vers. (Horváth Béla.) Ez a természetesebb születés;
a másikon jobban érzik a mesterkedő faragás: „En nem tudom,
hogy mi a titka: hajam ma gyöngeszálú, ritka, megtört, puha,
mint ócska kelme szálakra szétnyűtt, satnya selyme...“ Dsida
Jenő egyike a legtehetségesebbeknek, de csak a tökéletes forma
éreztet, hogy az idősebbek közé tartozik. Az a forma, amelyért a
vers fogan, amely hajlítja, tépi, oldja, fejleszt gondolatait,
amelyre, mint Tóth Árpád a „setét szavakból ácsolt bús ébenfa
ágyra“, ráfekteti „tündérmeséi édes Hófehérjét“.

Két hibája van ennek a lírának: túlságosan kész, kiforrott,
befejezett (a költők korához képest) s az a mesterkélttség, amely
egy-egy rím, külső játék kedvéért a gondolatot tekergeti, gyűri és
gyakran fölöslegesen vonzolja tovább.

A fiatal költőknek önmagáért való, georgei visszavonulása
nem róható fel. Részben, mert természetes reakció az Ady—Illyés
nemzedékre, másrészt, mert ez az elfordulás politikától, mozgalom-
tól, a gondolat, kép felé, lehet valami ösztönös öntudatosodása
annak a látásnak, ami előtt nem homályosult el az a szinte hiába-
való erő kifejtés, ami szélesebb körökben még gyenge rezgés sem
maradt. Belátták, hogy a közönség ma verset úgy sem olvas,
szociális érzékét nem fokozni, de zsongítani igyekszik s így egy-
másnak még hozhat a passzív „gondolat“ éppen elég csemegét.

Korunk differenciáltabb bármelyiknél s ziláltsága, rohanása
a motorizálás láza mellett egy sokkal veszedelmesebb, vagy mond-
juk jellemzőbb kórtünet: a mai ember meg-nem-állapodottsága, az
a gyermekkori általánosság, amikor a fejlődő sohasem éli korát,
hanem állandóan előbbre kap, nagyobb akar lenni, mást kíván és
végre csak a való látszatát pergeti. A fiatal költők az igazabb éle-
tet igénylik és igyekeznek megvalósítani (érdekes, hogy egyénisé-
gükben is van valami kimért határozottság), s talán ezért páncé-
lozzák fel magukat minden múlandó, ideig tartó, napi probléma

(politika) ellen s bajolnak fokozottabb szeretettel akár egy hajszállal, vagy a csillagfejű dohányvirággal.

Jellemző, hogy a mai legfiatalabbakat sokkal inkább szemeltartjuk, mint ezt régebben tették. Lehet ennek oka az őszinte újvárásban is, a régebbi kimerült után, lehet idomult érzékeinknek szenzációkergetése is, de egy másik ok: ma sokkal hamarabb lépnek ki a fiatalok, mint azelőtt. A felfedezés öröme kiadásra erőszakolja őket s ez könnyen hátrányukra lehet. Azonban e kötet fiataljai: Devecseri, Jékely, Toldalaghy, Weöres, amellet, hogy legtöbbet ígérők, egyre gazdagodnak és mélyülnek.

Beteszem ezt a szép könyvet; felrajzik pár központi gondolatuk: a gyermekkor, halál, szerelem s utánuk türemkedik Ba-bits sora:

Szomorú világ ez! s a vers oly riadva muzsikál

— — — — —
Ha holtakat nem ébreszt: mit ér a trombitászó?

George-ék azért vonultak vissza a zárt szigetre, mert még nem látták elég érettnek az időt, hogy egy nép vezetőiként megálljanak. Ez a kor sem jobb semmivel s a posványából menekülőknél vajjon nem tisztelet, szeretet és várakozás jár-e!

Koczogh Akos

5 év — 25 intézmény. Az Országos Református Szeretetszövetség 5 éves fennállása és 25 szeretetintézmény létesítése alkalmból csinos képes albumot adott ki. Az album a Szövetség életét ismerteti 60 képen. Adatok és képek szinte filmszerű pergésében imponánsan bontakozik ki az a széleskörű munka, amelyet 5 évvel ezelőtt a református társadalom ébredő szociális lelkiismerete hívott életre.

5 év alatt a Szeretetszövetség a legnagyobb református szövetséggé nőtt. Tagjainak létszáma meghaladja az 50.000-et, vagyona ingókban és ingatlanokban a 250.000 P-t. Az ország különböző részén 25 szeretetintézményt — árvaházakat, rokkant és aggménházakat, szülőszobát, fogyatékos szellemi képességűek elhelyezését célzó otthont — létesített. Az intézeteiben elhelyezettek száma megközelíti a 700-at. *A 25 intézmény majdnem mindegyikét kis emberek adományaiból és alapítványaiból létesítette és tartja fenn a Szövetség.*

Aki végiglapozza ezt a képekben és adatokban beszélő kis füzetet, örömmel állapíthatja meg, hogy a keresztyén társadalom ma már nemcsak beszél a nyomor kérdéséről, de elindult, hogy segítsen megoldani is azt. Sikere annyiban lesz, amennyiben a

magyar társadalom szívével és áldozatkészségével oda áll e mellé a munka mellé.

A képes album ára 40 fillér, kapható a Szeretetszövetség központjában: Budapest, Stefánia-út 29.

Színházi Szemle.

Szezonunknak nyilvánvalóan legnagyobb szenzációját láttuk a Nemzeti Színházban. Azt mondhatni, hogy O' Neill drámai trilógiája, melyet a fordító, *Harsányi Zsolt*, *Amerikai Elektrának* nevezett el, a mai újat váró s gyakran koplaltatott közönség sokféle vágyát kielégíti. A közönség jót és izgatót akar, ez minden idők óta főkívánsága, s ami az utóbbit illeti, itt ugyancsak megtalálta. A Sophokles-témával való — megvalljuk — zseniális, bravúrral végigvezetett párhuzam, a bűnös szerelem örülete, mely ragályként lobog egy végzetes, beteges hajlamokkal terhelt családban, s engesztelésül a bosszú rémdrámájából a lelkiismeret komor tragédiáját fakasztja, hogy tisztító tűzként szűnjék meg a család utolsó, legbájosabb, legszörnyebb tagjával; megdőböntően logikus sorozata vadromantikus jeleneteknek, gyilkosságnak, halálbakergetésnek — mindez vérbeli író fantáziájából színpadra vetítve, a modern orvostudomány ultranaturalista vegykonyhájának kísérteties lángjától bevilágítva: valóban nem csekély idegélmény. Nagyműveltségű emberek Shakespearet emlegették, s egyben nem minden ok nélkül: az bizonyos, hogy a nagy brit vérfürdős, elszüllyedt világának borzalmait, korunkhoz igazítva, ma O' Neill tudja egyedül — nem megközelíteni, hanem túlfokozni. A darab csaknem minden életjelenséget kizár az analízis ridegen kiválasztott anyagán kívül, ijesztően nyers beállításával távol esik a fenségtől is, s egy új műfajt mutat, melyhez hozzá kell szoknunk. Sajnos, az eredetit nem ismerjük s nem tudjuk, hogy az Amerikában nem egy estén játszott trilógiáiból mennyit töröltek egy hatodfélórás „összeloadás“ megvalósíthatásáért. De aki elvégezte, kitett magáért, ennyit az előadásnak lényegileg töretlen voltából így is érezni lehet. A magyar bemutató egy tekintetben kiemelte tengelyéből O'Neill drámáját: a több estére szétosztott borzalmak nálunk egyvégtiben nagyon is zsúfoltan hatnak, s ez a végtelenségig felajzása az érzékek meghajszolásának, gyötrésének jóval túlmege azon a határon, melyet a „lidérenyomás“ kedvelői színpadon megengedhetnek maguknak. A darab tartalma különben már szállóigeként közismert, minden mozzanatában, a színeszek játékát szinte azok is ismerik, akik még nem látták; előadás ennyire még nem jutott el távollevőkhöz is, évtizedek óta.

Az „új“ Elektrát *Bajor Gizi* alakítja, a cselekmény fonto-

sabb szálai mind az ő kezében futnak össze, a tragikum szárnyai törékeny, energikus alakja körül csapkodnak legviharosabban. Ez a végtelen árnyalatú játék, arckifejezés, hanghordozás, testtartás mesteri fegyvelmezésében, a leghalkabb gesztusban is démonikus erővel, szinte láthatóan kirajzolja a dráma hatalmas ívelését. *Ma-kay* Margit, *Uray* Tivadar, *Timár* József is nagyon figyelemreméltó s *Hosszu* Zoltán egy kicsiny, de pompásan egyénített szerepben. *Csortos* Gyula ezúttal hálátlan feladatot kapott. Különben az együttesnek csaknem valamennyi tagját átjárta *O' Neill* delejező hatalma, nagy ambícióval illeszkednek a játékba. Az előadás lelke *Németh* Antal; ötletes, fáradságos munkát végzett, s amit a darab szelleme, külső lehetőségei kínáltak, túlnyomórészt életre váltotta. *Varga* Mátyás díszleteit, *Nagyajtay* P. Teréz kosz-tümjeit is elismeréssel kell említenünk.

Hosszú hallgatás után ismét jelentkezett a Nemzeti Színházban a „Juss“ kitűnő szerzője. Az *Üveghintó* becsvággal megírt munka s gyöngéi mellett szívesen elismerjük érdemeit is. *Bibó* Lajosnak mindig van mondanivalója, de mintha nagyon is kemény kézzel nyulna törékeny témákhoz, tragikus problémáit meg rendszerint kolosszális töredékekben hagyja. Most ismét vígjátékot írt; úgy látszik, olyan sokrétűnek szánta ezt is, hogy az értékes, szép elgondolás nem öltött elég élethű testet. Az úrhatnám paraszt idejében való kijózanodását választja tárgyul, ám amit nyilatkozata szerint megoldani szándékozott, a magyar parasztnak egyik legfontosabb problémáját, nem tudta elég új, friss keretbe foglalni, elmélyíteni s így ennek a témakörnek csak egyik gyakran látott sablonos változatát kaptuk. Pedig minden jól van itt rendezve, az indítás, a vonalvezetés komoly műhelymunkára vall, az alakok szinte hibátlanok a maguk puszta mivoltában, csakhogy az író kedélye inkább a részletekben nyilatkozik meg szerencsésen, inkább csak népies szólások adják időnként a játék magvát, nem egyszer túlságosan fűszerezett nyelven, a jól beállított figuráknak a bonyodalomban, kifejlésben nincs elég természetes mozgásanyaguk, mondanivalójuk: többet beszélnek, mint kellene, s kevesebbet mondanak, mint amennyit várunk. A „tárgy“ jórészt tárgynak marad s nem költözik belé a vígjáték őszinte vidámsága. A színészek szeretettel igyekeztek élénkebbé tenni a darab lassú menetét, kivált *Kürti* József, jóízű magyarságával, keresetlen humorával. *Ligeti* Juliska, *Somogyi* Erzs, *Hosszu* Zoltán, *Ignácz* Rózsa, *Petheő* Attila, *Kovács* Károly s a többiek is mindent elkövetnek az íróért. *Nagy* Adorján játékmester gonddal, ízléssel fogta egybe a játékot; néhány jelenetet még nem ártana megrövidíteni.

Bús Fekete László *János* c. vígjátéka tipikusan „mulattató“ darab. A mai problémák pehelysúlybajnoka már Bécsben nagy si-

kert ért el e darabjával, mielőtt nálunk színrehozták volna. Nem szabad lesajnálnunk: jó darab híján azok is érnek valamit, melyek a kacagást bármi áron kierőszakolják belőlünk. Itt a helyzetek képtelenségein kacagunk elsősorban. Egy inas képviselő lesz, de megmarad továbbra is gazdájánál, a miniszterelnöknel inasnak; majd elhódítja gazdája leányát, aztán a neki szánt miniszteri tárcát a kegyelmes úr vejének szerzi meg, s végül elhagyja a familiát, hogy a belébolondult előkelő hölgy után menjen. Az életben minden megtörténhetik, ritkán ilyen halmozásban is, a színpadon azonban mindezt igazolni is kell. Bús Fekete viszont állandóan az életre hivatkozik s különösebb megokolás nélkül ragasztja össze a legfurcsább mozzanatokot. A színészek (*Somlay, Aczél Ilona, Muráti Lili, Ráday, Dénes György*) finom veretet adnak ennek az olesó anyagnak.

Szép Ernő Háromlevelű lóhere c. darabjának lírai képeit kissé túlzással hirdetik vígjátéknak „három felvonásban“. Tőrül-metszett kabaréegyfelvonásos ez, s amennyit nyujtott rajta a szerző, annyival unalmasabbá is tette. A darab címe nagyon halványan jelez valamit abból, ami a színpadon történik, általában szeszélyes hangulatkép az egész. Egy híres, de adósságokkal küzdő drámaíró vergődését látjuk egy asszony meg egy csitri színésznővendék között, míg végre, az utolsó pillanatban, egy harmadik nő kapcsolódik bele a férfi életébe. Nagyon szép egy-két idilli jelenet, s a kiváló szereplők közt (*Somló István, Sulyok Mária, Kabos, Gárdonyi, Köpeczi-Boócz, Egry István*) nagy örömmünk telik egy máris beérkezett fiatal színésznő, *Szombathelyi* Blanka ennivalóan édes, közvetlen bájában, játékanak biztos hangsúlyában, szellemességében. Ez alkalommal játszik először főszerepet.

Vajthó László

Zenei Szemle.

A Filharmóniai Társaság hatodik hangversenyének kiemelkedő magyar újdonsága *Kodály* Zoltán magánszólamokra, ének-karra és zenekarra írt Budavári Te Deuma volt. Az ősi magyar zenekultúra nagy mestere a hitvallók rajongó szeretetével — a Psalmus szabadulást váró könyörgésének elemi erejű megnyilvánulása után, — e művében a magyarság földi győzelmében is Istent kereső, magasztos és mélyen emberi megnyilatkozását fejezi ki. A monumentálisan egyszerű mű vallásos, de nem liturgikus s bár a latin himnusz szövege szerint tagozódik, felépítésében nemzeti sorsközösségünk csodálatos, égbetörő és rendkívül megkapó megnyilvánulása. A hangverseny másik magyar újdonsága *Jemnitz* Sándor Előjáték és fuga műve. A kompozíció a szerző ko-

moly törekvéseit, nagy tudását és linearis stílusát tükrözi. A műsor harmadik újdonsága *Labroca* Stabat matere. A kilenc önálló kis kompozícióra széteső dallamos mű kidolgozása arra mutat, hogy szerzője a vallásos költészetben új utakat keres. Iránymutatóban nem mindig tudjuk őt követni, nyilván e mű nem a leg-sikerültebb alkotása az olasz zenepolitikában oly jelentős szerepet játszó esztétának. A műsoron szereplő *Händel* G-moll Concerto grosso és *Mendelssohn* „Szentivánéj” zenéje két tételénk finom és stílusos előadása *Dohnányi* Ernő közvetlen felfogásában rendkívüli sikert aratott.

A hetedik hangverseny vendégkarmestere *Knappertbusch* János, a könnyű kezű, részleteket hatásosan egybefoglaló délnémet karmester volt. Műsora kezdő és befejező száma *Weber* Oberon nyitánya és *Strauss* Don Juanja magával ragadott patétikus lendületével és átélésének bensőségével. *Mozart* menüett nélküli D-dur szimfóniájában kiválóan érvényesült a zenekar mély klasszikus zenekultúrája, míg az együttes virtuóz képességeivel *Zádor* Jenő bemutatott Tánce-szimfóniájában tündökölt. E műben a tánccos gondolatok négy tételén át igen tetszetős formában a nem szertelenkedő modernség köntösében nyerne kifejezést. A kidolgozás sok finom ötletet, érdekes harmónikus gondolatfüzést, ragyogó zenekar-hatást tükröz és a közönségben kellemes emléket hagy.

A befejező bérleti hangverseny első részében *Unger* Ernő vegyeskarra és magánénekre írt „Óda Hungarica”-ja szerepelt, melynek anyagához a szerző Berzsenyinek „A felkölt nemességhez” írt ódájából használt fel részleteket. A kantate-szerű műben a borongó hangulat az uralkodó, de a hatalmas apparátust igénylő kompozíció a vége felé felfelé lendül. A nehéz szerzemény fokozott követelményeket ró az előadókra és a kórusra; szépségeinek hatásos kifejezést adott a közreműködő *Miklóssy* Irén, *Basilides* Mária, *Laurisin* Lajos és *Székely* Mihály, a Fővárosi énekkarral együtt. A műsor második felében *Beethoven* IX. szimfóniája került előadásra. *Dohnányi* Ernő végsőkéig átszellemült művészete, stílus és formaérzékének elbűvölő egyszerűsége az anyagtalanság csodás világába emelte a hatalmas zenei építményt. — A karmesteri tevékenységen kívül *Dohnányi* művészetének rendkívüli varázsa az elmúlt hónapokban *Thibaud*-val együtt adott szonátá-estén kívül egy önálló *Beethoven*-matinén és egy zenekari zongoraverseny-estén is olyan csodálatos bőséggel áradt szét, ami kétségtelenül zenei életünk középpontjává teszi ezt a művészi megnyilatkozást. Ez a művészet szakembernek és laikusnak egyaránt kimeríthetetlen tanítás, irányítás, oktatás és gazdagodás. Akár a *Brahms* A-dur hegedű-zongora szonátát, akár a *Beethoven* Esz-dur koncertet, az F-dur Andantét, vagy akár a „Für Elise”-t tekint-

jük, elbámulunk a természetes zeneiség, a stílus, a formálás háttartalan fölényén, mely közvetlen fesztelenséggel, természetes egyszerűséggel hat ott is, ahol valóban bonyolult, összetett és differenciált problémával állunk szemben.

A *Hangverseny Zenekar* előadásai közül kiemelkedik *Kleiber* és *Münch* hangversenye, meg *Malko* Nikolaj Csajkovszki estje. *Kleiber* az ötödik Beethoven szimfónia előadása mellett *Roussel* népi témájú, nyers színekben bővelkedő „Flamand rapszodiáját”, a párizsi filharmónia karnagya, *Debussy* három noktürnje mellett *Saint-Saëns* „La Princesse Jaune” hatásos nyitányát, *Ibert* „Diane de Poitiers” szellemesen archaizáló balletszvitjét és *Gnecchi* Cassandra operája prologusát mutatta be. *Münch* hangversenyén a briliáns virtuozitású és rendkívül muzikális *Jean Marie Darré* tolmácsolta *Liszt* A-dur koncertjét és játszotta *d'Indy* „Un Jour d'été à la montagne” szimfónia koncertáló zongoraszólamát. *Kleiber* erős és tüzes egyéniség, aki lüktető változatossággal tolmácsolja a műveket s *Liszt* Mefiszto keringőjével remekelt, míg *Münch* kifinomult ízlésű, nagy műveltségű, elsőrangú mesterségbeli tudású karmester, akinek meggyőző temperamentuma pompás ellentéte *Kleiber* kemény logikájának. A Csajkovszki-estet vezénylő *Malko* Nikolaj érthető és világos vezénylőmozdulatok hiánya miatt nem meggyőző erejű muzikus. Apos tudása ellenére is nélkülöztük az ötödik szimfóniában az egyéni színeket. A hangversenyt mégis jelentőssé tette a közreműködő *Lhevin* József. A legendás hírű virtuóz művésznél ma is meglep technikájának játsszi könnyedsége, tüneményes tisztasága, játéka gépszerűségének majdnem ideális tökélye. Ma ökonómikusabb, higgadtabb, de kiegyensúlyozottabb, mint volt s technikai korlátokat nem ismerő fantáziája színes, nagyvonalú és rendkívül megkapó előadásban állította elénk a versenyművet. Alkalmunk volt *Lhevint* önálló estélyén is hallani, aminek legkiemelkedőbb száma *Brahms* *Paganini* variációi voltak.

Kósa György *Husvét*i oratoriuma az új zenei törekvések költői, bensőséges és hatásában felemelő megnyilatkozása. A hatalmas, egész estét betöltő alkotásban magánénekhangok, kórus, zongora, orgona és a kisszámú vonószenekear igazi harmóniát teremt az előadók és a hallgatók között s a szerző a krisztusi szeretet csodáját a mai ember legmélyebbről fakadó és őszinte Isteneresésével szabadon szárnyaló, bársonyosan meleg és helyenként színpompás köntösbe öltözteti. *Kósa* legkiválóbb műve előadásáért hálásak vagyunk a Fővárosi Népművelési Bizottságnak, mely a *Vajda* János Társasággal együtt rendezte ezt a hit erejét a legmaibb nyelven hirdető szép, igaz és jelentős bemutatót.

A *Budapesti protestáns középiskolák* egyházzenei hangversenyén *Goudimel*, *Praetorius*, *Gumpelzheimer*, *Vierdanck* karmű-

vei mellett *Schütz* és *Telemann* kantátái és *Kodály* CL. zsoltárának bemutatója szerepelt. Szívesen látjuk, hogy budapesti középiskoláink immár intézményesen bekapcsolódtak a XVI—XVII. századbeli protestáns zenekultúrába, de ugyanakkor örömmel regisztráljuk azt is, hogy *Kodály* CL. zsoltárát pesti bemutatója előtt már Pápán, Nyiregyházán és Szarvason is előadták ifjúsági énekkarok. Feltétlenül szükséges, hogy ugyanakkor, mikor a mult értékeit fenntartjuk, a ma magyar művészetének is minél gyakrabban kifejezést adjunk és a művek megfelelő bemutatásával új alkotások megírására ösztönözzük zeneszerzőinket. E hangverseny tulajdonkép a Protestáns Irodalmi Társaság egyházzenei konferenciájának bevezető előadása volt s ez indokolja azt, hogy a műsoron *Kapi-Králik* Jenő és *Peschko* Zoltán orgonaművészete is szerepelt. A hangversenyt *Faragó* József, *Kapi-Králik* Jenő, *Peschko* Zoltán és *T. Szekeres* Ida tanárok és az egyházzenei konferencia lelkes rendezője, *Arokháty Béla* vezényelte.

A *Manhattan-vonósnégyes* tavalyi bemutatkozása után ismét lejött hozzánk s ezúttal nem kisebb művész csatlakozott együttesükhöz, mint *Bartók* Béla. A kottanélkül játszó együttes rendkívül precíz technikán, ideálisan kiegyenlített kamarahangon kívül figyelemreméltó, meggyőző erejű muzikalitást is hozott magával és előadásukban kiválóan érvényesült Beethoven c-moll, Debussy g-moll quartettje. A műsor legnagyobb sikerét Frank zongora-ötöse jelentette, amiben kétségtelenül legjelentékenyebb része a közreműködő *Bartók* Bélának van, aki a Frank-muzsika nemes elégikus lemondását zongorajátékának kifejező erejével emlékeztetéssé tette.

Az *Opera Comique* keleteurópai körútra induló együttesével adta elő Operaházunk a Városi Színházban a *Carment*. Az előadás az itthoni rendezéshez igazodott, de a főszerepeket egytől-egyig francia művészek énekelték s az előadás egységes zenei szelleméről a vezénylő *Cloez* Gusztáv főzeneigazgató gondoskodott. Az *Opera Comique* előadásában már az a tény, hogy a recitativok kihagyásával az egyes jeleneteket prózával kötötték össze, érezte a mi előadásainktól elütő latin szellem érvényesülését. Maguk a művészek kiváló színészek, de mintha énektudásuk jellemezte volna a zenének a francia kultúrában elfoglalt helyzetét, közülök csupán *Bernadette Dalprat* Micaelája emelkedt ki. Egyes érdekes tempóvétel, sajátos ritmus, a rendkívül rugalmas dinamika, tiszta felépítés maradandó emléket jelent a vendégszereplésben, a nagy tanulság pedig az, hogy a francia művészek az ember ábrázolásában távol állanak attól a színpadkülsőségtől, ami a dekorációk ragyogtatásával sajnosan elhatalmasodott Operaházunkban a zene rovására.

Befejezésül meg kell emlékeznünk egy kiváló magyar művészről, *Rácz Aladárról*, aki a háború utáni évek használatából teljesen kiment szólóhangszeren, a cimbalmon adott hangversenyt. Ma, midőn a zongora egészen kiszorította a cimbalmot, nagy művészeknek kell annak lennie, aki apostolául szegődik egy ilyen elárvult hangszernek. A hangverseny minden száma után megállapíthattuk, hogy az előadó nemcsak elkápráztat, de rendkívüli muzikalitásával magával is ragad s hangszerének zseniális nagy mestere. Ez az önművelő cigánymuzsikus ösztönösen megérezte, hol kell hangszere művészi forrásait keresni, hol kell belekapcsolódnia az európai zenekultúrába. Műsorában szereplő *Lully*, *Couperin*, *Muffat*, *Scarlatti* és *Bach* művek rendkívüli hatása azt mutatta, hogy felfedezése szerencsés volt. Amit és ahogy tolmácsolt, az a tökéletesség legnagyobb fokát jelentette, játékának csodálatos vonalai, ékesítéseinek rendkívüli könnyedsége finom zenei ízlésre, bámulatos stílusérzékre vallanak. Megértjük, hogy művészetével elbűvölte a külföldet és hogy a modern zene egyik vezére, *Sztravinszki*, *Rácz* számára külön átírta a műsoron szereplő két darabját. A művek technikai megoldása akként történik, hogy *Rácz* a felső szólamot játssza, míg felesége zongorán kíséri finoman és igen muzikálisan. Jó lenne ezt a *Rácz*-féle cimbalom-művészetet iskolává fejleszteni, csak az a féltő, hogy rendkívül egyéni és épen ezért utánozhatatlan művészetről van jelen esetben is szó.

Dr. Gaál Endre

Képzőművészeti Szemle.

A Képzőművészeti Főiskola műcsarnoki kiállítása hazánk e nemből legmagasabb fokú intézménye felé fordítja figyelmünket. Nyolc-tíz évenként lép ki a főiskola a nyilvánosság bíráló szeme elé, hogy bepillantást engedjen abba a változó felfogású eleven munkába, amiben művészi és rajztanári utánpótlásunk kiképzését nyeri. Kettős célkitűzésének egyensúlyban tartása az akadémia legfontosabb problémája, ez szabja meg történetének karakterét, amint azt a katalógus magas színvonalú bevezetőjében Réti István tanulmányaira támaszkodva dr. Kampis Antal kifejti. Nem is lehet a rajztanároknak — mint a jövő műértők nevelőinek — s az alkotó művészeknek csoportjait büntetlenül ketté szakítani, hiszen a két hivatás gyakran jelentkezik egy személyben is.

Ezért nem tesz a Főiskola különbséget növendékei közt fő tárgyánál — az alakrajz-festésnél; melynek gyümölcsei, a szobrász osztályok termelésével, a kiállított anyag gerincét adják.

A nagyhírű grafikai osztály 30 évre visszatekintő impozáns

gyűjteménye, vízfestés, művészeti bonctan, rajzpedagógia és iparművészet teszik teljessé a képet.

Érdekes megfigyelni, hogy a hallgatók ott adják a legérettebbet, ahol a tanulmány technikai vonatkozásainál fogva leghatározottabban körvonalazott, pl. az iparművészetben és grafikában. Ezzel hat a szobrászi anyag is befejezettebbnek, noha festői és rajzi téren is sok kiforrott művet látunk, különösen azoknak a művészeknek munkái közt, akik már kiléptek a Főiskola szárnyai alól. Kár, hogy éppen ezek sorompóba állításánál külső körülmények folytán bizonyos bántó ötletszerűség érvényesül — pár éve végzetek hiányoznak s rég eltávozottak bukkannak fel. Ugyancsak hiányzik Csók és Vaszary mesterek munkásságának elismerése, noha hatásuk még ott kísért, bár az iskola kereteit el kellett hagyniok.

A művészoktatásban elkerülhetetlen kölesönhatások kérdése külön tanulmányt érdemelne.

Legnagyobb tanulsága a kiállításnak, hogy a Főiskolának meg kell keresnie a módot arra, hogy végzett növendékeivel továbbra is kapcsolatban maradjon. Művész-nyilvántartás és rajztanári továbbképzés merülnek fel ezen a ponton, mint új feladatok.

Az *Ernst-múzeum* új csoport-kiállítása néhány rokonérzésű művészt fűz sorba. Márffy Ödön színpárás, zilált képei fogadnak, Egry József fényszántotta áttetsző látomásaitól követve. Kmetty János tartózkodó és Hincz Gyula színesen háborgó munkái ellentétes temperamentumok bizonyítékai. Ez utóbbi tehetséges művészünk most is zseniális rajzaiban nyújt befejezettet, képei ezzel szemben lázas keresések. Farkas István úri fölénytel játszik új festői problémákkal. Czóbel Béla súlyos tépelődései vezetnek át Barcsay Jenőhöz, aki erőteljes vonalritmusba fogott sötét képeivel a legerősebbnek mutatkozik a csoportban, melynek közös hitvallása a posztimpreszionista előadásmód. Medgyessy Ferenc és Vilt Tibor szobrai nem adják egészen alkotóik ismert nivóját.

Berény Róbert opalizáló képei is posztimpreszionista felfogásúak, röpke előadásban bizonyos élményszerű elemet vetít többékevésbé sejtelmesen elénk. Piktúrája legutóbbi formájában Szőnyivel és Bernáthtal áll szoros rokonságban, valamennyiüket jellemzi az a fátyolos melankólia, amelyik minden vibráló ecsetkezelés mellett is valami fáradt szomorúság érzését kelti.

A *Lett Képzőművészeti Kiállítás* mindezzel szemben pozitív posztimpreszionizmus, abban a megfogalmazásban, ahogy azt az ú. n. „Fauves“ (Vadak) művészcsoportja dobta a háború után a porondra. Itt is szilajul jár az ecset, sok mindent rábízva a néző továbbbérzésére, de a fátyolos opalizáló szomorúság helyett nyersen, magabízón csendülnek meg a színek. A belgák nemrég látott,

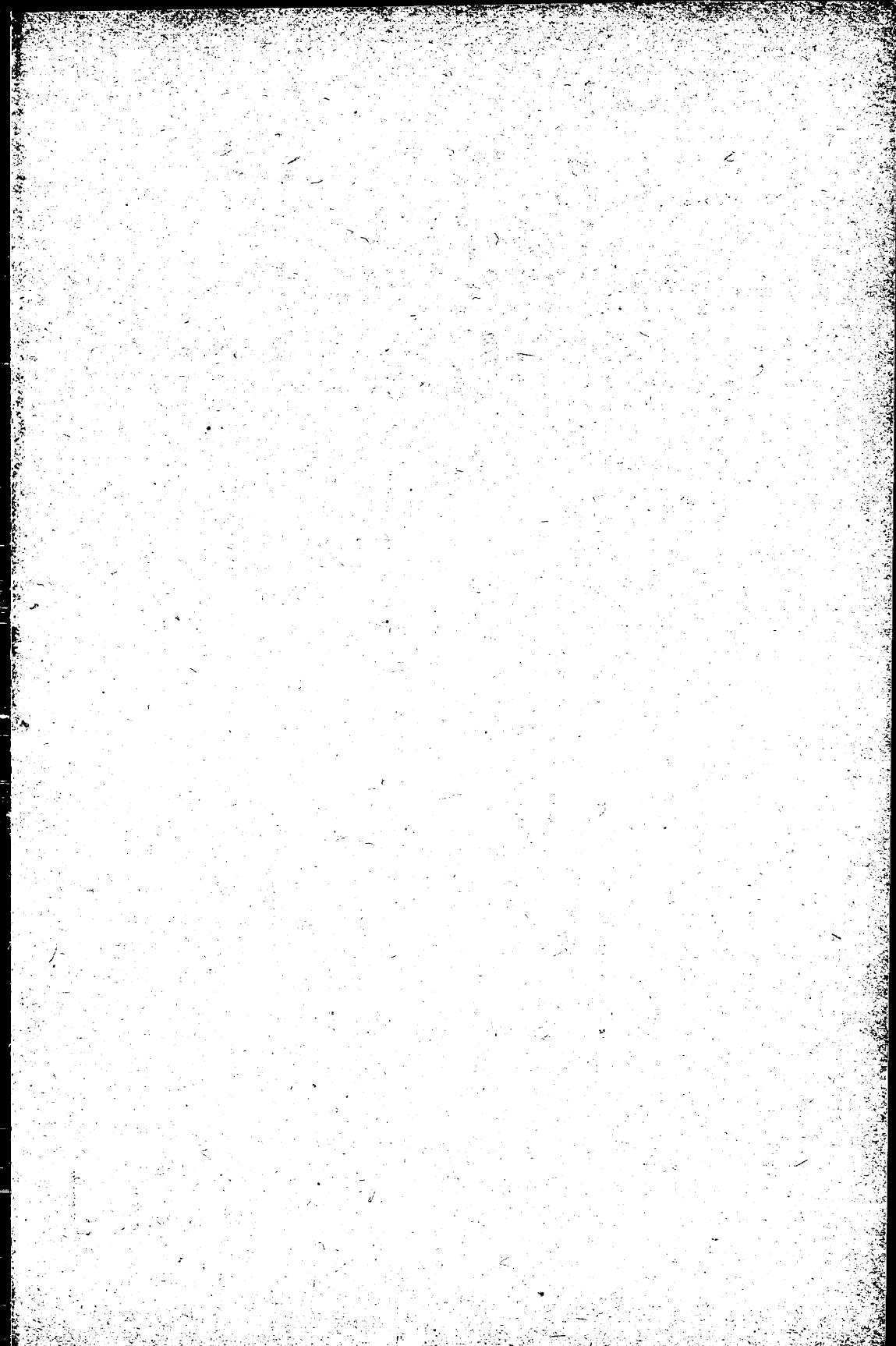
kicsit fáradt kollekciója után igen frissen hat ez a kiállítás, amelyik nagyszámú védnökével sem tud nagyobb közönséget vonzani az Iparművészeti Múzeumba. Érdekes, milyen egységes előszeretettel a meleg színakkordok iránt, ami bizonyos orosz rokonságot mutat. Sárgás-barna képeivel Sveics látszik köztük a legkiforrottabb egyéniségnek. Szobrászaik egyhangúlag a súlyosan összefogott nagy formákat keresik.

Öntudatra ébredt, életerős népet tükröz ez a bemutatkozás.

Szepesi művészek a XIX—XX. században. Ezt a címet olvassuk egy körültekintő gonddal kiállított katalógus fedelén. A Szepesi Szövetség hordta össze nagy szeretettel a Nemzeti Szalon termeibe hívó földszeretetének és cipszer összetartásának bizonyítékait, amit lehetetlen bízonyos megilletődés nélkül látnunk. Mindent megbecsülnek: kicsiket és nagyokat, akik tőlük s akik hozzájuk származtak, régieket és újakat. Fogadják törekvésükért és példájukért köszönetünket.

Tárgyi és csoportosításbeli érdekességen túl is kapunk újságként ható művészi élményeket. Mednyánszky néhány apró képe döbben belénk, Guldenfinger Gyula nevét tanuljuk meg, aki a múlt század romantikus részletlátását napsütéses színerővel kapcsolja össze. Markó Károlyt, Katona Nándort, Olgyai Viktort, Boruth Andort, Szent Istvány Gyulát és Medveczky Jenőt vallják még többek közt magukénak a szepesiek s a szobrászok közül Lux Eleket, akinek modorosan tetszetős szobrai nagy számmal szerepelnek a kiállításon.

A. Tóth Sándor

SYLVESTER RT.
BUDAPEST, XIV.
HERMINA-UT F. SZ.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TARSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

RÉVÉSZ IMRE: A péklegény.
SZILÁDY ZOLTÁN: Az elsüllyedt falu.
GARDONYI ALBERT: Dobó Katica és az egri nők.
PETRI MÓR: A szárnyaló mult (vers).
BOROSS SÁNDOR: Kubikosok (vers).
BOROSS SÁNDOR: Erősítsd magad, ember (vers).

KRITIKAI SZEMLE.

XLVI. évf. 5. sz.

1937. május

Ara 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

RÉVÉSZ IMRE: Das Zweite Helvetische Bekenntnis — — — — —	242
„ „ Weisz Leo: Nach der Schlacht von Kappel — — —	243
DR. SZLAVIK MATYAS: Jesus Christus im Zeugniß der Heiligen Schrift und der Kirche — — — — —	243
HORVATH JENŐ: Dr. K. Hartenstein: Völkerentartung unter dem Kreuz?	245
HALASZ GÁBOR: Tamási Áron: Rügyek és reménységek — — — —	246
KERECSENYI DEZSŐ: Cs. Szabó László két könyve (Egy gondolat bánt engemet. Doveri átkelés) — — — — —	247
BARÁNSZKY JÓB LÁSZLÓ: Magyar Versek Könyve — — — — —	250
VAJDA ENDRE: Komor András: A varázsló — — — — —	252
KÉPES GÉZA: Maila Talvo: Darvak — — — — —	253
DR. VACZ ELEMÉR: Bodor Antal: A falukutatás vezérfonala. — Új- szászy Kálmán: A falu — — — — —	255
ALBRECHT FERENC: Mester Miklós: Az autonóm Erdély és a román nemzeti követelések az 1863—64. évi nagyszabonyi országgyűlésen —	257
SZABÓ RICHARD: Dr. Jancsó Elemér: A magyar szabadkőművéség iro- dalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században — —	262
MARKÓ ARPÁD: Vitéz Náray István és ifj. vitéz Berkó István: Légi- támadás! — — — — —	264
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	265
DR. GAÁL ENDRE: Zenei Szemle — — — — —	267
A. TÓTH SANDOR: Képzőművészeti Szemle — — — — —	270

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Aprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsánna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

A péklegény

Csak egynéhány hajszálon múlt — emberileg szólva „*sors, nihil aliud*“ volt (*bona*-é vagy *mala*, a szemponttól függ), — hogy a XVIII. századeleji Európa térképének kialakulásába és a II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának lefolyásába nem nyúlt bele döntőleg egy 22—23 esztendőös kicsi, szélesvállú, jóképű, szőke péklegény.

A magyarnyelvű történetírás nem sokat tud róla.¹ A franciaiban — melyet legközelebből érdekel — sokkal több szó esett természetesen felőle, de majdnem mindig vagy az eszményítő rajongás, vagy a sárbatipró gyűlölet hangján, aszerint, hogy a vele foglalkozók a hugenotta vagy a római hitvallás hívei közé, a közársasági vagy a royalista politikai táborba tartoztak-é. Csak nemrég jelent meg az első kimerítő életrajza² — érdekes, hogy nem szaktörténész, hanem egy délfrancia vidéki ügyvéd tollából — s ennek a bámulatos adatgazdagságú és szinte ridegen tárgyilagos, hugenotta rokonszenvét csak a háttér legmélyén rejtegető munkának kalauzolásával végre módunk van megbízható képet szerezni magunknak róla.

Cavalier Jánosnak hívták. A régi Languedoc-ban, a Cévennes-hegység egy majorjában látta meg a napvilágot, hugenotta parasztszülők gyermekeként — hogy hat évtized múltán mint az angol királyi hadsereg tábornoka és Jersey szigetének alkormányzója fejezze be kalandos életét. Négy éves volt a nantes-i edictum visszavonásakor³ s gyermek- és serdülő éveinek mindennapos tapasztalása volt az a borzalmasságig kíméletlen és eszközeiben ördögien leleményes üldözés, amellyel állami és egyházi hatóság összefogva nehezedett rá az államveszélyesnek kijelentett „állítólagos református vallásra“ s annak törvényen kívül helyezett követőire. A Languedoc lakossága — kis és középnemesség (bárókat is beleértve), polgárság, parasztság egyformán — csaknem teljesen református volt, oly mértékben, mint egyetlen más provinciáé sem:

¹ Legrészletesebben *Pruzsinszky Pál* érdemes művei: *A pásztorok és a nyáj*, Bp. 1925. és *A camisardok*, Bp. 1926. (A „Hugenották“ sorozat III. és IV. kötete) foglalkoznak vele. Azonban a néhai kiváló szerző meglehetősen egyoldalúan aknázza ki a Cavalier emlékiratait, a mozgalom rajongó jellegét pedig egyáltalán nem véteti észre.

² *Pin, Marcel: Jean Cavalier* (25 Novembre 1681 — 17 Mai 1740). Nîmes, 1936. 8-rét, 458 lap. Képekkel és térképpel. Kapható a szerzőnél Mons, par Alès, Gard, France. Ara 25 francia frank. Részletes és sok kritikai megjegyzés mellett is elismerő bírálata Ponsoye-tól a *Christianisme au XX-me siècle* 1936. jún. 25-i számában.

³ L. *Protestáns Szemle* 1935. 549. skk. II.

az elnyomás tehát itt dolgozott a legkeményebb kézzel, a legbösebb terrorral. De a lakosság óriási többségét csak a rákényszerített külső vallási és egyházi formák szerint (a nehezen megközelíthető hegyi falvak és majorok lakóit még úgy sem) tudta betelni Róma aklába. Szívükben ezek az „újonnan megtértek“ is hívó reformátusok maradtak, a plébánostól megeskettett párok is annak nevelték a plébánostól megkeresztelt gyermekeiket, s míg egyfelől kénytelenek voltak megtanulni a hazugságot és a képmutatást, hogy a maguk és családjuk életét fenntarthassák s megőrizhessék földjüket vagy egyéb, becsületesen szerzett vagyonukat, addig másfelől irtózatossá gyűlölettel teltek el azok iránt, akik őket az éppoly esztelen, mint amennyire krisztustalan elnyomás által belekergették a hazugságba és a képmutatásba.

Az egyszerre testi és lelki, anyagi és erkölcsi sanyargatás minden lehetőségét kimerítő terrornak végre is bekövetkezett a természetes visszahatása: a mélyen vallásos református nép lelki egyensúlya megbomlott, rajongás vett rajta erőt, amely a bibliai Igén kívül külön egyéni „kijelentésekből“ is, és hovatovább inkább csak ezekből táplálkozott. „Próféták“ és próféta-nők léptek föl közöttük, akik — szemelláthatólag egy ragályozó tömegpszichózis megszállottaiként — a földön hemperegtek, tajtékot túrtak, transe-ba estek, „nyelveken beszéltek“, és úgy hirdették a világ közeli végét, Krisztus visszajövetelét, az érte szenvedők megjutalmaztatását és az üldöző gonoszok megbüntetését. Ámde a büntetést — éppúgy, mint szellemi őseik, az albigensek, a táborita husziták, a münsteri anabaptisták — nem akarták csakis a visszatérő Krisztusra bízni, hanem az Ő nevében már maguk előlegezték: fegyverhez nyúltak és szent háborúra keltek az istentelen zsarnokság ellen. A gátat szakasztott rajongás nem akart többé tudni Kálvinnak és a református hitvallásnak arról a bibliai tanításáról, hogy keresztyén ember a maga bármily zsarnoki, de törvényes felsőbbisége ellen még vallási elnyomás esetén is csak akkor támadhat föl, esetleg fegyveres kézzel is, ha erre az ország alkotmánya — az sem az egyes embernek, hanem a nemzet alkotmányos képviselőjének — jogot ad; minden más esetben csak egyet szabad tennie: engedelmes hálaadással elviselnie Uráért a hitvallók és vértanúk sorsát. A szegény cévenol parasztok előtt — akiknek tanult és hű lelkipásztorait már akkor különben is kiirtották vagy kiűzték és így híjával voltak a megfelelő egészséges lelki vezetésnek — e tiszta, józan és alázatos evangéliumi tanítás helyett az Ő-szövetség Krisztus nélkül értelmezett véres képei rajzoltak fel, a Beza-Marot-Goudimel-féle szoltárok örjengő harcidalokká lettek ajkukon s bosszút lihegve, vért szomjazva, guerilla-vállalkozásokba fogtak, amelyek minden esztelen vakmerőségük és — kivált kezdetben — teljes rendszertelenségük mellett is két esztendőre lángbaborították, iszonyatos öldök-

lés színhelyévé s végül csaknem sivataggá tették a Napkirály egyik legszebb és leggazdagabb tartományát.

Az 1702—1704-ben folyt camisard¹-fölkelés legkiválóbb vezére pedig (a Rolland nevet fölvevett Laporte Péter birkás mellett) a 21 esztendő péklegény. Cavalier János lett. Addig már megjárta Genfét, de túlfűtött fiatal lelke a már akkorra nemcsak rég leiggadt, de hűvösödni és merevülni is kezdő ottani kalvinizmus világában nem érezte jól magát. Visszavágyott vadonerdős hegyei közé, ott a rajongás forró szele őt is elkapta s nemsoká egyik legjobban hallgatott és csudált prófétája lesz az addig még teljesen szervezetlen, jóformán csak egyéni akciókból élő felkelőknek, majd veleszületett katonai és vezéri képességeinek tudatára ébredve, fegyveresen is élükre áll. A lakosság legnagyobb részétől örömmel fogadva, megváltóként üdvözölve és bőkezűen támogatva, fényes eredménnyel megszerzezi hírszolgálatát és hadtápját: az ellene felsorakozó miliciával és sorkatonasággal közel két esztendeig játszik véres bujósdit, a nagyobb egységek elől villámgyorsan eltűnve, a kisebbekkel hallatlan bátorsággal szembeszállva és azokat majdnem mindig megverve, felkoncolva vagy megfutamítva. Közben borzalmas kegyetlenségeket követ el rakásra, akárcsak ellenfelei: lábanyomait, úgy mint a király katonáit, égő falvak, templomromok, irgalmatlanul kiirtott békés lakosság hekatombái jelölik. Mindezt pedig „a Lélek“ parancsolja neki, szüntelen ismétlődő prófétai convulsiókban arra ösztökélve őt, hogy le ne tegye addig fegyverét, amíg a Cévennes-hegyek között s majd az egész francia hazában megint szabadon nem lehet énekelni a Szent Dávid zsoltárait.

Az államhatalmat a cévenol fölkelés — amelynek arányait és lehetőségeit kezdetben nem látta tisztán — azért hozta kegyetlenül zavarba, mert az egyidejűleg folyt spanyol örökösödési háború miatt az ország belsejében nem volt elég rendes haderő, és mert a felkelés a XIV. Lajos ellen szövetkezett hatalmak közül Angliának és Hollandiának a figyelmét csakhamar éppúgy magára vonta, ahogy a francia udvarét a II. Rákóczi Ferenc egyidejű szabadságtörekvései. Miután a legkomolyabban tartani kellett attól, hogy a felkelők megszállta vidék tengerpartján angol-holland erők flotta-támogatással partraszállást fognak megkísérelni, vagy legalább a felkelőket fogják ellátni a háború folytatásához szükséges dolgokkal, az államhatalomnak végre is le kellett tennie a vérbefojtás szándékáról s tárgyalni kellett a fölkelőkkel. Franciaország legünnepeltebb hadvezére és diplomatája: Villars marsall folytatta a

¹ Ennek a névnek az eredetét a roppant aprólékosan kutató Pin sem tudja maradéktalanul megmagyarázni; annyi bizonyos, hogy a *camisa-chemise* = ing szóval van összefüggésben. Ritkábban és eleinte „ozard“-oknak is nevezték a cévenol fölkelőket; ez a szó Pin szerint alighanem a magyar *huszár* szó elrontása.

kis péklegénnyel a békealkudozást, amely a camisard csapatok ki-merültsége, a rajongás lelohadása és a folyton ígéretett külföldi segítség elmaradása következtében sikerre vezetett: Cavalier-ék ierakták a fegyvert, az állam lemondott a véres bosszúállásról (többé-kevésbé vértelenül még háromnegyedszázadig ügyis volt módja gyakorolnia!) és a péklegény, akit már ekkor elhagyott a „Lélek“, egy maroknyi camisard hívével külföldre vándorolt, ott előbb sza-vójai, majd angol szolgálatba állott, a háború folyamán angol haderőkkel egyszer megpróbált a Pirenéusok felől Franciaor-szágba törni és ott a református vallás szabadságát kiharcolni, de sikertelenül. A béke éveiben aztán, noha angol barátai mind-végig megbecsülték, csak lassú tespedés volt az élete, amelyet ma-gánviszonyainak zavarossága még jobban beárnyékol.

Cavalier, rajongó korszakának megszűnte után és kedves he-gyei közül mindörökre kiemeltetve, nem talált többé önmagára. Sok jellemgyöngöseség volt benne: jókora hiúság mellett a szerelni kalandok is elég lehangolóan hatnak a sokáig idealizált emigráns életében. Emlékirataiban nem egyszer kerül ellenkezésbe a bizo-nyítható tényekkel. De két évig mégiscsak az ő nevétől reszketett Versailles, ő vágta kardjával az elidegeníthetetlen emberi jogok és azok öre, a bosszúálló Jehova Isten nevében az első részt a XIV. Lajos által művészi hiánytalansággal kiépített abszolutizmus rendszerén. Ha Anglia és Hollandia a maguk óvatos fontolgtatásá-val nem hibázzák el ismételten is az alkalmas pillanatot a segély-nyújtásra s a többször is megkísérelt partraszállási akciójukkal nem buknak meg csúfosan: akkor talán nyolevan esztendővel ko-rábban bekövetkezett volna az önmagát és népét egyaránt kiélt monarchia halálos ítélete. És akkor talán valahol a Napoleoné közelségében emlegetné a történelem a péklegény-hadvezér nevét...

Még ahhoz sem sok hiányzott, hogy a magyar történetben legyen szerepe. A vele folytatott tárgyalások során 1704-ben föl-merült többek között az a terv is, hogy camisard-jaiból alakult ez-rede élén, a francia király zászlaja alatt valamelyik külföldi haretéren fog küzdeni „*au service d'un Prince allié de la France*“. (Pin. i. m. 399. l.) Bár ez a fejedelem is eddig ismeretes aktákban megnevezve nines, alig lehet kétség felőle, hogy a kombinációk Rákóczi-ra irá-nyultak. Cavalier nagyon vállalta volna ezt a megoldást — hiszen ez a katonai formáció szabad vallásgyakorlatot kapott volna s a maga zsoldáréneklését belevegyíthette volna a nagy tömegükben református kurucokéba! —, de az udvar végül mégis elejtette a tervet, mert nem bízott eléggé a hugenotta parasztlegényben, tar-tott tőle, hogy a francia pénzen fölfegyverzett cévenol ezred (ame-lyet a terv szerint Toulonból a Földközi tengeren át akartak Ma-gyarországba eljuttatni) egyszer csak egy tömegben áll Francia-ország ellenségeinek szolgálatába. Így a hugenotta-kuruc kapeso-

latnak ez a romantikusan érdekes lehetősége elesett; a Napkirály csak egyes hugenotta tiszteteket tűrt meg a Rákóczi hadseregében.¹ És talán ennek a füstbement tervnek akart az ellenakciója lenni az a következő 1705. esztendőben, bizonyára a XIV. Lajos ellen szövetkezett hatalmak diplomáciai és publicisztikai körzetében fölmerült (hollandiai vagy németbirodalmi eredetű) ötlet, hogy a számkivetett hugenottákat Magyarországra kellene áttelepíteni, ahol a kegyes és igazságos császár-királytól, I. Lipóttól minden jót várhatnak.²

Hugenották és kurucok tehát nem harcolhattak együtt a magyar vallási és nemzeti szabadságért s mellesleg a XIV. Lajos nagyhatalmi céljaiért. Pedig a Cavalier és a Rákóczi református katonáinak lélekben nem lett volna nehéz egymáshoz közelkerülniök; csak a péklegény-ezredes érezte volna magát furesán a kuruc hadsereg jellegzetesen rendi tisztikarában, ahol nemesak orrfintorgatásnak, hanem még — a Bercsényi-gondolkozású főtisztek részéről — a vallása miatti bizalmatlanságnak is meglehetősen gyakran ki lett volna téve. Általában, a cévenol és a kuruc fölkelés, az egyidejűség s némely más külsőleg egyező vonások mellett is alapjában két külön világ volt. Amabban, egészen eltérőleg emettől, rendi, politikai, társadalmi gondolat egyáltalán nem szerepelt, motivációja még elfajulásaiban is tisztán és kizárólag vallásos volt — egy, a hite miatt kétségbeesésig brutalizált és fanatizmusba kergetett értékes és önérzetes néptöredéknek előre meg sem fontolt fegyveres önségelye volt az egész. A kuruc fölkelésben pedig a vallási motívum, noha még mindig hatalmas erővel hatott, már második helyre szorult a nemzeti mellett, mely viszont rendi abszolutizmusellenességből, politikai öncélúságvágyból és a társadalmi-gazdasági nyomás elleni háborgásból tevődött össze. A protestáns magyar lelket a fanatizmus és a rajongás örvénye sohasem kapta el, aminek legelfogadhatóbb magyarázata bizonyonnyal nem a még most is sokat emlegetett magyar és kálvinista „józsanság“-ban keresendő, hanem abban, hogy a Habsburg-hatalomnak még a legkíméletlenebb ellenreformációs tevékenysége idején sem volt egyrészt *módja*, másrészt *mersze*, mindazt

¹ L. Markó Arpád: *Soldats français dans la guerre d'indépendance*. Revue des Études hongroises 1933. Pin szerint különben az utolsó református Bourbon, Miremont marquis is Magyarországra emigrált egy rövid időre a nantes-i edictum visszavonása után, (268. l.) — lehet, Budavár visszafoglalásában s a felszabadító hadjáratban is részt vett vagy akart venni (*Dr. Károlyi Arpád* nagy műve: *Buda és Pest visszavétele 1686-ban* Bp. 1886. nem említi a hugenotta önkéntesek között); és a jobb sorsra érdemes hugenotta báró D'Aigaliers is kísérletezett szerencsétlenül Ausztriában (412. l.)

² L. Adalék a francia-magyar sorsközösséghez c. dolgozatomat, Debreceni Szemle 1932. és külön is Debr. 1932. Franciául ugyanezt a Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français 1933. évfolyamában.

végigpróbálni a magyar protestánsokkal, amit XIV. Lajos és kormánya a franciákkal végigcsinált. Ha Magyarország és Erdély egész területét is ugyanúgy végig lehetett volna dragonnádokkal szántani s a protestáns lekipásztoroktól ugyanúgy megtisztítani, ahogyan Franciaországban történt (s ahogyan a szándék itt is megvolt rá, csak a lehetőség hiányzott a Habsburg-ház bel- és külpolitikai megkötöttségei miatt): akkor a magára hagyatott, agyonkínzott magyar protestáns néplélekben valószínűleg ugyanúgy felléptek volna a fanatizmus tünetei, mint a Cévennes-hegyek között s nem maradt volna elszigetelt jelenség a rajongó ifjú parasztlégy, Órás András „Kis Sion“-ja Ugocsa vármegyében.¹

A francia protestantizmus igazi megmentője nem a péklegény volt, hanem azok a csudálatos pusztai prédikátorok — Court Antal, Rabaut Pál és társaik — akik a fanatizmus és a camisard háború által bensőleg is csaknem szétzüllesztett nyáját ezer halállal dacolva újra összegyűjtötték az Ige és *csak* az Ige mellé, Kálvin bibliai egyházfogalma alapján, Kálvin fegyelmével. De az elvakult és felfuvalkodott üldözö hatalom legelőször mégis csak a péklegény halálasztásán fellépésétől torpant meg: az ő parittyájából repült ki az a síma kő, amely először terítette le a fegyveres vallásüldözés állig vértezett Góliátját. Méltó, hogy emlékezetét számontartsa történeti tudata egy szövegetében a magyar protestantizmus is, amely Isten különös ajándékaként emlegetheti, hogy története folyamán sohasem került olyan végsőleg szorult helyzetbe, amikor emberi részről egy péklegény meg egy birkás lett volna az egyedüli védelmezője. Legföljebb ezután kerülhet...

Révész Imre

A szárnyaló mult

*Tőlem nem szakadt el,
Én se, én se tőle.
Pedig gyujtogatta
Villám meg pokoltúz.
Jelenem, jövendőm
Véle összenőve.*

*Berzsenyi Fohászat
El sohsem felejtem,
Kölcsey Imáját
S én Vitéz Mihályom
Tihanyi Echóját.
Szárnyalnak hitemben.*

*Gyökere a fának,
Fészke a madárnak.
Ez a mult, de több is:
Örök sziklabástya,
Rajta a jövendő
Pillérei állnak.*

Petri Mór

¹ L. Komáromy András: Ugocsa vármegye levéltárából. Századok, 1893.

Az elsüllyedt falu

A Protestáns Szemlében Kiss Géza 1929. és 1934. évi cikkei fordulópontot jelentenek a magyar egykekérdés történetében. Ő adta az első komoly útmutatást e súlyos társadalmi veszedelmünkkel szemben, midőn a kérdés történeti okait föltárta és ezzel az érdeklődést a felekezeti vádaskodásokkal szemben a komolyabb vizsgálódás felé terelte. Folyóiratunknak akkor vállalt föladatahoz híven óhajtok számot adni most e kérdésnek legújabb fejleményeiről.

A gyermekszám-korlátozás éppen olyan általános jelenség, mint az emberi kultúra maga, mert annak jellegzetes velejárója. Mégis a magyar földdel való vonatkozásában mint jellegzetes faji válságunk különleges alakban szerepel ma az egyke sajátos elnevezésével. Ha vannak, akiket a magyar faj fennmaradásának kérdése érdekel, azoknak elsősorban a komoly kutatás tudományos eszközeihez kell fordulniok, hogy a jövő kérdéseiben világos belátással ítéelkezhessenek. A közelmúltban két olyan munka jelent meg, amely megérdemli, hogy velük ebből a szempontból behatóan foglalkozzunk. Ezekre alapítom további elgondolásaimat.

Teleki Pál gróf tíz buzgó tanítványa a Pro Christo falukutató munkaközösség képviselőjében egy Dráva-menti, ormánysági kis falu, Kemse monografiáját dolgozta ki hosszabb helyszíni tanulmány alapján, valóban újszerű gyűjteményes formában. Ez a munka egy kihalt egykés falu életrajza.* Társadalomkutató, emberföldrajzi tanulmány gondos környezetrajzzal és gazdag néplélektani megfigyeléssel.

Részletes születési és halálozási adataiból egy rövid grafikon alakul ki, amely szerint a lakosság száma 1830-ig emelkedőben volt, attól kezdve 1910-ig állandóan hanyatlik: 216-ról 124-re esett vissza és azóta is alig van némi javulás. A végleges kihalást csak a beköltözés akadályozza egyelőre. A rohamos hanyatlás 1847-től kezdődik, amennyiben a tízévenkénti születések száma 72-ről 32-re, a házasságkötések száma pedig 25-ről 1-re esik vissza. A teljes kihalást csak az idegenből befogadott vők hátráltatják, akiknek nevét az utódok nem öröklik. Az ilyen szolgasorban tartott, később örökbe fogadott vő igen megalázott helyzetben él. Több család máris kihalt, de a jövevények is folytatják az egykézést.

* Elek Péter, Gunda Béla, Hilscher Zoltán, Horváth Sándor, Karsay Gyula, Kerényi György, Koczogh Ákos, Kovács Imre, Pócsy Ferenc, Torbágyi László: *Elsüllyedt falu a Dunántúlon*. Budapest 1936. Sylvester kiadás. 1—158. Térképekkel.

Ez a rendszer merőben szokatlan erkölcsi rendet teremtett. A kemseiek békés, jóadófizető emberek, a közigazgatás mintapolgárai. Itt nincs verekedés, de egészséges életlendület sincsen, Nincs semmiféle szórakozó közösség.

Templomot építenek, de nem látogatják. A háború óta, saját bevallásuk szerint „sokat káromkodnak, és dolgoznak vasárnap is“. „Már a normális vallásosság is eltűnt, noha ez a vallásosság soha sem volt mélyenjáró és valódi társadalomközösségi erő“. Örökösödési per van bőven, de a tolvaj cigányt szabadon bocsátják. „Én pógár vagyok“, mondja a törzsökös kemsei, de „meg se rezdülnek annak ecsetelésére, hogy apáiktól messziről hűségesen átadott családnevük kivész“.

A részeges mulatozást nem ismerik, társaságban folyton panaszkodnak, senkiben, semmiben nem hisznek, náluk „a léleknek ez a funkciója teljesen megszűnt“. A vallásos életben csak az intellektuális elemek maradtak meg, azok is csak mellékcélok szolgálatában. A templomozás előtt, alatt és után három különböző díszruhában pompáznak a nők. A magzatelhajtás titkait a vénasszonyok őrzik és ezen az úton uralkodó befolyást gyakorolnak.

Az eltévelyedésből származó erkölcsi hangulatot jellemzi, hogy a partjukra vetődő holttesteket belölik, hogy a temetési költségektől megszabaduljanak. Kutyát sem tartanak, mert „nem éri meg“. Az állammal semmi közösséget nem érznek, nemzet számukra nem létezik. Az állami ünnep munkaszünete csupán „az urak ismeretlen célú intézkedése számukra“. Otthon annál többet dolgoznak aznap. A takarékoságban annyira túlzók, hogy „gyermektelen családban még az ételfogyasztáson is összevesznek“.

„A református és katolikus vallási élet között igen nagy különbség van, amely természetükben rejlik és látásunk szerint megvilágítja azt a különbözőséget, amely egy olyan kis helyen is, mint Kemse, a két egyház híveinek vallási életében a katolikusok javára feltűnik. A református vallás sokkal aktívabb szerepet szán a híveknek a tanítások befogadása, valamint azoknak és a cselekményeknek élése, alkalmazása szempontjából. Ez a szabadság, továbbá az értelmi és akarati lelki elemekre inkább való építés, a reális élethez való nagyobb közelség, csak két állapotra vezethet igazán: egy teljes őszinteségű, legbelülről jövő, erős hitvilágú vallási életre, vagy a teljes és nyílt hitelenség állapotára...“ Rovásukra esik szerzők szerint a „kegyes, terjedelmes prédikáció, megmerevedett stílus és formalizmus... A reformáció teljes valóságában csak el volt gondolva, de ki tudott fejlődni egy olyan életmód, amely két külön világban éli ki magát: ...szent cselekmények által az egyik részét és a mindennapi életben a másikat“. Újabban pedig mind a kettő sorvadni kezdett.

Nem kutatom itt, ki hibás ezekért és hogyan lehetne segíteni. Az egyházak gondja legyen, hogy okuljanak a kemény kritikán. Még súlyosabb, amit az önző kemseiek maguk mondanak. „Annyiból az egyház is oka a vallástalanságnak, hogy nagyon szorítja az egyházi adót. Az emberek megunták a zaklatást és bosszúból sem járnak templomba“. „Most nem bízik az ember az Istenben, csak magában, buxájában, vagyonában“. Az ismeretető megállapítja, hogy „a magukra hagyott emberek magukba húzódtak s ez azt jelenti, hogy a vallás is magánügy lett... Pozitív vallásosságukkal eltűnik a néphit is. A belső életerő elpárolgása után az egyház mint egy holt mézsváz áll még közöttük...“

A lélek elfásul, az élet elhalkul és az elhalás már a gyermekélethez is megmétélyezi. A pusztuló faluban „a gyermekek sem játszanak már“.

A lassú elhalás minden téren visszaesésben, visszafejlődésben nyilvánul. Vegyük csak a gazdasági életet. „Valamikor Kemsén ridegmarhát, magyar fajtát tenyésztettek, de a legelő elvesztésével át kellett térni az istállózásra, erre pedig nem alkalmas a magyar fajta“. A gazdák életkedve már nem keres új fajtákat, hanem „az állattenyésztés lassan eltűnik“, csak állattartás van még.

„Egész gazdasági életükben dekadens tünetek megnyilvánulásait vesszük észre. Egyes gazdasági ágakat, illetve munkákat elhanyagolnak. Általában nem szeretnek dolgozni. Nincs kedvük a munkához... Az állatokkal gorombán bánnak, nem szeretik őket... az állatot nem viszik a legelőre, a szabadba... Az állatállomány legnagyobb része kores, keverék“.

A növénytermelés is hanyatló irányú: „a valamikor oly fejlett fa- és gyümölcskultúra kezd tünedezni, de ennek már tisztára a nemtörődömség az oka. A kertekben régi, szép, nagy gyümölcsösök romjai, meddő, száraz fái...“

„Allataik fajtája és a velük való bánásmód híven tükrözi vissza a falu beteg társadalmának viszonyait és valamikor virágzó gyümölcsfáik meddősége asszonyaikra emlékeztet“.

Általában „a gazdasági élet nem harmónikus... mire az aratáshoz érnek, letörten, kedvetlenül dolgoznak. Hiányzik belőlük más vidékek munkásainak regenerálódó ereje, amit bizonyos fokú céltalanság és a rajtuk erőt vevő általános letargia okoz“.

Mi az oka mindezeknek? Mi hozta létre ezt a rettenetes családi és társadalmi bomlást? A tíz fiatal kutató mindenben megerősíti azt, amit Kiss Géza, a Dráva-menti egyke első tanulmányozója folyóiratunkban megállapított.

A számtáblázatok világosan mutatják a kiindulás időpontját: 1849, „a Pécsi Káptalan földjei és a gr. Draskovich urada-

lom útját állták a falunak... A jobbágy-felszabadítás óta nem tudnak terjeszkedni a nagybirtok miatt“.

„A terjeszkedés csak újabb gazdálkodási tevékenységek be-szervezésével volt lehetséges. A földesúri gazdálkodás kedvezett is ennek. A baj az elkülönözéssel kezdődött. A 48-as birtokmegváltás Kemsét nagyon érzékenyen érintette. Elesett az összes úrbéresi jogoktól, nem maradt másuk, csak a jobbágytelek, ami az életterük összeszűkítését jelentette. A gyűjtögetésnek vége (erdőkön), nincs hol, mert minden a káptalan tulajdona körülöttük és a káptalan most már maga műveltette földjeit. Legelőt bérelni nem lehetett tovább... A még fennmaradt réteket feltörik, de ez sem elég... szükségleteik hiányosan vannak fedezve, újabb területeket kell ismét bevonni a gazdasági életbe. De birtokpolitika-ikailag ez most sem lehetséges... Amióta beállt a törés Kemse életében, azóta nincs fejlődés. Megmaradt minden azon a színvonalon, ahol volt, sőt sok helyen visszafejlődés tapasztalható...“

„Kemsén, sőt az egész Ormánságban a területbevonás nem volt lehetséges: kirobbant az egykézés. A forgalmi gazdaságba kilökött parasztságnak választani kellett a szó legteljesebb értelmében az élet és a halál között. És választottak! A föld hiánya így lesz a nemzetpusztulás előidézője és a nagybirtokok halálgyűrűje a nép megőjtője“.

Ezzel a szomorú akkorddal végződik a tíz fiatal kutató tanulmánya.

Majdnem ugyanegy időben még egy másik nagyobb szabású munka is jelenik meg, éppen a dunántúli egykéről. Amazt tízen, majdnem névtelenek írják, ezt egy szerző irta, tekintélyes, előkelő úr, főispán és az Országos Vereskereszt elnöke, az azóta elhunyt Simontsits Elemér.* Nem csodálhatjuk, ha a két tanulmány tartalma nem egybevágó, de mégis meglep, hogy élesen ellentétes eredményre jutottak.

Simontsits Elemér a saját vármegyéjében már hivataloskodása idején megfigyelte, hogy az egykézés a leggazdagabb, legtermékenyebb talajú községekben jelentkezik. Közelebbi vizsgálódás és adatgyűjtés rávezeti a következő általános tételek megállapítására.

„1. Az egyke sem a felekezettel, sem a fajjal összefüggésben nem áll

2. Az egykét nem a gyermek iránti szeretet, hanem a szülők önző gazdasági érdeke és önszeretete magyarázza“.

Az okokra vonatkozóan pedig azt látja, hogy általában „Az ember szaporaságát vagy szaporátlan voltát a létért való küzdelem természeti törvénye és az a környezetgazdasági rend

* Simontsits Elemér: Az egyke demológiája. Bpest, 1936. 1—189.

együtt determinálják, amelyben ennek a küzdelemnek végbe kell mennie.

„Minél inkább van az ivadék a pusztulás veszélyének kitéve, annál nagyobb a szaporaság“. Tehát „a népszaporodás kedvező, vagy kedvezőtlen eredményének kialakulásában maga az ember nem is annyira öntudatosan aktív, mint inkább ösztönösen passzív tényező“. A kedvező talaj a gazdára tőkét jelent, amely a családi szaporulatot fölöslegessé, sőt alkalmatlanná teszi. Ellenben a kedvezőtlen talaj kifejleszti a létért folyó küzdelmet és itt szükség van mentül több munkás kézre, segítőtársakra: ezért van itt nagyobb szaporulat. A viszonyt rövidesen így foglalja egy tételbe:

„Ahol a gyerek kereső társ, ott sok a gyerek; ahol fogyasztó társ, ott kevés“. Ez a törvény szerinte „minden népre és minden korszakra egyaránt áll... Benne látom az egykeprobléma kulcsát“. Egyenesen „megtévesztő látszatnak“ minősíti gr. Széchenyi Istvánnak azt a megállapítását, „hogy a születések feltűnő apadása csak az ötvenes évek után mutatkozik s azóta egyre tart“. Sőt saját törvényére hivatkozva állítja, hogy ennek az oka „nem a birtok felosztásának a szabadsága“. Lehetetlennek tartja, hogy az a nép, amely „a törökháborúk pusztításaival... megsokszorozott, nagy veszteségeit képes volt pótolni, most egyszerre, az utolsó 50 év óta, hirtelen új szokást vesz fel! Homlokegyenest ellenkező magatartást kezd tanusítani. Felhagy évszázadokon keresztül vallott és átörökített erköleseivel. Egy csapásra szaporatlanná lesz és az egygyermek-rendszerre térvén át, a vidék, amelyen lakik s melyen annyi évszázad nehéz létért való küzdelmének véres harcai közt helyét erős, virágzó néptörzs gyanánt győztesen állotta meg, elnéptelenedik“.

Simontsits mindezt nem hitte és nem akarta látni, mert nem tudott róla, hogy a túloldalról felsorakozó számok pontosan igazolják az utolsó 50 évnél azt a számára hihetetlen fordulatát.

Igen helyesen látja azonban ő is a nép degenerálódását. „Amely vidékeken ugyanis az egyke régebben meghonosodott,... ott az ivadékok szemlátomást elsatnyulnak. „Az egyetlen gyermek“ kényeztetése határt nem ismer... Természetes következménye mindennek az, hogy testi fejlődésében visszamarad, elsatnyul és elpuhul. Ami egynéhány generáción keresztül folytatva, az átöröklés segítségével már magában véve is szemmel láthatólag csenevész egyéneket hoz létre. Ez azonban a hedonisztikus felfogású szülők önzését végzetes útjából egy hajszálnyira sem téríti ki. Leplezett céljaik követésében kérlelhetetlen következetességgel tartanak ki. Ezek között az első és a legfőbb mindig az, hogy ők maguk minél nagyobb kényelemben és jólétben élhessenek; a második pedig, hogy jólétüknek fenéig kiélvezett, állagában azon-

ban fenntartott bőségszaruja még életük fogytával se lehessen a másé, mint énjük folytatásáé...”

Tárgyilagosan szomorú megállapítások ezek és egyértelműen egészítik ki azt, amit a tízek munkája elmondott. A kontraszelekeiőt pedig fokozza az a jólismert tény, hogy az első ivadék minden család életében a leggyöngébb, mert az egykés rendszerben többnyire csak ez az első utód marad meg.

Simontsits Elemér munkájának fő érdeme az, hogy a talajminőség és a gyermekszaporulat arányosságát észrevette. A televényföld egyikét idéz elő, de nem idézett elő „a jobbagység korában, amikor a föld nem volt egyéni tulajdon és nem idéz elő ma sem az olyan környezetgazdasági rendszerben, amelyben a föld magántulajdon ugyan, de például a közegészségügy primitivitása folytán a gyermekhalandóság nagy, mint Romániában“. Franciaországban a földet már a 18. század végével felszabadították, ezért ott az egyke korábban vette kezdetét. Ahol a természettel folytatott küzdelem kifejleszti a vállalkozó ember típusát, mint Amerikában, ott nincs egykerendszer, sem Németországban, ahol a talaj gyengébb minősége miatt kiéleződik a létért folyó küzdelem.

„A fajok létért való küzdelmének az energiája a fajfenntartás ösztöne. Az egyén létért való küzdelmének energiaforrása az önfenntartási ösztön. A születési statisztika háttérében, a létért való küzdelem váltakozó szintjén ez a két erő mérkőzik. E mérkőzés rendjén a fajfenntartási ösztön a szorzás, az önfenntartási ösztön pedig az osztás számtani műveletét hajtja végre. A fajfenntartás ösztöne a termelő, mely fölösleg felhalmozására dolgozik; az önfenntartási ösztön a fogyasztó, mely csak a szükséglet mérvéhez képest igényel. Mert a fajok létért való küzdelmének principiuma a szaporodás; az egyén létért való küzdelmének principiuma pedig az önzés“.

Miután a talajjal való összefüggést saját vármegyéjében megfigyelte, kimutatást állít össze vármegyénként a homokos területekről és kiderül, hogy az itt fekvő községek szaporasága igen kevés kivétellel meghaladja az országos szaporaság átlagát. De a soványabb vagy gyengébb talaj általában ugyanígy szaporaságfejlesztő, mint a homoktalaj, mert „mostohasága a létért való küzdelmet fokozván, az embert keresőtársak igénybevételére szorítja“.

Ellenőrző próba céljából megvizsgálja Győr, Sopron, Zala és Moson vármegyék községeit a hivatalos talajvizsgálat alapján, a talajok minőségi fokozata szerint. Ez a vizsgálata az országos Földtani Intézet geológusainak közreműködésével ugyanilyen eredményre vezetett.

Most még egy harmadik vizsgálatot végez Győr és Sopron

vármegyékben járasonként a legszaporább falvakat állítja össze, egybevetve ugyanazok talajminőségi fokával. Az eredmény itt is bámulatosan egyező.

Megerősítik Simontsits adatait azok a táblázatok is, amelyek Kovács Alajos közölt* nemrégiben, noha ő — Kovács-csal szemben — 10 holdon alul a kisbirtokos és mezőgazdasági munkás kategóriáját nem tartja elválaszthatónak.

Sőt mondhatni, hogy általában a földnélküli gazdasági cseledeknél és a földnélküli gazdasági munkásoknál még nagyobb a gyermeklétszám, mint a földbirtokkal bíróknál.

Mindent egybevetve Simontsits talajtani észleleteinek fő eredménye így hangzik: „a természetnek a dús talajban kifejezésre jutó kedvezése a létért való küzdelem enyhítése útján az ember szaporaságát csökkenti; a soványabb talajban megnyilvánuló mostohaasága pedig, a létért való küzdelem felfokozásán keresztül ezt a szaporaságot előmozdítja“.

Amint látjuk, a kemsei tanulmány és Simontsits munkája homlokegyenest ellenkező következtetésre jutottak. Kemse talajleírása ugyan nem eléggé világos, de annyi megérthető belőle, hogy a határ nagyobb része szántóföldnek nem alkalmas, ami pedig van, az már egy emberöltővel ezelőtt is kevésnek bizonyult. Simontsits sok-száz adattal igazolja, hogy a bőséges és jó talaj az egyke kitermelője. Ezzel szemben Kemsén és a Drávamellékén mindenütt a kevés és rossz talaj volt az egykerendszer előidézője. Hol van itt az igazság?

Simontsits megütődve kérdezi, hogyan lehet az, hogy ugyanaz a nép, amely „évszázadokon keresztül olyan szaporaságot tanusít“, most egyszerre, „az utolsó ötven év“ óta, hirtelen új szokást vesz fel! Egy csapásra szaporátlanná lesz... Tehát nem hiszi és nem érti azt a tényt, amit a tízek tanulmánya, Kiss Géza és a történeti statisztika kétségtelenül igazoltak, az 1848. évi törést és e történeti fordulat szomorú következményeit. Bizonyosan azt sem értené meg, amikor egy gólyapár a szárazságból eredő élelemhiány miatt, természetes ösztönénél fogva saját fiait veri agyon. Mert a kemseiek közvetett úton, azonos helyzetben ugyanazt cselekedték.

Rá kell itt mutatnunk arra a hibára, amely az egykekérdés tanulmányozásában fölszínre került, hogy a kérdést kellő történeti érzék hijján kizárólag a mai állapotok vizsgálatával akarják megoldani. Kiss Géza tanulmányának éppen a történetiség adta meg az értékét és a szomorú történeti tapasztalat ismeretének hiánya vezette tévedésbe Simontsitsot éppen úgy, mint Móricz Miklóst.

* Földműves népünk házassági termékenysége. Magy. Stat. Szemle. 8. 1930. I. 72.

És a történeti tényekre való emlékeztetés ad különös értéket a kemsei tanulmánynak, mert a sokat emlegetett „törés“ jóvátétele nélkül ezen a területen igazságos megoldás alig képzelhető.

E súlyos hiba megállapításával azonban még nem záródik le a két fél vitája. Simontsits Elemér vizsgálódásait a talaj és a szaporaság összefüggése között mindenestre érdemes lesz az egész országra kiterjeszteni. Szembeszökően mellette szól például, amennyire a tényeket ismerem, Debrecen környékének demografiája is. Ezen a városon halad keresztül tudvalevően a fekete televényföld és a homokterület határvonala. A vonaltól keletre eső falvak itt is a sivár homokon igen sűrű lakosságúak, ellenben nyugaton föltűnő a gyér lakosság, noha itt ismét a történeti okokat is mérlegelnünk kell, hiszen a Hortobágy a török világ előtt sűrűn lakott terület volt.

Éppen így módosulhatnak Simontsits táblázatai történeti okoknál fogva, hiszen nyilvánvaló, hogy a hatalmasok mindenütt a jobb földeket vették birtokukba és a földműves proletárság a nevében kifejezett szaporaságával kénytelen-ségből szorult a másodrendű minőségű talajokra.

Ha azonban a lehető igazításokat leszámítjuk is, a Simontsits-féle szabályt az ő szavaival mégis törvénynek kell elismernünk nagy általánosságban. Ezt más országok tényei is igazolják, többek közt a silány talajú Németország és Olaszország népszaporasága szembeállítva a jótalajú Franciaország közismert egykerendszerével. Másrészről a kemsei tanulmány igazságait sem vonhatjuk kétségbe. Világosan áll tehát most már mindnyájunk előtt, hogy a vitás kérdést csak megegyeztetéssel lehet át-hídalni. Mind a két félnek igaza van, mert az egyikének két különböző jelenségével állunk szemben. A talajminőséggel és környezetgazdasággal kapcsolatos általános születésszabályozás nem azonos a Dráva-melléki egykével. És hozzátehetem mindjárt, hogy nem kevesebb okból ugyancsak külön jelenségnek látom a nagy városok egykezését és közismert kihalását is. Jankó János kiváló néprajzi tanulmánya az Aranyosszékről* századokra visszamenőleg kimutatta már, hogyan halnak ki Tordán a törzsökös, régi családok és, hogy a város látszólagos gyarapodása csak az állandó beözönlés következménye. A városi egyke kérdése éppen nálunk különös figyelmet érdemel. És itt helyénvaló, hogy Simontsitsnak erre vonatkozó „a civilizáció“ című fejezetére is rámutassak. Igaza van, amikor a városba özönlést mindenáron korlátozandónak tartja éppen a népeségi politika szempontjából.

A nagyvárosi életben a tőkehalmozódás tölti be ugyanazt a szerepet, amit a földművelő életében a gazdag talaj. Láng Lajos

* Jankó János: Torda, Aranyosszék és Torockó magyar népe. 1893.

munkái nyomán Simontsits is hivatkozik erre és táblázattal is szemlélteti, hogy a túlnyomólag városi életet élő francia kistőkészek tőkehalmozódása egy század folyamán milyen egyenletesen fordított arányban áll a népesség szaporodásával, sőt végül újabban e szaporodás szünetével. A városi egykének azonban a tőke mellett sok más oka is van. Külön rovatba tartoznának azoknak a családoknak a számontartása, amelyek éppen a városi nyomor miatt korlátozzák a gyermekszámot. Igen is bántó ellentmondások ütköznek ki itt. Nagy vállalatok és közüzemek az életnívó alá süllyesztették családos tisztviselőik fizetését is ugyanakkor, amikor a kormány a nép egykézése ellen intézkedésekre készül. Egyetemi tanársegédek és banktisztviselők házassulásának erőszakos korlátozását nem tűrheti ugyanaz a törvényhozás, amely más irányban a falusi egykével szemben védekező munkálatot készít elő.

Mielőtt a megoldás módjait keresnénk, minden esetre tisztán kell látnunk, hogy a születések családi korlátozása különböző területeken különböző okokra vezethető vissza. És ebből a szempontból a szóbanforgó két új tanulmány íróival szemben mindenki hálával tartozik. Legalább is háromféle egykés területet vagy rendszert kell megkülönböztetnünk és mind a hármat másféle elbírálás szerint kell megítélnünk. Kivezető utakat azonban csak akkor kereshetünk, ha mind a három jelenséget történeti megvilágításban is kellőképpen megismertük.

A legbonyolódottabb okokkal kapcsolatos és ezért kétségkívül legkevésbé ismert nagyvárosi egykével szemben a vidéki jelenségek egyszerűbbek, tisztábban láthatók. Elégedjünk meg itt egyelőre ezeknek a vizsgálatával. Az általános és önszabályozó egyke, amelyre Simontsits rávilágít, nem élesen határolt, hanem fokozatos jelenség. Hiszen a felsorolt falvak számadatai az átmenet minden árnyalatát példázzák a legkisebb százaléktól a legmagasabbig. Ezzel ellentétben a Dráva-melléki jelenséget merev és abszolút egykének nevezhetnénk. Az első csak akut, a második már krónikus és szervi megbetegedés. Az első még csak kivételesen támadja a közegészségügyi állapotot, a másik már régen aláásta egy vidék lakosságának egész szervezetét, testi és lelki energiáját.

E különbségekből kifolyólag nem lehet egyféle az elbírálás és a védekezés terve sem, noha területileg nem lesz könnyű a kettőt elhatárolni és azt is alig lehet kétségbe vonni, hogy egyik, a régebbi, a másikra fertőző befolyást gyakorolhatott. És itt fölvetődik az a kérdés, hogy terjed-e az egykezés vagy nem. Simontsits fölfogása tagadó. Magam ezzel szemben a fokozatos terjedést látom valószínűnek. Az alföldi lakosság körében általán ismert tény, hogy az egykezés a Duna mentén lassan terjed észak felé és

néhány évvel ezelőtt helyszíni értesülesem szerint Uszod volt a legészakibb határa.

Ezt a fokozatos terjedést már azért is jó volna gondosabban szemmel tartani, sőt térképezni, mert éppen a terjedés arcvonala volna legnagyobb szükség a szigorú megtorlásra azokkal szemben, akik az egykézésnek bűnös eszközei és előmozdítói. A néprajz irodalmából és Simontsits tanulmányának egyik fejezetéből is tudhatjuk, hogy az emberiség ősidők óta gyakorolta az utódok korlátozását. Némely népek csak a fiúgyermeket, mások az elsőszülötteket, vagy a gyöngéket és testi hibákkal születetteket áldozták föl vagy pusztították el. Ezek a mai ítéletünk szerint megdöbbentő gonoszságok azonban legtöbb esetben nem szolgáltak a faj kárára, sőt ellenkezőleg, mint a görögöknél, az eugenika szolgálatában állottak. Ezzel szemben meg kell állapítanunk, hogy a mi egykézésünk és különösen annak Dráva-melléki alakja a legrettenetesebb merénylet az eugenikával, a fajnemesítés minden törekvésével szemben. Tönkreteszi, elnyomorítja, gyakran megöli az anyát és kiirtja a másodszülöttet és esetleges későbbi testvéreit is. Egyenesen kizárja a lehetőségét a későn érkezett gyermekek sorában köztudomás szerint nem ritka kiválóbb tehetségek világrajjöttének. Itt a nemzet és az állam érdeke sürgős védekezést parancsol.

A legnehezebb föladat ebben a kérdésben a megoldások keresése. Ebből a szempontból a szóbanforgó két munka szintén ellentétes álláspontot választott. A tíz fiatal monografiája ugyan egy függelékkel közöl befejezésül Baranya-vármegye birtokmegosztásáról és ezzel sejteti, hogy a nagybirtokok bevonása nélkül ezen a kérdésen segíteni nem lehet. A megoldással azonban nem foglalkozik. Összefoglaló fejezetét így rekeszti be: „Kemse ma utolsó óráit élő kis társadalmi egység képét mutatja. A gyógyítás és mentés munkája természetesen nem lehetett vállalkozásunk célja, de tisztában vagyunk azzal, hogy pillanatnyi mesterséges injekciózásokkal nem lehet megmenteni a falut, egy nemesebb társadalomba való beilleszkedés idejét pedig nem fogja megérni. Lehet, hogy a falu régi lakóinak házait jövevények töltik ki s Kemse, mint közigazgatási egység létezni fog, de...” lakói idegeinek lesznek, tehetjük utána a közölt adatok alapján.

Nem ilyen reménytelen Simontsits jövőbelátása, aki az elfajulást nem figyelte meg: „ha egyszer ismerjük a törvényt és a pusztulást nem akarjuk, csak rajtunk áll, hogy tömeghalált rendelő szakaszainak uralma helyébe szaporaságot parancsoló szakaszait léptessük életbe”. (Vajjon Kemsén is?)

Lássuk tehát, mi a kulcsa ennek a Simontsits-féle tetszés szerinti szabályozásnak.

A sokat emlegetett Törvény alapján nevetségesnek tartja

a régi „fertőzési elméletet“, amely szerint az egyke fertőzés alapján terjedhet községről-községre. És ezzel ellenmondásban mégis néhány sorral előbb (166. l.) elszörnyülködéssel szól arról a jótanácsról, „hogy csak egészséges szaporaságú családokat kell az egykés lakosság közé betelepíteni és az egyke-kérdés magától megoldódik“. Ez utóbbi mondatában tehát mégis fölteszi, hogy a falu egykésége mint népbetegség fertőzni fogja az új települőket.

Nem is akarja ő „a telepítést mint olyat, önmagában véve olyan egyetemes panácea gyanánt odaállítani, amely minden népesevéstani bajnak föltétlen gyógyszere lenne“. De nem tagadja azt sem, hogy „telepítést lehet úgy végrehajtani, hogy azzal kedvező népszaporodást idézzünk elő“. Tárgyilagos igyekszik ugyan lenni, de ez a fejezete mégis úgy hangzik, mintha a nagybirtok védelme volna. A nagybirtokos területek gyér népességét azzal menti, hogy a népességbe a kívül lakó segéd munkások és mindazok beszámítandók, akiknek a nagybirtok közvetve megélhetést nyújt. Nem veszi észre, hogy ilyen közvetett megélhetést pl. a kereskedelem és a közigazgatás munkásai számára a kisbirtok is ugyanúgy szolgáltat. Nem vitatható, hogy a nagybirtok szapora cselédsége a népsűrűségnek javára válik, de azt is tudnunk kell, hogy a fokozódó tömegeknek az a nagybirtok legtöbb esetben már nem ad kenyeret és innen indulnak útra azok a néphullámok, amiket szerinte „a nagybirtok az ország gyűjtőmedencéjének ad át“. Ezeknek további sorsa azonban már a szerzőt nem érdekli.

Az egyke megoldását rövidesen az ő környezeti törvényére alapítja. Televény földön egykeveszély nélkül csak tíz holdon aluli egységekre vagy pedig bérlet formájában lehet telepíteni szerinte. Ellenben „a telepítést földtulajdon juttatásával csak a homok, a homokos-vályog és könnyű-vályog talajokon, vagy... kevésbé jó minőségű területeken lehet kedvező népszaporodás fejlesztésével keresztülvinni“. Emellett nagy értéket tulajdonít a közművelődésnek, amely a népismeret-terjesztéssel újabb foglalkozás-ágakhoz vezet és így a népszaporodást a legkedvezőtlenebb területeken is előmozdíthatja.

E szép és helyes elgondolások során csupán egy ponton akadunk meg. A kimutatások szerint ugyanis a földnélküli gazdasági munkások szaporodási aránya állítólag a legkedvezőbb. Ezen az alapon a népnek földhöz juttatása voltaképpen fölöslegessé válnék, ami talán más formában, de igen közel vezetne bizonyos szövet-elgondolásokhoz.

A védekező tervezetek kidolgozása nem lehet a mi föladatunk e helyen. A törvényhozás kötelessége lesz, hogy annak idején megfelelő intézkedésekről gondoskodják és népünknek e súlyos erkölcsi és fizikai veszedelmét elhárítani igyekezzék. Félünk, hogy hosszú idő telik még el, amíg a megfelelő intézkedések valóra

válhatnak. Addig is az egyházak és a társadalom tehetnének valamit és talán tesznek is, de ennek a törekvésnek sok esetben éppen állami tényezők vetnek gátat. „Aközigazgatás szerveinek nem sok gondot okoznak a kemseiek... a kapcsolatból mindig teljesen hiányzott az igazi vezetés és az igazi szolgálat minden kritériuma. Soha sem tapasztalták azt, hogy ők, mint emberek is értékek, akikért, akiknek jóvoltáért és jövődjéért szorongató felelősséget éreznek az irányításukra hivatottak. Azt látták, hogy személyük helyett a mögöttük álló materiális lehetőségek vagy a kezükben levő politikai jogok a lényegesek...” A középosztály is sokban vétkes. De szeretnők hinni, hogy ez nem mindenütt van már így.

Vannak törvényes intézkedéseink azokkal szemben, akik a magzatelhajtást orvosi kényszerűség esetén kívül gyakorolják. Miért nem járnak el ezekkel szemben mindenütt a törvény kellő szigorúságával? Miért élhet köztünk az állástalan orvosoknak valóságos rétege, amely ezt a mesterkedést szétében büntetlenül gyakorolja? És miért ne lehetne a fertőbe jutott terület gyermekeit fölserdülésük előtt, erkölesi okokból állami védelembe helyezni és szülőik költségére egészséges családoknál neveltetni?

Trianoni veszedelmünk óta vakon állunk egy jövőnkbevágó óriási probléma előtt: a népet mentsük-e vagy az országot? Német szomszédunk régen megadta erre a kérdésre az egyetlen helyes sorrendi döntést: a nép fontosabb, mint az ország. Hiába küzdünk országokért, ha már nem a mi népünk lakik ott. És hiába lesz ez a csonka országunk is, ha egy-két emberöltő múltán nem lesz magyar népe, amely földjét megvédelmezze.

Szilády Zoltán

Kubikosok

*Kubikosok mennek, talicskáik sorját
A kő-országúton maguk előtt tolják.*

*Zörög az egykerék, fogják a két szarvat,
Nyakban hevederrel a csapat megy, hallgat.*

*Valahonnan jönnek, valamerre mennek.
Darvazásuk furcsa látványa a szemnek.*

*Talicskában szerszám, batyú, ezer holmi.
Fájó lehet mindent így előttük tolni.*

*Mennek, bandukolnak félig arcra esve.
Feleség és gyermek, ki tudja hol, messze.*

Boross Sándor: Erősítsd magad, ember

*Nem látták se tegnap, nem látják se holnap.
Szegények, szegények, ők csak kubikolnak.*

*Tegnap más megyében, ma más országtájon.
S oly búsak, mint kire nincs már, ki mért várjon.*

*Mintha gyászmenetben mind-mind halott volna,
Aki maga előtt koporsóját tolja.*

*Úgy lépnek sorjában, kísértetként, lassan...
Nem tudom megállni, hogy meg ne sirassam!*

Boross Sándor

Erősítsd magad, ember

*Erősítsd magad, ember
Az eljövő napokra,
Amiknek messziről már
Füledbe zúg a pokla.*

*Erősítsd magad, ember;
Ki tudja, hogy mi vár rád.
Óh jaj, ha ezt a harcot
Ez egyszer meg nem állnád.*

*Vess le mindent magadról:
Pólyákat, földiséget.
Úgy érjen mint az Istent
E próbáltatás téged.*

*Szabadon és meztlen,
Edzetten, tündökölve;
Hogy bármi, égi fensőbb
Erődöt meg ne törje.*

*Olyan légy, mint az Isten.
S csak Istent ne ereszd el.
Mert véged, véged, véged,
Óh ember, ember, ember!*

Boross Sándor

Dobó Katica és az egri nők

Dobó Katica neve a köztudatban teljesen összeforrott Eger vára 1552. évi ostromával, s mindenki úgy ismeri, mint a várvédő Dobó István leányát és az ostromlott vár hőslélekű védelmezőinek egyikét. Legutóbb is a Magyarország 1937. évi évkönyvében találkozzunk a nevével, sőt a képmását is láthatjuk ugyanott. Ezzel szemben a történeti kútfőkben hasztalan keressük az emlékezetét s a legilletékesebb kútfő, Tinódi Sebestyén, Eger vár viadaljáról szóló éneke sem tud róla, pedig Tinódi közvetlenül a várostrom után írta énekét s adatait a helyszínén szerezte be. Ez az ének csupán a következőket írja a várvédelemben résztvevő asszonyokról:

Az köveket asszony népvel hordatja.
Gyorsak, vitéz asszonyok hagyigálnak.

Dobó Katicáról mélységesen hallgat, pedig az ostromban résztvevőket névszerint is felsorolja s vitézi tetteiket egyenként megénekli.

Ezek után joggal merülhet fel az a kérdés, hogy egyáltalán résztvett-e Dobó Katica a várvédelemben s neve mily módon került a várvédők sorába? Ezekre a kérdésekre kívánunk a következőkben megfelelni s ha a válasz azt eredményezné, hogy hazai történetünk szegényebb lesz egy legendás alakkal, az Eger vára hősi védelmének nem fog a rovására esni s a védők soraiban vitézkedő asszonyok emlékezetét sem fogja elhomályosítani.

Az egri hős várparancsnok, Dobó István éppen két esztendővel a dicsőséges emlékezetű várvédelem előtt, 1550. október 17-én házasodott (Gyárfás: Dobó István Egerben 82. l.), akkor vette feleségül Sulyok Sárát, kitől egy fia és egy leánya született. A fiút Ferencnek, a leányt Krisztinának hívták, Katalin nevű leányáról egyáltalán nem tudnak a források. Dobó István fiatal feleségét még 1552 nyara előtt kiküldte a fenyegetett egri várból s testvérei gondozására bízta, amint ezt 1552. augusztus 21-én Ferenc és Domokos nevű testvéreihez intézett levele (Sárát a nekem való szolgálattal miatt ne hagyják el és reménylem, ezt meg is fogják tenni) sejtetni engedi. (Szederkényi: Heves vármegye története II. k. 145. l.) Az emlékezetes ostrom idején tehát Dobó István felesége nem tartózkodott az egri várban, amint ez Tinódi Sebestyén idézett énekének következő soraiból is kitetszik:

Egőr maradtáért sokan imádnak
Jámbor házasok, özvegyök, sok árvák...
Édés hazájokban egri hőseknek,

Jelesben Dobónak és Mecskeinek,
Jó Gergely deáknak és az Petőnek,
Szép asszon-feleségök kesergnek.

De nem lehettek az ostromlott várban Dobó István gyermekei sem, mert Ferenc az ostrom idején még anyai gondozásra szorult, Krisztina pedig meg sem született. Az előadottakból máris látni lehet, hogy Dobó Katica neve és várvédői szerepe nem a történeti forrásokon át jutott el a köztudatba, mert mindkettő ellentétben áll az ismert tényekkel.

Dobó Krisztina sorsát egyébként a magyar irodalomtörténet jól ismeri, mert egy ideig felesége volt a XVI. század legnagyobb magyar lírikusának, Balassa Bálintnak, ki elsőfokú unokatestvére is volt. Dobó Krisztina anyjának testvérét, Sulyok Annát ugyanis Balassa János vette feleségül s ebből a házasságból született 1554. október 26-án a költő Balassa Bálint. (Protestáns Szemle, 1936. évf. 492. l.) A vérrokoni kapcsolatot miatt a Balassa Bálint és Dobó Krisztina házasságából sok baj származott, ami a hányatott multú költő életét még jobban feldúlta.

A házasság történetét hiteles adatok alapján összes részleteivel együtt feltárta Illésy János a *Philologiai Közlöny* 1896. évfolyamában (841–860. ll.). E szerint Miksa király 1573. október 13-án a sárospataki uradalmat Dobó Istvánnak és testvérének, Domonkosnak, illetőleg akkor már örökösöknek 100.000 forinton zálogba adta s ebből Dobó István örökösei, t. i. Dobó Ferenc és Krisztina között mélyreható ellentétek támadtak. Dobó Ferenc ugyanis azon mesterkedett, hogy az uradalmat teljesen a maga számára szerezze meg; Krisztina viszont ragaszkodott örökösödési igényeihez, ami a serdülő fiatal leányt súlyos feladatok elé állította. Ezért szánta rá magát, hogy férjhez megy a nála jóval idősebb Várday Mihály királyi főpohárnokmesterhez. A házasságnak 1578 kezdetén kellett megtörténni, mert Rudolf király 1578. április 9-én kelt rendeletében Dobó Krisztinát már asszonyként említi. Várday Mihály 1584 nyarán meghalt s minthogy a fiatal özvegy hatalmas bátyjával szemben még mindig nem érezte magát biztonságban, igyekezett másodszor is férjhezmenni. Ez a magyarázata annak, hogy néhány hónappal férje halála után, 1584 karácsony első napján már a Balassa Bálint felesége lett. Hogy a házasságot valósággal anyagi okok siettetették, azt a házasságot közvetlenül követő események bőségesen igazolják. A házasságot ugyanis a sárospataki templomban kötötték meg, mikor Dobó Ferenc éppen távol volt otthonától. Közvetlenül a házasságkötés után pedig Balassa Bálint újdonsült feleségével és kíséretével együtt bevonult a sárospataki várba s a várórség tiltakozása ellenére felesége jogán birtokába vette azt. A várórség elmenekült része azon-

ban fellármázta a sárospataki népet és olyan erővel támadtak a megszállókra, hogy Balassa Bálint feleségével és kíséretével együtt kénytelen volt elhagyni a várat. A terv tehát nem sikerült, Dobó Ferenc ellenben eszközül használta fel arra, hogy ennek alapján megszerezze a hűgát illető jószágrészt. 1585. január 21-én ugyanis panaszt emelt az uralkodó előtt tiltott házasság és a sárospataki vár erőszakos megszállása címén Balassa Bálint és felesége ellen s e panasz kapcsán összes jószágaikra igényt jelentett be. Az uralkodó 1585. július 1-én kelt rendeletével a legközelebbi országgyűlés elé idéztette a házastársakat s a sárospataki vár elfoglalásában részes segítőitársaikat, hogy számot adjanak törvénytelen cselekedeteikről és meghallgassák a hozandó ítéletet. A legközelebbi országgyűlés 1587. nov. 1-én ült össze, a házastársak közül azonban csupán Dobó Krisztina jelent meg ott s az országgyűlés is elhalasztotta az ügy tárgyalását. Balassa Bálint 1588. február 15-én kegyelmet kapott az uralkodótól, tehát Dobó Ferenc mesterkedése a jószágok megszerzése tárgyában sikertelen maradt; a házasságot azonban az esztergomi szentszék érvénytelennek nyilvánította és Dobó Krisztina már 1589. nyarán újból férjhez ment Gersei Petheő Gáspárhoz. (Századok 1898. évfolyam 39. l.) Balassa Bálint viszont özvegygé lett régi szerelmét, Losonczy Annát igyekezett házasságra bírni s minthogy ez nem sikerült, meghasonlott a világgal és holtig nem tudott megnyugodni sorsában. Ez a Balassa Bálint és Dobó Krisztina házasságának igaz története, amely romantikus vonásokban eléggé gazdag lenne, ha anyagi érdekek nem állanának a háttérben. Ezen a Dobó Krisztinán kívül a hős egri várkapitánynak más leánya nem volt, ez pedig nem vitzekedhetett az egri ostrom alatt, mert akkor még életben sem volt.

Minthogy ilyenformán a történelem nem adott választ a felvetett kérdésre, kénytelenek vagyunk a költészethez fordulni magyarázatért. Szerencsére itt nem sokat kell kutatni, mert Bodola Gyula 1908-ban kiadott „Eger a magyar költészetben“ című művében feldolgozta az idevágó teljes irodalmat. E munkának „Az egri nők“ című fejezetében (53–60. ll.) végre sikerült megtalálni Dobó Katica nevét és pedig Tóth Kálmánnak 1862-ben színrekerült „Dobó Katica vagy az egri szép napok“ című énekes színművében, mely az 1552. évi egri várostrom keretébe helyezte Dobó István Katica nevű leányának és Balassa Bálintnak szerelmi történetét. Az egész történet költött, mert az egri várostrom idején sem Balassa Bálint, sem Dobó Krisztina nem voltak még életben s csupán a költői képzelet kapcsolta össze a fiatalok szerelmi történetét és Eger vára 1552. évi ostromát, aminthogy a költő változtatta a Krisztina nevet is a magyarosabban hangzó Katicára. Tóth Kálmán színműve óriási sikert aratott, ami arra indította Farkas Ödönt, hogy ugyanazon történetet „Balassa Bálint“ címen 1896-ban

operává dolgozza fel. Az idők azonban addigra erősen megváltoztak s az opera sikere már sokkal kisebb volt. Ezzel szemben Tóth Kálmán énekes színműve tovább élt a közönség emlékezetében s ennek hatása alatt Dobó Krisztina neve homályba merült, Tóth Kálmán hősnője viszont történeti személlyé lett, aki ott vitézkedett 1552-ben Eger falain.

A Tóth Kálmán énekes színművével életre keltett Dobó Katicával egyidejűleg született meg a Dobó Klára alakja, aki ugyancsak Eger várának hősi védelmével szerzett magának örök emlékezetet. Ezzel a Dobó Klárával először 1860-ban találkozunk a NagyBenő és Sárváry E. szerkesztésében megjelent „Magyar hölgyek életrajza” című munkában. A nevezett munka 78. lapján az egridőkről szóló fejezetben ugyanis a következőket olvassuk: „A hős Dobó nagyobbik leánya, Klára, apjának méltó gyermeke, vörös lobogót ragadva gyöngé kezébe, harsány szózattal gyűjti a vár asszonyait maga mellé. Oldala mellett álltak éles karddal bosszuló cherubokként a férjevesztett Homonnay Margit, Paksy Jóné, ennek mostohaanyja, Gyulafy Eufrozina, Krisztina és Klára leányaival és azon számos dicső honleány, kiket bár neveiket krónikásaink nem jegyezték fel, a történelem az egridők címe alatt dicsőít. Midőn minden fegyverfogható nő megjelent, rövid lelkes beszéddel buzdította Dobó Klára őket a harcban részvételre” stb. Ugyanezen munka Dobó István fiatalabb leányáról, Krisztináról is tud azonban, ki az ostrom idején még csecsemő volt s 1575-ben lett a Balassa Bálint felesége. Az egridő tehát e munka szerint Dobó Klára volt, kinek emlékéért Perecseni Nagy László a következő distichonban örökítette meg:

Míg a Mátra hegyét a szél fuvalma kerüli,
Egridő Kláránk híre örökre marad.

Ezt a történetet a „Kassa és vidéke” című lap 1878. évfolyama is átvette, mikor egy 1877-ben Miskolcon kiadott könyvatos műlap kapcsán a magyar történelem 14 kimagasló hősnőjének életrajzát „Hölgyek csarnoka” című cikksorozatban közölte. E szerint is Dobó Klára volt „az egridő amazonok hősies vezére”, tud azonban a hősnő Krisztina nevű húgáról is, ki az egridő várostrom után több esztendővel született.

Ugyanezen a nyomon halad Endrődi Sándor is „Magyar hölgyek életrajzai” című évnélkül kiadott munkájában, mely az egridő várvédelem hősnőjét szintén Dobó Klárának nevezi, a reá vonatkozó adatok pedig szóról-szóra az említett 1860. évi kiadványból vannak átvéve.

Dobó Klárának az egridő várvédelemben történt bekapcsolását még nehezebb megmagyarázni, mint a Dobó Katicáét, mert az utóbbi neve először költői műben fordul elő, amely nem tart szá-

mot történeti hűségre. Az előbbi várvédő szerepének beállítása azonban kezdettől fogva a történeti valóság látszatát viseli, amit az is igazol, hogy mellette történeti nevek (Paksy Jóbna stb.) vannak felsorolva. A kútfőt, amelyből ezek a nevek merítve vannak, nem ismerjük. Szederkényi emleget ugyan (Heves vármegye története II. k. 146. l.) némely német írókat, kik az egri várba menekült nemes asszonyokról szólnak, ezeket a német írókat azonban szintén nem sikerült megtalálni. Ennek következtében forrásszerűen kell rámutatni azokra az asszonyokra, kik az ostrom alatt a várban tartózkodtak s a védelemben résztvettek. Tinódi idézett éneke szerint az ostromlott várban a következő asszonyok tartózkodtak:

Sütő asszon-népek is tizennégyen.

Egyéb asszonyok, gyermekök negyvenöten.

Másokról nem szól, már pedig, ha előkelő nemes asszonyok is lettek volna az ostromlott várban s résztvettek volna a várvédelemben, ezekről nem feledkezett volna meg. Tinódihoz időben a legközelebb áll Sambucus, aki „Rerum ad Agriam gestarum narratio” című művében az egri asszonyokról a következőket írja: Eodem in tutum mulieres XL cum liberis confugerunt, quae panes cum aliis conficerent. Egészen Tinódi nyomán halad Istvánffy (Historiarum libro XIX.), ki a következőket írja: Mulieres item, quae Cererem et panes conficerent coquerentque quatuordecim convenire iussae, de várvédői működésükről Sambucushoz hasonlóan ő sem tud. Erről a várvédői munkáról Tinódi után elsőnek Forgách Ferenc írt „Commentarii de statu reipublicae Hungaricae” című művében, ahol a következőket olvassuk: Mulieres quoque militum officia sibi sumserunt, cum saxa et molares certatim in subeuntes devolverent atque ingererent, tehát Tinódihoz hasonlóan Forgách is csupán a köhengergetésről tudott még.

Ezt a várvédői munkát aztán a romantikus kor eszményeinek megfelelően színezte ki gróf Teleki József, mikor az Aurora I. (1822.) évfolyamában a következőket írta az egri asszonyokról: „Ekkor volt alkalmatosságuk az egri asszonyoknak bátor vitézségeket bebizonyítani; az engedő katonaság segítségére sietvén. A haza szeretetétől lelkesítve férjeik, fiaik és atyáik veszedelme által felbosszantva, a merész budai és pesti törökökre nagy szikladarabokat hömpölyögtetnek, forró vizet és szurkot öntenek ezen magyar hölgyek, végre pedig fegyvert ragadván a tolongó ellenség sűrű rendjei közé vetik magukat, a halál megvetésében s a bátor elszánásban a férfiakkal dicsőségesen vetekedvén”. Ennek a színes képnek a megfestéséhez a történeti források nem nyújtottak megfelelő alapot, itt már a költői képzelet jött az író segítségére, amely Tinódi rövid megjegyzését a köhengergetésről egy verses

Aprily Lajos: Most szólj, rigó

drámai cselekménnyé bővítette. Így lettek a köveket görgető egri asszonyok fegyverrel viaskodó hősnőkké s így jutott e hősnők élére Dobó Katica-Klára, aki soha nem élt s akiről az „Egri csillagok“ aranytollú írója sem tudott, holott művében nagy lelkesedéssel festette meg az egri asszonyok hősies szerepét a honvédelemben.

Gárdonyi Albert

Most szólj, rigó

*Az a rigódal érdekel ma engem,
mely a rügyes fán, fiatal meréssel,
megszólal künn a hajnalszürkületben
friss indulással és emelkedéssel.*

*A fuvolása régi ismerősöm,
láttam ázott szárnyakkal súlyos őszön,
és láttam hóhullásban, hogyha gyomra
szemet keresni úzta ablakomra.*

*Viharos szélcsapásra, hóverésre,
csak néha moccant fájó zirrenése,
állott sötéten, hősi egymagában,
fekete szén a fényes zuzmarában.*

*Úgy nézett rám, egy karnyújtásra tőlem,
hogy hazavágyó dal buggyant belőlem.
Csak állt és hallgatott, mint néma, bátor,
ragyogó és fekete inspirátor.*

*Most szólj, rigó. Hófoltok halni készek,
nyírfák körül szellőszüzek cicéznek,
mogyoróbokrok aranyat szítálnak,
ötszáz leány kacag a napsugárnak.*

*Most szólj, rigó, faormon, póznacsúcson,
hangod dagadjon és lobogva gyujtson,
gyökerekig fusson tüze a fákon,
gyujtsa fel gyúlhatatlan némaságom.*

*Avaromnak vessen szikrát alája,
legyek a tavasz piros lármafája,
riassza fel dalaid áradása
rabdalaimat zengő lázadásra,
torkod remegve és ujjongva sírja,
hogy lira — lira — lira — lira — lira!*

Aprily Lajos

KRITIKAI SZEMLE

Das Zweite Helvetische Bekenntnis... Verfasst von Heinrich Bullinger... Ins Deutsche übertragen und mit einer Darstellung seiner Geschichte, sowie mit Registern herausgegeben von Rudolf Zimmermann. Pfarrer und Walter Hildebrand Dr. iur. utr. Zürich. Zwingli-Verlag der Evangelischen Gesellschaft. 1936. (Quellen und Studien zur Geschichte der helvetischen Kirche. Band 4.). 8° 156 l.

Egy gyakorló lelkipásztor és egy egyházjogász példás és megkapó tudományos munkaközössége gyümölcsként született meg a református egyház egyik alapvető, máig friss erővel ható konfessziójának, a Második Helvét Hitvallásnak ez az új német kiadása, a sok között egyik legszebb s bizonyára legmaradandóbb jeléül s eredményéül a svájci református egyház mai hitvallásos megújulásának, Isten ígéjéhez való reformátori odafordulásának. A fordítás gondos és szabatos, könnyen folyó modern német-ségű, a mindig világos és a szög fejére ütő Bullinger stílusához méltó. A függelékek a hitvallás theologiai elemzésével, keletkezésének, svájci és svájconkízüli történetének, hatásának, európai jelentőségre emelkedésének előadásával foglalkoznak — különösen a történeti részben igen behatóan és tanulságosan. Részletes magyarázó jegyzetek és bibliai helyek jegyzéke teszik a kötetet még használhatóbbá. A Bullinger finom képével díszített kiadványt már külső kiállításának szokatlanul izléses volta miatt is öröm kézbevenni és élvezet forgatni.

A történeti függelékhez a magyar vonatkozású adatokat alulírott szolgáltatva, aki csak azért kénytelen ezt a (magában a kiadványban is följegyzett) körülményt kedve ellenére megemlíteni itt, mert el kell háritania magáról a felelősséget azért, ami a 8. lapon, a 2. jegyzetben a történeti valósággal ellenkezésben olvasható: mintha tudniillik a II. Helvét Hitvallást Debrecenben, 1567-ben — elfogadásának évében — *mindjárt ki is adták volna*. Ez nem egyéb, mint félreértése a II. H. H. 1568-i és későbbi kiadásaiban az előszó végén olvasható följegyzésnek, amely szerint: „*Praeterea Debrecini in Hungaria, edita et impressa est Confessio, una cum articulis quibusdam, Septemb. 1. Anno Domini 1567...*“ — ami azonban mint a folytatásból is azonnal kiderül, világosan nem azt jelenti, hogy *ezt* a Hitvallást, hanem hogy *egy bizonyos* hitvallást adtak ki akkor Debrecenben (és ez valóban így is van, nem is egyet, hanem kettőt adtak ki, egy magyart és egy latint, mindakettő a Méliusz műve). Ez a bejegyzés tévesztette meg a szerzőket, akik pedig az alólírott megküldötte adatokból (melyeket egyébként pontosan fölhasználtak, ha nem is valamennyit) azt is megtudhatták volna, hogy a II. H. H. első magyarországi kiadá-

sára eredeti latin szövegében is, meg a Szenczi Csene Péter magyar fordításában is csak 1616-ban került sor.

Ezzel a megjegyzéssel mitsem kívántam levonni a példaszerrően gondos és hasznos, nem egy vonatkozásban az idők jelének tekinthető kiadvány értékéből, gondozóinak érdeméből.

Révész Imre

Weisz Leo: Nach der Schlacht von Kappel. (137. Neujahrsblatt, herausgegeben von der Hülfs-gesellschaft in Zürich auf das Jahr 1937). Zürich 1937. Lexikon-oct. 25 l.

Hazánkfia, a kitünő és szerencséskezű történetkutatóvá fejlődött zürichi erdőmérnök ebben az egyik legújabb dolgozatában eddig kiadatlan levéltári anyag alapján s annak részben közlése kapcsán módfelett hasznosan és érdekesen egészíti ki tudásunkat a kappeli katasztrófa után közvetlenül következett zürichi hangulatokra és eseményekre nézve. Kimutatja, hogy a vereség miatti elkeseredés, az ellenség további kártételétől való félelem oly zürzavaros lelkiállapotot teremtett, amely — jórészt a Zwingli munkatársai, a prédikátorok ellen fordulva — magát a reformáció ügyét s eddigi vívmányait is örvényberántással fenyegette. Majdnem pontosan ugyanúgy egy hajszálon függött Zürichben a reformáció sorsa a Zwingli hősi halála után, mint Genfben a Kálvin számkivetése után. Hogy a hajszál nem szakadt el, az emberi részről a Zwingli kevéssé ismert nevű, hív barátjának és munkatársának, a református kátéirodalom nagyérdemű úttörőjének, Jud Leónak volt köszönhető, aki áskálódással, tömegszennvedéllyel nem törődve, rettenthetetlenül állt a helyén, hirdetve Isten tiszta igéjét s követelve az abból következő életfegyelmet. Így tartotta össze Jud jóformán egymaga a széthullani készülő reformátori lelki szervezkedést; — Bullinger, akinek későbbi kivételes érdemeit nem lehet kétségbevonni, már az ő vállán nőtt bele a zürichi államegyház vezetésébe, teljes megszilárdulásának szívós munkával biztosításába, óriási tekintélyt jelentő s csak később, Genf által felülmúlt nemzetközi kapcsolatainak kiépítésébe. A nagyon érdekes képanyaggal ellátott, ízléses füzetért a helvét protestantizmus történetének minden kutatója és kedvelője őszintén hálás lehet.

Révész Imre

Jesus Christus im Zeugnis der Heiligen Schrift und der Kirche. 2. Aufl. (Kaiser.) München, 1936.

A Krisztusról szóló bizonyágtevésnek, általában a Krisztusismeretnek fejlődési menetét tárgyalják e szigorúan tudományos alapon tartott értekezések és tanulmányok. E biblia- és egyháztörténeti menetet *Leipoldt*, *Kahnis* és mások „Gang“-nak, mások, mint *Hase* a maga klasszikus Egyháztörténetében „Zug“-nak mondják.

Az első tanulmányban *Schmidt* a Krisztusról szóló bizonyágtévé fejlődési menetét ismerteti a szinoptikus evangéliumokban, majd a továbbiakban *Gaugler* a 4-ik evangéliumban, amelyet Luther a legkedvesebb és legmélységesebb evangéliumnak mondott, *Bultmann* Pál apostol leveleiben, *Gilg* az őskeresztyén nagyvonalú krisztológiában, végül *Wolf* Luther és *Dominicé* Kálvin reformátori teológiájában. Mindegyik tanulmány és értekezés fejlődési menetének köz- és végpontja Krisztus az „istenfia“ és az „emberfia“ a maga elválaszthatatlan egységében. Igazi hitvallások Jézus Krisztus történeti személyiségéről, mint az isteni kijelentés és egyházi tanfejlődés köz- és végpontjáról.

Egyik legérdekesebb és mélységesen tanulságos *Bultmann* tanulmánya a Krisztus-ismeretről Pál apostol leveleiben, amelyvel tudvalevőleg *Leipoldt* lipcei egyetemi theol. tanár egy külön műben is foglalkozott. Jézus és Pál apostol egymáshoz való viszonyáról van itt szó. Mennyiben befolyásolta Jézus és főleg Pál apostol beszédét és utóbbinak írásait az ószövetség nyelve mellett a korabeli rómaiság és görögség, és vádolhatjuk-e Pál apostolt, mint a legújabb német prot. egyházi mozgalom fennhangon hirdeti, Jézus evangéliumának és általában az őskeresztyénségnek „eljudaizálásával“? Sőt inkább Pál apostol, akinek leveleiben sztoikus és platonikus, sőt hellenisztikus hatásokkal is találkozunk, a keresztényiség elgörögösítésétől óvja leveleinek hívó olvasóit. Az kétségtelen, hogy Pál apostol vallásossága görögös és hellenista befolyás alatt áll, evangéliuma a judaizmus leküzdésére való törekvésében inkább csak az egyes gondolatok és vallási igazságok ékeesebb kifejtésében és meghatározásában, mintsem az alapirányzatban különbözik vagy tér el Jézus élőszóbeli felfogásától. A külső különbözőség mellett kétségtelenül bizonyos közöttük az evangéliumi alapigazságok harmónikus egysége, sőt azonossága. A legvégső különbség közöttük, mint *Leipoldt* találóan mondja, abban foglalható össze, hogy Jézus a mester, a vezér, az alkotó és üdvözítő, Pál apostol ellenben csak a tanítvány, a követő s az átalakító. Sőt Pálnál inkább a szinkretisztikus hellenizmus, mintsem a görögség befolyásáról lehet szó, úgy hogy itt *Leipoldt* felfogása az apostol graecizálásáról kissé túlmegegy a határon. Legtovább megy Pál a graecizálás felhasználásában 3-ik missziói útjában írott leveleiben. Itt Pál apostol gondolatvilága határozottan görög befolyás alatt áll, de anélkül, hogy Jézus Krisztusnak, mint isten- és emberfiának s a mi urunknak és megváltónknak történeti tényét és központi vallási igazságot csak távolról is érintené. Nála is megdönthetetlen evangéliumi igazság, hogy Jézus Krisztus, az isten- és emberfia, a mi megváltásunkért és megigazulásunkért megfeszített és feltámadott üdvözítő egyetlen üdve az egész világnak, minden népnek és nem-

zetnek, s így egyházunknak is és abban minden hívő keresztyén embernek, akinek anyja, Mária, a bibliai női világ koronázott királynője.

Végül igen alapos és mélyenjáró a két nagy reformátor Krisztusképének ismertetése, amelynek ma már nagy irodalma van (egyikével a jubiláris *debreceni Kálvin-könyv* is behatóan foglalkozik). Különben a tanulmányok és értekezések megértése és kellő értékelése céljából szem előtt kell tartanunk azt a történeti tényt, hogy minden kornak, sőt népnek megvan a külön felfogása Jézusról, — a maga *sajátos Krisztusképe*. Visszatükrözi e különböző felfogást az egyes korok Luther- és Kálvin-ismeretéhez hasonlóan a vallás, a tudomány és a művészet egyaránt. Így eltérő Krisztusképe van az apostoli kornak, az őskeresztyénségnek, a középkornak, a renaissance-nak, a reformációnak, az orthodoxiának, a felvilágosodásnak, a racionalizmusnak, az idealizmusnak, s a legújabb, ú. n. modern időnek. Sőt ma már van socialista és „faji“: árja-germán Krisztusképünk is. És ez szinte természetes is. Hisz az „istenember“ és az „emberfia“ vallásos-erkölcsi személyisége kimeríthetetlen, aminthogy kimeríthetetlen az Ő személyének, mint a vallásosság és az erkölcsiség büntől mentes legtokéletesebb példányképének „követése“ is a mi életünkben. Ez éppen Jézus keresztyénségének sajátos lényege, és ember-, élet- és világfelfogása most és minden időben. *Dr. Szlávik Mátyás*

Dr. K. Hartenstein: Völkerentartung unter dem Kreuz?
Stuttgart und Basel. 1935. 8°. 16 o.

Ez a füzet a Mission und Gemeinde (Das Zeugnis der Mission in der Kirche der Gegenwart) c. sorozat 3. számaként jelent meg a múlt évben először s azóta ismételt kiadásaival meghaladta a tízezres példányszámot.

A füzet-sorozatot 1935 elején indította meg, 1—2 íves számokkal, Schick Erich, a baseli Missziói Intézet dogmatika-tanára. Legjobb munkatársa éppen az Intézet igazgatója, Hartenstein Károly. Érdekes, hogy a külmisszió és a gyülekezet kapcsolatát vezetőgondolatként és azóta már 35 megjelent füzet címeként éppen egy szabad (nem egyházi) külmissziói munka vezetői használják.

Hartenstein e füzete rövid, erőteljes cáfolata Miller Alfréd 1933-ban hasonló cím alatt megjelent könyve külmisszió- és általában keresztyénség elleni támadásának. A szerző először is tisztázza, hogy aki a külmissziót a népek elkorcsosításával vádolja, az antiszemita, spengleri kultúrpeesszimista és német-keresztyén. A vád lényege: a keresztyénség az általa létrehozott nyugati kultúrával átka a népeknek. „A kereszt kereszt a népeken“ (185. o.). Cáfolatában a szerző kimutatja Miller felelőtlenségét, tudomá-

nyos forrásainak hiányos voltát, tarthatatlan általánosításait (Warnecknek és akármely kalandor utazónak megállapításait egynek veszi, úgyszintén a keresztyénséget és nyugati kultúrát stb.). A pogányság helyzetéről Miller egészen hamis képet ad (a természet paradicsoma). A keresztyénségnek a nyugati kultúrával, a nyugati kultúra bűneivel való azonosítása cáfolataként rámutat Hartenstein Wilberforce, Oehler, Oldham, Gutmann, Keyser és Christ missziói köreinek harcára az illető gyarmati kormány, rabszolgaság, ópium stb. ellen. Minderről Miller nem akar tudni, aminthogy hallgat a keresztyén külmiszió szociális- és szeretetmunkáiról is. A primitív népek nyelvének írásbafoglalása, nyelvelmékeinek megőrzése, szótára, saját nyelvű bibliafordítása a legtöbb esetben a külmiszió egyik gyümölcse, de Miller ezt se méltányolja. Amit akar, az egyszerűen ez: elpogányosítani Európát. Ő nem a zsidó-Jehova, hanem a Krisztusban kegyelmes élő Isten ellen harcol. A keresztyénség pedig — melyen túl az európai kultúrának letagadhatatlan gyökerei vannak az antik pogány világban is, — nem elkorcsosítja, hanem kiteljesedés felé viszi a népeket.

A tudományos megalapozással, bátor hangon írt füzet a megválaszolt könyvtől függetlenül is értékes, pozitív apológiája a külmiszióknak, noha bizonyosra vehető, hogy ezen s hasonló ellenfeleken az apológia nem segít.

Horváth Jenő

Tamási Aron: Rügyek és reménység. (Révai-kiadás.)

A magyar novella volt már elbeszélés, történet, amely a fordulataival érdekelt és volt már dráma, éppen az erdélyiek kezén (Petelei), sűrű, feszült hangulatú, jelenetező, miért ne lenne egyszer líra is, bohókás vagy szomorkodó, belső élményt kivetítő. Ahogy festő kortársai, úgy találja meg Tamási e világban mindig csak önmagát; ellágyulásait bizonyos jelenségek felett, hirtelen berzenkedését másokon, tréfáló kedvét, amelyet oly szeretettel kölcsönöz székelyeinek és csöndes szomorúságát, amellyel igazában adós népének, mint az örök telitalálattal. És mindenekfelett a kettejükben közös felülkerekedést minden bajokon, azt a macska életfilozófiát, amelyet simuló és karmoló, lapuló és bátor, rezignált és gögös formáiban eddig senki sem képviselt oly szerencsésen, mint ő. Művészetében is; többet bukdácsolni, időnként emeletmagasról alázuhanni és mégis mindig helyén maradni nem tud más, csak ő. Nem mintha nem értené a mesterségét; annyira érti, hogy amiben sikert érez, leplezetlen eszközként újra meg újra értékesíti. Ábel mellé megteremti az alig különböző öcsőt, Lőrincet, egyik mesefordulat mellé a hasonlóan meglepő másodikat, harmadikat. Nem naív, úgy tud élni és visszaélni a hatásai-

val, mint a legmegrögzöttebb mesterember. Egy mérhetetlen előnye van ezek felett: ihletett.

A művészt a technikája árulja el, de a megszállottsága teremti. Nem a szó régi és ma szívesen felhigitott extatikus értelmében, egyszerűen foglyaként egy belső elképzelésnek, amelyet konokul igyekszik egész életében betölteni. Festői látás ez az íróban, színkeverék, ami lelki szemei előtt lebeg és amihez a világ és a vászon színei hozzá kell, hogy idomuljanak. A már valószínűtlenné vált következetességet nevezzük ezután stílusnak. Tamásiban így uralkodik a népit stilizáló ösztön, jó óráiban Bakstra, a rosszakban az utánzókra emlékeztetőn, valódi szöttesekre és álhímzésekre, néha Bartókra, néha Ányos Lacira. Az alapból nem enged, mert nem engedhet; a székelység számára egybeforrott saját játékos lelkével.

Üssük fel a kötetben bármelyik meséjét, a valóban meséket a reális történetek között. Egyiknél sem tudta, amikor elindult, hova fog kilyukadni; mint a népmese lova a kínálkozó fűcsomók után (bocsánat a hasonlatért), kapkod a fel-felvillanó ötletekhez, terelteti magát a pusztá meséléstől a szimbolumig, egyik főszereplőtől a váratlan másikig, a logikus menettől az odacsapott végig. De ahogy a mesében a Tisza fakadt fel a kanyargó eke nyomán, úgy ömlik édes áradással görbe, lehetetlen medrében a szépszó, egy mesélésre termett lélek és elringatásra éhes hallgatók öröme. A mesevagyat semmi sem tudja elfojtani benne; inkább mindent reáruház, minden felnőtt dolgot, moralitást és politikumot, lélekábrázolást és karikatúrát, hazát és vallást, csak a földreránduló ördögökről és a kivirágzott kecskeszarvokról ne kelljen lemondania. Székelyország — Tündérország. Népi programból? Nem, művészi becsvágyból. A költészet fehér izzásában már felesleges elemezni Csongorban a felülről, János vitézben az alulról kerültet. Egyik költő sem volt kevésbé merész és kísérletező a másiknál; a lángképzelődésű ördögfiókái vannak olyan földhőztapadtak, amilyen szertelen a józannak az óriása. Tamásiban az igények rártartiak, akár a legarisztokratikusabb művészen. Az eredmény? Istenem, az egyiknél sem a magatartástól függ.

Halász Gábor

Cs. Szabó László két könyve. (Egy gondolat bánt engemet... Bp. 1936. A Magyar Bibliofil Szövetség kiadása. Fáy Dezső rajzai-val. — Doveri átkelés. Bp. 1936. Cserépfalvi-kiadás.)

Nem első mű egyik sem, de talán az első megállapodás az írói fejlődésnek olyan pontján, ahonnet az író is messze láthat s az ő arca is messze látszik. Az egyik könyv hosszabb novella, a másik utirajz. A novella hőse az a Petőfi Sándor, aki nem esik el Segesvár mellett, hanem megvalósítja egyik levelében megírt

szándékát és kiutazik Párisba. Résztvesz az 1848 nyarán lefolyt utcai harcokban. Elfogják és bebörtönzik. Kiszabadulása után hazajön és itthon találkozik önmaga legendájával. A „Doveri átkeles” négy országban (Ausztria, Belgium, Anglia és Franciaország) szerzett benyomások sorozata. Noha csak ez a négy ország és nép mai élete sugalmazta, magyar szemmel meglátott teljes európai helyzetkép az, ami belőlük az olvasó elé tárul. Két hagyományos, sőt népszerű műfaj tehát. Olyan műfajok, melyekhez már ama nagyobbak mondott olvasóközönség is hozzáédesedett. A pillanatéletű romantikus (itt kissé tudós eredetű) fikeióban való gyönyörködés az az önfeledés, mellyel rábizzuk magunkat az időt és távolságot legyőző utirajz vezető kezére: oly olvasmány-élmények, melyeket mindig igen szívesen megismétlünk.

Cs. Szabó László biztos kezű vezető is ezek felé az élmények felé. Alak- és helyzetábrázolásai hitelesek, elemző mozdulatai a lényegre irányulók, multon és jelenen iskolázott műveltsége tudja azt is, hogy mi ebből a műveltségből a kommunikatív, stílusa telibe talál és szintartó. Az, aki nem sajnálja a fáradságot és végiglapozza az elmúlt nyolc-tíz esztendő magyar folyóiratait és megkeresi bennük novelláit, közgazdasági és irodalmi tanulmányait, utiképeit, még a fejlődés útját is végigkísérheti. Az író számára csak a fokozódó önellenőrzés és a növekvő igényesség útja volt, nem pedig a kísérleteké. Zökkenők nélküli folyamat az, ahogyan irodalmunkba belenőtt. Író társak és olvasók hamar ráismertek műveiben korszerű igények kielégítőire. Nem véletlen, hogy már utánzóik is vannak.

Valóban igen sok szál köti a jelenhez. Az a tanulmánya (Búcsú a vándorévektől. Apollo, 1936.), melyben a nemzedéktársi keretben ő maga rajzolta meg műveltségi és érületi fejlődésvonalát, nem más, mint a magyar jelenbe való megérkezés pontos menetrendje. Noha a történelem játékait azzal a kedvteléssel és úgy csak igen kevesen tudják felfedni, mint ő (Két nap Párizsban. Nyugat, 1935., Kárpát kebelében. Apollo, 1936.), az eltűnt idő nyomait keresve igen látható fordulattal tud a jelenvalóságra visszapillantani. Még műveltségének úgynevezett szakszerű része, a közgazdaságtudományi, is olyan, mely különösképpen a mindennap csalhatatlan tanácsadói közé tartozik.

De éppen ebből a sokak számára a végérvényes megállás esabításait magában rejtő aktualitásból tudott már kiemelkedni. A jelen nem úgy élménye neki, mint az élni-tudás amatőrjeinek vagy professzionistáinak, de úgy sem, mint a világmrolás misztikus ostorozóinak. Úgy élménye, mint a Mohács utánra szorult magyar humanistának, aki arra ébredt, hogy nem ismer rá hazájára és a világra. Fel kellett tehát fedeznie ezt az ismeretlent, a „mutatio“-t — írta akkor a humanista (a „mulandó állapotot“ —

írja Cs. Szabó). Vállalhatta ezt a feladatot, mert ismerte a történelmet, ismerte az embert, ennek méltóságát és kicsiségét egyaránt. Így rögzíti Cs. Szabó is azt, amit végig Európán látott, aggodalommal és éleslátással. Európa képe megváltozott, sőt minden új pillanatban változik, népek és államok tulajdonság-képletei ismeretlen mennyiségekkel lettek komplikáltabbakká és megoldhatatlanabbakká, történelmi szerepek kicserélődtek és, ami a legfélelmeesebb, a „világeszme“ csak antinómiákban él. „En habes tragoediam nostram“ — írta a Mohács utáni magyar humanista s ma sem tudjuk, hogy a műfaj-név mit hordozott valójában: a bukáson érzett megrendülést vagy pedig a kétfelé osztott színpadi szereplők párbeszédese harcának szemléletét. Cs. Szabó szobrokkal, siremlékek alakjaival és élő maiakkal folytatja e „tragikus“ beszélgetéseket: múlt és jelen egyszerre és egyetlen fanatizmus-sal vesz részt az antinómiák küzdelmében. A változás idejének embere azonban tudja jól, hogy korunk dialógusainak megoldása és befejezése csak szélsőséges lehet. „A szélsőségek semmire sem használhatnak“ — mondja az erasmikus ambivalencia, a gondolat embere.

Ez az a pont, ahol már nem lehet Cs. Szabót a napjainkat igen szép számban előntő krízis-ábrázolók közé sorolni. A tragédia párharcában ő nem a szemlélő (hiába nevezi hangsúlyozott tárgyilagossággal „szemleút“-nak ilyen írásait), hanem az egyik vívó, sőt az egyetlen vívódó. A stilizálásban ez teremti meg lapangó és mindig féken tartott líraiságát, olvasóira tett hatásának egyik igen lényeges elemét. Művészi végeredmény ez, de egyúttal iránymutatója annak is, hogy a megoldhatatlan helyzetből merre vihet az író útja. A mohácsi végzetet megélt humanista dönthetett úgy, hogy Isten védelme alá helyezte magát és reformátorrá lett, vagy pedig a törvényesebbnek látszó király oltalma alatt ellenreformátorrá: mindenképpen a cselekvést választotta. De voltak olyanok, akik nevelőkké lettek, úrfiak mentoraivá és közvetlen példájukkal formálták azt, ami akkor is, most is a legfontosabb, az emberi magatartást. Az író ilyen sugalmazó „barát és jelkép“, mint Cs. Szabónak párisi életre keltett Petőfije. Vele járhatja végig azt a kálváriát, melyet szó és cselekvés tragikus párviadala az írótól megkövetel. Petőfi töltetlen fegyverrel áll az utcai torlaszon, végül ezt a fegyvert is elhajtja s a tett sebesültjének halálos éjszakáját virrasztja végig. Ezekért a „forradalmi“ tetteiért kap börtönbüntetést. A Petőfi-novella szimbolikus tapasztalata az, hogy az író lehet önkéntes áldozata, de sohasem hőse annak a küzdelemnek, amely az e világi életért folyik. „A nagy moralistákban — olvassuk a Doveri átkelés-ben — mindig egy nagy cselekvés veszett el. Ezt a hiányzó tettet finomítják hősiessé, tiszta magatartássá és erkölcsi zsinórmértékké, ezt utánoz-

zák a tanítványok valódi tettei, tele salakkal és emberi esendőséggel“. Mélabús és heroikus tapasztalat ez egyidőben. Cs. Szabó erdélyi protestantizmusának kétségtelenül nagy része van abban, hogy ez póztól mentesen kialakulhatott.

Egyelőre ezt tartjuk leglényegesebbnek írásaiban. Lehetséges, hogy jóslatai, melyek az európai és a magyar helyzetre vonatkoznak, nem teljesülnek, megfigyeléseinek jelen érdekű vonásait elhomályosítja az idő, politikai szimpátiái megváltoznak. Szeme azonban nem időszerű, hanem örök mintaképekre tapad. Maga mondja: „Az öröklét nagyobb szívügyem, mint a politika“. Az új magyar írói lelkiismeretnek ezt a hangját a sokszínű kortársak közül csak ő tudta eddig biztos és messze hangzó ejtéssel kimondani.

Kerecsényi 'Dezső

Magyar Versek Könyve. Szerkesztette, bevezetéssel és jegyzet-szótárral ellátta *Horváth János*. Budapest, 1937. Magyar Szemle Társaság kiadása, 592 l.

A műértő szívesen némul el a műalkotás előtt. Legszívesebben beérné a rámutatás, a felfedezés örömeivel. A műalkotások kiemelésének, bemutatásának egyik ilyen előkelő, csendes módja az antológia. Viszont minden értekezésnél többet elárul a gyűjtő, a szerkesztő ízléséről. A Magyar Költészet Kincsháza hű tükre a keletkezési idő s a szerkesztő, Endrődi Sándor, újromantikus ízlésének; jellemző, hogy az újromantikus drámából is közöl részeket, többnyire tirádákat. Annak az időnek az antológiája ez, amikor a vers Magyarországon elsősorban mint szavalat élt s az antológia legfőbb kötelességének látszott, hogy a legszebb, a szavalarra legalkalmasabb és legérdemesebb verseket összegyűjtse s a közönség rendelkezésére bocsássa. Milyen jellemző kortűnet Kosztolányi Dezső *Modern Külföldi Költők fordításkötete*. Az ezerkilencszázötven évek ifjúságának már ez volt az „antológiá“-ja. S milyen jellemző a fordító, szerkesztő művészi egyéniségére, talán legjellemzőbb kötetete ennek a minden ízében kultúrált léleknek. A Nyugat-antológiák (Elek Artúr és Babits Mihályé) irányt képviselnek, kritikai és szerkesztői tettnek számítanak, eredetiek, nagyhatásúak, de kísérleti jellegűek. Vajthó László antológiái, de különösen a legutóbbi *Új Magyar Költők* mögött már általános érvényűbb, történelmi jellegűbb ízlés áll. A szerkesztő ízlésének hangvillája a legutóbbi ötven év oly sokféle ízlésáramából meglepő egységet bűvöl elő. Mintha sohse történt volna meg a Berzeviczy által panaszolt irodalmi kettészakadás. Arany művészi eredményei töretlenül csengenek benne végig, egészen máig. Az a különös erdőzsongás, a magyar vers és nyelv finom muzsikája. Most mintha Horváth János tudományos módszerességgel

meg akarna tanítani mindenkit erre a hallásra. Azt, ami nagyon kevés beavatottak sajátja volt, közkincesé akarná tenni. Át akarja származtatni a maga történelmi értékeken finomult hallását, ízlését. Eszközei ehhez; a gondos kiválasztás és az ugyanolyan gondos szövegközlés. Olyasvalaki munkája, aki otthon van a magyar irodalom kertjében, jól ismeri a gyöngé palántákat, a kertész avatott kezével nyúl hozzájuk. Nem az a gondja, hogy pompás csokrot törjön belőlük, hanem hogy hajszálgyökereiket se sértse, földjükkel együtt emelje át őket. A nagy filológiai pontosság, a magánhangzók hosszúságának-rövidségének rendkívül gondos megjelölése, amely még a nagy „i“-re is vesszőt tétet vele s a központosásban is megnyilvánuló eruditív gondosság, (hogy csak ezt a címet említsük példaként: „A madár, fiaihoz“), a közlő finom hallását, gondos figyelmét átszármaztatja az olvasóra. A „Jegyzet-szótár“ gondos útbaigazításaival illő háttér ehhez a szövegközléshez. Horváth ízlése a magyar ízlés klasszikus példája: finom, részletező; a zeneiség, a formák, sőt a dísz iránt is rendkívül fogékony. S mindenek felett hagyománytisztelő és szerény. Bizonyos, hogy formatörténeti problémák iránt van elsősorban érzéke. De ez az egyedül lehetséges fejlődéstörténeti elv olyannyira individuális műfaj területén, mint amilyen a líra. Kétségtelen, ezért némi áldozatot kellett hozni s Vajda, Petőfi, Komjáthy, Ady bemutatásában nem annyira művészi egyéniségük *lényegét* feltáró megnyilatkozásaikat találjuk, hanem művészi *fejlődésük* szempontjából figyelemre méltó alkotásaikat. Eddig az antológiát egyegy költő legszebb verseiből kötött csokrok gyűjteményeként szoktuk meg, az ilyen antológia tulajdonképpen válogatott versek füzeteiből áll. Horváth Jánosé inkább a magyar vers története. Módszeresség tekintetében csak egy külföldi antológia vetekedhet vele, a Martin Sommerfeld-féle Literarhistorische Bibliothek; ennek kötetei azonban motívumok szerint egybeválogatva mutatják be a német lírát stíluskorszakonként. Ebben a rendkívül gyümölcsöző rendszerező elvben a német irodalomtörténetírás szellemtörténeti iskolájának a módszere érvényesül, korok szellemtörténeti arca bontakozik ki a jellemzően megválasztott alapotívumok lírai változataiból. Horváth János, mint mindig, most is megmarad magyar talajon, a magyar versízlés fejlődéstörténetét mutatja. Formaízlésre nevelés és történelmi eredmények átszármaztatása azok a célok, amelyeket e gyűjteménnyel maga elé tűzött. A kötet jelentős lépés az irodalmi tudat fejlődésében, márcsak azért is, hogy kötelezővé teszi az antológiászerkesztésben a módszeres elvet.

Baránszky Jób László

Komor András: A varázsló.

Nem minden gyermekekről szóló regény való egyúttal a gyermekek kezébe. Amikor az elbeszélő mesélni kezd hőseiről és ami körülöttük van: szóval a világról, néha úgy kénytelen alakítani hangját, mintha felnőttek részére mesélne. Néha magyarázkodnia kell, utalnia kell — bármilyen burkoltan is — arra, hogy a valóságok nem egyforma érvénnyel rétegződnek egymás fölé, és a művészi igazság is csak egyfajta megoldási kísérlet, hogy hidat építsen a különböző valóságok közé. De ezt végzi a maga fájdalmas és drasztikus módján az élet is.

Komor András például elmeséli, hogy volt egy rét, amelynek csodálatos átalakító ereje különös játékokat sugalmazott a nyaranta rajta játszó gyermekeknek. Persze ezeknek a játékoknak különösségét csak nekünk felnőtteknek kell magyarázni, mert a gyermekek egyszerűen valóságnak veszik. Természetesen ők sem mindnyájan. Vannak kételkedő szellemek, akik az igazi valóságra szomjazva néha pártot ütnek. Ki is közösítik ezért őket pillanatnyilag, mert nem tartják be azt a hallgatólagos társadalmi szerződést, melynek lényege az, hogy valóságjelleget tulajdonít az illuzióknak. Így jár Kalmuk is, az erős egyéniség és szociális szempontból legmélyebbről származó egyed. De tudja, hogy illuziók nélkül nem lehet élni, ezért új játékot kezd álmodozó és passzív barátjával, Bulival, akit a személyiség titokzatos hatalma vonz ellenállhatatlanul hozzá. Megígéri, hogy megtanítja a varázslásra. Ez azt jelenti, hogy szakítanak az egész réti társadalommal. A játék azonban egyoldalú. Kalmuknak az szerez benne gyönyörűséget, hogy uralkodhat, Bulinak viszont a titkos sejtélem, hogy egykor mágikus erővel ura lehet a világnak, amely a mostani formájában már feladta létezésének alapelvét: a fantázia egyeduralmát. Kalmuk rövidesen vissza is megy a rétre, ahol a rét rejtelmes gravitációjának engedő Bulival nemsokára találkozik, és durva kegyetlenséggel világosítja fel arról, hogy a varázslás is csak játék volt. Buli is felégeti varázslósága emlékeit, visszamegy a rétre, ahol az újabban lányokkal együtt játszó fiúk valóságizübb izgalmakkal elégitik ki az örök játékosztont. De egy este mágikus hatására Buli a csónakból belefordítja Kalmukot a vízbe, mert úgy sejtí, hogy a vizikirály hívását hallja.

Elmeséltük a regényt, mert ez érzékelteti legjobban azt a különös levegőt, ami körülveszi. Akármilyen bőven is magyarázza írója a felnőttekhez szóló hang magátólértetődésével hőseinek relációit, mindenhol a mese mögött megbúvó különös varázslattal hat. Hőseinek cselekedeteire rávilágítva mindig hagy egy sötétkamrát a lélek mélyén, ahol a végső tapasztalatok levonásának vegyi marása dolgozik. Minden regény beosztható illusztrációnak két egyetemes érvényű tendencia mellé: a Paradicsom el-

vesztése és a Paradicsomot visszaszerezni akaró emberi erőfeszítés mellé. Komor András regényében szokatlanul élesen van a kérdés megvilágítva, olyan élesen, mint a mélylélektan vagy a pszichoanalízis teszi. Ezek a bizonyos sötétkamrai maró anyagok, amelyek a regényt mindenhol alárétegzik. Akármilyen hűvösek is a regény homályjai, nem lehet szabadulni a pszichoanalízis keverseres záradékától: ember és világ harcában az illúziók szenvedik a végső vereséget. Bár az életosztón mélyen morajló munkája szüntelen újrafegyverzi őket, hogy meg tudjanak küzdeni az embert veszélyeztető legszörnyűbb rémmel: az unalommal, mely néha egész generációkról fosztotta le az életakaratot. A regény pszichológiájának legmélyebb részei azok, amelyek az unalom futó pillanatait kapják el, amikor a játék felmondja a szolgálatot. Az író ilyenkor kilép szkeptikus életbölcseiségének kulisszái mögül, megmondja nyílt szóval, hogy a gyermekkor illúziói, a későbbi szerelem egyazon világérzés lecsapódásai. A Peer Gynt-i hazudozásoknak nem ibseni kitisztulása, hanem schopenhaueri rezignációja a regény.

Vajda Endre

Maila Talvio: Darvak. Faragó József fordítása. Athenaeum, 1937.

A régebbi s újabb finn remekművek magyarra fordításának területén még nagyon sok az elvégzésre váró munka. Különösen vonatkozik ez a megállapítás a finn elbeszélés- és regényirodalomra, melyből közönségünk kezébe eddig alig egy-két munka került csak. Pedig, ha visszagondolunk rá, hogy milyen lelkenedő tetszéssel olvasták nálunk pl. Linnankoski „Laulu tulipunaisesta kukasta“ című regényét (Dal a tűzpiros virágról) N. Sebestyén Irén kitűnő fordításában s ugyancsak Linnankoski „Pakolaiset“ című regényét az Erdélyi Helikonban, nem tudunk magyarázatot találni arra a tétlen közönyre, amit fordítók és kiadók hosszú éveken keresztül e téren elárultak.

Az Athenaeum vállalkozott most arra a feladatra, hogy győzelemre viszi nálunk az újabb finn irodalom egyik alkotását. Ez a mű Maila Talvio „Kurjet“ című regénye.

Maila Talvio elsősorban közéleti ember és nemzetnevelő s csak másodsorban író. Nincs regénye, talán az egy „Yölintu“ (Éji madár) kivételével, melyre a tanító célzat ne nyomná rá bélyegét. E nemzetnevelő szándék teszi az írónőt igazi újromantikussá, ez torzítja el írásain mindenütt az arányokat, Nincsenek „hús-vér“ alakok nála, miket a magyar beszámolók emlegettek vele kapcsolatban. Leghíresebb alakjai mind romantikusan megduzzadt „regényszörnyek“ s a jellemek rajzolásában az írónő semmi túlzástól nem riad vissza eszméi terjesztésének érdekében. Nem volt a felszabadult finn népnek olyan létkérdése, amit az

író meg ne kísérelt volna — regényekben, elbeszélésekben, színművekben — szépirodalmi keretek közé szorítani. Könyveiben szenvedélyesen harcolt az osztálykülönbségek megszüntetéséért, kíméletlenül ostromozta az idegen származású földesúri osztályt, izgatott a nagyvárosi szellem romboló hatása ellen. Ismét más műveiben az eszményi és testi szerelem kérdésének tárgyalása s az egyetemi ifjúság nevelésének gondja feszegeti a műfaji kereteket.

A „Darvak“ cselekményének színtere egy finn falucska, ennek életén látjuk átvonulni a vörös forradalom borzalmaival, meg-elevenednek előttünk a szabadságharcok emberfeletti erőfeszítései, egészen a fehérek győzelmének kivívásáig. A könyvet ajzott érdeklődéssel vettük kezünkbe s az első fejezet semmi csalódást nem okozott. Egy falusi botrány szálait, melynek kellős közepébe cseppenünk, színesen, fordulatosan bonyolítgatja az író, a jelenetek peregnak, a párbeszéd drámaian feszültek s a jellemeknek és környezetnek a rajza is nagy valóságossággal kezd kibontakozni. Azonban, miután az első fejezet véget ér, mintha ez a nagy teremő lendület megbénult volna, az események menete annyira vontatott lesz és olyan kevéssé meggyőző s a szálak annyira kuszák, hogy egészen a 234. oldalig, alig egy-két részlet kivételével, akár mindent ki lehetett volna hagyni a regény magyar kiadásából. Az első fejezet egy szépíró alkotása, a következő részletek már a nagy eszmék szikláit görgető politikus hosszadalmas színvallása. A befejező részekben az író újra „leszáll“ az epikus tárgyilagosság szintjére, ez magyarázza azt a tényt, hogy e részletekben ismét feléled az időközben ellanyhult elbeszélő lendület. A személyek mindvégig inkább típusok, — pártoknak, csoportoknak képviselői, — mint a maguk külön életét élő alakok. Ezek, ha nem is mindig életszerűek, mégis, amint mozgatják a roppant tömegeket, vagy amint megsemmisülés felé zuhannak a roppant tömegek sodrában, színesen hullámzó csoportképekké verődnek össze. A csoport-jellemek — fehérek és vörösek, hívők és hitetlenek, tehetségesek és tehetetlenek — közül kiemelkedik Riika Tuuma alakja. Ez az eszelősségig kötelességtudó parasztleány az egész könyv legegységibb emberpéldánya, akinek szemében a meglevő rend a legnagyobb érték s minden földi jelenség legmeggyőzőbb magyarázata a halál.

A fordító, Faragó József, fáradságos és derekas munkát végzett ennek a hatalmas terjedelmű könyvnek lefordításával. Hiba volt azonban olyan stílus-változat mellett döntenie, mely lépten-nyomon bosszúságot okoz az amúgy is vontatott menetű eseménysorozat olvasása közben. A fordító még Móricz Zsigmondon is túl akar tenni a parasztok beszédének fonétikus ábrázolásában. Ezzel azonban alaposan túl is lő a célon, mert az olvasónak sokszor nagy kínba kerül, míg a töméntelen fonétikus

beszélgetés értelmét kimazsolázza. De nemcsak erről van szó. Maga a stílus is erőszakolt, ököllet-magyarkodó. Lehet a tájszólást csínján alkalmazni, de ilyen nyakatekert nyelven akkor sem lenne szabad regényalakokat beszélgetni, ha ilyen nyelvet történetesen beszélnének valahol. Már pedig merjük állítani, hogy egyetlen magyar nyelvjáróterületen sem beszélnek úgy, mint ezek a regényalakok. Hadd támogassuk néhány kikapott példával ezt az állítást: „mintha nem tunnák, hogy szász szónak icscsak egygy a vége; ott van az egész burgying (28. o.); mennyit szedtevéttétek (69. o.); letjobb barom-méter mégicscsak az ember testye (77. o.); minden cseppedős cseppért (75. o.); sétindáltak (83. o.). Sőt még ott is ebben a zavaró beszédmodorban van részünk, ahol nem parasztokat beszélget, hanem ő maga beszél. Pl. „suttogott-buttozott; ott csukatja őket a bagaziomba; bemarkadt a Fillent regimentjébe“ (= hazudott!). Egy-egy természeti képnek könnyed, volkénőtlen megfestése után egyszerre, mintha a földből nőttek volna ki, feltűnedeznek kirívó kifejezései, mint: „gajdenáskodnak a tanyákon“. Pedig Faragónak annyival inkább törekednie kell művészi önfegyelemre, mivel tőle, aki finnül igen jól tud, különösen sokat várnak a finn prózai művek magyarra fordítása terén.

Képes Géza

Bodor Antal: A falukutatás vezérfonala, Budapest, 1935. 80, 63 l. (Kiadja a Magyar Társaság Falukutató Intézete). — **Ujszászy Kálmán: A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához**. Sárospatak, 1936. 80, 100 l.

Az utóbbi években az érdeklődés a falu és problémái iránt jelentősen megnövekedett. Tudományos és kevésbé tudományos körök felkapott szokása lett a falukutatás. Mindenki feljogosítva érzi magát művelésére, mindenki foglalkozik vele, sajnos, igen sokan anélkül, hogy kellő felkészültséggel és hozzáértéssel rendelkeznének. Utóbbiak kontárkodásának következménye, hogy komoly és képzett falukutatók kénytelenek sokszor a közigazgatás vagy a lakosság részéről támasztott nehézségekkel és főképp bizalmatlansággal megküzdeni. Félre is értik sokan a falumunkát. Azt gondolják, hogy aki a falu viszonyaival, problémáival foglalkozik, annak feltétlenül meg is kell írni tapasztalatait, sok esetben közismert, hiányos adatait. Pedig amilyen fontos az, hogy a társadalom és főképp az intelligencia széles rétegei foglalkozzanak a falu kérdéseivel, és megismerjék annak igazi arculatát, oly annyira fontos az is, hogy csak azok írjanak falumonografiát, — szociográfiát vagy — életrajzot, akik kellő előtanulmányok, anyaggyűjtés és főképp a falu lakosságával való együttélés után valóban megismerték a falut, annak összes problémáit, egész életét.

Ezt a tervszerű és komoly falumunkát igyekeznek előmoz-

dítani azok a kérdőívek, vezérfonalak és útmutatók, amelyek az utóbbi években megjelentek. Jelen sorok keretében a két legújabb és talán legjobb ilyen tárgyú munkát óhajtjuk röviden ismertetni. Ezek *Bodor* Antal falukutatósi vezérfonala és *Ujszászy* Kálmán falutanulmányozási útmutatója. Alapvonásaiban mindkettő megegyezik: hogy Ujszászy munkája mégis szélesebb területen mozog és felépítésében is egységesebb és egyetemesebb, annak magyarázata az, hogy az ő munkája a későbbi s így neki már alkalma volt a korábbi hasonló tárgyú munkáknál tapasztalt hiányokat és hibákat kiküszöbölni. *Bodor* vezérfonala viszont úttörő jellegénél fogva érdemi megkülönböztetést a figyelmet. Munkája, amint a bevezetésben maga is írja „a tervszerű és alapos falukutatót akarja megkönnyíteni, mikor a vizsgálódások alkalmával tisztázandó összes kérdéseket csoportosítva adja“. Ezek a kérdések a falu életének egész területét felölelik. Sőt még tovább megy a szerző, még arra is rámutat az egyes kérdés-csoportoknál, hogy a szükséges adatokhoz hol és hogyan lehet hozzájutni? A kérdőpontok általánosságban kiterjednek a falu egész életére, mégis leginkább a gazdasági és szociális viszonyokat boncolják részletesen. Úgy tűnik fel, mintha ezek mellett kissé túl rövidre lenne fogva a népi sajtóságok vizsgálata, bár kétségtelen, hogy a felsorolt forrásmunkák ezen a téren is biztosan eligazítják a kutatót. A faluban egymás mellett két réteg él: a népi réteg és az intelligencia. Ez utóbbi helyzetének, szerepének és viszonyainak beható tárgyalásával a legtöbb falumunkában nem igen találkozunk. Pedig a falu intelligenciájának befolyása és hatása — jó és rossz értelemben egyformán — számra nézve legyen az bármilyen csekély, a falu életének alakulására rendkívül nagy. *Bodor* is erre hívja fel a figyelmet, a kérdőpontok egész sorával kutatva e két réteg egymáshoz való viszonyát és a falu intelligenciájának helyzetét. Igen hasznos a kérdőpontokat megelőző fejezet, amely a falukutató módját, forrásait, különböző típusait ismerteti és annak gazdasági, kulturális, szociális és erkölcsi jelentőségét tárgyalja.

A falu viszonyaiba való betekintést még jobban megkönnyíti a sárospataki főiskolai faluszeminárium munkaközösségének tapasztalatai alapján készült útmutató, Ujszászy munkája. A magyar falu életének bonyolult rajzát nem lehet kizárólag e munka alapján elkészíteni, nem is állítjuk, nélküle azonban még kevésbé tudjuk elképzelni. E könyv elsősorban azok számára készült, akik hivatásuknál fogva falun élnek le egész életüket s így közvetlenül nyílik alkalmuk betekinteni a falu életébe. Ezért, bár a gazdasági élet minden oldala és ága igen részletes megvilágítást nyer benne, mégis az útmutató inkább a lelki, szellemi és erkölcsi életre helyezi a fókuszot. Az élő falu képének kibontakoztatása a célja.

Az alapszemlélet, amely e munka anyagának elrendezésében érvényesül az, hogy a falu közösség s mint közösségnek formálói: természeti, emberi és transzcendens tényezők. Mindhárom tulajdonképpen egy-egy tényezőcsoportot jelent, amely csoportnak, illetőleg csoportba tartozó kérdéseknek mindig a kutató szeme előtt kell lebegni, valahányszor csak ezeknek közösségformáló hatását és erejét vizsgálja. A természet, mint a materiális élet, a táji és éghajlati viszonyok meghatározója, az emberi élet a maga faji, erkölcsi, művelődési, népesedési és települési formáival, a transzcendens világ pedig a hit, a vallás, a gyülekezet és felekezet kérdéseivel. Nem mondhatjuk, hogy a közölt kérdőpontok teljesen kimerítik a tárgyalt vagy tárgyalandó kérdéseket, nem állítja ezt a szerző sem, mégis olyan sokoldalú megvilágítását adja a falu életének és problémáinak, hogy komoly falukutatók kezében e munka nyomán csak komoly és alapos falumonográfiák és -életrajzok készülhetnek. Nincs módunk és terünk arra, hogy e munkával bővebben foglalkozunk, egy dologra óhajtjuk még csak felhívni a figyelmet: a falu vallási, gyülekezeti és felekezeti rajzára vonatkozó gazdag kérdés-anyag nélkülözhetetlenné teszi e munkát minden falun élő és munkálkodó magyar protestáns lelkes számára is.

Dr. Váczy Elemér.

Mester Miklós: Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863—64. évi nagyszabeni országgyűlésen. Budapest, 1936. 260 l.

Mester Miklós könyve címlapján jelmondatul József Attila *A Dunánál* című költeményének egy versszakát idézi, melyben azt mondja a költő: „...s rendezni végre közös dolgainkat: ez a mi munkánk, és nem is kevés”. Mester Miklós minden erdélyi magyarnak és románnek egyaránt közös dolgáról, az erdélyi kérdés egy eddig kellően nem ismert fázisáról, az 1863/64. évi erdélyi országgyűlésről bocsátott közre egy érdekes monográfiát. Könyvének törekvése József Attila verséből magyarázódik s ő is, mint az újabb erdélyi nemzedék írói, publicistái, költői és közgazdászai (— politikusa e nemzedéknek még egy sincs! —) a román-magyar ellentét kiegyenlítésére törekszik. Igaza van abban, hogy a nagyszabeni országgyűlés történetének ismerete nélkül az erdélyi románságnak a kiegyezés korában a magyar állammal szemben tanúsított politikája nem érthető. Ez így is van, mert az 1868-as liberális nemzetiségi törvény meghozatala után érthetetlen az 1872-i szerdahelyi határozat, amelyben a román nemzeti párt passzivitását mondta ki s egészen 1905-ig a magyar politikai élettől s így a parlamenttől is távortartotta magát. Eddig ez érthetetlen volt, most Mester Miklós könyve világosságot derít arra, hogy az erdélyi románság az 1863-i országgyűlésen elérte a számbeli több-

séget, megszavaztatta a románság nemzeti és vallási egyenjogúsításáról és a három erdélyi nyelv egyenjogú használatáról szóló két törvényt.

Mester Miklós könyve bevezetésében hosszabb történetpolitikai visszapillantást ad az autonóm Erdély fejlődéséről. A helyhatósági jogban látja első jelét már a vajdaság korában Erdély autonómiájának. Így II. Ulászló dekrétuma érdekes rendelkezést tesz e tekintetben, mert a szászok ellen magyar nemesek és székelyek által indított perek nem a vajdához, hanem a király személyéhez voltak fellebbezhetőek. Érdekes az a megállapítása is, hogy a fejedelmi korban a török és a magyar érdek annyira párhuzamosan haladt egymással, hogy sok esetben a török beavatkozásban nem annyira az állami függetlenség esonkaságát, hanem inkább az országvezetésre képtelen fejedelmek végzetes tévedéseit kell látnunk. Mester levonja azt a történelmi tanúságot is, hogy a rendiség korában a román jobbnak a magyar jobbagyától különböző nemzetiségi sérelme nem lehetett. A liberalizmus korszaka elmosza az autonóm Erdély annyi jelentős intézményét s magát az erdélyi államot is. Az 1848-i balázsfalvi népgyűlésről közli Szász Károly, akkori közoktatásügyi államtitkárnak Batthyány Lajos grófhhoz intézett jelentését. Bárnuțiu Simon szerepét Szász Károly félreismeri, éppúgy mint 1918 előtt Maniu Gyuláét a magyar közvélemény. Az 1848. évi román események mérlegeként megállapítja Mester, hogy nincs junktim a Horafelkelés és az 1848/49. évi román szabadságmozgalom között. Részletesen fejti ki Kossuth Lajos erdélyi politikáját, utóbb pedig Duna-könföderációs elgondolását. Mester szerint Kossuth egy belső fejlődés következtében jutott el a konföderációig. Ez igaz, de Kossuth ezt az álláspontját is revideálta, mikor 1884-ben Mocsáry Lajos békés nemzetiségi politikáját dezavualta s ezzel Mocsáry Lajost a függetlenségi párt elnökségéből kibuktatta s így új utat nyitott annak a sovinizta irányynak, amely a függetlenségi párt politikáját az összeomlásig jellemezte.

Az abszolutizmus ideje (1849—1860) alatt Erdélyben a politikai élet szünetelt. De ez évek alatt végzi el Saguna András báró nagy egyházszervezeti reformmunkáját, mint nagyszebeni gör. kel. metropolita. Saguna a bécsi udvar kedvelt embere volt, tagja volt a birodalmi tanácsnak is. A birodalmi tanács feloszlata után memorandumot nyújt be a császárnak, amely a román követeléseket tartalmazza (1860. dec. 19.), ennek következtében gyűl össze Nagyszebenben 1861. január 13-án a román nemzeti kongresszus. A románság élén ekkor a két főpap: Saguna András nagyszebeni gör. kel. metropolita és Sulutiu Sándor balázsfalvi érsek állott, ők hívták össze a kongresszust is 1861. január 13—16. napjaira. A kongresszus megalkotja a románság nemzeti program-

jait, teljesen elfogadva az 1848-as balázsfalvi pontokat és megszervezi az állandó bizottságot, a komitét, mely még a világháború alatt is irányította a románság sorsát. Érdekes, hogy a kongresszus Erdély számára egy választójogi törvénytervezetet készített, melyet a könyv részletesen ismertet. Napjaink szempontjából figyelemreméltó, hogy a nyílt szavazás alapján és a követek utasítása alapján állott. A könyv részletesen ismerteti a kongresszus lefolyását, az elhangzott beszédeket.

A kongresszus másik célja az volt, hogy előkészítse a románság részéről a báró Kemény Ferenc erdélyi kancellár által császári kézirat alapján 1861. február 11-re Gyulafehérvárra összehívott erdélyi értekezletet. A császári kézirat az 1848-as magyar törvényeket és az uniót nemlétezőnek tekintette. Sajnos, a könyv nem közli az értekezlet tagjainak névsorát, csak annyit tudunk, hogy 24 magyar, 8 román és 8 szász nyert meghívást. A magyar meghívottak nevében Haynald Lajos erdélyi kath. püspök fejtette ki a magyar alkotmányjogi álláspontot, változatlanul ragaszkodott az 1848-as magyar törvényekhez. E beszéde miatt később el is vesztette püspöki székét. Solutiu érsek nagy beszédben fejtette ki a román álláspontot. Érdekes a beszédnek az a része, melyben azt állítja, hogy a románok a kápolnai egyezségig egyenrangú tényezői voltak Erdély közjogi szervezetének. Ez pápai befolyásra szűnt meg, mikor a szimatikusok elleni fellépésre készítette a magyarokat a pápa s így Lépes Lóránt erdélyi kath. püspököt is, amelynek következménye a kápolnai egyezés. Továbbiakban a románok politikai álláspontját fejti ki Solutiu, azt, hogy az erdélyi románság az októberi diploma alapján áll. Solutiu e beszéde nemcsak pregnáns összefoglalása a románság politikai törekvéseinek, hanem valóban szónoki mű. A szászok is ragaszkodtak a külön erdélyi országgyűlés összehívásához. Az értekezlet eredménytelen feloszlása után megjelenik az 1861. évi február 26-i pátens, majd március 24-én visszaállítódik az alkotmányos törvényhatósági élet s mint Mester Miklós helyesen írja le, ennek következtében bevonul a román elem a vármegyeházára, s szász univerzitásba. Kár, hogy Erdély akkori törvényhatósági beosztását részletesen nem közli. A kormány két román főispánt és két román főkapitányt nevezett ki. Leírja az újjáalakított törvényhatósági bizottságok egy részének nemzetiségi megoszlását (sajnos, a többit nem közli). Általában — írja Mester — a bizottmányi tagok egyharmadát és a tisztviselők egy részét románokból állították össze. Kolozs megye a magyar mellett hivatalos nyelvnek nyilvánította a román nyelvet s köriratban szólította fel a törvényhatóságokat e példa követésére. A románoknak azonban mindez nem volt elég s minden törvényhatósághoz memorandummal fordultak, melyben a törvényhatósági választói jog reformját, a megyegyűlések újjá-

alakítását az egyenjogúság alapján, végül a román nemzet és nyelv egyenjogusítását kívánták. Hasonló követelésekkel léptek fel a szászokkal szemben is. A törvényhatósági küzdelem azonban nem járt eredménnyel.

A császár összehívta az erdélyi országgyűlést 1861. november 4-re Gyulafehérvárra. Báró Kemény Ferenc kancellár s a magyar többségű kormányzók azonban nem hozta ezt nyilvánosságra, mert Kemény javaslatát a választójogi cenzus, a kir. hivatalosak és az unió napirendre tűzése tekintetében a császár nem fogadta el. Saguna vezetésével a román nemzeti bizottság Bécsben kezdte meg agitációját törekvései érdekében. A román nemzeti küldöttség két hónapig tartó bécsi tevékenysége eredménnyel is járt annyiban, hogy gyökeres rendszerváltozás következett az abszolút uralom erdélyi politikájában. Kemény Ferenc báró és Mikó Imre gróf, aki a kormányzók elnöke volt, lemondottak állásukról, velük együtt a magyar kormányzói tanácsosok, a székely főkirálybírák és a magyar főispánok. Erdélyi kancellár Nádasdy Ferenc gróf és a kormányzók elnöke Folliot de Crenneville gróf altábornagy lett. A kormányzók egyik alelnöke a román Popp László lett. A főispánok helyébe került adminisztrátorok között románok is voltak.

Nádasdy gróf politikája Erdélyben elsősorban a megyék és a székely székek ellen irányult. Feloszlatta a törvényhatóságokat. 1862 első felében megalakulnak a románság erőteljes részvételével az új törvényhatósági bizottmányok, amelyek összeülése után 1862 őszén nagy küzdelem indul meg. 1862. október 18-án a császár külön leiratot intéz a románsághoz. Kilátásba helyezi a nyelvi jogokat, a nemzeti egyenjogusítást, tehát nagyban-egészben a román törekvések megvalósítását. Ennek következtében ül össze a második román nemzeti kongresszus 1863. április 20-án Nagyszebenben. A kongresszus újabb feliratot intéz a császárhoz, melyet Saguna vezetésével küldöttség visz Bécsbe; a küldöttséget a császár kihallgatáson is fogadja, Bécs városa pedig ünnepélyes fogadtatásban részesíti.

A császár 1863. július 1-re összehívja az erdélyi országgyűlést Nagyszebenbe. A választójog tekintetében is teljesülnek a román kívánások. A választások 1863. június végén és július elején zajlanak le. 46 román, 43 magyar és 32 szász kapott mandátumot, ezenkívül minden nemzetből 11—11 regalistát hívott meg a császár. Sajnos, Mester Miklós két érdekes dokumentumot nem közöl könyvében: Erdély választókerületi beosztását — pld. a 23 mezővárost, amely 1—1 képviselőt választott — valamint a választásnak kerületek szerinti eredményét. Csak annyit említ meg, hogy 38 vármegyei kerületben választott képviselő közül mindössze két magyar volt. Az országgyűlést 1863. július 15-én nyitot-

ták meg Nagyszebenben, a magyarok csak a Haynald püspök által celebrált ünnepi nagymisén jelentek meg, de az országgyűlésre már nem mentek el, a regalisták közül is csak három. A magyar képviselők a császárhoz feliratot intéztek, melyben az 1863-i országgyűlést törvénytelennek nyilvánították. A magyar követek távozása után a kormány minden kerületben új választást írt ki s az országgyűlés alatt ötször ismételtette meg a választást, miután mindig ugyanazon magyarokat választották meg, akik természetesen az országgyűlésen sohasem jelentek meg. A királyi hivatalosak meghívását is érvénytelenítették, köztük elsősorban Haynald püspökét. Valóban „impozáns politikai ellenállás volt” — amint Mester Miklós ezt helyesen megállapítja.

A szebeni országgyűlés összeültét messze megelőzően a románság nemzeti és vallási egyenjogosításának ügye az erdélyi érdeklődés homlokterébe került. A szász univerzitás már 1860-ban egy tanulmányi bizottságot küldött ki e tárgyban, ennek javaslatát a szász univerzitás már 1862 márciusában elfogadta. Erdély új közigazgatási beosztását is elkészítették; ez utóbb nagy polémia tárgya volt a magyar sajtóban. A szebeni országgyűlésen négy törvényjavaslatot nyújtottak be a románság nemzeti és vallási egyenjogosításáról, egyet a kormány, egyet az országgyűlési bizottmány és kettőt Rannicher Jakab szász képviselő. Végül is az országgyűlési bizottmány javaslata vált törvénné, a törvényjavaslat vitája 1863. augusztus 26-tól szeptember 7-ig tartott. A javaslat 7 §-ból áll s lényege az, hogy a „román nemzet, a gör. katolikus vallás, mint olyan és a gör. keleti vallás az erdélyi alkotmány értelmében az elismert többi három nemzet és négy vallással szintén törvénytörvény szerűleg elismertetnek.” A vitában csaknem minden tagja az országgyűlésnek részt vett s ez a vita kiemelkedő politikai eseménye Erdély történetének. A vita a szászok és a románok között bizonyos éllel folyt le, mert a szászok törvényadta előjogaikhoz azért ragaszkodni kívántak. A románság ebben a vitában jelenik meg először, mint komoly politikai tényező s akkori legjobbjai itt formulázzák meg a román politikai álláspontot. Mindaz, ami még ma is probléma Erdélyben, már itt felvetődik s ebből is látszik, hogy milyen hosszú a politikai eszmék fejlődésének az ideje. A románságnak erről az egyenjogúsításáról szóló törvényt Ferenc József 1863. november hó 26-án szentesítette.

A nemzeti egyenjogúságon kívül előkészítette az országgyűlés bizottmányilag Erdély új törvényhatósági beosztását is. Az önálló törvényhatóságok s azok történelmi jellegének megszüntetését. 12 törvényhatóságra osztotta fel Erdélyt, amelyben a régi megyék és székek altörvényhatósági körzetek lettek volna. Kár, hogy Mester nem közli Erdélynek régi törvényhatósági beosztá-

sát. Ez a javaslat azonban országgyűlési tárgyalásra nem került, az országgyűlés feloszlataása következtében.

Mester Miklós könyve befejező részében a magyar, német és a román nyelv közhivatali egyenjogúsításával foglalkozik s ennek keretében értékes történelmi fejtegetést közöl az erdélyi hivatali nyelv fejlődéséről, mely előbb latin, majd magyar, majd újra latin, utóbb magyar, azután német lesz, hogy utóbb újra magyarrá válva helyét a románnak adja át. Egy értékes történelmi „átértékelés“ is van itt. Stephan Ludwig Rothnak, a a szászág e vértanújának történelmi szerepéről és jelentőségéről, aki „Der Sprachkampf in Siebenbürgen“ című könyvében az erdélyi nyelvkérdést már 1842-ben nagyszerűen exponálta. A három erdélyi nyelv egyenjogúságáról szóló törvényjavaslat, amely a szebeni országgyűlés tárgyalása alá került, Bécsben készült, az országgyűlés 1863. szeptember hó 14—29. között tartott ülésein fogadta el. A javaslatnál a román és szász érdekek ismételtlen összeütköztek. E javaslatot, mely a teljes nyelvi egyenjogúság alapján áll, Ferenc József 1863. november 21-én megerősítette és az 1864. május 23-án kihirdetésre is került. A szentesítést azonban az országgyűlés feloszlataása miatt nem hirdették ki.

*

Részletesen ismertetőnek tartottuk Mester Miklós könyvét, amely Erdély történetének ez ismeretlen korszakát világítja meg. A könyv — sajnos — nem tartalmazza a nagyszebeni országgyűlés egész anyagát, csupán két törvényét és egy javaslatát. Mint előbb már írtuk, ezenkívül a választói kerületi beosztást és a közigazgatási beosztást hiányoljuk, mert hiszen ez lett volna a legérdekesebb és ma is felhasználható része a könyvnek.

Könyve az 1865-i kolozsvári országgyűlésével s e két hiány pótlásával hézagpótló lenne politikai irodalmunkban.

A történészek talán kifogásolni valót is találhatnak a könyvben, de azok, akik Erdély politikai problémájával foglalkoznak, csak örömmel és nagy érdeklődéssel üdvözölhetik.

Albrecht Ferenc

Dr. Jancsó Elemér: A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században. Irodalomtörténeti tanulmány. Kiadja az „Ady Endre Társaság“. Cluj, 1936. 258 l.

Jancsó Elemér tanulmányának vannak értékei és vannak hibái. Értékét főképpen Jancsó kutatói munkássága adja: idézetekből, utalásokból következtethetünk rá. Elsősorban a déghi *Festetich-levéltár*, az Erdélyi Múzeum, a budapesti *Nemzeti Múzeum*, a nagyszebeni *Brukenthal Múzeum* idevágó iratait dolgozta fel. Ezen a téren nagy munkát végzett, sok új adatot, levelet ta-

lált a szabadkőműves páholyok keletkezésére, működésére, tagjaira s a szabadkőműves gondolat terjedésére vonatkozólag, ezeket beleillesztette jelen munkájába.

Az első hibát — szerintünk — ott követte el, hogy ezeket a sokszor száraz, névsorokból, jegyzőkönyvi aláírásokból oldalakat kitevő adatokat oly módon keverte el az elbeszélő, jellemző elemmel, hogy azok nem simulhattak harmónikus egységbe, hanem kiütözköznek belőle. Megbontják így a tárgyalás folytonosságát is. Sajnáljuk — a szerző szempontjából is — hogy értékes búvárkodásának eredményeit nem külön és önállóan tette közzé. Érdekes, hogy a szerző is érzi ezt a tökéletlenséget, mikor előszavában azt írja: „Adatközlést és feldolgozást is végeztem egyszerre, ami sokszor egymással ellentétes természetű“.

A tanulmány másik hibája abból keletkezik, hogy a szerző jóval nagyobb anyagot ölel fel, mint amennyit a címben: *irodalomtörténeti tanulmány* — ígér. Kiterjeszkedik a munkájában a szabadkőművesség és a magyar polgárság viszonyára, a Martinovics-összeesküvésre, a magyar rózsakeresztes mozgalomra és pedig bőségesen idézve az irodalmat: Fraknóit, Abafit stb. Bő anyagában hiányzik az ökonomikus elrendezés, ez az áttekinthetőség rovására esik.

Az igazi hiányt azonban abban látjuk, hogy mindemellett mégsem tudjuk meg munkájából, hogy mi az a szabadkőművesség, mik voltak elvei, törekvései, céljai, mi történik a szabadkőműves „munká“-kon s mi hát igazán ez a szabadkőműves szellem, amelynek irodalmunkra való hatását sem látjuk ily módon tisztán és világosan. Szabadkőművesség és felvilágosodás mennyiben fedik egymást, irodalmunkban mi ered az egyikből s mi csak a másiktól — nehéz analízis lett volna, de ezt kellene kimutatni.

Érdekes, hogy Bessenyei szabadkőműves voltát nem tudja kimutatni, de műveiből következtet erre. Ez a visszafelé következtetés nem meggyőző: miért ne lettek volna meg Bessenyeiben a felvilágosodás eszméi anélkül, hogy szabadkőműves lett volna?

Néhol egy-egy kifejezése, mondata a mögötte rejtőző ideológiájánál fogva idegenszerűen üti meg fülünket. Nem akarunk ezekre bővebben kitérni, csak egy megjegyzést óhajtunk még tenni.

A szerző előszavában igen természetesen a kötelező tárgyla-gosságot említi s kijelenti, hogy nem célja a szabadkőművességről végleges értékítéletet mondani. Sokszor azonban úgy érezzük, hogy ezt mégis megalkotta önmaga számára.

Szabó Richárd

Vitéz Náray István és ifj. vitéz Berkó István: Légítámadás!
 A Magyar Egyetemi Nyomda kiadása a Magyar Könyvbarátok számára, Budapest, 1936. Nagy nyolcadrét, kötve, 304 oldal, 118 műmelléklettel, egy táblázattal, és szövegekkel.

A magyar közönség mérhetetlen közönyösséggel tekint a jövő háborúja elé. A magyar ember lelkében még nem gyökerezett meg az a tudat, hogy a jövő háborúja már nem csupán a fegyveres csapatok összeütközése lesz, hanem a szó legszorosabb értelmében vett „bellum omnium contra omnes“, amelynek legfőbb fegyvere a repülőgép. A légiháború működési körzetének nincs határa, annak borzalmait a küzdő első arevonál mögötti országrészek polgári lakossága is kénytelen lesz elszenvedni. Ez ellen tehát fel kell készülnünk, különösen nekünk, állig felfegyverzett ellenségektől körülvelt kis országnak. E felkészülés első lépése az, hogy megismerjük és megismertessük a légiháború lényegét, a légítámadások előrelátható módszereit, hatását és az azok ellen való védekezés módjait.

A magyar közönség felvilágosítására és oktatására készült ez a kitűnő könyv, amelynek szerzői, — mindketten vezérkari képesítésű szakemberek és gyakorolt katonai írók, — ügyesen és tanulságosan oldották meg feladatukat. A könyv elejétől végig leköti az olvasó figyelmét, igen érhetően ismerteti a légítámadások és a repülés, bombavetés stb legbonyolultabb műszaki részleteit is. Nagy előnye, hogy mindebből csak annyit mond el, amennyi a laikus közönséget is érdekli, de ez teljesen elég ahhoz, hogy az olvasó tiszta képet kapjon a légiháborúról, a védekezés lehetőségéről és szükségességéről.

A szerzők könyvüket 3 főrésztre osztották. Az I. rész a *légitámadások* kérdésével foglalkozik. Szemünk elé tárja Magyarország légi veszélyeztetésének képét, ismerteti a fővárosok, nagyvárosok, vasúti gócpontok, központi műszaki telepek légi „érzékenységét“. Azután a légítámadások politikai és katonai céljait fejtegeti és a bombatámadások erkölcsi és fizikai hatásáról fest szemléltető, világos képet. A következő fejezet a légítámadások harcászati részleteivel foglalkozik, a támadás időpontjáról, módjairól, a repülőerők tagozódásáról és működéséről számol be. Azután a hadirepülőgép szerkezetét, válfajait, fegyvereit ismerjük meg. Érdekes fejezet az, amelyből megtudjuk, hogy a repülőgépen ülő megfigyelő az alatta elterülő földről mit és hogyan lát? E rész utolsó fejezete a vegyi háború multját és jelenét ismerteti, a vegyiharc-anyagok fejlődését és tulajdonságait.

A könyv II. része a *védekezés* kérdését tárgyalja, a légvédelem alapelveit, a légoltalom problémáit, a figyelő s jelzőszolgálatot, és a légvédelem költségeinek biztosítását. A honi légvédelem jelzőszolgálatának és az elhárító légvédelem problémáinak

tárgyalása után a légoltalom részeivel és annak szakfeladataival ismerteti meg az olvasót. E rész utolsó fejezetei az óvóhelyekkel, polgári légoltalommal, légi riadóval, a lakosság légoltalmi kiképzésével és a légoltalom végrehajtásával foglalkoznak. Különösen e fejezetek ismerete fontos mindenki számára, mert ezekből tudja meg azt, hogy légiriadó, légitámadás esetén családjában, házában, iskolában, pályaudvaron, színházakban stb. hogyan viselkedjék.

A könyv III. része a légifegyvernem főtámadó eszközével, a *gázzal* foglalkozik és nagyon tanulságos összefoglalásban ismerteti a gázháború valóságos képét. Az egyéni gázvédelem és a lövegek gázvédelmének vázolója után megismerjük a műszaki oltalom eszközeit, a gázálcot, a védőruházatot, az óvóhelyek berendezését és az azokban való tartózkodás elemi szabályait. Szerzők figyelme kiterjed az állat- és növényvilág gázvédelmének kérdésére is, továbbá a gázfelderítők működésének, a gáztalánítási eljárásoknak ismertetésére és az első segélynyújtás leírására. A könyv utolsó fejezete a jövő gázoltalmi feladatának van szentelve, amelyben a szerzők újból nyomatékosan felhívják figyelmünket a polgári légoltalom megszervezésének sürgős szükségére. A könyvet a szakirodalom felsorolása fejezi be.

Kívánatos volna, ha ezt a könyvet minden magyar ember nemcsak olvasná, hanem annak igazán gyakorlati útmutatásait elméjébe vésné. A könyvhöz mellékelt kitűnő képek, a szöveg között található sematikus rajzok nagyon megkönnyítik és különösen érdekessé teszik e hézagpótló, szerencsés kézzel összeállított könyv tanulmányozását.

Markó Árpád

Színházi Szemle.

Emmet *Lavery* egyfelvonásosát, *Egy óra a vatikánban* (Magyar Színház) osztatlan elismeréssel fogadta a napi sajtó. „Az Úr katonái“ után érthető volt ez a lelkesedés, bár messziről visszatekintve, mindinkább érezzük, hogy a tavalyi szenzációs darab inkább szép retorikájával, nemes világnézetével, ügyes színpadi fogásaival hatott, mintsem egy vérbeli drámaíró művészetével. *Lavery* kifogyhatatlan a talpraesett alapötletekben, s most is szuggesztív erővel vonzza a nézőt. Ezúttal a béke apostola, de diszkrét mértékkel, határok közt; a cselekményt egyenesen a legfőbb pap otthonába helyezi. Egy vidéki, öreg, jólelkű, gyermeken makacs apátplébános kerül szembe magával a pápával, s arra figyelmezteti, hogy diplomáciai tárgyalások helyett immár gyorsabb lépéseket kellene tennie a béke felé. Régi álmom, megvalósíthatatlan álmom, *Lavery* ötlete képes legalább új miliőben feleleveníteni. A levegő, melyben ez a szócsata folyik, eléggé friss, a kompozíció

takaros, finom munka, a dialógok magukkal tudnak ragadni. Természetesen itt minden az ötletért való, a vatikán szemléto-mást romantikus elképzelésben van elének vetítve, a körülmények szinte meseszerűen játszanak össze, hogy a szerző elmondhassa eszményi szentenciáit. Az előadást *Törzs Jenő* alakítása teszi felejtethetlenné, ő ábrázolja a kis csorba fogú, elpusztíthatatlan bizakodású reform-papocskát, még pedig a kézzelfogható valóság és a tökéletes művészet minden jegyével. Játéka az egész színpadot áttelekesíti, s jótékonyan emeli a darab színvonalát is. *Toronyi* ezúttal kevesebbet nyújtott, mint „Az Úr katonái“-ban, nehézszerű szerepét természetes egyszerűséggel oldja meg, kissé színtelenül. A többiek, *Vándory, Pataky, Pethes, Aknay Margit, Szakáts Zoltán* stílusosan végzik hálás feladatukat. A fordítás, rendezés *Hevesi Sándor* hibátlan munkája.

Lavery színművét *Sík Sándor* verses misztériuma, *A mennyei dal* előzi meg. Költői elgondolásban igyekszik megérezkíteni az emberiség útját tévedéseken, bűnökön kersztül a Messiás világáig. Ezt a skálát, a különböző koroknak egy sereg jellemző alakjában, a háromkirályok Krisztust kereső töprengései közé foglalva, végtelenné tágítja. S éppen itt, ihletének legeredetibb tényezőiben válik a színjáték zsúfoltan homályossá. Vallásos darabnak mindig százszoros akadályai vannak, s nagy drámaíró legyen, aki a mai közönség számára a templomot s a belőle rég kiszakadt drámát közelebb tudja hozni egymáshoz. *Sík* világa merőben elvont világ, értékei kívül esnek a színpad határain, s a poétát dicsérjük benne most is; nyelvének szárnyalása sokban kárpótól a vontatott cselekményért. A színészek (*Tasnády, Dávid, Földényi, Szakáts, Hajmássy, Pataky, Zala Karola*) s a többiek elsősorban festői hatást érnek el. *Hevesi* rendezése kifogástalan, bár az utolsó jelenetben fukar: a záró akkordok mélyebb, ragyogóbb perspektívát érdemeltek volna.

A Nemzeti Színház *Hankiss János* szép fordításában, *Németh Antal* rendezésében mutatta be *Jules Romains*nek, a nálunk is sikerrel játszott „Diktátor“ szerzőjének *Donogoo* című vígjátékát. Semmiből teremteni: ez a darab lényege, s éppolyan bohózos helyzetekre épül, mint a „Helyet az ifjúságnak“. *Donogoo* nem létező város, csupán egy bohókás földrajztudós agyában, porlepett könyvében él, ám egy öngyilkosjelölt — élnivágyásának hirtelen újraéledt szívósságával, — valóságos várossá váltja ezt a képtelen álmot. *Jules Romains* finomtollú, szellemes író, ezúttal inkább a részletekben csillogtatja tehetségét. A leleményes rendezés mindent elkövet a játék mozgalmasságáért, néhány meglepetésben van részünk. Az előadás lelke *Gózon Gyula*, a földrajztudós szerepében, töretlen figura, csupa humor, egyetlen hamis vonás nélkül. *Maklárny* néhol egészen tragikomikus magasságokig

Kritikai Szemle

jut el. *Jávor* könnyed vidámsága is rokonszenves, kár, hogy a kínálózó komikumot nem mélyíti el. A népes együttesből még *Ungváry, Rajnay* alakítására emlékezünk szívesen.

A Nemzeti Színház másik ujdonsága Larin *Kyösti* finn író (Petőfi fordító) fantasztikus drámája: *Csillagok felé*. A finn lélek elsősorban epikai és lírai érdekeltségű, *Kyösti* darabja is ezt igazolja. Viszont a szüzi es ihletettséggel, mely a jeles szerzőt egy természetétől idegen területre lelkes bizakodással csábítja, valami hamvasságot ad a műnek. *Kyösti* az alvajárók bátorságával jár maga is a színen, alakjaival együtt, akik egy férfi és két nő harcában a jó és a rossz küzdelmét szimbolizálják, megható naivitással, sok szép gondolattal. A színészek (*Ungváry, Szelezky Zita, Eszenyi Olga, Lukács Margit, Kovács Károly*) ambícióval küzdenek e különös álomvilág kézzelfoghatóságáért, s az együttes minden tagja jelent legalább egy-egy mozzanatnyi életet a képsorozatban. *Németh Antal* rendező, *Both Béla* játék-mester pazarul festi alá az irreális jeleneteket; hálátlan, fáradságos és fárasztó munka, egy egzotikus kísérlethez talán túlságosan keresi a bizarr vonásokat. *Orbók Attila* fordítása figyelemreméltó.

A Vígszínház *Flaubert* klasszikus regényének (*Bovaryné*) drámai változatát mutatta be, Gaston *Baty* feldolgozásában. Mutató jelenetek, a regény értékei nélkül. *Bajor Gizi* a főszerepben érdekes és szép jelenség, természetesen csak múlt hatást ér el, művészete jelenetről-jelenetre ki-kialszik, nincs mire támaszkodnia. A másodszerpek (*Somlay, Góth, Greguss, Perényi, Köpeczi-Boócz, Vendrey, Gellért*) kevésbé illuziótrontó, kisebb feladatukkal többet mutatnak.

Vajthó László

Zenei Szemle.

Az orosz lélek, bár kiváló művészek, költők, írók, zeneszerzők tolmácsolták, még ma is terra incognita előttünk. Ép ezért szomjas füllel hallgatjuk ennek a véres forradalmakban sokszor megrázkódott léleknek minden megnyilvánulását. A *Dóni Kozák Kórus* rendkívüli művészete, úgy érezzük a lényegét tükrözte. Számban megfogyatkozva jöttek el most hozzánk, de ez nem jelentette művészi produkciójuk színvonalának esését. Ideális jóhangzásban oldódik fel előadásukban minden probléma. Telten, orgonaszzerű zengéssel, majd realiztikus, szinte groteszk beállításban csapong és csaknem utánozhatatlan eszménnyé magasztosul náluk az ismert dalárda-stílus. *Rachmaninov* népszerű zongorapreludje férfikari átírásának előadása pedig páratlan technikai csoda volt. A több mint negyven éve működő *Oslói Női Egye-*

temi Énekkar a mi, világot járó Egyetemi Énekkarunk olaszországi útjával egyidőben szerepelt nálunk *Brevig* Ágnes vezényletével. A kiváló és rokonszenves együttes az első estélyén a klasszikus karirodalom remekeinek tolmácsolásával tanújelét adta színvonalas kulturájának, míg a másik estén népi zenéjük női kari feldolgozásainak bemutatásával aratott nagy sikert.

Lamond Frederick, az angol zenei élet kimagasló egyéniségének *Beethoven* estélye emlékezetes hangversenye évadunknak. Előadását nem a hangzások kiegyensúlyozottsága jellemzi, hanem a konturok határozott megvonásával a lényeg megragadására törekszik. Az individuális impulzust teljesen alárendeli mértéktartásának, formatiszteletének, az igazán nagyok művészet iránti alázatának. A remek műsort mint Liszt tanítványa, mesterének két etüdjével toldotta meg. Mindnyájunkra mély hatást tett a romantikus nemzedék e nagy művészeinek Liszt műveket tolmácsoló rendkívül színes, költői és fiatalosan rajongó előadása.

Jankó Pál immár ötven éve, hogy a nyilvánosság elé lépett újrendszerű billentyűsorával. A zenélők konzervatív hajlama azonban nem tette magáévá kétségtelenül előnyös billentyűzetét, de ma új harcosai támadtak rendszerének. Az 1905-ben alakult bécsi Jankó-Verein a manufaktologia új tudománya megállapításait, mely kimutatja, mennyire alkalmatlan a mai klaviatúra az emberi kéz természeti adottságainak, örömmel teszi magáévá és mindent elkövet, hogy népszerűsítse ezt a magyar találmányt. *Rehberg* Walter itteni bemutatója is ezt a célt szolgálta volna. Sajnos, egyénisége nem alkalmas a népszerűsítésre, de a Jankó-zongora rendkívüli előnyei igazán kézenfekvőek és szellemes új hangzási lehetőségekre utalnak.

A *Székesfővárosi Felsőbb Zeneiskola* 25 éves fennállása alkalmából ünnepi hangversenyt rendezett, amin tanárai részben, mint előadóművészek, részben mint szerzők szerepeltek. Ez a hangverseny méltóan dokumentálta a Sztojanovich Jenő által alapított, Kacsóh Pongrác által fejlesztett és mai formájában Geszler Ödön munkásságát tükröző iskolát. A műsor végén a növendékek hatásosan adtak elő három Mozart-kórust.

Pergolese emlékhangversenyén a Zeneművészeti Főiskola az olasz opera iránytmutató mestere halálának 200-ik évfordulóján dr. *Bartha* Dénes tanár bevezetője után a G-dur trió szonátát és a „Zenetanár“ vígopera pompás és ma is üde részleteit hallottuk. A műsor koronája a befejező „Stabat mater“ előadása volt, amit a kitűnő *Ádám* Jenő vezényelt. A fiatalon elhunyt Pergolese hatyúdalának szép előadásával a lelkes növendéksereg egy zene-történeti adatot tett élő és vonzó művésszé.

Operaház. A Magyar-Osztrák Társaság jótékonycélú disz-előadásán mutatták be a nagy tömeget vonzó Jakobi-operettet a

Sybillt. Pazar díszköntösbe öltöztetve, jelentős színpadi gépezetet mozgatva került ismét reflektorfénybe az immár csaknem 25 év óta bemutatott és a Király-színházban rendkívüli sikert aratott operett. A Martos Ferenc logikus szövegére írt egyéni bájú dallamok egykor a János vitézzel együtt az operett ipari művészetével szemben magasabb törekvéseket képviseltek. Azóta az operett elpusztíthatatlannak látszó életereje világszerte nagy válságon ment át és nálunk — remélhetőleg átmenetileg — állandó színházát is elvesztette. Bár a jó operett a maga nemében ép oly tökéletes, mint egy „klasszikus“ muzsika s bár a Sybill előadása nagy közönség- és anyagi sikert is jelentett, mégis úgy érezzük, mivel a mű nem érinti, még átdolgozott formájában sem a vígopera határait, nem lehet *egyetlen* operaházunk művészi programja. Ennek az évről-évre ismétlődő operett-felújításnak akadályai már az is, hogy hiányzik a ránevelt színészgárda és hogy az operaszínpad művészi szempontból sem mindig szerencsés keret az operettnek. Legfőbb akadályai mégis az, hogy bármennyire is a „szívünkben zsonganak“ ezek a melódiák, — és senki sem tagadja, hogy a Sybill kedves, hangulatos operett, — az Operaház magasabb kultúrpolitikai feladata nem lehet az, hogy az ilyen muzsikát az operaház színpadának piedesztáljára emelve a könnyű zene publikuma legmagasabb rétegének zenei igényeit elégítse ki.

Eszterházy Ferenc gróf, az ismert zenei műbarát egyfelvonásos vígoperája „*A szerelmes levél*“, *Fóthly* János kitűnő szövegére íródott. Az olasz milióban játszódó vidám szerelmi történet, melyben a tündérek jelenetében még a balett is ötletes cselekményvivő szerephez jut, a kisvárosi szegény írődeák kissé valószínűtlen és ép ezért tragikomikus vágyálmai beteljesedését hozza színre. A szerző az utóromantika stílusának technikájával motivisztikusan, de a zárt számoktól sem idegenkedve jóleső dallamossággal, a biztosan kezelt zenekari apparátusra támaszkodva ad kifejezést a cselekménynek megfelelően változatos, komikai részletekben és gyengéd lírában gazdag zeneiségének. Felépítésében a kulturált művész egyéni hangot keresve formálja anyagát. Az opera fő szerepeit *Réthy* Eszter és *Halmos* János alakítja, míg a buffó szerep körben nem kisebb művész mellett, mint *Basilides* Mária, *Bársony* Dóra, *Budanovits* Mária, *Szabó* Ilonka, *Komáromy* Pál és *Koréh* Endre szerepel. *Oláh* Gusztáv színes keretei közt hatásosan érvenyesül *Rékai* András rendezése és a betanító *Fleischer* Antal lendületes vezénylese.

Az évad kétségtelenül legnagyobb sikerű, rendkívül ötletes és szellemes magyar ujdonsága *Lajtha* László első színpadi műve, a „*Lysistrata*“ táncjáték.

Lajtha László „a Gráciák neveletlen kedvence“ attikai komédiának megfelelő lendületes, könnyed lejtésű, gazdag

fantáziájú muzsikát írt. Bartók és Kodály mellett ez a legnagyobb folkloristánk jól érezte, hogy az egészen a fantasztikumig vitt kacagás a legjobb kifejezője Aristophanesnek. A nagyvárosi csúfolódó szellemét ölti magára s a görög hangrendszer parodisztikus utalásával, a modern élet sokféle ritmusát ötletesen alkalmazza. Hol a komoly méltóság nemes páthoszával, hol a közvetlen pajtáskodás hangján közeledik az antik világhoz. Tud mulatni a mai életet is kifejező komédián, tud kacagni Aristophanes merészségén, de tud el is lágyulni. Ez a vérbeli tánczene teljesen egyéni és csak örülünk a szerző latin kulturákban megizmosodott szellemének, miután az „ó-kor franciája“ zenei nyelvre fordítását csak a francia kultúra antik tradícióit alaposan ismerő és magáévá tevő zeneszerző végezheti sikeresen. Lajtha László magyarsága azonban benne él muzsikájában és örömmel hallottuk ennek új kivirágzását. Az előadás kivitelében is hatásosan tükrözte a szerzők leszűrt szellemét, már a színpad képével is. Oláh Gusztáv pompás balettképet teremtett s Fülöp Zoltán díszletei hatásosan érvényesültek. A nehéz táncképletek koreográfiája Brada Rezső érdeme, míg a nagy teljesítményt kívánó zenekart pompásan vezényelte *Ferencsik* János. A remek ritmusú táncok forgatagában teljes dícséretet érdemel nemcsak a főszereplő *Bordy* Bella, *Otrubay* Melinda, *Vera* Ilona, *Mátray* Irén, *Harangozó* Gyula, *Brada* Rezső és *Zsedényi* Károly, de a tánckar is. A címszerepet alakító *Tutsek* Piroska szép és kifejező mozdulatművészeti játéka meglepetése volt az elsőadásnak. Az Éj szellemének szerepében pedig *Szilvássy* Margit hatásosan szavalta el *Aprily* Lajos finoman antikizáló költeményét.

Dr. Gaál Endre

Képzőművészeti Szemle.

Finn grafikai Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban. A lengyelek után egy másik újjászületett nép lelkéhez közeledhünk grafikai termésén keresztül. Ezelőtt 30 esztendővel festményeiket küldték hozzánk északi rokonaink s nem egy ezek közül nem tért vissza többé távol hazájába, hanem itt kapott szállást a múzeum falai között.

Ilyen kapcsolata és méltán megérdemelt hírneve Gallén-Kallelát, a finn nemzeti művészet s egyben a finn grafika atyját mint régi ismerőst hozza felénk. Rajzai, karcai, vízfestményei, linoleum metszetei úgy mutatják be, mint aki egész életében (1865—1931) termékeny buzgósággal alkotott és ma is az előkelő első helyet tartja honfitársai közt. Benne nyilatkoznak meg legmarkánsabban a finn művészet sajátosságai, az éles megfigyelés, a mesélő kedv és a mesterségbeli alaposág. Kíséretéből az itt lát-

ható anyag hatása alapján Simberg zamatos meseképecskéi, Favén karikatúrái, Erisson Goya-szerű meglátásai, Segerstrale markáns linoleum metszetei és Parviainen vernis mou-jai mozgalmos tömegekkel — mondják a legtöbbit egy törekvő nép grafikai eredményeiről.

Holland éremművészeket hoz még e hónapban a Szépművészeti Múzeum. Alig néhány tárlót tölt meg az anyag, de a maga választékosságával rokonszenves színben mutatja be alkotóit. Az ilyen helyen jelentkező személyi és történelmi érdeklődésen túl, két irányú művészi törekvés látszik az érmeek stílusában elütni az átlagtól. Az egyik, amint azt G. v. d. Hoeff munkáin szemléltethetjük, felfokozott plaszticitással ad mozgalmos erőt az ábrázolásnak, a másik amire L. Bolle és v. d. Eynde állatképes érmei jellemzők, éppen ellenkezőleg az alig kiemelkedő, néha sejtelmesen elmosódó formák játékával ejt meg.

A Magyar Képirok az elsők abból a három csoportkiállításból, amiről meg kell emlékeznünk. Ez az érdekes alakulat, amelynek pusztá címe is program, messzebb van célkitűzésének — a sajátos népi kultúrában gyökerező nemzeti művészetnek megvalósításától, mint volt indulásakor. Eltekintve attól, hogy — igen helyesen — a művészet egyetemes irányától csak szóbeszédben térnek el, beérik a színes népviselet felületes ábrázolásával, úgy, amint az nyári kiszállásaik alkalmával megmutatkozik nekik. Elmélyedésre se idejük, se rajztudásuk, az egyéni jellemvonások s a nép drámai küzdelme — aminek hullámai most már az általános érdeklődésig kezdenek felcsapni — őket hidegen hagyják. Mint dícséretes kivételt említjük Büky Béla meséskönyvbe kívánczós falusi csoportképeit, Némethy Béla csendéleteit, Futárfalvi Márton Piroska dekoratív modernségű tájképeit és Boda Gábor szobrait. Ez utóbbiak különösen figyelemreméltó kis-plasztikusra valának.

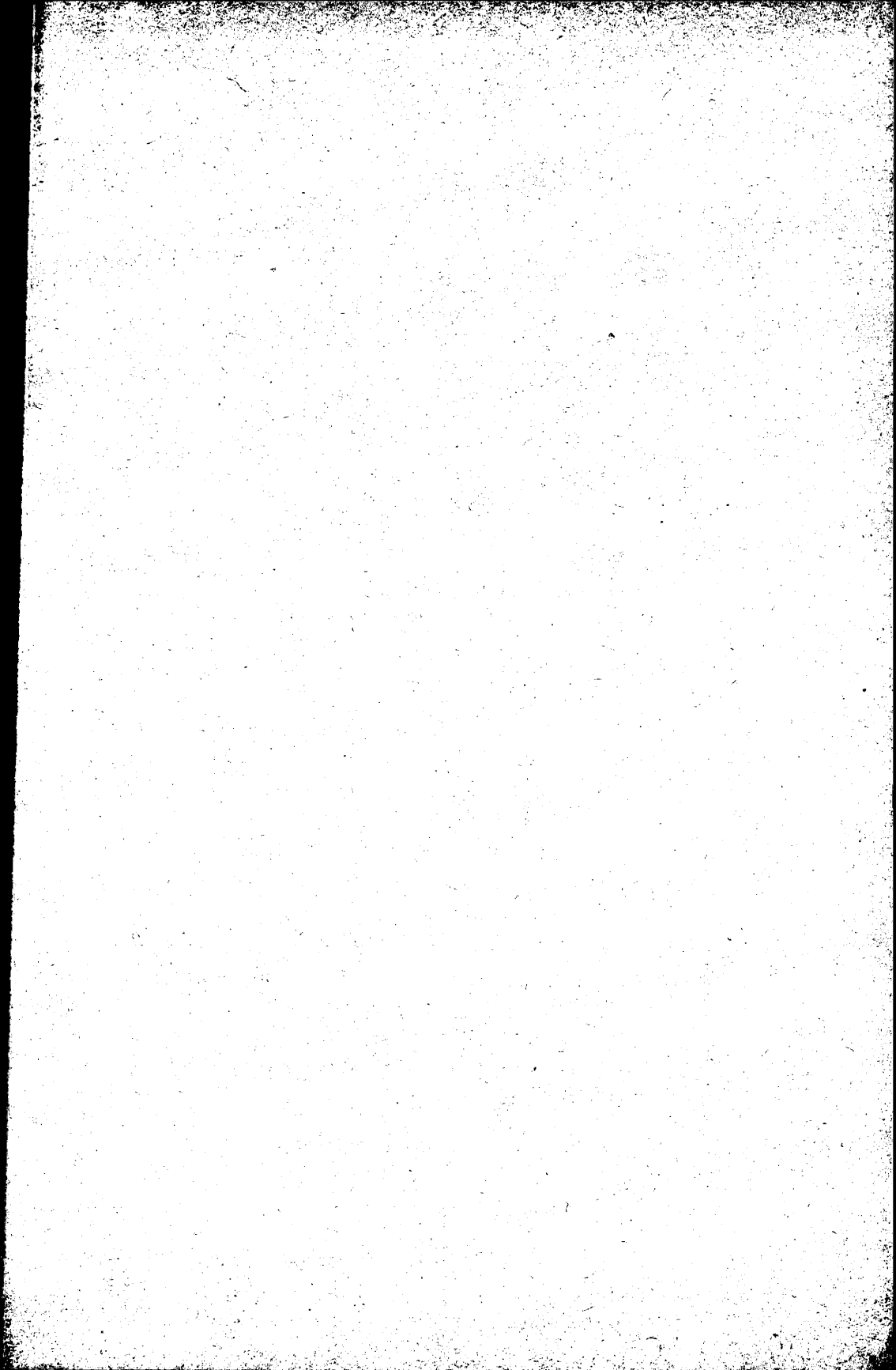
A Képzőművészek Új Társasága (KUT) ma kétségtelenül a legegységesebb művész csoport. Irányt jelző mesterei: Márffy, Szőnyi, Berény, Czöbel, a lírai (párisi) modernség hívei (szemben az epikus olasz neoklasszicizmussal) olyan gárdát tudhatnak maguk körül, hogy alig lehet szétválogatni az egyéneket. Ezen az egyéniség liberális hívei bosszankodnak, a kollektív művészetakárás (Kunstwille) barátai örülnek. Külsőleg ezt az összetartozást felbontott formák, gyöngyházás tompa színek s a képszerkesztés hevenységét ellensúlyozni törekvő erős kontúrozás jellemzik. A feltörekvő fiatalok, akikben a vezetők eredményei programmá érlelődtek, komoly vetélytársai az öregeknek. Ez teszi nehezzé, hogy neveket említsünk. A kiállításról nem egyes képek emlékével, de egy erőteljes összbenomással távozik a látogató, amiben minden művésznek szinte egyformán része van.

Az Új Művészek Egyesülete (UME) színes változatossággal követi ezt a seregszemlét. Kevesebben — tehát nagyobb kollekciókkal és ami fő különbség, szabadabb felfogással állnak előttünk. Pécsi Pilch Dezsőtől — aki ezúttal egy nem neki való freskó feladattal próbálkozik, Klie Zoltán kavargó, álomszerű olajképéig, érdekes, színes munkák sorakoznak egymás mellé. A képírók közül többen is szerepelnek a sorban s hogy-hogy nem, jobban festenek itt. Ilyen például Antal József Zalai tája. Emőd Aurél széles olaj- és vízfestményeket (Terefere), Kántor Andor színes vonalhullámszerű tájképeket, Miháltz Pál felülről nézett pasztelleket állított ki, többek között; Wosinszky Józsefnek egy kis falusi tájképe megkapó, Kerényi Jenő nagyméretű, súlyos „Halász ember“ szobrán kívül újra Boda kerül elénk itt is, a képíróknál látott dolgaival (Hajdú tánc).

Bernáth Aurél Fränklnél mutatja be újabb képeit. Szoros rokonságot tart Berénnyel művészete, őt is azok a gyöngyházás, tompa színek, intím törekvések jellemzik. „Az eszmei igézettség első, merész égnekehánása, az expresszionizmus egetostromló háborgása után a képzés egész színvilága csöndesen és bágyadtan befelé fordult, hogy úgy mondjam, csukott szembéjak mögé húzódott“ — írja Kállai Ernő. Témaköre: családias környezete, parkzúgok, estébe hajló, fátyolos tájak. Szőnyihez hasonlóan kikapcsolódik az élet mai kavargásából, de köre még szűkebb s hiányzik belőle Szőnyi sejtett vonaljátéka, amivel amaz, az egész mindenséget magához látszik ölelni.

A rézmetszettel díszített könyv alkotja a Magyar Bibliophil Társaság nyolcadik kiállításának anyagát az Iparművészeti Múzeumban. A könyvnyomtatás őskorában a könyv tipografikus szépsége — vagyis betűformái és szövegelhelyezésének arányai képezik a nyomdász-mester főgondját. Csak lassan nyer helyet a könyvben a fametszet, előbb mint könyvdísz, majd mint illusztráció, de az illusztrált könyv napja csak a rézmetszet elterjedésével kel fel, a XVI. század végén. Idővel aztán annyira eluralkodik a könyvön is a rézmetszet, hogy a betűszedés régi műgondja teljesen lehanyaglik. Nagyméretű képes könyvek: földrajzi, természetrajzi, reprodukciós művek keletkeznek a XVII. században. A XVIII. században éri el fénykorát — főleg Franciaországban — a könyvillusztrálás, ami mellett mi csak szerény provinciális ízű, de nekünk mégis becses alkotásokkal hozakodhatunk elő. A XIX. sz. ban kiszorul a rézmetszet, a litográfia mellett, a könyvből s a XX. sz. ban már csak mint bibliofil csemege szerepel.

Ezt látjuk ebben a tanulságosan szép kiállításban, melynek rendezése és magyarázata — amire a fentiekben támaszkodtunk — Dr. Drescher Pál szakértelmét dícséri. *A. Tóth Sándor*

SYLVESTER ET.
BUDAPEST, XIV.
BRUNNEN ET. N. N.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
APRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- D. RAFFAY SÁNDOR: Előszó.
RAVASZ LÁSZLÓ: Ajánlás.
DR. TASNADI NAGY ANDRÁS: Megnyitó.
KAPI BÉLA: Az egyházi zene szolgálata és missziója.
DR. JÁNOSSY LAJOS: Az evangélikus liturgia megújhodása.
VIKAR SÁNDOR: A református Énekeskönyv és a gyülekezeti éneklés.
KAPI-KRÁLIK JENŐ: Az evangélikus gyülekezet éneke.
ÁROKHÁTY BÉLA: Az orgonaépítés mai problémái.
DR. GÁRDONYI ZOLTÁN: A kántorképzés problémái.
PESCHKÓ ZOLTÁN: Az egyházi zene iskoláinkban.
ADÁM JENŐ: Egyházi ének- és zenekari kultúránk.
ISOZ KALMÁN: Egyházzenei képzés közép- és felsőfokon.
ÁROKHÁTY BÉLA: Az egyházi zene szolgálatának megszervezése és irányítása.
D. KOVÁCS SÁNDOR: Berekesztő.
Az I. Országos Magyar Protestáns Egyházzenei Konferencia (krónika).
SCHULEK TIBOR: Reformátusok és evangélikusok.
RAVASZ LÁSZLÓ: Hubay Jenő.
SZABÓ RICHÁRD: Bárd Miklós.
OROSZLÁN ZOLTÁN: Buday Árpád.
KRITIKAI SZEMLE.

XLVI. évf. 6. sz.

1937. június.

Ara 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

SOLYOM JENŐ: Dr. Wiczián Dezső: Az újabb Luther-kutatás főbb irányai és eredményei — — — — —	372
KALLAY KALMÁN: Germanus Gyula: Allah Akbar! — — — —	373
JOÓ TIBOR: Spranger Eduard: Probleme der Kulturmorphologie — —	375
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Tompa László: Ne félj — — — — —	377
VAJDA ENDRE: Nadányi Zoltán: Nem szeretsz — — — — —	381
ZALÁNFY ALADÁR: Magyar zeneszerző koráljátékai — — — —	383
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	383
DR. GAAL ENDRE: Zenei Szemle — — — — —	386
A. TÓTH SANDOR: Képzőművészeti Szemle — — — — —	390

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Aprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsánna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Előszó

*A magyar reformáció történetében fel van jegyezve, hogy az első reformátorok az evangéliumot „beleénekeltek“ a magyar nép lelkébe. Aki ismeri és szereti énekeinket, az lelki-
leg forrt össze az evangélium egyházával. Az ének nálunk nem díszítő elem, hanem megnyilatkozás és vallástétel. A világ legnagyobb muzsikusa, Bach nem esztétikai hatásokra törekedett, hanem a lelkében élő evangéliumi hitet szólaltatta meg a mű-
vészetek művészetének nyelvén, a zenében. Az ő zenéje az evangélium zenéje. Az evangélium lelke szólal meg benne.*

Boldog voltam, mikor az evangéliumi egyházak zenei konferenciájának tervéről értesültem, és örökké fogom sajnálni, hogy betegségem miatt azon részt nem vehettem. De örül a lelkem, hogy az első konferencia megtörtént és hogy annak első gyümölcseit odatehetjük e füzetben a világ asztalára. Aldott és ízes gyümölcs ez azon az asztalon, pedig még csak egyszerű bemutató, amelyet bőséges és ékes feltárás fog követni.

Legyen áldás a munkán, a munkásokon és a megértő lelkek egész táborán.

D. RAFFAY SÁNDOR
evang. püspök.

Ajánlás

Mikor a reformáció a cselekedetnek üdvösségszerző erejét elvetette és azt állította, hogy csak a hit az, amivel elfogadhatjuk a felénk nyúló ingyen kegyelmet: azt is eldöntötte, hogy többé az istentiszteletben nem a külső cselekmény a fontos, hanem a belső megindultság. Ezzel azt a hallatlan kockázatot vállalta, hogy mozdulat és látás helyett a hallás világra bízza magát, a Római levél ellenmondást nem tűrő szavai szerint: A hit hallásból van. Így nyert az ének fő helyet a mi istentiszteletünkben, az igehirdetés és imádság mellett. Azt lehet mondani, hogy az egyházi ének éppannyira gyülekezeti imádság, mint hitvallás, sőt igehirdetés is.

Miután a reformáció népegyházakat teremtett, magát a népet, a gyülekezetet tette éneklővé. Ennek roppant sok előnye jelentkezett a hívek lelki életére, az Ige terjedésére nézve egyaránt, de járt vele egy veszedelem is: az, hogy a nép éneklő gyakorlata lassanként megrontja magának az éneknek belső művészi szépségét. Így a mai korra jutott az a rendkívül nagy feladat, hogy egyházi énekiünket a maga eredeti tisztaságában és szépségében visszaállítsuk és történelmi alkatának megfelelően tovább fejlesszük. A Protestáns Irodalmi Társaság ezt a munkát kívánta előbbre vinni egy nyilvános megbeszélés rendezésével, s ennek irodalmi eredményét közöljük ebben a kötetben.

Hiszem, hogy ez a kötet is előbbre viszi egyházi éneklésünk ügyét, amelyről Szőnyi Benjámín egykor így énekelt:

*Kedves társ a fogságban
Tutor az árvaságban
Magzattya ez a meddőnek
Bátorság az ijjedőnek.*

Erről az énekről mondotta Baksay, hogy a szeráfimok is mind kigyülekeztek az ég szélére, csudálni ezt a harmóniát. Nekünk az a célunk, hogy ne csak a szeráfimok, hanem a zenei képzettségű, művészi ízlésű emberek is gyönyörködjenek a mi gyülekezeti éneklésünk helyreállított szépségeiben.

RAVASZ LÁSZLÓ

*a Protestáns Irodalmi Társaság
ügyvezető elnöke.*

Megnyitó*

Mélyen tisztelt konferencia!

A meghívó szerint a konferencia célja az, hogy „*a protestáns egyházi zene megoldatlan kérdéseire irányítsa a figyelmet és ezzel a magyar protestáns egyházi zenekultúra korszerű fejlődésének az útját egyengesse.*” Ezt a célkitűzést, mint általában a konferencia gondolatát is mindnyájan helyeseljük: azok is, akik, mint a zeneművészet barátai, azt kívánják, hogy a művészi zene jelentősebb szerepet kapjon mind az istentisztelet keretében, mind az egyház kulturális életében; — és azok is, akik egyházi zenénk jelenlegi kereteivel is meg vannak elégedve. Mindannyiunk számára bőven akadnak megoldatlan kérdések és ezek megvitatására, valóban egy ilyen konferencia a legalkalmasabb.

Lássuk röviden, melyek azok a problémák, amelyek egyházi zenénk területén elibénk bukkannak és megoldásra várnak.

Erre a kérdésre *három* fő probléma-csoport tárul elénk.

Az *elsőt* így foglalhatnánk össze: *Milyen mértékben lehet és kell a zenét egyházi életünkbe bekapcsolni, mégpedig egyfelől az istentisztelet keretébe, másfelől egyházunk kulturális életébe?*

A *második* ez: *Hogy állunk ma az egyházi zene tekintetében? Mik a ma meglevő egyházi zenei elemek? Vannak-e tenni-valóink ezek körül és mik azok?*

A *harmadik* pedig így szól: *Amennyiben egyházunk életében nagyobb teret kellene adnunk az egyházi zenének az eddigénél, milyen keretek között történjék az?*

1. Az *első* kérdés azért merülhet fel, mert az tulajdonképpen már évszázados viták tárgya, amelyekben mindmáig nem történt végérvényes döntés. Tudjuk jól, hogy a középkorban az istentisztelet külsőségeiben fényes szertartássá, művészi előadássá lett és háttérbe szorította sok, belsőleg fontosabb elemét.

A reformáció első idejében aztán ennek a visszahatásaként voltak túlzók bőségesen, akik az istentiszteletből a zenét teljesen száműzni kívánták, az orgonát az „ördög dudájának” nevezték s a többi hangszereket is a Sátán instrumentumainak tartották, voltak olyanok, akik a zenét csupán csak a gyülekezeti énekekre korlátozták.

Azt hiszem, hogy elvileg ezek mindannyian ugyanazon az állásponton voltak s álláspontjuk teljesen megfelelt a Szentírásnak is: *az Ige helyére nem lehet odaállítani a zenét.* De viszont

* Gyorsírói jegyzetek alapján.

a zene is lehet felséges eszköze a lelkek építésének, szolgálhatja Isten dicsőségét s ezért nemcsak az egyház kultúréletébe, hanem kultuszi kereteibe is beleillik. Luther maga is nemcsak zeneszerető, hanem zeneszerző is volt. Kálvin is felismerte a zene komoly, nagy jelentőségét, amint ennek a jelét adja az 1543-i zsolnároskönyve előszavában is: „Az összes művészetek között az ének és a zene az, amelyik az emberi lélek legmélyebb érzéseit képes megzendíteni.“

E kérdés tekintetében tehát feladatunkat abban látom, hogy *a jelentkező szélsőségek között találjuk meg a helyes mértéket a zene szolgálatának a meghatározásában.*

2. Az *egyházi zene mai szerepe* tekintetében maguk között a protestáns egyházak között is jelentős különbségek vannak. A református egyház úgyszólván kizáróan a gyülekezeti énekben és az azt kísérő orgonában fogadja el a zene szolgálatát, az evangélikus egyházban azonban már a zenekari és az instrumentális zene, valamint a rendszeresen működő karének is egyre jobban érvényesül.

A kérdés az, hogy *a református és az evangélikus egyház által adott keretekben és engedélyezett mértékben szolgáló egyházi zene megfelel-e azoknak a kívánalmaknak, amelyeket ma vele szemben felállíthatunk?*

Az evangélikus egyházi életet kevésbé ismerem ahhoz, hogy etekintetben ítéletet mondjak. A református egyházban ezt a területet az ország különböző részein már rég óta figyelem s azt hiszem, mindannyian egyetértünk abban, hogy a református egyház zenéje abban a szűk keretben is, amelyre a gyülekezet énekében korlátozódott, messze távol van attól, hogy az kielégítőnek vagy az istentisztelet magasztosságához méltónak lenne mondható.

3. Az egyházi zenénk fejlesztésének a kérdésében az első feladat az, hogy *a meglevőt javítsuk s csak azután következhetik a művészi zene bizonyos mértékű és vonatkozású alkalmazása és kiterjesztése.*

Legelső, elodázhatatlan feladatunknak azt látom, hogy mindekelőtt fogjunk össze minden erőt arra, hogy a gyülekezeti énekünket az istentisztelet szentségéhez és méltóságához illővé nemesítsük. E tekintetben már évszázadok óta nem történik semmi. A saját gyülekezetemben kísérletet tettem arra, hogy a gyülekezet éneklésmódját kifejezőbbé, szebbé tegyük, de a kísérleteim mindezideig eredménytelenek. Hiába hívtuk fel a gyülekezet figyelmét arra, hogy a különböző zsolnárok és dicséreték különböző tartalmúak: az ujjongó örömeiket nem énekelhetjük úgy, mint a bűnbánati zsolnárt, a karácsonyi énekünknek másképpen kell zengenie, mint a nagypéntekinek. Minden kérés hiábavaló volt.

Dr. Tasnádi Nagy András: Megnyitó

Útját állja nálunk minden effajta törekvésnek az állandó fortissimo is, amely miatt senki sem képes a hangja urává lenni.

Ha már most a gyülekezeti ének megjavítása nélkül akarunk az istentiszteleti életünkbe *művészi* éneket bevinni, akkor ezzel csak a diszharmóniát növeljük, — így legalább a maga naiv egyszerűségében és művésztelenségében — egyedülálló.

Egész Magyarországon egyetlenegy helyen találtam kifogástalan, ütemes, művészi szempontból is figyelemreméltó gyülekezeti éneket: a sepsiszentgyörgyi református templomban. Itt a gyülekezeti éneklést egyrészt egy hatalmas gyülekezeti énekkar vezeti, másrészt pedig a gyülekezet, vagy legalább is annak egyrésze minden istentisztelet után együttmarad, hogy a legközelebbi istentisztelet énekeit gyakorolja. Ez az éneklő gyülekezet nevelésének a követendő példája, de egyben bizonyossága is annak, hogy a magyar református gyülekezeteket meg lehet tanítani szépen, az istentisztelethez méltóan énekelni.

Nagyon boldog leszek, ha ez a konferencia kitűzött céljának megfelelően széles körök érdeklődését felkelti egyházi zeneművészetünk gazdag világa iránt, de még nagyobb lesz az örömöm, ha elsősorban azt a gyakorlati eredményt éri el, hogy *a gyülekezeti éneklés emelésére, nemesebbé tételére találja meg a megfelelő módot, hogy elsősorban ezen a téren következzenek be a várva-várt örvendetes javulás.*

Abban a reményben, hogy az első magyar protestáns egyházzenei konferencia azt az eredményt fogja hozni, amit a nagy érdeklődés ígér, üdvözlöm a nagyszámban megjelenteket, Isten áldását kérem munkájukra és a konferenciát megnyitom.

Dr. Tasnádi Nagy András
vallás- és közoktatásügyi államtitkár

„Kálvin azt kívánta, hogy az új zsoltárok érdekében a tanácsnak el kell rendelnie, hogy azok, akik nem tudják őket, ne is énekelhessék addig, amíg meg nem tanulják. El kell rendelnie, hogy azokat csak a kántor és a gyermekek énekeljék...”

(Annales, 1561.)

„...a nép hallgassa teljes figyelemmel őket mindaddig, míg mindenki egyre jobban nem alkalmazkodik a közös énekléshez.”
(„Articles concernant l'organisation de l'Eglise“, 1561.)

Az egyházi zene szolgálata és missziója

1. A művészet ég és föld találkozása, isteni gondolat emberi formában megvalósulása. A művészi szép az emberi hang, a szó, a vonal, a szín, az alak segítségével megjelenik az érzékelhető világ előtt és önmagát adja drága ajándéknak.

Fokozottan áll ez a megállapítás a zenére. A szavakban kifejezhetetlen, az értelemmel felfoghatatlan érzelmeket, a titokzatos sejtelmeket fejezi ki s az ember lelki- és életmélységében szendergő valóságokat szólaltatja meg. Az emberi szó gyenge ezeknek a lelki valóságoknak feltárására. A színek palettája szürke színt foltot adna csupán, a napfényben szikrázó márványtömb csődbe vinné a szobrász vésőjét. De a zenei hang, a melódia, a kifürkészhetetlen hangszínezés és az engedelmes ritmus ki tudja fejezni a kifejezhetetlent. A zenében érzékelhetővé válik az ember benső életének lélegzete, szívdobogása, vérének lüktetése, agysejtjeinek vibrálása, vágyainak sóhajtása.

A zene-művészet eme sajátossága természetessé teszi, hogy a vallásos lélek a benső szükség vágyakozásával sodródik a zene felé. Szükségképeni az is, hogy az egyházat saját lényege szintén a zenéhez utalja. Az egyházi zene a vallásos élet teljességét szólaltatja meg. Megrezdül benne az Istent kereső szív. Feltárul általa az ember teljes lényege és lelkülete. Hatalmas dimenziókban kibontakozik a vallásos élet földi és földfeletti világa: Istenhez és emberhez való viszonya, életszemlélete, hitvilágának meglátása, lelkének égő reménysége és boldog bizonyossága.

2. A reformáció egyházai kezdetől fogva elismerték az egyházi zene szükségességét és jogosságát, de azt mindig az egyház szolgálatába állították.

Luther 1538-ban epistolát írt a zenéről, melynek német nyelvű szövegét állítólag a wittenbergi templom ajtajára is kifüggesztették. Azt mondja ebben az epistolában: „Isten a világ teremtésekor minden embert megajándékozott a zenével, hogy szíve érzésvilágában vezetője legyen. A Szentlélek örök munkájának eszközét is bírja benne. Az egyházi atyák és a próféták szintén énekebe és hárfajátékba foglalták Isten igéjét. Fontos tehát, hogy az egyházból soha se hiányozzék a zene.“

Luthernek az egyházi zene kiépítésére irányuló munkálkodása közismert. Egyszerre a reformáció kezdetén énekeskönyvet állít össze s nemcsak énekszöveget, hanem melódiákat is ír. Tanult elméleti és gyakorlati zenész. De nemcsak a szükség hajtja

a mutatkozó hiányok pótlására, hanem a protestantizmus lelke is. Benső kényszerítésre szólaltatja meg lantján a szent énekek melódiáit.

Zwingli idegenkedik ugyan az egyházi zenétől, de azért ő maga is ír éneket.

Kálvin kemény elvi határozottsággal megállapítja az egyházi zene elhelyezkedési körét, de ezen belül elismeri jogosságát. Tulajdonképen ő a francia énekköltészet megindítója. Strassburgi lelkész korában alkalmas énekek után kutat, míg azután megnyugszik lelke a zoltárköltészet berkeiben. 19 zoltárt válogat ki s énekeskönyvét már 1539-ben kiadja. Olyan nagy jelentőséget tulajdonít a templomi zenének, hogy ő maga választja ki a melódia megírására alkalmasnak tartott zenetudósokat.

A reformáció egyházai egybehangzóan megállapítják az istentiszteleti zene tartalmának, formájának és elhelyezkedésének alapelvét. Ezen alapelv szerint a templomi zene egyetlen korlátját az egyház lényege képezi.

Luther a torgaui templomszenteléskor ezt az elvi megállapítást így fejezte ki: „Isten a templomban szentigéje által szól hozzánk, mi pedig ugyanakkor imádsággal és dicsőítő énekkel szólunk ő hozzá.“

Ez az alapelv három irányban érvényesül a protestáns egyházak templomi zenéjében: az Ige, az egyetemes papság és az egyházi hitvallásszerűség tekintetében.

Az istentisztelet keretében minden megnyilatkozás az igéért történik. Maga az istentisztelet az igéért van. A templom, a hívők közössége, az imádság, a prédikáció egytől-egyig az igéért vannak. A templomi zene is Isten igéjét tartozik szolgálni. Abban áll kijelölt feladata, hogy az igét előkészítse, magyarázza, szellemeztse és szimbolizálja. Az egyházi zene tehát eszköz és nem öncél.

A reformáció egyházainak istentiszteletén eltűnik a kizárólagosan érvényesülő papirend, helyébe „a királyi papság“, a gyülekezet lép.

Ez az elvi különbözőség szembetűnik a római katolikus egyház és a protestáns egyházak zenéjében is. A római katolikus egyház zenéje papi-karakterű. Nagy Gergely a templomi zenét a klérusra és az énekkarra ruházta. Az éneken beszélt, a ritmus és ütem nélküli katolikus egyházi zene dogmatikai aláfestésű. Későbbi fejlődésében misztikus hangulatot, hullámzó érzelmet fejez ki, transzcendentális világba emel, de szunnyadni hagyja az emberi akaratot és cselekvést.

A reformáció egyházai a templomi zenébe belekapcsolják a gyülekezetet. Csak olyan elemeket használnak fel a zene kiépítésére, melyek az embernek Istennel való közvetlen viszonyát és az ige szuverénitását érvényre juttatják. Így alakul ki a protestáns

templomi zene alapformája: a zsoltár és a korál. Ezért nem alakulhatott ki másként templomi zenénk, mint a zsoltár és korál típusában.

Az egyházi zenében, különösen az egyházi énekben, az egyház hitvallása szólal meg.

Altaláncosan eiismert igazság, hogy az énekeskönyvnek ki kell fejeznie az egyház hitvallását. Sokszor feledésbe megy azonban ennek az igazságnak azon kiegészítő tétele, hogy ennek a hitvallásszerűségnek a zenei formában is érvényesülnie kell. Az énekben is megszólal az egyház hite. Az ének az egyház lelkéből születik. Benne ugyanazon hitéleti meglátások, érzelmek, meggyőződések és valóságtudatok lüktetnek, mint a mondatokba foglalt énekversekben. Egy theologus utal arra, hogy az írásos hitvallás könnyen válik üres szó-hitvallássá, a téves szöveg megzavarja az értelmet s helytelen irányt szab a vallási gondolkodásnak. De ugyanez az igazság áll a melódiában kifejezett hitvallásra is. Az egyházi zenének az egyház hitvallásától való elszakadása hasonló súlyos következményeket von maga után. Az egyházhoz hűtlen, idegen lelket megszólaltató egyházi zene megmérgezi a lelket. *Mutata musica in templis mutatur etiam genus doctrinae.* Az egyházi zene megváltoztatása az egyházi tan megváltoztatását jelenti.

Látjuk tehát, hogy a reformáció egyházainak az egyházi zenével szemben támasztott követelése az ige szuverénitásából folyik. A templomi zene nem öncél, hanem eszköz. Ezt az alapkövetelést a protestáns egyházak három módon biztosítják: az ige hirdetés központiségével, az egyházi zene formai felépítésével és a templomi zene tartalmi hitvallásszerűségével.

3. A reformáció egyházai és a zene elvi viszonyának megállapítása után vessünk egy pillantást az elv gyakorlati keresztülvitelére. Ez a kérdés a zene és a kultusz kapcsolatát állítja elénk. A kérdés jelentősége a kultusz jelentőségével emelkedik, a kultusz viszont a vallásos ember lelki szükségleteiben és a templomi közösség állandóan növekvő vágyaiban gyökerezik. Mindkettőről szemléltető képet nyújt az istentiszteleti élet művészi elemeinek erőteljes hangsúlyozása, melyet különösen az evang. egyházban szemlélhetünk.

Következő fejtegetésemben *Karl Bernhard Ritter* gazdag meglátású gondolatai nyomán indulok el, melyeket „*Sakrament und Gottesdienst*” című munkájában fejteget.

Az ember vallásos hite a templomi kultuszban nyilatkozik meg. Érzékelhető, vagy érzékfeletti módon tárja elénk Isten kegyelmének világát, melybe meghívást nyertünk, melyben örök isteni ajándékozásban van részünk, mely új élet kialakulását teszi lehetővé számunkra. A kultusz Isten hívó gyermekeinek hitbéli

találkozása az élő Istennel. Isten ajándékainak átvétele s az imádatlaltal megtelt szív boldog felajánlása Istennek.

Ez a vallásos hit-megnyilatkozás nem egyéni elkülönítettségben, hanem az emberekkel való közösségben történik. A kultusznak van tehát egyéni és közösségi vonása. Megszólaltatja a szív egyéni vallásos érzéseit, de ugyanakkor belekapcsolja az embert a kultikus közösség egyetemébe. Belekapcsolja az embert olyan emberek közösségébe, kiknek szívét ugyanazon vágyak töltik el, kik ugyanazon lesújtó és felemelő bizonyosságok és reménységek varázslatában élnek, ugyanazon emberi adottságok alatt nyögnek, ugyanazon isteni lehetőségek ígéretföldjét látják szemük előtt feltűnni. Boldogságukat, lelki kielégítésüket és üdvösségüket ugyanazon Istennel való közösségben és Istennek ugyanazon kegyelmében látják biztosítva. Érzelmük, meglátásuk, reménységük és valóságtudatuk áthatja lelküket s érzik Isten kegyelmének kizárólagos hatalmát.

A kultusz tehát mindig a hívő közösség öntudatos életre ébredésének külső megnyilatkozása. Életté formálódik benne a közösségnek a közös szellem-kialakulására irányuló törekvése. És természetesen, hogy ez így van. Hiszen minden életképes közösség közös szellemet teremt és szükségképpen megkeresi ennek a közös szellemnek közös életformáit. Természetesen, hogy ugyanez a törekvés megvan az egyház vallási életében is s a templomi közösség keretében a közös szellem a kultusz életformáiban megtalálja önérvényesülését. Erre a közös kultikus életformára különösen szüksége van a protestáns egyháznak, melyhez mindig közeljár az individualizálás veszedelme.

A protestantizmus hosszú időn át idegenkedve nézte ezeket a kultikus formákat. A katolikus egyház maradványát látta bennük. Igyekezett is azokat eltüntetni, hogy megszüntetésükkel is határozottabbá tegye a katholicizmussal való ellentétét. Ezen állásfoglalásban megerősítette egyházainkat az a tény, hogy a kultikus forma a szuverén ige mellett közömbösnek látszott, nem bírt üdvszerző jelentőséggel és nem is adott határozott életformákat. Ezzel szemben a történeti fejlődés mégis csak bizonyosságot tett arról, hogy a templomi kultusz nemcsak a hívő, hanem az egyház szempontjából sem tekinthető közömbösnek. Kultuszra van szüksége az egyháznak és a vallásos léleknek is. Mert külső forma nélkül hiányzik a közösség egyik összetartó köteléke, nem is beszélve arról, hogy a formanélküliség maga is formává lesz s a kultusz-nélküliség maga is negatív kultuszt jelent.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a kultusz nem öncél ugyan, de mégis több, mint egyszerű nevelő, vagy segéd-eszköz. Örök isteni igazságokról tesz bizonyosságot. A vallásos élet teljességére irányul. Az eljövendő kegyelmi országért dolgozik. Érzelmeket és

hangulatot ébreszt és ugyannakor életet és cselekedeteket is követel. Ez utóbbi követelése oly erőteljes, hogy cselekedet nélkül a kultusz hazugsággá válik.

A második megállapítás, hogy a kultusz az élet vallási tartalmának megjelenése és formája. Nem önkényes kialakulás, hiszen a formának is van határozott törvénye. A kultusznak van külön hangja, színe, melódiája. Nem egy ember hozza létre, nem is az egyház közössége teremti meg, bár mindegyik gazdagítja tartalmát, hanem a lélek mélységében születik, ahol a szellem és a természet öntudata még nem váltak el egymástól. Csak az érti meg igazán, aki a szellemi tartalom külső formában való megjelenésének szükséges voltát is felismeri.

A harmadik megállapítás az, hogy a kultusz elválaszthatatlan a közösségtől. Nem egyéni gondolatot, vagy egyéni vallásos élményt szólaltat meg. Nem tekinthető olyan közösségi megnyilatkozásnak sem, mely a multból táplálkozva a jelen énekét zendíti meg. Azt sem mondhatjuk, hogy a kultusz a gyülekezet önarcképe. Lényege nem magyarázható meg azzal, hogy a gyülekezet közös érzelmeit juttatja kifejezésre. A kultusz több ennél! Kiabrázolója annak, hogy Isten igazságai és követelései szerint minek kell lennie a gyülekezetnek, hogyan kell benne és általa megvalósulnia az örök kijelentett Krisztusnak. Így válik a kultusz istentiszteletté. És így lesz az élet egy nagy istentiszteleti kultusszá.

A templomi kultusz lényegéből szükségképen következik, hogy annak az egyházi zenével szemben határozott követelései vannak. Azt követeli a templomi kultusz, hogy a zene gyökerezék az egyház történeti hagyományaiban és az egyház lényegéből fejlődjék ki. Mindegyik egyház dolgozza ki a saját kultuszát. Ne hagyja saját kultuszát kiépítetlenül és ne is vegyen át egyháza lényegével ellentétes, vagy neki idegen templomi kultuszt.

Azután szükséges, hogy a templomi zene a kultusz egészéből sarjadjon ki. Épüljön bele organikusan a kultuszba és ne legyen abban különálló, idegen test.

Ismerje fel a templomi zene a kultuszban való szolgálatának teljességét. Szolgálja a hívó egyes embert, szolgálja a közösséget és szolgálja az örökkévaló Istent. Szolgálja az egyes embert azzal, hogy vallásos világát megfelelő eszközökkel eléje tárja. Szolgálja a közösséget a gyülekezet és az egyház kiépítésével. Szolgálja Isten örök kegyelmi világát, hogy mindig közelebb jöjjön a kéklő messzeségben álomvilágnak látszó, mégis arasznyi közelségben realitást nyerő Isten-országa.

Az egyházi zenének a kultusz eme szolgálására különböző eszközök állnak rendelkezésére: a gyülekezeti ének, a karének és az orgona. Ezen eszközökről külön-külön nemcsak azért nem szölok részletesen, mert esetleg a velük kapcsolatos kérdéseket más

előadás van hivatva megvilágítani, hanem mert a már megvilágított alapelvek a részletes tárgyalást feleslegessé teszik.

A gyülekezeti énekkel szemben, legyen az zsoltár, avagy korál, fennáll az a követelés, hogy azok ne csak én-énekek, és ne csak közösségi-énekek legyenek, hanem egyházi- és isteni-énekek is.

A karénekekkel szemben az a templomi kultusz követelése, hogy azok illeszkedjenek bele a kultusz egészébe. Eszközből ne akarjanak öncéllá válni. Ne keressenek a kultusz céljától eltérő célokat. *Osiander Lukács* 1586-ban megjelent énekeskönyvének bevezetésében írja: az énekkar éneke az istentisztelet díszítése legyen! A lényeg és a cél tehát: az istentisztelet. Az istentisztelet lényege és célja pedig: a suverén Ige. Schütz, Händel, Bach egyházi alkotásai az egyházi ünnepek üdvigazságait szólaltatták meg. Az egyház ma is törvénnyé teszi Bach szimbólikussá váló szokását, aki minden kompozíciója homlokára ezeket a szavakat jegyezte: Jézus segíts!, végére pedig ezt a vallomást: Soli Deo gloria! Minden templomi énekkar ezt a hivatást tartozik betölteni.

Az orgonaművekkel szemben szintén van követelése a kultusznak. Ez a követelés a megfelelő zenei tartalommal, a kultusz céljához simuló zenei formával és előadási stílussal elégíthető ki. Nem felejthetjük el azonban, hogy az orgona ma már nemcsak az ének egyszerű kísérője, hanem önálló hivatáskörrel is bír, de ezt is az egyház lényegéből származó keretek között kell betöltenie.

4. Az egyházi zene jelentőségében kibontakozik előttünk annak missziója is.

A templomi zene hatalmas nevelő tényező a templomi gyülekezet életében. Elmélyíti az ige hatását, megrázza, leköti és eltölti a lelkeket. Személyes kapcsolatot teremt ember és közösség, ember és Isten között. Csalogató, hívogató, messzehangzó, állandó harangkondulás és áldott marasztalás.

A templomi gyülekezet összetartásán kívül a hívó egyháztagok nevelése tekintetében is nagy munkát végez. Nem egyszerű művészi ténykedés, hanem hit-megnyilatkozás. A hit bölcsőjében születik s a hit éltető erejét hozza szárnyai alatt. Nem is elég a partitúra, vagy melódia megtanulása, nem elég az elméleti és gyakorlati zenei tudás. Megértéséhez és értékesítéséhez hívó szív kell, Istenhez érkező, imádságban megnyugvó szív. Igazság marad a régi megállapítás: az egyházi éneket nemcsak kívülről kell tudni énekelni, hanem belülről is.

Ebbe kapcsolódik azután az egyházi-zene szolgálataira vonatkozó követelés. A templomi zenének a zene művelőit Krisztus szolgálóivá kell nevelnie.

Az orgonistának, a kántornak nemcsak zenei képességekkel kell rendelkezniök. Hívó embereknek kell lenniök. A művészet és szolgálat világát a hit arany padlója köti össze. Nélküle a művé-

Kapi Béla: Az egyházi zene szolgálata és missziója

szet sohasem lesz szolgálattá s a művészből nem lesz Isten szolgálója. A képzett zenész sok mindent megadhat. Külsőleg nagyszerűen betöltheti hivatását. Művészi instrumentummá teheti az orgonát, csodálatos értéket termelhet ki az énekkarból, pontosan vezetheti a gyülekezet énekét. Ha hite nincsen, adós marad a legnagyobbal: hívő szívével. Elvezetheti az embereket a művészet tündérvilágának felhős régióiba, de nem vezetheti el őket a mennyei Atyához, kinél dicsőítő himnusban egyesül a földről felszálló emberi-ének az angyalok énekével. Pedig az egyházi zenének ez az első és végső célja: első akkordjától az utolsóig Isten-szolgálat, munkásai palást-nélküli, hívő Isten-szolgák, éneklő és áhítatban elesenedő népe pedig Isten hazaérkező templomi kórusa.

Kapi Béla.

Amikor a természet zenéjét a művészet felfokozza és kicsiszolja, csak akkor tudjuk nagy csodálkozással belátni és megérteni kis részében — mert teljes egészében úgysem lehet felfogni vagy megérteni — az Istennek nagy és tökéletes bölcsességét csodálatraméltó művében, a zenében.

Luther: Lobrede auf die Musik, 1538.

Az evangélikus liturgia megújodása

Előadásomnak a címben megjelölt tárgyát egészen sajátosan meghatározza az a körülmény, hogy mondánivalójának egyházzenei konferencia keretében a *musica sacra* ügyét kell evangélikus egyházunkban szolgálnia.

Témámnak ez a meghatározottsága csak még fokozottabban megkívánja az elvi tisztánlátást, a határozott egyházzenei szempont fenntartás nélküli érvényesítését, különben *tárgyi* szempontból — Egyházunk számára — semmi értelme se volna előadásomnak. Először tehát *az evangélikus liturgia legfőbb elvi kérdéseiről* kívánok szólni és ezek után, *az evangélikus liturgia megújodásának problematikájával* kapcsolatban óhajtok rámutatni azokra az objektív, *belső összefüggésekre*, amelyekből *az evangélikus liturgia megújodásának integráns részét képező* aktuális *egyházzenei feladatainkat* is megláthatjuk.

*

I. A *liturgia* keresztyén evangélikus egyházi szóhasználat szerint az egész, a *teljes istentisztelet, az ige és a szentség (verbum et sacramentum) összetartozásán, egységén felépülő főistentisztelet*, amelyet az ú. n. mellékistentiszteletek (pl. a *matutinum*-laudes, aztán a *vespera-completorium*) vesznek körül *az egyházi év* organikus rendjében. Az alábbiakban a liturgia szót mindig ebben az *eredeti helyes* egyházi értelmében használom. — A liturgia szónak olyan használata, amilyen a magyar evangélius egyházi életben újabban csaknem általánossá lett, hogy t. i. „liturgikus istentisztelet“-ről beszélnek, — egészen elhibázott; aminthogy téves az a szóhasználat is, amelyik „csak“ az istentisztelet „állandó“ — vagy mint mondani szokták: „kötött“ — elemeit, illetve az egyes szent szertartások hasonló természetű részeit érti liturgián.

A liturgia az Egyháznak legsajátosabb, minden belső elfajulásra és kívülről jövő idegen hatásra egyaránt a legérzékenyebben reagáló *élet-nyilvánulása*. Az *Egyház* pedig — a lutheri reformációban, az apostoli evangélium erejével megújodott keresztyéniség számára — *a Jézus Krisztustól itt a földön alapított kegyelmi (üdv-) intézmény, amelyben a szentigével és a szentségekben valóssággal jelenlevő (realiter praesens) Úr a lelkipásztori (egyházi) hivatal szolgálatával maga gyűjti egybe az embereket és ahol őket a Vele való hitbéli közösségben megtartva, üdvösségre viszi* (v. ö. az *Agostai Hitvallás* 4. és 5. cikkének összefüggésével, vala-

mint a 7. cikknek ebből az összefüggésből világos, igazi értelmével!).

Az Egyház kegyelmi (üdv-) intézmény jellegének és a Jézus Krisztus valóságos istenemberi természete felbonthatatlan egységének megfelelően a liturgia is *az isteni és az emberi* (mennyei és földi) *elemek* szétválaszthatatlan *egységét* mutatja minden részében.

Mivel az *Egyháznak, mint Krisztus testének (corpus Christi mysticum)* az *élete* az Úr Jézus kegyelmi jelenlétén és munkásságán nyugszik és teljességét egyedül a Vele való tökéletes *egységben (unio sacramentalis, — sacramentum communionis)* éri el itt a földön, — természetes, hogy a liturgia legfőbb cselekvő alanya, éltető forrása: maga az élő Üdvözítő, az Egyház feje. Amint az Egyházat Krisztus Urunk jelenléte és művének állandó aktualitása (*praesentia realis*) teszi Egyházzá, éppen úgy a liturgia is egészen Krisztus monarchiájára épült: — a liturgia Jézus Krisztusból, a testté lett Igéből él, *a liturgia az Ige szüntelen megtestesülése (incarnatio, finitum capax infiniti!)*. Ezért valósul meg az Egyház liturgiájában a gyülekezet és — benne — az egyes hívő személyes életének az egysége és teljessége, mint szüntelenül megújuló, Istenben való élet.

A liturgia olyan régi, mint maga az Egyház. Attól fogva, hogy az Egyház az első pünkösdkor a Szentlélek erejével a világba lépett és az Úr az igehirdetés apostoli szolgálatával egybegyűjtötte az első gyülekezetet, *a hívek „foglatatosak valának az apostolok tudományában és a közösségben, a kenyernek megtörésében és a könyörgésekben“* (Ap. Csel. 2: 42). — A prófétai és apostoli *szentige*, a Krisztus testének és vérének *szentsége* az Egyház liturgiájának magától az Úrtól rendelt kettős gyújtópontja, amely állandóan a Szentlélek tüzével tölti el a gyülekezetnek ugyancsak az Üdvözítő akarata szerint való *imádságát*. — Az igazi *egyházi közösség* a Jézus Krisztussal való legbensőbb, *sacramentalis* közösségből, a Vele való reális élet-egységből emberi észszel fel nem fogható, szentséges titokként születik és újul meg szüntelenül Isten oltáránál: — *az Egy Testből és az Egy Vérből* valók között.

Az Egyház liturgiájának a maga teljességében való kibontakozása és egész kifejlődése igazában nem más, mint a liturgia szívét képező *sacramentum altaris* kibeszélhetetlen tartalmi gazdagságának organikus érvényesülése és tagozódása. „*Az evangélikus liturgia megújrodása történeti és elvi alapon*“ c. könyvem (1932) 7. §-a (i. m. 31–48. lapokon) *Az oltári szentség tartalmi gazdagságának jelentősége a liturgia fejlődésére* címen részletesen foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a *sacramentum altaris*-ban meglévő *eucharistia-, mysterion-, koinónia-, anamnésis- és thysia-*

tartalom mint érvényesült fokozatosan és milyen elemekkel gazdagította egész felépítésében, minden részében az Egyház liturgiáját. — A *confiteor*-aktus, az *introitus*, a *kyrie*, a *gloria in excelsis*, a *collecta*-imádság, az *epistola* a *halleluja*-val, a *sequentia*-ének, az *evangélium* a *laus tibi Christe*-vel, a „*viva vox evangelii*“ homiletikus aktusa, a *credo* (*Nicaenum*), az *oratio oecumenica fidelium*, az *offertorium*-ének és imádság, a *sursum corda* antifonás *praefatio*-imádság, a *sanctus*, *hosanna* és *benedictus*, az *epiklesis*- és *commemoratio*-imádsággal körülvett *verba testamenti* (a *consecratio*), az *agnus Dei*, a *Pater noster*, a *pax*, a *communio*-imádság, a *sumptio*-ból és *distributio*-ból álló *communio*-aktus, amelyet a *communio*-ének kísér, a *postcommunio*, a *benedicamus*, az *oratio ultima*, a *benedictio* (áldás) és mindebben a *musica sacra* szent szolgálatot teljesítő színpompás megnyilatkozása nem emberi produkcióként került egymás mellé (mert a liturgia nem a gyülekezet szabad alkotása!), hanem született, hogy az Úr ajándékaként a *communio*-élet megvalósulása legyen Egyházában.

Az evangélikus keresztyénség nem lehet eléggé hálás az Egyház Urának, hogy a lutheri reformációban a sajátjaként ismerhette fel és fogadhatta az apostoli evangéliummal megújuló életébe 1500-év liturgikus drágakincsének a javarészét, amelynek gazdagságából a Szentlélek kegyelme újra napvilágra hozta az igazi egyházi kontinuitást ebben a vonatkozásban is helyreállító, eredeti keresztyén *communio*-főistentiszteletet: a *verbum et sacramentum* egységén, az *incarnatio* és a *praesentia realis* kegyelmi tényén felépülő evangélikus-lutheri liturgiát (v. ö. Luthertől: *Formula missae* 1523, *Deutsche Messe* 1526). — *Ez az ősegyházi, evangélikus lutheri communio*-főistentisztelet — számomra is — az *evangélikus liturgia*, amelynek integráns része, legfőbb alkotó eleme és ereje a (minden vasárnapon és ünnepen megújuló) *sacramentalis communio* ténye!

Az Egyháznak ez a liturgiája nem alkalmazkodik a változó korok tűnő-múló ízléséhez, „vallásos“ hangulatához, hanem az örök fundamentumon épülve, isteni csodaforrásból élve, kifejezésbeli változatos gazdagságának alakulásában és differenciálódásában is lényegileg mindig ugyanaz marad. Ennek bizonyosságául elég egybevetnünk a XVI. és XVII. századbeli evangélikus *missale*kkal és a mellékistentiszteleteket magukban foglaló *vesperale*kkal — köztük a XVI. századbeli *magyar evangélikus liturgia*-rendekkel is (v. ö. „*Az evangélikus gyülekezet sajátos életformái XVI-századbeli rendtartások nyomán*“ c. 1936-ban megjelent tanulmányomban a II. résszel, i. m. 5–12. lapokon) — a mai finn, svéd, norvég, dán, izlandi, észt, lett, lengyel, azután a mecklenburgi, schleswig-holsteini, hannoveri, porosz („unio“-mentes!) és bajor, valamint az USA különféle provinciáiban (pl. az Augustana-

Synodusban, Egyesült Lutheránus Egyházban, stb.) érvényben levő liturgiát.

Ettől az eredeti evangélikus liturgiától egész nemzedékek elszakadhatnak, — de nélküle el is sorvad, mert erőtlenné válik tulajdonképpeni *egyházi* életük, amint ezt például a mi magyar Sionunkban közel 250 éve pusztító liturgikus depraváció is döbbenetesen bizonyítja. A puritán redukció az istentiszteleti életben is csak következménye a belső elfajulásnak, a tartalom megüresítésének. A *teljes* evangélium keresztyénségének lelki gazdagsága itt a földön a teljes szentigéből és a hamisítatlan szentségekből táplálkozó liturgiában él.

Amint az Egyház organikus teljességéhez az *intézményszerűség* változhatatlanságával együtt ugyancsak Krisztus Urunk akaratára szerint hozzátartozik a *lelkiség* közvetlensége, éppen úgy a liturgikus életben is az *oltári szolgálat* szent objektivitása biztosítja a *szószéki szolgálat* igazi pneumatikus szabadságát és közvetlenségét. Ugyanez a belső egység őrzi meg a liturgiában a homiletikus szolgálat tiszta keresztyén, egyházi jellegét, — egyszerűen lehetetlenné téve, hogy az Isten igéjének prédikálása emberi bölcseségnek „modern“ vagy elavult formájú retorikai előadásává fajuljon.

A kifejezésbeli formához kötöttség, a „*testiség*“ nem fogyatéksága a liturgiának, hanem éppen a teljességéhez tartozik. — Amint az Egyház liturgiájának nincs semmiféle „önmagán túlutaló“, külső *célja*, éppen úgy helytelen az a felfogás is, mintha a liturgia egy bizonyos vallási témának, vallásos-művészi *gondolatnak* esztétikai céllal való kidolgozása volna. A liturgia belülről ható szükségyszerűséggel *lett* művészi alkotású életté! Mivel a liturgiában a legigazabb, legszentebb valóság él, azért lett a leg-tökéletesebb szépséggé! A szépség az igazság formája a liturgia életrendjében is. Az Egyház liturgiájának azonban semmiféle közössége se lehet az esztéticizmussal, — hiszen a liturgia szépsége a Kereszt igazsága, ahol nem kellemes hangulat-élvezetről, hanem Krisztus irgalmából kegyelmet nyert bűnösöknek az üdvösségről, Istenben való életéről van szó.

A liturgia alapjában és tartalmában *vátozatlan realitásának*, valamint kifejezési módjában változatos *szimbolum-gazdagságának* az egysége teremtette meg az Egyház sajátos *liturgikus életstílusát*, amelyen az örökkévalóság fényessége ragyog és amelyben *minden igazi*, az Isten kegyelmétől túláradó szívből születő *művészet* a Legszentebb szolgálatában éri el teljességét. Az Egyház egész *liturgikus művészetét* (építészet, szobrászat, festészet, ötvösmunka, paramentika, ének- és zeneművészet) az *Ige* megtestesülésének a szolgálata jellemzi, amelyből a *Christus pro*

nobis — *Christus in nobis* kegyelmi igazsága egy hatalmas és csodálatos *sursum corda*-vá formálódik.

Az evangélikus liturgiát a *vallási spiritualizmustól* is és a *vallási materializmustól* is megvédi a kegyelmi eszközökben adott keresztyén realizmusa. Az evangélikus liturgiában a kinyilatkoztatás misztériumának az igazsága él: — Egyházunk tudja, hogy az Ige *testté* lett, de azt se felejtí el, hogy az *Ige* lett *testté*, — tudja, hogy a *regnum gratiae*-ban él és hogy itt a földön: — *ecclesia crucis!* Viszont éppen a liturgiával kapcsolódik az *ecclesia militans* az előre ment nemzedékek, a diadalt aratottak örök imádásába és így lesz belőle — a föld és a menny összelelkezésében — valóban *ecclesia orans*.

Ennek az eredeti, igazi evangélikus-lutheri liturgiának a megújhodására van szükség meggyőződés szerint magyarhoni Sionunkban is. A tiszta evangélikus egyháziasság, az evangéliumi igazság teljességéből élő lutheri konfesszionalizmus sürgeti mindenütt ezt a megújhodást. — Vissza kell szerezni, az Úr kezének kegyelmes ajándékául vissza kell könyörögnünk az Egyház drágakincsét: a tiszta szentige és a hamisítatlan szentség teljességéből, a Jézus Krisztus kegyelmi jelenlétéből, szüntelen munkásságából élő és éltető ősi keresztyén liturgiánkat!

II. Amikor ezek után még egészen röviden *az evangélikus liturgia megújhodásának problematikájával* kívánok foglalkozni, először is hangsúlyozni szeretném, hogy ebben az összefüggésben is mindig *az igazi evangélikus-lutheri liturgia* megújhodására és nem emberi „reform“-okra gondolok. Csakis önámítással lehet azt gondolnunk, hogy a mi korunk egyáltalán „*alkothat*“ valamit a liturgia terén, nem is szólva arról, hogy lehetséges-e az ilyen alkotás és van-e szüksége az Egyháznak ilyen „istentiszteleti reform“-ra. — Arra van szükség, hogy visszamenjünk — igen: tékozló fiak módjára visszazarándokoljunk! — az Egyház életében egészen addig a pontig, ahol az eredeti (apostoli-ősegyházi és lutheri) töretlen Krisztus-hit teljességét mutató liturgikus életben buzog a megváltó és megszentelő kegyelem teljessége: *Vissza* kell tehát mennünk *a XVI. századba* (itthoni, magyar vonatkozásban is az 1598-at megelőző időbe), ahol a teljes keresztyén evangélikus liturgia élt mindenütt. Vissza kell mennünk a lutheri reformáció tiszta egyházas lelkületét tükröző, az *ige és a szentség* összetartozásán és felbonthatatlan egységén felépült ősi liturgiához és a liturgikus folytonosságot itt lenni, *az alapon* kell helyreállítanunk. A liturgia *tartalmi teljességének* visszaserzésével együtt szükségképpen végbemegy majd a liturgikus élet kifejezésbeli gazdagságának a megújhodása is; a kettő elválaszthatatlanul összetartozik, — egyik a másik nélkül el nem lehet, meg nem élhet!

a) Az evangélikus liturgia megújódásában tulajdonképpen jó segítségnek kellene számítanunk azt aényt, hogy körülöttünk *mindenütt*, a lutheri reformáció szülőföldjén is és másutt is (v. ö. *Monatschrift für Gottesdienst und Kirchliche Kunst*, 1936. évf. okt.—dec. sz.) milyen buzgóságos és céltudatos munka folyik az eredeti, ősegyházi-lutheri liturgia helyreállítása érdekében. Mennyivel inkább van erre a megújódásra nekünk szükségünk, ha Egyházunknak még olyan részeiben is, amelyekben — a miénkhöz viszonyítva — sokkal kedvezőbbek a körülmények, mert az istentiszteleti élet nem vesztette el *az ige és a szentség* egységén felépült genuin keresztyén liturgia-típussal az alapelvi összefüggést és íme, mégis érzik a teljességhez való visszatérés életbevágó fontosságát.

Itt van a szomszédunkban, valósággal a szemünk előtt folyik le a küzdő *ausztriai* egyház liturgikus életének örvendetes megújódása, a tiszta lutheri típushoz való visszatérése. Az új *bécsi liturgia* (1933) a teljes evangélikus istentisztelet minden lényeges elemét, drága értékét magában foglalja és egymásután hódítja meg a gyülekezeteket. — S nem hagyhatom említés nélkül a *felvidéki* magyar evangélikus testvéreink körében egyre jobban erősödő *liturgikus mozgalmat*, amelynek rév-komáromi egyházi szolgálatom (1927—1934) lehetett Isten kegyelméből az elindítója és amelynek már papok és laikusok között több gyülekezetben vannak buzgó munkásai, akiknek szolgálata révén az Egyház Ura itt is, ott is újra élő értékke engedi elevenedni a régi, igazi evangélikus-lutheri liturgiát (lásd *Kowarik Sándor*: „Én és az én házam az Úrnak szolgálunk“ c. könyvét — 1936, Rozsnyó, — amely a felvidéki magyar evangélikus istentiszteleti élet megújódásának értékes bizonyossága).

Viszont nem szabad szemet húnynunk az előtt a tény előtt sem, hogy éppen a reformáció szülőföldjén olyan törekvések is jelentkeznek, amelyekről méltán lehet félteni evangélikus Egyházunk liturgikus életének tisztaságát és sajátosságát. Olyan tartományokban, ahol önmagában véve értékes, de lényegileg mégis *idegen theologiai hatás* jelentkezett és érvényesült az utóbbi évek zavaros küzdelmeiben, két igen jellegzetes „reform“-kísérlet kezdett divatossá válni.

Az *egyik* irányzat a *liturgikus szimbolizmus* táborának nevezhető. Ószintén lelkesedik a liturgiáért, amelyben az igazi, élő hit alkalmas kifejezési formáját látja. Szinte rajongó érdeklődéssel tekint a liturgiára, amelynek elemei és mozzanatai közül igen sokat alkalmasnak talál a legszellemibb tartalom, a legmélysegebb lelki folyamat kiábrázolására, — tehát felhasználja. — Nyilvánvaló, hogy — bár a konfesszionális, *egyházi liturgikus megújódásnak* a híveivel sok mindenben szinte feltűnően megegyez-

nek a *liturgikus szimbolizmus* elméletének a követői — ez a tábor egészen más lélek hordozója.

A *másik* irányzat a *liturgikus dialektika* táborának nevezhető. Hangsúlyozza, hogy a liturgiának *feltétele* a hit és abban látja a liturgia feladatát, hogy „túlalaljon önmagán“. — Ez az álláspont tulajdonképpen szembehelyezkedik az előző irányzattal, de mind a kettőnek közös elve *az isteninek és az emberinek* a liturgiában való szétválasztása, amely az első irányzatnál inkább a *humanum* helytelen értelmezésének és túlságos hangsúlyozásának az eredménye, míg a másodiknál a kegyelmi eszközök *spirituális* felfogásának a következménye. Mind a két „reform“-tábor megegyezik abban is, hogy végeredményben (jógyekezetű) emberi elgondolások szerint akar — az Egyház liturgiájának elemeiből — elméletének megfelelő liturgiát konstruálni.

Az előadásom első részében elmondottak alapján kétségtelen, hogy az evangélikus-lutheri meggyőződés szerint az Egyház liturgiájának megújhodása érdekében sem az egyik, sem a másik út nem helyeselhető. — Van azonban még egy harmadik lehetőség is, amelyik meggyőződésem szerint *az evangélikus liturgia* megújhodásának egyetlen igazi és célhoz vezető útja: — ez a *liturgikus reipristinatio*.

Szinte hallom az ellenvetést: „no még csak ez hiányzott“, — „szolgai utánzás, a réginek a felújítása?!“, — „erről szó sem lehet, ez teljesen kivihetetlen!“

Míg nem is olyan régen a „tudománytalanság“-nak, a „tisza protestantizmus“-sal összeférhetetlen egyházi *traditionalismus*-nak a megbélyegző elnevezése volt a *reipristinatio*, addig napjainkban — a skandináviai, amerikai és németországi lutheri keresztyénségben egyaránt! — mindinkább és egyre öntudatosabban az Egyház liturgiájának az ügyét az Úr iránti alázatos engedelmességgel szolgálók munkájának önként vállalt meghatározásává lett a *liturgikus reipristinatio* elve.

A „*reipristinatio*“ —: *ismétlés*, a réginek, az igazinak ismétléséhez, felújításához való visszatérés. S vajjon mire van nagyobb szüksége az Egyháznak, a liturgikus életnek, ha nem erre, amit ez a „modern“ embertől megvetett szó fejez ki?! — *Ismétlés* nélkül nincs igazi személyes elsajátítás, sem a történeti életben, sem a hit világában. A *consecratio* ígéiben álló „*ezt cselekedjétek*“: — maga az Úr Jézus akarata szerint való, legszentebb *liturgikus reipristinatio* isteni igazolása Egyházunkban.

Az evangélikus liturgia megújhodásának ez az útja, ez a szolgálata nem keres „értelmet“, amelyet „elfogad“, — nincs megelégedve ezzel vagy azzal, amit aztán nagykegyesen „alkalmazhat“, „felhasználhat“, — nem „teremt“ újat, nem akar „megeleveníteni halott szimbolumokat“, — nem töpreng a fölött, hogy vajjon idő-

szerü-e az Egyház liturgiája és az egész liturgikus kérdés, — hanem hálát ad Istennek, hogy a régít újra a szívébe fogadhatja és alázatos engedelmisséggel hagyja, hogy az evangélium benne az Úr akarata szerint valóban Isten hatalmának bizonyuljon. A *liturgikus repristinatio* hívei tudják, hogy mindez kegyelem, hogy minden ajándék; — ezért becsüli azokat az értékeit, amelyeket hitben erős nemzedékek szent tékozlással vittek az Isten színe elé, hogy az ige és a szentség szolgálói legyenek. Az igazi lutheri hitnek az aktusa ez, — erre van szükségünk! Engedjük tehát magunkat, magyar evangélikus életünket megajándékoztatni hívó alázatos-ságban az Egyház liturgiájával! — A *liturgikus repristinatio* egyik — nem legkisebb jelentőségű — *szerves része* a (lutheri) reformátori theológiához való visszatérésnek, a *theologia crucis megújrodásának*. Nélküle igen könnyen csak elmélet, sőt csak a „*retorika theológiája*“ marad az, aminek a „*tények theológiájává*“ kell átlényegülnie!

Ez az állásfoglalás természetesen semmiképpen se jelenti azt, hogy most már tegyük ölbe a kezünket és várjuk valami szent tétlenségben a „sültgalamb“-ot. Nem! — Az Egyház liturgiájának a megújrodásában igen nagy jelentősége van az igazi *tárgyilagos* — a szent tárgynak magát odaszentelő — alázatos és engedelmes szolgálatnak, amely sok-sok lelki munkát, belső tusakodást ró azokra, akik ezt a szolgálatot vállalják. — Ennek az engedelmes szolgálatnak elsősorban az „*Isten titkai sáfáraiban*“ kell emésztő valósággá lennie, a magunk meghódolása után pedig kitaró, önfeláldozó hűséggel és szeretettel kell vállalnunk a *gyülekezeteknek* — a gyermek-seregtől kezdődő! — *nevelését*. Csakis ezen az úton, lépésről-lépésre haladva, válik újra valóban Egyházzá, a *szentigének és a szentségnek* drága kegyelmi javaiban és teljességében gazdag, igazán evangélikus-lutheri liturgikus élet részesévé az egész magyar Sion is, — egyedül Krisztus kegyelméből. — A trianoni határon kívül élő *rév-komáromi* „árva eklézsia“ színmagyar gyülekezetének az élete 1928-tól fogva és az ugyancsak odaáti Gömörben levő *balogpádári* színmagyar gyülekezet példája 1936-tól fogva tényszerű bizonyosságot szolgáltat arról, hogy az eredeti evangélikus liturgiához való visszatérés — a *liturgikus repristinatio* — útján mint lehet jógyekezettel és emberek tetszésére nem tekintő, kitaró hűséggel legyőzni még kis gyülekezetekben is minden nehézséget, amely a változással szükségképpen együttjár.

Mivel a legilletékesebb tényezők nyilatkozata szerint az 1936 adventjében csonkaszablonos magyar gyülekezeteinkben használatba vett *új istentiszteleti rend* méltán tekinthető *átmenetinek*, — indokoltnak látszik, hogy ezzel kapcsolatban megelégedjem annak megállapításával, hogy jóllehet ez az istentiszteleti reform igen

sok gyülekezet eddigi istentiszteleti rendjével szemben, több vonatkozásban a külsőre nézve gazdagodást jelent, — lényege és felépítése szerint a lutheri reformáció ősegyházi tradíciójával és az egyetemes ág. hitv. evangélikus egyház sajátos liturgikus lelkületével, elvi meggyőződésével és normális praxisával szemben a *csonka*-istentisztelet (vagy: ú. n. prédikációs-istentisztelet) típusának a képviselője, mert hiányzik belőle a *sacramentum communionis*, mint az Egyház liturgiájának *integráns* része.

b) Végül hadd mutassak rá még röviden arra a *munka-területre*, amely az eredeti evangélikus (lutheri) liturgia megújrodásában a *musica sacra* feladatait öleli fel.

Hogy a fenséges tartalomnak megfelelő magasztos kifejezésbeli forma az *ének*, azt nagyon jól tudta az Egyház kezdetől fogva és *Althaus* megállapítása: „*Was nicht mehr gesagt werden kann, kann noch gesungen werden*“ valóban eleven igazság a liturgia számára és nagy elkötelezés egyúttal a *musica sacra* hivatott munkásai számára. — A *musica sacra* (ének és zene formájában!) az *igehirdetésnek és imádnak* magától a liturgiától választott, művészi tökéletességű egyik kifejezésbeli eszköze!

Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy téves az a felfogás, mintha a liturgiában *mindent az egész* gyülekezetnek kellene énekelnie. — A *művészi* ének is külön karizma az Egyházban! — Viszont azt se feledjük, hogy az énekkar és az orgona (zenekar) nemcsak a helyi gyülekezet énekét vezeti és emeli, hanem az egész Egyháznak, különösen pedig az *ecclesia triumfans*nak is képviselője a liturgiában.

α) Első belyen említem meg a szorosabb értelemben vett *liturgikus éneket*, amelytől általában leginkább idegenkedik a liturgikus szegénységet és formátlanságot igazi protestantizmusnak tartó sok-sok magyar evangélikus.

Az Egyház istentiszteleti életétől kezdettől fogva elválaszthatatlan az ének (Efez. 5:19, Koloss. 3:16). Ismeretes, hogy az Egyház az ótestamentumi (zsinagógiai) istentiszteletből egyebek közt a zsoltárokat is átvette: a legrégebb keresztyén ének a *psalmodia*. Maga az újtestamentum is tartalmaz az ótestamentumi zsoltárokhoz hasonló liturgikus énekeket (*cantica*), mint amilyen a *Magnificat* (Lukács evang. 1:46—55), a *Benedictus* (u. o. 68—79), a *Nunc dimittis* (Luk. 2:29—32), amelyekhez méltán sorakoznak az apostoli gyülekezetben született keresztyén himnuszok (v. ö. I. Tim. 3:16, Jelen. 4:11, 5:9—10, 5:12—13, 11:17—18, 15:3—4) és az első századok himnuszai. — A 8, illetve 9 psalmodia-hangnem a *musica sacra* magasztos kifejezésbeli eszközeinek egyik nélkülözhetetlen értékszoportja, amelynek a főistentisztelet élén álló *introitus*-ban van igen jelentős liturgikus szolgálata, azonkívül hogy az ú. n.

mellékistentiszteleteknek még sokkal gazdagabb formában állandó tényezője.

A pompás, színes, de a tényleges használatban erősen terjedőssé váló *Ambrosius*-féle ének reformátorának, *Nagy Gergelynek* a nevéhez († 604) fűződik a tulajdonképpeni *liturgikus éneknek* az istentiszteletben való meghonosulása. Ezt a *Gergely*-féle (*gregoriánus*) éneket a fenséges erő és komoly méltóság jellemzi, — nem hiába lett a szó legsajátosabb értelmében való liturgikus énekké, amelyet a középkori Egyház mindenhová magával vitt. A liturgia *gregoriánus* énekei közül a legrégebbek a *kyrie*-, *gloria*-, *credo*-, *praefatio*-, *sanctus*- és *agnus*-énekek, amelyek az eredeti evangélikus (lutheri) liturgiának mind-mind drága értékei, becses részei.

A *cantus choralis*nak is nevezni szokott liturgikus ének körén belül szokás megkülönböztetni a *gregoriánus* ének *kötött* és *szabad* formáit. A *kötöttek* közé azok a liturgikus énekek tartoznak, amelyeknél a dallam kötve van a változó szöveghez (pl. az epistolák, evangéliumok, a collecta-imádságok és az egész psalmodia-anyag), — a *szabadok* pedig azok, amelyeknél a liturgia szempontjából hasonló szövegeknek külön-külön saját dallamuk van, vagyis amikor a dallam szabadon változik, míg a szöveg azonos marad (pl. a *kyrie*-, *gloria*-, *sanctus*- és *agnus*-ének). Az eredeti forrásból megújhodó magyar evangélikus liturgia nem nélkülözheti az ősi *gregoriánus* ének értékeit, hanem belső szükségszerűséggel őket is fel fogja használni az Ige megtestesüléseinek szolgálatában.

A tulajdonképpeni *liturgikus (gregoriánus) ének* és az igazi egyházi népdal (gyülekezeti ének) érintkezési területének határvonalán állanak a liturgikus *himnuszok* és *sequentia*k. Az Egyház liturgiájának integráns részévé lett himnuszok sorát *poitersi Hilarius* nagy glória-himnusa, a *Laudamus Te* nyitja meg. Nevezetesebbek még *Ambrosius* püspök († 397) ádventi „*Veni redemptor gentium*“-a (v. ö. *Keresztyén énekeskönyv* 105:1—5), *Prudentius* († kb. 405) „*Jam moesta quiesce querela*“-ja (v. ö. u. o. 557:1—6), és *Venantius Fortunatus* († 609) hatalmas — sajnos, nálunk még jóformán egészen ismeretlen — passiók himnusa, a „*Vexilla regis prodeunt*“. Már a középkorból való *Hrabanus Maurus* († 856) „*Veni Creator Spiritus*“-a és a *Clairveauxi Bernátnak* tulajdonított, de valójában *Löweni Arnulf* († 1250) villersi apáttól való „*Salve caput cruentatum*“.

A *sequentia*k az epistola utáni graduálás *halleluja* elnyújtott végszótagi dallamának megszövegesítéséből keletkeztek; tárgyuk rendszerint az ünnep üdvténye. A liturgikus énekek sorában nagy érték például a XI. századból való híres húsvéti *sequentia*, a „*Victimae paschali*“, azután a közismert pünkösdi „*Veni*

Sancte Spiritus“, a nem biztosan Celano Tamástól való „*Dies irae, dies illa*“ (v. ö. Keresztyén énekeskönyv 594:1–13), és *Jacoponus* († 1306) „*Stabat mater dolorosa*“-ja. — A magyar evangélikus *musica sacra* eredményes liturgikus szolgálata el sem képzelhető ezek nélkül az ősi keresztyén *hímnusok és sequentia-énekek* nélkül.

β) Bár a latin liturgikus ének mellett már a középkorban is ismerte az Egyház a gyülekezet anyanyelvű énekét (legprimitívebb formája az ú. n. „leisen“-ek), mégis teljes joggal tekinthető az igazi keresztyén *gyülekezeti ének* („korál“, — egyházi népdal“) megteremtőjének és a liturgiában értékesítőjének a reformátor, *dr. Luther Márton*. Ő az evangélikus gyülekezeti ének atyja. Jellemző *Luther* liturgikus kongenialitására, hogy 43 ismert éneke közül 37 *egyházi* énekké lett. *Luther* énekei között van középkori latin (liturgikus) énekek átdolgozása, fordítása, — van népdalok felhasználásával alkotott ének és sok olyan is, amelyik egészen az ő lelkéből született, a dallammal együtt.

Luther énekeit az *egyházi objektivitás és személyesség egy- sége* jellemzi. A „*Nun freut euch, lieben Christen gmein*“ (v. ö. Keresztyén Énekeskönyv 351—1—8), a „*Vom Himmel hoch, da komm ich her*“ (u. o. 131:1—11), az „*Aus tiefer Not*“ (u. o. 449:1—5) és az „*Ein feste Burg ist unser Gott*“ (u. o. 256:1—4) minden különbözőségük és sajátosságuk ellenére is valóban a *gyülekezet* éneke, amely ma is változatlanul alkalmas arra, hogy beénekelje az evangéliumot minél több ember-szívbe.

Luther és a reformáció századának „*korál*“-énekei, valamint azok a külföldi (német, finn, skandináv, angol lutheránus) *egyházi népdalok*, amelyek az „Isten hárfásának“, a hitvalló *Gerhardt Pálnak* († 1676) gyülekezeti énekeihez hasonlóan a tiszta lutheri keresztyénség megszólaltatói, a régi magyar evangélikus egyházi népdalokkal, gyülekezeti énekekkel együtt bőségesen elég liturgikus értéket foglalnak magukban ahhoz, hogy belőlük az egyházi év *minden* vasárnapja, *minden* ünnepe megkaphassa a maga saját tipikus egyházi, gyülekezeti főénekét, egyházi népének-sequentiaját. Nem 600, vagy éppen 1000 ének kell a magyar evangélikus énekeskönyvbe, hanem az a fontos, hogy a 250—300 hamisítatlan, erőteljes evangélikus gyülekezeti ének (dallamával együtt közölt ének!) mellett mindazokat a *liturgikus énekeket* is hozzáférhetővé tegye a magyar Sion hívő népének, amelyek az eredeti evangélikus liturgiához való visszatérés során újra nélkülözhetetlenekké válnak (introitus, kyrie, gloria halleluja, sequentia-ének, credo, praefatio, sanctus, agnus, stb.). — Az evangélikus liturgia megújhodásának szolgáló *énekeskönyvnek* olyannak kell lennie, hogy benne az egész istentisztelet menete, minden liturgikus anyaggal együtt a használatra készen legyen.

γ) A *művész* (*kar*-) *ének, orgona* és általában az *instrumen-*

Dr. Jánossy Lajos: Az evangélikus liturgia megújrodása

tális zene ugyancsak *otthon van* az eredeti evangélikus liturgiában. Csak arról nem szabad megfeledkeznie, hogy a hivatása — *liturgikus szolgálat*, nem pedig esztétikai élvezet nyújtása. A *musica sacra* legfenségesebb megnyilatkozásaiban se akarjon önma-gáért való érték és nagyság lenni az evangélikus istentiszteletben, hanem *maradjon mindig és mindenben az Ige aláztatos szolgáló-leánya!*

A nélkül, hogy ezzel a *musica sacra* művészi ihletettségu, el-hívott munkásainak egyházi belátásában kételkednék, szükséges-nek tartom egészen határozottan hangsúlyozni, hogy az orgoná-nak, az egyházi ének- és zenekaroknak és ezek irányítóinak *az is hivatásuk*, hogy szolgálatuk révén is őrizték és emeljék az Isten házának liturgikus fenségét, a templom szentségét. A templom maradjon az Egyház liturgiájának, a kegyelmi eszközök szolgálá-tának szentséges otthona. Az ú. n. egyházi hangversenyek, zenés áhítatok minden értékük ellenére se valók evangélikus temp-lomba, amelynek igazi liturgikus jellegét az *oltár* biztosítja.

*

Gyakorlati egyházi szolgálatom tapasztalataival is megerő-sített meggyőződésem, hogy az eredeti evangélikus liturgia meg-újrodása, mint az élő Krisztusban megújuló Egyház Istenben való életének leggyönyörűségesebb kivirágzása, egyúttal kriszto-centrikus orientálódásának állandó elevenségével igen jó fegyver és biztos védelem minden veszedelemmel — kívülről támadó meg-rontással és belülről kísértő elfajulással szemben. — Adja az Egy-ház Ura, hogy az eredeti evangélikus liturgia megújrodásának szent ügye az Ő kegyelméből minél előbb életté, valósággá lehes-sen magyarhoni Sionunkban és nálunk is új erővel megszólalhas-son az Egyház ősi éneke, a *musica sacra* fenséges himnusa: „*Vexilla regis prodeunt, fulget crucis mysterium!*“

Dr. Jánossy Lajos

„*A próféták és az egyházi atyák példája nyomán német zsol-tárokat kell adnunk a népünk számára, vagyis vallásos énekeket, hogy Isten Igéje az ének által is a nép között lakozzék.*“

(*Luther levele Spalatinushoz 1524.*)

A református Énekeskönyv és a gyülekezeti éneklés

Az énekeskönyvet néhol „a nép Bibliájának“ szokták nevezni. S habár ebben van némi túlzás, de sok igazság is van benne. Népünk egyházi életében a Biblia után valóban az énekeskönyvnek van nagy és fontos szerepe, tehát illik s tanácsos törődni vele. Istentiszteletünknek egyik főfő és annyiban kiváló fontosságú alkatrésze az éneklés, amennyiben ezt nemcsak hallgatja, hanem önmaga végzi a gyülekezet. Az egyházunkra borult gyászos időkben mindig ott zengett a nép ajkán az Istent dicsőítő, vagy tőle szabadulást kérő zsoltár. Régen nem is volt más könyv a nép kezében, mint az Énekeskönyv és a Biblia. A gyermekek az iskolában még az olvasást is ebből gyakorolták. Valóban összeforrott a nép lelkével, s a vallását szerető buzgó magyar református embernek egész életpályáján keresztül, a sors minden viszonyai között hű társa volt az ének.

Ha egy pillantást vetünk énekeskönyvünk fejlődésére, látjuk azt a sok küzködést, próbálgatást, elöretörést és visszaesést, amelyen a hosszú századok folyamán keresztülment. A reformáció kezdetével hazánkban is *magyar* templomi népénekekre volt szükség. Ezt honnan teremtették elő? Részint a zsoltárokat foglalták énekversbe, részint a latin nyelvű katolikus egyház énekeit fordították magyarra, részint pedig egészen eredeti, új énekeket szerettek.

Az 1541—1563-as évek közé eső időből származó Batthyányi-kódexben foglalt hymnarium világosan feltünteti előttünk azt a viszonyt, amely a protestáns énekköltészet s a régi katolikus egyházi énekköltészet között volt. Kálmán Farkas, neves református énekszerző, kinek több éneke használatos mai énekeskönyvünkben is (13., 51., 101., 200., 201., 263. dicséret), e kódexben foglalt énekek protestáns eredetét vitatta, szemben Volf György kiváló tudóssal, aki erről a vitatott kérdésről a következő eredményt állapítja meg: „A Batthyányi-kodex ugyan alakja szerint nem kath. hymnarium, mint régebben hitték, se nem kath. karkönyv (choral), hanem református rituális énekeskönyv, közismeretes névén graduál, mint Kálmán Farkas állította, de tartalma szerint, minthogy csak igen csekély részben mutat nyilvánvaló protestáns szerzeményt és fordítást, hanem leginkább már készen talált kath. szerzeményekből és fordításokból van szerkesztve, jóval igazabban mondható katolikusnak, mint protestánsnak.“ (Nyelvemléktár, XIV. kötet, előszó XI. lap.)

De a protestáns hívők legkedvesebb énekei mégis a zsoltárok voltak. Azért fordítják oly lázas buzgalommal és lelkesedéssel a protestáns énekszerzők az Ótestamentum zsoltárait. Ez a fordítás kezdettől fogva hosszú ideig a több-kevesebb emelkedettséggel szárnyaló próza, de csakhamar a verses fordítás is beköszönt. Így az első prot. énekeskönyv szerzője, Gálszécsi István, prózában kezdi meg a zsoltárok fordítását (1536), ugyanígy folytatja Székely István (1538), majd később Heltai Gáspár (1560) és még mások. E hagyomány később is megmarad, s még az egy század múlva megjelenő hivatalos jellegű énekeskönyv, az *Öreg Gradual* is prózában közli a zsoltárok fordítását. Közben-közben a vers is megjelenik. Így az 1569-ből származó Szegedi Gergely-féle énekeskönyv zsoltárai már verses formájúak. Később 1604-ben az unitárius Bogáthy Fazekas Miklós szintén verses fordítását adja a zsoltároknak. Követi őt, anélkül, hogy tőle vette volna a példát, s mintegy betetőzi a zsoltárfordításokat Sz. Molnár Albert, akinek zsoltárai (1607) velős magyarsággal, sok költőiséggel, és könnyed, dallamos verseléssel vannak fordítva, s noha a Marot és Béza készítette francia fordítások után német közvetítéssel (Lobwasser) készültek, mégis szinte az eredeti alkotás hatását teszik reánk.

De nemcsak a zsoltárok fordítása s a régi latin énekek alkalmazása volt az egyedüli forrás, melyből a vallásos énekeket merítették. Az első magyar reformátorok nagy része énekszerző is volt. Ilyenek voltak: Dévai Biró Mátyás budai, kassai, majd debreceni predikátor, Batizi András kassai s szikszói tanító, majd újhelyi s erdődi predikátor; Radán Balázs debreceni, Huszár Gál, Sztárai Mihály, aki egyúttal kitűnő muzsikus s jó énekes volt, Szegedi Kiss István, előbb iskolai tanító, majd laskai, kálmán-csai, ráckevei predikátor és superintendens, Skarica Máté ráckevei predikátor és még sokan.

A szükséglet azt követeli, hogy az egyre nagyobb számmal megjelenő énekeket összegyűjtsék, s nyomtatásban közre bocsássák. Így jönnek létre az énekeskönyvek egymást érő sorozatai, mint pl.: Székely István gönci prédikátoré, mely a régi deák énekek fordítását tartalmazta, s 1538-ban jelent meg Krakkóban. Huszár Gálé, mely 1570-tájban Debrecenben, Bornemissza Péter superintendensé, mely 1582-ben Detrekön, Gönci György debreceni predikátoré, mely 1592-ben Debrecenben, Ujfalvi Imre debreceni tanáré és predikátoré, mely Debrecenben 1589-ben jelent meg, de ez csupán halotti énekeket tartalmazott. A XVII. századból különösen említést érdemel a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György fejedelmek rendeletéből keserüi Dajka János és Geleji Katona István superintendensek által szerkesztett s 1636-ban Gyulafehérváron megjelenő *Öreg Gradual*. Ez a rendkívül gazdag tartalmú és nagy alakú énekeskönyv azonban nem a nép számára készült,

hanem hozzáértő kántorok számára. Mutatja ezt csekély példányszámban való megjelenése. (200 példányban jelent meg.)

Az 1813-ban kiadott énekeskönyv előtt létrejött énekeskönyvek közt egy sem volt olyan, amely az egész magyar reformált egyház számára egyetemlegesen el lett volna fogadva, vagyis, használatára felsőbb egyházi rendelettel köteleztettek volna az egyes gyülekezetek. Mindegyik kerület, sőt gyülekezet azt az énekeskönyvet használta, amelyik neki tetszett, sőt egyiket sem, hanem volt nekik külön énekgyűjteményük kéziratban.

Ebből a szabadságból, mely az egyes gyülekezetek nagy önállóságára emlékeztet, mindaddig nem származott baj, amíg tudós predikátorok és szuperintendensek gyűjtötték, szerkesztették s adták közre az énekeskönyveket. Mihelyt azonban az énekeskönyvek kiadása a könyvnyomdászok üzleti vállalkozása lett, nagy hibák csúsztak be az énekeskönyvekbe. Felvettek temérdek éneket, melyeknek tartalma üres haszontalanság s néha a hitelvekkel éppen ellenkező tartalmú volt. Nagy számmal voltak olyanok, melyeknek verselése volt nagyon gyatra, rossz, viszont voltak olyanok is, melyek vásári koldusok szerzeményei voltak. Az ilyenféle énekek száma — ideszámítva a zsolnárokat! — meghaladta az ötszázat, úgy hogy méltán írta valaki abban az időben, hogy: „megterhelhetett az eklézsia énekeknek sokaságával“. Veresegyházi Tamás debreceni predikátor az 1600-as évek végén, 1700 elején több mint 400 botrányos hibát fedezett fel, és mutatott ki az énekes könyvekben. Elfelelték, vagy összekeverték, elcsavarták az énekek dallamait is, s általában oly nagy volt a zavar és fejtelenség e téren, hogy ennek megszüntetése végett pl. Debrecenben a nagy ünnepeken kívül egyéb napokon nem volt szabad énekelni a templomokban.

Telegdi Pap Sámuel kolozsvári nyomdászé az érdem, hogy az énekeskönyv kijavításának eszméjét fölvetette, s szorgalmazta. Az erdélyi ref. egyház az 1727-ben Küküllővárott tartott zsinaton erélyesen felvette az ügyet s ilyen értelemben meg is keresték a magyar hazabeli prot. egyházat is. Zoványi Györggyel, a Zilahon lakó tiszavidéki ref. gyülekezetek buzgó és bátorlelkű püspökével keresték az érintkezést, aki magáévá is tévén az ügyet, körlevélben felszólította a gyülekezeteket, egyházmegyéket, hogy erre vonatkozó javaslatokat terjesszék be. Az akkor zavaros, háborús idők miatt azonban nem lett a dologból semmi, Erdélyben 1777-ig, Magyarországon pedig az 1800. évek elejéig.

Már 1790 augusztus havában tartott tiszántúli egyházkerületnek a közgyűlésén megpendítették az eszmét az énekeskönyv kijavítása és újabb kiadása tárgyában. Bizottságot neveztek ki, amely a javaslatot elkészítse. Az 1804 augusztusában tartott egyetemes értekezleten három kerület adta be a javítás iránti néze-

tét. A dunántúli kerület elmaradt. Itt elhatározták, hogy a zsol-tárok maradjanak meg úgy, ahogy vannak, az énekelhető versek csillaggal jelöltessenek meg. A dícséreték közül pedig sok kihagyatván, helyette újak írassanak. 1806-ban már megbízzák Benedek Mihályt, hogy az énekeskönyvet készítse el sajtó alá, s Wéber Simon pozsonyi nyomdásszal nyomassák ki. A tiszántúli egyházkerület azonban nem volt megelégedve, különösen azért, mert Pozsonyban s nem Debrecenben nyomják az énekeskönyvet. Ilyen irányban meg is indították az akciót, s rövidesen a többi kerület is beleegyezett, hogy az Énekeskönyv Debrecenben nyomassák. De a dolog még most sem ment simán. A magyar királyi helytartótanács az 1807-ik évben kéri az énekek kéziratát megtekintés végett. Végül 1812 szept. 18-ik napján kelt dátummal csakugyan le is érkezik a szabadalom, melyért 12 forintot kellett fizetni. A tiszántúli egyházkerületnek 1813. évi áprilisi közgyűlése egyik végzésében már kihirdeti, hogy a kért szabadalom leérkezett s az énekeskönyv ki van nyomva, vitesse el minden kerület a maga részét, s miután a nyomási költség példányonként 1 váltó forint, eladási árát példányonként 2 váltó forintban állapítják meg.

Röviden áttekintettük énekeskönyvünk fejlődésének menétét, egészen a legújabb kiadásig. Sok kényszerítő körülmény kívánta, hogy ez a mostani, a zsinat által kötelezővé tett énekeskönyv létrejöjjön. A zsol-tároknak énekelhetetlen versei, csak a helyet foglalták, s a könyvet drágították. Sok zsol-tárdallam feledésbe ment, ezeket a dallamokat elhagyta az új énekeskönyv, az énekelni nem szokott versszövegekkel együtt. A dícséreték is alapos revízió mentek át. Végtelenül sok hiba is csúszott be a nyomtatásnál a régi Énekeskönyv kótáiba. Itt van nálam két ilyen Énekeskönyv. Az egyik tenorkulcsban jegyzi le az énekeket, a másik altkulcsban, azaz keverve: alt- és tenorkulcsban. Az előbbi tele van dallambeli hibákkal, az utóbbiban pedig az előjegyzések körül vannak súlyos hibák. Képzhetjük most már, hogy kevésbé hozzáértő kezekben miként alakultak át ezek a dallamok. A különböző *c* kulcsokat olvasni nem tudván, az előjegyzések hibásak lévén, nem csodálkozhatunk, ha felismerhetetlenül eltorzították dallamainkat.

Előnyei mégis vannak ennek a régebbi énekeskönyvnek, a maival szemben: az, hogy a kótáknak alakjával (szögletes kóták szárral, vagy szár nélkül) pontos útmutatást ad a zsol-tárok ritmusa éneklésére, a mai kiegyenlített kótákkal szemben. A másik előnye, hogy a dallamsorokat nem darabolják fel taktusvonalakkal, mint ez a mostani énekeskönyvünkben van, s ezzel az írásmóddal a dallam szárnyalása kötetlenebb, mint a mai énekeskönyvünk teljesen unuzikális és zeneileg képtelenül rossz ütemvonaláival.

Tekintve, hogy egy századdal később jött létre ezen új énekeskönyv, nagyobb követelményeket támaszthatnánk vele szemben. Megállapíthatjuk, hogy a régihez képest bizony súlyos visszaesés képét hordja magán, új énekeskönyvünk egyáltalában nem válik református egyházunk dicsőségére, s egy kissé is hozzáértő, zeneértő ember szemében sajnálatos módon, de annál világosabban tárja fel azt az eléggé nem rosszalható közönyösséget, mellyel egyházunk s annak legfelsőbb fórumai ezt a fontos kérdést kezelték, nem törődve komolyan vele, s hozzá nem értő kezekre bízták. Igaz, hogy a történelem fonalán máskor is voltak bajok az énekeskönyvvel. Ezek azonban menthetők részben, az akkori nyomorúságos, háborús időkkel, zenekultúránknak az európai zenekultúrától való roppant nagy elmaradottságával. De ma, amikor az európai zenében szinte vezető helyen állunk kitűnő zeneszerzőink, muzsikusaink, együtteseink, iskoláink révén, ma igazán nem menthető ez a dekadencia. Amikor katolikus testvéreink 10 éves jubileumát ünneplik a kitűnően megszervezett és bevált egyházzenei képzésüknek, akkor mi csak most kezdünk felfigyelni egyházi zenénk fontos missziójára.

Hogy milyen súlyos hibák történtek, ahhoz elég megtekintenünk az Új Énekeskönyv dallamainak ütembeosztását. Nem szólva arról, hogy az 1813-as Énekeskönyvnek hibátlan, tökéletes zenei ritmusát is sutba dobja, s az egyforma hosszú kótákkal a dallamot elnyújtja, ellaposítja, minden szárnyalásától megfosztja, ezek az értelmetlenül alkalmazott ütemvonalak végérvényesen szétdarabolják a jó ritmust: hangsúlytalan rész lett a hangsúlyosból és megfordítva, a felütéses kezdetet indokolatlanul és zeneietlen módon bepréselték jó ütemrészre s ezzel tönkretették a dallamok zenei alkatát, belső zenei rendjét. Mindezek azt mutatják, hogy hozzá nem értő kezekre volt bízva annak idején a zenei rész megszerkesztése. Méltán kérdezhetnénk, hogy hát nem volt zenész emberünk, aki ezekhez jobban értett volna? Ha nem volt, ez elég szomorú fényt vet egyházi zenénk elhanyagolt voltára, ha pedig volt, de mégsem az csinálta, az meg az Énekeskönyvügi Bizottság felületes voltára.

Ezt a hibás énekeskönyvet rendelte el a zsinatunk kötelező használatra. Tehát ezeket a dallamokat, úgy ahogy ott vannak az énekeskönyvben, kell mindenhol és mindenkinek használni, akik pedig ma már a világi zenének is magasabbrendű kultúráját élvezik. Az új Énekeskönyv kiadása után megjelenő különböző négy szólamú korálkönyvek, milyenek a Varga-féle és a sok vitára alkalmat adó *Kántorkönyv*, tehát nem is tehettek mást, mint ezt a zsinat által approbált énekeskönyvet, ennek zeneietlenné elszegényített dallamait dolgozták fel. Tehát nem is csinálhattak volna jobbat, mert azt nem használhatták volna a gyülekezeti

éneklésben. Így hozta magával a hibás énekeskönyv a hibás és rossz korálkönyvek keletkezését s a gyülekezeti éneklés elnyújtott, unalmas voltát s általában énekeskönyvünk lapos, zeneietlen volta rányomta bélyegét zenénk egész fejlődésére.

Énekeskönyvünknek ép úgy, mint az utána megjelenő korálkönyveknek egy lényeges és alapvető hibája, hogy vagy nem ismerik fel énekeinknél az *egyházi hangnemeket*, vagy szándékosan próbálják belepréselni a mai profán hangnemek valamelyikébe, durba, vagy mollba, s ezáltal elveszti a dallam a maga igazi, történelmi, erőteljes és ódon jellegét, szépségét, s lesz belőle egy se hideg, se meleg stílustalanság. Hadd soroljak fel néhány zsol-tárt csak úgy mindjárt az elejéről: a II., V., IX., X., XIV., XX. zsol-tárok kivétel nélkül egészen *dór* hangnemű dallamok, ezzel szemben énekeskönyvünk hűségesen mindenhol *d*-mollnak jegyzi le, kitévén az egy b-t, amit persze minden alkalommal visszaállít *h*-ra. Képzeltetik tehát, milyen *egyházi*an stílusos munkát végeztetett zsinatunk az Énekeskönyvügyi Bizottsággal, amely éppen az *egyháziasságtól* fosztotta meg az ősi *egyházi* dallamainkat!

Igy tolakszik tehát lépten-nyomon előtérbe egyházi zenénk egy rendezetlen s fájó problémája: a kántorképzés, s általában az egyházi zenei képzés. A Zeneakadémián annak idejében elméletileg felállított prot. egyházzenei tanszak már a születésétől fogva halott volt abban a formájában, ahogy azt a Református Konvent megcsinálta. Eddig még nem adtak ki egyetlen egy protesztáns egyházzenei oklevelet sem! Valószínűleg nem is adnak egyhamar! A kántorok képzése rendkívül sok kívánnivalót hagy hátra. Vannak képzőink (pl. Debrecen, Nagykőrös), ahol minden református növendéknek jelentkeznie kell kántori vizsgára, akár alkalmas arra, s van kedve hozzá, akár nincs. Ez egyszerűen „kötelező"! S ami mindennél rosszabb, ezek a növendékek végül le is teszik a kántori vizsgát s rászabadíttatnak a gyülekezetekre és lesznek egyházunk „zeneügyi szakértőivé"! Hiába csinálunk aztán egyházi zenei programokat, hiába akarjuk szebbé, zeneibbé tenni gyülekezeti éneklésünket s az énekkel s zenével is szolgálni a minden szépség Teremtőjét s Alkotóját, ha ott, ahol ezeket meg kellene valósítani, tudatlan, nem odavaló emberek vannak. A kántor a gyülekezetnek a zenei vezetője. De hogyan vezessen az, aki nem tud, akit kétféle nem taníthattak meg erre, vagy akinek ehhez kedve sincsen! S itt kapcsolódik be ismét egy másik probléma: az egyházzenei hivatalos szakfelügyelet kérdése. Ha a kántori vizsgákat, kántorválasztásokat, orgonaépítést, stb., s általában a gyülekezet egyházzenei életét *hozzáértő szakfelügyelők* irányítanák, vizsgálnák, úgy mindjárt komolyabb megoldásra tárlánának egyházzenei feladataink.

Essék néhány szó a gyülekezeti éneklésről is. Kevés kivételtől eltekintve, bizony csúnyán és hibásan éneklük a hívek a zsoltárokat. Dunántúlnak némeiy községében, különösen ott, ahol még orgona sincs, felismerhetetlenül eltorzítva, elcsavarva énekelnek a templomokban. De ott sem sokkal jobb a helyzet, ahol orgona van. Meg kell tanítanunk a híveket az egyházi énekek éneklésére, s én azt hiszem, hogy híveink téli időben szívesen öszsze is jönnének faluhelyen. Hiszen református magyar népünk szeret énekelni, szívesen tanul is, csak lelkes és hozzáértő vezetőkre van szükség. Hogy az énekek tanítását s a hívek oktatását illetőleg egyházunkban mindig megvolt a törekvés, ezt érdekesen dokumentálja a Prot. Egyházi és Iskolai Lapok 1845-iki évfolyama 426. lapján található értesítés, mely szerint Szijj György felsőöri ref. lelkész az őrségi ref. egyházmegye 1845. évi febr. hó 19—20. napjain Nagyrákoson tartott közgyűlésén indítványozza, hogy: „a gyülekezetekben az ének hangjegyek szerint énekeltessek; tegyék a többi gyülekezetek is azt e tárgyban, mit ő tett, nevezetesen: a tanító, vagy maga a pap tanítsa meg az iskolás gyermekeket *kóta szerint taktusra énekelni*; és a számok tábláira (a templomban) csináltassanak csillagok, melyek akkor tétessenek ki, midőn a nép nem hangjegyek szerint énekel, hogy vigyázzon az iskolás gyermekekre, és még az iskolából kimaradt jó énekeseket is oktassa az énekekben vagy a pap, vagy a tanító: s akkor jól megy a templomban az ének.“

Nagyon világosan kitetszik ebből a néhány sorból is, hogy ha szórványosan is, de mindig voltak idők és helyek, hol a gyülekezeti éneklést okos módszerrel próbálták javítani. Hiszen tagadhatatlan tény, hogy ref. iskoláinkban kezdetlől fogva nagy gondot fordítottak az énektanításra, s e tekintetben messze megelőztük az állami iskolákat, melyek tőlünk vették át a példát. Nem is volna szabad senkinek úgy elhagyni az iskolát, hogy ott legalább kellő zenei alapismereteket ne szerezzen. Persze ezt nehéz elérni akkor, mikor maga az állami felügyelet sincs mindig hivatása magaslatán. Az elmúlt években a nyíregyházi Kálvineum tanítóképzőben mondotta a látogató főigazgató, hogy lehet valaki jó tanító zenei hallás, tehát énektanítási készség nélkül is. Hogyne! — hogyha melléje állítanak, — mint az itt Budapesten van, — egy ének-szaktanítót. De hol van erre pénz és lehetőség? Nem lehet jó tanító az, aki nem tud együtt énekelni a növendékekkel! Különösen nem lehet jó református iskola az, ahol tanító és növendékek nem zengik együtt gyönyörű zsoltárainkat! Vagy talán azt gondolja az állami felügyelet, hogy az egyházi énektanításhoz a harangozót hívja be az iskolába? Az ének fontos tárgy minden fajta iskolában, melynek pedagógiai, formális, esztétikai és vallás erkölcsi jelentőségéről és fontosságáról

nem is kell külön beszélnem. Gyülekezeti éneklésünk hibái, egyházi zenénk elmaradottsága, a nép széles rétegeinek zenei analfabétizmusa mind szorosán összefügg, s végső eredője, következménye egy eddigi hibás és rossz iskolapolitikának, mely az éneket csaknem számúzi az iskolákból. Bâselben, Angliában, Skóciában a gyülekezeti énekeskönyvek négyszólamú vegyeskari letétben vannak nyomva, s a hívek a hangterjedelmüknek megfelelő szólamot éneklék. Hol vagyunk mi ettől, a mi szárnyalónak s remekműnek igazán nem mondható Énekeskönyvünkkel s népünk zenei analfabétizmusával?!

De elég a pesszimista képekből! Javítani, fejlôdni, haladni mindig kell, s lehet is! A lehetőség megvan. A kezdet is megtörtént, csak tovább kell akarni haladni. Az eredmény, az áldás úgy sem tőlünk függ, hanem attól, aki még eddig sohasem hagyta eszerben azokat, akik az Ő neve dicsôítésére szolgálni akarnak!

Vikár Sándor

„Igaz az, amit szent Agoston mond: senki sem képes Istenhez méltóbb énekeket zengenî azoknál, amelyeket magától Istentôl kapott. Így bármerre keresnénk is, nem fogunk jobb és alkalmasabb énekeket találni, mint Dávid zsoltárai: ezeket a Szentlélek diktálta és szerzette az Ő számára. És valóban, mikor ezeket énekeljük, biztosak vagyunk afelôl, hogy maga Isten adja a szánkba a szavakat, — minthacsak Ő maga énekelne bennünk az Ő dicsôsége magasztalására.”

(Kálvinnak az 1543.-i genfi zsoltárokhoz írt elôszavából.)

Az evangélikus gyülekezet éneke

Az evangélikus egyházi zene minden idők számára rendelt, örök fundamentuma: a korál. Egyházi zenénk minden területe csak akkor viseli magán a lutheránus karakter művészi vonásait, ha megnyilatkozási formájának magva, gerince s zenei szerkezetének alappillére a koráldallam. Akár orgonazenénket, akár vokális muzsikánk területeit nézzük, nem lehet az evangélikus egyházi zenénknek más rendeltetése, mint a musica sacra horizontjára a korál eszményített képét vetíteni. Az evangélikus korál eme centrális helyzetének fontosságát történelmi fejlődése révén szerezte meg. Kezdve attól a pillanattól, amikor a reformáció a gyülekezeti éneklésnek vezető szerepet ad az istentisztelet felépítésében, elindul fejlődésének és virágzásának útján, hogy már a 16. és 17. században mint korálművészet tündököljön. A gregorián-, a latin, a görög-római-, vagy a német-szálakból szövődő evangélikus korál a hódító varázsát s zeneműfajok tengelyének kiszemelt szerepét kétségkívül népszerű hangjának s népszerű zenélési módjának köszönheti. Van valami a korálban, ami az északi izlésvilágra emlékeztet; és valami bensőséges vonás, ami a családok világába s otthonok kedélyébe vezet. Az ilyen tulajdonokkal rendelkező evangélikus korál azonban nem csak centruma egyházi zenénknek, hanem értékmérője is. Egyházi muzsikánk anynyira lesz evangélikus, amennyire magáévá tudja tenni a korál centrális elhelyezését.

Ha az evangélikus gyülekezeti éneklésről a modern egyházzenei törekvések tükrében akarunk szólni, akkor két kérdésre kell feleletet adnunk. 1. Mit énekeljünk? 2. Hogyan énekeljünk?

Ami az első kérdést illeti, a történelmi értékeket s a fejlődési gazdagodásokat szem előtt tartó értékeléshez kell folyamodnunk, hogy a mai feladatainkat tisztán láthassuk.

A gyülekezeti közének története visszanyúlik az első keresztények korába. Már az ősegyház igehirdetése együttes énekléssel volt összekötve, amikor himnuszok, vagy zsoltárok énekléséről olvasunk. Úgy a himnusz, mint a zsoltár éneklése magában hordja már a későbbi gyülekezeti éneklés gyökerét. A himnuszok strofikus szerkezet körvonalait mutató, áttetsző formaépítésű metrikus dallamok voltak; az éneklésükben mindenki részt vett. A zsoltárokban ellenben egy-egy szolisztikus zsoltárrészlet után felhangzó gyülekezeti dallamfrázist találunk, amelyik kiindulópontjává válik részben az antifonális, részben pedig a responsoriális

éneklésnek. Maga a dallamanyag zsidó-görög elemekből áll s a görög recitáló stílust feltüntető hangszerkíséret nélküli egyszólamúság. A zoltáréneklés szolisztikus és responsorális kivitele lesz az istentiszteleti éneklés további kettős fejlődésének a bölcsője. A szolisztikus részeket kapcsolatban a liturgia gazdagabb kiépítésével, a hierarchia terjedésével s talán a nagy tömegek zenei vezetésére alkalmas eszközök hiányában is mindinkább a papság foglalja le magának s ez lassanként a klérus kizárólagos tulajdonává válva, elvezet a gregorián korális művészi kivirágzásához s a mai katolikus egyházi zene hivatalos, liturgikus zenéjéhez. A hívők összességét érintő s őket az istentisztelet aktusába bevonni akaró közös éneklés az előbb említett responsorális éneklés mesgyéjén indul el. Az első jelentkezése talán a közösen énekelt Kyrie eleison, később a Gloria, majd a Credo. Innen kezdve állandóan jelentkezik a gyülekezeti közös éneklés s a maga egyszerűbb hajlamaival is állandóan számot tart arra, hogy a sokszor megtűrt, vagy megengedett szerepéből kiléphessen. A gyülekezeti ének eme fel-feltörésébe beleszól a római hatalom s az egyes nemzeti erők közötti nehezen áthidalható ellentét; beleszól a világi zene kezdődő fejlődése, majd maga a reneszánsz; hat rá az észak s dél egymáshoz sohasem közeledő ízlésvilága közötti örök ellentét.

A gyülekezeti éneklés történetében azonban döntő fontosságú a reformáció. Luther Márton nagyszerű egyházzenei ízlést sejtető éles ítélettel s prófétai előrelátással a gyülekezeti éneklést állítja az istentisztelet liturgiai építményének vezető szerepére s eddigi díszítő, szerény helyzete helyett az istentisztelet felépítésének egyik tartó oszlopát látja benne. Döntő fontosságú ez a katolikus gregoriánnak, a hívek szempontjából elkülönített, arisztokratikus tekintélyével szemben; nemzeti elemet s az egyének zenei aktivitását érvényesítő reform ez. Luther Márton mindjárt a Deutsche Messe-ben (1526) kíván gyülekezeti éneklést, még pedig négy helyen: a kezdő introitus helyett, a kollekta és az evangélium között, a Credo után s az úrvacsora kiszolgáltatásakor a Sanctus-t.

Talán nem lesz felesleges megemlíteni azt, hogy ebben az időben, a 16. században, még nem orgona vezette a gyülekezeti éneklést, hanem az énekkar. Mégpedig vagy egyszólamban, vagy többszólamú feldolgozásban úgy, hogy a korál cantus firmus-a a tenorban volt. A gyülekezeti éneklést vezető énekkar szerepe olyan fontos volt, hogy nem egyszer a gyülekezet sorai közé ültették az énekkar tagjait, hogy ott irányítsák a közéneket. Luther sem a Formula Missae-ben, sem a Deutsche Messe-ben nem tesz még említést az orgonáról. Csak később, amikor a cantus firmus a tenorszólamból felkerül a szopránzólamba s az egész énekkari mű az

eddig polifón feldolgozás helyett homofón monodisztikus jelleget kap, merül fel az a gondolat, hogy a szoprán szólamát a (vele együtt éneklő) gyülekezet énekével együtt ne az énekkari szólások kísérik, hanem orgona. Ettől kezdve az énekkarok gyülekezeti éneklést vezető szerepe eltűnik s ennek megfelelően az orgona szerepe kezd kialakulni. Mindez csak utóhangja a zenetörténeti események egymásutánjának: a sokszólamúságba szinte belefáradt ember figyelme a felső szólam melódikus világa felé; a lantzene kivirágzása; vagy a hangszerrel kísért monodia templomi mása. Ha pedig egy pillantást vetünk ekkori énekeskönyveinkbe, úgy rögtön meggyőződhetünk arról, hogy ezek az énekek gazdag ritmikával, ritmikus élénkséggel s koráljaink ritmikus szépségét teljesen felfedve üde varázssal szólaltak meg az énekkar s vele együtt éneklő gyülekezet ajkán. Azonban már a 17. század közepén jelentkeznek a gazdag ritmika félretolásának az első nyomai, s az egyes korálok ritmikái formagazdagságát a kiegyenlített éneklési mód kezdi felváltani. A szabad, a magasabb ritmus-életet élő koráldallamokat az ekkori énekeskönyvek már egyforma ütemek egyenruhájába bujtaták. A 18. század óta tehát az evangélikus korál elveszti ritmus struktúrája gazdagságát és uniformizált ritmust, egyenletes mozgást vesz fel. Ez is a történelmi áramlatok következménye: az énekkar dinamikus vezetéseinek a hiánya; a gáláns stílus; a pietizmus puritán gondolkozása mind befolyásolja a koráldallamok deformálódását. Egyházi zenénk hatalmas felvirágzása is — bár ellentmondásnak látszik — néha kedvezőtlenül hat a koráléneklésre. Ugyanis ha egy korál mint cantus firmus nagyszabású polifón zeneművek alapjául s alapgondolatául szerepel, mint Bach, Buxtehude, Pachelbel, Tunder műveiben — úgy ez a felhasználása is gyöngíti ritmikái változatosságát.

Az evangélikus gyülekezeti éneklés történeti kialakulásának s az egyes zenetörténeti korokba ágyazott változásainak a figyelembe vétele után tudunk csak korszerű feleletet adni az első feltett kérdésünkre, hogy mit énekeljünk? A feleletnek két ágazata van: 1. Mi az, amit az egyetemes evangélikusság, vagy mondjuk az evangélikus világ-egység szempontjából nekünk, magyaroknak a reformáció gazdag zenei tárházából feltétlenül s hibátlanul át kell vennünk. 2. Mi az, amit speciális magyar vonatkozásban, mint nemzeti értéket korályanyagunkba felvenni méltónak találunk.

Ami az eredeti reformáció korabeli énekeinket illeti, ott csak egy szempont lehet a döntő: minden olyan éneket átvenni s a magyar evangélikusság közkincsévé tenni, amit Luther Márton akár dallami, akár szövegi, vagy liturgia fontossága miatt az istentisztelet épületébe beépített. Már ennél a kérdésnél is élénk

táru a jelenlegi dallamanyagunk nagyfokú hiányossága. Nyole olyan eredeti Luther-éneke van a reformáció első idejének, melyek nálunk teljesen ismeretlenek. Korálkönyveinkben nem szerepelnek, pedig egytől-egyig az istentisztelet felépítésében elsőrangú fontossággal bír s a lutheránus liturgia 16. század óta állandóan használt énekei ezek. Felsorolásukban a különböző magyar fordítások helyett az eredeti német szöveget említve, a következők:

1. Nun bitten wier den Heiligen Geist. Hypo-jon dallam. Wittenberg, 1524.
2. Gott sei gelobet und gebenedeiet. Hypo-mixolyd. Wittenberg, 1524.
3. Christ, unser Herr, zum Jordan kam. Dór dallam. Wittenberg, 1524.
4. Es woll uns Gott genädig sein. Frig dallam. Strassburg, 1524.
5. Christ fuhr gen Himmel. Dór dallam. Wittenberg, 1535.
6. Komm, Gott Schöpfer, Heiliger Geist. Mixolyd dallam. Wittenberg, 1524.
7. Wo Gott, der Herr, nicht bei uns hält. Aeol dallam. Wittenberg, 1535.
8. Jesaia, dem Propheten. Lyd dallam Luther-től, 1526.

Ezek a korálok a lutheránus zene kincsei. Nélkülük el sem lehet képzelni a koráldallamaink anyagát. A legtöbben felcsendülő egyházi hangsor pedig egészen új színt, új levegőt jelent a mai egyházi zene számára. Dallamvonaluk a 16. század nemes s mélyen kirajzolt vonásait mutatja; szinte gránitkőbe vésett kontúrok ezek. Formai felépítésük valóságos liturgiai remekmű. Az a gazdag ritmus és színes struktúra pedig, ami ezekben a lutheri szöveget megszólaltató koráljainkban van, mutatja csak igazán, hogy Luther Márton miért választotta ezeket a dallamokat szövegei hangokba öntésénél.

Ezen nálunk teljesen ismeretlen korálok mellett kell szólnunk azokról a reformáció korabeli, Luther-szöveges énekeinkről is, melyek ugyan szerepelnek a korálkönyvünkben, de vagy a magyar szövegük hiányzik, vagy hiányos fordításuk miatt nem lehet azokat használni. Ide tartoznak:

1. Wir glauben all an einen Gott. Ez az evangélikus Credo valóságos (hangokba foglalt) remeke a liturgikus énekeinknek. Szöveg hiányában nem lehet használni.

2. Christ lag in Todesbanden. Reformáció előtti idők patináját viselő korál. Szintén nem szólalhat meg templomainkban, mert szövege nem egyezik az eredeti Luther-szöveggel s hiányzik

benne a versszakok végén a két Halleluja! felkiáltás. Ezen a tényen nem sokat változtat, hogy önkényesen megváltoztatott szövegét olyan más dallammal énekeljük jelenleg, mely az eredeti dór dallam szépségétől nagyon messze van.

3. Gelobet sei'st du, Jesu Christ... kezdetű korált sem tudjuk használni, mert az eredeti lutheri szöveg magyar fordítása még szótagszámban sem fedti az eredeti s a korálkönyvben is szereplő dallamot. A szövegében a versszakok végén a Kyrie eleison is elmaradt.

4. Mit Fried und Freud' ich fahr' dahin. Luther eme híres halotti éneke is használhatatlan szöveg hiányában; ugyanúgy a

5. Mitten wir im Leben sind... gyönyörű frig dallama sem.

6. Ach Gott vom Himmel sieh darein... frig korálnak sincs közhasználatba átment magyar fordítása. Végül hiányzik a fordításokban egy bájos karácsonyi Luther korál: a

7. Lobt Gott, ihr Christen, allzugleich utolsó szövegsorának az állandó ismétlődése.

Egyházzenei munkaprogrammunkban nem lehet fontosabb terv, mint a nálunk ismeretlen és a meglevő, de egyéb okok miatt használhatatlan régi koráljaink közkinccsé tétele s az új liturgiánknak velük való gazdagítása. Örömmel kell azonban megemlíteni azt, hogy ennek a nagyfontosságú munkának az első lépését az egyetemes gyűlésünk az egyetemes énekügyi bizottság javaslatára alapján már megtette.

Az egyházi zenénk eme régi értékekkel való gazdagítása vezet el a második fontos kérdéshez: a történelmi revízióhoz, vagyis ahhoz a törekvéshez, hogy gyülekezeti éneklésünket az eredeti, lendületes, ritmikus formában akarjuk megszólaltatni. A zenetörténelem egyes rétegein átszövődő evangélikus korál a gyülekezeti éneklés megindulásának idején a varázslatos lüktetését, dinamikus erejét korról-korra veszíti, ritmikai struktúrája gyengül, ritmusa laposodik s jut el a mostani, szinte teljesen ritmus nélküli — kiegyenlített alakjához. Ma pedig már ott tartunk, hogy az utolsónak maradt ritmikailag kiemelkedő pontját: a sorok utolsó előtti hangjának a kétszeres értékét is már veszély fenyegeti.

Maga a korálritmus revíziója sokfelé ágazó kérdés. Vonatkozásait két oldalra összpontosíthatjuk: szövegi és zenei megoldandó problémák. Ami a szövegi részét illeti, az először is összefügg a magyar prozódia és a magyar ritmika kérdésével. A 19. században szinte egyeduralgató jambusdallamok s azoknak fel fogott koráldallamok alá erőszakolt magyar szövegben a hangsúlyos szótag nem mindig kapott súlyos dallamtagot. Ebben a kényszerhelyzetben készül a legtöbb reformáció korabeli énekünk magyar fordítása. A modern magyar zenei prozodiát szem

előtt tartó fordítások elkészítése az első kelléke annak, hogy a ritmusban lüktető korálsoraink élő szövegsorokat kapjanak a nélkül, hogy a magyar hangsúlytörvényen valahol is erőszakot követnének el. Ez az út vezethet csak az új magyar dallamos ének-szöveggönyvünk korszerű elkészítése felé.

A ritmikai revízió másik oldala zenei probléma. Összefügg ez elsősorban azzal a törekvéssel, hogy a koráldallamainkban benerejlő belső lüktető erőt igyekszünk szabaddá tenni s kiemelni a sokszor ráerőszakolt ütembeosztás járma alól. Ez viszont a harmonizálás kérdésével függ össze. Magyar prozódiai szempontból lehetetlen mindegyik dallam pontos átvétele s tisztán történeti hűség kedvéért nem törhetjük át a magyar hangsúlytörvényeket. Talán a legnehezebb ez a kérdés, hogy mit változtassunk s milyen mértékben. A ritmikai revízió ilyen szempontokat maga előtt látó zenei oldala csak siettetni fogja az új magyar korálkönyv kérdés megoldását.

A korálritmus elszegényedésének az okai közt szerepel az énekkari vezetésnek, amely a dinamika területét is igénybe tudta venni, az orgonával való felváltása. A 18., a 19. század zenei érdeklődési körének másirányú lefoglalása a zongoramuzsika előretörésével s az otthoni többszólamú éneklés lassú elfelejtésével; elősegíti a gyülekezetek kényelemszeretete, az egyházzenei tudatlanság. Az egyes korálsorok a lassú éneklés miatt szétesnek, elveszítik a soraikat összefogó ritmika egységét. A harmoniai kísérlet helytelen alkalmazása is ront a korál ritmusán. A kíséretben szereplő mozgó-, átfutó- s váltóhangokkal tarkított basszus komolytalanul gyakori alkalmazása a korál cantus firmusát lendíti ki ritmikai útjából s akasztja meg lendületét. Sőt talán nem esalódunk, ha a fentebb említett sortbefejező utolsó előtti hang ritmikai ellaposodását is helytelen harmonizálási szokásnak tulajdonítjuk. Ugyanis az utolsó előtti hang alá kadenciális domináns szokott kerülni s az abban állandóan használt késleltetett szeptim az érdeklődést lassanként magára vonta s a megrögzött használata révén a fontos dallamhang hosszúsága csak másodrangúvá vált. Végül nagyon kedvezőtlenül befolyásolja a koráldallamaink ritmusát az, hogy a dallamok túl erősen vannak igénybe véve. Túl sok a szövegünk s ehhez viszonyítva kevés a dallamunk. Ennek a következménye pedig az, hogy a kizárólag egy ünnepre, vagy alkalomra használható dallamunkat kénytelenek vagyunk máskor is elő venni s így nem csak ezen korálok hangulati kizárólagossága s liturgiai szerepköre homályosul el s veszi el az egyes ünnep kiaknázandó varázsát, hanem a sokfajta szöveg kiszolgálása közben elveszíti ritmikai rugalmasságát.

Maga a történeti hűségnek megfelelő korál-ritmizálás nem

új dolog. Ha a modern muzsika általános érdeklődését nézzük a régi hagyományok, a rég letűnt stílusok felé, akkor ennek csak természetes következménye kell, hogy legyen az egyházi zene ugyanilyen törekvése. A külföldön ez már nem probléma, hanem majdnem mindenhol befejezett reform. Nem egyéni próbálgatás ez, hanem az evangélikus egyházi zene régi fényének s hódító erejének a visszaszerzése felé mutató s a történeti tanulságokat felhasználó törekvés. Nem idegen művészi megnyilatkozás szolgái lemásolása ez. Hiszen minden magyar egyházi zenész a lelkiismerete ellen cselekedne, ha a reformáció dallamai alá erőszakosan próbálgatna magyar szöveget helyezni. De a reformáció zenei értékeit látó templomi muzsikuszintén csak a lelkiismeretére hallgathat, amikor ezeknek a régi énekeinknek kaput akar nyitni a magyar gyülekezeti éneklés felé. Dacára annak, hogy számolni kell az akadályokkal, elsősorban a gyülekezeti éneklés konzervatív hajlamával s a multnak a zeneművészi oktatást száműző pedagógiájának a mostani következményeivel, a modern énekoktatás úgy az elemi-, mint a középiskola padjaiból olyan gyülekezetet ültet a templom padjaiba, amelyikre az egyházzenei kérdésekben minden esztendőben jobban és jobban lehet számítani; feltéve, ha egyházunk az egyházzenei szakoktatást ilyen értelemben is elsőrendű fontosságúnak fogja tartani. Mert megtakaríthatunk pár pengőt azzal, ha halogatjuk a rendes, zeneakadémiai képesítésű énektanítói s énektanári állások megszervezését, de kimondhatatlan nagy kárt szenved egyházunk akkor, ha olyan ifjúság kerül ki egyházi iskoláinkból, amelyik néma ajakkal ül a koráléneklés közben s szíve sines felnyitva a musica sacra áldásai számára.

Az eddigiek során igyekeztünk feleletet adni a fejtegetésünk elején feltett két kérdésre. A reformáció talajában gyökeredző korálanyagunk mellett azonban külön kell szólnunk a nemzeti vonatkozású magyar énekeinkről is. Az kétségtelen, hogy ha dallamanyagunkat a reformáció eredeti énekeivel bővítjük, akkor a régi magyar dallam emlékeink felé is tekintenünk kell. Itt is csak egy dolog lehet a döntő: történeti érték szerint rostálni és gyarapítani a magyar dallamainkat. A régi magyar evangélikus egyházi zene, amikor megszabadult a graduális dallamok alá kényszerített magyar szövegek éneklésétől, rögtön elkötelezte magát a német koráldallamok átvételére. Erről tanúskodnak a legelső evangélikus énekeskönyveink: az Ács Mihály-féle Zöngedező Mennyei Kar (1696), az Arany Lánc (1726), vagy a Frankfurti Graduál (1746). Az önálló, nemzeti karaktert mutató dallamtermés megindulása csak szórványosan lelhető fel: pl. egy gyönyörű magyar dór korált rejteget a boroszlói kézirat: „Nagy hálát adjunk az Atya Istennek“ kezdettel. Népi eredetű koráljaink fejlődése,

eredeti alakja s hiteles forrása még fel nem tárt területe a magyar egyházi zenénknek. Mindenesetre el kell választani a népi lélekből fakadó s nemzeti értékek gyanánt megbecsült koráljainktól azokat a műkorálokat, melyeket a korálkönyvek szerkesztői tisztán nemzeti érzéstől indítva a reformáció német dallamanyaga „pótlására“ írtak, vagy íratnak. A korálköltészet korszaka annyira elszigetelt, lezárt fejezete volt a zenetörténelemnek, hogy annak lelki struktúráját, szellemtörténeti adottságait s ihletett pillanatait s alakjait sohasem lehet már visszaidézni. Tehát koráldallamot írni már nem lehet. Dacára annak, hogy ezen megrendelt dallamok között van egy-két ihletett pillanatban készült alkotás, melyek állandó használatra tarthatnak igényt (pl. Óh nagy Isten, sok a vétkem; vagy a Szegény fejem hová hajtnálak?), a legtöbbje csak árnyéka az igazi evangélikus korálnak. Még magyar vonásokat sem igen fedezhetünk fel bennük, mert a múlt század zenei magyarsága még nem ismerte a magyar népzene mostanában feltárt mélységét s faji vonásait.

Annál nagyobb érdeklődéssel s szinte tervszerű propagálásal kell a népi eredetű koráljaink kultuszát a felszínen tartani. A legtöbbje bent van a korálkönyvben, csak a használatuk nagyon ritka. Majdnem mindegyik egyházi hangsorban mozog s nem egy ritmikus. Pár példa közülök:

Minden e földön csak elmulandó.
Emlékezzél, mi történék, Uram, mirajtunk.
Mely igen jó az Uristent dicsérni
Gyakorta való buzgó könyörgést.

Ezeknek a magyar dallamoknak az ápolása két okból fontos: Először a gazdagabb ritmikájukkal s annak pontos keresztülvitelével előkészíthetik s útját egyengethetik a későbbi ritmikus éneklésnek. Másodszer pedig nálunk a népi eredetű magyar koráljaink rovására szinte aggasztóan sok cseh-morva és tót forrásból való dallam honosodott meg. Elég itt a korálkönyvünknek az 1798-ban megjelent brünn-i korálkönyvből átvett nagyszámú dallamára utalni. Lehetetlen, hogy a magyar egyházzenei politika ne lássa ennek a kérdésnek a ráuk nézve előnytelen oldalát s ne igyekezzen ezen akár a magyar értékeink, akár a reformáció öröksége révén változtatni. Végül egyházi zenénk tisztasága s evangélikus karakterének a megóvása érdekében kell tiltakoznunk az érzelgős és szentimentális énekek s énekgyűjtemények ellen, melyek sohasem fogják koráljaink leszűrt nemességét, tárgyilagos tömörségét és csillogó keménységét elérni és megközeleíteni.

A régi hagyományokat s a nemzeti zenekultúrát szem előtt

tartó evangélikus korál szintén centruma kell, hogy legyen az egyházi zenénk minden tényezőjének. Ezzel csak biztosítani fogja egyházi zenénk feltétlenül komoly színvonalát. Ha az orgonánkon megszólaló művekben csak koráltémát vetítünk a gyülekezet elé, sohasem fog azon üres, hatásvadászó, vagy olesó sikerre pályázó érzelgős mű elhangzani. Ha pedig az énekkaraink a korálra épített régi kórusművészetünk interpretálásának szentelik működésüket, sohasem fog a templom kórusán zenei betét-izű produkció megszólalni, hanem az az istentisztelet hangulati egységébe illeszkedik és az áhítatot csak még jobban kimélyíti.

Ugyanezt az áhítatot szolgálná a gyülekezeti éneklés változatosabbá tétele a váltakozó éneklés által; amikor egyes versszakokat mások s mások énekelnek: pl. nők és férfiak oldala, lent ülők s a kóruson levők éneklésének a változtatása. A régi s nagyon szép orgona-verseknek a behozatala is ezt célozná.

Összefoglalva az eddigieket az evangélikus gyülekezeti éneklés s vele együtt egész istentiszteleti életünk két forrásból méríthet új erőt: a reformáció zenei anyagából s a nemzeti muzsikánk népi talajából. A két forrás közös célt akar szolgálni: istentiszteleti éneklésünk olyan reformálását, mely méltó a régi lutheránus zenei tradíciókhoz. Egészen új zenei közízlésre van szükség, hogy ezt a kérdést úgy lássuk meg, ahogyan a reformáció az egyházi zenének fontos s lényeges egyházépítő szerepet adott. Elhomályosulhat ez az egyházzenei hivatás az idők múlásán s változhat a mult értékeinek a felismerése s megbecsülése. De egyházunk rendkívül gazdag egyházzenei tradíciója iránti örök kötelességünk kell, hogy mindig világoljon a lelkünkben!

Kapi-Králik Jenő

„A művészetek egyik fajtáját sem szabad elnémitanunk. Én szívesen látom mindnyájokat, de csak Annak a szolgálatában, aki teremtette őket.“
(Luther)

Az orgonaépítés mai problémái

Az orgonaépítés problémáiról komolyabban azóta beszélünk, amióta Németországban megkezdődött az úgynevezett „Orgelreformbewegung“. Az orgonareformmozgalom az 1925-i hamburgi és lübecki orgonakongresszus óta olyan hatalmas, az orgonaépítésben és az orgonaművészetben is korszakalkotónak nevezhető eredményeket hozott, hogy azokra nekünk is fel kell figyelünk s azok tanulságait nekünk is értékesítenünk kell magyar egyházi zenekultúránk javára.

Ezt a reformmozgalmat az a felismerés hozta létre, hogy a XIX. század meglepő technikai fejlődésével ellentétben az orgona művészi értéke egyre mélyebbre süllyedt, sőt azt mondhatjuk, hogy művészi értéke szempontjából dekadenciája legmélyebb pontját éppen a technikai fellendülés legvirágzóbb századában, a XX. században érte el. Akkor lett ez nyilvánvaló, mikor kiváló német zenetudósok, *Straube* professzor, *Hanns Henry Jahnn*, *Albert Schweitzer* és mások buzgólkodása folytán a XX. század eibizakodott emberei előtt feltárultak az orgonaépítészet fénykora, a XVI–XVII. század barokk-orgonáinak csudálatbaejtő hangszépségei.

Mi, magyarok, abban a hátrányos helyzetben vagyunk, hogy az összehasonlításra nincsen módunk. Nekünk nincsenek értékes barokk-orgonáink. Az orgonaépítészet fénykorában mi a török uralom keserves igájában nyögtünk és súlyos harcok között vívódtunk. Templomaink csak a századokon keresztül tartó szenvedések, harcok után jutottak orgonákhoz. S különösen református templomaink orgonái mind-mind a dekadenciának a bélyegét viselik: mind akkor épültek, amikor az orgonaépítészet letért fejlődésének arról az egyetlen útjáról, amelyet az orgonazene s az orgonahang természete olyan világosan és félreérthetetlenül meghatároz.

Az orgonaépítészet lehanyaglásának az oka éppen az, hogy a XVIII. század második felében az orgona hűtelen lett a múltjához, önmagához. Új utakat, új hatásokat keresett, idegen hangképek után áhítozott. Hangja lényegében, keletkezésében meghatározott objektivitását szegényesnek tartották: más egyéb hangszerek szubjektív, csapongóan szeszélyes hanghatásait várták tőle, a zenekari hangkésztség meglepő, tomboló szélsőségekre képes fortélyait. De éppen ez lett a veszte. Ezen az úton nem várható reá egyéb, mint a dekadencia az orgonaszerűtlen hanghatások irányában, a technikai virtuóztatás sekélyes, művésztlen világa felé. Nagyon találóan jegyezte meg valamelyik német ze-

neíró, hogy csoda-é, ha ettől az idegen tollakkal ékeskedő hangszertől teljesen elfordultak a XVII. század végének nagy klasszikus mesterei: Mozart, Haydn, Beethoven s az orgona által felkínált zenekari hanghatásokra inkább magát a zenekart vették igénybe halhatatlan remekműveikben. Idegen tollakat említettem: mindnyájan tudjuk, hogy szegény orgonáinkra még sokszor ma is ez a legkitüntetőbb dícséret, hogy: „Jaj de szép, épúgy szól, mint a hegedű“, vagy: „mintha igazi csellót hallanánk...“ Nem olyan-é ez a dícséret, mintha a fülemilére azt mondanók, hogy éppen úgy szól, mint a pacsirta, vagy a kanárira, hogy az meg úgy énekel, mint a rigó...

De ebben a tényben én még egyebet is látok. Tudjuk, hogy az orgonazene a XIX. és a XX. században is nagyon sokat veszített, sőt mondhatnám: csaknem teljesen elvesztette azt a népszerűségét, komolyságát, művészi megbecsültetését, amelynek valaha szinte egyedülállóan örvendhetett s amivel különösen éppen a XVI—XVII. században dicsekedhetett. Azt merném állítani, hogy ennek az igazi oka az, hogy az orgonától általában olyasmiket vártak, amire az nem képes: vagy orchesztrális hatásokat, a zenekar egész modern boszorkányos hangzási lehetőségeit, vagy még azon is túl: száguldó lovak moraját, vagy madárcsicsergést és más efféle varázsszerű, vagy inkább csepürágó hang-akrobatikát. Az orgonának ezek a különködései azt eredményezték, hogy a komoly orgonazene elvesztette hitelét: piaci reklámeszközzé lett az olesó zenei attrakcióknak.

Ha mindez nem is áll így templomaink orgonáira, de ennek a dekadenciának az árnyéka rávetül a templom szent hangszerére is. Ott is találunk egyfelől üres külső effektusokra való törekvéseket, másfelől pedig a komoly zenei igényű lélek ma már gyanuval elteltten tekint fel a templomi kórusok csillogó hatalmas sípjaira is. Méltán, mert ott is érezhető már a külső hatások túlzott keresése még a kisebb, igénytelenebb művekben is. Ugyanaz az emberi hiúság és gőg hozza létre napjainkban is a modern orgonamonstrumokat, mint amelyik megépíttette az egyiptomi piramisokat. Nem a művészi bensőséges tartalom őszinte kifejezési lehetőségeit keresik a modern orgonák távművei, a kupola-mű, a De profundis-mű (a pince-orgonák és a padlás-orgonák), hanem a hang *alkimistáinak* az ördögi mesterkedéseikhez dobják oda alacsony eszközül azt a hangszert, amely valaha a hangszerek királynőjeként a legelőkelőbb szerepet töltötte be a zeneművészetben.

Ezek után az általánosságok után hadd térjek rá most már arra a kérdésre, hogy mit is veszített hát el az egyházi zene igazi fénykorának az orgonája a romantizmus és a legutóbbi évtizedek orgonaépítészetében?

Szűkreszabott, inkább általános keretek közé kényszerített előadásomban — természetesen — nem vállalkozhatom arra, hogy erre a kérdésre teljes, kimerítő feleletet adhassak, sőt nem áll módunkban az így érintett problémák még ma fennálló vitaanyagának az érdemleges feltárása sem, — hiszen az egyébként is egy egészen külön szakszerű orgonakongresszus feladata lehetne. Az igyekezetem csupán az lehet, hogy a problémák sokféleségére és fontosságára hívjam fel a figyelmet s azokra az eddig elért értékes eredményekre, amelyek máris teljes mértékben igazolták az orgonareform-mozgalmat.

A dekadencia orgonája elvesztette — s ebbe belefoglalom most a vesztesége egész nagyságát és jelentőségét — elvesztette ősi *nemes hangját*, annak fényét, gazdagságát, kifejező, valóban *orgonaszerű* eredetiségét.

Hogyan vesztette el?

Mindenekelőtt elvesztette azáltal, hogy sípjainak az *anyagánál* feladta az ősi igényeit: takarékosági és más szempontokból megelégedett silányabb ötvényekkel. Ami még ennél is fontosabb: a sípok *méretezésénél* szakított a régi mesterek gondos, alapos tapasztalatokon nyugvó módszerével és a régi mesterek variabilis, vagy éppen tört mérethaladványai helyett különböző *costans*, — geometriailag megállapított mérethaladványokat fogadván el, feláldozta az orgona hangképének az egységességét. Aztán a bőméretezésű sípok helyett különös előnyben részesítette a szűkméretű sípokot s mivel ezekkel a kevert- és aliquot-játékok nem keverednek, ezen azzal igyekezett segíteni, hogy egyfelől a 8' alapjátékok számát megnövelte, a kevert és aliquot sípsorokat egyre jobban mellőzte s így az orgona hangjának ezüstös csillogását, meleg, sugaras fényét komorrá, sötétté, rideggé tette.

Oktalan előnyben részesítette az orchestrális hatásra alkalmas labiális sípsorokat s háttérbeszorította, sőt teljesen mellőzte a barokk-orgonák nagyszerű *nyelvsípjainak* hanggazdagságát, amely az aranya az orgona teljes hangképének. Elvetette — a pneumatikus-rendszer bizonyos vélt előnyeiért — a régi csuszka-szelládát s ezzel egyfelől megfosztotta a sípokot a szelládákon nyert rezonanciájától, másfelől a mechanikus traktura elvetésével megszüntette a közvetlen eleven kapcsolatot az ujjak, a játékasztal billentyűzete és a sípszelepek között, nem is szólva arról, hogy ezzel a sípokot megfosztotta a vokális jellegű megszólaltatás lehetőségétől.

A régi orgonák alacsony, 60—70 mm-es *szélnyomása* helyett jóval magasabb szélnyomással szólaltatva meg a sípokot, a régi orgonák vokális jellegű hangja helyett az új orgona bizonyos tolakodó, bántó, fárasztó hangzást kapott: a régi orgonákat bőmenzurák jellemzik alacsony légnyomással, az új orgonákat nagy

légnyomás szűk menzurákkal. A romanticizmus modern orgonájánál megszűnik az ú. n. *Werk-princip*: az orgona műveinek önálló jellegzetessége, — a különböző manuálokhoz külön jellegzetesség-nélküli művek tartoznak, amelyek között csak dinamikai árnyalati különbség van.

A technikai fejlődés a játszó-eszközök korlátlan használatát — kétségtelen — lehetővé teszi, de az oktáv-kupolák, transmissiók, kombinációk az orgonajáték polifónikus jellegét veszélyeztetik, nem is szólva most arról, hogy a modern orgonák annyira közkedvelté vált hengere az orgona-kompozíciók regisztratív felépítésének milyen kárára lett.

Ismétlem: nem áll módunkban most konferenciánk keretében ezekkel a kérdésekkel — amelyeknek a fontossága egyre jobban kiviláglik számunkra is, — részletesen és érdemlegesen foglalkoznunk, ezért csak éppilyen vázlatosan mutatok rá arra, hogy az orgonareformmozgalom mindezekben hogyan próbál és mennyiben tudott segíteni?

Mindenekelőtt megtörte azt a hamis elvet, hogy a manuálon a 8', a pedálban pedig a 16' sipsorú regiszterek az uralkodó jellegűek. Ma már elfogadott és a gyakorlatban is beigazolt tétel, hogy a pedálműnek is kell rendelkeznie a magasabb fekvésű sipsorokkal s miként a manuáloknak — műveknek — külön, úgy a pedálműnek is teljesen sajátos, kerek, befejezett hangképének kell lenni.

Az orkesztrális-hatásokra törekvő szűk menzurájú labiális sipsorok helyett az orgonareform visszaültette régi jogaikba az igazi, eredeti, orgonaszerű sipsorokat: a bőméretű flótákat, a csúcsosfödöttet, a különböző csöves flótákat, a klasszikus építésű fedett-sípokat.

Felelevenítette a *nyelvsíp*ok elfeledett, mellőzött régi nemes fajait: a Krummhorn-t, Dulzian-t, Zink-et, valamint a *Regálok* gazdag családját. Felismerte a regiszterek meghatározott funkcióját (masculin-, feminin- és szóló), melyet az orgona egységes hangképének a kialakításában töltenek be.

Felismerte az *aliquot*-ok és *mixturák* óriási fontosságát, hangképző, színező jelentőségét. Bár nagy problémája a szelláda, mivel az orgonagyárak legnagyobbbrészt a pneumatikus szelládák gyártására rendezkedtek be s a régi mechanikus traktura helyett inkább a villamos traktura irányában hajlamosak, mégis hangoztatja azt az elvet, hogy bizonyos technikai hátrányaiért a csuszka-szelláda bőven kárpótol a reája állított nemes, igazi orgonahangjával. Valamint azzal, hogy a billentésnek ura a játékos igaziban csak a mechanikus tracturájú orgonán lehet.

Éltekeltette az ősi *Werk-princip*-et s ezzel a hűségesen ka-

rakterizált különböző műveket: Hauptwerk (Oberwerk), Brustwerk, Kronpositív, Rückpositiv.

Látjuk tehát, hogy az orgonaépítészet legalapvetőbb problémái a tisztázódás útjain vannak, vagy kiváló orgonatudósok (organologusok) már éppen tisztázták és gyakorlatilag is igazolták azok jórészét.

Most nekünk a magunk szempontjából van még szükségünk bizonyos tények leszögezésére.

1. Kétségtelen, hogy magyar protestáns templomaink orgonái, melyek csaknem mind a múlt században és ebben a században épültek, messze alatta állanak az orgona művészi követelményeinek.

2. Kétségtelen az is, hogy egyházaink vezetősége még nem látja ennek a kérdésnek az *igazi* fontosságát.

3. Az is bizonyos, hogy minden orgonaépítő egyház súlyos erkölcsi és anyagi kárnak van kitéve, mivel nálunk érdemlegesen az orgonaépítésnek a fentiekben is körvonalozott alapvető kérdéseivel alig foglalkozott még valaki.

4. Csak áltatjuk magunkat azzal, hogy ott vannak kántoraink, akik zeneértő emberek, hivatalos megbízottai egyházainknak s az ő ellenőrzésük mellett károsodás nem érheti egyházunkat! Ne felejtsük el, hogy bármilyen buzgósággal készültek is fel kántoraink pályájukra, a tanítóképző intézetekben végzett zenetanulás keretében nagyon elegendő lenne, ha az egyházi zene *alapvető* elméleti és gyakorlati követelményeire készülhetnének alaposan fel leendő kántoraink, de ott sem idejük, sem módjuk nem lehet arra, hogy megismerhessék az orgonaépítészet művészi feladatait. Hiszen az alapos művészettörténeti, hangszertörténeti, akusztikai, hangszertechnikai, és ami rendkívül fontos: zeneirodalmi ismereteket is tételez fel. Ne felejtsük, hogy a Zeneművészeti Főiskola akadémiai orgona-tanszakáról kikerült diplomás művészeink is inkább csak egyéni ambíciójuk és rátermettségüknél fogva merülhetnek el igazán ezekbe a nagy és mély studiumokba, és csak hosszas évek folyamán szerzett elméleti és főként gyakorlati ismereteik alapján lehetnek illetékesek ezekben a speciális szakkérdésekben ők is.

5. Azzal se áltassuk magunkat, hogy egyházaink számára mindig akadnak, akik elkészítik a tervezetet, a diszpozíciót. Engem bízott meg már református és evangélikus egyház is orgonaátvétellel, de én mindig csak az orgonatervezet *címlapját* láttam, igazi orgonaterv nem volt sehol. Fel volt sorolva a címlapon, hogy ilyen, meg olyan játéka (változatai) legyenek az orgonának, hány manuálja, hány sípja legyen. Ez azonban éppen úgy nem elegendő, mint az, ha valaki építendő háza tervéül elfogadna annyit, hogy a háznak lesz 22 ablaka, 4 szobája, 3 mellékhelyisége,

lépcsőháza, meg 3 kéménye, de nem tudja, hogy mi milyen anyagból, milyen méretek szerint készül.

Íme, az orgonaépítésnek nálunk ezekben vannak *hibái*. S míg ezeken gyökeresen nem segítünk, addig templomainkban továbbra is nem az értékes művészi hangszerek, hanem az értéktelen, az Isten házához méltatlan sípládák fognak szaporodni.

Egyházainkkal be kell láttatni, hogy

1. bármilyen kis templom számára, bármilyen kicsi hangszert óhajtunk építtetni, a hívek áldozatának filléreit nem szabad haszontalan, művészietlen hangszerre eltékoznunk;

2. inkább engedjünk a sípsorok számából, az orgona nagyságából, de *irreálisan* olcsó árajánlatot egyházaink ne fogadjanak el, mert az mindig erkölcsi és anyagi károsodást jelent;

3. az építendő orgona nagyságát, minőségét, egész tervezetét a templom nagysága, a karzat méretei, az akusztikai viszonyok szabják meg. Ezek tekintetbevételével kell tehát az építendő orgonát megtervezni;

4. a tervezet legyen *igazi* tervezet:

a) állapítsa meg az orgona nagyságát a helyi viszonyoknak megfelelően;

b) határozza meg az építendő orgona műveit;

c) a regiszterek pontos leírását adja azok funkciójának a pontos megjelölésével;

d) adja a teljes mechanikai berendezés pontos leírását;

e) az orgonaház pontos tervrajzát, benne a művek elhelyezésének a pontos meghatározásával;

f) határozza meg minden egyes síp menzuráját tizedmm-ekben, továbbá anyagát, szerkezetét;

g) a játszóeszközök tervezetét;

h) a játszóasztal pontos, méretezett rajzát;

i) az orgonaszekrény külső képét.

Egyházaink nagy gonddal, alapos ellenőrzéssel járnak el minden más építési munkájukban. Az orgonaépítésnél az újabb időkben már tapasztalható bizonyos fokozottabb körültekintés, de még most sem láthatjuk teljesen biztosítottnak a művészi orgonaépítés ügyét templomainkban. Nem az orgonagyáraink hibásak e tekintetben elsősorban, hiszen azok a pontosan megadott tervezeteket meg tudják valósítani, éppúgy, mint az építési vállalkozók. A hiba ott van, hogy egyházaink maguk tájékozatlanok a kérdésekben, s egyházainknak alapos felkészültségű hivatalos szakértő-testülete nincs ennek a *művészi* feladatnak érdeme szerint való megvalósításához.

Pedig az ügy megérdemli a leggondosabb felkarolást. Az or-

Arokháty Béla: Az orgonaépítés mai problémái

gonna az egyházi zene legméltóbb eszköze s ha már az istentiszteleti szent szolgálatban részt adunk neki, méltó, hogy igazi művészettel tölthesse be a feladatát. Hogy kevés a jó orgonásunk, annak a magyarázata az is, hogy nincsenek igazi jó orgonáink. Igazi orgonások csak igazi tökéletes művészi orgonák mellett nevelődhetnek.

Arokháty Béla

„Nem kell elítélnünk a fuvolát, a hárfát és más efajta hangszereket, mert ezek önmagukban nem rosszak, csak az emberek visszaélése rontja el hasznukat.“

(Kálvin)

A kántorképzés problémái

Már az eddig elhangzott előadások során kitűnt, hogy az egyházi zene szempontjából a kántorok munkája mily elsőrendű fontosságú. Az egyházi zene színvonala tehát nem kis mértékben függ a kántorképzéstől. Miért van az, hogy a „kántor“ és a „kántár“ nem csupán e szerencsétlen magyar szójáték kapcsán, hanem zenei szakemberek felfogása szerint is gyakran oly közeli rokonai egymásnak? A kántorképzéssel kapcsolatos problémák közül előadásomban elsősorban azokat kívánom érinteni, amelyek a tanító képző-intézetekben folyó kántorképzéssel függenek össze.

A tanítóképző-intézet középfokú iskola, azonban a benne folyó zenetanítás lényegében alsó fokú. A kántori bizonyítvány tehát alsó fokú zenei tanulmányok elvégzésével megszerezhető. Ez a legtöbb esetben azt jelenti, hogy a kántort a tanítóképző-intézetben töltött öt esztendő alatt egész életre szóló zenei útravalóval kell ellátni. Világos ebből, hogy azt, akinek kántori bizonyítványa van, e bizonyítvány alapján *nem tekinthetjük zenei szakembernek.*

A kántorképzés anyagi (materális) célja: az egyház használatára rendelt zeneművek (énekek, orgonakiséretetek, elő- és utójátékok, énekkari művek) megszólaltatásának a gyakorlati elsajátítása. Az alaki (formális) cél: az egyház számára jó orgonásokat és karvezetőket nevelni. Ha sikerül a jelöltből az egyházi zene számára jó közkatonát nevelni: akkor a kántorképzés elérte a célját. A kántortól csak azt lehet elvárni, hogy a reá bízott értékekkel hűségesen sáfárkodjék. *Öt évi zenetanulás alapján azonban senki nem követelhet magának irányító szerepet az egyházi zene terén.* Vezetésre csak valóban elhivatottak alkalmasak, akikben a művészi képzettség és az igazi vallásosság együttesen van meg. Az azonban minden kántortól megkívánható, hogy a hivatott vezetőktől eredő kezdeményezéseket magukévá tegyék és azoknak folytatói legyenek.

A kántorképzés anyagát, tantervét és követelményeit a református egyházban az egyetemes konvent 1924. évi jegyzőkönyvének 62—63. pontjai, az evangélikus egyházban pedig az 1927. évi egyetemes közgyűlési jegyzőkönyv 70. pontja, illetve az ehhez tartozó V. sz. függelék szabályozza. Külön egyházzenei képzésben a református jelöltek a tanítóképzőintézet I. osztályától kezdve, az evangélikus jelöltek a III. osztálytól kezdve részesülnek. A képzés kiterjed az énekdallamok ismeretére (ref.: 161, ev.: 127 dallam), ezek orgonalejtésére, elő- és utójátékok orgonálására, továbbá a ref. szabályzat szerint elméleti kérdésekre főként az egyháztársadalmi munka köréből, az ev. szabályzat szerint pedig koráltani és

zeneelméleti ismeretek köréből. Az ev. szabályzat ezenfelül intézkedik a jelölteknek az énekar-vezetésben való kiképzéséről is.

A kántorképzés legfontosabb problémája az, hogy hogyan lehetne a jelöltek alaposabb zenei kiképzését biztosítani? Ennek a lehetőségei három csoportba oszthatók: 1. előzetes képzés a tanítóképző-intézetbe való felvétel előtt; 2. a tanítóképző-intézetben folyó egyházzenei képzés bővítése, színvonalának emelése; 3. a tanítóképző-intézeti kántorképzésnél magasabb fokú egyházzenei képzés.

A tanítóképző-intézetbe jövő növendék megelőző zenei képzettsége nagyon különféle. Énekléssel, hangjegyismerettel és zeneelmélettel foglalkoznak már a tanulók a népiskolában, a polgári iskolában és a felekezeti középiskolában, bár nem mindig kielégítő módon. A felvételi hallásvizsgálat azonban mindössze a zenei hallásnak mint adottságnak a megállapítására szorítkozik, nem pedig a zenei képzettség elbírálására. Hangszerjátszás dolgában még nehezebb a helyzet: ugyanis a tanítóképző-intézetben kívül egyik iskolafaj sem foglalkozik a zenének mint rendes tantárgynak a tanításával. Ezen a téren tehát mindössze azzal számolhatunk, hogy a felvételre jelentkezők közül néhányan magánúton tanultak már hangszeres zenét. Bármennyire is kívánatos volna tehát zenei felvételi vizsga megkívánása a kántorképzés érdekében: mindamellett nem zárhatók el a tanítóképző-intézet elvégzése előtt azok a jelöltek, akiknek megelőzően nem volt módjuk, vagy tehetségük az alsófokú zenei tanulmányok elvégzéséhez. Az itt jelentkező probléma megoldását abban látnám, hogy a felvételre jelentkezőket eleve két csoportba kellene osztani aszerint, hogy a kántori pályára is készülnek-e, vagy sem? A kántori pályára készülők tartoznának bizonyos határozottan megszabott zongorajátszási tanulmányokról is beszámolni a felvételnél. Ilyen módon elérhető volna, hogy a tanítóképző-intézetben folyó kántorképzés ne legyen kénytelen a zenei képzést egészen alsó fokon kezdeni.

A tanítóképző-intézetben folyó zenei képzés keretei nagyon szűkek. Énekre és zeneelméletre az I–II. o.-ban heti 2–2 óra, a III–V. o.-ban heti 1–1 óra jut. Ezt a csekély óraszámot terheli továbbá a IV. és V. o.-ban az énektanítási módszertan köréből vett anyag elvégzése is. A tömegtanítás lehetősége folytán azonban ezen a téren még valamivel túrhetőbb a helyzet, mint a zene (hangszerjátszás) terén. Billentyűs hangszer tanítása csakis egyéni foglalkozás mellett lehetséges. Erre az állami tanterv szerint mind az öt osztályban heti 1–1 óra jut. Ezekben az órákon a növendékek csoportokra osztva vesznek részt, még pedig az állami utasítás szerint legfeljebb 5–6 növendékenként. A valóságos helyzet azonban az, hogy rendszerint 8–10, vagy még ennél is több főnyi csoportokkal kell dolgozni, tehát egy-egy növendékre alig néhány

perenyi foglalkozás jut. Az óraszám emelése egymagában nem vezet megoldásra, mert hiába jön a növendék hetenként kétszer órára, ha közben gyakorlásra nem volt elég ideje. A gyakorlási lehetőségek növelése egyrészt azzal függ össze, hogy a tanítóképző-intézetekben mennyi hangszer áll rendelkezésre; ha az e téren mutatkozó hiányokat az iskolafenntartó egyházak anyagi áldozatokkal hajlandók is lennének pótolni: akkor is számolni kell a növendékek túlterheltségével. Osztályonként 14—15, vagy még több tantárgy rendszeres elvégzése, ifjúsági egyesületi munka és az egyre növekvő testnevelési elfoglaltság mellett öt év lefolyása alatt használható orgonások és karvezetőket képezni csak a tanár és a tanuló komoly, megfeszített munkája árán lehet.

Minden egyéb emellett már csak részletkérdés. Így pl. az is, hogy az állami tanterv értelmében a billentyűs hangszert tanuló növendékeknek kétféle választása lehet: vagy mind az öt éven át zongorázni tanul, vagy pedig egy évi zongoratanulás után rátér a harmóniumra, illetve az orgonára. Az ev. kántorképzési szabályzat ettől eltérően intézkedik, mikor kimondja, hogy az I—III. o.-ban zongorát, a IV. o.-ban harmóniumot, az V. o.-ban pedig orgonát tanulnak a kántorjelöltek. Ez utóbbi elgondolás célravezetőbb, mert egy évi zongoratanulás nem elegendő ahhoz, hogy az ujjak önállóságát és a kéz helyérzékét elegendőleg kifejlessze, legfőképpen pedig nem elegendő ahhoz, hogy a ritmikus képzés igényeit kielégítse; a harmónium ugyanis éppen a ritmikus képzés szempontjából egyáltalán nem alkalmas hangszer. További részletprobléma egy megfelelő orgona-iskolamű kérdése. A tisztultabb módszeres felfogás igényeit kielégítő, kifejezetten protestáns jellegű és emellett elsősorban a tanítóképző-intézeti zenetanítás igényeit szem előtt tartó orgona-iskoláról nincsen tudomásom.

Mínthogy a rendszeres zeneórák szaporítása az amúgy is túlterhelt ötévfolyamú tanítóképzés keretében alig lehetséges (hiszen a képzés hat évfolyamúvá tételére van kilátás), nagyon fontos dolog a meglévő zeneórák beható felhasználása. Ennek egyik fő feltétele az, hogy az egy-egy órába beosztott növendékek száma ne lépje túl az állami utasításban megszabott számot. Az óraszám-szaporítás nézetem szerint mindössze a fakultatív zene keretében volna megoldható. A tehetségesebb növendékeknek módot kellene nyújtani arra, hogy külön zongora- és orgona-tanórákban olyan fokú készülségre teheressenek szert, aminőt a növendékek átlagától nem kívánhatunk meg.

A kántorképzéssel kapcsolatban a kántori képesítő vizsgálatról is kell szólnom. A fentebb idézett egyházi rendelkezések részletesen intézkednek a kántorképesítő vizsgálat anyagáról és lefolytatásáról. A kántorjelölt szemében oly fontosnak látszó kántori vizsgálaton azonban a kántorképzést illetően már nem dől el

semmi. Hogy milyen készültségű kántorok nyernek bizonyítványt: az elsősorban a tanítóképző-intézet zenetanárán, igazgatóján és felsőbbsegein múlik. Ha az ő részükről megvan a kellő szakértelem és megértés, akkor az aránylag szűk keretek között is szép eredményt lehet elérni a kántorképzésben. Kétségtelen azonban, hogy az egyes intézetekből aránylag elég különböző készültségű kántorok kerülnek ki. Egyházi érdekből fontos volna a színvonal egy-ségesítése azon a szinten, amit a gyakorlat feltétlenül megkíván. Felmerült az a gondolat, hogy az egyetemes egyházak vizsgabizto-sokként egyházzenei szakembereket küldjenek ki a kántorképesítő vizsgálatokra. Erre azonban csak ott volna komoly szükség, ahol a vizsgálatot vezető egyházi elnök nem rendelkezik megfelelő zenei szakértelemmel. Ha ez a ritka eset netalán előadódna, akkor is célszerűbbnek vélném, ha az egyetemes egyházak inkább arról gondoskodnának, hogy az egyes intézetek zenetanárai a tanév folyamán egymásnál hospitálhatnának; így ugyanis volna remény arra, hogy nyugodt légkörben értékes tapasztalatokat vehessenek át egymástól, ellenben a vizsgabiztosi intézmény bevezetésével leg-feljebb a vizsgálatot meg nem állott jelöltek százalékszámá növekednék. Egyházzenei vezető-szakemberek ellenőrző működését célszerű volna a működő kántorok munkájára irányítani, mert a kántori munka nem magánügy, sőt nem is az egyes gyülekezetek zártkörű magánügye.

Ezzel kapcsolatban szólnom kell még a kántori színvonal emelésének a harmadik lehetőségéről: a kántori továbbképzésről, illetve a tanítóképző-intézetinél magasabb fokú kántorképzésről. Néhány hetes nyári (szünidei) tanfolyamokkal lehet bizonyos eredményeket elérni a zenei ízlés nevelése és a látókör tágítása terén, azonban a gyakorlati készségek: orgonálás, éneklés, karvezetés terén néhány hetes kurzusok nem hozhatnak jelentősebb eredményeket. Komoly eredményt csak éves, vagy több évre terjedő közép- vagy felsőfokú egyházzenei képzéstől várhatunk. Az egyházzenei képzés sok irányban vár kimélyítésre. Erre vonatkozó elgondolásaim ismertetésével túllépném a számomra ezalkalommal kijelölt témakör kereteit. Nem hagyhatom azonban említés nélkül azt, hogy minden magasabb fokú képzés feltételezi a megelőző fokok elvégzését. Akik tehát az akadémiai fokú kántorképzést szorgalmazzák: vegyék figyelembe, hogy az akadémiai fok *felső* fok, tehát az erre való alkalmasság feltételezi a középfokú végzettséget, ez pedig ismét az alsó fok elvégzését. Tíz-tizenkét évi sikeres zenetanulás tehetséget, időt, energiát és anyagi lehetőségeket feltételez. Aki mindezzel rendelkezik és megszerzi a legmagasabb fokú képesítést: annak az elhelyezkedést illetően jogos igényei lehetnek. Akadémiai végzettséggel nem szívesen menne el senki olyan kántori állásba, ahol az orgona pedálja rövid oktávás

(tört pedálos), vagy talán nincs is pedálja. De ugyancsak nem szívesen menne el olyan állásba sem, ahol a kántori munka csak járulékos és mellékes a tanítói és az azzal járó számos egyéb munka (leventeoktatás stb.) mellett. A magasabb fokú kántorképzéssel párhuzamosan szorgalmaznunk kell tehát egyrészt az önálló kántori állások minél nagyobb számban való létesítését, másrészt pedig a gyülekezeteknek megfelelő orgonával való ellátását is. Ezen a téren nem szabad belenyugodnunk a jelenlegi állapotba. Végül azt is ki kellene küszöbölnünk, hogy szakemberek és hozzá nem értők egyaránt gyakran a kíméletlen bírálat vagy igazságtalan leszólás hangján emlékezzenek meg a vidéki kántorok munkájáról. Vidéken is folyik haladó szellemű egyházzenei építő munka, de nem szabad mindezt a fővárosi lehetőségek nyújtotta igényekkel mérni. A kritika lehet ugyan serkentő, de leverő is. Széleskörű jóindulatú fejlesztő munkára van szükség. Bízom benne, hogy az egyházi zene valóban elhivatott munkásait a nehézségek nem fogják visszariasztani. A jövő protestáns egyházi zene fellendülésének legbiztosabb alapja a kántorképzés színvonalának az emelése.

Dr. Gárdonyi Zoltán

„Valamennyi eszköz között, amely alkalmas arra, hogy az embert felüldítse és gyönyörködtesse, a zene az első és egyike a legfőbbeknek s azt el is kell fogadnunk, mint Istennek erre a célra rendelt ajándékát. Ezért úgy kell azt használnunk, hogy vissza ne éljünk vele, hogy be ne mocskoljuk, meg ne gyalázzuk, hogy károhozatunkra ne váljék az, ami hasznunkra és üdvösségünkre rendeltetett“.

(Kálvin Előszava az 1534.-i genfi zsoltárokhoz.)

Az egyházi zene iskoláinkban

Ha az ember végigtekint a középiskolák értesítőin, szomorú szívvel tapasztalja, hogy zenei nevelésünk sok helyen egyenlő a semmivel. Ezek az értesítők sok mindenről beszélnek. Elmondják, ki tanította az éneket, mit tanított és ebből a tanár egész zenei tudására lehet következtetni. Az énekről megemlékező fejezetek azonban azt is elmondják, hogy az intézet mennyi gondot szentel a zenének. Néhol részletesebb tájékoztatást találni, másutt még azt is elhallgatják, hogy van-e énektanítás? Egyik értesítő a tanárok közt feltünteti, ki volt a bejáró-takarítónő, de abban az értesítőben — csak valahol az intézet történetében kaptam felvilágosítást az énektanár személyére nézve.

Protestáns intézeteink úgyszólván alapításuk óta nagy gondot fordítanak az egyházi ének és — ahogy ők mondják — a „mű-ének“¹ tanítására. A 16. század protestáns iskolái közül nem egy már rendszeresen műveli a zenét.² Mintájuk és közvetlen forrásuk főként a német evangélikus iskolák „Schulordnung“-jai. A református iskolák Wittenberggel és Heidelberggel állottak szorosabb kapcsolatban (a debrecni iskola 1687-ben készült törvényeit a wittenbergi iskolai törvények alapján szerkesztik). Honterus brassói iskolaszabályzata (1543) megszabja, hogy a kántor naponta gyakoroljon zenét a tanulókkal. A besztercei 1596. és a szebeni 1598-ban szintén a kántorra bízta az énektanítás, kórusvezetés, templomi szolgálatok kötelezettségét. A besztercebányai gimnázium 1574-iki tanrendjében a zene a rendes tantárgyak közt szerepel. A kolozsvári kollégiumnak 1761-ből van egy határozata, melyben az énektanítást a „publicus praeses“-re bízta, aki nyilvános énekvizsgákat fog megejteni.

A zene és ének ilyen régi tanítása mellett ma mégis az a szomorú helyzet, hogy intézeteinkben, protestáns iskoláinkban az ének- és zenetanítás az utolsó száz esztendő alatt egyre elhanyagoltabb lett, néhol szinte teljesen kiveszett. Az énektanítás a középiskolában egyáltalában még ma sincs megoldva igazi érdeme szerint. Ezen a téren a legvisszásabb a helyzet. Van iskola, ahol az éneket a legkevesebb órával bíró tanár tanítja, mégha fogalma sincs a zenéről. Van olyan intézet, ahol az ének tanítását öt tanár végzi. Találunk az „énektanárok“ közt különféle képesítésű tanárt: van rajz-, latin-, görög-, matematika-, kézimunka-, torna-tanár az ének- és zeneteremben. Szinte a legjobb esetnek

¹ Néhol karéneket is jelent.

² Lásd Szabolcsi Bence: A 18. század magyar kollégiumi zenéje.

mondható, ha az ének tanítását a kántor-tanító végzi. Sok helyen „elbibilődnek“ úgyahogy az énekkel, de a zene- és énekkar vezetésénél tudásuk teljesen csődöt mond. Hiába ruházta fel magát egyik kántortanító a „karigazgató“ címmel, mégsem vállalhatja a zenekart. A kántortanító valóban igen kevés zenei tudást hoz magával, ez elegendő az elemi iskolai énektanításhoz. De bizony, ha különösen magánúton nem pótol semmit, tudása kevés a mai középiskola fokozott zenei igényeihez. Soraikban sok lelkes ember van, akik megfelelő irányítással, továbbképzéssel értékes munkásai lehetnének a középiskolának.

Szóvá kell tenni ez állapotokat akkor, amikor a Zeneművészeti Főiskola szerencsésen megoldotta a középiskolai énektanárképzést. Az énektanítás sorsa összefügg az énektanár tudásával és személyével. Nekünk is *szakembereket kell a középiskoláinkba állítanunk az ének- és zenetanítás munkájához.*

Egyházi iskoláink igen könnyen összekapcsolhatják még a templomi orgonista állását is énektanársággal. Az egész országban két ilyen állás van protestáns középiskoláinkban, amit zeneművészeti főiskolát végzett orgonista, illetve orgonaművész tölt be, kiknek megvan még a tanítóképző intézeti zenetanári oklevelük is. Ez a megoldás azt jelentené, hogy nemcsak az orgonista-állás van jól betölve, de azt is jelenti, hogy az egyház iskolájában is szakember tanít.

A mai zene sorsa a jövőző középiskolában dől el és itt van a jövő fejlődés útja. A Zeneművészeti Főiskolának ki kell aknáznia ezt a területet. Ma a főiskolák nemcsak oklevelet adnak, de sokszor bizony munkát is biztosítanak. A mi hirtelenül fejlődött zeneművészetünknek úgy is az a hibája, hogy kitűnő művészeink vannak, világraszóló muzsikusaink, de hiányzik a megértő, zenei műveltségű tömeg, amely a muzsikát valóban igényelni és fogyasztani tudná.

Íme, itt a kivezető út! Meg kell teremteni a középiskola komolyabb zenei nevelését! Ha az alsó osztályokban I—IV-ig heti 2—2 órában, a felsőkben (V—VIII) legalább heti 1—1 órában tanítának éneket és zenetörténeti ismereteket, úgy az egyházzenei nevelésnek is megvolna az alapja. Így megvolna a heti 12 énekóra, a hozzájövő karének és zenekarral, párhuzamos osztályokkal pedig már többlet-órája is volna az énektanárnak.

Lássuk, hogyan van ez ma? Azokban az intézetekben, ahol előzőleg leányliceum volt, az ének hat osztályban szerepel. Van olyan protestáns intézetünk is, amelyik nyolc osztályon keresztül tanít éneket. Az általános a négy osztály, viszont van olyan protestáns intézet, amelyikbe csak az új tanterv hozta be az I. és II. osztály énekét. Joggal kérdezem, ezekben az intézetekben hogyan tanulják protestáns gyermekeink az egyházi éneket? Szerencse,

ha a vallásnár ismeri énekeinket, van azonban olyan vallásnárunk, aki a hittanórákon nem énekeltet. Ismerek előkelő intézetet, ahol az egész intézet csak egyetlen egyházi éneket tudott énekelni és ha a vallásnár tartotta az istentiszteletet, csak ezt választhatta. Egyházi iskoláink jogosultságát csak a vallásos nevelés teszi indokolttá. Egyházi iskoláink növendékei talán nem fognak emlékezni a bibliai történetekre, egyhamar elfelejtik a káté tanítását, de egy megtanult korál, zsoltár a bölcsőtől a sírig elkísér valamennyiünket. Ezért mondták Lutherről, hogy „beleénekelte a reformációt a lelkekbe“. *El kell gondolkodnunk azon, hogy miként juthatott utolsó helyre az egyházi ének a tantárgyak közt egyházi iskoláinkban.*

Az intézetek legtöbbje mellett internátus is van. Ebben a zenét éppúgy, mint az éneket a legtöbb helyen hozzánemértők tanítják. Az énektanár foglalkoztatására és teljes óraszámában való kihasználására ez is alkalom volna. A zeneiskolák felállítása különösen vidéki kisvárosainkban sok nehézséget okoznak. Intézeteinkben, ahol internátus nincs, mindenütt délutáni zenetanfolyamokban kellene a módot adni a zene tanulására ifjúságunknak. Ezek a tanfolyamok egyúttal előkészítői is lehetnének a tanítóképző-intézeteink és a kántorképzők zenei nevelő munkájának.

A régiak az énektanítás anyagát és módszerét nagy gondal körvonalazták. Az egyházi ének anyagát tervszerűen szabályozza a Debrecenben 1770-ben, Sárospatakon 1786-ban, Miskolcon 1787-ben kiadott tanterv. Újabban a református egyháznak 1909-ből van tanterve, amely jó időre biztosíthatná az énektanítást. Mit ér azonban a tanterv, ha nem hajtják végre egységesen?

Az iskola és a templom sok helyen össze van építve. Ez szimbólikus tény. Az iskolának ott kell lennie a templomban és benne kell lennie az evangélium szellemének is az iskolában. Hogyan tehetné az iskola ezt másképen, mint buzgó áhítatával a templomban, mikor részt vesz a közös éneklésben. De azonfelül mint a templom kis csapata, az iskolai egyházi énekkar is felvonul a kórusra, ahol feleveníti a reformáció korának buzgó, minden egyénieskedő érzelmétől ment, tiszta csengésű énekeit. Felevenítik ennek a kornak klasszikus alkatú dallamait, amelyek hol homofóniában zengenek, mint az egyén áhítatos imádsága, hol polifóniába szökkennek, mint egy-egy templom sokszínű, de mégis egyharmóniájú éneke. Együtt, egy összhangban, — az Isten dicséretében. Lehetetlen át nem éreznünk a művészi egyházi zenének értékét! Méltán oda sorakozik az az igehirdetés eszközei közé, hogy az örök Igét a legmagasztosabb nyelven: a művészet nyelvén szólaltassa meg.

A mai gyülekezeti énekkarok szintén súlyos válságban szenvednek. Kicsi azoknak a száma, akik lelkesedésből, ügyszere-

tetből tudnak dolgozni. Középkoraink énekkarainak be kell vonulni a templom kórusára. A fiú szoprán és alt tiszta, ezüstös csengését, szépségét semmi női hanggal pótolni nem lehet. Évszázadokig megtartotta uralmát és még ma is súlyos áldozatokkal tartják fent Lipcsében Thomaner-Chor-t, a drezdai Kreuz-Chor-t, és a többi híres német és angol fiú-kórusokat. Hazánkban Pécsen, újabban Szombathelyen létesült ilyen kórus. Kevés áldozattal a mi protestáns iskoláinkban is meg lehetne ezt a nemes kórus-munkát alapítani. Sok szegény tanulónk van, akit kis anyagi támogatással kötelezhetnénk az énekarban való működésre. Egyházi jótévedőink alapítványokkal jöhetnek segítségül ilyen kórusok fenntartásához. Nagy muzsikuskainkat sokat köszönhetnek ifjúkori élményeiknek. Haydn, Beethoven, Bach, Mozart, Schubert stb. ezekről a templomi kórusokról indultak el, ott szívták magukba nagy zenei tudásuk alapját, de azt a hitet is, amelyik megnyilatkozik egyházi zeneművészetükben.

Annak a magyarázatát, hogy hazánkban protestáns zeneművészetünk csak értéktelen, selejtes zeneműveket termelt, első sorban kórusművészetünk hiányában látom. Egyházi művészetünk még az elmúlt században is nagyon messze volt az általános zeneművészetünktől. És ha a multból egy kiváló, magyar protestáns zeneszerzőt, vagy orgonistát kellene megnevezni, a legnagyobb zavarba jönnék. A reformáció korálja és zsoldára által inspirált zeneszerzők munkáit még ma sem ismerik hazánkban. Pedig ezek termékenyíthették volna meg igazán a magyar énekkari művészetet.

A mai protestáns középkorai zenei műsora csupa dalegyveleg, valcer, operett, cigánynóta és más eféle komolytalan zenemű. A középkorainak vissza kell menni a XVI—XVII. századhoz, tanulmányoznia kell annak egyházi zeneszerzőit, Schütz Henrik simfónia sacrá-i, kisebb kórusai, Vierdanek, Ottmayr 2—3 szölamú, „Geistliche-concertjei“, Praetorius kis kórusai, egy-egy Bach-, Telemann-, Tunder-kantáta a leghálásabb és a legépítőbb anyagot nyújtják iskolai és ifjúsági ének- és zenekaraink komoly zenei munkájához. A középkorai énektanárának komoly felfedező munkát kell végezni. De ha komolyan keresné ezeket a protestáns középkorai való kórusokat, úgy közös kutató munkával sok mindent felszínre hozhatna és átültethetne a magyar protestáns zenei életbe. Hangsúlyozom, hogy ha megismernék ennek a művészetnek az áldását, nyomában megindulna a magyar zenei termelés is. Ma azonban még egyszerű kórusműveknek sincs művelőjük, előadójuk. Csak nemrég megindult egy magyar vállalkozás, amely a protestáns egyházi zene gyöngyeiből akart egy gyűjteményt összeállítani, ez azonban protes-

táns egyházi zenénk szégyenére, egyelőre még csak kísérletnek nevezhető.¹

A zene és ének nélkül felnőtt középiskolásoknak vajjon milyen fogalmuk lehet a muzsikáról? A teológiák tantervéből teljesen hiányzik a komoly egyházi zene, vagy legfeljebb csak a népénekek megtanulására igyekeznek. Így lekészeink sem ismerik meg az igazi egyházi zenét s hacsak később ezt magánúton nem pótolják, alig van fogalmuk az igazi egyházi zenéről. Csoda-e, ha vezető embereink nyomán intelligenciánk sem méltányolja és partolja az evangéliumi egyházi zenét? Elvárhatjuk-e, hogy híveink érte harcoljanak, áldozatokat tudjanak érte hozni?

A mai protestáns középiskola egyházzenei nevelésének oda kell fejlődnie, hogy a művelt középosztálynak igényei legyenek az egyházi zenével szemben. Ez az igény hozná meg a fejlődést. El kell jönnie annak az időnek, hogy többé ne avval dicsekedjék középiskoláink értesítője, hogy „cigányzenekarunk“, vagy „jazz-band“-ünk „igen kedvelt a városban“, hanem azt írja az énekkar munkájáról, amit egyik — sajnos nem protestáns — értesítőben olvastam:¹ „Az idén talán inkább az elmélyülés, a tartalomkeresés, az egyházi énekek átérzése akart a cél lenni. S ha a lelkedben szárazság volt, biztosan szívenütött néha-néha a kórusról lezengő áhítat. Néha be kellett csuknod a szemedet s felolvadhattál az Isten-hit meleg lírájában, néha zokoghattál a lelked a nagy bűnbánat-érzésben, néha érezhetted Isten kezét a fejed felett. Bizonyára írt magából Isten egy-két vonást a lelkedbe neked is, aki lent hallgattad s az ének szárnyain imádkoztál, neked is, aki fönt a kóruson szívedből énekeltél. Gyermekeinket talán nagykorukban is elkíséri az énekek lelkükben költ visszhangja.“

Peschko Zoltán

„A zene Istennek egyik legkedvesebb és legdicsőségesebb ajándéka, melynek a Sátán elkeseredett ellensége. A zene eltávolítja szívünk fájó szomorúságát és megtöri bűnös gondolataink hatalmát. A zene a fegyelem egyik gyöngéd és kedves fajtája: megnemesíti szenvedéseinket és megtisztítja értelmünket.“

(Luther.)

¹ Arokháty B.: Korál-füzetek, Budapest, 1935—37. és a „Szentek Kórusa“ címen készülő pompás énekkari gyűjteménye.

¹ A dombóvári kir. kath. Esterházy Miklós nádor reálgimnázium 1935—36. évi értesítőjéből.

Egyházi ének- és zenekari kultúránk fejlődésének lehetőségei

Aki éberem figyeli zeneéletünk utóbbi két évtizedét, el kell ismerje, hogy ének- és zenekari kultúránk olyan örvendetes mértékű fejlődést mutat, melyre ezt megelőzően példát nem találhatunk. Különösen áll ez a karéneklés művelésére. A múlt század 60–70-es éveiben megindult „dalárdázás“, mely főként német mintára nálunk is divatosná lett, igyekezik lassan kiemelkedni elszigeteltségéből, mely abban állott, hogy a kisebb zenei igényű muzsikáló társadalmi réteg, a zeneiségnek erről a „földszintjéről“ nem tudott, sőt nem is óhajtott betekinteni a zenei épület emeletének ablakaiba. Ez a nemtörődés, azaz beletörődés, az általános zenei műveltségnek mind szélesebb rétegekbe való szivárgása folytán, a háborút követő években lassanként valóságos művészi csődre vezetett.

De vegyük sorjában. Mindenekelőtt ne ítéljük könyörtelenül. A földbe vetett mag önmagára nézve elpusztul ugyan, de az életerő kalászbá szökkenti. Eképen, ha a mindinkább megunttá váló dalárstílus fennmaradását elkívánjuk is, népünk dalszerető életereje meghozza az új, jobb termést.

A fejlődést megindította egy zenei reformáció, mely szemünk előtt zajlik le. Mint ahogy a kereken 500 év előtti „kelyhesek“ a nemzeti nyelven írott Bibliát, úgy forgatják ma kezeik között azt az eddig megjelent pár kötetnyi magyar népdalt mindazok, akik ösztönösen, vagy tudatosan érzik lelkükben a magyar muzsika egyedül helyes útját.

De rájöttek másra is. Ahogy a reformátorok rájöttek, hogy mindaz, mit a nagy eszmékhez a századok hozzátettek, azok lényegét gyakran elhomályosították, vagy elformálták s le kellett hámozni róluk a ráfekvő rétegeket, hogy a lényeg újra előcsillanjon, így vissza kellett forgatni a zenetörténet lapjait is ahhoz a fejezethez, melybe az énekkari kultúra a legragyogóbb neveket írta fel. Sötét zsákutcába kellett kerülni ahhoz, hogy visszafordulni kényszerülve megpillanthassuk, merről jöhet a fény, hogy megláthassuk, mennyire többet sugároznak lélekben, tudásban a rég eltemetett énekkari kultúra nagy mesterei. Neveket emlegetünk: mint Palestrina, Lasso, Vittoria, Monteverdi, Schütz, Bach, Händel. Időálló östörzsek mind. A ma még csak zsendülő, hamisítatlan magyar népi muzsika rügyét kívánjuk beléjük oltva fává terebélyesíteni. Hogy kertészkedésünk helyes s a gyümölcs, mit az új fa hoz ízes, bizonyítják azok a sikerek, melyeket ez az új művészet külföldön s részben itthon is arat már. Igen, itthon még

csak részben, mert itthon még áll a harc. Most látjuk csak, milyen sűrű bozóttá csenevészedett körülöttünk az erdő. Mennyi irtás, mennyi harc a rosszakarattal, naiv tudatlansággal, maradisággal. (Örüljünk, hogy olyan bajnokaink vannak, mint Bartók, Kodály, azok tanítványai és mások.)

Nézzünk hát egy kissé körül abban a kicsiny, elhanyagolt, rosszul gondozott kertben, melyet *protestáns egyházi zenének* nevezünk, hiszen szorosabban véve ez a mostani összejövételünk célja.

Legyen szabad talán feltennem először a kérdést: Van-e hazánkban protestáns egyházzenei kultúra? — (Hogy „kell-e?” meg sem kérdezem. Hogy az egyházi zenének köze van a hitélet mélyítéséhez, — meg sem említem. Gondolom — ebben a körben ilyen kérdésekkel foglalkozni felesleges lenne számunkra.) *Van-e?* — csak ezt kérdezem.

Természetesen van! — hangzik a válasz. Ott az orgona, ott az *egész* gyülekezet, mely zsoltárokat, dicséreteket énekel.

Mi van még? — Gyorsan és zavartan nézünk körül. Íme, itt ott egy korálegyüttes is van nagyünnepeken. Valaki a „Bús magyarokat“ éneklí a kóruson, — szeretetvendégség műsorán a helybeli dalárda hazafias dalt énekel, — hegedű- és zongoraszám is volt... Egy-két kivételtől eltekintve körülbelül ennyi legalább van. (Ha nem sok is, de keretnek, kezdetnek ez is valami — mondjuk.) De hát hol van itt akkor mégis a hiba?

Kétségtelen, hogy egyházaink gyülekezeteiben ma már találunk határozott törekvést az egyházi zene szolgálatára. Vannak már egyházi kórusaink itt is, ott is. Ezek 90%-a azonban férfikar, dalárda s ebben — sajnos — benne rejlik az is, hogy inkább világi műveket énekelnek. A Dalosszövetség, melynek rendszerint tagjai, nem táplálhatja e szelíd parazsat, különben sem szerepel annak programjaként az egyházi zene művelése. Az egyház is támogat néhány ilyen alakulatot, — ám mi haszna belőle, ha a kultürestén, vagy szeretetvendégségen valami dalárművet, vagy nótát tűz műsorára, melynek semmi kapcsolata sincs a hitélettel s úgy egyházi, mint igazi nemzeti kultúránk szempontjából semmit sem jelent.

A hallgatóság ízlése az előadókén nevelődik. De mit tegyünk ott, ahol az előadók ízlése szorul elsősorban nevelésre? Ennek a fogyatékosságnak eredendő okát az iskolázatlanságban látják. De a karnagy úr, — aki rendszerint tanár, vagy tanító, vagy más helybeli úr, — csak tudhatja, mi a jó? Sok iskolát járt! Ez így igaz, de, ha benézünk oda, ahonnan ók kikerültek, akkor bizony nem csoda, ha mégis — ő sem — tudhatja.

Középiskoláink zenei nevelése, — amiről külön is van a tárgyrendünkben szó — sajnálattal kell megállapítanunk, alig

több a semminél. Akik ott éneket, zenét tanítanak, — azaz legtöbbször csak tanítanak, ha maguk is értenének hozzá, — szintén nem tanultak meg tisztán látni e kérdésekben. Hiszen köztudomású, hogy középiskoláinkban, egy-két esetet kivéve, az a tanár nevel zenére, akinek óraszámja nem adja ki a kötelezőt, tehát szépírást, vagy zenét (éneket) kell tanítson, amint éppen a szükség kívánja. Azt az eddig 1—1 órát hetenként az I. és II. osztályokban csak kibójtóli valahogy, aztán úgy sincs semmi a nyolc éven át. De, ha az énektanár munkája eképen nem értékelhető, a kollégák sem becsülhetik a tárgyat, mely, mint mellékes tantervi sallang ott ékeskedik, mint felesleges folt az órarend ábrázatán. Ha lényegtelen, kár szorgalmazni, ha meg kevés, el kell hagyni. Miskolc, Csurgó, Halas, Hajduböszörmény ref. gimnáziumaiban nincs képzett énektanár, — hogy csak pár példát említek. Hány generáció református magyar intelligens emberfia kerül ki ezekből az iskolákból? Hogy válják majd ez zenét istápoló, kezdeményező, pártoló elemmé a magyar társadalomban, hogyan érdeklődjék olyan ügy iránt, melynek jelentőségét nem ismerve, értékelni sem tudhat. Szinte túlcitálják egymást a kérkedő kijelentésben: „Nem értem a klasszikus zenét“. Hogy a fővárosban pár szakember összefogva ilyen sikerült hangversenyt tudott megrendezni, mint a febr. 28-iki konferenciát megnyitó zenei ünnepély, közvetlenül mutat rá, hogy mit lehet elérni. Íme a fejlődés lehetősége.

De nézzük a tanítóképzőket. Értesítőik zenei repertoárjai megdöbbenően nélkülözik az orgona-, egyházi ének- és zeneirodalom legismertebb műveit is. Dalárdázás, alkalmi cigányzenekar, — ennyi az egész. Itt csak igazán helyén való lenne pedig valamelyes zenei ismeret nyújtása. Hiszen innen kerülnek ki a leendő kántorok, karnagyok. A tanítóképzőkben bizony a kántorképzés még az alapvetés munkáját sem végzi el az egyházi zenéből. Az oklevél feltétele legtöbbször egy összhangosított korárdallam eljátszása az orgonán. Ugyan milyen zenei ismeretei lehetnek egy ilyen tanítóképzőből kikerült fiatal kántornak? Végül is a kórusra kerülve, inkább a gyülekezet tanítja meg, hogy hogyan kell énekelnie velük. A gyülekezet helytelen éneklését javító, nevelő munkájára nem igen gondolhatunk.

Talán a teológiák? Innen kerülnek ki a vidéki gyülekezetek zenei inspirálói. Fájdalom, itt sincs okunk a dicsekvésre. Nem hallottam róla, hogy a nagy protestáns zeneszerzők nevétől visszhangzanának a falak. Arról sem igen történi említés, hogy a teológia énekkara, vagy ifjúsága tett volna valamit az egyházi muzsika szolgálatáért. De tudok róla, hogy opera- és operettpotpurik műsorra kerülnek a teológiai ifjúság zenei összefogásaiban. A János Vitéz bármilyen szép, de mégis stílszerűbb és illőbb volna

talán éppen a teológiákon egy áhítatos kántáta. Vajjon hányan tudják a teológia ifjúsága körében, hogy mi a kántáta, s hogy van a zeneirodalomnak (a protestánsnak is) olyan területe, hol a muzsika szövege és lelke a: Biblia. Hogy egy Bach-kántáta sokszor több egy lelkes bibliamagyarázatnál, mert a szóval el nem mondhatót is fel tudja tárni. Nem hiányzik-e az ifjú papnak, hogy az evangéliumi költészet zenei remekeiről még csak nem is hallott sohasem. Nem hézag-e ez műveltségében? Vagy mondható-e mellékesnek az, hogy milyen zenét tanult meg szeretni tanulmányai során a protestáns lelkész?

Dúl a dilettantizmus naívsága. Pedig erő volna tenni valamit, ok is van rá, szükséges lenne is, mód és lehetőség is előbukkan néha, — de látás nincs, ízlés nincs, ismeretszerző szorgalom sincs. Könnyebb kurtára fogni a kalapácsot, pedig csak amúgy fogva lendül és válik ereje sokszorossá.

Keményen hangzik mindez, de a való helyzet ma csak így vázolható. Alkalmos karvezetők hiánya, gyenge együttesek, selejtes művek, unalmas előadások, anyagi — és szellemi támogatás hiánya.

Vigasztalásunkra legyen, hogy mindezt talán felesleges volt így újrafogalmazva elmondanom, mert egyszerűen szószerint idézhettem volna egy róm. katolikus szaklapból, mely 12 év előtt a római egyház hasonló helyzetéről festett ilyen sötét képet. Ők előbb s talán még fokozottabban érezték a hibát, mint mi, hiszen náluk az istentisztelet lényegesebb kiegészítője a musica sacra. Példájukra hivatkozni helyes és értelmes dolog is, mert amit ők e téren azóta végeztek, szinte példátlan a magyar egyházi zene történetében. Mondhatnám, mást nem is kellene tenni, mint fokról-fokra követni példájukat. A katolikus templomi kórusokon megindult az egyszerű tiszta áhítat szent muzsikája s az új forrás tiszta vize bőven ömlik. Hare nélkül ott sem ment. Kerékkötő ellenzék, közöny, maradiság, tudatlan tudákosság van ott is elég. De a bátor, tehetséges embereket megértő, tisztán látó egyházférfiak támogatják s az ellenzök tábora fogy, mint tavaszi napsütésben a hó. De nem késtünk el még, ha elindulunk végre mi is. Nézzünk hát előre.

Elgondolásom szerint egyházi zenekultúránk fejlődésének kérdése a következő szempontok körül csoportosítható.

1. Jó zenei vezetőkre, kántorokra van szükség.
2. Egyházi énekkarokat kell alakítani s fenntartásukat biztosítani.
3. Jó műveket, jól kell előadni és az együtteseknek a szereplésre alkalmat kell találni. Ezek a szempontok szorosan egybe kapcsolódnak, egyik a másiknak feltétele, kiegészítője.

1. A zenei vezetés kérdése.

Nem is gondolnánk úgy hirtelen, hogy mennyire szűkben

vagyunk képzett protestáns egyházi zenészeknek. Nem egészen helyes megállapítás, hogy nem is keresik őket, szükség sincs rájuk. A képzőkben a kántori oklevél megszerzésére — mondjuk — elegendő egy korál lejátszása. Ezzel szemben áll a Zeneművészeti Főiskola protestáns egyházi karnagyi tanszakának túlzott követelménye, amelynek következtében a Főiskolán ez a tanszak teljesen elnéptelenedett. Évek óta nem volt egy növendékünk sem. A kettő között áthidalhatatlan az űr. Több ízben megtörtént, hogy a Főiskolán nálam érdeklődtek protestáns egyházi karnagy iránt s én kénytelen voltam római katolikus fiatalembert ajánlani, mert saját fészünkben nincs szárnyra bocsátható muzsikus.

Kell-e hangsúlyoznom, hogy mit jelent egy pedagógiai érzék hijjával lélekölő unalommal foglalkozó karvezető az énekkar, a gyülekezet, vagy a hallgatóság számára. Hiába ott a támogatás, alkalom, jóindulat. Egy-két sikertelen kísérlet s még nehezebb előlőről kezdeni az egészet. Az a karnagyképzés, amit kéthetes nyári tanfolyamokra hirdet itt-ott a Dalosszövetség, csak esetleges alkalom a tanulásra és sokszor csak az üresfejűeket teszi még elbizakodottabbakká. Hiszen a vezénylés gyakorlati készsége ugyancsak kevés. Az irodalomban való jártasság és stílusismeret nélkül szűk marad a látókör s az ízlés fogyatékos. Intézményesen kellene gondoskodni a kántorképzésről. Gondoljuk csak meg, hogy pár héttel ezelőtt ünnepelte a Főiskola r. kath. egyházi zenei tanszaka fennállásának 10 éves évfordulóját a kat. egyházi világ legnagyobb nevű képviselőinek jelenlétében. Csoda-e, ha ilyen arányú összefogás ily rövid idő alatt meg tudta teremteni gyümölcseit. És én ugyanakkor egyetlen protestáns fiatalembert nem tudtam küldeni a nálam érdeklődő gyülekezethez. Ha fejlődni akarunk, ezen a ponton ugyancsak van mit tennünk.

2. Egyházi énekkarokat kell alakítanunk. Nem férfikarra gondolunk, — ezek természetüknél fogva világi irányba terelődnek és az egyház általuk nem sokat nyer, sőt a minduntalan versenyre készülődés el is vonja őket a templom köréből. Vegyes kart kell alakítanunk. A szűkre szabott férfikari irodalom helyett a beláthatlan jelentőségű, sokkalta értékesebb és gazdagabb vegyeskari irodalom tisztább és művészebb mezői felé vezethetne az út. A munka komolyságát és tisztaságát a gyülekezetben maga a lelkész is kell, hogy erkölcsi súlyával támogassa. A teológiákról mondottak itt is bekapcsolódnak. Természetesen énekkarok csak ott alakíthatók, ahol alkalmas vezető is van. Ahol zenei vezetőkben olyan hiány van, mint nálunk, ott természetesen az énekkar csak jámbor óhajítás lehet csupán.

3. Tegyük fel, hogy adva van a két lehetőség, van jó vezető is, énekkar is, de hol és mikor szerepeljenek? Az istentisztelet ná-

lunk, főként reformátusoknál nem igényli feltétlenül az énekkar szerepeltetését, mire való akkor az áldozat, sok vesződés és gond? Pedig gyülekezeti életünkben elég alkalom adódik erre. Sőt megfordítva a dolgot, a gyülekezeti hitélet is mélyülhet általa. A hit-mélyítő összejövetelek, szeretetvendégség, vasárnapi iskola, ifjúsági egyesületek, egyéb alkalmak mindig összekapcsolhatók a szent muzsikával s közelebb hozzák a hívőket a templomhoz.

Népművelés, népnevelés, — mennyit hangoztatott szavak s nemzetünk elesettségében, szegénységében mennyi áldozatos munkára van szükség! Bizony sok még a tennivaló. De hol van ma még a fővárosi protestáns egyházi zeneélet is attól, hogy legalább, mint jó példát emlegethetnénk. Komoly protestáns egyházi zenét gyakrabban csak háború utáni idő hangversenyműsorai mutatnak fel. Árokháty Béla a Korál Kamara Társaság élén, Peschko Zoltán, Kapy Jenő, Gárdonyi Zoltán, Vikár Sándor szép teljesítményei kecsgetnek sok eredménnyel.

Végül nézzük az utolsó problémát: *Mit énekeljünk?* Kevés számú énekkarunk állandóan ez előtt a kérdés előtt áll s a lelkiismeretes karmestereknek gyakran nem kis fejtörést okoz.

A protestáns egyházi zene irodalma nagy és kiterjedt, évszázadokra tekinthet vissza, de — éles ellentétben áll a dalárda-stílussal. Akik emez utóbbin nevelődtek, azok alig-alig értik a régi mesterek muzsikáját; száraznak, üresnek, unalmasnak ítélik. Hozzájárul ehhez az is, hogy amit ebből az irodalomból hallani alkalmuk volt, gyakran gyenge előadásból ismerik s így megbarátkozni ezzel a stílussal nem tudhattak. Ezek a művek régiek, — igaz, — a mai ember idegzete is más, de ha a tálalás és adagolás is rossz, kedveltekké aligha tehetjük őket. Itt a fővárosban gyakran hallott kijelentés, hogy az oratórium-előadás egyet jelent az unalommal. Sok esetben igazuk is van, mert az előadók s vezetőik tényleg oly unalmasan szólaltatják meg az egyes zeneműveket, hogy az tényleg inkább propaganda a művek ellen, mint mellette. Messze vezetne, ha ki akarnánk térni a német „Sachlichkeit“ elméletére, amely Schütz-, Bach-, Händel-től megtagadja az előadás belső forrását, mely azok megírásakor a lángész lelkében kiformálta a remekműveket. *Teoriával csak teoretikusok előtt lehet sikert aratni.* Így a külföldön s idehaza is itt-ott általam is hallott Bach előadások — tisztelet a kivételnek — a nagy Mester ismertté tételének inkább kerékkötői voltak. A stílustalanság ellen eleve tiltakozunk, de semmi ellenvetés nem téríthet el attól a meggyőződésemtől, hogy közreműködőre és hallgatóra egyaránt csak egy a jelentőségeltjes: *élményt adni és kapni.* Belőlem nemcsak az interpretáló beszél, hanem a közönség is. Bármely műnek csak egy propagáló formája van: élvezetes és nem unalmas, jó előadás.

Jó előadás természetesen csak gondos munkával és jó előadókkal érhető el.

A nagy mesterek művei között találhat a karvezető kisebb-nagyobb, könnyebb-nehezebb művet annyit, amennyit csak óhajt. Schütz, Hasler, Buxtehude, Hassler, Handl, Calvisius, Telemann, Bach, Händel, Goudimel a legismertebb nevek, de el tudom képzelni más, sőt katolikus mesterek énekkari műveit is a protestáns kórus ajkán, ha az általunk nem kegyelt latin szöveget szakavatott fordító tollából származó jó magyar fordítással cseréljük fel. Psalmusok, motetták, kantáték (szóló és kar, zenekarral vagy a cappella) fel a passiókig és oratóriumokig tömérdek változatban kínálóznak előadásra, egy-két előadót kívánó pár perces szám-tól az egész estét betöltő monstre hangversenyig.

Bármiképp is fáj, hogy nemzeti kulturánknak alig van szerepe ebben a zenei kincsesházban, nem mondhatunk le az evangéliumi költészet eme remekeiről, az előző századok szent zenei terméséről, mely a keresztyén hívő lelkeségéből született. A reformáció is nyugatról jött, Luther, Kálvin sem magyar földön születtek, de Szenczy-Molnár Albert gyönyörű magyar nyelven a francia zoltárdallamok századok óta zavartalanul zenghettek. A hazai protestáns egyházzenei irodalom csakúgy, mint a római egyházé a százados viharok idején a külföldihez képest nehezen fejlődött. Ennek a költészetnek hiányát érezzük ma is. Többen igyekeztek ezt a hiányt valamiképp pótolni. Sok jóakarát és lelkesedést hozta létre a „Hozsanna“, a „Halleluja“, a „Zengedező kar“ és más énekgyűjteményeket. Az anyaguk ezeknek is jó részben külföldi, főleg angol és skót eredetű. A fordítások és a kiválogatás kellőképp nem sikerült bár, és nem is a kórusköltészet remekeit teszi közzé, mégis őszinte hálával kell gondolnunk az úttörőkre. Újabban Árokháty: „Szentek kórusa“ ígér igen szép választékot a nagy mesterek bibliás költészetéből. De bármiképp is tiszteljük a külföldi prot. egyházi zeneirodalom remekeit, végső célunk mégis az kell legyen, hogy a magyar prot. egyház zeneirodalmi fejlődését mozdítsuk elő és azt biztosítsuk.

Miben látom én tehát a fejlődés lehetőségét?

1. A kántorképzést új alapokra kell fektetni.
2. Az iskolai zenei nevelést, valamint a papnövéndékek egyházzenei irányítását a teológiákon szakemberekre kell bízni, ennek életteljes tantervet szabni.
3. Meg kell alakítani a protestáns egyházi zeneművészeti bizottságot. Ez gyűjtse maga köré azokat a zenészeket, karmestereket és zeneszerzőket, akik a fejlődésre kellő biztosítékot nyújtanak szaktudásuk és tehetségük által. Ez a szerv lenne ösztönzője az énekkarok szervezésének. Ez sugalmazná a módokat a protestáns egyházi ének- és zenekultúra előbbrevitelére.

4. Megindítandó egy protestáns egyházzenei szaklap, melynek feladata lenne főként művek megjelentetése. Szerkesztője független, képzett, haladó, széles látókörű zenész legyen, ki jó szemmel és érzéssel válogasson, nehogy dilettáns és selejtes művek lássanak napvilágot. A kották fillérékért legyenek kaphatók.

Fel kell kutatni az esetleg lappangó protestáns egyházzenei területet. Ezt a mozgalmat anyagilag kellően alá kell támasztani, s legalább az indulást a protestáns egyházaknak közösen kell segíteni.

Mindezek természetesen óriási erőfeszítést és áldozatot igényelnek s tömérdek önzetlen munkát várnak azoktól, akik vállalják. Megkívánható tőlük az, hogy „kezüket az eke szarvára téve, hátra ne tekintsenek, hanem a maguk mögött levőket elfelejtván, az előttük valóknak nekidőlván, célegyenest igyekezzenek előre.“

Adám Jenő

„Igaz az, hogy a gonosz szó (mint sz. Pál apostol mondja) megrontja a jó erkölcsöket. De ha azt még dallam is kíséri, még sokkal erősebben hatol bele a szívbe és járja azt át. Miként a tölcserrel a bor az edénybe, úgy hatol be a mérég és romlás a dallammal a szívünk mélyébe.

Mitévők legyünk tehát? Legyenek énekeink nem csupán tisztességesek, hanem *szentek* is, amelyek mintegy sarkalljanak arra, hogy az Urat imádjuk és dicsőítsük s az Ő munkáin elmélkedjünk, hogy megtanuljuk Őt szeretni, félni, tisztelni és dicsőíteni“.

(Kálvin Előszava az 1543-i genfi zsoltárokhoz.)

Egyházzenei képzés közép- és felsőfokon

Ma minden téren a legnagyobb felkészültséggel kell a munkában részt venni. Az élet súlyossága, hajszája mind nehezebbé teszi a felkészültség utólagos kiegészítését, a hiányok pótlását. Éppen ezért szükséges, hogy az egyházak szolgálatában álló zenei feladatok elvégzésével megbízott szakemberek kellő felkészültségük legyenek. A hangsúly a szakszerűségen van. A zene művelésének széles területe számos mezőre oszlik: a virtuozitás, a vezénylés, a zeneszerzés, a tanítás s így tovább, noha mind-mind ugyanannak a művészetnek gyermeke, minden vérségi kapcsolat dacára más-más tehetség, képzettség, speciális felkészültség eredménye. E különleges felkészültség megfelelő előtanulmányokat igényel. Ennek szükségét már Liszt Ferenc felismerte, ki e téren példát adandó, már a Eneakadémia létesítésekor Haynald Lajos bíborossal az *egyházi zene* tanítására terveket szőtt. E tervnek megvalósítása nem ment könnyen, halasztást szenvedett, míg tíz évvel ezelőtt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium felállította a Zeneművészeti Főiskolán az egyházzenei tanszakot. Köztudomású, hogy ez egy katolikus és egy protestáns fakultásra oszlik. Az előbbi tíz év óta kitűnően működik s joggal ünnepelte méltó keretek között tízéves fennállását. A protestáns fakultás kitűnően van megszervezve s elgondolása a *legnagyobb igényeknek* megfelelő. De éppen ez volt az oka annak, hogy az, megfelelő előképzettségű növendék hiányában, munkásságot nem fejtett ki.

Ha helyes, hogy életünkben a gyakorlati tapasztalatokat hasznosítjuk, teszem építkezés, ruházkodás, közlekedés stb. stb. dolgában, úgy szellemi életünkben sem hagyhatjuk figyelmen kívül a gyakorlati tapasztalatokat s kizárólag elméleti elgondolások helyett a gyakorlati szükségességhez alkalmazzuk elgondolásainkat.

Ha igaz, mint ahogy igaz is, hogy minden téren a legnagyobb felkészültségre kell törekednünk, akkor módot is kell nyújtani ahhoz, hogy e felkészültséget el lehessen érni.

E mód nyújtása elképzelésem szerint olyképen volna elérhető, ha a Zeneművészeti Főiskola egyházzenei tanszakának protestáns fakultása a) és b) csoportra bifurkáltatnék. (E két csoport elnevezése most teljesen mellékes, amúgy sem lényegbe vágó kérdés.) Értem a bifurkáción azt, hogy a meglévő, igen magas színvonalú tanfolyam, mint mondjuk, a) csoport fennmaradna. Ez volna volna a katolikus fakultás egyházkarnagyi tanfolya-

mának protestáns párhuzamos intézménye. Ettől függetlenül létesítenék a másik, mondjuk, a b) csoport. Ez egy kétéves tanfolyam, mely módot nyújtana arra, hogy mindazok, kik a tanítóképző intézetekben a kántori oklevelet elnyerték, vagy azok, kiknek érettségijük vagy állami tanítói oklevelük van, s megfelelő zenei képességekkel és ismeretekkel rendelkeznek, — miről minden jelentkező kivétel nélkül a felvételi vizsgán tesz tanúbizonyságot, s a protestáns egyházzenei szakképzettséget elérni kívánják, ez óhajuknak eleget tehessenek.

E b) csoportnak nevezett tagozaton a növendékek az összhangzattan, ellenponttan s formatanban mélyreható oktatást nyernének, úgyszintén az orgonajátékban is, amihez a zongorázásban való jártasság fokozása kapcsolódnék. Nem nélkülözhetők a zenetörténeti tanulmányok s ezekkel kapcsolatban a gregorián ének, az egyházi hangnemekben való jártasság, megszerzése sem. Fontos a karvezetés megtanulása is s ezzel párhuzamosan a partitúra-, olvasás- és játék gyakorlása. Mindeme zenei ismeretek megszerzése — s ez a gyakorlatiasság követelményeiből folyik — mind a protestáns egyházi zene anyagával szoros kapcsolatban történne. Ami végre a liturgikus részt illeti, az itt a protestáns egyházak különálló szabványainak megfelelően, külön-külön, egyházi szakemberek által taníttatnék. Egyénileg hasznosnak vélném az okulás és szélesebb látókör elnyerése végett, ha a tanulásban a hallgatók nem különülnének el egymástól e liturgikus témáknál sem, hanem ezek a tárgyak csupán mint vizsgatárgy s oklevélrovat volna egymástól elválasztva.

Nincs itt helye, hogy részletes programot adjak a tananyagra nézve, de nem is szabad. E program kidolgozását a Zeneművészeti Főiskola igazgatóságára kell bízunk, amely — s ez nem hivatali titok — e kérdés iránt már régebben melegen érdeklődik s számolhatunk azzal, hogy ily irányú hivatalos megkeresésre a megoldás módzatait meg fogja találni. A megvalósítás, a keresztülvitel bizonyos nehézségek, mint helykérdés, hangszerhasználati teherbírás, leküzdését fogja igényelni, ami nézetem szerint, ha e középfokú képesítést nyújtó tanfolyamra igazán szükség van, leküzdhetők lesznek.

Hogy erre a középfokú képesítésre nyújtó tanfolyamra (a, b) csoportra) szükség van, a konferencia tárgyalásainak során dr. Gárdonyi Zoltán már rámutatott, mikor a kántorképzés színvonala emeléséről szólván, rámutatott a „tanítóképző-intézeti kántorképzésnél magasabb fokú egyházzenei képzés“ szükségességére. Ily irányú gondolatok régebben már egyebütt is, a Ref. Zeneközlönyben is napvilágot láttak. Igen örvendetes, hogy időben és térben egymástól függetlenül rokon-gondolatok merülnek fel s ez csak bizonyítéka annak, hogy a protestáns egyházi

Isoz Kálmán: Egyházzenei képzés közép- és felsőfokon

zenészek szakszerű magasabb zenei képzésének szükségessége mindannyiunk közös óhaja. Eppen ezért bizalommal és reménységgel nézhetünk a jövő fejlődése elé.

Isoz Kálmán

„Alig van a zenén kívül ezen a világon valami, ami jobban tudná az emberek erkölcsét befolyásolni vagy megváltoztatni, amint azt Plátó is bölcsen kifejti. És valóban tapasztalhatjuk titkos, szinte hihetetlen erejét, amellyel valami módon a szíveket hatalmába tudja keríteni. Eppen ezért kell mindent elkövetnünk avégre, hogy hasznunkra, ne pedig veszedelmünkre lehessen.“

(Kálvin Előszava az 1543-i genfi zsoltárokhoz.)

Az egyházi zene szolgálatának megszervezése, irányítása

A konferenciánkon elhangzott előadások a magyar protestáns egyházi zene mai állapotáról nagyon sötét képet festettek elénk.

1. Láttuk, hogy egyházaink *elvi alapon* négyszáz esztendő óta máig sem tisztázták azt a kérdést, hogy mit keres egyházi életünkben a zeneművészet? Bár őseink a reformáció kezdetétől fogva felismerték az *ének* nagy missziói jelentőségét és ennek megfelelően nagy szerepet is biztosítottak neki az istentisztelet és az iskolai nevelés keretében, — a művészi zenében, főként pedig a *hangszerekben* nem láttak egyebet, mint földi hiúságot, a léha szórakozások sátáni eszközeit. De míg évszázadokon át éppen ezért a kollégiumainkban a hangszereket együtt üldözték a szerencsejátékokkal, a dorbézolással és más erkölcsrontó dolgokkal, a XVIII. század végétől kezdve ezek a valamikor veszedelmesnek tartott instrumentumok az orgonával együtt egymásután vonulnak be iskoláinkba, egyházi életünkbe anélkül, hogy az Egyház igazolta vagy tisztázta volna a jelenlétüket. Az idők jelei pedig azt mutatják, hogy a jövőben evangéliumi egyházainknak is fokozottabban kell az építésre elfogadniuk az evangéliumi zenének a missziói szolgálatait, mint tették eddig.

2. Láttuk, hogy az Evangélikus Egyházban milyen felfogásbeli különbségek vannak a zene *liturgiai* szerepére nézve s itt is és a Református Egyházban is mennyire megoldatlan, zaklató kérdés a gyülekezeti *énekeskönyvek* ügye. Templomainkban a hívek nagy áldozatkészségével épülnek felséges *művészi* eszközökül az orgonák, — de hogy a zene művészete ezen a királyi művészetre rendeltetett hangszereken kaphat-e a templom életében *művészi* megbízást s ha igen, akkor szolgálatát milyen keretekben töltheti be, ez nemcsak a református, hanem az evangélikus egyházunkban is ma még csupán az egyéni elbírálásoktól függő, de lényegében megoldatlan kérdés.

3. Láttuk, hogy Egyházunk veteményes kertjében, *iskoláinkban* mennyire elcsenevészedett palánta lett az *ének*, amely nélkül pedig sem Luthert, sem Kálvin genfi kollégiumát, sem az ősi protestáns magyar iskoláink életét nem tudjuk elképzelni. Katholikus iskoláink ma a magyar énekkultúra legjelentősebb gondozóivá lettek, a mi iskoláinkban — eltekintve az ősi nagy kollégiumoktól — az énektanítás a legsiralmasabb állapotban tengődik. De ahol jobb is a helyzet etekintetben, ott sem — *egyházi*.

Pedig sem az állami, sem a katolikus felekezeti iskoláktól nem várhatjuk, hogy a protestáns evangéliumi zene és ének szépségeit felmutassák, kultúráját nemzeti kincsé tegyék. Ez csak a mi felekezeti egyházi iskoláinknak lehet a feladata!

4. Láthattuk kántorképzésünk kiáltó fogyatékoságait. A mai kántorképzésünk először is *nem egyházzenei* képzés, hanem csupán csak csökevényes vadhajtása a *világi* zenetanításnak. Csakis így érthető, hogy hivatalos tanterveink és utasításaink profanizálják a profán zenére nevelt kántoraink felkészültségéhez szabva még az egyházi énekdallamainkat is (l. a *Ref. Konvent Tantervét és Utasítását* az egyházi énektanításhoz!).

5. *A theologiai főiskoláinkon* még szomorúbb a helyzet. Mit tudnak az egyházi zene kincseiről lelkészeink? Theologiai ének- és zenekaraink tündökölnék *világi* zeneprodukciónkkal. De kikre bízuk, kik révén ismerjük és szeressük meg Goudimel, Sweelinck, Praetorius, meg Bach és Schütz bibliás lelkű remekműveit, ha nem *theologiai főiskoláink* ének- és zenei munkáiból?

6. *Énekkaraink*, gyülekezeti egyesületeink nélkülözik a céltudatos irányítást. Min nevelődnek ifjúsági énekkaraink? Vagy az egészen selejtes, zeneművészietlen *dalárda-irodalmon*, vagy az egyre művészbibbé lendülő magyar világi karirodalom. Még jó, ha a pompás római katolikus énekkari kiadványok révén a nemesebb egyházi zeneirodalom terméséből elégitik ki komolyabb igényeiket.

7. Láttuk, hogy mennyire hiányzanak a komolyan felkészült művészi munkások egyházi zenénk munkamezejéről. A tanítóképzőink ének-zenetanítását határozottan az egyházi zene alapjaira kellene átszerveznünk s akkor meglenne az egyházi zenénk *megalapozására* a mód. De jelenleg az alap nincsen meg, viszont megvan a Zeneművészeti Főiskola legmagasabb fokán a protestáns egyházzenei tanszak. Egyházaink közbejöttével szervezte meg a kultuszminisztérium, de egyházaink nem tudták s talán még ma sem tudják, hogy ezt nem lehet a kántorképzés továbbbépítésének tekinteni, mert a kettő olyan messze áll egymástól, hogy a távolságuk áthidalhatatlan, mert a kettőnek semmi köze egymáshoz.

8. Láttuk, hogy *egyházi zenénk területe árván hagyott, gondozás nélküli parlag, amelyen egyházaink mindmáig nem szervezték meg a munkát s amelyen egyáltalán nincs meg a céltudatos, szakszerű irányítás.*

A vázolt helyzetből következnek a legsürgősebb és legfontosabb teendőink:

I. Szervezendő lenne *Országos Protestáns Egyházi Zeneművészeti Tanács*, vagy legalább is az Evangélikus és a Református Egyházban is *Egyetemes Egyházzenei Bizottság*, amely a hivata-

los Egyházaknak lenne tanácsadó szervezete, a megoldandó problémákat számontartaná s a megoldás módjait előkészítené.

II. Szervezhető lenne egy *Országos Protestáns Egyházi Zenei Társaság*, hogy egyházzenei munkásainkat egybegyűjtse, énekarainkat közös munkára szövetségbe tömörítse s általában támogasson minden munkát, mely egyházi zene-ügyünket szolgálni van hivatva.

III. Szükségünk lenne a napi kérdésekkel foglalkozó *Zene-közlöny* mellett *egyházzenei szaklapra*, mely egyházi zenénk kérdéseit elvi és tudományos alapon tárgyalná, gondoskodnék egyházzenei kiadványaival a *magyar evangéliumi zeneirodalom* megteremtéséről, a múlt kincseinek feltárásáról.

S végül: azt hiszem, általános helyeslést remélhetek azzal a megállapításommal, hogy a jelenlegi konferenciánk meggyőzött mindannyiunkat a *Magyar Protestáns Irodalmi Társaság* nagyszabású vállalkozásának a jelentőségéről és szükséges voltáról. Ez a konferencia nem oldott meg kérdéseket, mert nem is volt arra hivatva, de felvetett problémákat, amelyeknek érlelődniök kell, hogy egyszer megoldódjanak. A haszna és áldása annyira nyilvánvaló, hogy

IV. szükségesnek tartjuk és kérjük az *évenkénti egyházzenei konferenciák* rendszeresítését s azok tárgyalási anyagának *Évkönyvekben* való közzétételét.

Árokháty Béla

„A zene szava mélyen a szívünkbe hatol. Ki tudná az értelem szavával kifejezni hatalmát? Egy fajtája ez a megfoghatatlan, szavak nélküli beszédnek, mely a végtelenség határaitra visz és megengedi, hogy pillanatokra bámuljunk bele annak a mélységeibe.“
(Carlyle)

Berekesztő*

Mélyen tisztelt Konferencia!

Ez a konferencia azok közé az összejövetelék közé tartozik, amelyeknek a tanulságos eszmecseréiről mindenki gazdagabban távozik el, mint ahogy megjelent. Csak az a konferencia lehet áldásos, ahová magunk is igyekszünk vinni valamit magunkkal s ahonnan magunk is meríthetünk nyereséget. Csak az ilyen gyülekezések járhatnak értékes eszmék kicserélésével, mert ezek indíthatnak meg a lelkünkben hosszabb időkre kiható rezgéseket.

A *Magyar Protestáns Irodalmi Társaság* kétnapos egyházzenei konferenciájáról Isten iránti hálával állapíthatjuk meg, hogy gazdagon megtermékenyítő hatásával teljesen igazolta önmagát. A konferencia színvonalas előadásai, termékeny hozzászólásai azt mutatják, hogy ide csakugyan kicserélésre méltó gondolatokkal és igazi lelki kincsek iránt való igényekkel jöttünk össze az ország minden részéről s amit itt mindannyian nyertünk, az lelkünk nagy és szent célok felé hajtó erejévé vált mindnyájunkban.

Most már az a fontos, hogy ne csak az itt élvezett gyönyörűségekért fejezzük ki köszönetünket, hanem tegyük állandóvá a konferencia jelentős eredményeit. Az egyházi beszéd, vagy bármilyen más retorikai teljesítmény nemcsak azáltal válik kitűnővé, ha retorikai szépségeivel megragadja a hallgatót, hanem azzal is, hogy a gondolatok, az érzések s az elhatározások folyamát indítja meg bennünk. Az igazi szónok sokszor nem is mond el mindent, ami a lelkében kisarjadt, hanem abban is bízik, hogy az elhíntett mag a kalászbaszökkenés szent csodájaként megsokszorozódva gyümölesz a hallgatók lelkében. Ennek a konferenciának az elhíntett vetése nyomán is reménykedve kell várnunk az aratás gazdag idejét.

Tudom jól, hogy amit a zeneművészet mezején a mi magyar protestáns egyházaink négy évszázadon át nem tartottak fontosnak és sürgősnek, azt két nap munkája nem pótolhatja. De ennek a mi két napi munkánknak nem is az volt a célja. Mi a feladatunkat s vállalkozásunk sikerét abban látjuk, hogy feltártuk a hiányokat, fogyatékosságokat, gyengeségeket s ez már magában véve az orvoslásnak és a gyógyulásnak az első feltétele.

* Gyorsírói jegyzetek alapján.

Mikor 1847-ben az országgyűlésen arról volt szó, hogy az országgyűlés székhelyét tegyék át Pestre, a nemzet szívébe, Kossuth mások egyéb indítványaival szemben így beszélt: Én tudom nagyon jól, hogy Pest nem csak Pest városát jelenti, hanem az egész nemzet öncélúságát, — az országgyűlés ott a nemzet szivedobogását jobban meg fogja érezni. Ha tehát valaki azt mondja, hogy Pest felé menjünk, de egyelőre nem tudok tovább jutni, mint Magyaróvárig,* azzal szóbaállok. De ha valaki Pozsonytól Dévény felé fordítja a szekere rúdját, annak elébe fekszem.

Nekünk is be kell látnunk, hogy egyelőre mi sem juthatunk nagyon előre. Ebbe bele is kell nyugodnunk és ezt a kis előretutást a diadal örömével kell fogadnunk. De a tisztán meglátott céltől most már többé távolodnunk egy lépéssel sem szabad, bármilyen akadályok álljanak is elénk!

A zene olyan, mint a napsugár. Nem beszélünk sokat a napfénynek erről a drága aranyáról, de az áldó hatását még azok is érzik, akik fizikai lényegével nem törődnek, sőt megszokott csodaszépségében idejük és kedvük sincs gyönyörködni. A zene ilyen titkos áldás lehet azok számára is, akik nem értenek hozzá. Aki az evangélium zenéjét hallja, az nem gondolhat hitványságra, rosszra, sátánira, csak az Isten áldó, fényes világára.

A reformáció azért lett az egész világra kiható felséges lelki megújulás, mert egy felsőbb, az egész teremtett világ fölött álló isteni akarat világrendező tervét szolgálta iskoláival és tudományával, irataival és prédikációival, imádságával és énekével. Ez a konferencia is megújulást jelent számunkra, mert Istenre figyelve készíti el az ének, a zene szolgálatát az Ő dicsőségére.

És még egyet: ezen a konferencián a két testvéregyház fogott össze. Testvéri szívvel hallgattuk meg egymást, egymás terveit, problémáit. Hadd ragadjam meg az alkalmat, hogy felemlítsem egyik 17. századbeli emelkedett lelkű énekköltőnket. Az énekeit mindkét protestáns egyházunk nagy lelki meggazdagodással énekli. Soha nem osztoztunk rajta. Nem gondoltunk arra, hogy melyikünké.

De amikor zengjük ezeket az énekeket, érezzük, hogy mindnyájan egyugyanazon testnek: a Krisztus misztikus testének a tagjai vagyunk. Ez az énekköltő: *Pétselyi Király* Imre és énekei: „Krisztus Urunknak áldott születésén...” „Ne szállj perbe énvelem...” „Dicsőült helyeken...” Azt hiszem, nem fejezhetem be méltóbban felszólalásomat, minthogy tisztelettel és kegyelettel adózom a 300 évvel ezelőtt élt kegyes énekszerző áldott emlékének.

Köszönöm azoknak, akik szívükkel, lelkükkel résztvettek tanácskozásainkon, köszönöm azoknak, akik tudásukkal, gondolata-

* Kossuth beszédében eredetileg: Öttevényig.

ikkal szolgáltak mindnyájunknak, köszönöm konferenciánk tervét és megvalósulását, ékes és szép renddel való lefolyását, s várva a folytatást, a *második* konferenciát, egyházi zeneéletünk megújítását, — Isten áldásának kérésével az első magyar országos protestáns egyházzenei konferenciát berekesztem.

D. báró Radvánszky Albert evangélikus egyetemes felügyelő helyett, aki közbejött akadályok miatt a konferencián nem jelenhetett meg: D. Kovács Sándor.

„Minden embernek szól a parancs, hogy szolgálja és hirdesse Isten igéjét minden eszközzel: nem csupán szóval, hanem írásokban, festményekben, szobrokban, zsoltárokbán, énekekben, hangszerek zengésében, mint a zsoltár is (CL) mondja...”

(Luther.)

Az I. Országos Magyar Protestáns Egyházzenei Konferencia

RÖVID KRÓNIKA.

A *Magyar Protestáns Irodalmi Társaság* 1936. december 29-én tartott gyűlésén elhatározta, hogy egyházi zenénk hivatott munkásait, a lelkészeket, tanárokat, tanítókat, kántorokat és mindazokat, akik egyházunk kulturális kérdései iránt érdeklődnek, *egyházzenei konferenciára* hívja össze, hogy ezzel egyházi zenénk megoldatlan kérdéseire irányítsa a figyelmet és így a magyar protestáns egyházi zenekultúra korszerű fejlődésének az útját egyenesse.

A konferencia előkészítésére bizottságot küldött ki, melynek elnökévé *Isoz Kálmánt*, előadójává *Arokháty Bélát*, jegyzőjéül *Gaál Endrét* kérte fel. Az Előkészítő Bizottság azonnal megkezdte munkáját: összeállította a konferencia részletes *tárgyrendjét*, a konferencia *idejéül* 1937. március 1—2-át jelölte ki és szétküldte az országba a meghívást.

A meghívásra meglepő érdeklődéssel jelentkeztek egyházi zenénk munkásai, lelkes hívei az ország minden részéről. Egyszerre úgy éreztük, mintha a *Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak* erre a kezdeményezésére már várt volna protestáns egyházaink vezetősége éppúgy, mint egyházi életünk széleskörű munkástáborra. Egyházaink püspökei megértő lélekkel jöttek segítségünkre s a *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium*, valamint *Budapest Székesfőváros* is anyagi támogatásukkal igyekeztek biztosítani konferenciánk sikerét.

A konferencia mindenben a *Protestáns Szemle* január-februári számaiban közzétett tárgyrend szerint folyt le, csupán három pontjában történt személyi változás: a március 1-i reggeli *Zenés áhítaton* *D. Raffay Sándor* püspök helyett *D. Kovács Sándor* püspök hirdette az ígét, az akkor betegeskedő *Zalánfy Aladár* helyett *Arokháty Béla* vállalta az „*Orgonaépítészetünk mai problémái*” című előadást és *D. báró Radvánszky Albert* evang. egyetemes felügyelő akadályoztatása folytán *D. Kovács Sándor* püspök tartotta az ünnepélyes berekesztő beszédet.

A konferenciát megelőzőleg a budapesti protestáns középiskolák február 28-i *egyházzenei hangversenyére* voltak hivatalosak konferenciánk résztvevői. A mintegy 600 főnyi gyermekserег műsora olyan művészi élmény volt a számunkra, hogy annak az üde szépségei ott visszhangzottak mindannyiunk lelkében végig az egész konferencián.

A tulajdonképeni konferencia másnap reggel a *Deáktéri evangélikus templomban* tartott *Zenés Ahítattal* kezdődött, amelyen *D. Kovács Sándor* püspök beszélt Ján. 15:16. alapján a választottak kegyelmi ajándékuk mértéke és módja szerint való szent szolgálatáról, különösbbe az ének és a zene bizonyágtevő és építő hatalmáról. *Kapi-Králik Jenő* művészi előadásában Bach F-dur Tokkátája, *Blank Hilda* tolmácsolásában D. Buxtehude „Herr, auf Dich traue ich“ című kántátéja szolgáltak nemes keretűl a mélyenjáró igehirdetésnek.

Innen a Deáktéri evangélikus díszterembe vonultunk át, ahol *Tasnádi Nagy András* nyitotta meg a tanácskozásokat világos célkitűzéseivel. Utána *Ravasz László* püspök foglalta el az elnöki széket, aki ez alkalommal lelkes szavakban méltatta a konferencia jelentőségét: Még mindig a középiskolás ifjúsereg hangversenyének a hatása alatt állok, — mondotta —, ami hallható igazolása volt annak, amiről itt mi fogunk beszélni. Élvezet, öröm, de egyúttal nagy ígéret is volt ez a hangverseny. A keretében négy protestáns középiskola ifjúsága, a jövő magyar protestáns intelligencia érezte meg a közös testvéri szolgálat varázsát. Akik ebben résztvettek, sohasem fogják elfelejteni, hogy amihez együtt kezdenek, abból valami szép és nagy dolog lesz s ha összefognak, többrejutnak, mint külön-külön egyedül. Ez pedig egymásért való felelősségre kötelez és nagy lehetőségeket ígér. A magyar egyházi zene területén nagy feladatok várnak reánk, — folytatta *Ravasz püspök*. Vár az a feladat, hogy a magyar evangéliumi egyházi ének és zene irodalmát egybegyűjtsük, mintegy corpus-át a magyar protestantizmus négyszáz év óta énekelt szent énekeinek. Eddig jóigyekezetű kántorok művelték az egyházi zenét s ennek csúcsteljesítménye a kollégiumi kántusok művészete volt. Ma *Bartók* és *Kodály* működése idején, amikor nagy lendülettel kezd kialakulni az új magyar zeneművészet, az egyházi zenének is elsőrangú szakemberekre van szüksége. *Tóth Béla* mondotta, hogy neki eszményképe a villanyvilágításos Nagyszalonta. Ma azt szeretném, — fejezte be beszédét *Ravasz püspök*, — ha a mi eszményképünk a falusi Bach János Sebestyén lenne, — ami természetesen csak akkor következhet be, amikor Magyarországon minden segédjegyző — Arany János lesz.

Ravasz püspök *Isoz Kálmánnak*, az Orsz. Zeneművészeti Főiskola titkárának adta át az elnöki széket, aki ettől fogva fáradhatatlan hűséggel és tapintattal vezette mindvégig a tanácskozásokat.

A felkért előadók a magyar protestáns egyházi zene legérdekesebb kérdéseit terítették elénk. Valóságos felderítő szolgálatot vállaltak magukra ezen a parlagi területen. A *Magyar Protestáns Irodalmi Társaság* nem is tehetett volna nagyobb szolgálatot egy-

házi zeneügyünknek annál, hogy elhatározta az összes előadásoknak a *Protestáns Szemlé*-ben való közrebocsátását.

Az előadásokat nagy érdeklődés kísérte, aminek a bizonyossága az a sok értékes hozzászólás, amely azokat követte. Sajnos, anyagiak akadályozzák meg azok teljes közzétételét, de — mentjük, ami menthető — legalább itt jegyezzünk fel néhányat az összehordott értékes gondolatok közül.

Nagy László (Kisújszállás) Kapi püspök előadása kapcsán tette szövé, hogy kántoraink megfelelő *egyházzenei* képzésének a hiányossága miatt sokszor a profán zene hangjai zavarják meg a musica sacra szent harmóniáját.

Victor János (Bpest) Jánossy Lajos egy. tanár előadásához szólt hozzá. Szerinte az abban hangoztatott liturgikai irányzat a két protestáns egyház kultuszi életét jobban eltávolítja egymástól, de hiszi, hogy ez nem lesz kárára, bármilyen próbája lesz is a testvéri egységnek. *Schulek Tibor* (Bpest) lelkében az a megérzés erősödött meg, hogy a theologia és az egyházi ének szorosan összefügg. Ha tehát az egyház theológiájában visszamegy a reformációig, akkor a XVI. század énekkincse is visszatérhet s ezzel együtt annak a liturgiája is. Sürgeti az egyházaink által eltékozolt ősi himnologia anyagának a feltárását. *Lindner László* (Békcécsaba) azt fűzi hozzá, hogy amint a mai nemzedék új istentiszteleti rendet nem alkothat, éppúgy nem teremthet új korál-irodalmat sem.

Az első nap délutánján a *Belső-Lipótvárosi* református egyház gyülekezeti termében folytak az előadások. Ezek közül *Lajtha László*: *Egyházi zenénk a nemzeti kultúra szolgálatában* című értékes előadását technikai okokból ezúttal nem volt módunkban közzétenni, de meg fogjuk keresni rá az alkalmat, hogy a *Magy. Prot. Irodalmi Társaság* és egyházi zenénk barátaihoz a *Prot. Szemlé*ben eljuttassuk eszméltető gondolatait. Fejtegetései, melyekben azt kívánja, hogy egyházi zenénket *evangéliumivá, magyará* és *újja* kell tennünk, igen termékeny vitát indítottak, melynek folyamán *Schulek Tibor* a liturgikus énekeskönyveken túl a Hozsánna- és Halleluja-gyűjteményekhez hasonló, de értékes, főként magyar anyag kiadását sürgette; *Lindner László* a népi források megbecsülését óhajtja, de azokkal szemben bizonyos fokú óvatosságot is szükségesnek tart; *Arokháty Béla* a magyar prozódia és a zenei ritmus behatóbb vizsgálatának a fontosságát hangsúlyozza s főként Sz. Molnár zsoltárszövegeinek ebből a szempontból való alaposabb tanulmányozását tartja kívánatosnak; *Victor János* annak a nézetének ad kifejezést, hogy a népművészet addig népművészet, amíg spontán s ebből az következik, hogy a gyülekezet közös éneklésébe nem lehet belevinni a jellegzetes népi vonásokat, — egyúttal megragadja az alkalmat annak az

elmondására, hogy megboldogult atyja valóban nem óhajtott sohasem propagálójá lenni a könnyű tánc-melódiájú „szenténekeknek“, hanem ellenkezőleg: a Hozsánna kiadásával egy akkoriban fellépő sokkal selejtesebb énekműfajjal óhajtott szembeszállani; — Nagy László az énekeskönyvek anyagválogatásának a felületességére mutat rá. *Lajtha* László a hozzászólásokra válaszolva meleg szavakkal emlékezik meg id. *Victor* Jánosról, aki a konferenciánkra is szeretettel készült, de akit az Úr hazaszólított. Oszítja azt a nézetet, hogy a népművészet meghal, ha elveszti spontanéitását. Sajnos, a népművészetben a kutató ma már csak romok között kutathat. De éppen ez sürgeti, hogy az igazi ősi sajtóságokat becsljük és mentjük meg. Rámutat *Adám* Jenő előadása kapcsán is az énekkarok rendkívül fontos egyházépítő szerepére.

A II. nap a Fasori evangélikus templomban tartott *Zenés Ahítattal* kezdődött, amelyen *Szabó* Imre ref. esperes a Zsolt. 145: 2—7. alapján beszélt a vallásos érzésnek és a művészi ihletnek a tápláló forrásairól. *Peschko* Zoltán művészi orgonaszámjai (*Muffat*, *Brahms* és *Reger* művei) és *Schütz*: „Szívemből szeretlek Uram“ kezdetű egyházi koncertje (*Vinkó* Annie előadásában) szolgáltak még lelkiépülésünkre. Aztán *Vikár* Sándornak: *A ref. gyülekezeti énekeskönyvről* szóló előadása kapcsán *Arokháty* Béla főként azt emeli ki, hogy a jelenlegi ref. énekeskönyvből a szerkesztők az evangéliumi kegyesség legszebb énekeit hagyták el, a felvett énekek lejegyzésében pedig a legképtelenebb zenei-letlenséggel jártak el; *Márton* Barna (Nagykőrös) is arra mutat rá, hogy az új énekeskönyvben a Ref. Zsinat tulajdonképpen maga szentesítette a sarkalatos hibákat. *Kapi-Králik* Jenő előadása nyomán *Arokháty* Béla az „auftaktok“ kérdését teszi szóvá, amelyeknek a félreismerése miatt a magyarosítás leple alatt zenei szempontból a rombolás munkájának adtak szabad teret; — *D. Kovács* Sándor püspök a régi magyar zenei kincseket kívánja vissza, másfelől pedig szükségesnek tartja, hogy az énekek valóban költőiek legyenek s példákkal illusztrálja, hogy e tekintetben mennyi a hiba a jelenlegi énekeinkben. A *Gárdonyi* Zoltán előadásához hozzászólók: *Márton* Barna, v. *Szomjas* Frigyes (Szarvas), *Nagy* László, *Koch* István (Bpest) pedig a kántorképzés aktuális problémáit fejtegetik.

A II. nap délutáni tanácskozásai a *Kálvin-teremben* folytak. *Isoz* Kálmán és *Arokháty* Béla összefoglaló előadásaihoz *Tiboldi* József (Pesterzsébet), *Borgulya* Endre (Szarvas), *Krecsák* János (Irsa), *Adám* Jenő, *Kováts* Zoltán (Mogyoród) az egyházzenei továbbképzés fontosságáról és lehetőségeiről mondták el egyre szélesebb körökre kiterjedő véleményüket, *Maklár*y Lajos, a *Magyar Ref. Kántorok Egyesületének* az elnöke pedig örömmel állapítja meg, hogy a konferencián elhangzott célkitűzésekkel egyet-

Az I. Országos Magyar Protestáns Egyházzenei Konferencia

ért és vele együtt a református kántorok készséggel csatlakoznak ahhoz a munkához, amely a magyar protestáns egyházi zene fellendülésének az útját van hivatva elkészíteni.

Isoz Kálmán elnök örömmel állapítja meg, hogy a konferencia Istentől gazdagon megáldott szép munkát végzett az ügghöz méltó emelkedett, tiszta harmóniában s felkéri *D. Kovács Sándor* püspököt a konferencia berekesztésére.

A beszéd után átvonultunk a Kálvin-téri templomba, ahol *Ravasz László* püspöknek a Zsolt. 100:1—5. alapján tartott elmélkedése mélyítette valóban el a konferencia nagyszerű tanulságait és élményeit. Ennek az *Egyházi Zeneünnepélynek*, melyre a Székesfővárosból is szép közönség gyűlt össze, Bach és Händel orgonaművei (*Akom* Lajos előadásában), Praetorius, Gumpelzheimer és Hassler karművei (a *Lutheránia-Vegyeskar* előadásában *Kapi-Králik* Jenő vezényletével) és *Schütz*: „Nur eins bitte ich“ című egyházi koncertje (*Vargha Klára* és *Márton Éva* előadásában) voltak a zenei számai.

Vidéki vendégeink — mintegy százan — és helybeli résztvevőink lélekben meggazdagodva, új elhatározásokra és nagy, szép tervekre fellelkesedve oszlottak szét az *I. magyar országos protestáns Egyházzenei Konferenciáról*. Mindannyian hálával gondolunk a *Magyar Protestáns Irodalmi Társaságra*, amely ezzel a kezdeményezésével egy komoly nagy munkássereget indított el egy elhanyagolt parlag megtörésére Isten örökkévaló dicsőségének a szolgálatában.

Reformátusok és evangélikusok

Az 1937. esztendő nyara nagy ökuménikus keresztyén világtalálkozásoknak ideje lesz Oxfordban és Edinburghban, amelyekre a két magyar protestáns egyház is elküldi a maga hivatalos képviselőt és a különböző evangéliumi mozgalmak a maguk nem hivatalos kiküldötteiket. Ez a külső alkalom is, de a megváltozott magyarországi egyházközi helyzet önmagában is, indokolttá teszi e kérdések megvizsgálását: milyen a hazai protestantizmus két keresztyén felekezetének egymásközi viszonya, kielégítő-e ez a viszony és nincsenek-e sürgősen felkarolandó feladatok e téren?

E sorok írója szükségesnek látja annak előrebocsátását, hogy e fontos és bizony eléggé delikát kérdés felvetését csak a szerkesztő unszolására merte elvállalni, aki kifejezetten a fiatalabb nemzedékből keresett első hozzászólót. Mivel pedig e hozzászólás az evangélikus állásponttól történik, szükséges lesz egy református korreferátum (talán korrektívum is) és felette üdvös volna egy szélesebb medrű ankétnak a megindulása. Az mindenesetre bizonyos, hogy fonák dolog lenne a keresztyénség ökumén problémáiról anglikánokkal, görögkeletiekkel, methodistákkal stb. eszmeeserzünk, ha ugyanakkor a sokkal konkrétebb református-evangélikus viszonylat jószándékú, de kényesebb honi adottságokat is őszintén számba vevő megbeszélését kerülnénk.

1. Az „árgostai és helvét hitvallású evangélikus“ keresztyénségnek egymáshoz való viszonya több ízben jelentős változáson ment keresztül. A XVII. század elején még farkasszemet néz egymással a két felekezet, de a katolikus üldözés nemsokára sors- és érdekközösségbe hozta őket egymással. Az elnyomást csak a felvilágosodás kora enyhíti. Ennek szellemi hatása alatt erős unió mozgalom is indul, amely az 1791. évi zsinatoktól Székács József és Török Pálon keresztül egészen a Protestáns Egylet múlt század végi kimúlásáig különböző szellemi és politikai motívumok alapján az en fáradozik, hogy a reformáció két főágát szervezeti, szertartási és hitelvi egységbe hozza.

Az egyházalkotmányoknak nagyjában azonos felépítése, különböző közös folyóiratoknak megindítása, a közös pesti protestáns theologia felállítása, a református rimaszombati és evangélikus oszgyáni iskoláknak közös protestáns főgimnáziummá alakítása, a Protestáns Árvaház és több közös protestáns gyülekezet alapítása, mind ennek a célnak az érdekében történt. Ugyancsak ennek érdekében hagyta el a magyar anyanyelvű evangélikusság liturgikus istentiszteleti hagyományait. A strukturális dogmati-

kai különbségeket pedig elhalványította a felvilágosodás-acionalizmus-idealizmus-liberalizmus szellemi sorozat s ugyancsak közömbösítően hatottak a mult század derekán induló különböző ébredési mozgalmak is, úgy hogy a felekezeti viszony mind elvi, mind gyakorlati szempontból felette barátságos maradt akkor is, amikor a szervezett uniók törekvések lassan ellanyhultak. A „műveltek“ és a „hívők“ egyaránt pusztá történeti adottságnak tekintették a két „szervezetet“, amely egyformán hordozója a haladásnak s előbb-utóbb a „fejlődés“ folyamán úgyszintén eggyé olvad, illetve az „általános keresztyénség“ magaslatairól szemlélve, jelentőségét veszíti.

2. Ennek a nagyjában paritásos helyzetnek az összeomlás utáni új világ vetett véget. A liberalizmus világnézetének alányatlása új theologiai öneszmélésre vezetett, amely akaratlanul is felszámolt a uniók törekvéseknek összes világnézeti feltételeivel. Az először református területen jelentkező konfesszionális öntudatra ébredés evangélikus részen sok félreértést és sértődöttséget váltott ki, pedig a szándék nem antilutheránus, hanem antiliberalis és antipietisztikus volt. A „sebastianismus“ (e műszót Hollandiában tanultam), amely a református theologiai vizeket jó időre igen erős mozgásba hozta, az evangélikusságra is sajátos hatást gyakorolt: igen sokan támadást éreztek; a liberalizmust a keresztyénséggel összetévesztők csak úgy, mint az általános keresztyénségért rajongók. Amikor pedig kitünt, hogy a reformátusoknak általános keresztyénséggel vádolt elitje is tudatos hitvallásos kálvinistának vallja magát, evangélikus részről eléggé általános belső elzárkózás indult meg. Ezt a folyamatot egyebek mellett bizonyos gyengésségi érzés is siettetette, amely főleg a lélekszámok arányának felbomlásából fakadt. (1914-ben a számarány nagyjában 1 : 2 — 1,340.000 ev., 2,621.000 ref.; 1920-ban 1 : 4 — 485.000 ev., 1,632.000 ref.)

E megváltozott helyzet a külföldi hitsorsosokra fordította a hazai lutheránusság tekintetét (eisenachi lutheránus világkonvent 1923), amihez hasonló tájékozódás református részről már közel ötven évvel hamarabb megtörtént a Presbiteri Világszövetség megalapításával (1877). Az evangélikusoknak egymáshoz való közeledése azonban nagyobb következményekkel járt. A már előbb is fennállott német kapcsolatok a fiatalabb nemzedéket az új reformátori theologia felé vonzották, a skandináv és finn egyházzal közben kiépült kapcsolatok pedig a régebben éppen uniók szándékából elfojtott liturgikus formák, illetve missziói megújulás utáni vágyat élesztették új életre.

Hogy ez az öntudatosodás, különösen pedig a liturgikus törekvés idegenkedésre vezetett bizonyos kálvinista körökben, amelyek még a keresztkérdésben is a legmerevebb álláspontot vall-

ják és több mint egy évszázad alatt megszokhatták, hogy a magyar nyelvű evangélikusok utánuk igazodnak, — az felette érthető. Bizonyos idegességet váltott ki az egyre tudatosabban induló evangélikus szórványgondozás is, amely nem akarta többé református pásztorlás alatt meghagyni a szétszórtságban élő hiveit. E missziók vezetői több helyütt meglepő ellenszenvvel, sőt ellentállással is találkoztak. Rontott a helyzeten az a tény is, hogy a háború után meginduló általános reverzálisarcban az evangélikus egyháznak közismerten nagy veszteségéből igen tekintélyes hányad a reformátusok javára esik. (Az észrevétlen átszármazás, amilyen pl. boldogult Baltazár püspök esete, számokban ki nem fejezhető, de sokak szerint száz év óta több tízezerre rug.) — Közös protestáns egyházak azóta sorra széjjelválnak, közös intézmények szemmeláthatóan sorvadnak és még a törvényalkotásokban is az elkülönülés szelleme észlelhető.*

A háború utáni korszaknak egyetlen jelentős tette az együttműködés terén a protestáns tábori püspökség, katonai lelki-gondozás és egyházszervezet felállítása. Ez is inkább az államhatalom 1848 óta esedékes ígéretének a beváltása, mint a felekezeti közös jóviszony eredménye. E fontos háromoldalú megállapodástól eltekintve csak a protestáns sajtószolgálat, néhány fiókegyháznak közös templomépítése, a balassagyarmati egyezmény (amely a protestánsoknak egymásközi reverzálisálását eltiltja Balassagyarmaton), meg a reformációnak közös ünneplése Budapesten mutatja, hogy a két protestáns felekezetnek, a hajdani „corpus evangelicorum“-nak összetartozási tudata még jelenleg is tud némi gyümölcsöt teremni.

A főhatóságok ápolják a hagyományos jóviszonyt s ezt évi jelentéseikben hangsúlyozni is szokták; temetéseknél, beiktatásoknál díszes küldöttségek képviselik a másik felet, — mégis nyilvánvaló a kölcsönös elközömbösödés. A „lutheránus testvér“ quantité négligeable lett sok református szemében, sőt egyesek előtt amolyan mielőbb felszívandó számmá. Sok evangélikus meg sok mindent feltételező gyanakvással nézi az erősebbik testvért és sokszor csaknem olyan érzéseket táplál iránta, mint az a katolikus többséggel szemben.

3. Pedig ennek nem volna szabad így lenni. Számos külső szempontból is előnyösebb volna mindkét fél számára a meghittebb viszony. Gondoljunk csak a mindig kísértő ultramontán nyo-

* Az utolsó ref. zsinat pl. kimondta, hogy egyházi alkalmazott csak úgy vehet el ev. vallású feleséget, ha az reverzalist ad. Így előállott az a fonák helyzet, hogy ref. iskolának lehet ugyan evangélikus tanára, de ha az ref. nőt vesz el, kénytelen reverzalist adni, amivel lehetetlenné teszik, hogy valaha is saját felekezete iskolájához kerüljön. A jelenlegi evangélikus zsinat pedig „a paritás kedvéért“ ugyanezt a furcsaságot teszi törvényé!

más, vagy az északkeletről és északnyugatról érkező antikrisztusi áramlások elleni védekezésre, állammal, önkormányzatokkal való érintkezésre, tudományos és szociális munkaközösségekre stb.

De túl minden ilyen taktikai és célszerűségi megfontoláson, egészen alapvető, hitünkéből fakadó kötelesség, hogy Krisztus népe, különösen pedig azok, akik az ő evangéliumának gyermekei szeretnének lenni, őszinte közösségben legyenek egymással, — még akkor is, ha az eddig elhallgatott vagy elsorvasztott különbségek újra a hittudat előterébe jutottak. Jézus főpapi imádságának, „*hogy mindnyájan egyek legyenek*“, és a harmadik hitágazatnak, az „*una sancta catholica ecclesia*“—ról szóló közös hitvallása következményeit és követelményeit vállalni kell — nem csak elvben, hanem gyakorlatban is.

A liberalizmus és többi izmus felszámolása közben hitvallásos és újreformátori teológiánk eddig nem talált időt arra, hogy a reformáció népének együvé tartozása dolgát újrafogalmazza és határolja. Pedig ennek kilátásai igen biztatók, mert a reformátori teológiának összetartó szálai evangéliumibbak és erősebbek, mint a száz év előtti uniós törekvések indító okai voltak. A valóság az, hogy mind a tiszta lutheri, mind a tiszta kálvini theologia egymáshoz sokkal közelebb áll, mint akármelyikük a liberális vagy idealisztikus teológiához és mondanivalójuk a modern életproblémákról meglepően rokon.

Azért mindkét fél számára sürgető feladat, hogy egymásnak jobb és igazabb megértését *akarják*. Ez föltétlenül egymásnak fokozatosabb megbecsülésére fog vezetni. S ha emellett mindkét fél lemond arról, hogy a maga speciális sajátosságait a másakra reá erőszakolja, akkor megnyílik az út a kölcsönös termékeny eszméltetésre és vállvetett együttműködésre. Erre a legnagyobb külföldi példa a református Barth Károly, akinek theológiája széles evangélikus köröket is eszméltetett. (Jellemző viszont, hogy magyarországi előadásainak kiadásából éppen az erre a kérdésre adott felelete maradt ki!) — Magyar példának meg legtündöklőbb és az annyi életmegnyilatkozásában bomló csonkaországi helyzetet ugyancsak megszégyenítő a kolozsvári református theologia, mely vállalta az erdélyi magyar evangélikus theologusképzést, a különböző tárgyakat tanító evangélikus előadót egytestvér tanártársnak tekinti, az evangélikus hallgatókat eléggé meg nem hálálható szeretettel halmozza el minden kedvezménnyel s emellett egyenest támogatja azok hitvallásos lutheri szellemének ápolását.

Az ilyenféle együttműködés kialakulását elősegítené, ha az itt érintett és egyéb elvi kérdések írásban és szóban egymás színe előtt tüzetesen megvizsgáltatnának. Tudományos munkaközösségek alakulhatnának a theologiai disciplinák legtöbb ágában. Ó- és újszövetségi tudományok, egyháztörténelem, hymnologia közös

Schulek Tibor: Reformátusok és evangélikusok

munkaprogrammal és munkafelosztással tudják csak mulasztásaikat pótolni s még a szisztematikának is volna egymás számára sok mondanivalójuk. Amellett rengeteg gyakorlati feladat, úgymint kórház- és fogház-kápolnák ügye, külföldre szakadtak, fürdőhelyek lelki gondozása, patronázs, főiskolai egyházzenei képzés, és még sok más elhanyagolt kérdés vár megoldást a nem uniót, hanem közös szolgálatot kereső összefogástól.

Az egyház és annak egysége hitünk tárgya. Hisszük az egy, közönséges, keresztyén anyaszentegyházat, amely a Krisztus teste. A hit pedig a reménylett dolgok valósága és a nem látott dolgokról való meggyőződés. Ez a hit siratja bűnbánattal a Krisztus testének széjjelszakítottóságát és imádkozik annak egységéért. Ez a hit hozta össze 1925-ben Stockholmban az atyákat, hogy együtt tegyen hitet a konstantinápolyi patriarka a skót moderátorral, a magyar protestáns püspökökkel és az egész világnak keresztyén fejeivel arról, hogy ők *együtt* teszik a Krisztus egyházát, ez a hit gyűjtötte ökümen tanácskozásra a hit és szervezet még kényesebb kérdésében Lausanneba 1927-ben az egyházakat s ez hív idén Oxfordba, Edinburghba.

Vajjon él-e, vagy ébred-e bennünk a konfesszionális hűség mellett ökümenikus felelősség s megtalálja-e a magyar protestantizmus a differenciálódáson túl a helyes integrálódásnak is a módját? Adja Isten, hogy megtalálja!

Schulek Tibor

Hubay Jenő*

A művész és a közönséges ember úgy viszonylik egymáshoz, mint két virágcserep, amelyek közül az egyikbe tulipán hagyma van ültetve, a másikba nincs. Sokáig egészen egyforma a két virágcserep, lehet öntözni könnyel, vagy vérrel, — benyelik mind a kettőt, — lehet magas polcra helyezni, vagy alacsony sorba, fel lehet ékesíteni szalaggal, vagy gyönyörű rajzokkal, lehet keverni a földjébe aranyport, sót, lisztet; egyszer mégis kiderül közöttük a végtelen különbség, mert az egyik cserépből kivirul a tüzes tulipán s ettől kezdve ez szabja meg a virágcserepnek a sorsát. Akár a sarokba dobod, akár a kedvesed lábához rakod, felékesíteni, akár az oltárra helyezed, mindenképpen a virágért történik vele minden, akár ellene, akár javára.

A művész is külsőleg éppen olyan életet él, mint a közönséges ember; egyformán születnek, élnek, szeretnek és halnak meg. A művész csak annyiból más, hogy valami különös nyugtalanság van benne; az elvetett magnak a nyugtalansága ez. Egész életén át olyan dolog hiányzik neki, ami másnak nem hiányzik; ez a nyugtalanság szabja meg egész életét. Először is mindig arra gondol, ami e nyugtalanságot megszüntetné. Élete legfőbb feladata mindig visszatérő cselekvése, szakadatlanul megújuló konok tevékenysége, hogy azokat a hangokat, színeket, alakokat, gondolatokat megragadja, ismételje, közönségessé tegye és önön bűvöletébe belevonjon mindenki mást. A művészi tehetség alkati tényező, éppúgy nem szereshető meg, mint ahogy nem tékozolható el, hordozni kell egy életen át és egykor bele kell halni.

Ha azt kérdeznék, hogy az én nemzedékemből ki az, akin leginkább meglátszik a művészi tehetség élet-és sorsalkotó tartalma, leginkább Hubay Jenőre mutatnék rá. Bölcséjétől sírjáig egész életének sorstényezője az volt, hogy érezte ezt az ösztönös hiányt és minden gondolata, minden cselekvése arra vonatkozott, hogy kielégítse azt. A végtelenség hiányérzete volt ez, a művészi izgatottság és a művészi tevékenység formájában. Ha valamit tanult, ha valami elméletileg érdekelte, ha valami rá nézve kérdéssé vált, amire feleletet keresett, ennek a különös hozományának, eleve elrendeltetésének útjait, eszközeit, összefüggését akarta megismerni. Élete 78 esztendejének óriási körén belül éppúgy, mint a nap 24 óráján belül, vagy egyáltalában a lélek-rezdülések idővel szinte fel nem mérhető változásain belül, vágyai, tettei, indulatai, cselekvései mind ezzel a belső nyugtalansággal függöttek össze.

* Emlékbeszéd a Hubay Jenő Társaság ünnepélyén, 1937. V. 6.

Ezért mindenről elfeledkezett, erről semmiért sem feledkezett el, s ezt mint lappangó gondolatot éppúgy meg lehet találni élete minden mozzanatában, mint az éhes ember álmaiban a kenyér képét, a misztikus lélekben az Isten közellétét, a szerelmes ifjú egész világában a társnak a képét. Igen, ez Erosz volt, abban az értelemben, ahogy Platon gondolta, az az uralkodó szenvedély, amellyel a lélek örökkévaló igazságokra és szépségekre szomjazik és azokkal táplálkozik.

Ha most egy lépéssel tovább megyünk és azt mondjuk, hogy éppen a zene volt az a művészet, amelynek édes fulánkja belétört a Hubay lelkébe, mielőtt még megszületett volna: megszállottságának a minőségét is meghatároztuk és lángelméjének egészen ismerős és egyéni vonásai tünedeznek fel.

A zene levegőtestű tünemény, de azért kozmikus valóság. Arról még lehetne vitatkozni, hogy a festészet, a szobrászat, a költészet emberi találmány és a teremtés roppant művére ráakasztott toldalék-díszítés, de az kétségtelen dolog, hogy a zene a világ szerkezetében gyökerezik, s csak az tudná kiirtani, aki az egész világot újra darabokra törné. Azért van zene, mert a chaosból kosmos lett, a zürzavarból rendezett világ. A dolgok arányaiban, mértékében, az időben és mozgásban, a belső rezgésben és e rezgések öröktől fogva megadott szabályában jelentkezik a zenei szépség. Egy olyan kincs, amelyet Isten rejtett el a mindenségben és megengedte az embernek, hogy megtalálja azt. Végighúzódik a gondolkodás történetén, hogy a világrend és a zene közös gyökerű s egymást feltételező valóság. Pythagoras a világot számban gondolta, de zenében szemlélte. Leibniz a mindenség uralkodó szabályául a teremtés alapeszméjében rejlő, előre meghatározott összhangot mondotta, s e szerint minden mozgás egy hangjegy a teremtés nagy partitúrájában. Ismeretes Schopenhauer elmélete a zene metafizikai lényegéről, nevezetesen arról, hogy a vak és kikutathatatlan világlényeg, az akarat, a zenében jelenti ki önmagát a szépség fátyolán át. Zene akkor is lenne, ha világ nem volna.

Ezért a zene annyira anyagtalan, hogy nincs szüksége vonalra, színre, nyelvre, kőre, mozdulatra. Megtettesülés nélkül, frissen, ahogy a mindenségből érkezik, lép be a lélek elzárt várkastélyába, óh nem is az ajtón, nem is az ablakon, nem is a levegőből, úgy mint a postagalamb, hanem a falakon keresztül, mint a meleg, az illat, a tavasz, a lélek. A zenében nincs természet, nincs történelem, nincs egyén, csak azok az *érzések* vannak, amelyek a természet, a történelem, az egyén életét kísérik. Útját nem lehet elzárni, nem lehet védekezni vele szemben szuronyerdővel, rendőrséggel, halálos ítéletekkel; minden lantnak és minden hegedűnek a széttörése magának a zenének ártani nem tud, mint ahogy nem árt a fecskének, ha szétzúzzák is a fészket. Nem ismer fajt, osz-

tályt, rangot, műveltségbeli különbséget: mindenki érti és mégis mindenki előtt rejtelem.

A zene, azáltal, hogy él, minden pillanatban csodát tesz: általa és benne a szellem győz az anyagon. Ahol a zene megszületik, királynővé válik azonnal és neki szolgál a szerszám, amelyből felzendül, az ember, aki megalkotta és eljátszotta, a lélek, amelyik figyelmeztet rá. Csak azáltal lehet megragadni, hogy hódolunk neki. Aki ellene lázad, annak csak megszervezett zaj; zenévé csak annak a számára lesz, aki leteszi előtte az áhítat hűségfogadalmát. Hallgatni, engedelmeskedni, szerszámmá válni, ez a zene fejedelmi igénye velünk szemben. Ahogy megszületett, hódító útra kél, egyetlen hangszerré szervez száz meg száz embert, minden instrumentum és minden művész egyszerre neki engedelmeskedik, s annak adja teljesen önmagát, aki tökéletesen meghódol neki. Karokat, éneki seregeket teremt, s kusza jegyei mintha Sybilla-könyvek volnának; engedelmeskednek neki a századok.

Ennek a művészetnek volt megszállottja Hubay Jenő. Nyilvánvalónak látszik ez, először az ő egész *értelmi* életén. Mindazt tudta, ami a zenére tartozik, anélkül, hogy igazában tanulta volna és semmi sem érdekelt, aminek nincs köze a zenéhez, még ha élete függne is tőle. Intellektusa merőben zenei volt, hihetetlen gazdagsága a zenei képeknek. E képeknek roppant együttességében bármily bonyolult jelenségtömegben egyszerre áttekintett és olyan élő valóságban hordozta lelke a zene belső képeit, hogy egyszerűen elképesztő. Természetes, hogy elméleti problémái nem voltak, filozófiai kérdésekkel nem vesződik, tudományos rendszert nem alkotott, s ha mint kritikus megszólalt egy-egy pompás cikkben, az öreg mester döntött, aki sok bizonygatás helyett megállapította: ez jó volt, ezért meg ezért, amazt így meg így kell csinálni. Csak olyan dologról vett tudomást, ami a zenével összefügg és mégsem volt egyoldalú ember, mert a zene csodálatos Ariadne-fonal: átvezet a legnehezebb kérdéseken, felvisz örök igazságok csúcsaira, elkalandoz az örök jószág boldog mélységeibe s ott tűnik el az Isten királyi palotájának küszöbénél. Óh, hányszor láttuk Hubay Jenőt e magaslatokon járni, s eltűnni karesú alakját a titkolózó jószág ismeretlen mélységeiben! Aki úgy ismeri a zenét, mint Hubay Jenő, az ismeri az emberi szívet, ismeri a teremtett világot, bepillantást nyer az örökkévaló művész alkotásába vagy törvényeibe. Ezért volt benne valami ösztönös nagy bölcsesség, amellyel a dolgokra igent és nemet tudott mondani, tájékozódott a lét legszörnyűbb kérdései között, ezért volt egyike a legjobb embereknek, a jótétemény és örömszerzés mestere. Valóban talált rá a goethei szó:

jó embernek jó utat
sugalmas ösztöne mutat.

Tehetsége egy rangosztályba emelte a legnagyobb szellemekkel: művészekkel, politikusokkal, tudósokkal, s úgy járt közöttük, mint egy a többi fejedelem között. Egyszerre a tetőre érkezett, mert nem ő csinálta a pályáját, hanem a pályája szülte őt, s ezért mindig olyan emberekkel találkozott és érintkezett, akik az emberi művelődés és az egyetemes szellemiség csúcspontján állottak. Ebben a mi nemzedékünkben talán nem volt senki, aki annyi lángelmét ismert volna személyesen, mint ő, s aki annyira együtt élt volna a művészek mindenkori Európájával, mint ő. Művész hazája széles e világ; reá nézve valóság lett ezért, mert művészete nem volt kötve se helyhez, se nyelvhez, se műveltségi fokhoz.

A zene járta át érzelmi világát is. A zenének megvan az a természete, hogy az érzések önálló életet élnek benne. Elszakadnak az élet véres darabjaitól, képeitől és értékeitől, amelyek felébresztik s önmagukban, játékosan, földi salaktól mentesen élnek tovább, mint a szállongó illat a vihartört rózsató felett. A zenében az érzések minden gát és átmenet nélkül egyszerre megáradhatnak, elcsendesülnek, minőségben és mennyiségben átmenetre, egymásba ömlésre képesek, s ezáltal szakadatlanul ölelik, szülik, keresik és megtalálják egymást, úgy mint a vizek a gáttalan tengert. Ez a kiáradó és megszükülő erő az érzések mennyiségében, a minőség tisztasága és roppant változatossága tiszta zeneiség a Hubay érzelemvilágában. A zenében tapasztaljuk, hogy szentjánosbogarak prairie-tüzekké nőnek és láng-Himalaják pislogó pászortüzekké hűnynak — Hubay erős líraisága ilyen állandó dinamikai változásokban hullámozott, de mindig tiszta maradt; a felmosolygó derűbe nem vegyült a harag keserű emléke és felháborodása erkölcsi súlyát nem gyengítette a megvesztegető bizonytalanság. Ezért érzelmi életében állandóan hullámozás, megáradás, megcsappanás látszott, nagy lelkesedések, kitüzesedések, meghamvasások, mélaság, lemondás, klasszikus derű és romantikus szenvedély váltakozott benne s ezért tette reánk ez az ember azt a benyomást, amit a tenger játéknak a nézése: mennyire változatos ez a lélek és mégis mindig ugyanaz.

Ha Hubay Jenő nem lett volna muzsikus, agitátor vagy szervező lett volna, annyira jellegzetes vonása a tevékenység és az akadályt nem ismerő akarat. Megint Schopenhauerre gondolok, aki arról beszélt, hogy az akarat zene és a zene akarat. Különös szenvedély fogta meg őt, hogy a muzsikát megragadja, maga és mások életébe beszervezze, a művelődés elidegeníthetetlen javává tegye. Láтта, hogy éheznek az emberek és ő felfedezte a mindennapi kenyeret, ontani akarta tehát az éhes emberek számára, tudta, hogy az emberek szomszamosan vesznek el, ő felfedezett egy oázist, rohant a térdig süppedő izzó Szaharában, hogy oda terelhesse az embereket a csodakúthoz.

Ezért volt olyan szenvedélyes pedagógus. Ha egy tehetségre bukkant, úgy elkezdett dolgozni rajta, mint egy gyémántköszörűs egy csodálatos kövön, el nem fáradt, meg nem alkudott, hihetetlen erőszakossággal és hihetetlen engedelmességgel tett róla, hogy a tehetség öröktől fogva vett belső törvényei szerint a lehető legtisztább mértékben kiművelődjék. Erőszakos volt a hibákkal szemben, engedelmes a géniusz belső törvényei iránt. Ilyenkor úgy dolgozott, mint aki karácsonyfát készít elő. Tudta, hogy ajándékot nyújt az emberiségnek, jótéteményt gyakorol egész korszakokkal; igaz, hogy csak egy embert bocsát útra, de az az egy ember, ha igazi művész, — légió.

Ugyanez jellemzi őt mint zenepolitikust. Lényével járó adottság volt reá nézve az a meggyőződés, hogy a zene mindenekfelett közügy, nemzeti ügy, a legmagasabbrendű politikum. Senki sincs kortársai közül, aki a saját művészetének nagy ügyét annyira a nemzet közügyévé tudta volna tenni, mint Hubay Jenő. Mit tudott agitálni, írni, rábeszélni csak az elmúlt Liszt-év megrendezésében is! Még halála is akkor következett be, amikor arról beszélt, hogy a nemzet önmagához méltón jelenjék meg a maga zenéjében. E munkájában Hubayt két dolog jellemezte. Először az ő nagy függetlensége az emberektől. Ha volt Magyarországon ember, akinek nem voltak előítéletei, az Hubay Jenő volt. Nem félt a jelszavaktól és nem hódolt nekik. Mily szabadelvű volt az emberekkal való bánásmódban, milyen demokrata az érintkezésben, munkatársai megválogatásában, mennyire nem érdekelte őt a tehetség kérdésénél a faj, a felekezet, s világnézet, azt mindnyájan tudjuk. De egyetlenegy ponton mindenkinél kötöttebb volt: nemzeti érzésében. Mintha a XIX. század közepéről maradt volna benne vissza a hazaszeretetnek egy egészen romantikus formája, amely szinte a szerelmes felmagasztosultságával beszélt hazájához, mint egy eszményi személyhez. Ez a Petőfies hazaszeretet, amely így dalol:

Szentegyház keblem belseje,
Oltára képed.
Te állj, s ha kell, a templomot
Ledöntöm érted.

A nemzeti érzés Hubay Jenőre ösztön, szenvedély, szinte zenei erosz volt.

Hubay zeneisége nem tragikus, sikoltozó és diszharmónikus. Ő a harmónia szerelmese volt, a tiszta formák, a boldog kiegyenlítődések muzsikusa. Ez benne a klasszikai tényező. Alakjában, egyéniségében is finom, tiszta formák embere, karesú, sugár férfi, könnyed, előkelő, elbűvölően közvetlen, természetes, egyszerű és előkelő. Milyen úr is volt és milyen demokrata! Mindenkihez szíves

volt, de azért mégis megtartotta magát egészen családjá számára. Hitvesi szerelme, apai jósága, — Hubay otthon: egy külön könyvet érdemel. A közélet csak a fényt látta, ami arcán világolt, mikor hazulról jött; s családja nem látta a borút, amely arcán sötétedett, mikor a fórumról hazatért. Május volt, „airy Spirit“, aki varázsával mindenkit meghódított.

Volt benne valami élő és tiszta hatalom, amelyik a magasabbrendűség hatását keltette. Orpheusnak is megvolt ez, aki lantjával megszelídítette a vadállatokat és elindította a köveket, hogy Théba városává épüljenek fel; a Százkapus Thébát, hogy oda mindenki bejusson: fejedelmek és rabszolgák, bölcsék és együgyűek, nábobok és koldusok. Egyénisége mégis csak egy öröktől fogva megírt dallam volt, amely ezer meg ezer lélekre, egész korára rákényszerítette önmagát. Amíg neki engedelmeskedünk és varázsa előtt meghajolunk, szépség, kiengesztelődés jár át. Észrevételül is egy óriási karrá lettünk, amely az ő lelkének dalát zengi: a szépség és a jóság énekét. Magyar Prospero, egy árva sziget hajótörött, számkivetett, meghasonlott és tragikus népe átszellemülten, megszépülve és kiengesztelődve hódol szellemalakodnak, varázspalcád alatt mélyen meghajolva.

Ravasz László

Bárd Miklós

Az agg költő még megérte nyolevanadik születése napját. Tisztes, szép kor ez és — különösen költőknél — ritka. A magyar irodalom számon is tartotta ezt az eseményt, de Bárd Miklós nem engedte meg, hogy ünnepélyes formában megemlékezzenek róla. Csendben, rangrejtett szerénységben fordult új életévébe s ez hamarosan halála esztendeje lett.

Csendben, halkan távozott, mint ahogy költői pályafutását is elvonultan, rejtett névvel futotta be. Ez a név — Bárd, kettős jelentésű. Ha ékezet nélkül képzeljük a *dalnok*, a *költő* ősi gaél neve. Ékezettel fegyvert jelent és azt, aki kezében tartja — a *katonát*. *Darányi* Kálmánhoz — Magyarország mai miniszterelnökéhez — intézett egyik versében katonának és költőnek vallja magát. Mint katonának van egy nagy eszménye, a *Zrinyi ábrándja*. Talán a Miklós nevet is Zrinyire való gondolattal választotta. De mégis, ha életét újra kezdhetné, csak „húszéves poéta“ szeretne lenni, „azonfelül — semmi“.

A rejtett név a későn induló és sokáig ismeretlenségben burkolt költőnél nem különösebb attitűd. Egész egyénisége minden adottságával a nyilvánosságtól való tartózkodásra, sőt szinte menekülésre készíti. Határozott és öntudatos, úgyszintén mint katona, úgyszintén mint költő. Önmaga megítélésében mégis mértéktartó, sőt szerény. Teljesen bezárt lélek, olyan, aki a teljesen meg nem szokott és nem meghitt környezetben önmagáról képtelen szót ejteni. Ez a zártság a magyar úrnak és általában a gentlemannek a méltóságteljes személytelensége.

A lírai költő általában a megnyilatkozást, feltárlkozást keresi, ösztöne arra készíti, hogy legrejtettebb lelki mozdulásait is exhibitálja. Bárd Miklóst természetadta egyénisége homlokegyenest az ellenkezőjére indítja. És mégis: lírikus volt ő, szubjektív költő, mély érzésekkel telt önmagát ki kellett fejeznie. Hogyan oldódik meg egyéniségének és költőségének ez az ellentéte?

Nem egykönnyen. A fiatal, induló költő leglíraibb tárgyú: szerelmi verseit megírja ugyan, de inkább lemond költősége praetenzójáról, mintsem, hogy ezeket közönség elé vigye. Csak másodikként költővé születésekor, negyvenedik éve felé győz benne a költő jogos vágya alaptermészete felett, hogy nyilvánosságot követeljen. Ekkor is rejtett név alatt küldi el elsősorban elbeszélő vagy zsánerszerű, tehát nem szubjektív alkotásait. Az újra meglelt költői hangszer húrjai azonban nem érzések, vágyak lélekanalízisben fogant motívumait dalolják, hanem a költő zárt világának harmóniai rezegnek benne tovább. Ez a kívülről megostromolhatatlan

zárt világ, Bárd Miklós lelke költészetében három vetületben nyer szint, alakot, lesz láthatóvá.

Első ihletője a *természet*. Nem csupán festő, leíró verseknek tárgya, nem képzőművészi élmény költészetre transzponálva, sokkal több annál a természet Bárd Miklós számára: valóságos éltető fluidum, benne él, lélegzik, belőle táplálkozik, rejtett lelke benne formálódik érzékelhetővé. Saját maga is a természetet mondja költészete bölcsőjének és pedig hol a „csalitos, ligetes, zöldelő Baranya“ képe igézte meg, hol az ungi hegyek vidékét, a turjamenti völgyet köszönti, mint erdős szülőföldjét, költővé születésének helyét. S hogy mennyire *egész* költészetének inspirálója a természet, mutatja természetélményből fakadó képeinek, kifejezéseinek szépsége: szinte átszínésednek és forrósodnak ezek, ha a természetérzés jelenik meg a költő lelkében, nem természeti tárgyú versekben is.

Költészetének legjobb alkotásait a természet ihlette. Sok rejtett szépségnek fölfedezője lett, mintegy hozzájárult Magyarország tájrajzi jellegzetességeinek költői feldolgozásához. Igaz otthona nem az Alföld, bár megfogja lelkét az olyan speciálisan magyar tájtypus, mint a homok nyíresei. A hegyek világát kedveli: vagy a szelíden dombos Baranyát, vagy az északkeleti Kárpátok erdőshavas rengetegét. Leírásait megfigyelésének pontossága és kifejezéseinek plaszticitása jellemzik. Erős realizmusra való hajlandósága emeli megfigyeléseinek élményhittelét, de fokozza verseinek művészi szépségét is. „Ritkás szálerdő mögöttem“ — mondja erdőszakkifejezéssel, egyszersmind éles és pontos képet vet oda. „Sípolve szeli a harkály a léget“ — így figyelte meg ezt Bárd, műkedvelő természetjáró legfőljebb a fa oldalába kapaszkodó s kopogtató harkályt ismeri. Milyen jó megfigyelése és megérzőkítése a párás alkonyatkor felvillanó csillagfénynek:

Mintha csiholnák, sziporkázva szépen,
Az esti csillag most villant ki éppen.

Bárd azonban legtöbb versében nem áll meg a passzív figyelés objektivitásánál. Létrejött közötté és a környező természet között valami belső kontaktus: a természet a maga egészével meghatja a költőt, ő viszont subjektív beleérzéssel saját magát találja meg a természetben. Így a tölgyfában erős, vihar-edzett férfinak, de egyúttal ábrándos szerelmesnek a lelkét is érzi — mintha önnön lelkülete kettős pólusát találná kifejezve benne.

Könnyen érthető, hogy mikor a város lakója lett, mélabús nosztalgiával vágyik a magányba, a természetbe. És mikor már egyre többször megszólal benne a földről való elköltözés sejtése, akkor is a természettel kíván összeolvadni: hadd nézzen szét utolszor még a tájon, akkor sujtassa le a halál s fektesse egy bükk tövébe s takarja el az avar, hogy ember rá se is találjon.

A költőnek a természettel való benső, szinte transzcendentális kapcsolata lényének legköltőibb arculatát vetíti elénk.

Bárd Miklós poézisének másik dalforrása — a *szerelem*. Lehet, hogy nem kevésbé erős inspiratív tényező, mint a természet, lehet, hogy talán még erősebb is. De míg ebben magányba bujó egyénisége úgy találhatta meg kifejezésének módját, hogy alig kerülhetett ellentétbe önmagával, az emberi érzelmek legszubsjektívebbje és legerősebbje összeütközött a költő zárt lelkületével. Ennek az — első sorban lelki — konfliktusnak veszteséglistáján állnak a — *titkolt dalok*. A költő hát megírta, mégiscsak megírta az „édes lázzal tele verseket“, melyeknek még megfakult soraiból is láng csap ki: „egy csipkebokor, mintha égne lánggal, oly telis-tele volt piros virággal“. De csak feleségének szabad ezeket ismerni, s a költő arra kéri őt, hogy, ha jó a vég, párnába rejtve tegye feje alá a verseket, s akkor hű szerelemről, örök tavaszról fog álmodni. És ugyanakkor lemondóan így sóhajt fel:

A legszebb dal hát nem fog szárnyra kelni!
Nemes szemérem az, mely félve rejti...

Később megírja, hogy elégette a titkolt dalokat.

Legelső verseinek megírására — úgy látszik tehát a szerelem indította, de nem kevésbé fontos szerepe van ennek a nála egész életen át tartó ideálisan szép érzésnek költői újraindulásában. Maga is diadalmasan hirdeti, hogy felesége „egy hallgató lantnak dalra zendítője“. Édes dalforrásának nevezi s egyik enteriőrszerűen intim idilljében leírja, hogyan készít íróasztalára fehér ívet és írót a *Zsók*. Bizonyos, hogy egészen ritka és kivételes, hogy az ifjú érzés időállóan friss *szerelem*-nek tudott mindvégig megmaradni.

Költészetének ebben a ránk maradt idejében Zsók asszonyt már a család körében találjuk. Olyan kör ez, amelyben fel tudott oldódni a költő körülburkolt némasága. Hangja van gyermekei, unokái számára, szerető gondoskodással figyel életüket, fejlődésüket, megsiratja fia hősi halálát. Azonban a központ még ezekben is az anya, a feleség. Bárd családi lírájának igazi tárgya s egyben ihletője a felesége. Így ez a költészet egyenes folytatása az eltűnt szerelmi lírának, megmarad benne a mesterséges szordinó alatt is áttüzesedő érzés. Az erősebbnek, az ereje tudatában levőnek a gyengébb iránti végtelen gyöngédsége alaptónusa ennek a lírai húrnak, a költő mindvégig a gentleman vőlegény, lovagias udvarlásával veszi körül feleségét. Ezzel a hanggal költészetének, de az egész magyar lírának sajátos és értékes darabjait alkotta meg.

Bárd Miklósnak a család körében kibontakozó, szerelmes ér-

zéstől átszinesített költészete lényének legemberibb arculatát vetíti elénk.

És megszólaltatott ez a magános költő egy olyan hűrt is hangszerén, amelyen szubjektív fájdalomérzése egyszerre egy egész nemzet fájdalmában oldódott fel. Ez a húr — alig hallhatóan — mindig birtokában volt. Már 1905-ben ír a vészfelleg módjára rászakadó búról, a honfibánatról. „Nincs bú, nincs bánat, egyedül csak ez” — írja, de igazában csak akkor tudott ennek hangot adni, mikor bekövetkezett a háború s főleg ezután az összeomlás. Szinte küzd benne a megnyilatkozásnak ez az új kényszerítéssel zárt, katonás egyéniségével. Nagyon mélyről jövő gondonhangok módjára búgnak fel ezek a panaszok tétován, gyéren a háború pusztításainak hatására, majd egyre erősebben, keserűbben a trianoni sötét években. Ez a tetőtől-talpig katona-ember nem vált a háború Tyrtaioszává, benne a hazafi aggodalma rejlett s ez a kommunizmus esztendejében tört fel igazán belőle. A derüs képek harmónikus költője elkomorul, stílusa is megváltozik: az egykor szélesen, bőszerűen előmlő versszakok helyett most csak néhány strófa a vers, rövid, kemény vasak módjára pengő mondatok benne. A nemzet sorsának kelet és nyugat közti hanyódásai közepette eszmél rá ősére, a volgamenti lovas legényre. A férfi eszmény — a lovas vitéz — kiált fel s nem egy versében büszke saját lovas vitézi voltára.

Bárd Miklósnak nemzete sorsát sirató, de jövőjében bízó, ősi ideálokat hirdető versei *magyarságának* arculatát vetítik elénk.

Hosszú élete messze ívelő pályája időket és korokat fog át. A magyar irodalomban új költők, új ízlésirányok tüntek fel, sőt el is multak közben. Bárd — szigetszerű elvonultságában nem vesz erről tudomást. Megvan a maga költői stílusa s ezen nehezen mutathatók ki felszívott irodalmi hatások. Költészetének gyökérszálaival a nemzeti klasszicizmus hagyományába fogózik. Mégis az a lassú, szinte észrevétlen változás, ami költői stílusában, gondolatközlése formáiban beáll, elvezeti lírája új, maibb hangjához. És így lesz a pálya íve híddá, hogy összekösse a mult század és a jelen költészetét.

Szabó Richárd

Buday Árpád

(1879—1937.)

Nagy veszteség érte a szegedi egyetemet és a magyar régészetet. Elhunyt Buday Árpád, a szegedi egyetem régészeti professzora, az ottani Régészeti Intézet alapítója és igazgatója, a kitűnő római régész és epigráfus, akinek munkássága jelentős eredményekkel gyarapította főleg az erdélyi (dáciai) római archaeológiát.

Régi erdélyi kálvinista családból született Marosludason 1879. január 17-én. Középkoláit az ősi nagyenyedi kollégiumban, egyetemi tanulmányait Kolozsvárott végezte. Itt hamarosan reá irányult a kolozsvári egyetem újonnan kinevezett régészeti professzorának, Posta Bélának figyelme. Ő tette lehetővé a fiatal tanárnak, hogy Bécsbe, majd Oroszországba utazhassék régészeti tanulmányok végzése céljából. Már húsz éves korában bekerült az Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtárába, ahol fokozatosan haladt előre, míg 1912-ben osztályarchaeologus lett. 1909—10-ben Németországban volt tanulmányúton, ahol egyéb tanulmányai mellett főleg a németországi római limes megismerésével és bejárásával foglalkozott. E tanulmányútjáról igen értékes dolgozatban számolt be, mely a magántanári képesítést is meghozta számára. A háború előtt járt még Itáliában és Görögországban is. A háború alatt a M. Tudományos Akadémia és a hadsereg főparancsnokság megbízásából Albániában végzett régészeti tanulmányokat. 1917-ben egyetemi rk. tanár, majd 1919-ben az Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtárának igazgatója lett. Az imperium-változáskor ő is átment a magyar tisztviselők súlyos kálváriáján. Fizetést csak az Erdélyi Múzeum Egyesület folyósított számára s így órákat kellett adnia a kolozsvári ref. kollégiumban, s emellett az erdélyi magyar párt lapjainak tanügyi rovatvezetője lett. Ebben az időben igen élénk publicisztikai munkásságot is fejtett ki, rengeteg cikket írt a magyar ügyek védelmében. Emellett tanított a Regnum Marianumban s tanára volt a Felekezeti Tanárképző Főiskolának, melyet az érezhetővé vált magyar tanárhiány megszüntetése végett tartott fenn a magyarság egy ideig Erdélyben; abban az időben az erdélyi középiskolák számára ókori történelmi tankönyvet írt. Publicisztikai működése miatt perbe is fogták, azonban sikerült elkerülni elítélését. 1924-ben a Szegedi Egyetem meghívta a régészet professzorának. Állását elfoglalva első dolga volt, hogy megszervezze a Régészeti Intézetet, melynek hivatását, — ő, a római régész, — első sorban abban látta, ha egyfelől a Szegedi Múzeum által végzett ásatá-

sok gazdag eredményeit dolgoztatja föl tanítványaival és munkatársaival, másfelől maga is ásatásokat végez az Alföld régészeti kincseinek feltárása végett. Széleskörű tanári működése mellett évekig volt a szegedi diákjóléti intézmények egyik vezetője és ebben a működésében igazi humanitás, emberszeretet és az ifjúság törkvéseinek megértése irányította. Hosszabb betegeskedés után április 7-én hunyta le örök álomra szemét.

Buday Árpád nevét a régészet terén végzett kutatásai és eredményei alapján messze ez ország határain túl ismerték és becsülték, amit igazol, hogy külföldi régészeti társaságok választották tagjaik sorába. Eredményei közül kimagaslanak a dáciai nyugati limes megállapítása végett a Meszes hegységben végzett kutatásai és a Szilágy-megyei Zsákfalva közelében fekvő római Porolissumban folytatott ásatásai. Az ő munkássága határozta meg véglegesen ennek a dáciai nyugati limesnek irányát és maradványait; nemkülönben bejárta a Bács-Bodrog megyei ú. n. római sáncokat, melyek véleménye szerint feltétlenül római korból valók. Albániai régészeti tanulmányairól szintén értékes tanulmányban számolt be.

Nagy kedvvel és hozzáértéssel foglalkozott a római epigráfia kérdéseivel és e tanulmányainak eredménye volt az a testes kötet, melyet „Római felirattan“ címmel 1914-ben Kolozsvárott adott ki. Emellett alapvető dolgozatokat írt az erdélyi római villákról, erdélyi kiadatlan köemlékekről. Hosszú időn keresztül foglalkoztatta a thrák lovas isten problémájának és rendkívül nagy számban megmaradt emlékeinek kérdése is. Ez a nagyon bonyolult és keleti miszticizmussal telített vallási probléma nem nyert teljes megoldást az ő alapos, nagy tanulmányokra valló és szeretettel írt dolgozataiban sem. De sikerült neki néhány oly új szempontot belevinni ennek a kérdésnek tárgyalásába, melyek azelőtt nem szerepeltek a publikációkban és különösen ennek a misztérium vallásnak a kereszténységgel való későbbi összefüggése szempontjából sikerült neki néhány részlet felderítése. Ezek a dolgozatai részben a Posta Béla alapította „Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából“ című folyóiratban, részben az általa alapított és szerkesztett „Dolgozatok a szegedi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből“ című évkönyvben jelentek meg. Dolgozatait széles ismeretkör, éles judicium, tökéletes történeti ismeret jellemzik. Bírálatait teljes tárgyilagossággal írta a tudománykörébe vágó kiadványokról, melyeknek némelyike valósággal tanulmányszámba mehet, annyira megvilágítja a tárgyalt témák, új kérdések felvetésével és a hiányosságok kiegészítésével. Bírálati ellen, ha bírálataikból tendenciát érzett, tudott igen kemény ellenkritikákban védekezni, azonban ezekben az irodalmi vitáiban mindig az

igazság keresése, objektivitás és sohasem éleshangú személyeskedés vezette. Munkái állandóan szerepelnek a külföldi régészeti munkák citatumaiban ma is, főleg a román régészek kiadványaiban, ahol ezek a nagy ellenfelei igyekeznek főleg a dáciai limesre vonatkozó megállapításait cáfolni, megvallhatjuk, vajmi kevés sikerrel. Kitűnő szervezőnek bizonyult akkor, mikor a legnehezebb körülmények között alapította meg és rendezte be a Szegedi Archaeologiai Intézetet, mely azóta az ország egyik legjobb és legeredményesebben dolgozó ilyenemű alkotásának bizonyult és tizenkét kötetét adta ki az értékes tanulmányokat és ásatási jelentéseket tartalmazó „Dolgozatoknak“, melyet eleinte a legnagyobb pénzügyi nehézségek közepette, minden támogatás híján, általa és munkatársai által tartott tudományos és népszerű előadások jövedelmeiből indított meg és tartott fenn. Ez a 12 kötetből álló sorozat ma már nélkülözhetetlen forrásmunka mindazoknak, akik a Nagy Magyar Alföld régészetével akarnak foglalkozni, és jellemző, hogy a dolgozatoknk kilentized része őskori és népvándorláskori problémák megoldásával foglalkozik. Szükségképpen a közlésre, rendelkezésre álló új anyagból támadt ez az iránya epnek a kitűnő sorozatnak, melynek célját főleg az új leletpublikációkban látta és valósította meg, anélkül, hogy bárminemű hangzatos „tájrégészeti“ jelszót írt volna ezeknek a köteteknek a címlapjára.

Mint tanár tizenhárom éven keresztül egész sorát nevelte fel az egyetemi korosztályoknak, s tanítványai közül néhány máris igen jól hangzó nevet és előkelő helyet szerzett a magyar régészeti életben. Mint a diákvédőiroda humánus és jólelkű vezetője, százak és százak háliját nyerte el jótékony és igazi segítségre törekedő munkájával.

Mindig pruitán lelkű volt, a hatalmasok kegyeit nem kereste és kitüntetések nem hajszott. Egész életét tudományos munkájára, ifjúsági és közügyekre és családjára áldozta, melynek tagjait mindenek felett szerette. Kedves büszkeséggel csilant meg a nagy kerek szemüveg mögött a szeme, ha Gyurka fiáról, a kitűnő nevű grafikus művészlől, vagy Kálmánjáról, a szép reményekkel biztató, de sajnos korán elhunyt fiatal történettudósról beszélt. Temetésén fájó szívvel állt ravatala mellett imádott családjá, nagyszámú barátja és tisztelője, hallgatói s az egyetem egész tanári kara, mely jó kollegát és önzetlen munkatársat vesztett benne. Hamvaira annak az imádott Erdélynek földjéből szórtak rá egy parányit, melynek történelmével oly odaadással s oly sok eredménnyel foglalkozott. Emlékét minden dícséretnél szebben őrzik meg kitűnő művei, a szegedi régészeti intézet és folyóiratának tizenkét köteté.

Oroszlán Zoltán

KRITIKAI SZEMLE

Dr. Wiczián Dezső: Az újabb Luther-kutatás főbb irányai és eredményei. Sopron, 1936. A szerző kiadása. 24 l.

Amit e tanulmányban olvashatunk, a magyar közönségből igen-igen kevés ember előtt ismerős. Jó, ha annyit tudnak, hogy a legutóbbi évtizedekben jelentős változás történt a Lutherről való felfogásban. De nem is lehet zokon venni a tájékozatlanságot. Nagy szükség volna egy modern magyar Luther-monográfiára. Addig is, amíg ez meg nem jelenik, nagy hálával tartozunk Wiczián Dezsőnek, hogy ezzel a tanulmányával, szövegrészében magántanári próbaelőadásával, megadta az irányítást azok számára, akik behatóbban akarnak foglalkozni Lutherrel, vagy legalább látni akarják, ha nagy vonalakban is, a legújabb eredményeket. Ezek közt egészen csekély az új életrajzi adat, ellenben annál fontosabbak azok, amelyek Luther iratainak, egyetemi előadásainak mélyreható tanulmányozásából és a szellemtörténeti összefüggések meglátásából állottak elő. A szerző határozott vonásokkal rajzolja elénk az ifjú és az öreg Luther problémáját, azt a kérdést, hogy van-e belső egysége Luther theológiájának. Ennek kivizsgálása még a jövő feladata, de az is eredmény már, hogy a felszabdálás tarthatatlansága nyilvánvaló lett. A végső elv megállapítását célzó felfogások mindegyike tanulságos és eszméltető, akár a hit, akár az ige theológiájának mondják Luther tanítását. A szerző előnyt ad annak a nézetnek, amely szerint Luther egész theologiai gondolkodásának módszeres elve a theologia crucis. „A theologia crucis jelenti minden racionális theologia elvetését, mert Isten mindent észellenesen („widdersynnisch“) cselekszik, kinyilatkoztatása a látszatnak ellentmondóan, sub contraria specie történik. Ennek az Isten lényegével is homlokegyenest ellenkezni látszó cselekvésnek két főmozzanata az incarnatio és legfőképpen a keresztség“ (18. l.). Ennek a felismerésnek a szemeltartása annál szükségesebb, minthogy a mi korunk is, az elmúlt századok folytatásaképpen, hajlandó Luthert a legszélsőségesebb, legellentétebb nézetek igazolójául tekinteni. Ha nem feledkezünk meg arról, hogy Luther tanításának minden részlete szerves kapcsolatban van theológiájának végső elvével, akkor megmenekülünk a tudománytalan Lutherre-hivatkozásoktól, és mások tévedéseit is helyre tudjuk igazítani, ami a magyar nyelven is egyremásra felbukkanó Luther-ócsárlások ellenében ránk kényszerített feladat.

A szerző annak a megállapításával fejezte be tanulmányát, hogy rámutatott a magyar evangélikus theologiai munka teen-

dőire Luthert illetőleg. Akkor még jogos volt a reménység, hogy a Luther-kutatás továbbra is elsősorban a németiség vezetése alatt fog történni, a többi nemzet részéről folyó munka csak kiegészítése lesz a német munkának. Azóta alábbhagyott ez a reménység. Meg kell tehát látnunk, hogy mind több feladat vár azokra, akik a németországinál nyugodtabb légkörben tudnak dolgozni, nem kényszerülnek erejüket az egyházpolitikai szükségletek szerint résztémákra elforgácsolni, hanem Luther egységes tanításához méltóan rendszeresen munkálhatják a reformátor megismerését.

Sólyom Jenő

Germanus Gyula: Allah Akbar! I—II. 333—311 lap. A szerző 70 eredeti fényképfelvételével és számos térképpel. Budapest, 1936. Révai kiadás.

Ezt a rendkívül érdekes és gazdag tartalmú könyvet, amelynek tartalmi ismertetésétől a rendelkezésemre álló hely szűk volta miatt, sajnos, el kell tekintenem, különböző érzelmekkel fogadták bírálói. Voltak, akiket csak az érdekelt, hogy a szerző mohamedánná lett és mögötte a hárem titokzatosságát sejtették. Mások meg úgy vélték, hogy könyvében az iszlámot a keresztyénség fölé helyezi és megtagadja azt. Én — e lap jellegének megfelelően — elsősorban ezekkel a kérdésekkel szeretnék foglalkozni. Az kétségtelen, hogy a szerző egy igen erős lelki feszültség után a delhii mohamedán nagymecsetben maga is mohamedánná lett (I. 20). De ennek a cselekedetének az indítóoka nem romantika, sem nem feltűnési vágy, hanem egyszerűen annak a felismerése volt, hogy amíg formálisan kívül áll az iszlámon, addig hiába ismeri az iszlám nyelvét, történetét, a Koránt és annak kommentárait, a tafszírt, a hadítht, a seriatot, a mohamedán írásmagyarázó hagyomány és vallási jog komplexumát, egyszóval az iszlámra vonatkozó egész ismeretanyagot: nem tud belehatolni az iszlám lelki világába, mert nem látta és nem tapasztalta meg közvetlen tapasztalásból mindazt, ami csak az iszlám szent helyein, az Azhar mecsetben Kairóban és legfőképp a mohamedán szent helyeken, Mekkában, az Arafát síkságán, a Mina völgyében és a próféta sírjánál Medinában válhatik a lélek tulajdonává. Hogy azonban ezekre a helyekre eljuthasson, előbb magának is mohamedánná kellett lennie. S ez is másképp megy végbe az iszlámban, mint ahogy itt Nyugaton gondolják. Formális áttérés nincs is. Teljesen elegendő, ha az illető tanúk előtt elmondja a mohamedán konfessziót, az „eshadu“-t. Ez történt Germanusszal is Delhiben. „A kegyes Istent akartam szolgálni — írja (I. 24) — amikor kinyilatkoztatását nemcsak a távoli Európa tudósainak elvonatkoztatott rideg szemüvegén át szemléltem, hanem úgy akartam átérzeni, ahogyan azt azok fogják fel, akik benne élnek“. Szerző úgy

érezte — és ez nem egészen az ő hibája —, hogy a keresztyén valóságban kevés a valóság. És ő elindult keresni azt ott, ahol úgy gondolta, hogy több van belőle: az iszlámban. Lelkiismeretesen végrehajtja a moszlim minden kötelezettségét, amelyek kínos pontossággal szabják ki nemcsak az imádkozás idejét, hanem szavait, sőt a testtartást is az imáknál, elvégzi a nagy zarándoklatot, az umrát, a Kába körüljárását, a „szajt“, a szent futást Mekkában, az Arafát síkságon, a Mina völgyében előírt ceremóniákat mind-mind, meglátogatja Mohamed sírját Medinában és amikor mindezt elvégezte úgy, ahogy senki más jobban és sokszor testi épsége, sőt élete veszélyeztetésével, akkor tulajdonképp oda jut el, ahonnan elindult: a Krisztushoz. Mert hogy lehetne másképp érteni könyve befejező sorait, a II. kötet utolsó lapját, a végső akkordot, amely arról szól, hogy amikor a mekkai nagy zarándoklat után telve még lelke az ottani benyomásokkal, hazafelé jön: az athéni areopagos eszébe juttatja a keresztyénség nagy hősét, Pál apostolt, aki ott Athénben „hirdette az örök Egyisten létezését, aki az emberek megváltására leküldte Fiát“ (II. 311). Az ilyen elfogulatlan mohamedánizmustól nincs oka félni a magyar keresztyénségnek. Én jól tudom, hogy az iszlám tagadja Jézus istenségét, de azt is tudom, hogy Jézus iránt a moszlim is vallásos tisztelettel viseltetik és nevét csak áldáskívánó mondásokkal mondja ki, épúgy, mint a Prófétáét. Az lehet, hogy Germanus krisztushite ma theologailag nem pontosan az, amit keresztyén szempontból annak nevezünk, de aligha volt az mohamedánna létele előtt is. Ezért érezte az ürességet a mi hitünkben. De könyvének számos helye bizonyítja, hogy ha mohamedán lett is, a szívében nem tagadta meg a keresztyénséget, sőt Jézust sem. Igen súlyos testi, sőt lelki töredelem és kínlódás után jutott el oda, ahonnan elindult: a krisztusi tanítás felségességéhez.

Pedig Germanus egész szívével mohamedán. Az iszlám nemcsak felületesen érdekl. Figyeljük meg, hogy mennyire lelkiismeretesen vizsgálja magát (II. 9), hogy igazán vallásos érzelmek töltik-e el, amikor az „ihrámot“, a zarándokruhát felveszi. Még a tudománynál is előbbre való számára a vallás, de azért nem tudja legnagyobb vallásos várákozása közben sem elnyomni magában a kutatót és amikor ajka a Mekkába vezető úton buzgón énekl a szent zarándokéneket, a „Labbeik“-et, szemé azt figyeli, milyen a tájék, mi van azon a tudomány szempontjából feljegyezni való. Germanus impulzív lélek, akit az iszlám nagy tömegmegmozdulásai, az ötezer ember imája a delhii mecsetben, a húszezer pénteki imája a mekkai szentélyben, az „umra“ és a „szaj“ tömegmozdulatai valósággal révületbe ejtenek és magukkal ragadnak (II. 105, 109, 132). De lelke mindig és önkénytelenül is a lényegre, a mélyebb tartalomra keresi és az iszlám minden

szépsége sem tudja megakadályozni azt, hogy bátran ki ne mondja, hogy éppen az iszlám legszentebb helyén, a mekkai Kábánál olyan jelenetek láthatók, amelyekben „minden emberi gyengeség, minden emberi önzés üli orgiáit a vallás színe alatt“ (II. 99). S amíg értelmét egy-egy mélyértelmű koránhely, pl. a trónusról szóló, vagy a 24. szura tartja lebilincselve, lelke alaphangja mindig ez: „Isten kezében vagyok!“ (II. 105).

Rendkívül gazdag anyag van felhalmozva ebben a könyvben. Az író hol mint orientalista, hol mint filológus, hol mint történész, hol mint etnográfus mutatkozik be. Megszólal könyvében Ibn Khaldun történetfilozófiája éppúgy, mint a könnyed arab anekdota, a Korán nemes veretű dikciója éppúgy, mint a bájos arab khaszidák, szerelmi költemények. Az arab nyelv pompás ismerete képessé teszi arra, hogy tudósok, írók, király és maharadzsa, diák és tevehajcsár lelkéhez egyaránt hozzá tudjon férközni s amit ott meglát, mind feljegyzi és értékesíti. Ha a szerző azért lett mohamedánná, hogy az iszlám lelkét megkeresse: ez teljesen sikerült neki. De mi érezzük, hogy még más is vezette: a tudós szomjúsága. Látni azt, ott és úgy, amit európai ember alig, magyar ember pedig rajta kívül sohasem látott még. Érezzük, hogy Germanus azt akarja folytatni, amit Wrede, Arnaud és Halévy elkezdtek és Charles Doughty és mások folytattak. Érezzük, hogy a mekkai könyvtár még fel sem dolgozott, de már meglevő mesés értékű kéziratai és unikumai s a délarábiai kövek még fel nem tárt feliratai vonták magukhoz a lelkét s számára az iszlám nemcsak az igazság keresését, hanem az ezek felé szabadon való közeledést is jelentette. Őszintén kívánjuk, hogy eljőjjön az az idő, amikor még megvalósíthatja azokat a törekvéseit, amelyeket mostani keleti útján nem sikerült elérnie, mert ebből éppúgy, mint az Allah Akbar-ból, haszon fog származni a magyar orientalisztikára is.

Kállay Kálmán

Spranger Eduard: Probleme der Kulturmorphologie. Berlin, 1936. 40 l.

Minden időben akad néhány tudományos fogalom, mely átélve a szakkörök határát, a széles közvélemény előtt is ismertté, sőt népszerűvé válik. Ezek a fogalmak, valljuk be, többnyire már eleve nincsenek szigorú kritikával ellenőrizve és logikailag tisztázva, a közvéleményben pedig még homályosabbá kopnak. Inkább tetszetősek, a nagy problémákat látszatra varázskulesként nyitók, mint igazak. Fontos hivatást teljesít hát a tudomány, amikor e fogalmakat kritika alá vonja és logikai tisztázásukat végrehajtja. Ilyen fogalom napjainkban a kultúr-morfológia. Egy komoly kultúr-morfológiára kétségtelenül nagy feladat vár: a kul-

túra alkatának, szerkezetének, egész életműködésének vizsgálata. De ez a tan, mely napjainkban e nevet viseli, egy romantikus, mondaszerű elméletnek a pusztá állítása, — minthogy bizonyítani teljességgel lehetetlen. Spengler és Frobenius állították fel, s korunk széplelkei hódolva merengnek rajta, a józan kritika kérdéseire hitet és megragadottságot emlegetve.

Most is az a filozófus vállalkozott, hogy a kérdés mélyére nézzen, ki már nem egy népszerű tévtudomány elosztatásán ferdőzött. Spranger egyike azoknak az alkotó szaktudósoknak, kik rajta tartják érzékeny ujjukat a vezetékeken, melyek a tudomány és az élet között feszülnek, s mint egyrészt a „princeps philosophorum” rangjának nyilván kétségtelen viselője, másrészt mélységesen humanista szellem, leginkább hivatott, hogy e vezetékeken a tudomány valódi áramát indítsa az élet felé.

A kultúrmorfológia alaptétele, amint alkotói, Spengler és Frobenius felállították, az, hogy minden kultúra határozottan körülzárt egység, létében átplántálhatatlanul meghatározott földrajzi tájhoz és korlátolt időhöz kötve, s e tájhoz nőtt, abból sarjadt kultúrlélekből bontakozik ki részleteivel; fejlődése így sorszerűen eleve ki van jelölve e lélek csírájában; kivirágzik, mint a növény, aztán elhervad és megsemmisül, pusztá megkövült, örökre élettelené vált maradványokat hagyva hátra. Könnyű belátni, hogy az egész tan alapja a biológizmus elkésett utóhajtása, mely, amint Spranger rámutat, nem felel már meg a szellemtudományok mai állásának. A kultúra szellemi termék, nem pedig természeti produktum; nem lehet „növényyszerűen” elképzelni, s erre tudományos következtetéseket építeni. Spranger az egész elmélet megszületését a két ethnologus, Frobenius és Spengler, filozófiai járatlanságára vezeti vissza. S ebben nyilván igaza is van. Példájuk pedig éles fényt vet arra, mennyire nem nélkülözheti semmiféle tudomány művelője sem az elmélyülő filozófiai alapműveltséget. Egyedül ez óv meg az alapvető fogalmak körül szélteben sajnálatosan uralkodó zavartól. Kétségtelen, hogy minden kultúrában van egy összes részeit szerves egységbe fűző, általános világnézeti mag. Ez azonban szellemi természetű, s nem lehet oly könnyedén elintézni, mint a „paideuma” fogalmával teszik. Ennek az egységnek és tagoltságnak vizsgálata a kultúrmorfológia feladata. Ezt a feladatot igyekszik kifejtetni és részletezni Spranger. Módszere meglepő, s ha lehet ezt a szót ilyen komoly dologgal kapcsolatban használni, bravuros. A kultúrmorfológia legbonyolultabb területéről indul ki: ahol különbözőképpen meghatározott kultúrák találkoznak. Meggyőződése, hogy ilyen találkozások alkalmával leplezi le magát leginkább „a kultúra lelke”.

E találkozási folyamat típusai és lefolyása analízisének bemutatásáról e helyen, sajnos, le kell mondanunk. Csak az ered-

ményt ismertethetjük, mely abban áll, hogy minden kultúra életképlet annyiban, amennyiben az ember biológiai típusa egyedinek generációsorához van kötve; efelett azonban rendkívül bonyolult szellemi jelentésképlet. A fizikai organizmustól való különbözősége első pillantásra kitetszik: hiányzik az egyetlen, egységes, térbelileg elhatárolt, s önmagában tagolt, funkciókkal rendelkező test. A kultúrmorfológia alapvető feladata tehát ennek a jelentésegységnek formális alkati vizsgálata.

E vizsgálat nagyvonalú, de minden részletet felölelő alaptervét adja Spranger, azzal a biztonsággal, mellyel már nem egy probléma körül irányt mutatott a jelen dolgozatához hasonló rövid és mégis kimerítő alapvető tanulmányaiban. Ezúttal ismét megvilágítja az objektív és szubjektív szellem viszonyát, a kollektív szellem természetét és általában a szellem és biológikum vonatkozásait, konkrét jelenségekre is fényt vetve. A kultúra „lelkét” pedig abban az állandó szellemi törekvésben ismeri fel, hogy az élet egész területén és a szellemi funkciók minden ágában egyetlen, azonos vezető idea valósíttassék meg. Ebből az ideális parancsból hajt ki a kultúra és történetileg elkülönült, de egymásra kölcsönösen hatni képes és felújulásra bármikor kész — az idea nincs biológikumhoz kötve, tehát a mindenütt azonos szellem átveheti! — egyes formái. Minden kultúrának van tehát egy szellemi centruma, amely vallásosan átértett jelentéssz összefüggés. A kultúra léte ehhez van kötve és semmi máshoz. S ez az az alapképlet is, mely a kultúra alkatát előírja.

Ez a rövid ismertetés, sajnos, halvány képet sem nyújt a tanulmány gondolatainak csodálatos bőségéről, mélységéről és életfontosságáról. Am nem tehetjük le kezünkől anélkül, hogy ne emlékeznénk arról a felemelő érzésről, hogy e nagy német filozófus nem tántorodik el egy pillanatra sem attól az idealizmus alapján szilárdan kiépített világnézettől, melyet nemzetének legnagyobbjai száz évvel ezelőtt halhatatlan örökségként alkottak az emberiségnek, s nem enged utat azoknak a materialista-mitologikus áramlatoknak, melyek oly végzetesen szembeállva ezzel a legnagyobb német örökséggel, napjainkban hatalomra kerültek hazájában, s leginkább éppen az itt tárgyalt kérdések körül érzetik szomorú hatásukat.

Joó Tibor

Tompa László: Ne félj. Összegyűjtött költemények. Révai kiadás.

Erdélyi költőink közül *Tompa László* érkezett be legkésőbb. Kifelé szinte semmi élete nincsen. Annyit tudunk róla a legnagyobb utánjárással is, hogy Betfalván született, Székelyudvarhelyen tb. vármegyei aljegyző volt sokáig, majd szolgabíró, főlevél-

táros, a huszas évektől fogva a „Székely Közélet“ szerkesztője. Néhány évvel ezelőtt a Szémíves Céh harmincezer leus irodalmi díját neki ítelték oda. Első kötete férfikora delén jelent meg: *Erdély hegyei közt*. Minerva, Kolozsvár, 1921. Azóta még két kötetet kaptuk: *Éjszaki szél*. 1923. — *Ne félj*. Erdélyi Szépíves Céh (Helikon) kiadása, 1929. Volt idő, mikor mogorva barlanglakónak éreztük, aki képzelt túlzott értékének mellőzöttsége miatt neheztel: ma már úgy találjuk, hogy Erdély egyik java értéke, s hogy verseit lapozgatva, régóta kivételes társaságban vagyunk.

Aligha csalódom, ha Tompa László fejlődésének ormait a „Ne félj“ kötetben érzem. A költő szerencsésen választotta ezt a két szót pár hónappal ezelőtt megjelent gyűjtőkötetének címéül. Őszintén megvallom, még mindig nem vagyok készen a költészetével; bizonyára még sok szépsége maradt rejtve előttem, de hiszen olyan magányos, rejtelmes lélekhez, minő a Tompa Lászlóé, csak lassanként jutunk el. Mégis valószínű, hogy említett kötetében vannak legmélyebb, legteltesebben zengő versei, minők: *Régi út porában*, *Kis állomáson*, *Kiáltás*, *Erdélyi télben*, *Jönnek*, stb.

Tompa Lászlóból hiányzik a hétköznapi irredentáságnak minden külső jegye: az a felesleg, mely a szavak mögött elsikkadt, talán meg sem volt nemes lázítás kárpótlásául kénytelen a szótárhoz, szónoki gesztikulációkhoz, jelszavakhoz, elcsépeelt csattanókhöz folyamodni. Nem verses vezércikkek, s nem is riadók, hanem állapotokat rajzolnak, a mai, tegnapi Erdély egy-egy tragikus mozzanatát, a magárahagyottság vadregényes kereteiben. S mentől allegórikusabb ez a helyzetrajz, hatása annál tartósabb, forralóbb. A megalázottság s a halhatatlan erély és büszkeség elfojtva, jelképesen él ezekben a versekben; itt nem árulnak festett patriotizmust és gyéren következnek a felkiáltójelek.

Tompa László legtöbb versének lelke: csend. A mai Erdély riasztó csendje. Hallgatás, várakozás, képzelődések világa ez, az agyrém, a lidérc kísértetiességéig. Mikor a költő vonatra vár, a kép egyszeriben széttöri ennek a mindnyájunkkal közös, türelmetlen hangulatnak kereteit. Tompának mindjárt egész élete eszébe jut, s már egyre-másra törnek elő a borús képzetek: ő mindenünet lemaradt, más boldogabbakkal valahol már cél felé fut egy gőzös, míg őt a Nemere fagyasztja, vonat érte nem jön több, s fanyar legyintéssel törődik bele, hogy ezen nem is érdemes tündönnie. De jelharang szól, s a költő mintha ezek szemével fűrkésne a távol ködében bukdácsoló kis szárnyvonat elébe, s ebben a döbbenetes neuraszténiájú, vers-záró, négyszeresen faggató sorban benne van az erdélyi hangulat minden eleme:

Vajjon ki, honnan, kinek, mit jelez?

Másik ilyen lenyűgöző hatású verse: *Kiáltás*. Ez is csend-

vers, a „csönd-herceg“ motívum erdélyi élményű paralellje. A keret: erdélyi éjjel, súlyos gyászszöveg, mit a gond boltoz fölénk, s az ormán: gyöngge pásztortüzecke. Közelébb: szülei ház, a kertben sírdomb. Nyolc sorban végtelenné tágult, nesztelen havasi kép. A vers magva, hogy ennek a csendnek meg kell végre törnie. S valóban, a csordultig teljes esendet váratlanul megszegi valaki, kiáltás hangzik. Pásztor lehet, aki elszorult szívvel vár választ, hogy „könnyebben bírjon virrasztást, borút“.

Így a hajnal is előbb tetszenék fel —
De percek múlnak — némán pergenek —
S válasz sehol... csak hallgatnak sötétben
Körül a magas, zárkózott hegyek.

E csönd már-már fojt. Amde mit tehesünk?
És mit tehesen a pásztor kivált?
Még vár néhány ily fojtó, hosszú percig —
Aztán megint egy hangosat kiált.

Íme, egy tájkép rajzában egész Erdély; s a pásztor, aki prófétai szimbólummá nő. Tompa ezekben a vízióiban, az összetartozás, egybeölelkezés gondolatképeiben a legerősebb. De a sötét felleg, annyi tragikus foszlányával, mélabújának dísztelenségében is nemes drapériájával, csak egyik rétege költészetének. A reménység üde zöldje is serked itt s repkényként öleli a költő csüggedtségét. A *Jönnék* c. vers érdekes tagozódású, rövid és hosszú sorú strófáinak váltakozásában kerül legművészebb ellentétbe ez a két világ, apák és fiúk élénk konfliktusában. A költő fia valahol hazafelé rójja az út porát, társaival kiránduláson voltak. Két esiklandósan üde strófacéska, mint valami kurta, pajkos nyitány hireszteli ezt, utánuk kiszélesülnek a sorok, hogy beléjük süppedjen, áradjon szét az apa-költő egész ernyedte mélabúja. Bomlott világ, iszonyat, céltalanság, egy holtpontra jutott magyar földrész sivatag élete. S aztán megint két eleven, kurtasorú strófa pattog, olyan kopogásúak, mint az ifjú daccal közelgő ifjú lábak, s most már a fiatalok életvidámsága veszi át a hosszú sorok uralmát, s ujjongássá tornyosul az ének:

— Megyünk, megyünk felétek, kövek közt, utak árkan,
Friss szélben már a szomszéd dombokon lépkedünk —
A hold szemünkön olykor úgy csillan, mintha dárdán,
S oly ifjú és erős a szívünk, szellemünk.

Apáink, titeket néhány év úgy legázolt —
Hitetek csupa rongy, dolgokat téveteg!
És öntudatlanul is mindenik holmi gyászt hord,
Míg mi mégis csak szépnek látjuk az életet.

Így jövünk és nővünk, töretlenül, felétek:

Friss élet, mely e földet kész előzőlneni —
Majd hantotokra is korunk napkelte fényt vet, —
Sok kétségeket megoldjuk rendre: mi! —

S itt vége... csend van ismét —
Csak künn az út porát
Tápossa közeledve
Egy sereg fürge láb...

A „mi“ szócska olyan visszhangosan dördül a hosszú sorok végén, mint hadvezéri kiáltás, sereg előtt.

A „kizökkent évek“, a „szörnyű kor“ költője, kinek lelke kendő, melyet „a vér mindig előnt, ha valakit baj ér“, ez a „bús székely fenyő“, aki társ nélkül, daccal, egyedül áll, mégis csak a halhatatlan élettudat dalosa, „határtalanság, egy szűk körbe zártan, hang a mindenség végtelen dalában.“ — „Halálra készen — az életnek elébe“ — íme Tompa László varázsigeje, talizmánja.

De vasat tűzbe
Vethetsz —: nem ég el.
Csak megedződik
Baj közt a székely!

Így én is földet
Rengető orkán
Multán is állok,
S dalolva állok
Életem ormán.

Csoda ez, csoda,
Hogy lelkem annyi
Rossz nap után is
Dalos, töretlen
Tudott maradni!

Legújabb versei közt is van egy kiemelkedő székely-verse, mely Erdély atavizmusát énekeli. Akár egykor a Pruthnál, akár nemrég a Doberdó szikláin, Penssylvania bányáiban, világlomlásig

Örömtelenül is, ha kínba tébolyodottan:
Itt fognak állni, örökké, — hogy Imre szorítja,
Aron pedig... Aron nem hagyja magát!

(Lófürösztés)

Egyik gyakori hullámverése ennek a költészetnek: az elvágyakozás. Tompa László minden szépségével, végtelenül akarná az életet, s egy zajos, nyers világ ellen szólva, érte sajogva riadtan vonul vissza ismét meg ismét magányába. Egy kis család s öreg erdélyi hegyek állják körül örként: ebből az állandó viaskodásból fakad síma felszínű, örvényes lírája. Most forrta ki magát végleg abból a romantikából, mely a valóságnak tanulsága

nélkül, az emberi élet huszas éveinek ábrándjai közt tartotta csak könyve, illúziói számára engedte megférfiásodni. Tompa immár nemes vad módjára, egészen egygyé vált környezetével; témaköre nem nagy, de mélységes gyökéretű.

Nem tartozik a forma úttörői közé, mégis egészen sajátos ritmusa van. Természetesen, ösztönszerűséggel keveri a magyar vers hangsúlyát az időmértékkel. Ezt a ritmust mindig az élő nyelv természete szabja meg. S mégis, mennyi árnyalati különbséget mutat néhány kedves formája! Van ebben a ritmusban valami tempós, körülményes: székelyes. Verse olyan, mint a természetkövekből rakott házak, melyek nem szorulnak vakolatra, festésre: belső fényük van, zenéjüket egészséges lélektetvételük adja. Takarosak, jócsengésűek a rímei, s annyi az egész rafinériájuk, hogy a két utolsó magánhangzó rendszerint gondosan összecseng. A vándorra gondolunk e versek olvasása közben, aki hegy-völgyön felváltva kószál, némelykor meredek magasságokig.

Szép, előkelő könyv Tompa László első nagy stációja. A válogatás gondos, nincs egyetlen hanyag verse, legfeljebb töredékei, egy-egy központi gondolatnak másodsorban maradt, szerényebb darabjai, de a nagy versekre élénken rávilágítók. Ismétlem: első benyomásomat közöltem Tompa László költészetéről. Bizonyára hamarosan egész kötetben foglalkoznak vele. Addig is örüljünk megérkezésének: Királyhágón túli költőink száma gazdagodott vele. Bátran rá is olvashatjuk, amit barátjának, Kós Károlynak üzen egyik versében:

Bened, ha szólalsz: Erdély lelke szólal...

Vajthó László

Nadányi Zoltán: Nem szeretsz. Nyugat kiadás.

Nadányi kötetének legszembeötlőbb tulajdonsága a kötet belső egysége. A legtöbb verskötetnél az egység nem sokat számít, a költemények önmagukért szoktak felelni, együtt legfeljebb úgy hatnak, mint közös zsinórra fűzött gyöngyszemek. Nadányi kötetében azonban az egész érdekel, az egyes versek tovább adják az elektromos szikrát, amivel telítve vannak, hogy a kötet végére teljes legyen az az áramkör. Ez az egység elsősorban tartalmi. A kötet fel mer lépni azzal az igénnyel, hogy semmi mást nem tartalmaz, mint szerelmi verseket. Mint Himfyben a kesergő és boldog szerelem egymásra válaszolnak, úgy következik itt is egymásután és egymásba kapcsolódva a három ciklus: „Add nekem a holdat“, „Nem szeretsz“, „Piros híd“. Az egészből egy szerelmi regény körvonalai bontakoznak ki. Az olvasó néha szinte elfelejti, hogy lírát olvas, lelkéről tovalebbennek a szép formák, úgy követi két ember életének alakulásait, mintha re-

gényt olvasna. Ez a regénybűvölet köti le legjobban az embert, az elfutó pszichologikummal. Képeket rekonstruál, megkeresve a lírikusan megadott tér- és időkategóriák lehető vonalait: évek és tájak suhanásaiban és színeiben látva maga előtt a két szerelmezt.

Nadányi alakja ebben a kötetben egy messze trubadúri attitűdöt sejtet, olyan valakit, aki nemcsak lírikus, az én kivont kardú hadba rohanója, hanem a szerelem hivatásos dalnoka. Tehát túl az én hangjain egyre inkább szegeződik pillantása másra is. Walzel irodalomelméletében érdekes fejtegetéseket szentel annak a ténynek, hogy a kedves szépségének leírása mennyire kihullott az utolsó évszázadok költői gyakorlatából, holott a trubadúr-költészet korában még ezen volt a fő-hangsúly. Ez egyáltalán nem áll Nadányira, akinél a szeretett lény mindig újabb és újabb színekben jelenik meg.

Mert a költeményekben a regény egysége mellett ott vannak a költői tónus és festés szépségei is. Nadányi nem rendkívüli lírikus, de ízléses költő, aki nem vállalkozik olyan feladatra, amely erejét felülmúlná. Nincs benne semmi rikító, pedig a formái változatosak, de olyan símák, hogy szinte észrevétlenül gördül át egyikből a másikba. Szimbólumai sem sablónosak soha, mégis olyan természetesen símulnak a líra testére, mintha már az örök-kévalóságban társultak volna hozzá a gondolathoz. A költő maga is hisz benne, hogy versei egy nagyobb hatalomtól származnak:

A vers, ha tudnád... azt nem én csinálom,
az megvan. A költő, ahogy neveznek,
a költő senki, semmi. Csak fogadja
a verseket, akik hozzá eveznek.

Vajda Endre

Magyar zeneszerző koráljátékai.

Perényi Géza kiváló zeneköltőnk tollából most hagyta el a sajtót 10 orgonakoráljáték, melynek nagyobb része főleg magyar dallamok fölötti kompozíció. A koráljáték irodalmát főleg német zeneszerzők művelték már 400 év óta. Ez a magyarázata annak, hogy speciális magyar koráldallamaink fölött eddigelé még nem jelentek meg koráljátékok. Ha komponált is egy-két magyar zeneszerző néhány koráljátékot, az az evangélikus orgonások részére hozzáférhetetlen volt, mert ezek ezideig csak kéziratban vannak meg. Annál nagyobb örömmel kell hát üdvözlőnk Perényi Géza most megjelent koráljátékait, mert így ezentúl hazánk összes evangélikus templomaiban is be lehet vezetni a gyülekezet magyar koráléneklését hozzáillő és azon felépülő művészi értékű, stílusos és egyházi szellemben írt koráljátékokkal.

A zenei világban járatosabbak előtt nem ismeretlen a szerző neve. Zenekari hangversenyeken több művét, valamint Budapest katolikus templomaiban néhány gyönyörű miséjét is hallottuk, melyeket a rádió is közvetített. Mindezen műveken átvonuló előkelő ízlés, nagyvonalúság, biztos ellenpontozó művészet s tematikai invenció arra predesztinálja Perényi összes orgonaműveit, hogy azok a mi evangélikus templomainkban is felesendüljenek Isten dicsőítésére. Ezért hívjuk fel evangélikus orgonásaink szíves figyelmét a most megjelent 10 koráljátékra, melyek egyenkint is kaphatók a Rózsavölgyi és Tsa cégnél (Budapest, IV., Szervita-tér 5.).

Zalánfy Aladár

Színházi Szemle.

Egyszerre két klasszikus darabot is felújított a Nemzeti Színház. Az egyiket az is emlékezetessé tette, hogy Karl *Wüstenhagen*, a hamburgi Schauspielhaus intendánsának rendezésében láthattuk. Ahogy a jeles vendég *Faustot* színpadra képzei, mintája a becsületes, de szögletes, itt-ott túlságosan reális rendezésnek. *Wüstenhagen* pedánsul alkalmazkodik minden egyszerűsítő, magyarázó eszközhöz, melyet a német előadások leltárából buszra kaphatott, ezért hangzik ki az ő beállításából annyira a pusztá alap, a dráma jó húsos váza, a történet maga. A szimbólum eléggé háttérbe szorult, Goethét kaptuk, de nem elég hegymagasságokból s az a csapongó szellem, melyet Goethe oly felséges naivitással költött bele a tragédia első részébe, sokat veszített nagyszerű lendületéből. A rendezés tárgyi része is hétköznapiasan szolgálta az előadást; ami a közvetlen valósághoz tartozik, többnyire

kristálytisztán, üdén került ki Wüstenhagen keze alól; már az ördögi beavatkozás, mely ezt a valóságot átjárja, átrezgi, kiforgatja sarkaiból, mesterkéltén jut érvényre, s szinte adagonként kapjuk, az egész válságnak démonikus ereje nélkül. Egy-két apróbb zavaró momentumot sem hagyhatunk szó nélkül. Pl. valóság és káprázat áthidalása, természetes egybeolvadása gépszerűen van ábrázolva. Így a pöfékelő füstgomoly s nyomában az omló szikrák inkább holmi vasúti állomás mozdonyának közelségét juttatják eszünkbe, nem az ördög közeledését, s a mágikus mozzanat kietlenül, csináltan hat. A Walpurgis-éj jelenetnek egyik zúga látványosan működik, annál szegényesebb a többi rész, kirakatszerű, határolt területű játéklehetőségével, a háttér illúziója nélkül, józanul ható és suta alakjaival, akik mintha nem is tudnák, miféle szerepet játszanak itt. A vetítés ezen sokat segített volna. De hagyjuk a kifogásokat; általában Wüstenhagen elképzelése jó kommentárt nyújt, s ha sommásan végez is a hatalmas művel, a népszerűsítő szándéknak megfelel. *Lehotay* Árpád Faustja lelkes elmélyedésre vall, nemes páthosza ugyan lírai túlzásba viszi, elég szűk körben mozog e grandiozus szerepben, de az átéltség melege mindvégig kellő magasságokban tartja. *Tőkés* Anna ideális Gretchen-alak, Goethe legfínomabb színeiből, töretlenül, s a Faust-játékstílus legszebb hagyományain nevelkedve, megható átérzéssel válik felejthetetlen élménnyé. *Góth* Sándor mint Mephisto szinte általános csalódást okozott, egy kissé igaztalanul. Igaz, bonhomiója sokban túlzottan érvényesült, de ne feledjük, hogy Mephisto nem Lucifer. Inkább az a hiba, hogy *Góth* többször szemlátomást szenttelen a szerepével szemben, kedélyességének, kegyetlenségének nincs elég természetes átmenete, ugrásszerűen csap egyik végletből a másikba. Így is a jobb Mephistók közül való. A derék együttesből még *Vizváry* Mariska, *Ungváry* László, *Várkonyi* Zoltán, *Lukács* Margit nevét említjük. Az új, festői díszleteket, jelmezeket *Karl Gröning* tervezte.

A Faust-előadáson jóval felülemelkedett *Othello*, melyet *Harsányi* Kálmán értékes fordításában újított fel a Nemzeti Színház. Mennyire kimeríthetetlen forrás minden nemzedék számára egy nagy dráma, színésznek, rendezőnek, közönségnek, ezen az estén s a kritikákból is láthattuk. Elismerés és felháborodással rokon gáncs vegyest hangzott a napi sajtóban. A középúton volna az igazság? Sok *Othello*ban volt már részünk, legutóbb az *Ódry* Árpádéban gyönyörködhettünk. Mint minden szerepét, a mórt is az intellektualitás légkörébe emelte, leszűrte, szinte esztetikailélektani tanulmányvá, s európaivá finomította természetes vad-ságát. Szublimált *Othellót* adott, s ennek az ábrázolásnak az volt a varázsa, hogy egy nagy színművészünk alkotása volt, s hogy a játék, minden szóban, gesztusban, következetesen elgondolt kife-

jezésmódot valósított meg. Kiss Ferenc ösztöneiben élte át Othellót, a természet vad gyermekét ábrázolta elsősorban, fizikuma, hangja is alkalmasabbnak bizonyult e nemes barbár tragikus, egyetlen egyéniségéhez. Felségesen egésznek, s főként izig-vérig embernek rajzolta. Szeme félelmes játéka maga külön tanulmányt érdemelne; takarékos volt a szóval is, a halk s a közép hangokra vetette a súlyt, kitörései sem fulladtak száraz kiabálásba, visszhangja, ereje volt legkisebb szavának.

Ha a superlativusok el nem koptak volna napjainkban, azt kellene mondanunk, hogy régóta ez az első igazi Othello nálunk: Kiss Ferenc külsőre, lélekre egészen közel hozta a mai emberhez az oly könnyen ásatagnak érzett, s annyiszor félreértett, félreját-szott tragikus hőst. *Tasnády* Ilona Desdemónáját, *Kürti* József Brabantióját ismert jelességükben láthattuk viszont. Jágót *Abonyi* Géza alakította. Hűvös fölényét emelte ki, kevesebb szenvedéllyel, a túlfűtött, gesztikuláló Jágók ellensúlyozásaként, néhol a másik végtelbe esve, de markánsul és belső erővel. *Szabó* Margit túlpathétikusan gyöngyöző hangjának ezúttal kevés hullámmása volt, szinte egy szólamná olvadt. *Ungváry* László elgondolását sem tudtuk eléggé követni, Rodrigo szerepében. *Lehotay* Árpád Cassioja igen jó.

Drámaíróink újabban egyre nagyobb becsvággal fordulnak az ősmagyarok pogány-keresztény s ezen keresztül Kelet és Nyugat problémája felé. Katona József Bánk bánja az első s eddig utolsó nagy tragédiánk ebből a témakörből. A nagyszerű kezdetnek, valljuk meg, nem volt folytatása, csak rövidéletű drámai kísérletek voltak. *Kodolányi* János szép magyarsággal, erős költői lendülettel megírt darabja, a *Pogány tűz* is ezt a régi adósságot kívánja letörleszteni. Több sikerrel, mint sok más elődje, a legújabbak közt is, de ő sem megnyugtatóan. E történelmi drámának elemi hibája rendszerint az, hogy nálunk szinte közmondás a „testvérharc“, a „turáni átok“ ténye, ez öröklődött szinte klisészerűen alapmotívummá, mondhatni konvencionális tragikumká. Az író megírta drámáját s elfelejtkezett róla, hogy nagyon is régi vágányokon jár, s hogy a színen folyó mozgalomnak nincs tengelye, csak alakok szavalnak, bizonyos politikai típusokat képviselve, s ami a szép tirádák közben nem fejlett drámává, szinte játék nélkül a közönségnek történelemtudatából, bizonyos változatlan, megcsontosodott történelemszemléletből kapott pótlást, szóval a dráma színpadon kívüli tényezőkből élt. Egy-egy ilyen darabnak tehát többnyire két szerzője volt, az író, aki csonkát adott, formákat, s a közönség, mely ezeket a formákat, a szép szavaktól elandalodva, készségesen megtöltötte a maga hangulatából. *Kodolányi* János többet akar ennél, önálló szerző akar lenni e hálátlan területen. Írói vénája szabadon csapong az első felvonásban, mely hi-

bátlan s alkotásnak beillik. Úgy indítja a cselekményt, hogy szinte izzunk a feszültségtől s minden dimenzióban eleven alakokat sorakoztat fel, érezzük, hogy ezek igazi konfliktusokra méltók. Péter király korában vagyunk, s a háttérből érdekesen elevenedik ki Levénta és az idegen Klinga alakja. Szerelmük elmélyítéséből erős drámai élet fakadhatna, mely elszigetelt történeten keresztül is egy egész kort elének tudna hozni. De nem a kor sűrűsödik a szerelmesek életébe, hanem azok merülnek el a miliőben, s ez a miliő aztán, epizódjaival, főbb és kisebb alakjaival, sajnos, megint csak a „testvérharc“ átkának homályos tanulságait visszhangozza. Sok akarat divergál itten s az alakok lassanként elszürkülnek, érzelmes csetepaték hőseivé válnak. Egyszerűen megemésztik egymást, bukásukat, győzelmüket alkalmi előnyök s nem a dráma törvényei döntik el, egy általános öldöklésben, melyben sorra hullanak. Kodolányi több motívumot vet fel a kelleténél, s elejti vagy kidolgozatlanul hagyja őket. Inkább karaktervonásokat, pillanatnyi szenvedélyeket lobogtat, de szervezesebb összefüggés, fejlődés nélkül. Mi a darab mondanivalója? Inkább elmondják, mint eljátsszák a szereplők, mi pedig mégis csak játékot szeretnénk, hiszen a történelmet eléggé ismerjük. A rendezés, a körülményekhez képest gondos, a színészek nagy ambícióval végzik feladatukat, s egy sereg festői alakítást látunk: Levénta (*Timár József*), Vata (*Kürti József*), Endre (*Abonyi Géza*), Bonyha (*Bartos Gyula*), Timót pap (*Hosszu Zoltán*), Pétör Király (*Kovács Károly*), Gellért püspök (*Gál Gyula*); minden megvan bennük egy készülő tragédiához. *Szörényi Éva* mint Klinga az első jelenetekben teljes érdeklődésünket bírja, később egészen hamisan játszik. *Táray Ferenc* játékmester hálátlan, de szép munkát végzett, ha az elemi hiányokon nem tudott is segíteni. *Vajthó László*

Zenei Szemle.

A *Budapesti Ének és Zenekar egyesület* Händel utolsó oratóriumával, a *Jephtával* zárta az idei évadját. Ez a nagyközönség számára nehezen hozzáférhető mű a vaksággal küzködő nagy protestáns mester hitének és művészetének hatalmas erejű kifejezése. *Lichtenberg* Emil avatott vezényletében különösen megrázóan hatott a győzelmi induló örömebe rontó végzet és mély benyomást keltett a hallgatóságban, de kitűnően érvényesült a mű többi szépsége is. Milyen értékes, milyen gazdag és milyen merészen őszinte ez az egyházi muzsika! Hálás elismerés illeti a kitűnő karmester mellett a szólókat éneklő *Basilides Mária*t, *Gergely Ilnát*, *Győry Pált*, *Réthy Esztert* és *Rösler Endrét*, a continuokat játszó *Káldy Lászlót* és a kitűnő *Zalánfy Aladárt* meg az egész együttest.

Krueger Károly a „Cansas City Filharmónia“ karnagya a Hangversenyzenekar élén mutatkozott be. Változatos műsorának kiemelkedő száma *Ravel* Daphnis és Cloe szvitje színes és kiváló rajzú tolmácsolása volt. Benne tiszta zenei felépítésre, őszinte érzéstolmácsolásra törekvő, virtuozitásban izléses mértéket tartó karmestert ismertünk meg. A műsor zenei csemegéje a bemutatott két *Bach* átírat volt. *Weiner* Leó legújabb munkája, a III. hegedűszonáta *Andante*jának és a VI. hegedűszonáta *Preludio*jának zenekari átírata, méltóképen sorakozik a kiváló magyar mester hasonló feldolgozásai mellé. *Bach* szóló hegedűre írt műveinek zenekari átírása nagy nehézségeket rejt magában. Akárhányszor bebizonyosodott már, hogy *Bach* magánhegedűje sokkal polifónabban szól, mint annak zenekari átírása. *Weiner* azonban avatott mester, aki a mű szelleméből indul ki s az a rendkívüli nagy siker, ami az orgonaművészetre emlékeztető preludio polifon átültetését kísérte, minden szónál hatásosabban tanúsítja, hogy nehéz feladatát milyen kiválóan oldotta meg. És itt külön dicsérettel kell megemlékeznünk a zenekar rendkívüli technikájáról. Ugyancsak a hangversenyzenekarral mutatkozott be *Rodzinsky* Artur. Különböző fajsúlyú programja, melyben *Brahms*, *Bach*, *Sztravinszki* és *J. Strausz* szerepel, egy sokirányú érdeklődésű, nagyvonalú karmestert tükrözött. Előadása lendületes, van benne képzelet, eleven ritmus, de ezt nem mindig tükrözte híven a zenekar játéka.

A *Székesfővárosi Énekkar* „a cappella“ estélyén a magyar szerzők műveit szólaltatta meg. *Bartók*, *Bárdos*, *Deák-Bárdos*, *Harmat* és *Kodály* kórusok szerepeltek a műsoron, ennek a sorozatnak minden műve valóban énekkari kultúránk egy-egy jellegzetes és kifejező része. A pompás mesterségbeli készséggel rendelkező, kiválóan muzikális együttes előadásában remekül érvényesültek a művek s a gondosan előkészített hangverseny a vezénylő és betanító *Karvay* Viktor munkásságát dicséri.

Bartók Béla, *Fischer* Edvin és *Dohnányi* Ernő hangversenyén *Bach* két három-zongorára írt versenyművét adta elő. E ritkán hallható művek a három egymástól elütő művészi egyéniség hatalmas művészi harmóniáját tükrözték és az összbenyomás megfelelt annak a nagy várakozásnak, mellyel a közönség e hangversenyt kísérte. Míg a d-moll koncert II. tételében az átélés forróságától fűtött lendület édes lágyságba oldódott, addig a C-dur versenyben a nagyszerű tolmácsolás klasszikus szigora és acélos rugalmassága domborodott ki. A két versenymű között *Fischer* *Beethoven* utolsó nagy zongoraművét, a *Diabelli*-variációkat adta elő. A beethoveni fantázia csapongását tüntető — ritkánhallható mű jóízű humorát, finom szellemességét és démonikus játékát ragyogó technikával, forró szenvedéllyel méltóképen tolmácsolta a művész, akinek egyéniségét ez a mű tükrözte a leghívebben minden tolmá-

csolása közt. A kíséretet ellátó filharmónikusokat a versenyműveknél maga Fischer vezényelte a zongora mellől.

A *filharmónikusok rendkívüli hangversenyükön* Beethoven-műsorral ajándékozták meg közönségüket. A kiváló együttes Beethoven-játéka valóban tökéletes és rendkívüli élményt jelent s a közönség örömét fokozta az, hogy a hegedüversenyt nem kisebb művész játszotta, mint *Szigeti József*. Az ő előadása egy darab esztétikai kultúrát jelent s művészetéből az igazi nagyok tiszta humanuma árad. Ahogy *Szigeti a II. tételt* előadta, az a legnagyobb közönség-nevelő produkciók egyike volt. A műsoron szereplő I. és V. szimfónia remekül érvényesült *Knappersbusch* vezénylete alatt.

Az „*Éneklő Ifjúság*“ hangversenye *Bartók bemutató* volt. Im-már csaknem 30 éve annak, hogy *Bartók a Gyermeknek című* feldolgozásában a zongorát, majd pedig évekkel ezelőtt 44 duójában a hegedűt tanulókat megajándékozta művészetével, míg most egynemű kórusaiban a nagy tömegekhez szól. Ezekben a művekben *Bartókot* kontrapunktikus, tisztán lineáris gondolkozás, hangnemi felszabadultság, a tonalitás kibővítése jellemzi, a motívumok és a ritmusok teljes szabadsága mellett. Meg vagyunk arról győződve, hogy e zenepedagógiánkban rendkívül jelentős, a művészi igazságot a népi művészet szellemében tükröző műveket szeretettel fogadja az ifjúság és az új magyar zenei szemlélet és közízlés kialakításában ennek az értékes zenei tápláléknak jelentős szerepe lesz. A gyermekkarokon kívül *Endre László* férfikari együttese tolmácsolta az „*Elmult idők*ből“ című hármas tagozású nagyhatású kórust, majd pedig *Bartók* mutatott be egyes darabokat a „*Mikrokozmosz*“ sorozatból. E művek címe is tisztán zenei képzeteket kifejező (Ötfokú hangsor, Váltakozó terek, Kwartok, Staccato stb.), vagy pedig a clavecin komponisták szellemes zenei eszközeire utaló (Mese a kis légyről stb.). *Bartók* az ősi kíváncsiság előtt a mindennapi életet is jelentő zeneszerszám nyelvén könnyen érthető formában fejezi ki a muzsika csodálatos világát, a köznapi élettől elütő szférát.

A Magyar Kulturális Egyesületek Szövetsége által rendezett *Hubay Jenő emlékhangverseny* a nagy magyar mesterhez méltó előkelő keretek között adott kifejezést annak a kegyeletnek, amely minden zenéhez és kulturánkhöz csak kicsit közelállót is eltölt azal a fogalommal szemben, amit *Hubay* jelent. Tudjuk, hogy működése nem világítható meg kellően egy hangverseny keretében, de a műsoron szereplő hegedű-darabok, dalok és zenekari számok hűen tükrözték vissza a tiszta formák és boldog kiegyenlítődések muzsikusanak romantikus szárnyalású lelkét. Az a kor, amely *Hubayt* adta, már a történelemé, de alkotó művészete, kulturpolitikája, nevelő munkássága eredménye előttünk áll s kell-e előadó-

művészetének ragyogóbb tanúbizonysága mint épp e hegedűdarabokat előadó világhírű tanítvány: *Szigeti József*? Az énekszámokat *Báthy Anna*, és *Palló Imre*, a zenekari műveket *Krips József* és *Vaszy Viktor* tolmácsolta a nagy mesterhez méltó előadásban. Hubay jelentőségét *Hegedüs Loránt* méltatta.

OPERAHAZ.

Hovanscsina. A szerző „zenés népdramának“, az átdolgozó „zenés népszínműnek“ nevezi ezt a zongora-kivonatában befejezetlenül maradt zenedrámát. A „Két Hovanszky“ nem sorozható az ismert műfajok közé, nem opera, talán inkább oratórium vagy nagyszabású kórusok misztériuma. A lángeszű és féldilettáns szerző műve történelmi vízió és benne *Mussorgsky* ismeretlen műfajt teremtett. Ez az egyéni csapásokon járó mű is roppant kísérlet a népzene operai stílusának kialakítására, de minden más megnyilatkozásnál mélyebben vlágít be az orosz lélek titkainak rejtelmes mélységeibe. Megértése nem könnyű, mert a szerzőt anynyira leköti mondanivalója, hogy annak formába öltöztetése iránt szinte közömbös. *Mussorgsky* nem az ember tragédiáját adja, ha egyének is szerepelnek, hanem a nép egy korszakának, a Nagy Péter felvilágosodott cári abszolutizmusának nagy erejű dramatizált történetét. A Nagy Péternél haladóbb szellemű *Galiczin herceg* és a reakciós *Hovanszky herceg* bukása, a nemzet érdekében kiegyenlítő szerepet játszó *Doszifej főpap* és híveinek önkéntes máglyahalála ezért nagyon messze van tőlünk, mert bár mindig részvétet keltő az üldözött, a szenvedő ember, a mű távolról sem tükrözi a mi életünk emberi sorselemeit. A *Hovanscsina* az orosz kultúra és élet kettősségének: a nyugati és keleti világnézet közt vergődő orosz lélek tragédiájának kifejezése. Ha megértjük is az önmagát gyötrő, a megváltásért hasztalan epekedő, gyengeségében részvétre méltó, jobb sorsra érdemes népet: ha élvezzük és esetleg át is éljük a művet, — reménytelenül messze vagyunk a színpadon történtektől. E népdramában a féltudású, részben naturalista, részben autodidakta szerző sajátos művészi igazságra törekszik. Az orosz népzeneből indul ki s népi dallamaiban az emberi lélek ősi indulatai és kifejezhetetlen vágyai csodálatos közvetlenséggel és tisztasággal nyilvánulnak meg. A posthumus mű leggyengébb szerkezetében (a harmadik felvonástól kezdve erősen esik!), a technikai fogyatékoságok is nyilvánvalóak, de merész harmóniai érdekesekek és a néplélek kifejezésében ez az erőttől duzzadó egyéni művészet nagy hatása. Külön érdekessége a műnek, hogy az ösztöneire támaszkodó, bárdolatlan és pallérozatlan őstehetség művét a nyugatos *Rimsky-Korsakoff* hangszerelte és öltöztette színpadképes formába. — Hogy ez a közönségunktől oly távol álló mű rendki-

vüli sikert aratott Operaházunkban, annak egyik oka abban keresendő, hogy a magyar kulturának is kettős arca van az oroszéhoz hasonlóan és közönségünk megérezte a naturalista és nacionalista új orosz iskola legkimagaslóbb tehetségének muzsikájában a nagy hivatottságot és a mi muzsikánkra is utaló orosz népzene őstalaját. A másik ok pedig a betanító, rendező és vezénylő *Dobroven* Issay szintetikus munkájában keresendő. Ez a vérbeli művész megmutatta, mit lehet kihozni Operaházunk kiváló együtteséből és a munkája nyomán kibontakozó produkció valóban méltó az elismerésre, mert idegenszerűségében is varázsos és lenyűgöző. A zene és az előadóművészet diadalmaskodott Operaházunkban a külsőségeken és ezért ma jobban tudunk örülni *Oláh* Gusztáv stílusos és pazar kereteinek is. A legteljesebb elismerés illeti *Székely*, *Basilides*, *Losonczy*, *Palló*, *Laurisín*, *Rigó* Magda, *Toronyi* Gyula és *Závodszký* éneken és szerepben kiváló alakítását, de külön ki kell emelnünk az „a capella” számokban is remeklő kórust, betanítójaival, *Roubal* Vilmostal együtt.

Dr. Gaál Endre

Képzőművészeti Szemle.

A hónap kiállításai közt kétségtelenül a Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának kiállítása képviseli a legmagasabb színvonalat.

Német grafikusok (XV—XX. század). A grafika, vagyis a művészi sokszorosító eljárásokkal készült alkotások egyeteme discsőséges multra tekint vissza. Ez a mult a legbeszédesebben a német grafikában tükrözik, hisz annak köszönhetjük nemcsak fontos grafikai eljárások (fa-rézmetset, mezzotinto, könyomat), de messze ható grafikus művészek (Dürer, Schongauer, Holbein stb.) sorompóba állítását is. A különböző sokszorosító eljárások divatján leolvashatjuk a grafika sorsát és hivatását. Mint emelkedik az egyszerű vásári szentképtől (fametszet) a magasabb osztályok rafináltabb igényei felé (rézkarc-rézmetset), hogy végül ez utóbbiak portré szükséglete kielégítésében (litográfia = könyomat) lássa főfeladatát. Ennek a vázlatos áttekintésnek megfelelően a fametszet darabos, szűkszavú, megragadó, a rézmetset (és karc is) a beszédes árnyalatok végtelen változataival elgyönyörködtető, míg a litográfia sablónos eljárása (és kis kaliberű művelői) inkább az ábrázolt személy felé tereli figyelmünket. Jelen bemutató — Dr. Hoffmann Edith és Dr. Héjjas János rendezésében — a kiállítás hétköznapi elhagyatottságában a fenti műélvezés minden fájára kiváló alkalmakat nyújt. Kár, hogy a modern német grafika olyan mellékesen jut csak szóhoz benne.

Nemzeti Képzőművészeti Kiállítás hívja fegyverbe az idén

is az „elfogadható“ irányokban dolgozó művészeket. Kár pedig, hogy az avant-gardisták kimaradnak, mert míg egyrészt a maradi kritika se vonja kétségbe erjesztő hatásukat, másrészt éppen ellentétükkel tudatosítanak bizonyos érzéseket a szemlélőkben s kényszerítik ki belőlük a határozott állásfoglalást. Csánky Dénes — a kiállítás-rendezés mestere — ezúttal az anyag javát összekeverte s a szemlélő meglepetve látja, mint közeledtek egymáshoz modernség és akadémia az utóbbi időben. Szőnyi és Burghardt békés szomszédok. A modernnek a polgári életszemlélettel, az akadémikusok a bátrabb előadásmóddal próbálták népszerűbbé válni, ami ha az érdeklődés és vásárlás fokán mérjük le — kudarcba fulladt megalkuvásnak bizonyult. A művészet, amelyik a világmegrázkódtatás előérzetében, majd következtében belemarkolt az emberek érzésvilágába s a polgári idillt lehetetlenné igyekezett tenni, hogy akarva-akaratlan egy megváltozó világ kíméletlen hirdetője legyen, ezeknek a már hivatalosan is elfogadott művészeknek a kezén ismét a polgári életszemlélet dédelgetőjévé lett. Ha meggondoljuk, hogy mit jelent a súlyos betegnél indokolatlanul fellépő gyógyulás látszata, nem állhatunk be nyugodtan azok sorába, akik kezüket dörzsölik ennek a művészi békének láttára.

Kergessük el ezeket a sötét gondolatokat s akkor mi is zavartalanul élvezhetjük a nemzeti kiállítás fegyverszünetének elringató idillikus alkotásait.

„Tavaszi Szalon“ címén a Szinyei Társaság állítja mérce alá a művészi utánpótlást. Azok a fiatalok jutnak itt szóhoz, akik a Nemzeti Kiállítás modernjeit vallják mestereiknek. „Mathuzsálemi diákvezérek“ akárcsak a politikában, azzal a fájdalmas különbséggel, hogy ezek nem jutottak be a művészi képviselőházba: a Képzőművészeti Főiskolára.

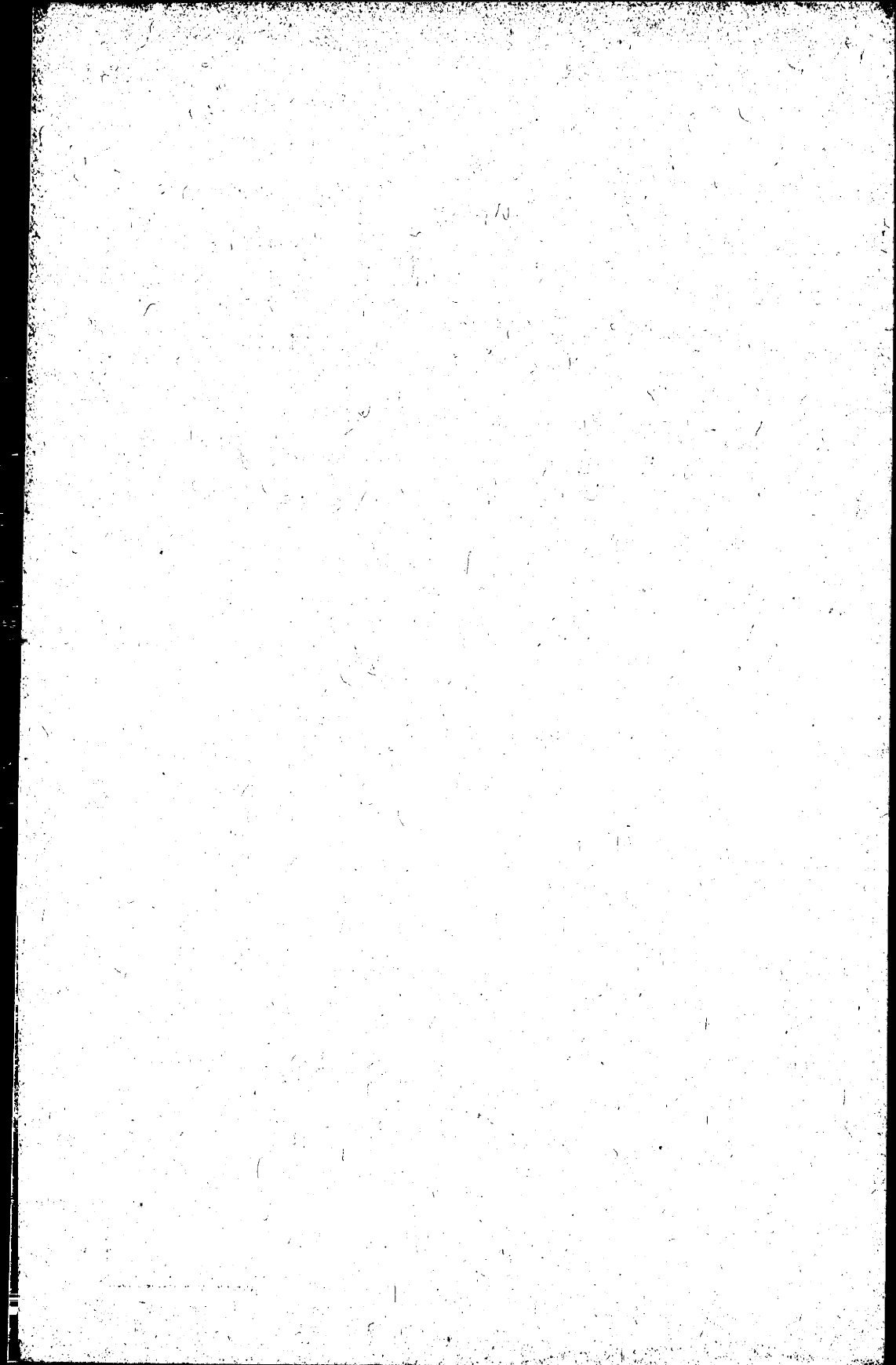
Hasonlóan mestereikhez itt is az emóció-mentes polgáriasult modernség uralkodik. Szőnyi még mindig a legerősebb mágnes, de már nem a húszas évek gigászi formákat görgető, új eget és új földet ígérő Szőnyije, hanem a „megtért“, befelé fordult, leiggadt, szóval polgáriasult Szőnyi. Ez a fiatalság engedelmesen kér bebocsátást a művészek mostoha sorsú, gögös kasztjába, ígéri, hogy jó fiú lesz s nem fogja senkinek az álmát zavarni, megmarad azon az úton, amit már a hivatalos körök is hajlandók elismerni. Tavasz — a veteményes kertben. Nem véletlen, hogy a grafikai anyag nyújtja a legígéretesebbet, ezen a téren u. i. a Képzőművészeti Főiskolán megtörtént a nemzedékváltás — Vargha Nándor személyében — az élet parancsa s a művészi továbbfejlődés értelmében.

Szőnyi István újabb grafikai sorakoznak fel a Fränkel szalon falaira. Érdekes dokumentumai ezek annak a változásnak,

amin Szőnyi művészete a családi élet békéjében s az elismerő kritika nyugalomra intő melegében átment. Szőnyi rajzos alaptermészet s ez átütökzik a mai opalizáló tónusfelhős festményein is. A lappangásra ítélt vonaljáték következtében, az ötletek, meg-látások rögzítésére most a fedő jellegű vízfestés áll legjobban a művész kezeügyében. Ezek a virtuóz lendületű, friss szemese-gek uralják az anyagot. A jóval kisebb számú rajzoknál a nád-toll puha vonalait végtelen árnyalatú tónusfelhők lazítják, hogy engedelmes hordozóivá legyenek a művész új látásmódjának. A rézkarc, amiben azelőtt a fekete, fehér és a kihangzó vonal ide-jén olyan figyelemre méltó lapok kerültek ki a művész keze alól — teljesen áldozatul esett a stílus-változásnak. Néhány lapon jobb sorsra méltó buzgalommal igyekszik vonalhalmazokkal elő-teremteni az elengedhetetlennek látszó tónusfelhőket, de ami aquatintában, mezzotintóban lehetséges volna, itt nem sikerül.

A közönség kitűnő szimattal megérezte ezt az érték-lépesőt s míg a vízfestményeket úgy kapkodták, mint a cukrot, a hajdan oly kapós rézkarcok alig találtak amatőrre.

A. Tóth Sándor

SILVERSTEIN ST.
BUDAPEST, HUNG.
1914-15

István király

(Előadás az Országos Református Lelkészegegyesület székesfehérvári konferenciáján 1937. augusztus 27-én.)

Egy bizánci stílusú kőkoporsót őriznek itt a székesegyházban. Nem a hagyomány, hanem a tudomány vélekszik úgy, hogy „minden jel szerint“ az első magyar király koporsója lehetett.¹ Egyszerű szalag- és virágdísz mellett két, nagyon mélyértelmű és helyénvaló ábrázolat van rajta. Az egyik egy hatszárnyú szeráf, a másik egy repülő angyal, kezében a halott lelkét jelképező csecsemővel. Az egyik ennek az igének kiábrázolása: „*Szent, szent, szent a Seregeknek Ura, teljes mind a széles föld az ő dicsőségével!*“ (Ésaiás 6: 3b) — a másik pedig ennek a kettőnek: „*Mint most született csecsemők, a tiszta, hamisítatlan tej után vágyakozzatok...*“ (I. Péter 2: 2a) és: „*Ha olyanok nem lesztek, mint a kis gyermekek, semmiképen nem mentek be a mennyek országába*“ (Máté 18: 3b).

Isten háromszor szent orcája előtt porbaomolva az újjászületett lélek örök élete után vágyakozni; minden pillanatban érezni a Tőle való mérhetlen távolságot és minden pillanatban reménykedve epedni az Ő közvetlen közelébe: a keresztyén ember életének és halálának valóban ez a két pólusa. Ez volt két pólusa ama királyi halott életének és halálának is, akinek porrései egy híján kilencszáz esztendeje tértek pihenni abba a kőkoporsóba. A magyar balvégzetek forgószelei, amelyek abból a koporsóból nyomtalanul kiszórták a királyi hamvakat, nemcsak az István alkotását nem bírták megsemmisíteni e kilencszáz év alatt, hanem azt a tényt sem homályosíthatták el, hogy ez alkotás mögött egy életében és halálában valódi keresztyén személyiség áll.

Voltak pedig szomorú idők, amikor ez a tény éppen a színmagyar lelkek többsége számára veszedelmesen közel volt a teljes elhomályosodáshoz. Valami utóhatását ezeknek az időknek az István király értékelésében még ma is tapasztaljuk — egyesek köztünk talán ide is elhozták magukkal. A reformáció magyarsága — tehát vagy egy századon át a magyarságnak s még azután is vagy másfélig a *vérbeli* magyarságnak abszolút többsége — az Isten teljes és tiszta igéjétől megvilágosított és megedzett lelkiismeret paranesszavára kénytelen volt vallási szempontból átértékelni a Szent István-kultuszt, amely félelmedéven át úgy tűnt fel, mint a magyar hazafiságnak vallási oldalról is természetes, szerves tartozéka. A reformáció, az egyedül Istennek engedelmeskedés szent kockázatával, azt tartotta, hogy a halottakat csak hadd temessék el a halottak, öneki pedig az Istennek országát kell hir-

detnie. (Lukács 9: 60). Csak a jövőre nézett, ahonnan közelre várta a Krisztus visszajövetelét s az Antikrisztus országlásának végleges megdőlését. A multnak s így a magyar multnak a problémáit is prófétai rövidséggel elintézte: minden meg fog égni belőle, ami nem a Krisztus fundamentomára építettett, vagy ha oda építetett is, fa, széna és pozdorja volt (I. Kor. 3: 10—15.). Ezért a reformációban sokáig mintha megszakadni látszanának azok az érzelmi kapcsolatok, amelyek a magyarságot az ő második és igazibb honalapítójához ötszáz esztendőn át fűzték. A tiszta Evangélium nagy magyar úttörője, Dévai Biró Mátyás, aki ezen a vidéken is meghordozta az Ige fáklyáját, talán éppen az István király sírja fölött is vitázott a barátokkal a Mária-kultusz felől, s midőn azok arra hivatkoztak, hogy a magyarok első királya Máriának ajánlotta fel országát, rettenthetetlenül felelte: „*Ha csakugyan ezt tette, hát akkor nem ismerte a hit törzsökös természetét (fidei natura et indoles), mert a hit egyedül Istent hívja segítségül és egyedül Krisztusra szegi szemét.*“² Egy félszázad mulva Gönczi Fabricius György, a kemény debreceni püspök, Méliusz második utódja is kertelés nélkül állapítja meg, hogy „Szent István király idejében [ő a ,szent' jelzöt, nyilván régi megszokásból, még használja], az magyar nemzet az ő régi szittyai bálvány Damasek istenét elhagyván, Pápa tudománya alá adta volt magát és Máriát tartotta Magyarország oltalmának, melyért római keresztyéneknek is neveztetének volt; mind az által az Istennek idvözítő esméretében és az üdvösségnek tudományának értelmében nyilván fundáltatván nem voltak a római Pápáknak sok tévelygő és istentelen tudományokért és birodalmokért, kik az embereknek lelkökön uralkodtanak, mind az körülül való országokban s mind a mienkben.“³ Sőt eltelik újabb két emberöltő, az ellenreformációs harc már a tetőpontján áll, de Geleji Katona István a századokra megalapozottnak hitt protestáns erdélyi fejedelemségből éppen az István király halálának hatszázadik forduló esztendejében (1638) még mindig ugyanilyen zavartalan biztonságérzettel csapkod vissza, mikor a túloldalról azzal a szarvas okoskodással öklelőznek feléje, hogy: vagy a reformáció előtt sem voltak a magyarok keresztyének — ami azonban a történeti igazsággal ellenkezik —, vagy pedig, ha azok voltak már a reformáció előtt is, akkor egyáltalán mi szükség volt az egész reformációra?! Ha valakit — így szereli le az erdélyi orthodoxus püspök a dilemmának egyszerre mind a két szarvát — sötét börtönből homályos szobába hoznak, már hajlandó azt hinni, hogy a teljes napfényen van; hajnali szürkületkor is meg lehet már különböztetni egymástól a dolgokat — de a teljes napfény ezeknél mégis csak különb! Így voltak a mi őseink is az István király idejében: messziről, mintegy hunyorgatva, már megpillantották az Evangélium világosságát a ma-

guk módján, vékonyan tisztelték már az igaz Istent s az Ő szent Fiát; ámde még tiszteltek másokat is a Szentháromság egy igaz Istenen kívül!⁴

Újabb két emberöltő múlva a magyar protestantizmus a századfordulón alélta, vérevesztetten hever a megaláztatás porában s diadalittas jezsuita hang csattan föl: minden igaz magyar hazafinak az ítélete szerint inkább megkövezést, mint cáfolatot érdemel az, aki olyasmit mer állítani, hogy a magyarok István királlyal nem az igaz és tiszta keresztyénségre tértek s ennél fogva (mert a jezsuita szerint ennek az álláspontnak ez a végső következménye!) ők és utódaik egészen a reformációig valamennyien el is kárhoztak!⁵ Ám ez a nyilvánvaló megfélemlítési szándék nem némítja el a református történet szemléletet, csak éppen — az evangéliumi igazság megtagadása nélkül — mélyebb tanulmányra és elmélkedésre, újabb átgondolásra készíti az István-probléma dolgában. Az ellenreformáció barokk Magyarországnak már rakják az alapfalait, a protestantizmust helótasors várja közöttük, az oly közelinek hitt végső, nagy szabadulás a végtelen messze jövődöbe tolódott, Krisztus királyságának végleges, dicső felállítására alázatos, szenvedő türelemmel és csöndes imádsággal várni, várni s újra csak várni kell: a magyar jelenből kitagadott magyar protestantizmus most érzi először annak életszükségét, hogy visszahajoljon a hétszáz éves magyar multba s ne 1517-tel kezdje többé időszámítását, hanem vegye birtokába mindazt az ősi örökséget, amelyet öneki is megszerzett István király.

Kocsi Csergő János tiszántúli református püspök mutat rá tudtommal irodalmilag legelőször, hogy az István király keresztyénsége, ha nem azonos is a reformáció evangéliumi keresztyénségével, de mégis sokkal közelebb áll hozzá, mint a trienti zsinat utáni római katholicizmus. István királynak tiszta bibliai hitvallása a Szentháromság egy Istenről ott van, úgymond, a fiához intézett Intelmekben, az ő dekrétomai közt: ezt vele együtt teljes szívvel, szórul-szóra hisszük és valljuk mi reformátusok is. István király és utódai szilárdan ráállottak tehát az igaz hitnek egyetlen fundamentomára; igaz, hogy erre sok minden olyat is ráépítettek, ami sem arany nem volt, sem ezüst, sem drágakő: ámde Isten az övének — már pedig kétség nélkül az ő választottai voltak István és a többi kegyes királyok is — nemcsak sok gyarlóságot, de sok tévedést is meg szokott bocsátani! „Licet Papatum negemus veram Ecclesiam, in medio tamen Papatu erat Ecclesia...” István király hitben a mi testvérünk is, nemcsak a tiétek — hangzik a nyugodt és önérzetes szózat Debrecenből szerte az országba az éppen akkor (1704) amúgy is kissé megtorpanó ellenreformációs arevonal felé — s alapjában inkább a miénk, mint a tiétek!⁶

Ezt a pompás ötletet dolgozzák ki aztán részletesen a szorongatott magyar protestantizmus történeti tudatának első rendszeres kiépítői: Debreceni Ember Pál és Bod Péter. Amaz⁷ a Kocsi Csörgő János egész fejtegetését fölveszi művébe, emez pedig a legmelegebb hangon szól Istvánról, a „christianissimi parentis optimus filius“-ról, akinek öntudatos, bizonyágtévő keresztyén-ségét nem győzi magasztalni. Mindaketten böven kiaknázzák azt a, már Kocsitól is megérintett, gondolatot, hogy a magyarság megtérítése István királyunk alatt sokkal inkább görög, mintsem római hatásra történt. Annak a kornak protestáns történeti tudata előtt a görögkeleti keresztyénség sokkal tisztább és ősbibb színben állván, mint a római, természetesen ezzel is közelebb igyekeztek kapcsolni a magyar protestánság lelkéhez a magyar keresztyénség kezdeteit. Ez a kettős tétel: István király alapjában véve evangéliumi keresztyén volt, mert inkább a keleti, mintsem a nyugati egyház vonzóerejének engedelmesskedett — jóformán a legújabb időkig uralkodott aztán az átlagos magyar protestáns történet szemléletben. Természetes, hogy a liberálizmus történetfelfogása még ennél is jobban lecsiszolta a surlódási felületeket: a millennium táján protestáns és római hitű, keresztyén és nem keresztyén történetírók versengve magasztalják az első magyar királyt, csupán azt tudják némelyek kissé nehezen megbocsátani neki, hogy túlságos „papuralmat“ alapított!

A római katolikus egyház ezt az egész érdekes fejlődést természetesen nem nézte tétlenül. István királyt nemcsak nem engedhette elbirtokoltatni a saját kebeléről, hanem arra is gondja volt, hogy őt éppen mint a római katolikus egyház szentjét is tisztelje és ünnepelje az egész magyar nemzet. Még a barokk korszakba visszanyúl az István-nap fényes nemzeties külsőségek közt való megünneplése, a „szent jobb“ ereklyéjével a középpontban. Időszakonként vissza-visszatérő kísérletek történtek, még a legszebben liberális korszakban is, hogy ez az egyházi ünnep kifejezetten és kötelezőleg nemzetivé nyilvánítottassék, ámde úgy, hogy középpontjában tovább is megmaradjon római egyházi és kultuszi jellege. Ezek az újra meg újra fölmerülő kísérletezések protestáns részen magától értetődőleg kedvetlenségeket támasztottak, a túlzás túlzást hívott elő — s bizony még évtizedek múlva, hogy ne mondjam, napjainkban is több mint elégszer támadt visszhangja annak az érdes református lelkipásztori hangnak, amely a Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt, a különben igen liberális Trefort kultuszminiszternek egy, az Istvánnap megünneplését tapintatlanul és törvényes alap híján a protestánsokra is ráerőszakolni akaró rendeletét egyebek közt imígyen kommentálta: „Aztán kérem, még azt is szeretnék tudni az értelmes protestán-

sok, hogy az elfogulatlan történelmi kritika előtt miként áll annak az I. István királynak a történelmi értéke.“⁹

Ámde ez a kiéleződés sohasem ment el a végletekig. Baksay Sándor már 1891-ben — bájosan és ötletesen humoros formában, amelyet merész szókimondásáért rossz néven vettek sokan a saját hitfelei, a humoráért pedig igen hevesen és megértéstelenül viszszautasították a másik oldalról — mély komolysággal figyelmeztette lelkipásztortársait: „Az ő jobbkeze nem a tietek, de a koronája meg a palástja éppen úgy a tietek, mint akár a Scitovszky ő eminenciájáé.“¹⁰ A dunamelléki református egyházkerület pedig 1900. évi közgyűlésén elrendelte, hogy az év utolsó vasárnapján minden gyülekezete templomában hálaadó megemlékezés történjék az 1000-ik esztendő nagy eseményéről, István királyunk megkoronáztatásáról s ezzel kapcsolatban a magyar nemzet keresztyénné lételének s a magyar királyság fennállásának kilencszázados évfordulójáról.¹¹ A budapesti Kálvin-téri templomban ez alkalomból, dec. hó 30-án maga az ősz Szász Károly püspök tartotta a prédikációt „A magyar királyság, keresztyénség és reformatio“ címmel, rámutatva, hogy: „Kilenc százados keresztyénségünk soha sem hanyatlott, soha sem ingadozott, sőt a reformatio négy százada által csak tisztult; Krisztus evangéliumához mindig közelebb vezetett... De nem hisszük, ne is áltassuk magunkat, hogy egészen Krisztushoz jutottunk... Krisztushoz még mindig és folyvást közelednünk kell...“¹²

Csak következetes lépés, ha most, az újabb nagy évforduló küszöbén a magyar reformátusság arra hívatott képviselői még nyomatékosabban kifejezik, hogy a római egyház szentjének, mint kultusztárgynak tömjénfüstbe és fényes ködökbe vesző legendás-mythikus alakja mellől csöndes, megértő tisztelettel félreállva, mindörökre együtt akarják ünnepelni, a kegyelemben gazdag Istennek szüntelen hálákat adva, bármely felekezetű magyar keresztyén testvéreikkel a történet István királyát, minden időknek egyik legnagyobb magyarját és Krisztusnak első zsengejét minden idők magyarjai között.

*

Mi református magyarok még akkor sem vonhatnók ki magunkat az első magyar királyra való hálás ünnepi emlékezésből, hogyha ebben a mi nagy nemzetevónkben pusztán csak államalkotó és társadalomformáló nagyságot, pusztán csak fajunk politikai génuszának legelső európai méretű megnyilatkozását kellene is látnunk. Még hogyha a keresztyénsége jobbára csak ösztönös alkalmazkodás lett volna is népe és a környező világ megváltozott politikai erőviszonyaihoz — olyanformán, ahogyan látjuk az apjánál, a frank Chlodvignál vagy világbirodalmi mére-

tekben Nagy Konstantinnál — abban, amit nemzetünkkel és nemzetünkért tett, még akkor is az Isten gondviselő kegyelmének esodálatosan nagy ajándékát kellene meglátnunk. A magyar élet legelőször ő foglalja olyan keretek közé, amelyek megóvják a végzetes széthullástól — és egészen kétségtelen, hogy ez a széthullás ezek nélkül a keretek nélkül itt, a népvándorlás egymást kergető utolsó hullámai miatt akkor még tartósan bizonytalan, szinte cseppfolyós állapotban lévő duna-kárpát-balkáni medencében már a második keresztyén évezred legelső tizedei folyamán bekövetkezett volna. A magyarságot először ő teszi a szónak nemcsak földrajzi, hanem politikai és műveltségi értelmében is európai néppé — s ezzel mindörökre kirántja a jogalapot a magyarságnak pusztarablóhordaként való értékelése alól, amely az akkori „művelt Nyugat“-on már valóságos dogmaként kezdett kialakulni (és, noha már István király óta megszűnt minden jogalapja, teljesen még ma sem tűnt el). Magyar *nemzetet*, magyar *országot* és magyar *államot* ő forraszt először erősen és céltudatosan össze s ő alkot meg e három kategória szerves együttességéből egy a nagy európai keresztyén közösség eszmei egységébe belétagolt, de különben önálló, öncélú, független magyar létezést, amely Istennek az egyház által tolmácsolt törvényein kívül csak önmagában bírja normáit és semmiféle földi hatalomnak ezen a világon alávetve nincsen. Az európai műveltségű és Európával sorsközösséget vállaló, de különben a többi európai néppel egyrangú és egyjogú magyar nemzet függetlenségének legelső zászlóhordozója az az István király, akinek fölényes hadiművészete elől megszegyenülten fut vissza az új országot hódoltatni törekvő, korán fölébredt mohó étvágyú német-római császár — és utána zászlóhordozója a magyar nemzet függetlenségének az a hozzá oly sokban hasonlító dicsőséges I. László király, a római egyháznak szintén szentje, aki, midőn nemzetének és államának érdekei úgy kívánják, a pápaság világi politikájával is szembe tud fordulni. Az ő sorsvonallukban sorakoztak föl nemzetünk függetlenségének, nemzeti és állami létünk öncélúságának mindama védelmezői a császári és pápai nemzetköziséggel és beolvasztó szándékkal szemben, akiket református szellem, vagy legalábbis református lelki és családi leszármazás formált meg magyarságunk számára: Bocskay, Bethlen Gábor, a Rákóczyak. És ha ezen a földön, a legutóbbi négy század véres és vértelen testvérharcainak egyik kétségtelen eredményeképpen, hosszú időkre s nem egy tekintetben napjainkig különösképpen a református vallású magyarság lett a független és öncélú magyar gondolat legfélétekenyebb letéteményese: ez olyan örökség és hitbizomány, amelyet a református magyarság az István király élő, útmutató és fegyverforgató jobbkezeiből kapott. De ebből a jobbkezeiből kaptuk mi református magyarok Isten után

magát ezt a drága hazát is, amelynek védelmében annyi vérünk elfolyt s amelynek széttört és összeszűkített határai elsősorban mireánk hoztak mondhatlan szenvedéseket, innen és túl a trianoni gránicokon — ezt a hazát, amely bennünket sohasem szerethet olyan kevésbé, hogy mi valaha is megszűnjünk halálosan szeretni őt, néha mostohának látszó, de örökre édesanyánkat. Amiként István király koronája és palástja már az ő életében össze tudta fogni és *egy* nemzeté kezdte nevelni ennek a hazának különféle fajú, régibb és újabb lakosait — mert „*az egynyelvű és egyszó-kású ország gyöngé és törékeny!*” — úgy fog össze bennünket, református magyarokat ma is az ő koronája és az ő palástja mindenféle fajú és mindenféle vallásfelekezetű testvéreinkkel az ősi szentistváni határok között. Mert minket, református magyarokat az ő kilencszáz évet besugárzó politikai bölcsesége és ezt igazolva, ennek a kilencszáz évnek minden történelmi tapasztalata arra tanít ma, hogy *az egyfajú és egyvallású ország is gyöngé és törékeny*: a merő fajiság vérdogmája aranyfejú, de cseréplábu bálványkép (Dániel 2), a külsőleges valláségység pedig mindörökre csak pusztá politikum marad, amely képmutatásra és testvérgyűlöletre nevel. István király koronája és palástja alatt, a közös magyar célgondolat jegyében már történetünk első századaiban megfért egymással a római és a görög hitű, a valdens és a pata-rénus, a magyar, a német, a tót, az olasz, az oláh, a besenyő, a kún, a bolgár országlakó — ez a klasszikus szentistváni gondolatot jelképező korona és palást minékünk, református magyaroknak mindvégig legfőbb földi erősségünk marad a faji vagy a vallási kizárólagosságnak csonka hazánkon kívül és belül folyvást kísértő agyrémei ellen, amelyekkel Krisztus nevében, az Ő evangéliumára támaszkodva vállalnunk kell a mindkétfelé egyformán nyílt sisakú, alkut nem ismerő szent harcot.

*

István királyunk kilencszázéves örökségéhez tehát minekünk, református magyaroknak, még akkor is jussunk volna, hogyha az ő keresztyénségének őszinte és mély voltában volna is okunk kételkedni. De nincs is erre semmilyen okunk. Ez a lángeszű és acélereélyű, ritkán mosolygó és soha önfegyelmét el nem veszítő, az Árpádoknál szokatlan kis természetével is föltétlen fen-ségű tekintélyt parancsoló királyi magyar buzgón hívő, mélyen áhítatos, az örökkévalóságra szögezett tekintetű keresztyén volt: teljes egyéni és családi élettisztaságban (gondoljunk csak a Nagy Károly császár sokszoros concubinatusára, pedig ő különben Istvánnak is uralkodói eszményképe volt, a magyar „király” szó is az ő nevéből ered!), önmegtagadó önzetlenségben, segítő és megbocsátó készségben, Krisztus magyarországi hódító útjának semmi

nehézségtől vissza nem döbbenő alázatos készíttetésében érték meg hitének gyümölcsei. Ezt a hitet tehát megbecsülhetjük anélkül is, hogy rászorulnánk arra a protestáns irányban való elrajzolására, amelyre eleinknél — láttuk, minő súlyos történeti kényszerhelyzet folytán — megvolt a hajlandóság. Nincs értelme, aminthogy történetileg sincs alap, kétségbevonni, hogy első királyunk a római egyház meggyőződéses híve volt, a pápában Krisztus földi helytartóját látta, Mária-kultuszt üzött, a szenteket tisztelte, a görögkeletiséget pedig csak azért nem utasította el forma szerint, mert az ő életében még nem történt meg a végleges és formális szakítás Bizánc és Róma közt. Üdvösségét azonban, mely végső értelme és célja volt nagyszerű férfi-életének, egészen bizonyosan nem Rómának, hanem Krisztusnak köszönhette — és az életének minden fordulatán fel-felgyúló tiszta fényjelek, az átadottság, az odaszenteltség jelei minden alázatos emberi következtetést megengednek arra nézve, hogy az üdvösségre valóban választott is volt, tehát nemcsak római, hanem bibliai értelemben is *szent*. Ezzel boldogan megelégedhetünk mi, az ő református magyarájait. Sőt Isten jóvoltából még azt is szabad hozzátennünk, hogy ha István római keresztyén volt is, de ő előtte még az a Róma volt föltétlen vallási tekintély, amelyben még nem volt dogma a pápai családokhozatalanság, a Mária szeplőtelen fogantatása, a jócselekedetek és érdemek befolyása az üdvösségszerzésre, a bűn ideigvaló (földi és tisztítóhelybeli) isteni büntetéseinek pápai elengedhetősége — sőt nem volt dogma még a transsubstantiativ sem. Az István római keresztyénsége tehát amennyire távol állott még az Aquinói Tamásétól, a Loyola Ignácétól és a Prohászka Ottokárétól, annyival állott közelebb — nemcsak az időben, de a nagyobb bibliai és ógyházi egyszerűségben is — az Ágostonéhoz s a Pál apostoléhoz. István királyunkkal ennél fogva nemcsak Rómán át lehet a magyar keresztyén lelkeknek kapcsolódniok, hanem az Evangéliumon át is. Ezt jogunk van igényelni a magunk számára, anélkül, hogy az ő keresztyénségének történeti vonásain erőszakot tennénk és őt magyar keresztyén testvéreink többségétől elperelni akarnók.

Ez a valóságos keresztyén — igazában az első magyar *lelki* keresztyén — éppen azért, mert hű és jó római keresztyén volt ugyan, de *több* is volt annál, nemcsak Rómának emelt fényes és tartós hajlékot ezen a magyar földön, hanem ugyanakkor a tiszta Evangélium útjának egyengetéséhez, a félezer évvel későbbi reformáció befogadásához is megtette az első kapavágásokat.

Bármily paradoxnak, némelyek előtt talán kegyeletsértőnek tűnjék föl ez az állítás, megvan rá az alapos ok. István király ugyanis épp azáltal vált nemzete számára nemcsak a római katolikus középkor megalapozójává, hanem az evangéliumi reformá-

ciónak is előkészítőjévé, hogy a keresztyénség *nyugati* formájában találta meg lelkének békességét és üdvének reménységét, nem pedig a keletiben.

A nem felekezeties szempontból űzött történeti vizsgálódás kétségtelenné teszi azt is, hogy a magyarságnak Krisztushoz térítésében a keleti keresztyénségnek is volt valamelyes — pontos adatszerűséggel talán már soha le nem mérhető — előkészítő része, de azt is, hogy maga István teljes mértékben a Nyugat egyházának lelki gyermeke volt s népének krisztianizálásában is kizárólag nyugati keresztyén indítások és példák vezették.

Ez először is azt jelenti, hogy az István lelkében egy óriási döntés történt. Mi a keresztyénség, miben áll a Krisztusban való igaz hit és az Ő engedelmes követése? Bizánc erre a kérdésre már akkor is úgy felelt, ahogyan a görög-keleti egyház máig felel: Istennel a sákramentomok misztériumai útján újra meg újra egyesülni s ekképen magunkba szívni a halhatatlanság erejét már ezen a földön. A bűn csak egy része — gyakorlatilag nem is a legfőbb része — a halandó ember nyavalyásságának; a halhatatlanságnak belénk áradó ereje, Istennek velünk összeömlő lényege ezt is épúgy leküzdi, mint minden egyéb, végességből származó bajt. Ahol egyszer ennek az isten-emberi egyesülésnek folyvást megújgható lehetősége biztosítva van, ott a keleti felfogás szerint az egyház már elérte célját és megtette kötelességét. Erkölesi, fegyelmi, világ- és életformáló feladatok legfőljebb másodsorban jönnek számba: jó, ha az egyház ilyenekkel is foglalkozik, de egyáltalán nem lényeges. Az egyháznak a világtól való szigorú megkülönböztetése nem vihető keresztül, de nem is fontos: a kettő a nép egységében úgyis folyvást egymásra talál. Ahogy a kultuszban egyesül Isten és ember, úgy egyesül a keresztyén népben egyház és világ. Ezt az egyesülést a sákramentomok misztikumán kívül a szeretetnek azok által fölgerjesztett érzelme viszi végbe: a keleti egyházban uralkodó közfelfogás a szeretettel máig összeférhetetlennek tartja mind az eredendő bűnnek, mind az örök kárhozatnak a fogalmát, elannyira, hogy sem az egyik, sem a másik fogalomról nem is alakult ki mindmáig Keleten félreérthetetlen és egyetemesen kötelező dogmatikus tanítás.¹³

Mi történik akkor, hogyha első királyunk lelkét a keresztyénségnek ez a formája fogja meg és bilincseli le?

Röviden megmondva az, hogy akkor mi magyarok ma valósággal is, műveltségileg is, politikailag is Balkán vagyunk. Bolgár testvéreinkhez hasonlóan, a közös vallás erejétől hatalmasul vonzva, felolvadunk a szláv tengerben és valamennyi balkáni szláv és egyéb népfajhoz hasonlóan több-kevesebb passzivitással hajtjuk fejünket a török igába és hordozzuk azt békén vagy négyszáz éven keresztül. Mert a görög keresztyénség, mint leg-

főképen kultuszi misztika, az alázatos béketérés végtelen erővel képes a rajta csüngő lelket eltölteni — de erkölcsi lendítő ereje csekély lévén, nem képes a lelket az antikrisztusi gonoszsággal szemben tevékeny és hősi ellenállásra buzdítani. Istvánnak a Kelet javára való döntése esetén a Balkán ma Bécsnél végződne, az esztergomi bazilikában ikonosztáz állana — ha ugyan nem múzeum volna az egész, mint ma a konstantinápolyi Hagia Sophia! —, a debreceni Nagytemplom pedig sohasem épült volna fel. Igen, mert egy görögkeletivé lett magyarság éppoly kevéssé adott volna helyet a reformációnak, mint a Balkán egyéb népei. Görögkeleti talajon csak olyan reformáció volt lehetséges eddig, mint a bogomilizmusnak a sátánkultusz felé hajló sötét aszkétizmusa, vagy az orosz szekták őrjöngésig fokozódó istenkeresése. De nem volt lehetséges *evangéliumi* reformáció, mert a kultuszmisztikában kielégülő görögkeleti ember alapjában véve mindig értelmetlennek találta a Luther klastromi kérdését — amely pedig merőben evangéliumi kérdés volt, de amely, ha Luther bazilita kalugyer, az ő lelkében sem vetődik vala fel soha: — „*Mit kell nékem cselekednem, hogy üdvözüljek?*“ És így természetesen még értelmetlenebbnek találta e kérdésre a főlzabadító és éppoly evangéliumi feleletet is: „*Higyj az Úr Jézus Krisztusban és üdvözülsz!*“ (Ap. Csel. 16: 30—31.)

Nyugat keresztyénsége viszont különformálódásának kezdetétől fogva ismerte ezt az evangéliumi kérdést, habár a tiszta és egyenes evangéliumi feleletet az egész középkoron keresztül vonatkozott is megadni rá. A nyugati keresztyén ember lelkében ugyanis az oda szintén betelepedett kultuszmisztika sohasem bírta elzsibbasztani az aktív erkölcsi vonást, a maga és a mások üdvösségeért való személyes felelősség érzetét. Itt a keresztyén vallásosság sohasem volt csupán egy Istenben való személytelen, boldog felolvadás; itt a keresztyén ember előtt mindig fehéren ízzott a székesfehérvári királyi kőkoporsón látható szeráfarc: Szent, szent, szent a seregeknek Ura... Nyugat keresztyéne mindig érezte, hogy pusztán kultuszi úton, személytelenül sohasem lehet Istenéhez eljutnia, mert pusztán kultuszi úton lehetetlen meggyógyítani az emberi lélek legnagyobb, sőt alapjában egyetlen nyavalyáját, amely nem a halandóság, hanem a bűn. A bűn pedig éppen azért rettenetes, mert eredendő, és mert büntetése, a kárhozat, örök; az a két bibliai kijelentés a nyugati keresztyén tudat előtt soha, az egyház történetének egyetlenegy korszakában sem homályosult el. Üdvösséget Istennél csak az az ember találhat, akinek bűne megbocsáttatott s akire nézve megtört a kárhozatnak ereje: mindakettő pedig csak a felelős erkölcsi személyiségnek lehet osztályrésze.

Mindezeknek következtében világos, hogy az egyháznak Nyu-

gaton lehetetlen volt egy, pusztán a kultuszi istenélvezés akadálytalanságát biztosító intézménnyé zsugorodnia. Épp ezért lehetetlen volt a világgal, a népelettel is oly maradéktalanul összeolvadnia, mint Keleten. Nyugaton az egyház lényegéből az *oldás és kötés* éppoly erkölcsi, mint vallási hatalmának kellett elsősorban kiemelkednie és ennek a hatalomnak zavartalan gyakorolhatása végett az egyháznak a világgal, a népelettel, a politikummal szemben újra meg újra nyomatékosan hangsúlyoznia kellett a maga önállóságát.

Egészen bizonyos, hogy az egyház önállósága hangsúlyozásának az a történeti formája, mely a középkort jellemezte: a pápaság abszolút monarchiájának kialakulása és viláгурalma, illetőleg viláгурalmi törekvése, a tiszta Evangélium mértéke alatt nem igazolható. De éppoly bizonyos az is, hogy a római pápaság lelki s olykor politikai vezetése alatt állott keresztyén népek még a legnagyobb elfajulás idején is több érzékkel bírtak a Kijelentés lényege: a bűn örök kárhozatra méltó volta és Isten kegyelmének a Krisztusban megjelent felséges mindenhatósága iránt, mint a Kelet keresztyén népei akkor is, amikor a legkülönb vi-rágjában volt az ő „orthodoxiájuk“. Keleten igazi evangéliumi reformáció mind e mai napig nem volt lehetséges (a jövő Isten csodálatos kezében van!) — Nyugaton ellenben a Luther és a Kálvin nagy reformációját egy ezredéven át a kisebb reformációk egész sora alapozza meg és készíti elő: jön Ágoston, jönnek az újabb meg újabb reformszervezetesrendek, jönnek a valdensek, Wiclif, Husz, a szünetlenül kísérletező klastromi belső reformok, a csöndes, de nagy jelentőségében még csak manapság kibontakozó „devotio moderna“ s vele összelelkezve a humanizmus evangéliumi ága, Erasmus . . . Szakadatlan reformációs láncolat ez, amely arról tesz tanúságot, hogy a Nyugat keresztyénsége éppoly mértékben dinamikus keresztyénség, amilyen sztatikus a Keleté, vagyis hogy Nyugat sohasem akarta beérni azzal — gondoljunk ismét a királyi kőkoporsóra! — hogy a halhatatlan egyéni lélek, csecsemővé változva, öntudatlanul elnyugodjék az istenség végtelen ölén, hanem őt mindig égette az a vágy és felelősségérzet is, hogy Isten háromszor szent arca előtt személyes bizonyágtevés-sel leboruljon s előtte meghódoltasson másokat, meg a világot is.

Ezért állítom, hogy István király a pápa keresztyénségével, a középkori római katholicizmussal együtt egyúttal már (legyen áldott az őt vezérlett Kegyelem!) az evangéliumi reformáció csíráit is elplántálta a magyar szívekbe.

Ez pedig abból is nyilvánvaló, hogy az István királyunktól befogadott római katholicizmus akkor, az első keresztyén évezred végén, maga is — mint ma már köztudomású — reformkeresztyénség volt.¹⁴ A burgundiai Cluny monostorából indul ki István

születése előtt vagy egy félszázaddal az a hatalmas tisztító áramlat, amely a mélyre süllyedt nyugati egyházi életet egységes program szerint akarja újból fölemelni: szigorú klastromi reformokat kezdeményez, mélyíti a keresztyén istenfélelmet és erkölcsi felelősségérzetet, megtanít forrón imádkozni s az önző Ent kíméletlenül megbabolázní... A korszak lelkén az évezredfordulóig egyre erősödő remegések futnak át: avagy nem most, a közelgő ezredik esztendőben lesz-e a világ vége és az utolsó ítélet; nincs-e letelőben az egyház ezeréves fennállásával, tehát Krisztusnak benne már megvalósult földi uralmával az a titokzatos ezeréves korszak, millennium, amelyről a Jelenések könyve beszél (20. rész)? A világ nagyjaiban megrendül a lélek: Isten ítéletétől remegve, addig ismeretlen üdvösségsóvárgással bízzák rá magukat Cluny szerzeteseinek lelki vezetésére. Fejedelmek folytatnak rendszeres imaéletet, királyi házak válnak — csaknem — klastromokká, koronás fők esenkednek egy-egy hatalmas lelkű s tiszta életű, önkorbácsoló apátúr barátságáért. És köztük van, mint egyik legértékesebb tagja ennek a cluny-i „imaszövegségnek“, a magyaroknak egész Európában éppen kegyessége miatt jóhírnevű uralkodója, István is. Az ő keresztyénsége nemcsak öntudatos és őszinte vallásosság volt, de — minden akkori szokványos átlagon messze felülemelkedve — *a legmagasabbrendű keresztyén istenfélelem és krisztuskövetés volt*, amelyet annak a kornak Isten színe előtt megrendülő és megújhadásra sóvárgó római katolikus lelkisége egyáltalán kitermelhetett.

Tudjuk, hogy Cluny nagy reformmozgalma nem maradt meg a klastrom- és templomfalak, általában a személyes és közösségi vallásos élet korlátai között. Későbbi kibontakozásában nagyvonalú egyházpolitika lett belőle, amely az egyházat az államtól minden vonatkozásban függetleníteni törekedett s amely — ez irányban már nemcsak lelki fegyverekkel küzdve — logikusan vezetett el VII. Gergelyig s a pápaság és császárság századokat betöltő nagy és sivár harcáig, amelyben a végén senki sem győzött, viszont igazi vesztes is csak egy volt: a Krisztus ügye. Ámde István királyunk idejében a reformmozgalomnak ez az oldala, ha már kezdett is jelentkezni, de még nem vált uralkodóvá és aggasztóvá. Egy röpke történelmi pillanatra — a közvetlen küszöbön álló millennium rettegve reménykedő, Krisztus színe elé készülő prófétikus, adventi hangulatában — mintha megvalósult volna a keresztyén népek nagy testvérisége, a Sacerdotium és az Imperium maradéktalan együttműködése a fényeseszű tudós II. Sylvester pápa és a rajongó húszesztendős III. Ottó császár barátságában. Egy röpke pillanatra most nem arról volt szó — mint azelőtt már sokszor és azután majdnem mindig — ki a nagyobb, ki legyen az egyetlen úr, a pápa-é vagy a császár; hanem

arról volt szó, hogy a főpap imádsága és a fővezér kardja miként működjenek együtt annak a békés, boldog, idyllien biblikus keresztényi együttélésnek megteremtésében, amely már földi megvalósulása a Civitas Dei-nek s amelyben a bármikor visszatérő Úr Krisztus csak örömét lelheti. István királyunk ebben a röpke és egyedülálló világtörténelmi pillanatban — amely épp az ő megkoronázásával, az 1000-ik év karácsonyával esett egybe, s azután hamar elmúlt, mint egy misztikus hajnalálom — nem két, korlátlan világhatalomra törekvő s egymásnak titkon gáncsot vető szuverénállott szemben, hanem egy keresztény népszövetség lelki és politikai fejével, akik őt, pogány ősök őszintén hívó, bizonyoságtévő keresztény fejedelmi ivadékát és friss erőktől duzzadó ígéretnépét szeretettel és politikai mellékgondolat nélkül ölelték magukhoz. Ekként a magyar kereszténység és keresztény királyság megalapítása ebben az egészen kivételes világtörténelmi pillanatban nem jelentette a Nyugat bármely vezető hatalmának való politikai kiszolgáltatást, még kevésbé jelentette a nagyszabású, de egyoldalú és hamar elfajult Nagy Károly-féle államgyházi koncepciónak az átvételét, amely pontosan 200 évvel azelőtt, a Nagy Károly 800 karácsonyán történt római megkoronázásakor ért a tetőpontjára s egyben a lejtőjére is. A mi Istvánunk őszinte és mély reformkereszténysége olyan magyar középkori katholicizmust eredményezett, amelyben a pápa iránti hűséges vallásos engedelmesség mellett sohasem volt a politikai térre is áttérjedő rabszolgai meghunyászkodás, és amelyben az állam határozott, öntudatos és erélyes 'advocatiája' az egyházzal szemben sohasem fajult el késő karoling vagy bizánci stílusú, bensőleg üres és erkölestelen államgyházaisággá. Mindkét vonás jobban előkészítette a középkor magyar katholicizmusát az evangéliumi reformációra, mint ahogyan el volt reá készülve — Keletről nem is szólva — nem egy nagy és vezető nyugati keresztény állam a középkor végén.

István király tehát minékünk, református magyaroknak, nemcsak magyarságunkban, de reformátusságunkban is ajándékozónk és jótévőnk. Kilencszázestendős kőkoporsójából mi is jogosult szívbeli tisztességtétellel idéztük ma a szellemét.

Amikor ezt a kőkoporsót László király idejében, szentéavatásakor fel akarták nyitni a székesfehérvári templomban, hogy a benne negyvenöt év óta pihenő holttestet a kanonizációhoz előírt ünnepélyes elevációban részesítsék, a gyönyörű legenda szerint semmi emberi erővel nem bírták megmozdítani nehéz köfedelét. Az általános megdöbbenésben égi sugallatból azt tanácsolta a királynak egy Charitas nevű szentéletű apáca (nomen est omen!), béküjön meg először atyjafiával, a szerencsétlen, koronájavesztett Salamonnal s bocsássa ki őt börtönéből. Ez meg is történt s íme a követ azonnal el lehetett mozdítani a koporsóról.

Első koronás uralkodónknak s a Krisztus első magyar zsengejének kilencszázados emlékezete, sírjából földidézett dicső nagy szelleme csak akkor lesz számunkra építő erővé, ha testvérharcot nem talál s ha maga is *újabb* testvérharcnak nem lesz ürügyévé a magyar keresztyének között, és közelebről köztünk magyar reformátusok között. Régebben Ágostonnak tulajdonították, ma már tudjuk, hogy valójában a XVII. századi szenvedő német protestantizmus lelkéből született meg drágagyöngyként az a csodálatosan szép és legmélyebben evangéliumi jelszó, amelyet bizonyosan szíve szerint aláírt volna a bölcs és mélyhitű reformkeresztyén István király is: „*In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus autem charitas*“.¹⁵

Révész Imre

*

Jegyzetek:

- ¹ Hóman Bálint: Magyar Történet ² I. a 224—225. lapok között.
- ² L. Dévay Bíró Mátyás tanításai (Kolozsvar 1915.) c. könyvemben 44. l.
- ³ *Félegyházi Tamás* Új-testamentum fordításának a debreceni tanácsshoz intézett ajánlásában. Debrecen 1586.
- ⁴ Praeconium Evangelicum I. b₂—b₃. (Előszó).
- ⁵ *Szentiványi Márton S. J.* Responsa non responsa. Nagyszombat 1700, 10—11. l.
- ⁶ Malleus XV. Dilemmatum... authore Gratiano Rechabao, Theopoli, Per Obedadamum Nicaeum 1704. B₇—C₂, D₈, I₅—I₆ levelek. Már a kortársak tudták, hogy a mű szerzője K. Cs. J., a nyomtatási helye pedig Debrecen. Azt maga a szerző elmondja, hogy a nyomtatás költségeit istenfélő helybeli kalmárok adták össze.
- ⁷ Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania, Utrecht 1728. 24. skk.
- ⁸ Historia Hungarorum Ecclesiastica, I. Leiden, 1888. 57. skk.
- ⁹ *Révész Imre* (idb.): Az úgynevezett Szent István király ünnepének megülése a magyar reformátusok által. Magyar Prot. Egyházi és Iskolai Fügvelmező 1878. (IX.), 167. l.
- ¹⁰ Károli Gáspár levele a szent konfraternitáshoz. Casparus Caroli álnév alatt Budapesti Hirlap 1891., 227. sz. Újra közölve Összegyűjtött Irodalmi Dolgozatai II. kötetében Bp. 1917. 62. skk. Megírására az 1891: XIII. törvényoikk I. §-a (Szent István napjának, „mint nemzeti ünnepnek“ ipari kötelező munkaszünetté nyilvánítása) s az a miatt protestáns részről megnyilvánult nyugtalanság adott alkalmat.
- ¹¹ L. A Dunamelléki ev. ref. egyházkerület 1900. október 20-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének Jegyzőkönyve Bp. 1900. (50. pont a 168. lapon). — Nagyön érdekes, hogy e határozat a dunántúli református püspök átiratára jött létre; ő ugyanis (Antal Gábor) az evangélikus testvérekkel történt megállapodás után a kerület egyházait körlevélben hívta fel a nevezett évforduló megünneplésére, s felkérte a dunamelléki egyházkerületet is hasonló intézkedés tételére. — A többi egyházkerületek jegyzőkönyveinek tanúbizonyossága szerint az ő közgyűléseik ez ügygel egyáltalán nem foglalkoztak, hasonló intézkedést nem tettek; sőt *közgyűlésileg maga a dunántúli kerület sem foglalkozott az ügygel*, még a püspöki jelentésekben sincs róla szó!

¹² Budapest, 1901. 20—21. l.

¹³ Ebben az összeállításban a következő, modern görög-keleti theologustól származó mű nyomán haladtam: *Zankov, Stefan*: Das orthodoxe Christentum des Ostens. Sein Wesen und seine gegenwärtige Gestalt. Gastvorträge, gehalten an der Berliner Universität. Berlin, 1928.

¹⁴ *Galla Ferenc*: A clunyi reform hatása Magyarországon. (A Szent István Akadémia történelmi... osztályának felolvasásai 2. köt. 4.). Bp., 1931. — V. ö. vele tanulságos bírálatát *Deér Józseftől* (Századok 1933. 437. skk.). — Meggyőződésem szerint azonban a clunyi reformmal eddig foglalkozott hazai és külföldi, régebb e újabb szerzők (Sackur, Brackmann stb.) nem emelik ki elég nyomatékosan, sőt némely esetben kissé mintha szántsándékkal állítanak háttérbe az eschatologikus gondolat, a chiliastikus izgalom óriási jelentőségét a mozgalomra nézve.

¹⁵ „*In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in utrisque caritas.*“ Oorsprong, beteekenis en verbreiding der zinspreuk door Prof. A. Eekhof, Leiden 1931. (A címben jelzett az eredeti alak, az általunk idézett a ma gyakrabban előforduló). A jelszó — amint Krüger Gusztáv már 1922-ben kimutatta (lásd a Theologische Blätter és Christliche Welt ill. évfolyamait!) — legelőször Rupertus Meldenius, igazi nevén Meiderlin Péter augsburgi Szent-Anna kollégiumi ephorusnak (1582—1621) „*Paraenesis Votiva Pro Pace Ecclesiae Ad Theologos Augustanae Confessionis*“ c., 1626-ban megjelent könyvében fordul elő. Meiderlin hűséges, de irénikus hajlamú Luther-követő volt.

Ne vigy a kísértetbe

*Pereg, zuhog az élet üteme.
Az élni-akaró kövesse tüzesen.
Színeképek, melódiák ne állítsák meg
a vaslépteket.
Emberi bölcsélet ne ferdítsen
isteni tételt.
Adva az élet nyílt igazságokban,
csak szíved kovácsold nemessé
s lelked füröszd az égi sugárban.
Nézz a Nap felé és tarts a fény után.
Ne töprengj, ne kétkedj,
részese vagy az örök Irgalomnak,
ha porként éled is világod.
Csak egy semmisíthet meg:
a bűn, e végtelen, e fénytelen sötétség.*

Kardos Kálmán

Lorántfy Zsuzsanna ősei

Nagy embereink lelki és testi alkatának vizsgálásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül az átöröklés élettani törvényét. A külső és belső jellegzetes tulajdonságok leszármazását az ősokról az utódokra a tudományos kutatás bebizonyította. Mikor tehát olyan kimagasló történelmi személyiség áll előttünk, mint aminő *Lorántfy Zsuzsanna*, önkéntelenül felmerül bennünk a kérdés: milyen volt az a család, melyből eredt s kik és milyenek voltak közvetlen elődei, szülei? Micsoda nemzedékről-nemzedékre szállt családi hagyományok, kifejtett jellemző vonások, öröklött tehetségek keltek életre és lettek tündöklő valósággá a magyar nemzetnek, főleg a magyar református egyháznak abban a glóriás asszonyában, akiről a költő ilyen ódai szárnyalással énekel: „Fejedelmi nő, az volt bizonynyal Világ szerént lélek szerént, Több diszt nem nyert bársony, — s biborral, De ő hintett ezekre fényt“ (Tompai).

A szervezeti átöröklés feltüntetésére kellő ismeretek hiányában nem gondolhatunk, de a lelki átöröklés atavisztikus adottságait már inkább módunkban lesz az alábbi sorokban kimutatni. Itt csak nagy vonásokban rajzolhatjuk a nevezetes Lorántfy család történetét, s csak kiválóbb alakjait óhajtjuk feltüntetni, főként azonban a fejedelemasszony apját és anyját igyekszünk a rendelkezésünkre álló történelmi anyag alapján lehetőleg hű képen visszatükröztetni.¹

A Lorántfy család az olasz eredetű *Rathold* nemzetségből származott. Címere: vörös pajzsban arany hársfalevél. A Rathold, magyaros kiejtéssel *Rátót* nemzetség, mely a róla nevezett veszprémmegyei Rátót helységet kapta először királyi adományul kiterjedt birtokokkal együtt, több, mint tíz (Feledy, Elefánty, Gyulafy, Kazai Kakas, Kaplay, Jolsvay, Paksy, Pásztóhy, Putnoky, Ráday, Tary) főrangú familiának adott életet. A nemzetség országos szerepe *IV. Béla* király alatt kezdődött, amikor *Domokos* (I.) tárnokmesteri méltóságra, *Mátyás* pedig az esztergomi érseki székre emelkedett s mint az ország első főpapja a *Mohi* melletti csatában hősi halált halt honáért és királyáért.² Ugyanakkor tüntette ki magát a király védelmében és menekülésének fedezésében *Loránt* (I.), akit a tatárdulás után *IV. Béla* sorban magas állásokba (főispán, erdélyi vajda, macsói bán), utóbb pedig a nádori székre emelt. Ő alapította meg a család hatalmát, gazdagságát és tette azt országos jelentőségűvé. A nádori méltóságot *V. István* és *IV. László* alatt is viselte olyan sikerrel és közkedveltséggel, hogy a nép az ország atyjának és természetes oszlopának nevezte.³ Testvére volt *Dezső*, borsodi és gömöri főispán (1308), az Ákos

nembeli *István* nádor veje, akinek utódai, mint hatalmas oligarchák szintén országos szerepet vittek a *Vencel*, *Ottó* és *Károly Róbert* királyok közt lefolyt küzdelemben. Mint ez utóbbinak legfőbb hívei és tanácsosai: *Domokos* (II.) és *Loránt* (II.) szintén a nádori méltóságba jutottak. Károly Róbert óriási terjedelmű birtokokkal ajándékozta meg őket, de ők maguk is növelték vagyoniukat, ha lehetett, szép szerrel, ha nem, erőszakkal.

Nagy Lajos és *Mária* királyok idejében is megtartották a Rátótok a királyi udvarban és az ország ügyeinek vezetésében elfoglalt magas állásaikat, így *Eustach* főudvarmester és bán (1350), *János*, ruszai vajda és országbíró (1354—1390), *Olivér* tárnokmester és bán, majd *Zsigmond* alatt *Dezső* „mester“ a királyné főtárnokmestere (1412). A királyi kegy és hatalom fényében sűtkérezve, módjukban állott kifejleszteni azt a kiváló dinasztiai, mely egyik legelőkelőbb tagja lett a Károly Róbert által kialakított, zászlós magyar arisztokráciának. A Loránt fiak a Károly Róberttől ősüknek adományozott (1324) *serkei várat* (Gömör m.) és uradalmat tettek a család központjává, melyről eleinte *Serkeiknek* neveztek magukat,⁴ mígnem végre a 15. század közepén serkei előnévvel kialakult a familia *Lorántfy* neve. Ezt teljes határozottsággal *György* használta először. Az ő életében megnyilatkozni látjuk a család mély vallásos érzületét is, mely utódaiban, főleg *Zsuzsánna* fejedelemasszonyban eszményi magasságban tündöklött fel. *György* u. i. karthausi barát volt, de családi érdekek arra kényszerítették, hogy elhagyja a rendet. Egyik leányát, *Erzsét* is apácának neveltette, aki a kolozsvári Szent Egyedről nevezett kolostorban élt s halálakor a reáeső birtokrészeket a rendre hagyta.⁵ A Lorántfyak általában bő adományokkal istápolták az egyházat és szerzetesrendeket. *György*, Gömör megye főispánja, *Hunyadi János* és *Mátyás király* hadvezére, nagy vagyonszerző és takarékos ember. Előkelő, gazdag házasságokkal, nemkülönben szerencsés birtokpekkel (Héderváryak, Szapolyaiak ellen) vagyonát rendkívül megnövelte, úgyhogy *Mátyás* idejében 14 vármegyében (Gömör, Borsod, Abaúj, Heves, Zemplén, Ung, Szabolcs, Bihar, Pest, Pozsony, Veszprém, Somogy, Pozsega Körös) széleshatárú uradalmakat, falvak sokaságát és három várat (Serke, Gede, Kapla) birtokolt a család.⁶ Ezekon kívül még Erdélyben is voltak birtokai. A rokon Kaplay és Jolsvay családoknak a 15. században történt kihalásával szintén növekedett vagyona.

A 16. században azonban a Lorántfy-ház fényének elhalványulása és roppant vagyonának részekre darabolása következett be. A Jagellók erélytelen, külső háborúktól mentes uralkodása egyfelől a főurak féktelenkedését, másfelől elpuhultságát idézte elő. A hanyatló renaissance és humanizmus elfajultsága és élvezethajhászása ütközött ki bennök. A léha és pazar életmód, vala-

mint az egymással való örökös civakodás, sőt hadakozás a Lorántfyak nagy vagyonát és gazdagságát is megbontotta. Lassanként a főrendek közül is lesiklottak és ahogy *Károlyi Árpád* megjegyzi, „köznemesekké degradálódtak“. (Magyar Országgyűlési Emlékek), de természetesen, régi nagyságuknál és tekintélyüknél fogva nem egyszerű köznemesekké, hanem azoknak legkiválóbbjaivá, akik a Habsburgok alatt mind nagyobb jelentőségre emelkedett vármegyék közéletében, mint a magyarság és alkotmányosság védelmezői vezérszerepet vittek. Így lettek belőlük vármegyei alispánok (*János* 1530, *Tóbiás* 1543, *Kristóf* 1571, *György* 1577, *János* (II.) 1580.)⁷ assessorok (*György* 1570, *Farkas* 1580). A család egyes tagjai mint belső familiáriusok állottak fejedelmi hatalmú oligarchákkal bízalmas összeköttetésben, így pl. *László* a Bebek családdal, amely Szádvár ostromakor (1567) őt küldötte az ostromló *Schwendi Lázárhoz* diplomáciai megbízatással. Ugyanígyen megbízatást teljesített *Kristóf* is (1562), mint Diósgyőr úrnőjének, *Balassa Zsigmondné, Fánchy Borbálának* a királyhoz küldött követe.⁸

Nagy csapást mért a Lorántfyakra a mind feljebb nyomuló török hódítás. 1553-ban az erős végvár, Füleke is török kézre került. Ezzel és a Rimaszombat mellett lévő szabatkai török vár fölépítésével a Rima- és Balogvölgye Gömörben a hódoltság körébe jutott és a Lorántfyak serkei és gedei uradalmának lakói a füleki szandzsákba osztatván, a töröknek adót fizettek. A töröktől ugyan 1593-ban Szabatkát és Füleket visszavette a királyi sereg, miáltal a vidék fölszabadult a török uralom alól, azonban a kisebb várakásokat és erősségeket, minők voltak Serke, Gede, Ajnácskő, melyet a Lorántfyak időközben szintén megszereztek maguknak, már nem lehetett sokáig megtartani. 1594-ben még említés van téve a serkei várról, 1605-ben pedig a gedei és ajnácskőiről, melyek *Bocskaynak* megadták magukat. De ezidőtájt a magasban trónoló, hatalmas, büszke magyar várurak kezdettek leszállani nehezen megközelíthető s nagy költségekkel fenntartható hegyi fészkeikből s a falvakban építettek kastélyokat és udvarházakat. Így tettek a Lorántfyak is, s elhagyott váraikat az idő vasfoga és az emberek romboló szenvedélye festői romokká változtatta.

Ekkor lépett a történelem színterére *Lorántfy Mihály*, a Zsuzsanna atyja. Az 1570-ik év körül született, fia a Bebekék már említett tanácsosának, *Lászlónak*; anyja *Horthy Erzsébet*, idősebb fitestvérei *János* és *György* alispánok voltak. Valószínűleg Serkében született s ott töltötte gyermekkorát olyan családi- és légkörben, ahol a harci és vitézi életre, valamint a közszereplésre való nevelést tartották a legfőbbnek, de nem kizárólagosnak többé, mert a reformáció hatása alatt az egyház, iskola, jótékonyság és műveltség ápolása, mint megannyi földesúri kötelességek is lefog-

lalták a lelkeket. A reformáció főuraink életét hovatovább bensőbbé, komolyabbá tette és magasabb célok felé irányította. S a Lorántfyak a Felvidéken az elsők közt vették be a reformációt a 16. század közepén. Még 1544-ben egy családtag végrendelettételekor a serkei várban az egyik tanú, *Patay Ferenc*, feledi plébános (Kubinyi-család története), ami azt mutatja, hogy a család akkor még a régi katolikus egyházban élt, s ez egyház papja volt a bizalmasa, de azután bekövetkezett a családnak a reformációhoz való hajlása. Mihály apja, László — mint említettük — a *Bebek György* familiárisai közé tartozott, akit, de méginkább feleségét, *Patócsy Zsófiát* az evangéliumi hit és a reformátorok hőkeblű pártfogójaként ismerünk. Patócsy Zsófia udvara Szádvárt a század hatvanas éveiben már úgy tekinthető, mint a protestantizmus egyik főfészke. Ez udvar egy másik familiárisa, *hanvai Darvas Gergely Massai Margitot*, a reformáció szintén hatalmas patrónusa, *Mágochy Gáspár* feleségének, *Massai Euláliának*, a reformációt pártoló asszonyok egyik legkiválóbbikának testvérhúgát vette feleségül. Ha előbb nem is, de ebben a körben már kétségkívül a reformáció, mégpedig a helvét reformáció híve lett Lorántfy László, akinek birtokain, a serkei uradalomban egymásután alakították át a lelkeket és az egyházakat a prédikátorok a reformáció szellemében. A hagyomány szerint (Bartholomaeides) Gömör és Kishont megyében Rimaszombat után Serkében szervezkedett legelőbb a református egyház, ami, természetesen, a Lorántfyak pártfogásával történhetett, de a század vége felé már Serkén kívül a többi Lorántfy jobbágyfalvakban (Feled, Gortvakisfalud, Simonyi, Gesztete, Dété, Deresk, Sajó, Kaza, Kazinc, Velezd, Vadna, Muesony, Sajókeresztúr, stb.) is kialakultak a református egyházak. Serke lelkipásztorait csak az 1600-ik évtől, de Simonyiét 1596-ból,⁹ a borsodi Lorántfy birtokokét (Sajókaza, Sajókazinc, Sajóvelezd, Sajókeresztúr) pedig már 1576-ból ismerjük.¹⁰

Lorántfy Mihály gyermekkorától kezdve a reformáció tanítását szívta magába a szülei házban s evangéliumi hitét és meggyőződését szilárdul megtartotta, sőt növelte, viszontagságos életében. Ő nem a megyei közigazgatásban és kormányzásban keresett érvényesülést, mint bátyjai, hanem a katonai pályára adta magát. Egyik nagybátyjának, *Lorántfy Péternek* a példája állott előtte, aki, mint kapitány, a putnoki végvárban harcolt a török ellen s egyízben (1586) fogságba is került, de kiszabadulva, tovább vitézkedett.¹¹ A végvári vitézi élet akkor nagyon vonzotta a harcias fiatalságot. Ezen felül Lorántfy Mihály, akinek élete folyása azt mutatja, hogy nagyon reális gondolkozású, józan értelmű, előrelátó, sőt számító ember volt, az is kecsegtethette, hogy ily módon a királyi udvar kegyeibe jutván, családjának gazdagságát megnövelheti és elhomályosult, régi fényét újra visszaállít-

hatja. Valószínűleg előbb nagybátyja mellett Putnokon, majd Fülekvisszavétele (1593) után ebben a fontos végvárban teljesített katonai szolgálatot, még pedig olyan kiváló eredménnyel, hogy *Rudolf király* 1596-ban, ifjan ónodi várkapitánnyá nevezte ki. A török éppen ekkor foglalta el Eger várát, minek folytán az eddig csekélyebb jelentőségű Ónod végvárrá lett és jelentősége rendkívül megnövekedett. 1583-ban egy portyázó török csapat bevette és fölperzselte, azóta, mint erődítmény, nagyon gyenge lábon állott. Lorántfy Mihálynak kellett ismét rendbe hozni s az Egerből kikicsapó török ellen szilárd várrá erősíteni, mint ahogy a királynak írta: „az ő nagy gondjával és költségével javította az erődöt a különböző szükséghez képest”.¹² A Sajó és a Hernád összefolyásánál fekvő, minden oldalról bő és széles vízzel körülvett vár, mint természetes erődítmény, abban a korban az ellenség ellen jó védelmet nyújtott. A külső várat palánkfal vette körül, ez volt a gyalog várnépség szállóhelye. A belső várat kőfal övezte erős bástyákkal, itt szállásolt a lovas katonaság s ezért huszárvárnak nevezték. Itt voltak a gazdasági épületek, fegyvertárak, és a mesteremberek műhelyei; itt székelt a főkapitány, lakosztályát a belső családi termeken kívül egy nagy „ebédlőpalota” és egy „kerengő paradicsomi ház” is ékesítette. A várkatonaság állandóan legalább 200 főből állott, mint Kassán és Szendrőn, tehát a nagyobb felvidéki erősségek közé tartozott.¹³ Itt született és élte zsenge gyermekkorát *Lorántfy Zsuzsánna*.

Lorántfy Mihály körülbelül 1594-ben nősült meg. Feleségül vette a *Zeleméry Kamarás Miklós* és *Hennyey Margit* leányát, *Borbálát*. A Zeleméryek szintén nagy nemből eredtek. *Bél Mátyás* egyenesen a *Paleologus* görög császári családból származtatja őket,¹⁴ ami, ha nem is felel meg a valóságnak, mindenesetre azt mutatja, hogy a familia nagy hírben állott. Családtörténeti íróink szerint a sok nevezetes magyar familiát adó, sváb eredetű *Gut-Keled* nemzetségből származtak a Zeleméryek, mely nemzetség Bihar, Szabolcs, Szatmár, Ugoicsa, Bereg megyékben nyert királyi adományként nagykiterjedésű birtokokat. Szétágazásakor a Zeleméryek Szabolcsban és Biharban kapták ki örökségüket a Debrecen melletti *Zelemér* várral, melyről vették aztán nevüket. A *Kamarás* melléknév, hagyomány szerint, valamelyik kir. kamarás ősükről ragadt a családra. Ezt a nevet tartotta fenn a Zelemérybirtokon Szoboszló közelében fekvő Kamaráshalom.¹⁵ A különben előkelő familia a közéletben nagyobb szerepet nem vitt, de *Zeleméry Miklóst* már mint Miksa király tokaji várkapitányát említik,¹⁶ öccse, *László* pedig kir. provizor, majd *Verancsics Antal* esztergomi érsek jószágigazgatója s egyszersmind esztergomi főispán volt. A 16-ik században e két testvér számos jobbágyportával bírt a Debrecen melletti falvakban.¹⁷

S itt egy érdekes, de abban a korban nem ritka jelenség tűnik szemünkbe, az t. i., hogy egy családban az egyik testvér még a római egyház híve s ott végez fontos szolgálatot, a másik pedig már a reformáció követője és patronusa; mert kétségtelen, hogy Zeleméry Miklós ez utóbbi volt feleségével együtt, aki leányágon a nagy *Verbőczy István* nádor ivadékaik közé tartozott. Birtokain, Zeleméren és Tedelyen, 1574-től találunk prédikátorokat.¹⁸ Az egy családban lévő, különböző hitű vérokonok háborúság nélkül, békében és szeretetben éltek egymással. Erre *Takáts Sándor* mutatott rá rendkívül meglepően és tanulságosan. A Lorántfy családban szintén találunk még 1593-ban is egy buzgó apácát (Kata), aki Veszprém megyében a vásárhelyi premontrai zárdában ajtatokodott.¹⁹

A Lorántfy házaspár első gyermeke, aki *Erzse* nevet kapott, 1595-ben született, mert, mint később látni fogjuk, 1609-ben már legalább 14 évesnek kellett lennie. Második leánya, *Zsuzsánna* 1597-ben vagy 98-ban látta meg a napvilágot. A születési idejéről általában felvett 1600 évnek én okmányi igazolását nem találtam. *Kovács Sándor* szerint²⁰ „tizenkétéves mult, mikor anyja meghalt“ (1609). Ez inkább megfelel a valóságnak. Még egy leánya, némelekek szerint kettő: *Mária* és *Bóra*, született Lorántfy Mihálynak Zeleméry Borbálától. Bóra azonban hamar elhalt. Mihály úr a végvári kapitányság és a hadi élet mellett buzgón gyakorolta a reformált vallást és istentiszteletet egész udvarával együtt. Ónodi várának és udvarának papját nem ismerjük. Mindenesetre ez kezdte meg a Lorántfy-leányok vallásos oktatását, míg az írást, olvasást és a főrangú hölgyek egyéb tudnivalóit az úrnő felügyelete alatt, akkori szokás szerint az ú. n. tanult vénasszonyok tanították. Lorántfy Mihály várkapitányi állásában magas katonai összeköttetéseket és ismereteket szerzett (*Gonzaga Ferdinánd* herceg, *Teuffenbach Kristóf*, *Basta György* felsőmagyarországi főkapitányok, *Haidenreich Illés* tokaji kapitány), amely minden tekintetben javára vált, tekintélyét emelte és vagyoni érdekeit elősegítette. Ónodi kapitánysága idejéből több bizonyos általa fogásban tartott rabok ügyében több hozzáintézett levelet közölt *Szilágyi Sándor*.²¹

Ónodi kapitánysága 1603-ban ért véget; 1604-ben már mint volt ónodi kapitányt említik.²² 1603-ban halt meg *Csetneky István* özvegye, a Lorántfy Mihályné testvérnénje, *Zeleméry Anna*, hagyván maga után három kiskorú leánygyermeket. Csetneky, mint a lutheri reformáció áldozatkész, hő pártfogója ismeretes.²³ Árván maradt leányainak Lorántfy Mihály lett a gyámjuk, s egyszerűsmind a csetneki vár és uradalom kormányzója, ezért van emlékezés néhol róla, mint csetneki kapitányról. Csetnekre költözött családjával és ott folytatta egyfelől a katonai életet, másfelől a

gazdálkodást. 1603-ban Fülek, Szendrő és Ónod várában teljesített szolgálatai és néhai apósának a kir. kamarától katonai zsold címen való követelése fejében bizonyos szolgáltatások alóli felmentést és egy tokaji szőlőt kért, és valószínűleg kapott is.²⁴ 1604-ben Derencsényben részt vett officialisa útján az ottani prot. egyház munkájában.²⁵ Itt nagyanyja, *Derencsényi Kata* után voltak öröklött jószágai. 1605-ben a legtöbb felvidéki főúrral együtt csatlakozott Bocskayhoz és jelen volt a korponai országgyűlésen, mégpedig a *főrendek* sorában (Magyar Országgyűlési Emlékek), tehát családjának ősi jussát és tekintélyét ismét sikerült visszaállítania. Bocskay nagy nemzetnevelő és országépítő terveit azzal is elősegíteni igyekezett, hogy apai jószágát az Érmelléken és Mezőségen átengedte a hajdúk telepítési céljaira s ezzel hazafiúi érdemeit öregbítette.

Felmaradt csetneki várkastélyában levő könyvtárának a leltára, mint igen érdekes dokumentuma az ő lelki táplálékának. Volt benne 5 német könyv; a leltárban, sajnos, nem jegyezték fel ezek címeit. Én azokat német hadászati s várvédelmi műveknek gyanítom, s egyszersmind a főúr német nyelvtudása is kitűnik belőlük. De a jogot is tanulmányozta Lorántffy Mihály, mert hiszen a közéletben fáradozó és nagy vagyonnal bíró főúr annak ismeretét nem nélkülözhetette. Ott találjuk tehát könyvtárában *Verböczy* Decretumát és annak mintegy segédkönyvét, általában a latin nyelvhez szükséges szótárt: *Szikszy Fabricius Balázs* Nomenclatúráját. Azután jöttek a vallásos művek a főúr prot. érületének megfelelően: *Méliusz Péter*: Magyar prédikációi, Sámuel és a Királyok két könyvének fordítása, *Bornemisza Péter* Postillái s végül, ahogy a leltár mondja „egy kis *Telegdi-féle* pápista könyv“. Talán a híres érsek valamelyik polemikus műve.²⁶ Mai viszonyok közt ez bizony csekélyke könyvtár, de akkor, amikor a könyvek ritkák és nagyon drágák voltak, sokat jelentő és művelődéstörténeti szempontból is fontos.

Ezalatt a Gondviselés kifürkészhetetlen végzése hirtelen óriási vagyonhoz juttatta Lorántffy Mihályt. A 17-ik század legelső lustrumában családjából egyes-egyedül maradt, s így osztatlanul lett tulajdonosa az ősi serkei, valamint gedei uradalomnak és nagyszámú részbirtoknak. Ugyancsak kihaltak ez időben teljesen a Csetnekyek, elhunyt három kis gyámleánya is. A csetneki nagy uradalom a közeli rokonokra, főként a *Zeleméryekre* szállt. Mihály az ő ügyességével és hatalmas összeköttetéseivel ki tudta vinni a kamaránál, hogy jelentékeny megváltási összeg ellenében felesége révén övé lett a birtok jórésze. Végül 1608-ban *Ruszkai Dobó Ferencnek* valóságos fejedelmi vagyonához, Sárospatak, Lednice és Szerednye rengeteg kiterjedésű uradalmaihoz jutott, szintén felesége útján, akinek anyja, *Dobó Anna*, testvére volt Fe-

rencnek.²⁷ Hogy ezt a hatalmas vagyont megkaphatta s nem került valamely magyarelles indigena kezére, azt Mihály úr eszesége és szívós kitartása mellett a kir. udvarnál levő előkelő pártfogóinak is köszönhetette, de nagy árat, 313 ezer arany forintot kellett érte fizetnie a kamarának. Ezzel Magyarország leggazdagabb embereinek a sorába emelkedett.

1608-ban Lorántfy a szép, tágas és erős sárospataki várba költözött családotól. Mindjárt ki is egészítette a család ősi címerét, melyet a másik vagyonszerző Lorántfy, — Mihálynak az ükapja, — György, 1466-ban már megtoldatott a vörös pajzson fekvő fatörzsből kinőtt hársfalevéllel. Most Mihály ezt egy ágból széthajló kettős hárslevéllel egészítette ki. *Prágai András*, a Rákóczy György kedvelt szerencsi papja ezt később így magyarázta egy dicsőítő versben: a szent hársfa törzsből kisarjadt két levél a békében és háborúban, a tanácsban és hadviselésben kitűnő familiát jelenti.²⁸ A növekvő s gazdaságuk mellett lelki és testi szépségekkel megáldott Lorántfy-leányok egyszerre nagyon kapósak lettek. *Thurzó György* nádor 1609. aug. 20-án Lorántfy Mihályhoz, az ő „jóakaró barátjához“ intézett levelében *Czobor Mihály* ifjú sógorának házastársául kérte legidősb leányát. „Hogy az mely jószággal szerette az jó Isten kegyelmedet, azt szerelmes gyermekének szakasztaná és adná ki: minemű javára, becsületire és előmenetelire lenne ez mind kegyelmednek, mind gyermekinek, azt nem szükséges énnekem előszámlálnom“, — írta a nádor.²⁹ Mint látható, a vagyon nagyon fontos volt a leány mellett. Lorántfy Mihály bizonyosan óhajtotta is, hogy a nagyhatalmú nádorral rokonságba jusson, de Erzsze leányát a halál 1610-ben elragadta. Az 1609-iki leánykérés amellelt bizonyít, hogy Erzsének, mint feljebb említettem, akkor már legalább 14 évesnek kellett lennie. Abban az időben ilyen korban már adtak férjhez leányokat. Lorántfy Mihály tovább is jó barátságban maradt a nádorral s 1610-ben a felvidéki zendülések ügyében tartott tokaji béketanácskozásban együtt vett részt vele.

Nemsokára, hogy Sárospatakra költözött, nagy bánat és csapás érte. Elveszítette szeretett hitvestársát,³⁰ akiről nem szólnak a krónikák, de érzése és gondolkozása, bizonyára, híven tükröződött leányában, a fejedelemasszonyban. Ez a súlyos veszteség s nem sokkal később legidősb leányának, Erzsének halála hosszú időre lesujtotta a tevékeny férfiút. Megmaradt két leányát most még nagyobb szeretettel és gonddal övezte és neveltette. Jóformán körülöttük forgott az egész főúri udvar a háztartást vezető és kézimunkára (hímzés, fonás, szövés) oktató asszonyképével, valamint a vallást és tudományt tanító és erősítő egyházi szolgálóival. Lorántfy Mihály főúri udvarának papjává a kitűnő képzettségű *Szepsi Laczkó Mátét* hívta meg, aki előbb Wittenbergben

tanult s ott 1608—9-ben a magyar céтус utolsó széniora volt; onnan átment a heidelbergi egyetemre, honnan 1610-ben jött haza Patakra. Az udvarban végzett lelkigondozói munka mellett a Lorántfy-leányok vallásos nevelését is vezette. Egy kortörténeti szempontból érdekes krónikát hagyott hátra,³¹ melyben azonban édes-keveset jegyzett fel főúri patrónusáról. Egy jellemző nyilatkozatát mégis fenntartotta. Hangzik pedig ez a jezsuiták akkori térfoglalásával kapcsolatosan ekképen: „No, nem hiában mondták és mondják az emberek, hogy sír a barát sír, a kert alatt sír, sír a barát sír, ajtó megett sír, sír a barát sír, az ágyra sír. Szintén így járánk mi a pápista papokkal. Mert mikoron számkivetésben volnának, addig sírának, supplicálnak az országnak, míg recipiálná őket. Azután ismét addig sírának, hogy az ország Jászót designálja az egri capitulum residentiájának. Mostan immár annyira vagyon, hogy még házunkban is alig maradhatunk miattok. De hadd járjon, hadd! Hadd rakjanak fel csak többet-többet! Bizony majd egyszer lerontják és megfizet Isten nekik!”

Szepsi Laczkó Máté készítette, *Kazinczy Ferenc* följegyzése szerint a Lorántfyak egyik hegyaljai szőlőjének terméséből az első asszúbert, mellyel mint húsvéti úrvaecorai borral lepte meg a családot. Később Erdőbényére ment lelkésznek s ott halt meg 1633. febr. 5-én.³² A másik lelképásztor, aki nagy hatást gyakorolt a Lorántfy-udvarra, *Kecskeméti A.* (Alexis = Elekes) *János* volt, aki szintén Heidelbergben tanult (1598-tól) s hazajövén, a pataki kollégium lektora, azután rektora, végül az ottani gyülekezet és vártemplom prédikátora, valamint a zempléni dioecesis esperese lett.³³ Lelkeket megnyerő hitszónok. Prédikációival olyan mélyen megragadta a pataki Lorántfy, később Rákóczi udvart, hogy halála után (1621-ben) Rákóczi György kiadatta a Dániel próféta könyvéről tartott prédikációit,³⁴ sőt Szeenci Molnár naplójában azt olvassuk, hogy Rákóczi őt a *Kecskeméti Elekes János* „Szent János Jelenésére írott prédikációinak“ kiadásával is megbízta, de ennek megjelenéséről mitsem tudunk. Lorántfy Mihály még egy másik *Kecskeméti Jánost* is pártfogolt, valószínűleg külföldön taníttatott. Ez, mint kállai prédikátor, 1615-ben kiadott „Három fű és nevezetes esztendő s innepekre való prédikációit“ neki, mint kegyes és jóakaró patrónusának ajánlotta.³⁵

Általában az maradt Lorántfy Mihályról emlékezetben, hogy bár a fősvénységig takarékos ember volt, de egyházáért és hazájáért az áldozatot nem sajnálta. Szenci Molnár Albert is azok között a főemberek között jegyezte föl nevét, „akik jótéteményekkel bizonyították hozzá kegyelmes és szeretetből való jóakarójokat“, és akik igaz hittel, jó hírrel, névvel tündöklöttek.³⁶ *Medgyesi Pál* 1640-ben ezt írta róla: „Az idvözült Lorántfy Mihály uram hazaszeretetinek és az isteni igaz tisztelethez való jó

voltának boldog emlékezetiben ma is él az istenfélők között“. Csécsi János Registrum Historicumában úgy említi, mint a pataki iskolának igen jeles pártfogóját. Jótéteményeiről kevés maradt fel írásban. A Dobó Ferentől a főiskola részére tett alapítványok pontos kiszolgáltatása mellett a pataki káplánnak (másodpap) az arдай malomból két kerékről sabbathalét rendelt, a rektornak, lectornak, kántornak 2—2, a coetusnak 4 hordó bort adott évenként.³⁸ A többi sok jót, amit tett és elfeledtek róla megírni, „ki ül gyémánttollal kezében A jótett könyvénel mennyégben Jegyzé az Urnak angyala“.

Csaknem négy évi özvegység után Lorántfy Mihály, aki kevéssel haladta túl negyvenedik évét, 1613-ban újra megnősült. Az Andrásyak őse, Andrásy Péter csikszéki bíró, mint a bukott fejedelemjelölt, *Békés Gáspár* híve, 1575-ben menekült Erdélyből, hol javait elkobozták. Magyarországon katonai szolgálatba állott és Krasznahorka várának lett a kapitánya. A körültekintő és vagyonszerző ember idővel ezt a várat és uradalmát a kamarától megszerezni óhajtotta, de 1588-ban hirtelen meghalván, a vár és uradalom megszerzése és birtokba vétele férfias erélyű özvegyére, *Becz*h Zsófiára maradt. A sok bajjal küzdő özvegy leányát, a már nem egészen fiatal *Andrásy Katát* ekkor vette nőül Lorántfy Mihály. Ezzel a leánnyal vagyont nem kapott, ellenkezőleg az ő tekintélyétől, esztől és összeköttetéseitől várt anyósa szorongatott helyzetében tanácsot és segítséget.³⁹ S hozzá még Andrásy Kata kath. is volt; hogy Lorántfy Mihály mégis elvette, az korántsem vallásos közömbösségre, hanem a főúrnak, több más társával együtt, valamely elnézőbb, megértőbb és jóakarattal teljesebb érzésére és gondolkozására vall, mely azonban akkor már az ellenreformáció által fölkelített szenvedélyben kezdett múladozni. *Becz*h Zsófia is veje halála után egyik leghevesebb üldözője lett a protestánsoknak. Andrásy Kata 1614-ben egy róla nevezett leánnyal ajándékozta meg férjét, aki azonban nem sokára veszélyesen megbetegedett. Október 6-án megírta végrendeletét,⁴⁰ amelyben óriási birtokainak leányai között levő megosztásáról intézkedett, másnemű rendelkezés nincs benne; november 26-án aztán elhunyt, mint a hírneves familia utolsó férfi tagja. Hamvait 1615. jan. 4-én helyezték el felesége mellé a sárospataki vártemplom kriptájába. Gyászbeszéd nem maradt fel róla, csak udvari papjának eme pár szóból álló, de őt mindennél szebben jellemző parentációja: „az egész község nagyon szánja vala, mert olyan vala, mint az atyja“.

Árván maradt a három kiskorú Lorántfy-leány, a sok évszázados hatalmas magyar családfának végső sarjadéka, de nem elhagyatva. Nemesak emberi gond vigyázott reájuk, de főként Isten szeme őrködött felettük. Közülök Zsuzsánna, mint a bibliai

mustármag, csodásan megnőtt és kivirágzott. Az ősök hosszú sorától összegyűjtött és felhalmozott tehetség, erény, jellem és szellem ragyogó fényben jelent meg benne, aki ma és mindenkor úgy áll a világ előtt, mint a reformáció által létrehozott magyar női típus és ideál legtisztább, legteljesebb és legfenségesebb megvalósulása.

S. Szabó József

Jegyzetek:

¹ Főbb források a család nemzedékrendjére és történetére: 1. *Lad. Bartholomaeides*: Inclyti Superioris Ungaricae Comitatus Gömöriensis notitia historico-graphico-statistica. Leutschoviae 1806—1808. 2. *Nagy Iván*: Magyarország családai. Pest, 1857—1868. I—XIII. k. 3. A Magyar Tört. Társulat 1876. évi vidéki kirándulása. Századok, 1876. 4. *Wertner Mór dr.*: A magyar nemzetiségek a XIV. század közepéig. Temesvár, 1892. I—II. k. 5. *Karácsonyi János dr.*: A magyar nemzetiségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1901. I—III. k. 6. *Dr. Borovszky Samu*: Magyarország városai és vármegyéi. Gömör vármegye. Budapest. 7. *Kubinyi Ferenc* és *Kubinyi Miklós*: A Felsőkubini Kubinyi család története és származása. Budapest. I. 1902., II. 1906. 8. *Dr. Mihályfalusi Forgon Mihály*: Gömör—Kishont vármegye nemes családai. Kolozsvár, 1909. I—II. k.

² *Pór Antal*: A Rátót nemzetiségéből származott esztergomi érsekről. Turul, 1907. 196. l.

³ *Dr. Wertner Mór*: Családtörténeti adalékok. Turul, XV. évf. 129. skv. l.

⁴ Zichy Okmánytár VI. k. 176., 193., 262. l.

⁵ Történelmi Tár 1897. 506. l.

⁶ *Csánky Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. k. 122 skv. l.

⁷ *Findura Imre*: Adalékok a gömörmegyei tisztikar történetéhez. Gömör—Kishont c. lap. 1894. *Dr. Borovszky Samu*: Borsod m. története. Budapest, 1906. I. k.

⁸ *Takáts Sándor*: Régi magyar asezonyok. 160. l.

⁹ A borsod—gömör—kishonti egyházmegye A/2. sz. protocolluma.

¹⁰ Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár. Budapest, 1929. XIII. 43, 44, 46, 49, 51. l.

¹¹ *Takáts Sándor*: Rajzok a török világból. I. 309. l.

¹² Országos Levéltár Cam. Scep. Benigna Mandata 1603. No. 89.

¹³ *Dr. Borovszky Samu*: i. m. 320. l.

¹⁴ *Szombathi János—Gulyás József*: A sárospataki főiskola története. Sárospatak, 1919. 101. l.

¹⁵ *Budai Ferenc*: Magyarország polgári históriájára való lexikon. Pest, 1806. 426. l.

¹⁶ Orsz. levéltár fenti Benigna Mandatája.

¹⁷ *Zoltai Lajos*: Birtokos nemes urak és jobbágynépség Debrecen és Hajdú vármegye területén. Debreceni Képes Kalendárium. 1908.

¹⁸ M. P. E. A. XIII. 53.

¹⁹ Történelmi Tár 1902. 524. l.

²⁰ A fejedelemasszony leánysora. Budapesti Hírlap.

²¹ Lorántfy Mihály hivatalos levelezéséből 1597—98. Történelmi Tár 19. k. 13. skv. 1.

²² Orsz. levéltár idézett Benigna Mandatájában, valamint a pozsonyi kamara Expedítiojában.

²³ Életrajzát l. e Szemle 1901. évfolyamában *Frenyo Lajostól*, arcképét s egyes rávonatközö adatakat *Lad. Bartholomaeides: Memorabilia provinciae Csetnek. Neusolii, 1799.*

²⁴ Orsz. Levéltár Cam. Scep. Ben. Mandata 1603. No. 89.

²⁵ Protocollon Rimanovianum a gömöri ág. p. ev. egyházmegye csetneki levéltárában.

²⁶ *Dr. Borovszky S.:* i. m. I. k. 108—9. l.

²⁷ E hosszas és bonyodalmas örökösödére l. *Szombathi—Gulyás* i. m. 93. skv. 1. *Színnyei G.* i. m. Régi okiratok és levelek tára. Debrecen, 1906. évf. 28. skv. 1. és *Takáts Sándor:* Az utolsó Dobó. Budapesti Hírlap, 1911. 27—28. sz.

²⁸ *Gvevere Antal:* Fejedelmeknek serkentő órája stb. Ford. Prágai A. Bártfa. 1628. Ajánlás.

²⁹ Tört. Tár 1880. 603—4. l.

³⁰ 1609. nov. 22-én halt meg, eltemették a pataki vártemplom sírboltjába 1610. márc. 7-én. Tört. Tár 1889. 201—202. l.

³¹ *Szepsi Laczkó Máté* följegyzései Erdélyi Történeti Adatok. III. k.

³² Magy. Prot. Egyh. tört. Adattár. XI. 168—169. l.

³³ *Lampe—Ember:* 588, 597. l. *Décsi Lajos:* Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai, Budapest, 1898. 21. l. *Mokos Gyula:* Iróink életéhez. Budapest, 1907. 60. l. *Szombathi János—Gulyás József:* A sárospataki főiskola története. Sárospatak, 1919. 131. l. *Marton János:* A sárospataki református főiskola története. I. Sárospatak, 1931. 82. l. és ennek bírálata *Zoványi Jenőtől:* Evangelikus Lap (Somorja) 1933. évf. 10-ik számában.

³⁴ R. M. K. I. 228. l.

³⁵ R. M. K. I. 205. l.

³⁶ Postilla Scultetica előszavában.

³⁷ Szent Atyák Öröme.

³⁸ *Marton J.:* i. m. 122—23. l.

³⁹ L. Beczh Zsófia hozzáintézett levelét. Magyar hölgyek levelei. Közli *Deák Farkas.* Budapest, 1879. 176—177. l.

⁴⁰ L. Okmányok a Melczer-család levéltárából. Kiadja *Hornvánszky Viktor.* Turul, VIII. k. 148. l. és *Szell Farkas:* A nagybesenyői Bessenyei család története. Budapest, 1890. 204—5. l.

Nagymama

*Idéztelek ma halott nagymama,
szegény, elnyűtt, bibliás parasztasszony,
mikor estvélen hívők ajakán
akartam, hogy a zsoltárod fakadjon...*

— — — — —

*„A nap immáron elenyészett“ —
zengett az ősi kálvinista zsoltár.
Valaki sírva rám-rámnézett:
ó, nem tudom, közöttük merre voltál,*

*melyik lehettél, mindhiába
kerestelek, csak hangod itta lelkem,
szent régi hangod, s én utána
gyermeki boldog remegéssel zengtem.*

*Az ősi ház eresze alján
ültünk, elért a nyári estharangszó;
én már, a gyermek, félig alvám,
de két kezed közt még zizgett a borsó.*

*Szólítgatál: no lelkem, alszol? —
hallod a Kálló-parton hogy dalolnak?
Mi ketten énekeljünk arról,
ki által most ránk csillagok ragyognak...*

*És énekeltünk. Tán az Isten
elnézte, hogy a borsó közben pergett:
gond zörgetett ott a kilincsen,
s a nincsen néha, hát az Ige kellett.*

*Sötét borult ránk észrevétlen,
jó volt, meleg volt: rajtunk Isten szárnya.
Toronyzsályn kelő holdfényben
kürtszó hullott az éjszakába.*

*Azóta is sok könnyes este
fölszeng a régi zsoltár bennem, —
fejfád tán szivedig süllyedt le,
de lelked örökös felettem...*

Tanka János

Adalékok a cseh-morva és a magyar protestantizmus sorsközösségéhez

(Securius József és Blasek Mihály levelei az utrechti református egyházhoz, illetve akadémiához.)

A 17. század első felében játszódott le az újkor egyik legvéresebb s oly sok ember- és pénzáldozatot követelt küzdelme: a harmincéves háború. Egyik legszerencsétlenebb áldozata ennek kétségkívül a cseh-morva protestantizmus volt. A háború elején alig kinyílt kicsiny reménységvirágot ugyanis csakhamar a halál csókjával érintette a fehérhegyi vesztett csata fagyos szele (1620. nov. 8.). Az elvakultságig protestánsgyűlölő II. Ferdinánd helytartója, herceg Liechtenstein Károly által közzétett rendeletével még 1621-ben¹ a legszigorúbb büntetés terhe alatt eltiltja a cseh-morva protestánsokat a nyilvános istentisztelet tartásától. Az évszázados kelyhet kiveszi az addig lelkiismereti szabadságban élt cseh-morva protestánsok kezéből, s aki nem engedelmeskedett, választhatott a kegyetlen és súlyos büntetések különböző neme és az idegenbe való bujdosás között. III. Ferdinánd (1637—57) ugyan kegyelemből egy időre megengedte, hogy örökös tartományaiban és Morvaországban a lutheri irányhoz ragaszkodók megtűressenek,² ez a rövid életű „gratia“ azonban csak arra volt jó, hogy visszavonása után annál keserűbb legyen az üldöztetés és bujdosás kenyere. A helvét irányhoz ragaszkodók még ilyen „kegyben“ sem részesültek: folytonos rettegésben vagy bujdosásban, jórészt a magyar királyság területén őrizték meg az állhatatosak atyáik hitét. Anyagi erőben gyengék s nem csodálhatjuk, ha segítségért távoli hittestvéreikhez fordultak. De az is érthető, hogy szemük elsősorban a távol fekvő Hollandián nyugodott meg, hiszen a holland református egyház már a 16. században szinte állandó segélytnyújtó kincsháza volt az Európaszerte szétszórt üldözött protestáns egyházaknak. Különösen a főiskolával rendelkező holland városok tettek sokat idegenben szenvedő protestáns egyházakért, s ezek között is első helyen áll Utrecht. Alábbi adataink az utrechti akadémia és református egyház két különböző században adott segítségére vonatkoznak.

1.

1649. február 19-én Securius József, a szakolcai⁵ morva helvét hitvallású bujdosó egyház lelkipásztora Leidenből írott levelében⁴ arról értesíti az utrechti református egyházat, hogy ott „pro

ecclesia exulante Moravica, Szakolcae Hungarorum“ 180 holland birodalmi tallér subsidiumot kapott. Securius ugyan csak a leideniek adományáról tesz említést levelében, de az a tény, hogy kötelességének tartja arról az utrechti református egyház vezetőségét (amelyben az akadémia professzorai is állandóan képviselve voltak, sőt 1649-ben éppen az akadémia egyik nagyszerű professzora, Gisbertus Voetius⁵ volt szellemi vezére és irányítója!) is értesíteni, világosan bizonyítja, hogy az utrechtiak is bizonyára nyújtottak segítséget. Talán éppen az utrechti akadémia közvetítette Securius segélykérő instanciáját is a leideni akadémiához, illetve egyházhoz. Securius aláírása, „M. D. pro tempore ecclesiae Szakovensis deputato“ pedig arra enged következtetni, hogy ez üldözött egyházak hosszabb ideig (vagy talán — hosszabb-rövidebb megszakításokkal — állandó⁶) kapcsolatot tartottak fenn a holland református egyházzal.

2.

Azokra a cseh-morva protestánsokra, akik minden elnyomás és üldözés ellenére szívükben az evangéliumi hitet őrizték, 1781. október 25-én köszöntött a lelkiismereti szabadság örömnapja, II. József türelmi rendelete után ezen és ezen vallották magukat protestánsnak s erejük minden megfeszítésével azon igyekeztek, hogy a több mint másfél százados megpróbáltatás ideje után ismét szabad, lelkipásztorok vezetése alatti gyülekezeti életet élhessenek. Lelkészeik azonban nem voltak, s a szenvedésben is gyakran közös sorsú testvér, a magyar református egyház felé nyújtották ki segítséget kérő kezüket. Így indultak el azután a cseh-morva református gyülekezetekbe egymásután számosan a végzett magyar református ifjak közül, hogy az evangéliumi hitet megőrzött „maradék“ pásztoraik legyenek.⁷ A legelső, aki közéjük érkezett, egy eredetileg cseh származású, volt debreceni diák, Blasek Mihály volt.⁸ Még messze idegenben „akadémián“⁹ tanul, amikor Szathmári Paksi István egyházkerületi főjegyző, püspökhelyettes levelében¹⁰ tudatja vele a „tolerantiale edictum“ megjelenésének az örömhírét és késedelem nélküli hazatérésre buzdítja. Legalább — írja Sz. Paksi — két esztendőre biztosítva van lelkipásztorkodása a morva atyafiak között, akik hozzá fordultak segítségért. Sz. Paksi levelére Blasek késedelem nélkül igyekezett hazatérni. 1782. július 16-án már a tiszántúli egyházkerület előtt tesz ünnepeles vizsgát, s „ab ecclesia Moravica Nuszlaviensis“ meghívás alapján ugyanakkor a teljes lelkeszi szolgálatra fel is avatják.¹¹ Nuszlauba 1782. augusztus 26-án érkezett,¹² s mivel a gyülekezet nyelvét tökéletesen beszélte, késedelem nélkül láthatott munkához. Az első hetek eseményeinek és a felszabadult lelkek egyházi

életének megható leírását tartalmazza két levele Domokos Lajos debreceni főbíróhoz. Végh János, a tiszta magyar származású csehországi lelkész mellett ő a legkiválóbb, legtöbbet dolgozott és legeredményesebb munkásságú alakja az ú. n. magyar cseh-morva missziónak.

A nuszlaui gyülekezetnek és lelkipásztorának lelkes és odaadó működése azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy a rendkívüli anyagi nehézségekkel meg tudtak volna küzdeni. Hasonlóak voltak a hosszú és súlyos betegségből felépülthöz, aki saját erejéből még megállani sem képes, más támogatása nélkül leomlana.¹³ Súlyos közterhek szakadtak rájuk, s emellett a római katolikus parochiák árnyéka állandó és fenyegető mementóként borult rá gyülekezetükre. A papi tizedet és egyéb díjakat a katolikus papok éppúgy megkövetelték a magát protestánsnak vallótól, mintha továbbra is a római katolikus egyházba tartozott volna.¹⁴ Római katolikus részről gúnyosan a szemükbe mondták, hogy „a helvétek vallása soha világvallássá nem lesz, ha csak az égben nem találnak barátokat és pártfogókat!”¹⁵ Ilyen körülmények között, — bár az evangélium fáklyái II. József rendelete következtében újból felloboghattak köztük, — ha nem jó idejében segítség, a lelkiismereti szabadság fuvalatára felgyúlt kicsiny lángocska újból könnyen kialudhatott volna. Ebben a szorongó lelkiállapotban kezébe kerültek Blaseknek a régi „fennmaradt levelek”,¹⁶ amelyekből szépen kiolvashatta, hogy övéire az oly szomorú elnyomatás idejében a holland református egyház testvéri vigasztalásának bőséges folyama áradt ki szüntelen. De eszébe jutott bizonyára az Utrechtben töltött két esztendő is, amelyet a bőséges ösztöndíjak¹⁷ tettek számára lehetővé, és gondolhatott az utrechtiek szinte példa nélkül álló áldozatkészségére. Így írhatta¹⁸ meg, gyülekezetéért vívott egy évi küzdelem után, 1783. szeptember 12-én levelét¹⁹ Nuszlauból az utrechti akadémia theologiai fakultásához, amelyben részletesen előadja a türelmi rendelet következtében beállott változásokat, leírja az újjáalakult egyházak nehéz helyzetét és kéri jóindulatú támogatásukat. Hogy azonban kérésének nagyobb súlya legyen, nemcsak maga írja alá, hanem — a záradék bizonyosága szerint (Nomine omnium Ecclesiarum Helveticae Confessionis, quae in Marchionatu Moraviae colligunt Verbi Divini Ministri ac Curatores) a többi gyülekezet lelkipásztorával és gondnokával is aláírattja.²⁰ E záradék után következők az esetleges levél- vagy pénzküldeményre vonatkozó postscripta szerű rész: „Litteras et pecuniam aut Brunam ad Dominum Iohannem Michaelem Koffiller, aut Viennam ad Dominum Ochs²¹ negociatorem Viennensem dari ac inscribi humillime rogamus.”

A levélre a fakultás úgy határoz,²² hogy Blasekék kérését az

utrechti provinciához és az utrechti városi tanácshoz továbbítja, holland fordításban megküldi nekik levelüket és támogatásukat kéri „az igazi keresztyén vallás ügyének az elősegítésére.“ A fakultás ez intervenciója azonban eredmény nélkül maradt; még csak választ sem kaptak levelükre: „Facultas nihil hactenus responsi tulit, nec brevis sperandum habere videtur“ — találjuk a fakultás jegyzőkönyvében.²³

A fakultást azonban ez a sikertelenség nem csüggesztette el. A leideni akadémia theologiai fakultásának 1784. május 21-én az utrechti fakultáshoz írott levele²⁴ ugyanis arról számol be, hogy az utrechti fakultásnak 17-én²⁵ küldött levelét magkapták, amelyben az utrechtiak a morva helvét hitvallású egyházaknak adandó segítség felől érdeklődnek.²⁶ De lépéseket tett a fakultás valószínűleg nemcsak a leideni akadémiánál, hanem egyes városoknál is, habár erre vonatkozólag semmiféle biztos adatunk nincsen, s csupán Blasek 1784. április 18-án, ugyancsak Nuszlauból való újabb leveléből²⁷ következtethetjük. Blasek e levele ugyanis arról számol be, hogy 1784. március 26-án és április 14-én kapott az utrechti fakultástól levelet, amelyben a professzorok tanácsot adtak neki, hogy Hollandiában kikhez és milyen formában forduljanak segély végett. Majd a hozzá intézett kérdésre értesíti a fakultást, hogy 1783-iki levelükkel egyidejűleg Svájcba is küldtek kérőleveleket, valamint a leideni theologiai fakultáshoz, az amsterdami és a rotterdami református egyházakhoz. Leidenből és Rotterdamból még nem kaptak választ. Az első segítség a genfiektől érkezett hozzájuk (6 Lajos-arany!), nem sokkal később pedig az amsterdamiak küldtek 400 forintnyi összeget számukra Bécsbe, ahol az egyelőre 5% kamat mellett még letétben volt.

Sajnos, hogy Blaseknek erről a segélyakciójáról sem Hollandiával, sem Svájccal kapcsolatban többet nem tudunk. Az utrechti fakultáshoz írott 1784-iki és báró Ráday Gedeonhoz intézett ugyancsak ebből az évből való levele, valamint a holland adatok arra engednek következtetni, hogy Blasekék nemcsak a genfi és az amsterdami segítséget kapták.

Blasek további morvaországi működését itt nem tárgyalhatjuk. Levelei későbbi munkásságával együtt azt mutatják, hogy hűséges és törődő pásztora volt a nuszlaui nyájnak, s nem méltatlanul választották meg a morvaországi reformátusok első superintendensükné.

Dr. Segesváry Lajos

J E G Y Z E T E K.

¹ K. Kuzmány: Urkundenbuch zum oesterreichisch-év. Kirchenrecht. Wien, 1856. S. 39, 40. — G. Loesche: Geschichte des Protestantismus im vormaligen und im neuen Oesterreich. S. 417 (és köv).

² Lic. Lencz Géza: Az ausztriai protestantizmus története. Prot. Szemle, 1905. 535. l.

³ Szokolca, Skalica, Skalitz; Nyitra megyében.

• ⁴ Eredeti, latin nyelvű, az utrechti református egyház levéltárában.

⁵ Él 1589—1676; utrechti theol. professzor 1634-től.

⁶ Blasek 1783-iki levelében: „... a fennmaradt levelekből szépen kiolvasható, hogy a mi őseinkre azokban az oly szomorú időkben a testvéri vigasznak és támogatásnak bőséges folyama áradt ki szüntelen a ti gazdag republikátokból...”

⁷ Cseh- és morvaországi működésükre nézve lásd: Ballagi Aladár: Magyar ref. papok Csehországban. Prot. egyh. és isk. lap, 1887., 1291. és köv. l. — Benkó Imre: Magyar ref. papok a 18-ik század végén Cseh- és Morvaországban. Reformáció, 1925. — Csomár Zoltán: Történelmi kapcsolatok a cseh és a magyar kálvinizmus között. Ref. egyház és iskola, 1932. (Átdolgozás cseh eredetiből). — Ričan Rudolf: Magyar ref. lelképásztorok munkája a csehek közt 150 évvel ezelőtt. Az Út, 1932.

⁸ Dr. Segesváry Lajos: Adalékok a magyar cseh-morva misszió történetéhez. Theol. Szemle, 1935. Husvét-Karácsony. 141—143. l. — Debrecenben 1772-ben subscribált s jótéteményt élvezve tanult. S. Szabó József: A cseh-morva református egyház. Prot. Szemle, 1910. 379. l.

⁹ Utrechtben, 1781, 1782. Segesváry Lajos: Magyar ref. ifjak az utrechti egyetemen 1636—1836. Debrecen, 1935. 40, 41. l.

¹⁰ 1782. január 1-én kelt Debrecenben; l. Segesváry: Adalékok, i. h.

¹¹ A tiszántúli ref. egyházkerület jegyzőkönyve, IV. kt. 171, 172. l.

¹² 1782. október 10-iki levele szerint: „... Én még 26-dik Augusti Szentéről ide érkeztem Nuszlauba...” Blasek Mihály két levele. (Domokos Lajos debreceni főbíróhoz). Sárospataki Füzetek, 1862. 196—200 l. — Ugyanitt közzölt 1782. november 6-iki levele mégegyszer leközölve: Külföldön bujdosó erdélyi diákok levelezése, Kolozsvár 1933. 134—136. l. (A Károlyi Gáspár irod. ts. tud. könyvtára. I. kt. Szerk. Dr. Nagy Géza.)

¹³ Blasek 1783-iki levelében.

¹⁴ Blasek 1784-iki levelében.

¹⁵ U. o.

¹⁶ Lásd a 6. sz. jegyzetet.

¹⁷ Utrechtben ugyanis a városi tanács (Vroedschap) és a Stipendium Bernardinum ösztöndíjával tanult. Segesváry: Magyar ref. ifjak, i. m. 40, 41. l.

¹⁸ Hogy egyedüli szerző Blasek volt, világosan bizonyítja egy későbbi levele (Nuszlau 24. január, 1784), melyben e segélyügyre vonatkozólag is részletes felvilágosítást ad: „... kezemnél volt a F. Tsaszari engedelem, hogy ő felvétele ditióján kívül mindenüvé szabadon recurrálhatunk az succursusért... És részemről minden Morva Országi Reformata Ekklesiák nevével el készítettem egy Instantiát, mely alá minden Tiszteletes Collega Uraimékat subscribáltam, hasonlóképpen ez externo statu egy-egy Curatort. Mellesleg is írtam egy recommandatora levelet minden Instantiához, nevezetesen azon Tiszteletendő Urakhoz, a kikhez Akadémiákon való jártomban szerentsém volt, kérvén ő kegyelmeket, hogy az Instantiákat, mind az T. Magistratus, mind a Sz. Ekklesia előtt recommandálnák...” Molnár János: Blasek Mihály nuszlaii lelkész levele báró Ráday Gedeonhoz 1784-ből. Prot. egyh. és isk. lap, 1906. 562—564 l. — Ugyanabban a levelében panaszkodik Blasek a Zürichben tanuló Sárospatakról való „akadémikusok” és némely ugyancsak sárospataki egyházi személy intrikájára, mellyel

számukra a külföldiek segítségét megakadályozni igyekeztek. Vajjon ez már a később oly éles formában kitört nemzetiségi ellenszenv megnyilatkozása lett volna, vagy csak a sárospatakiak irigysége a volt debreceni diákkal szemben?

¹⁹ Másolat (innen benne a személy- és helységnevek elírása), latin nyelvű, az utrechti akadémia theol. fakultásának jegyzőkönyvében, 1783. szeptember 30-ról, fol. 229. — Kiadva Dr. J. A. Cramer: *De theologische faculteit te Utrecht in de 18-de en het begin der 19-de eeuw*, Utrecht 1936. c. munka 87—89. lapjain.

²⁰ „In circulo Brunensi (Brünn) Nuslaviensis (Nuszlau) Michael Blazek V. D. M. Ian Bartussel — Kloboucensis (Klobouk) Paullus Slachta V. D. M. Partel Pilat — In circulo Hradischensi (Hradisch) Iavornicensis (Jawornik) Stephanus Bregnay (Breznay) V. D. M. Martin Xumissel — In circulo Iglaiensi (Iglau) Ingrovicensis (Ingrowitz) Iohannes Beutmartony (Szentmártony. Csomár és Ballagi i. helyeken Szentmártoni Pált közöl!) V. D. M. Irus Faxsel — Neostadiensis (Neustadt) Stephanus Nagy V. D. M. Filip Slubik — Veselensis (Wessely?) Martinus Elek V. D. M. Ondreg Polorny — Prosetinensis (Prosetin) Samuel Sallay V. D. M. Mateg Nekar — Vanovicensis (Wanowitz) Iohannes Balla (Csomár i. h. Balla István!) V. D. M. Ian Mahorosz — Quinque item ecclesiae ministris adhuc destitutae Nemetzkiensis (Niemetzky) Rovetsensis (Rowečín) Krasznenis (Kraszna, Trencsén megyében?) Blaskovensis (Blasko, Trencsén megyében) Radotsovensis (Rados, Nyitra megyében?)“.

²¹ Blasek Rádayhoz intézett (l. i. h.) levele szerint „vexleres“, azaz pénzváltó.

²² Jegyzőkönyve, ugyancsak 1783. szept. 30-ról.

²³ 1784. nov. 5-iki bejegyzés, fol. 233.

²⁴ Eredeti levél, holland nyelvű, a Stipendium Bernardinum levéltárában, Utrecht.

²⁵ 1784. május.

²⁶ Ugyancsak ebben a levelükben írják a leideniek, hogy Blasekék kérésére válaszolva értesítették őket, hogy semmiféle alapítványuk nincsen, amiből támogatni tudnák őket. Súlyos okaik vannak arra nézve is, hogy kérésüket a kormány elé ne vigyék. Végül tanácsolják, hogy kérésükkel a nemsokára összejövő észak-holland zsinathoz forduljanak, ahol érdekükben ők is közbenjárnak.

²⁷ Eredeti, latin nyelvű, a Stipendium Bernardinum levéltárában. Blaseken kívül aláírta még Slachta Pál és a két kurátor.

KRITIKAI SZEMLE

Barth Károly: Isten kegyelmi kiválasztása. Négy előadás az eleveelrendelésről. Fordította: dr. Vasady Béla és dr. Nagy Barna. Az Igazság és Élet füzetek 8. sz. Debrecen, 1937. 53 lap.

Barth professzor Kolozsváron megismételt debreceni előadásai Vasady Béla dr. jóvoltából íme magyar fordításban is megjelentek. Mikor ezeket az előadásokat Debrecenben végighallgattuk, valaki azt kérdezte Barth professzortól: Milyen erőt ad nekünk a predestináció-hit, az elpogányosodott tömegek elleni harcban? Csakis azt az erőt — felelte Barth — hogy vállaljuk a *szolidaritást* ezekkel az elpogányosodott tömegekkel. Mindaddig, amíg azt hisszük, hogy mi azoknak a református híveknek kiválasztott kis csoportja vagyunk, akikkel a „pogány tömegek“ ott kint szemben állanak, még *egyáltalán semmit sem* értettünk meg az evangéliumból! Az evangélium akkor kezd élővé válni, amikor a keresztyének a többiek mellé állnak s megvallják: Mi még sokkal istentelenebbek vagyunk, mint ti. *Mi* vagyunk a vétkesek, *mi*, akik az egyházban vagyunk. Nem volnának elpogányosodott tömegek Európában, ha valóban egyház volna az egyház.

A kérdés is jellemző, a felelet is: két különböző magatartást fejeznek ki. A kérdést, ha más fogalmazásban is, mindnyájan feltehetjük volna, annyira Esztergom hangjára vagyunk áthangolódva; s a felelet, ha egyházi körökben egy kicsit éberebben figyelnének rá, azt hiszem, heves ellentmondást váltana ki. Persze nem theologiai, hanem csak politikai ellentmondást, amelynek politikai jellegén az sem változtatna, ha esetleg theologiai mezbe bujtatva jelennék meg. — Amíg ezzel a felelettel nem számolunk elég komolyan, Barth teológiáját s természetesen magyarországi előadásait sem érthetjük meg; Barth egyénisége és egész theologiai magatartása magyarországi útja után is idegen marad számunkra, még ha közben kedvelt kifejezéseit s jellegzetes theologiai nyelvezetét sikerült is elsajátítanunk.

A kegyelmi kiválasztásról szóló előadásokban valószínűleg azt találjuk idegenszerűnek, ami Barth professzorra jellemző: hiányzik nála a mienkfajta „kálvinista öntudat“. A predestinációról nem mint a „kálvinizmus nagy központi tanításáról“ beszél s fejtegetéseiben nem Kálvinon, nem is a kálvinizmuson, mégcsak nem is a soli Deo gloria elvén tájékozódik, hanem a Biblia Jézus Krisztusán.

„Isten kegyelmi kiválasztása — mondja *Jézus Krisztusban* megjelentett igazság“. Még pedig *mind* a kiválasztás, *mind* az elvettetés Jézus Krisztusban és csakis Őbenne ismerhető meg. Krisz-

tus megismerése elvettetésünk és kiválasztatásunk megismerése, mivel „Krisztusban való kiválasztatásunkat nem ismerhetjük meg, ha csak előzőleg — ugyancsak magában Krisztusban — már az elvettetésünket is meg nem ismertük.“ A kiválasztás pedig nem más, mint elvettetésünknek *felfüggesztése*. Ez a felfüggesztés addig tart, amíg Krisztusban vagyunk. Az eleveelrendelés tehát Barthnál nem Krisztust megelőző és tőle független isteni cselekedet, hanem éppen az eleve való Krisztus ma is tartó és egész az ítéletig szakadatlanul folyó üdv munkája. Mi nem mondhatjuk tehát, hogy *vannak* kiválasztottak és elvetettek, hanem legfeljebb annyit mondhatunk: *lesznek* az ítélet napján kiválasztottak és elvetettek. Addig „nincsenek oly kiválasztottak, akiket az elvettetés semmiesetre sem fenyegethet, viszont oly elvetettek sem, akik a kiválasztottság ígéletében sohasem részesülhetnének.“

Ezeknek az evangéliumi tételeknek erőteljes értelmezése és következetes érvényesítése teszi dogmatörténeti viszonylatban is jelentőssé Barth professzor magyarországi előadásait.

Török István

Barth Károly és Révész Imre: Az egyház jelene és jövője. Három előadás. Az Igazság és Élet füzetei 9. sz. Debrecen, 1937. 43 lap. Ára 80 f.

E füzet első darabja a Népegyház, szabadegyház, hitvalló egyház címen tartott sárospataki székfoglaló. Ennek a székfoglalónak hazai viszonyaink között különös jelentősége lehetne: a kereszt-ügyek és a mindenáron való szentistvánnapi ünneplés problémáitól az igazi kérdések felé terelhetné figyelmünket s a reánk annyira jellemző taktikázások helyett, döntésre sarkalhatna bennünket. De természetesen csak akkor, ha nem siklunk el túlhamar felette.

Az előadás ugyan teljes elvi általánosságban mozog, mégis szembeötlő módon nekünk szól. Államsegélyes egyházunkat például emlékezteti a jelenlegi helyzet elengedhetetlen előfeltételére. Nevezetesen, ha az államsegélyt s a velejáró kiváltságos helyzetet vállalja az egyház, őszintén hinnie is kell azt — mondja Barth, — hogy az „államnak egész életműködése nem egyéb, mint a Jézus Krisztus készséges szolgálata a világi rend és az emberi jog terén. Hinnie kell az egyháznak, hogy ő az állammal ebben a szolgáltatásban összefoghat és együttműködhetik... s résztvehet az állam különleges felelősségeinek hordozásában is, mégpedig anélkül, hogy ezzel a saját felelőssége ellen követne el árusítást“. De vajjon ezt olyan könnyű dolog-e hinni éppen a mi államunkban, amelyről nem valami keresztyéni képeket nyujtanak a modern szociográfiaiak sötét és égető adatai? Ezt az előfeltételt mégsem mellőzhetjük; kiváltságos közjogi helyzetét nálunk sem vállalhatja az egyház alacsonyabb vagy magasabbrendű érdekből. Nem vállalhatja pusztán csak azért, „mert ettől a helyzettől külső tekintélyt

remél a maga számára, vagy mert arra számít, hogy ebben a helyzetben hatással lehet a közéletre, a társadalomra, az ifjúságra, széleskörű tevékenységet tud kifejteni s biztosíthatja vagy legalább könnyítheti gazdasági helyzetét“.

Barth professzor ad a kezünkbe próbakövet is, amely megmutatja, hogy egyházunknak állammal való kapcsolata az egyház küldetésének és lényegének megfelel, vagyis hitbelsi kapcsolat-é, vagy pedig csak érdekviszony. Aki ugyanis ezt a kapcsolatot csakugyan *hittel* vállalja, annak vállalnia kell egyúttal azt a *bátorságot* is, amely szükséges a maga sajátos feladatainak tántoríthatatlan végzésére, „tehát vállalnia kell azt, hogy egyház és állam úgy álljanak *szemben* egymással, amint az ószövetségi próféták ige hirdetése feltűnteti (mint például Náthán próféta megállott Dávid király előtt“, II. Sám. 12.). Ez pedig azt jelenti, hogy „az egyház, az állam iránti teljes tisztelete mellett is, nyíltan beszél a néphez és a felsőséghez és egy pillanatra sem távozik el arról a szilárd tárgyi alapról, amelyet éppen egyházmivolta ad neki; semmiesetre sem igyekszik tehát a helyzetét azzal tenni kényelmesebbé, hogy egyszerűen azt hangoztatja: más az egyházi és más a világi hatalom“. A „be-nem-avatkozás“ álláspontjára nem helyezkedhetik. De van-e bátorság ma egyházunkban ennek a feladatnak meglátására és gyakorlására? Meri-e az „üdvös nyugtalanságot“ felelősségteljesen belevinni az állammal való viszonyába, más szóval: mer-e hitvalló egyház lenni? Mert nem az a fő kérdés, hogy államsegélyes egyház, vagy pedig úgynevezett szabadegyház-e az egyház, hanem az adott viszonyok között felismeri és vállalja-e saját kötelességét: a hit megvallását.

A füzet második darabja a német hitvalló egyház harcának egyetemes jelentőségét mutatja fel, a harmadik pedig *Révész Imre* előadása. Ez utóbbi az egyház és az állam viszonyának várható alakulásáról: a szeparációról szól. Sürgeti a szeparáció esetére való céltudatos és időt nem vesztegető előkészülést: valódi zsinatprezbiteri alkotmány kiépítését, hitvalló gyülekezeti magvak teremtetését, az önkéntes áldozatkészség felszítását, a szociálisabb, egységesebb és tervszerűbb egyházi adókezelést, lelkipásztorok (s általában az egyházi tisztviselők) és családjaik legteljesebb igénytelenségét, evangéliumi aszkézisét s ugyanakkor felfokozott lelki és szellemi életét, és mindennek a rátételét erre az áldott egyetlen kockázatra: „Elég néked az én kegyelmem“ (II. Kor. 12: 9.). Ez a harmadik előadás nemesak tárgy és fajsúly, hanem *lélek* szerint is rokon az előbbi kettővel. Jó, hogy van legalább egy valakink, akit mint rokonlelket Barth Károly mellé állíthatunk.

Török István

Muraközy Gyula: Kiáltó szó.

Muraközy Gyulának három nagyszerű fegyvere van: a gondolat, a szó és az írás. Van minden tárgyról minden alkalomra olyan és annyi gondolata, amilyen és amennyi másnak nincs.

Legalább is nem mindenkinek van. Ő ugyan azt mondja a könyve előszavában, hogy az általa tárgyalt társadalmi, történelmi és esztétikai kérdésekre az evangélium mérővesszője alkalmazásának újszerű és biztos voltát igyekszik hangsúlyozni; de bármennyire szeretne is ő az alkalmazás mögött eltűnni, mégis minduntalan látjuk, hogy a mérővessző a Muraközy Gyula kezében van és ő általa alkalmazva mutatja azt, amit mutat. Muraközy Gyula ebben a könyvében is tehetséges és ihletett embernek mutatkozik, mégpedig egyénien tehetségesnek és egyénien ihletettnek. Akármennyire akarja is magát igehirdetővé, az ige tolmácsává alázni és személyteleníteni; az egyénisége kiüt közösnek mondott és közlésre szánt, de mindig különlegesen színezett és különlegesen ható gondolataiból. S ezek a gondolatok nála mindig megkapják a hozzájuk való, nekik megfelelő szavakat. Ezek a szavak szépek is, önmagukban is gazdagok, értékesek, színesek, megragadók; arany lovak arany hintóban. És megint hiába szerénykedik a szerző, hogy a kötetben kiadott predikációnak köntöse szegényebb, ziláltabb, egyszerűbb az előbbieknél; bizony a hintót szemlélve, megáll az olvasó szeme a lovakon is, mert bár nem olyan csótárosak, parádésak, cicomázottak, mint az előbbiek voltak; még mindig van külön is figyelni, nézni, ámulni való rajtuk. A szókinccsel párosul a szerző írásművészete, amely az előadásban hanggal, arcjátékkal, taglejtéssel, az élő tolmácsolás minden előnyös járulékával színesített s hatékonyra tett anyagot olvasásban is nagyon élvezhetővé, lebilincselővé, építővé tudja tenni. A kötet előadás-sorozatból, a szerző nagyobb cikkeiből álló első fele „A magyar kormányzó“ című ünnepi megemlékezéssel kezdődik, amelyet szerző Kecskemét város th. bizottságának gyűlésén mondott. Magyar kormányzóvá lenni — mondja — nem lehet a születés, a rang árnyékos meztelen útján, nem lehet az akarát meredek hegyi ösvényén és nem lehet a genius szárnyán sem; csupán csak a titkos rendelés bizonyos egyenes sugárútján. Ilyen volt Hunyady János, Kossuth Lajos és ilyen Horthy Miklós, aki elődeihez hasonlóan a maga rendelt idejében érkezett meg, akinek azt mondja az élete: sokszor egy ország sorsa egy ember jellemére van felépítve. — Dr. Baltazár Dezső egyéniségének titkát belső ellentmondásából igyekszik felfejteni s ebben a felfejtésben a végletek között vergődő magyar sorsot jeleníti meg. Ugyanezt a végletek között járást és lassú elvérzést látja Gömbös Gyula politikai pályafutásában. — Szabolcska Mihályról azt mondja, hogy sztatikus költő volt egy dinamikus világban. Kátóna második tragédiáját abban látja, hogy a Bánk Bán szerzőjének lelkéből hiányzott a fegyver, az önmaga rendeltetésében való nagy, erős bizakodás. Bethlen Gábor történelmi alakját abba a magyar életbe állítja be, amelyben két párt volt: keleti és nyu-

gati, német és török; az egyik a nemzet testét védelmezte, a másik a nemzet lelkét. A tanulságot pedig abban vonja le, hogy mi mindenkinek csak eszköz vagyunk, idegenek ebben a nagy világban s szabadulás a magyarság számára csak önmagában, csak a kézfogásban, az egységes magyar lélek diadalában van. Széchenyi tragikumát azzal magyarázza, hogy őt honszeretete, a nemzeti lélek újjászületése körül forgó gondolatvilága, valóságkeresése közel vitték Jézushoz, de nagy töprengései között mégsem talált rá Jézusra és a benne rejlő nagy erőforrásra. Próféciaszerű látások, megállapítások, útmutatások vannak a „Hogyan lesz tóvá a magyar délibáb“ és „Merre megy a keresztyénség“ c. tanulmányokban. „Aki keresik önmagukat“ cím alatt a magyar keresztyén leányok elé rajzolja oda a Krisztusnak átadott női lélek szépségét. A „Küzdelem a nemzeti lélekért“-ben külső sorsunk retentetes vergődése között arra irányítja a figyelmet, hogy a nemzeti lélek telítődjék meg távolba és közelbe élesen látó hittel, mindenkit hőssé avató szeretettel. A „Megismerés misztériumá“-ban a magát mással azonosító, másokban felolvadó szeretet himnuszát, gazdagságát és boldogságát zengi. Az „Anyám, vagy én“-ben azt hirdeti, hogy a nő hozza el minden nemzedék számára a maga korának életparancsát. Minden női élet áldott, amelyen át Krisztus elért a maga századához. A „Hova megy a világ“-ban mélyrelátóan jellemzi az értékeiből kifosztott, a végtelentől borzongó, de véres törmelékein mégis felfelé tartó mai embert. Az „Isten a versben“ a költői lélek istenkeresésének szemléltető rajza.

Könyve második, nagyobb felében, egyházi beszédeiben, feltűnik a költő szerző expresszionizmusa. Az ígére építi és az ige nyomán indítja el mondanivalóit, de mégis érezzük, hogy azt mondja, amit az ige varázszava az ő lelkéből előhívott, sőt az igével is a maga mondanivalóit mondatja el. Nem az igéből folyónak érezzük amit mond, Muraközy Gyula által tolmácsolva; hanem a Muraközy Gyula költőien ihletett vagy ihletetlen költői lelke tartalmát érezzük, kiöntve az egyes alkalmakra választott ige csatornáján. Legjellemzőbb erre a „Most és itt“ c. adventi beszéd, ahol az alapul vett ige „nem most“ és „nem közel“ szavainak „most“ és „itt“ ellentéteit fejtegeti, mert az ő látása szerint ez az egyetlen lehetősége a karácsonynak. Jellemző még fejtegetéseinek dialektikai, sőt debatte-jellege; állandó vitát folytat a szóban levő kérdésre vonatkozó téves, de ragadósan népszerű s elterjedtségükben már a tudat alá is behatolt nézetekkel. Ez a dialektikai jelleg sodorja bele szerzőt abba a veszélybe, hogy sokszor túlsok és ami még nagyobb baj, sokféle gondolatot zsúfol egy beszédbe. Ettől a veszélytől óvja Pascal a szónokot, amikor azt mondja: egy alkalommal elégedj meg egy gondolat kifejtésével. Tudjuk tapasztalatból is, hogy egy jól kifejtett, minden oldalról

megvilágított, az életre helyesen alkalmazott s a hallgatók által átvett, megemésztett gondolat többet ér, mint a kellően ki nem fejtett s a hallgatók lelkében el nem gyökereztetett gondolatok halmaza. Nemesak a palántákra, facsemetékre, hanem a gondolatokra is áll az a törvény, hogy nem szabad egymáshoz túl közel ültetni őket, mert akkor nem tudnak egymástól kibontakozni, érvényesülni, virágot hozni és gyümölcsöt teremni. Hogy mennyire beleesik szerző a gondolat-halmozás veszélyébe, azt legjobban megmutatja „A tömeg“ c. virágvasárnapi beszéde, amikor a textusból folyóan (Máté 21: 9. és Máté 27: 22—23.) igen mélyrehatóan fejtegeti a tömeghatásoknak az egyéni hitre, életre gyakorolt rombolásait; s a beszéd másik részében fejtegeti ennek a textussal semmi összefüggésben nem álló ellentétét; a sokaság, illetve az egyház áldásait. Más szerkezettel talán megállt volna ez a szembeállítás; ha t. i. szerző a sokaságból indul ki, amelynek kétféle formája vagy változata: a tömeg és az egyház. Az egyik a számbeli alapon, a másik a lelki alapon összehozott sokaság. De ehhez a kifejtéshez olyan textus kellett volna, ahol az egyházi vagy lelki alapon összegyűlt sokaságról van szó. Hogy miért esik bele szerző a gondolathalmozás veszélyébe, azt mondhatjuk, hogy mindenre csodálatosan reflektáló és reveláló lelke gondolatgazdagsága, vagyis egy olyan kegyelmi ajándék miatt, amivel kísértések is együtt járnak. Továbbá valószínűleg a miatt, hogy téveteg eszmék zürzavarában botorkáló, szédelgő, ide-oda kapkodó embertársának, hittestvérének egy beszédben is teljes tájékoztatást, irányítást, útbaigazítást szeretne adni. Amennyire belát a mai ember lelkébe, amilyen erőteljes ecsetvonásokkal tudja lelki képét megrajzolni, hallgatói vagy olvasói elé vetíteni, annyira szánja is a ma emberét, mert érzi mélységbe zuhanásának nyomorúságát, tehetetlen vergődését, magasba vágyását s szeretne segítségére, szolgálatára lenni: felszabadulásának és felemelkedésének Istentől rendelt eszköze lenni. Ragyogó példa erre, hogy erre igyekszik s erre van kegyelmi ajándéka is: az „Akik nem találkoztak velem“ c. nagypénteki beszéd. Az egyik ember (Pilátus) azért feszíti meg Krisztust, mert nem tud a császártól, a lelkét megkötöző világi hatalomtól szabaddá s függetlenné lenni; az emberek másik csoportja (a zsidók) azért feszíti meg Krisztust, mert nem hajlandó a magacsínálta vallást az igaz vallásért feláldozni; mert „könnyebb az egész világról lemondanod, mint saját magadról“.

„A husvétii Jézus“ és „A husvétii ember“ c. beszédeknek essay-szerűen gyöngysorba fűzött súlyos és értékes gondolatai a felettük magányosan és csendesesen elmélkedő lelkét hálára készítik a szerző iránt, hogy beszédeit nemesak elmondta, hanem könyvben is kiadta. Megkapó és újszerű Krisztus-élmények vannak benne, amiknek eljuttatása a lelkekhez, a mi erősen csak egy

általános Isten körül forgó világunkban igen jó szolgálatot tesz. A „Jézus tanúi“ c. beszédben találóan mutat szerző a mai egyházi élet veszedelmére és orvosságára. A veszedelemre abban, hogy Krisztus követését sokféle elméletek labirithusának építjük fel s hogy némává lett keresztényiségünk lelki süketséget is okoz. Az orvosságra abban, hogy a Jézusról szóló közvetlen és őszinte bizonyoságtévész ellenállhatatlanul hódító ereje által vezessünk hozzá másokat. Pünkösdi beszédében a Szentlélekről, konfirmációi beszédében a pillanat jelentőségéről, a feltámadott Jézus és Péter párbeszéde nyomán szabadságról és predestinációról tanít; az utóbbiról igen közvetlen modorban. A kárhozatról azt mondja, hogy az a multa nézve vád, a jelenre nézve egyedülvalóság, a jövőre nézve reménytelenség. Ha meg nem tértek, mindnyájan elvesztek c. beszéde erőteljes megállapításaival a közíró általános-ságaiban mozog. Annál inkább az emberhez, a mai kor néma református keresztényen embereihez szól a felvett alapigét beszélgető: „Mire való a predikáció?“ — „A rend“-ben az idővel és alkalommal való élésre tanít. „Az ének“ önkifejező, közösségbe foglaló, Istenhez vezető szerepe van kifejtve a következőben; tanulságul azoknak, akik az istentiszteleteink zongorájának néma billentyűi; „Az írás csodája“ sajtót propagál, „Az ördögűző iskola“ a nevelés lélektisztító hatásáról szól, ami kultúrporgányság veszélyére vezethet, ha a megtisztított lélek üresen marad s nem telítődik diadalmas krisztusi erővel. A „Mit mond a kalász“-ban c. testi és lelki kenyérszogatás nagy evangéliumi parancsát s az azt megtagadó, formák mögé buvó könyörtelenséget magyarázza; az „Engedelmesség“ mértékét, Krisztusban áldását abban mutatja meg, hogy Krisztus parancsolatait teljesítve a magam lényének benső szépségét bontom ki. Ezt kívánja: a maga életének megtalálását, gyümölcsei megtermését, Isten szőlőkertjének, az anyaszentegyháznak.

S hisszük, hogy ezt a mindnyájunk lelki szeme előtt lebegő egyéni és egyházi célhozjutást szerző nemcsak kívánja, hanem bizonyoságtételével hathatósan szolgálja is, mert prófétálás beszéde ez a könyv (220. l.), amint ő az írást általában jellemzi. Adja az Isten, hogy amint a rádióhullámok szárnyain sok lélekhez eljutottak a szerző élőszavai: úgy jussanak el leírt gondolatai a betű szárnyain szintén sokakhoz és termékenyítsék meg a lelkek ugarját.

Dr. Enyedy Andor

Turóczy Zoltán: Oldott kéve Isten szérűjén. — Harangszókönyvtár, Győr.

Trianon a magyar történeti egyházak közül legnagyobb veszteséget az evangélikusoknak okozott. 868 ezer lelket veszítettek és csak 472 ezer maradt meg. Ez a szám 1930-ban 534 ezerre emelkedett.

Ez a félmillió, Békés vármegyét kivéve, nem lakik nagy tömegekben együtt. Ezt a szétszóródást az okozta, hogy a földművelő nép a történelem folyamán nem egyszer vett a multban vándorbotot a kezébe és keresett új helyet a megtelepülésre, mert hitét a régi helyén szabadon nem gyakorolhatta.

Ez a magyarázata annak, hogy nagy számban élnek az evangélikusok gyülekezeteken kívül eső területeken, így a bányai kerületben 80 ezer, Dunántúl 17 ezer, Dunáninnen 7 és a tiszáiban 19 ezer lélek.

Ez a helyzet indította Turóczy Zoltánt ennek a komoly kis könyvnek megírására. Komollyá teszi a gazdag adatgyűjtés, de még inkább az a buzgó lelkesedés, mellyel a veszedelmeket átérzi és legyőzni akarja.

Nem csügged. Bízgat, hogy nincs okunk a csüggedésre. Hiszen szám szerint is nyolcadik helyen van Európa nemzetei között a magyar. Az Európában élő 120 nyelv között a tizenegyedik helyen, az egész világon beszélt 2296 nyelv sorában pedig a huszonkilencedik helyen. Az evangélikus embert pedig védje meg a csüggedéstől, hogy 80 milliós evangélikus tábor él vele egy lelki közösségben.

A magyar evangélikus egyház széttagoltságának veszedelmei között rámutat az áttérések okozta veszteségekre. 1931-től 34-ig 417 lélek vesztesége volt az evangélikus egyháznak áttérésekből.

Még nagyobb baj ered a vegyes házasságokból. 1934-ben 6862 evangélikus hívő kötött házasságot, ebből 4138 vegyes házasság volt. A reverzálist megengedő törvény óta 6799-cel több esetben történt megállapodás a római katolikus egyház javára az evangélikus egyház ellen.

De bármilyen nehézé teszi is a védekezést a szétszórtság, vigasztalást nyújthat az a tény, hogy a hívekben felébredt egyházi öntudat a szórványhelyeken szinte csodákat művelt. A háború óta lefolyt 18 esztendő alatt több szórványgyülekezet épített templomot, mint azelőtt az egész evangélikus egyház száz esztendő alatt. Ezeknek, a művészileg is értékes, templomoknak egész képsorozatát mutatja be. Kár, hogy a bányai kerületből nem álltak pontos adatok a rendelkezésére. Így maradt ki a főváros vidékén folyó szervezkedésből például Vecsés, ahol három évtizeddel ezelőtt még csak két evangélikus családról tudtak, ma erősen fejlődő gyülekezete van lelkésszel és templommal.

Turóczy könyve, a Harangszó népszerűsítése révén, széles körben lesz hatással és elhinti az olvasóban azt az evangéliumi buzgóságot, amely soraiból árad.

Hamvas József

Klemm Kálmán: Kereszténység vagy faji vallás? (Első kötet). Hitvédelmi tanulmány Rosenberg mítosz-vallásáról. Budapest, 1937. 8-rét, 247 lap. Ára 4 pengő.

A budapesti Központi Papnevelő prefektusa komoly, tartalmas könyvet írt a címben jelzett súlyos kérdésekről — tudtunkkal a legelső terjedelmesebb tanulmányt, amely e tárgyról, mint eredeti mű, magyar nyelven megjelenik. Nagy olvasottsággal terjeszkedik ki az egész, halálosan izgalmas kérdésszövevényre. Beható és nyugodt fejtegetései, szilárd öntudatú s tudományosan jól megalapozott hitvédelme elismerést érdemelnek. A könyv természetesen elejétől végig római katolikus szempontból íródott, de mint-hogy a szóbanforgó vitakérdések (több: életkérdések!) nem sok kivétellel *közös* keresztyén üdvjavak körül, azok valóságos vagy hazug volta körül forognak, legnagyobb részét a protestáns olvasó is szívesen egyetértőleg forgathatja — annál is inkább, mert a szerző forrásanyagul és segédeszközkül több protestáns szerző kiváló művét is bőségesen és elismeréssel kiaknázza. Szeretnők, ha a jó és rokonszenves r. katolikus példa nyomán ezeknek a kérdéseknek mielőbb támadna nálunk alapos és közhasznú protestáns irodalma is, mert nem tudhassuk, melyik nap lesz rá *égető* szükségünk. A gördülékenyen, bár meglehetősen színtelenül, kevés kifejező erővel megírt könyv egyes fejtegetéseihez persze bőven lehetne evangéliumi szempontból megjegyzéseket tennünk. Megrögzött tévedés és fogalomzavar, hogy „a racionalizmus kialakulását tulajdonképen a 16. századi hitújítás indította meg.“ (39. l.) Luther és Kálvin éppoly kevéssé voltak racionalisták, mint amennyire Abélard és Erasmus — protestánsok. A pápaságot, jezsuitizmust stb. útszéli módon támadó fércművek közé nem lett volna szabad besorozni Heussi K. és Haller J. nem római szempontból írt, de tetőtől-talpig komoly tudományos munkáit (amelyeket a szerző nem is igen látott, máskülönből nehéz elképzelnem, hogy így kezelte volna őket; 94—95. l.). A 160. lap jegyzetében zavar van a feltámadás páli terminológiája körül. (Pál apostol épp azt mondja I. Kor. 15: 44., hogy a feltámadott test *nem* lesz érzéki test, soma psychikon!). Igaz, hogy Dinternek pozitív keresztyén szempontból elfogadhatatlan s művészileg is értéktelen „Die Sünde wider das Blut“ c. regényét egy debreceni (azóta elhunyt) ny. református kollégiumi tanár fordította magyarra (amit a szerző, bár minden kommentár nélkül, külön megemlíti, 92. l.) — de az is igaz, s ezzel a hozzáadással egy nagyon kiváló magyar keresztyén ember iránti kegyeletünknek s amellett a tárgyi igazságnak is tartozunk, hogy az illető — mint *személyes* tapasztalásból és *fültétlen* hitelességgel tudom — a fordítás elvégzésére kedve és meggyőződése ellenére, *kizárólag* azért vállalkozott, hogy a nyugdíjas tisztviselők akkori emlékezetes nyomorúságában köny-

nyítsen valamit a családja nehéz helyzetén — a mű kiadását viszont egy ma is meglévő (egyébként kétségtelenül jóhiszemű) „keresztény-keresztén“ társulás finanszírozta, *jóval több róm. katolikus, mint amennyi protestáns pénzből!* — Értelemzavaró sajtóhibák; a 122. lapon „Darmeister“ *Darmesteter* helyett, a 145. lapon „danaita“ *danita* helyett. A 35. lapon olvasható közismert Goethe-idézetből kimaradt a döntő „*gute*“ szó. Mindent összevéve, a kötetet elismeréssel üdvözöljük s várjuk folytatását. A végén levő gazdag irodalmi útmutató magyar nyelven úttörő és használható összeállítás. Ennek forgatását különösen ajánljuk.

Révész Imre

Tholnai Mihály: Szent had, azaz lelki és testi szabadságukért fegyvert vont vitézek tüköre. Kolozsvár, 1676. — Dr. Incze Gábor kiadása.

A magyar fajban kétségtelenül megvan a tehetség a hadi tudományok iránt. A honfoglaló magyarok nem tömegek áradatával győztek, hanem okos taktikával. A német császárság hódító szándékát is a magyar hadvezérek katonai tudása törte meg. Hunyady János hadvezéri hiválóságával aratta sikereit, Zrinyi Miklós hadi tudásával felette állt kora hadvezéreinek. Ezt nem tudta neki megbocsátani sem Montecuccoli, sem Hohenlohe. Hadtudományi munkái bizonyítják katonai tudását.

Tholnai Szabó Mihály, a most kiadott tizenhetedik századbeli írás szerzője, Thököly Imre tábornokának, Wesselényi Péternek zászlaja alatt gyülekezett bujdosó magyarok tábori püspöke volt. Pap létére olyan hadratermettséggel szólt a katonai dolgokról, hogy tapasztalatai mellett a magyar katonai tehetség is megnyilatkozik belőle.

Ez a beszéd Zrinyi Afiumával egy lélekből született. De írójának egyéniségéből következik, hogy fontos tényezővé lett nála a vallásos elem is. Bibliai példából kiindulva kesereg az árva nemzetet tépő veszedelmen, mely a tizenhatodik század óta, a legnagyobb szerencsétlenségek idején, a magyart a magyar ellen uszítja. Elbúsulva fakad ki: Magyar, ne veszed a magyart! Az Üdvözítő mondása térítsen észre: Amely ország, nemzetség egymás ellen meghasonlik, el kell annak pusztulni.

Nem tudod-e, hogy csak addig keil a te fegyvered, amíg el nem érik veled céljukat azok, akik felhasználnak? Aztán letétedik veled a fegyvert, aztán nem kell nekik kardoskodásod, akár lutherista, akár pápista, akár kálvinista légy... így látott előre Tholnai Mihály.

A hadrakelt vitézeknek az erkölcsi fegyelmet ajánlja. Aki nek két köntöse van, közölje azzal, akinek egy sincs. Semmivel többet ne vegyetek, hanem ami elrendeltetett. Hogyha gonosz cse-

lekedetekben menten mentek, elvesztek. Mert nem fegyver és dárda által tart meg az Úr.

Az erkölcsi oktatás aztán figyelemre méltó gyakorlati katonai tanácsokat is ad. Hogyan kell felkészülni a hadra, hogyan kell megszervezni a támadást, hogyan kell viselkedni a győzelem után.

A biblia szellemében nevelt lelkes egyházi embernek bő gyakorlati tapasztalatokkal megírt könyve ez, melyet állandó igazságai frissen tartottak meg szinte három évszázadon keresztül, úgy, hogy ma is élvezettel lehet olvasni. Köszönet érte a kiadónak.

Hamvas József

Budavár visszavívásának 250 éves évfordulójára, 1936-ban megjelent történeti munkák.

1936. szeptember 2-án ünnepelte a nemzet Budavár felszabadításának napját. A jubileumi évben történeti, főleg hadtörténeti szakirodalmunk néhány értékes és érdekes munkával gyarapodott.

Nemcsak terjedelmére, de minden vonatkozásban legnagyobb munka és legkimagaslóbb jelentőségű, — történettudósaink atyamesterének, *Károlyi Árpádnak*, 50 évvel ezelőtt kiadott könyve: „*Buda és Pest visszavívása 1686-ban*“, melyet az ő irányítása szerint az újabb adatok figyelembevételével a Székesfőváros áldozatkészségéből kiegészített és sajtó alá rendezett *Wellmann Imre*. Amikor *Károlyi* e könyve 1886-ban, a visszafoglalás 200 éves fordulóján — napvilágot látott, korántsem részesült olyan nagy megbecsülésben, mint azt megérdemelte volna. Ezért örömmel kell megragadnunk az alkalmat, hogy ezzel a hatalmas munkával újjászületése alkalmából újból foglalkozhatunk és megállapíthatjuk azt, hogy az, mai kiegészített és bővített alakjában, történeti monografiáink sorában a legelső helyet foglalja el. Nincs terünk arra, hogy a könyv részletes megbeszélésébe bocsátkozzunk, ezért csupán annak néhány legkiválóbb oldalára szeretnék mutatni. A munkának legnagyobb értéke az, hogy Buda visszafoglalásának előzményeit, lefolyását, az összes feikutatható adatok segítségével állította össze. Forrásanyagának tehát olyan bőségével, amelyhez hasonló teljességgel kevés történeti munka dicsekedhetik. Aki az 1685—86. évek török-magyar eseményeivel foglalkozik, az ebben a könyvben megtalál mindent. Másik nagy értéke az, hogy a rendkívül bőséges anyagot áttekinthetően csoportosítja. Tárgyalási módja pedig annyira folyamatos, színes, lendületes, hogy elejétől végig leköti még a nem szakember figyelmét is. A szöveg közé iktatott sok egykorú kép, főleg pedig a sok ostromtérkép, vázlat megkönnyíti, de egyúttal szinte szemléltetően élénk varázsolja ennek a hősi és mindkét oldalon egyforma vitézséggel végigküzdött véres ostromnak minden mozzanatát.

A könyvnek azok a vonatkozásai, amelyekkel *Wellmann*

Imre azt kibővítette, rendkívül fontosak. Buda és Pest az első kiadás óta, — 50 év alatt, — rendkívül sokat fejlődött, főleg topografiai szempontból. Buda házsorai akkor alig terjedtek túl a mai Margit-körút, Városmajor, Déli pályaudvar vonalán és ami a legfontosabb, maga a vár mélyreható átalakulásokon ment át. Akkor még sok fal, bástya stb. állott, mindezek ma már eltűntek a föld színéről. Ehhez képest az átdolgozás újakkal pótolta az első kiadás topografiai vonatkozásait, azután az 50 év óta megjelent szakirodalom használható adatait a tárgyalások megfelelő helyein beillesztette és a munka arányossága érdekében a hadjáratot előkészítő tárgyalások leírását kissé összevonta, megrövidítette. Wellmann kitűnő munkát végzett, Károlyi gyönyörű munkájáról az 50 év alatt reáarakodott port letisztította, úgyhogy ez a munka ma teljes fényében áll a nemzet rendelkezésére. A könyv térképészeti kérdéseinek és a mai helyrajzi viszonyokra való alkalmazásának megírása dr. Gerő László ny. alezredesnek, hadilevéltárunk kartografusának szaktudását dicséri.

E nagy munkához hasonló értékű és jelentőségű munka a jubileumi évben nem került a könyvpiacra. De megjelent néhány olyan könyv és értekezés, amelyeknek egyike-másika néhány részletkérdésben adhat tanulságos felvilágosítást. Elsősorban ismét csak a Székesfőváros áldozatkészségéről kell megemlékeznünk, amikor megállapítjuk azt, hogy a Károlyi-Wellmann-féle nagy munkán kívül, a Székesfőváros kezdesének és kiadásának még 3 munkát köszönhetünk. Ezek között a történetkutatás szempontjából kétségkívül a legértékesebb a *Székesfővárosi könyvtár kiadványa: Buda és Pest 1686. évi visszafoglalásának egykorú irodalma. 1683—1718.* A könyvtárigazgatóság tartalmas előszava után 1618 olyan egykorú könyvnek, kéziratnak ismerjük meg címét, — és ahol szükséges, — rövid tartalmát, amelyek 1683—1718. között, ugyszólván Európa valamennyi országában készültek. Ez a hézagpótló, kitűnő összeállítás a török hódoltság idejével foglalkozó minden történetkutató és író nélkülözhetetlen segédkönyve lesz. A 190 oldalra terjedő könyv névmutatója és az egyes tételek pontos levéltári és könyvtári jelzése lényegesen megkönnyíti a kutatók munkáját. Az összeállítás nehéz munkáját Kelényi B. Ottó, könyvtáros vezette. A *Városi Szemle* 1936. évi V. számában Balla Antal, — közel 100 oldalas értekezésében — „*Buda ostroma és elfoglalása 1686-ban*“, ismerteti az ostrom történetét. Új adatokat nem mond; legnagyobbbrészt Károlyi munkájára támaszkodva, főleg a nagyközönség számára írja le folyamatosan és könnyen érthető módon az ostrom lefolyását. Az események könnyebb megértéséhez az ismert Juvigny-féle térkép másolatát csatolja munkájához.

A harmadik munka, amelyben a székesfőváros Budavár viszszavételének és az azután következő idők eseményeinek adatait dolgoztatta fel, a Székesfőváros Várostörténeti Monografiái sorozat 8. köteteként jelent meg, mint a „*Tanulmányok Budapest Multjából*“ című gyűjtemény V. kötete. 13 szakember közöl ebben

a kiadványban olyan érdekes és igen sok vonatkozásban egészen új adatokat, amelyekkel lényegesen kibővítik és teljessé teszik e korszak hadtudományi és történettudományi irodalmának eddig elért eredményeit. *Markó* Árpád „A felszabadítás eszméinek magyar apostola” című közleményében kimutatja azt a nagy eszmei hatást, amelyet gróf Zrinyi Miklós, az író és a hadvezér a Budavár visszavételénél küzdő magyarokra gyakorolt. Bár több mint 20 év múlt el halála óta, az eszmei kapcsolat az ő működése és Budavár hősei között kimutatható és ezzel a magyarság tevékenységének jelentősége ennél a dicsőséges haditettnél emelkedik. *Gárdonyi* Albert érdekes képet fest Buda és Pest keresztyén lakosságának életéről a török hódoltság alatt. Egyháztörténeti vonatkozásai igen érdekesek, például az a megállapítása, hogy templomok hiányában a várban ugyanabban a templomban, — deszkafalal kettéválasztott részekben, — tartották istentiszteleteiket a katolikusok és protestánsok. Végső következtetésként megállapítja, hogy a várban és környékén lakó magyarok sorsa nem sokat különbözött a hódolt területen lakók sorsától, mert a török hódítónak szüksége volt a keresztyén magyarokra, hiszen velük végeztette a mezőgazdasági és ipari munkákat. *Kelényi* B. Ottó hosszabb tanulmányban ismerteti azokat a nézeteket és leírásokat, amelyek a török uralom alatt lévő Budáról a keresztyén Nyugat közvéleményében kialakultak és ismertté váltak. Részletesen foglalkozik annak a szerepnek ismertetésével, amelyet Magyarország, — közelebbről Buda, — mint a keresztyénség keleti védőbástyája betöltött, azután ismerteti azt a helyzetet, amelyet a vár, a keresztyén egység küzdőterén elfoglalt, felsorolja a visszafoglalás örömeire külföldön rendezett ünnepeket és a nyugati nagy államok egyházi és világi sajtójában megjelent közleményeket. *Banfi* Florio, Olaszországban dolgozó magyar történészünk, Buda és Pest erődítményeinek 1686-beli állapotáról számol be, könnyen áttekinthető vázlatrajzok segítségével. *Borbély* Andor a Buda visszafoglalásáról készült kéziratok ábrázolások rövid történetét ismerteti, számos eredeti rajz jólsikerült fotokópiájával. Mint a várvívásban résztvevő szemtanúk leírásainak ismertetései, érdekesek *Veress* Endre (gróf Malvezzi Róbert budai jelentései) és *Várady* Imre (egy siennai szemtanú naplója Budavár 1686-ik ostromáról) közleményei. *Asztalos* Miklós részletesen tájékoztatja az olvasót a magyarság Buda visszafoglalásában vitt szerepének jelentőségéről s megállapítja azt, hogy a felszabadítás anyagi támogatásában a legnagyobb rész a magyarságé volt, területének és lélekarányszámának megfelelő mértékben vett részt a harcokban, és ezen az arányon túlmenően, az ostrom katonai vállalkozásaiban és sikereiben. Jelentőségét tehát semmiképpen sem állíthatjuk a birodalmi sereg teljesítményei mögé. *Szabó* Mihály eredeti szövegükben ismerteti azokat az üdvözlő feliratokat, amelyeket XI. Incze pápa

az ostromban résztvevett előkelőségektől kapott. *Szita* Oszkár, a vatikáni kéziratban talált zenei kódex nyomán ismerteti Matteo Simonelli egykorú zeneszerzőnek „Missa Buda expugnata 1686” című ünnepi miséjét. *Horváth* Henrik „Hódoltság és felszabadítás a művészettörténelemben” c. értekezésében e korszak képző- és iparművészeti termékeinek megmaradt értékeit ismerteti képekkel. *Budó* Jusztin „Az első kultúrtörökvések Budán a visszafoglalás után” című értekezésében vázolja azt a nehéz, de eredményes alkotó munkát, amelyet a katolikus egyház a templomok helyreállításával és collegiumok, iskolák létesítésével Buda falai között végzett. *Bánrévy* György megismerteti az olvasót az 1686-ban visszafoglalt Buda újjraéledésének első hivatalos intézkedéseivel. Nemesak katonai szempontból érdekesek ezek az adatok, — hiszen a rombadőlt vár helyreállításáról és biztosításáról kellett gondoskodni, — hanem közgazdasági és műveltségtörténeti szempontból is, mert a füstölgő romokká változott várost tetszhalálából kellett újraéleszteni olyan nyomorúságos viszonyok között, amelyekben a legelemibb szükségletek ((élelmiszerek, iható víz) is hiányoztak.

A magyar történetkedvelő közönség hálás lehet a Székesfőváros áldozatkészségének, hogy ezt a hézagot betöltő munkát ilyen gyönyörű kiadásban jelentette meg (nagy negyedré, 270 oldal, sok rajzzal, képpel és műmelléklettel). A szerkesztés kitűnően sikerült munkája *dr. Némethy* Károly székesfővárosi tanácsnok és *dr. Budó* Jusztin, a székesfővárosi levéltár igazgatójának ízlését, szakavatottságát és lelkes fáradozását dicséri.

A nagyközönség számára készült *Meszlényi* Antal 231 lapból álló, a Szent István Társulat kiadásában, kis 8-adrét alakban megjelent könyve. Vezérfonalul a legújabban megjelent kitűnő szakmunkákat követte, úgy hogy az eseményeket gördülékenyen és logikus egymásutánban helyesen ismerteti. Szakszempontról ugyan nem minden állítását fogadhatjuk el kritika nélkül, — főleg a katonai események méltatásánál, de, — katolikus egyháztörténeti íróról lévén szó, — szívesen idézzük könyvének e mondatait: „A Szent Szűz segítségével lelkesítette a katolikusokat, főképp a kongreganistákat, de nem bántotta a protestánsokat. Mindnyájan a keresztes-hadjárat fennkölt gondolkodású vitézeinek érezték magukat és ha a katolikus katonák per Mariam fordultak ad Jesum, — az ágostai és helvéthitű protestánsok szintén erős váraknak tudták az Istent. A vallási hovatartozandóság nem szétfeszít, hanem összetartó erőt jelentett és a közös célt illetőleg harmónikus egységet alkotott.”

A m. kir. Hadilevéltár: „*Törökhódoltság-Korabeli Okmányok a Magy. Kir. Hadilevéltárban*” című, ízléses külsejű kiadványával ünnepelte a nap jelentőségét. A 80 oldalas füzetben három érteke-

zést találunk. Az elsőben dr. Timon Béla őrnagy ismerteti a Hadilevéltár birtokában lévő eredeti ostromnaplót s különösen annak magyar vonatkozású részleteit. A napló a Lotharingiai herceg főhadiszállásán készült, annak néhány fejezetét maga kezével írta. Dr. Erdélyi Gyula őrnagy, egyetemi magántanár, a magyar hírszerző szolgálatról a török hódoltság idején, — különös tekintettel a budai pasalik területére, — emlékezik meg és vázolja a török fogságba jutott magyar foglyok közreműködését a kémiszolgálatban. Dr. Gerő László ny. alezredes ismerteti a hadilevéltár térképtárából azokat a térképeket és látképeket, amelyek Buda ostromával foglalkoznak. A könyvet egy egykorú kémjelentés és négy térkép fotokópiája díszíti.

Dr. Héjja Pál ezredorvos: „*A Tábori Egészségügy Buda Visszafoglalása Korában*“ című könyvét a Honvéd Orvosok Tudományos Egyesülete adta ki. Igen sok kitűnően sikerült képpel élénkítve ismerteti alapos forráskutatásra támaszkodva, az orvosok, sebészek, borbélyok működését Budavár visszafoglalása korában, a sebesültek gyógykezelését és a tábori kórházak működését. Részletesen foglalkozik Dietz Jánosnak, a brandenburgi választófejedelem tábori sebészének egykorú érdekes feljegyzéseivel. A 225 oldalas könyv végén felsorolt korabeli hazai és külföldi tábori orvosok és sebészek névsorának, munkáinak és a tábori sebészettel foglalkozó újabbkori szakirodalomnak részletes felsorolása dícséretes bizonyítéka annak, hogy a hadjáratok és hadműveletek nem kifejezetten harcászati kérdéseiről is lehet és kell szakmunkákat írni, amelyek egyúttal a magyar művelődéstörténetnek is értékes kiegészítő részletét alkotják.

Bár nem tartozik a szorosan vett történeti munkák közé, mégis felemlítjük P. Röss Bertalan könyvét: „*Aviánói Márk Pápai Követsége és a Török Félhold alkonya Magyarországon*“, melyet a magyar kapucinus rend tartományfőnöksége adott ki a felszabadítás ünnepére. Néhány figyelemreméltó részletet és adatot tudunk meg belőle a felszabadító hadjárat egyik szellemi mozgatójának tevékenységéről.

Markó Árpád

Dolgozatok a M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem Archaológiai Intézetéből. — Szerkeszti: Buday Árpád. XII. kötet. (1936) Szeged. — 8°, 290 l., 39 tábla.

A Buday Árpád vezetése alatt álló szegedi egyetemi régészeti intézet falain belül folytatott eredményes kutató és ásató munkának szép eredményeiről tesz tanúságot a „*Dolgozatok*“-nak ez az újabb kötete, immár a XII-ik, amely, éppúgy mint elődei, a magyar Alföld őstörténetére, római- és népvándorlaskori újabbban feltárt leleteire, valamint magyar időkben történt település-

történetére ismét értékes adatokat tartalmaz az intézet tudós munkásainak feldolgozásaiban. Ma már elmondhatjuk, hogy ennek a céltudatos és fáradhatatlan munkának eredményeképpen létrejött igen tekintélyes kötet-sorozat mindenki számára nélkülözhetetlen, aki Alföldünk régi történetével, az itt lakott népek historiájával akar foglalkozni, akár régészeti, akár történeti, akár települési vagy fajtörténeti szempontból. Ez nélkülözhetetlenség teszi előttünk éppen oly becessé a jövő kutatások szempontjából ezeket a köteteket, melyeknek értékét elismerte Széged is akkor, amikor a Szegedi Egyetem Barátainak Egyesülete anyagi hozzájárulásával tette lehetővé ennek az új szép kötetnek megjelenését.

Időrendi sorrendben ismertette a közleményeit, *Banner János* a Szegedtől nem messze fekvő és leleteiről már eddig is méltán elhíresült Óthalmon előkerült „*Első alföldi paleolit-lelet*”-ről ad hírt, melyet 1935. március havában találtak. Mammut és más őszállati csontok társaságában paleolit pengék és más maradványok kerültek felszínre, mint az alföldi diluviális ember életének bizonyítékai. A lelet egyik érdekes részét, „*az első alföldi paleolit-lelet faszén maradványait*” *Greguss Pál* analizálta és kimutatja, hogy a pleisztocén-magdalénien szakaszából való maradványok a jegenyefenyőnek (*abies alba*) itt létét igazolják, ami megint amellettt szól, hogy abban a régi korban a Széged környéki hőmérséklet a mainál jóval hidegebb lehetett, mert ez a fa inkább a páratelt, hűvös éghajlatot kedveli. *Roska Márton* „*Erdély neolitikumának stratigrafiája*” című dolgozatában összeállítja az erdélyi rézmentes neolitikumnak különféle gyűjteményekben őrzött és különböző ásatásokból előkerült leleteit és ezeknek összetevéséből több fontos következtetést von le az európai, de különösen a magyarországi neolitikus kultúrák megjelenésére, befolyására és érvényesülésére Erdély földjén. *Párducz Mihály Csongrád városában* végzett útrendezési munkálatok alkalmával előkerült *római kori sírok* mellékleteit határozza meg, melyek a Duna—Tisza közének élénk római kereskedelmi kapcsolataira utalnak és amelyek között egészen különleges helyet foglal el egy két arccal — *Ariadne* és *Bacchus* — díszített kis illatszeres üveg edényke, melynek hazája lehetett Pannonia is, de amely esetleg távolabbi provinciákból — Galliából vagy Germaniából — került a magyar Alföldre. *Csallány Gábor* a népvándorláskori gazdag leleteiről méltán elhíresült *Szentes városa* határában előkerült *újabb jazig temetők* gyér számú emlékeit ismerteti. *Dornyay Béla* a Nógrádmegyében fekvő *Kisterenye* községben előkerült néhány tárgyat teszi vizsgálata tárgyává, melyekhez az analógiákat és a korhataározó dokumentumokat megadó hasonló tárgyakat a hun korban találja meg.

A kötet legterjedelmesebb dolgozata *Török Gyuláé*, ki a Móra Ferentől 1928-ban felásott *kiszombori* nagy kiterjedésű (426 sír) *temetőnek germán sírjait* ismerteti és tárgyalja (151 sír). A leletek azonos darabjainak — fésűk, bronz és vas övcsattok, kések, késnyelvek — összeállítása után szerző csak a magyarországi leletanyagban találja meg és mutatja be azokat a germán emlékeket, melyek a kiszombori anyaggal rokonvonásokat tüntetnek föl. A sok közös sajátosság miatt feltételezhető, hogy ezek a tárgyak ugyanazon germán törzs hagyatékából valók, mely törzs, úgy látszik, nem jutott túl vándorútjában hazánk határain. Így tehát ezekben a tárgyakban csakis a gepidák törzsének emlékeit láthatjuk, akikről tudjuk, hogy a Kr. u. IV. század végén itt rekedtek s anyagi kultúrájuk elpusztulása után az utánuk következő hódítókbá olvadnak bele. *Bartucz Lajos*, „*a kiszombori temető gepida koponyái*“-n eszközölt különféle tudományos méréseinek összefoglalását adja érdekes cikkében, melyben megállapítja, hogy a koponyák — 235 darab — valóságos rasszkonglomerátumot mutatnak, mely legalább hatféle fajból tevődött össze és hunokkal és avarokkal erős keveredést mutat. Külön érdekessége a cikknek a sok különlegesen torzított koponyának a bemutatása.

Bálint Alajos először a „*szakálhádi Árpád-kori temető*“ sírjainak leleteit közli pontos összeállításban, melyek között a legnagyobb érdeklődésre egy tegez tarthat számot, melyet a szerző képben is bemutat. *Bálint* második dolgozata „*a Makó-mezőkopáncsi középkori temető sírleletei*“-ről szól, melyeket a kopáncsi dombon fekvő középkori templomrom konzerválási munkái alkalmával találtak. A maradványok között, melyek a XIV. és XV. századból valók, a legfontosabb két szíjvég, melyek a gyalogos páncélos szt. György harcát mutatják a sárkánnyal és igen értékes gyarapodásai a hazai hasonló emlékek gazdag sorozatának, melyek azonban szt. Györgyöt inkább lóháton mutatják be ebben a küzdelemben. De az ez alkalommal előkerült szőttes és egyéb maradványok is jelentős emlékei ennek a korszaknak.

A kötet utolsó cikke *Banner János* tudománytörténeti dolgozata „*Régészeti kutatások Szegeden*“. Ha valamikor sor kerül majd a magyar régészet történetének megírására, akkor annak egy fejezete már készen áll Bannernek ebben a nagy szorgalommal és tárgyismerettel összeállított munkájában. Szegeden tulajdonképpen akkor vált a régészeti munka rendszeressé, mikor 1883-ban megkezdte az ottani Múzeum a működését. Olyan emberek dolgoztak ebben az intézetben, mint Reizner János, Tömörkény István és Móra Ferenc, akik a paleolitikumtól kezdve jóformán megszakítás nélkül egészen a magyar középkorig minden kort képviselő régészeti anyagot hoztak össze különféle ásatásaikkal, mely-

nek különösen népvándorláskori része szembetűnően gazdag és fontos. Az ő munkájukhoz csatlakozott Buday Árpádnak szegedi professzorrrá kinevezése után 1924-ben az általa alapított Régészeti Intézet, mely az egyetem kebelében működve néhány kiváló régész nevelésével és az Alföld különféle területein végzett és hasonlóan gazdag eredményekkel járt ásatásokkal, valamint az ásatások anyagának hozzáértő közzétételével egészítette ki a múzeum több mint félévszázados munkáját. Csakis ezzel a kölesönös bizalmon és együttműködésen alapuló összedolgozással lehetett a *Dolgozatokat* a nagy magyar Alföldre vonatkozó leletpublikációknak olyan fontos forrásává avatni. Erre az össze-működésre a jövőben még fokozottabb szükség van. A szegedi Múzeum új vezetősége, ebben egyáltalában nincs okunk kétkedni, valamint a Régészeti Intézet a jövőben is fegyvertársak lesznek az Alföld régészeti kincseinek napfényre hozatalában és tudományos feldolgozásában, annál is inkább, mert csakis így remélhetik, hogy mindenben megfelelnek a mult eredményei által parancsolólag előírt és a jelen feladatai által szükségszerűen követelt hivatásuknak, hogy együttműködésükkel minél tökéletesebben állapítsák meg Alföldünk települési történetét, minél részletesebben magyarázzák és ismertessék régészeti maradványait, mert így lesz a múzeum ötven éves munkája és a már több mint egy évtizedes együttműködés teljessé és a jövőben is nagy eredményekre hivatott. Az „Irodalom“ rovatában három mű ismertetését találjuk.

A kötet igen szépen van kiállítva és méltóan illeszkedik a *Dolgozatok* eddigi megjelent köteteinek sorozatába.

Oroszlán Zoltán

Benda Kálmán: A magyar nemzeti hivatástudat története (a XV—XVII. században). Budapest, 1937. 128 l.

Még a jobbacska doktori disszertációk nagy tömegén is világosan érzik, hogy kizárólag a diplomáért készült. Csak kisebb csoporton látszik a kutatás, s a következtetés elmetornája iránt felébredt őszinte kedv, az önzetlen tudományos ambíció. Legtöbbször azonban az is világosan felismerhető, hogy csak a szemináriumi környezet és a tanár személyes hatása ébresztette fel s éppoly nyom nélkül elpárolog, mint a kamaszkori költői hajlam, mihelyt bezárultak az egyetem kapui az ifjú doktor mögött. Igen kevés disszertáción érezzük a valódi „tudósi“ diszpozíciót, s ezek szerzőiről sem bizonyos, nem állják-e útját az élet csábításai vagy akadályai pályájuknak. Csak néha kerül a kezünkbe olyan dolgozat, mely azt a határozott benyomást kelti bennünk, hogy a folytatásra biztosan számíthatunk, lapjain a tudomány egy hivatott munkásának első eredményeit szemlélhetjük. Benda Kálmán munkája ezek közé tartozik.

Szekfü Gyula iskolájából került ki és azt az ösztönzést követi, melyet mesterének a magyar történelmi önismeret körül végzett korszakalkotó tevékenységéből merített, tárgyával kapcsolatban pedig azon az úton halad, melyet Deér József nyitott meg alapvető tanulmányában (A magyar nemzeti öntudat kialakulása, 1936). Már maga tárgyválasztása tanúsítja, hogy magas követelményeket állít maga elé. Szempontjai a legelmélyedőbb és legelőkelőbb nemzetiesség és tudományosság átéltségére vallanak. Tudja, hogy a história csakis akkor szolgálhatja a nemzet életérdekeit, ha szigorúan megőrzi tudományvoltának megingathatatlan függetlenségét, tekintet nélküli tárgyilagosságát és kíméletlen igazságszomját. Módszere valódi hivatottság és a legjobb iskola bélyegét viseli magán; különösen kombinációs készségét dicsérhetjük, s ítélőképességét, mellyel az adatok értékét mérlegeli. Természetes és gondosan begyakorolt hajlama van a jelenségek összefüggésének, szellemi eredetének, jelentésének és jelentőségének megpillantására. A felhasznált anyag a kutatás alaposágáról, lelkiismeretességéről és széleskörűségéről tanuskodik. Szorgalom és lendület egyaránt megvan a fiatal szerzőben. De megvan benne az előadás és kompozíció, tehát nemcsak a történelmi kutatás, hanem a történelemírás képessége is. Most még itt-ott küzd az anyaggal, de dicséretére legyen mondván, nem kerül el a nehéz feladatokat, s ez azzal biztat, hogy le is gyűri őket.

A mű, amint a magyar hivatástudatnak, a nemzeti öntudat organizáló gondolatának kialakulását és elhanyaglását ábrázolja, a nagy magyar tragédiát vetíti elénk. Amint ezt már Deér kimutatta, s most Benda újabb adatokkal megerősíti, a harcosszittyaszármazás hagyományából és a keresztyén küldetés-hitből hajt ki az a hivatástudat, hogy a magyarság a keresztyénség védőbástyája. Ezt a szerepet büszkén vállalta és be is töltötte szilárdan a középkor hatalmas magyar birodalmának mohácsi elbukásáig. A bukás után a kétségbeesetten továbbküzdő nemzetet a büszke önértet helyett mélységes büntudat tölti el, s megadással fogadja a bűnei büntetésének hitt csapásokat, de egyben Isten kegyelmébe vetett bizalommal. Úgy érzi, Isten választott népe a magyar, s Ő „azt bünteti, kit szeret“. Európa azonban nem törődött védőbástyájával, pusztulni hagyta, sőt maga is ellenefordult. Az az adattömeg, melyet Benda felvonultat annak ábrázolására, hogyan viselkedett a németység a közvetlenül érte vérző és a töröktől őt védelmező magyarral szemben, az bizony nem sok hálás érzésre készítené bennünket. A „Nyugat mostohagyermeké“ címet adja egyik fejezetének, s ebben előadja, hogyan hatott a magyarságra ez a viselkedés, s hogyan fejlődtek odáig a dolgok, hogy végül a magyarnak pusztán nemzeti léte védelmében szembe kellett fordulnia a nyugattal, melyet idegen uralkodói politikája testesített

meg. Ebben a kétfelé folytatott két százados szakadatlan harcban vérzett el a magyar, vesztette el hivatástudatát és reményét, s a török hódoltság alóli felszabadítás már elalélva találta, teljes apáthiával tekintve a jövő elé.

Ezzel a sivár képpel zárul Benda Kálmán dolgozata. Vajjon találunk-e vigasztalóbb lapokat munkája folytatásában, melyet örömmel és képességeiben bízva várunk?

Joó Tibor

Sík Sándor: Magányos virrasztó. A Szent István-Társulat kiadása, 1936.

Megborzongva, mint az árva költő,
Akit ujjal illet az öröklét —

áll meg Sík Sándor a Pilátus ormán, ködben, harmadfélezernyi méter magasságban, sejtve „a borongó másvilági csendben megsuhamló Istenarca fátylát“, míg köröskörül egy vonatnyi túrista, fecsegve vagy mogorván, étel és ital mellett várakozik türelmetlenül, hogy mikor tűnik elő ismét a nap. A költőt ebben a helyzetben kell elkapni, így: emberek és Isten közt, két haza határán, amint egyikből állandóan átleng a másikba, miközben élelednek vagy homályosodnak, a távolságok ritmikájának arányai szerint, a két világ konturjai. Ha határozottabban, a költői kifejezéshez hűebben akarjuk megjelölni a kötet birodalmait, az élet-közelség pillanatait kornak és társadalomnak nevezzük, az Isten-közelségét viszont természetnek. A kettő nem úgy egészíti ki egymást, mint a mérleg serpenyői, melyek közt van egy pont, ahol minden közömbösül; talán inkább az áramkörre emlékeztet, melynek ellentétes töltésű sarkai szüntelenül küldik egymás felé saját villamosságukat.

A korban élő Sík Sándor sötét képeket lát, de távolról sem mondható pesszimiztának. Nem menekül el semilyen fellegrvárba, inkább az fáj neki, hogy nem tud teljesen beleolvadni a millióba, a nagy tömegbe. Vallásos lélek, homo Christianus, a testvériség evangéliumának letéteményese és a megváltás gondolatával átittott, tehát tudja, hogy elsikkadt élet az, amely el akar szakadni embertársaitól.

Mindenkié vagy, mert mindenkirez
Küldött szeretni, aki a szerelmes
Keresztről a világot átölelte.

Érzi mélyen gyökereit, melyek a családba, magyarságba, emberiségbe lenyúlnak. Elevenek benne a tradíciók, melyek egy mély egyházi multból fakadnak, de a jelenben is megvan a folytatásuk. Egymás mellett látja Pált, Ágostont, Pétert, Ottokárt: így csu-

pán, keresztnéven szólítva, mint akik egyenrangúan mentek át egy szellemibb vérkeringésbe. Egyik legünnepélyesebb kórusát az Értelemhez énekli, a mítoszok által el nem homályosított világteremtő erőhöz, mely Istené ugyan, de az ember is részes benne: Dante és Rembrandt, Bólyai és Plátó. Szabad ez a hit, mert a költő az eleven Istenben hisz. De egyszersemind individuális is, minden közösségen túl legmagasabb kiteljesedését az Isten és ember közötti titkos kettősben nyerő, amikor a költő a magányosság toronyablakából néz fel az égre.

Ez a magány különben alaptónusa az egész kötetnek. Isten második személye olyan irreálisan végtelen, feleletei annyira belülről jövők, hogy a belső forma műfaja a monológ. Még akkor is, amikor másokhoz irányítaná szavait, a magányos virrasztó marad, aki kéri a meghallgattatást, még ha el is akarják űzni. Mint kísértetlátó kutya, fogja a csillagokra felüvölteni a siratót akkor is — éneklí emberi és költői sorsát. Íme, így fut minden a monológ felé.

Madách és Vajda János *elki* rokonává teszi ez a hang, akiknek különben közelebről is *költői* rokona. Irodalmi helyzet szempontjából nagyjából három összetevőre lehet felbontani. Egyrészt annak a bölcselő költészetnek folytatója, mely Madách és Vajda lírájában nyert megállapodott jambikus formát, és melynek utolsó nagy képviselője Harsányi Kálmán volt. A gondolatok dialektikájában küzd a problémával, megmaradva, az elgondolás egészét illetőleg, a fogalmi nyelv keretein belül. Másrészt folytatója a szimbolizmus hagyományainak, amikor egészen zárt és orthodox jelképekben fejezi ki magát, mint az Acélember (a telegráfpózna) vagy a Világítótorony. De ugyanúgy részese a legmodernebb költészetnek is, tárgyyszerűségével és különösen mély természetérzékével. Talán itt a legmélyebb. Az elsőnek idézett Kőd a Pilátuson mellett legszebb a Homoki Felhők verse, melyben az Arber-csúcs felett úszó felhők a Tiszapartot idézik fel előtte:

Aranypárás alföldi alkonyok,
Felhőcsodáló mély tanyai csendek,
Rozsillatú, almaillatú szellők,
Homoki felhők, hozzátok esengek.
Felétek fájdit ez a néma tó
És ez a mozdulatlan gránit alkony.
Gomolyogni, lengeni akarok,
Mint a könnyű felhők a Tisza-parton.

A kötetnek ez a hármas rétegződése nem jelent értékbeli kategóriát. Ha a költő nem tud mindig teljes verset alkotni, annak nem formai okai vannak. A forma— változatosan és gazda-

gon, dallamos pattogásban vagy szabad versben szétterülve — nem hagyja cserben sohasem. Híven engedelmeskedik, mintha érezné, hogy minden gazdagsága dacára sem elsőrendűen fontos. A lírikum az, ami nincs egyenletesen elosztva a versekben: ha a költemények ereit megnyitnák, néha kissé halvány lenne a vér pirossága, de ez már költői sors, hogy minden megoldás nem jár ugyanazon a magaslaton, és jó költőnek a sápadtabb verseit is el lehet olvasni, különösen akkor, ha nincsenek is olyan nagy számban.

Vajda Endre

Kozocsa Sándor: Zilahy Károly esztétikája. Esztétikai Füzetek 4. száma. Szerkeszti: Mitrovics Gyula. Egyetemi Nyomda Könyvesboltja, Budapest. 22 l.

Irodalmunk és irodalmi életünk történetének egyik legérdekesebb korszakát jelentik azok az évek, mikor a Bach-korszak alatti kényszerű némaságból felocsudva Pesten indul meg egyre pezsgőbb ütemben az írók munkája. Arany János az önkéntelenül is elismert vezér, Gyulai kritikai tevékenysége ekkor bontakozik ki s ekkor jelenik meg először egy ú. n. irodalmi ellenzék. Ennek a hol politikai, hol esztétikai szempontból vett ellenzéknek a maga rövid ideig tartó működése idején *Zilahy Károly* volt a vezére.

Ez a fiatalon elhalt tehetségünk a tüdővészések felfokozott élet-lázával és lüktetésével veti bele magát az irodalmi harcokba. Egy fiatalokból — és nagyrészt kritikusokból — álló csoport élén a kezdődő nemzedékváltás külön- és ellenvéleményét jelentik kritikai cikkei, polémiái. Ezeknek során természetesen legelőször esztétikai elvek, felfogás és elmélet is kifejezésre jutnak.

Kozocsa munkájának címe az avatatlant megtévesztheti: azt várhatná ugyanis, hogy egy esztétikai rendszer ismertetését jelenti. Ilyesméről Zilahynál nem lehet szó s Kozocsa szorgalmas és szeretettel elmélyedő tanulmánya is arra szorítkozik, hogy Zilahy különböző szétszórtan megjelent, az esztétika körébe vágó nézeteit összegyűjtse és kommentálja. Legegységesebben Zilahy dramaturgiai nézeteit foglalja össze, nem hallgatva el köztük *Az ember tragédiájá*-ra vonatkozó téves látását sem. Egyébként igen helyesen kiemeli időálló vagy éppen az idő által igazolt nézeteit.

Sajnos, ennek a rokonszenves írónak rövid pályája nem volt elégséges a nézetek és elmélet teljes kialakulásához. Irodalomtörténeti jelentőségét mi nem esztétikájában, hanem bíráló egyénisége harcos és életet teremtő megnyilatkozásában látjuk.

Szabó Richárd

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

VAJTHÓ LÁSZLÓ: A százéves Nemzeti Színház.
BARTÓK GYÖRGY: Proust olvasása közben.
DR. KISS JENŐ: Az evangélium és a gépek kora.
JÁRAY MÁRTON: Árva Bethlen Kata eddig ismeretlen levele.
GÜLYÁS PÁL: Egy százhusz éves „dilettáns“ irodalmi tanulmány.
JOÓ TIBOR: Magyar Nemzeti Nyomtatvány Kiállítás.
DR. G. WARGHA ZOLTÁN: A „löbi gazda“ földszeretete.
KRITIKAI SZEMLE.

XLVI. évf. 10. sz.

1937. október.

Ára 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

HAMVAS JÓZSEF: Oscar Márffy: Palpiti del cuore magiaro nella sua letteratura — — — — —	493
KERECSENYI DEZSŐ: Pukánszky Béla: A mai osztrák irodalom — —	496
VAJDA ENDRE: Kiss Jenő: Kormos üvegen — — — — —	497
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Magyar László: Sziklasír — — — — —	499
DR. GARDONYI ZOLTÁN: Nagy József: A középiskolai énektanítás főbb problémái — — — — —	499
SZABÓ RICHARD: François Mauriac: Fekete Angyalok — — — —	500
SZABÓ RICHARD: S. Fowler Wright: Prága nincs többé — — — —	501
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	502
A. TÓTH SÁNDOR: Képzőművészeti Szemle — — — — —	504

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Áprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsanna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török PÁL

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

A százéves Nemzeti Színház

Az utód mindig zavartan eszmél a százados fordulókon. Szeme elvakul az egymásra sokasodó korszakok fényétől, nemzedékek „eszménnyé finomulva“ jelennek meg előtte, s kétszeresen érzi egyetlen, pusztá, arasznyi létű korhoz kötöttségét. Pedig ő is nagy lehet még egykor, s talán korszakot teremthet majd.

Ezt a fenséges lidérenyomást éreztük a Nemzeti Színház nagy ünnepén is. Mentől hódolatosabb volt a hang, annál inkább légiés frázisokba hajlott; csak néhány részlettanulmány s egy alapos arcképsorozat az első nagy színészekről mozgott a méltóbb visszaemlékezés magaslatán.

Ez a száz esztendő, a maga küzdelmeivel, csalódásaival és sikereivel, zseniális és dilettáns igazgatóinak, szerzőinek, színészeinek és rendezőinek tarka váltakozásával, valóban, beláthatatlannak tetszik, s a fő útvonal mégis oly könnyen áttekinthető, a kezdet kezdetéig. A sokféle kisebb-nagyobb korszakot két nagy fejezetben látjuk magunk előtt. Paulay Ede vont határozott határt az Európához igazodó Nemzeti Színház életében. Előtte romantikus korszakok zajlottak le, ma már szinte mitológiai emlékezetű, tüneményes hírű színészekkel, akik egy-egy tehetség egyeduralma alá igyekeztek vonni az egész színházat. Paulay óta van összjáték, a kis szerepnek is becsülete. E két nagy korszak folyamán tűnnek fel sorra, egymásután a drámai műfajok: nemzeti tragédia, bohózat, népszínmű, társadalmi dráma. De sok félbemaradást, eltoldást is jelent a Nemzeti Színház története; kötelezettségeket a végső kiépítésre, ha jönne majdan boldog korszak, mely a remek kezdés befejezésére alkalmas atmoszférát is hoz magával. Katona Józsefnek nem volt közvetlen örököse, ő kezdője s befejezője egy személyben egy felséges, csonkán maradt műfajnak. Nem lett több történelmi tragédiánk, s ami mégis „másodvirágzott“, közelebb állt a társadalmi drámához, vagy pedig a történelmi krónika külsőségeihez folyamodott. De van egy drámai költeményünk, mely a félbenmaradt tragédiáért is pazarul kárpótolt. Ezt is Paulay Edének köszönhetjük. Az ember tragédiáját; azóta már a világirodalom, a világszínpad népszerű remekei közt éli kitágult életét. Más útvonalakon nemzeti határaink közt maradtunk: színházunk nem nyújtott a külföldnek rendkívülit, hovatovább a magánszínházak sajátították ki az „export“ hivatását, de ezáltal konvencionális „szállítást“ végeztek s hamis képet formáltak rólunk az idegekkel. Nemzeti Színházunkban bizonyos műfajkeveredés állt be, melyben egy új, nagy korszak csírázását sejtjük. Elég régi folyamat ez, s egyébként sok tekintetben világjelenség. A század máso-

dik felében a fenség szelleme már kezd kiszivárogni a színházból is, a mindennapi élet válik lassanként úrrá, a tragédiák helyébe a színmű kerül, sokféle árnyalatával. Ennek egyik fő forrása már a humor. S valljuk meg, ezen a téren ma is erős a magyarság, s Nemzeti Színházunknak is jó anyagot tudna adni, ha az írói szó-lásszabadság több lenne, még pedig abban az ideális értelemben, mely alkotáskor nélkülözhetetlen. A magánszínházakkal való áldatlan s nagyrészt hibás verseny, a háború kétszeresen megkötötte az igazgatók kezét: itt az ideje, hogy ez a kéz feloldassék kötelékeiből.

De más tekintetben is két nagy korszaknak érezhetjük a Nemzeti Színház száz esztendejét. Az egyik a zseniké, a másik a tehetségeseké. Itt már nincs az a világos megosztódás; az egyik, a zseni, csak szeszélyes időközökben ragyogja be a másiknak, az állandóbb, folyamatosabb, időszerűbb alkotónak, a tehetségnek munkakörét. A zseni mindig véletlenül, váratlanul jön s pályáját nem számíthatja ki előre senki, ő maga sem. Tulajdon kora nem ünnepli soha, s ha ilyesmi nagyritkán mégis megeshet, jelentőségének tudata csak később lesz nyilvánvaló. A zsenire, mint közvetlen „újdonságra“ egy színház sem számíthat, a Nemzeti Színház sem. Bánk bánt, Az ember tragédiáját, régebbi és újabb Nemzeti Színházunk e két „sarkalatos“ remekművét, nem alkotóik kora hozta színre. E kénytelen megszorításból kamatoztathatja bölcsességét minden igazgató. Minden évadját átmeneti kornak kell tekintenie; igyekezzék a tradícióit a jövővel minél szebben, méltóbban kapcsolni. Szigligeti, Paulay igazgatósága jó példa erre. Az a drámaírói tehetséget képviseli a lángész hijján, s mégis nagy dolgot művel: Arany szavaival élve, megtalálta korát s előbbre is bírta vinni. Ez, nagyszerű érdemén kívül, hogy Az ember tragédiáját színre alkalmazta, fokozatosan szóhoz juttatja a kortárs-tehetségeket, rendszeresebben műsoron tartja a klasszikus drámát, s multból, jelenből, hazaiából és idegenből a világszínház színvonalára emeli a Nemzeti Színházat. Azóta minden valamire való igazgatónk hozzá, az ő remek méreteihez, arányához igazodott. Nem baj, ha a zsenik ritkán jönnek, s a tehetségek sem futkosnak százával a színház tájékán: a halottak mindig többen vannak, s megfelelő háttérből mindig alkalmasabbak a válogatásra. Közepes színészekből is nevelhetni Thália-papokat, s akad közülük bizonyára, aki mellett érdemes kitartani, még közönség és felsőbb hatalom nyugtalanzkodása ellenére is. Csak ne essünk kétségbe a szükösebb években, s ne pártoljunk át hevenyén a „ma“ könnyedebb, mutatósabb igényeihez.

Bölcs tanulságot nyújt a Nemzeti Színház története: mindig akkor volt virágjában, mikor hitt önmagában, s egy test- egy lélek erejével tört előre. Hasztalan minden erőlködés, ha nincs

meg a színház valamennyi tényezőjében, a legkisebben is, a közös hivatás tudata, a részeknek egymáshoz való hősi kapcsolata. Ez a felsőbbrendű együttlétel a kis kor emberét is apostollá avathatja, mert legjava erőit kétszerezi, s a tehetségeket is szétbomlaszthatja, ha kivész a művészi alázat szelleme. Minden alkotás önfeláldozás: az ember önfeláldozása a műért. A színházban egy egész kis társadalom önfeláldozása ez, egyénenként, a világot jelentő deszkáknak életté, művészetté varázsolásáért. Minden színház kollektív alkotás: annyi lélekből épülő, ahány e szent fedél alatt a munka lázában tevékenykedik.

S ez az önzetlen összefüggés egy nagy parancsot is rejt magában, régi igazságot: az ország első színháza mindenha akkor virágzott igazán, mikor a nemzetiség és az emberiség ügyét egyszerre szolgálta, s mindannyiszor hanyatlott, ha egyik vagy másik feladatától elidegenedett.

Vajthó László

Proust olvasása közben

Sárospatakon, szemben a Sátorhegygel.

Híressé váltott könyvek olvasása mindig kockázattal jár. Gyakran csalódunk a könyvben, és nem egyszer önmagunkban, akik reménykedve vettük kezünkbe a könyvet és csalódva tettük le. Csalódtunk és kételkedtünk: vajjon a könyv volt-e rossz vagy mi voltunk képtelenek megérteni azt. A legtöbb könyv u. i. a maga szándéka ellenére lett híressé. Talán így kellene mondanunk: divatossá. A divatos könyv gyanús könyv. És rossz szándékú könyv. Magához csábít, behálóz, reád varrja magát, hogy végül nem tudsz szabadulni tőle: el kell olvasnod. És csak elolvasása után veszed észre, hogy méltatlanra pazaroltad idődet és türelmedet. Szégyenlenéd magad, ha a divatos és csábító könyvet nem olvastad volna el, de szégyenled magad akkor is, ha elolvastad.

Proust könyve, amelynek egy része most jelent meg a *Gyergyai Albert* kitűnő fordításában, éppen nem tartozik a divatos könyvek közé. Sokan beszélnek ugyan róla, de csak azok, akik a szellem legmagasabb csúcsain szeretnek járni. Nem is lesz ez a könyv sohasem divatos, amint nem lett divatos Dante, Shakespeare, Goethe, Arany vagy Ady. Proust könyve az irodalmi zsrnálisztika mezején kívül gyökerezett és nőtt. Mert ma már napról-napra nagyobb azoknak a műveknek a száma, amelyek az irodalmi zsrnálisztika kétes termékeinek sorát növelik. Annak a zsrnálisztikának, amely csak éppen a pillanat éhségének csillapítására való, ha ugyan valaki ennek az éhségnek csillapítását egyáltalán szükségesnek tartja. Proust művét mindig csak igazán kevesek fogják olvasni. Csak olyanok, akik nem csak szórakozni akarnak, hanem szeretik a lélek mélyein járni és megfigyelni a lélek finom, leheletszerű változásait, amelyekben a lélek lényege száll felénk. Akinek cselekvény kell, az már az első oldalak olvasása után, elszántan fogja félretenni Proust könyvét, amelyben a cselekvés szinte semmi. A regényt átlapozók és a cselekvést hajszolók előtt Proust sohasem lesz igazi költő s regényíró. Nem lehet csodálkoznunk rajta, hogy hosszú évek múltán fedezték fel a könyv nagyszerűségét és becsülték meg kellő értéke szerint Proustot. Nem lesz népszerű író, de kincses bányája marad mindenha a lelki megfigyelések és leírások kedvelőinek. Több lélekismeret van felhalmozva benne, mint tudós lélektanok egész sorában. El kell hát olvasniok a psychologusoknak is, természetesen azoknak leginkább, akik két-három lélektanból csinálnak egy újat a maguk gyönyörűségére s mások bosszantására. Ami eredeti, akkor is jó, ha rossz; az irodalmi másolásnak azonban se íze, se bűze.

Amikor a Sátorhegy „oldalán“ el-elgondolkozom a Proust

művében olvasottakon, mind világosabbá válik előttem Proust szellemi alkata. Proust az *élmény közvetlenségének embere*. Ennyiben Bergson közeli rokona. Proust lelkében a gyermekkor tudat alá tűnt élményei a maguk színességében, illatában, üde ízességében merülnek fel s ezeket az élményeket a művész páratlan alakító ereje sokszor egyenesen megdöbbenő tisztaságban állítja szemünk elé. Nincs itt semmi erőszakoltság sem a tartalomban, sem a formában. Az élmények frissen buzognak elő minden hívogatás és erőltetés nélkül s az író minden pipiskedés és precíozködés nélkül alakítja ki azokat első sorban a maga, azután az olvasók gyönyörűségére. Ezek az élmények azzal az őseredeti zamat-tal kínálkoznak nekünk, amilyennel csak a vidéki élet szolgálhat nemcsak nálunk, hanem úgy látszik, Franciaországban még inkább. Ma is csak a nyugalmas, régi emlékekkel teljes, csendes vidéki élet olt szüntelen vágyat a szívbe, hogy útra keljünk az Idő varázsos birodalmában s keressük benne az elmult nyomokat. Ebben a keresésben Proust mindenkinek, laikusoknak és művészeknek egyaránt, tanítómestere és gyámolítója.

Azok az emlékek, amelyek valamilyen kimondhatatlan tündéri igézzettel lesznek Proust keze alatt művészi s tehát legmagasabb valósággá, valóban nem az értelem emlékezésének gyümölcsei, hanem annak közvetlen lelki tevékenységnek, amely megőrzi lelki mozgulásokat, hogy azután a maga mulatságára és hasznára ismét felidézze alkalmas pillanatokban. A szándékos emlékezet vagy az értelem emlékezete már némileg megmásítja az élmények eredeti alakját és átalakítja azt, ami a lélekben eredeti volt. A szándékos emlékezés a lélek kimódolt, gyakran kikényszerített gyümölcse. A közvetlen emlékezés a kedvező véletlen, az idő teljességének kegyelmi ajándéka, amelyet csak hálásan elfogadni, de nem kicsikarni lehet. Ez a kedvező véletlen nem gyakori az ember rövidre szabott életében és hányan vannak olyanok, akik ezt a ritka alkalmat is elszalasztják az értelem túlságos bölcselkedése és mások nyomában való szaladgálás által! És hányszor esik meg, hogy ezt a kedvező alkalmat a siető halál vágja el előlünk. E tekintetben Proust igen mélyen pillantott be a lélek belső lényegébe. Multunkat — úgymond — hiába akarjuk felidézni; értelmünk minden erőfeszítése hasztalan. Ez a mult kívül esik az értelem területén és hatalmán. Valami kézzelfogható tárgyba van az rejtve, e tárgynak bennünk keltett benyomásába. Nekünk erről a tárgyról sejtelmünk sincs, míg egy kedvező pillanat és a véletlen ismét meg nem találhatják azt velünk. Kertünkben nyíló sárga liliom ott a régi gyeppad mögött, az élmények egész raját kelti szabadon és önkénytelenül életre lelkemben. Ezek az élmények tárgyról tárgyra vezetnek és a közvetlen emlékezés útját teszik lelkemben szabaddá. És ezek az élmények, amelyek

közvetlen emlékezés gyümölcsei, egytől-egyig az alkotás bőséges forrásai, amelyek nem az értelmet, hanem a költői fantáziát táplálják végtelen erővel. Az ilyen élményben életre keltett illat egy egész világot alkot meg lelkemben és életre hívja a képeknek egész sorát, amelyek elmúlt időm pillanatait újítják meg előttem. Proust csésze theájából egész Combray és vidéke nyertek életet s formát.

Ezeket az élményeket, bármint tekintjük is a dolgot, mindig közvetlen és kényszerű képek közvetítik. Proust sokkal mélyebben tekint a lélek mélyébe, mint azok a lélektanászok, akik árnyékszerű és vértelen szkhémák segítségével szeretnék a lelket béklyókba verni. Képek nélkül nincs a léleknek semmiféle mozgása: a lélek képeken keresztül lát és teremt. Ha nem lennének képei, nem látna semmit; nem látná saját magát sem. A képalkotás a lélek alaptevékenysége. A lélek képeket teremt és képekben él. Az önként felmerülő képek hozzák magukkal az emberek és tájak, a szavak és arcok, a cselekedetek és érzések emlékét, hogy ezek által új életre keljen a múlt. A Sátorhegy fel-felmerülő képe az élmények gazdag bőségét támasztja bennem és vágyakat nemz, amelyeknek elérése, jól tudom, lehetetlen ebben a földi életben.

És amikor mind mélyebben merülök el Proust művének elvezetésében, mind világosabb lesz előttem az a végtelen hatalom, amellyel az igazi, őseredeti élmény uralkodik lelkünkben. Egy-egy élményben a múlt éveinek egész sora lesz ismét valósággá s benne nemcsak események egész láncolata nyer kifejezést, hanem eljövendő idők csírája is lappang. Ezért kár az élmény szót minden kis lelki megmozdulás jelzésére pazarolni. Élményről valóban csak ott lenne szabad beszélnünk, ahol valamely külső inger hatása alatt keletkezett kép nemcsak megérinti lelkünket, hanem arra átalakítólag is hat. Innen, hogy egy-egy élményben elfér életemnek egész szakasza s benne kitágul az Idő, mintha az örök-kévalóságot szeretné meghódítani magának. Ilyen élményekben lesz életté a filozófia is. Aki filozófiát könyvből és könyvekből akar tanulni fogalmak elsajátítása által, az sohasem lesz filozófus, mert nem lakik benne filozófus lelke, amely élmények által tesz szert a filozófia minden fogalmára.

Mélységes élmények által tesszük hát magunkévá mindazt, ami a miénk. Az egész történelem, az egész világmindenség, a körülöttem szétterülő világ, embertársaim és szerettem lelke, mind-mind lelkem legmélyén felfakadó élmények által válik az én elidegeníthetetlen birtokommá. Egyetlen őszi nap mélységes és őszinte, közvetlen megélése magam birtokává tette magát az ősz minden bánatával, mosolyával, színeivel, reménységet keltő s biztató haldeklálásával. A művészet bármely alkotásának megrendítő élménye magának a művészetnek birodalmába vezet el s aki egyszer a tu-

dós kutatás gyönyöreit megélte, az többé nem gondol a hízlaló gyakorlat cseifogásaira. Az élmény aszkétái alkotják számunkra értékessé a függetlenül létező és parancsoló kényszerrel szemközt álló valóságot. Hogy ez az élmény csak csíra és mag, amelyből csak azután kél életre az igazi alkotás, — ezt legjobban éppen a Proust műve bizonyítja.

Proust művét olvasva, minduntalan zaklat a gondolat, hogy vajjon nem lenne-e ajánlatos időnként s minél gyakrabban szemlét tartanunk élményeink felett? Vajjon nem járna-e minden tekintetben multunk megbecsülésével, lelkünk gazdagodásával, lelki tevékenységeinek, biztonságának, energiájának növekedésével, szellemi életünk minőségének finomodásával? Élményeink gazdagodásával nő lelkünk világa és szilárdabbá válik az Én, amelyre nézve a léleknek egyetlen mozdulata sem közönyös. Ahhoz persze, hogy szemlét tartsunk élményeink felett, élményekre van szükségünk. Akiknek lelke csak oly futólagosan érinti a külső világot, mint röpke fecskének szárnya a folyó színét, annak nincs multja és nem lesz jövője sem. Az ilyennek nincs Idő-je s így nem is járhat annak nyomában. Vagy akinek lelkében az élmények gyökeret verni nem képesek, akár mert sekélyes a lélek, akár mert gyors az élet, az olyanak soha sincs élménye: csak a pillanatok szeszélye szerint él az s lelkének ürességével babonázza meg a hiszékenyeket.

Nem lehet élménye annak sem, aki a mindennapok taposó malmában tölti el illanó életét. Az élménynek u. i. érnie kell, mint a nemes gyümölcsnek, amelynek színét, ízét, illatát az idő méhe dolgozza ki. A hirtelen támadt és hirtelen felvett élmény nyomtalanul tűnik tova a lélek érzékeny műhelyében. A megszo-kottság gépies munkája nyomán élmény sohasem fakad. A Szokás járt útjain a lélek minden emotio nélkül halad tova, passzíve viselkedik s tevékenységének minden mozdulata a mechanikus történet képét mutatja. A Szokás és megszokás a lélek szabadságának és teremtő tevékenységének legmerevebb akadálya. A nyárs-polgárság egész lélektana ezen a tényen alapul. Nyárspolgár az, aki gondosan kerül mindent, ami lelkét új élmények útjára vihetné. Azt kellene talán mondanom, ha jól utána gondolok a dolognak, hogy egy jól kifejtett nyárspolgár lelke helyett veleszületett szokásai cselekednek.

Proust az egyszerűség világosságával tárja elénk — ettől az egyszerűségtől fiatal stilisztáink is sokat tanulhatnának — azt a tényt, hogy az élmények a tárgyak, illetve a tárgyak képeinek hatása alatt keletkeznek lelkünkben. Műve második kötetének elején gyermeki egyszerűséggel, habár hosszú mondatokban írja le azt a szerepet, amelyet szülőföldjének galagonyabokrai játszottak lelki életének kifejlésében. Ezeket a sorokat olvasva nekem is

eszembe jutottak azok a berkenyefák, amelyek szászvárosi udvarunknak díszei voltak és amelyeknek nézése annyi gyönyörűséget szerzett nekem és testvéreimnek. És eszembe jutottak azok a galagonyabokrok, amelyek a kolozsvári Bükkerdő felé vezető úton életemnek két fatális korszakában szólottak hozzám felejtetetlen módon. Amikor az oláhok betörték Erdély területére és amikor az oláhok megszállták a kolozsvári egyetemet. Amikor az eltűnt Idő nyomába igyekezem immár deresedő fővel, a galagonyabokrokhoz fűződő élmények mindig megdöbbenő fénnel jelentkeznek lelkemben. Amikor galagonyabogyót látok, lelkem megtelik édes és bús emlékezéssel és minden galagonya képe az elmúlt idők jelentős darabját teszi, hol gyönyörűséges, hol szomorú jelenné. Mikor képük felmerül emlékezetemben, ezeket a galagonyabokrokat teszem felelőssé örömeimért és fájdalmaimért, pedig szegények ártatlanok mind a kettőben, örömeimben úgy, mint fájdalmaimban.

Ha így haladunk élményeink fonálán visszafelé az elmúlt Idő nyomában, azt vesszük észre, hogy szín, íz, illat mind, mind a valóság egy-egy darabjának eltakarói, melyek ha fellebbennek a véletlen kedvezése folytán, az elmúlt valóságok egy-egy darabja kel életre lelkünkben. Valóban: halacskáinkat durván font kosarunkban visszük haza friss fűbe és csalánba takarva s mihelyt a füvet, csalánt levesszük róluk, előttünk állanak az elfogott halacszkák inyünk gyönyörűségére.

Szellemi életünk fejlődése mind ilyen kis eltakart halacszkák módjára, apró események takarója alatt megy végbe. Észrevétlenül fejlődik az mibennünk s igazságai is észrevétlenül érnek meg lelkünkben az Idő dédelgetésére, hogy azután egy-egy kép takarója alól életre keljenek lelkünkben és életünk tényezői legyenek tudatosan is. Mi ezeket az igazságokat a gyermek eláradó örömeivel fedezzük fel s nem is sejtjük, hogy azok már részesei voltak életünknek hosszú idő óta. Ezeknek a képeknek takarója alatt ott élnek s talán nőnek, virágzanak, gyümölcsöt teremnek azok a fák, amelyeket immár a valóságban hiába keresnénk, és ott élnek azok az emberek, akik már régóta a sír hantjai alatt pihennek. Apám még most is ott ül a nagy juharfa alatt és szeretettel néz anyámra, aki gondosan kapálja féltett szegfűit. Képükhöz tapadó élményeimben most is élnek ők s élni is fognak, amíg lelkem tevékenységre kész. Életüket így mentem által az én életembe s ha szavaimat róluk híven megőrzik, talán gyermekeim életébe is. Az bizonyos, hogy minden, ami tovább él, ezekben a tovább adott és átültetett élményekben él: családi, népi, nemzeti, vallási hagyomány s mindaz, amit általában kultúrának szoktunk nevezni. Hogy azután mi ezeknek az élményeknek tartalma? ez egészen más kérdés, amely most itt minket nem érdekel. Ezekben az élmé-

nyekben élünk mi tovább, ha azokat ismét képekké, hatókká tudjuk tenni lelki tevékenységünk rohanó folyamataiban. Ezek az élmények látják el jelentéssel mindazt, ami körülöttünk van és történik s jelentéssel látva azt el, lelkünk örök birtokává teszik. Kinek milyen élményei vannak, olyan ő.

Ha régi élményeim életre kelnek itt a Sátorhegy tövében és a mult feltámad ismét, sokszor rajtakapom magamat, hogy egy-egy illanó illat is képes lelkem legmélyéből felszínre hozni már-már eltemetettnek hitt élményeket. Sokszor érzem itt a tusnádi fenyvesek jellemző illatát s ezzel az illattal együtt lépik elém életem multjának egy-egy darabja, hogy először édes emlékeket keltsen föl bennem s azután annál inkább megszorítson. Erdők, rétek, völgyek illatában igazán a mult emlékei leszködnek, hogy hátha hirtelen kisurranhatnak a lélek valamely részén és ismét életet nyerhetnek az öntudat fényességében. Ezeket a leszködő emlékeket azonban akarattal felidézni semmiféle furfanggal nem lehet. Szuverén urak, akik csak akkor jelentkeznek előttünk, ha arravalónak látják az időt. De sokszor, ha jelentkezni kezdenek, mintha a kísértetek órája ütött volna, elárasztják lelkünket és egymásután, kéz kezét fogva lejtenek a lélek világosságába azzal az elérhetetlen bájjal és édességgel, azzal a tündéri varázssal, amelyet leírni hiába próbálunk. Ekkor az újjáteremtődés ünnepi pillanata ejti foglyul a lelket, amelynek multtal viselős méhe csak úgy önti felénk páratlan gyümölcsét.

Nem szabadna soha elfelejteni, hogy élmények mindig képek tarka köntösébe öltöznek. Az a lélek, amely gazdag akar lenni, egyebet nem tehet, minthogy a képeknek egész raktárát halmozza fel magában, hogy azután ezek alól a képek alól előre törjenek idő teljességével az ősi élmények. A képek burkolatában eleven élmények élnek és folyamuk az, ami a léleknek erőt és tartalmat ad. Hiába vannak eltanult fogalmaid és iskolás padokban példás, kitűnő, ernyedetlen magatartással szerzett ítéleteid. Ezek csak megmerevítik a lelket és Platont a Weiss monografiájából akarod megismerni, Descartes-ot ellenben a Schwarz értekezéseiből. Neked így azután nincsenek élményeid s nincsenek képeid: nincs önálló, szabad, teremtő, termékeny, áldást hozó, üde, erős lelked. Te nem is vagy magad, mert lelked malma mindig idegen tartalmat öröl, öröl, öröl, amíg el nem kopik és a tartalom savanyú nem lesz, mint a rosszul sikerült lepény.

Ha nem magad erején szerzed élményeidet és nem a magad képeit őrzöd lelked mélységeiben, akkor mi fog ott a termékeny hallgatásban lassan-lassan, de biztos sikerrel új életre érni? Mert bizonyos igaza van Proustnak, — a mi szellemi életünk észrevétlenül fejlődik bennünk s mindazoknak az igazságoknak, amelyek új utakat és új irányt adnak nekünk, már előre készítgettük a

felfedezését, de reánk nézve csak attól a naptól számítanak, amikor végre láthatókká lettek. (A 3-ik kötet 77-ik és következő lapjain, amelyek érdemesek arra, hogy jól emlékezetünkbe vessük!) Amit mélységes élményekben ragadtam meg, az lelkemnek darabjává lett és ezekből a megragadott élményekből nő fel, épül ki, terebélyesedik meg az, amit az *én* valóságomnak nevezhetek, annak a valóságnak, amelyet én alakítottam ki magamnak türelmes gyűjtögetéssel és még türelmesebb érleléssel. Aki nem gyűjt élményeket s azoknak nem türelmes érlelője, hanem gyors felhabzsolója, az egészen futó homokra építi a maga valóságát, amelyet minden pillanat módosít, elmos, színtelenít, jelentéktelen darabkára morzsol. Az sohasem léphet az Idő nyomába, mert az ő ideje a pillanatokkal együtt repült el visszahozhatatlanul. Nekem életem végéig az a Kolozsvár és az az Enyed és az a Szászváros, az az Erdély és az a Székelyföld az igazi valóság, amely lelkemben alakult ki róluk s ezen a valóságon már semmi sem változtathat. Ez a valóság marad felettem úr, amíg élek és ez az a valóság, amelyben élni, tenni, álmodni és megnyugodni tudok. Ezt a valóságot tölem nem veheti el senki. Ez nekem élet, erő, büszkeség, anyai szeretet, — minden ami érték és ami értéket ad. Ez a valóság fog majd el is altatni azzal az elmúlhatatlan anyai csókkaival, amely álomba ringatja édes gyermekét.

Proust könyvét nem lehet egyfolytában olvasni és „falni“. Ezt a könyvet csak olvasgatni lehet. Olvasgatás során több fényt vetődik az emberi élet mélységeibe és mind világosabbá válik előttünk az, aminek világossága amúgy is természetes és önkéntes, mihelyt valaki azt előttünk leírja, azaz tárgyunkká teszi. Akik lelkük mélyébe szeretnek bepillantani, azok legtöbbször éppen azt találják meglepőnek, ami a legmindennapibb, mert azt szeretjük legkevésbé öntudatunk világosságába állítani, ami életünk napjaiban legtöbbször érinti és hatja át lelkünket. Proust ezeket a mindennapiságokat — magát a lelket — állítja elénk sokszor megdöbbenő fényességgel s mi itt is éppen azon döbbenünk meg örvendezve, ami életünkben nekünk is mindennapi vala.

*

Itt a Sátorhegy előtt ülve-sétálgatva, a Sátorhegy láttán nevekhez fűződő élmények lepik el lelkemet. Órhegy, Pilis, Olimpus, Cseh-hegy, Lombi-hegy, Hója, Tusnádi hegyek s a Gyergyai havasok, — mind nevek, amelyekből életem szakaszai tekintenek felém. Neveikre képeik merülnek fel előtttem s képeik láttán vágyak, sóvárgások, érzések, akarások, eltökélések, hangulatok lesznek úrrá lelkemen, amelyben ezek a nevek valóságokat jelentenek és amelyek lelkemben valósággá lettek.

Jó dolog Proust regényét olvasgatva, a lélek mélyeire leereszkeszteni.

Bartók György

Az evangélium és a gépek kora

Az egymás mellé állítás, szinte azt mondhatnám: szembeállítás célja nem az, hogy a gyökerestől megváltozott viszonyok közt megmutassuk, hogy az evangélium hogyan tarthatja magát a sok más világnézeti felfogás, ellentétes irányú életszemlélet közt, hanem hogy hogyan hódíthat, milyen eszközökkel érhet el eredményt, miképpen lehetséges számára a gépek korát, még inkább a gépek korának emberét újból az evangélium hívévé tenni.

Természetes, hogy e célból ismernünk kell a gépek korát, úgyis mondhatnám elgépiesedett korunkat, amelyben még azok is, akik nem állanak valamely nagy acélszörny szolgálatában, érzik az életmódnak, élettempónak, életfelfogásoknak egyéniség-rabló, személyiség-vesztő erejét.

Gépek kora, elgépiesedett korunk. Tagadhatatlan, hogy e tekintetben óriásit haladt előre korunk, — ha a technikai fejlődést, amellyel az erkölcsi nem tart lépést, előrehaladásnak lehet nevezni. Nem is kell évszázadokra visszatekintenünk e célból. Azok a bizonyos igen öreg emberek, akik kivételesen egy évszázadra tekinthetnek vissza, saját életükben élték át és élhetik át emléküben ismételten azt a boszorkányos fejlődést, amellyel az utolsó évszázadban az ember szinte évezredek rohant át.

A napnak, minden földi élet végső fizikai energia forrásának évmilliók előtt felhalmozott, szén, kőolaj formájában elraktározott nagy energia-kincseinek feltárása és kiaknázása olyan lendületet adott az emberi fejlődésnek, amelyet ezen energia-készletek ismerete előtt a legmerészebb fantázia is legfeljebb az álmok birodalmába utalt, vagy gyermekmesék világába.

Nézzük csak, éppen a mesék tűzokádó sárkánya mint engedelmese vasúti mozdony állt az ember szolgálatába; a feltörő és meggyulladt nafta-gázok sejtelmes lángja, amelyben az alvilág démoni hatalmát látták, masinák, hajók, motorok, repülőgépek éltető erejévé vált. Az ókor fantáziája Ikarusról szólt, akinek viasszal felerősített szárnyait a repülés közben túlságosan megközelített nap heve olvasztotta le; és ma már szinte a legbiztosabb, és egyúttal a leggyorsabb közlekedési eszközzé a repülőgép vált. Évszázadokon át vált a gyorsaság szimbólumává a marathoni csata után az Athénba rohanó futár, aki a „niké“, győzelem szóval az ajkán holtan rogyott össze a főváros piacán; ma az elektromossággal tér és idő korlátait győzte le az ember, és úgy beszélgethet távoli földrészek lakóival, mint a kandalló mellett ülő család tagjaival. Az ég villámaival hadakozó Zeusz kiadta kezéből villám-hatalmát az embernek, aki világít, melegít, gépeket

hajt, közlekedik vele, úgyhogy az elektromosság meghatározójává vált a mai kor emberének. Az ókori rege szerint Midász király borbélyja egy gödörbe kiáltott bele, hogy a királynak számárfülei vannak és a gödörből kinövő nád susogása vitte szét a meglepő hírt; ma a rádió, az emberi lángész e legszebb találmánya a fény sebességével röpti szét az ember hangját, vagy zenéjét, nem ismerve sem puszták, sem erdők, sem hegyek, sem tengerek akadályát. Évszázadokon át volt kedves olvasmánya kis és nagy gyermekeknek Gulliver utazása az óriások és törpék közt; ma a mikroszkóp alatt szinte a semmi válik élő világgá, a teleszkóp által távoli csillagvilágok, ködfátylak bomlanak fel milliónyi fénylő tűznapá, hogy a végtelen kicsiny és végtelen nagy világban egyaránt megláthassa az ember a teremtő dicsőségét. A nagy mondásaival mosolyt keltő Münchhausen báró szolt a trombitába fagyott hangról, mely a melegben felengedett s a falra akasztott trombita megszólalt. És ma a gramfon az ember leglégiesebb tulajdonát, a hangot tetszés szerinti időn örökíti meg s reprodukálja.

És e megindult fejlődésben nincs megállás, vagy visszatérés. Az ember felfedezvén azt, hogy elmésen megszerkesztett gépekkel magát mentheti fel a verejtékező munka fáradsága alól, egyre nagyobb, egyre bonyolultabb gépeket szerkeszt, amelyek kattogó, sivító, ziháló, sustorgó, dübörgő hanggal mintha perlekednének vele, de mégis kénytelenek neki engedelmeskedni, és az ember, mint valami keleti kényúr, szinte gombnyomással szabályozza munkájukat és dolgoztat maga helyett a lélek nélküli és neki mégis engedelmeskedni kénytelen gépkolosszusok által.

De ez csak egyik oldala az éremnek, mondjuk a fényes oldala korunknak. A bajor fővárosnak, mely most a nemzeti szocialista mozgalom szülővárosa címet viseli, mint a mi Sopronunk a hűség városi jelzőt, — sok szép szoboralkotása közt különösen kettő ragadta meg a figyelmemet: két gigantikus szoborcsoportozat, amelyek egyike a víznek éltető, másika romboló hatását szimbolizálja. Az egyikén virágzó, viruló, vidám élet, az éltető víz hatása folytán, a másikon romok, holt kőgörgetegek ugyanazon elem pusztító hatalmának szimbolizálásaként. Ez a kettősség jellemzi korunkat is, a gépek korát. Szinte Goethe Zaubrerlingjének esetére kell gondolnunk, aki a felidézett szellemeket nem tudta újból visszaparancsolni elzárt helyükre.

A sokáig szolgálatkész és ezer ember munkáját játszi könnyedséggel elvégező gép fellázadt az ember ellen. Fellázadt és jórészt diadalmaskodott az emberen. Az engedelmes eszközből uralkodó zsarnok lett; az életet kényelmesebbé tevő csodálatos technikai vívmányból szinte azt kell mondanunk: embervérrel táplálkozó szörnyű Moloch, amely nemesak azoknak vérért szívja ki,

akik körülötte vannak, hanem azoknak életét is tönkre teszi, akik nem juthatnak a közelébe.

Hogyan következett be ez a szomorú, azt kell mondanunk végzetes fordulat? A gépek gazdasági tekintetben, az orvostudomány egészségügyi szempontból igen kedvező feltételeket teremtett a népszaporodásnak és kezdetben az elhelyezkedésnek. Európa e két tényező hatása folytán vált olyan sűrűn lakott földrészé. Az elgépiesített ipar ezer és ezer embert szívott fel a gyárakba, akik jórészt a vidék feleslegeiből kerültek ki. És a gyár, mint valami kegyetlen mithologiai szörny, a felszívott embermilliókat ki is használta az utolsó csepp vérükig; és miközben alkalmazottait szinte élet és lélek nélküli gépekké tette, egyúttal ezernyi más embernek, kiket már nem tudott felszívni, tette az életet lehetetlenné, vagy legalább is embertelenül keservessé. Ehhez járult a bekövetkező világkrízis, a gazdasági dekonjunkcióra, amely még az alkalmazott munkások jórésztét is az utcára dobta, milliós számokká dagasztván meg a munkanélküliek szomorú seregét.

Igy növekszik meg elgépiesedett korunknak ez a problémája a legsúlyosabb problémává, amelynek csak gazdasági megoldásán is ezernyi államférfi töri a fejét. A kérdés annyira bonyolult, hogy nem lehet a vagy-vagy kemény elhatározással gordiusi csomóként kettévágni. Akár diktátori kemény szóval, akár Gandhi igénytelen, de szívós magatartásával próbálnánk is vétót mondani az embervérrel táplálkozó és másfelől az ember elől a kenyeret elevő gépek uralma ellen, lehetetlenség volna, mert éppen az elgépiesedett kor által létre hívott és azután elproletárosodott embermilliók másként való elhelyezése, foglalkoztatása és megélhetése nem volna lehetséges. Nem is kell e tekintetben Nyugat-Európa ipari országainak túlszűfolt lakosságára gondolni. A mi csonka hazánk népsűrűsége is olyan fokú, ill. annyi embert foglalkoztat a gyáripar, hogy ennek, a gyáriparnak erőszakos megszüntetése milliókat dobna ki az utcára, akiket a földművelés, kereskedelem, vagy lateiner pályák már nem tudnának felszívni és elhelyezni. Nem is szólva arról, hogy bizonyos területeken — vasút, hajó, repülőgép — nem is lehet a gépeket emberi erővel pótolni.

És másfelől mégis áll az az igazság, hogy egy ezer lóerős gép azáltal, hogy ezernyi ember munkáját végezi el, egy egész sereg embert tesz munkanélkülivé és így kenyérszűkítéssé. Hiszen a gép nemcsak gyorsabban, pontosabban dolgozik az emberi kézi munkánál, hanem mindenképp előtérbe kerülésében is, és a tőke és munka harcában, amelyet a gépkor termelt ki, a tőke szempontjából ez a legfőbb előnye a gépnek, amiért semmi szín alatt sem hajlandók róla lemondani.

Igy hozta létre elgépiesedett korunk egyfelől a füstös, po-

ros gyárakban dolgozó és vérüket adó, másfelől a gépek által munkanélkülivé vált emberek milliányi tömegét. És rajtuk keresztül az egész társadalom érzi az elgépiesedett kor lélekölő hatását, amelyben hova-tovább mindenki embergép lesz, és a lelkiélet elcsenevészedik.

Mielőtt tovább mennénk, e két típusnak lelki arcképét kell legalább nagy vonásokban megrajzolnunk, hogy a helyes diagnózis alapján, a betegség alapos megismerése alapján tudjuk az evangélium orvosságát hozni.

Mivé tette a gyárak ezernyi munkását elgépiesedett korunk? Ki kell mondanunk: szomorú rabszolgává. Keresztyén korunk méltán büszke arra, hogy sikerült a rabszolgaság intézményét eltörölni a fekete földrészeken. De emellett nem vette észre, hogy oltalmazó szárnyai alatt, vagy mondjuk a keresztyén kultúra alapján felépülő modern államban egy másik, az előbbitől nem sokban különböző rabszolgaság szomorú intézménye fejlődött ki: a lélek nélkül dolgozó, munkájának célját nem látó, ill. annak eredményét másnak, a tőkének átengedni kénytelen, szinte már eszközzé, géppé lealacsonyodott gyáripari rabszolgaságé.

A munka, amely a Biblia szerint a paradicsomból kiűzött embernek vigasztalója és életének megneemesítője lett, teherré, elviselhetetlen kinná válik a számára, mert a lélek nélküli gépek kiszolgálása közben maga is elfásul, léleknélkülivé lesz, az által, hogy ezerszer, sőt több ezerszer kénytelen ugyanazon mozdulatot végezni, megszűnik a munka számára gyönyörűséggé és örömmé lenni, ellenkezőleg olyan teherré válik, amely testi-lelki életét tönkreteszi és amelyet mégis vállalni kénytelen, hogy meglegyen neki és családjának sovány kenyere. Nem látja azt, ami a munkát örömmé teszi, a kész eredményt, a végzett munkájának megfelelő ellenszolgáltatását, hiszen alacsony bére folytán éppen csak hogy él, szinte azt mondhatjuk, hogy amit keres, az a megélhetéshez kevés, a meghaláshoz sok. — Így érthető, hogy a gyáripari munkásság elégedetlensége a legkülönbözőbb lelki mételynek vált a melegágyává. Nem véletlen dolog, hogy a társadalom felforgató szociál-kommunizmus tana elgondolója, a zsidó újságíró, Marx Károly szerint ezen otthonától elrabolt, megfelelő emberi életet sem testi, sem lelki tekintetben élni nem tudó gyár- és bányai munkásságnál talál legkedvezőbb befogadtatásra, amint hogy tényleg még napjainkban is az ipari rabszolgák világa a melegágya e vérgőzös eszméknek, ahol buján tenyésznek és csak a kedvező alkalomra várnak, hogy kitörve megint lángba boríthassák a világot.

Még természetesebbnek tűnik fel, hogy a munka nélkül maradt és ezért éhező százezrek szintén lelkes harcosai a felforgatásra ösztönző törekvéseknek, ha kell, vér és pedig ezernyi ártat-

lan ember vérenek árán is. Hiszen ők csakugyan számkivetettek, akik csak másoknál látják, de maguk nem élvezik az élet örömeit és ezért könnyen kaphatók olyan eszmék számára, amelyek a kommunizmus véres világát akarják világszerte megvalósítani.

Igy termelte ki az elgépiesedett kor egyfelől a lélek nélküli munkát végző, rosszul fizetett és ezért elégedetlen, másfelől a munkanélküli és ezért minden felforgató törekvésre hajlandó proletáriátusságot. És korunk e nagy szociális nyavalyájánál is beigazolódtott, hogy e világ fiai okosabbak a világosság fiainál, mert az Isten, haza és polgári rend ellen rendszerbe foglalt uszítások, amelyek, mint az orosz és újabban a spanyol példa mutatja, nemcsak a vérfürdőtől, hanem a vértengertől sem riadnak vissza, az elgépiesedett kor munkás és munkanélküli osztályaiban találják a legkedvezőbb talajt.

Ha maga a gépipar elfajulása eredményezte is ezt a szomorú helyzetet, mégis fel kell tennünk a kérdést, hogy ennek elfajulásában ki és mennyire hibás. Hiszen a gépkor gépembere ellenségesen áll szemben az állammal, éppúgy, mint egyházzal, hazával, éppúgy, mint evangéliummal.

Tagadhatatlanul hibás maga az állam is; lám az általános iskolakötelezettséget bevezette, bizonyos kötelező orvosi preventív intézkedéseket általánossá tett és ezzel megmutatta, hogy érez felelősséget polgárainak megfelelő testi és lelki egészségéért, és mégis felnőtt, és ezért a jelent képviselő polgárainak, közelebbről a gyárak és bányák vas- és kőrengetegeibe beszorított munkásainak megfelelő szellemi irányításáról nem gondoskodott. Nem gondoskodott arról, hogy e jelentős népréteg munkája végzése közben ne kényszerüljön embergéppé lenni, hanem a munkának nemcsak célszerű, de emberséges berendezésével öröme teljék a munkában. Nem gondoskodott arról, hogy megfelelő egészségügyi berendezések és feltételek mellett engedje csak meg alkalmaztatásukat. Nem tartotta nyitva szemét és ezért nem fojtotta el idejében a gyári munkásság körén belül különösen elharapódzó lelki mételnyt, amely éppúgy önállóság nélküli gépekké tette őket világnézeti tekintetben, mint napi munkájuk testi tekintetben.

Hibásnak, sőt egyenesen bűnösnek kell mondanunk a tőkét, amely a minél többet minél olcsóbban termelni jelszóval valóssággal kiuzsorázta a munkásságot; a lélek nélküli tőke a lelkes emberben is csak a kihasználható erőt, a kiprélhelhető energiát látta és azt ki is használta oly mértékig, hogy a munkás csakugyan páriává süllyedt és a tőkében nem kenyeret adó urát, hanem életerejét kiszívó zsarnokát látta több-kevesebb joggal, és az önvédelem parancsszavának tekintette, hogy vele szemben úgy védekezzenek, ahogy tud: sztrájk, szabotálás, szervezkedés, világnézet útján, és beleidegződjenek a tőke gyűlölete, és az a törekvés,

hogy a lelketlen kizsákmányolással szemben épp olyan kíméletlen ellenrendszabályok alkalmazását jogosnak és igazságosnak tekintse. Előállt tehát az a lehetetlen helyzet, hogy a munkaadó ellenségét látja a munkásban és a munkás ellenségét a munkaadóban. A lelketlen kapitalizmus, amely szülőföldjétől fosztotta meg és így megfelelő erkölcsi támasz nélkülivé tette a jó konjunktúra idején a gyári munkás tömegeket, maga a bűnös a meglevő áldatlan helyzet miatt, hiszen a munkanélkülivé tett száz-
ezrek is miatta sírnak kenyerük után. Szomorú csak az, hogy a magántulajdon védelmének jelszava alatt ez a megtévedt kapitalizmus a legszentebb magántulajdont, az ember életét, egészségét, lelkét nem kímélve kiabál legjobban az állam védelme után a felforgató törekvések ellen. Ha csak kis mértékben is meg lett volna benne az evangéliumi szociális érzék, még saját jól felfogott érdekének szolgálatában is gyakorolt méltányosság esetén nem fajult volna ennyire a helyzet.

Nem a mi feladatunk itt, hogy azon orvosszerekre, vagy gyógyítási kísérletekre rámutassunk, amelyeket szociális szempontból állami beavatkozással lehetne vagy kellene megtenni. Úgy az olasz fasizmus, mint a német nemzeti szocializmus a diktatúra vasöklével csapott rá a tőke lelketlen vérszopóira, és rendszereik sok olyan egészséges gondolatot tartalmaznak, amelyek, mondjuk, alkalmasak a végső veszedelem elhárítására még most is, de amelyeknek időben még enyhített formában való alkalmazása is organikus gyógyulást hozhatott volna és hozott volna is. A kisebb haszonnal való megelégedés, vagy a tisztességes napibéren felül a gyárak tiszta hasznában megfelelő százalékban való részesítés, és ily módon a bizonyos mértékig a gyár résztulajdonosává előléptetett munkásság bizonyára magától utasítana vissza minden olyan törekvést, amely az adott és neki is kedvező helyzetet akar-
ná megváltoztatni.

A mi feladatunk, hogy az evangélium világosságával és gyógyító balzsamával közeledjünk korunk e legnagyobb, szinte végzetes betegségéhez.

Igaz, az evangélium idejében nem voltak gépek. Ásó, kaplácás, kapa, sarló a szerszámok, amelyek előfordulnak. Tehát az evangélium idejében csak a legszükségesebb földművelés és kézi-házi ipar volt meg. És mégis alapvető tévedés volna azt mondani, hogy a teljesen megváltozott viszonyok közt élő emberhez az evangéliumnak nincs szava. Mert hiszen az evangélium mindig és minden körülmények közt az embert keresi, aki, ha változott viszonyok közt él is, nyomorult, bűnös ember, ma tán még nagyobb mértékben, mint a múltban, akinek nyugtalan lelke ma éppúgy keresi, mint a múltban a megpihenést, a boldogságot. A sokféle világnézet közt való kapkodás, a megbolygatott egyéni és

társadalmi élet, a feldúlt idegvilág mind azt mutatja, hogy azzal, ami van, az ember megelégedve nincs és jobbat keres, de nem tudja, hol. Mit cselekedjem, hogy az örök életet elnyerjem? bibliai felkiáltás ma is szívbéli felkiáltása az embernek, de valahogy, mivel olyan messze tévedt az evangéliumtól, nem ismeri a szavakat, nem ismeri a mögöttük levő tartalmat, csak keres és pedig kétségbeesetten, de már inkább a pusztában eltévedt vándor reménytelenségével, mint a legenda örökké bolygó zsidója, aki megy nyugtalanul egyik helyről a másikra és nincs megelégedve semmivel sem, amit talál. Mert lelke mélyén, ha nem tudatosan is, él az eszmény, hogy egy szebb világnak teljes jogú polgára, aki feljebb való, mint azt akár a lelketlen kapitalizmus, amely testi- leg szipolyozza ki, akár az anyagi elvű világnézetek, amelyek lelki- leg teszik tönkre, megengednék, de hogy hol, hogyan keresse ezt, nem tudja.

Éppen azért ennek a tanácstalan, forrongó, lelki világának egységét elvesztett, hitetlen és reménytelen és mégis kereső embernek számára igenis van szava az evangéliumnak, sőt az evangélium az egyetlen orvosa, amely meggyógyíthatja.

A baj csak az, hogy az *egyháznak* is megvoltak és részben megvannak a hibái, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a helyzet ennyire elfajuljon. A német átalakulás idején úgyis szemére vetették az egyháznak: hol volt, amikor a szociál-kommunizmus métélye már-már egész Németországot elárasztotta és szinte csak az utolsó percben tudta Hitler mozgalma a szennyes áradatot megfékezni és így a világ bolsevizálásának veszedelmét megszüntetni.

A gyár-, gép- és bányaipar által gyökeresen megváltozott helyzet ellenére is az egyház végezte, igaz becsülettel a maga évszázadokon át megszokott munkáját. Építette templomait, nyitva tartotta ajtaikat, meghúzatta harangjaikat, tartotta istentiszteleteit, és hívta, várta, hogy jöjjön a templomba a világ, jöjjön a gyáripár újtenyészetű embertípusa is. De — az nem jött. És eltekintve igen figyelemre méltó kezdeményezésektől, itt van az egyház mulasztása, hogy ezt nem vette elég komolyan; próbálkozásai szinte észrevétlenek és hatáskülső maradtak a legtöbb lelki kísértésnek kitett és éppen ezért az evangéliumra leginkább rászoruló gyáripari munkásság előtt. A helyzet a bibliai parabola- hoz viszonyítva egészen megváltozott: a száz juh közül nem egy tévedt el, hanem 99, és ha a parabola szerint Jézus még az egy eltévedtnek is utána ment, mennyivel inkább szükséges, hogy a kilencvenkilenc tévelygőnek utána menjünk, hogy megmentsük őket. — Hibája azután az egyháznak, hogy nem vette időben észre a sajtónak nagy hatalmát, amely e világ fiainak a kezében a munkásság szellemi, világnézeti befolyásoltatása tekintetében vezető

tényezővé vált, és általa tudta a munkásságot olyan engedelmes hadsereggé tenni, amellyel tetszés szerint rendelkezhetett.

Mi most már a teendő? Mi az evangéliumnak, helyesebben az evangélium munkásainak feladata az adott helyzetben?

A probléma bonyolultsága folytán a megoldás sem lehet egyszerű.

Az iránt nem lehet kétségünk, hogy korunk elgépiesedett munkás embere számára is csak az evangéliumban találjuk meg az orvosságot. Jézus Krisztus tegnap és ma és minden időben ugyanaz. Más fundamentumot senki sem vethet, mint amely vetetett, amely a Jézus Krisztus. De a módszer és ennek következtében a munkabeosztás, ill. felosztás változatos. Kellő körülményt, óvatosságot, alapos felkészültséget, az ügy iránt való lelkesedést és égő szeretetet tételez fel.

A sorrend tekintetében, úgy vélem, elhibázott volna az evangéliumtól egészen idegen, sőt azzal ellenséges viszonyban álló és ebbe beleidegződött munkáságnak azt mondani: Nincs igazad; ott az evangélium, fogadd el azt és akkor rendben leszel. Munkás testvéreink visszahódítása, akikért az apostol szava szerint Krisztus szintén meghalt, nem történhetik ilyen egyszerűen és ránk nézve kényelmes, a munkát elhárító módon. Amint Pál apostol a zsidókkal való polemikus harcában leszállott hozzájuk, felfogásuk- és gondolatvilágukhoz, és onnét emelte fel őket az evangéliumi igazság magaslatára, úgy kell tennünk nekünk is; az előbb említett alapos felkészültséggel és tudással először világnézeti téren keresni a kapcsolatot a megtévesztett munkássággal. Rámutatni világnézeti alapjuk helytelenségére. Megvonni a végső következtetéseket, amelyek felfogásukból származnak, nem riadva vissza az esetleges kemény polémiától sem. A helyzet e tekintetben annyival könnyebb, mert tényleg rá lehet mutatni a gyakorlati következményekre, amelyeket a szociál-kommunizmus úgy Spanyolországban, mint főként Oroszországban létrehozott. Ne szóljunk arról, hogy micsoda könny- és vértenger árán változtatta meg társadalmi berendezettségét, mert ez úgy látszik érzéketlenül hagyja őket azon felfogás alapján, hogy a nagy eszme megéri az áldozatot. Ezzel szemben rá kell mutatni arra, hogy az ígért egyenlőség nem a polgári szabadság és tisztességes emberi életstandard egyenlősége, hanem a nyomor egyenlősége lett; hogy a szociál-kommunizmus öntudatos munkása Oroszországban többet kénytelen dolgozni sokkal, mint a kapitalizmus legjobban kihasználta bérmunkása a polgári országokban, és fizetéséből összehasonlíthatatlanul rosszabbul él, mint nálunk a leprimitívebb munkát végző napszámos is, nem szólva arról a terrorról, amelynek a bolsevizmus „paradicsomában“ mint mindenki, úgy ők is kivétel nélkül alá vannak vetve, és szabadság, munkaabbahagyás,

tiltakozás a méltatlan bánásmód ellen, jobb életfeltételek követelése a lehetetlenségek közé tartozik és az ez irányú legcsekélyebb hajlandóság is az élelmiszerjegyek megvonását jelenti, amely az öntudatos munkás számára is azt az éhhalált vonja maga után, amelynek évről-évre millió és millió szervezetlen, kézi munkából élő ember esik áldozatul. Az angolországi munkáspártok vezetősége az oroszországi viszonyokért lelkesedő néhány vezető munkását kiküldte a helyszínére Oroszországba, ahonnan a kiábrándultan visszajött vezetők a „never-more“ soha többé szavakkal adtak kifejezést beszámolójukban az ottani tapasztalataiknak. — E gyakorlati következmények megvonása, ill. ezekre, mint tényleges szomorú eredményekre való rámutatás a legerőteljesebb eszköz a megtévesztett munkásság kijózanítására. Hogy e tekintetben a sajtó útján való működés, a sajtónak megfelelő egészséges ellenhatás céljából való kihasználása nélkülözhetetlenül szükséges, az magától értetődő.

Szükséges azután, hogy az egyház, azt is mondhatnám, az egyházak képviselői kellő, határozott és egységes fellépéssel befolyást gyakoroljanak az államra is, hogy az a hiperkapitalizmus kinövéseit lenyesse és ne hallgasson az emberben is csak számokkal mért energia-mennyiséget látó tőkének a profitot féltő kiabálására: veszélyben a magántulajdon. A legszentebb magántulajdont — mint fentebb már említettük, — saját polgárainak, munkásainak egészségét, testi-lelki épségét helyezze fölébe a tőke arany imádatának. Megfelelő célszerű berendezéssel tegye lehetővé a munkásságnak egészségesebb környezetben, emberibb életfeltételek mellett való dolgozását, munkájuknak megfelelő ellenértéke hiánytalan megadását, a tisztességes megélhetést az egész munkáscsalád számára, évenként néhány heti fizetéses szabadság megadását, esetleg, mint fentebb rámutattunk, a gyár tiszta hasznából — a bányákat is ideértve — bizonyos percent szerint való részesedést. — Az az angol munkás, aki háromszobás, fürdőszobás lakásban piheni ki napi munkájának fáradalmait, vidám és elégedett családi körben, bizonyára nem hajlandó azon bolsevista elmélet elfogadására, amely a magasabb értékek szörnyű pusztítása után csak a nyomorban való egyenlőséget tudja híveinek nyújtani. — E tekintetben az egyháznak ismételten kell hallatni szavát és védeni a munkásságot az élő szó, a személyes meggyőzés, a napi sajtó, felterjesztések, országgyűlési felszólalások etc. formájában és nem nyugodni addig, míg szavának a kellő eredménye meg nem lesz. Ha a munkásság látja, hogy, mint élő lelki ismeret áll védelmében az egyház a kiuzsorázó tőkével szemben, hogy őszinte jóbarátja, aki tisztességes megélhetéséért küzd, akkor hallgatni fog rá akkor is, amikor nem anyagi kérdésekről van szó. Hogy ez a munka teljes önzetlenséget, őszinteséget és elszá-

nást jelent, azt nem kell külön hangsúlyoznunk. Pál apostol azt mondja egy helyen: Ha húsétel botránkoztatja meg az én felebarátomat, inkább nem eszem soha húst, csakhogy meg ne botránkoztatssam az én felebarátomat. Minden nagy eszme egész embereket kíván, elszánt mártírokat, akik életüket szánják rá az eszme megvalósítására. — Leendő lelkészek, ifjú theológusok: e vonatkozásban is áll Megváltónk szava: Aki meg akarja tartani az ő életét, elveszti azt, aki elveszti az ő életét én értem, megtalálja azt. Itt van a helye annak a bizonyos szent tékozlásnak, amely az apostol szavaiban jut kifejezésre: „De semmivel sem gondolok, még az én életem sem drága nékem, csakhogy elvégezhessem az én futásomat örömmel és azt a szolgálatot, amelyet vettem az Úr Jézus Krisztustól, hogy bizonyosságot tegyek az Isten kegyelmének evangéliumáról“.

És ezen áldozatos munkában is meg fogja találni annak gyönyörűségét az, aki vállalja; aki éppúgy misszionárius, mint az idegen, messze világrészek pogánysága közt munkálkodó. Ha lesz egy ilyen javainak hadsereg a munkásság és munkanélküliek testi és lelki javainak szolgálatára, akkor diadallal lehet felvenni a harcot a végeredményben a keresztyénség megdöntését akaró szociálkommunizmussal szemben. Emberileg szólva még mindig egyszerűbb megoldása a problémának, mintha a felizgatott és fékevesztett tömeg a gyilkolás orgiáit üli, megrészegezdve az általa kiontott meleg embervértől. Sajtóhírek szerint az alig fél éve tartó spanyol polgárháborúban tizenhétezer egyházi személy és húsz ezer templom pusztult el már a fékevesztett, megtévesztett tömeg gyilkos örületében.

De még mindig hátra van az egyháznak harmadik, legfontosabb feladata, úgymondhatnám: feladatának pozitív része. Az eddigi munkát csak megelőző, preventív előkészítő munkának kell tekintenünk és itt nem szabad megállanunk, mert akkor az egyház még nem teljesíti speciális egyházi feladatát. A végső feladat mégis csak az, hogy az evangéliumot vigyük oda munkásteστεvéreinknek, azt ismertessük és szerettessük meg velük. Most is, rájuk nézve is, áll az Irás szava: Nincsen senkiben másban üdvösség, nem is adatott emberek közt az ég alatt más név, mely által kellene nekünk megtartatnunk, mint t. i. a Jézus Krisztusé. — Megértetni velük, hogy még a legideálisabb munkafeltételek és fizetési lehetőségek esetén is csonka, üres, céltalan az életük, ha csak a gyomor megtöltésére gondolnak; hogy ez esetben is, ha jobb körülmények közt, mégis csak a gépemberek, a satuban tehetetlenül vergődő számegységek, holott ők magasabb célokra elhívottak. Isten képét viselik magukon, egy felsőbb világ várományosai, Isten országának elhívott polgárai. Ez az egyenlőség, amely munkást és munkaadót, útszéli koldust és királyt egyaránt

egyformává tesz Isten országa polgárságában, mégis csak más, mint az, amely a nyomorba húz alá mindenkit és ott tesz egyformává. — Akár magát az államot, akár a gyárvezetőséget meg kell győzni arról, hogyha tud gyári tűzoltóságot, fogyasztási szövetkezetet, sőt orvost is tartani, úgy találja meg a módját annak, esetleg több gyár bevonásával, hogy megfelelő lelkeszi állásokat szervezzen. Ezt annyira fontosnak ítélem, hogyha az egyház e tekintetben mindkét helyen süket fülekre talál, akkor magának kell megoldani e kérdést, megfelelő emberek beállításával, bár rámutathat arra, hogy lám az állam még a fegyház lakóitól sem sajnálja a lelkiezetőt, hogyan vonhatná hát meg ezt a végeredményben az állam fenntartásához hozzájáruló fiaitól. Arra, hogy az ilyen alkalmazott gyári lelkész hogyan végezze dolgát, itt nem térhetünk ki, csak utalunk rá, hogy az istentiszteletek mellett a személyi hatás, a kisebb összejövetelek, fiú-, leányegyletek, felnőttek összegyűjtése mind áldott alkalom e veszélyeztetett testvéreink lelki megmentésére.

E vonatkozásban is elmúlt az egyház, helyesebben az egyház embereinek türelmi ideje. Ki kell lépni az elszigeteltségből és nem várni, hanem utána menni a veszendő báránynak, sőt immár azt kell mondanunk: veszendő nyájnak. Ezékiel próféta kemény szava ma is érvényben van: Vérért a te kezedből kívánom meg. A felelősség, a számadás szigorú kötelezettsége fennáll ma is, amely alól nem lehet kibujni, vagy a mulasztásért magunkat mentegetni. Annnyival kevésbbé, mert eljutottunk a lét vagy nemlét döntő idejéhez, az egyház munkásai hitének utolsó próbatételéhez. A kötelelességmulasztás itt nemcsak az egyház számára elveszett emberlelkek szomorú lajstromából áll, hanem a számadásra felhívó Úr kemény szavát is eredményezi: Mit hallok felőled, adj számot a te sáfárságodról, mert nem lehetsz többé sáfár.

Isten óvja meg az egyház leendő munkásait attól, hogy ilyen kemény szavakat kelljen hallaniok az egyház Urától!

És ha e fontos munkakörbe beállított egyházi munkás figyelme kiterjed arra is, hogy a munkásságot elszigeteltségéből kiemelje és az egész hívő közösség, az emberiség nagy családjának tagjává tegye, amely nagy család érzi a felelősséget minden egyes tagjának sorsa iránt és nem fájhat egy tag sem, hogy az egész test ne szenvedjen alatta, — akkor a 19. sz. átkos öröksége, és a 20. sz. legnagyobb veszedelme és betegsége, az anyagi alapon álló, osztályharcot szító, Isten, haza, vallás és társadalom ellen forduló szociál-kommunizmus legyőzhető lesz, és az evangélium a gépek korának elgépiesedett emberét újból fel tudja emelni az Isten képére és hasonlatosságára teremtett méltóság magasságára.

Dr. Kiss Jenő

Árva Bethlen Kata eddig ismeretlen levele

Árva Bethlen Katának eddig ismeretlen levele került elő a fogarasi református egyház levéltárának régi leltára 297. sz. alatt kezelt csomagjából. A levél másolata a következő: (Eredeti írásjelk megtartásával és rövidítésekkel)

Cím: „*Méltóságos és Tekintetes Curator Urakk, Nemes és Nemzetes Fogarasi Reformáta Nemes Ekklésia Tagjainak, Ő Kegyelmeikk nagy betsülettel Fogarasban*“ (Fekete viasz, töredezett kígyós, gyűrűpecsét.)

„Ajánlom kglmetekk nagy betsülettel való szolgálatomat!

A Nemes Ekklésia nékem küldött levelit nagy betsülettel vettem, mellyből is úgy látszik hogy a Nemes Ekla kívánná T. Ajtai Mikály Umat az oda való predikatorságra, de minék előtte ezen levél kezemben jött volna, már annak előtte régen meg hallottam, hogy a Nemes Ekla között nagy hasonlás vagyon, mert a Nmes Ekla közül ki Apollosé, ki Pálé, ki Képhase akar lenni, akik a Nms Ekklb ezen dolognak fel haborításában nem elegyítették magokat, azokat betsülettel követem s nehézségek se legyen, akik pedig ezen dolognak szerzői voltak (nem tartom szükségesnek ki nevezni) bizony nem az Eklahoz való buzgoságokból, nemis Isten ditsösségéhez köttetett kegyes indulatból tselekedték.

Azt halhatta a Nms Ekla s bizonyossanis tapasztalhatta, In. (Isten) kegyelmességéből eleitől fogva az én Házamnál szép tisztességes Tudományú Papi emberek voltak, kiketis szép és nagy gyülekezetekben vittének, kiketis bizony nagy szívbeli fájdalommal eresztettem el, de tekintvén hogy az Istennek ditsősége nagyobbra terjedhessen az által, és maganak is az fundamentomos életre nagyobb előmenetele lehessen, egyet sem kívántam megtartoztatni, melly indulattal hasonló képpen viseltetem én T. Ajtai Uramhoz is, szerevén indulatot én bennem az ő kglme szép tudománya, épületes és hasznos tanítása, é mellett már két versen —|— úgy mint Szegény Idvezült Ur. (Uram) idejében Deák korában akkor is papi hivatalt viselvén házunknál másfél eszten-deig, ugy szintén most is más fél esztendőknék el telése alatt tapasztalt kegyes élete, és é mellett mindenekhez való jó maga alkalmaztatása, eztis tapasztalván ő kglmében, hogy ő kglme tsendességben mindenkkel, és békességben való szép életet szeret, mellyekre nézve nem lehet azt akarnom, annális inkább javallanom, hogy ő kglme abban az Ekklban mennyen, nemellyek ugyan több illetlen szavai között eztis mondották, hogy T. Borosnyai Ur. oda való hivattatásak feltételei tsak szem szurás volt, mert azt

mondták hogy ő kglme a Professorságból oda nem mégyen, hogy T. Ajtai Ur inkább oda bé férhessen, de én szem szurással Papomat soha bé nem tettem sehova, és amíg Isten azt a kegyelmeséget mutattya hozzám hogy magam hazamnál Papot tarthatok, olyant nem igyekszem tartani, hogy szem szurással tudjam el valahova, ebben úgy látszik hogy ezen btslts emberek az én szemllyem ellenis kívántak tselekedni, de abban sem fogják magok végét elérni, mert In. kegyelméből még nem olyan meg unt Papom ő kglme s nem is unta meg az én házamnál való vsendességét és betsületét úgy hogy betstelenséggel váltsa fel, én úgy gondolom hogy ha gyakorta sok nyavalyám és bajoskodásim miatt abban az Eklésiai társaságban nem jelenhettemis meg, de edjikis azon zür zavart szerző betsületes emberek közzül abban az Eklában az Isten ditsőségének elebb való mozdítását bizony tisztább szivel nem kívánja, mert látom azt hogy régtől fogva az Istennek kemény sujtoló keze vagyon azon az Eklésián azt pedig azon Eklában az ilyen emberek észre nem vészik, vagy pedig nemis akarják észre venni mellyért félhető hogy az Innek nagyobb itéleti fog azon Eklésiára szállani, mely mia azokatis akik ezen romlást észre vették veszedelem követheti.

En Sz. Királyi Ur betsületi és tudománya ellen tellyessel nem szólok nem is szólhatok, s nem is értem azt az időt mellyben ő kglme maga épségében lévén az Istennek beszédet azon Nms Eklésiában nagy hathatossan hirdette, hanem értvén azt az időt mellyben régtől fogva az Istennek kemény sajtoló kezei vagynak ő kglmén, mellyel bizony az Eklatis sujtólta az In, mellyrölis gyakorta hanem mindenektolis kglmetek közzül de elég panaszt hallottam. Ezek után ajánlom Isten oltalmába kglmeteket,

Kglmetekk

nagy betsülettel szolgál

Kertsesora 1737 10 Maji.

Arva Bethlen Kata.“

Úgy látszik, Szentkirályi György 1724-ben megválasztott pásztor hosszabb ideje betegeskedett s a gyülekezet ügyét szíven viselő Nagyasszony ajánlotta a maga udvari papját, Ajtai Mihályt. Ezt az ajánlást egyesek félreértették, rosszindulatú gyanúsításoknak tették ki patronájukat. Ajtai Mihály úgy látszik csakugyan békességet szerető lélek volt, mert nem szerepel a fogarasi lelkészek között. 1737 szept. 25-én a gyülekezet Makfalvi Józsefet iktatja be.

Közli: Járay Márton fogarasi lelkipásztor

Egy százhusz éves „dilettáns“ irodalmi tanulmány

(Domby Márton Csokonai-életrajza.)

I. Idő és érvény.

Az idő az érvény pályája. Életszemlélődéseimnek és irodalmi tanulmányaimnak egyik fordulópontja, midőn erre ráeszméltem. Az igazságok évezredek óta meg lehetnek fogalmazva. A kultúrát mégsem elég mint egy szótárt könyv nélkül meg tanulni, — „bevágni“, — az igazságokat elsősorban saját magunknak kell meghódítanunk. A kész eredményeket fel kell forgatni, mint a földet magvetés előtt. Az igazi műveltség: a kész eredményeknek és az új igényeket támasztó életnek a küzdelme és egyensúlyba állítása.

Az embereket megtéveszti az idő. Ami elmúlt *időben*, azt hajlandók az emberek egyszersmindenkorra eltemetni, mint *érvényt* is. Pedig, ismétlem, az idő az érvény pályája. Az idő nagy kábeleső, amelyen át rohan az örök Üzenet. Ki tudja, honnan? S ki tudja, hová?

Dante 1321-ben halt meg, amit más szóval most már így fogalmazhatnánk: Itáliának ez a nagy Érvénye 1321-ben hagyta el mint testi jelenség földi állomását. De megszűnt-e ezzel a dantei érvény? Egy olasz ismerősömnek ép ezt a kérdést tettem fel: Anachronikus jelenség-e Dante a ma Itáliája, a tettek Itáliája előtt? A felelet ez volt (nem lepett meg, sőt igazolta előbbi elgondolásaimat, hiszen mindenütt gömb a Föld): „Ellenkezőleg, Dante ma szinkronikus, ő életében, 1321 előtt volt anakronizmus. Ma van Dante érvény szerint bekötvé az időbe, most kezd kiterjedni, mint Eszme...“

Természetesen lehetne vitatkozni ennek az állításnak az igazságáról, de Csokonainak hasonlóképen volt egy teste és van egy érvénye. Ez az érvény test szerint 1773-ban jelentkezett és 1805-ben tűnt el. Csokonai élete: 1773—1805. De ki merné állítani, hogy Csokonai életének *érvénye* erre az időszakra van korlátozva? Az irodalomhoz élet kell, de az életnek el kell múlnia, hogy átvegye szerepét az érvény.

II. Csokonai felidézése.

Az idő az érvény pályája, vagy állomása, vagy kábelesöve. Lehetne még több hasonlatot variálni. Az érvény kiszakad az idő-

ből, de mégis egy láthatatlan kortársi árnyék utánahúzódik. Csokonai esszenciája elszakadt az 1773-tól 1805-ig terjedő időszaktól, ez az esszencia, ez az okkult erő távolabbra mutat vissza és előre. Mégis fontos ismerni pályája körülményeit, épen azért, hogy elválasszuk belőle azt, ami időhöz kötött, attól, ami idő fölötti. Az érvény (a lényeg, az esszencia) független az időtől, mégis az idő csarnokában, az időnek egy-egy útszakaszán, állomásán jelenik meg. *Előbb fel kell bontanunk kornak és érvénynek paradox-azonosságát*, hogy az érvény szabadon folytathassa útját a ma állomásain keresztül. Útnak kell indítani a mult századok állomásain veszteglő érvények mozdonyait is. A szellem világtörténete: démnikus rohanás előre és hátrafelé.

Csokonai mozdonya nem lebeghet lét és nemlét között, forgó kerekkel, állomás nélkül, a levegőben. A szellemtörténet nem követheti el azt a kegyetlenséget, hogy felidézi a halottakat a síri világból s akkor elzárja előttük a visszatérő utat a — kriptába, s elzárja az előrevezető utat — az életbe. Pedig mintha így állna a dolog nagy „halottainkkal“: Kossuth, Széchenyi, Madách... A nagy halottak, akik nem tudnak meghalni, életért dörömbölnék.

A magyar szellemtörténetnek volt ereje, hogy felidézze Csokonait a születés misztériumán át, genetikusan. Most már ez a felidézett Csokonai érvényért kiált, élni akar értéke szerint, axiológikusan. Csokonai, akinek vézna testét szétroncsolta a halál, ki akar törni a nemlét kalitkájából, Csokonai ki akar ismét terjedni, Csokonai felidézett szelleme expanzióért dörömböl. A XVIII. század Debrecenje, a Csokonai-század, amelyet a főváros-alapító politikaközponti és nyelvújító irodalomközponti reformkor befalazott a Darabos-utca vakablakába, itt robog ismét szellemjárásának fausti viharával Debrecen kapui előtt: ante portas Debrecini. Lesz-e ereje a *ma* Debrecenének, hogy ennek a felidézett Érvénynek szállást adjon?

III. Ki lehetett Dombó Márton?

De ki idézte fel? Miért nem tudott meghalni egészen, ha már tüdejét kiköhögte 1805 januárius 28-án, este 10 órakor, a Darabos-utcai salétromos viskóban?

Egy kis könyvecske került néhány éve a kezembe. Alig nagyobb, mint egy notesz. „Csokonay V. Mihály élete s némely még eddig ki nem adott munkái. Dombó Márton által. Pesten, Trattner János Tamás betűivel. 1817.“ (I—VIII. + 144. Kb. 11 × 17,5 cm.)

De ki lehetett az a Dombó Márton? Sejtelmem se volt róla. Később egy lexikon (Szinnyei) elárulta, hogy 1778 február 20-án született Biharmegyében, — Debrecenben tanult és — ezt már maga Dombó megvallja életrajza elején — Csokonaihoz három és

félévig baráti, ill. „barátságos“ viszony fűzte. (Tehát öt évvel volt fiatalabb a költőnél.) Aztán Pestre került s ott működött mint tabularás ügyvéd. 1858-ban a pesti theologiai intézetre hagyta könyvtárát. Meghalt 1864 május 11-én.

Mit csinált „gátfalvai“ Dombó Márton nyolevannhat éven át? Majd három akkora ideig élt, mint tanára, barátja és bálványképe, Csokonai. S hogy tudott egy ilyen hosszú időtartamra beosztott élet a Csokonai-féle heves és gyors oxidációra ilyen érzékenyen rezonálni? Hiszen ő maga olvassa rá Csokonaira franciául és magyarul: Les ames trop sensibles ne sont pas de longue durée. Az érzékeny Lelkek nem tartósak (45. old.). Hogy tudott a nagy, kényelmes, lassú beosztás ennyi érzékenységgel echózni a pillanatnyi beosztásra?

1816-ban, a Csokonai-életrajz kelte előtt, még egy műve jelezve van a lexikonban. E művét nem olvastam. „Tükröske egy fickópoéta számára. Első darab azon esetre, ha a fickó nem szelídül.“ A nyomtatás helye hiányzik.

A Csokonai-tanulmány előtti korszakot könnyen rekonstruálhatjuk. Kollégiumi évek. Sőt a tanulmány támpontot nyújt még egyéb, kollégiumon kívüli mozzanatokra nézve is. „Az ő Versei-nek nagyobb része lefordítottatott Németre, és Párisbann volt gyönyörűségem 1807-benn a Seine partján a Hóld világánál némely ott lakó felvidúlt Magyaroktól, sőt a Magyar Dallba szeretett Franciaáktól danolni Csokonaynak a Csikó bórös Kulats-hoz írtt Énekét, a mi azólta többször megesett.“ (59. old.)

Csokonai kollégiumi tanítványa és Csokonai dalai a Szajna partján, a napóleoni Párisban, a Gloire zenitje idején... De mi történt Dombó Mártonnal Csokonay-műve megjelenése után? Mi történt vele lélek szerint?

Ime, az elmúlt magyarság temetőjéből, mint egy csomó egymásra hányt kártyából, kisodor a végzet néhány levelet. S Dombó Mártonon, az eltemetett század „francia műveltségű“ magyarján át megidéződik Debrecen száműzött dalnoka, Csokonai.

A Dombó-féle írást a magyarság lényeges könyvei közé sorolom. Ugyanabban az évben jelent meg, mint amikor Kölcsey Ferenc Csokonait elítélő hirhedt kritikája. Vett-e róla tudomást Kölcsey Ferenc? Találkozott-é a két írás egymással. Aligha. A Kölcsey-kritika minden iskoláskönyvbe bekerült, Dombó Mártont pedig inkább csak a szakértők, de azok közt is inkább csak a Csokonai-ínyencek ismerik. Voltaképen még ma is el van temetve.

Valaki azt vethetné közbe: Hogy lenne eltemetve Dombó Márton munkája? Hiszen minden Csokonai-életrajzba felszívódtak megállapításai! Valóban, Toldy Ferenc „anyagthalmaza“ felzippantotta, Haraszti Gyula monográfiája pedig szétpasszírozta.

Nézzünk tehát szembe magával a Dombó-könyvecskével. A

Csokonai életrajz, „Tóldalék“-ostul, alig hetven oldal; a könyvecske többi része, a másik fele, Csokonai-közlés: néhány prózai darabjának és versének lenyomatása.

IV. „Haladta a tíz esztendőt már.“

Az immár százhusz éves könyvecske így kezdődik: „Ez a Csokonay Élete Leírása íródott előbeszédképpenn Csokonay Munkáinak azon kiadása eleibe, mellyet T. T. Márton József Ur a tavalyi 1816-ik Esztendőbenn készített: de késvénn attól elmaradt. — És így csak Ajtó ez, melly a Csokonaytól rakott Épülethez készítettett; vagy (ha ezt a tsupa *Dolgot* Róma Törvénye szerént a *Dolgok* sorából *emancipálvánn* a Személyek Rangjára emeljük) tsak Szolgáló, ki az ő Gazdasszonyáért teremtetett; vagy, ha hűséges szolgálatjáért az *Adoptiót* is (Leánnyá-fogadtatást) meg találná nyerni, tsak fogadott leány, ki mind Nevét, mind minden Javát egyedül fogadó Anyjának köszönheti.“

Így indul az *Előbeszéd*. Ez az ízelítő nehézkes stílust sejtet, igazi „debreceni vaskosságot“, amely szinte provokálja és igazolja a Kazinczy nyelvcsinosítását. De ez a nehézkes stílus — majd meglátjuk — csak burok, amelyben egy romolhatatlan szoliditás nemes gyümölcse rejlik. Ez a könyv szolid minden ízében, igénytelensége szinte visszariaszt.

Az életrajzban látszólag semmi beosztás. Typographice úgy szólván egybeolvad az egész. De ha papírra vetjük a logikai, ill. pszichológiai összefüggéseit, meglepődve látjuk, hogy szigorú terv alapján készült, ugyanazzal az *Először-másodszor-harmadszor*-féle felsorolással, amely az *Előbeszéd* további részét kitölti s amelynek tételező szellemét együtt szívta be Csokonaistul a XVIII. századbéli partikuláris scholák patriárkálisan zord tantermeiben, a nagypipájú T. T. Professor Uraktól.

Az életrajz indítása olyan, mint egy balladába burkolt halottas prédikáció: „Haladta a tíz esztendőt már, miolta eltemetve hevernek Debreczennek homokja között Csokonay hamvai: de az ő nem koporsóba való Lelke, nem csak feltördelte sírjának boltozatit: hanem új erőt vévénn szintén a földtől mint a Hercules egyszeri bajnok társa, maga a halál által lett halhatatlanná. Hanem, midőn az ő Lelke, neve, s versei győzedelmessen repkednek most is mindenfelé a Magyar Ég boltozati alatt; midőn az ő Lelkének meleg lehellete hevítgeti még ma is az általa megérzékenyült Hunnia fiainak s leányainak ajakait s mejjeit: más felől az ő formálódása, az ő körülállásai, az ő történeti s az ő élete igen kevesektől esmértetnek, egy század mulva pedig talán senkitől se.“ — „Ennek az esméretnek terjesztésére s fenn maradására való ez a darab munkátska.“

Dobby stílusa — ismétlem — nehézkes. De ezt a nehézkességet egy tökéletes ökonómia, egy felfokozott nemes pedantéria jellemzi. Ez ellensúlyozza a sziklatöréses modort. Syntaxisa száraz és terjengős, mint a kancelláriák latinja. Képzete azonban fel-fellobog mint A Magánossághoz villámai. Ez gyűjtja fel a lomha „tabuláris“ stílus-avart. Ez a nagyobbik és lényegesebb ellensúly. A Csokonai-életrajz tulajdonképpen lélekrajz. A chronológia itt a pszichológiához igazodik. Gyökerestül ragadja meg Csokonait, belülről kifelé.

V. „Melly nagy volt az originál!“

Dobby rögtön előljáróban kijelenti, hogy csak negyedfél esztendeig „volt szerencsés“ Csokonaival „barátságos öszveköttetésbenn lenni“. Epen ezért nem vállalja, hogy teljes Csokonai életrajzot adjon. *De egyébként sem lehetne Csokonait egészében felfogni*, — mentegetőzik szerényen, a nagy szellemeknek kijáró tisztelettel. (Ezt az elmélyülő irodalmi szellemtiszteletet figyelmebe ajánlom a mai Magyarország magas hivatalnokainak, jogászáinak, a „szeriöz Themis papjainak“, mint amilyen saját bevaliása szerint Dobby Márton is volt...)

Mit tesz hát Dobby Márton, hogy mégis egész Csokonai-portrét adjon? Rekonstruál. Úgy tesz, mint a geológusok, akik a Föld Elő-világából kiásott óriási állatoknak — a Mammutoknak — csontdarabjaiból kirajzolják az egész testalkotmányt, a részekből mintegy hozzávetve, hogy „melly nagy volt az originál!“

VI. A „Naturel.“

Ezután Csokonai születési adatai következnek, úgy, mint az irodalomtörténetekben olvassuk. De mégis valami megkülönbözteti ezt a részt is a szabványos életrajzoktól. Feltűnően hangsúlyozza Csokonai korai fogékonyságát, modern nyelvre áttéve, ennek a fejezetnek a kicsengése: *a lélek nemcsak időtartam, hanem fázis*. Csokonai lelkének fázisai gyorsabb ütemben bontakoznak ki, mint ahogy az a közönséges lelkeknél tapasztalható. Szülei korán észrevették nemes hajlamait s már ötesztendőskorában átadták „az ő előtte sokkal édesebb Musák ölébe“... — Több oldalt szentel Dobby a gyermek Csokonai ébredező képzelőtehetségének ecsetelésére. *Itt centrálisan ragadja meg a költőt*, aki már mint gyermek elmerül mélységes melankóliájába, nem hallja meg a tanítói kérdésését. Vizionál. Van egy nevezetes anekdóta Csokonai felől, Dobby nem mulasztja el megörökíteni:

„Ide tartozik az is, a mit közönségesen beszéltek felőle a Kollégiombann, hogy éjtszaka a maga különös szobáskájában

gondolkodván, a képzelődés által maga elébe állított dolgoktól, mint jelenlévőktől megijjedt, és azért, mintegy rettegve szaladt a Kollégyiomi strásákhöz, hogy prücskeit fejéből kiverhesse.“

Ez az anekdótikus Csokonai-adalék lélektani elmélyülést és támpontot kap a következő jellemző sorokban:

„Tellyességgel el nem lehet hallgatni, továbbá mivel minden Tanítóinak s másoknak is egész életében különösen szemébe tűnt az a nagy elevenség, tűz s Actori tehetség, mellyel ő már gyermek korábann, a beszéllő, s tselekvő személyeknek, minden indulatit, magok viselését, cselekedetét, s egész módját, szokását a bámulásig követni tudta, nagy korábann pedig, mikor valamit beszélt, vagy elő adott, az egész társaságnak szemét s lelkét magára ragadta. Mikor ő tanuló korábann közönségesen beszélt (declamált) az egész oskola füllé vált, és egy Examenben a T. Fodor Ur szava szerint, „Egy nagy tekintetű Patronus azt az ítéletet hozta Actiója felől, hogy már az Theatrumon is sok volna.“ (6. old.)

Ennek a nagy elevenségnek ikertestvére volt a *szabadság vágya*, a „megkötetlenségre való vonzóadás“. Csokonai nem az iskolai rend, hanem lelke járása (lelkének tanterve) szerint írta meg a kiszabott verseket és egy órával később jött fel az iskolába. „Szemes“ tanítója, T. T. Kovács Ur, *befektetést* látott ezekben a kedvezésekben. A *minőségnek* akart kedvezni, miközben a norma (az iskolai szabályok) rovására engedményt tett. Domby „árkádiai“ stílusával: „T. T. Kovács Ur ezt észrevéven, kéntelennek látta magát megengedni néki, hogy ne akkor írjon verset, mikor annak órája, hanem mikor a kedve eljön; azután pedig azt is, hogy egy órával későbbben menjen iskolába mint más, hogy magát kialudhassa, melly mind a kettő egészen szokatlan kedvezés volt, és a mellyet ő úgy fizetett viszza, mint azok a nemesebb gyümölcs nemű plánták, mellyek nem minden esztendőbenn teremnek; hanem a bővség híjját fáinságokkal pótolják.“ (7. old.)

VII. „Új vidék...“ „Mint a mély viz...“

Igy mutatja be Domby Csokonai eredeti, veleszületett képességét, a *Naturel*-t, ezt a „*természeti ajándék*“-ot, amely minden jót ígért a maga századjának. *S a következő lapokon mintha valamit mégis visszavonna*. E jó tulajdonságok (elevenség, erős emlékezet, actori érzékenység, szabadságvágy) ellenére sem méltányolták környezetében Csokonait teljes jelentőségében. *Domby megindokolja*: társai mentek a norma útján, egyenesen előre, — Csokonai pedig kicsapott kétoldalt is az útfélre, *új vidék után, hegy, völgy, virágok, esméretlen dolgok látására*. S őt, aki pedig

ennyire előreszaladt, a tanítói és társai optikai csalódástól káprázva, egyaránt elmaradtnak ítélték, — holott ők voltak elmaradva.

Ezt az optikai csalódást megerősítette bennük Csokonainak az a szokása, hogy a neki nem tetsző leckét elhanyagolta. A theologiától különösen irtózott, sőt — mint tudjuk — egy „igaz Classicus Deákság“-ú kérvényt adott be a professzorhoz, hogy „engedné el néki ezen Theologiai Letzkék járását.“ (9. old.)

Ez a lélek a természetének megfelelő táplálék után tör, — önképzőkört alapít néhány tehetséges társával az európai nyelvek gyakorlására. A világ megismerésére vágyik. Domby szavai-val:

„...megunván ezen mindennapi eledelt, mind ennek készítése módját az ő originális Lelke maga keresett magának az ő természetéhez való táplálást.“ (9. old.)

„Igy a maga csendes homályában munkálkodván az ő Lelke mint a mély víz: ezen egynéhány Pajtásin kívül a mint mondtam, nemcsak az ő Tanítói; hanem magok az ő tanuló társai is, nem esmerték ötet annyira, mennyire érdemlette, és arról az oldalról, melly ötet főképpen tiszteletre s betsületre méltóvá tette volna előttök. Tsak holmi különösségei voltak azok, mellyek többnyire mindenek előtt tudva voltak...“ (10—11. old.)

„Mint a mély víz“ — ezt a jeligét írhatnánk Domby tanulmányára. Domby Márton, a dilettáns, a „mély víz“ jegyében vizsgálja 1817-ben Csokonai Vitéz Mihályt.

VIII. A „Kollégiumi“ katasztrófa. Lilla. Csokonai „specificuma“.

A Csokonai-életrajz szinte minden oldalról megragadja a költőt. Élesen polarizálja a kollégiumi katasztrófát. Mint egy stratégia vonultatja fel az ellentétes erőket: a kollégiumi kollektivitás és a lángész autonómiáinak sakkfiguráit. (Többször használja, szinte „nyugatos“ módon, a „zseni“ szót, de még francia helyesírással: Genie.)

Domby, a „tabuláris“ ügyvéd, nem menti mindenáron Csokonait, de nem is támadja mindenáron, viszont kétszínű játékot sem új észokok böles, Fülemile-rakosgatásával. Érvei a „jog“ fölé emelkednek és a „paedagogia stricta“ kaszárnyáját magasan átrepülik.

„Bizonyos, hogy ha Csokonayt akár azon Institutum szoros törvényi, akár más liberalis nevelés módja szerént ítéljük is meg, kimenteni egészen nem lehet: mert ha csupa czeremoniás törvényeknek vetjük is magunkat alá, már csak azért is, hogy azoknak magunk adtuk magunkat alájok, azokat megtartani tartozunk: de más részről szint olyan bizonyos az is, hogy a törvény-

nek megölő betüinn egy kevéssel túl menvén: mivel minden nevelő Institutumnak czélja az, hogy nem csak a hajlékony, hanem a bőv nyereség miatt könnyen törő vesszőket is ne erőszakkal ketté törje: hanem kíméllő kezekkel meghajtsa, a makattságot, és vadságot a szelidség principiumi által könnyen engedővé tegye(n), bizonyos lévén mondom az is: egy olyan Genie eránt mint Csokonay inkább ezen utolsó bánás módjának lett volna helye mint az elsőnek...“ (16. old.)

Kitűnő a lezuhanásában is felemelkedő Csokonai megfogalmazása ebben két mondatban: „De másképpen tetszett a versek Istenének. Az ő elasticus erőss Lelke annál nagyobb erővel patant vissza a földről a magosságba, mennél nagyobb erővel vágatott ahoz.“ (17. old.)

A kollégiumi elüzetést szellemtörténeti távlatba helyezi a „laikus“ táblai ügyvéd: „Itt kezdődik igazánn az ő élete, az ő Emberi és Poétai Epochája. Ez az Esztendő (1795) húz határt az ő gyermeki s emberi ideje közt, a gyermek Csokonay s ember Csokonay közt. Ezen időtől fogva kell hát ötet különösebben szemmel tartanunk, ha ötet közelebbről esmerni akarjuk.“ (18. old.)

A Lilla-korszak ismertetésénél még magasabbra emelkedik Domby szellemtörténeti távlata. A Dunántúl, közelebbről Somogy volt Csokonai Latiuma s Komárom révpartja volt az ő Carthágója. Itt a régi sebet újabb seb nyitása által gyógyította. Lilla lett az a „tsudálatos kettős erejű flastrom“, ő lett az ellenméreg, az „antidotum“. (19—20. old.)

A Lilla-eset után most már így rendeződnek csatasorba Csokonai lelkének erőviszonyai: 1. kollégiumi sérelme miatt az emberektől iszonyodása és a nemes bosszúállás vágya; — 2. Lilla iránt érzett „termékeny tűzű“ szerelme; — 3. lelkének szabadságvágya.

„Egy felől tehát oldalábann hordozván a halálos, másfelől szívébenn az élet-adó nyilat, a Lilla nyilat, elvonta magát a Somogyba...“ (20. old.)

„Ezek oly három formáló erők voltak az ő Lelkébenn, mint az Embryokbann lévő eredeti erő az állatokbann (nisus formativus), mely azoknak ez vagy amaz tökéletes állattá való formálódását, minden állati erőknék egész Systemáját regulázza, meghatározza és az állatot ez vagy amaz specificus állattá teszi.“ (20.)

(Itt egy kis fogalmazási zavar támadt; a „mely“ vonatkozó névmásra, mint alanyra többszámú állítmányok következtek. Százhusz év mulva korrigálom.)

Igy alakul ki Csokonai „specificuma“, vagy amint napjainkban egy útjelző magyar kritikus szintén természettudományi terminus technicussal kifejezte — követve a Debreceni Kör hagyományait: — Csokonai alkata.

Domby végül ezzel a határozott mondattal pecsételi le fejtegetéseit: „Ezek nélkül (az erők nélkül) Csokonay nem lett volna Csokonay.“ (20–21. old.)

IX. Csokonai „Gigási“ lépése.

Mily kár, hogy nem követhetjük Domby Mártonnal fokról-fokra e három erő működését. Pedig így még hatalmasabbá válna előttünk Csokonai „Gigási lépése“ — így fejezi ki Domby — egy imaginárius világ felé, midőn Archimédeszként kivetette sarkaiból a régi világot s egy dinamikus új világot teremtett „az Aesthesis Törvényi szerént“... Ez a világ egészen másfajta volt, mint a valódi: rendkívüli Scénákkal tarkállott. Pedig alig volt szegénynek egy kis zúga földszintes szobáskájában, Debrecenben... De ez a zúg az ő „lelkének constructióit, Symmetriáját“ viselte, itt érezte ő jól magát, — „az ő meghitt két három Barátnak karikájában“. (22–24.)

Domby Márton a Lilla-korszakba egy hirtelen mozdulattal belerántja a debreceni, utolsó korszakot. A két korszakot váratlanul egybevillantja. Milyen „modern“ ez az átló s hányszor találkoztunk már azóta is vele!

X. Tekintet hátra és előre.

(*Posthumus Béosztás.*)

Domby Márton tanulmányának idáig jóformán csak az egyharmadát tárgyaltuk (1–26. old.) Az eddigiek és a továbbiak könnyű áttekintése végett osszuk be mi magunk Domby helyett az ő egész munkátskáját, az eredeti „nehézkés“ helyesírást követve, melyben mégis annyi vonzó van.

1. Csokonay Kollégyiomi Epochája, a Naturel (1–18. old.).
2. Csokonay Gigási lépése a Magyar Századtól Poétai Világa, Specificuma felé (18–26.).
3. Csokonay Poétai Világának feltrantsérozása, azaz: Csokonay Talentomi, a) Kifejezés (26), — b) Észrevétel (27), — c) Érzékenység (28).
4. Csokonay szorgalmatossága Talentomi kimívelésében (45–48.).
5. Mitsoda szerentsével (48–52.) és
6. Mitsoda tzelra fordította e szép, és kimívelt Talentomokat? (52–59.)
7. Külföldi sikere. Csokonay a Seine-parton... (59–60.)
8. Halála és Sírfelírata (60–62.).

A következő feladatunk most már az volna, ha mi is feltrantséroznánk Dombyval együtt Csokonai Poétai Világát. E he-

lyett inkább summázzuk az eredményeket, útközben kiemelve egy-egy aktuális, „szemes“ megjegyzést. Dobby Márton könyve azonban — hangsúlyozom — nem pusztán rá-rátapintó részleteivel lep meg, hanem azzal a *totális látásmódjával*, ahogy Csokonait csak később, a XX. században fedezte fel a kritika. (Természetesen Dobby se tudja letenni mindenütt korának pápaszemét, pl. az Árpád-époszt Csokonai nagy lehetőségei közé sorolja, — Himfit szinte Csokonai mellé helyezi *érzésben*: 54. és 36. old.)

Nem aktuális-é mindjárt legelől Csokonai *kifejezésbeli (nyelvi) Talentominak* taglalása? Hogy mennyire helyesen látott ezen a téren, mennyire a kulturális „mély rétegek“ érdekeit tolmácsolta, szemléltessük néhány sor szemelvény keretén belül. Legyen ennek a tanulmányi közjátéknak a címe:

XI. Ellenmondások Debrecen Géniusza körül.

(*Kis breviárium másfél század távolából.*)

„Jeruzsálem és az ő Irástudóji (Debrecent értem, az intolerantia műhelyét) kárhózatot kiáltanak reám...”

„Debreczen ott akar maradni mindég, a hol volt... Ha csak ...erőszak által juthat el a magyar nyelv annyira, nem akarjuk-e, hogy a mi Nyelvünk is szenvedje az erőszakot? Az Aestheticus Irénak nem azt kell kérdeni: szóllanak-e így, és szóllott-e már így más? Hanem ezt: lehet-e nekem így szóllani, hogy szóllásom elegáns, energicus, új zengésű legyen?... Én tehát Neologus vagyok, és azt tartom, hogy úgy kell.”

(Kazinczy Ferenc levele Cseréy Farkashoz, Ér-Semlyén, Mart. 31. d. 1805.)

*

„Földi úgy jelent meg a philológiában, mint purista, s a fordítgatásban, mint szoros fordító. Ő Debreczen környékén neveltett, s életének rövid korát ugyanazon környéken élte el. Innen jön, hogy ő is jókor elkezdette az ellenkezést azokkal, kik a csinos ízlésű Báróczynak nyomain léptek fel. *A köznépe az igaz magyarság, az idegennel nem egyveleges magyarság*, ezt mondogatta Földi, valamint még ma is sokan mondogatják. Ezen szellemben futotta Földi a pályát, s makaességát, s azon mesteri tónust, mely neki tulajdona volt, valamint műveletlen ízlését is egykor még inkább fogja publicum ismerhetni, ha levelezései világot látnak”.

„Csokonai ezen embernek tanítványa volt“... „Földi által vezetettvén a philológiában, kezdette ő is kiáltozni, hogy a köznéptől kell magyarul tanulni, s mivel ő ezt nem csak kiáltozta, de cselekedte is, innen van, hogy az iskolai tónust, az alföldi provincialismust levetkezni nem igyekezett.“... „Csokonai a régi szavaknak és szólásoknak éppen olyan keresőjök és használójok vala,

mint Révai, Kazinczy és Horvát Endre, mégis... Csokonai a maga expressióinak ritkán tudta megadni az újság ingerét. S ennek oka egyenesen a *köznép* nyelvéhez való ragaszkodás.“

(Kölcsey Ferenc: Csokonai V. Mihály Munkáinak kritikai Megítéltetések, 1817.)

*

„Az ő szavai, kifejezései is egészen méltók az ő gondolatihoz. Némelyek könnyűk, mint a Zefir, mások a teher miatt nehezen hömpölygők...“

„Vett elő olykor-olykor szokatlan szókat is: de az ő különben merész s új Ideákkal termékeny Lelke új szókat tsinálni nem mert, tudván, hogy az Ideák az övéi, mellyekben szabadon gázolhat, a nyelv pedig a Nemzet tulajdona, mellyet kénye szerint gyomrozni, vagy rajta erőszakot tenni nem szabad. Mely intő példa ez, ezen szó szülésbenn vajúdó idő szakasznak! ezen logimachias Seculumnak!“

*

Az utolsó idézet Dobby Mártontól ered (26. old.), aki Trattner János Tamás betűivel írt, német, latin és francia esztétikai munkákat forgatott, kozmopolita volt, Pesten ügyvédkedett és „debreceni“ módon gondolkozott. Már t. i. mestere és barátja, Csokonai Vitéz Mihály debreceniségével.

Vajjon az idő melyik ellenmondást igazolta? Melyik érvényt? A két országoshírű vezető Literátort, vagy a laikus tabuláris ügyvédet, aki a Csokonai-életrajz után visszaesett a névtelenségbe, a nem-irodalomba?

XII. „Hát mit observált az Úr?“

E „kis breviárium“ voltaképen a Debreceni Körnek a nyelv-újítással szemben elfoglalt álláspontját mutatta be, Csokonai nyelv-művészetének paizsa alatt. Dobby az előbbivel szoros kapcsolatba hozza Csokonai V. Mihály megfigyelőkéességét. A mi mondatszerkesztésünk, de Dobby szavai szerint: Csokonai szinte külön-külön megrázogatta az elibe került tárgynak minden portzikáját (27), nem hiába szerette annyira a Fűvészi Tudományt és a Természeti Históriaát (30.), nem hiába volt mindennapi kenyere a botanizálás (46.).

„Az ő észrevételeit valamely dologról hallgatni merő mulatság és musika volt...“

„... gyakran együtt látván valamit, vagy együtt lévén valamely történeten, mihelyt beszélhetésre jöhettünk, mintha jelen sem lettünk volna alig vártuk, hogy sorra tudakozhassuk tőle:

Hát mit observált az Úr? mert ő olyanokat jegyzett, a mit ezredik se látott, vagy ha meg látott is, nem tartotta figyelmetességre méltónak...“ (27, 28).

Itt mintha Goethéről olvasnánk, aki a kis részletekben úgy meglátta a nagyot. De lehet-e Csokonait Goethe mellett emlegetni? Nem vakmerőség-e az ilyesmi, valódi napraforgós „finitizmus“ alföldi képzelgése?

XIII. A tehetség statikai vagy kinetikai tény?

Ugorjunk hát keresztül Domy következő oldalait, hogy szembenézhessünk a vakmerőség vádjával. E folyóirat lapjain, 1933. elején, Arany János körül Németh Lászlóval vitázva és az ő technikus terminusát megragadva ezt írtam Csokonairól: „A tehetség kétségkívül nem mozdulatlan, statikai tény, hanem fejlődések és gátlások mozgáslehetősége. Csakhogy nem minden művész bírja ki egyaránt a ráépített kinetikát. Például Csokonai V. Mihály esetében szívesebben látnám a kinetikai föltevéseket: teremtő fantáziája eredetibben villan és világtávlata van, műveinek irányvonala a tényleges eredménynél jóval többet ígér.“

Domy művében azóta meglepődve bukkantam rá az óhajtott „kinetikai“ föltevésekre (igaz, hogy folytatólag az Árpádeposzra vonatkoztatva, ami azonban az *elven* mit sem változtat): „De nem annyira az, a mit Csokonay írt: mint az a mit nem írt: de írni akart, és a hogy írni akart: ez az, a mi ötet a Vásári Poétáknak sergétől megkülönböztette, s neki tiszteletet szerzett volna...“ (53. old.)

Igenis, Csokonaiban *kezdődött* (természetesen lényeges egyéni különbségek fenntartásával) egy Goethehez méltó világtávlat, olyan kozmopolitizmus, mely ugyanakkor csupa botanikus hajladozás, csupa mély vidék, csupa intim otthon volt.

Csakhogy Domy nem mondta ki a végső szót, ítéletének záradékát, amelyet kimondtak majd a XX. században, egy más költőre vonatkoztatva: Csokonai mégis kinetikai tény maradt, befejezetlen világ és felemáság, amit „talán nem is ő maga, hanem kicsiny hazája mért a nagy géniuszra, büntetésül, hogy nagynak született.“ (Németh László: Arany János. Prot. Szemle, 1932. nov.)

XIV. „Batterias villám“.

Az *érzékenység* Talentománál legtovább időzik Domy (28—45. old.) Igaza van. Ez a költőnek legvalóságosabb, „legfűszerszamosabb“, mégis legkevésbé bizonyítható, legmegfoghatatlanabb tulajdona. E nélkül a Poéta pusztá „*machina és pengő érc*“ (28.) Csokonai „sovány, gyenge delicat, fain szálatskájú, s csak nem

csupa érzékenységből álló testét“ az *Aesthesis* határozta meg, — ez tette őt „*legjobb száj izadó Poëtává*“ (28.). Ezért tudott ő olyan „messze haladni a Magyar Századtól“, — ezért volt ő olyan különös tünemény, amilyent „a Magyar lapájjon csak keveseknek van organumok látni...“ (25.)

Amit itt Domby tizennyole oldalon ad elő Csokonai érzékenységéről, azzal voltaképen már a Naturel-nél találkoztunk (eleven-ség, vizionálás, aktori képesség, megkövetlenségre vonzóadás). Csokonai „Gigási lépése“ óta most minden végzetes hatványra emelkedik. Az oxidációt nem lehet végtelenségig fokozni. A végtelenség: halál. Az érzékenységgel áldott és sújtott Csokonai vágtat a halál végtelensége felé. Mert kicsoda bírna tartósan ekkora feszültségeket? Az actióknak ekkora legfelsőbb potenciáit? Felejthetetlen Domby előadásában Csokonainak a *Debreczeni Kollegyiomtól való búcsúja* (33—34. old.). Mennyire egyezik ez a leírás azzal a búcsúszöveggel, amely csak hetvennégy év mulva jelent meg először egy Csokonai-életrajzban! (Szana Tamás, 1869, 42—53. old.) Keveset mondtunk: nemcsak egyezik, nemcsak kíséri a Csokonai-szöveget, hanem kiegészíti és fokozza. Ami a Csokonai-szövegből hiányzik, itt megkapjuk. Mint dokumentum és mint lényegmegragadás egyaránt nevezetes helye a magyar szellemtörténetnek.

„Mindenkor eleven lesz előttem az a szívható megjelenés, midőn ő a palástos Minervától vég bútsút akarván venni, a Debreczeni Kollegyiomban, egy a maga nagyságát, s megsértettségét mélyen érző Lélekkel, egy az elválás miatt vérhedző szívvel állott fel több, mint ötödfél száz tanuló Társai között, hogy tőlök örökre bútsút vegyen. A legfelsőbb potenciára emeltetett az ő meggyúlt Lelke, és valahány szikrát bocsátott ki magából, mind az az ő szájának, szemének, tagjainak mozdulatai által sokszorozódván, electromi battériás villám gyanánt lövődött keresztül az ötödfél-száz Ifjún, és az egész Auditorium egy néma rángatózásba jött. Én még igazán tüzes és rettenetes actiót a Theatrumon kívül csak ezt az egyet láttam. Szemével, szájával, haja szálaival, karjainak s tagjainak minden mozdulattal beszélt, indított, s ontotta ki a meggyúltt érzést...“

Lehet-é ilyen lelket kordában tartani? Melyik lángész olyan szerencsés, pláne Magyarországon, hogy egy Weimar jusson neki osztályrészül? Csokonai együtt lélekezett Weimarral időben, de térben tőle bizony messze esett. Hát Schiller? — kérdezhetné valaki. A sorsok különbözök. Csokonai sorsának nem volt más motorja, — hogy századunk nyelvén szólaltassuk meg Domby munkátskáját —, csak egy fantóm-Lillája s csak egy „tüzes, gyors szíve“.

Domby, a Törvény hosszú életű embere, végül ekként hoz ítéletet Csokonai siron túl is húzódó pörében: „E volt éppen a baja,

hogy mértéket semmibe tartani nem tudott“. — „Az érzékeny Lelkek nem tartósok.“ (43., 45.)

XV. „Talentom, Képzelőds, Combinatio“.

Domby Márton, aki bizonyára könyv nélkül tudta Horatius Ars poeticáját, nem elégszik meg az alanyi mozzanatokkal. Amennyi oldalt rászánt az érzékenység bizonyítására, csaknem annyit szentel a fogalmilag bekeríthető tárgyi körülményeknek. (45—59.) — „Csokonai született is, de lett is.“ Ez lehetne a következő fejtegetések summája. Domby szavaival: „A természet, s a szorgalmatosság kezét fogott ő benne, hogy illy nagyot készíthesenek.“ (45.)

Csokonai enciklopédikus hajlamai egy helyütt ily érdekes megvilágítást kapnak: „Sokszor úgy hozván az alkalmazosság magával, bámultunk rajta, hogy szedi elő most a gazdaságból, majd a Technologiából, sőt a Módiból, Vargaságból, Csizmadiaságból, a maga gyűjtött esmeretségeit...“ (47.)

Az anekdótikus kísértést a könyv életrajzi részében előzi Domby pszichologizáló ereje. Itt meg a műalkotásnak szinte Valéry-s szabatoságú megragadása ejt gondolkozóba. Döcögős Valéry? Elavult mondanivalók?

„Ha most a Magyar Poétákat felszámolnánk, bizonyosan volna seprőstől együtt fél ezer, kik közzül némelyek egész Könyveket is írnak, de hogy?... A legkülömbözőbb nemű Plunderok öszve tsömöszöltetnek, úgy hogy egy Levélenn gyakran húszféle dolog is összejön, mellyek közt Apolló se tudna eligazodni. Tsak a sok nyomorúlt Epigramma, Balláde, Romanze, Sonata, Cantata, Serenata, Maranatha, Dall, Madrigal és a Galinak s Náthának minden más nemei... egész Poëma pedig... talán kettő sints.“ (48.)

„... a Rósbokorhoz, a kis Patakhhoz, Laurához, Daphnéhoz, Doriszhoz, Csízhez, Daráshoz, Fülemléhez, Amorhoz, Zefirhez, tsak egy felhevülés, s egyéb semmi se kell: egész Poémához pedig Talentom, Képzelőds, és a mi nem minden Poétának barátya, Itélet, Judicium, Combinatio s ezekenn kívül erköltsi vagy más jó tzél szükséges. A honnan a Poéták többnyire nem a legjobb hírbenn vagynak az emberek között...“ (49.)

Domby Márton az Egész Csokonait tartja itt is szem előtt s „naiv“ lelkesedésében különválasztja az ú. n. poétai „felsőbb rangú Lelkektől“ (49., 50.), Apoll Felkentjeitől“, akik mindenkor kompromittálták az igazi poézist. A Poeta Doctus elvét ezzel kapcsolatban védelmébe veszi Q. E. D.-skolasztikával, amely nála mégse válik prókatori fogássá és literátori munkává: szilárd keretet akar biztosítani a Poesis lelkének, a Megtsalásnak, az Ámításnak (54—58.).

XVI. Eldobott virágok . . .

Úgy búcsúzom el e könyvetskétől, hogy megérdemelné, ha a debreceni Kollégium négyszázéves jubileumára a Csokonai-korszak, az ú. n. Debreceni Kör szellemi termékeit egy ünnepi, de mégis méltányos, nagy anthológiában kiadná vállvetve Debrecen városa és közönsége. Ebben az anthológiában helyet foglalna Domby Márton is, mint a Debreceni Kör utolsó, de maradandó érdemű tagja.

De hogy búcsúzik el Csokonaitól Domby? A búcsú megható. Ennek a távozásnak a logikai alapja egy német nyelvű irodalomtörténet szövege, — oda is nyomtatja becsületesen, Európa-fitogtatás nélkül, a munkátska legvégére —, de húrjai ott rezegnek a búcsút intó szívében

Talán saját ifjúságától és művészálmaitól búcsúzik itt Domby, komolyabb feladatok előtt állván, a férfikor nyarában, a harmincas és negyvenes évek mesgyéjén. A Csokonai-evangéliumnak vége... Mintha egy árnyalattal józanabb is lenne már a „Tóldalék“ hangja (137—145.) Mintha távolodó fényes felhőként oszolna már szerteszét Csokonai kedves varázslata...

A tanítvány megegyeszer föltekint a magasba, aztán ide-oda rakosgatja a szétszórt emlékeket, Csokonay vidám Poétaságait s egy-két itthagytott poétai holmiját. A Tempefőinél elgondolkozik.

„... néki is meg volt az a Poétai Tulajdonsága, a mi tsak nem minden Magyar, sőt más Országi Poétáknak is meg van, hogy szegénységben élt s szegénységben halt meg...“ — „Az Emberek úgy bánnak a Poétákkal, mint a Virágokkal: megszagolják őket s elvetik...“

Gulyás Pál

Magyar Nemzeti Nyomtatvány Kiállítás

Ha egy kiállítást mint *kiállítást* akarunk megítélni, nem elég az anyagot, illetve az anyag kiválasztását számba venni, hanem — s éppen olyan súllyal — latba esik maga a feltalálás is. E tekintetben annyira nem vagyunk elkényeztetve, hogy nem szabad csodálkozni rajta, ha a Magyar Nemzeti Nyomtatvány Kiállításról írva, legelőször is a szó szerinti értelemben vett kiállításról szólunk. Aligha túlozunk, ha azt mondjuk, hogy ilyen szakértelemmel, ízléssel és eredménnyel nem igen rendeztek kiállítást Budapesten, — s a külföldi látogatók elragadtatása azt bizonyítja, hogy külföldön is ritkán. S ha hozzávesszük az anyag óriási tömegét, sokféleségét és azt, hogy nem egy csoportja alig alkalmas demonstrációra, — legalábbis azt hittük, míg a kiállítást nem láttuk —: csak fokozódik csodálatunk a rendezők munkája iránt.

Az első, ami lenyűgözte a látogatót, maga a kiállítás külseje. Aki belépett az öreg Múcsarnok kapuján, először is belsejének megváltozott képe állította meg. Ideiglenes — sajnos, csak ideiglenes — falakkal teljesen átépítve, egy modern, művészi és tökéletesen célszerű kiállítási épület fogadta a látogatót. Az egésznek az alaprajza, a méretek, a falak színe, arányai, a berendezés mind a leghivatottabb kézre vallanak. Az architektúrában semmi öncélúság, minden alárendelve a kiállítás céljának és a tiszta célszerűségnek, s mégis egy előkelő, egyéni művészet levegőjével fogja körül az anyagot. Aligha tévedünk, ha úgy véljük, hogy a kiállítás keretének tervezője, Kaesz Gyula ezzel a művével a legelső magyar dekorátornak bizonyult, s reméljük, hogy ebből reprezentatív külföldi kiállításaink rendezőségei is levonják a következtéseket.

Az anyag kiválasztását és rendezését a szakértelem mellett, — amely végre is a legkevésbé meglepő egy szakkiállításon, — kitűnő rendszerező érzék és a demonstratív szempontok teljes ártétele jellemezte. Ismételjük-e mi is a kritika sztereotippé vált megállapítását, hogy ez már múzeum volt és legkívánatosabb volna együtt tartani? Aki a kiállítást alaposan áttanulmányozta, teljes tájékozódást nyert nemcsak a nyomtatás, hanem az írás és könyv, s a nyomdaipar történetéről, technikájáról, eszközeiről, szervezetéről, és szerepéről az egyetemes kultúra és civilizáció életében. Mindezt megtanulhatta tárgyakból, ábrákból, táblázatokból, fényképekből, a szemléltetés minden elképzelhető módjából. S az óriási anyag olyan rendszeresen, áttekinthetően, levegősen tárult elénk, hogy sehol nem éreztük a zsufoltság és kuszaság benyomását, érdeklődésünk percig sem lankadt, semmi sem maradt értelmetlen és még a jól ismert dolgok is újszerű hatást nyertek

ebben a szervesen megkomponált egészben. S a hatás teljességéhez hozzájárult a külső kép finom gondossága és művésziessége, mely a legapróbb részletben is megnyilvánult, Bortnyik Sándor plakátján és Kaeszné Lukáts Kató szignetjén kezdve a feliratok betűinek szépségeig. Értelem és esztétikai érzék egyaránt kielégülhetett itt.

A kiállítás történelmi bevezetővel várta a szemlélőt az első termekben, mely az írás, könyv és nyomtatás fejlődésén kezdve, a magyar könyv és illusztrációja, a metszet történetén át a mai könyvtermelés bemutatásáig vezetett. Kiegészítői a nagycsarnok plakáttörténeti kiállítása, az egyik folyosó ponyvagyűjteménye, s a sajtóteremben látható folyóiratok és hírlapok sorozata; de tekinthetjük kistórikus szempontból a kiállítás nem egy más csoportját is. Ilyenek voltak a Térképészeti Intézet remek anyaga, a magánélet, az üzleti élet, a kulturális élet, az idegenforgalom, a reklám, az alkalmi grafika vagy a művészi csomagolás nyomtatványai, melyek külön-külön csoportosítva mind becses kultúr-történelmi és ízlésfejlődési forrásokat szolgáltatnak. A kiállítás másik szakasza technikai jellegű volt. Megismerhettük a sokszorosító ipar anyagait és a sokszorosítás különböző eljárásait, s a könyvkötő munkáját, láthattunk egy berendezett nyomdát működés közben, élénk tárult a nyomdaipar szervezete, kulturális, gazdasági, szociális jelentősége ábrákban és statisztikákban. Egy terem a magyar sajtónak volt szentelve, s itt a hírszolgálat történetén kívül mai életébe is belepillanthattunk. Végül ott volt a híres Kovács András-terem, mely igen szellemes módon döbentett meg bennünket: milyen szerepe van a nyomtatványnak egy emberi életben. S az előcsarnokban ott állt a Landerer-féle sajtó, melyen a Nemzeti dalt és Tizenkét pontot nyomták, mementóként a sajtó hivatásáról és valódi szabadságának értelméről.

A rendezés olyan apparátussal folyt, amelyen ezt az eredményt létrehozhatta, s ezért teljes elismerés illeti meg a Magyar Nyomdászok Társaságát. A rendezés élén intézőbizottság állt Bródy László ügyvezetése mellett. A bizottság tagjai: Bisztrai Farkas Ferenc — a kiállítás lelke, — Kaesz Gyula, Kner Albert, — s vele az egész Kner-család, kiknek nevével egyébként is össze van forrva a modern magyar nyomdászat és könyvművészet, — Nyirő Tibor és Rosner Károly voltak. Vezetésük alatt a munkatársak légiója buzgólkodott, mind kitűnő szakember, s munkájukat a közgyűjtemények és vezető szaktekintélyeik is hathatósan támogatták. Valóban minden illetékes összefogott most az ügy érdekében.

Végül nem hagyhatjuk említés nélkül a kiállítás vezetőjét, melyet Asztalos Miklós szerkesztett. A gazdag anyag épp oly szakszerűen, s áttekinthető és eleven módon van benne ismertetve,

Joó Tibor: Magyar Nemzeti Nyomtatvány Kiállítás

mint ahogy magán a kiállításon élénk tárult. S nemesak a kiállítás időleges értékű vezetője ez a külsőleg is pompás kis könyv, hanem maradandó tájékoztató a könyv és sajtó történetében, technikájában és szervezetében. Legfeljebb még az első terem történelmi ábráinak és térképeinek a maguk egészében való mellékelésével lehetett volna gazdagítani.

Joó Tibor

A „löbi gazda“ földszeretete

A Kozma Andortól megénekelt „löbi gazdának“, Vargha Gyulának, nem lobogó, mélységes, mindig aktív hazaszeretetéről akarok itt beszélni. Erről köteteket lehetne írni. Hanem csupán annak egyik pilléréről, a földhöz való ragaszkodásáról, szeretnék egyet-mást elmondani. Földszeretete mindenestre összefügg természet szeretetével, habár azzal sem azonos.

Ez az érzelem benne bizonyos mértékben atavisztikus vonás volt. Szintiszta, református, köznemes vérből eredt apai s anyai ági ősei, még a falusi honorácior is, a legszorosabb kapcsolatban álltak a földdel. Ügyvédi diplomával rendelkező édesatyja sem annak, hanem százegynéhány holdnyi földbirtokának köszönhette kenyerét. Ezen nőtt fel a költő s forrt vele össze érzelmileg is. De ebben az érzelemben kevés a materiális vonás. Nem azért szereti annyira, mert kenyeret ad, hanem, első sorban azért, mert a föld, a természet számára a nemes gyönyörök kiapadhatatlan forrásává lett. Általa vált Vargha Gyula a szín-, fény-, illat-, hangbenyomások költőjévé. A természet szépségeit festő költeményei telve vannak áhítatos szeretettel a „barna föld“ iránt, (pl. a Ködben c. kötete 96. és 218. l.), mely amannak kútfeje. Így kiált fel lelkesülten:

„Szeretem a földet, a föld fia, én.“ (Hamvadó tüzek c. kötete 388. l.) Áhítatos szeretetének magyarázatát a következő sorok adják:

„Az ember a földhöz minél közelebb,
Annál közelebb van az éghez.“ (Ködben 423. l.)

Vargha Gyula a földben nem biztos tőkebefektetést látott, sem nem a jövedelmet kereste. Ő első sorban a földdel járó munkában lelte örömét. A falusi élet, mezei gazdálkodás sokszor igazán prózai megnyilvánulásait is költői fénnel vonta be s örököltette meg a népet és foglalkozás egyre jobban kivesző, színes jeleneit. Költeményeinek ez a fajtája valóságos magyar Georgica.

Értette is a falusi gazdálkodás minden csinját-bínját, gyakorlatból s tudós könyvekből egyaránt. Csodálatos jártassága volt a növényvilágban. A szőlőfajtákat meg tudta különböztetni vészszekréről; a földből alig kibújó vetést a robogó vonatról is. Óh, hogyan igyekezett, hogy a drága földet minden veszedelemtől, kártékony hatástól megszabadítsa. A gyümölcsfa alig észrevehető sárgulásáról megmondta, hogy szárazság, fagy, vagy gombabetegség okozza-e, vagy féreg fúrja gyökerét. A hatalmas lucernatáblán tenyérszerű folt azonnal szemébe tűnt s megállapította, hogy aranka, drótféreg, vagy más egyéb betegség vette bele magát. S

azonnal kész volt a védekezésre, ha a tulajdon kezével, tíz körmével kellett is azt a talajból kiásnia. A szőlő egyetlen száraz leveléből rögtön következtetett a peronospora, vagy lisztharmat fellépésére, hiába bizonykodott a vincellér, hogy csak a szárazság okozza a sárgulást. S Vargha Gyulának a szeme nem csalt. Volt bátorsága, hogy egy homokdombra, tekintélyes költséggel, lucernást telepítsen, csupán azon az alapon, hogy ott néhány tő vadlóherét talált, jöllehet a szomszédbeli régi gazda azzal biztatta, hogy „megeszi azt a lucernát, ami ott terem.“ És ekkor sem tévedett.

Hogy ilyen szakértelem mellett meg nem gazdagodott, ideálisan finom felfogása s lelki nemessége magyarázza. A haszonról szívesen lemondott másnak a javára. Cselédeihez nemcsak ember-séges, hanem sokszor túlságosan elnéző volt. Önmagát így jellemezte:

„Sanyarú munkában folytak le az évek,
De kevésre mentem,
Mivel nem születtem
Zsugori zsobráknak, élelmes üzérnek.“

(Ködben 271. l.)

Erős földszeretete mellett nyoma sem volt benne a földéhségnek, mely mindig többet és többet kíván. Kevéssel beérte s azt is megpróbálta, hogy még e kevésről is lemondjon. Atyai örökségét 1896-ban eladta, mert a tagosítatlan, a határban szanaszétfekvő földeken nehéz volt a gazdálkodás, özvegy édesanyja a gazdálkodásból kiöregedett, őt magát pedig a hivatalos kötelesség járma egészen Budapesthez szegezte. De nem tudott föld nélkül élni. Már a következő évben megvette a löbi birtokot, jóval közelebb a fővároshoz, tőszomszédságában egyetlen testvére s édesanyja új lakóhelyének. Mivel az új birtok értékben több, mint kétszerese volt a réginek, a hiányt megtakarított pénzéből s tisztii jövedelméből kellett pótolnia. Így méltán írhatta:

„Rám egy kis örökség szállt édesapámtól,
Valamicskét én is megvontam a számtól.“

(Ködben 271. l.)

Löbre a barátságos erdős-mezős vidéken kívül kivált a remek homoki szőlő esábitotta, melyről elragadtatás hangján ír egykorú leveleiben (szerző birtokában). A kávait akkorra már a 80-as években elemi erővel fellépett phyloxera teljesen kipusztította.

Hogy másik birtokot, vagy egyéb ingatlant is szerezzen, arra sohanem gondolt s ez az oka, hogy értékpapírba fektetett, vagy takarékpénztárban levő megtakarított pénze megsemmisült. De ezt nem nagyon bánta, sőt örült, hogy senkit, — földjét, vagy há-

zát veszendő pénzért megvén, — meg nem károsított. Több ingatlanvásárlásra kedvező alkalmat tudatosan elmulasztott.

Az üzleti szellemnek szikrája sem volt Vargha Gyulában. Boldog volt, ha munkájának gyümölcsét látta; de ha szél, fagy, dér, szárazság, vagy más elemi csapások elpusztították is a termést, sem Istent, sem a földet nem kárhóztatta érte. Nem azért ültetett, ápolt fát, hogy haszna legyen belőle:

„Termésed örömét érem, vagy nem érem,
Elég örömem van a puszta reményben.“

(Költeményei c. kötete, 439. l.)

Földszeretete kapcsolatos volt hatalmasan fejlett kötelességtudattal és felelősségérzettel. Önmagában magyar fajának egyik gyökérszálát látta földbe kapaszkodni. Szent örökségnek tekintette az ősök által vérrel és verejtékkel szerzett vagyont. Ezért jajdult fel olyan fájdalmasan, birtokától megfosztva, a kommunizmus idején:

„A kis vagyontól nem tud elszakadni,
— Hű szorgalom gyümölcse volt —“ (Ködben, 290. l.)

Ezért fohászzkodott:

„Áldást, örök Isten, munkámra te adj,
Az ősi telekről pusztulni ne hagyj.
Hol én sanyarogtam, balsorsom okán,
Vigan gyarapodjék fiam, unokám.“ (Ködben, 421. l.)

A Gondviselés másként döntött. Örökösei, közmegegyezéssel, a különböző érdekeket másként összegegyeztetni nem tudván, halála után másfél évvel, eladták Löböt, mint ő Kávát. Nagy tanulság gyanánt álljanak itt az Irás szavai: „Nincsen itt maradandó városunk, hanem a jövődőt keressük.“ (Zsidókhoz írt levél XIII. 14.)

Dr. G. Vargha Zoltán

KRITIKAI SZEMLE

Oscar Márffy: *Palpiti del cuore magiaro nella sua letteratura.* — Antologia in versioni italiane. — B. B. Paravia & Co.

A magyar szív verése irodalmában, nyelvünkön ez a könyv zengzetes címe. Képes beszédét magyarázza a zárójelbe tett megjegyzés: olaszra fordított antologia.

A könyv vezérlő jelmondata idézet Mussolininak 1936 november elsején, Milánóban mondott beszédéből. Azok a szavak ezek, melyekkel hitet tett az olasz-magyar közös sors mellett, rámutatott Magyarországra szenvedéseire és a magyarság kiváló tulajdonságaira.

Utána Farinelli Artur, Márffyhoz intézett levelében méltatja az olasz és magyar irodalom kapcsolatát. Majd Hankiss János emeli ki ennek a könyvnek jelentőségét. Végül a szerző előszava következik, melyben azzal okolja meg munkáját, hogy egész Olaszországban, különösen annak művelődési középpontjaiban, állandóan fokozódik az érdeklődés Magyarország szellemi élete iránt, a magyar nyelv azonban, izolált voltánál fogva, megnehezíti az olaszok számára a magyar szellemi élet közvetlen megismerését.

A Szent László királyról szóló énekkel kezdődik a gyűjtemény. Utána részletek következnek Boldog Margit legendájából. Néhány szemelvény Janus Pannoniusból. Mátyás király levele a háborúról, békéről és irodalomról. Gyászenek Mátyás király halálára, Oláh Miklós írása Mátyás könyvtáráról. Ezzel végződik a középkornak és a magyar reneszánsznak szakasza. Kár, hogy Temesvári Pelbárt, a legnagyobb magyar középkori szerzetes, kimaradt az ismertetésből. Akár Mátyás ellen mondott prédikációi, akár a Mária-kultuszban való rajongását hirdető írásai jellemzően mutatják a kor lelkületét.

A reformáció korát Balassa Bálint vezeti be két versével. Rövid, tömör jellemzésül Beöthy Zsolt irodalomtörténetének fel-emelő és mélyrelátó ismertetését idézi.

Balassa után Zrinyi következik egy kisebb költeményével és a Szigeti veszedelem töredékével, azzal a résszel, ahol az Isten elfogadja Zrinyi önfeláldozását. Két vallásos ének követi: az egyik „Boldogasszony Anyánk...” Itt vagy a fordító (Márffy), vagy a verselő (Corsaro) nem fejezte ki a magyar gondolatot. Boldogasszony Anyánkat így fordítják: *Nostra antica Signora*. Boldog a régi nyelvben nem régít jelentett, hanem áldót, termelőt, oltalmazót, az élet létrehozóját. A másik egyházi dal: ének Szent István királyról, közvetlen nyelvű, egyszerű és nemesen naív.

A kurucvilág költését három szemelvény mutatja be: Balogh

Adám nótája, az Ocskay Lászlóról való ének és a Rákóczy-nóta. Ezt a kort fejezi be Mikes Kelemen bájos levele Rodostórról.

Az új korszakot Faludi Ferenc vezeti be „Forgandó szerenese” című versének friss, hű fordításával. Amade László Katona-éneke szól még a nagy pangás korából.

A megújulás korában, természetesen, Bessenyei áll elől Torinoról írt kis útirajzával a Holmiból. Csokonai Vitéz Mihály A rózsabimbóhoz, Reményhez, Szegény Zsuzsi a táborozáskor és a Dorottyából vett szemelvénnel sorakozik. A magyarázó jegyzet itt igen jól mutat rá arra a hatásra, amit az olasz irodalom gyakorolt Csokonaira. Meg lehet itt jegyezni, hogy az olasz irodalom nem egyszer hatott fejlesztőleg a magyar írókra, különösen a költők zenei ritmusérzékét fejlesztette. (A francia irodalom inkább a prózát finomította és hozzájárult a latin hatás alatt kifejlődött terjengős szónokiasság leküzdéséhez. Az angol hatás a hagyományok iránt való szeretet művészi kifejezésében és az erkölcsi bizonyodalmak észrevevésében volt érezhető. Legkevesebb fejlesztő hatással volt a németiség, mely maga is igen sokszor idegen hatásokból termelt.)

Bacsányi „Gyötrődés”-e után Berzsenyi két ódája következik. A Horatiushoz írt óda fordítása jobban sikerült, mint a „Fohász-kodás”-é, melyben nem érezzük a költemény dübörgő fenségét. Kazinczyt egy kis verse és a „Pályám emlékezeté”-ből vett szemelvény mutatja be. Kölcsey, természetesen, a Himnusszal áll itt. Az hiszem, hogy ez a kötet legkevésbé sikerült fordítása. Fontos szavak kimaradtak, döntő jelentőséggel bíró kijelentések hatástalanná esorbultak. Pedig Kölcseynek még erősen érzik a latin stílus. Például: Balsors, akit régen tép... egészen latin szólam. Tehát nem esik távol az olasz gondolkodástól.

Kisfaludy Sándor Himfy-dalaiból két szemelvényt kapunk kedves, zengő, átértett fordításban.

A felújulás korából kár volt kihagyni Fazekas Ludas Matyi-ját, a magyar paraszt furfangos értelmének, büszke önérzetének és a tizenkilencedik század eleje felvilágosodott úri osztályának ezt a történelmileg is jellemző emlékét.

Katona Bánk-bánjából a Tiborc jelenetet kapjuk jó fordításban. Kisfaludy Károly népdala (Szülőföldem szép határa...), Olaszországról írt költeménye és a Mohácsból vett részletek, Széchenyi naplótöredéke és aforizmái, Vörösmartytól a Zalán futása előhangja, a Szózat tömör fordítása, még néhány verse, a Szép Ilenka, részlet a Csongor és Tündéből és befejezésül a Vén cigány folytatják a sorozatot.

Czuczor (Hunyadi), Bajza (Búcsú), Garay (Obsitos), aztán népdalok és Kőműves Kelemenné balladája. Petőfinek jól kivá-

lasztott és lelkesen fordított nyolc verse után szemelvények a János vitézből.

Kossuth emigrációi irataiból az 1859-iki olasz háborúról írt részlet, Tompának két verse után Arany következik (Itthon, Fiamnak, Dante, Családi kör, Toldi előhangja és a hetedik ének, Ágnes asszony, Tetemrehívás, Pázmány lovag, végül részlet „Zrinyi és Tasso“-ból.)

Kemény Zsigmondot „A rajongók“-kal, Eötvöst „A karthauzi“-val, Jókait „Egy az Isten“-nel, „A koldus gyermek“, „A huszti beteglátogatók“, „Mire megvénülünk“ szemelvényeivel s „Kötél áztatva jó“ mutatják be.

Gyulai Horatius olvasásakor és az Éji látogatás című verseivel került bele a kötetbe. Tóth Ede és a népszínmű a Falu rossza egy részletével mutatkozik be. Az ember tragédiájából Péter apostol beszédét kapjuk, a londoni vásár bevezető dalát és az utolsó színt.

Mikszáth Veneturné vára, Bede Anna tartozása, Két major című munkáival, Vajda János Húsz év múlva és Liszt Ferenchez című verseivel, Reviczky Gyula Pán halálával, Kiss József a Nápolyi emlékkel, Szász Károly „A magyar zené“-vel, Lévay Mikessel, Endrődi Sándor „Kézimunka“ című költeményével került az olasz közönség elé.

Gárdonyit az Isten rabjaiból vett töredék, az Erdei történet és a Kétféle nóta ismerteti. Szemere György és Ambrus Zoltán egy-egy novellájával, az utóbbi esztetikai méltatással is szerepel.

Szabolcska Mihály (Dal a kis Demeter Rózsikáról, A Grand Café-ban), Vargha Gyula (Születésem napján), Kozma Andor (A magyarok szimfóniája, Itália), Gyóni Géza (Csak egy éjszakára), Ady Endre (Harc a Nagyúrral, Bugnak a tárnák, A Halál lovai, Krisztus-kereszt az erdőn, Új vizeken járok), Harsányi Kálmán (Nem vagyok az élet tagadója) képviselik az új lírát. Kaffka Margit, Krudy Gyula, Móra Ferenc a legújabb elbeszélőket képviselik, Prohászka Ottokár és Berzeviczy Albert az elmélkedő prózát. Kár, hogy Rákosi Viktor „Elnémult harangjai“, Herczegnek „Az élet kapuja“ című regénye, Ábrányi Emilnek „A magyar nyelv“ című költeménye nem kapott helyet a kötetben.

De elég erre a gazdag anyagra rámutatni, hogy Márffy érdemét teljes mértékben elismerjük. Kiváló szolgálatot tett ezzel a könyvvel és ha a fordítások nem is közlik mindig híven a magyar alkotást, arról ő nem tehet, mert igen sok esetben a magyarul nem tudó olasz költőnek ő prózai fordítást adott és a költemény lelkét nem közölhette.

Komoly érték ez a könyv, mert a magyar szív dobogását meg tudta értetni Itáliával.

Hamvas József

Pukánszky Béla: A mai osztrák irodalom. Budapest, Franklin-kiadás.

Pukánszky Béla könyve azoknak készült, akik eligazodást keresnek a mi irodalmunkhoz is annyi régi és mai szállal kapcsolódó osztrák irodalom jelenvaló életében. Ennek a közműveltségi feladatnak az elvégzésén túl azonban szinte elvi érdekű a kép, amely a könyvvel elének tárul. Irodalmat ismerünk meg a „levés”-ben, a fejlődésben, oly életforma felé, mely tiszta képletként mutatja az irodalomnak az állami lét megmaradása érdekében végzett szolgálattevését. Ezt az „osztrák” megmaradást eddig sem a történelem úgynevezett logikája biztosította; Ausztriát nem a nyelv és a faji vagy történelmi fejlődményű népi egység, háború előtti formájában pedig még a táji egybetartozás sem, tartotta a maga politikai és szellemi különállásában, hanem az európai egyensúly-rezon, mely régen is, most is a német dinamizmus ellenében dolgozott. Így az osztrák szellem mindig, az egyensúly-eszmének engedelmessé válva, mintegy utólag kényszerült arra, hogy önmaga sajátos jellegét, különös és egyetemes küldetés-tudatát az irodalom segítségével megfogalmazza. Az osztrák „Patriot” és a „vaterländisch” fogalmak mindig az állami lét veszélyes pillanatainak köszönik létrejöttüket.

Pukánszky könyvéből az a második tanulságunk, hogy a mai osztrák irodalom a legtipikusabban „elmozduló” szellem lenyomata. Kettős elmozdulás sokszínű eredőiből áll elő ez a „helyzet”: a még mindig távoli célokat egyfelől az új osztrák közösség-tudat, a megmaradás az egyensúly-eszme szolgálatában, másfelől pedig az új mítosz megvalósulása, a mindent átölelő német egység mutatja. Az írók „megtérnek”, éppen a legnagyobbak és a legérzékenyebbek, a századvég hitetlenségéből a katolicizmusba, az „európai” városból a vidéki tájélménybe, a hideg realizmusból a lelkes idealizmusba, a marxista világbépből a spiritualizmusba, a szabadság-igézetből a monarchikus rendbe, a világpolgárságból a faji misztikába. Alig van az írók legnagyobbjai között egykettő, aki végig ne ment volna ilyen nagyarányú átfejlődésen.

Pukánszky világosan láthatóvá tárja fel azokat a forrásokat, melyek az osztrák irodalom új önszmeletre emelkedését táplálják. Beszámol elsősül is Bécs hármias irodalmi útjáról. A századvég és századkezdet impresszionizmusa és expresszionizmusa az egyik s az innen kiemelkedő Schnitzler, Schaukal, Zweig, Kallneker, majd a megtért Werfel és Hoffmannsthal írói pályájának képével átvezeti olvasóit a második út, az irodalmi katolicizmus irányába. Ez a katolikus gondolat, Hoffmannsthalnál éppúgy, mint a hasonló fejlődésű Bahrnál, összefonódik a habsburgi barokk eszmevilággal, egyúttal pedig elindítója annak az igen vegyes értékű lektűr-irodalomnak, mely főként az osztrák történelmi

mult idézésével foglalkozik. E még mindig „bécsi“ irodalom harmadik ága már a regionalizmus s a vidéki tájjal, a faluval keresi meg az összeköttetést. Wildgans és Winheber még a városi ember nosztalgiájával indult a vidék felfedezésére, de hamarosan Bécestől független, gyökeresebb és mélyebbre ásó táji szemléletű irodalom is létrejön. Ausztria minden tája képviselve van itt s a sok kisebb-nagyobb író a történeti rendezés Ginzkey, Hammerstein-Equord, Billinger, Lothar, Mell s a még mult századi Schönherr köré csoportosítja. Ez a rész a legterjedelmesebb a könyvben s a szerző is látható rokonszennvel figyelni ennek az iránynak a mozdulatait, noha az a hozomány, mellyel mindez az irodalom egyetemes értékeit gazdagította, nem mondható valami nagynak. A mai német irodalom új-realizmusának kibontakozásához e táji szemléletű irodalom mindenestre igen sokban hozzájárult s az is kétségtelen, hogy az osztrák politikai gondolat különféle eredetű támasztékai ezen az irodalmi ponton fejthetik ki legteljesebben megtartó erejüket.

A könyv zárófejezete igen jellemző címmel („Ausztrián innen — Ausztrián túl“) még egyszer feszültséggel telíti a szellem ellentétes pólusait: az osztrák színű világpolgár, Rilke áll szemben a nagynémet eszme fenntartás nélküli képviselőjével, Kolbenheyerrel, a független artisztikum a politikai céltudattal. Érezzük, hogy az osztrák irodalom osztrákká fejlődése még messze van a befejezéstől.

Az irodalmi tények sokaságában Pukánszky Béla biztos látású vezető. Csoportosításaiban hűséges a valósághoz, határvonalai életszerűen rugalmasak. Pontosan, itt-ott kissé fogalmi, szinté szakszerű hűvösséggel értékel, különösen a „poetae minores“ rendjeiben. Elemző és ábrázoló erejének legjavát mutatják azonban a nagyok pályaképét és írói természetét adó részletek. Könyvének világos szerkezete, az anyagon való uralkodás e bizonyítéka, a tájékozódni akaró olvasónak legfőbb segítsége. Mindamellett célja nem a múzeális rend: nagy gonddal kidolgozott fejezetvégei, az összefoglalások és áthidalások tisztán érzetik, hogy a szellem mozgó és folytonos színváltozásokat mutató életéről van itten szó. Könyve nemcsak a mai osztrák irodalom, hanem az osztrák lélek megoldott és megoldatlan kérdéseinek is hű tükre.

Kerecsényi Dezső

Kiss Jenő: *Kormos üvegen.* Erdélyi Szépmíves Czeh, 1937.

Kiss Jenő, a költő, a tétova szubjektív és passzív akaró, megjelenik — kertben, szobában, erdőben és külvárosokban. Úgy tesz, mint akinek mondanivalója van, drága mondanivalója, nem szabad, hogy elkallódjék, oda kell kapcsolni a tárgyakhoz, emberekhez, tájakhoz, hogy meglegyen a lírai hitele. Úgy jár az élet

adatai közt, mint Aesopus az állatvilágban: hol kínálja magát az alkalmas anyag, hogy a végén le lehessen szűrni a legfontosabbat, a reflexiót.

Ezeket a verseket mégis a belső zamat élteti, a lírikus alap-anyag, és nem a szerkezeti szimmetria lírikus tárgy és lírikum közt, ami végeredményben még csak kifejezési eszköz, nem közvetlen adottság, — tehát alá van vetve az ingadozás és tökéletesedés lehetőségeinek. Ezért szívódnak fel a belső áramlásban a műfaj zártságai, a példázatból, az emberi és költői látás exakt vágyálmából, csak vagy már — líráról van szó! — metafora és hasonlat lesz. Ezeket szereti Kiss Jenő a végletekig kiaknázni. „Kínai porcellánokat“ teremt, hasonlatainak kidolgozottságán és külterjességén csettintheti nyelvét a műértő, elég olyan versekre gondolni, mint a „Mozdonyvezető éneke“, „Ravasz vadász“, „Mint krándulásról kreol leány“. Nyomon követi a leghajszálfinomabb érzéklet, amikor már csak káprázatokban élnek a formák határai: „Az ingujjra vetkőzött mámor szívemben árnyékat keres“, — „A levegő forró tükörlap, egy-egy fecske neki megy“, — „A pillás csend elálmosul, a kinyílt szemem kék virágát leszakítja egy álmos ujj“, — „Szinte csodás, hogy létezem még, hogy hazaindulok, hogy még nem múlok el, int siket fülsengés a lázas végtelen fölében.“ — Ezek a sorok önmagukban is élnek; hát még mikor az egészbe beillesztve csilloghatnak.

Kiss Jenő olyan, mint az artista: ki akarja művészetének összes lehetőségét használni. Válogatja a formákat és hangokkal kísérletezik, mint a gyönyörű „Anna litánia“ vagy a „Tóban tüköröző szonett“. De túl az artista öntudatán és kiszámítottságán, ahogy a témákat pörgeti, van benne valami tétovaság is. Néha sokoldalúsága onnan származik, hogy kerülgeti témáját; ne mondjuk, hogy úgy, mint macska a forró kását, inkább, mint a bonc a szent liget fáit. Valamit meg szeretne idézni, ami kívül esik hatalmán. Hogy megbicsaklik ilyenkor az artista! Csak a „Külvárosban“, „Kertben“, „Önmagunkba visszatérve“, „Sebzett kan“ verseit kell elolvasni. Ilyenkor még símán gördülő nyelve is megbotlik néha.

Artisztikum és révület keverednek a kötetben, mely — pályakezdő kötet — nem egységes és zavartalan. Egyik pillanatban úgy hat, mintha erdők vegetációján járnánk, máskor mintha a világbirodalom szőnyege futna alattunk. Néha gyanakszunk még idegen hatásokra. Egy bűbajos zenéről nem tudjuk, hogy vajjon a csillagok csilingelését, vagy egy nagy költő rímeit echózza. Ez a kibontakozó lírára jellemző. Ha Kiss Jenő eléri a nagy költészetet, legnagyobb ajándéka a betelt varázslat lesz, melynek már most, első kötetében is, ihletett idézője.

Vajda Endre

Magyar László: Sziklasír. I—II. kötet. Magyar Téka kiadása. Szeged, 1936.

Az író hőse közeljár a napló hőséhez. *Magyar* László regényében túlsok önvallomást kapunk, s a formát állandóan széttöréssel fenyegeti az apostoli hivatás, mely a fiatal, rokonszenves szerzőt eltölti. Világmegváltó szándéka néhol már olyan személyi rokonszenvvel csügg főalakja sorsán, mint a lírai költő a maga legszemélyibb vallomásain. Forma és tartalom még végletes ellentétet mutatnak itt: a szerző színesen, folyamatosan ír s túlhalmozza fejezeteit. Nincs még kiválasztó ereje, arányérzéke, a cselekmény sokféle eseménye gáttalanul hömpölyög a külső formára igen szabatos, szabályos regényben; voltaképp parittalan tengeren hanykódunk, melyen nincs világító torony, iránytű sem. Egy fiatal ember kikopik az életből, mindenünet, mert igazabb vallása van, mint amit a hétköznap elbír. Ez edzi erejét, ambícióját s ez segíti diadalhoz. A beérkezése azonban nagyon is tarka élményeken keresztül történik: hősünk romantikus nyomorgások és serény kenyérkereset ár-apálya után mindenütt feltűnik, mint szervező, mint híres rajzoló, aztán még a Szentföldön is az ő jóvoltából folynak rendkívüli, sorsdöntő ásatások, stb. Inkább a machináció, mint a fejlődés szükségszerűsége irányítja ezt a színes kaleidoszkópot s a világmegváltó eszmék fűtöttje is inkább a könnyebb fajsúlyú szórakoztatás hangnemében felejtkeznek. De első megjelenésnek így is biztató könyv ez. Érdekesen válik el benne az, amit az olvasó is közvetlen élményanyagnak érez, attól, ami már csak sallang. Az író nyilván az alapgondolatnak s a cselekménynek életrajz-jellegű anyaga bátorította csapongásra e területen túlra is. Majd rájön még, hogy maga a valóság is hitel nélkül való, ha művész kezében nem formálódik, s a képzelet játékára is mint megtörténtre esküszünk, ha írójának elhitéte ereje van. Ezen a tanulságon még át kell esnie a rajongó Magyar László regényírói ambíciójának. Első regénye bizonyára kelt annyi érdeklődést minden olvasójában, hogy további fejlődésére is figyelemmel lesz.

Vajthó László

Nagy József: A középiskolai énektanítás főbb problémái. („A tanítás problémái“, szerk. Vajthó László, 10. szám). Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, évszám nélkül. 22 oldal. Ára 80 fillér.

Nemrégiben olvashattuk szemlénk hasábjain Peschko Zoltánnak a protestáns egyházzenei konferencián elhangzott előadását „Az egyházi zene iskolánkban“ címmel. Az ott felvetett kérdések egy része megegyezik azokkal a problémákkal, amikről Nagy Józsefnek már előbb megjelent írása is szól. Ez a kis emlék-

irat a középiskolai énektanítás kérdéseit részben a harmónikus nevelés, részben pedig a nemzeti nevelés szempontjaiból vizsgálja. A harmónikus nevelés az egész ember összes testi-lelki tehetségeinek az arányos kifejlesztését jelenti: ebből a szempontból a zenei tehetség kiművelése nem csupán különleges részletkérdés, hanem a nevelés érzelmi ágának egyik fő eszköze. A nemzeti nevelés szempontjából a népdalkultuszt szolgáló énektanítás van olyan jelentős, mint a nemzeti tantárgyak (nyelv, irodalom, történelem) bármelyike. Ezek a kis füzet tartalmának elvi alapjai. Kívülük azonban a középiskolai énektanítás részletkérdéseiből is számos gondolatot érint a szerző. A vezérelvek szem előtt tartása mindvégig megóvta őt attól, hogy olyan fejtegetésekbe bocsátkozzék, amik már kizárólag csak a szakembert érdeklik. Kívánatos, hogy a középiskolai énektanítás tantervének és utasításának átdolgozása révén a Nagy József által felsorolt tennivalók hivatalos előírás formájában kötelező erőt is nyerjenek.

Dr. Gárdonyi Zoltán

François Mauriac: Fekete Angyalok (Les anges noirs). Fordította Illés Endre. Franklin-Társulat kiadása, Budapest, 194 l.

Számunkra meglehetősen ismeretlen milió: francia vidéki környezet, kurtanemes családok földszerető sarjainak szűk korlátok közé szorított élete bontakozik ki előttünk ebben a regényben. Ezt az elhatárolt kört Mauriac nagyító lencséje alatt valószerűen és életteljesen láthatjuk meg, a környezet s a benne élő emberek sötét tónusban megrajzolt vonalai élesen és plasztikusan vetülnek elénk és ismerőssé teszik ezt az idegen világot.

Mesteri módon látja meg s teszi elevenné figuráit az író s meg tudja adni minden részletmozzanatnál is azt a levegőt, ami tájat, embert, életet igazivá tesz. A rekonstruktív elem azonban nem végcél művében: lélektani történést kíván adni és itt sem elégszik meg az egysíkú lelkek analízisével, hanem egy különös, rendkívüli, komplikált ember sajátos történetének lelki rúgóit tárja fel előttünk.

Gradère, egy falusi műveletlen intéző eszes fia, kívülről kerül be a birtokos család életébe és végzetes, romboló szerepet játszik benne. Már kiesi korában romlott, ennek tudatában van s legaljasabb gázságait tudatosan követi el. Ezt a lelki romlottságot szép, ártatlan, gyermekarc takarja, van tekintetében, hangjában valami ellenállhatatlan, úgyhogy mindenki megszereti, különösen a nők. Hatalmát korán megérzi s kihasználja, tudatosan rontja meg Adilát, a kastély kisasszonyát, akinek tőle fia születik s akit később feleségül vesz. Munka helyett aljas életmódba süllyed s így kerül hatalmába egy kitartott és szennyes üzletkezelő foglalkozó nőnek, Alinc-nak. Szeretne szabadulni tőle, de az

bármikor börtönbe juttathatja. — Arca pedig minden gazság elkövetése után is ártatlan, tiszta és ifjú marad, akárcsak Dorian Gray.

Szerkesztés, feszültség, lelkek titkainak feltárása ott éri el tetőpontját, mikor Gradère felesége rokonainak vidéki kúriájában a rokonok pénzért és földért való éles küzdelme között végrehajtja utolsó és legnagyobb gaztettét. Különös módon már előbb is vonzódik a falu fiatal és nem szeretett plébánosához. Még a gyilkosság elkövetése előtt megírja s elküldi neki élettörténetét. Nem igazi gyónás ez, mégis mintha egy iszonyú tehertől akarna szabadulni benne. A tett végrehajtása után pedig — mikor mindenki elhúzódik a gyilkostól — nála talál menedéket és feloldozást.

A *neokatolikus* Mauriac-nak ebben a regényében nem sok a katolikum. Hogy egy falusi plébános lelke mélyébe is belevetíti írói fénycsóvját: lélekanalízis, — ezt is az emberi vonások kiemelése teszi értékessé — minden jó író megírhatja világnézeti különbség nélkül. És mondjuk ki mindjárt ezt az érzésünket: Mauriac egészen jó addig, amíg szemszöge a realiztikum, mellékalakjainak éles és részletes boncolásával maradéktalanul kielégít. Van munkájában azonban transzcendentális elem is: ez hézagosan jelenik meg és bizonytalanul. Nem bontakozik ki előttünk, hogyan lesz az aljas gyilkosból feloldozást érdemlő bűnös. E helyett Gradère tettei elkövetésében valami végzetszerűséget kell éreznünk, ez pedig nem katolikus gondolat. Igaz, hogy ezzel a gondolattal szembeszáll a fiatal pap, nem akarja elfogadni, hogy „vannak lelkek, akiket a Sátán megkapott“. De éppen ezt a küzdelmet nem érezzük eléggé meggyőzőnek.

A fordítás munkáját *Illés* Endre végezte. Az eredetivel való összehasonlítás hiányában csak arra a megállapításra szorítkozunk, hogy nyelve előnyösen különbözik a mai fordítás-dzsungel magyartalan és stílustalan szörnyűségeitől.

Szabó Richárd

S. Fowler Wright: Prága nincs többé. Genius kiadás. 285. l.

Ez a sok nyelvre lefordított munka az eljövendő háború mechanizált borzalmait igyekszik elmondani, anélkül azonban, hogy birtokában lenne az igazi író vizionárius meglátó és kifejező erejének. Gyöngé mesét komponál hozzá: papiros-figurái céltalanul imbolyognak a könyv lapjain. Kémromantikája harmadkézből való.

Az egyetlen, ami az író naív elképzelésein, naív leírásain és minden diplomáciai, katonai és emberi naivitáson túl érdekelhet, a regény politikai tendenciája. Rámutat erre eredeti címe is: *Prelude in Prague* — Előjáték Prágában. A németek Prága elleni

pusztító támadását csak azért írta meg, hogy rámutasson az Anglia elleni hasonló meglepetés lehetőségére, sőt valószínűségére. Az angol politikai és diplomáciai életet is szerepelteti, alakjai közül felismerhetők ma is aktív egyéniségek.

Fowler Wright úgy gondolja — és mementóként írja könyve végére —, hogy eljön az idő, mikor Nagybritanniának választania kell majd önérzet és behódolás között, vagyis kenyértörésre kell, hogy kerüljön a dolog közte s Németország között.

Munkájának ezek az allúziói azonban már a politikum világába tartoznak s így — bár sok mondanivalónk lehetne ezzel kapcsolatban — csak annyit jegyzünk meg, hogy a középeurópai s a speciális magyar problémát alig ismerheti.

Szabó Richárd

Színházi Szemle.

Nem nagy zajjal, de őszinte megihletődéssel nyílt meg a százegyedik évad a *Nemzeti Színházban*. *Németh Antal* igazgató rövid visszaemlékezése és fogadalma után *A peleskei nótárius* került színre, *Galamb Sándor* átdolgozásában és rendezésében. Kedvünk lenne régi darabjainkat mind az ő rekonstruálásában végignézni. Egyszer már, *Voinovich Géza* idejében, feltűnt és szép sikere volt a „Fenn az ernyő, nincsen kas” rendezésével. *A peleskei nótárius* szövegét ugyancsak kikezdte az idő, pedig valami elpusztíthatatlan, csodálatos vidámság, naivitás lelke van benne, érdemes időnként feltámasztani. Avatott kéz legyen, mely hozzányúl. Csak a pókhálót szedje le róla, elevenbe ne vágjon, s olyan külső képet adjon neki, hogy az a mai nézőt is lekösse. Ami egyezséget *Galamb Sándor* a nézőtérrel kötött, nem ment túl a megengedett határon. „Átdolgozása” kevesebb változtatást követelt, mint sok „korhű” felújítás. A rendezés biztonsága meglátszott a színészek játékán is: valódi összjáték volt, egyetlen, töretlen. A kisebb szerepek is jól érvényesültek, s ügyesen illeszkedtek a játék hangulatába. A szereposztás kifogástalan. *Kiss Ferenc*, a címszerepben, ozúttal ismét humorát csillogtatta meg, közvetlenül, sziporkázva, a vígságnak mértéket tartó, kétszeres feszültségű erejével. Mellette *Gózon Gyulának*, *Uray Tivadarnak* jutott oroszlánrész a mulattatásban, de szinte valamennyi szereplő elismerést érdemel, kivált *M. Iványi Irén*, *Szelezcky Zita*, *Olthy Magda*, *Ligeti Juliska*, *Kürti József*, *Lehotay Árpád*. Az Othello-jelenetben *Rajnay Gábor* és *Somogyi Erzs* hoztak új, friss komikumot szerepükbe.

Galamb Sándor „*Utójáték*“-a, melynek színhelye a Csiga-vendéglő, *A peleskei nótárius* előadása után, a szereplőkkel, szerkesztőkkel, írókkal, színesen, stílusosan hangsúlyozza ki a színház örök sorsát. Az ilyen kényes miniatűrben könnyen szölamokba fúl-

ladhat a szó, s állandóan a kor panoptikum-szelleme kísérthei. Egész sereg halhatatlanunk vesz részt itten egy élénk vitában, melyet Munkácsy János szerkesztő uram rövidlátása támaszt s a jobbik fél old meg diadalmasan: Vörösmarty, Bajza, Toldy, Gaál József, aztán a híres gárda tagjai, Megyeri, Déryné, Lendvaiék, Szerdahelyi, Egressy, Laborfalvy Róza, stb. Galamb Sándor érdeme, hogy az „irodalomtörténeti ízt“ ízléssel osztotta szét alakjai közt. A színészek is segítségére voltak, élükön *Petheő* Attilával, *Kovács* Károllyal, *Forgács* Antallal, *Góth* Sándorral, *Ligeti* Juliskával. *Kiss* Ferenc itt is remekelt a „Velencei kalmár“ egyik jele-
nettöredékében.

Vitéz *Zsombory* József díszletei igen szépek; a zenekart *Tu-ray* Mihály vezette dicséretes ambícióval.

Elmondhatjuk hogy a Nemzeti Színház méltóan kezdte el második száz-esztendejét, s ebben igazgató, rendező, színészek tökéletes harmóniát mutattak, ami továbbra is mintául szolgálhat. Örömmel halljuk különben, hogy a közönség szívesen látogatja az előadást; *A peleskei nótárius* olyan népszerű, mint valami újdonság.

Rino *Alessi* olasz író *Medici Katalin* történelmi színműve úgy fest a felfrissült Peleskei nótáriushoz képest, mintha legalább is annak korában írták volna, s csak a „stafirozás“ volna mai. Egy azonban semmiféle korra nem utal. Korszerűtlenül üres darab ez, magva-hiányos, egyébként elegendő színpadi tudással s előkelő kulissza-rázás lehetőségeivel, kiadós felvonásokra osztva nyujtva. Nincs szerves fejlődése, s nem elég érdekfeszítő, bár a lelkes szerző szemlátomást nagyon is törekszik rá. Valahol a lélektani alapban tévedhetett. Csak sejtjük azt a komplikált folyamatot, mely *Medici Katalin* szeszélyes agyából a Bertalan-éjig vezet, de a színpadi kép nagyon is prózai s érdektelen. Nem történik itt semmi különösebb erőszak a történelmen s a darabnak mégis alig van hitele. — *Mátray* Erzsébet mint *Medici Katalin* megkapó jelenség s vannak őszinte, megrázó hangjai; minden készültsége megvolna a tökéletes ábrázoláshoz, de megfelelő szerep híján még ő sem tud meggyőző lenni. *Várkonyi* Zoltán kissé Ibsen-oltású, emlékezetes tanulmánykép. *Gál* Gyula, *Táray* Ferenc, *Forgács* Antal kitűnő epizódfigurák, sajnos, ők is gyökértelenségre vannak kárthatatva. *Szörényi* Évának, *Unghvári* Lászlónak, *Petheő* Attilának is inkább dekoratív szerep jutott. *Abonyi* Tivadar rendezése, *Millos* Aurél balletjelenete sok érdekes külsőséggel kárpótol.

Magyar szerző, ifj. *Bókay* János vigjátékával nyitott a *Belvárosi Színház*, *Herman* Richárd gondos rendezésében. A *Szakíts helyettem* épkezláb, bohózatba hajló darab, szokványos házassági három-, illetőleg négyszögön épül, de a szerző elég eredeti zama-

tot ad neki s ki tudja emelni az átlagvigjátékok tömkelegéből. Egy „házibarád“ únja már asszonya zsarnokságát, barátjával szeretné magát a rabságból kiszabadíttatni; a véletlenek játéka aztán úgy hozza, hogy a segítségére siető barát foglalja el a helyét s egy idő múlva époly hévvel vágyik el az asszony közeléből. Bókay János groteszk helyzetekkel galvanizálja ezt a mesét. Talán épen a „betétek“ halmozása árt a darab egységének. A második felvonás végére kimerül alapötlete, a harmadik felvonás már inkább csak aféle „Nachstück“, nem egészen az első kettőnek logikája szerint, s ezzel csökken is érdeklődésünk. Bókaynak tavaly már sikere volt „Megvédtem egy asszonyt“ c. vigjátékával; azóta sokat tanult, kivált a dialog szellemességében. — Mezey Mária humora bőven patakszik; itt-ott egy kis mérsékelés nem ártana. Kevésbé a közönség felé játsszék, akkor kétszeresen annak fog játszani. Rátkay Márton burleszk komikuma, Dobos Annie, Latabár Kálmán s a jó szalonszínésznek ígérkező Pálóczy László is sok derűs percet szerez.

A Vígsház újdonsága: *Victoria Regina*, Lawrence Housmantól. „Történelmi“ limonádé, regényes fejezetekre tördelve. Meg lehet nézni, egy üres estén. *Bulla Elma* és *Páger Antal* művészete elég érdekes kapcsolatot teremt a széthulló pillanatképek közt s a többi szereplő, *Ajtay Andor*, *Dénes György*, *Vértess Lajos*, *Beregi Oszkár*, *Tolnay Klári* is, valamint *Hegedüs Tibor* rendezése sokat enyhít a darab fenyegető unalmán.

Vajthó László

Képzőművészeti Szemle.

Művészet és Technika a modern életben.

Az elmúlt nyár művészeti eseményei között világszerte kétségkívül a párisi világkiállítás állott első helyen, a címben megadott célkitűzéssel. Azok után a sokszor merőben ellenkező kommentárok után, amiket a kiállítással és főleg a hozzá kapcsolódó politikai színezetű eseményekkel kapcsolatban írtak — kíséreljük meg a művészi igényű látogató benyomásait összefoglalni.

A kiállítás főtengele ma is a Trocadero — Eiffel torony vonala, csak míg az előbbi újra éled — a munkálatok még folynak — utóbbi csak kivilágításában kapott a régi Citroen reklám helyett művészi jellegű fénykíséretet.

E körül a tengely körül sorakoznak fel a nemzetek pavillonjai, tőle délnyugatra Franciaország vidékeinek, majd gyarmatainak negyedei, keletre az ipari, technikai tudományos stb. kiállítások.

Bennünket elsősorban a nemzetek pavillonjai érdekelnek,

ezek sorában áll Magyarország épülete, kimagasló karesú tornyával, amelyik este zöld fénypártával és lila neon betűkkel hívja fel a látogatók figyelmét.

A kiállító nemzeteket anyaguk összeválogatásánál ipari-gazdasági termékeiknek felvonultatása, szociális fejlődésük szemléltetése, művészetük dokumentálása és országuk idegenforgalmilag vonzó beállítása vezette. Az egészen átsüt olykor egy politikai hitvallás (Olaszország, Németország), ami egész a tolakodó propagandáig fajulhat — ez riasztja vissza a jóízű látogatót az orosz pavillontól.

A fenti szempontok közül önkéntelenül is annak jut a vezető szerep, amelyik a legkedvezőbb benyomást képes adni egy-egy országról, vagy amelyiket a rendezők legfontosabbnak ítélték.

Azok a nagyméretű fényképek és dekoratív grafikonok, amik például a szociális embervédelmi munkát szemléltetik egyes országoknál (Svájc, Finnország pl.), nálunk hiányzanak, mert ezzel nincs mit kérkednünk. Ezzel szemben az egész magyar anyagot azok a nemzeti sajtóságok dominálják, melyek országunk idegenforgalmi érdekességét hangsúlyozzák. A pavillon tervénél Györgyi építésztanárt a talaj egyenetlensége nem vitte romantikus széteső megoldásokhoz, mint azt az épületek egész során szemlélhetjük (Ausztria, Hollandia, Lengyelország stb.), sikerült az egészet külső és belső egységben tartani s a fárasztó ünnepélyesség (Belgium) és vásári hivalkodás végletei közt azt a könnyed, előkelő hatást biztosítani, ami felderíti a látogatót. Györgyi és munkatársai a mai kiállítástechnika pszichológiai tanulságaival igyekeznek a vendégek legtöbbször fárasztó munkává nőtt szemleútját megkönnyíteni. Keveset áttekinthetően, művészi összhatásban, de változatosan és kényelmesen. Utóbbi becsüli talán legtöbbször a közönség, hogy az ülőhelyek egész sora fogadja mindenütt — ezzel igen kevés helyen szolgálnak számottevő arányban. A pihenők elhelyezkedése olyan, hogy akaratlanul olyasvalamivel kerülnek szembe, amit különösen figyelmébe kívánnak vésni. (Konecsni földgömbje, Aba Novák freskói, divattermékeink.)

Kimondott képzőművészeti kiállítás nincs magyar részről sem itt, sem azokon a minden nemzet számára nyitva lévő helyeken, amiket különösen Kisantant szomszédaink és Lengyelország olyan alaposan kihasználnak. Népművészetünk, iparművészetünk, önállóan is felvonul, az itt-ott elhelyezett szobrok nem tudják megragadni a látogatókat, amit részben a többi látnivaló javára, részben a szobrok rovására kell írunk. Ez alól talán csak Erdy márványportréja a kormányzóról kivétel, amelyik a belépőt fogadja.

Külön kell szólnunk a freskókról, mint a magyar festőművészet képviselőiről. Medveczky műve (A magyar föld termékeny-

sege) központi helyen, könnyed nyugati stílusban jut a legközelebb a látogatóhoz. Egészen kiesik a keretből Szónyi freskó-próbálkozása (ennek az intím beállítású művésznek nem lett volna szabad ilyen feladatot vállalnia), alárendelt szerepet kap Kontuly diszkrét falfestése a divat hangos bemutatkozásával szemben, felémás Diósy vendéglői faldíszje (népiesen naív és finomkodóan naturalista) és sajnos az egész együttes legkomolyabb művészi alkotását (Aba-Novák freskóit) csak a műértők élvezik. Elbeszélő és történelmi feladatát (1000 éve nyugat bástyája és kultúrkapcsolataink Franciaországgal) középkori eszközök (horizontális tagolás, írásszalag) modern beállításával oldja meg, a tőle megszokott zsúfolt mozgalmasságú bravúros rajzzal és feketébe ágyazott mély színekkel. Hogy mégis ez fogja meg a látogatót legjobban, arra bizonyíték az, hogy szidják — míg a többről ugyanezek a fogadatlanság kritikusok egyszerűen hallgatnak — ami egy művészre és alkotására nézve mindig rosszabb.

Üzleti szempontból is ügyesen rendezkedtek be a magyar pavillonban. Az Orsz. Iparművészeti Társulat cégjegyzett termékei kaphatók a néprajzi szoba mellett, mert a kiállított iparművészeti remekeket csak a nagyobb pénzü látogatók válthatják meg. A legszerényebb igények számára pedig ott van egy külön kis helység emléktárgyakkal.

Zárás után (7-kor bezárják a pavillonokat) a sétáló, vagy a magyar vendéglőbe igyekvő látogató egy kirakati sor fényképeiben és néprajzi tárgyaiban kap ízelítőt.

A komoly érdeklődő megkaphatja a magyar pavillon katalógusát is és a látottak nem repülnek el nyomtalanul; erről a fontos eszökről olyan nemzetek feledkeztek meg többek között, mint Németország, Oroszország, Itália vagy olyan luxusformában adták ki, hogy 20—25 frankot kérnének érte (Belgium).

Egészen véve tehát jó kezekre bízták ezt a kényes feladatot minálunk, s a kritikában az elismerés az első szó.

A többiekéről beszélve, szembeötlik, milyen sikerülten szerepelnek más kis nemzetek is, mint Jugoszlávia, Dánia, vagy a Balti államok (Észtország, Lettország, Litvánia). Ez utóbbiak igen okosan közös pavillont emeltek s három egymásba nyíló helyiségben adnak ízelítőt fiatal államaik természeti és néprajzi szépségeiről, — iparáról, bölcsen elkerülve a zsúfoltságot, annyi pavillon közös nagy hibáját.

Minél több teret, levegőt, világosságot vontak be hatáskereső sorába a tervezők, annál áttekinthetőbb, derűsebb benyomást keltenek a szemlélőben (Dánia, Svájc). A nagy államok közül hatásos külsők mögött Németország nyársolgárian sablonos, Olaszország meglepően sok oldalú. Belgium erőltette meg legjobban magát, hogy kitűnjék a versenyben. Igen hatásos Lengyel-

ország bástyatornya, ahol legnagyobb fiainak állít emléket. Anglia egy nagy vidám játékbazár. Japán idegesen keresi önmagát kelet és nyugat között, általában a tengerentúli államok pavillonjai valami kamaszos kiforratlanságot tükröznek.

Hasonlóan futó pillantást vetve a kiállítás többi részére, el kell ismerni, hogy a vállalkozás művészi hatására különös gondot fordítottak.

A villamosság pavillonját a világ egyik legnagyobb olajfestménye, Dufy játékosan felületes és dekoratíven szórakoztató alkotása díszíti. A reklám épületében, ahol kivételesen mi is szereplünk, mégpedig első helyen, a hatásos művészi szemléltető és oktató rendezés iskolapéldáját látjuk, míg szemben vele a film és fotográfia olcsó bazár hatású. Az elegancia pavillonját otromba alakokkal teszik lehetetlenné a franciák, minden ezirányú jogos hírnevüket megcsúfolva. Igen magas színvonalon állnak Páris város történelmi és múzeográfiai gyűjteménye, utóbbi iskolapéldákként a színháztörténelmet és Van Gogh művészetét és életét szemlélteti.

Egyébként is figyelemre méltók a kiállítással közvetlen vagy közvetett kapcsolatban lévő művészeti kiállítások.

Sajnos, be kell érünk egyszerű utalásokkal, midőn megemlítjük a „Francia művészet remekei“-nek a rómaiaktól — Cézanne-ig nyúló átfogó pompás gyűjteményét a „Modern művészet“ maradandónak épült múzeumában. A mai francia művészet reprezentánsai a Petit Palais-ban vonulnak fel igen figyelemre méltó kollekciónal, a nagy szobrásszal, Maillol-lal az élen. Erős átlag, de kevés nagyság és semmi fiatalság (túlnyomórészt 50-en felüli művészek) jellemzi az École de Paris vezéralakjainak ezt a sereg-szemléjét.

A városban látható Greco-kiállítást se hagyhatjuk szó nélkül, ahol ennek a sajátos szépségű, exaltált művészegyéniségnek főleg magángyűjteményekben pihenő képeiből kötöttek csokrot.

Mindent összevéve a világkiállítás rengeteg szépséget nyújt — ha itt-ott befejezetlen is, csak erősen meg kell válogatni, menyit birunk el látnivalói tömegéből.

Aki rossz véleménnyel van róla — egész biztosan úgy járt, hogy a roskadáig megterített asztalról mindent végig akart kóstolni s belebetegedett — vagy legalább is megcsömörlött. Már pedig az ember szellemi és művészeti befogadóképessége is egyénileg korlátozott.

A. Tóth Sándor

Adatkiegészítő értesítés

Dr. Horkay Lászlónak a Protestáns Szemle 1936. évi 485. lapján közölt cikke említi, hogy az Öreg Graduálból csak 11 példány ismeretes. Tudományos érdekből szükségesnek tartom közölni, hogy a fogarasi református egyház tulajdonában van még egy *teljesen ép példány*, melyet II. Apaffy Mihály fejedelem felesége, Bethlen Kata fejedelemasszony köttetett be. Az Öreg Graduálon a fejedelem sajátkezű aláírása és jelmondata van.

Úgy gondolom, ezzel a közléssel teljesebbé teszem régi nyomtatott emlékeink listáját.

Járay Márton fogarasi ref. lelképásztor

Az Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület irodalmi pályázata: „A magyar katona a világháborúban” címen.

1. Az O. T. K. elhatározta, hogy a világháború harcterein hagyományos magyar vitézséggel és emberfeletti önfeláldozással küzdött magyar katonáknak örökké élő irodalmi emléket állít és e célból díjat tűz ki egy pályaműre. A mű címe: „A magyar katona a világháborúban”.

2. A pályamű tárja fel a magyar csapatoknak dicsőséges szereplését és a magyar katonának hősi és önfeláldozó jellemrajzát a világháborúban olyan feldolgozásban, hogy az lelkesítően, tanulságosan hasson és élvezetes olvasmányt nyújtson.

3. A mű elsősorban az érett magyar fjúságnak szól és alkalmas legyen arra, hogy felvilágosítón hasson a nagy-közönségnek is abban az irányban, hogy a magyar vezetésnek, a magyar csapatok küzdelmeinek és a magyar katona hősiességének milyen része van a volt központi hatalmoknak négy évnél tovább tartó dicsőséges harcéri eredményeiben.

4. A mű szolgáljon tanulsággal az ifjabb nemzedéknek arra, hogy a nemzet legnagyobb megpróbáltatása idején a katonai éretnyeknek a legmagasabb fokban kell tündökölniök és erre erőt kell meríteni az idősebb nemzedék ragyogó példáiból.

5. A pályázat határideje: 1939. április 30.

6. Terjedelme legfeljebb 15 (tizenöt) nyomtatott ív.

7. Pályázhat minden feddhetlen magyar állampolgár.

8. Pályadíj: 2000 (Kettőezer) pengő, mely csak abban az esetben adható ki, ha a mű a kitűzött célt az O. T. K. bíráló bizottságának véleménye szerint teljesen eléri.

9. A pályázók beküldött munkájukat csak jeligével lássák el és ahhoz egy a jeligével ellátott borítékot csatoljanak, amelyben nevüket és lakcímüket közölnék. E boríték leragasztandó és jelzés nélküli pecséttel zárandó le.

A pályamunkát 1939. április 30-ig az egyesület ügyvezető igazgatójának címezve (Budapest, IV., Váci-utca 38.) kell beküldeni.

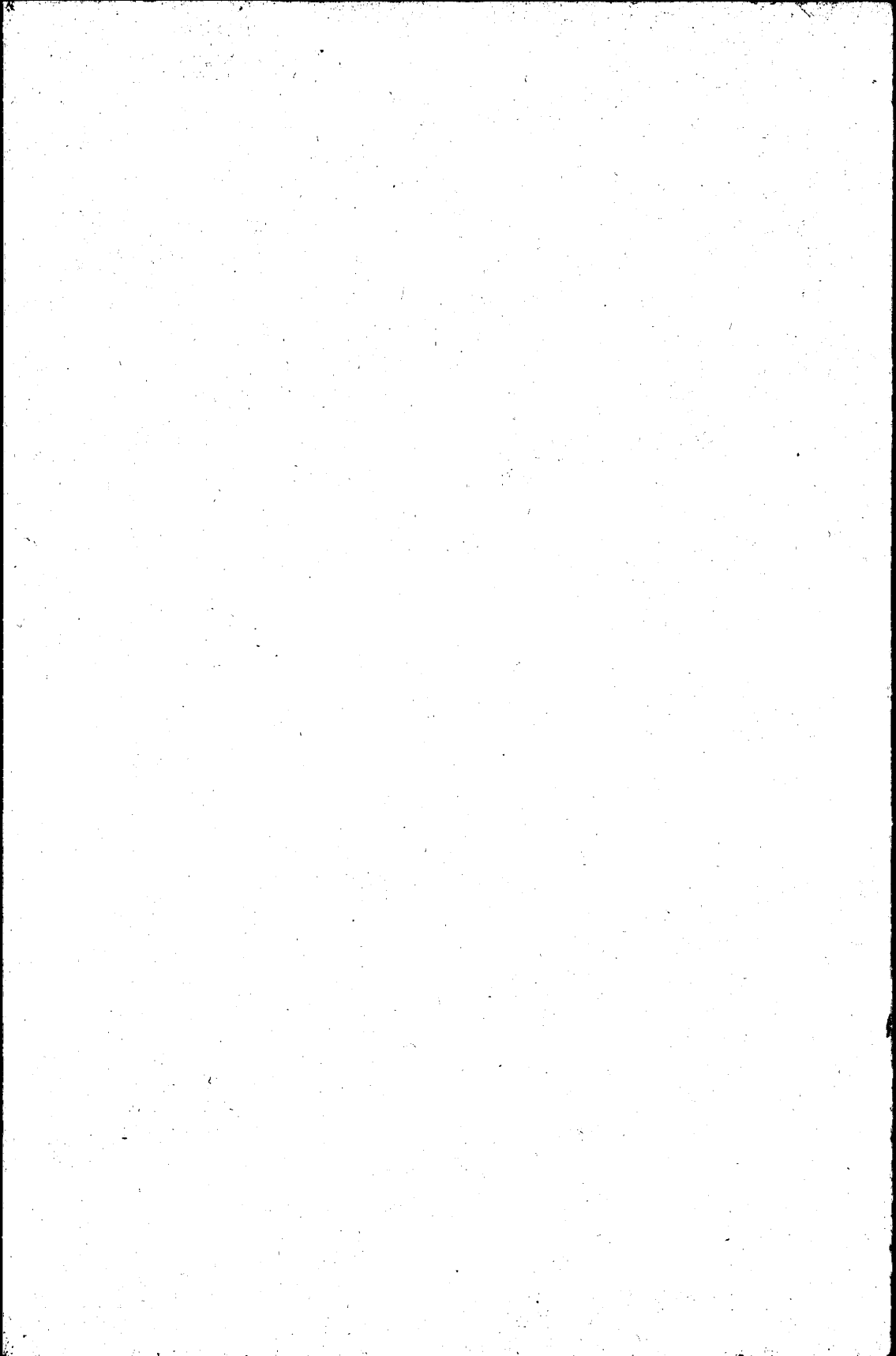
Később beérkező pályamunkák tekintetbe nem vehetők.

10. Az elfogadott pályamű az O. T. K. tulajdonába megy át és azt saját kiadásában fogja a mű írójának neve alatt a könyvpiacon hozni.

11. Az eddigi pályázatok tapasztalatai alapján összeállított részletes irányelvek, illetve magyarázó megjegyzések az O. T. K. igazgatóságánál bármikor átvehetők.

Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet r. t. Budapest, XIV., Hermina-út 37.

Telefon: 11—66—48. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER RT.,
BUDAPEST, XIV.,
HERMINA-ÚT 37.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
APRILY LAJOS

TÁRSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

DR. PRÖHLE KÁROLY: A keresztyén egység gondolata korunkban.

HOLLO ERNŐ: Vándorbiblia (vers).

TRÓCSANYI ZOLTÁN: A XVI. század magyar bibliafordítói.

SZATHMÁRY LAJOS: A reformáció örökségeinek sorsa a protestáns középiskolában.

GULYÁS PÁL: Debrecen, ó kikötő (vers).

LOSONCZI ZOLTÁN: Tolnai Vilmos.

KRITIKAI SZEMLE.

XLVI. évf. 11. sz.

1937. november.

Ara 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

DR. SZLAVIK MATYÁS: Nádor—Kemény: Tessedik Sámuel élete és munkája — — — — —	543
HAMVAS JÓZSEF: Payr Sándor: Zrínyi prókátora — — — — —	545
ELEKES LAJOS: Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés és története — —	546
KERECSENYI DEZSÓ: Két könyv az ifjúság olvasmányairól — — —	547
VAJDA ENDRE: Szabó Pál: Csodavárás — — — — —	548
MARCONNAY TIBOR: Gereblyés László: Nehogy engedj! — — —	548
KERECSENYI DEZSÓ: Ungarn — — — — —	549
HAMVAS JÓZSEF: Kumlik Emil: Dohnányi Frigyes — — — — —	550
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	552
GAAL ENDRE: Zenei Szemle — — — — —	554

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Aprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsanna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Főelős kiadó: Török Pál.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

By Peter and Richard:

ER is India

Előjegyzési felhívás!

A közeljövőben jelenik meg a legszebb karácsonyi ajándék,

Ifj. Biberauer Richárd:

EZ IS INDIA

című könyve, melyben saját tapasztalatai és széleskörű tanulmányai alapján mutatja meg a mai India kérdéseit. Nem az útleírások hagyományos eszközeivel dolgozik, nem az idegenforgalmi érdekességek jólismert világába vezet el, hanem valami halatlannul érdekes felderítő útra indul olvasóival, a hindu templomok világán át a szellemimádók rettegő milliói közé. Élményszerűvé teszi az ősi pogányság s az animizmus megdöbbentő légkörét. Modern indiai iratok tartalmán át mutatja be a lélek-vándorlás hitét, megvilágítja egy óriási társadalmi átalakulás páratlan küzdelmeit, az indiai nők és a páriák harcát egy emberhez méltó életért, s megismertet azzal a gigászi viaskodással, mely Anglia és az erős nacionál-bolsevista behatás alatt álló, függetlenségéért küzdő India között folyik. Külön értéke a könyvnek, hogy keresztyén szempontból világítja meg a Gandhi-rejtélyt, s képet ad a missziók új helyzetéről is.

Ez a könyv egy indiai utazás egész hangulatát, az egzotikum élményének különös varázsát is adja. A jószemű és jótollú író útleírása felér egy utazással. Így a könyv eléri az útleírások legkívánatosabb

célját, minden olvasója egy indiai utazás tapasztalataival lesz gazdagabb.

Néhány fejezeteimet ismertetünk: **Emberek, állatok, riksakulik.** — **Az angolszász illúzió.** — **A hal szemű istennő templomában.** — **Autóbuszon a szellemek országába.** — **A dohnavuri lótuszok.** — **A boldog asszonyok máglyája.** — **A néma milliók kiáltanak.** — **Kortárs az istenülés útján (Gandhi).** — **Az ember, aki megöli az isteneket.**

Előjegyzési ára:

Fűzve — — — — — 2.80 P

díszes kötésben — — — 3.80 P

és 20 fillér portókötség.

Bolti ára jóval magasabb lesz.

» → Itt levágandó ← «

Alulírott megrendelem **ifj. Biberauer Richárd:**

E Z I S I N D I A

című könyvét. Tudomásul veszem, hogy a mű ára kedvezményes előjegyzési áron fűzve 2.80 P., díszes kötésben 3.80 P. — és 20 fillér postakötség.

A könyv árának beküldésére kérek befizetőlapot.

Név:.....

Pontos cím:.....

Melléklet a Protestáns Szemle 1937. nov. számához.

NYOMTATVÁNY

Két fill.
bélyeg
helye

**A Sylvester nyomda Rt.
Könyvosztályának**

Budapest,

XIV., Hermina-út 37 szám.

A keresztyén egység gondolata korunkban

(Dékáni székfoglaló előadás a m. kir. Erzsébet tudományegyetem evang. hittudományi karának Sopronban 1937. október 10-én tartott tanévmegnyitő ünnepén.)

Amikor hittudományi karunk fennállásának 15. évében negyedszer foglalom el a dékáni széket s az előtt a feladat előtt állok, hogy bevett szokás szerint professzori szaktárgykörömből vett kérdésről székfoglaló előadást tartsak, az az érzés tölt el, hogy tárgyválasztásom ebben az időpontban nem lehet kétes. Hiszen jóformán egész nyaram abban telt el, hogy résztvettem abban az angolországi két nagy egyházi világgyűlésben, melyek mindegyikének középpontjában a keresztyén egység gondolata állott. Ez a gondolat pedig nem csupán múltó jelentőséggel foglalkoztatja elmémet, hanem legbensőbb hivatástudatom szerint egyik állandó és lényeges mozzanatát alkotja úgy egyházam, mint nemzetem szolgálatának azon a helyen, melyre az isteni gondviselés állított. Ehhez járul az a belátás, hogy itt nem csupán személyes indítékokkal igazolt tárgyválasztásról, hanem csakugyan korunknak egyik legfontosabb kérdéséről van szó. Így lett székfoglaló előadásom tárgya szinte szükségképen „a keresztyén egység gondolata korunkban“.

„Korunkban.“ Milyen sokszor ejtjük ki ezt a szót csak úgy futólag, talán csak a divatnak hódolva, vagy éppen csak a divat vagy a sport kérdéseiről csevegve, minden mélyebb eszmélkedés nélkül. Fásult kebellem megszokjuk azt, ami rendkívüli. Nem csudálkozunk semmin, nem reagálunk semmire, mintha a rendkívüli is magától értődő volna. Úszunk az árral, nem törődve azzal, hová sodor az ár, partra vetődünk-e még, vagy alámerülünk. Pedig ha volt kor, mely a legmélyebb eszmélkedésre hívta, a legsúlyosabb kérdések és elhatározások elé állította az embert, a mi korunk bizonyára kiváltképpen az. Ezt valahogy meg kell éreznie mindenkinek, akinek a lelkében teljesen el nem pusztult az a titkos szeizmográf, mely önkénytelenül reagál a szellemi világban végbemelő rázkódtatásokra. Ilyen rázkódtatásokban pedig ugyancsak bő része volt nemzedékünknek a világháború kitörése óta. Ezek a rázkódtatások valósággal emberi létünk végső alapjait rendítették meg.

Azt lehetne gondolni, hogy ugyanazok az események, ugyanazokat a hatásokat váltják ki az emberek lelkéből. Igazában ezek-

nek a hatásoknak a minősége mindig attól függ, mi van az emberek lelkében odabenn, milyen lélek az, mely bennük lakik s ehhez képest ki-ki hogyan éli át lelkileg azokat az eseményeket és változásokat. Így korunk nagy rázkódtatásait is különbözőképen élték át a különböző lelkületű emberek és eszerint más és más volt azoknak a rázkódtatásoknak a lelki hatása is. Igaz, a világháború kitörésekor úgy látszott, mintha az emberiségre zúdult rettenetes katasztrófa egyenlőképpen és általánosan valami mélyreható válaszos erkölcsi hatást váltott volna ki, mintha a sorskerék iszonyú dübörgésétől megriadt lelkek egyszerre csak meghallották volna a sorsintéző fenséges Uristen ítélő és megtérésre hívó szavát: a nép ezrei és százezrei csak úgy tódultak a templomokba, a hadikönyörgésekre, és megtörtént az is, hogy egy kifejezetten egyház- és vallásellenes magyar napilap (a „Világ“) haditudósítója a Lemberg körüli vészes csatákról szóló jelentését azzal a felhívással fejezte be: Imádkozzatok! Igen, akkor nagy volt az istenkeresés mindenfelé, legalább ugyanazon nép kebelén belül megnyihültek a felekezeti, osztály- és pártellentéték s a haza, a nemzet fogalma milliók számára éppen akkor vált elvont, halavány, kongó frázisokkal ünnepeelt gondolatból eleven valósággá, amikor a haza, a nemzet a legnagyobb áldozatokat követelte gyermekeitől. Egy ideig valóban úgy látszott, mintha a háború réme általánosan üdvös reakciót váltott volna ki a lelkekből. De amikor a lelkek hovatovább felocsúdtak a világháború okozta első kábulatból s lassanként belefáradtak a folytonosan változó szerencsével folyó állóharcokba, megint csak érvényesült az, ami a lelkeket már előbb is eltöltötte és bélyegezte s a végeredmény nagyjából az volt, hogy a hitetlenek még hitlenebbül, a hívők pedig a nagy megpróbáltatások révén hitükben, keresztyén voltukban megerősödve kerültek ki korunk nagy lelki rázkódtatásaiból. Ez azt jelenti, hogy korunk rázkódtatásai kiélesítették és még folytonosan kiélesítik azt az ellentétet, melyben nem kisebb ember, mint *Goethe* az emberiség történetének tulajdonképeni főtémáját ismerte fel: *a hit és a hitetlenség* ellentétét. Meggyőződése az, hogy itt, ezen a ponton, a lelki hatások perspektívájában tárul fel előttünk korunk válságának igazi jelentősége és egyúttal apokaliptikus jellege.

Kétségtelen, hogy korunk katasztrófális eseményei és változásai éppen a keresztyén lélekre nézve jelentették a legsúlyosabb megpróbáltatást, mert a legnagyobb fájdalmat. A világháborúban a keresztyén nevet viselő népek fordították egymás ellen fegyvereiket, öldösték egymást halomra s abba az egymást pusztító szörnyű harcba vontak bele segítségül még pogány népeket is — a keresztyén név örök szegényére. A népek egymás elleni gyilkos gyűlölködése sokszorosán szétválasztotta, sőt ellentétbe

állította a különböző országok egyházait is. Az istentelenség és az anyagiasság szellemében fogant szociális forradalmak nem csupán a polgári társadalmak felforgatását tüzték ki célul, hanem a keresztyénség ellen is olyan irtó hadjáratot indítottak, mely méreteiben messze felülmúlja a történelemből ismert legvéresebb keresztyénüldözéseket. A háborút követő gazdasági elszegényedés számos országban szinte végső inségbe juttatta az egyházak szolgálait és intézményeit is. Mind meg annyi súlyos megpróbáltatás és keserű fájdalomforrás a keresztyén lélek számára.

De mily csodálatosak az Isten gondviselő kegyelmének útjai és mennyire meghalad minden emberi értelmet az ő végtelenül bölcs kezeinek munkája! Ő a mélységbe taszít, hogy a mélységen keresztül emelje magasba azokat, akik az Ő szavára hallgatnak és neki hatalma vagyon arra, hogy a rosszat is a maga szolgálatába hajtsa és felhasználja valami jónak az elindítására és megerősítésére. Éppen a világháború és a forradalmak által felidézett általános romlás, szétszakadozottság, gyűlölködés és nyomorúság közepette kelt új életre, erősödött meg és termett előbb nem látott áldott gyümölcsöket a Krisztus híveinek, a keresztyén egyházaknak egymáshoz vonzódása, összefogásra, egymás megsegítésére, együttműködésre, egyesülésre való vágyódása és készsége. Nem a világháborút forma szerint befejező, erőszakos, igazságtalan és hazúg békekötések, nem is az ezeket minden áron fenntartani akaró Népszövetség tehetetlen képmutatásban vergődő gyűlései szolgálták és szolgálják a lelkek igazi megbékülését s az emberiség nemesebb értelemben vett jobb jövődjét, hanem azok az ú. n. ökumenikus, azaz egyetemes keresztyén mozgalmak, melyekben a világháború utáni évtizedek legfelemelőbb, egyháztörténeti jelentőségű jelenségeit ismerjük fel.

Ezen mozgalmak egy része első sorban arra törekedett, hogy az azonos hitvallási alapon álló egyházakat ill. felekezeteket tömörítse szorosabb vagy tágabb szerkezetű világszövetségekben. Ezek között a mi számunkra természetesen legfontosabb az evangélikus (lutheránus) egyházak egyetemes szervezkedése, mely eddig immár három világgyűlésben (Eisenach 1923, Kopenhága 1929, Párizs 1935) és egy évenként más-más helyen ülésező hat, ill. tizenkét tagú állandó választmányban öltött látható alakot és sok áldást hozott a benne részes egyházakra. A dolog természetéből következik, hogy a kölcsönös megértés és a testvéri közösség legkönnyebben és legbensőbbben valósul meg ott, ahol a közös hitvallásban már adva van a lelki egység alapja s így ezt nem kell külön gonddal keresni.

Mindamellet a keresztyén lelkek és a Krisztus nevét viselő egyházak egymáshoz vonzódása és egységre törekvése nem állott meg az egyes hitvallások által megjelölt felekezeti határoknál, ha-

nem ezeket átlépve valamiképen egyetemes keresztyén egység létrehozatalát tűzte ki célul. Ezek között a teljesebb értelemben ökumenikus mozgalmak között a misszió egyetemes közös ügyét szolgáló világértelkezletek mellett mindinkább kettő nyomult homlokterbe a világháború után: az egyik „a gyakorlati keresztyén-ség“, a másik „a hit és egyházszervezet“ világkonferenciája. (Universal Christian Council for Life and Work“ és „World Conference on Faith and Order“.) Az előbbi a dogmatikai különbözőségekre való tekintet nélkül az egyházak erkölcsi erőit akarja közös munkára egyesíteni a gyakorlati keresztyénség nagy szociális és nemzetközi feladatainak megoldására, — bold. *Söderblom Nátán* uppsalai evang. érsek nagy szellemének legsajátabb műve, mely 1925-ben — 1600 évvel a niceai zsinat után — *Stockholmban* oly imponáló módon lépett a világ elé és f. évi július hó 12-étől 26-ig *Oxfordban* tartotta második világgyűlését. A másik mélyebbre nyúlva a dogmatikai eltérések mellett is az egyetemes keresztyén egységnek a Krisztus-hitben rejlő közös alapjait óhajtja kidolgozni s ennek megfelelően a Krisztus egyházának egységét valamikép az egyházszervezet terén is láthatóvá tenni. Ez a mozgalom, melynek vezérszellemé a nemeslelkű *Brent* amerikai anglikán püspök volt, a háború előtti évekre visszanyúló kezdet és hosszú előkészítés után 1927-ben *Lausanneban* tartotta első, f. évi augusztus hó 3-tól 18-ig pedig *Edinburghban* második világgyűlését. Az előbbi mozgalomnak élén ma a canterbury-i érsek pártfogó támogatása mellett az áldottlelkű, chichesteri püspök, az utóbbián a még fiatalos, kitűnő elnöki képességekkel megáldott yorki érsek áll.

Mivel mind a két világgyűlésben személyesen vettem részt és mindegyik bőséges tapasztalatok szerzésére adott alkalmat, közel esnék, hogy a gyűlések külső kérépéről, lefolyásáról és eredményeiről részletesebb rajzot adjak. De a rendelkezésemre álló idő szűk keretei ezt nem engedik meg. Csak néhány egészen általános vonással próbálom megjelölni a gyűlések jelentőségét.

Ezen gyűlések jelentősége mindenekelőtt abból a tényből világlik ki, hogy jelen voltak azokon — a római kath. egyház kivételével — az összes többi keresztyén egyházak és felekezetek képviselői, nagyobbára egyházfők vagy vezető emberek, a görögkeletiek metropolitáin és az anglikán egyház érsekein kezdve a kis felekezetek prédikátoraiig, fehérek és színesek, hindúk, kínaiak, japániak, négerek, etiópok, a régi történeti és az új miszsiói egyházak kiküldöttei, hivatalosak mintegy négy és fél százan, nem hivatalosak még egyszer annyian, — oly hatalmas reprezentatív és olyan sajátos összetételű gyülekezet, melyhez hasonlót a keresztyénség történetében eleddig hiába keresünk.

Ha emellett figyelembe vesszük a képviselt dogmatikai ál-

laspontok s egyúttal a *nyelvek* különféleségét, tehát azokat a súlyos nehézségeket, melyekkel ezeknek a gyűléseknek a kölcsönös megértés útján megküzdendiök kellett (a tárgyalás hivatalos nyelveinek száma háromra volt korlátozva, az angolra, németre és franciára s minden előadás és felszólalás más két nyelvre való tolmácsolást tett szükségessé), akkor igazságosan nem becsülhetjük kevésre annak a ténynek a jelentőségét, hogy ezek a gyűlések heteken át tartó fárasztó tanácskozás és sok-sok együttes imádság és áhítatoskodás után végre is egy-egy teljes egyértelműséggel elfogadott bizonyágtételben mint az egyházakhoz intézett üzenetben állapodtak meg.

Mind a két gyűlés üzenetéből legerősebben hangzik ki a *Jézus Krisztusról*, mint Isten fiáról, a bűnbe és nyomorúságba merült világ egyedüli megváltójáról s az ő anyaszentegyházának eleven valóságáról és egyetemes egységéről való bizonyágtételei. Mind a két üzenet felhívja a keresztyén híveket és egyházakat, hogy bűnbánat, egymástól tanulás, egymás értékeinek megbecsülése, kölcsönös megértésre törekvés útján keressék a közösséget, az egységet életben, munkában, Istenszolgálatban. Az oxfordi gyűlés közelebről az egyháznak a faji kérdéshez, a népiséghez, az államhoz, a háború kérdéséhez való viszonyára, továbbá a keresztyén nevelésre vonatkozóan állapít meg olyan irányelveket, melyek elsősorban a Szentírásban foglalt isteni Ige igazságát kívánják érvényre juttatni. A jóval rövidebb edinburghi üzenet egyszerű tömör mondatokban hangsúlyozza a Krisztus anyaszentegyházának egységét, melynek végre minden széttagoltság felett diadalmaskodnia kell, hogy az egész keresztyénség élete egyetlen nagy bizonyágtétellel váljék az egyedüli megváltó Krisztusról a békételen és boldogtalan emberiség számára.

A gyűléseken elért tényleges eredmények sorában nem csekély jelentőségű az a közös megállapodás, hogy a két gyűlés által képviselt mozgalom, mindegyik célkitűzésének épségben tartása mellett, a jövőben közös szervezetben kíván egyesülni. Tényleg nagyon sok szempont és komoly érdek szól az egyesülés mellett és kétségtelen, hogy ha a „hit és egyházszervezet” mozgalmának vallási és theologiai mélysége a „gyakorlati keresztyénség” mozgalmának ethikai lendületével párosul, ez az egyesülés további hatásos lépést jelenthet a keresztyén egység útján, amint hogy kétségtelen az is, hogy azok a nyári nagygyűlések éppen az ott kifejezésre jutott eltérések hátterén szemlélve hatalmas és rendkívül megkapó megnyilvánulásai voltak a keresztyén lélek egységének.

De beszélhetünk-e komolyan keresztyén egységről, amikor a keresztyén egyházaknak amaz együtteséből éppen a nagyobb fél, a leghatalmasabb testvér, a római kath. egyház hiányzik? Kétség-

kívül itt jelentkezik a keresztyén egység gondolatának a valóság-hoz képest legnagyobb hiánya, mely éppen azért, mivel az egész keresztyénségnek a hiánya, mind a két félre nézve csak fájdalmas lehet. Amikor a keresztyén egységről van szó, az igazság iránti feltétlen tiszteletből nem mellőzhetjük bizonyos tényeknek a megállapítását, melyek a keresztyén egység legfőbb akadályára utalnak s amelyeknek megemlítése közben mi sem áll tőlem távolabb, mint hogy bárkinek vallásos érzékenységét sérteni akarjam, sőt igazában éppen ezzel is a keresztyén egység ügyét kívánom szolgálni. Hiába, az már csak úgy van, ha a keresztyén egység gondolatával komolyan akarunk foglalkozni, nem játszhatunk mindig csak a Dávid hárfáján, hanem elő kell vennünk a kötőrő kalapácsot is. — Tény az, hogy a római katolikus egyház dogmatikai és ezzel összefüggő hierarchiai okoknál fogva a keresztyén egység létrejöttét csak az ú. n. szakadárkeresztyéneknek a saját kebelébe való áttérése útján tudja elképzelni és XI. Pius pápa 1928. januárjában megjelent „Mortaliū animos“ kezdetű enciklikájában, melyben a keresztyén egységre irányuló, előbb jellemzett mozgalmakkal szemben állást foglalt, ezt az álláspontot újra lerögzítette. Ezzel szemben viszont tény az, hogy a római katolikus egyházon kívüli keresztyénség százmillióinak a római katolikus egyházba való betérésére komolyan számítani egyáltalában nem lehet és nevezetesen minket evangélikusokat *Luthernak* éppen 400 évvel ezelőtt kelt testámentoma, a Schmalkaldeni Cikkek hatalmasan figyelmeztetnek arra, hogy a hit által való megigazulás tiszta evangéliumi értelméről, mellyel egyházunk áll és bukik, meg ne feledkezzünk, — tegyük hozzá, nem is akarunk, nem is tudunk megfelelni. Tény továbbá az is, hogy protestáns oldalon, még pedig nem csak nálunk, hanem mindenütt a világon, ahol katolikusok és protestánsok vegyesen élnek együtt, valósággal elviselhetetlennek érzik a római kánonjognak azt a rendelkezését, mely a nem katolikus lelkész előtt kötött vegyesházasságra és az abból származott gyermekekre a törvénytelenység bélyegét sűti reá. Nyilvánvaló, hogy itt a legsúlyosabb ellentétek teljesen kiegyenlíthetetlenül és úgy látszik, kiegyenlíthetetlenül állanak egymással szemben és ez kell, hogy mélységes fájdalommal töltse el Krisztus minden igaz hívének lelkét. De ezzel nem csupán követelést fejeztünk ki. Az a fájdalom valósággal ott rezeg Krisztus minden igaz hívének lelke mélyén az összes felekezeti határokon innen és túl, és erre a fájdalomra is áll *Arany Jánosunknak* a Széchenyi-gyászról mondott mély értelmű szava: „A fájdalom vigasztal“, — mert magában abban a fájdalomban ott rezeg az egység érzése is.

Hadd mutassak reá még néhány további vigasztaló, biztató tényre.

Az angolországi nagygyűlések theologiai előkészítésében nem hivatalosan, csak keresztyén testvérszeretetből résztvettek egyes katolikus theologusok is. A gyűlések elnökségei és egyes előkelő katolikus egyházi férfiak között barátságos üzenetváltások történtek. Azok a keresztyén egységet szolgáló gyűlések ezen túl is római katolikusok millióinak figyelmét és jóindulatú érdeklődését keltették fel. Németországban katolikus és protestáns theologusok már többször ültek össze közös munkára kisebb körökben, s az ott újabban kialakult helyzet lelkileg természet-szerűen hozta egymáshoz közelebb a katolikusokat és az evangélikus hitvalló egyház híveit. Nálunk protestáns körökben is kegyeletes emlékezetben él az újkori magyar katholicizmus legkitűnőbb alakjának, *Prohászka* püspöknek az emléke s ezzel kapcsolatban megemlíthetem azt is, hogy éppen a közelmúltban mély meghatottsággal olvastam egyetemünk ezévi rektorának Székesfehérvár egykori nagy püspökéről szóló lelkes, bensőséges emlékezését, mely a keresztyén egységre is vonatkozással van. Tudott dolog, hogy *Bangha Béla*, a magyarországi katholicizmusnak egyik vezérszellemé, a Magyar Szemle ezidei februári számában adott közre egy éppen konciliáns hangjánál fogva feltűnést keltő cikket a keresztyén únióról és erre a cikkekre protestáns oldalról több ugyancsak konciliáns szellemű visszhang felelt. A keresztyén egység gondolatának kétségkívül megvan a maga saját meggyőző igazságereje, mely a keresztyénségnek egész területén egy új ökumenikus, testvéries, megértő atmoszférát teremt, némaságra és gyáva rejtőzködésre kényszerítve a felekezeti szűkkeblűséget, a gyűlölködést és visszavonást. És mindezzel szemben ott van az istentelenség, mint harciasan szervezett új világhatalom, melynek gyilkos szándékai sokkal inkább mint valaha az egység keresésére, összefogásra intik az egész keresztyénséget.

Hogy ez mikor és miként valósul meg, a keresztyén egyházak világszövetsége, vagy teljes keresztyén únió formájában-e, annak csak a jó Isten a tudója. Úgy látszik, most még nem jött el az Ő órája. De amikor őneki tetszik, akkor vetheti bele az egész keresztyénséget a legsúlyosabb megpróbáltatások és üldöztetések olvasztókemencéjébe s akkor nem az lesz többé a kérdés, katolikus vagy-e vagy protestáns, hanem az: a Krisztust, az érettünk meghalt és feltámadott Istenembert vallod-e uradnak, királyodnak, egyedüli megváltódnak, vagy megtagadod Őt. Gondoljunk erre és lássuk meg azt, hogy a Krisztusban igazán hívőket és a hitetleneket egymástól elválasztó határvonal már ma is keresz-tülmegy az összes egyházakon. Lássuk meg azt, hogy ezek egyike sem azonosíthatja magát a maga tapasztalati adottságában a Krisztus anyaszantegyházával, mely mindegyiknek nemcsak igazi éltetője, hanem megítélő mértéke is, úgyhogy minden egy-

ház igazi értéke attól függ, hogy tanításában, hitében, életében mennyire híven és mennyire tisztán valósítja és jeleníti meg a Krisztus anyaszentegyházát, az *una sancta ecclesiát*. Ez a különféle neveket viselő egyházakban a kereszt alatt elrejtett *una sancta* a keresztyén egység titka. Ennek kinyilvánulását, megjelenesét várjuk, várjuk soha nem lankadó hittel és szeretettel bízva, tűrve, remélve, küzdve, dolgozva és imádkozva az Úr szava szerint: *ut omnes unum sint*, hogy mindnyájan egyek legyenek, és legyen *egy nyáj és egy pásztor*.

Dr. Pröhle Károly

Vándorbiblia

*Az apám nagyapámtól örökölte:
Komor, hideg, fekete bibliát
S benne (a kedvenc résznél) összehajtva
Fekszik a szíve titkos áldozatja:
Néhány sok őszt, nyarat megjárt virág.*

*Hányszor eljárkalok e sötét házban!
Ha bánatom roppant világa forr,
Vigaszt várok! S úgy érzem megvigasztal
Teleönti lelkem örök malaszttal
A betű-rengeteg, virág-mosoly.*

*Illata? Elveszett a viharokban
De hogyha eltűnődök, érzem
S egy pillanatra megenyhül a lelkem
Úgy érzem, hogy már letérdepeltem
És élet-töröktől nem vérezem.*

*Tudom, hogy a biblia majd tovább megy
Fiam öröklí. S ő egy éjszakán
Felretten félve. Vigaszt vár a gondban
Hol van? — kiált fel árva-elhagyottan —
A biblia, mit rámhagyott apám?*

*Ó, kérem Istent: a fiam vigasszal
Fogja tört kezében a bibliát
S öntse el szívét fonnyadó, letépett
Szín, illat, emlék — mégis, mégis élet!
Mégis virág, vigasztaló virág!*

Holló Ernő

A XVI század magyar bibliafordítói

„Különös könyv“, — mondja Mereskovszkij az Új-Szövetségéről. — „Lehetetlen eleget olvasni: akármennyit olvasod is, mindig úgy érzed, hogy nem olvastad végig, vagy valamit elfelejtettél belőle, vagy nem értettél meg benne. És újra olvasod, — megint ugyanaz az érzésed: és ez így megy a végtelenségig. Mint az éjszakai ég: mennél tovább nézed, annál több a csillag rajta.“

„Okos és ostoba, tudós és tudatlan, hívő és hitetlen, — aki csak olvasta ezt a könyvet — vele élt (különben nem mélyedt el benne), egyetért vele, legalább lelkiismerete mélyén: és mindenki azonnal megérti, hogy itt nem az emberi könyvek egyikéről, nem is az egyetlen isteni könyvről, nem is az egész Új-Testamentumról van szó, hanem egyedül az evangéliumról.“

Ez a különös könyv majdnem másfélezer éven át el volt rejtve a nép elől. Az egész középkoron át csak a latinul tudó emberek olvashatták, míg a nép csak szórványosan ismerhetett meg belőle egy-egy erkölcsi oktatást, intést, egy-egy mondatot, amelyet a papok és szerzetesek közöltek vele. Krisztus születése után tizennégy évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a szentírás a hívők közkincsévé válhassék és a keresztyének megismerhessék azt a hatalmas könyvet, amelyről a második század egyik gnosztikusa, Markion azt írja: „Ó, csudák csudája végtelen ámulat. Semmit sem lehet mondani, vagy kigondolni, ami fölülmúlná az evangéliumot; nincs a világon semmi, amivel össze' lehetne hasonlítani.“ Ez a különös könyv az egész középkoron át véka alá volt rejtve s az emberek keresztyének voltak anélkül, hogy hitük ősforrását, az emberi lélek és elme leghatalmasabb megnyilatkozásainak gyűjteményét csak részleteiben is megismerhették volna. Forradalomnak kellett elkövetkeznie ahhoz, hogy ezt a semmihez nem hasonlítható, minden emberi könyvnél, elmeterméknél magasabban álló csodálatos művet azok is megismerhessék, akik nem tudtak latinul, nem viseltek papi hivatalt, pedig egész hitük és lelki-világuk ennek ígén épült föl.

Magyarországon a XV-ik század elején készült az első bibliafordítás. Magyar diákok már az Árpád-korban is látogatták a külföldi egyetemeket, ahol főként teológiai tanulmányokkal foglalkoztak. Később a vegyesházbeli királyok és a Habsburgok korában egyre több magyar ifjú ment külföldi egyetemre, ahol megismerkedtek a legújabb eszmeáramlatokkal s hazatérvén Magyarországra, itthon hirdetőivé váltak az új eszméknek. A XV-ik

század elején két ferencrendi barát tanult a prágai egyetemen: Tamás és Bálint, akikről filológiai kutatások megállapították, hogy Ujlaki Bálint és Pécsi Tamás a teljes nevük s akik a prágai egyetemről hazatérvén, az akkor uralkodó új tannak, a huszitizmusnak lettek itthon hirdetői. A huszita mozgalom magyar földön ekkoriban egyre jobban terjedt és erősödött, annyira, hogy a pápa 1436-ban Magyarország inkvizitorává és apostoli komisszáriusává kénytelen volt kinevezni Jacobus de Marchiát, aki az inkvizíció szokásos eszközeivel el is némította az új mozgalmat. Hogy milyen eszközökkel dolgozhatott, arra elég megemlítenünk azt, hogy a huszitizmus híveit még sírjukból is kiásták és „méte-lyes“ testüket „tisztító máglyán“ égették el. A szerémségi husziták azonban nem akartak megtérni s egy részük Tamás és Bálint vezetése alatt éjnek idején Moldva felé szökött, ahova már nagy számban települtek ki a halálra rémített magyar husziták. Az oláh Kárpátok alján e magyar kivándorlás következtében több mint 60 magyar huszita falu és város keletkezett. Pécsi Tamás oláh földön hívei között maradt, Bálint azonban Törökország felé indult, hogy tanait hirdesse, azonban vállalkozása tragikus befejezéssel járt, mert a szultán parancsára elfogták és megnyúzták.

A magyar irodalom nagy gazdagodását jelentette a husziták magyarországi mozgalma, mert e mozgalom két vezetője, Tamás és Bálint lefordította az Ó-Testamentum egy részét, a négy evangélista könyveit és a zsoltárokat. Ez a gót betűkkel írott kézirat fordítás, az úgynevezett Bécsi, Münchener és Apór kódexben (ily címen jelentek meg a Nyelvelméletár-ban) maradt reánk. A bibliafordítás valószínűleg 1416 és 1435 között készült és a század második feléből való másolat mentette meg az utókor számára.

A fordítás nehéz munkáját manapság már nem becsülik eléggé, másodlagos munkának, másolásnak tekintik s valóban ma, amikor a művelt nyelvek között a legkitűnőbb szótárak könnyítik meg a fordítás munkáját, nem az a fordítás jelentősége, ami a XV-ik század elején, amikor még nemesak jó szótárak nem voltak, hanem a legtöbb elvont fogalmat jelentő szónak a magyar megfelelőjét sem találták ki s a bibliafordítónak a magyar nyelvben új fogalmakra új szavakat is kellett gyártania. A huszita bibliafordítók nagyon sok olyan új szót gyártottak, amely a köznyelvben kétségkívül nem volt meg s amely a későbbi bibliafordításokban nem fordul elő, jelöl annak, hogy a XVI-ik századbeli bibliafordítók a huszita bibliafordítást nem ismerték és nem használták s az ebben a fordításban lévő nyelvújítási szavakat (pl. *császárlat*, *cimerlet*, *hangoslat*, — az imperium, titulus, symphonia szavak kifejezésére) nem is ismerték. Hogy milyen volt ezeknek a bibliafordításoknak a stilisztikai ereje és hatása a

XV-ik században, azt mai ízlésünk eldönteni nem tudja. Számunkra ez a fordítás zord, erőtelen és nem kifejező, — ebből azonban nem következik, hogy a maga korában ne lett volna meg ugyanaz a mély hatása, ne ébresztette volna a magyar hallgató gyülekezetben ugyanazt a megsemmisítő és leborulásra kényszerítő áhítatot és hitbuzgóságot, amit Károli Gáspár vagy Káldi György bibliafordítása évszázadok óta ébreszt minden keresztyén magyar ember lelkében. A 15-ik század elejéről más magyar nyelvű, összefüggő, nagyobb prózai emlékünk nincs, nincs mértékünk, szempontunk, stilisztikai értékének megállapítására, de hihető, hogy a huszita testvérek maguk közül azt a két embert választották ki a Biblia lefordítására, akit erre nemcsak filológiai készsütségük, hanem stilisztikai képességeik alapján is a legalkalmasabbaknak tartottak.

A kódexek korában volt még több töredék-bibliafordítás is: a Jordánszky-kódex, amely a 16-ik század első negyedében készült. Ismeretlen másolója az ószövetségi rész leírását 1519. február hatodikán, a négy evangéliumét 1519. dec. 3-án végezte be. — Állítólag még a 15-ik század utolsó negyedében készült egy bibliafordítás, amely az Ó- és Újszövetség egyes részeit foglalta magában s amelyet Báthory László pálos szerzetes készített. Ennek szövegéből azonban egyetlen egy sor sem maradt fenn korunkra, jóllehet kéziratát állítólag oly nagy becsben tartották, hogy Mátyás király budai könyvtárában a Corvinák között adtak helyet neki. Nem lehetetlen azonban, hogy a Báthory László bibliafordításának későbbi másolata az a másolat, amelyet a Jordánszky-kódex mentett meg számunkra. — Kisebb-nagyobb terjedelmű Szentírásszövegek találhatóak még a Döbrentei-kódexben, a Székelyudvarhelyi-kódexben, zsoitárfordítások pedig különböző régi kéziratok kódexekben.

Ezeket a bibliafordításokat — a huszita Bibliát kivéve — a római katolikus egyház papjai készítették, de már ezek is az ébredő hitújítás előszelének voltak jelei. A római egyházon belül is sokan érezték már, hogy a Szentírást nem szabad a nép elől a véka alá rejteni, meg kell ismertetni velük is azt a felülmúlhatatlan csodát, amely évszázadokon át erkölesi irányelveket, hitet adott az embereknek és az egyedül való nagy és örök Istenhez vezette a sötétségben és tudatlanságban tévelygő emberiséget. A kéziratok bibliafordítások persze inkább csak az élőszo útján hathattak, — nemcsak azért, mert ilyen kéziratok fordítást magánember nem szerezhetett meg magának, hanem azért is, mert a 15-ik században az írni-olvasni-tudás tudomány volt és igen előkelő gazdag urak, hadvezérek és előkelő asszonyok is íródeákjaikkal írták és olvastatták leveleiket. A 16-ik századnak, a reformáció századának kellett elkövetkeznie, hogy az írás-olvasás tudománya ne legyen

kevés kiváltságos ember vagy a tudós rend kizárólagos tulajdona, a reformáció százada teremtette meg az iskolákat, ahol már nemcsak a tudósnak készülõ ifjú, hanem a falusi jobbágygyermek is elsajátíthatta a betűvetés mesterségét. A reformáció, amely a maga igazolására a nép kezébe, a nagyközönség kezébe akarta adni a szent könyveket, fölhasználva a múlt század kifejezhetetlen erejű és hatású nagy találmányát, a könyvnyomatást, már nyomtatva adta, nagy példányszámban a laikusok kezébe a bibliafordításokat.

*

Ezeröttszázharmincháromban, — hét évvel a mohácsi vész után és nyolc évvel Buda várának török kézre jutása előtt, — valami egészen rendkívüli, kiszámíthatatlan hatású nagy esemény történt a magyar művelődés sorsában. Abban a korban, amikor még a nemzeti katasztrófánál is katasztrófálisabb végveszedelem fenyegette hazánkat, a kortársak talán észre sem vették, de egészen bizonyos, hogy teljes jelentőségét senki sem értette meg és nem is sejtette. Oly rendkívüli esemény, amely úgy kihatott évszázadokra, hogy következményeit ma is érezzük, ha öntudatlanul is, mindnyájan, amikor magyar könyvet veszünk kezünkbe. *Ezeröttszázharmincháromban jelent meg az első tisztán magyar nyelvű nyomtatott könyv* egy kétszázötvenkét oldalas, fametszetekkel díszített, gyönyörű, díszes kiállítású, megható szépségű nyomtatvány, amelyet ma már nem igen szokás olvasni, hiszen nehézkes, elavult nyelven: ó-magyar nyelven, a kódexek nyelvén van írva és olyan tartalmú, amilyen tartalmú könyveket világi, úgynevezett „fölvilágosodott művelt“ ember a mai korban nem igen szokott kezébe venni. Mert ez a könyv nem világi tartalmú, nem is kalandos, nem is modern, nem is „szórakoztató“ olvasmány, — pedig a világirodalomnak kétségkívül egyik legnagyobb, legszebb és legfontosabb irata, a könyvek-könyvének egyik fejezete: *A Szent Pál levelei magyar nyelven*.

Az első nyomtatott magyar könyv fordítója Komjáthi Benedek volt. Ki volt ez a Komjáthi Benedek? Mindenki tudja, aki irodalomtörténetet tanult, azt a pár adatot, amelyet részben ő maga mondott el magáról a fordítás előszavában, részben a nagyemlékezetű Szilády Áron kutatott föl. Annyit tudunk róla, hogy 1529-ben a bécsi egyetemen tanult, hogy 1530-ban Huszt várába menekült, ahonnan Perényiné Frangepán Katalin meghívta tanítónak a fia mellé: *Mikoron hallott volna Te Nagyságod engemet, hogy e földre bujdostam volna, mint idegen és jövevény ember az fene törökök előtt, Huszt várából hozzája hivata Te Nagyságod engemet, hogy én az Te Nagyságod egyetlenegy ides fiát, az nemes erkölcsű Perényi Jánost tanojtanám.*“ Tehát 1530 után már Ugo-

csában, Nyalábvárrott élt. 1533-ig kétségtelenül itt tartózkodott. 1556-ban találkozunk még nevével, a nagyszombati kalmárok névsorában. Ő volt-e ez a könyvkalmár, aki itt szerepel, vagy a fia, vagy csak névrokona, eldönteni adatok hiányában, nem lehet. Azt munkájának előbeszédéből tudjuk róla, hogy Perényiné Frangepán Katalin udvarában, Nyalábvárrott Perényi Jánosnak volt a nevelője, olyan házi tanító féle. Az előszóból azt látjuk, hogy rendkívül szerény ember volt. Mentegetődző előszavában elmondja például, hogy az *kuriát, kit mi udvarnak hívunk, soha nem szerettem és az én lelkemnek nem kellett, mivel, hogy láttam, némely együgyűeknek, mint igaz, ennen magam is vagyok, kik az udvarban forgolódtanak, csodaképpen való erkölcsöket és életeket, kiknek szokások nem igen tetőtt énnekem.* De mégis csak vállalta a reá bízott feladatot, nevelte Perényi Jánost, mert — amint mondja, — *gondolom vala, hogy én sok jámbor gyermekének és sok jó keresztyén atyámfiaának használnék, ha az Te Nagyságod egy magzatját jó és isteni tudományra tanojtanám.* Hiszen, — mondja később, — *ha mindazokban felnevelkedik, amiket az isteni tudományból megtanítok neki, nem leszen hiába és haszon nélkül, hanem sok jámbor gyermekének használhat és segítségével lehet és ami jó tanóságot ezképpen az Te Nagyságod egyetlen egyével teendek, sok jámbor gyermekével töttnek látom.*

Amikor aztán Frangepán Katalin a Pál apostol leveleinek fordítására buzdítja, ez a szerény és jámbor nevelő valósággal megsemmisül. Lehetetlen meghatódás nélkül olvasni azt a szerénykedést, kéztördelést és szabadkozást, amit ez a sorsüldözött, török elől menekült, hányt-vetett életű ember véghez visz a nehéz feladattal szemben. Azt írja az előszóban, hogy *amikor Te Nagyságod engemet kérni kezdett, én ennem magamat mentem vala, hogy nem volnék elég reá és tudományom s tanultságom és értelmem és bölcseségem annyira a szentírásban nem volna, hogy én az Szent Pál apostolnak leveleit megmagyarázhatnám és magyar nyelvre fordíthatnám, hiszen a Szent Pál leveleinek értelmét a szent doktorok közül még Origenes is nehéznek találta, — tehát én, kiseded tudományú ember, ki a szentírást jó módon tanulni el sem kezdtem, hogy volnék elég erre a feladatra. Ajánlja úrnőjének, hogy jobbal és tudósabbal és a szentírásban nálánál bölcssebbel, aki már sok időtől fogva olvasta és magyarázta és haso-gatta volna a szentírást, készíttesse el a fordítást. Hiszen a Te Nagyságod jószágában és tartományában mind egyházinépek, mind szerzetes jámborok énnálamnál bölcssebbek volnának, kik közül nem egy avagy kettő is jobban el tudná végezni e munkát.*

Mindez azonban nem használ: Frangepán Katalin jobban bizik a saját ítéletében, mint a szerény és jámbor tanítónak önmagáról való véleményében s ragaszkodik hozzá, hogy ezt a nagy és

nehéz munkát igen is éppen Komjáthi Benedek végezze el. Komjáthi tovább tiltakozik nagy alázatossággal, de hiába mondja újra meg újra, hogy ő küseded tudományú ember, végtére is engednie kell és önmegadással, nagy lelkitépelődések között, erejében, tudományában nem bízva, nekilát a munkának, amelynek utoljára is „vége lött, szent Gergely pápa estin, nagy miseharangkor“ 1532-ben.

Komjáthi Benedek, amint azt becsületesen meg is vallja, ismerte és fölhasználta a már korábban készült kéziratos szentírás fordításokat is, és azokat beleolvasztotta a maga fordításába. A fordítás emiatt nem egyenletes. Három magyar nyelvjárás látható fordításának egyes szövegrészein: i-ző, ö-ző és e-ző nyelvjárás. Ezen az alapon 25 évvel ezelőtt egy jeles nyelvész és néprajztudós szörnyű becsstelenséggel: irodalmi lopással vádolta meg Komjáthi Benedek házi tanítót és bibliafordítót. — Annak idején már védelmére keltem ártatlanul meghurcolt műfordító őszámnek, most csak azt állapítom meg, hogy arra a korra, amikor még az írni-olvasni tudás is tudománynak, a latinul, görögül tudás pedig nagy tudománynak számított, igazságtalan dolog az írói tulajdonról való mai felfogásunkat alkalmazni. És jegyezzük meg azt, hogy Komjáthi Benedek neve sem a címlapon, sem régimódra, a kolofonban nem fordul elő. Hogy a fordítás munkája az övé, azt csak a mentetetődző, szabadkozó, siránkozó előszóból tudjuk meg.

Magyarországot dél felől a végpusztulás fenyegette. A valóság talán sohasem volt olyan fontos, mint ezekben a nehéz időkben, amikor az Isten „bűneinkért a kontyos pogányt küldte ránk büntetésünkre“. A kor felfogása szerint az országunkban való sok romlásoknak ez volt az oka. A falu népe, — amint azt Heltai Gáspárnak nem sokkal később megjelent könyvéből tudjuk, — italba fojtotta bánatát, — részegeskedett és tobzódott. Az urak, — felelősségük tudatában, — mint Frangepán Katalin példájából is látjuk, lelki gyógyszerekről gondoskodtak. Ilyen lelki gyógyszernek volt szánva az ország „sok romlásának“ közepette Komjáthi Benedek Szent Pál leveleinek a fordítása. Ha mai szemmel nézve, nehézkes volt is a fordítása, küszködik is a szentírás értelmével, dőcög és dadog is, mégis csak visszaadja a szentírás értelmét és gyógyszerül szolgál Frangepán Katalin udvarának s talán a közeli várfalvak népének is.

Szent és magasztos célt szolgált és bizonyára sok olyan embernek hozott vigasztalást és megnyugvást, aki a magyar jövő miatt való kétségbeesésében talán már elveszítette minden hitét és lelkierejét.

Komjáthi Benedek kísérleténél teljesebb, gazdagabb és talán némileg sikerültebb munkát adott négy evangélium fordításával Pesti Mizsér Gábor, akinek munkája 1536-ban Bécsben jelent meg. Pesti Mizsér Gábor papi pályára készült és eleinte Izabella királynénak, János magyar király özvegyének állott szolgálatában, de Buda várának török kézre jutása után úrnőjével együtt Erdélybe ment, ahol, úgy látszik, nemcsak irodalmi törekvéseinek gondolatával hagyott föl, hanem visszavonult a papi pályától is. Négy evangéliumát a Vulgáta után fordította, de nyilván előelő vette fordítás közben a görög szöveget is. Erasmus híve volt, tisztelettel emlegette őt, mint a kor legélesebb elméjű és legtisztább ítéletű bölcsét.

Tizenöt évvel Pesti Új Testamentum fordításának megjelentése után, 1541-ben megjelenik nyomtatásban az egész Új Szövetség magyar fordítása, Sárvár-Ujszigeten, Nádasdy Tamás költségén. Fordítója Sylvester Jánosnak nevezi magát, e mögé a humanista szokás szerint fölvelt latin név mögé rejtve igazi családnévét. Egyháztörténészek és irodalomtörténészek sokszor próbálták már e titokzatos arcról föllebbenteni a fátyolt, de mind ez ideig sikertelenül. Általában Erdősi néven emlegették eddig, de egyetlen hiteles adat sincs, amely ezt bizonyítaná s lehetséges, hogy nem Erdősinek hívták, hanem esetleg Erdeinek, vagy talán Erdélyinek, az én véleményem szerint azonban Erdődinek. Sylvester Jánosról tudjuk, hogy a krakkói egyetemen, majd Wittenbergben tanult, hogy vagyona volt, amelyet elvesztett, talán a török hódítás következtében, hogy Nádasdy Tamás pártfogása alatt élt és tanított Csepregen, Sárvárrott, talán a Nádasdy ajánlására nevezi ki Ferdinánd király a bécsi egyetemre, előbb a héber nyelv, majd a történelem tanárává, talán ugyancsak a Nádasdy közbenjárására ad neki birtokot, ahonnan a föllázított parasztok kiverik s a sánta beteges tudós, feleségének és fiának hátrahagyásával elmenekül s ettől kezdve nyomavész s életírói különböző bizonytalan nyomokra támaszkodva, majd Debrecenben, majd Lőcsén, majd Csehországban találnak egy-egy nyomot, amely élete további sorsára némi felvilágosítást még ad. Magam is többször foglalkoztam már Sylvester sorsának kérdésével s a legvalószínűbbnek tartom, hogy a nagy humanista tudós, a kitűnő nyelvtelhetségű bibliafordító Csehországba ment, a dúsgazdag Popiel családdhoz, amely magyar családokkal rokonságban állott s itt kitűnően megtanult csehül s a csehek legnagyobb XVI-ik századbeli költőjévé lett. E megállapításomért cseh-től részről nagy fölzúdulás támadt s a pozsonyi egyetemnek 1933-ban elhunyt magyar professzora, Bujnák Pál tíz oldalon át próbálta érveimet megcáfolni s arra az eredményre jutott vitáiratában, hogy az a „poeta hungaricus“, aki 1571-ben Csehországban elhunyt és akit a csehek

legnagyobb zoltárköltőjükül tiszteltek, nem Sylvester János volt, hanem Johannes Sylvanus, aki a protestáns üldözések elől menekült ki a Felvidékről Csehországba. Felzúdulása tehát jogtalan és alaptalan volt így is, úgy is, hiába támadott azzal, hogy még legnagyobb költőiket is ki akarjuk sajáttítani a magunk számára, mert ha Sylvanus felvidéki (Gömöri) luteránus pap volt is, mégis csak magyar ember volt, Magyarországról költözött ki hozzájuk, legnagyobb cseh zoltárköltőjükké lett, akit ők poéta bohemicus epitheton ornanssal tiszteltek meg.

Sylvester bibliafordítása már közelebb áll hozzánk, mint elődeié. Érthetőbb, folyamatosabb, megtalálja a helyes szavakat és kifejezéseket, nem folyamodik körülírásokhoz, amiben kétségtelenül része van annak, hogy elődei az első kísérleteket elvégezték, ő már járt úton haladt s azonkívül ő már a szószékről is hallhatott bibliai idézeteket magyar nyelven. Az ő feladata az evangéliumok fordításában nem az volt, hogy a Bibliát magyar nyelvre átültesse, hanem az, hogy a meglévő fordításokat tökéletesítse. Többet adott elődeinél, mert az evangéliumokon kívül lefordította az Apostolok Cselekedeteit, a Jelenések könyvét és a Pál apostol leveleit is és fordítása az első teljes Új Szövetség-fordítás. Könyvtörténeti szempontból azért nevezetes, mert az ő bibliafordítása az első tiszta magyar szövegű, Magyarországon megjelent könyv. Különösképen nem latin betűkkel, hanem tört sarkú, gót betűkkel nyomtatott, ami magyarországi nyomtatványokban egészen kivételes és csak néhány XVI. századbeli könyvben fordul elő. Nagy tudós, lelkes pedagógus, jó magyar hazafi volt, akinek grammatikájában az első magyar mondat: „*Ides az hazának szerelme*“.

A bibliafordítók élete eddig nyugtalan hányt-vetett és tragikus volt. Sok megpróbáltatáson és megszámlálhatatlan szenvedésen mentek keresztül. A huszita bibliafordítók az üldöztetések elől Magyarországról Moldvába menekültek s az egyik, akit hitéért lángoló lelkesedése tovább hajtott Törökország felé, mártírhálált halt. Komjáthi Benedek, amint Szent Pál fordításának bevezetésében elmondja, menekülni kénytelen a fene török elől és Perényiné Frangepán Katalinnál talál ideiglenes szállást. Sylvestert sorsa, a fennmaradt gyér adatok szerint, ide-oda dobálja az országban, majd kívül veti az ország határán. A reformáció magyar hősei ők, akik a többi nagy prédikátorokkal együtt nem egyszer forogtak hitük és hitűjítő törekvéseik miatt élet-halál veszedelemben családjukkal együtt.

Az utánuk következő bibliafordítók már nyugodtabb körülmények között végezheték munkájukat. Heltai Gáspár, aki Melancthon tanítványa volt, itthon előbb luteránus pap, később református, majd unitárius püspök, nyilván minden különösebb ne-

hézsegek, anyagi gondok nélkül élt (nagy nyomdája volt) s rendes családi körülmények között töltötte életét. A Szentírás teljes fordítására Gyulai István prédikátor, Ozorai István és Vizaknai Gergely társaságában vállalkozott. Teljes Bibliát azonban ő sem tudott hívei kezébe adni, — a harmadik rész talán a pártfogás hiánya, vagy a megbízott munkatárs hiánya miatt nem jelent meg, — nevezetesen e vállalatból a Krónikák, Esdrás, Nehemiás, Tóbiás, Jób és Eszter könyvei hiányoztak. Heltai Gáspár szász anyanyelvű volt, nyelvtani botlások elég sűrűn fordulnak elő szövegeiben, de mint egyéb műveiben látjuk, oly színesen és ízesen, zamatosan és székely népiesen a régi irodalomban kevesen tudtak írni, mint ő. Szólások, közmondások, népies hasonlatok tömegesen fordulnak elő, szemléletes és mindig érdekes írásaiban és a Nyelvtörténeti Szótár szólás gyűjteményei alapján mindenki meggyőződhetik róla, hogy népies szólásainak legnagyobb része a későbbi íróknál, így Bornemisznál és Pázmánynál is kimutathatóan egyre vissza-vissza tér. A XVI-ik század legkifejezőbb erejű stilisztája volt. Hogy bibliafordítása még sem lett általánossá, annak az lehetett a magyarázata, hogy unitárius hitvallása miatt a többi protestáns felekezetek bizalmatlanok voltak az ő Bibliafordításával szemben.

Debrecenben a református Méliusz Juhász Péter, „a magyar Kálvin“ vagy ahogy ellenfelei gúnyolták „Péter pápa“ gondoskodott híveinek lelki táplálékkal való ellátásáról. Ugyanakkor, amikor Hetai Gáspár Kolozsvárott fordította a Bibliát, ő is lefordította egyes részleteit, mégpedig a zsidó szöveg alapján. Lefordította a Két Sámuel könyveit és a Két Királyi Könyveket (Debrecen 1565), a szent Jób könyvét (Várad 1565). Van egy bizonytalan adat arról, hogy Szegeden megjelent volna az ő Új-Testamentum fordítása is, de ez alig hihető és fogadható el, mert Szegeden a török hódoltság korában aligha állítottak föl nyomdát, amelynek egyébként egyetlen más terméke sem ismeretes. Méliusz halála után Félegyházi Tamás folytatta tovább Debrecenben azt a munkát, amelyet ez a hatalmas egyéniség a szószékéről és az íróasztal mellett végzett. Félegyházi minden tekintetben méltónak bizonyult a debreceni reformátusok bizalmára. 1573-tól kezdve gondozta a debreceni református híveket, általános tisztelet, megbecsülés és elismerés mellett. Lefordította az egész újszövetséget, János apostol levelein kívül, de munkája megjelenését már nem érte meg, bár ugyanabban az évben került ki a sajtó alól (1586-ban), amelyben ő meghalt. Munkáját Gönczy György tette teljessé azzal, hogy Félegyházi halála után a hiányzó részt lefordította és így jelentette meg a becsületos debreceni tanácsbeli uraknak ajánlva.

Az első teljes magyar szentírás dicsősége Károlyi Gáspár

nevéhez fűződik, aki 1559-től 1592-ig az Abauj-megyei Gönc községnek volt papja. Szentírásfordításához halála előtt hat-nyolc esztendővel, 1585 körül kezdett s munkájában hathatós támogatóra talált Ecsedi Báthory Istvánban, aki a nemes és magasztos cél érdekében nagy áldozatokkal állott a gönci prédikátor rendelkezésére. Betűket, nyomdai fölszerelést, papirost hozatott Németországból, Mantskovit Bálint galgóci nyomdászt meghívta magához és a Gönc melletti vizsolyi birtokon olyan nyomdát rendezett be, amelyben a XVI-ik századnak egyik leggondosabban kiállított munkája megjelenhetett. Másfél évig tartott a nyomdai munka, amely 1590 nyarán véget ért, nagy öröme az egész magyar protestáns társadalomnak.

Ezek voltak a XVI-ik század lelkes, önfeláldozó munkásságú, halhatatlan emlékeztető bibliafordítói, akik talán a legrimitivebb vályogfalú, szalmás fedelű viskókban, gyertya- vagy mécsvilág mellett, nagy urak támogatásával, megerőltető, görnyedő testi munkával (a sok kézírás fáraszt) és szellemi erőfeszítéssel végezték a fordításnak akkor még kétségtelenül sok szótári kutatást igénylő nehéz munkáját. A mai író, aki írógéphez diktálja fordítását, el sem tudja képzelni, mit jelentett háromszázötven évvel ezelőtt, három-négyezer oldalt az akkori recés rongy papirosra, lúdtollal, házilag, gubicsból készített tintával teleírni. A világítás sem lehetett valami fényes, akárhány gyertyát vagy méceszt raktak is az asztalra, hiszen a gyertya lángja állandóan lobog és a mécs világa talán meg sem tudja világítani az egész széles, nagy asztalt, amely a kéziratot kívül tele volt rakva a szentírás héber, görög eredetijével, latin és talán a munka megkönnyítése céljából német szövegével, szótárakkal, hogy a nehezebb részeket is teljes pontossággal adják vissza. Az „Istenébe vén ember“ már hajlott, öreg korában kezdett hozzá ehhez a nagy munkához és öt éven át görnyedt íróasztala fölött, reszkető kézzel róva lúd- vagy hattyútollal, reggeltől estig a sorokat a papirosra. A szoba, amelyben dolgozott, bizonyára avval a zordon, puritán, kálvinista egyszerűséggel volt berendezve, amellyel berendezettnek ma is látjuk a kálvinista prédikátorok paróchiáit, — talán csak a Kálvin János, Luther Márton, Melancthon György, Zwingli Ulrich rézmetszetei díszítették az első bibliafordítók dolgozószobájának falát s valahogy nehéz elképzelni ebben a korban és ebben a miliőben kényelmes karosszékeket és heverésre szolgáló pamlagot.

Ezek az első bibliafordítók, lelkes önfeláldozó tudós nyelvészek, és Isten dicsőségét szolgáló teológusok voltak, akik tisztában voltak munkájuk jelentőségével és tudatában voltak felelősségüknek. De a nagy és nehéz munkát ugyanazzal az áhítattal végezték, mint a középkori kódexíró, másoló barátok, akiknek gyönyörű betűin és miniatűr képein sugárzik a boldogság, az áhítatos lebo-

Trócsányi Zoltán: A XVI. század magyar bibliafordítói

ulás és a hála, hogy megadatott nékiek Isten dicsőségét szolgálnok. A nyomtatásban megjelent protestáns bibliafordítások kiállítása egyszerű szürke. Még a századelei Komjáthi, Pesti, Sylvester-féle bibliafordításokban elő-előfordult egy-egy fametszet, a Golgotával vagy az Apostolok képeivel, de már a század második felében a Heltai-, Félégyházi-, Károlyi-féle Bibliák, kerülve minden szimbólikus ábrázolást, racionális felfogásukhoz híven a Bibliának csak értelmét és stilisztikai szépségeit igyekeztek visszaadni.

A bibliafordítások között a legszebb, legsikerültebb, halhatatlan és örökkévaló a Károlyi Gáspár fordítása, amely megteremtette a magyar irodalmi nyelvet. Ezen épült föl a következő századok irodalmi stílusa és a világi irodalom nyelve ezen tovább fejlődött, míg az egyházi irodalom nyelve ma is ugyanaz, amelyet Károlyi Gáspár teremtett meg s bibliafordításának későbbi átdolgozói, Szenczi Molnár Albert, Csipkés Komáromi György és Tótfalusi Kiss Miklós tovább fejlesztettek.

Aldás és dicsőség lebeg az első magyar bibliafordítók emlékezetén.

Trócsányi Zoltán

A reformáció örökségeinek sorsa a protestáns középiskolában

Külön protestáns iskoláink fenntartásának egyedüli létjogosultságát csakis bizonyos értéktöbbletek jelenthetik, amelyeknek nemzeti közéletünkbe való bevitelére közérdekből múlhatatlanul szükség van. A tételt meg is fordíthatjuk. Protestáns iskoláink által nyújtott értéktöbblet nélkül az egész nemzet maradna szegényebb, azaz mulasztást követnénk el, ha a nemzet szellemi arculatának szintéziséből a reformáció-nyújtotta értékeket kiszorítani engednők.

I.

A középkor befejeződésének okául annakidején az szolgált, hogy a benne és általa termelhető értékek lassanként már mind felszínre kerültek s a korszak — hivatását elvégezvén — lezárultatott. Kitermelte azokat a gondolkozási javakat, amelyek *dogmáinak zárt körében* létrejöhetnek s amelyeknek módszerét és tartalmi világát, statikus szilárdságát és maximális kapacitását Aristoteles és Aquinói Tamás fémjelzik. E korszak érzelmi világát illetőleg a *szenvedés kultusza* címszó alatt foglalható össze a bőjtölés lélektisztító öröme, a cilicium kínjának pervertált kéje, a kereszt fájdalmának szüntelen himnikus magasztalása, a misztika előtérbehelyezése a természetes világossággal szemben stb. Az akarat iránya befelé fordítottatott. A legfőbb erény ebben a síkban az *engedelmesség*, az önmegtágadásban és a fogadalmak megtartásában nyilatkozó heroikus erő.

Összefoglalva e hármas képet, a középkori ember magatartása az étellel szemben a következőleg határozható meg: *megtagadni* a siralomnak e völgyét. Ennek következtében az emberi életeszemény a *szerves*. *A rend*: legfelül a pápa, alatta a klérus, ez alatt pedig — s az apszison kívül — a tömeg, a laikusok nyája. Az egyetlen igazi, ki- és bezárolagos *keret pedig az Egyház*, amelyen belül a fent elmondottak az örökélet, s amelyen kívül a legjobb szándék is kárhozott.

Ez a világrend *egységes*, kerek, mindent magábafooglaló, törtenelmileg szükségszerű s így korszerű is. Az akkori élet minden értéke belefért, bűne önmagából fakadt, s ami nem fért bele, azal hivatalból harcot indított. A dogmák közé nem férő tudásanyagot, az érzéki világi életet s a kényúri féktelenkedéseket igyekezett elnyomni. Mai szóval élve: ez az életkeret totális volt az Egyház kebelében. Röviden: a zabolátlan tömegeket egy masz-

szába gyúró *kollektivitás*, és a népvándorlás alatt és után kamaszodva fejlődő túlfűtött energiájú népek *passzivitás* felé történő fegyelmzése, ezek voltak a középkor feltétlen értékei, amelyek az európai kultúra történetébe alappilírekként beépültek.

Korszakzárulás a természet rendje szerint s a dolgokat történeti szemmel tekintve hivatásbefejeződést jelent. A korszak továbbberöltetése, mintegy az inga túllendülése ellenenergiákat szül, melyek a következő korszak mozgatóivá lesznek. Hogy a nyers tömegek kollektivitása és ezen belül az egyének passzivitása milyen kiegészítő koreszméket követelt életre a következő korszakban, logikailag is adódik. Az egyházban egységes kollektivitás *atomizálódik* s a passzív egyén *akcióba* lép. A gyermek mintegy megnőtt, az addig meleg s az egész világot jelentő szellemi bölcsőből kilép, személyesen akar élni, kikéri az örökségét, s mint a pillangó, meg akarja lebegtetni addig lekötött szárnyait.

Ahogy szükségyszerű történelmi fokozatnak tudjuk az emberi fejlődés során a középkort s annak értékeit magunkba is beépítjük, azonképen természetes ténynek kell vennünk azt is, hogy a beálló újkor a közvetlen mult ellentétéképen az időszerűvé vált másik értékpárral fog kezdődni, az *individualizmussal* és annak *aktivitásával*, amelyek addig másodsorba szorult, mert még időszerűtlen, pusztán latens elemekként lappangtak.

Mint ahogy a pillangó is nyugnek érzi már a lárvaját, amikor ki kell bújniá belőle, úgy került szembe az európai élet is a tizenötödik század végére az egyházzal. A serdülő gyermeknek is természetes ösztöne az, hogy immár kilépjen az addig ápoló és eltakaró szülői karok közül és személyesen keresse a találkozást a neki teremtett és ismeretlen veszélyekkel teli nagyvilággal. De a szülői ösztön is érthető, amikor minél tovább igyekszik felügyelete alatt tartani veszélyes korba jutott gyermekét. A két ösztön szembekerülése ismételten csak természetes konfliktusban csattan ki, amikor a serdült nehéz szakítás után a saját útjára lép.

Hosszú volt ez az analógikus igazolás, de meg kellett világítani a középkorral való szakítás joosultságának és történeti szükségyszerűségének kérdését, mert *manapság mind erősebben hangzik a vád ultramontán oldalról, hogy a tizenhatodik század óta érvénybelépett európai fejlődés tévút, s hogy korunk állítólagos csődjéért a reformáció és melléktermékei a felelősek.*

E történetietlen felfogással szemben a leghatározottabban hangsúlyoznunk kell, hogy a reformáció és a vele párhuzamosan fellépő és szellemi függetlenségre törekvő áramlatok a középkori világ önkieltségeből *következmenyszerűen* fakadtak.

Az újkornak a középkoréval szembenálló, kiegészítő értékei már a középkor utolsó negyedében kezdenek kifejeződést keresni a *renaissance* világiás törekvéseiben, megsokszorozódnak a *refor-*

mációban és az újkor értékvilágát kikerekítik a *felvilágosodás-ban*. Eltekintve attól, hogy e három irányzat kezdeti időpontja kronológiailag nem esik egybe, végeredményben két közös pontban találkoznak. Egyik az, hogy közös az indítékuk: a középkor zsákjának megtelése; a másik az, hogy közös egy alapelvük, amennyiben t. i. az egyházon kívül, járszalag nélkül akarnak továbbhaladni. Különböznek viszont annyiban, amennyiben közülök kettő, a renaissance és a felvilágosodás az egyház istenfogalmának mellőzésével, a harmadik pedig, a reformáció, az emberiség Istenhez való viszonylatának korszerűbb rendezésével akarja megoldani a válságot. A renaissance és a felvilágosodás az idők haladásában indokolt magatartásával szembefordul Istennel s keres új utakat az egyház falain kívül tágasodó parlagon, a reformáció ellenben Istenhez akar személyesen is közelebb kerülni az Isten és ember közötti viszony időszerűbb rendezésével. A három irányzat között tehát *nem ok-okozati kapcsolat* van, hanem a *párhuzamosság jelensége* forog fenn.

1. Ha a renaissance, felvilágosodás és reformáció mozgalmait három párhuzamosan függőleges hasábnak képzeljük el, s e három hasábot először — tegyük fel — a függőség-függetlenség problémáját illetőleg vízszintes síkban elmetsszük, azt fogjuk találni, hogy a metszés síkjában egymásnak megfelelő jelenségek élnek. A felvilágosodás metszetében a szellem minden tekintélyt elvet és önálló gondolkodásra tör, autonómiáját követeli. Ezzel párhuzamosan a renaissance metszetében a tekintély által reá-kényszerített divinum helyett a humánus követeli a saját érvényesülését. A reformáció párhuzamos metszetében az emberi lelkiismeret közvetlenül Isten elé akar kerülni, minden közbenjáró kizárásával. Ime, korunk elsőnek megnyilatkozó három értéke: *1. önálló gondolkodás, 2. a humánus méltósága, és 3. közvetlen viszony Istenhez*. A három érték közös jegye: a függetlenség statikus pozíciója.

2. Ha egy következő lépcsőn, a dinamikus szabadság elvének síkjában készítünk metszeteket, további értékek kerülnek napvilágra. A felvilágosodás vonalában egymás cselekvési szabadsága megbecsülésének elvét a politikai liberálizmus jelenti, a renaissance vívmánya volt a művészi fantázia felszabadítása az egyház dogmái alól, a protestantizmus pedig a türelmesség álláspontjára helyezkedik az Isten-keresés egyházi útját illetőleg, a katolicizmus hivatalos türelmetlenségével szemben. A szabadságot illető három párhuzamos újkori érték: *1. politikai liberálizmus, 2. művészi fantázia szabadsága és 3. felekezeti türelmesség*.

3. A társadalmi élet viszonyait illetőleg a felvilágosodás a demokráciában, parlamentáris keretek között lehetőséget nyit az egyéneknek is a közügyekbe való befolyáshoz. A renaissance sza-

bad verseny keretében nyit utat a tehetség korlátlan érvényesüléséhez. A protestantizmus ezekkel párhuzamosan a presbiteri rendszerben ruház jogot és kötelességet az egyesekre a közösség sorsát illetőleg. Mindhárom metszetben egy a közös elv: a közösség sorsának irányítására minden egyesnek befolyási lehetőséget juttatni, vagy megfordítva a közösség sorsának alakulásáért minden egyént felelőssé tenni. A három következő reformációs érték-örökség: *1. demokrácia, 2. a tehetség érvényesülése és 3. a presbiteri rendszer.*

4. A gazdasági élet síkjában a felvilágosodás metszete a kapitalizmust veti felszínre, hangsúlyozva annak magántulajdon jellegét és a tőke értékgyarapító, kamatoztató jogát, sőt kötelességét. Ebbe a síkba tartozik a renaissance-szellem jólét-kultusza és pompa-kedvelése. E probléma kereteiben, a tőke és a vagyon kérdésében, a reformáció a sáfárság gondolatának kiemelésével azt hangsúlyozza, hogy a talentumokat, mintegy Isten pénzét, a közösség érdekeinek figyelembe vétele mellett kamatoztatni kell. A három következő érték tehát: *1. a kapitalizmus, 2. a jólétkultusz és 3. a sáfárság elve.*

5. A szellem és anyag kérdésében a középkor teljes mértékben spirituális állásfoglalása ellen kiegyensúlyozó ellenhatásként nőtt nagyra a felvilágosodás folyamán a materializmus elve, az anyag konkrét értékességének elismerése, mellyel egy síkban találhatjuk a renaissance törekvései között a földi örömök jogosultságának hangsúlyozását. A reformáció is állást foglalt ebben a kérdésben és annak a gondolatnak adott kifejezést, hogy a keresztyénségnek a mindennapok anyagi világát, mint értékhordozó szubsztrátumot, valóságos értéknek kell tartania, s hogy az anyagi világot, a semleges salakot, nem negligálni kell, hanem be kell oltani a keresztyénség értékeivel. E síkban megnyilatkozó három örökségünk tehát: *1. bizonyos materializmus, 2. földi örömök jogosultsága és 3. a mindennapok anyagi értékessége.*

Ha a középkor — erényeivel és bűneivel együtt — a katholicizmus kora, úgy az utóbbi négyszáz év története a reformációé és ikertestvéréé. Ha a katholicizmus a maga középkorával együtt vállalja a keresztesháborúk vérengzéseit is, mint gyarlóságának dokumentumát, akkor a reformáció is vállalhatja a felvilágosodás és a renaissance istenellenességének reáként ódiúját. A keresztesháborúk és a Galilei-ügyek felmentik a reformációt az alól, hogy szégyenkeznie kelljen a racionalizmus térhódításáért. *A reformáció vállalja az újkor összes értékeit, még akkor is, ha azok csak gyarló földi másai a saját hitbeli értékeinek, annál is inkább, mivel római oldalról úgy is megtagadták őket.*

Összefoglalhatjuk tehát, hogy mindezek az értékek valóban két gyűjtőfogalomban vonhatók el. Az egyik az *individualizmus,*

a másik az *aktivitás*, melyek egymással alany-állítmányi viszonyban állanak, ugyanúgy, mint a középkorral kapcsolatban absztrahált kollektívizmus a passzivitással.

Mindkét kor erényeiben hordozta felszámolásának okait is. Amint a középkor mindent *összefoglaló* törekvése egy bizonyos idő elkövetkeztével szükségtelenné vált, azonképpen az újkor *szétbontó* törekvései is szétbontották saját keretüket a világháború elérkezének időpontjában. *Manapság tehát ugyanolyan történelmi útelágazáshoz érkezünk, mint ahol Európa a tizenhatodik század elején állott s döntenünk kell, merre keressük a jövő fejlődés irányát.*

Felszínes vizsgálódás során a mai állapotok ahhoz a konklúzióhoz vezetnek, hogy az újkor esődbe jutott, ma már csak a felszámolás folyik s bizonyos oldalról a sürgetés hangzik, hogy kezdődő legújabb korunk irányértékeinek megkeresésében hagyjuk veszni a lezárult négyszáz év elavult kellekeit. Valóban, a demokrácia és a kapitalizmus, hogy csak e kettőt említsük, mai érvényükben tényleg kétes értékek. A liberálizmus sem hozott szabadságot, a jólét nyomorúságot nemzett s a parlamentarizmus sokszor csak hordó lett a demagógia talpa alatt. A nagy egyéni szabadság széttölesztette, egymástól való félelembe, kaszárnnyákba szorította Európát. Kézenfekvő a tanulság: csak egy út vezet az üdvösség felé: *vissza a középkorba!* Vissza kell állítani a felülről diktált tekintélyek feltétlen uralmát, az approbált tudomány hitelet, az elszabadult lelkeknek az engedelmség és ellenőrzés égisze alatt való exerciciumát, a hierarchikus fegyelmi rendszert, a szoktatással és a jutalmakkal operáló nevelést, egyszóval vissza kell térnünk oda, s onnan folytatnunk az életet, ahonnan 1517-ben eltévelyedtük. Ezek a dolgok azonban már az egyház iskolapolitikai érdekkörébe tartoznak s ezekkel én, mint csak pedagógus, nem foglalkozom.

II.

Ezek után nyilvánvaló, hogy nekünk, protestánsoknak, most, a korszakváltozás mesgyéjén — ha nevünket tovább is viselni akarjuk — *reformációs örökségünket mégsem szabad veszni hagyunk*, hanem át kell mentenünk a reánk következő új világba is. Örökségünk átmentésének egy részét az iskola végzi, s ez az *iskola annyiban protestáns; amennyiben ezt az átmentő hivatást végzi.*

Már fentebb megállapítottuk, hogy korszak-nyújtási törekvés meddő dolog. Mi sem akarjuk tehát tovább erőltetni most letűnt korszakunk értékeinek *mai* érvényét. Természetesebb dolog, ha számolunk a válságos idők eljöttének követelményeivel s végrehajtjuk azt az érték-átrendezést, melynek során az eddig kitermelt

értékek nem egyszerűen mellőztetnek, hanem az újabb viszonyokhoz alkalmazkodva, a maguk igazi helyére állíttatnak be pillérekkül. Ez értékátrendezés során két dolog világosodik meg előttünk:

1. Nem az értékekben volt a hiba, amiért nem tudták a korukat a tökéletességig kitölteni, hanem az emberi gyarlóságban, amely nem a maguk helyén alkalmazta azokat. Engedte, hogy az értékek egyensúlya megbomoljék s azok mindegyike a többi rovására teljességre törjön s helyüket elfoglalja. Az önálló gondolkodás a tudomány teréről elkalandozva a hit terén is érvényesülni akart, a materiálizmus a lelki jelenségek vizsgálata közben is, s a szabad művészi fantázia a parlamentarizmus hordóin is elburjázott.

2. Semmi hiba sem lett volna a felvilágosodás és a renaissance értékeivel, ha a reformáció nekik párhuzamosan megfelelő értékfölbblete áthatotta volna azokat, s az egyéniség és az aktivitás mintegy az Istenben szabadult volna fel.

Az utóbbi megállapítást példákkal is igazolhatjuk:

a.) Ha áthatotta volna a kapitalizmust a reformáció sáfársági elve, mely a magán-vagyont Isten kamatoztatni való pénzének tartja, hogy Isten szolgálatában minél többet használhasson vele a közösségnek, akkor a jólét ma egyenlőbben oszolnék meg az emberiség egyedei között.

b.) Ha a mindennapi élet keresztyénül folyó gyakorlása közben forgatjuk kezünkön az anyagot, akkor megbecsüljük azt, mint amiben szintén az Isten törvényei érvényesülnek. Az ilyenféle anyagszemlélet azonban már nem ama lélektelen materiálizmus, hanem a keresztyén ember tárgyilagossága.

c.) A demokrácia sem lett volna pusztán egy lehetőség arra, hogy valaki a tömeg hátán érvényesülhessen, ha a reformáció presbiteriális berendezkedésének elve áthatotta volna oly értelemben, hogy az egyén ennek kereteiben tehetségéhez mért lehetőséget nyer a közösségért munkálkodni.

d.) A szabadgondolkodást korlátozó tekintélyek elvetése sem volna veszély az olyan egyén esetében, aki Istennel kapcsolatban kegyelemre szoruló embernek érzi magát, s ez alázatosságra készíti.

e.) Liberális vagyok, ha közömbösen engedem elburjázani az egyébként csak művészi síkban szabad fantázia felelőtlen politikai csapongásait. Ha azonban más embereknek más irányban, de szintén Istent kereső megmozdulásait nézem türelemmel, mert tudom, hogy Istenhez sok út vezet, ilyenfajta liberálizmusom már azonos a keresztyén türelmességgel.

Ezek szerint tehát a reformáció (s vele kapcsolatban a felvilágosodás és a renaissance) minden értéke a megtagadás helyett igenis beépítendő most meginduló legújabb korunkba, természet-

sen immár mindegyik a maga helyén és az isteni akarral összeegyeztetve, annak irányába beállítva.

III.

Értékeink megvallása és leszögezése után az a kérdés következik, hogyan kell ezeket a protestáns nevelés kereteiben átplántálnunk ifjúságunk lelkébe. Itt válik problémánk pedagógiai módszertani kérdéssé.

Nevelőink egy része úgy véli, akkor végez protestáns szellemű tanítást, ha például alsó osztályú számtanban a példákhoz Kálvin vagy Luther életrajzi adatait használja fel, az irodalomban Károli Gáspárral foglalkozik többet, mint Pázmánnyal stb.

Holott nyilvánvaló, hogy a protestántizmust a számtanban Kálvin évszámai helyett vagy mellett az jelenti, ha a tanár a növendékeket nem a matematika mechanisztikus sémáinak egyszerű felhasználására, hanem a logikai kapcsolatok minden esetben való végigvezetésére neveli. Az előbbi módszer ugyanis katolikumból fakad. (Ne bölcsekedj felettébb! Vedd tudomásul jó szívvvel a veled közölt képleteket és oldd meg velük napi példáidat! A nagy összefüggések meglátására csak a választottak hivatottak.) Az utóbbi pedig annyiban protestáns, hogy a lényeg meglátásánál alább nem adja. Nyilvánvaló továbbá az is, hogy az irodalomban sem az jelenti a protestáns tanítást, ha a protestáns íróval szemben a katolikus rovására elfogultak vagyunk, hanem a valóban tárgyilagos irodalmi szempontok alkalmazása, tehát a tanítani való tényekkel szemben elfoglalt álláspontunk dolgában akkor vagyunk protestánsok, ha nincsenek külön szempontjaink, még protestáns szempontjaink sem. Minden tárgyszerűtlen külön szempont alkalmazása: krypto-katholicizmus.

A protestáns tanítás tehát nem a tényeknek protestáns érdekű beállítása, hanem: ránevelés a lényeglátásra, a reformáció értékeinek (s általuk átnevesítve az újkor többi értékeinek) beépítésével a protestáns ifjú egyéni és közösségi magatartásába. Hogy világosabban szembetűnjék a protestáns nevelés gyakorlati különbsége a nem-protestánstól, a következő párhuzamok szolgáljanak megvilágításul:

1. A katolikus szellemű didaktika szerint „a Bánk bán tragikumának legmélyebb szépségeit, Vörösmarty művészi egyéniségének titkát stb. csak kevés ember ismeri és nincs is többnek szüksége rá, ellenben azt minden embernek tudnia kell, ki volt Katona és Vörösmarty, mikor éltek és mit írtak.“ (Magy. Ped. 1935. évi 4–6. számában Solt A. cikke.) Ezek szerint az érettségin a jeles tanuló a tanár Vörösmarty művészi egyéniségének titkáról szóló fejtegetését mondja fel, — klérus, — az elégséges pedig Vörös-

marty életrajzát és műveit ismerteti — laikus. A reformáció értékeivel rendelkező tanár viszont így gondolkozik: „Ha a Bánk bán tragikumához és Vörösmarty művészi egyéniségének titkához nem tudunk tanítványainkkal közelférközni, akkor életrajzi adatokkal pótolni az irodalmi érték meglátását, irodalom címen megelégedni annak apróbetűs járulékaival: haszontalan dolog.“ Hiábavaló egy-egy író személyi adataival foglalkozni annak, aki az író műveinek örök értékeit nem érte fel. A reformáció diákjai tehát mind Vörösmarty művészi egyéniségének titkát, vagy a Bánk bán tragikumát kapják érettségi-tételül, s amelyik közülük mélyen belelát a problémába, jelest kap, aki kevésbé, az elégségest, aki meg sehogyssem, az még életrajzi és tartalmi pótlékokkal sem megy keresztül. Ezt jelenti a reformáció első nagy értéke, az Istennel való személyes kapcsolat feltétlen szükségessége a tanítás gyakorlásában. *Istent ugyanis az irodalomban a művészi érték meglátására való készség jelenti.*

2. A jezsuita iskolában ma is nevelői módszer a verseny és a jutalmazás. Ennek lélektana a következő: Érdemes átvergődnöm a tanulás fáradalmain, mert ezeknek elviselése után egyrészt megpihenhetek a tanulástól, másrészt munkám után következik a rang, a dísz és a bér, esetleg cukor vagy egyéb materiálé képében is. Vagyis a hétköznapot végigdolgozom az ünnepért, a földet elviselem a mennyért. Ezzel szemben a reformáció nevelésében a munka jutalma maga a munka közben felébredt logikai öröm s esetleg az a szociális öröm, hogy a logikai öröm társaimban is felébredt együttműködésünk révén. *Vagyis az élet: a hétköznapok munkája s az ünnepek: csupán alkalmak lélekkel való telítkezésre a további munkanapokhoz.* Ezt jelenti a reformáció második nagy értéke, a mindennapok keresztyén életgyakorlatára való nevelés.

3. A már idézett cikkben a következő kitételek olvashatók: A tanár esztétikai fejtegetésekbe, vagy szellemtörténeti konstrukciókba bocsátkozik... az ismeretek meg nem bontható hierarchiája... rámutatunk az egyéni szépségekre is ... alkalmazzuk az irodalomtörténet kategóriáit... a már megtanult ismereteket új asszociációs szálra fűzzük... stb. Ezek a kifejezések a római egyház ex-cathedra történő kinyilatkoztatási elvének felelnek meg, vagyis a tanár: bocsátkozik, rámutat, alkalmaz, fűz stb. stb., a diák pedig tudomásul veszi a kész tudnivalókat, mint ahogyan az egyház hierarchiája is közvetíti Istent a tömegnek. A katolikus diák számára tehát a desztillált, elraktározható, készre csiszolt megoldás, méltatás, vagy képlet az érték. Ezzel szemben a református diák számára a képlethez vezető út, a logikai munkában szerzett önállósági készség jelenti az értéket. Mi nem a készenkapottat akarjuk megtartani, hanem *a befejezetlenül kapott pro-*

blémák oldozgatásában kamatoztatjuk a közben gyarapodó szellemi tőkénket. (Ide vonatkozólag ismét elolvasandó a tálentomok története, s hangsúlyozandó, hogy nekünk a tékozló fiú még mindig rokonszenvesebb a másiknál.) Ezt jelenti a pedagógiában a sáfárság kötelezettségének gondolata.

4. A nem-protestáns iskolákban az igazgató a tanár fölé, és a tanár a diák fölé van rendelve; a tanár viszont kinevezi a vizgázót és megbünteti a rendetlenkedőt. (Alá-, fölérendeltségi viszony.) Ezzel szemben a reformáció iskolatársadalmában az igazgatót a tanárok választják maguk közül, s a diákok is maguk választják meg a tanárjukat, t. i. akitől tanulnak. (Mert akit a diákok szív szerint nem választanak meg tanárjuknak, attól úgysem tanulnak semmit el *maguknak*, legfeljebb kényszerből *neki*.); az osztály maga választ ki magának tisztviselőket a saját kebeléből s maga szavazza meg a közösség életét zavarók ellen a követendő eljárást. (Mellérendeltségi viszony.) A felülről lefelé való hatalom helyett *az alulról felfelé választott vezetőség rendszere jelenti a reformáció presbiteriális berendezkedését a középiskolában.*

5. A katolikus iskola — céljának megfelelőleg — jó katolikusssá igyekszik nevelni *minden* diákját. Az idejáró protestánsnak elkönyvelt ifjú az érettségiig megéri az Egyházba való visszatérésre is. Ez az eljárás teljesen megfelel a római egyház dogmatikai álláspontjának, hiszen a katolikus iskola az egyedül üdvözítő egyház nevelő eszköze. A reformáció nevelése viszont számol azzal a ténnyel, hogy a református iskolába járó ifjúság két csoportra osztható. Az egyiknek az egyénei még nem érték meg a reformáció értékeire s ez esetben a reformáció értékeivel a protestáns iskolában mint valami választóvízzel találkozva önmagukra ismernek s visszahúzódnak saját egyházuk lelki alkatuknak megfelelőbb kebelére. A másoknak az egyénei (bármely felekezetenél vannak is beírva), már megérték a reformáció értékeire s akkor ezekkel itt találkozáva boldogan ismernek azokban a sajátjaikra s megtermékenyülnek általuk. Az igazán protestáns iskolában tehát — éppen nem holmi lagymatagságnál fogva, hanem mert a reformáció értékei erősen dominálnak benne — a bekerült katolikus lélek a saját katolikuságában, a reformáció fia pedig a saját hitében erősödik meg. *Nem lagymatagságot vagy közömbösséget, hanem ezt az értékelválasztó jellegű magatartást jelenti tehát a reformáció türelmességi elve a protestáns középiskolában.*

*

Ime így nyilvánulnak meg a reformáció értékei a mi középiskolai pedagógiánkban. S hogy tényleg megnyilvánulnak-e így, az a választó-vize protestáns nevelésügyünknek.

Nos, ha így mind az aktivitás, mind az individualizmus rész-

értékei elnyerték helyüket középiskolai gyakorlatunkban, hol kapnak teret nevelésünkben a passzivitás és kollektivitás kétségtelen értékei? Mint kitermelt, tehát pozitív értékeket mi sem nélkülözhetjük ezeket, hiszen jól tudjuk tapasztalatból, hogy az életben ezekre is szükség van.

Az egyes ember élete kicsinyben hasonlatos az egész emberiségéhez. Serdüléséig mindenki átéli magában azt a kort, amely a középkorhoz hasonlatosan forr az önzés féltelenségétől, uralkodik benne az öt érzék zsarnoksága s kikandikál belőle a kíváncsiszkodás. Szüksége van tehát mindenkinek már ekkor egy iskolára, az *elemi iskolára*, amely a hasonló korúakkal együtt kollektíve fegyelmezze, a jóra szoktassa és bizonyos problémákat nem jelentő, csak tudomásul venni való ismereteket (betűk, helyesírás, számolás, stb.) közöljön vele. Egyszóval a passzivitás és kollektivitás értékeit belenevelje.

A serdüléssel következik el az egyedre a középiskola szerepe, mint annakidején az emberiségre a felvilágosodással és a renaissance-szal a reformációé. *Az elemi iskola elkalauzolja a tömeget addig a pontig, amelytől a gyermek alakulni kezdő egyénisége és megmozduló aktivitása tovább egészségesen már csak úgy kezelhető, ha a középiskolában a reformáció értékeivel megtelítve szerepet is adunk neki.*

Mi tehát a magunkénak is elismerjük a középkort, és annak értékeit megfelelő helyen beépítjük a mi nevelésügyünkbe is. De valljuk, hogy a középkor folytatása az újkor, a reformáció értékeivel. Egészséges történeti egyensúlyérzékünk tehát azt diktálja, hogy ezek alkossák a tartalmát annak a másik serpenyőnek, amelynek — mint az igazság mérlege két karjának a keresztyénség történetében, a reformációval a billenő-ponton — a katolicizmus értékeivel egyensúlyban kell lennie.

Szathmáry Lajos

Debrecen, ó kikötő

A négyszázéves Kollégiumnak.

*Körülötte népek viharja, nézett át bérces Biharba,
nem védte falait bástya, torony, csak a hit.
Aros jármái jádzva görögtek egész le Bizáncba,
hajcsárnépe Budán túljuta Bécs kapuján.
Hajtottak lovat, ökröt, mégis az égi körök közt
Méliusz lelke alél, ujjain egy falevél.
Marhákkal, tele vérrel, tölgyekkel, televénnyel
gömbölyödött a tatár háta mögött a határ.
Igy nőttek a mezői, bővültek temetői,
mint a vakondok, alant bújt meg s a lelke harang.
Sátrat tett a homokra, pántot tett a borokra,
sirra nehéz köveket, Bacchusa így született.
Egy pint nárduszi vinkó, flóta, planéta, tilinkó,
hajnala hádeszi ház, alkonya trópusi láz,
nőtt mint földben a gomba, széthullt teste atomra,
lelke elektromosan rezgeti folytonosan:
így bírt egy birodalmat, vidított lakodalmat,
mint a cigány, hegedült, mint a buvár lemerült.
Itt fekszik a Tiszán túl, benne pihen a Dunántúl,
écepiramidja lakat: őrzi a szép utakat...*

*Mint a klavíron a skálát, futod át az Alföld határát:
napkeleten futamod sárga halápi homok,
napnyugaton színeket vált s lejt a Tiszának a löszhát
s lent a gulyát terelik szíktavas ártereid...*
*Eltüntek alattad a sátrak, csordád kolompja kifáradt,
új paloták köde kél... Mondd, hova lett a gyökér?
Hozd vissza a hajdani düllőt, menekülj befelé kívülről,
járd fel a Föld köreit, tárd fel a rétegeid!*
*Már tornyodon trónol az este, kösd a holt csontokat egybe,
lelket a csontba fuvallj, törd fel a régi ugart!*
*Meddig eseded még árván egeden a Főnix meg a Bárány?
Új népek kürtje riad, — viszik ezredes álmaikat!*
*Fogadd ismét be hajódat, eltemetett lobogódat,
Debrecen, ó kikötő, tájakat összekötő!*

Gulyás Pál

Tolnai Vilmos

(1870—1937.)

Ismét szegényebbek lettünk egy nagy magyar és protestáns értékkel. Meghalt Tolnai Vilmos egyetemi tanár, a magyar irodalom- és nyelvtudomány egyik legfáradhatatlanabb kutatója. Gyászoljuk benne a nagy tudóst és egyházának hű fiát, egyszeresmind azonban a kitűnő tanárt s a nemeslelkű embert, ki nagy tudományossága mellett is mindvégig megőrzött derült kedélyével biztatólag, elevenítőleg hatott tudományos életünkre.

Tanári pályájának kiindulópontja a pozsonyi evangélikus liceum volt. Ennél az intézetnél működött egykor atyja, a neves műfordító, a korán elhunyt Lehr Zsigmond is, aki viszont fia volt Lehr Andrásnak, Petőfi sárszentlőrinci tanárának. 1897-ben a budapesti evangélikus gimnázium tanára lett s itt rövid ideig még együtt működött a Lehr-család egy harmadik neves tagjával, Lehr Alberttel, a híres Arany-kutatóval. Így már családi hagyományai is egyfelől az evangélikus iskolához, másfelől a tudományhoz kapcsolódtak. Tolnai, mint gimnáziumi tanár is, ahogy ezt illetékes szakkörök még ma is emlegetik, elsősorú eredményeket ért el. Nagy tudása mellett is szívesen illeszkedett bele az ifjúság gondolatkörébe, megértő módon tette gyümölcsözővé annak sokszor naív érdeklődését s igaz szeretetet keltett szaktárgyai iránt. Pedig már pozsonyi tanár korában is, majd Budapesten még inkább szinte lázas buzgósággal folytatta tudományos kutatásait, s nevét a folyóiratokban sűrűn megjelenő cikkei egyre ismertebbé tették. Ily módon nyerte el tudományos és pedagógiai munkásságának elismeréseképp 1906-ban az Erzsébet-nőiskola, majd 1925-ben a pécsi tudományegyetem magyar irodalmi tanszékét. A Magyar Tudományos Akadémia pedig 1908-ban levelező, s 1934-ben rendes tagjává választotta meg.

Tolnai Vilmos tudományos munkássága már 1890-ben indul meg az Egyetemes Philologiai Közönyben s a Magyar Nyelvőrben. Amabban Kisfaludy Sándor egyik drámai átdolgozását magyarázza forrásával összevetve, emebben a mondat meghatározásának kérdéséhez szól hozzá. Így már első dolgozatai is egyfelől irodalomtudományi, másfelől nyelvészeti jellegűek, s e két rokon tudomány terén fejtette ki ezután bámulatos kitartással, sohasem csüggedő frisseséggel tudományos munkásságát.

Azonban, ha ily módon a tudomány két igen nagy területén dolgozott is, munkássága mégsem ágazott el különféle irányokba, sőt cikkeinek s egyéb dolgozatainak hatalmas tömege mellett is

igaz egységet mutat. Mert Tolnait széleskörű műveltsége, nagy nyelvtudása, a legkülönbözőbb tudományok terén való alapos ismeretei első sorban éppen annak az irodalomtudományi alpműveltetnek munkálására avatták, melyhez mindezek mellett a nyelvtudományban való alapos jártasság szükséges: ez pedig a filológia. Saját megállapítása szerint az irodalomtudomány e műveltetének kutatási körébe tartozik az irodalmi művek szövegvizsgálata, a szövegek története, nyelvi, jelentésbeli és tárgyi értelmezése s forrásai. Tolnai hatalmas kiterjedésű irodalmi munkásságán végigtekintve, így elsősorban azt látjuk, hogy vérbeli filológus volt felruházva az ehhez szükséges minden tulajdonsággal, így széleskörű tudás mellett élesen látó szemmel s biztos ítélőképességgel is. A magyar filológia mint központ köré fonódik azután Tolnai egyéb jellegű irodalom- és nyelvtudományi munkássága.

A filológus vizsgálatait sokszor igen tág térré kénytelen kiterjeszteni, s a szövegek szinte beláthatatlan tömegének megfigyelése folyton új kapcsolatok felfedezésére vezet. Innen származik hajlandósága a részletek, sőt a sokszor egyébként figyelemre se méltatott apróságok iránt, s ily módon válik az irodalomtudomány épületének annyira fontos munkát végző téglahordozójává. Tolnai e tekintetben is igazi filológus volt, s a magyar irodalomtudomány hatalmas épületéhez kevesen hordtak annyi téglát, mint ő. Maga írja egyik bírálatában: „Philologiai kutatásban... nincsen semmi, amit kicsinyelni szabad volna; apróságokon épül fel a nagy munka, részletkutatás visz be nemcsak a költő műhelyébe, hanem lelkének, teremtő lángeszének titkos rejtekeibe is.“ (Egyet. Phil. Közlöny 1917, 679). Vagy mint más alkalommal oly találóan mondja: „Tudós embernek kevés jobb tanácsot adott az Üdvözítő annál, mint mikor őt kenyérrel és két halacszával megvendégelvéen ötezer embert, tanítványainak így szól: „Szedjétek fel a maradékokat, hogy semmi el ne vesszen bennük“ (Ján. ev.: 6, 12). A tudós adatgyűjtésének alapelve ez. Nincs az a jelentéktelennek látszó apró részletecske, melynek ne volna haszna.“ (Prot. Szemle 1930, 327.)

A téglahordás, a részletek kutatása Tolnai tudományos munkásságának egyik legkedvesebb területe. Kisebb-nagyobb cikkeinek, értekezéseinek, adatközléseinek hosszú sora jelent meg különféle irodalom- és nyelvtudományi folyóiratainkban. Kutatásainak központjában nagy klasszikusaink állnak, főképp Arany, Petőfi, Jókai, Madách, Csokonai, Zrínyi. Elsősorban az ő különféle műveiket teszi gondos szövegvizsgálat tárgyává, megállapítja sokszor keletkezésük körülményeit, kimutatja magyar és világirodalmi kapcsolataikat, forrásait, megmagyarázza addig gyakran félreértett vagy kellőleg nem értelmezett kifejezéseiket s kitér a versforma kérdéseire is. E közleményekben csodálkozva figyelhet-

jük meg Tolnai széleskörű magyar- és világirodalmi ismereteit, egyszersmind azonban gondosan kiépített kutató módszerét is.

Klasszikusaink nyelvi szempontból való magyarázata azután sokszor arra ösztönzi, hogy különféle szavak főképp újabb jelentéstörténetét gondos tanulmány tárgyává tegye. Innen ered számos szótörténeti cikke, melyeknek bámulatosan gazdag adatgyűjteményét széleskörű olvasottsága folytán sokszor a szinte elrejtett és elfelejtett munkák egész sorából állította össze. Olykor egy az irodalomban kedveltté vált kifejezés (pl. „árva gerlice“) adatait nemcsak a magyar, hanem egyéb népek irodalmi alkotásaiból is összegyűjti, megállapítva így érdekes fejlődéstörténetét. Nagy szorgalommal kutatta a nyelvújítás különféle szavainak feltűnését és elterjedését is. A klasszikusaink tárgyi értelmezésével kapcsolatos művelődéstörténeti kutatásaival pedig szólástörténeti tanulmányai függnek össze. Igen sok, köztük számos egészen közkeletűvé vált szólásunk magyarázata származik Tolnaitól.

Főképp e szó- és szólástörténeti tanulmányokban nyilvánul meg a nagy tudás és alaposág mellett a Tolnai egyéniségére annyira jellemző derűs jókedv is. Így egész gyűjteményt közöl a tréfás nyelvkeverésen alapuló úgynevezett makaróni szavakból, a sokszor szintén humoros módon köznévként használt személynevekből s saját gyűjtésével bővíti Dobos Diákszótárát is, hozzáfűzvé: „Nőjön nagyra ez a jókedvű kis szótár, a tudomány hasznára s minden jóhumorú tanár gyönyörűségére“ (Egyet. Phil. Közöny 1898, 755).

Klasszikusaink műveinek verstani vizsgálata a magyar hangsúllyal való foglalkozásra is ösztönzi, s ily irányú kutatásainak eredménye nagyszabású tanulmánya „*A magyar hanglejtésről*“ (Magyar Nyelv, 1915). A nagy magyar írók nyelvének tanulmányozásával kapcsolatban kiforrott nyelvérzéke pedig útmutatójává lesz nyelvhelyességi és helyesírási kérdésekben, melyekkel főképp a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából foglalkozott.

Különféle részletkutatásain alapuló gazdag ismeretkörét használja fel nagyszámú, főképp filológiai tárgyú munkákkal foglalkozó ismertetéseiben, bírálataiban is. Az ismertetett munkák megállapításaihoz rendszerint hozzáfűzi saját megfigyeléseit, adatait. Mintegy pihenésképp olykor újabb szépirodalmi munkákat is ismertet. E bírálataiból, melyek nagy része a Protestáns Szemlében jelent meg, a költői művek esztétikai megítélésében való jártassága és kiművelt ízlése tűnik ki.

A téglákból lassanként épület lesz, a részletkutatások eredménye pedig a tudományos rendszerezés, összefoglalás. Tolnait is kutatásainak hosszú, fáradságos útja végül ide vezette. A filológiai vizsgálatait alapján leszűrt gazdag tapasztalatok gondos rend-

szerbe való foglalása a „Bevezetés az irodalomtudományba“ c. könyve (Budapest, 1922). Szótörténeti kutatásainak egyik összefoglaló eredménye pedig a magyar irodalmi nyelv egy rendkívül fontos kérdésének minden tekintetben való alapos kifejtése „A nyelvújítás“ c. munkájában (Budapest, 1929). Ugyanily kitűnő összefoglalást adott „A szólásokról“ is (Magyar Nyelv 1909—1910), nyelvhelyességi kutatásainak eredménye pedig a két ízben (1900, 1928) is kiadott „Magyarító szótár“.

A filológia mellett és éppen abból kiindulva a szó- és szólástörténet vált ilyen módon Tolnai munkásságának másik kedves területévé. Évekig vezette a Magyar Tudományos Akadémia Nagy Szótárának gyűjtő munkálatait. S míg filológiai kutatásai elvezették e tudományág logikai alapjaihoz, a szavak életének folytonos figyelése folytán a nyelvnek, mint az emberi lélek alkotásának szinte filozófiai szemmel való látásához jutott el. „A szótár — írja akadémiai rendes tagsági székfoglalójában — már igen korán nem csupán segédeszköz volt kezemben, hanem szinte önálló olvasmány és élmény is. A nyelv világa tárult fel számomra benne, egyrészt szigorú törvényszerűségével, másrészt kiszámíthatatlan szeszélyeivel; a lelki tartalom sokszerű kapcsolata a nyelvi kifejezéssel; néhány hangból álló szó, egy-egy szólás, mely a gondolatok raját veri föl a lélekben“ (Nyelvtud. Közlemények 1935, 272).

Aki azonban ilyen mélyen tekintett a nyelv rejtekeibe, az észrevette benne azokat az erőket is, melyek legfőbb biztosítékai jövőjének. Így a „Halhatatlan magyar nyelv“, Tolnai Vilmos e klaszszikus tanulmánya (Magyar Nyelv 1924) egyik legszebb kifejezése a nyelvünk s vele egyszersmind nemzetünk jövőjébe vetett hitnek és bizalomnak. Viszont mi úgy érezzük, hogy az a férfiú, aki oly buzgósággal vizsgálta nagy költőink és íróink szövegeit, s aki oly szeretettel gyűjtötte a magyar nyelv szó- és szóláskészletének elrejtett kincseit, maga is igen nagy mértékben járult hozzá nyelvünk halhatatlanságának megalapozásához.

Losonczy Zoltán

KRITIKAI SZEMLE

Nádor Jenő és Kemény Gábor: Tessedik Sámuel élete és munkája. Budapest (Merkantil nyomda) 1936. 130 l.)

A két szerző tanulmányához az előszót *Darányi Kálmán* miniszterelnök és földművelésügyi miniszter írta s itt találhatóan állapítja meg, hogy *Tessedik Sámuel* szarvasi intézete volt a világon az első mezőgazdasági iskola, mely a földművelést az egyszerű foglalkozásból tudománnyá emelte és e tudomány rendszeres művelésére és terjesztésére is vállalkozott, és megjegyzi, hogy *Tessedik* „nemcsak tudós és gazda, hanem a legnagyobb gyakorlati népnevelők egyike is volt.

„*Életét és munkáját*“ közelebbről *Nádor Jenő* tanár, Szarvas községének és nagy hírű gimnáziumának ismert történetírója írta meg, „míg a nemzetnevelő *Tessediket*“ *Kemény Gábor* rajzolja meg. *Tessedik* munkásságának korábbi jellemzői *Zsilinszky M.* és *Szelényi Ö.* voltak. A tartalmas és rokonszenves könyv elejét *Tessedik* fényképe díszíti, míg annak végén mindkét részéhez a gazdag hazai és külföldi irodalom felsorolása található. Nagybábara kézírásos művei, főleg a németül írott és *Zsilinszky* által magyarra fordított „*Önéletírása*“, s mindenekfelett szarvasi „*Memorabiliai*“ és sok kisebb történeti művei Szarvas nagyközségének, evang. egyházának és gimnáziumának levéltárában találhatóak és jelentékeny kultúrforrásai hazai történettudományunknak.

Tessedik evang. pápi családból 1742-ben *Albertiben* született. *Pozsonyi* és *debreceni* tanulmányai után többnyire gyalog bejárta a Felvidéket és a német külföldön *Jénát*, *Hallét*, *Charlottenburgot*, *Potsdamot* és *Erlangent*. Különösen *Nagy Frigyes* Németországában gazdag anyagi és szellemi tapasztalatokat szerzett, amelyekből szerzőnk így rajzolja meg élet- és jellemképét: „Sokoldalú olvasottság- és vizsgálódás-eredményezte racionalista világnézet, különösen a vallásban és nevelésben, rousseau-i természet-szeretet, rendkívüli munkabírási, spártai szokások: józanság, egyszerűség, takarékoság, bíráló, latolgató ész, túlhajtott szigor önmagával és másokkal szemben, igazságszeretet.“ A *pozsonyi Bél Mátyás* mellett igazi „tizennyolcadik századi fáklya“, aki „*Ausztria* három császáranak kegyét élvezte“.

1767-ben kerül lelkésznek Szarvasra, amelynek szörnyű gazdasági, szellemi és erkölcsi elmaradottságát *Tessedik* adatai nyomán eleven színekkel rajzolja meg a szerző. Felvidéki tót lakosai „bárgyúak és műveletlenek“ voltak. Ezek között igyekezett megvalósítani mint „a korszellem misszionáriusa“ a maga reformeszméit a vallási és társadalmi praktikus racionalizmus szellemében

nagy hűséggel és kitartással a templomban és híres intézetében. Élet nála annyi mint munka, s az ismeret tárgyi és nem szótu-
dás. Azt hirdette kéziratos műveiben, felvilágosító előadásaiban
és olvasó együletében. A haladást megindítja az építkezésben, a
közbiztonság, az egészségügy s a szegényügy terén, küzd a taka-
rékosság érdekében a szokásos dáridók ellen, s mindent elkövet
a mezőgazdaság emelésére. A fásítás terén ő honosította meg ha-
zánkban az akácját. Általában a népnevelés szolgálatában soha
el nem fáradt.

Nádor művének legszomorúbb fejezete „a népnevelő bukásá-
ról“ szól, akiben a realizmus bukott el a hamisan értelmezett hu-
manizmussal szemben. Ezt a bukást a ravasz, alattomos, irigy és
rágalmazó lelkésztársával: Boczkó Dániellel adáz tusájának kö-
szönhette, de — érdekes — a Tessedik iskolájának halálával meg-
született a később Szarvasra került mezőberényi evang. gimná-
zium, amelynek egy Vajda P., Ballagi M., Greguss A., Zsilinszky
M., Tatay I. és Benka Gy. voltak nagyhirű tanárai. Tessedik tra-
gikum, hogy magvait idő előtt terméketlen talajba vetette. Tra-
gédiája Apáczai Cseri Jánosra és más „magyar Messiásra“ em-
lékeztet.

Még megemlítjük, hogy két neje 18 édes és 2 mostoha gyer-
mekkel ajándékozta meg Tessediket. Meghalt 1820. dec. 27-én. Fe-
jedelmek és külföldi tudósok részéről sűrűn látogatott intézeté-
vel együtt sok kitüntetésben volt része.

A mű második része „a nemzetnevelő Tessedik“ c. alatt pe-
dagógiai rendszerét ismerteti. Fejezeteinek címei: „Új idők hatá-
rán“; „Közvetlen szellemi gyökerek“; „Szociológus és pedagógus“
és „Szimbólum és realitás“.

Ezekben megállapítja, hogy Tessedik intézetének mai utódja
a szarvasi Középfokú Gazdasági Tanintézet, hogy Tessediket
egyéni élmények és történelmi események is determinálják, hogy
sok tekintetben Széchenyi előfutárja, akivel osztja az egyedülálló
emberek lelki válságát, hogy népnevelő munkásságára II. József
lelkisége és Comenius és a *Ratio educationis* volt nagy befolyás-
sal. A pedagógiai és szociális célkitűzésben, az ember és környe-
zet viszonyának alapulvételében s a reális tárgyak hangsúlyozá-
sában Tessedik egészen a *Ratio educationis* alapján áll. Pap, pe-
dagógus, igazgató, nemzetgazdász és író volt egy személyben, ki-
nek méltó helye van a szellemtörténetben. Ember és nemzetnevelő,
jó pap és hazafias államférfi és szociológus volt minden ízében.
Végül szimbólum és egyúttal valóság az is, hogy ma a külsőleg
is gyönyörűen haladó Szarvason szinte egymás mellett emelked-
nek a Luther tanítónőképző, a Vajda Péter gimnázium és a Tes-
sedik intézet.

A nagy tudással és sok meleg érzéssel megírott két tanul-

mányt melegen ajánljuk olvasóink szíves figyelmébe. *Nádor* tanár tollából pedig várjuk a „Memorabiliá“-k feldolgozását és közzétételét.

Dr. Szlávik Mátyás

Payr Sándor: Zrinyi prókátora. Történeti színmű négy felvonásban. Harangszó könyvtár. Győr, 1937.

Payr Sándor az evangélikus egyháztörténet kiváló monografusa. Az apró részletek iránt való szeretete önt életet munkáiba. A múlt felé szeretettel fordul. Mintha Mikszáth megállapítása vezetné: a tudósok mindig csak a múlt gálaruháit kutatták. Úgy, hogy most már nagyon pontosan tudjuk, milyen ruhát viseltek azelőtt. A hétköznapi ruhák nem érdekelték. Payr éppen a hétköznapi apróságokat keresi.

Legtöbbször a tárgya iránt való vonzalom indítja arra, hogy vele foglalkozzék. Ezért írja meg a múlt valóságát költői melegséggel és lelkületét természetesen adja, amikor a történelmi anyagból költemény alakul ki benne.

Igy keletkezett Wittnyédy Istvánról írt darabja, „Zrinyi prókátora“ címmel. A tizenhetedik század borzalmas magyar lelki összeomlásában a romok egymásután temetik el azokat, akik a vallási és politikai szabadságok jogait akarják megmenteni a nemzet számára.

Ezek között az emberek között a legérdekesebbek közé tartozik Wittnyédy István tüzesen lelkes Petur alakja. Ott van minden elszánt nemzeti mozgálaban. Az egymás ellen áskálódó főurak között ő a nemzeti ügy apostola, ő fogja őket össze közös nemzeti tevékenységre. Payr Zrinyi Miklós politikai végrendeletének végrehajtóját látja benne.

Négy mozgalmas felvonásban pereg le előttünk Wittnyédy tragikuma. Az elsőben azzal indul el a cselekvény, hogy Sopron városában a császárnak hódoló német párt kerül uralomra, szembefordul a magyarokkal és ki akarja üldözni a városból Wittnyédyt, aki akkor Zrinyi Miklós oldalán harcolt. Ilyen előkészítés után jelenik meg Wittnyédy és lelkes szereplésével egyszerre megnyeri érdeklődésünket. Fellépése hatásával teljesen drámai. Az országos ügyek szálai nála futnak össze. Fáradhatatlanul járja az országot, hogy közös cselekvésre bírja az urakat. Az önzés azonban mindig megbontja az egységet. Zrinyi prókátorának hevét csak fokozza ez az eredménytelenség és végre azt a tervét akarja keresztülvinni, hogy a menyasszonyához induló Lipót királyt elrabolják és addig nem eresztik szabadon, amíg a magyar alkotmány megtartását meg nem ígéri. Itt szakad el Wittnyédynek, a Peturnak, útja Zrinyi Miklósnak, a Bánknak, útjától és ez érleli meg a tragikumot.

Payr színdarabja a tizenhetedik század feltámadt élete. A

valóság rajzában a költő nem rajzolta el a tudós történetírót. A történetíró készen adta anyagát a költő számára. Ezért, mint olvasmány is gyönyörködtet és tanít. Olyan színház számára, ahol vegyes a közönség, ma, a kiélezett vallási ellentétek miatt, aligha kerülhet színre. De protestáns műkedvelőink nem találhatnak alkalmasabb darabot ünnepi előadásra.

Élénkíti a cselekményt a beleszótt zene. Ezt a részt zongorára és énekhangra alkalmazta és saját szerzeményeivel is kibővítette Kapy Gyula, egyházi énekköltésünknek e kiváló mestere.

Az ellenünk indított sajtóáradatban jól esik rámutatnunk erre a könyvre, az igazság és hazaszeretet könyvére, a hitért és szabadságért küzdő nemes magyar ember tragikumára.

Hamvas József

Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés és története. Budapest, 1936. 8°. 328. l.

A Görgey-kérdés a századvégi magyar közvélemény egyik legtöbbet bolygatott s legjellegzetesebb problémája. Megnyilvánul benne a szabadságharc hatalmas élményétől döntően befolyásolt társadalom sajátos értékvilága, s egész felzaklatott, bizonytalan lelki élete. Vizsgálata ennél fogva nem annyira Görgey rehabilitását, a „kérdés“ érdemben való eldöntését célozza — ez a szabadságharcral foglalkozó történetírás dolga —, hanem a századvég és századforduló magyar társadalmának lelki struktúrájához szolgáltat értékes adatokat.

A Görgey-kérdés kialakulása bonyolult tényezők sokoldalú összefonódása; Kosáry éles judiciummal, biztos kézzel válogatja ki az egyes főbb szálakat. Hatalmas anyaga, lelkiismeretes és körültekintő gyűjtés eredménye, a legteljesebb világossággal rendeződik el a főbb vonalakon s szemléletesen tárja fel tárgyának összes lényeges oldalait. Görgey egyéniségének és szabadságharc-kori szerepének rövid vázlatát általános háttérül s egyben a kérdés kiindulópontjául megadván, áttér Kossuth múlt-szemléletének s az emigrációs irodalomnak vázolására, mint ahonnan a hazai s külföldi közvélemény először tájékozódott, majd Görgey száműzetése, első védekezése, a felmerülő higgadtabb megítélésekkel szemben a széles rétegek informátorainak egyre élesebb hangja, a kérdésnek tényektől való elvonatkozása s jelszavas pártküzdelmekbe való lehullása, majd a küzdelmekre lassan rányővő objektív vizsgálat eredményei után az újabb, rehabilitációs irányt ismerteti. Széles tárgyi tudás és kiforrott módszer szükséges a téma illetően széles kezeléséhez. Kosáry a jó történész tárgyszemléletével fogja össze a felboncolt adatokat, és közvetlen tárgyán túlterjedő eredményeket ér el. A közvélemény, mint olyan, alakulásának módjára, és speciálisan a századforduló magyar értelmisé-

gének közvéleményalkotására találunk értékes adatokat. Könyve sok más alapvető problémát is érintvén, nélkülözhetetlen lesz annak, aki az utolsó évtizedek történetének modern szempontú feldolgozását fogja megkísérteni. Ami közvetlen tárgyát illeti, Kosuth s az emigráció itthoni szerepének, a Görgey-probléma társadalmi jelentőségének megértéséhez lényegesen közelebb vitt, s a kérdés alakulásának teljes feltárásával minden tekintetben kiemelkedő munkát végzett.

Elekes Lajos

Két könyv az ifjúság olvasmányairól. *Szondy György: A modern iskola és az ifjúság olvasmányai.* Bp. 1936. *L. Újváry Lajos: A mai gyermek és a könyv.* Bp. 1936.

A *Vajthó László* szerkesztésében sikerrel fejlődő sorozat. *A tanítás problémái*, e két kötettel a korszerű neveléstanítás egyik legfontosabb kérdésére, az ifjúság olvasmányaira irányítja a figyelmet. *L. Újváry Lajos* a kérdést elvi szempontból fogalmazza meg. Pontos vizsgálatokat végzett és ezek számszerű adatai meglepő eredményeket produkáltak. E vizsgálatokkal pillant be a megközelíthetetlen gyermeki lélekbe, szemléltető grafikonokkal ábrázolja a gyermek változó olvasmány-igényeit, meghatározza a kedvelt olvasmányokat és ezek népszerűségének okát, rávilágít az ifjúság könyvforrásaira. Mivel úgy látja, éspedig teljes joggal, hogy az ifjúság olvasmányainak úgynevezett „hivatalos“-an megállapított anyaga nem tart lépést azokkal a fejlődési eltolódásokkal, melyek a gyermek-olvasók lelkében végbementek, konkrét javaslatokat is tesz az ifjúsági könyvtárak átszervezésére, a tanár-és tanító-nevelés idevágó megreformálására.

Noha *L. Újváry Lajos* könyve jelent meg későbbben, mégis szinte úgy tűnik fel, hogy *Szondy György* már a gyakorlat nevében adott hasznos válasz egyikére azoknak a kérdéseknek, melyeket *L. Újváry* elvszerűen felvetett. *Szondy* az ifjúsági olvasmánynak a munkáltató oktatásban való tervszerű felhasználásához járul hozzá gyakorlati útmutatásokkal. Ifjúsági irodalmunk e kitűnő művelője és ismerője a tanár válogató kezével részletes jegyzékbe gyűjtötte, főként a középiskola alsó fokaira azokat az olvasmányokat, melyek a tanításban is sikerrel felhasználhatók. Ezt a jegyzéket rendkívül ügyes összeállítás követi s ebben a természetrajz, a földrajz és a magyar történelem ismeret-elemeinek, (növények, állatok, foglalkozások, események, tájak stb.) az ifjúsági olvasmányokban fellelhető helyei vannak megjelölve. Ez a „tárgymutató“ rövidesen nélkülözhetetlen lesz a tanításban és az olvasókönyv-szerkesztésben. Igen kívánatos volna, ha *Szondy György* a tanítás-anyag más területeiről (irodalomtörténet, ipar, kereskedelem stb.) is készítené ilyen mutatót. Ma ő az egyetlen, aki ezt az égetően fontos munkát elvégezheti.

Kerecsényi Dezső

Gereblyés László: Nehogy engedj! (Versek. Cserépfalvi kiadás.)

Gereblyés László az élesen szociális érzékű írók közé tartozik, azok közé, akik méltán keltenek feltűnést. Eddigi köteteiben azonban inkább csak a szociális érzék volt nyilvánvaló, a művészi eszközök, amelyek ezt a szociális érzést kifejezésre juttatták, nem mindig voltak meggyőzőek. Most megjelent kötete meglepetés, örvendetes kiteljesedésre vall. Most már teljesen érett. Nem csak mondanivalója van, de ezt a mondanivalót szuggerálni is akarja. Rímei szinte briliánsak. Olvassuk el a Szakadárokat, a Rege egy régi gyárról, a Toloncház, a Gyári dal c. verseit, s meggyőződünk róla, hogy bár minden munkás, szegény emberrel szolidáris, nem hiszi, hogy e szolidaritás ürügy lehet lagymatagon megformált versek írására. Ellenkezőleg, nyilván ő is tudja, hogy csak az hisz komolyan a maga mondanivalójában, aki annak megformálását konokul, minden akadályt legyőzve vállalja. Örülök, hogy ezt elmondhatom Gereblyésről, aki a nyomorról szólva is inkább buzdító, mint csüggesztő. Ma még kevesekről lehet hasonlót mondani.

Marconnay Tibor

Szabó Pál: Csodavárás. (Franklin-Társulat kiadása.)

Szabó Pál minden regénye valahogyan első kötetének címét idézi: Emberek. Az emberi sorsoknak céltalan folyása, néhány lehangoló tanulsággal, teszi ki műveinek gerincét. Igaz, van mind-egyiknek egy vezérmotívuma, mint a Békalencesében a falusi intelligencia sorsa, a Papok, Vasárnapokban az egyke, legutóbbi művében, a Csodavárásban pedig a nagybirtok. De az író korántsem áldozza fel a tendencia kedvéért alakjait. Nem konstruál helyzeteket és eseményeket, hogy valamilyen tételt bizonyítson: egész elbeszélése úgy hat, mintha megtörtént eseteket mondana el, van azokban is tanulság elég. Kétségtelenül, ez megfelel a regény műfajának is, de egyszersmind sok veszélyt is rejt magában. Amikor az író nem törekszik másra, mint az élet pusztá visszaadására, meglehetősen nehéz feladatot vállal magára: egy természeténél fogva széteső anyag fölött kell úrrá lennie.

Szabó Pál legutóbbi regényénél ez a siker nem mondható teljesnek. A munka úgy indul, hogy csakugyan azt az illúziót kelti, mintha a kastély és parasztság viszonyának általános érdekű szálait fejtené fel, azonban a cselekvény egyre inkább egy parasztlány, Kalára, ill. Klárka körül csoportosul, aki a kastélyba kerülve, teljesen hatalmába keríti az öregedő gróft. De ugyanígy külön sorsot élnek a grófnő, az intéző, letört Don Juan-ságával, vagy a vagyonosodó paraszt, aki valamikor az uradalom béresházából indult útra. Mindezt nem kellene kifogás gyanánt

említeni, ha a regény nem nagy ígéretekkel kezdődne és nem viselné a Csodavárás címet. A csodavárás tulajdonképpen a tavasz fondorkodása, amely valamennyire megbolondítja a télből kilá-bolt embereket, csodálatos képeket festve eléjük a jövőről. Sok-féleképpen lehet elindulni a csoda után, úgy mint a kincskeresők, akik valamilyen mágikus hatalom után szeretnének az élet uraivá válni, esetleg úgy, mint a nazarénusok, akik egy szektának belső orgiáiban vezetik le nyugtalan ösztöneiket, vagy mint a szocialis-ták, akik Kossuth képe alatt gyülekeznek össze és beszélnek meg világot megváltó gondolataikat, amelyek azonban kellő vezetés hiányában csak posványos vadvizekké válnak. Keret a háború előtti néhány hónap és maga a háború.

A kötet tehát elég nagy távlattal dolgozna, azonban mind-ennek nagy része a margóra kerül, és egyéni sorsok tolulnak az előtérbe. Ezeknek a sorsoknak csak örülni lehetne, ha jelképesek lennének, azonban a legnagyobb hiány az, hogy egyáltalán nem jelképesek. Meglehetősen függetlenül élnek a regény alapelgou-dolásától, amelynek inkább lehetne címe Nőuralom, vagy valami ilyesmi. Ami azonban a munkának érdeme, az az egyes szereplők meglehetősen hű ábrázolása és a mindig érdekes előadás. Vannak jelenetei, melyeket nehezen lehet elfelejteni, kifejezései a vérbeli íróra utalnak.

Vajda Endre

Ungarn. (Ein Novellenbuch. Herausgegeben von Dezső v. Keresztury. W. G. Korn-Verlag. Breslau.)

Ez a novella-gyűjtemény annak a többéves munkának a gyümölcse, melyet a berlini Magyar Intézet hallgatói Keresztury Dezső lektor vezetésével végeztek. A novellákat Keresztury válogatta ki, hallgatói lefordították őket s az Intézet igazgatójának, Farkas Gyula egyetemi tanárnak a támogatásával létrejött ez az ízléses kötet, újabb alkalomként arra, hogy irodal-munk egyik legsikerültebb műfajából néhány a német olvasók előtt ismertté váljék.

Tizenkilenc írónk (Móricz Zsigmond, Bibó Lajos, Tamási Áron, Nyirő József, Kassák Lajos, Dallos Sándor, Gelléri Andor Endre, Herczeg Ferenc, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Cs. Szabó László, Németh László, Babits Mihály, Török Sophie, Márai Sándor, Tormay Cecile, Kodolányi János, Török Sándor és Kós Károly) egy-egy novelláját tartalmazza a kötet. A kiválogatásban nem valamely (az anthológiákban soha el nem érhető) tel-jesség, még kevésbbé a „les plus belles pages“-szempont volt az irányadó, hanem bizonyos fajta tartalmi egység. Olyformán, hogy a kiszemelt novellák a mai magyar élet keresztmetszetét adják. Eszmei keretekbe (Volk, Armut, Gestalten, Verwirrung,

Wende) csoportosultak így az egyes elbeszélések s maguknak e kereteknek a sorrendje is szinte instruktív lépcsőfokokat jelképez. Amellett, hogy ez az elgondolás igen megfelel a német olvasó értesülni akaró ízlésének, egy nálunk még kevésbé ismert anthológia-forma is lett az eredménye ennek a válogató és rendező szempontnak.

A fordítások jók s nem egyszer meglepő ügyességgel oldják meg a tájnyelvi zamat visszaadásának nehéz feladatait is.

Kerecsényi Dezső

Kumlik Emil: Dohnányi Frigyes. 1843—1909. (Egy magyar gyorsíró élete és munkássága. Budapest, 1937. Kiadja a gyorsírási ügyek kormánybiztossága.)

Abban a sorozatban, ahol ez a könyv megjelent, elkülönült gyorsírási elmélet küzdelmének emléke, de két tényező kiemelébből a zárt körből.

Az egyik Dohnányi Frigyesnek, Dohnányi Ernő édesatyjának egyénisége, melyben egy másfél nemzedékkel ezelőtt élt középiskolai tanár értékes lelkesedése, kiváló szaktudása és e szaktudáson túlmenő általános érdeklődése, egész életét tanítványainak feláldozó nevelő odaadása meghatóan bontakozik ki előttünk.

A másik a könyv szerzőjének szerető szorgalommal, lelkiismeretességgel és az elsőrangú újságíró kedves könnyedségével megírt jellemzése, mely szeretett tanárának és kedves Pozsonyának meghatóan meleg rajzát adja. Pozsony életének e töredékében visszatükröződik ennek a nagy kultúrvárosnak szellemi élete.

Dohnányi Frigyes munkásságával ez a könyv azon a címen foglalkozik, hogy ő magyarosította meg a német Arends-féle gyorsírást, mert arról volt meggyőződve, hogy könnyebben megtanulható és kevesebb tévedéssel olvasható, mint a Gabelsberger-féle rendszer.

Amikor a magyar nyelvhez való alkalmazás munkáját elvégezte, tovább haladt német mestere útján és kidolgozta a rendszert, mely szerint ugyanazokkal a jelekkel egyformán lehet magyarul és németül írni. Azután belefogott a minden nyelvre alkalmas egyetemes gyorsírás kidolgozásába.

A legelső elismerést a Pozsonyban élő közös hadseregbeli katonatisztek től kapta, akik számos aláírással köszönték meg neki, hogy a tőle tanult gyorsírással a monarchia minden nyelvét egyformán le tudják írni.

Iskoláján, a pozsonyi királyi katolikus főgimnáziumban, sok száz tanítványa tanulta meg tőle ezt a gyorsírási rendszert és mikor az általánosan uralkodó Gabelsberger-módszer hívei. Trefort miniszternél feljelentették, a megejtett vizsgálat bebizo-

nyitotta, hogy helyes úton halad és a miniszter hivatalosan is megengedte módszerének tanítását.

Pozsony kulturális színvonalát mutatja, hogy a nagyközönség is érdeklődött a gyorsírási rendszerek e küzdelme iránt. Dohnányi mellett Pozsony legnépszerűbb lapja, a Westungarischer Grenzboten és főleg annak temperamentumos, eleven tollú szerkesztője, Simonyi Iván, harcolt, míg az ellenpárt lapja a Pressburger Zeitung volt. A magyar sajtó vezére, a Nyugatmagyarországi Híradó alapítója és szerkesztője, a Toldy-kör megteremtője, id. Vutkovich Sándor, a Dohnányi rendszerét ápoló gyorsíró társaság elnökségét fogadta el.

Az elvi mérkőzés Dohnányi javára dőlt el, de az idő malma megőrölte ezt a győzelmet és mikor Dohnányi nyugalomba vonult, nem akadt iskoláján kívül, aki rendszerét tovább tanította volna. Csak hálás tanítványainak emlékében maradt meg munkájának eredménye.

Legkiválóbb tanítványainak egyike ennek a könyvnek szerzője, aki ezzel is emléket állított neki.

De emlékét és nevét őrzi fia, Dohnányi Ernő, akinek művészete a családjukban évszázadok óta élő zenei hagyományok kimagasló termése. Maga Dohnányi Frigyes kiváló zenész volt. Liszt Ferencsel is fellépett közös hangversenyen. Az éneket évek során ő tanította iskolájában, ő szervezte ott az első énekkart.

A pozsonyi középiskolák közösen ülték meg a magyar állam ezeréves fennállásának ünnepét. Ezen az ünnepen a 305 énekesből és 64 zenészből álló ifjúsági kart Dohnányi vezette. A melodramánál zongorán egy ötödik osztályos tanuló játszott: Bartók Béla. Pozsony összes középiskolái együtt ünnepeltek valláskülönbség nélkül, el nem tiltott egységes magyar érzéssel.

Hamvas József

Színházi Szemle.

Nyirő József: *A Jézusfaragó ember* és Molnár Ferenc: *Delila* c. darabja hősiezen vetekszik egymással népszerűségben. Két külön világ, egymást teljesen kizáró. Az egyik a talpraesett ötlet, színpadi mesterség, emberismeret hármasság diadala, a másik maga a hamisítatlan irodalom s egyben a jóhiszemű tájékozatlanság a színháznak minden „dologi“ tényezőjében. Az egyik szerző valamennyi lehetőséget kiaknázza s tökéletes színházi „egyenleg“ tudatával bocsájt haza; jól szórakoztunk s nem maradt sok utána-gondolni valónk. A másiknak meg-megcsukló szava meg úgy erő-södik s zeng tovább bennünk, mint egy nagyon szép költemény. Örvendünk e két végtel találkozásának; mindkét író okulhat belőle s a tanulság igazibb utakra eszméltethet, a formában, lélekben egyaránt nagy dráma felé.

Ajnádi, a havasok közé szakadt nyomorgó kolozsvári szobrász olyan keserűnek, lázítósnak faragja meg Krisztus arcát, hogy nem vehetik meg a község temploma számára. De a havasok élete ki fogja gyógyítani kétségbeeséséből: ezt példázza Nyirő színjátéka. A fiatal, forrongó lélek tanúja lesz a szegény székely favágók életküzdelmének. Az egyik, Éltes Dávid, kinek családjára egy szerelmes, bosszúálló vetélytárs rágyújtja a házat, megosztja vele munkáját és kenyerét, mert megmentette a tűzvészből az asszonyt és a gyereket. Ajnádi világgyűlölete enyhülni kezd s ezt a válságot még mélyebbé teszi az, hogy vigyázatlanságából egy kivágott fa halálosan megsebesíti jóltevőjét, miatta kell annak meghalnia. Ajnádi egyre jobban belevegyül a székelyek küzdelmes életébe, megbékél, Isten áldása lesz rajta, mint az életben, halálban csüggedetlen székelyeken. Ezentúl szelíd Krisztus-arcokat fog faragni s embertársai képét, s élni fog boldogan, feleségével, kisleányával. A darab vége a természet és a meggyötört lelkek „virradását“ ábrázolja, új, szebb élet kezdetét.

Nyirő ereje abban mutatkozik, hogy a költő diadalmaskodni tud benne a tapogatózó drámaíró. Ezt az utóbbit leginkább az indítékok, a fejlesztés laza kapcsolatában, a bonyodalom kidolgozásában érezzük. Általában ahogyan Nyirő az alkalmat szerzi Ajnádi válságához, konfliktusaihoz, az előbbrevivó s megakasztó körülmények, elég mesterkéltek. A dráma tengelye hallhatóan csikorogva fordul. De ismételjük, annyi fennkölt gondolat testesül meg előttünk, hogy ezeket a „töréseket“ hamar feledjük. Csak két jelenetet idézek. Az egyik Éltes Dávid halála. Elfelejtette a Miatyánkot, egy legény szalad le a faluba, hogy megtanulja és segítségére legyen a nagy úton. A vetélytársak közben kibékülnek, a favágók egymásután üzengetnek Éltesrel a másvilágra. Ez a jelenet maga kész dráma, az író annyi sajátos

vonással ruházza fel, hogy egyszerre hihetetlen magasságokban érezzük a lelkünket. A másik jelenet, mikor az elárvult Éltesgyerek ajándékot kap apjától a túlvilágból: a favágók faragták neki, az apja sírjára. Aztán még előbb, ahogy kürtszóval, hahókiáltással négy világtáj felé „közhírré teszik“ a halálesetet, egészen az utolsó akkordig, egyre emelkedetebb körbe röpit s a végkifejlés, minden különösebb csattanó hijján is felejthetetlenül szép. Színpad ritkán tágult még ki ennyire eleven természetképpé, végtelen havasi tájékká. Emberek és természet csodálatosan együtt vannak, mintha egyetlen lélek lüktetne bennük. Valami titkos forrásból ered mindez, Nyiró József is nyilván úgy sejt-heti, mint a legtisztább ihlet rejtekútjait. Azt mondják: folklore; több ez annál, drámai költemény, népi misztérium, élő meseszálakból szöve, egy mélyen érző költőlélekből eredő. Új mozdulat ez a színházban, nem veszhet el nyomtalanul. Vannak közvetlen elődei is: *Török Sándor* egy-két darabjában már hozta ezt az ígéretet, tavaly *Kós Károly Budai Nagy Antal*-jában is ilyen nemes ízt kaptunk, történelmi messzeségekből, s most Nyiró József még néhány jókora lépést tett utánuk. Önmagának lett legnagyobb riválisa, s azt hisszük, várnia kell a második darabjával. Ablakokat nyitogatott, s egyelőre élvezzük hálásan e szokatlanul friss hegyi levegőt.

A színészek megértették a szerzőt, egyetlen henye alakítás nincsen. *Timár József*nek jutott a legnehezebb feladat: az ő alakja jelzi a dráma ívelését, neki kellett leginkább számolnia némely kidolgozatlan részletekkel. Nyiró patakzó lírája elegendő alkalmat nyújtott rá, hogy átélje hőjét s a csekély cselekményt, a sok gondolatot és érzést életre tudja váltani. *Somogyi Erzs*i törékeny, halkszavú asszonya maga a női mártíromság, ragaszkodó jóság. *Hosszú Zoltán* (Üdö Márton, „a hegyek százéves apja“) tökéletes tanulmánykép. De elismerést érdemel *Lehotay Árpád* is, *Éltes Dávid* szerepében, kivált a végső jelenetben. Sötétbarna, halálveritékes arca, isteni nyugalma, nemes fatalizmusa ecset alá kívánkozik. *Berky Lili*, *Bartos Gyula*, *Abonyi Géza* jólsikerült epizódfigurák, de a többiek is mind ható elemei ennek a havasi tájképnek, mely mögött való székely élet zszibong. *Németh Antal*, *Hosszú Zoltán* játékmesterrel, a rendezésben áhitatosan símul a szerző elgondolásához. *Horváth János* díszletei is mindvégig méltók a kitűnő előadáshoz.

Molnár Ferenc darabja, *Delila*, melyet a *Pesti Színház* mutatott be, minden ízében formás, szellemes mű, ötlet és kivitel mesterien összevág. A világhírű szerzőnek ismerjük már minden értékét, s ha ezúttal nem legszerencsésebb ihletéből merített is, hű maradt önmagához. Kabaréba oltott vígjátékában szintén az

átlátszó szerkezet, a minél egyszerűbb alapon minél változatosabb helyzet- és jellemrajz a főelve.

Egy öregedő vendéglőst, aki harmincnyolcezer pengőt nyert a sorsjátékon, el akar szakítani feleségétől a cukrászleány, az okos asszony azonban a leány vőlegényének ajándékozza a pénzt, mire a szemes leány faképnél hagyja áldozatát s kész a kettős családi béke. Ezt az adomaizú esetet nagy találékonysággal öltözteti Molnár három eleven akciójú felvonásba, öt ember kispolgári esetepatáján keresztül. *Darvas* Lili higgadt, fojtott humorra ad nemesebb verőfényt az egész játéknak. *Somlay* Arthur mintha nem legalkalmasabb szerepét kapta volna, némi kedvtelenséggel, de stílusosan játssza meg a férfi baklövés ártatlan komédiáját; *Muráti* Lili, *Mály* Gerő sokat mulattatnak, *Básthly* Lajos kissé színtelen motorbiciklise mellett. Kevés mondanivalónk lehet *Lengyel* Menyhért legújabb darabjáról, a *Királyi vér-ről* (Művész színház). A „gyémántnyaklánc“ története, kevés izgalmú s elég ízetlen képsorozattá aprózva. *Lengyel* Menyhért keze túlságosan nemes ehhez az anyaghoz, kivált a stílushoz, mellyel érdekessé szeretné tenni. Kár képességeit ilyen témára pazarolnia: más, nála kisebb talentumú drámagyáros bizonyára több sikerrel tette volna. A színészek (*Titkos* Ilona, *Mihályfi* Béla, *Góth* Sándor, *Toronyi* Imre, stb.) mutatósan végzik előkelő robotjukat. *Tarnóczy* Anna finom jelenség, érdemes megjegyezni a nevét.

Matolesy Andor színműve, *Az utolsó fórum* (Magyar Színház) egyelőre ígérlet, melyet be kell még váltani. Az újdonsült szerző még zavartan tétováz sokszálú témájának összefogásában. „Mai“ leányproblémát vet fel, de annyi felől villogtatja, hogy nem tudni, mit akar; a való életre hivatkozik s mégis légyeres térbe vész mondanivalójával. Néhány kitűnő színész (*Törzs* Jenő, *Földényi* László, *Báthory* Giza) ambícióval igyekszik kihámozni a dráma magvát. A rokonszenves *Simor* Erzsébet tehetségével majd valamirevalóbb darabban számolhatunk. *Vajthó* László

Zenei Szemle.

Nálunk is immár szokássá vált az, hogy idegenforgalmi célokat is szolgáló ünnepi játékok keretében szabadtéri előadásokat rendezzenek. Az elmúlt évad végén a Júniusi Hetek programjában szerepelt a Tatáról Pestre áttelepített *Fidelio* két szabadtéri előadása is a Városligeti Vajdahunyad történelmi épületesoportban. Tagadhatatlan, hogy Beethoven e kiemelkedő vokális művének előadása indokolt esztétikai aggodalmakra adott okot. Szabadtérre elsősorban olyan művek valók, amik a szabadtér lehetőségeinek és akusztikai viszonyainak figyelembevételével íródtak és hangszerelődtek, másodsorban azok, amelyek a színpad zártsá-

gából kikívánkoznak, továbbá a hatalmas zenekari és kórushatásokon felépülő, oratoriumszerű, széles epikájú művek. Beethoven operájában a belső dráma érdekelte. Stílusában ugyan közeljár az oratóriumhoz és bár a hangsúly a zenekari lélekfestésen van is, mégis döntő jelentőségű az, hogy a szereplők éneke és a finom részletek is hatásosan kifejeződjenek. Így bár a keret kiválóan alkalmas arra, hogy megfelelő szabadtéri előadások színhelyéül szolgálhasson, — a finaleban színes rendezői hatások kibontakozását lehetővé is tette, — kitűnő előadás ellenére szétszóródott a szabadtér akusztikájában a Fidelio magasztos érzelmvilága.

Annál logikusabban hatott az *Éneklő Ifjúság* kórusainak a Margitszigeti szabadtérre való telepítése. Zenei életünk utolsó évtizedében oly hatalmas erőtényezővé váló és jelentős eredményeket felmutató ifjúsági zenemozgalom e kilenc iskola növendékeit felvonultató díszhangversenyén Händel, Lassus, Cherubini szerzemények mellett pompás Bartók, Bárdos, Kerényi és Kodály művek érvényesültek kiváló előadásban. Ez a díszhangverseny a maga vonzóan színes és kavargó képében, a kompozíciók lelkes és sikerült előadásában pregnánsan kifejezésre juttatta azt, hogy az Éneklő Ifjúságunknak a formalizmus, a külsőségek, az álnépesség laposságával szembeni harcában, — ha folynak is még csatározások, — az ütközet sorsa már eldőlt.

A Zeneművészeti Főiskola művészi oklevélpályázatainak hangversenyei jelentős események zeneéletünkben. Ezek közül kiemelkedett *dr. Böszörményi Nagy Bélának* az elmúlt tanév végén tartott hangversenye. Értékes műsora Bach, Beethoven, Schubert, Brahms és Bartók műveiből állott. Ezen a nagy anyagon, — mely a muzsika hatalmas területére terjedt ki és tartópilléreként Schubert posthumus B-dur és Beethoven op. 111. c-moll szonátái szerepeltek, — Böszörményi Nagy Béla finom stílusérzékkel, az ösztönös művész érzékeny intuíciójával a technikai problémákon magasan felülemelkedve uralkodott s bensőséges előadása arra mutat, hogy Dohnányi Ernő e kiváló növendéke valóban a lényegre talált s tőle még sokat várhatunk.

Goldsan Róbert nálunk mint csodagyerek tűnt fel. Mostani hangversenye azt mutatja, hogy művészete megérett és ha művészi becsvágyról tanuskodó programja megvalósításában tapasztalunk is még némi stílusingadozást, a Brahms-Paganini variációk tökéletes előadása ragyogó pianisztikus kvalitásokról tanuskodik.

A lipcei Thomaskirche orgonási pozíciója zenevilágunk jelentős állása. *Ramin* Günther Bach-Reger estéjén tanújelét adta annak, hogy valóban egész kiváló muzsikus és virtuóz művész hangszerének. Romantikus szárnyalása és hatalmas temperamentuma magával ragadó, ha regisztrálása nem is tükrözi azt a belső

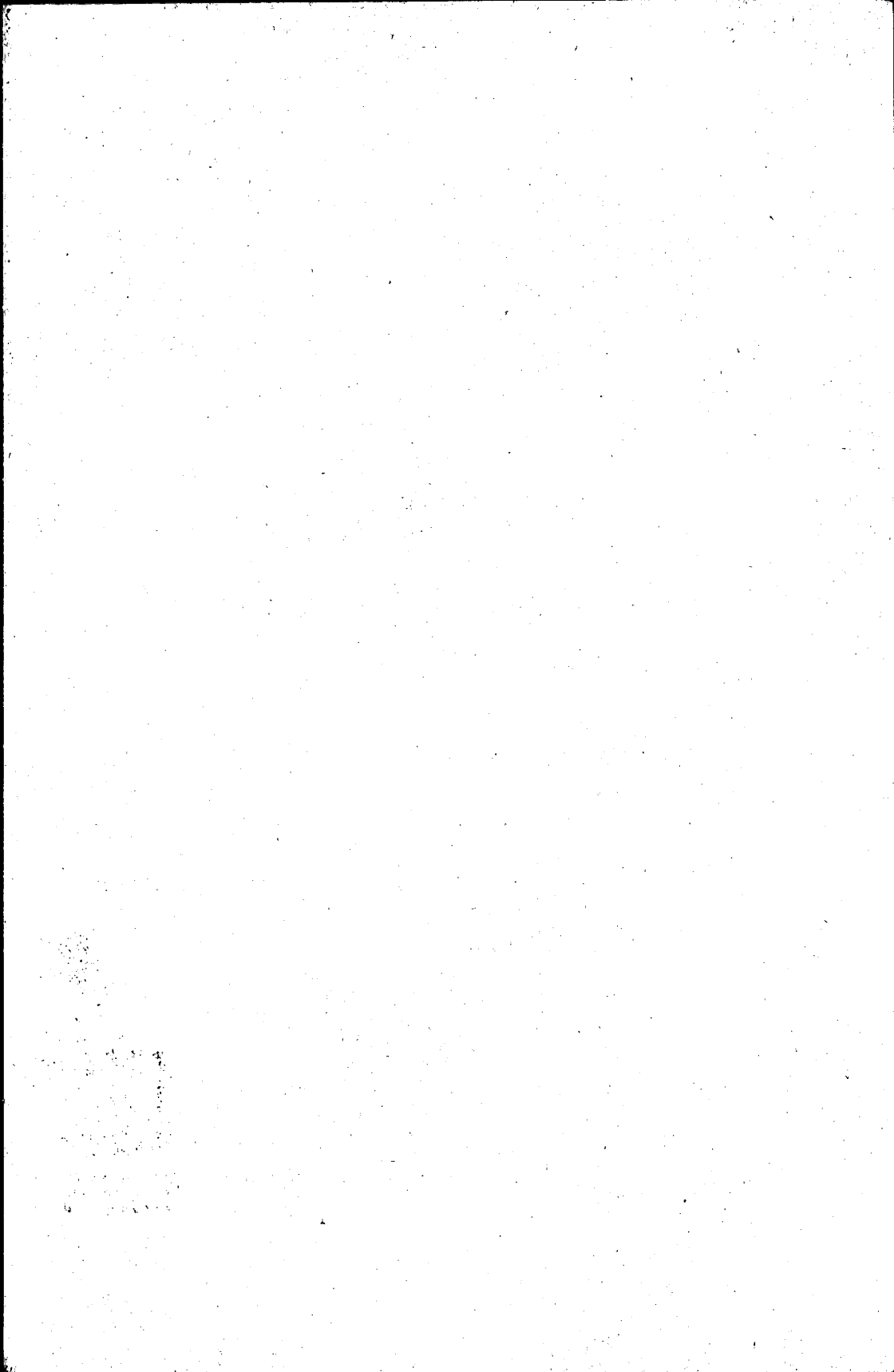
törvényszerűséget, amit épen a Tamás templom orgonistájától vártunk. A hangversenyen *Kreszné* Sztojanovits Lily működött közre és Ramin hatásos orgonakísérete mellett muzikális bensőséggel énekelt két Bach kantáta-áriát és három Wolff-Reger dalt.

Tibbet Lawrence mint hangversenyénekes is szerepelt a szokásos ária és dalest keretében a Városi Színházban a Filharmónikusok és Stewart Wille zongorakísérete mellett. Eddig többé-kevésbé csalódást jelentettek azok a művészek, akiket technikai apparátusokon átszűrve ismertünk meg. A világhírű amerikai baritonista azonban nemcsak föltétlen mestere az éneklésnek, hanem igazi nagy művész is, így közvetlen kapcsolata a közönséggel maradandó élményt jelentett. Akár az Alarcosbál René-áriáját, akár Jago Credóját, Wolfram dalát vagy a Bajazzók prológját énekli, előadása drámai hatású és hangjának varázsa elragadó. Előadásában fel sem tűnik, milyen gazdaságosan, okosan és céltudatosan bánik hangjával. Énekművészete jelentősebb, mint hangja s épen ezért mindvégig tudta fokozni a hatást.

Az a nagy érdeklődés, ami a *Lehner-vonósnégyes* hangversenyét kísérte, örvendetes jelenség. Zeneéletünk Hamupipókéjének, az otthonunkban sajnálatosan háttérbeszoruló kamaramuzsikának, szebb és meggyőzőbb propagálója nem lehet, mint az elhangzott hangverseny. A kiváló együttes játéka most nem volt a náluk megszokott végsőikig leszűrt, szinte desztilláltnak érzett személytelen kamarahang, hanem kellemes meglepetésként hallottuk, hogy telt, muzsikában eggyéforró, élő és ideálisan kiegyenlítettnek érzett hangszerhang dominált az összjátékban. Előadásukban a felejthetetlen G-dur Mozart vonósnégyes mellett hatásosan érvényesült Beethoven e-moll és Debussy g-moll quartettje is.

Strasser István négy hangversenyből álló bérleti ciklusa első estéjén Brahms F-dur szimfóniája mellett Dohnányi, Milhaud és Ravel művek szerepeltek. Strasser kiválóan képzett, esztétizáló muzsikus, aki fínom és kerek hangzásokra törekszik. Előadása előkelő, ha néha színben kis dimenziók között mozog is, az intellektust mindig foglalkoztatni tudja, mert érdekes. Ahhoz a karmestertípushoz tartozik, aki alapos tárgyismerettel, jó stílus-érzéssel felül tud emelkedni a technikai problémákon és a lényegyet tudja tolmácsolni. Működése feltétlenül közönség és zenekarnevelő és így érdeklődéssel tekintünk további hangversenyei elé. Az estély szólistája a Varsói Nemzetközi Chopin versenyen oly kiváló eredménnyel szerepelt *Jámbor* Ági volt, aki Chopin f-moll koncertjét bensőséges muzikalitással pompásan tolmácsolta.

Gaál Endre

**SYLVESTER RT.,
BUDAPEST, XIV.,
HERMINA-ÚT 37.**

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
APRILY LAJOS

TARSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KAROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

BARTÓK GYÖRGY: Descartes emlékezete.
KARÁCSONY SÁNDOR: Komáromi János.
STEFAN GEORGE: Szomorú tánc. (Vers, ford. R. Berde
Mária.)
K. SZABÓ SÁNDOR: A jugoszláv konkordátum.
REMÉNYI JÓZSEF: Könyvtáramban (vers).
SZONDY GYÖRGY: Ifjúsági könyvek szemléje.
KRITIKAI SZEMLE.

XLVI. évf. 12. sz.

1937. december.

Ara 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

PAP FERENC: Hat kötet prédikáció — — — — —	586
HORVATH JENŐ: K. Barth: Die Kirche und die Kirchen — — — —	589
JOÓ TIBOR: Horváth Magda: A török veszedelem a német közvéleményben. Waczulik Margit: A török korszak kezdetének történetirodalma a 16. században — — — — —	590
VACZ ELEMÉR: v. Faragó Ede: A cserkész és a családi nevelés — —	593
KERECSENYI DEZSÓ: Gyergyai Albert: A mai francia regény — —	594
BIKACSI LASZLÓ: Jékely Zoltán: Kincskeresők — — — — —	596
VAJTHÓ LASZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	597
GAAL ENDRE: Zenei Szemle — — — — —	599
A. TÓTH SANDOR: Képzőművészeti Szemle — — — — —	602

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Áprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsánna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

VÁLASZTMÁNYI- ÉS KÖZGYŰLÉS

F. é. december hó 29-én, szerdán d. u. fél hét órai kezdettel a ref. theológia (Budapest, IX., Ráday-u. 28.) tanácstermében választmányi- és ezt követőleg közgyűlést tartunk. Társaságunk tagjainak és különösen a választmányi tagoknak minél nagyobb számban való pontos megjelenését kérjük.

T á r g y a k :

1. A választmány lelépő harmada megbizásának megújítása és az elhalt választmányi tagok helyének betöltése.
2. Költségvetés az 1938. évre.
3. Az 1938. február 11-én tartandó jubiláris estély.
4. Folyó ügyek.

Budapest, 1937. december hó.

AZ ELNÖKSÉG.

*

A Magyar Prot. Irodalmi Társaság tisztikara:

Elnökök: Bethlen István gróf, Kapi Déla, Ravasz László és Tomcsányi Vilmos Pál.

Ügyvezető elnök: Ravasz László.

Szerkesztő: Aprily Lajos.

Társ szerkesztők: Pröhle Károly és Révész Imre.

Belső munkatárs: Kemény Lajos és Török Pál.

Titkár: Simonyi Dezső és Török Pál.

Pénztáros: Keszler László.

Ügyész: Fromm Lajos.

A Magyar Prot. Irodalmi Társaság választmányának tagjai
1937. december 1-én:

Aprily Lajos igazgató
Balogh Jenő v. b. t. t.
Bancsó Antal ny. ev. theol. t.
Bartók György egyet. tanár
Bánffy Miklós v. min.
Benedek Zsolt főtanácsos
Bernát István, a Magyar Nemzeti Bank
alelnöke
Bruckner Győző egyet. tan.
Budai Gergely ref. theol. tan.
Czeplédy Sándor ref. lelk.
Czinke István ref. püspök
Csikesz Sándor egyet. tan.
Deák János egyet. tan.
Dezső Gyula jogak. dékán
Mágocsi Dietz Sándor egyet. tan.
Duszik Lajos ev. lelkész
Domanovszky Sándor egyet. tan.
Erdős József egyet. tan.
Gratz Gusztáv v. min.
Gyökössy Endre MAV osztályvezető
Imre Sándor ny. államtitkár
Isoz Kálmán főtitkár
Karácsony Sándor tanár
Kállay Kálmán egyet. tan.
Kemény Lajos ev. lelkész
Kiss Jenő ev. theol. tan.
Kiss Ferenc egyet. tan.
Kolosváry Bálint egy. tan.
Kovács Sándor ev. püspök
Kovács J. István ny. államtitkár
Magoesy Sándor ev. lelkész
Makkai Sándor egyet. tan.
Maklár Károly ref. püspök
Marton János theol. tan.
Mátyás Ernő theol. tan.
Melich János egyet. tan.
Mikler Károly jogakad. tan.
Mitrovics Gyula egyet. tan.
Muraközy Gyula ref. lelkész
Németh Károly ev. lelkész
Némethy Károly v. b. t. t.
Osztrólczy Miklós
B. Papp István theol. tan.
Papp Ferenc igazgató
Payr Sándor egyet. tan.
Podmaniczky Pál br. egyet. tan.
Prónay Dezső br.
Pröhle Károly egyet. tan.
Pröhle Vilmos egyet. tan.
Raffay Sándor ev. püspök
Révész Imre egyet. tan.
Schneller István egyet. tan.
Soltész Elemér táborig. püspök
Szabó Aladár ref. lelkész
Szabó Imre ref. esperes
S. Szabó József főigazgató
Szász Károly v. b. t. t.
Szlávik Mátyás ny. theol. tan.
Sztehló Kornél
Tankó Béla egyet. tan.
Tóth Lajos igazgató
Turóczy Zoltán ev. lelkész
Zsigmond Ferenc egyet. tan.
Vasady Béla egyet. tan.
Victor János ref. lelkész
Erdős Károly egyet. tan.
Mályusz Elemér egyet. tan.
Pongrácz József theol. tan.
Ravasz Árpád ny. főigazgató
Varga Zsigmond egyet. tan.

*

Descartes emlékezete

(A módszerről szóló értekezés megjelenésének 300. évfordulójára.)

Ezelőtt 300 esztendővel az a hír kelt szárnyra Franciaország tudományos köreiben, filozófusok és matematikusok között, hogy nyomdába adta várva-várt művének kéziratát az a férfiú, akit, saját vallomása szerint hevített a vágy, hogy megkülönböztesse az igazat a hamistól. Franciaország tudósai előtt nem volt titok, hogy Descartes olyan módszernek van birtokában, amellyel a geometria legbonyolultabb kérdéseit is igen gyorsan lehet megoldani. Annál nagyobb volt a türelmetlenség annak láttán, hogy ez a férfiú, aki azután a modern filozófia és modern gondolkozás atyja lett, René Descartes, mind halogatja művének kiadását, sőt halálom szerint meg is semmisítette a világról írt munkájának kéziratát attól való féltében, hogy az elítélt Gallilei sorsára jut. Ez a türelmetlenség annyira megzavarta a lelkek egyensúlyát, hogy lassanként rosszindulatú magyarázatok kezdtek elterjedni Descartes önzéséről, dicsőség után való vágyakozásáról. Descartes végül arra határozta hát magát, hogy készen lévő művének egyes részeit közzé teszi, még pedig francia nyelven, hogy ez által érhető legyen azok számára is, akik nem járnak a tudomány hagyományos és megcsontosodott útjain, hanem az emberi ész erejét szabadon használva mondanak ítéletet tana fölött. Ehhez a munkához, amelyet 1637. január havában küldött el a párisi nyomdába és amely a Dioptrikát, a meteoroktól szóló tant és a Geometriát foglalta magában, függesztette Descartes, mintegy előző gyanánt a módszerről szóló értekezését. A könyvnek természettudományi része nagy mozgalmat okozott a tudósok körében és Descartes nem győzte magyarázni tanait azoknak, akik e tanokat megérteni vélték és védelmezni azokkal szemben, akik azokat többé-kevésbé alaposan félreértették vagy talán félre is magyarázták. A módszerről szóló értekezés azonban úgyszólván semmiféle hatást nem váltott ki: az a mű, amely Descartes nevét halhatatlanná tette, a kortársak előtt homályban maradt. De míg a természettudományi fejtegetések, amelyeket írjuk első művének derekas részében adott elő, már régóta csak történeti értékkel bírnak, az előljáró beszéd nem veszti értékét amíg az emberi ész tevékenykedni meg nem szűnik.

A módszerről szóló bevezetés célját világosan elárulja maga a cím: Értekezés az ész helyes használatának és a tudományos igazság keresésének módszeréről. Amilyen egyszerű a probléma első pillantásra és amilyen világosnak tetszik megoldásának útja is, éppen olyan új és forradalmi abban az időben, amikor nap-

világot látott Descartes ezen értekezése. Descartes volt az első az emberi gondolkozás történetében, aki páratlan öntudatossággal rajzolta meg a maga szellemi kifejlésének képét és tette öntudatos kutatás tárgyává a gondolkozás módszerét, megkeresve azt az utat, amely az emberi ész helyes használatára s ezáltal a tudományok által keresett igazságra vezet. Nem azt jelenti ez, mintha Descartes előtt élt nagy tudósok és filozófusok a módszer sejtelve nélkül alkották volna világra szóló műveiket, de azt igenis jelenti, hogy Descartes volt az, aki először tette öntudatos megfontolás problémájává azt az utat, amelyet követnünk kell, ha az igazságra eljutni akarunk.

Ennek a férfiúnak lelkében zsenge kora óta ott élt a kínzó és háborgató kérdés: mit kell tennem, ha az igazságra akarok eljutni? Ez a kérdés gyötörte, mint iskolás ifjút és ez a kérdés ösztönözte hosszú utazásokra és ez a kérdés kényszerítette önmagába való elmerülésre, hogy elvonulván az emberek és a világ zaklatásai elől, életbevágó kérdések megoldását keresse. Ezeknek a küzdelmeknek rajza, amelyet a módszerről való értekezés első könyvében tár elénk, klasszikus a maga nemében akár ha formáját, akár ha tartalmát tekintjük. Az igazságot kutató tudós bátorsága és a fegyelmezett elme szerénysége, eredményei értékét ismerő filozófus önérzete és az emberiség igazi szolgájának alázatossága tündöklének ebben az értekezésben, amelynek külső formája a belső tartalom végtelen értékét méltóképpen juttatja kifejezésre. Innen az az eltörölhetetlen benyomás, amelyet a mű fejtegetései minden szabad és erőslelkű emberre tesznek még akkor is, ha nem a filozófia és a tudomány szolgálatában áll ez a szabad és erős lélek. Lépésről-lépésre hatolunk be itt egy olyan férfiú titkaiba, aki mindenről lemondott, hogy az igazság birtokába juthasson, vagy legalább megtalálja azt az utat, amely az igazságra vezet s azt megtalálván, megmutathassa másoknak is, akik sóvárognak az igazság után. Ezért kell e műbe elmerülnie mindenkinek, akit az igazság ügye érdekel: tudósoknak és filozófusoknak, igehirdetőknek, államférfiaknak, mindazoknak, akik nemzetek és társadalmak szolgálatára vannak elhíva, mert e műnek fejtegetései megtermékenyítik a lelket, öntudatosabbá teszik a szellem szolgálatát, és főleg arra figyelmeztetnek, hogy az igazság szolgálata független, szerény, odaadó lelket követel.

A módszerről szóló értekezést, ha valaki elmélyedve olvassa, amint előre halad a világos és plasztikus fejtegetések megértésében, lépten-nyomon világosabbá lesz előtte, hogy Descartesnek a tudományos igazságra vezető út öntudatos kikutatása szellemi szükségyszerűség volt. Már ifjú korában felmerült lelkében a gyanú, hogy nem lehet helyes az út, amelyen eddig a tudományos vizsgálatok haladtak. Minél nagyobb lánggal égett benne a vágy,

hogy igaz és biztos ismeretekre tegyen szert, annál mélyebb gyökereket vetett lelkében az a meggyőződés, hogy a scholastika hagyományos módszere, amely tekintélyekül elismert igazságokból deduktív úton akar ismereteket szerezni, eredményre nem vezet akár az emberi lélek alkotásainak, akár a természetnek ismeretéről van szó. Ez a módszer, amelynek típusos kifejezője a következtetés, csak akkor lehet termékeny, ha már adva vannak bizonyos olyan tételek, amelyeknek igazsága iránt kétség nem lehet. Ezeket a tételeket azonban nem lehet tekintélyekből meríteni, hanem kell lennie egy olyan módszernek, amely ezeket az igazságokat teljes világossággal és félre nem magyarázható módon kezünkbe adja. Ezeknek az alaptételeknek azután egyetemeseeknek kell lenniök és objektíveknek. Ezt az egyetemességet a tapasztalat nyilván nem adhatja, amint ezt például Verulámi Bacon és követői hitték, mert a tapasztalat a maga lényegénél fogva csak részleges tényeket nyújt nekünk, ha elég türelmesek vagyunk a hű és pontos megfigyelésre. Ezeket az alapigazságokat tehát fel kell *fedezni*, nem pedig csak úgy találomra innen-onnan elévenni az esetleges alkalom szerint.

E ponton jut szóhoz Descartes gondolkozásában az *intuitio*, amely a szellem mélyéről törve elő, egy hirtelen aktussal ragadja meg az igazságot, hogy azután a logikai műveletek során ez az intuitio által felfedezett igazság magyarázatot nyerjen. Más tehát az igazság *feltalálása* és más annak *megmagyarázása* a gondolkozás eszközeinek segítségével.

Ha tehát a módszer öntudatos keresésének és megtalálásának logikai kényszerét világosan felismerni akarjuk, látnunk kell pontosan azt a párhuzamosságot, amely van a tapasztalat, illetve a részleges tény és a gondolkozás, illetve az egyetemes érvényű igazság között. A tapasztalati tény önmagában, legyen bár száma millió, még éppen olyan elégtelen az igaz ismerethez, mint amilyen elégtelen a gondolkozás önmagában, legyen bár ereje végtelen. Ehhez a párhuzamhoz járul azután az a szoros viszony, amely van az intuitio, illetve az igazság megpillantása és a logikai műveletek, illetve a megpillantott igazság magyarázata és megértése között.

Ennek a párhuzamnak és ennek a kettősségnek, azaz szoros viszonynak ténye lett Descartes lelkében megdönthetetlen, mihelyt a lángész tévedhetetlen ösztönével állítja fel a tételt: „mert nem elég, hogy jó eszűek legyünk, mert fődolog, hogy jól tudjuk alkalmazni azt“. Az ész helyes alkalmazásának problémája e tétel felállítására óta a modern gondolkozás kutatásainak állandó tárgya. Be kellett látnia mindenkinek, aki tudománnyal lelkiismeretesen és eredményesen foglalkozni akar, hogy az igazság felé vezető helyes út látása nélkül célhoz jutni sohasem fogunk.

A tudomány minden munkásának mindenekelőtt azt kell megtanulnia, hogy aki lassan jár, de a helyes úton, sokkal előbb jár, mint az, aki fut, de eltávozik a helyes útról.

Descartes az őt jellemző szerénységgel jelenti ki, hogy a módszer körül való fáradozásai megtermették a maguk gyümölcsét: sikerült feltalálnia egy olyan módszert, amelynek segítségével már sok felfedezésre tett szert s nagy haladást az ismeret terén. Távol áll tőle azonban, hogy ezt a módszert bárkire is reá akarná erőszakolni, mert hátha csak réz és üveg az, amit ő gyémántnak és aranynak tart. Megelégszik azzal, hogy megmutatja az utakat, amelyekre eddig járt s ezáltal mintegy elének tárja élete képét, hogy mindenki ítélhessen abból. Ő azután kész ezeket az ítéleteket ismét eszközökül használni arra, hogy tovább tanuljon. „Nem szándékom — úgymond — oly módszerre tanítani, amelyet mindenkinek követnie kell, hogy helyesen vezethesse eszét, hanem csak megmutatni, hogy miként kísérletem meg saját eszem vezetését.“

Mindenekelőtt azért volt kénytelen ezt a módszert ereje minden megfeszítésével keresni, mert iskolai tanulmányainak eredménye nem biztos ismeret lett, hanem merő kételkedés és tévedés, jóllehet Európa egyik legkitűnőbb iskolájában tanult jó tanítóktól s nemcsak azt tanulta meg, amire az iskolában tanították, hanem elolvasott minden könyvet, amely kezébe esett. Távol áll ugyan tőle, hogy lebecsülje azt, amit az iskolában tanult a nyelvekből, matematikából, történetből, filozófiából stb., de hangsúlyozza, hogy az iskola által nyújtott minden ismeret bizonytalan vala.

Mindennek eredménye pedig az volt, hogy felhagy a könyvek tanulmányozásával s nem keres többé más tudományt, csak azt, amelyet vagy saját magában vagy a természet nagy könyvében találhatott meg. Ami hát a dolgot voltaképpen megtekintve azt jelenti, hogy Descartes figyelmen kívül hagyta mindazt, amit a hagyomány szállított reá azzal az eltökéléssel, hogy ezután saját eszét követve saját útjain halad. Ezért fiatalságának többi részét utazással tölti el, hogy utazásai közben megismerje az udvarokat, a hadseregeket, a népek és nemzetek szokásait. Az volt célja, hogy találkozzék különféle fajta és ismeretű emberekkel, gyűjtsön tapasztalatot az élet nagy könyvéből, hogy azután a dolgok szemléletéből valamiféle hasznot is merítsen. Az életből akart tanulni, mert úgy volt meggyőződve, hogy azok a spekulációk, amelyeket a tudós szobájában végez, semmiféle hatással nincsenek, — már pedig benne égett a vágy, hogy elválassza az igazat a nem-igaztól, tisztán lásson cselekedeteiben, s biztosan járja az élet útjait. Ilyen utazgatásai közben került Magyarországra is s mint katona a Bucquoy császári hadseregben az

1621-ik év telén vívott hadjáratban Bethlen Gábor serege ellen harcolt.

Ezeknek az utazásoknak eredménye mindenekelőtt annak belátása volt, hogy az ember véleményeinek és szokásainak kialakulásában döntő tényező maga a környezet, amelyben felnővünk és élünk, elannyira, hogy inkább a szokás és a példák győznek meg minket, mint az ismeretek. Miután pedig világos az is, hogy a nehezen felfedezhető igazságok dolgában szavazattöbbséggel dönteni nem lehet, sőt inkább az valószínű, hogy egyes ember könnyebben jut ennek az igazságnak birtokába, mint valamely nép, elhatározta magát Descartes, *hogy egyedül saját eszének vezetésére bizza magát.*

Az önálló kutatás első szilárd lépéseihez a matematika segítette Descartest. Fiatal korában foglalkozott „egy kevésbé” a logikával, a geometria és algebra analysisével s e három tudomány vezette őt az önállósítás nehéz útján. A logika a legkevésbé, itt u. i. nem kerülte el figyelmét az, hogy a logika szillogizmusai és többi más tana csak arra alkalmas, hogy a már tudott dolgokat magyarázza vagy olyan dolgokról beszéljen, melyeket nem ismer, mint pl. tette a Raymundus Lullus munkája. Az algebrai és geometriai analysisnek is vannak bizonyos hátrányai, miért is Descartes arra határozta el magát, hogy egy olyan új módszert keres, amely ennek a három módszernek előnyeit egyesíti, hátrányaival pedig nem bír. Ennek az elvnek szemmel tartásával a következő négy szabályt állítja fel Descartes:

Első tétel: semmit sem szabad igaznak elfogadni, amit világosan igaznak fel nem ismertünk, azaz, el kell kerülni minden elhamarkodást és előítéletet és ítéletembe csak azt szabad felvennem, ami oly világosan és bizonyosan — si clairement et si distinctement — jelentkezik szellememben, hogy semmi okom nincs arra, hogy benne kételkedjem. — Ezt a szabályt nevezhetnők az evidentia szabályának.

Második szabály, — minden nehézséget, amely kutatásom tárgyát képezi, fel kell osztanom annyi részre, amennyire csak lehet és szükséges, hogy a legkönnyebben megfejthessem. — Ezt nevezhetnők a probléma elemzése szabályának, amely lehetővé teszi, hogy összetett, bonyolult viszonyokat, gondolatokat egyszerű viszonyokra és gondolatokra bontsunk fel.

Harmadik szabály, — tartsunk rendet gondolataink sorába akként, hogy az egyszerű és könnyen megismerhető tárgyakkal kezdjük, s lassanként fokozatosan érzünk el az összetett és nehezen megismerhető tárgyakhoz, miközben még azok között is rendet tételezünk fel, amelyek nem természetesen következnek egymásra. — Ezt a szabályt nevezhetnők a fokozatos synthesis szabályának, amely lehetővé teszi, hogy a nehezebb gondolatokat a

könnyebbekből, a bonyolultakat az egyszerűbből, a később következőket az őket megelőzőkből érthessük meg.

Negyedik szabály, — mindig oly teljes felsorolásra és olyan egyetemes áttekintésre kell törekednünk, hogy biztosak legyünk abban, hogy semmit ki nem hagytunk. — Ezt lehetne a teljes felsorolás szabályának neveznünk, amely voltaképpen a tökéletes elemzést és a fokozatos synthesist is lehetővé teszi.

Ez a négy szabály kétségtelenül a geometriai és az algebrai analysis szem előtt tartásával állapítottatott meg. E szabályok azonban éppen azért különböznek az algebrai analysisistól, hogy érvényük kiterjed a tudományok minden mezejére és az emberi ész vezetésének egyetemes érvényű törvényei. Descartes u. i. mélyen meg van győződve arról — s ennek a meggyőződésének világos, határozott kifejezést is ad *Regulae ad directionem ingenii* c. művében — megvan győződve arról, hogy amiként az emberi ész egy, akként egy maga a tudomány is, amely ennek az észnek köszönheti létezését. A különböző tudományok egy és ugyanazon rendszer részei. Ha tehát valamely tudományban biztos és világos ismeretekre akarunk szert tenni, egy és ugyanazon módszer szerint kell haladnunk kutatásainkban; ellenkező esetben semmi sem biztosíthat szerzett ismereteink bizonyosságáról. — Minden tudományban vannak relatív és abszolút ismeretek s mindenütt egy és ugyanaz a feladat áll a tudós előtt: ezeket a relatív ismereteket vissza kell vezetni az abszolút ismeretekre, hogy ezáltal részesüljenek az abszolút ismeretek igazságában és így azután egyetemes érvényt nyerjenek. Ezért kell a relatív ismeretet részre bontani és a maga egyszerű elemeire visszavezetni. Az abszolút ismereteknél erre az elemzésre és visszavezetésre nem kerülhet sor, vagy helyesebben mondva, erre a visszavezetésre nincs szükség, mert az abszolút ismeret abszolutsága éppen abban áll, hogy elemekre nem bontható és vissza nem vezethető semmiféle más ismeretre. Ellenben minden más ismeret alapján véve ezeken az abszolút ismereteken nyugszik s érvényét belőlük meríti. Éppen ez a viszony áll fenn az egyszerű és az összetett, a levezetett és az elv, az ok és az okozat között. Az így értett abszolút ismeretektől kell megkivánnunk, hogy legyenek oly világosak és oly distingváltak, hogy igaz mivoltukhoz semmiféle kétség ne férjen. Minden tudomány biztossága és világossága ezeknek az abszolút ismereteknek igazságától, illetve világosságától s evidentitásától függ. És ennek a világosságnak, határozottságnak, biztosságnak, szóval: evidentianak egyetlen és közvetlen kútfeje az emberi ész. Az emberi ész egyetlen útja az igazság felé: ezen evidens ismeretek felfedezése az intuitio segítségével és megmagyarázása a logika eszközeivel. Ez az egyetlen út; ez az egyetlen módszer; ezen kívül más módszert hiába keresünk; de ez a mód-

szer magában is bőven elegendő, ha helyesen tudjuk alkalmazni.

Ha a módszernek ezt a belső lényegét jól megértettük és átláttuk, hogy az magából az emberi ész természetéből következik, akkor egy pillanatig sem kételkedhetünk Descartes azon valóságában, amely szerint ő ennek a négy szabálynak segítségével igen rövid idő, két-három hónap alatt megoldott olyan problémákat, amelyeket előbb nagyon nehezeknek vélt. Minden tárgyról egyetlen igazság van s aki ezt az igazságot megtalálta, az az illető tárgyról annyit tud, amennyit arról egyáltalában véve tudni lehet. Descartes szabályai éppen ezt az egyetlen igazságot adják kezünkbe, ami azt jelenti, hogy ezen szabályok helyes alkalmazásával meg tudunk oldani minden olyan problémát, amely egyáltalában emberi elmével megoldható.

A kész módszer alkalmazásában ugyanaz az óvatosság jelentkezik Descartesnél, mint amely óvatosság olyan jellemző nemcsak a módszer feltalálására, hanem Descartes egész bölcséletére és mindennemű tudományos kutatására. Most sem állítja egyetlen szóval sem, hogy teljesen jó és tökéletes mindaz, amit ennek a módszernek segítségével megállapított, de állítja azt, hogy e módszer segítségével eszét úgy tudta használni, mint ahogyan az csak hatalmában állott. E módszerrel való kutatásnak folyamán kiderült azonban az is, hogy gyakorlása által könnyebb lett alkalmazása és a szellem hozzászakított ahhoz, hogy tárgyait világosabban és tisztábban lássa. Az algebra és aritmetika területén alkalmazta ezt először Descartes és ennek az alkalmazásnak eredménye a modern algebra megalapítása. Miután a módszer az algebra problémáiban oly fényes eredményeket ért el, alkalmazta ezt azután a filozófiára is, közelebbről a metafizikára vagy prima philosophiára, amely a bölcséletnek alapfogalmait és alapelveit adta elő. Itt is azonban azzal az óvatossággal és szerénységgel járt el, amellyel az igazi tudósnak eljárnia kell, ha komoly és lelkiismeretes munkát akar végezni. Túlfiatalnak becsülvén magát — még csak 23 éves volt, amikor módszerét felfedezte — újabb tapasztalatok gyűjtésére szánta el magát, jól tudván, hogy a filozófia igazságait nem lehet máról-holnapra megismerni s megmagyarázni. Világosnak és nyíltak, szerénynek és türelmesnek kell lennünk, mert semmi sem érik oly lassan, mint az igazság. Descartes nemcsak a módszer értelmét tette előttünk világossá és láttatta be velünk annak fontosságát a tudomány minden területén, hanem arra is példát adott, hogy milyen lelkülettel kell azt alkalmazni, ha igazán világos és biztos ismereteket akarunk szerezni.

Ezzel a módszerrel elszakad Descartes a filozófia eddigi folyamától, hogy új mederbe terelje az emberiség gondolkozását és új utakat nyisson a tudományos kutatás számára. A francia szel-

lem szívós és könyörtelen racionalizmusával vonja le ennek az új módszernek és új útnak minden következményét az ismerés minden területén s a lelke mélyén ott lappangó miszticizmus is csak arra való, hogy az észnek szívós, semmitől vissza nem retentő munkáját elősegítse. A szellem egész bensőjét megrendítő intuitio az egyszerű eszmék és fogalmak igazságát hirtelen támadó fénnel fedi fel előttünk, hogy azután az összetett és komplikált gondolatok, illetve eszmék érvényessége ebből az alapigazságból vezettségük le a deductio útján. Az intuitio lényegében kétségtelenül van egy olyan misztikus vonás, amely az ész semmiféle functiojával meg nem magyarázható, tehát a racionalizmus számára hozzá nem férhető, de mégis a racionalizmust teszi végső fokon lehetővé, amikor számára az alapfogalmak igazságát evidenssé és biztossá teszi. Descartes módszere ekként fedi fel Descartes szellemi alkotásának titkát, napfényre hozván úgy a benne működő misztikus erőt, mint az ész szívós és kitartó erejét, amellyel egész rendszerét kialakította. Racionalizmusának elszánt ereje tette őt képessé arra, hogy szakítson mindazzal a tanítással, bármi tekintély is támogassa azt, amely nem látszott előtte sem evidensnek, sem biztosnak. De ez az elszánt racionalizmus adta kezébe az ész azon eszközeit is, amelyeknek segítségével komplikált és relatív eszméknek, összetett és bonyolult viszonyoknak érvényességét egyszerű eszmék és viszonyok evidens és biztos igazságából ismerje, azaz vezesse le. Ámde ezen termékeny egyszerű és abszolút eszmék igazságára az intuitio vezette el. A racionalizmus ereje következetessé és fegyelmezetté, az intuitio milysége termékennyé tette szellemét. A bizonyosságra törő racionalisztikus makaasság vezette őt a következetesen érvényesített kétkedésre, amelyet Montaigne tanulmányozása is táplált s tette őt tökéletesen józanná a tudomány minden ügyében. A minduntalan újabb és ízesebb gyümölcsöket fakasztó intuitio pedig lélekben gazdaggá, pazarlóvá, adakozóvá, a modern gondolkodásra nézve sorsdöntővé tette őt. Így lett a sokat látott és sokat tapasztalt elegáns katonából, ügyes világfiból, kinek társaságát örömmel élvezik hercegek és királynők, az adakozó szellem fia, akinek tana megtermékenyíti az egész újkori gondolkozást és forradalmat idéző tudósok, filozófusok, államférfiak körében egyaránt. Reá hivatkoztak és ellene voltak theologusok, tanultak tőle és támadták őt filozófusok, el voltak ragadtatva tőle és megvetették őt természettudósok, — de mindenütt megérezték szelleme örökké tartó hatásait. Hogy voltak tanának nagy hiányosságai? — hogy ne lettek volna, hiszen ő is ember volt és ember maradt. Hogy voltak felfogásában nagy egyoldalúságok? — ezt sem tagadhatja senki. Hogy mechanisztikus világfelfogása sok tekintetben megakadályozta az életről és a lélekről való helyesebb nézetek kiala-

Bartók György: Descartes emlékezete

kulását? — ez is bizonyos. Mindez tagadhatatlan, bizonyos, nem vitatható. És mégis Descartes hatása oly mélyen belenőtt az európai emberiség szellemi alkatába, hogy anélkül ez a szellemi alkat immár el sem képzelhető. Éppen ezért van, hogy felfogásának hibái, helytelenségei, egyoldalúságai is fontos tényezői voltak és maradnak az igazság kutatásának. Ezek a hibák egyoldalúságok és hiányok u. i. egy következetesen alkalmazott módszernek is fanyarságukban is hasznos gyümölcsei. A következetes gondolkozásnak téves eredményei is hasznosabbak bizony az olyan eredményeknél, amelyek szeszélyes szellemi ugrándozó-soknak köszönhetik tündöklő, de rövid létüket.

Miként érvényesült ez az egyetemes módszer a modern filozófia rendszereiben és miféle eredményekre vezetett? Miféle rokonság köti össze a cogito ergo sum tételét a német idealizmus Én-fogalmával? Miféle viszony áll fenn Descartes filozófiája és a kriticizmus tana között? Mire taníthat még e módszer figyelmes vizsgálata és követése? Mind olyan kérdések, amelyek Descartes bölcséletének mélységére utalnak, de amelyekre feleletet adni nem a mi feladatunk.

A mi kötelességünk néma hódolattal borulni le annak a férfiúnak emlékezete előtt, aki egész életét az igazság szakadatlan keresésének szentelte és egy élet rááldozásával tett bizonyosságot amellet, hogy az igazság szabadságra vezet, de amellet is bizonyosságot tett, hogy *csak* az igazság vezet szabadságra.

Bartók György

Komáromi János

1890—1937.

Egy-egy éles szatírájú író kelthet ugyan és kelt is esztétikai hatást olvasói képzeletében, ez a hatás azonban sohasem zavartalan, sohasem tiszta és sohasem teljes. A zavart, az idegen elemet, a hiányérzetet azt váltja ki, hogy az olvasó nem lehet az író egész világával szolidáris, mindig csak a felével. Avval a felével, amelynek az író védőügyvédjeül szegődött, amelynek szemszögéből bírál, ítél és végrehajt. Úgy van ez olyankor is, ha a szatíra éle felém, az olvasó felé irányul. Hiába ismerem magamra, hasztalan érzem találva magam, az a tény, hogy az író, az egyetlen tanú, akinek terhelő vallomása az ügyben elhangzott, nem az én pártomon áll, nem azonosítja magát velem, megrontja az örömet, hogy rólam van szó, én vagyok a hős, az én sorsom a beszédtárgy.

Hasonló a helyzet akkor is, ha az író romantikus életszemlélete lelkesen áll pozitíve hősei pártjára. A sors mindig harci formájú s akármilyen fényes győzelmet aratnak a mi pártunkon, néhány hitvány alak mégis elvérzik a másik oldalon és ez fáj. Érzem, hogy azokban is én vonaglom ott szimbólikusan s vegyes érzelmekkel veszem tudomásul, hogy a másik párton viszont megint csak én maradtam felül. Hiába vagyunk ezúttal egy táborban az íróval. Bolondság és igazságtalanság, de most meg úgy élem át a helyzetet, mintha túlerőben lennénk a nyomorultakkal szemben és akármilyen nagy az elért siker, nem elég szép. Ezt én, az olvasóközönség annál inkább érzem, mert hiszen a győztes is, a legyőzött is egyformán én vagyok. Könnyű nekünk — egy végső analízis valami ilyes hangulatot adna — ketten vagyunk az íróval és még az igazság is itt van a részünkön. Nem csoda, tehát nem is érdekes, ha a szerencsétlen intrikusok, feketelelkű gazemberek a végén a rövidebbet húzzák.

Komáromi János művei e tekintetben teljesen zavartalan, tiszta, és teljes hatást váltanak ki belőlünk olvasókból. Ő nem pártatlan, de nem is pártos résztvevője saját világának, hanem részrehajlatlanul mindenben, jóhiszeműen és teljes lélekkel benne van. Ezért aztán egyszer csak azon veszem magam észre, hogy én is ott vagyok a dolgok legközepén vele. Magamra ismerem. Nem szégyellem magam. Szó sincs hasonló érzésekről, mint szégyelni, vagy nem szégyelni dolgokat. Hogy megvagyok és élek, ez valami egészen más ügy, mint szégyen vagy dicsőség. Az élet, úgy, ahogy van, szép.

De itt mindjárt szögezzük le azt is, hogy az élet úgy, ahogy van, szép, tehát, mint ahogy elítélni vagy megvédelmezni nem le-

het, épp olyan hiú törekvés elkendőzni, vagy feldicsérni is. Ahogy Komáromi nem szatirikusa az életnek, nem is romantikusa. Ő nem hazudja a tökéletlen embert tökéletes embernek, de nem is bűnpártoló. Azt sem mondja nevezetesen, hogy az úgy van jól, hogy az emberek tökéletlenek. Egyáltalán nem foglal állást evvel a ténynyel szemben, csak úgy veszi a dolgokat, ahogy vannak és elgyönyörködik bennük. Így azután az olvasó minden veszedelem nélkül önmagára ismerhet a tökéletlen ember félszeg és keszeg sorában. Nem kell ezt az alakot és sorsot, mint egy jelmezt, az előadás végeztével levetnie magáról s igazi arcában, vagy ruhájában lehangoltan és kiábrándultan távoznia valódi életébe, de nem kell vesszőt futnia sem, vagy szegénykőre állania. Semmi következménnyel nem jár az, ha ennek az írónak a műveiből ember-voltunk gyönyörűségeit szürsölgetjük.

II.

Ezenkívül még egy másik örömforrást is felfakaszt bennünk Komáromi költészete. Az író nem látszik tudomással bírni felfedezéseinek valóságos hordereje felől. Ő naív és becsületes, hűséges és készséges csupán, ezért csupa prima minőségű anyagot szolgáltat, de fogalommal sem látszik bírni mindennek az értéke felől. (Mondanom sem kell, hogy mindez misztifikáció, de tökéletes és résnélküli.) Az értékelő folyamattal adós marad. (Igen, mert nem filozófál, nem értekezik és nem prédikál közben, mesél és mindvégig díszkréten a háttérben marad.) Ezt az értékelő folyamatot nekem az olvasónak kell helyette elvégezniem. Ez által azonban a mű közös teljesítményünké válik, régi igényem, hogy részt kérjek és részt kapjak az alkotó munkából, végre beteljesedhetik. Mindennek tetejébe az író valahogy meg is könnyíti számomra a beavatkozást. Egyrészt olyan intím hangulatot teremt közénk, hogy semmi sem könnyebb, mint egyszer csak beleszólni a meséjébe. (Úgy érzem, ismételten hangsúlyoznom kell, hogy ez az egész „érzés“ mindvégig csak misztifikáció). Másrészt pedig az író olyan becsületes csodálkozó arcot vágna, ha figyelmeztetném, mintha valóban csakugyan most értesült volna először arról, amit tőlem hallott s a maga részéről is jogosultnak tartaná, sőt lelkesen vállalná a társszerzőséget.

III.

Mindez természetesen bizonyos relativitást kölesönöz Komáromi világának, illetőleg, minthogy az ő világa az én világom, tehát az én világomnak, in ultima analysi, lévén az én világom „a“ világ, tehát a világnak is. Mikor például két monomániás em-

Karácsony Sándor: Komáromi János

bert beszéltet a szerző, óhatatlan, hogy át ne villanjon két gondolat bennem. Az egyik az, hogy hátha nem is monománia ez, hanem annak rendje és módja szerint való élet, az igazi élet, a másik az, hogy hátha a mi nagyon komoly és fontos ügyeink voltaképpen monomániák. Az bizonyos, hogy felismerhető éles határ a komoly és komolytalan dolgok között nincs. Nincs, sőt nem is lehet, mert nem lehet értékelés és ítélezés nélkül ilyen határt vonni. A komoly ügyek szimbólumai a komolytalanoknak és vice versa.

Az ilyen világréptől könnyen fálnak lehetne menni. Komáromi műveiben az a benyomás menti meg a helyzetet, hogy az ember, mint levegőt, vagy mint törvényt érzi meg, hogy ez nem feltevés, hanem valóban úgy is van. A hősi kiállítás és a bolondéria között nem formai, nem is fokbeli és még kevésbé lényegbeli a különbség. Minden eset szimbólum (a művész természetesen csak ezt a szimbólumszerűséget látja és érzékelteti), és mikor éppen az ember elesett voltának a szimbóluma, akkor bolond eset, mikor Isten kegyelméé, akkor hősi. Ugyanaz az ember hol bolond, hol hős. Eltévedünk, ha adatszerűen akarjuk regisztrálni, vagy aktuáliter próbálunk utánajárni, hőssel volt-e dolgunk, vagy bolonddal, hibátlan emberpéldánnyal-e vagy ütődöttel. Még csak nem is úgy válik kétfelé a nagy emberi színjáték, hogy ugyanaz az ember egyszer ilyen, máskor a fordítottja. Sokkal végzetszerűbben és sajátosabban úgy, hogy ugyanaz az ember ugyanabban a helyzetben, neked, oh olvasó, hős akkor, ha a kegyelem állapotában találkozik vele és bolond, ha éppen az ember elesett állapotában leledzel. Az író nem állítja sem az egyiket, sem a másikat. Ő Vidróckit például nem rajzolja sem hősnek, sem bolondnak, egyszerűen Vidróckinak rajzolja. Vidrócki hazug, gyáva, fantasztá, lusta és gyáva suszter. Ez eddig rendben van. Ott kezd a dolog bonyolódni, hogy pontosan Vidrócki óta nem tudom, kinek tartsam Odysseust és Achilleust. Szívem és klasszikus műveltségem szerint egyszerű kalandokat megélt utas az egyik és remek vitéz a másik, igen, de akkor meg nem vagyok benne biztos, hogy ki és mi Vidrócki. Komáromi írásművészetének egyik ragyogó tulajdonsága az, hogy Odysseusról és Achilleusról soha egy szóval sem emlékezik, még csak halvány célzást sem tesz rájuk egyetlenegyszer sem, Vidróckit ellenben maga mondja el mindennek, szidja, haragszik rá, szégyelli, kétségbe van esve miatta, a pártunkra áll, ha netalán a gyengéit újra meg újra felfedezzük, hogy igazunk van, olyan, szakasztott olyan, amilyennek gondoltuk, s mégis, nekünk, az olvasóknak nem Vidróckiról van meg a véleményünk, hanem valahogy nivellálódik az emberlátásunk s az a benyomásunk támad, hogy hátha Odysseus is lódított és Achilleusnak is csak a szája volt nagy. Nem lehet azt tudni, ha már egyszer em-

berről van szó. Ez a folyamat azonban nem csak lefele tendál és nem tévesztendő össze a cinizmussal, mert ugyanakkor, mikor Achilleusról és Odysseusról kezd meglenni a véleményünk, viszont megkezdődik Vidrócki apotheozisa. Illetve nem pontos a szóhasználatom, mert valami egészen reális folyamat indul meg bennem, amelynek nincs szüksége rá, hogy Vidróczkira hamis értékek máramarosi gyémántját aggassa, vagy elnézően szemet hunyjon gyengéi fölött. Én, az olvasó, ez a nagyszájú, hazug, lusta és gyáva suszter, megértem, ha embertestvéreim, Vidróczki, Odysseus és Achilleus néha lódítanak, vagy szájaskodnak. Ha nem tudtam volna magamról eddig is, hogy nem vagyok különb, kénytelen volnék elhinni ennek a másik szájas és lódító suszternek, az írónak, aki éppen most mutatott erre rá végérvényes szimbólum formájában. Az esztétikai gyönyörűséget csak fokozza (ha ugyan nem okozza), az a megint csak szimbólumszerű megjelenési forma, hogy a „suszter“ tulajdonképpen művész és azért olyan nagy művész, mert legfeljebb a suszterségig emel igényt, a „szájaskodása“ a legdiszkrétebb és leghalkabb háttérben maradás, a „lódítása“ pedig az igazi igazság . . . Igen, ez paradoxon, azért hat.

IV.

Az író, ez a tökéletlen, ütődött és elesett ember teljes részvétellel és magát azonosítva beszél a regényhősről, a tökéletlen, ütődött és elesett emberről nekem az olvasónak, a tökéletlen, ütődött és elesett embernek. Ez Komáromi János írásainak rövid tartalmi kivonata. Azt már említettük, hogy titokzatos és művészi módon ez a tökéletlen, ütődött és elesett ember, mint ilyen mindennütt az örökérvényű emberideál benyomását kelti, anélkül, hogy az író engedményeket tenne s elnéző volna a gyarlóságok, a bűnök és a hazugságok irányában. Ez az írásmód aztán már nem paradox, hanem az, aminek az elején mondtam „secretum“ és „ars“ egyben. Lehet, hogy általában „a“ művészet, de minden bizonynyal Komáromi művészete.

Ha Komáromit, az újságírókat is belevonjuk megfigyelésünk körébe, ő sok mindent megmagyaráz az író műhelytitkaiból. Azokra a kis színes híreस्कékre gondolok most, amelyek a Magyarság hasábjain jelentek meg egyidőben szinte naponként. Két vonás jellemezte ezeket. Az egyik, a feltűnőbbik az író személyes attitűdje volt az aktuális esethez, amelyet gyakorlatlan fül úgy apperceptiált, mint egyéni hangot. Az olvasóközönség így is könyvelte el az esetkéket: néha csupán egy odavetett ismerős kitételről, néha több mindenről, de kivétel nélkül mindig rá lehet ismerni a hírlap-kolumnákon a Komáromi János sajátos hangjára. Nos, azt szeretném ellenvetni, hogy az a valami, amiről a híreस्कéket való-

ban mindig meg lehetett ismerni, nem pusztán a hangja volt az írónak. A stílusa volt, az igaz, de nem csak a hangja. Roppant szerteburjándzott tévedés úgy tartani, hogy a stílus az írónak szavakban, kitételekben, mondatokban jelentkező élő és ható nyelve. A nyelv sokszor kelletlen, mindig kényszerű és többször — kínos mint nem — végzete az írónak, aki nem tehetvén mást, beszél. Így többek között a stílus persze, hogy nyelv is, igaz mivolta szerint azonban valami más egyéb, mint csak nyelv s leginkább az a mód, ahogy a költő egy alakot megragad, egy sorsot, kedvem volna azt mondani, puskacsőre vesz és leterít, egy helyzetet mindenestül, úgy, ahogy van, szórén meglovagol és betör, egy vidéket, egy kosztümöt, vagy egy gesztust, vagy csak futó mimikát úgy idomít szimbólummá, mint egy másfajta artista egy vadállatot szelíddé. Ez a világgal való szembenállás, a szó teljes értelmében veendő stílus, ez valóban mindig egyéni Komáromiban s mindig megkülönböztethető más stílustól, vagy az általános egyetemes, szürke, nagy stílustalanságtól, amelyből kiválik. Az újságíró Komáromi másik jellemző vonása a tárgyválasztása volt, az a világ, azok az aktualitások, azok a figurák, akikkel szemben állást foglalt, akikről, amiről színes hírecskéit írta. Gyermekkorunk világa volt ez, a felnőtt emberek áloméletének, rejtett valójának, tudattalanjának helyzetei és figurái. Mindenki és minden, ami valaha friss és érdeklődő figyelmünknek feltűnt és tetszett, mindenki és minden, amik szerettünk volna, vagy holtig szeretnénk lenni. A szabad világ és benne a gátlástalan ember. Hol egy részeg, hol egy fantaszta, hol egy díjbirkózó, az éjszakában, a természetben, a szegénységben, fellegekakukvárában és abban a tág körben, amelyet a megszeppent tömeg rémült respektusa von a legyőzhetetlen hős személye köré. Ezek a hősök mind egy szálig a Falstaff Jankó szemenszedett seregébe kíváncznak s látszólag ismétlem magam, mikor erre újólag felhívom a figyelmet. Igen, de makacsul tartja magát bennem az a vélekedés, hogy Komáromi világának ez a nagy tartalmi egyformasága nemcsak tartalmi sajátság, hanem „írói manér“ is, tehát stílus. Nemcsak abban van az ereje, ahogy ő maga közeledik sajátos világához, hanem abban is, amihez és akikhez közeledik, abban, hogy éppen ennek a világnak érzi szimbólumtermő művészi hatalmát. Ezt különösen olyankor, nagy ritkán érezni meg, mikor — Isten tudja miért — rövid időre ott hagyja ezt a világot. Ilyenkor magatartása is megváltozik, fölényes lesz, ami nem jól áll neki, de ereje is elhagyja nyomban. Mindössze két esetet tudnék például felhozni: a kommün idejéből mesél el így valami zsinégvásárlást és egy vidéki lap szerkesztését mondja el „véres gúnnyal“, hamis hangon, sikerületlenül. Nem is ismerek több „gyenge“ dolgát.

V.

Czája János a híresekében, Vidróczki a novellákban és regényekben valószínűleg annak köszönhetik közönségsikerüket, hogy a Jókain és Mikszáthon felnevelkedett olvasóközönség régóta áhította már és bennök végre megsejdtette kedves lelki csemegéjét, a „zsánert“. Pedig Komáromi János világának emberei nem zsánerek. Éppen az a nagyszerűségük, hogy szakasztott olyanok és mégsem azok. Ellenkezőleg: áhítatosan tudomásul vett és művésziiesen szimbólumnak vett teljes értékű emberek egy szálig. Minden egyes emberpéldány „az“ ember. „Egy“ ember mint „az“ ember szimbóluma. Úgy viszonylik mindenik a zsánerhez, mint például a metafora a szimiléhez. Elvégre mindeniket fel lehetne bontani amazzá, de csak lefelé züllesztőn.

Önkénytelenül meg kell, hogy kérdezze az ember: van-e valami methodus, amely itt sikerre vezetett? Hát nincs. Az a methodus, hogy nincs methodus. Komáromi János nem alakítja át a világát, úgy hagyja, ahogy Isten virágos kertje gyanánt reábukkant. Nemcsak a struktúráját hagyja változatlanul, hanem a levegőjét is. Azért nem veszít ez érintetlen, szűzi világban a nagyszerű emberpéldány értékéből egy szinten az ágrólszakadtakkal, mert azonmód jelenik meg és él tovább mind a kétféle ember a szemünk láttára, ahogy Isten terveiben megfogyanhatott. És úgy is jelenti szimbólikusan saját Isten szerinti végzetét. Az ágrólszakadtak élete gyakorta tetszik teljesen céltalannak, de ugyanúgy kell többször arra is gondolnunk, hogy jaj, talán éppen ilyen céltalan az élete a kimagasló emberóriásnak is. A legerősebb emberi indítékok is néha verést érdemlő gyermekrosszalkodások formájában jelentkeznek. Igazán csak Isten tervei közt sejthetjük értelmét az egyetemes emberi létnek olyanformán, ahogy Jézus szavai szerint mégis talán többek vagyunk két verebecskénél az Úristen értékelésében. Komáromi itt próbálja közös nevezőre hozni a kiváló embert, meg az ütődöttet: Isten zsámolyánál, tehát fent a magasban, nem idelent a porban és piszokban. A kitudhatatlanságban, nem a kilátástalanságban. Ez az egyetlen hely, ahonnan tekintve nem cinizmus, ha nem mutatkozik meg az a kicsi kis különbség, amely a világ eleje és ocsúja között mégis csak megvan mindenütt egyebütt. A szeretet is csak innen áradhat szerte egyforma intenzitással kicsire-nagyra egyaránt. Különbben sziruposnak ízlelnők és szentimentálisnak ítélnők bizonyosan.

VI.

Isten virágos kertje . . . nem pusztá szólam ez, hanem sui generis ennek a virágos kertnek egész külső és belső összeállítás.

Komáromi világában leltári felsorolás szerint is másfélék a szubjektumok és objektumok, mint akármelyik másik költői világban. Hogy úgy mondjam: isteni attributumok gyűjtőfogalmai alá csoportosíthatók.

1. *Végtelenség.* Külsőleg is érzékelhető, mert rendszeren már a tájak végtelenbe vesznek. De ha ez valami okból még sem lehetséges, akkor is ott szikráznak, villognak a láthatár szélén a havas hegyek, hol a Vihorlát, hol a Karavankák. Vagy pedig — nagyon magasan és nagy tömegekben — úsznak a fellegek. Még inkább ott van azonban a végtelenség mint távlat Komáromi világában belsőképpen. Az emberek mindig nagyon messziről érkeznek meg ebben a világban egymáshoz, közvetlenül megérkezés előtt is még mindig úgy érzik, hogy soha nem, vagy soha többé nem fognak megérkezni, vagy találkozni. Van valami nagyon mély jelentése annak is, hogy legkivált egymás felé haladó sorsúak, egymásnak teremtett lelkek érzik ezt így: szerelmesek, jegyesek, házaspárok, leendő fiatal apák-anyák. A végtelenség őre a halál, az élet ritmusa a bujdosás, a testvériség belső lényege az idegenség.

2. *Örökkévalóság.* Minden már megtörtént volt egyszer legalább. Az idő múlását nem is lehetne jószerint észrevenni. Azért rémlik nekünk mégis, hogy telnek a percek, az órák, a napok, a hetek, a hónapok és az évek, mert egyrészt minden áll, míg mi odavagyunk valahol másutt, amiről, ha visszajöttünk, minduntalan újból meggyőződhetünk, másrészt minden megtörtént dolog bizonyos idő múlva csekély különbséggel szabályszerűen feltétlenül megismétlődik. Az álló világ monoton ismétlődése eszméltet bennünket az idő folyására, a csekélyke eltérések az úgynevezett fejlődésre. Élet és halál, sejtelem és valóság, ifjú évek és öregkor, emlék és aktualitás, tegnapelőtt és holnapután egybefolynak. Talán nincs is egyén és egy-emberélet, csak ember van és egyetemes lét. Nem is az egyes sorsocskák érdekesek, hanem az élet egésze: a gyerekek, a diákok, a katonák manőveren és háborúban, a jegyesek, az ifjú házások, a különös és szokványos munkásemberek, a városiak és falusiak, a boldogok és boldogtalanok, a szülők, az ősök és az öregek.

3. *Az átok és az áldás emberei.* Vannak lelkesítő, vannak könnyfakasztó és vannak komoly, meg komolytalan dolgok az ember életében. Lelkesítő dolgok például a kurucok, meg a világháború rettentő sorsú hős katonái, valamint a közönséges emberi méretet hatalmasan meghaladó nagyapa, a főkozák, de szakasztott ilyen lelkesítő dolgok a kollégium esetei is, mikor a magyarruhás theológus diák bizonyos mennyiségű szafaládéért átbúvik a szűk kis gyaloghídon, vagy a kórus tagjai összegyűlnek és énekelnek, meg nagyot isznak. Könnyfakasztó dolog, mikor az embernek meghal az édesanyja, vagy nagy veszedelemben a hazája,

vagy reménytelenül szerelmes az ember, de nem kevésbé könny-fakasztó az is, ha a kisdíáknak nincs nyolckötetes tornakönyvé. Komoly stúdium a dicső multat tanulmányozni, és szerencse, hogy annyi forrásmű maradt fenn, de más oldalról ki tudná megmondani, mi a hitelesség kritériuma, mikor a kuruckorból például a tarcali jegyző annyi minden bolondot, lényegtelen, egyoldalút és elfogultat összefirkált és az mind ránk maradt, éren nádon pedig kóborló vitézek, bujdosó deákok igaz beszédei visszahozhatatlanul, mindörökre elhangzottak. De így vegyesen, az egész, ha az ember nem kritizál, csak gyönyörködik, nagyon érdekes, nagyon emberi, nagyon valószínű, nagyon jelképi, nagyon, nagyon szép.

4. *Liturgikus nyelv.* Mikor az író közeledik Isten virágos kertjéhez, az ő saját külön szép világához, akkor egyszerű, tiszta, áhítatos és zengő ugyan a szava, de már akkor sem közvetlen egészen. Mikor pedig a világ közelít feléje egy-két lépést, vagyis mikor felfedezi benne a szimbólumot, akkor meg feltétlenül vált is ez a nyelv és kultikussá válik. Vagy az epikus megszállottság sámankodó dikciója lesz belőle, vagy a komikum présziózkódése. Isten szép világának állandó jelenléte mindig idegesíti és mindig fűti a költő nyelvét, néha nagyszerű és különleges szépségek hőfokáig ugratva föl.

VII.

Tudom róla, hogy szláv volt vérség szerint, tehát mindez a sok nagyszerűség, amiről főntebb szót ejtettem, lehet szétködlő szertelenség is, erőtlenség, nem pedig erő, gyarlóság, nem érely. Azt is tudom, hogy korai volna még életművének mindennemű értékelése is. Befejezésül mégis hadd tegyek itt egy rövidke bizonyosságot mellette.

Összegyűjtött művei 30 kötete közt van egy vékony kötet, egy kis regény, *Element a nyár* a címe. Arról mesél benne Komáromi János, hogy a falusi intelligencia nyáreleji unalmában nem tudja már, mitévő legyen, kiadja hát az öregedő és vedlett segédjegyzőt földbirtokosnak, házassági ajánlatokat kér a címére apróhirdetés útján és jót mulat a többmázsás postán. Az igazi földbirtokos, a királyi kamarás úr meg Gelb Jakabra, a falu boltosára lövöldöz vadászpuskájával kastélya erkélyéről, csak úgy passzióból, hadd törje a gyáva frátert egy kicsit a nyavalya. Éjszakának évadján a tanítót ugratja ki ágyából öméltósága s azonmód, lenge magyarban viszi magával úri házához reggelig mulatni. Egy fiatal doktor jurisz, aki apját, anyját őszintén és mélyen szereti és viszontszeretet hiányán sem panaszkodhatik, odáig már nem túlozhatja a családi érzést, hogy megírná, vagy elmondaná szüleinek eljegyzése történetét. Össze kell előbb dűlni-borulni körülöttük-

mellettük mindennek, hogy a bonyodalom rendbejöhessen. Ennyi a regény. A végén egy eszelős vénasszony háborút jósol. Persze kinevetik: 1914 tavaszutója van.

Ahogy a regény főntebb vázolt feszültségei megéreztetik velünk, hogy nem ugyan a végzetes dátum miatt, hanem azért, mert e dátum idején ezek a feszültségek kitalálás nélkül valók, valóban ott villóznak ember és ember között és így nem lehetett már vegetálni tovább, tehát igenis, ki kellett törni a világháborúnak: az valami kivételesen nagyszerű művészi élmény. Most, hogy Komáromi János már meghalt és nem fog írni többet, még egyszer átüt felém egész oeuvreje ellenállásán keresztül ennek az élménynek tiszta, teljes, zavartalan öröme. Nem próbálok hát méricskélgni, mennyi vajjon időálló érték 30 kötetéből. Felesleges, mert ez az egy már egészen bizonyosan megmarad.

Karácsony Sándor

Könyvtáramban

*Oh könyveim, ti orvosok, kezetek
oly enyhítő, ha lelkem ágyában,
mint nagybeteg álmaim vágyában
bizalommal várom, hogy kezeljétek.*

*Jaj, mennyi a kiütés szívem arcán,
a seb, a seb, az élet kín-sebe,
a láz, a láz, végzetem hív heve,
s reménytelen árny célom napi harcán.*

*Ha írt adtok, javul az állapotom,
megnyugtató szép ígéreteket,
értitek a zilált idegeket.*

*Mi is lenne, ha temérdek bánatom
a könyv nélkül kergetne fényeket,
s nem látna mást, mint gyilkos tényeket.*

(Cleveland. Ohio.)

Reményi József

A jugoszláv konkordátum

A Jugoszláviával kötött konkordátum szkupstinai tárgyalásai nemcsak a jugoszláv királyság közvéleményét kavarták fel azokkal a súlyos zavargásokkal, amelyeket a pravoszláv egyház hívei előidéztek, hanem nagy figyelmet támasztottak szerte egész Európában. S míg a világsajtó meglehetősen részletesen foglalkozott a konkordátummal, addig *a magyar sajtó csodálatosképpen megmaradt ennek a kérdésnek felületénél*, csupán az események külső megnyilvánulásait ismertetve, de *távol tartotta magát attól, hogy a konkordátumot akár egészében, akár részleteiben ismertesse*. Pedig a konkordátum rendkívül közelről érinti a jugoszláviai magyar kisebbséget, amely tudvalevőleg legnagyobb részében római katolikus és a konkordátum egész sor rendelkezése húsába és vérébe vág. A délszlávországi magyar sajtó — azt mondhatnánk természetesen — megmaradt a konkordátum egyes szakaszainak száraz ismertetésénél, egyetlen szó kommentárt sem fűzve hozzá, ami a mai sajtóellenőrzés idején nem is lenne lehetséges. Pedig érdemes ezt a konkordátumot közelebbről megvizsgálni, hogy fel tudjuk fogni, mit jelent a közeli jövőben annak végrehajtása a délszlávországi magyar kisebbség katolikus, tehát legnagyobb részére.

A konkordátum első szakaszában „*teljes vallásszabadságot*“ biztosít a jugoszláviai katolikus egyháznak, a többi szakasz azonban sok tekintetben körülírja és módosítja ezt a teljes szabadságot.

Kimondja a második szakasz, hogy *ezentúl Jugoszlávia területének egy része sem tartozik külföldi püspök hatásköre alá, viszont a Jugoszlávia határain kívül eső területek katolikusai közül senki sem tartozik délszláv püspökségek hatásköre alá.*

A gyakovói (Diakovár) bosnyák-szerémi püspökség a zágrábi érsekséghez tartozik s viszont ehhez a püspökséghez kerülnek a pécsi püspökség jugoszláv területre került részei is, amelyeket a gyakovói püspök eddig mint apostoli adminisztrátor vezetett. Viszont Zimonyt, mint Belgrád külvárosát elszakítják a szerémi püspökségtől és a belgrádi érsekség alá rendelik. (Ma úgy Zimonyban, mint főleg Belgrádban igen nagyszámú magyar kisebbség él.)

A belgrádi érsekséghez az üszkübi és a bánási püspökség tartozik. Megalapítják a bácskai püspökséget, amely a kalocsai érsekségnek Jugoszlávia területén levő részét öleli fel s amelyet ma apostoli adminisztrátor vezet. A bácskai püspökség székhelye Szabadka lesz. A bánási püspökség a csanádi püspökségnek Jugoszlávia területén levő részét öleli fel, amelyeket eddig a belgrádi

érsek vezetett, mint apostoli adminisztrátor. Ezt a püspökséget minden időkre egyesítik a belgrádi érsekséggel. E püspökség kormányzására a belgrádi érsek generális vikáriust nevez ki. A belgrádi érsek címe *belgrádi érsek és bánáti püspök lesz*. A szombathelyi püspökséghez tartozott részek a konkordátum szerint a maribori (marburgi) püspökség alá fognak tartozni. Ezeket a részeket a maribori püspök eddig mint apostoli kormányzó igazgatta.

A bánáti püspökség érseke a Szerbia primása tiszteletbeli címet viseli és közvetlenül a Szentszéknek lesz alárendelve.

A harmadik szakasz rendelkezései szerint a Szentszék a püspökjelölteket csak jugoszláv állampolgárok közül választhatja ki, de előzőleg bizalmasan közli jelöltje nevét a jugoszláv kormánnyal. A negyedik szakasz rendelkezései szerint az érsekek és püspökök hűségesküt kötelesek tenni a király előtt.

A nyolcadik szakasz igen fontos rendelkezéseket tartalmaz arról, hogy *a papságnak nem szabad a politikával foglalkoznia*. Kimondja azonban ez a szakasz azt is, hogy ugyanakkor a többi felekezet papjait is eltiltják a politizálástól.

Rendkívül fontos rendelkezéseket tartalmaz a kisebbségi magyarságra nézve a tizedik szakasz, amely többek között kimondja, hogy az érsekeknek és püspököknek jogukban áll egyházmegyéjük területén plébániákat alapítani, megváltoztatni és felosztatni, valamint plébánosokat kinevezni, áthelyezni és az egyházi beneficiumokat és szolgálatokat a kánonjog alapján betölteni. A megyéspüspök a plébánia területének esetleges megváltoztatásáról, avagy a plébános kinevezéséről minden esetben értesíti a kormányt. *Plébánosi vagy más hasonló állásra a püspök csak jugoszláv állampolgárt nevezhet ki* s ha valami különleges ok mást követel, erre vonatkozóan a püspök előbb megegyezik a kormánnyal. Ha tudjuk azt, hogy a kisebbségi egyházmegyéekben rendszerint kevert lakosság van az egyes plébániák területén, a kisebbségi arányszám esetleges megváltoztatására rendkívül alkalmasak ezek a rendelkezések, amelyek hátrányait a kisebbségek ugyancsak megérezhetik. Kimondja ez a szakasz azt is, hogy *a nemzeti kisebbségi plébániák plébánosainak a kisebbségi nyelven kívül az államnyelvet is ismerniök kell, hogy a polgári és katonai hatóságokkal való érintkezésben használhassák*.

A tizenegyedik szakasz rendelkezése különösen fontos a magyarságra nézve. Ez a rendelkezés ugyanis kimondja, hogy *a Jugoszlávia területén élő nemzeti kisebbségekkel való bánásmód, illetve anyanyelvük használata az egyházi szertartásokban, vallásoktatásban és az egyházi egyesületekben nem lehet kevésbé jó, mint ahogyan annak az államnak a területén bánnak a délszláv nyelvű kisebbséggel, amely állam nyelve megfelel a jugoszláviai*

nemzeti kisebbség nyelvének. A Szentszék ennek az elvnek elfogadásáért ígéretet tett, hogy a jövőbeni konkordátum tárgyalásoknál hasonló rendelkezéseket vétet fel a délszláv nyelvű kisebbségek védelme tekintetében is. A pravoszláv egyház a konkordátumnak ezt a részét is hevesen támadta, mire Sztojadinovic miniszterelnök kiegészítésül még közölte azt a nyilatkozatot, amelyet a belgrádi apostoli nunciatúra 1937 április 27-én intézett a délszláv kormányhoz s mely szerint „a Szentszék a lelkészkedő papság részére kérni fogja a nép nyelvének használatát a lekipásztorkodásban, a vallásoktatásban és a katolikus szervezetek életében azokban az államokban is, amelyekben délszláv kisebbségek élnek és amelyekkel nem folytat konkordátum tárgyalásokat.“ Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy *a délszláv kormány, függetlenül magától a kisebbségi szerződés rendelkezéseitől csak abban az esetben volt hajlandó a nemzeti kisebbségek római katolikus hívőinek nyelvi jogait megadni, ha a Szentszék kötelezettséget vállal a délszláv nemzeti kisebbségek hasonló jogainak védelmezésére.*

A 12. szakasz rendelkezései kimondják, hogy a Szentszék arra fog törekedni, hogy az egyházi rendek és szervezetek, amelyek Jugoszláviában működnek, ne essenek külföldi főnökök alá, kivéve azokat az eseteket, amikor a kormánnyal megegyezés történik erre vonatkozóan. A tartományi és helyi főnökök mindig jugoszláv állampolgárok lesznek. A Jugoszlávia határain kívül eső főnökök, még ha más nemzetiségűek is, jogosultak jugoszláviai rendházaik meglátogatására.

Igen fontosak a 16. szakasz rendelkezései is, amelyek kimondják, hogy *a katolikus egyház intézményeihez szabadon birtokolhat és szerezhet ingatlan és ingó vagytonokat, amelyek szükségleteit szolgálják és ezeket szabadon igazgathatja.* A katolikus egyház patrimoniuma egyedül egyházi célokat szolgálhat és nem lehet semmi kifogás alatt elkobozni, vagy más célra felhasználni, kivéve a közhasznú kisajátítás esetében, ilyen esetben azonban a kormány a kisajátított egyházi vagyton értékének megfelelő kártérítést nyújt. A katolikus egyház javai és intézményei még akkor is a katolikus egyház tulajdonában maradnak, ha azok a lakosok, akik ezt a vagyont használják, más hitre térnek át.

A 18. szakasz kimondja, hogy *a kormány anyagi segílyt biztosít a jugoszláviai katolikus egyháznak.* Az állam a szubvenciót az egyenlőség alapján és a katolikus egyház tényleges szükségleteinek kielégítésére adja, a szubvenció összege megfelel a hívők számának s arányban áll a többi vallásfelekezetek állami segílyével. A katolikus egyház megkapja azt a rendkívüli segílyt, amelyet esetleg más vallásfelekezetnek, intézményének, vagy alkalmazottainak megadnak. Az évi szubvencióval egyedül az egyház rendelkezik egy olyan hivatal révén, amelyet a püspöki kar

az igazságügyminisztériummal egyetértésben fog létesíteni. Ez a hivatal az állam legfelsőbb felügyelete alatt fog állni.

A 19. szakasz kimondja, hogy az egyházi szertartás, tanítás, jótékony intézmények épületei, a püspökök, plébánosok és egyházi rendek lakásául szolgáló épületek, vallástörténelmi jellegű emlékek és a fentiek közvetlen melléképületei mentesek minden köztehertől. Az egyházi hatóságok hivatalos levelezései és értéküldeményei mentesek a postai költségek és távirati illetékek alól.

A 21. szakasz kimondja, hogy *az összes állami nyilvános patronátusokat, valamint állami birtokhoz és ingatlanhoz kötött magánpatronátusokat meg kell szüntetni.* Az önkormányzatok és magánszemélyek amennyiben patronusok, az illetékes polgári és egyházi hatóságok felhatalmazásával egyszersmindenkorra megszabadulnak kötelezettségeik alól, de ugyanakkor le kell mondaniok patronusi jogaikról is. A jóvátételi összeget, amit a patronusok az egyházi testületeknek kifizetnek, vegyes bizottság fogja megállapítani.

A 22. szakasz kimondja, hogy a jugoszláv kormány *az egyházi intézményeket kártalanítani fogja azokért a földekért, amelyeket a földbirtokreform alkalmával elvettek.* Az egyház birtokában maradt földbirtokot utólag nem vehetik igénybe a földbirtokreform céljaira, legfeljebb abban az esetben, ha erre vonatkozólag megegyeznek az egyházi hatósággal. Megegyezés történt arra vonatkozólag is, hogy *az egyházi testületeknek visszaadják az oktatás céljaira igénybe vett helyiségeket, valamint az istentiszteleteknél segédkező személyek elvett földjeit, a rendházakat és földeket, amelyeket a háború után lefoglaltak.* Ez a rendelkezés különösen fontos a kisebbségi magyarságra, mivel az iskolák államosítása alkalmával igen sok iskolai helyiséget foglaltak el és azokért vagy semmit, vagy csak minimális béreket fizettek.

A magyar kisebbségre nézve legfontosabb s talán fájdalmasabb rendelkezések a 24. szakaszban vannak. E szakasz rendelkezései szerint az egyházi hatóságok a lelkeszi szolgálatra való előkészítés céljából szemináriumokat létesíthetnek. A már meglévő vagy létesítendő szemináriumok kizárólag az egyháztól függenek, amely a kánonjognak megfelelően fogja kormányozni azokat és kinevezi azok vezetőit és tanárait. Kimondja e rendelkezés, hogy *a lelkeszképző összes intézetekben a tanítási nyelv délszláv (tehát szerb vagy horvát), kivéve a skolasztikai filozófiát és a hittudományi tárgyakét, amelyeken a tanítási nyelv latin.* Ez a rendelkezés tehát szankcionálja az eddigi jogellenes állapotot és *amennyiben jogérvényessé válik, végleg megfosztja a magyar és német kisebbséghez tartozó közel egymillió római katolikus hívőt annak pusztja lehetőségétől is, hogy saját költségén magyar, illetve német tannyelvű gimnáziumi szemináriumokat és papképző inté-*

zeteket felállíthasson. Tekintettel arra, hogy viszont idegen állampolgár plébános nem lehet, könnyen elképzelhető, hogy a lelkészek utánképzése milyen állapotra süllyed vissza s hogy a magyarság és németiség csak olyan kiképzésű lelkészeket kaphat, akik anyanyelvükön írni-olvasni is alig fognak tudni.

A 25. szakasz szerint a jugoszláv kormány továbbra is fenntartja a hittudományi fakultásokat. Ezek tanárait az állam nevezi ki olyan jelöltek közül, akiknek az illetékes egyházi hatóságoktól erre vonatkozó alkalmazhatósági bizonyítványuk van. Ha valamelyik hittudományi tanártól az illetékes püspök megvonja a tanítás jogát, akkor az állam is megfosztja a tanítás jogától és az illetékes püspökökkel együtt gondoskodik helyettes tanárról. A kormány utólagos vizsga nélkül elismeri a római pápai egyetemek egyenjogúságát a jugoszláv egyetemek hittudományi fakultásáéval.

Ugyancsak fontos rendelkezéseket tartalmaz kisebbségi szempontból a 26. szakasz. Ezek szerint *az összes magán és állami elemi, polgári, szak- és középiskolákban kötelező lesz a hittan tanítása a katolikus ifjúság részére az illetékes egyházi hatóságok felügyelete alatt.* A püspöknek vagy helyettesének jogában áll a hittanításra felügyelni. A hittanítás programját az illetékes egyházi hatóságnak kell jóváhagynia, a hittankönyveket pedig az illetékes püspöki hatóságok hagyják jóvá. Heti két óránál kevesebb hittan nem lesz. Az üresedésben lévő állandó hitoktatói állásokat a kormány tölti be. A nyilvános iskolák hitoktatóivá az illetékes miniszter a püspöki hatóság előterjesztésére jugoszláv állampolgárokat nevez ki. Azokban az iskolákban, ahol nincsen állandó hitoktató, a plébánia lelkészei végzik a hittanítást, vagy a püspökség által kinevezett honorált hittanító. A hitoktatói képesítő vizsgát állami bizottság előtt kell letenni a világi tananyagból, együttesen a többi tanítókkal és tanárokkal, a püspökök részéről kinevezett bizottság előtt az egyházi kérdésekről. Az állandó hitoktatónak a tantestületben ugyanolyan jogai és jövedelmei lesznek, mint a többi tanítónak és tanárnak.

A 27. szakasz szerint a nyilvános iskolákban való tanítás során, valamint a tanítóknak is tiszteletben kell tartani a katolikus tanulók vallásos és erkölcsi nevelését. A nyilvános iskolák katolikus diákjait nem szabad nemkatolikus egyházi szertartásra meghívni. A tanrendet úgy kell megállapítani, hogy az ne akadályozza meg a katolikus tanulókat vallási kötelezettségeik teljesítésében. Az iskolai tankönyvekben nem lehet semmi olyan, ami ellenkezik a katolikus tanulók vallásos érzületével. Azokban az iskolákban, ahol kizárólag vagy nagyrészt katolikus tanulók vannak, a lehetőség határain belül a tanítók is katolikusok lesznek s különösen azokat a tárgyakat tanítják katolikus tanítók,

amelyek a tanulók vallásos nevelését érintik. *A katolikus tanítók számát úgy állapítják meg, hogy az összhangban legyen a katolikus tanulók számával.* A konkordátumnak ezek a rendelkezései azt a háború utáni intézkedést óhajtják enyhíteni, amellyel a jugoszláv kormány a felekezeti jellegű iskolákat megszüntette s valamennyi iskolát államosította.

A 28. szakasz ismét súlyos sérelmeket jelent a nemzeti kisebbségekre. Ez a szakasz ugyanis kimondja, hogy a kormány tiszteletben tartja a már meglevő egyházi iskolák jellegét és törvényességét, amelyek a püspökök vagy egyházi rendek és kongregációk vezetése alatt állanak, megengedi hasonló iskolák létesítését is, azonban *az ilyen iskolákban a tanítási nyelv csakis délszláv lehet.* Ezek az iskolák, amennyiben betartják az állami iskolákra vonatkozó előírásokat, egyenjogúságot élveznek a nyilvános iskolákkal. Az érettségi vizsgákat, mint eddig, ezután is az állami iskolai hatóságok képviselőjének jelenlétében tartják meg.

Ami a magyar és német nyelvek kizárását illeti, ez beleülkőzik a kisebbségi szerződés 8. cikkébe, amely kimondja, hogy *„a faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó S. H. S. állampolgároknak joguk van saját költségükön jótékonsági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni s az ilyen iskolákban saját nyelvüket szabadon használhatják“.* A konkordátum tehát *nem vette figyelembe az S. H. S. állammal kötött kisebbségi szerződést, amely pedig „semmilyen törvénnyel, rendelettel vagy hatósági intézkedéssel meg nem változtatható“.* Ilyenképpen a konkordátum feláldozta a jugoszláviai magyar és német kisebbség nyelvi jogait és ezekkel kapcsolatos más fontos életérdekeit.

Külön meg kell itt jegyezni, hogy a szakasznak a már működő egyházi iskolákról szóló rendelkezése *nem vonatkozhatik a magyar és német tannyelvű felekezeti iskolákra, mert ezeket 1919-ben és 1920-ban már kivétel nélkül államosították, ugyanakkor elkobozták az iskolaépületeket és minden kártalanítás nélkül az iskolavagyont.*

A 29. szakasz szerint az állam elismeri a katolikus egyháznak azt a jogát, mely szerint híveinek vallási vigaszt nyújthat kórházakban, szegényházakban, menhelyeken, javítóintézetekben, büntető és más intézetekben. Az ilyen intézetekben, amennyiben azok államiak vagy államtól függő testületek kezelésében vannak, a szolgálatot teljesítő lelkészt az illetékes hatóságok a megyéspüspökkel egyetértésben nevezik ki. Ezek a lelkészek az államtól vagy attól a testülettől kapnak fizetést, amely alá az illető intézet tartozik.

A 30. szakasz szerint a papjelöltek részére a katonai szolgálatot hat hónapban állapítják meg, amit egészségügyi intézetnél

kell eltölteniök. Amennyiben négy évvel tanulmányaik befejezése után vagy két évvel katonai szolgálatuk után nem szentelik fel őket, kötelesek lennének azt a katonai szolgálati időt kitölteni, amit elrendelnek számukra. Felszentelt papok és fogadalmat tett rendtársak minden katonai szolgálattól mentesek, kivéve az általános mozgósítás esetét. Ez esetben a fegyveres hadsereg kötelékében a katolikus legénység részére papi szolgálatot teljesítenek és a tábori püspökségtől függenek.

A 31. szakasz a tábori püspökök kinevezését rendezi. A tábori püspököket és a katonai lelkészeket az állam fizeti. A tábori lelkészek száma megfelel a katolikus vallású katonaság számának és a többi felekezet katonapapjainak számával arányban áll. Azokon a vidékeken, ahol nincsen katolikus plébánia és lelkész (pl. Dél-szerbiában rengeteg horvát és magyar nemzetiségű katona teljesít szolgálatot), állandó katonai lelkészeket fognak kinevezni.

A 32. szakasz kimondja, hogy a kánonjog alapján katolikus templomokban tartott esküvő még vegyes vallásúak esetében is polgári esküvő érvényével bír. A katolikus templomokban megtartott esküvők megsemmisítése és esküvők körüli perek az egyházi bíróságok hatáskörébe tartoznak. *Vegyes házasságok esetén a polgári hatóságok arra fognak törekedni, hogy a megsértett katolikus fél kérésére a másik házafél biztosítékot nyújtson arra vonatkozóan, hogy úgy a fiú-, mint a leánygyermeket katolikus hitben neveljék.*

A 33. szakaszban a jugoszláv kormány elismeri a katolikus egyház teljes szabadságát. E szerint az egyház akcióegyesületeket alapíthat, azokat vezetheti, ezek az egyesületek minden pártpolitikai célzaton felül a vallásos és erkölcsi életet emelik, az illetékes egyházi főhatóságtól függenek és annak tartoznak felelősséggel. *Táncmulatságok, irodalmi és zenei előadások nincsenek ellentétben az előbbeni bekezdéssel.* (Ez rendkívül fontos rendelkezés a kisebbségi magyar kultúréletnek az egyház kebelén belül történő fejlesztésére.) Ezekbe az egyesületekbe a nyilvános iskolák tanulói is beiratkozhatnak. Az egyesületek diákszakosztályai működésüket a nyilvános iskolákon kívül is kifejthetik.

A 34. szakasz szerint az állam gondoskodni fog arról, hogy az állami testnevelési egyesületekben tiszteljék a katolikus tagok vallásos érzületét, annak elveit és intézményeit. *Az erkölcsi és kulturális nevelés, amennyiben az az állami testnevelési egyesületek kiegészítő részét képezi, nem állhat ellentétben a katolikus doktrínákkal.* A lelkészek az ilyen egyesületekben is végezhetik lelkészi teendőiket, erre a célra azonban egyrészt a megyéspüspöktől, másrészt az egyesület helyi vezetőségétől engedélyt kell kérniök.

A további szakaszok kimondják, hogy a mostani konkordá-

tum életbelépése után mindazok a rendeletek, törvények és szabályok, amelyek a konkordátummal ellentétben állanak, megszűnnek. A konkordátum ratifikálása után két hónappal vegyes paritásos bizottság alakul a 20., 21. és 22. szakaszokból következő esetleges kérdések rendezésére. *Mindazon egyházi ügyekre és személyekre vonatkozó kérdések, amelyeket a fenti szakaszok nem rendeztek, az érvényben levő kánonjog alapján rendezendők.* A ratifikált okiratokat minél előbb kell kicserélni Rómában és a konkordátum a kicserélés napján életbe lép.

A konkordátumot a szentszék részéről Pacelli bíboros, államtitkár, Jugoszlávia részéről pedig Dr. Auer Ljudevit igazságügy-miniszter írják alá.

K. Szabó Sándor

Szomorú tánc

— *Stefan George* —

*És bár az erdő ködben fuldokol,
Csak menj tovább, ne torpanj, meg ne reszkess.
Beszélj a sápadt sűrű árnysereghez:
Ím mozdul mind, s halkkal hozzád hajol.*

*S ha fű, ha nyom útadban kőre válnak,
S az ág tetézett zúz alatt lerogy —
Halld téli szélvésznek zaját, ahogy
Hervadt magánnyal együtt sírdogálnak.*

*Így tartod ébren fáradt homlokod:
Síkos lejtőn lépted le nem sikanhat,
Alig derengő célod bár kihamvad,
S fejed fölött egyetlen csillagod.*

Fordította R Berde Mária

Ifjúsági könyvek szemléje

Az elmúlt esztendő ifjúsági könyvtermésében a legnagyobb hivatalos elismerés, a Kisfaludy-Társaság Szilasy-díja Török Sándor: *A felsült óriás és a kilenc csoda* 3. meséskönyvének jutott. A bíráló-bizottság jelentése szerint ez a „legeredetibb magyar meséskönyv“. Mi Török Sándor meséinek eredetiségét abban az ötletében látjuk, ahogyan a mesevilág alakjait szembeállítja a technika csodáival. A hétmérföldtelépő-csizmás óriás, a hatalmas varázsló felébred évezredes álmából s bemegy a városba, hogy meghódítsa. Ám még a gyermekek sem ijednek meg tőle; varázsveszzeje elvesztette erejét, ellenben a legnyárspolgárabb lakás is anynyi csodával lepi meg, hogy láttukra egyre kisebbre zsugorodik, végre az egérlyukba is befér. Ennek a fordulatos és eleven mesévé nyújtott ötletnek csak az a hibája, hogy a valóságban a mesebeli óriás a technika csodái láttára sem „sül fel“, nem zsugorodik össze; mert a gyermek — a városi gyermek, akikre Török Sándor meséje elsőrenden számít — a technika csodáit nem tartja csodáknak, hiszen köztük nőtt fel, a mindennapi életéhez tartoznak; a hétmérföldes csizmát s a többi mese-rekvizitumot ellenben mindig csodának fogja érezni, hiába bizonyítja be nekik a felnőttek újfajta meséje, hogy a technika csodái az igazi csodák.

Régi mese helyett új, technikai mesét ad Majthényi György is a *Pali és Lili* c. szép kis könyvben. Két kis kocsi, illetve „kiskocsi“ kalandjai vonulnak el előttünk, mint hajdan Mackó úr kalandjai; a medve helyét most az emberiesített automobil foglalja el. Az ötlettel már mások is próbálkoztak, itthon és idegenben, s a megoldás egyik próbálkozónak sem sikerült úgy, mint annak idején a mackóval. Majthényi György kísérlete a legjobbak közé tartozik; éppen eléggé költő ahhoz, hogy fantasztikus témáját ne feszítse túl a meseíróra is kötelező korlátokon és szerencsésen elkerüli a „belső lehetetlenségek“ jó részét. Könyve kedves olvasmány, érdekes és üde.

Szegedi Boris meséskönyve, a *Fur-Fa-Rag-Ta*, egy kínai ezermester ravaszkodásait meséli el, nem-titkolt oktató céllal. A hiúság, butaság, lustaság, telhetetlenség bűnhődését mutatja be, s a gép léleknélküli munkáját, amelynek nem szabad az emberkéz vezetése alól elszabadulnia, mert akkor pusztító veszedelemmé válik. Történetei ötletesek, s bár rövidek, mindig érdekesek és mosolykeltők. Ez a könyv az elmúlt esztendő legjava terméséhez tartozik.

Kedves kis történet Babay József *Mesepapucs*-a is; az erdő élővilága mosolyog felénk belőle, kár, hogy a kép zavartalansá-

gát egy-két természetrajzi tévedés rontja, pl. a békák lencse-evése. Néhány magyartalan kifejezés is elmaradhatott volna.

Magyar gyermek számára alighanem teljesen érthetetlen A. A. Milne könyve: *Micimackó kuckója*, melyet Karinthy Frigyes fordított magyarra. Sorozat második kötete, s ez még érthetlenebbé teszi kiadását; annyi igazi remek van a külföld ifjúsági irodalmában, miért éppen azokat kell lefordítanunk, amelyek annyira távol állanak a magyar lélektől, mint ez a könyv. Történet alig van benne, humora hol vékony és ostoba, hol igen is magas; pl. a nagy betűvel kezdett fogalmak és tárgyak a gyermek számára nem humorosak, de arra bizonyosan igen alkalmasak, hogy amúgy is gyöngye lábán álló helyesírás-tudását végleg megzavarják. E. H. Shepard pompás rajzai díszítik a kötetet.

Fertsek Ferenc könyve, a *Fickó*, a mese-korból éppen kinőtt gyermekeknek szól, s a társadalom problémáit vonultatja föl rendkívül érdekes, mozgalmas történet keretében. A történet színhelye az Angyalföld, hőse egy kis proletárfiú. A sötét háttér előtt sötét alakok mozognak, de a szerző gondoskodik a derűről is, s a történet vége természetesen mindenkit kielégítő. A mese szövéseben akadnak valószínűtlenségek, a véletlen is gyakorta segít az összeegybehangított helyzetben, de egészben véve ügyesen megírt történet, különösen a jellemrajz jó, s az a mód, ahogyan az író a szegények nagy problémáját feltárja. A jassz-nyelv használatáról azonban szívesebben lemondtunk volna.

A serdültebb ifjúsághoz fordul Fábíán Gyula történeti regénye: *Hej, Rákóczi, Bercsényi, Bezerédj!* Színes, mozgalmas történelem inkább, mint regény; meseszövése igen is a történeti adatok uralma alatt áll. Bezerédj Imre kuruc brigadéros és Szerdahelyi László zászlós-hadnagy történetét mondja el, Kőszeg város Rákóczi-korbéli történetébe iktatva. A téma nehézségét növelte az a körülmény, hogy a regény főhőse árulója lett Rákóczi ügyének és vérpadon fejezte be életét. Szerző igyekezett hőségét a lehetőleg menteni s ez jórésztben sikerült is neki; kevésbé mondhatjuk el ezt a jellemrajzról, amely inkább külső, mint belső, nemcsak a szereplő személyeké, hanem a koré is. Ám mindezek csak azért tűnnek szembe, mert a regény — s ezt dicséretképpen mondjuk — a nagy regények igényeivel lép elénk. Fábíán Gyula legkitűnőbb elbeszélőink közé tartozik s ez a munkája is pompás olvasmány, fentebb kifogásolt fogyatkozásait az ifjúsági olvasók bizonyára nem fogják észrevenni.

Szerkezeti hiányai vannak Orbán Dezső könyvének is, mely a békevilági Quarnerora viszi el ifjú olvasóit: a *Fiumei kaland*. Meséje mindössze annyi, hogy három magyar fiú Fiumében lemarad egy kolera-zárlatos hajóról, s mikor a rendőrség haza akarja szállíttatni őket, megszöknek. Cornaro herceg villájába

kerülnek, majd a herceggel és unokájával, egy remek angol fiúval járják be a herceg hajóján a dalmát partokat, meg Arbét, Vegliát, Abbaziát. A kaland tehát elég vékony, még a közbeszótt epizódokkal is az, befejezése pedig tulajdonképpen hiányzik. Ám a könyv mégis igen szép, és ebben a korcsoportban bizonyosan a legsikerültebb alkotása az elmúlt esztendőnek. Gyönyörűek leírásai a Quarneróról, Velencéről, Fiuméről; tömérdek érdekes ismeretet nyújt a hajózás köréből s kedves alakjai örök útitársainkká válnak. Egy kissé ez is „nagyos“ könyv, de igen-igen kedves és értékes darabja ifjúsági irodalmunknak.

Leányok kalandjait örökíti meg, de fiúk is bátran elolvashatják Arthur Ransome könyvét: *Fecskék és Fruskák*, melyet Balogh Mária és Szeghő Éva fordítottak magyarra. A Fecske is, a Fruska is vitorlás csónak, valamelyik amerikai nagy tavon szórakozik bennök egy sereg boldog, vidám gyerek. Csupa derű, csupa friss humor, csupa boldog ifjúság ez a szép könyv, valóban, méltó volt arra, hogy magyar gyermekek számára is hozzáférhetővé tegyék.

Az ismeretterjesztő olavsmányok között egészen kivételes helyet foglal el Csűrös Zoltán könyve: *Számok csodavilága*. A tudományok legelvontabb birodalmába, a számok világába vezeti el olvasóit, akik akkor is a legnagyobb érdeklődéssel fogják olvasni, ha túl vannak már az ifjúság boldog korszakán. Nagyon sok mindenről találunk benne lebilincselően érdekes adatokat: a fizika és a fizikai földrajz, a csillagászat, a technika, a matematika megkapó eseteit világítja meg pompás ötletekkel, annyi humorral és oly zamatos magyar nyelven, hogy valóságos szenzáció az ifjúsági irodalom újabb termékei között. Érdekességét fokozza, hogy adatainak kiszámítási módját is közli a kötet végén. Arra is talál nem-erőszakolt alkalmakat, hogy a természet fenséges csodái láttára mélységes vallásossággal boruljon le a Teremtő előtt; vallásossága őszinte, önkéntelenül öltözik szavakba s ezért mindig természetes és magával ragadó. Rajzai nagyon ügyesek, kár, hogy nincsen több belőlük. Ez a könyv szintén maradandó értéke ifjúsági irodalmunknak.

A kémia, fizikai földrajz és geológia tárgykörét Fülöp Zsigmond is földolgozta egy testes kötetben, amelynek a címe: *Az ezüst kis tudós*. A kissé erőszakolt cím magyarázata az, hogy a könyv ezüstös védőborítékba van burkolva, míg egy előző kötet arany burkolatban jelent meg. Fülöp nem annyira szórakoztatni, mint inkább oktatni akart. Könyve szép magyarsággal, könnyen érthető modorban tárgyalja problémáit, amelyeket néhány rajz is segít megértetni. Igen nagy terjedelmű anyagot ölel fel, s mint-hogy röviden igyekszik a lényegét kiemelni, néha akarata ellenére tankönyvszerűvé válik.

Szondy György

KRITIKAI SZEMLE

Hat kötet predikáció.

Érdekes feleleteket lehetne kapni, ha valaki felvetné a kérdést: hogyan értékeli a modern ember a prédikációs kötetet? Mészire vezetne a kutatás, hiszen tisztázni kellene az igehirdetés lényegét, a modern ember lelki alkatát és végül e kettőnek egymáshoz való viszonyát. E helyett azonban elégedjünk meg azzal, hogy — nagyon is vitathatólag sokak számára, másoknak azonban közérthetőleg — dióhéjban mutassuk fel a felvetett probléma vázlatát, hogy ennek alapján értékeljük az ismertetendő hat kötetet.

Az igehirdetés Isten nevelő eszköze, amely által az egyházban férfiúvá neveli választottait. E munka végzését Isten eszközök által végzi, élő embereken keresztül az Ő szava hangzik. Isten tulajdon beszéde hirdettetik, amikor Isten beszédét hirdetik a prédikátorok. Milyen a modern ember? Mindenekelőtt ember, bűnbeszétt és Isten felé vágyakozó ember. Modernsége sok mindent rejtett magában, de lelke legmélyén ott él az augustinusi örök vágy: Magad számára teremtettél minket Isten s nyugtalan a szívünk mindaddig, míg Tebenned meg nem pihen.

Milyen a viszonyt az igehirdetés és a modern ember között? Hogyan fogadja a tékozló fiú a hazahívó szót? Hogyan érzi meg a tavaszt a rügy? Miképp indul hazafelé a fecske és a gólya? Az igehirdetés titok s a viszony is titok. Az igehirdető szól, de Isten nyitogatja a szíveket. Az igehirdető olyan, mint a világítótorony óre, egyre küldi a fénynyalábokat s nem tudja, hogy melyik percben ment életeteket. Olyan az igehirdető, mint a rádióállomás, kisugározta valamit, de nem tudja, hogy hol s mikor fogják fel s mikor lesz munkája által mássá az ember.

Az igehirdetés a rádió bekapcsolása által a tér korlátját le-döntötte, e mellett azonban nem felejthetjük el az idő korlátját sem. Verba volant ubique, a szavak elszállnak s mindenütt hallhatók, de a scripta manent semper, az írások megmaradnak mindig. Hogyan értékeli a modern ember a prédikációs köteteket? A kérdést fordítva is fel lehet vetni: Hogyan értékeli a modern embert a prédikáció, a prédikációs kötet? Ha a prédikáció igaz beszéd, akkor magára ismer a mai ember. Ha azonban eltéveszti célját a prédikáció s nem Igét hirdet, akkor leteszi a könyvet a mai ember s nem keresi a templomot. A prédikáció és a mai ember akkor találkozik igazán, ha egyfelől az Ige, másfelől a pásztor előtt kitaruló modern élet szintézisében találkozik, ez a szintézis a *mai igehirdetés*.

Ennek a mai igehirdetésnek hat kötetét vegyük sorra most. A *Kálvin-Könyvtár* 19—22. számaként jelentek meg a Kálvin-

téren elhangzott rádioprédikációk az 1935—36. évből: *Égő csipkebokor* címmel. A legnagyobb magyar református gyülekezet: a rádión keresztül egyetemes és általános szempontok szerint kap üzenetet. 34 prédikáció hangzott el, ebből a fele, 17 Ravasz László dr. püspöké, köztük az 1935-ös szilveszteri elmélkedés a rádióban (A barázda végén) s az 1936-os nagypénteki meditáció a rádióban (Gyógyító sebek), Muraközy Gyula 9 prédikációt mondott, egy-egy igehirdetéssel szolgált Bereczky Albert (A templomépítésről), ifjú Biberauer Richárd (Diakonissza-munka), Forgács Gyula, Dr. Főnyad Dezső, Bस्थ्यén Andor, Dr. Soós Béla, Szabó Imre és Dr. Szaboleska László.

Végigolvasva a prédikációkat, mintha megvilágosodna Pálnak egy kifejezése: Megismertessék az egyház által az Istennek sokféle bölcsesége . . . A görög szöveg szerint a sokféle sokszínű, az Égő csipkebokor lángja felséges színeképet ad, élő embereken keresztül kiragyoq Isten bölcsesége. Csak sajnálni tudjuk ugyanakkor, hogy ez alkalommal utoljára jelenik meg a rádiósprédikációk kötete, ezután t. i. mindenik prédikátor külön adja ki kötetében munkáit.

Vásárhelyi János: Vasárnapról vasárnapra címmel adta ki utóbbi éveekben írt prédikációi egy részét, 63-at. A kincses város püspöke prédikációiban különösen két vonás domborodik ki, egyrészt az exegézis, másrészt a hitvallás. Az egyházi év változásai, a közös nagy alkalmak mindig református elvi szempontból való megvilágítása során jól meglátni, hogy egy-egy textus értelmezésénél miképp nyújt világosságot Kálvin írásmagyarázata s milyen természetesen hangzik a hitvallás szépsége és ereje. „A keresztényiség gyakorlati életkérdés” — ez vonul végig a prédikációkon. „A felekezeti iskola létesítésének és fenntartásának kérdése reánk nézve elsősorban és mindenekfelett hitvallási kérdés” — gondolatát oly megragadóan fogalmazza meg, hogy e beszédet jó lenne külön is közölni s így belevésni a szívekbe. Igehirdetésének egyik gyöngyszeme az utolsó prédikáció e kötetben: Miért élnek a szegény, tehetetlen öregek? „Azért, hogy nyilvánvalókká legyenek benne az Isten dolgai, a szeretet, az irgalmasság, a krisztusi jóság.” A könyv a Minerva nyomdáját dícséri.

Szabó Imre, a budapesti ref. egyházmegye esperese, a faszori gyülekezet lelkese hatalmas kötetel (*Nyitott ajtó*. Előadások, prédikációk, szentírásmagyarázatok, 1929—1937.) lepte meg híveit. Kötetének egységét s mértékét előszavában így formulázza: „az egyház Urának, a Krisztusnak ismerete és a Róla való bizonyoságtétel”. A nagyvárosi lelkipásztor élete, műhelye tárul fel így előttünk, a modern ember kérdései: Mammon, kapitalizmus, szociális lelkiismeret, proletáriátus, társadalmi kérdések, sajtó, film, antiszemizmus: *idők jelei* s erre az igazi felelet. Köszöntések, be-

iktatások alkalmából emberdícsérgetés helyett kutatja azt, hogy mi az *emberarcon* az *égi jegy*. A ref. templomon lehet-e kereszt, felvetődött a kérdés s ezzel kapcsolatban sorra veszi a *református jelvényeket*, a csillagot, a kakast, a keresztet, a zászlós bárányt, a megrepedezett nádszálat és pislogó gyertyabelet, az égő csipkebokrot és az ároni áldást. *Ünnepi beszédek, transzparenszek, nyitott ajtó* alcímmel ellátott alkotásaiban felcsendül az Ige a modern ember számára, keresi a nyitott ajtót hívei szívéhez. Pásztori szolgálatának kedves alkalmai a causaliak, *bölcsőtől a koporsóig* kíséri híveit az Igével. Műhelytitkok tárulnak fel a *Lelkipásztor naplója* című sorozatából. Végigolvasva a kötetet, örömmel állapítjuk meg, hogy a munka méltó mesterére. A református keresztyénség elvi igazságai tisztán csendülnek s *Imé a magvető kiméne vetni* c. kötete után, hisszük, hogy ez a kötet is nyitott ajtóra talált és talál nemcsak gyülekezete, hanem olvasói előtt is. A cél azonban az, hogy bevonuljon életünkbe Krisztus, ezért áldott a *Nyitott ajtó!*

Krisztus hatalmában címmel Scholz László és Urbán Ernő együttesen bocsátották közre prédikációikat. A reformátori keresztyénség új énekét akarja felfedezni és megszólaltatni e két evangélikus lelkész közös kötete. Jellegzetes vonása írásaiknak az egyház éledése, Igére figyelés, bűnbocsánat, kegyelem, megtérés, újjászületés, Szentlélek, megigazulás, magunk odaszánása, megújuló élet, evangélium, evangéliumi szabadság, e témák körül csoportosulnak gondolataik. Munkájukon meglátszik tanító-mesterek kezenyoma, nagy örömmel látjuk, hogy írásmagyarázat, hitvallások, Luther művei által a Szentlélek iskolájában járnak. Igehirdetésük külön szint jelent az evangélikus egyház igehirdetői sorában. Minden egyháza megújulásáért dolgozó s imádkozó evangélikus ember számára értékes üzenet rejlik e kötetben.

Az artikuláris korszakban, amikor egy-egy megyében csak két-három helyen volt nyilvános istentisztelet, vagy száz éven át csak úgy tudott megmaradni anyaszentegyházunk egészen a Türelmi rendeletig, 1781-ig, hogy minden egyes család kiesiny eklézsia volt. Házi istentiszteleten csendült fel az ének s az imádság s hangzott fel az Ige. Az evangélikus egyháznak nagy kérdése a szórvány. A Gusztáv Adolf Gyámintézet pompás munkát végez a szétszórtságban élő hívekért. Ugyancsak a szétszórtságban, a szórványban élő evangélikus családot tartotta szem előtt *Kiss Samu* nagybarátfalui ev. lelkész: *Én és az én házam az Úrnak szolgálunk* evangéliumi posztilla iskolák és családok buzgólkodására címen kiadott kötetében. Házi istentiszteleti célokra végigmagyarázza a perikópákat s a kijelölt alapigérőt ír elmélkedést s imádságot minden vasárnapra. A könyvhöz, amelyet a nógrádi evangélikus egyházmegye adott ki, *D. Kapi Béla püspök* írt előszót, az *Ige*

útja címmel. Isten igéjével új országépítés! — írja az előszó. Hiszszük, hogy ez a kötet is hozzájárul ahhoz, hogy megépüljön az anyaszentegyház, hogy szerencsés legyen az Ige ott, ahová az Úr küldötte.

Molnár Lajos Pásztori kürtszó c. kötete egy évtizedes szolgálat gyümölcse. Bepillantást nyújt ez a munka a magyar ref. lelkipásztor munkájába, hogyan hangzik fel az ünnepen az Ige, mikép köszönt be Kosdra, majd Dunavecseré. Különösen kiemelendő kötetéből a Tízparancsolat magyarázata vasárnap délutánokra. Egyszerű, tiszta szavakban fogalmazza meg a hit igazságait, költői lelkülete szolgál a pásztornak. Előadásaiiban a magyarság létkérdéseire a keresztyénségben talál felséges feleletet. Alkalmi beszédeiben az evangélium szólal meg pásztori kürtszón át.

Hat kötet a református és evangélikus egyház igehirdetői terméséből s mind arra utal, hogy anyaszentegyházunk számára életkérdés az igehirdetés. Mi szüksége van a modern embernek a predikációra és a predikációs kötetekre? *Égő csipkebokrot* látni, *Vasárnapról vasárnapra Nyitott ajtó* felé tartani, *Krisztus hatalmában*. Isten Igéjét a magyar hajlékokba, hogy elmondhassuk: *Én és az én házam az Úrnak szolgálunk*, hogy *Pásztori kürtszó* ébresszen s várjuk ádvent után a beteljesedés örömeivel Karácsonyt.

Pap Ferenc

K. Barth: Die Kirche und die Kirchen. (Theol. Existenz heute 27.) München, 1935. 44. o.

E cím alatt Barth a genfi ökuménikus szemináriumon tartott pár előadását bocsátotta közre. A négy előadás nem tölti ki a füzet szokott terjedelmét s ezért függelékként Kálvin genfi Kátéjának első s vonatkozó kérdései alapján interpretálja Kálvinnak Isten ismeretéről, tiszteletéről és a Benne való hitről szóló magyarázatát.

Az egyház egységének kérdését felveti a sokféle felekezetre való tagozódás, azok versengése, az egyház határának elmosódása a pogányok közt elszórt missziói gyülekezetekben és sürgeti a világhelyzetben az egyházra váró feladat nagysága. A különböző felekezetekre való tagolódásnak semmi alapja nincs a Bibliában. Az egyház léte Istennek a Krisztusban adott kegyelmébe gyökerzik s az egység útja is a Jézus Krisztus személyiségében van.

Az egyház sokfélesége nem elmaradhatatlan jegye az empirikus egyháznak (újtestamentomi egyház!), szemben a láthatatlannal; nem Isten akarata, nem az ajándék gazdagsága. Egyáltalán nem valami magyarázni való ez, még kevésbé könnyen elsimítható! Meg kell látnunk tényként, a maga megdöbbentő való-

ságában, mint az ember csődjét Istennel szemben, bűnbánattal és reménytelen imádsággal.

Az egyházak egyesítése olyan feladat és parancs, amelyet az egyház Feje adott tagjainak. Távolról se munkálja igazán ezt a 18. sz. óta tapasztalható felekezeti közti türelem, jórészt ide sorozhatók a lényegest mindig háttérbe szorító felekezeti közti megállapodások, szövetkezések az egyes országokban. Bár — amennyiben szerényen és körültekintéssel csak a céljára néz s nem reked a fentebbi vonalba — kivétel az ú. n. ökumenikus mozgalom. De az egyházak egyesítése sokkal nagyobb dolog, hogysem egy mozgalom megvalósíthatná. Az egység feltételei: nem fakadhat hitvallások legyengítéséből, világi egység kedvéért, megalkuvásból, csak Krisztus iránti engedelmségből.

Krisztust kell tehát hallanunk, ennek útja pedig, hogy: az egyházak közt körülfogjuk, mert csak ott hallhatjuk Őt, nem pedig valami semleges helyen. Legyen ott mindenik egyházban az igazi anyaszentegyház s ez a belső egység magával fogja hozni a külsőt is, de emberi kéz soha.

Amint látható, Barth egészen a mélyén fogja meg a kérdést, elég bátor ahhoz, hogy ott helyben az ökumenikusokat is (kik közt könnyen adódó kísértés a felületes, nem egyházi elmélyülés útján való keresése az únióknak) meggondolkoztassa.

A függelék-tanulmány valóban tanulmány, a szónak olyan értelmében, hogy ezáltal Barth alázatosan tanulni akar mástól. Interpretálásában élesen domborodik ki Kálvin látása: Isten di-csőségének szolgálata.

Horváth Jenő

Horváth Magda: A törökveszedelem a német közvéleményben. Minerva Könyvtár 112. Budapest, 1937. 108 l. — **Waczulik Margit: A török korszak kezdetének nyugati történetirodalmáa a 16. században.** Budapest, 1937. 89. l.

Az a gyökeres fordulat, mely a tudományos történet szemlélet terén az utóbbi évtizedek folyamán beköszöntött, lényege szerint a szempont megváltozása. Kétségtelen, hogy a tudományt is leküzdhetetlen emberi érdeklődés vezette mindig a múlt vizsgálataiban, ám ezt a szubjektív forrást a múlt század közepe óta állhatatosan elleplezni és kiiktatni igyekezett. Csak újabban bátorodott fel ismét, hogy ne csak nyíltan bevallja, de tudatosan szolgálja is. Nem éri be most már a tények egyszerű megállapításával és leírásával, hanem értelmezi is őket, vagyis vonatkozásba hozza emberi önmagával, s így felfedi jelentésüket egyrészt önmagukban, másrészt a történet egészére, közben a jelenre nézve is. A *historia* ismét *magistra vitae* lett. Ámde nem a régi moralizáló értelemben, hanem sokkal teljesebb és mélyebb

formában. A múlt jelenlegi mivoltunk és helyzetünk teremője, s így önismeretünk legfontosabb forrása. Hazai történettudományunk is átérzi ezt, s vizsgálatai közel két évtizede öntudatosan ezen a szemponton állanak: a magyar történelem mint a magyarság önismeretének eszköze. Újabb fejlődést jelent ennek a szempontnak az érvényesülésében néhány újabb munka témaválasztása. Hogyan látta a magyar önmagát és hogyan látta őt a külföld a történet folyamán? E kérdés felvetése végtelenül gazdag kútfejét nyitotta meg a magyar önismeret tudományának. Csak egy éven belül is több ide tartozó publikáció látott napvilágot Deér József alapvető munkája óta. (A magyar nemzeti öntudat kialakulása, *Magyarságtudomány* 1936.) Benda Kálmán doktori értekezéséről nemrégiben számoltunk be, most pedig két hasonló tárgyú doktori disszertáció fekszik előttünk. Mert a külföldi tárgyakat jelző cím mögött a magyarság arca bontakozik ki, aminőnek azt a törökkel vívott harcai idején a Nyugat — melyet tulajdon testével védelmezett — látta. Mindkettő azon katedrák körében készült, melyeken az új szempontú történetvizsgálat előharcosai ülnek, Szekfü Gyula és Thienemann Tivadar. Termékeny hatásuk bélyege ott van a dolgozatokon is. S a disszertálók metódikai készsége hasonlóképpen az ő iskolájukat dicséri.

Waczulik Margit, Szekfü tanítványa, a 16. század magyarországi eseményeinek külföldi történelmi művekben található leírását állítja össze nemzetekként csoportosítva. A fősúly nála a forráskritikára esik. A szövegek elemzésével megállapítja egymásközi összefüggéseiket és más forrásaikat, mérlegeli megbízhatóságukat, forrásértéküket, s ebben a tekintetben lelkiismeretessége, képességei — éles szeme, szabatossága és következtető képessége — és metódikai iskolázottsága alighanem olyan teljesítményt nyújtottak, mely biztos kiindulási pontul szolgálhat a további kutatásoknak. Az egyes történelemírők és munkájuk szellemének és tartalmának jellemzése kissé szűkszavú, bővebb ismeretetést örömmel vettünk volna. De, mint mondtuk, főcélja láthatóan a forráskritika volt, kifogás tehát ezért sem illelheti. Ezért hiányzik művéből a külföldi magyarság-szemlélet szintétikus képeinek rajza, a rövid „Összefoglalás“ is forráskritikai eredményeit összegezi. Azonban mindenik szerző tárgyalásakor vázolja pár mondatban, milyen szemmel nézték a magyarságot és élet-halálharcát a törökkel, így aztán az olvasóban önkéntelenül kialakul a szavakba nem foglalt szintézis. A kör, melyet tárgyalás alá vett, természetesen kiterjeszthető, hátra és előre egyaránt, s természetes határai akár a humanista historiográfia egészében, akár a török-magyar küzdelmek egykorú történelmi irodalmának egészében zárhatók le. De egy doktori disszertációtól nem várható teljes monográfia. Várható azonban a szerző további munkásságától.

Horváth Magda, Thienemann tanítványa, hasonlóképpen a 16. században marad, s csak a német irodalom körében, de a körön belől a történelmi művek mellett feldolgozza a publicisztikai irodalmat is. Nagy szorgalommal összegyűjtött emberileg lehető teljes anyagot. Százötvenhét forrásművet sorol fel becses bibliográfiaképpen. Az anyagon meglepő biztonsággal uralkodik. Gyakorlott történésznek is becsületére válna, ahogy átlátja anyagát s beléje is lát. Érzéke nemcsak a szelekció helyes szempontját súgta meg, hanem az anyag természetes, belőlről kínákozó kompozícióját is. Az egész tanulmány rendkívül formás. Az elrendezés világos, logikus és kellő perspektívába helyezi a főtárgyat. S ez a szerkesztés öntudatos, mert a bevezetés megmondja, hogy a tanulmány „a 16. századi német közvélemény török félelmét véve a vizsgálódások kiindulópontjául, ebben a német-török-vonatkozású irodalomban Magyarországról, mint a keresztyénség védőbástyájáról kialakult képet igyekszik élénk állítani.“ E mellett ábrázoló erővel is rendelkezik, bárha ezt még kissé bátortalanul használja. Az ügyes, szellemes címekkel ellátott, az anyagot tárgyilag tagoló, szépen kis egységekbe záruló fejezetek folyamán, a gazdaságos idézetillusztrációkkal demonstrált céltudatosan haladó előadás nyomán valóban kibontakozik előttünk Mohács századának német közvéleménye, egyre növekvő félelme a töröktől és az ezzel járó hangulatváltozásai nemzetünkkel szemben, valamint a törökről és rólunk alkotott képe. A dolgozat olyan historikus képességeket és tárgyszeretetet árul el, hogy Horváth Magdát sem biztathatjuk egyébre, mint munkájának folytatására. Nemzeti önismeretünknek nagy szolgálatot tesz vele. — Bármily keserű is az eredmény . . .

Mert az eredmény valóban keserű. Ez a két dolgozat is megerősíti Benda eredményeit. Waczulik Margit író-jellemzéseiből is az tűnik elő, hogy *országunkat* valóban a keresztyénség védőbástyájának tartották, de ez a belátás alig ébresztett némi rokonszenvet *nemzetünkkel* szemben. Tudták a nyugaton, hogy értük vérzünk és a felénk irányuló török kardot fogjuk fel tulajdon testünkkel, ám ezt szinte kötelességszámba vették, s csak kevesen tekintettek felénk megbecsüléssel, hálával pedig éppen senki. Harci erényeinket elismerték, de mikor erőnk végre összeroppan, — s bizony nem egyedül a török szorítás alatt, nyugati királyi udvarunk is segített neki az időben, — megvetés és gyűlölet lett ismét osztályrészünk, mint ahogy az volt az egész középkoron át, mindaddig, míg az egész Nyugatot fenyegető török támadások a Hunyadiak hollós pajzsán meg nem torpantak. Ezt a benyomást aztán ijesztő mértékben fokozza a Horváth Magda által bemutatott anyag. Hamarjában alig van elkeserítőbb olvasmány ennél a disszertációnál. Szerzője teljes tárgyilagossággal interpretálja az

anyagot, sőt igyekszik kidomborítani azokat a nyilatkozatokat, melyekben elismerés jelentkezik „a keresztyénség védőbástyájával” szemben. A források azonban kiáltóan vallják, hogy becsületünk a külföld előtt tiszavirág életű volt. Küzdelmünket pedig részvét vagy hála sohasem kísérte. Segítség meg éppen nem. Még azok részéről sem, akik elismerték keresztyénségvédő érdemeinket, hősiességünket, önfeláldozásunkat és katonai erényeinket, s a felbecsülhetetlen hasznot, melyet nekik harcaink hajtottak. Hazánk beláallapotait kizárólag saját szempontjaikból ítélik meg, a szerint mérlegelik, milyen védelmet jelentünk számukra a török ellen, s alig lehet felháborodás nélkül olvasni még a dícsérő nyilatkozatokat is, mert mindenütt világosan kitetszik az újkor keresztyénietlen vívmánya, a nacionalista önzés, mely képtelen idegen nemzeteket önértékű valóságokként tekinteni. Természetes tehát, hogy mikor a magunkra hagyatottságunkban egész Európa helyett és életéért vívott harcokban karunk és kardunk ereje megtört és a védőbástya szerepét csupán a Nyugat kapujában vérében heverő pusztá tetemünkkel töltöttük már be, nemcsak részvét nélkül, de megvetéssel és gyűlölettel léptek át rajtunk, s a haldokló nemzetet szívesen vetették volna félre még országából is, mely Nyugat és Kelet pusztá harcterévé vált, s Nyugat és Kelet vállvetve pusztította. Legfeljebb az lephet meg bennünket, hogy ezen érzelmek és magatartás gyakorlatában éppen az a Németország járt elől, a Horváth Magda által bemutatott anyag tanúsága szerint, mely közvetlen szomszédunk volt, vele uralkodónk révén szoros kapcsolatban állottunk, s mely — ez is kiténik a forrásokból — tisztában volt azzal, hogy a magyar elsősorban őt védi, úgyhogy gyakran tisztelte meg Németország előfala, védőbástyája és pajzsa titulussal. Aligha bántak még valaha védőfegyverrel mostohában.

Ez volt a Nyugat magyarság-szemlélete abban az időben, mikor legnagyobb szüksége volt rá. Mit várjon hát tőle ma? De úgy látszik, nemzetünk szellemének lényegéhez tartozik, hogy merő erkölcsi eltökéltségből, a haszon és elismerés minden kilátása nélkül is, járja elrendelt útját.

Joó Tibor

v. Faragó Ede: A cserkész és a családi nevelés. Budapest, 8°. Év n. (Szülőnk Könyvtára 18. szám.)

Az ismertnevű cserkészvezető és cserkészíró avatott kézzel megírt fenti munkája a cserkész nevelés és a családi nevelés kapcsolatával foglalkozik. A cserkészlet, mint a nevelési tényezők egy egészen egyedülálló és sajátos formája, lényegesen különbözik a családi és iskolai neveléstől. Emberebb ember és magyarabb magyar a jelgége, kitűzött célja és feladata, melynek elérésére és

megvalósítására használja fel különleges eszközeit. Faragó munkája első részében a cserkészőtörvény, a napi jótett s a tábori élet leírása kapcsán ismerteti nagy vonásokban magát a cserkészetet. Rövid, de találó vonásokkal rajzolja a cserkészéletet, ezt a meg-nemesített „banda-élet“-et, „melyben a vezér a fiú lelkét ismerő, vágyait megértő vezető, aki erre az áldozatos nevelő munkára önként, önzetlenül vállalkozik“, valamint ügyesen hangsúlyozza ki a cserkészet egyik legfőbb érdemét is, hogy t. i. „a cserkészet a közösségi szolgálatával tökéletes összhangba hozta az egyéniség fejlesztését s az egyéni szabadságot.“ Helyesen mutat rá arra, hogy a cserkészet nagy sikere önkéntességében rejlik, valamint abban, hogy „nem a nevelés szándékaival indul el a fiúk felé, hanem azzal, hogy értékekben, élményekben gazdag és vonzó, szép fiús életet adjon nekik.“ A tanulmánynak, amint előszavában maga a szerző is megjegyzi, kettős célja van: bemutatni a cserkészetet a szülőknek és eszközöket adni a cserkészetből a családi neveléshez, „hogy szülők és cserkészvezetők eredményesebb együttműködést fejthessenek ki a gyermeknevelés terén.“ Komoly vizsgálat tárgyává teszi Faragó azt a kérdést, hogy a cserkész szellem miben és mennyiben érvényesül a családban és hogy a cserkészet és a család között milyen kapcsolatok is állanak fenn. Család és cserkészet egymást támogató és kiegészítő munkáját mutatja be, amikor a cserkész jellem elsőrendű előfeltételeit: az esti önvizsgálatot, az önfegyelmézést és a másokkal való törődést, mások megsegítését tárgyalja. Szülőknek íródott ez a munka, a szülőkkel óhajtja a cserkészet lényegét és munkáját megismertetni és megkedveltetni. Ezért foglalkozik oly behatóan a szülői ház és a cserkészet viszonyával, rámutatva arra, hogy a család, az iskola és a cserkészet együttműködése eredményezhet komoly sikert a nevelés terén.

Dr. Váczi Elemér

Gyergyai Albert: A mai francia regény. (Budapest. Franklin-kiadás.)

Gyergyai Albert munkája azok közé a kevés számú könyvek közé tartozik, melyek a pátozmentes cím mögött az olvasó számára nemcsak a zavartalan olvasmányélményt, hanem a tárgulni kívánó szellem minden kielégülését is biztosítani tudják. Ez a könyv észrevétlenül fogja kézen olvasóját, szelíden, szinte bizonytalanokodva, önmaga erejében is majdnem kételkedően, nem kínál meglepetéseket vagy dönthetetlen végérvényességeket, a vele elindult érdeklődő mégis egyre jobban látóvá lesz, látóvá nem csupán azon a területen, melynek végigpillantására a könyv nyomán vállalkozott, hanem sokkal messzibb tájakon is.

Tájékoztatónak készült az értesülni kívánó magyar közön-

ség számára. El is végezte ezt. A mai francia regényirodalomnak még az ismerők előtt is zeg-zugos útjaira eligazító irányvonalakat rajzolt. A jelenvaló helyzet előzményeiből csak annyit vett fel, ami máig eleven s ami még az ahistorikus szemlélő előtt is kézzelfoghatóvá tudja tenni a mult jelenig terjedő érvényét. Világos fejezetekben tárta elénk a mai francia regény „légkör“-ét, azt a szellemtörténeti hátteret, mely ezt a mozgékony műfajt termi és ugyanakkor az irodalom által formálódik is. Izlésrétegek, témák felfejtése, az egyneműnek látszó műfajon belüli változatok meghatározása, regény-teremtette embertípusok, majd a műfaj-újító íróegyéniségek lényegét rögzítő rajzai valósítják meg azt a műveltség-gyakorlati célt, melyért a könyv íródott.

A műveltségterjesztés e megvalósult szándékát azonban a könyv az olvasás folyamán mindjobban felejteti. A tárgyi természetű közléseket, elemzéseket és ábrázolásokat nemcsak önmagukért vesszük tudomásul, hanem a tudós-írói kompozíció alkat-elemeiként. Gyergyai könyvének a felépítése olyan, mint a piramisé. Szélesen ömlő, bizonytalan medrű társadalmi tendenciák, homályos ösztönök, eltöredezett multbeli hagyatékok az alap, melyre ez a piramis épül, de folyton tisztul az építőanyag, egyre „irodalmibb“-ak a nevek, az adatok, a formulák, hogy végül a csúcsról a legnagyobb egyéniségek önértékű ragyogása jelezze azt az utat, melyet végigjártunk. *Egy* irodalom *egyetlen* műfajának megismerésére indultunk el, de tanulságaink a végén már mind az irodalomra vonatkoznak.

Ez a szerkesztési és ábrázolási mód nem pusztá ésszerű meg-gondolás eredménye. „Az irodalomtörténet szereti a szimmetriát“ — mondja egy helyütt némi iróniával Gyergyai. Az előre felvett geometrikus szerkezet egymásmellettek egyensúlyára, Gyergyai azonban mindig a csúcsra tekint. Az írói erkölcs ritka teljessége áll írása mögött, az érték-hierarchia tiszta tudata s mindenek előtt végtelen tisztelete annak, amivel bánik. Ezért is nincs egyetlen kacsintó kipillantása olvasójára, ezért végzi el minden gondolata ellenpróbáját, ezért tessékeli ki stílusából az irodalomtörténeti és kritikai argot-nak minden olyan szerszámát, melyet már csak a kényelem és a szokás tart használatban. Olyan vezető, aki előtt — bár sokszor megjárta már ugyanazt a tájat — a megmutatandó érték minden rátekinéssel tisztábbá és kiemelkedőbbé válik. Könyve mintaadó tudósnak, írónak egyaránt.

Kerecsényi Dezső

Jékely Zoltán: Kincskeresők. Franklin-Társulat kiadás. 227 l.

Talán egyetlen kor embere sem érezte magához oly közel gyermekéveit, titokzatos és hősiezen kalandos kamaszkorát, lázongó, zsongítóan boldog ifjúságát, mint éppen a mai. Kétségkívül valami szégyenlős bizonytalanság, sokszor be nem vallott reményvesztettség színezi ezt a múltba való ösztönös kapaszkodást és menekülést. És ha a kor gondolkodója világnézeti szempontból el is ítéli ezt a fáradt és csüggedt visszafordulást, — „napjaink ismertető jele, hogy a legtöbb ember nem szabadul a pubertás képzetétől és belebetegedett a gyermekségbe“ — mondja Huizinga — irodalmi síkon annál izgatottabb örömmel üdvözljük, ha az érzelmek leghivatottabb ismerője, a vérbeli költő vagy író tárja fel és világítja meg, minden ember nagy élményét, a gyermekből felnőtté serdülő lélek izgalmas világát.

Jékely regénye kétségkívül élményregény, bár formájában nem is kapcsolódik a ma annyira divatos, sokszor inkább érdekes, mint értékes önvallomásokhoz. Tárgyát, a serdülő lélek találkozását az enyészettel és a szerelemmel, ritka művészettel ragadta meg. A megbolygatott kis erdélyi város hajszája a legendás kincs után, csodálatosan szép szimbolummá válik az álom és az élet, a költészet és valóság közt hánykolódó lélek forrongó sorsában.

A fiatal költő első regényében sem tagadta meg önmagát. Inkább lírikus, mint epikus, inkább hangulatával kap meg, mint alakító erejével és ha regényének egyes részei a legszebb költeményekre emlékeztetnek, alakjaiban sokszor irodalmi reminiscenciák bágyadtságát érezzük. Fordulatos meseszövése, gyermekes náivsága — a rosszak és tiszta lelkűek állandó szembeállítása — Jókait, eseményeinek misztikus és csodás levegője Krudyt idézi, de páratlanul vonzó tehetségével, megvesztegető iráskészségével, eseményeinek színességével, alakjainak sokrétű groteskségével, tagadhatatlanul egyéni, eddig fel nem tárt, új világot teremtett. Különös, furcsa világ ez, tele éneklő és síró bolondokkal, csapongó és huhogó csúf madarakkal, elcsereált gyerekekkel, megőrült remetéikkel, holdkórosan tiszta szerelmesekkel, ördögtől megszállott gyilkosokkal és legendás öregekkel. Jékely világa romantikus és bizarr változatosságában is egyszínű, mégis örömmel tekintünk bele kaleidoszkópjába, mert eltemetett és elfelejtett kincseket mutat meg. A kamasz sokszor megfoghatatlan és érthetetlen, egyik szemével sír, a másikkal nevet, egyszerre pesszimista és optimista, embergyűlölő és világmegváltó. Ezt a kavargó és vajudó lelket megrajzolni, elrejtett kincseit napfényre hozni, egyike a legszebb és legnehezebb írói feladatoknak. Jékely az ifjú lélek hangszerén csak a titokzatos fájdalom és a sejtelmes vágyódás húrjait szólaltatja meg, de egyszerűen, különös melódiái megfogják és szívenszorítják az embert, rejtelmes és félelmetes éjszakáinak

Kritikai Szemle

nyugtalanító hangulatai tovább zsidonganak bennünk. „A denevéreknek és más éjjeli madaraknak érdemes meghallgatni a szavát” — írja és az olvasó a ritkán hallott, csodálatosan furcsa és szép zenének kijáró érdeklődéssel hallgatja mondanivalóit; annál is inkább, mert mondanivalójának köntöse a már költeményeiben is megcsodált, sajátosságosan szép magyar nyelv, valami buja romantikába oltott nyers realizmus varázslatos keveréke.

Jékely első regénye után kíváncsian várjuk újabb írásait. Ha zárt és egyszínű, egydallamú világát gazdagítva újabb és újabb területeket csatol költészete birodalmához, az olvasó a kincstalálók örömeivel fogja mindíg követni kincskereső útján.

Bikácsi László

Színházi Szemle.

A százéves *Nemzeti Színház* ünnepségei során, október 25-én délelőtt, emlékünnepe volt a Magyar Tudományos Akadémia nagytermében. *Hóman* Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, *Tasnádi Nagy* András államtitkár, *Németh* Antal, a Nemzeti Színház igazgatója beszéltek, *Kiss Ferenc Szabó* Lőrinc alkalmi ódáját szavalta, *Márkus* Emilia az üdvözlések után a Nemzeti Színház köszönetét tolmácsolta, az Operaház énekkara a *Hiszkekegyet*, a Szózatot énekelte. Este, meghívott közönség előtt, az 1837. augusztusi első előadás emlékére felújították *Árpád ébredését*, *Vörösmarty* „előjátékát”. Ha a darab a múlté is már, a *költő* szava ma is töretlenül csendült, s eszményi páthoszá a szereplők, élükön *Kürti* Józseffel, átszemlelten élesztgették. Schenk „Belizár“-ja helyett, mely annakidején másik darabja volt a színházavatásnak, *Ruzitska* József *Béla futása* c. „vitézi játék“-ának első felvonását adták, *Siklós* Albert átdolgozásában, az Operaház művészeivel. A multat idéző est első számaként *Bajor* Gizi mondta el *Herczeg* Ferenc poétikus Ünnepi köszöntőjét. Az ünnepélyen megjelent *Horthy* Miklós és családja, *József* főhercegek; a kormány, a társadalom színcjava. Öszinte, felemelő emlékezés volt ez, méltó mindenképen a ritka alkalomhoz.

*

Németh Antal több új érdekes vonással gazdagította *Az Ember Tragédiája* színpadi képét; meglátszik, sokat tanult elődeitől, *Paulay* Edétől *Hevesi* Sándorig, s e studiumok közben felfogása több helyen eredetivé, önállóvá bírt izmosodni. Rendezésének két fénypontja van: a falanszter — meg a londoni szín. Rendező és színész itt szinte kongeniálisan játszott össze. Oly jó falanszter tudóst, minő a *Várkonyi* Zoltáné, nem láttunk még a Nemzetiben, dermesztő valóságossággal adta vissza a gémpember lelki világát. A londoni szín is elsőrangú. Ezúttal forgószínpadon kaptuk a zsid-

vásár képeit, miáltal az eddig egy-helyhez kötött tömegjelenet jobban életre kelt s minden részletében érvényre jutott. Koronája a temetői jelenet. A képsorozatot a halál táncolja körül; valódi haláltánc ez, az alakok, ahelyett, hogy egymásután sírba lépnének, a sorjában rájuk meredő halál intésére mondják el párszavas fináléjukat s úgy csuklanak össze, holtan. *Németh Antal* és *Millos Aurél*, aki a táncok koreografiáját tervezte s a haláltánc-szólót járja, egyformán kivették részüket a pompás ötlet megvalósításában. Több jelenet minden erőszakosabb beavatkozás nélkül, elismerésreméltóan került ki a rendező frissítő keze alól. A kihagyások azonban ritkán estek kedvünkre. Kisebb jelentőségűeket nem említve, csak a tanítvánnyal való jelenet mellőzését panaszoljuk fel (X. szíu). Azt sem hallgathatjuk el, hogy *Németh* általában megzavarja a játék fenségét. Túlságosan ragyog, csillog itt minden. A paradicsomi szín például úgy fest, mint valami mesterséges parkrészlet, egzotikus színtarkaságával. Bátran elhagyhatnák a függönynek a jelenetek közt való állandó vibrálását, ezt a meghatározhatatlan összefüggésű képkeveréket: nagyon másodrangú hatású s éppen ellentéte annak, amit a rendező vele érzékeltetni kívánna. Az ürrajzenet ezúttal sem sikerült, bár a kevésbbé gyenge elgondolások közül való. Szokatlanul hatott, hogy az Úr szava „énekelve“ hangzik, az arkangyaloké is; aligha több ez szükségtelen kuriozumnál. De nagyjában *Németh* rendezése fejlődésre képes, s hisszük, hogy már ebben az alakjában is hatványozottan érvényesülne, ha letép-nék róla a sok sallangot. — *Lehotay Ádámját*, *Tókes Anna Éváját* már ismerjük. *Csortos* Luciferje maga a megtestesült előkelő szenvtelenség, melyben sok fontos árnyalat eltompul, egészen el is mosódik. Egyébként a szereposztás nem válik szégyenére az új rendezésnek. A játékhoz *Farkas Ferenc* írt sikerült zenét; egy kis törtlés e túlságosan bő aláfestésből szintén nem ártana.

Lakatos László Láz c. színművében, melyet a Művész Színház mutatott be, szemlátomást két elem küzd egymással: a bűnügyi keret, a maga szokványos mozdulataival, és egy különös lelki válság rajza. Látszatra a gyanúsítgatások, a rendőrségi kihallgatások teszik a cselekmény főizgalmát: a szerző viszont meglepetésül (s ez volna az igazi szenzáció) egy mellékalaknak látszó nőt szeretne patológiai színezettel egyre jobban a dráma középpontjába állítani. A „lázasan“ szerelmes, egzaltált ápolónő, kitől a fiatal orvos csak későn tudja meg, hogy érte rajong, gyilkosságra is képes boldogságáért, sőt még imádoztját is akasztófára juttatná, amért nem veszi észre lángolását. Nem hálátlan és elcsépelet téma, de író legyen, aki megbirkózik vele. A drámai alkotásnak ilyen alacsony hőfokán azonban nem tudjuk elég élethűnek érezni a csak körvonalaiiban s úgyis eléggé homályosan jelzett nagy „láz“ ugrásait. Egy női lélek hullámai meglehetősen konvencionális partok közt csap-

kodnak ide-oda, s a cselekmény lefolyása is bizony nagyon sablonos. Csak érezzük, milyen „radiózusnak“ szánta a szerző e témát, s a darab inkább a bűnügyi esetek ismert világában vesztegel. *Bárdos* Arthur rendezése kifogástalan; kár, hogy most nem értékesebb anyagnak szentelte képességeit. Nincs nagyobb színészi teljesítmény, jó színészek (*Góth* Sándor, *Toronyi* Imre, *Nagy* György) közepes, mutatós szerepeket játszanak. *Szende* Mária, aki ezuttal mutatkozik be, az ápolónő szerepében, ott a legjobb, mikor szava sincs: néma játékában sok a kifejező erő, s ha megfelelő szöveg hijján nem adhat is elmélyültebb alakítást, a „láz“ néhány futó mozzanatát lélekkel illusztrálja.

A negyvenéves Magyar Színház ünnepi eseménye: *III. Richárd*. Két nagy mozgatóereje van: *Hevesi* Sándor, a rendező és *Törzs* Jenő, a főszerepben. Hevesi, leegyszerűsített színpadon, szinte a teljes szöveget szóhoz juttatta. Nem éreztük sehol, hogy az eddig törölt szövegrészek terhére volnának a nézőnek; olyan alakításban, minő a Törzsé, elfelejtünk az óránkra nézni, s időtlen, tiszta élvezetben van részünk. Ez az alakítás valóban a Nemzeti Színházba való. Igaz, észrevehetni magán Törzsön is, hogy ritkán van alkalma klasszikus játékra; a legnagyobb színművészen is megbosszúlja magát ez a körülmény. Törzs mintha most a sok elmulasztott alkalomért egyszerre akart volna kárpótolni: nemcsak felesleges tanulmányképet formál alakjáról, kommentálja s néha túlozza, sőt karikirozza is. *III. Richárd* egyébként is egyik próbaköve minden igazi színésztehetségnek. Ekkora skálájával az emberi vonásoknak, zsenialitás és gazemberség végleteiben, kevés drámai hős van felruházva; *Shakespeare*nak is egyszer sikerült ezt megalkotnia. Törzs bírja a nagyszerű feladatot; talán gesztusait csökkenthetné s rábízhatna egyet-mást a néző képzeletére is. *III. Richárd* így is nagy alakítót kapott benne. Kár, hogy az együttes között nincs, aki csak vállig is felérne hozzá. *Földényi* László, *Keresztessy* Mária, *Orsolya* Erzsi, *Szakáts* Zoltán, *Báthori* Gizella s a többiek: mintha az első próbák valamelyikén hévvel keresnék váltalt szerepük igazi képét s kapcsolatukat a főhőssel. Így bizony színtelen háttérből emelkedik ki Törzs Jenő ábrázolásában a zseniális szörnyeteg alakja. De dicséret a hősiessé vállalkozásnak; többször megismételhetnék, bizonyára több eredménnyel.

Vajthó László

Zenei Szemle.

Dohnányi Ernő 40 éves művészi jubileuma alkalmából a Filharmóniai Társaság Beethoven G-dur zongoraversenyét tűzte műsorára, mint amellyel az ünnepelt művész négy évtizeddel ezelőtt először szerepelt e nagynevű társaság hangversenyén. Valóban

Dohnányi Ernő zongorajátékának nemes művészete, nagy kultúrája és emelkedett érzelmvilága utolérhetetlenül fejeződik ki az általa oly sokszor játszott G-dur koncertben. Dohnányi annyira benne él a beethoveni eszmevilágban, hogy e művet hallva úgy érezzük, mintha azt Beethoven mint hivatott tolmácsolójának egyenest neki írta volna. Dohnányi a zongoraversenyt maga is vezényelte a zongora mellől s ez olyan karmesteri és zenei bravúr, amit épp azért csodálunk, mert nem akar elkápráztatni általa, hanem a művek igazi lényegét kívánja ezzel is közelebb hozni. Hatása oly nagy, hogy az alól hangversenylátogató, legyen az muzsikus vagy laikus, magát nem vonhatja ki. Művészetének skálája végtelen gazdag és mint az elmúlt évadok Chopin-interpretációiban láttuk, színekben és kifejezésben folyton gazdagodik. Dohnányi azonban nemcsak nagy művész, de kitűnő komponista is. A zeneszerző Dohnányit e műsoron a hatalmas d-moll szimfónia képviselte. A nagyszabású, öt tételében rendkívül változatosan és szellemesen felépített lendületes mű Dohnányi fiatalkori szerzeménye, de eredeti — ma is újdonságként ható — ötleteivel, ragyogó hangszerelésével kiválóan fejezi ki a szerző és vezénylő mester nagy tehetségét. E hangversenyen kívül Dohnányi művészetét a *Waldbauer-Kerpely* vonósnégyes ünnepi kamarazene estélyén és még egy önálló zongora koncerten élveztük. Nem tudjuk eldönteni, ki áll közelebb szívünkhöz, a kiváló kamarazeneművész és alkotó, vagy a szólista. Az a hatalmas műsor, amit Dohnányi szólóestélyén játszott, csodálatlaltöltött el. Öt Beethoven szonáta műsorra tűzése és annak olyan megoldása, mint aminek tanúi voltunk, azt mutatja, hogy Dohnányi ma művészete csúcsán áll.

A *Filharmónikusok második hangversenyét* a tavaly nálunk már bemutatkozott *Defauw* Désiré vezényelte. Műsorán csupa francia szerző szerepelt, aminek már csak azért is örülünk, mert az újabb magyar zenei törekvések rokonságban állanak a francia iskolával. A francia zene kiváló alkotásaiból összeállított műsorban *Franck Cézár* „Az elátkozott vadász“ című szimfónikus költeménye magán viseli azt, hogy szerzője orgonista, aki a szimfónikus zene területén is orgonaszzerűen fejezi ki magát. A másik nagy reformátor: Debussy nem szerepelt a műsorban, de anélkül, hogy az előadásra kerülő művek szerzőit epigonoknak tartanánk, ott éreztük a nagy gall mester hatását még az egyéni utakon járó *Ravel*ben is. *Sheherezade*“ dalai raffinált hangulatvilágukban a kelet mesés világát idézik. A műsor legkiválóbb száma *Schmitt* Florent XLVII. zsoltárának előadása volt. Ószintén sajnáljuk, hogy ezt a nagyarányú és igen mély benyomást keltő művet eddig még nem mutatták be nálunk, pedig ez a Debussy „Nocturnes“ III. tételére a „Sirénes“-re utaló kompozíció az újabbkori zsoltáralkotások egyik legjobbjai közé tartozik. A szopránszólóban itt is *Báthy*

Anna remekelt, míg a hatalmas és lenyüggő erejű kórushatásokban a Székesfővárosi Énekkar tündökölt *Karvaly* vezetésével. A műsort *Ducas* jól ismert szellemes Búvészinasza egészítette ki. Hála nekünk Defauwnak ezért az érdekes francia műsorért és őszintén örülünk megérdemelt nagy sikerének.

A *lipcei Thomanerchor* hangversenye nagy zenei eseményt jelentett. A több mint hét évszázados tradíciókra visszatekintő együttes szereplését nagy várakozás előzte meg. A világhírű kórus bemutatkozásában többet nyújtott, mint amit vártunk: valóban a legmagasabb kóruskultúra letéteményesei ők. Megesodáltuk az énekkar hangzásának tömörségeit, a remek kötéseket, a csodás technikát, a formálás biztosságát és arisztikus voltát, a mértéktartás nemes erejét, a végtelenül leszűrt értelmi és érzelmi világot és élveztük a férfihangokkal összecsendülő üde gyermekhang csodálatos szépségét, a patinás kultúrát és az elénk táruló gazdag zenei világot. A műsoron a XVI—XVII. század protestáns kórusművészténekei mellett Bruckner 4 remek gradualeja szerepelt, de az estély fénypontja az együttes egykori világhírű kántorának, *Bach J. S.* mesternek „Jézus életemnek...” korálra írt motettájának előadása volt. A mű sokféle hangulata könnyedén bontakozott ki a maga rendkívüli gazdagságában és elálmélkodtunk azon a fejedelmi ajándékon, amellyel e szerzeményén át Bach a Tamás-kórust és e megváltásért epekedő világot megajándékozta. A hangverseny azt mutatta, hogy a nagy hagyományok méltó továbbadója a mostani kántor, *D. Dr. Straube* Károly professzor. A kiváló karmestert a személytelenségig vitt alázat jellemzi. Azt akarja, hogy kórusa előadásában a művek érvényesüljenek. Célkitűzése magasfokú szellemiséggel párosult mély zenei felfogásra mutat.

A protestáns halotti költészet kiváló alkotásának *Brahms* „Egy német requiem” kantatéjájának halottaknap-i előadásáért hála nekünk a Budapesti Ének és Zeneegyesületnek, valamint lelkis karmesterének *Lichtenberg* Emilnek. *Brahms* mélyenszántó és érzelemgazdag kifejezésében a lemondás pesszimizmusa fölemelővé válik és e nemes egyszerűségében is grandiózus mű az elmúlás lírájában meleg emberi érzéseket fejez ki s a késő romantika egyik leghatásosabb vallásos remeke. A szólókat *Báthy Anna* és *Tibor Zoltán* mély bensőséggel énekelte. A rekviemet megelőzően *Mahler* hatalmas, de kegyetlenül pesszimiztikus *Kindertotenlieder* ciklusát *Basilides* Mária nemes művészettel tolmácsolta.

Az elmúlt hónap gazdag hangversenyéletében figyelemreméltó volt még a *salzburgi Mozarteum* itteni szereplése. Két zenekari hangversenyükön — hazai viseletben mintegy szimbolizálva a földet, melyből Mozart kinőtt — Mozart ismert és kevésbé ismert műveit tolmácsolták dicséretes buzgalommal. A hangversenyek egyikén *Zathureczky* kiváló növendéke *Virovai* Róbert egy hegedű-

versenyt adott elő, míg a másik hangversenyen Fischer Anni olyan pompás zongorajátékot produkált, amelyre még az ő kiváló képességeit ismerve is, fel kell figyelniük. A hangversenyeket *Paumgartner* Bernhard hatásosan vezényelte és elismeréssel kell megemlékeznünk arról a művészi becsvágyról, amely együttesének itteni szereplésével is növelni akarja a zenekar művészi készségét. A bécsi Sängerknaben szereplése jó alkalom lett volna arra, hogy őket a Tamás-templom kórusával összehasonlítsuk. Azonban a 20 főből álló együttes produkcióját a rettenetes akusztikájú Városi Színház elnyelte és éppen a finom művészi hatások összehasonlításáról ezért sajnálatunkra le kellett mondanunk.

Gaál Endre

Képzőművészeti Szemle.

Nemzeti fényképképzőművészeti kiállítás rendezett Daguerre centenáriuma (1837—1937) tiszteletére a Magyarországi Kárpát Egyesület Fotoszakosztálya a Vigadóban.

Valóban száz évvel ezelőtt sikerült a zseniális franciának először lemezre rögzíteni a tűnő életet, amint arról néhány kiállított daguerreotip is tanúskodik. Azóta a fényképezés megjárta azt a hosszú utat, ami a hőskor művészi nivójú portréjától a „barátságos arcot kérek“ sivár korszakán s a fotonyomatok festőművészettel kacérkodó szecessziós törekvésein át, a modern fotográfiahoz vezet.

Ez a kiállítás élvezetes seregszemléje a régebbi romantikus felfogással dolgozó angolszász beállítású országok és az újabb realiztikus törekvésű közép és nyugateurópai birodalmak fényképezésének. A hangsúly és vezetőszerp kétségtelenül ez utóbbiaké — teljes joggal — hiszen a mai fotooptika minden vívmányával felszerelt fényképezőgépek vajmi kevés köze van a romantikához. Márpedig a fényképezés géppel látás, amint azt e helyt már régebben kifejtettük (1936. évf. 7—9. és 12. sz.)

Nem érdektelen megtudnunk, hogy 38 ország 770 fényképezője 2930 képet küldött be s ebből 34 ország 356 fényképezőjétől 518 kép került falra. Legtávolabbi földrészek is képviseltetik magukat, ami élő bizonyítéka a magyar fényképezés elismerten kiváló tekintélyének. Messze vezetne részletekbe bocsátkoznunk, csak az előszó egy megállapításával kell vitába szállnunk.

Ez a kiállítás ugyanis csak igen kis részben képes megmutatni, hogy „mit jelent a fényképezés a ma embere számára.“

Erre sokkal jobban megfelelt az a kisebb méretű kiállítás, amit a nyáron Amsterdam városi múzeumában láthattunk, ahol a fotogicestől az orvosi-, reklám-, légi-, portré-, sport-, mikroszkópikus-, kozmikus-, riportfotóig és foto montázsig tényleg foglal-

mat alkothattunk a fenti kijelentés óriási átfogó jelentőségéről. Egy ilyen reveláció számba menő kiállítással még adóságok egymás közt marakodó fotoegyesületeink, hogy meggyőzzék az illetékeseket is arról, hogy a fényképezés nem csupán tehetséges amatőrök költséges passziója, hanem a ma emberének nélkülözhetetlen életszüksége.

Derkovits Gyula grafikai hagyatékát láthatjuk 150 munkában felsorakozni a Tamás Galériában. Ez a 40 éves korában nyomora áldozatául esett művész, törékeny külsőben erőteljes, sőt harcias tehetséget hordozott. Mint autodidakta nőtt asztalosból művésszé s fejlődése során megjárta a korabeli haladó művész-áramlatok iskoláit is. Érzései azonban sohasem szakadtak el a társadalom mostoha gyermekeitől s merész hangon emel szót sérelmeik orvoslása érdekében, olyan kifinomult festői, ill. grafikai stílusban, ami csak annak adatik meg, „aki véres, igazi életű.“

Szónyi István gyűjteményes kiállítása Fränklnél merő elmentéte Derkovitsénak, noha ez utóbbi művész tempera stílusának sokszor lehelletfinomságú képei, tagadhatatlan nyomokat hagytak Szónyi fejlődésében. Csakhogy míg Derkovits utolsó percéig szenvedő részese maradt egy szegény társadalmi osztálynak, — addig Szónyi már réges-rég felülemelkedett mindenben s álmai „Azur országában“ megvalósította azokat a „csodálatosabb, azurabb vidékek“—et, ami után az étellel szemben fájdalmas felelősséget érző művész, egy egész életen át hiába fut.

Nem mondom, jól esik elbolyongni vele „a rózsaszínű páratatban“ — „alkonyos, áldott, enyhe csöndben, szűz nagy tájak“ között s csak azt sajnáljuk, hogy ebben a művészi kábulatban, — amelyik *időnkint*, Adyhoz hasonlóan, minden művészt elfog — ő állandó lakást vett.

A Szinyei Merse Pál Társaság kiállítással áldoz a 25 éves Ernszt múzeum tragikusan elhunyt megalapítója emlékének. Ezúttal mintegy hatodszor vonul fel együttesen a tizenhét éve fennálló társaság. Seregszemléjük magán viseli a gondos rendezés és megfontolt alkotás minden jeles bélyegét — csak egy hiányzik belőle — a fiatalság. Ugyanakkor, mikor a legdícséretreméltóbban hóna alá nyúltak a fejlődő művészi utánpótlásnak, elnézték, hogy azok felserdülve más egyesületeket gazdagítsanak s a társaság elöregedett. A korra legfiatalabb Bernáthon, Szónyin, sőt Aba Novákon is túltesz Vaszary mester, pedig az idén ünnepli 70 éves születésnapját.

Az első terem vízfestményei kétségkívül a legfrissebb részét képezik az együttesnek, különösen Molnár C. Pál szürrealizmussal rokon könnyed alkotásai érdekesekek.

A szoboranyagból az éremművészet termékei (Beck, Pátzay) figyelemreméltóak.

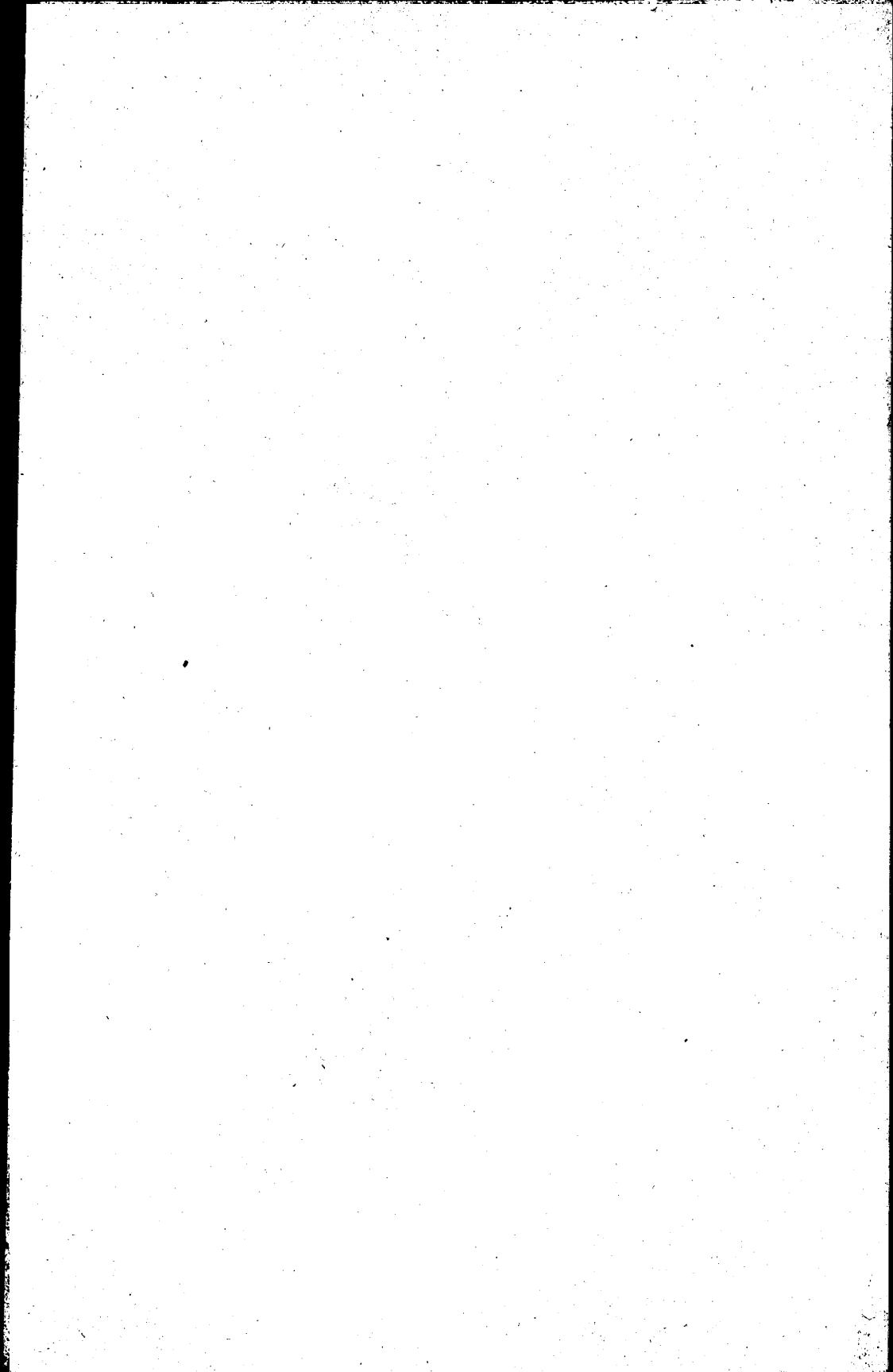
Egész kiütközök Szmrecsányi Ödön parasztos szőnyegei, ahol csak a témák parasztosak és a rongytechnika, az ábrázolás szögletes raffináltsága korántsem az. Ahol elkerüli az erőszakoltan ható ornamentikát, mulatságos, finom eredményeket ér el („Kondás“, „Tanyák“ — keret nélkül stb.).

Arckéпкиállítást rendezett, a Magyar Arcképfestők Társasága, elhunyt elnökének, Balló Edének emlékére a Nemzeti Szalonban.

Az arckép két szempontból tarthat számot a maradandóságra. Vagy az ábrázolt kiválósága biztosít számára helyet a történelem lapjain, vagy az ábrázolás művészi kvalitása viszi a múzeumi halhatatlanság felé. Ez utóbbi esetben a hasonlóság egyáltalán nem számít, hiszen ki tudja ma ellenőrizni ilyen szempontból a renaissance portréit. A portréfestés tehát alkalmazott művészet — akárcsak a plakátfestés, mert míg előbbi lehet jó a hasonlósága és kvalitása alapján, utóbbi lehet üzleti és művészi szempontból az. A két kívánatos szempont a plakátnál se jár mindig együtt s ritka művész tudja a portrénál egyesíteni. A fenti kiállítás legalább is erről győz meg. A legtöbb kép kompromisszum. Az elhunyt mester képein is inkább érdekel az ábrázolt, mint az ábrázolás s a múzeumi remekművek iránt érzett tisztelet erősen korlátok közé szorítja a művészi szabadságot.

Ma, amikor a fénykép mechanikus precizitásával mérik legtöbben a portré sikerült vagy nem sikerült voltát, kétségtelenül Kontuly Béla reprezentatív arcképe Rényi Dezső polgármesterről, találja el legjobban a hangot, neoklasszikus precizitásával és tartózkodó színharmóniájával.

A. Tóth Sándor

**SYLVESTER RT.,
BUDAPEST, XIV.
HERMINA-ÚT 37.**